Shoqata
Fllaqi

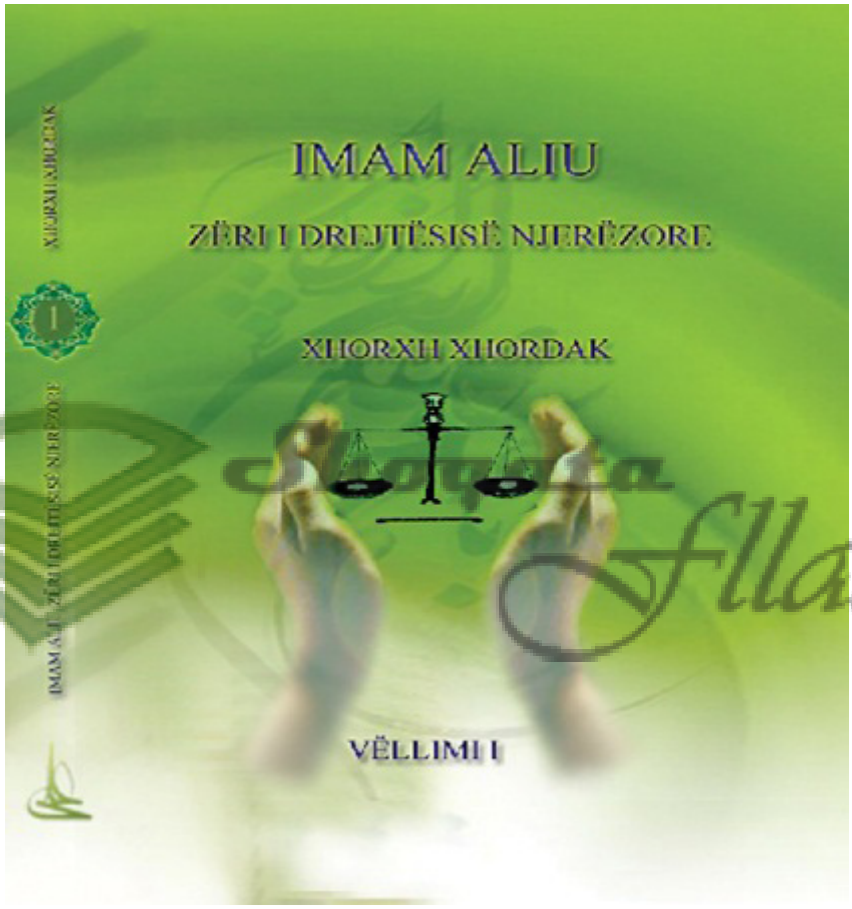

Autori: Xhorxh Xhordak
Përktheu nga arabishtja: H. Selim Stafa
Nr. i faqeve: 670
Tirazhi: 1500 kopje
Përmbajtja: Drejtësia sipas mendimit të imam Aliut (paqja e All'llahut qoftë mbi të!)

IMAM ALIU,

ZËRI I DREJTËSISË NJERËZORE

XHORXH XHORDAK

Shoqata Albadi

Titulli:
IMAM ALIU, ZËRI I DREJTËSISË NJERËZORE

Autori: **Xhorxh XHORDAK**

Përktheu: **Haxhi Selim STAFA**

Redaktoi: **Jerida KULLA**

Korrektoi: **Vullnet MERJA**

Përkudesja kompjuterike: **Liseda RAMAJ**

Kopertina: **Macdesing**

Botoi: Shoqata **"FLLADI"**

Shoqata Flladi

LEXUES TË NDERUAR

Ky është teksti i plotë i librit të letrarit të madh Xhorxh Xhordak për Ali bin Ebù Tàlibin.

Libri, që doli disa kohë më parë, jo vetëm që pati sukses dhe shkaktoi një zhurmë të madhe, por edhe u prit me habi e me admirim nga miliona lexues që e morën në dorë. Libri u përkthye në gjuhën perse, hiduse dhe angleze. Një botues irakian e miratoi dhe botoi prej tij pjesët më pikante, që, në fakt, ishin vetëm disa kapituj të reduktuar të këtij studimi të gjatë, me të cilin ne po bëjmë përpara në drejtim të lexuesve në Lindjen e Mesme. Ja, sot autori del para nesh me këtë studim enciklopedik të plotë e të gatshëm për botim, çka e detyron atë t'i vendosë të gjithë kapitujt e këtij libri sipas renditjes origjinale që ai i kishte bërë, me qëllim që studimi të kishte një shkallëzim logjik, duke filluar me pjesën e parë e me disa prej kapitujve të botuar në librin paraprak. Veçanërisht, kapitujt e parë, konsiderohen si kuadri historik, prandaj patjetër duhej filluar më këto kapituj, që të mos humbte asgjë prej kapitujve të kësaj enciklopedie. Por, duhet shtuar se këta kapituj janë përpunuar, zgjeruar dhe janë shtuar me studime e me mendime të reja, çka e bën të detyrueshme vërtetimin se libri fillon me studime të reja, të cilat botohen për herë të parë dhe që vazhdojnë deri në pjesën e fundit të tij. Përsa i përket studimeve të reja të këtij libri në fushën e letërsisë së studimeve aleviane, autori i ka theksuar ato në parathënien e tij të mrekullueshme, e cila vjen pas kësaj fjale drejtuar lexuesit. Ndër to ka studime me vlera të mëdha, që synojnë të zbulojnë figurën e imam Aliut, duke e krahasuar me figurën e Sokratit, filozofit të madh të Greqisë së lashtë. E gjitha kjo do të zbulojë atë çka përfaqëson imam Aliu prej shkaqeve të drejtësisë kozmike gjithëpërfshirëse të vetëqëndrueshme. Në vijim jepet tërësia e kuptimit të njeriut në konceptet njerëzore të shekujve, si parashtrim për të vënë në dukje sa më mirë këtë kuptim në djalin e Ebù Tàlibit, si dhe për të bërë krahasimin mes Aliut dhe mendimtarëve të shekujve, në më shumë se një anë, me qëllim që të vihet plotësisht në dukje pozita e lartë e këtij heroi të madh arab ndër të gjithë heronjtë. Theksojmë se ky studim krijues, në të gjitha tekstet e tij, bën krahasimin mes parimeve aleviane dhe parimeve të Revolu-

cionit të madh francez. Nisur nga kjo pikëpamje, jemi para studimeve më të thelluara e më të hollësishme që janë bërë deri tani në literaturën arabe. Libri vijon me studime të gjera me subjekt imam Aliun dhe kombësinë arabe, duke përfshirë jo vetëm gjendjet e njerëzve me shtresat e ndryshme sociale të kohës kur ka jetuar imam Aliu, por edhe në shtresat që erdhën më pas gjatë shekujve. Të gjitha këto janë shpjeguar nga një këndvështrim i ri në studimin e historisë sonë. Gjithashtu, imam Aliu ka ndikuar shumë në letërsinë arabe e në orientimin e shpirtit arab. Më pas vijojnë studime të zgjeruara për historinë e Lindjes dhe mbështetësit e Aliut. Në të njëjtën kohë, këto studime janë një përgjigje ndaj atyre autorëve që e kanë trajtuar këtë temë sipas metodës tradicionale, ku e vërteta nuk ka dalë në dukje. Këtu përfshihen dhe kapitujt, ku autori kritikon metodat e studiuesve arabë e të huaj, në trajtimin që i bëjnë çështjeve të rëndësishme të ngjarjeve të historisë arabe ose kur ata komentojnë njoftimet që lidhen me këto ngjarje. Më pas vijon një listë e plotë e veprave kushtuar Aliut në gjuhën arabe e në gjuhë të tjera. Duke e çuar këtë enciklopedi për shtyp, ne po plotësojmë dëshirën e një numri të madh admiruesish të letërsisë së Xhorxh Xhordakut, të cilët janë në pritje të këtij libri monumental.

Së fundi falënderojmë të gjithë ata që punuan dhe sponsorizuan për botimin e kësaj vepre Madhështore. Lusim Allahun e Plotfuqishëm që të na bëjë prej ndjekësve të gjenialiteteve islame në këtë jetë dhe të na shpërblejë me Xhennet në Jetën tjetër.

Shoqata "FLLADI"

Shoqata Fllad

FJALA E AUTORIT

Njerëzimi ka një jetë të gjatë, të largët e unike.
Përsa i përket librave të shkruar për gjatësinë e jetës së njeriut të hershëm, ata shtrihen së bashku me gjatësinë e kohës, me historinë e ekzistencës së tij, duke filluar që me ditët e para të tokës, me zhvillimin e rëndë e të ngadalshëm, nga një periudhë në një tjetër dhe nga një jetë në një jetë tjetër. Përsa i përket veprave, që janë shkruar për largësinë e jetës së njeriut, më e shumta është ajo që mund të vihet në krye të një studimi ose të një libri. Mbase dukuritë më të dallueshme të kësaj largësie janë ato që ne shikojmë në periudhat kohore kur ka jetuar ky grup njerëzish apo ai grup tjetër ose ky individ, ose ai individi tjetër, në një majë prej majave të ngjitjeve të njeriut ndërmjet rrëpirave marramendëse e të frikshme. Mund të ndodhë që të dyshojë për këto maja që rrethojnë këto rrëpira, sepse historia ka një sistem të mirëllogaritur, me qëllim që të ecet mbi të. Ndryshe, si mund të shpjegohet lartësimi i grekëve të vjetër në njërin prej shekujve më të vështirë e me gremina të njëpasnjëshme? Ata tregojnë se si arritën të ngjiten në këtë lartësi marramendëse, të cilët, me duart e tyre, japin forma të shumta të së mirës e të së bukurës, që zbulojnë fytyrën e së vërtetës, që i bëjnë mendjet e tyre baza e kolona në art, në dije, në moral dhe në të gjitha çështjet e mendimit e të qenies njerëzore. Kur qyteti i tyre i madh, Athina, lartësohej mbi tokë, derisa mbi të ranë shikimet e luftëtarëve që vinin te ajo nga çdo luginë, ata u hodhën mbi këtë qytet edhe nga ana e fushave. Mbi qytet ranë ushtat e tyre dhe muret e saj u rrafshuan nën hijen e asgjësimit. Më pas, u zbulua e vërteta e atij qyteti dhe kuptimet e larta të plotësimit njerëzor, që ishin të palosura në të. Ata u kërrusën mbi gërmadhat e këtij qyteti dhe futën kokat si fëmijët e vegjël, që të shikonin, të dëgjonin, të bindeshin dhe pastaj të puthnin tokën ku shkelnin këmbët e poetëve, skulptorëve dhe filozofëve. Ata e linin tokën që e kishte shenjtëruar mendimi. Ndërkaq, ambiciet e tyre ishin ulur, armët e tyre ishin barrë e parëndësishme dhe ashpërsia e tyre ishte zbutur. Nga barbarë, pa ndjenja, ata u shndërruan në njerëz që mbartnin në këtë botë

pak ose shumë kuptime të së bukurës, të cilën e kishin mësuar në mesin e gërmadhave të qytetit të madh. Dhe ja, nga duart e grekëve shtrihet drita e njerëzimit deri në qoshet më të largëta të tokës, në ditët e shënuara dhe në dekadat më të rëndësishme, prandaj vlerësoje veprën e tyre të madhe. Në lidhje me veprat e shkruara për unitetin e kësaj historie, ngjashmëria e etapave, në të cilat kanë kaluar popujt e botës, është një brilant, edhe pse ato disa herë ndryshojnë në formë, po kështu, edhe dhembja e goditjeve që kanë provuar të gjitha grupet e njerëzve. Shkopinjtë goditës i kanë mbajtur vetë duart e tyre, pa emrin e tyre të kohës dhe pa i dhënë ngjyrën e vendit. Gjithashtu, unik ka qenë edhe qëllimi i fundit që kanë synuar të gjithë popujt e globit në rrugëtimin e tyre të përpjetë e të rëndë nëpër histori, edhe pse mund të ketë ndryshime në emra. Në historinë njerëzore ka një punë, e cila e bën këtë unitet një domosdoshmëri të patjetërsueshme, duke qëndruar më vete, që do të thotë, se çdo përparim që ka regjistruar njeriu, si individ apo si grup, është një endje unike, ku i gjithë njerëzimi ka dhënë ndihmesën e vet gjatë shekujve, qëkur ka filluar ekzistenca e tij e deri në ditët e sotme. Nëse ky është tregimi i historisë, atëherë tregimi i zhvillimit gjithëpërfshirës brenda linjave të përgjithshme është tejet i madh, atëherë cili është roli ynë, roli i arabëve në endjen e ngjarjeve gjatë historisë? Cila është puna jonë gjatë periudhave të historisë në shërbim të njerëzimit, pra, në shërbim të vetes sonë? Nuk ka dyshim se ne kemi dhënë ndihmën tonë, për faktin se kemi ekzistuar mbi sipërfaqen e tokës së bashku me historinë e njerëzimit, përfshirë gjatësinë, largësinë dhe unitetin e kësaj historie. Mbase ndihma jonë në largësi të historisë është më e dallueshme në faqet e veçanta të historisë sonë, sepse njërën prej etapave të saj e përfaqëson kolosi Ali bin Ebù Tàlib dhe kolosë të ngjashëm me të, që qëndronin në majat më të larta mes tatëpjetave ku kishin rënë ditët e tij të largëta, nga të cilat toka ishte çarë dhe ishin krijuar gropa të thella. Ata ishin kolosë në mendim e me zemër të krijuar për ne, që ne të shikojmë në të, ashtu siç shikohen të gjitha majat e larta të historisë njerëzore. Sa të ngushta ishin horizontet e njeriut në lashtësi! Ai ishte i kënaqur me veten e tij, edhe pse rruga e humbjes e kufizonte. Përqendrohej te zakonet, nga ku ai shikonte lartësitë e historisë brez pas brezi. Vetëm retë e dendura bëjnë që sytë e njeriut të mos shikojnë hapësirat e gjera, distancat e largëta e majat e larta, vetëm kur retë e zeza mblidhen njëra mbi tjetrën, merr frymë injoranca. Derisa këto kufij, në pjesën më të madhe të kohëve të historisë, janë të ngushtë, talentet e njeriut janë të penguara që të zbulojnë burimet e të mirave përtej ku-

fijve dhe derisa këto re e kanë mbuluar e i kanë dalë përpara njeriut, ato e pengojnë atë që ai të notojë në dallgët e egërsuara dhe të ecë nëpër lartësitë e tokës. Përsa i përket këtyre burimeve të mirësisë: qielli, dallgët e egërsuara e lartësitë e tokës, në pjesën më të madhe, janë larguesit më të fortë për të mëdhenjtë e vërtetë. Ata kaluan mbi këtë tokë, ashtu siç kalojnë retë e mbushura me mirësi mbi shkretëtirën shterpë; re që kalojnë si shpresa e mëngjesit në fillimin e errësirës së dëshpërimit. Ato lëshojnë shi të rrëmbyeshëm anëve të shkretëtirës, lëshojnë reshjet e jetës në thatësirën e tokës, pastaj largohen duke lënë pas gjelbërimin, njomësinë, ujët e rrjedhshëm e ujë për të pirë njerëzit e etur. Faqet e zeza të historisë janë palosur. Njerëzit kanë vajtuar për veten, për ato shkarje nga e gabuara e për ato marrëzi, të cilat kanë kufizuar shikimin e largpamësinë e tyre, kanë ngushtuar terrenin për të mëdhenjtë dhe disa të tjerë i kanë rrethuar në rrethin e njerëzve që nuk i kapërcejnë të tjerët e që nuk u arrin asnjë shikim. Por ja që rrethi zgjerohet, aq sa i përfshin të gjithë. Ja edhe i madhi i vërtetë, që nuk i përket një grupi të caktuar njerëzish dhe as ndonjë kombi prej kombeve! Ja Sokrati, ai është i grekëve të vjetër, i hindusëve, i kinezëve, i arabëve e i të gjithë njerëzve; ja edhe të tjerë të mëdhenj të të gjithë botës; ja edhe Ali bin Ebù Tàlibi, i madhi i grupit të mëdhenjve në Lindje. Të gjithë ata që ecin me hapin e këmbës së tij, edhe gjenitë e tjerë të ngjashëm me të në të gjithë botën, ngjasojnë me diellin që përfshin të gjithë tokën, me fusha e me male, me maja të larta e me lugina, tokë e dete. Atëherë për njeriun nuk ka mbetur ndonjë punë tjetër, veçse të kërkojë të ndriçohet me dritën e diellit dhe të mos vërë përpara kësaj drite kufij apo të ngrejë mure. Prandaj le të ngrohet me zjarrin e këtij dielli gjatë ditëve kur ka të ftohtë dhe të mos e pengojë këtë ngrohtësi, që do të shkrijë edhe skajet e akullit të jetës së tij. Si në historinë e Lindjes, ashtu edhe në gjithë historinë e njerëzimit, ka luftëtarë, kriminelë, hajdutë profesionistë, të marrë e naivë. Logjika e shekujve të vjetër e të mesën ka dashur që prej tyre të nxirrte mbretër, komandantë, njerëz që u shkon fjala dhe kërkonin që urdhrit të tyre t'i bindeshin të gjithë. Shekujt, me logjikën e tyre, kanë dashur që edhe pas vdekjes, ata të jenë heronj e të mëdhenj dhe në të dyja këto gjendje i kanë hequr atyre shumë nga titujt bombastikë. Ja, ne vazhdojmë të shfletojmë fytyrat tona në libra, garojmë për të vënë njëri pas tjetrit disa nga mbajtësit e mbiemrave bombastikë. Këto faqe janë të ftohta, acar i madh i atij heroizmi, që nuk është gjë tjetër vetëm se veprimtaria e tyre, që gjithmonë i kanë mëshuar thumbit shpues të hostenit, sepse madhështia është vetëm një prej

mjeshtërisë së grabitjes, zhveshjes, rrëmbimit, vrasjes, shkatërrimit dhe sajimit të shkaqeve të gjenocidit. Ata janë mburrur me krimin, krenoheshin me naivitetin, madhëronin frikën, dhembjen e çdo lloj pune të përbindshme. Për të gjitha këto ne vijmë me këtë libër, pasi paraprakisht i kemi kërkuar ndjesë atyre autorëve. Këtu kemi mbledhur personalitetin e një heroi të vërtetë, sepse ai është njeri i vërtetë. Shpresojmë që me këtë libër të shtojmë serinë e veprave më të mira, të cilat sot po shtohen me shumicë në bibliotekën tonë arabe. Me këtë ne po zgjojmë nga gjumi disa çështje dhe më të rëndësishmet janë: Edhe në historinë tonë ka faqe të ndritura, në të cilat shkëlqen njeriu i madh dhe këto faqe na nderojnë shumë ne si arabë, por ato shtojnë nderimin edhe në historinë e vetë njeriut. Në këtë studim mbi Aliun, ne po ngremë nga gjumi të dhënat për kohën e tij dhe mbi ato që lexohen prej shekujve. Ndihma e tij ka qenë e madhe në të gjitha fushat e jetës: duke ndihmuar në uljen e rezistencës së mizorit, të padrejtit, duke ndihmuar të dhunuarin nga padrejtësia, prej kundërshtimit të së vërtetës, skllavërimit, shfrytëzimit të punës, duke shembur shkaqet e padrejtësisë e duke vendosur rregull e ligjet kushtetuese. Ka sakrifikuar në rrugën e fisnikërisë njerëzore atë që është më e shtrenjtë, gjakun e jetën. Ja, jemi ne që ndërgjegjësohemi gjithnjë e më shumë se historia jonë nuk është e gjitha errësirë e padrejtësi. Në mbeturinat e netëve të kësaj historie ka shkëlqime e vezullime; në të ka errësira, ndriçime e vende ku del hëna e re, në të ka edhe qeli krimesh, por ka edhe fillime mirësie, ditë të bardha, diej buzëqeshësh dhe pastaj qielli lëshon shira të dendur mbi shkretëtirat, herë të lehtë dhe herë të rrëmbyeshëm. Këto faqe të shkëlqyera të historisë na mundësojnë të kthejmë shikimin edhe një herë mbi veten tonë dhe të thyejmë shumë prej prangave me të cilat na kanë lidhur shekujt e gjatë të errësirave, njëkohësisht të thurim himne lavdie për heroizmin e vërtetë, i cili, në fakt, është heroizmi i një personi ndër personat e tjerë ose është heroizmi i një brezi ndër brezat e tjerë; gjithashtu edhe në mbështetje të nacionalitetit njerëzor arab, i cili i ka shërbyer njerëzimit, qoftë në kuadrin e vet, qoftë edhe në të gjitha kuadrot, pasi ky ishte edhe qëllimi i tij më i largët. Ndodhi kështu, sepse ai popull, që mundi të shprehë gjenialitetin e vet qysh para katërmbëdhjetë shekujsh me një burrë si Ali bin Ebù Tàlibi e më pas me një grup tjetër njerëzish, siç ishin disa nxënës e dishepuj të tij në atë kohë, sot, në shekullin e pushtimit të planetëve, ka mundësi të marshojë së bashku me karvanin dhe po ecën duke shikuar gjithmonë përpara, Edhe nëse vështron prapa, këtë e bën që të marrë fuqi, vend-

osmëri e forcë prej ekzistencës së vet të gjatë. Nuk shikon prapa që të pushojë, ngaqë është lodhur nga marshimi apo se e ka gërryer rryma e historisë. Përveç këtyre, shto edhe dy çështje të tjera, e para: çdo popull, prej popujve të kësaj toke të gjerë, patjetër që në faqe të veçanta të historisë njerëzore, shikon nga kreshnikët, i kushton atyre studime të shumta, duke i dhënë secilit vendin që i takon dhe patjetër që prej kësaj përfiton, nxjerr mësim dhe merr fuqi. Më pas hidhet të studiojë maturinë e atyre kreshnikëve dhe me radhë të gjithë të tjerëve, duke i plotësuar me aq sa ka mundësi, si dhe duke përfituar prej ngjarjeve të historisë e jetëshkrimit të heronjve, gjithnjë duke bërë një kapërcim të ri në rrugën e ecjes dhe duke pyetur: "Pse nuk bëjmë ne ashtu siç kanë bërë edhe ata? Përse ne nuk i vëmë kreshnikët e kolosët tanë pranë kreshnikëve e kolosëve të tyre? (Pasi të kemi bërë baraspeshimin e ballafaqimin mes tyre, sepse tregimi i historisë sonë është unik dhe të mëdhenjtë tanë janë për të gjithë ne.) Çështja e dytë ka të bëjë me faktin se Ali bin Ebù Tàlibi është prej të shquarve të rrallë. Njohja me të vërtetën e tyre është shumë larg atij rrafshi tradicional, në bazë të të cilit ne ngjitemi të studiojmë figurat tona historike. Duke parë këto figura ti mëson se boshti i madhështisë së tyre është besimi absolut në fisnikërinë e njeriut, e drejta e shenjtë e njeriut për të jetuar në liri e një jetë të ndershme, sepse ky njeri gjithmonë është i zhvilluar, ndërsa dogmatizmi, regresi e stacionimi në njërën nga gjendjet e së kaluarës ose të tashmes, nuk është gjë tjetër veç ultimatum i vdekjes e përçues drejt asgjësimit. Historikisht, janë të paktë të mëdhenjtë e mëparshëm që shpërndajnë në mendjen tënde e që hedhin në shpirtin tënd një bazë të tillë origjinale prej bazave të zhvillimit si Aliu, me të cilën ai shkul gjuhën e natyrës dhe zemrën e jetës: "Mos u injektoni fëmijëve tuaj moralet tuaja, sepse ata janë krijuar për një kohë që është ndryshe nga koha juaj." Historikisht, janë të paktë të mëdhenjtë e mëparshëm që shpërndajnë në mendjen tënde e që hedhin në shpirtin tënd një bazë të madhe, e cila zgjatet në gjatësinë e rrugëtimit njerëzor, që orienton çdo aktivitet e që mbikëqyr çdo punë: "Ai, që barazon dy ditët e tij, është mendjeshkurtër." Djali i Ebù Tàlibit, me këtë thënie ka qëllim të deklarojë se mendja e shkurtër ndodh në një komunitet vetëm atëherë kur ata vënë shenjën e barazimit mes të sotshmes e të djeshmes së tyre. Fitorja është e lehtë vetëm atëherë kur e sotshmja është më e mirë se e djeshmja e tyre, por kjo realizohet vetëm duke ecur së bashku me rrymën e jetës që nuk ka qetësi. Historikisht, janë të paktë të mëdhenjtë e mëparshëm që shpërndajnë në

mendjen tënde e që hedhin në shpirtin tënd peshoret e drejtësisë kozmike, që del nga vetvetja e që qëndron me vetveten, duke u bërë të dukshme me dritën e gjenialitetit: "Ai, që e përkeqëson moralin e vet, ka torturuar veten." Historikisht, janë të paktë të mëdhenjtë e mëparshëm që kanë kuptuar, kanë jetuar dhe kanë thënë se çdo njeri është i ngjashëm me ty në moral: "Me të vërtetë njerëzit janë shembull për t'u ndjekur." Historikisht, janë të paktë të mëdhenjtë e mëparshëm që kanë thënë me zë të lartë: "Akaparimi është krim.", "Çdo i varfër ka mbetur i uritur vetëm prej asaj që i pasuri e ka me shumicë." dhe "Faji, që nuk falet, është padrejtësi që njerëzit i bëjnë njëri-tjetrit." dhe pastaj fillojnë të shpikin ligje e të shkruajnë kushtetuta në bazë të kësaj ndërgjegjeje bujare. Historikisht, janë të paktë të mëdhenjtë e mëparshëm që i kanë përjetuar të gjitha bazat e këtyre parimeve, që i kanë nderuar ato dhe mbi të cilat kanë ndërtuar shkolla mendimi e shkolla shoqërore, me të cilat kanë dalë nga korniza e mendimeve të pavarura ndaj njëra-tjetrës për të shkuar në ngritjen e një godine të vetme, të sistemuar me kolona e me mure. Ajo që buron prej ekzistencës së Aliut përbën një tregim më vete në historinë tonë, me shumë pjesë të mahnitshme. Tregim me radhë të shumta e të mëdha nga lartësia e nga qëndrueshmëria e Aliut, tregim, që duart e kohës kanë endur ndodhitë e tij. Është tregimi i revolucionit që përjetoi bota arabe gjatë shekujve të zymtë, ku gjendja e keqe arrin fundin me kërkimin e ndihmës për gjakmarrje, për poshtërim dhe për shtypje. Kjo ishte gjendja e netëve të tiranisë së frikshme. Në këtë tregim nuk ka të fuqishëm – me përmasat e fuqisë së kafshës – përveçse një zotëri që kërkon bindje, që prangos, që vret, grabit, që i hip njerëzve mbi kokë dhe që i lemeris me kërcënim e i terrorizon vazhdimisht. Nuk ka ndonjë vjedhës, që të mos ketë dëshirë të hajë njerëzit dhe bashkë me ta edhe ngrënësit e tjerë. Nuk ka ndonjë gjakatar, shpata e të cilit të mos ketë rënë mbi qafat e të pafajshmëve. Nuk ka ndonjë injorant, që të ketë mendje më të shkurtër se kafkat e mendimtarëve.

Nuk ka ndonjë skllav, që të mos ketë bëma në vrasjen e një të liri. Nuk ka ndonjë kokëtrashë, që të mos ecë mbi tokë duke u krekosur dhe kujton se po çan tokën dhe se është aq i gjatë sa ka arritur malet. Nuk ka ndonjë këlysh, që të mos këtë mendim, zë e dorë në caktimin e kohës së jetës së të gjallëve dhe të na thotë se kjo është historia jonë, pjesë e historisë së përgjithshme të njeriut, i cili në këtë botë ka njohur shumë ose pak mizori.

Le të sjellim një shembull të njohur, Sirakuzën. Në kohët e vjetra e sundonte, një tiran, që quhej Dionis. Ky shiti si skllav Platonin e madh te njëri prej miqve të tij, duke i kthyer atij lirinë. Më vonë, djali i Dionisit, që quhej Dionisi i vogël, i cili ishte më i urryer se i ati, kërkon të prangosë filozofin e madh, por edhe kësaj here ai shpëton. Më pas ky sundimtar tiran vendos të vrasë filozofin dhe, ishte një çudi, filozofi, edhe kësaj here, shpëtoi nga dora e njërit prej nxënësve të tij të devotshëm. Unë them se ky është tregimi i atij revolucioni që përjetoi bota arabe gjatë premisave shkatërruese drithëruese në ndërgjegjen e njerëzve, mbi gjuhët e tyre dhe me duart e tyre. Në pararojë të tyre janë të shumtë nxënësit që ndoqën rrugën e drejtë të Aliut, që kishin marrë moralin e forcën e tij për të qëndruar ballë për ballë me tiranët dhe përfaqësuesve të forcave shtypëse që kanë sunduar në pjesën më të madhe të etapave të historisë sonë të mesme e të vjetër. Është tregimi i revolucionit të njeriut të munduar e të dhunuar nga padrejtësia, i cili adapton rrugën e mbrojtjes për vetë, për të pafuqishmit e për të shtypurit, pa preferuar asnjë e pa bërë asnjë dallim, është tregimi i atij revolucioni të gjatë. Disa komentues kanë thënë se ky revolucion ishte mirësi, prandaj e kanë mbështetur; të tjerë kanë thënë se ai ishte vetëm sherr dhe si të tillë, e kanë mohuar. Por ky revolucion meriton të studiohet nën një dritë të re, e cila është shumë larg asaj që ne vazhdimisht e shohim të lidhur me kohën e që ka të bëjë me tregimin e vetë personit të Aliut dhe me ata që e luftuan me shpatë në dorë e me mashtrime. Të gjitha këto janë faqet e asaj lufte të zhvilluar në rrugën e jetës, janë faqe të shkruara në historinë tonë nga prindërit tanë, që kanë jetuar para nesh. Kjo për ne është një kompensim shumë i madh kundrejt fajeve të rënda e sulmeve mbi të djeshmen tonë. E thënë me fjalë më të përmbledhura, nëse do të nisemi nga kuadri arab për të kaluar në kuadrin e gjerë botëror, prej kufijve të kohës arabe, të kushtëzuar me dy histori të përafërta, për të hyrë në kufijtë e kohës botërore, e cila përfshin fillimin e ekzistencës së njeriut e deri në periudhën e shekullit të Rilindjes Evropiane, periudhë në të cilën jetuan gjenitë e mëdhenj, atëherë kur u shkruan kushtetuta e u bënë revolucione shoqërore, morale e politike, detyrimisht ne duhet të kuptojmë se për djalin e Ebù Tàlibit ka një pozitë ndërmjet këtyre të shquarve, hartuesve të kushtetutave dhe bërësve të revolucioneve. Por cila është kjo pozitë dhe ç'vend zë burri në mesin e atyre burrave? A nuk është absurditet që, në shumicën e veprave të shkruara për djalin e Ebù Tàlibit, bëhet fjalë për disa ndodhi, të cilat mund të reduktoheshin në një ngjarje të vetme, mbi të cilin të zhvillohej çdo studim e çdo disku-

tim edhe nëse do të bëhej ndonjë tejkalim në fjalë, në lidhje me goditjet e shpatave e të ushtave që hidheshin dhe për të rënët nën këto shpata e ushta, mbi të cilët zbrisnin shpendët e qiellit e i shqyenin bishat e tokës?! Padyshim që këto punë janë objekt edhe në historinë e Aliut, sepse lajmet për këto veprime janë të reduktuara në një mijë e një çështje të historisë së largët. Madhështia e vërtetë e djalit të Ebù Tàlibit është më shumë se kaq. Edhe sikur ato të ishin studime të një astronomi, do të sqaroheshin vetëm disa të panjohura historike në jetën e burrit e në jetën e bashkëkohësve të tij, por jo që mbi boshtin e këtyre punëve të bëhet çdo studim e të zhvillohen të gjitha diskutimet. Ne jemi lodhur shumë që ky libër të përmbajë vështrime të reja që kanë lidhje me kohën e Aliut, të përmbajë vështrime të zgjeruara e të reja, që trajtojnë gjenialitetin e tij dhe që të kenë një tërheqje vëmendjeje përgjithësuese; gjithashtu jemi munduar që ky libër të përfshijë gjithçka që është e palosur në historinë e njerëzimit, nga kuptimi i termit njeri, me cilësinë e tij si qenie shoqërore, si shkallëzohet ky kuptim nga një epokë në tjetrën, në përputhje me rrjedhën e përgjithshme të historisë. Pas kësaj ne të sqarojmë, aq sa është e mundur, diçka prej kuptimit njeri në personin e Ali bin Ebù Tàlibit, duke bërë krahasimin, nga disa anë, mes tij e mendimtarëve të shekujve, duke bërë krahasimin mes parimeve të tij të përgjithshme dhe parimeve të revolucionit të madh francez dhe pastaj me cilësinë e të gjitha këtyre, si mbyllëse të kohëve në historinë e njerëzimit dhe si hapëse të një epoke të re. Nga ajo që ne kemi vërtetuar në këtë libër janë disa studime që analizojnë Aliun dhe Sokratin, pastaj të dy burrat janë trajtuar duke bërë krahasimin e balancimin në filozofinë e moraleve e në punë të tjera të njeriut. Libri është një studim që nxjerr në dukje Aliun, personaliteti i të cilit përfaqëson një anë të madhe të drejtësisë kozmike gjithëpërfshirëse; është një studim me qëllime të gjera, ndër të cilat edhe zbulimi deri në një farë mase të atij kompleksiteti që është në personalitetin e djalit të Ebù Tàlibit, por nuk do të kishte asnjë vlerë pa ekzistencën e një studimi, të shkruar nën gjykimin e një mendimi të drejtë. Ne na është dukur se kompleksiteti në këtë personalitet të ngjall habi dhe çudi; veç kësaj, në historinë arabe janë edhe studime rreth kuptimit të termit "Teshej'juë", d.m.th të mbështetësve të Aliut. Në këto libra zbulohen edhe ato gabime me të cilat ka qenë e kënaqur pjesa më e madhe e autorëve ndaj këtij subjekti kaq të hollësishëm. Në studime të tjera trajtohet ndikimi i Aliut në letërsinë arabe gjatë shekujve të mesjetës. Gjithashtu, duhet përmendur edhe studimi me titull: "Imam Aliu dhe nacionaliteti arab", si dhe shumë studime të tjera.

Në këto studime na kanë ndihmuar, ndonëse të fragmentarizuar, metodat e studiuesve që janë marrë me historinë tonë të vjetër; duke shikuar mendimet e tyre në lidhje me problemet e kësaj historie, ashtu siç kemi edhe kapituj të tërë që flasin për kufijtë e vërtetë, të cilët na mundësojnë të studiojmë historinë tonë në kuadrin e këtyre kufijve. Ne nuk kemi lënë pa shikuar as studimet që kanë shkruar autorë arabë e të huaj për djalin e Ebù Tàlibit, duke dhënë edhe mendimin tonë për këto vepra. Kishte mbetur që ne të sqaronim një çështje, të cilën e kishin vënë në dukje, në disa paragrafë, shumë kritikë, këtu apo atje, kur janë shprehur se kjo është më afër poezisë, se sa një studimi. Duke e paraqitur problemin në këtë formë, në një kapitull të veçantë, kemi vënë evropianët përballë imamit, duke përshtatur veten dhe lexuesin në një hulli të përbashkët shpjegimi. Përgjigjja jonë, në këtë formë, e bën të detyrueshme heqjen e të pavërtetave që i janë vënë diturisë dhe atij që ka dëshirë t'i marrë zjarrit nxehtësinë, erës furtunën dhe lumit rrjedhën e ujit, duke mos parë në këto gjë tjetër, përveç pamundësi e pafuqi të mbuluara me një copë të sajuar. Kanë thënë: "Në të vërtetë kjo është prej punëve të diturisë, prandaj e meriton që t'i hedhim një vështrim, sepse në esencë trajton metodat e studimeve dhe jo qëllimin." Meqenëse kjo çështje është cekur në disa prej periudhave të historisë sonë, patjetër që kemi nxjerrë mësime në lidhje me udhën tonë, që ka ardhur duke u ngjitur gjithnjë e më lart, krahas karvanit të valëzuar të jetës, por me qëllimin e mirë që edhe vëllezërit tanë njerëz, që nuk janë prej nesh, të përfitojnë prej historisë së tyre, njëkohësisht, që e mira e përfituar të jetë model për t'u ndjekur prej nesh, qoftë edhe për një orë, gjithnjë, me qëllimin që të përfitojmë prej historisë së përgjithshme të njerëzimit. Kjo është edhe lutja që ne ju drejtojmë juve në këtë libër.

Bejrut, 1 Prill, 1985
Xhorxh Sexh'xhàn Xhordak

PARATHËNIE

Shkruar nga Mikail Ni'meh

Jeta e të mëdhenjve për ne është një burim i pashtershëm përvoje, mësimi, besimi e shprese. Të mëdhenjtë janë majat e larta me të cilat kemi dëshirë të njihemi dhe nxitojmë të ngjitemi. Ata janë pishtarë që ecin para këmbëve e syve tanë në errësirat që na dalin përpara, ata na përtërijnë sigurinë në vetvete, në jetën e në qëllimet e saj të largëta e të lumtura. Nëse nuk do të ishin të mëdhenjtë, me siguri që në luftën tonë të përditshme do të kishim humbur shpresat dhe patjetër që injoranca do të drejtonte punët tona. Me kohë do të kishin ngritur flamujt e bardhë dhe vdekjes do t'i thoshim: "O vdekje, ne jemi skllevërit e robtë e tu, prandaj bëj me ne si të duash!" Por ne nuk jemi dorëzuar dhe asnjë ditë nuk i kemi prerë shpresat, madje asnjëherë nuk do të dorëzohemi, sepse fitorja është për ne, në sajë të rënies dëshmorë të triumfatorëve tanë. Djali i Ebù Tàlibit është njëri prej tyre. Triumfuesit janë me ne në çdo moment, edhe pse prej tyre na ndajnë kohë e vende të largëta. Por as koha nuk ka fuqi të shuajë zërat e tyre në veshët tanë e as vendi nuk i fshin dot fytyrat e tyre prej mendjeve tona. Ky libër, që ke në duar, është treguesi më i mirë për atë që thashë. Ky libër i kushtohet jetës së një ndër më të mëdhenjve. Vërtet ai mbiu në tokën e Arabisë, por ajo nuk e mbajti për vete, sepse me Islamin shpërthyen burimet e talenteve të tij. Ai nuk ishte vetëm për Islamin, ndryshe si do të qe e mundur që jeta e tij e shquar të ndizte shpirtin e një shkrimtari kristian në Liban, i cili në vitin 1956, shpall me zë të lartë se do të shkruajë një studim të hollësishëm e analitik rreth jetës së tij dhe se do të këndojë për të me bukurinë e vargjeve elegjiake të poetit, ashtu siç do t'i këndojë edhe bëmave e heroizmave të tij. Heroizmat e imamit nuk janë vetëm në sheshet e betejave. Ai ishte hero në dëlirësi e në shikimin e tij, në pastërtinë e tërë qenies së tij, në magjinë e shpjegimeve të tij, në thellësinë e humanizmit të tij, në nxehtësinë e besimit të tij, në lartësinë e thirrjes së tij, në ndihmën e tij për të dhunuarin nga padrejtësia e të dhunuar prej të afërmve e prej mizorit, në nënshtrimin e tij ndaj së vërtetës, kudo që të shfaqej ajo. Të gjitha këto heroizma, sado që kanë ndodhur shumë kohë më parë, vazhdojnë të jenë një tryezë e pasur, ku ne kthehemi sot e çdo ditë tjetër, sa herë që

na shtrëngon qenia jonë për ndërtimin e një jete të mirë e të virtytshme. Nuk kam qëllim të paraprij lexuesin dhe të zbuloj kënaqësinë që do t'i sjellë teksti i librit, sepse kënaqësitë, që ai do të ketë, janë të shumta, por ndër të cilat do të veçoja: shpjegim dritëdhënës, që shprehet këtu e atje për ndjenjat e dashamirësisë, që lartësohet në formën e arritjes së poezive shumëngjyrëshe, të ëmbla e tingëlluese; prej kënaqësive është edhe maturia në vlerësim e në shpjegim, përpjekja e guximshme për vënien e Aliut, të mendimeve të tij politike, fetare, shoqërore dhe ekonomike në skenën e jetës që jetojmë sot. E gjitha kjo është një përpjekje e suksesshme, për të cilën nuk kanë shkëlqyer ata që kanë shkruar më parë për këtë temë, pa përmendur përpjekjet e reja në shpjegimin e disa ngjarjeve që kanë qenë bashkudhëtare të imamit, në një mënyrë krejtësisht të ndryshme nga modeli i përshkrimeve historike të deritanishme. Çdo historian e shkrimtar, sado i zgjuar e gjenial të jetë, e ka të pamundur të vërë para teje, më shumë se një mijë faqe të plota, për një të madh të përmasave si të imam Aliut dhe të një dekade të mbushur me ngjarje të rëndësishme e të bujshme, siç ishte dekada në të cilën jetoi ai apo që të sjellë para teje ato që mendoi, shpresoi, tha e bëri ky kolos arab mes vetes e mes Zotit të tij, fjalë e punë që nuk i ka dëgjuar ndonjë vesh e nuk i ka parë ndonjë sy. Megjithëkëtë, ai është më shumë se kaq. Prandaj, çdo përqasje forme për të, patjetër që është e mangët, duke shpresuar që të rrahim me pulsin e jetës. Por duhet thënë se mësimet e nxjerra nga ky libër, gjithmonë janë të nënshtruara ndaj një vështrimi të hollësishëm që na lidh me veprimet e me fjalët e imam Aliut dhe vetëm pastaj mund të futemi në kuptimet e thella të thënieve të tij ose të bëjmë një ekspoze, në të cilën të dallohet burri, ashtu siç e ka përfytyruar autori e si do ta dëshiroje ti të ishte në përfytyrimin tënd. Kam bindjen se autori, në këtë libër të çmuar, me mprehtësinë e lapsit të tij, me nxehtësinë e me maturinë e qenies së vet, ka qenë i suksesshëm, deri në distanca të gjata, në përshkrimin e figurës së djalit të Ebù Tàlibit, pra, të kësaj figure që nuk të mbetet gjë tjetër veçse të dëshmosh se është figura e gjallë e burrit më të madh arab, pas Profetit.

Biskenta
Mikail Ni'meh

Shoqata Fllaqi

Pjesa e parë

1 – Aliu dhe të drejtat e njeriut
2 - Mes Aliut dhe Revolucionit francez
3 – Aliu dhe Sokrati

Shoqata Flladi

1

ALIU DHE TË DREJTAT E NJERIUT

TOKA E MREKULLIVE

DJEPI I PROFETËSISË

Ajo tokë është mrekulli jo vetëm me atë që ka qenë, por edhe me atë që do të jetë. Shkretëtirë e madhe, e gjerë. Sikur atë ta përmirësonte shiu dhe ta mbulonte blerimi e njomështia dhe sikur në të rridhnin ujëra, prej saj do të ishte e mundur të ushqeheshin të uriturit e gjithë botës e të visheshin njerëzit e gjithë globit. Është tokë aq e gjerë, sa nuk merret me mend e asnjë përfytyrim nuk e përmbledh. Por, ajo, që nga fillimi i formimit të saj, është me lugina që vazhdojnë të jenë prej rëre të valëzuar ose të ngurtësuar. Me këtë rërë kanë lozur stuhitë e erërave. Por ajo është tokë që vlon. Prej kokrrizave të rërës këtu e prej luginave atje tutje janë formuar duna të vogla rëre, të cilat janë me të vërtetë të çuditshme si ngrihen e si ulen, prej malesh me lartësi të ulët e të thatë, mblidhen e marrin ngjyrë të errët, arrijnë në lartësi të mëdha dhe pastaj fillojnë e ulen përsëri; nga disa gurë të pakët vullkanikë, në tokën e rrafshët e të zezë, të mbuluar me gurë të fortë cepëmprehtë, vijnë gurët që duken si të djegur në zjarr. Janë hedhurina të ngurosura e të nxira nga nxehtësia. Të gjithë këta faktorë kanë bërë që kjo tokë të thirret me emra që, në gjuhë të banorëve të saj, kanë kuptim: tokë që nuk është e përshtatshme as për bujqësi e as për banim. Dihet që bujqësia ka nevojë për krahë pune, por kjo është një nga zonat me nxehtësi më të madhe në të gjithë globin. Në këtë tokë, më e shumta që mund të ndodhë, është kur bie pak vesë, pavarësisht se nga tri anët është e rrethuar me det. Megjithëkëtë, në disa rajone të këtij vendi shirat e kanë bërë tokën pjellore, ku mund të shihet pak njomështi. Në këto zona njerëzit rrinë në përgjim të stinëve, që të shtegtojnë së bashku me tufat e tyre të deveve, me gratë e me fëmijët; por erërat e forta, që janë nga erërat më të këqija, fryjnë me tërbim nëpër anët e kësaj toke e në mesin e saj, duke shuar edhe atë pak lagështi, duke asgjësuar përfundimisht praninë e jetës në ato vende. Vetëm poetët i këndojnë erës së freskët jetëdhënëse, kur ajo fryn nga ana e Lindjes, duke e krahasuar veten me një njeri që i gëzohet aromës së Xhen'netit. Në këtë tokë nuk ka asnjë lumë që të ketë ujë me rrjedhje të përhershme, por ka përrenj me ujë të shumtë, që rrjedhin gjatë kohës së shirave që bien

në disa rajone, duke përmbytur fundet e luginave. Ndërkaq njerëzit nxitojnë të ndërtojnë diga për të grumbulluar ujë qoftë edhe për një farë kohe. Duhet thënë se edhe kafshët që jetojnë në këtë tokë janë ndryshe nga kafshët e pjesës tjetër të tokës. Allahu i Lartësuar ka bërë që kafshët e kësaj toke të jenë me këmbë të gjata, duke i mundësuar kafshës së shkretëtirës, devesë, të përshkojë distanca të gjata dhe të mos ketë probleme prej tokës së ngurtë e të thatë. Gjithashtu, edhe thundrën e kësaj kafshe Allahu e ka bërë të rrumbullakët, kështu që këmba e saj nuk zhytet në rërë. Këtë kafshë Allahu e ka pajisur me fuqi e me durim, duke e përshtatur me vendin ku jeton, mes gurëve të shumtë, vendkalimeve të ngushta e me rrugë të vështira. Kësaj kafshe Allahu i ka dhënë rezistencë të madhe ndaj etjes dhe e ka pajisur me një stomak, që ka aftësi të depozitojë ujë për disa ditë, për më tepër, këtë ujë, në sajë të pajisjeve, mund ta përdorë për të pirë edhe vetë banori i shkretëtirës, pronari i devesë, të cilën ai e thërret me një mijë emra. Përsa i përket bimësisë së kësaj toke, unë nuk po zgjatem ta përshkruaj: të rrallë, shkurre gjembaçë, të shkurtra e me fibra të etura për ujë. Përsa i përket shtëpive të kësaj toke, do të ishte gabim që ato të quheshin shtëpi, sepse janë vetëm ngrehina, mbi të cilat fryjnë erërat përvëluese, të mbuluara nga të nxehtët e thatë, ndërkaq valëzimet e rërës së shkretëtirës e përkeqësojnë gjendjen edhe më tepër. Të tilla ngrehina mund të ndërtohen vetëm në disa vende dhe është lodhje e kotë për banorët e këtij vendi që të punojnë për të pasur një vend të sigurt. Ata gjithmonë janë të adaptuar me jetën nomade të kalimit nga një vend në tjetrin. Ushqimi i tyre janë ato që quhen dy të zezat: hurma, atë pak ujë që gjendet, shto edhe rastet kur kanë mish deveje, si edhe fare pak mish gjahu. Natyra e shkretëtirës i shtyn banorët e saj të ndërmarrin beteja e luftime. Konfliktet e përhershme janë sistemi i tyre shoqëror. Mbi shkretëtirat e Gadishullit Arabik e rrethinat e tij, dielli ka hedhur një mbulesë të ndezur dhe ti sheh të mjeruarin të pjekë mbi guriçkat e kësaj shkretëtire ujkun e ngordhur ose delen e therur. Mbi shkretëtirën e Gadishullit Arabik e në vendet rreth tij ka zënë vend zhurma vrastare dhe vdekja e hidhur, që kanë të njëjtën pamje, që nuk ndryshon, edhe pse kjo tokë ka një shtrirje aq të gjerë, prej oqeanit të rërës në ato pak oaze, deri në shpresën e dobët, që nuk e premtojnë shkëmbinjtë e thatë. Kjo natyrë e ashpër, kjo jetesë e stabilizuar dhe kjo ekzistencë e vështirë nuk mund të krijonte te banorët e shkretëtirës ndjenja rreth gjerësisë së kozmosit, gjithëpërfshirjes së jetës, shtrirjes së vlerave që zbusin shpirtrat

e mbushin zemrën. Ndjenja të tilla mund të zhvillohen nëpër oazet e gjelbëruara dhe jo në vendet shterpë, mund të zhvillohen ndër ata që bëjnë jetë të gëzuar dhe jo në zemrat e atyre që shohin të keqen ditë për ditë. Nuk mund të nxirret asnjë mësim prej disa fshatrave të Gadishullit Arabik që banoheshin në atë kohë, sepse ato ishin fshatra shumë të shpërndarë, të vegjël e në tokë të thatë, në një tokë shterpë, të mbuluar me gurë të zinj, shto këtu edhe largësinë e madhe mes këtyre fshatrave, pa folur për injorancën e mjerimin që kishte pllakosur gati gjithë sipërfaqen e tokës. Përsa i përket vendeve të banuara të kësaj toke, mund të thuhet se ishin edhe më pak. Jetë e vështirë pranë atij që jeton në vështirësi edhe më të mëdha dhe mbi të gjitha këto, kjo tokë, nga ana klimaterike, ishte e nënshtruar ndaj atmosferës së përgjithshme të shkretëtirës, shtypjes së varfërisë, largësisë së qytetërimit dhe izolimit prej vendeve të tjera të botës. Bënin përjashtim vetëm disa toka në afërsi të Taifit e të Jethribit, që kishin një pasuri relative. Përsa i përket Mek'kës, ajo në fakt ishte shtëpia e idhujve, kurse banorët e saj ishin tregtarë, të atyre përmasave, që paratë ua merrnin shpirtin.

* * *

Jetë në thatësirë e në ferrin e rërës, në gjendje të përhershme vdekjeje, në mjerim për të nesërmen shtypëse. Kjo ishte toka e Gadishullit Arabik apo siç e quajnë vetë arabët "xhezijreh". Nga gjithë kjo natyrë, a nuk është çudi që në këtë tokë ai të ishte njeri? Pranë kësaj toke kishte toka pjellore e ujë, kishte ushqim e veshje, kishte bollëk për të gjitha gjërat e jetës e që ishin të mjaftueshme për cilindo që merr terrugën e nisej për atje. Ekzistenca e këtij njeriu, në këtë tokë, nuk mund të ishte tjetër kush veç atij, por edhe ai nuk mund të ishte i kënaqur me ndonjë vendbanim tjetër përveç kësaj toke. Këtë njeri e rrethonin malet e detet, horizonti i tij ishin shkretëtirat e tij dhe kjo ishte mrekullia në të cilën ai jetonte, mrekullia e shkretëtirës para revolucionit të Muham'medit dhe revolucionit të Aliut.

* * *

Por, sa shumë janë burimet e tokës, kur ato shpërthejnë me mirësi! Sa të bukura janë oazet e mirësisë, kur ato mbulohen nga gjelbërimi! Sa shumë është pasuria e botës, kur ajo mblidhet në një vend! Po lagështia e natës, vesa e mëngjesit dhe fryma marrjet e kalimeve të mëngjeseve! Sa janë trupat që qëndrojnë në mirësitë e jetës në një tokë prej së cilës kullon mjaltë e qumësht dhe nga gjoksi i rrjedh hidhësi?!

Këto të gjitha ishin të mundura për të gjithë botën, me përjashtim të Gadishullit Arabik të asaj kohe, që nuk i jepte dot. Të gjitha këto nuk kanë asnjë vlerë kundrejt asaj që do të bëhej e njohur shumë shpejt e do të quhej "toka e mrekullive" e do të jepte për gjithë botën. U zgjata në atë që bota e asaj kohe kishte më të mirën e më të madhen, ishte koha kur kozmosi bënte thirrje, koha unifikohej, burimet kulloheshin, vlerat e jetës dilnin në dukje, ndërgjegjja e ekzistencës merrte startin prej vetë njeriut në një mjedis glorifikimi të mirësisë, ngjitjes lart të natyrës, shtimit të elementëve të virtytshëm, që të ishin një unitet i gjallë dhe që do të kishte meritën për të hequr pluhurin e kohës, Muham'med bin Abdullahu. Pastaj që të vazhdonte në pastërtinë e dytë të mirë, revolucionari i madh Ali bin Ebù Tàlibi! Dërgimi i këtij të madhi dhe vazhdimësia e tij në djalin e xhajës së tij të madh është mishërimi i së vërtetës më të madhe në një tokë si kjo, në një popull, të cilit, në përmasat e veta, po ia merrnin shpirtin paratë. Ja, kjo është mrekullia që do të shfaqej shumë shpejt: mrekulli e shkretëtirës pas Muham'medit dhe Aliut, dy bërësve të revolucioneve shoqërore të së mirës, mbi mjerimin rrethues e trysnitë e kohës.

Shoqata Aladi

ZËRI I MUHAM'MEDIT

Prej gjuhëve të zjarrta të shkretëtirës përvëluese, një ndriçim i fortë në sytë e tij!
Prej rërës së ekspozuar ndaj nxehtësisë së diellit, një pasthirrmë në buzët e tij!
Prej kopshteve të Jethribit dhe vendeve të fshehta të Taifit, prej oazeve të Hixhazit, që notojnë në hapësirë si të ishin ishuj të shpërndarë këtu e atje në oqeanin e rërës nën dritën e hënës, një njomështi në zemrën e tij dhe një butësi në gjakun e tij!
Prej furtunave të erërave të nxehta, një revolucion në përfytyrimin e tij!
Prej shpjegimit të poezisë e dritës së qiellit, një magji në gjuhën e tij dhe një zjarr në shpirtin e tij!
Prej vërtetimit të vendosmërisë dhe gjuhës së mendimit, një vezullim në tehun e shpatës së tij dhe një mesazh në të djathtën e tij!
Ky është Muham'med bin Abdullahu, Profeti i arabëve, thyerësi i idhujve, që kishin larguar njeriun prej vëllait të tij njeri, që ishin adhurim i pasurisë, adhurim i zakoneve dhe elementi i injorancës më të madhe!

* * *

Fiset kurejsh e shtrëngonin botën në mes që edhe një dirhem të rrëshqiste prej dorës së banorit të shkretëtirës për të zënë vend në xhepat e tyre.
Ishin shumë të shpejtë të lejonin vlerat e jetës me një tregti fitimprurëse dhe me fitim të shtuar mbi fitimin, me karvanin që udhëton nëpër rrugë shkëmbore e nëpër rrëpira, që përshkonin stepat, duke nxituar mbi kurrizin e devesë, megjithëse nuk gjen vend për të fjetur përveçse nën çatinë e një shtëpie të madhe kurejshe, nuk gjen strehim tjetërkund përveçse në Mekën idhujtare, ku madhështohet dirhemi (para argjendi) e krenohen me dinarin (para ari).
Në veshët e tyre një zë vjen me forcë e u trondit atyre nervat, u shqyen epshet dhe në drejtim të tyre anon e gjithë bota dhe u thotë: "Njeriu ka edhe një vlerë tjetër, përveç asaj që ju dini! Për banorin e paqëndrueshëm të shkretëtirës, në vendet e injorancës e në fushë të hapur, ka një mesazh

ndryshe nga ai që ju pretendoni.”
Ai zë, ishte zëri i Muham’medit!

* * *

Fiset Esed dhe Temijm janë shumë të ngurtë në rrugën e kokëtrashësisë. Ata e nxisin udhëtimin për në greminat e rrugës së humbur, nxitonin të groposnin të gjalla vajzat e tyre, jo se kishin ndonjë nevojë që t’i groposnin, por vetëm për ndjekur zakonin dhe për të mundësuar shmangiet që kishte bërë vetë njeriu në argumentet e Krijuesit, duke mohuar bukuritë e natyrës dhe duke gjymtuar mrekullitë e gjithësisë.
Ata ngurronin të dëgjonin zërin e një shoku, prej të cilit rridhnin fjalë të freskëta dashurie, rrahje të shpejta të dashurisë së zemrës dhe shushurima e një jete që thotë: “O rob të Allahut, hiqni dorë nga groposja e vajzave për së gjalli! Edhe femrat tuaja kanë të njëjtat vlera si edhe mashkulli! Asnjë i krijuar nuk ka të drejtë mbi jetën e mbi vdekjen e një të krijuari tjetër dhe vetëm Allahu jep jetë e i bën krijesat të vdesin!”
Ai zë, ishte zëri i Muham’medit!

* * *

Banorët e shkretëtirës u lëshuan të shprehnin zgjuarsinë me tehun e shpatave dhe të goditnin njëri-tjetrin me gjuhët e tyre si të ishin kamxhikë të Xhehen’nemit, duke bërë që buzët e virgjëreshave të puthnin tehun e mprehur të shpatave. Ata ishin një grumbull kalorësish që krenoheshin; burra që binin të vdekur, fëmijë që thërrisnin e kërkonin ndihmë dhe rriteshin pa dashuri zemre e pa vëllazëri.
Në tendat e tyre oshtin një zë më i fortë se zëri i bubullimës pas shkreptimës e me vrunduj më të gjatë se vrundujt e furtunës. Ai zë përsërit e thotë: “Ç’është kjo që bëni?! Përse duhet të luftoni njëri-tjetrin? A nuk jeni vëllezër te Krijuesi i qiellit e i tokës? Lufta është nga punët e shejtanit dhe paqja është më e mirë për ju, vetëm në paqe ju shijoni mirësitë që dëshironi!”
Ai zë, ishte zëri i Muham’medit

* * *

Arabët e kishin arritur krenarinë, ashtu siç nuk e kishte arritur ndonjë popull e komb.
Ata tregonin për të huajt përbuzje, armiqësi, prepotencë e moralin më të

dobët e më të dhunshëm. Për të huajin kishte vetëm poshtërim, çka ishte në kundërshtim me respektin ndaj tij si njeri dhe, kjo e rëndonte shumë mbajtësin e mesazhit. Prepotentët u zgjuan nga një zë që thoshte: "Arabi nuk ka përparësi ndaj jo arabit veçse me devotshmëri dhe njeriu është vëlla për njeriun, e do ose e urren."(1)
Ai zë, ishte zëri i Muham'medit.

* * *

Përsa u përket të munduarve në tokë, përsa u përket atyre që s'kishin shtëpi, të cilët i kishte përvëluar nxehtësia e shkretëtirës, që i kishte flakur shoqëria e mëditësve, jeta u ishte ngushtuar nga të gjitha anët dhe si qenie ishin më të përbuzur se kokrrizat e rërës. Jeta e tyre ishte e zezë në të gjitha drejtimet. Por ata ishin miqtë e mbajtësit të mesazhit, ashtu siç ishin të varfrit e përndjekur miq të Mesijhut, Ijsait birit të Merjemit dhe miq të mëdhenjve të tjerë prej të mëdhenjve të tokës.

(1) Nga thëniet e mbajtësit të mesazhit.

Për ata, mbajtësi i mesazhit vuri sundimin e "Shurës" – këshillit konsultativ – dhe ndaloi rreptësisht skllavërimin e shfrytëzimin e njeriut prej njeriut, shtetëzoi shtëpinë e pasurisë e përpjekjet e njerëzve. Ai i vuri nën kamxhik edhe shpinat e kurejshëve fisnikë, xhaxhallarëve të tij dhe me tërë qenien e tij u lartësua, në unitetin e gjithësisë, i mëshiruar në familjen e tij, ndërsa ata nxitnin të marrët e fëmijët që ta gjuanin me gurë dhe talleshin me të.
Të munduarit, kudo që janë në tokë, të pastrehët dhe skllevërit, ndër të cilët ishte edhe Bilali, myezini i të Dërguarit të Allahut dhe i pari myezin në Islam, i hapën zemrat e veta ndaj atij zëri që kishte jehonën më të thellë se poezia e mëngjesit, që ishte me pushtet më të gjatë se errësira e natës e që ishte më veprues në shpirt se zëri i gjykimit: "Të gjithë njerëzit janë familja e Allahut dhe më i dashuri prej tyre te Ai është ai që është më i mirë për njerëzit e familjes së vet."(2)
Ai zë, ishte zëri i Muham'medit!

(2) Nga thëniet e mbajtësit të mesazhit.

* * *

Kurse armiqtë e tij e gjuanin me gurë e talleshin me të, pavarësisht nga të

gjitha këto, nga gjuha e tij ata morën zërin jetëdhënës:
"… sikur të ishe i ashpër e zemërfortë, ata do të largoheshin prej teje, prandaj fali ata, kërko për ata faljen e mëkateve, konsultohu me ata për punët dhe, kur të vendosësh, mbështetu në Allahun. Me të vërtetë, Allahu i do ata që i mbështeten." (sure Àli Imràn, ajeti 195) Ai zë, ishte zëri i Muham'medit.

* * *

Për luftëtarët në rrugën e një jete më të mirë dhe përkrahësit e tij kundër së keqes dhe atyre që u flasin shpirtrat e vet me humbjen e të drejtave, me bëmat e jashtëzakonshme në orën e luftës e të mbrojtjes së revolucionit të drejtë, kishin zënë vend këto fjalë të ndritura: "Mos bëni pabesi, mos e teproni, mos vrisni asnjë fëmijë, asnjë grua, asnjë plak të moshuar, as të vetmuarin në faltoren e tij, mos i vini zjarrin hurmave, mos prisni asnjë pemë e mos shembni asnjë ndërtesë."(1) Ai zë, ishte zëri i Muham'medit.

* * *

Arabët e mbartën zërin e nderuar të Muham'med bin Abdullahut dhe, qysh në fillimet e punës së tyre e shtrinë atë në të gjithë tokën, derisa me atë zë u mbyt çdo mbajtës kurore e pushteti dhe derisa u vendos lidhja ndërmjet njeriut e njeriut, ndërmjet njeriut dhe shpirtit të krijesave, të cilat Profeti i mishëroi në besimin në një Zot të Vetëm, për të Cilin nuk ka shok.

---

(1) Nga thëniet e mbajtësit të mesazhit.

Hija e Muha'med bin Abdullahut u zgjat e u zmadhua, derisa u zbulua bota e vjetër dhe hija e tij u shtri nga vendlindja e diellit deri në vendin ku dielli perëndon mbi një tokë, prej së cilës mbin mirësi, dituri e paqe. Ja, Profeti i shkretëtirës shtrin dorën e tij mbi të gjithë botën, që të shpërndajë mbi tokën e kësaj bote farërat e vëllazërisë e të dashurisë. Për shtetin e arabëve, një burrë u bë në Hindi dhe një burrë tjetër në Andaluzi! Dhe mbi ballin e diellit u lidh kurora e një populli të madh.

* * *

Në këtë zë ishte thirrja për vëllazërimin njerëzor, ishte largimi i duarve të sundimtarëve prej pasurive të popullit e prej përpjekjeve të po-

pullit, ishte barazia e njerëzve në të drejtat: i madhi, i vogli, i sunduari, sundimtari, arabi, jo arabi, të gjithë njerëzit janë vëllezër të barabartë. Në këtë zë ishte thirrja për çlirimin e gruas prej dhunës së burrit, çlirimi i punëtorit prej padrejtësisë së punëdhënësit, çlirimi i skllavit e i shërbyesit prej robërisë e prej poshtërimit që mbartte mendësia e kohës dhe që lejonte natyra e mjedisit rrethues; në këtë zë ishte pjesëmarrja e popullit në pushtetin, por jo ashtu siç e mendonin filozofët e hershëm, të cilët kishin privuar punëtorët, zanatçinjtë, skllevërit prej të drejtave qytetare për shkak të "degradimit" të profesioneve e të mjeshtërive që ata ushtronin. Mendimi i filozofëve të hershëm e kishte ndarë botën në klasa, në të drejta e në detyra. Ishte më e shumta që mund të ishte nga e mira e përgjithshme në logjikën e asaj kohe dhe në mundësitë e bijve të asaj kohe. U ndalua rreptësisht kamata dhe shfrytëzimi i njeriut prej njeriut. Dhe ishte zëri i Ali bin Ebù Tàlibit.

Ishte revolucion në një shoqëri që dënon çdo mizori e çdo agresion.

Shoqata Flladi

NDËRGJEGJE KOLOSE

Shoqata Gëzuari

*Imam Ali bin Ebù Tàlibi, i madhi i të mëdhenjve, kopje e vetme. Si kjo figurë s'kishte parë as Lindja, as Perëndimi, nuk ishte parë as në kohët e hershme e as do të shikohet më vonë. Figurë plotësisht origjinale.

Shibli Shumejl

NË KRYE TË HISTORISË

* Prej njerëzve është vetëm aq
sa ata e emërtojnë me masat
e ndërgjegjes e të dashurisë.

A nuk paska kjo bota jote ndonjë vesh që di të dëgjojë me vëmendje, që të të njoftojë ty për ndonjë punë të madhe? Vetë bota e kishte bërë zakon të të fliste ty nga pak për të tilla punë nga një brez në tjetrin. A nuk paska kjo bota jote veshë, zemër e mendje që të hedhë në qenien tënde një njoftim të plotësuar nga të gjitha anët? Këtë njoftim ajo vetë e ka nxjerrë prej tregimit të plotësuar, që i flet ndërgjegjes madhore, e cila lartësohet e lartësohet derisa e gjithë bota për atë është e ulët. Për atë është e ulët edhe vetë jeta. Atë e duan fëmijët, të afërmit, pasuria dhe pushteti, shikimi i lindjes e i perëndimit të diellit. Ai bën përpara në lartësi së bashku me shokun e vet dhe prej njerëzve ai ka vetëm aq sa ata e emërtojnë me përmasat e ndërgjegjes e të dashurisë. A nuk paska kjo bota jote si ky vesh, si kjo zemër e si kjo mendje, që të të vadisë ty së bashku me sprovën që të ka rënë, së bashku me të mirët nga të afërmit e nga të largëtit me tregimin e rënies dëshmor, me tregimin për agimin dhe muzgun e natës së ngjyrosur me gjakun e drejtësisë dhe së vërtetës? Gjaku i dëshmorëve në fundin e natës është dy agime dhe në fillimet e saj është dy përflakje. A nuk i ke hedhur sytë ku ke dashur në historinë e vendeve të Lindjes? A nuk ke pyetur për një mendim, që është prej logjikës së mirësisë? Këtu gjendet një pikë e rrumbullakët, rreth së cilës përqendrohen mendime të reja mbi jetën e mbi vdekjen, si dhe pikëpamje të thelluara në legjislacionet, në sistemet, në kushtetutat, në ligjet morale dhe në vendin e këtyre prej bashkësisë njerëzore në kuadrin e bashkëpunimit të ndërsjellë dhe të lidhjes së njeriut me njeriun në një shoqëri, e cila është prej të gjithëve dhe për të gjithë në shkallë të barabartë. A nuk e ke pyetur atë, për atë mendim të dalë për njerëzit prej rrugës së urtësisë, që ai është prej rrugëve të kohërave dhe rezultati i të cilave janë vlera që kanë lënë trashëgim të parët dhe pastaj ato i trashëgo-

jnë fëmijët e nipërit? Të gjitha këto vlera janë të mbledhura për të dhe ata marrin prej kësaj trashëgimie sipas kapacitetit që ka gjithsecili për të marrë. Ajo, që kanë lënë, është për ata që do të lindin në të ardhmen. A nuk e ke pyetur atë për zgjuarsinë e rrallë që ai i la trashëgim shokut të tij dhe falë tij të gjithë njerëzit gëzojnë mirësi të mëdha? Ai shtroi e vazhdon të shtrojë rrugën për përkrahësit e për armiqtë e tij. Zgjuarsinë e dijetarit, studiuesit të çdo sëmundjeje e të çdo rezultati: i pasionuari në zbulimet e në shpjegimet, në përqendrimin e vetes së tij mbi rregullat e mbi ligjet, i thelluari në kuptime të shumta, depërtuesi deri në më të zakonshmet e panjohura, derisa për atë të mos mbeteshin të panjohura punët e njerëzve, të cilat, në shpirtrat e tyre, vazhdojnë të jenë të rëndësishme dhe në kokat e tyre vazhdojnë të jenë mendime. Zgjuarsia e dijetarit, të cilit i është dhënë prej talenteve, aq sa e bëjnë diturinë e tij të ketë lidhje me çdo dije morale që ka ardhur pas tij në vendet e Lindjes, madje ai është origjina e kësaj diturie. A nuk ke njohur, ndër të gjitha mendjet, një mendje depërtuese, që të kishte një të mëparshme, në kuptimin e së vërtetës së madhe, në të cilën gjendet origjina e të vërtetave shoqërore dhe mangësia e përbërjes së shoqërisë dhe drejtimit të saj sipas këtij shembulli apo sipas ndonjë shembullit tjetër? E gjitha kjo është subjekti rreth së cilës sillen sot studimet e dijetarëve të Lindjes e të Perëndimit, edhe pse kanë kaluar më shumë se një mijë e katërqind vjet. Qëllimi i vetëm është të shfrytëzohen rrugët për të zbuluar mashtrimet mbi rregullat e natyrës, duke pasur si synim çoroditjen e mendjeve të njerëzve. Naivitetin e tyre e përpunuan të pasurit për të shfrytëzuar të varfrit, sundimtarët për të akaparuar mundin e njerëzve dhe disa klerikë për të forcuar pushtetin e tyre mbi tokë. A e ke njohur atë mendje kolose, e cila ka pohuar qysh para disa dhjetëra shekujsh të vërtetën e madhe shoqërore, atë të vërtetë, e cila kufizon iluzionet e një mijë e një burimeve dhe që shpall: "Nuk ka ndonjë të uritur të varfër, përveçse prej asaj me të cilët kënaqet i pasuri." dhe pastaj vazhdon të vlerësojë këtë vërtetë: "Nuk kam parë të ketë ndonjë me bollëk të madh dhe që pranë tij të mos jetë një e drejtë e humbur." Njërin prej pushtetarëve të tij e dërgon në detyrë, duke theksuar në fjalët e tij padrejtësinë dhe duke i vënë në dukje atij se padrejtësia është nga kapitulli i çmendurisë shoqërore e shembës i kolonave të shoqërisë: "Ajo është një kapitull dëmtues për masën dhe një e metë e madhe për sundimtarët, prandaj ndaloje padrejtësinë." A ke njohur ndonjë të madh, mendja e ndritur e të cilit e ka drejtuar atë

që para dhjetëra shekujsh të zbulojë sekretin e humanizmit? Ky sekret është i lidhur me popullin, me sundimtarin e kohës së këtij populli, kur mbretërit nuk ishin të atillë që të vinin peshoren e drejtësisë për popullin, pasi populli për ata ishte vetëm shkallë që ata të ngjiteshin. Rafaeli mori si modele disa fshatare të një fshati të Italisë për të pikturuar virgjëreshën, nënën e Mesijhut dhe fiksoi në pikturën e tij modelin e qëllimeve që ai donte nga kuptimet e fisnikërisë njerëzore; apo Tolstoi, Volteri e Gëtja, të cilët, në punimet e tyre ideore e shoqërore, përpunuan atë që ishte prej shpirtit të Rafaelit. Të gjitha këto, ky, i madhi, i kishte parakaluar para qindra vitesh. Megjithë dallimin e madh, që kishte mes kushteve të tij shumë të vështira dhe kushteve të këtyre shumë të përshtatshme, ndryshimi mes shoqërisë së tij tepër të ngushtë nga të gjitha drejtimet dhe shoqërive të këtyre shumë të gjera në mundësi, ai lufton mbretërit, princat, pushtetarët e të pasurit; lufton kotësinë e tyre dhe dobësinë e mendimit të tyre, lufton në rrugën e popullit të poshtëruar e të dhunuar prej padrejtësisë. Ai betohet: "Betohem në Allahun, patjetër që të dhunuarit nga padrejtësia do t'i jepja drejtësinë prej atij që ika bërë padrejtësinë dhe me siguri që të padrejtin do ta tërheq për kapistre, derisa t'a çojatë atyku është drejtësia, qoftë edhe me detyrim."

Më pas, në veshin e sundimtarëve të kohës së tij, të cilët e kalonin kohën me gjëra të kota, ai lëshon këshillën me jehonë shumë të largët dhe që mundëson të njihet e vërteta e aristokracisë naive, e cila mbahej me të madh për naivitetin e saj. Ky naivet mundëson edhe njohjen me të vërtetën e popullit të mjeruar deri në kulm. Mjerimi i popullit ishte aq i madh, saqë nuk kishte ku të shkonte. Zëri i tij, si të ishte zëri i caktimit, thotë: "Më i ulëti prej jush është më i larti juaj!" Pas këtij deklarimi ai nuk ka qëllim tjetër përveçse të tregojë hapur privimin e bijve të popullit nga të mirat, si dhe dhunën që ushtrohet mbi popullin; gjithashtu, ai ka qëllim të tregojë djajtë e së keqes, të poshtërimit e të mashtrimit, që maskohen nën rrobat e feudalëve, të sundimtarëve e të akaparuesve. A ke njohur ndonjë të madh, që ka çuar të vërtetën e humanizmit në pesë shqisat e njerëzve, atë të vërtetë që është e vjetër sa përjetësia dhe e qëndrueshme në jetë të jetëve, që është aq e thellë, derisa ajo të jetë e tejdukshme për mendjet e për shpirtrat e mëdhenj, secili sipas rrugës së tij e sipas butësisë së humorit të vet, derisa edhe të zakonshmit të ngulmojnë të jetojnë vetëm nën hijen e kësaj të vërtete? Ata nuk janë të kënaqur me pjesën e ideve e të mendimeve që u kanë lënë gjyshërit e prindërit, ide e mendime

që nuk kërkojnë prej tyre as mund e as kujdes, sepse të gjitha këto u janë bërë gjëra të zakonshme e pjesë e traditës. Kjo e vërtetë ka qenë bazë për filozofitë pozitiviste, por ekziston edhe një e vërtetë tjetër negative. Me këtë dua të them, studimin për absoluten e stabilitetit. Por studimi mbi thellësitë e absolutes, nuk është gjë tjetër veçse studim mbi të vërtetën, në njërën nga mënyrat. Në këtë studim bashkëpunojnë: mendja, zemra e fantazia, si dhe moralet që dalin prej këtyre; pastaj kushtet, rasti, shtytësit dhe kontradiktat në tërësinë e ndryshueshmërisë së tyre në kuptim e në formë. Të vërtetën absolute ai e ka konceptuar në mënyrë të përcaktuar. Pastaj ka kuptuar, me mendjen e me zemrën e tij, se çdo pohim për absoluten është fuqi dhe ai është shembulli i kësaj fuqie, kur ai e forcon këtë të vërtetë absolute në fitoret e në humbjet e tij. Në të gjitha gjendjet ai duket i barabartë, sepse ajo është këtu dhe atje, ajo mposhtësja dominuese, në të cilën janë të barabarta triumfi dhe disfata në fushën e betejës, në fushën e politikës e në të gjitha fushat e tjera. Në triumf e në disfatë, për atë, nuk ka gurë prove, sepse vetë ajo mban të gjitha përmasat e të gjitha peshat. A e ke pyetur historinë e Lindjes për fortësinë e besimit, të cilën nuk e tërheqin tërmetet e nuk e mbulojnë me thinja vullkanet? Cili tërmet është më i fuqishëm mbi besimin se dyshimi, kur më e pakta e tij është mbledhja e armiqve, të cilët janë të shumtë e të fuqishëm? Ata mblidhen në gabime, në shpalljen mohues të të tjerëve, si dhe për mëkate e për faje të tjera. Cili vullkan është më përvëlues për besimin se kërcënimi me vdekje të padiskutueshme dhe pastaj edhe me vetë vdekjen? A ke pyetur si është lufta për atë besim, që as nuk mashtron e as nuk bën pazar dhe që, në kuadrin e preferencave e të lartësimit, nuk ka as dobi e as rrotullim? O Zoti im, bë përjashtim vetëm kur suksesi i besimit është dobia, lartësimi e preferenca! A i ke kërkuar kësaj bote, të flasë me ty kokë më kokë, në fshehtësi, për mëshirën që del prej zemrës së mbushur me mëshirë dhe prej gjuhës prej së cilës rrjedh freski e paqe? Kur kjo mbizotëron, në portën e saj shemben shtytësit shpërthyes të tokës me shtytës që vijnë jo prej burimit të tyre, në një kohë që është koha e ashpërsisë, e shfrytëzimit dhe e akaparimit të gjërave të dobishme. Në këtë kohë armiqtë luftojnë njëri-tjetrin dhe pastaj vihen përballë njëri-tjetrit të luftojë miku i zemrës, shoku i fjalës dhe të afërmit në gjak. A e ke mësuar fjalën pafajësi në fjalorin e gjuhës? Këtë fjalë njerëzit e përsërisin, e shkruajnë dhe e përjetojnë shumica ose pakica e tyre. Çdo njeri e merr këtë fjalë sipas gjykimit të formimit të vet. Për këtë fjalë bëjnë thirrje të gjitha simotrat e saj, përfshirë: paqen e zemrës, pastërtinë e qëllimit, sin-

qeritetin e kulluar, të cilat ajo i përfaqëson, për ato që ti i ke përafruar me lotët e natës e me vesën e mëngjesit, sepse ajo është pastërtia e njeriut dhe mbi këtë pastërti nuk mund të ketë as natë e as mëngjes. Pafajësia e kulluar buron vetëm prej zemrës së shëndoshë e të pastër, e cila qetësohet, ashtu siç qetësohet dimri në ngrohtësinë e diellit, zemër që sigurohet, ashtu siç sigurohet toka me ujë dhe pastaj rigjallërohet e mbushet me gjelbërim. A ke njohur ndonjë të madh, që ka kuptuar shkaqet e dashurisë e të besës më shumë nga sa i kanë kuptuar të tjerët? Por kjo dashuri e kjo besë është kuptuar vetëm në kuadrin e një karakteri të sinqertë, ku shpirti rrjedh prej shpirtit. Prandaj ai dashuron me tërë shpirtin e vet atë me të cilën është obliguar dhe i qëndron besnik asaj. Me thellësinë e mendimit dhe të ndjenjave të tij, ai e kupton se liria është e shenjtë dhe se lirinë e dëshiron vetë qenia. Për lirinë nuk mund të ketë zëvendësues dhe se rreth saj vërtiten të gjitha mendimet e të gjitha ndjenjat. Në sferën e lirisë janë të qarta e të lëvizshme dashuria dhe besa. "Më i keqi i vëllezërve është ai që nuk e mban dot detyrimin me të cilin është ngarkuar dhe, më i miri i tyre është ai që nuk është në këtë pozitë." A ke pyetur për ndonjë sundimtar, i cili e ndalon veten të hajë bukë e të ngopet në ato vende ku shumë të tjerë nuk kanë se çfarë të hanë? Gjithashtu, ai e ndalon veten të veshë rrobë të re, kur prej bijve të popullit ka që vishen me rroba prej thesi apo që ai, si sundimtar, të mbajë për vete qoftë edhe një dirhem, kur në popull ka varfëri e nevojë. A ke pyetur për ndonjë sundimtar që i porosit bijtë e përkrahësit e tij që të mos ecin në rrugë tjetër, përveç kësaj rruge; pastaj në një vend ai gjykon vëllain e tij për një dinar që ai ia kishte kërkuar prej pasurisë së popullit, pa pasuar ndonjë nevojë të ngutshme, gjykon ndihmësit e tij, gjykon ata që i kishin dhënë besën e të emëruarit prej tij, qoftë edhe për një kulaç buke që ata e kishin ngrënë në formë ryshfeti prej ndonjë të pasuri? Ai kërcënon, i përbetohet e i çon fjalë njërit prej të emëruarve të tij, duke u betuar në Allahun, se ai thotë të vërtetën. Nëse do të tradhtojë ndonjë gjë prej pasurisë së popullit, pak apo shumë, ai me siguri që do të jetë shumë i ashpër ndaj këtij tradhtari, të cilin do ta lërë me fare pak gjë, me barrë të rëndë mbi shpinë e me një punë fare të pakët. Këtë fjalë ai e thotë në mënyrën më koncize e me shprehjen më të përkryer: "Më thanë se e gërreve tokën dhe more gjithçka ishte nën këmbët e tua, se hëngre gjithçka ishte poshtë këmbëve të tua dhe atëherë më dërgo llogarinë tënde."; një të treti, prej atyre që praktikonin ryshfetin e që nxitonin të pasuroheshin mbi kurrizin e të mjeruarve e të hallexhinjve i përbetohej: "Kije frikë Allahun dhe ktheji atyre njerëzve pasuritë e veta dhe,

nëse ti nuk vepron kështu dhe pastaj Allahu më jep mua mundësi kundër teje, unë do t'i kërkoj Allahut ndjesë prej teje, por patjetër që do të godas me shpatën time dhe, atë që unë e kam goditur, me siguri ai ka hyrë në zjarr." A ke parë ndonjë prijës, që të hajë bukë thatë, që bukën ta thyejë mbi gjunjët e vet, që të vërë mballoma mbi këpucët e tij me duart e veta dhe që nga pasuria e kësaj bote të mos ruajë për vete as pak e as shumë, ashtu siç u tha më sipër? Shqetësimi i tij kryesor e më i rëndësishëm ishte shpëtimi i të mjeruarve, i të varfërve e të pafuqishmëve prej padrejtësive, t'i shpëtonte ata prej shfrytëzuesve e prej akaparuesve, të siguronte jetën e tyre dhe të mundësonte për ata një jetesë të ndershme. Ai nuk kujdesej që të ngopej, të pinte e të flinte i gëzuar, kur mbi tokë kishte "Prej atyre që nuk kanë dëshirë të kapin mishin e vet." dhe kur mbi tokë vazhdon të ketë "Barqe të uritur dhe zemra të zemëruara." Sa fjalë të lartë që thotë: "A mund të jem unë i kënaqur të më thërrasin prijës i besimtarëve dhe të mos i shoqëroj ata në vështirësitë e kohës?" Personi që kishte më pak nga të mirat e kësaj bote, te ai ishte më i mirë se të ishe sundimtar mbi njerëzit, kur nuk zbaton të vërtetën e kur nuk e shtyp të gabuarën. A ke njohur në vendet e drejtësisë ndonjë të madh, i cili gjithmonë ka thënë të vërtetën, edhe sikur mbi të të hidheshin të gjithë njerëzit e tokës? Armiku i tij gjithmonë ka qenë në të gabuarën, edhe atëherë kur ata ishin aq të shumtë, sa mbushnin fushën e malin. Drejtësia për atë nuk ishte një rrugë e fituar, edhe pse më pas, në programin e punës së tij, ajo u bë rruga që ai ndiqte. Ajo nuk ishte në asnjë plan, të cilin politika e shtetit e kishte sqaruar, sepse kjo anë ishte ndër konceptet e tij. Ajo nuk ishte një rrugë, të cilën ai e përshkonte qëllimisht, që shoqëria ta vinte në krye. Ai e ndoqi këtë rrugë e arriti të zërë vend në zemrat e njerëzve të mirë. Drejtësia, në konstruktin e tij moral dhe edukativ, ishte pika ku bashkoheshin bazat; drejtësia ishte e stampuar në të, në atë mënyrë që nuk e lejonte as të kapërcente veten, as të dilte jashtë saj. Drejtësia ishte lënda me të cilën përbëhej konstrukti i trupit të tij, ishte gjak në gjakun e tij dhe një shpirt në shpirtin e tij. A ke njohur në vendet ku ka armiqësi ndonjë të madh, të cilin e kanë luftuar ata që gëzonin të mira, ku një pjesë ishin të afërm të tij? Atë e luftuan, por konceptet njerëzore i poshtëruan të gjithë ata që triumfuan kundër tij, sepse triumfi i tyre ishte triumf me mashtrim, me pazarllëqe, me komplote, për të fituar këtë botë me shpatën e mizorit shtypës. U lartësua i thyeri, sepse thyerja e tij, nën dritën e arsyes e të zemrës, përmbante esencën e rënies dëshmor në rrugën e respektit për njeriun, për të drejtat e njeriut dhe në rrugën

e ruajtjes së qëllimeve më të larta të drejtësisë e të barazisë. Fitorja e tyre qe disfatë e thyerje, njëkohësisht, ajo qe një fitore e madhe për vlerat njerëzore. A e ke pyetur historinë për ndonjë luftëtar, trim mbi trimat, ku dashuria për cilësitë e njeriut kumtohet edhe në kundërshtarët e tij dhe që butësia e tij ndaj armiqve arrin deri aty sa të porosisë shokët e vet: "Mos filloni t'i luftoni derisa ata të fillojnë të parët dhe, nëse me lejen e Allahut, do të shpartallohen, ju mos vrisni asnjë që ka i kthyer shpinën betejës, mos atakoni asnjë që është hequr më një anë, mos shpejtoni të vrisni të plagosurit dhe mos mundoni e mos fyeni gratë." Ai është reformatori e përmirësuesi fisnik edhe ndaj atyre që e kanë tradhtuar. Pastaj dalin prej ujit dhjetëra mijë kërkues të gjakut të tij dhe pa asnjë të drejtë i komunikojnë se do t'i ndalojnë edhe ujin e rrjedhshëm derisa ai të vdesë nga etja. Pasi i spraps nga uji dhe zë vendin e ujit, tregon shembullin më të bukur dhe i thërret ata të vinë e të pinë prej atij uji, madje duke i shoqëruar edhe me cicërimat e shpendëve, pa ushtruar as më të voglën dhunë. Ai thotë: "Luftëtari që bie dëshmor në rrugën e Allahut nuk ka shpërblim më të madh se sa atëherë kur fal atë që e ka në dorë, sikur ai i faluri të ishte njëri prej engjëjve." Cilësia e faljes u duk te ai me tërë madhështinë e saj, edhe atëherë kur dora mëkatare u ngrit kundër tij dhe e vrau atë. Megjithëkëtë, në lidhje me vrasësin e tij, ai u tha shokëve të vet: "Nëse falni, është shumë më afër devotshmërisë." Luftëtar trim. Në zemrën tij bashkohet trimëria e jashtëzakonshme e kalorësisë së rrallë me butësinë e dashurinë e mahnitshme. Ai i qorton komplotistët, megjithëse kishte fuqi t'i godiste e t'i vriste. Edhe kur i qorton, këtë e bën i vetëm, i veçuar, pa veshjen luftarake mbrojtëse, ndërsa ata janë kokë e këmbë të armatosur e të gatshëm të hidhen mbi të. Ai i kujton atyre vëllazërinë njerëzore dhe dashurinë e ndërsjellë. Më pas ai qan për ata, kur vazhduan në rrugën e armiqësisë. Megjithëse ata kërkonin me këmbëngulje vetëm gjakun e atij që ishte shpata e të mjeruarve, të pafuqishmëve, ai duroi derisa e filluan të parët luftën kundër tij. Pastaj ai u lëshua e i tronditi ata, i gjuajti e i thau, ashtu siç than e siç ngre lart era pluhurin e kokrrizat e rërës së shkretëtirës e i shpërndan në të gjitha anët. Ai vret prej armiqve të tij vetëm mizorin e shtypësin, armiqësia e të cilit është bërë e qartë dhe e ka shfaqur sheshit qëllimin e keq. Pastaj, kur ai triumfon, qan mbi të vrarët prej armiqve. Në të vërtetë ata ishin vrarë për egoizëm, për të bërë bujë, për ambicie shterpë dhe për dëshira që s'kishin asgjë nga e vërteta. A ke njohur ndonjë prijës, ku pushteti dhe pasuria të jenë me bollëk në

atë shkallë që nuk e ka pasur askush tjetër veç tij? Megjithëkëtë, ai gjithnjë është ndier keq nga të gjitha këto. Edhe pse te ai ishin bashkuar të gjitha mirësitë e prioritet e fisnikërisë së fisit, tha: "Nuk ka fisnikëri si kryeultësia." Dashamirësive të tij, ai u tha: "Kush më do mua, le të përgatisë një rrobë për varfërinë." Atyre që e deshën atë së tepërmi, ai u tha: "I dashuruari së tepërmi është i shkatërruar." Më pas i drejtohet vetes dhe thotë: "O Zoti im, fali mëkatet tona, për gjithçka që ata nuk e dinë." Shumë e adhuruan atë dhe ai i dënoi ata me dënimin më të ashpër. Të tjerë e urryen, por ai mori qëndrimin e këshilluesit ndaj vëllezërve të tij njerëz; ata e shanë atë dhe shokët e tij u ndien shumë keq, prandaj iu përgjigjën atyre me sharje, por ai i tha shokëve të vet: "Unë nuk dua që ju të shani." Ata polemizuan me të me fjalë të këqija, nuk lanë përgojim pa bërë, madje u ngritën kundër tij edhe me armë, por ai thoshte: "Qortoje vëllain tënd me bamirësi dhe sprapse të keqen e tij duke i dhënë atij të mira." dhe "Vëllai yt të mos jetë më i fortë se ti me mbajtjen e lidhjeve kundrejt ndërprerjes së lidhjeve nga ana jote dhe ai të mos jetë më i fortë se ti me faktin që bamirësia e tij të mposhtë të keqen." Atë e përgojuan se kishte për fqinjë disa mëkatarë, qoftë edhe për një farë kohe dhe në ruajtje të pushtetit të tij ai tha: "Mik për ty është ai që të ndalon dhe armik për ty është ai që të ve ndonjë të paqenë."; më pas ai vazhdon fjalën e tij dhe thotë: "Prefero të vërtetën jo vetëm aty ku ajo sjell dobi, por edhe aty ku ajo të dëmton mbi gënjeshtrën." Atë e luftoi edhe njeriu që e kishte ndihmuar. Prandaj, ai i flet vetes dhe i thotë: "Ai që nuk të falënderon ty për të mirën, nuk të vlerëson." Në prani të tij u bisedua për mirësitë e tokës dhe ai shikoi atë që po fliste dhe tha: "Është e mjaftueshme morali i mirë si mirësi." Pastaj ata i ngjitën atij ndihmën që kishte nga mënyra e gjykatësve dhe ai tha: "Nuk ka fituar ai që fiton me mëkate dhe triumfuesi me të keqen është i mundur.". Ai i dinte të këqijat e armiqve të vet, aq sa nuk dinte kush tjetër veç tij, por mbyllte sytë dhe mendimin e zbuste duke përsëritur: "Puna më e nderuar e bujarit është shkujdesja e tij për ato që ai di." Armiqtë e tij, injorantët dhe ndjekësit e tij ndihmuan që, me disa veprime të urryera, të fusin pesimizmin në zemrën e çdo njeriu. Megjithëkëtë, ai vazhdonte të thoshte: "Kurrë mos e mendo të keqe një fjalë që ka dalë prej dikujt, kur ti gjen se ajo ka mundësi të jetë edhe mirësi." A ke njohur ndonjë prijës të ndonjë feje që të porosisë pushtetarët e tij me të tilla fjalë për njerëzit: "Në të vërtetë, prej tyre ka të atillë që ai ose është vëllai yt në fe, ose është i njëjtë me ty në krijim, prandaj jepi atyre prej faljes e prej tolerancës tënde, ashtu siç dëshiron të të japë ty Allahu prej faljes e

prej tolerancës së Tij.”? A ke njohur ndonjë mbajtës pushteti që të ngrihet kundër pushtetit të vet për të vendosur drejtësinë në popull? A ke njohur të pasur që të ketë ndier neveri prej pasurisë, me përjashtim të asaj pak gjëje që i duhej për të vazhduar jetën? Jeta te ai ishte vetëm që të sillte dobi morale për vëllezërit e tij. Kjo botë, mund të mashtrojë të tjerë, por jo atë! A e ke pyetur historinë e Lindjes për “Nehxhul-Belagan” - rruga e drejtë e kumtimit të fjalës – duke marrë prej mendimit, fantazisë e ndjenjave të dashamirësisë shembuj të rrallë, që përputhen me shijen e lartë artistike, për atë që ka mbetur te njeriu dhe për atë që ka mbetur në të nga mendimi, dashamirësia e fantazia? Shembuj të rrallë, të ndërthurur e të koordinuar, shpërthyes me ndjenjë të zjarrtë e me konceptim të largët, i vrullshëm me zjarrin e realitetit, ngrohtësinë e së vërtetës, dëshirën e madhe për dituri edhe përtej caqeve të këtij realiteti, i pajtueshëm me gjithçka që është ndërmjet bukurisë së subjektit dhe bukurisë së nxjerrë, derisa shprehja të bëhet njësh me venddaljen e argumentit ose forma me kuptimin të bëhet njësh si nxehtësia me zjarrin, drita me diellin dhe ajri me atmosferën. Para kësaj ti je vetëm ashtu siç mund të jetë njeriu përpara një rrjedhe të vrullshme, që rrokulliset para një deti me dallgë e një reje që vjen rrotull, ose para një ndodhie të natyrës, e cila, domosdoshmërish, duhet të ndodhë në atë që ai është një qenie prej unitetit, elementët e të cilit nuk ndahen, veçse për të fshirë ekzistencën e tij dhe për ta bërë atë të paqenë. Argument e fjalë e përsosur, e dalë nga bashkëpunimi i shqisës së dëgjimit me mendjen, në atë mënyrë që për ty i shndërron kuptimet në tinguj, të cilët në vetvete janë në kufirin e kuptimeve të plota, ashtu siç do e siç dëshiron natyra e gjallë. Është argument e fjalë e përsosur, e dalë nga bashkëpunimi i shqisës së shikimit me mendjen, në atë mënyrë që i shndërron kuptimet në kuadro artistike me të gjitha linjat, format e ngjyrat. Edhe ti je pjesë e këtij kuadri, je para një bote të zbukuruar me ornamentet e rralla artistike, ku janë shkrirë figura dhe muzika, tingujt dhe ngjyrat. Argument e fjalë e përsosur, e cila, sikur të fliste me zë të lartë, do të shembte plotësisht gjuhën e furtunës; sikur të kërcënonte ngatërresat e ngatërrestarët, me siguri do të shpërthenin vullkane, që do të kishin drita e zëra; sikur të shtrihej në rrafshin e logjikës, patjetër që do të bashkëbisedonte me mendjet e me ndjenjat dhe do të mbyllte të gjitha portat për çdo argument, me përjashtim të argumenteve të parashtruara në të. Sikur ky argument e kjo fjalë e përsosur të bënte thirrje për meditim, ty do të shoqëronte në burimin e shqisave e në origjinën e mendimit dhe me siguri, do të çonte aty ku

dëshironte të të çonte, do të bënte që ti të arrije plotësisht në gjithësi. Te ty ai do të unifikonte, në mënyrën më të plotë, fuqitë për zbulim. Sikur ai të të merrte ty nën kujdestari, patjetër që ti do të kuptoje dashurinë e zemrës së babës, logjikën e të qenit prind, sinqeritetin e besës njerëzore dhe ngrohtësinë e dashurisë, e cila fillon e nuk mbaron. Nëse ai do të të fliste ty për bukurinë e ekzistencës, për hijeshitë e krijimit dhe për plotësimet e gjithësisë, në të vërtetë, ai do të shkruante në zemrën tënde me bojë prej dritës së yjeve. Argument e fjalë e përsosur, kumtuar në mënyrën më të qartë prej vetë kuptimit të plotësuar dhe një zbritje prej vetë zbritjes. Argument e fjalë e përsosur, e lidhur me shkaqet e elokuencës së arabishtes, të asaj që ka qenë në këtë gjuhë e të asaj që do të jetë, madje njëri prej tyre i ka thënë shokut të vet: "Në të vërtetë, fjala e tij është poshtë fjalës së Krijuesit e mbi fjalën e njerëzve!" A ke njohur ndonjë mendje si kjo, ndonjë dituri si kjo, ndonjë fjalë të përsosur si kjo dhe ndonjë trimëri si kjo? Këto plotësohen prej dashurisë së zemrës, dashuri që nuk njeh kufi dhe që ty të mahnit deri në këtë gradë të lartë me dashurinë e zemrës, ashtu siç të mahnit deri në këtë gradë me cilësitë e rralla, të cilat, që të gjitha, takohen e bashkohen në një burrë prej bijve të Ademit e të Havasë. Ai është dijetari, mendimtari, letrari, administratori dhe sundimtari komandant që nuk i le njerëzit, pushtetarët, ambiciozët e ushtritë të komplotojnë. Ai del para teje dhe të trondit me ndjenjat e njeriut që emeton dashamirësi e mendime; ai regëtin në zemrën tënde, duke medituar në këtë mënyrë të shkëlqyer në vetmi të plotë me ty, me gjithë ngrohtësinë e ndjenjave të fisnikërisë dhe të thotë: "Dashuria është mërgim." ose "Mos shaj për pësimet.", ose "Le të jetë përulja jote ndaj njerëzve butësi e mëshirë.", ose "Fale atë që të ka bërë padrejtësi, jepi atij që nuk të ka dhënë, mbaji lidhjet me atë që i ka prerë lidhjet me ty dhe mos e urre atë që të urren ty." A ke njohur ndonjë njeri të madh që të jetë së bashku me të mëdhenjtë e në lartësinë e mendimit të tyre, që të jetë së bashku me bamirësit me dashurinë e tyre të thellë për të mirën, që të jetë së bashku me dijetarët e me diturinë e tyre, që të jetë së bashku me studiuesit në kërkimet e tyre të hollësishme, që të jetë së bashku me ata që dashurojnë me dashurinë e tyre të zemrës, së bashku me të përkorët në përkohshmërinë e tyre, së bashku me përmirësuesit me përmirësimin e tyre, së bashku me të munduarit në dhembjet e tyre, së bashku me të dhunuarit nga padrejtësia me ndjenjat e me kryengritjen e tyre, së bashku me letrarët me krijimtarinë e tyre, së bashku me heronjtë me heroizmin e tyre, së bashku me dëshmorët në rrugën e tyre të rënies dëshmor, së bashku më gjithë njerëzimin në atë që nderon e

lartëson dinjitetin e njeriut. Në të gjitha këto ai ka edhe virtytin e fjalës, të dalë prej punës, prej sakrificës, të lidhur ngushtë me të kaluarën në kohë. I madh, pasi te ti është fare poshtë puna e triumfuesve mbi të dhe të atyre që ndihmuan triumfuesit kundër tij, sepse ditët e tyre, në të vërtetë, ishin ditë të kontradiktave të mëdha, veprimeve të rralla dhe të ngjyrosura deri në atë shkallë sa ana e majtë e jetës u bë anë e djathtë e saj, ana e poshtme e jetës u bë e larta e saj dhe toka e saj u bë qielli i jetës. E vërteta dhe historia janë të barabarta. Nëse ti e njohe apo nuk e njohe këtë të madh: historia dhe e vërteta dëshmojnë se ai është ndërgjegja kolose, se ai është dëshmori, babai i dëshmorëve, Ali bin Ebù Tàlibi, zëri i drejtësisë njerëzore dhe personaliteti i përjetshëm i Lindjes! Çdo të ishte për ty o botë, sikur të përmblidhje fuqitë e tua dhe në çdo kohë të jepje një Ali, me mendjen, me zemrën, me gjuhën e tij dhe me "Dhulfikarij" - shpatën e tij?!

Shoqata Flladi

PREJ RRËNJËVE TË ALIUT

Shtëpia Flladi

* Qëndrojnë së bashku dhe shikojnë diellin
si ai noton në qiellin e pastër, derisa lartësohet
në vendin e vet, në kozmosin e pafund e të
mahnitshëm; qëndron pak, pastaj fillon të
anohet kah ana e panjohur e gjithësisë.

* Gjenialiteti te Aliu shpërtheu qëkur
ishte fëmijë. Ai nuk kishte kufi në ndihmë të së mirës dhe në sakrifica, që
ngjanin me kryerjen e mrekullive!

PROFETI DHE EBÙ TÀLIBI

* Fuqia e gjithësisë dëshironte që ata të zgjoheshin së bashku në unitetin e natyrës e në ndjekjen e rrugës së yjeve, në shpirtin e krijimit, në zgjuarsinë e ekzistencës; mbi bukurinë e përjetësisë së përhershme bashkoheshin në yjet e qiellit, në transparencën e shkëlqimit, në lëvizjen e tokës e në zhurmën e jetës.

Kur vështrojmë punët, brendësinë e tyre dhe jo anën e jashtme, kuptimet që ato kanë dhe jo format e tyre, kur vështrojmë vazhdimësinë e të vërtetave të tyre dhe jo përshkrimin e hollësishëm të pjesëzave të punëve, për ne bëhet e qartë se çështja e Ali bin Ebù Tàlibit është vetë çështja e Muham'med bin Abdullahut dhe se qëndrimi i Aliut e i partizanëve të tij ndaj Muàvijes e grupit të tij është vetë qëndrimi i të Dërguarit e i myslimanëve të parë ndaj Ebù Sufjanit, Ebù Xhehlit dhe ndaj bandës së kurejshëve, që ishin prapa këtyre të dyve. Ndërmjet këtyre dy qëndrimeve ka një dallim: i Dërguari mundi të mposhtë bandën e tregtarëve të kurejshëve tiranë e shfrytëzues, shitësve të kësaj bote për një gradë e për një shtet, kurse për Ali bin Ebù Talibin kushtet dhe llogaria e kaderit ishin ndryshe, prandaj ai nuk e mposhti dot bandën e tregtarëve të familjes Emevi, tiranë e shfrytëzues, shitës të kësaj bote për një gradë e për një shtet. Kur Aliut iu dha mundësia që të sundonte mbi shpinën e njerëzve, si familja e Emevive, humbi, sepse misioni i tij nuk ishte për këtë lloj sundimi. Por ai nuk pësoi humbje që të sundonte në zemrat e njerëzve të mirë, sepse ai ishte i pajisur me cilësitë e njeriut më të përkryer, çka e bënte atë të meritonte pushtetin mbi zemrat. Para se të filloj fjalën për Ali bin Ebù Tàlibin, patjetër më duhet të hedh një vështrim të shpejtuar nga pas, me qëllim që të nxjerr në dritë lidhjen e thellë të Aliut e njerëzve të tij me Muham'med bin Abdullahun, qoftë në ngjarjet e pjesshme që mbajnë data e numra, qoftë në hapësirën shpirtërore e letrare, e cila u përgatit në të njëjtën shtëpi. Në këtë e në të atë tjetrën u bashkuan të gjithë pjesëtarët e Ehli Bejtit dhe i Dërguari ishte shprehja më e lartë e më e plotësuar e kësaj hapësire. I tillë ishte edhe djali i Ebù Tàlibit.

* * *

Kur i Dërguari u privua nga kujdesi i babës e nga dashuria e nënës, atë e mori në kujdestari gjyshi i tij dhe gjyshi i Aliut, Abdul-Mut'talib El-Hashimij'ji. Gjyshi e donte shumë dhe e mbante pranë vetes. Kur gjyshi bisedonte me bashkëkuvenduesit e tij, në të shumtën e kohës shikonte nipin e tij, sepse kishte parandjenjën se ky fëmijë do të kishte një pozitë të madhe. Prandaj gjyshi e lartësonte atë, edhe pse ai ishte në moshë fare të vogël, madje e ulte edhe në kuvendin e tij të përgjithshëm, që mbahej nën hijen e Qabesë dhe nuk ulte aty xhaxhallarët e tij. Kur gjyshi vdiq, atë e mori në kujdestari xhaxhai i vet Ebù Tàlibi, babai i Aliut dhe kështu djali i vogël vazhdoi jetën në një mjedis dashurie zemre, pa shfaqje dhune dhe në atë edukatë të bukur që kishte lënë pas babai i ndjerë për të birin. Pas babait të tij, në kujdestari e mori Ebù Tàlibi, megjithëse ishte në gjendje më të vështirë ekonomike dhe kishte më shumë fëmijë se vëllezërit e tjerë. Babai i tij, Abdul-Mut'talibi, kur pa se po i afrohej vdekja, thirri Ebù Tàlibin, pra, ai e veçoi këtë dhe jo djemtë e tij të tjerë me nderimin për këtë kujdestari e për këtë përkujdesje. Tregimi i kësaj përzgjedhjeje është sa i pranueshëm, aq edhe logjik. Abdul-Mut'talibi i njihte djemtë e tij një për një dhe kuptonte të vërtetën e tyre, atë që dukej e atë që nuk dukej. Megjithëkëtë, ai nuk e zgjodhi Ebù Tàlibin për ndonjë përparësi tjetër, përveç mirëshoqërimit që ai njihte në punën e tij, dhe për dashurinë e dashamirësinë që ai kuptonte se shumica e djemve të tij jo se nuk i kishin këto dy veti, por në zemrat e tyre, këto dy veti nuk kishin arritur atë forcë e atë hapësirë që kishin arritur në zemrën e Ebù Tàlibit, në të cilin, shenjat e dashurisë, butësisë, të kujdesit e të sjelljes së bukur ishin më të dukshme se shenjat e pasurisë. Për të gjitha këto, babai e zgjodhi Ebù Tàlibin që të përkujdesej për Muham'medin; shto këtu edhe faktin se Ebù Tàlibi, në ndërgjegjen e vet kishte një dashuri të veçantë për djalin e vëllait të vet, çka e shtynte atë të përkujdesej për të, edhe pse këtë obligim atij ia kishte ngarkuar babai i vet. Sa bukur qe, kur kjo dashuri u bashkua edhe me detyrën e vënë prej babait. Por është edhe një fakt tjetër, për të cilin nuk mund të ketë asnjë dyshim. Ebù Talibi, si person, kishte pamje të bukur fizike, që tërhiqte dashuri. Ai ishte i pajisur me urtësinë e të moshuarit të mirë, besnik e i kalitur në sprova, të cilit çdo gjë e mirë që i jepej ose edhe ndonjë emanet apo përvojë, e vinte menjëherë në vendin ku duhej. Të gjitha këto cilësi dalin në dukje pak e nga pak para kujtdo që lex-

on jetëshkrimin e këtij plaku të nderuar. Janë të njëjtat cilësi që kuptuan edhe kurejshët e kohës së injorancës para Islamit ditën kur thanë: "Ndodh rrallë herë që i varfëri të bëhet zotëri dhe Ebù Talibi u bë zotëri." Në këtë thënie ka një domethënie të qartë mbi mendësinë e banorëve të Mek'kës, në kohët para Islamit, në lidhje me punët e parësisë, sepse parësia, domethënë, pozita e kryetarit, ishte vetëm në duart e të pasurve. Gjithashtu, në këtë fakt të qartë ka edhe një tregues tjetër, që dëshmon për madhështinë e moralit të Ebù Tàlibit. Këtë moral e kishte përgatitur vetë Ebù Tàlibi prej varfërisë së tij, derisa arriti që me pikëpamjet e me mendimet e tij të jetë sundues e të lartësohet mbi mendimet e mbi pikëpamjet e të pasurve. Moralet e mira, për të cilat dallohej shtëpia e Abdul-Mut'talibit, vazhduan të përqendrohen në psikologjinë e Muham'medit e të duken në veprimet e tij, çka mundëson të thuhet se Allahu e përzgjodhi të Dërguarin e Tij prej bijve të Abdul-Mut'talibit edhe për faktin se ai u rrit nën kujdesin e këtij xhaxhai fisnik e bujar. Dukej se fuqia gjithëpërfshirëse e ekzistencës ishte përgatitur për Ebù Tàlibin, i cili dinte për punën e djalit të vëllait të tij, atë çka nuk e dinte kush tjetër veç tij. Dhe ja, Ebù Talibi, në një ditë thatësire të madhe del së bashku me djalin e vogël, të cilit, me butësi e me ëmbëlsi, i kërkon që të mbështesë shpinën në murin e Qabesë dhe fëmija bën ashtu siç kishte kërkuar xhaxhai i vet. Fëmija ngre gishtin tregues në drejtim të qiellit, që në atë kohë pa asnjë re, madje nuk dukej as ndonjë shenjë se do të kishte re, ndërkaq retë filluan të grumbullohen aty e këtu dhe pa vonesë filloi të bjerë shi. Shumë shpejt u shumua bimësia e luginës dhe toka u gjallërua. Kur Ebù Tàlibi është pyetur për këtë fëmijë, ai ka thënë: "Ky është Muham'medi, djali i vëllait tim dhe për të cilin unë them:

" I bardhë, me fytyrën e tij lëshojnë ujë retë.
Strehues i jetimëve e mbrojtës i vejushave."

Sido që të jetë puna e këtij tregimi, ky është vetëm një simbol, që tregon gradën e madhe të dashurisë dhe dhënien e mirësive në mënyrë të ndërsjellë, ndërmjet fëmijës dhe xhaxhait të tij. Ebù Tàlibi vazhdoi të nderohet me shërbimin e kësaj fëmije, duke e rrethuar atë me dashuri, me një respekt e përkujdesje të madhe. Shpesh, prej syve të tij lotët rridhnin rrëke për orë të tëra. Ai e shikonte djalin me dashuri zemre dhe thoshte: "Kur shikoj atë, kujtoj vëllain tim, babën e tij." Ebù Tàlibi përgatitet të udhëtojë me një karvan për tregti për në Sham dhe,

kur po bëhej gati të nisej, atë e shikon Muham'medi dhe i thotë: "O xhaxha, në dorën e kujt po më le mua, që jam pa babë e pa nënë?" Ebù Tàlibit i zbutet zemra, e merr prapa vetes dhe thotë: "Betohem në Allahun, unë do të udhëtoj së bashku me të. Ai nuk ndahet prej meje dhe unë kurrë nuk do të ndahem prej tij." Ja, kështu vendosi Ebù Tàlibi, që Muham'medi të ishte shok i tij në udhëtimin për në Sham, megjithëse djali në atë kohë ishte diçka më pak se katërmbëdhjetë vjeç. Kalojnë nëpër Medjen, Vadil-Kurà e nëpër shtëpitë e themudëve. Të dy ndalojnë në vendet e Shamit, pranë kopshteve të tokës. Qëndrojnë të dy së bashku, duke parë natyrën e gjallë e të heshtur, shikojnë diellin që noton në qiellin e pastër, disku i të cilit ndriçon tokën anekënd, derisa lartësohet në pozicionin e vet në kozmosin e pafund e të mahnitshëm, qëndron për pak kohë në këtë gjendje, pastaj fillon animin kah ana e panjohur e gjithësisë. Dhe kur u mblodhën edhe rrezet e tij të fundit e vetë dielli u zhyt prapa kufirit ndarës të tokës, erdhi nata. Ajo shtrihet e zezë dhe fsheh të gjitha gjërat me errësirë, në të cilën ka një ndriçim të butë e me ndërprerje, që vjen prej vezullimit të yjeve të qiellit. Ajo që është në shpirtin e Ebù Tàlibit, prej kuptimeve të natyrës, shikohet edhe në shpirtin e Muham'medit, sepse ajo është një pjesë prej qenies së tij, ai formohet e rritet nën vëzhgimin e xhaxhait të dashur. Gjithçka që është në natyrë shfaq shenja për pësime, hidhërime, gëzime e dëshira, thjeshtësi e thellësi, gjejnë përgjigje në qenien e Muham'medit dhe përfaqësojnë te ai shpirtin njerëzor dhe kuptimet kozmike. Sikur fuqia e ekzistencës donte që ata të dy të zgjoheshin së bashku në unitetin e natyrës e në ndjekjen e yjeve, në shpirtin e krijimit e në provën e ekzistencës, në bukurinë e përjetësisë së përhershme. Ata të dy bashkoheshin në yjet e qiellit dhe në transparencën e atmosferës, në lëvizjen e tokës dhe në zërat e jetës. Ja edhe murgu Behijra apo siç e ka emrin e tij origjinal Xherxhesi, fton për bukë njerëzit e karvanit të kurejshëve, ndër të cilët Ebù Tàlibin dhe djalin e vëllait të tij. I fton aty, në qelën e vet, e cila binte pranë rrugës për në Sham. Ai banonte aty vetëm, sepse deri aty kishte arritur dituria për krishtianizmin. Murgu e kupton atë që ka në shpirt Ebù Tàlibi për djalin e vëllait të vet, e shikon si i hedh vështrimet e tij të fuqishme, e shikon si mbështet në të dhe si i buzëqesh. Murgu e njofton Ebù Tàlibin se ky fëmijë do të këtë pozitë të madhe në të gjithë botën. Ebù Tàlibi shikon të voglin me dashuri e admirim, e shikon me dashurinë e prindit mbi më të dashurin e djemve të tij dhe në shpirt lëvizin ndjenjat e vijimësisë së mirësisë që lidh Muham'medin me xhaxhain e tij, dashuri që e bën atë sekretin e shtëpisë së vet.

Ebù Tàlibi dëgjon që banorët e Mek'kës e thërresin Muham'medin "Besniku" dhe atij i lotojnë sytë e zemra i rreh nga admirimi e nga dëshira e madhe. Hatixheja i kërkoi Muham'medit të martohej me të. Ajo kishte refuzuar kërkesat e parisë kurejshe, madje edhe kërkesat e atyre që kishin pozitë e pasuri. Muham'medi nuk kishte para vetes njeri tjetër përveç Ebù Tàlibit, njeriun me të cilin fliste në vetmi për punë të nderuara dhe kështu i kërkoi atij, që, me gjuhën e vet, të lidhte për shpirtin e tij, këtë lidhje të shenjtë me këtë zonjë të virtytshme. Duke qenë se Ebù Tàlibi ishte i pari që kishte prekur lartësinë e moraleve të Muham'medit, në çast e plotësoi kërkesën e tij, pasi kuptoi se Muham'medi po fliste ashtu siç ishte dëshira, që ai kishte në thellësi të shpirtit, dhe ashtu siç e mendonte ai. Pasi Muham'medit i zbriti revelata në malin Hirà, të parët që kanë falur namaz, së bashku me të, kanë qenë bashkëshortja e tij, Hatixheja dhe Ali bin Ebù Tàlibi. Këta të dy janë njerëzit e parë që i kanë besuar Profetit dhe, kur për këtë u njoftua Ebù Tàlibi, ai i tha djalit të vet, Aliut: "O bir, ç'është kjo fe që ke ti?" Dhe Aliu u përgjigj: "O baba, unë i kam besuar të Dërguarit të Allahut, kam vërtetuar atë që atij i ka ardhur, kam falur namaz së bashku me të dhe e ndoqa atë." Atëherë Ebù Tàlibi i tha: "O biri im, padyshim që ai ty të bën thirrje vetëm për mirë, prandaj mos iu ndaj atij." Kur Profeti urdhëroi myslimanët e parë që të emigronin për në Abisini për të shpëtuar prej kurejshëve, emigrantët i kryesonte Xhafer bin Ebù Tàlibi dhe Xhaferi ishte personi që e donte më shumë djalin e xhaxhait të vet, me të cilin ishin rritur dhe edukuar nën kujdesin e babait të tij. Ebù Tàlibi është i pari që ka thënë një vjershë në Islam. Në vargjet e kësaj vjershe rrjedh dashuria për Muham'medin e bëjnë thirrje për ta ndihmuar atë. Gjithashtu, Ebù Tàlibi e shtonte akoma më shumë punën e fjalën pas çdo fyerje e poshtërimi që i bënin djalit të vëllait të tij. Sytë e Ebù Tàlibit u mbushën me lot kur tregtarët kurejshë e njoftuan se kishin vendosur të vrisnin atë dhe Muham'medin, nëse Muham'medi nuk hiqte dorë nga rruga që kishte nisur. Sytë e Ebù Tàlibit u mbushën me lot, jo nga frika për jetën e tij apo për jetën e bijve të tij e jetës së djalit të vëllait të tij, por nga mahnitja që pati prej qëndrimit të Muham'medit në çastin kur e njoftoi për paralajmërimin që i kishin bërë. Shkurtimisht njoftimi ishte ky: Kurejshët kishin komplotuar kundër Muham'medit dhe kishin donin ta vrisnin atë. Të vendosur shkuan te xhaxhai i tij, Ebù Tàlibi, prej të cilit kërkuan që ai t'i dorëzonte atyre Muham'medin. Por Ebù Tàlibi e kundërshtoi kërkesën e tyre dhe kështu Muham'medi vazhdoi thirrjen e tij.

Ndërkaq edhe kurejshët, nga ana e tyre, vazhduan në komplotin e tyre. Ata shkuan te Ebù Tàlibi për herë të dytë e të tretë dhe i thanë: "O Ebù Tàlib, ti je i moshuar, ndër ne gëzon nderim e pozitë! Ne të kërkuam që të heqësh dorë prej djalit të vëllait tënd, por ti nuk na dëgjove, prandaj po betohemi në Allah se nuk e durojmë që ai të shajë baballarët tanë, të injorojë ëndrrat tona, të poshtërojë zotat tanë e të bëjë thirrje që ne të heqin dorë prej tyre. Ne do të kundërvihemi ty dhe atij, derisa të asgjësohet njëra prej dy palëve." Kur i kumtoi Muham'medit si qëndronte puna, ai uli kokën i hutuar. Prapa asaj ulje koke qëndronte historia e gjithë ekzistencës. Por ai nuk e dinte drejtimin që do të merrte historia më pas. A do të ecte historia në këtë rrugë apo ajo do të ndërronte fytyrën e saj? Në një fjalë të vetme, që do të shqiptonin buzët e këtij burri, ishte urtësia e vendimi për ecurinë e historisë. Burri i madh u kthye kah xhaxhai i tij, i mbushur me fuqinë e vullnetit të tij, me vendosmërinë e tij të patundur për të vërtetën e thirrjes së tij e me tërë sinqeritetin, që kishte në shpirt e në jetën e vet, shqiptoi ato fjalë të përjetshme, të cilat mishërojnë shpirtin e mbartësve të mesazheve qiellore: "O xhaxha, betohem në Allah, sikur ata të më vënë diellin në dorën e djathtë dhe hënën në dorën e majtë, që unë të heq dorë nga kjo punë, unë kurrë nuk do të heq dorë prej saj, derisa Allahu ta nxjerrë atë në dritë ose unë të shkatërrohem në të!" Ebù Tàlibi, i mahnitur nga këto fjalë e nga dashuria e madhe, iu mbushën sytë me lot, për më tepër, ai ishte dëshmitari i vetëm për drejtimin e ri, që, shumë shpejt, do të merrte historia me dorën e djalit të vëllait të tij. Kjo dashuri e thellë, që rrethonte Muham'medin në shtëpinë e xhaxhait të tij Ebù Tàlib, nuk i vinte atij vetëm nga njëra anë, pasi në shtëpi ishte edhe dikush tjetër që, për Muham'medin, kishte dhembshuri, dashuri dhe e mbulonte atë me mirësi. Të gjitha këto i vinin atij në mënyrë të veçantë prej Fàtime binti Esedit, gruas së Ebù Tàlibit, nënës së Aliut. Kjo grua e virtytshme i shërbente Muham'medit siç i shërben nëna djalit të saj dhe, sipas dëshmisë së vetë Profetit, e respektonte dhe e nderonte atë grua aq shumë sa e thërriste "Nëna ime" dhe që vazhdimisht përsëriste këtë fjalë: "Pas Ebù Tàlibit nuk kishte njeri tjetër më të dashur ndaj meje se ajo." Mbase për shkak të këtij respekti e këtij vlerësimi të madh, që Muham'medi kishte ndaj gruas së xhaxhait të tij, Ebù Tàlibit, si dhe për faktin se ai e konsideronte atë si nënë, shto këtu edhe dallimin e madh mes saj dhe pjesës më të madhe të grave kurejshe të asaj kohe, siç ishte "Mbartësja e druve", si dhe punë të tjera që ishin grumbulluar në shpirtin e tij, të gjitha këto e shtynë Muham'medin, që bijës më të dashur të tij t'i vinte emrin e saj, e kam fjalën

për zonjën Fàtime, bashkëshorten e Aliut e nënën e Hasanit e të Hysenit. Një herë, kur banda e kurejshëve kishte shkuar te Ebù Tàlibi për të kërkuar dorëzimin e Muham'medit, ai i tha: "Betohem në Allah, ne kurrë nuk do ta dorëzojmë atë dhe do ta ndihmojmë derisa të shuhet edhe i fundmi prej nesh." Ebù Tàlibi nuk harroi për asnjë minutë se Muham'medi, në të vërtetë, ishte vazhdimësia e atij morali të lartë me të cilin karakterizohej ai vetë, vëllai i tij, Abdullahu dhe babai i tyre Abdul-Mut'talibi. Kur Abdul-Mut'talibi ishte në çastet e fundit të jetës, mblodhi shumë njerëz dhe u tha: "Unë po ju porosis për Muham'medin vetëm mirësi, pasi te kurejshët ai është "Besniku" dhe te arabët është i "Drejti". Ai është universali për gjithçka, prandaj unë ju porosis. Më duket se shoh që më të varfrit e arabëve, barinjtë e deveve, banorët e periferive dhe njerëzit që nuk kanë përkrahje, i janë përgjigjur thirrjes së tij, kanë vërtetuar fjalën e tij, kanë madhëruar çështjen e tij. Me këta ai ka ndërmarrë të mbulojë çastet e fundit të vdekjes dhe krerët e kurejshëve janë bërë bisha, kurse të pafuqishmit janë bërë pari. Më i madhi i tyre, për të, është ai që ka më shumë nevojë dhe më i largëti prej tyre, te ai, është më i pasuri i tyre. O kurejshë, për atë të jini përkrahës dhe për partinë e tij mbrojtës. Betohem në Allah, se, kushdo, që ecën në rrugën e tij, është udhëzuar në të vërtetën dhe kushdo, që vepron sipas mendimit të tij, është lumturuar. Sikur unë të kisha akoma jetë dhe të më shtyhej vdekja, patjetër që prej tij do të sprapsja të ligat. Me të vërtetë, Muham'medi është i drejti e besniku, prandaj përgjigjuni thirrjes së tij, bashkohuni në ndihmë të tij, qëllojeni armikun e tij nga prapa qendrave të tyre, sepse ai është nderi juaj i qëndrueshëm gjatë gjithë kohës." Ebù Tàlibi vdiq, pasi kishte marrë në kujdestari Profetin, e kishte ruajtur atë, i kishte rezistuar kurejshëve në rrugën e tij dhe kishte qëndruar përballë tyre si mbrojtës i thirrjes së tij ditë e natë, afërsisht për dyzet e dy vjet. Kur vdiq Ebù Tàlibi, Profeti ndjeu se kishte humbur kolonën më të madhe mbështetëse, kishte humbur atë që sprapste prej tij mundimet e poshtërimet e kurejshëve. Këto ndjenja janë një tregues i tërheqjes së ndërsjellë të shkaqeve të së mirës ndërmjet Muham'medit e xhaxhait të tij, të zotit të shtëpisë, ku ai u rrit dhe ku u lartësua moralisht. Nisur nga këto ndjenja, me humbjen e Ebù Tàlibit, në të vërtetë Muham'medi humbi një ndihmës, i cili flijohej për të; humbi një mbrojtës, që i sprapste poshtërimet e fyerjet e kurejshëve; humbi atë që e kishte strehim të fortifikuar kundër të gjithë tiranëve mizorë prej bijve të kurejshëve. Për këtë humbje, ai tha: "Mua nuk më erdhi asnjë e keqe prej popullit tim derisa qe gjallë xhaxhai im, Ebù Tàlibi." Si shpjegohet ky hidhërim i thellë, që kishte pushtuar

zemrën e Muham'medit me vdekjen e xhaxhit të tij? Ku qëndron shkaku i kësaj thyerjeje shpirtërore, kur dihet se Muham'medi ishte tepër i duruar, i vendosur e i sigurt në triumfin e mesazhit të tij, pavarësisht se sa të shumtë në numër do të ishin armiqtë e sa të paktë do të ishin miqtë dhe sido që të ishte çështja e njerëzve të mirë dhe e njerëzve të ligj? Atëherë, ku qëndron e keqja e kësaj dhembjeje të madhe, nëse nuk është pësimi i madh që kishte rënë mbi Muham'medin, pësim i rëndë i njeriut që ka humbur njeriun më të shtrenjtë, ka humbur atë që e donte e që e ruante? Ç'ishin ata lot të shumtë që dëshmuan se edhe Profeti – si njeri – ndjeu se kishte humbur diçka prej vetes, prej së tashmes e prej së kaluarës së tij?

Shoqata Flladi

PROFETI DHE ALI BIN EBÙ TÀLIBI

* Në kohën e profetit ne e shikonin
Aliun, sikur shikonim yjet.

Ymer bin El-Khat'tàb

Në shtëpinë e vetme të Tàlibit rritet i vetëm një shpirt i sinqertë, i pastër, me shikim në gjithësinë e në jetën. Ky shpirt vazhdon mbi baza akoma më të thella dhe me degë të shumta në marrëdhëniet e Profetit me foshnjën, që ai mori të rriste. Pastaj kjo foshnjë u bë fëmijë, më pas i ri, djalin e xhaxhait të tij, të madhin Ali bin Ebù Tàlib. Kur ne shikojmë në lindjen e kuptimeve njerëzore në një zemër e në një shpirt, vërejmë se Ali bin Ebù Tàlibi, në të vërtetë është lindur besimtar në mesazhin e mirësive dhe përkrahës i këtij mesazhi, gjithashtu vërejmë se karakteristikat e shtëpisë së Tàlibit, në të cilën u rrit Muham'medi kaluan në mënyrë të natyrshme te djali i xhaxhait të tij që nga ora e lindjes së tij. Morali i Aliut u zhvillua në moralet e shtëpisë së babës së tij, Ebù Tàlib, të asaj shtëpie, muret e së cilës kishin dëgjuar fjalët e para të Muham'medit dhe prej së cilës doli e u përhap në të gjithë botën thirrja islame. Aliu nuk kishte mbushur akoma katër vjeç, kur Profeti e mori në shtëpinë e tij dhe u bë vëlla me të. Aliu, në njërën nga hytbet e tij, në hytben "El-kàsiah", tregon përkushtimin e Muham'medit ndaj tij dhe thotë: "Në të vërtetë, ju e dini vendin që unë kam te i Dërguari i Allahut – paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij - ju e dini sa i afërt jam unë me të dhe pozitën e veçantë që unë kam te ai. Ai më mori në shtëpinë e tij kur unë isha fare i vogël dhe më mbante në kraharor, më mbante në gji në dyshekun e tij, trupi prekte trupin e tij dhe më merrte erë. Ai kurrë nuk gjeti gënjeshtrën në fjalën time e kurrë nuk gjeti logjikë të shprishur në ndonjë punë timen. Unë e ndiqja atë ashtu siç ndjek viçi nënën e tij, pasi e kanë ndarë nga qumështi. Çdo ditë ai më lartësonte duke më mësuar moralin e tij dhe më urdhëronte që unë të ndiqja shembullin e tij."

Këto ishin kohët e para, kur djali përgatitej që të bëhej i aftë për të marrë farërat e moraleve të virtytshme. Ai eci në rrugën e tij, në rrugën e shkëputjes prej kurejshëve që sorollateshin gjithë natën në injorancën e obskurantizmin e zakoneve e veseve që kishin. Derisa Aliu jetonte në këtë mjedis të pastër, pranë djalit të xhaxhait të vet, normalisht do të ndikonte shumë mbi të, shto edhe faktin se djali ishte shumë i dashur për zemrën e tij. Duhet theksuar se qëndrimin kaq afër tij, vëllazërim me të, përveç Aliut, asnjë tjetër, as prej shokëve, as prej nxënësve të tij nuk arriti ta fitojë. Ali bin Ebù Tàlibi i hapi sytë në rrugën që i kishte përshkruar djali i xhaxhait të tij dhe në këtë rrugë ai mësoi adhurimin, mësoi elementët e para të namazit. Gjithashtu, Aliu pati mirësinë e butësisë, dashurisë së zemrës dhe vëllazërimin e tij dhe, nga ky këndvështrim, ai ishte afër Muham'medit, aq sa ishte edhe Muham'medi afër babës së Aliut, Ebù Tàlibit. Zemra e Aliut ka rrahur për herë të parë me dashurinë e djalit të xhaxhait të tij. Fjalët e para që ka shqiptuar gjuha e tij kanë qenë fjalët e larta që ai i mësoi Aliut dhe burrëria e tij u plotësua për herë të parë me ndihmën e Profetit të shtypur. Nëse Profetin e donin ndjekësit e tij dhe e nderonin armiqtë e tij, a do të kishte fëmija, që ai po rriste, nxënësi i tij e vëllai i tij, Aliu, ndonjë send prej qenies së tij? Disa nga paria e kurejshëve, nën shtytjen e logjikës dhe për të shpëtuar prej idhujtarisë, pranuan Islamin që në fillimet e thirrjes, atëherë kur Islamin e kishin pranuar shumë skllevër, robër lufte e të shtypur, në kërkim të drejtësisë që buron aq vrullshëm prej mesazhit të Muham'medit dhe urrejtjen që ka mesazhi i tij ndaj dhunës së kamxhikëve që përvëlonte shpinat e tyre. Pas fitores së Profetit, Islamin e pranoi një popull i tërë, i nënshtruar ndaj realitetit dhe për t'u afruar me fitimtarin, ashtu siç vepruan shumica e pjesëtarëve të fisit të emevive, të cilët e pranuan Islamin të gjithë në kushte që janë katërçipërisht të ndryshme nga ana e vlerave dhe e kuptimeve njerëzore, sepse ato ishin kushte që bashkoheshin në nënshtrimin ndaj logjikës ose të realitetit konkret. Kurse Ali bin Ebù Tàlibi lindi e u rrit mysliman, sepse ai ishte nga brumi i të Dërguarit në lindje e në përbërje dhe prej vetes së tij, ai kishte moral dhe ishte krijuar me besimin e pastër. Më pas vijnë kushtet, në të cilat ai shpalli atë që kishte në brendësi të tij prej shpirtit të Islamit e të vërtetave islame. Kushtet në të cilat Aliu shpalli Islamin e tij, nuk kanë asgjë të përbashkët me kushtet e të tjerëve dhe nuk kanë lidhje me imponimet e moshës, sepse Islami i Aliut ishte shumë më i thellë se domosdoshmëria e lidhjes me kushtet, sepse Islami rridhte në shpirtin e Aliut, ashtu siç rrjedhin send-

et prej mademeve të tyre dhe ashtu siç rrjedh uji prej burimeve të veta. Sexhdeja e myslimanit të parë ka qenë për zotat e kurejshëve, kurse sexhdeja e parë e Aliut ishte për Zotin e Muham'medit. Dëgjoni me kujdes, Islami i tij ishte Islami i burrit, të cilit iu mundësua të formohet me dashurinë për të mirën e të rritet nën kujdesin e Profetit dhe pas Profetit të bëhet imami i të drejtëve e kapiteni i anijes në vorbullën e furtunave e të dallgëve të mëdha.

Shoqata Flladi

KY ËSHTË VËLLAI IM

* Profeti i ka thënë Aliut: "Në ty ka një ngjasim prej Ijsàit, birit të Merjemit!"

Për të ndriçuar këto fakte, me numrat që ato kanë, detyrimisht do të përmendim disa hadithe profetike, të cilat përforcojnë e përmbajnë ekzistencën e fakteve. Gjithashtu, këto hadithe na njoftojnë se deri në ç'dimension ishte vëllazëria shpirtërore mes Profetit dhe djalit të xhaxhait të tij; ashtu siç na njoftojnë se deri në ç'dimension ishte Aliu, trashëgimtar i karakteristikave të Profetit, sa ishte ai i ngjyrosur me ngjyrën e tij, sa ndikues ishte te ai, sa i dashur ishte te ai dhe sa i madh ishte në shpirtin e në gjuhën e tij. Këto hadithe na mundësojnë të shohim se i Dërguari, në të vërtetë, shtronte për Aliun rrugën e hilafetit, por detyrimisht në kuadrin e kufijve që kushtëzonte revolucioni islam dhe me të cilat plotësohet pushteti islam e përhapja e tij. I Dërguari shtronte për Aliun rrugën e hilafetit, sepse shikonte në të një kopje të vetes nga ana e lartësisë morale dhe këmbënguljen për arritjen e qëllimit në të gjitha punët e nderuara, për të cilat do të flitet me hollësi. Taberaniu transmeton, sipas përcjelljes së Ibni Mes'ùdit, se Profeti ka thënë: "Shikimi në fytyrën e Aliut është adhurim." Autorë të tjerë të librave të haditheve kanë transmetuar, sipas përcjelljes së Saëd bin Ebù Vek'kàsit, se Profeti ka thënë: "Kush fyen e mundon Aliun, më ka fyer e më ka munduar mua." El-Jaëkubiu, në pjesën e dytë të historisë së tij, ka përmendur se Profeti, pas kthimit prej "Haxh'xhit të Lamtumirës", u nis për udhëtim natën e datës tetëmbëdhjetë të muajit "Dhul-Hixh'xheh" dhe rrugës për në Medine qëndroi pranë El-Xhahfeh, që quhet "Gadijr Khum". Në këtë vend mbajti një hytbe, mori dorën e Ali bin Ebù Tàlibit dhe tha: "Kush më ka pasur mua prijës, Aliu është prijësi i tij! O Zoti im, ndihmoje atë që e ndihmon Aliun dhe armiqësohu me atë që armiqësohet me Aliun." Në librin "Et'tefsijrul-Kebijr" – Komentimi i madh - të imam Fahrudin Raziut, thuhet se Ymer bin El-Khat'tabi, pas kësj hytbeje takoi Aliun dhe i tha atij: "Urime për ty o bir i Ebù Tàlibit, u bëre prijësi im dhe prijësi i çdo besimtari e besimtareje."

Këtë hadith e kanë transmetuar shumë historianë e shumë dijetarë, si: Tirmijdhiu, Nesàiu dhe imam Ahmed bin Hanbeli. Gjithashtu, ky hadith është përcjellë prej gjashtëmbëdhjetë sahabëve dhe atë e kanë përmendur një numër i madh poetësh. I pari ndër ta është Has'sàn bin Thàbit El-Ensàriu, i cili thotë:

Ata i thërret profeti i tyre ditën e Gadijr Khumit.
Ata dëgjuan Profetin të thërriste: "Cili është prijësi e i afërmi juaj?"
Ata folën dhe atje nuk dukej asnjë verbëri.
"Zoti yt është prijësi ynë dhe ti je Profeti ynë! Po ti, për cilin mëkatar prej nesh po le porosi?"
Ai i tha atij: "Ngrehu o Ali, me të vërtetë unë jam, i kënaqur që pas meje ti të jesh imam e udhëheqës. Kush më ka pasur mua prijës, ky është prijësi i tij.
Të jeni për atë ndihmues të sinqertë."

Ndër poetët që e kanë përmendur këtë ditë është edhe Ebù Temàm Et'tàij, kurse ndër ata që e kanë shtjelluar gjatë përshkrimin e kësaj ngjarjeje është El-Kemijt El-Esedij, i cili në një poemë, kushtuar kësaj dite, në vargjet e saj thotë:

"Dita e poemës, poema e Gadijr Khumit,
për atë ai përgatiti sundimin sikur të bindeshin,

Si kjo ditë unë nuk kam parë ndonjë ditë.
Kurrë nuk kam për parë të drejtë të humbur si kjo."

Në librin "El-Ál" të ibni Khàlujes, transmetohet, sipas përcjelljes së Seijd El-Khuderiut, i cili tregon se i Dërguari i Allahut i ka thënë Ali bin Ebù Tàlibit: "Dashuria ndaj teje është besim dhe urrejtja ndaj teje është hipokrizi. I pari që do të hyjë në Xhen'net, do të jetë ai që të do ty dhe i pari që do të hyjë në zjarr, është ai që të urren ty." Nuk ka ndonjë mendim ndryshe ndërmjet përcjellësve dhe dijetarëve të hadithit për faktin se Profeti, ndërsa përsëriste frazën: "Ky është vëllai im." shikonte Aliun. Një herë, Profeti i tha Aliut: "Në ty ka një ngjasim prej Ijsàit, birit të Merjemit!" dhe "Ty të urren vetëm një munafik." Në hadithin e përcjellë prej Ebù Hurejres, se i Dërguari i Allahut ishte me disa shokë të tij dhe tha: "Nëse ju shihni në Ádemin diturinë e tij, në Nuhun vullnetin

e tij, në Ibrahimin moralin e tij, në Mùsànë meditimin e tij të fshehtë, në Ijsanë moshën e tij dhe në Muham'medin udhëzimin e diturinë e tij, atëherë shikoni këtë që po vjen!" Njerëzit ngritën kokat dhe panë se ai ishte Ali bin Ebù Tàlibi. Sipas përcjelljes së Zejd bin Erkamit, tregohet se i Dërguari i Allahut ka thënë: "Vini re! Do t'ju tregoj se kush është ai, të cilin në rast se do ta pyesni, ju kurrë nuk do të shkatërroheni. Allahu është mbrojtësi e ndihmuesi juaj dhe Ali bin Ebù Tàlibi është imami juaj, prandaj këshillohuni me të dhe vërtetojeni fjalën e tij." Kur disa nga shokët e të Dërguarit u ankuan te ai për disa veprime të Aliut, i Dërguari tha: "Ç'doni prej Aliut? Ç'doni prej Aliut? Ç'doni prej Aliut? Aliu është prej meje dhe unë jam prej tij, ai pas meje është prijësi i çdo besimtari." I Dërguari e kishte dërguar Aliun në Jemen, së bashku me një grup prej pasuesve të tij. Me qëllim që të mos u lodheshin devetë e veta, kërkuan që t'i hipnin deveve të zeqatit, por Aliu i kundërshtoi në mënyrë të prerë. Pas kthimit, ata u ankuan te i Dërguari dhe ankesën e mori përsipër ta parashtrojë Saëd bin Màlik Esh'shehijdi, i cili tha: "O i Dërguari i Allahut, prej Aliut kemi parë ashpërsi. Na ka vënë në pozitë të vështirë dhe nuk ka qenë shok i mirë në udhëtim…" Dhe ai vazhdoi të numërojë ato që ata kishin për Aliun dhe, kur ai ishte në mesin e fjalës, Profeti i ra më pëllëmbë kofshës së vetes dhe me zë të lartë i tha tij: "O Saëd bin Màlik Esh'shehijd, disa prej fjalëve të tua janë për vëllain tënd Aliun? Betohem në Allahun dhe, ti e di se ai është një ushtri në rrugën e Allahut." Tregohet se kurejshët u prekën rëndë nga një krizë e thatësirës dhe Muham'medi i tha dy xhaxhallarëve të vet, Hamzait e Ab'bàsit: "Dëgjoni me vëmendje. Në këtë gjendje që është Ebù Tàlibi, a nuk ia marrim ne barrën e Ebù Tàlibit?" Shkuan te ai dhe i kërkuan që t'i jepte atyre djemtë e tij, me qëllim që ta lehtësonin dhe ai tha: "Mua më lini vetëm Ukajlin dhe merrni cilin të dëshironi." Ab'bàsi mori Tàlibin, Hamzai mori Xhaëferin dhe Muham'medi mori Aliun, pastaj i tha atyre të dyve: "Unë zgjodha atë që kishte zgjedhur Allahu për mua dhe nuk e kishte zgjedhur për ju!" Në të vërtetë, Aliu, që në moshën gjashtë vjeç, ishte në shtëpinë e të Dërguarit dhe i Dërguari, me bamirësinë, dashamirësinë dhe me edukatën e bukur që i jepte djalit donte të shpërblente atë çka kishte bërë Ebù Tàlibi për atë vetë kur vdiq Abdul-Mut'talibi dhe e la në shtëpinë e Ebù Tàlibit. Nga këto hadithe e nga të tjera, vërtetohet një çështje e vetme, për të cilën nuk mund të ketë asnjë diskutim dhe kjo është: Profeti ndiente një lloj vëllazërie ndaj Ali bin Ebù Tàlibit dhe Aliu ishte i mbushur me këtë vëllazëri. Më pas Profeti i kthen sytë në madhështinë e humanizmit që mishërohej në personin e Aliut. Gjithashtu, Profeti shikonte se ai

është më i miri që kishte mundësi të plotësojë kushtet e mesazhit pas tij. Transmetime të vërtetuara hedhin dritë mbi këtë vullnet kozmik, i cili deshi që Aliu të kishte diçka prej personit të të Dërguarit dhe ishte ky vullnet që përgatiti kushtet e shkaqet, në të cilat u bënë të dukshme e të dallueshme karakteristikat që nuk kishte ndonjë tjetër që mund të krahasohej me Aliun: Ja, Aliu lindi brenda në Qabe, e cila u bë Kibleja e dëshiruar e myslimanëve. Ai lindi brenda në Qabe, pasi Islami ishte bërë prezent me personin e Muha'medit, edhe pse akoma nuk kishte dalë plotësisht në dritë. Streha e tij ishte shtëpia e Ebù Tàlibit, babait të tij, që ishte edhe shtëpia e Muham'medit. Sytë e Aliut kanë qenë të parët që kanë parë Profetin dhe gruan e tij, Hatixhenë duke falur namaz. Gjithashtu, ai është myslimani i parë, megjithëse nuk kishte hyrë akoma në moshën e rinisë dhe kur Aliu u qortua se e ka pranuar Islamin pa u këshilluar me babanë e vet, Ebù Tàlibin, ai është përgjigjur flakë për flakë: "Allahu mua më krijoi pa u konsultuar me Ebù Tàlibin, atëherë përse unë duhet të konsultohem me të që të adhuroj Allahun?" Për një farë kohe Islami vazhdoi të ishte i kufizuar vetëm në shtëpinë e Muham'medit: në vetë atë, në gruan e tij, në djalin e xhaxhait të tij dhe në shërbyesin e tij Zejd bin Harithin. Një ditë Profeti ftoi më të afërmit e fisit të vet, me dëshirën që t'i bënte atyre thirrje, që edhe ata të pranonin Islamin, por xhaxhai i tij, Ebù Lehebi, jo vetëm që i preu fjalën, por nxiti edhe të tjerët që të ngrihen e të largohen. Më pas, një herë tjetër, Muham'medi i ftoi ata për drekë dhe, pasi ata hëngrën, ai i tha atyre: "Unë nuk di ndonjë njeri ndër arabët që t'i ketë ardhur njerëzve të vet me më shumë të mira nga sa u kam ardhur unë, prandaj cili prej jush do të më mbështesë mua në këtë punë?" Ata i kthyen shpinën dhe deshën të largoheshin prej shtëpisë së tij, ashtu siç kishin vepruar edhe herën e parë, ndërkaq Aliu, megjithëse ishte akoma fëmijë i njomë dhe nuk kishte arritur as moshën e pubertetit, u ngrit dhe pa ngurrim tha: "Unë o i Dërguar i Allahut jam ndihmësi yt. Unë do të luftoj atë që do të luftosh ti." Fisi i Hashimëveve qeshi me ngërdheshje me njëri-tjetrin. Ata filluan të hedhin shikimet e tyre qesëndisëse sa te Ebù Tàlibi, sa te djali i tij, që ishte akoma fëmijë dhe pastaj u larguan duke ironizuar. Flamuri i Aliut ka qenë së bashku me Profetin në të gjitha betejat e në çdo marshim. Kalorësia e tij reduktohet në kuptimet e madhështisë që ai kishte. Gjithashtu, gjaku, zemra e gjuha e tij ishin plotësisht në dispozicion të djalit të xhaxhait të tij, Profetit dhe të suksesit të mesazhit që mbarte. Të gjitha bëmat e tij te armiqtë e Muham'medit janë vetëm brenda kushteve të kalorësisë së

ndershme. Ai qëndroi i patundur, si mali, para krerëve kurejsh ditën e "Luftës së Hendekut", kur frika e tmerri kishin hyrë te shokët e Profetit dhe tronditën zemrat e tyre. Pikërisht, në këtë ditë dolën në dritë të plotë shokët më të mirë të Profetit dhe, rasti i takoi Aliut, që myslimanëve t'u kthehej besimi në fitore. Ky ishte ndër faktorët që sollën disfatën e kurejshëve e të heronjve të tyre. Lufta më e madhe e Aliut është dita, kur, me dorën e tij, u çlirua kështjella e fortë e Hajberit, brenda të cilës qëndronin luftëtarë të ashpër, që çdo njeri do të kishte frikë, sepse ata kishin përvojë shumë të gjatë në luftëra e në beteja. Me pak fjalë, rrethimi që i kishin bërë myslimanët kështjellave të Hajberit po zgjatej shumë. Banorët e kështjellave ishin të vendosur të vdisnin në mbrojtje të tyre, sepse ishin të vetëdijshëm se disfata e tyre para Muham'medit do të thoshte asgjësim i shpejtë i komploteve të beni israilëve në gjithë Gadishullin Arabik dhe patjetër edhe asgjësim i tregtisë e i pushtetit të tyre. I Dërguari çoi Ebù Bekrin që të çlironte këtë kështjellë dhe ai luftoi ashtu siç lufton heroi besimtar me të gjitha fuqitë, megjithëkëtë ai u kthye pa mundur të çlirojë kështjellën e Hajberit. Të nesërmen, i Dërguari çoi Ymer bin El-Khat'tàbin, por edhe ai, para kësaj kështjelle të papushtueshme e para atyre luftëtarëve të ashpër, pati të njëjtin fat si Ebù Bekri. Atëherë, i Dërguari thirri Ali bin Ebù Tàlibin, të cilin e urdhëroi të shkonte e të çlironte kështjellën. Aliu u nis me dëshirë në drejtim të kështjellës, i mbushur me gëzim për këtë shërbim të ri dhe me besimin që gjallërohej në gjakun e tij. Kur Aliu u afrua pranë kështjellës, mbrojtësit e saj e kuptuan se armiku i tyre kësaj here ishte i pamposhturi, i cili në asnjë betejë nuk kishte pësuar disfatë dhe para tij nuk kishte qëndruar asnjë luftëtar, prandaj ata dolën në drejtim të tij në grupe. Madje, një prej tyre i hoqi Aliut mburojën nga dora, por Aliu, me të shpejtë mori në dorën e tij një portë të madhe dhe filloi ta përdorë si mburojë. Porta vazhdonte të ishte në dorën e tij dhe ai vazhdoi të luftonte derisa kështjella e papushtueshme u çlirua. Duhet theksuar se kështjella ra vetëm, pasi u vranë shumica e kalorësve të kështjellës, me në krye komandantin e tyre El-Hàrith bin Ebù Zejneb. Këtu kemi një çështje tepër të mahnitshme.

Historia ka njohur heronj që luftojnë në rrugën e një doktrine, të cilët kanë preferuar paqen mbi luftën, kanë preferuar që punët të ecin në rrjedhat e veta natyrale, pa qenë të detyruar të luftojnë.

Historia ka njohur heronj që kanë rënë dëshmorë në rrugën e qëllimit të lartë e të një objektivi fisnik.

Por, një heroizëm dhe një rendje e tillë për të rënë dëshmor nuk mund

të ishin së bashku në të njëjtën kohë një punë e ngadaltë që të ngjallte në mendje fytyrën e vdekjes dhe gjendjen e tmerrshme në pritje të vdekjes. Mund të ndodhë që heroizmi dhe rendja për të rënë dëshmor, në çastet e fundit të jetës, të manifestohen edhe ndër shtypësit e mizorët, por ato mund të jenë nën kujdesin e grupeve dhe nën vëzhgimin e zemrave.
Përsa i përket Ali bin Ebù Tàlibit, puna më e habitshme e tij ishte ditën kur ai e hodhi veten në rrezik në rrugën e besimit të tij, që ishte edhe besimi i Muham'med bin Abdullahut, kur ai e hodhi veten në rrezik në rrugën e së vërtetës, të fisnikërisë e të vëllazërimit. Ishte një aventurë, që në histori nuk dihet të ketë një më të lartë se ajo, më të fuqishme, më të shkëlqyer dhe më treguese për unitetin e personit ndërmjet një të madhi e një të madhi tjetër. Kur ligësitë e kurejshëve u shtuan dhe njerëzit nxitonin me tërë seriozitetin e tyre të asgjësonin Islamin, duke vrarë të Dërguarin, Muham'medi shkoi në shtëpinë e Ebù Bekr Es'sid'dijkut, të cilin e njoftoi se kishte vendosur të emigronte, sepse kurejshët po komplotonin që ta vrisnin. Ai i kërkoi Ebù Bekrit që ta shoqëronte në emigrimin e tij dhe Ebù Bekri iu përgjigj kërkesës që i bëhej. Kur dy burrat vendosën të largohen nga Mek'ka, që të dy ishin plotësisht të vetëdijshëm e nuk kishin asnjë dyshim se kurejshët do të viheshin në gjurmët e tyre, prandaj Muham'medi, me gjenialitetin që i ishte dhënë në të kuptuarit e punëve, mendoi që, gjatë emigrimit të tij, të kalonte si nëpër rrugë që i shkelnin zakonisht kurejshët, ashtu edhe nëpër rrugë të pashkelura. Pikërisht, natën që Muham'medi vendosi të largohet nga Mek'ka, kurejshët kishin përgatitur një grup të madh burrash të fuqishëm për ta vrarë, duke i rrethuar shtëpinë e tij, pasi kishin frikë se ai do të maskohej nga errësira e do t'u shpëtonte duarve të tyre. Por Muham'medi, natën e emigrimit, e gëzoi shumë djalin e xhaxhait të tij, Ali bin Ebù Tàlibin, kur e urdhëroi që ai të mbulohej me rrobën e tij të gjelbër me vija dhe të flinte në shtratin e tij. Gjithashtu, e urdhëroi që të qëndronte në Mek'kë pas tij, derisa t'u dorëzonte të zotëve sendet që njerëzit kishin lënë te ai për ruajtje. Urdhrin e Muham'medit Aliu e zbatoi menjëherë, për faktin se ishte në gjendje të sakrifikohej në rrugën e të Dërguarit. Burrat e bandës së kurejshëve u vendosën rreth e rrotull shtëpisë së Muham'medit, madje e forcuan aq shumë rrethimin, sa edhe ajri nuk mund të dilte prej shtëpisë pa u ndeshur në shpatat e tyre të nxjerra nga millet. Veç kësaj, nga një e çarë e vogël ata shikonin në shtratin e Profetit një burrë, kështu, me mendjen e tyre, u siguruan se Muham'medi nuk ishte larguar.

Edhe në pjesën e fundit të natës, sytë e atyre burrave vazhdonin të shihnin një njeri që po flinte në shtratin e Profetit. Duke vënë jetën e tij në rrezik, Aliu ishte vazhdim i Muham'medit dhe ishte i bindur se sakrifica e tij buronte prej shpirtit të rezistencës, për të cilën njihej i madhi djali i xhaxhait të tij. Gjithashtu, edhe fjetja në shtratin e Profetit ishte një pastrim për thirrjen, ashtu siç ishte një shtytës për luftën e gjatë. Nga e gjithë kjo, le ta quajmë aventurë, në mënyrë të reduktuar, ka një të vërtetë prej imamit e karakterit të tij, një e vërtetë që del prej tij ashtu siç dalin sendet prej lëndës së tyre përbërëse pa ndonjë detyrim dhe pa u shtyrë nga jashtë. Në këtë të vërtetë është zhvillimi i tij i hershëm intelektual, zhvillim që e bëri atë të kuptojë të vërtetën e thirrjes, kuptimi i së cilës troket saktësisht mbi çdo njeri të kësaj moshe. Në këtë të vërtetë është përkohshmëria e tij në jetë, sepse pa përkohshmëri nuk mund të kishin jetë as moralet e nderuara. Në të vërtetën e karakterit të tij është edhe thjeshtësia e lindur e njëkohësisht e mahnitshme, është drejtësia me vetveten e me luftëtarët e tjerë, është qëllimi që ai i kishte vënë vetes për të ndihmuar të mjeruarit e të dhunuarit nga padrejtësitë. Nëse ai vritej, do të kishte sukses mesazhi që ishte në dorën e atij që po emigronte. Në këtë të vërtetë shikohet ballafaqimi i punëve me tolerancë e me thjeshtësi të atillë, saqë nuk lënë rrugë as për të nxirë e as për skuqur fytyrën; në këtë të vërtetë është burrëria, besa e mirë, trimëria e të gjitha cilësitë e larta kalorësiake, të cilat i përfaqësonte denjësisht Ali bin Ebù Tàlibi, madje në këtë të vërtetë kishte edhe diçka nga rënia e tij dëshmor në të ardhmen. Janë të vazhdueshme lidhjet e dashurisë së ngushtë e të vëllazërisë mes Muham'medit e Aliut. Mes tyre vazhdon mirësia e ndërsjellë për suksesin e mesazhit. Kjo marrëdhënie e ndërsjellë, që kapet në thellësitë e veta dhe që u puq qysh atëherë kur Muham'medi njohu Ebù Tàlibin, qysh atëherë kur Aliu njohu Muham'medin, qysh kur ata të tre u bashkuan në të njëjtën shtëpi dhe pikërisht aty u formuan cilësitë e madhështisë. Të gjitha karakteristikat e shtëpisë së Talibit ishin shtytës edhe për vetë Ebù Tàlibin e për djalin e tij, Aliun, që të kuptonin gjenialitetin e Muham'medit, kuptim, që, në të parin, përfaqësohej me ndjenjën e flijimit dhe në të dytin me një mendim të madh, me ndjenjën e thellë të sakrificës, që ngjason me bërjen e mrekullive. I Dërguari e kupton këtë të vërtetë dhe e do Aliun me dashurinë që buron prej burimit të saj, prej burimit të vetë mesazhit. Muham'medi nuk mjaftohet që e do vetë, por ne e shohin që ai e bën Aliun të dashur edhe te njerëzit. Në të gjitha rastet e në çdo çast ai shtron e përgatit për atë

rrugët e hilafetit për kohën që do të vijë, si kusht që njerëzit të kuptojnë vlerën e Aliut me cilësinë e tij si vazhdimësi të të Dërguarit, prandaj ata e zgjedhin atë me dashuri e me besim dhe jo se ai është nga shtëpia e hashimëve apo se është djali i xhaxhait të Profetit. Vetë Profeti është ruajtur prej këtij fanatizmi, madje ai e ka luftuar shumë këtë fanatizëm dhe i shembi të gjitha konceptet që gjeneronin një fanatizëm të tillë. Nga tërësia e punëve të tij është se ai, hashimitë, megjithëse ishin prej familjes së tij, i mbajti larg nga punët e nga postet e pushtetit dhe nga të mirat e kësaj bote, sepse edhe vetë ai e kishte privuar veten nga kënaqësitë e kësaj bote.

Shoqata Flladi

CILËSITË E IMAMIT

Përshkruesit e cilësive të Ali bin Ebù Tàlibit, ndër të cilët, autori i librit "Dhekhàirul-Ukbà" kanë thënë: "Ishte në moshën e burrërisë së plotësuar, shtat mesatar, por që anonte më shumë kah i shkurtri, shumë i zeshkët, mjekër të bardhë e të gjatë, sy të zezë e të mëdhenj, fytyrë të bukur, vezulluese e me shumë buzëqeshje, qafë të lakuar harmonike si të ishte qafa e një ibriku prej argjendi, shpatullgjerë, supe të ngritura si të bishave grabitqare. Llëra e dorës nuk i dallohej prej krahut dhe ishin të shkrira në një, shputat e duarve të ashpra, barkmadh, që anonte më shumë nga normalja, kërciri i këmbës gjithë muskuj, por i drejtë e fin, krahë muskulorë dhe elegantë. Ecja e tij i afrohej ecjes së Profetit. Në luftë bënte përpara duke vrapuar e nuk dredhonte para askujt e asgjëje. Fuqia e tij fizike i çudiste mendjet e njerëzve. Ai mund të ngrinte me dorën e tij një kalorës dhe ta shtrinte për tokë pa jetë, pa ndonjë mundim, si të ishte duke ngritur një fëmijë të sapo lindur. Kur e kapte për krahu heroin, e shtrëngonte aq shumë, sa ai nuk kishte mundësi të merrte frymë. U bë i dëgjuar, se çdo kalorës, që kishte bërë duel me të, kishte mbetur i vrarë, sado i fuqishëm e sado i famshëm të ishte. Ai mbajti portën e madhe, prapa së cilës heronjtë rënkonin me zemrën e me lëvizjet e tij. Ai e mori atë me njërën dorë dhe e përdorte si të ishte një mburojë e zakonshme. Vetëm me njërën dorë ai lëvizi një gur të madh, që nuk e lëviznin dot disa burra. Në sheshin e betejës britma e tij i shkulte nga vendi zemrat e trimave jo vetëm një e nga e një, por edhe në grupe. Nga konstrukti i tij fizik kishte qëndrueshmëri të lartë ndaj faktorëve atmosferikë. Nuk e kishte problem që në verë të ishte i veshur me rroba dimërore e në dimër me rroba verore.

MORALI I MADH

* Dikush u ankua te Ymer bin El-Khatt'tàbi për Ali bin Ebù Tàlibin dhe Ymeri ishte prijës i besimtarëve. I thirri të dy dhe Ymeri i tha Aliut: "O baba i Hasanit, qëndro në krah të armikut tënd! Në fytyrën e Aliut u duk impresionizmi, prandaj Ymeri i tha: "Të vjen rëndë o Ali të qëndrosh përkrah armikut tënd?" Aliu iu përgjigj: "Jo,! Po run ë konstatova se tinuk navure tëdyvenë shkallëtëbarabartë, mua mëlartësove dukemëthirrur me epitet, kurse atënukethirreme epitet."

* Aliu kishte dalë kaluar dhe, së bashku me të, po ecnin disa këmbësorë. Ai u tha atyre: "A keni ndonjë nevojë?"
"Jo."- i thanë ata.
Atëherë Aliu u tha: "Shkoni, sepse ecja e kalorësit përkrah këmbësorëve është veprim që prish të mirat për kalorësin dhe poshtëron këmbësorin."

Shoqata Flladi

MORALI I MADH

Është e vështirë dhe veprim artificial të ndash cilësitë, karakterin dhe moralet e një qenie të gjallë, sidomos të një njeriu të madh, pasi ato janë kompakte, ndikojnë e plotësojnë njëra-tjetrën. Ndodh kështu për shkak të njërës ose si rezultat i tjetrës, ose si sinonim i ndonjërës prej tyre, ose për shkak të ndonjë mangësie të ndonjërës e për rezultat të asaj tjetrës. Për të gjitha këto, përpjekja ime ndarëse është thjesht një punë që pjesëton në teori dhe bashkon në praktikë. Një ndarje të tillë teorike mundëson e lejon për mua të nxjerr rezultate e të shpjegoj shkakun e sendit, se ky rezultat rrjedh nga vetë natyra e sendeve në mënyrë të bollshme e të papritur. E gjitha kjo është parë në një vështrim tepër të shkurtër, pasi qëllimi ynë është të përshkruajmë personin e imam Aliut nga të gjitha anët. Njohja jonë, me karakterin e me moralet e tij, të jetë një rreth ku sillet studimi ynë. Le të fillojmë fjalën me adhurimin e imamit e me kuptimin e adhurimit. Ali bin Ebù Tàlibi është i dëgjuar për devotshmërinë e tij, e cila ishte penguese e shumë prej veprimeve të tij me vetveten, me të afërmit e tij dhe me njerëzit. Nuk ka dyshim se devotshmëria e Aliut nuk ishte prej adhurimit të imponuar prej kushteve e dëshirave apo ishte nga karakteristikat e të kulluarve. Nga ajo që shikohet, adhurimi i shumicës së kësaj kategorie njerëzish, herë-herë është një kthim i jehonës së dobësisë në shpirtrat e tyre, herë tjetër është njëri nga kuptimet e ikjes prej konfrontimit me jetën e me të gjallët, është një ecje e trashëguar, pastaj e përforcuar me një ecje të re, burimi i së cilës, në më të shumtën e herëve, është shenjtërimi i njerëzve e i shoqërisë për të gjitha trashëgimitë. Te imami ti sheh devotshmërinë të marrë të gjitha fuqitë e të bashkohet me anët e rrethit të moraleve, e cila shtrihet derisa përmbledh tokën e qiellin; është njëra nga kuptimet e luftës në rrugën që lidh të gjallët me të gjitha mirësitë. Sido që të jetë, kjo është diçka prej shpirtit mospajtues me ngatërrestarët dhe që ka dëshirë të luftojë ngatërresat e shkatërrimin në çdo vend që ato të gjenden dhe pastaj, nga njëra anë të hidhet mbi hipokrizinë, frymën e shfrytëzimit të luftërave për përfitime private e të njëanshme dhe, nga ana tjetër, të hidhet kundër poshtërimit,

varfërisë, mjerimit e mbështetjes së të pafuqishmëve; pastaj të lëshohet mbi të gjitha veprimet negative me të cilat karakterizohej koha e tij e turbullt dhe shqetësuese. Të gjitha këto janë tregues të një shpirti të gatshëm për të rënë dëshmor në rrugën që ai e mendon të drejtë. Devotshmëria e tij ishte shenjë treguese e besimit të tij. Ai thekson: "Shenjë e besimit është që ti të preferosh të vërtetën jo vetëm aty ku ajo të sjell ty dobi, por edhe aty ku ajo të dëmton ty mbi gënjeshtrën." A nuk tregoi dëshmori të vërtetën, se dobitë e kohës së tij nuk ishin në rrugë të drejtë? Shto këtu edhe një fakt tjetër: "A nuk jep jetë dëshmori i kësaj të vërtete, kur për të gjallët janë të sakta përmasat e rënies dëshmor?" Kushdo që vështron në adhurimin e imamit, për atë do të bëhet e qartë se Aliu ishte korrekt në adhurimin e tij, ashtu siç ishte korrekt në mënyrën e tij të ndjekjes së politikës e të gjykimit. Në adhurimin e tij është trallisja e poetit në skeletin e ekzistencës së gjerë, shpirtit të pastër dhe zemrës së mbushur, derisa për atë zbulohen bukuritë e gjithësisë, reminishenca e të cilave oshtin në ato që ai ka në veten e tij prej jehonave, dallgëve e peshoreve të drejtësisë. Prandaj lëshoje këtë fakt të mrekullueshëm, në të cilën ti sheh një kushtetutë të plotë për devotshmërinë e njerëzve të lirë dhe adhurimin e njerëzve me shpirt të madh: "Ka njerëz që adhurojnë Allahun nga dëshira dhe ky është adhurim i tregtarëve, ka njerëz që e adhurojnë Allahun nga frika dhe ky është adhurimi i skllevërve, ka njerëz që e adhurojnë Allahun për të falënderuar dhe ky është adhurimi i njerëzve të lirë." Në të vërtetë, adhurimi i imamit nuk kishte ndonjë send as nga negativizmi i frikacakut, që largohet me vrap e as nga adhurimi i tregtarit që ka dëshira, ashtu siç janë shumica e adhuruesve. Në adhurimin e tij ka diçka prej pozitivizmit të njeriut të madh, të vetëdijshëm, që bazohet në përvojën e provuar, me një mendje të mbushur me urtësi dhe me një zemër poeti. Me këtë koncept për devotshmërinë dhe adhurimin, Aliu i orientonte njerëzit për devotshmëri ndaj Allahut në rrugën e së mirës së përgjithshme njerëzore ose më e pakta, në rrugën e një pune të nderuar të tregtarit të adhurimeve për dëshirën që ai ka për arritjen e mirësive të botës tjetër. Imami i orientonte njerëzit për devotshmëri, duke shpresuar se në devotshmërinë ka diçka që i bën ata të drejtë e të matur në lidhje me të padrejtin, ndaj të dhunuarit nga padrejtësia. Ai thotë: "Detyra juaj është të kini frikë Allahun ... dhe drejtësi, si për mikun, ashtu edhe për armikun." Në pikëpamjen e imamit në devotshmërinë nuk ka përfitim, me përjashtim të rasteve kur devotshmëria të shtyn të njohësh të vërtetën para se të dëshmosh kundër saj, të mos i bësh padrejtësi atij që e urren, të mos mëkatosh në atë

që e do, të mos mashtrosh asnjë njeri dhe të falësh atë që të ka bërë keq.

* * *

Për atë që në shpirtin e vet ka këtë kuptim për adhurimin, ai patjetër duhet të shikojë jetën ashtu siç e shikonte Ali bin Ebù Tàlibi, që do të thotë të mos e kërkojë adhurimin për ndonjë pasuri e as të mos shpresojë në shijimin e një kënaqësie, që shumë shpejt kalon, por që adhurimi të mundësojë për përmbajtjen e asaj që është në jehonën e adhurimit, jehonë që kalon së bashku me shpirtin gjithëpërfshirës. Vërejmë se Aliu, ndaj kësaj bote, ishte i përkorë dhe e ka shtrënguar shumë rripin. Ai ishte i drejtë në përkohshmërinë e tij, ashtu siç ishte i drejtë në çdo gjë që jepte, në ato që kishte në zemër e në çdo fjalë që dilte prej gjuhës së tij; ishte i përkorë ndaj kënaqësive të kësaj bote, ndaj shkaqeve të shtetit dhe nuk vuante nga sëmundja e pushtetit; ai ishte tepër i përkorë edhe në çdo gjë tjetër që shpresojnë të arrijnë të tjerët. Ai banon me fëmijët e vet në një shtëpi modeste, është shtëpi ku banon halifi dhe jo mbreti. Ai hante bukë elbi të bluar nga duart e gruas së tij, ndërsa nëpunësit e tij të lartë apo siç quheshin në atë kohë punëtorët e tij, gëzonin gjërat më të mira të Shamit dhe begatitë e Egjiptit e të Irakut, për më tepër, vetë Hixhazi nuk mund të jepte më shumë. Shumë herë ai nuk i thoshte as gruas që të bluante për të, prandaj, edhe pse ishte prijësi i besimtarëve, e bluante me duart e veta elbin me të cilin do të gatuante bukën për vete. Ai hante bukë thatë, të cilën e thyente mbi gjunjët e tij. Kur dridhej nga të ftohtët dhe ngrica ashpërsohej, ai nuk merrte as rroba të vjetra që ta ruanin nga tortura e të ftohtit, por mjaftohej me rrobat e holla të verës dhe rrinte ashtu i zhytur në ngrohtësinë e shpirtit. Hàrùn bin Antareh tregon se babai i tij ka thënë: "Ishte stina e dimrit kur unë hyra te Aliu, që ishte në pallatin "Hurnek". Pashë se Aliu kishte veshur vetëm një rrobë të hollë kadifeje dhe po dridhej nën të. Atëherë unë i thashë: "O prijës i besimtarëve, në këtë pasuri Allahu ka bërë pjesë edhe për ty e për familjen tënde, ndërsa ti vepron kështu me veten tënde!" Dhe Aliu foli: "Betohem në Allahun, unë nuk do të marr asgjë prej jush dhe kjo është rroba ime prej kadifeje, me të cilën jam larguar prej Medines."" Nga lartësia e minberit, Aliu ka thënë: "Kush e ble shpatën time? Sikur të kisha aq sa kushton një pjesë e rrobës së poshtme, unë nuk do ta shisja këtë." Aliu doli në treg dhe po thoshte: "Kush ka një këmishë për tri dirhem?" Erdhi një burrë dhe tha: "Kam unë." I tregoi këmishën dhe ai e pëlqeu. I pagoi paratë dhe, pasi e veshi, tha: "Falënderimi e lavdërimi janë

vetëm për Allahun, sepse edhe kjo këmishë është prej mbulesave të Tij!" Dikush i solli Aliut një ëmbëlsirë të preferuar, por nuk hëngri prej saj dhe, ndërsa e shikonte, tha: "Për Allah, ti je gjë e mirë dhe ke aromë të këndshme, je shumë e shijshme, por unë urrej që të mësoj veten me diçka që nuk e kam përgatitur vetë." Aliu vazhdoi të jetojë në shtëpinë e tij vetëm me aq sa ishte e mjaftueshme për të siguruar jetën deri ditën kur u sulmua pabesisht prej Ibni Mulxhemit. Gjatë kohës së tij, asnjëri prej nënshtetasve nuk vdiq, ngaqë kishin pak, përderisa nuk vdiq Aliu që kishte edhe më pak se ata, megjithëse ishte halife i myslimanëve. Betohem në jetën time se sofizmi i Aliut ishte njëri nga kuptimet e karakterit të kalorësisë e të karakterit të tij, edhe pse disave, këto dy karaktere mund t'i duken dy gjëra të ndryshme. A nuk ishte kalorësia e Aliut, me të vërtetën e saj, një shprehje e madhështisë, moralit dhe luftës në rrugën e një ideje të lartë e të një humanizmi të orientuar për të ndihmuar të shtypurit e të pafuqishmit dhe për t'i shpëtuar ata prej dhëmbëve të bishave grabitqare? Kur çështja është e tillë, dhe e tillë është, a nuk ngulmoi Aliu që t'i bëhej mirë vendit, në të cilin ishin me shumicë njerëzit e këqij dhe vetë e keqja?! Njëri prej përcjellësve të njoftimeve tregon se një ditë Aliu dhe familja e tij ishin të uritur. Në shtëpinë e tij nuk gjendej asgjë për të ngrënë dhe kështu Aliu doli që të punonte për të fituar bukën e gojës. Ai gjeti një punë që të vadiste natën hurmat kundrejt një sasie elbi. Punoi deri në mëngjes, mori elbin, bluan një të tretën e sasisë që kishte sjellë dhe gatuan një lloj kulaçi, që në gjuhën arabe quhet "harijreh". Por, kur buka u poq, erdhi një i varfër të kërkojë ushqim dhe ata i dhanë kulaçin e tyre. Pastaj gatuan një të tretën e pjesës që kishte mbetur, por edhe kësaj herë, sapo buka u poq, erdhi një i varfër tjetër të kërkojë ushqim dhe ata ia dhanë bukën lypësit. Pastaj gatuan pjesën e fundit, por edhe kësaj here vjen një rob lufte idhujtar dhe lutet që ta ushqejnë. Ata e ushqyen, por mbetën vetë gjithë ditën pa vënë gjë në gojë. Kjo mënyrë jetese, tepër e thjeshtë, e detyroi Ymer bin Abdul-Azijzin, njërin prej halifëve të dinastisë së emevive, të cilët e urrenin Aliun dhe sajonin kundër tij gjërat më të këqija, madje e shanin edhe nëpër minberet e xhamive, të thotë: "Njeriu më i përkorë në botë është Ali bin Ebù Tàlibi." Është i njohur fakti se Aliu nuk vuri asnjë tullë, asnjë qerpiç e nuk nguli asnjë kallam. Ai kundërshtoi të banojë në "Pallatin e Bardhë", që ishte përgatitur për të në Kufe. Por ai nuk mund të pranonte që banesa e tij të ishte më e lartë se banesat e atyre të varfërve të shumtë që banonin në kasollet e tyre të mjeruara. Prej fjalëve të Aliut është edhe kjo fjalë, dalë nga mënyra e tij e jetesës: "A mund të jem unë i kënaqur shpirtërisht, të më thonë

prijësi i besimtarëve dhe të mos i shoqëroj ata në vështirësitë e kohës?" Ibni Ethijri transmeton se, kur Aliu u martua me Fatimen, vajzën e të Dërguarit, kishin vetëm një postiqe dashi, mbi të cilën natën flinin të dy dhe ditën e varnin që të thahej. Tregohet se, kur ai u bë halife, i erdhi pasuri prej Isfahani, por Aliu e ndau atë në shtatë pjesë dhe ndër gjërat e ardhura gjeti edhe një bukë, por edhe atë e ndau në shtatë pjesë. Aliu thoshte: "Më e mira përkohshmëri është fshehja e përkohshmërisë."

* * *

Ali bin Ebù Tàlibi e përfaqëson kalorësinë në kuptimet më të ndritura të saj dhe me të gjitha ngjyrat e madhështisë. Dihet se drejtësia e respekti janë dy nga bazat e shpirtit kalorësiak dhe që të dyja këto veti ishin në karakterin e imamit, prandaj ai e urrente që dikush, në prani të tij, të fyhej e të mundohej, edhe pse ai që po fyhej e po mundohej e kishte fyer e munduar atë vetë. Gjithashtu, për Aliun ishte veprim i urryer që ai të fillonte i pari sulmin kundër dikujt, edhe kur ishte plotësisht i sigurt se ai njeri, në të vërtetë, kishte qëllim ta vriste atë. Shpirti i drejtësisë e i respektit bënë që ai të lartësohej mbi emevitë ditën kur ata e pritën me sharje. Por në moralin e të madhit nuk ishte që ai t'i përgjigjej armiqve me sharje, edhe pse ata e shanë shumë atë, madje ai i ndaloi pasuesit e tij, që ata të shanin emevitë me fjalë të këqija. Gjatë ditëve të betejës së Sij'jijnit ai dëgjonte, që grupe nga pasuesit e tij shanin banorët e Shamit, të cilët, në të vërtetë, përdorën pabesinë e mashtrimin. Megjithëkëtë, ai u tha atyre: "Unë e urrej që ju të shani, por, nëse ju do të përshkruani veprimet e tyre e do të përmendni gjendjen e tyre, do të ishte fjala më e drejtë dhe justifikimi më i arritur. Do të qe më mirë, që ju, në vend të sharjes, të thoni: "O Allah, ndaloje që të mos derdhet gjaku ynë e gjaku i tyre, fut paqe mes nesh dhe atyre, udhëzoi ata të largohen nga rruga e gabuar që kanë zënë, bëj që të kuptojë të vërtetën edhe ai që nuk e di dhe bëj o Allah që të ruhen nga tirania e agresioni kushdo që i ka bërë zakon këto."

* * *

Burrërisë së imamit rrallë herë mund t'i gjendet shembull në histori, pasi ngjarjet e burrërisë së tij janë më të shumta nga sa mund të numërohen. Ndër këto shembuj përmendim: ai kundërshtoi ushtarët e tij të zemëruar që të hakmerreshin e të vrisnin armikun që po tërhiqej ose që të linin një armik të plagosur pa mjekim, ashtu siç kundërshtoi që ata të zhvishnin armiqtë për t'i marrë gjërat me vlerë që ata mund të kishin. Nga burrëria e

tij mund të përmendin faktin se në luftën e Xhemelit ai ka falur namazin e xhenazes së armiqve të tij dhe ka kërkuar për ata faljen e mëkateve, madje edhe kur triumfoi mbi armiqtë e tij më të egër, të cilët rrinin në përgjim të rasteve se si të shpëtonin prej tij. Imami fali Abdullah bin Zubejrin, Mervàn bin Hakemin dhe Seijd bin El-Ásin, i trajtoi me mirësjellje dhe kundërshtoi prerazi që pasuesit e tij t'i dënonin, megjithëse ata i kishin të gjitha mundësitë për një veprim të tillë. Nga faktet e burrërisë së tij kujtojmë kur Aliu triumfoi mbi Amr bin El-Ásin, i cili për atë nuk ishte më pak i rrezikshëm sesa Muàvijeh bin Ebù Sufjàni. Megjithëkëtë, imami u tërhoq, i kurseu jetën dhe e la të vazhdonte komplotet kundër tij. Ndodhi kështu për faktin se Amri iu lut Aliut, në mënyrë të veçantë, që ta falë, kur shpata e Aliut – Dhulfikari - ishte mbi kokën e tij. Sikur Aliu në ato çaste të kishte asgjësuar Amrin, me siguri që do të kishte asgjësuar mashtrimin e zgjuarsinë dhe ushtrinë e Muàvijes. Në betejën e Sif'fijnit, Muàvija e grupi i tij u përpoqën që Aliun ta vdisnin nga etja dhe për një kohë ata u futën ndërmjet tij e ujit. Ndërkaq i thoshin: "Asnjë pikë ujë derisa të vdesësh nga etja!" Por, ç'ndodhi më pas për atë e për ushtrinë e Muàvijes? Kalorësi i madh bëri përpara, i largoi armiqtë prej ujit dhe pastaj i lejoi që të pinë ujë, ashtu siç pinte edhe ushtria e tij. Nëse ai do t'u kishte ndaluar atyre ujin, me siguri që do të kishte triumfuar kundër tyre dhe ata, detyrimisht, do të dorëzoheshin para frikës se do të vdisnin nga etja. Aliu mësoi se dy burra prej pasuesve të tij kishin sharë Áishenë në betejën e Xhemelit, të cilën e drejtonte vetë Áisheja. Megjithëkëtë, ai urdhëroi që të dy burrat të rriheshin me nga njëqind kamxhikë. Pas fitores në këtë betejë, ai shkoi te Áisheja dhe e përcolli me respekt të veçantë, madje e ka shoqëruar personalisht disa milje, së bashku me shoqëruesit e tjerë. Pastaj urdhëroi që asaj t'i dërgoheshin ata që do t'i shërbenin dhe ta çonin në Medine me tërë respektin e nderimet. Thuhet se, së bashku me Áishenë, ishin njëzet gra të fisit Abdul-Kajs, të cilat kishin vënë mbi kokat e tyre çallma burrash dhe mbanin shpata si burrat. Pasi Áisheja kishte bërë një pjesë të rrugës, e përmendi Aliun me fjalë të padenja, të cilat nuk i kanë hije atij. Nga mllefi tha: "Ai më turpëroi me burrat e me ushtarët e tij që janë me mua." Por kur ajo arriti në Medine, gratë hoqën nga kokat çallmat dhe i thanë asaj: "Ja, shiko, ne jemi gra!"

* * *

Këto cilësi të larta e të nderuara janë të ndërthura ngushtë me njëra-tjetrën, por më të ndriturat në varguan e këtyre cilëve dhe që nuk kanë nevojë për ciceron janë drejtësia e sinqeriteti. Drejtësia bëri që ai të humbë hilafetin. Sikur ai të ishte i kënaqur, që në disa raste të kishte gjetur një zëvendësues për drejtësinë, kurrë nuk do ta arrinte asnjë armik e kurrë nuk do të ishte ankuar ndonjë mik. Një herë u mblodhën krerët e "muhaxhirinëve", ata që kishin emigruar nga Mek'ka në Medine, me qëllim që ta bindnin Aliun, që ai të ecte krah për krah me Muàvijen, derisa puna e tij të stabilizohej dhe pastaj menjëherë ta largonte atë. Por ai i kundërshtoi të gjithë, sepse ishte kundër mashtrimit e kurtheve. Te ai erdhi Mugijreh bin Shuëbeh, pasi i kishte dhënë besën për hilafetin dhe ky Mugijreh ishte prej atyre që dinë të bëjnë lajka e mashtrime, por që dinë edhe të administrojnë mirë punët dhe i tha: "Në të vërtetë, ti ke të drejtën që të binden dhe të këshillosh, por opinioni i përgjithshëm në ditët e sotme bën kujdes për atë që do të jetë të nesërmen dhe se humbja e sotme bën që të humbë edhe ajo që do të jetë nesër, prandaj vendos që Muàvija të qëndrojë në detyrën e tij, vendos që edhe Ibni Ámiri të qëndrojë në detyrën e tij, gjithashtu vendos që edhe punëtorët e tjerë të qëndrojnë në detyrat që kanë, derisa të kesh bindjen e tyre dhe besëdhënien e ushtrive që ata kanë, pastaj ose i ndërron, ose i le në detyrat që kanë." Aliu heshti për pak çaste, pastaj shpalli kundërshtimin e tij kundër mashtrimit dhe tha: "Unë nuk mashtroj në fenë time dhe nuk jap afrim në punën time." Kur mashtrimi i Muàvijes u duk sheshit, imam Aliu lëshoi shprehjen e famshme, që meriton të jetë formulë për moralin e madh. "Për Allah, Muàvija nuk është më i zgjuar se unë, por ai bën pabesi dhe mëkaton. Sikur të mos e urreja pabesinë, patjetër që do të isha më i zgjuari i njerëzve." Në lidhje me domosdoshmërinë e drejtësisë, pavarësisht nga kushtet, është edhe thënia e tij: "Shenjë e besimit është që ti të preferosh të drejtën mbi gënjeshtrën, edhe aty ku e drejta të dëmton, edhe aty ku gënjeshtra sjell dobi."

* * *

Trimëria në kufijtë e saj të vërtetë nuk është një punë fizike, por është njëra nga karakteristikat e shpirtit dhe njëra prej cilësive të besimit, ndërsa trimëria e imamit ishte prej imamit dhe në pozitën e shprehjes së një mendimi, ishte në pozitën e një pune të dalë prej vullnetit, sepse boshti në të cilën rrotullohej trimëria e tij ishte mbrojtja e së vërtetës dhe besimi në të mirën. Është i njohur fakti se askush prej heronjve nuk i ka dalë atij përballë në sheshin e betejës, gjithashtu është i njohur fakti se asnjë kalorës nuk ka

rezistuar para tij mbi shalën e kalit. Meqenëse Aliu nuk kishte frikë nga vdekja, ai nuk frikësohej edhe kur kishte përballë trimin më të dëgjuar për forcë, ashpërsi, për goditjen e rëndë e për famën që kishte, sepse ideja e vdekjes asnjëherë nuk i kishte shkuar ndërmend imamit, madje as kur gjendej në pozicion më të ulët. Ai kurrë nuk goditi ndonjëherë para se të dialogojë me kundërshtarin dhe këtë e bënte, me qëllim që ta këshillojë e ta udhëzojë atë në rrugën e së vërtetës. Gjithashtu, është i njohur fakti se ai qysh në moshë fare të re, kur ende nuk i kishin dërsirë mustaqet, pati guximin të dalë në duel kundër Amër bin Vud'de, që mbahej si kryekalorës i Gadishullit Arabik dhe heroi më i frikshëm i idhujtarëve në betejat kundër myslimanëve. Guximi i mahnitshëm i Aliut kundër këtij kalorësi ishte një fitore e udhëzimit ndaj mendjemadhësisë, kapardisjes e krekosjes. Në betejën e Hendekut, kur ishin fillimet e Islamit, Amri doli në sheshin e betejës i veshur në hekur dhe, duke sfiduar ushtrinë e myslimanëve, thërriste me sa zë kishte: "Kush është ai që del në duel me mua?" Kjo sfidë po e ngacmonte Aliun dhe po i nxiste vendosmërinë, prandaj thirri me zë të lartë: "Unë jam për atë!" Por Profeti, nga dhembshuria për moshën e tij të re dhe, duke pasur parasysh ashpërsinë e frikshme të Amrit, të cilin shokët e armiqtë e tij e barazonin me një mijë kalorës, i tha Aliut: "Ai është Amri, prandaj ulu!" Pas shumë lëvizjesh para e prapa dhe, pasi Amri e përsëriti shumë herë thirrjet e ofendimet e tij ndaj myslimanëve, Profeti e lejoi Aliun të dalë në betejë. Ai menjëherë bëri përpara i gëzuar e me shumë dëshirë. Amri e shikoi dhe e iu duk tepër i ri që të ndeshej me të, prandaj i doli para dhe e pyeti se cili ishte. Aliu iu përgjigj: "Unë jam Aliu.", pa shtuar asnjë fjalë më shumë. Por Amri tha: "Djali i Abdu Menàfit?"

- "Jo, djali i Ebù Tàlibit."

Atëherë Amri i tha: "O djali i vëllait tim, ka prej xhaxhallarëve tuaj që janë më të moshuar dhe unë nuk dua që të derdh gjakun tënd."

Mirëpo Aliu iu përgjigj atij: "Për Allah, mua nuk më vjen rëndë të derdh gjakun tënd."

Amri u zemërua dhe e goditi me shpatë. Përshkruesit e ngjarjes tregojnë se shpata e Amrit ishte si shkëndijë zjarri, por Aliu e priti goditjen me mburojën e tij të lëkurtë, e cila u ça nga goditja e shpatës, madje edhe e vrau në kokë. Pastaj ishte Aliu që goditi Amrin në supin e tij, u rrëzua dhe u ngrit, u rrëzua dhe u ngrit, ndërkaq u ngrit një pluhur i madh dhe, kur reja e pluhurit u shpërnda, u pa se Amri ishte shtrirë për tokë pa jetë.

Në lidhje me trimërinë e rrallë të imamit është folur edhe në kapitujt e mëparshëm, kur ai u forcua fizikisht si burrë, është treguar se si ai, edhe kalorësin më të fuqishëm e më të frikshëm, e ngrinte nga shala e kalit në ajër me njërën dorë dhe e përplaste të vdekur në tokë. Të gjitha këto veprime ai i kryente pa ndonjë mundim e pa ndonjë lodhje. Në "Nehxhul Belaga" tregohet se një ditë Muàvija u zgjua nga gjumi dhe pa se në fundin e krevatit, te këmbët e tij ishte ulur Abdullah bin Zubejri dhe Abdullahu filloi ta lajkatojë, duke i thënë: "O prijës i besimtarëve, sikur të doja të të vrisja, do ta kisha bërë." Muàvija i tha: "Në të vërtetë, po shkon shumë larg në trimëri o Ebù Bekr!" Dhe Abdullahu foli: "Cili është ai që më mohon trimërinë mua që kam qëndruar në radhë përballë Ali bin Ebù Tàlibit?" Muàvija tha: "Nuk është çudi që ai të të vriste ty e babën tënd me dorën e majtë dhe me dorën e djathtë, që e kishte të lirë, të kërkonte një tjetër për ta vrarë!" Kur ne dimë se Abullah bin Zubejri ishte një nga trimat më të fuqishëm dhe një nga armiqtë më të egër e më ngatërrestarë për Aliun, nuk e kemi të vështirë të kuptojmë dimensionin e përfytyrimit që ai kishte në lidhje me trimërinë dhe heroizmin e Aliut. Prandaj, kur desh të nxirrte në dukje trimërinë e vet, ai nuk gjeti krahasim më të përshtatshëm sesa të përfytyrojë veten në radhën e luftëtarëve kundër Aliut. Gjithashtu, ne dimë edhe armiqësinë e Muàvijes kundër Aliut dhe kujdesin e tij të veçantë në interes të mbretërisë së tij të re. Muàvija kishte ndaluar njerëzit e tij të flisnin për virtytet e Aliut. Ndërkaq shikojmë se ai vetë e thotë këtë fjalë, duke kuptuar dimensionin e largët që kishte trimëria e Aliut, madje dimensioni i trimërisë së imamit ishte aq i madh, sa e detyroi vetë Muàvijen të pohonte atë çka pohoi.

* * *

Aliu, që ishte aq i fuqishëm e që kishte trimëri të rrallë, ruhej shumë që të mos tregohej prepotent, pavarësisht se si ishin kushtet. Njoftuesit, përcjellësit e haditheve dhe historianët ndajnë një mendim të përbashkët se Aliu e fillonte luftën vetëm atëherë kur të tjerët kishin ngritur armët kundër tij, por edhe atëherë ai punonte shumë që të rrafshonte çështjet me kundërshtarët e vet me rrugë paqësore e të ndalonte gjakderdhjen. Këtë qëndrim imami e mbante me cilindo që e kishte filluar i pari armiqësinë. Aliu i përsëriste shpesh në vesh djalit të tij, Hasanit: "Kurrë mos dil në shesh e të bësh thirrje që dikush të bëjë duel me ty." Meqenëse fjala e imamit dilte vetëm nga një bazë shumë e pastër, natyrisht që

ai vetë vepronte gjithnjë sipas porosisë që i dha djalit të tij, Hasanit. Ai gjithmonë ka luftuar vetëm atëherë kur ka qenë i detyruar. Kur ushtarët e tij nga havarixhët po përgatisnin pajimet e materialet që të luftonin Aliun, dikush prej tyre e këshilloi që ai të merrte i pari nismën dhe të hidhej kundër atyre, para se ata të fillonin luftën, por Aliu u përgjigj: "Nuk do t'i luftoj ata, derisa të më luftojnë mua." Këshilluesi pa në fjalën e imamit madhështinë e kalorësit, besimin e besimtarit në të mirën dhe trokitjen e humanizmit në shpirtin e tij. Të gjitha këto veti të larta bënin që ai të diskutonte me armiqtë para se të ngrinte shpatën, me shpresë se ata do të bindeshin. Ndërsa po këshillonte disa njerëz, shumica e të cilëve ishin nga havarixhët, të cilët e mohonin atë, këshilla e tij i mahniti disa nga këta havarixhë. Gjuha e lartë e Aliut ishte aq magjepsëse, sa njëri prej tyre e nxiti inatin e tij aq shumë, sa e bëri atë të thërrasë me zë të lartë: "Allahu e vraftë mohuesin, që i di kaq mirë çështjet e ligjit të fesë." Pasuesit e Aliut deshën ta vrisnin këtë njeri, por ai u thirri atyre me zë të lartë: "Në të vërtetë, ai meriton sharje për sharjen ose falje për fajin!" Më sipër kemi parë se si veproi ai dhe si vepruan ushtarët e Muàvijes, kur zunë ujin, me qëllim që t'i vdisnin nga etja. Ata ishin shumë të vendosur në këtë veprim. Por ne pamë se Aliu iu përgjigj të keqes së tyre me bamirësinë më të madhe dhe jo vetëm që nuk i ndaloi të mbushnin ujë, por në punën e ujit i barazoi me veten e me pasuesit e tij. Në lidhje me mirësjelljen e Aliut ndaj Muàvijes e ushtarëve të tij ka aq shumë njoftime, sa nuk do të na mjaftonte vendi për t'i përmendur të gjitha. Është fakt se të gjitha këto njoftime tregojnë gjenialitetin e Aliut dhe kujdesin e tij të madh për t'u ruajtur nga mizoria. Ai gjithmonë i trajtonte problemet me më të mirën e mundshme. Nga këto njoftime është edhe njoftimi që ka sjellë për ne njëri nga historianët e jetëshkrimit të imamit, i cili ka thënë: "Ditën e betejës së Sif'fijnit ishte rënë dakord që lufta të niste me një duel. Prandaj, nga ushtarët e Muàvijes, doli mes dy ushtrive një burrë, që quhej Kerijz bin Sabah Humejrij dhe thirri: "Cili do të bëjë duel me mua?" Ndërkaq doli një burrë nga të Aliut, por Kerijzi e vrau dhe, ashtu siç kishte qëndruar mbi të vrarin, thirri përsëri: "Cili do të bëjë duel me mua?" Doli një tjetër, por edhe këtë ai e vrau dhe e hodhi mbi të parin. Pastaj thirri: "Cili do të bëjë duel me mua?" Doli një i tretë, por edhe me këtë veproi ashtu siç kishte bërë me dy të parët. Pastaj thirri për herë të katërt: "Cili do të bëjë duel me mua?" Njerëzit u strukën. Ndërkaq, ata, që ishin në radhën e parë, u futën në radhën që kishin prapa vetes. Aliu i ruhej faktit se mos frika do të përhapej te radhët e ushtrisë së tij, prandaj doli

vetë të luftojë me këtë burrë të njohur për trimëri e ashpërsi. Në pak çaste e rrëzoi në tokë të vdekur dhe me zë të lartë, sa të dëgjohej në të gjitha radhët, tha: "O njerëz, sikur ju të mos kishit filluar kundër nesh, ne kurrë nuk do të luftonim kundër jush!" dhe pastaj u kthye në vendin e tij. Një prej njoftimeve, që tregojnë për këtë trimëri, është edhe ajo që ngjau ditën e betejës së Xhemelit, kur armiqtë e tij u mblodhën dhe të bashkuar u sulën kundër tij. Por ai i urdhëroi njerëzit e tij që të rreshtoheshin dhe, kur ata u rreshtuan, ai u tha atyre: "Mos gjuani asnjë shigjetë, mos hidhni asnjë ushtë e mos ngrini kundër tyre asnjë shpatë, por vetëm bëni kujdes." Me këtë veprim ai shpresonte të mënjanonte luftimin dhe të rrafshonte problemet në mënyrë paqësore. Dëshironte të ndalonte gjakderdhjen dhe të mos kishte asnjë të vrarë. Kjo heshtje nuk zgjati më shumë se një minutë, kur një ushtar, nga kundërshtarët, gjuajti një shigjetë dhe vrau njërin nga pasuesit e Aliut, atëherë ai thirri më zë të lartë: "O Allah dëshmo!". Më pas u godit e mbeti i vrarë edhe një burrë tjetër dhe Aliu tha: "O Allah, dëshmo!" Pastaj u godit edhe Abdullah bin Bedili, të cilin e solli i vëllai duke e mbartur në krah. Atëherë Aliu thirri për herë të tretë: "O Allah, dëshmo!" dhe kështu filloi lufta.

* * *

Ndjenja e tij e fuqishme, që të ruhej sa më shumë nga tirania, përbën njërën nga bazat shpirtërore të moraleve të Aliut. Kjo natyrë e karakterit të tij është e lidhur ngushtë me parimin e tij të përgjithshëm, i cilin qëndron në njohjen e kohës, në ruajtjen e së drejtës të njerëzve, në mëshirën ndaj tyre dhe në kujdesin e tij të veçantë, që të mos preket asnjë besë e dhuna të mos dalë mbi mëshirën. Nga format më të kujdesshme të dashurisë ndaj njerëzve dhe shenjave të mbajtjes së besës, është edhe qëndrimi i tij kalorësiak, aty ku beteja zhvillohet me ashpërsinë më të madhe. Megjithëkëtë, ai mundohet të dallojë ndër kundërshtarët e tij ata që njeh dhe i shikon me dashurinë e vëllait e të thirrësit në rrugën e drejtë e të paqes. Ai u flet atyre dhe i kujton besën e përbashkët, që është mes atij dhe atyre. Me këtë thirrje, drejtuar nën vringëllimin e shpatave, ai dëshiron që ata të heqin armët nga duart dhe pastaj t'i zgjidhin çështjet me rrugë paqësore e me qartësinë më të mundshme. Ai nuk lufton një armik, të cilin më parë e ka dashur. Ai e lufton atë vetëm, pasi i ka kujtuar atij këtë të kaluar e përsërit besën e vëllazërinë e pastër, që kishin mes tyre, gjithnjë duke shpresuar në miqësinë e vjetër, se ajo do të rigjallërohet në ndërgjegjen e këtij armiku dhe kështu do të sprapset armiqësia e urrejtja. Nuk mund të ishte ndryshe për Aliun, që të mos vinte

në radhë të parë miqësinë mbi armiqësinë, sepse prej tij rridhte vrullshëm dashuria e pastër, që atij i vlonte në shpirt e që i mbulonte gjithë qenien e tij. Nga faktet e padiskutueshme, që tregojnë për ndjenjën e thellë të besëmbajtjes, që ishte në zemrën e imamit dhe të dashurisë së madhe që ai kishte në shpirtin e tij, janë edhe njoftimet për dy armiqtë e tij: Zubejr bin Av'vàmin dhe Talha bin Abdullahun, të cilët punuan që pasuesit e Aliut të bashkoheshin me armiqtë e tij dhe së bashku, me në krye Áishenë, të luftonin kundër tij edhe me armë. Këto njoftime kanë ardhur, si prej pasuesve, ashtu edhe prej armiqve të tij, të cilët kanë parë çdo gjë me sytë e tyre. "Kur Zubejri e Talhai ngulmuan të luftonin kundër tij, mohuan besën që i kishin dhënë, madje kryen edhe fajin e madh kur luftuan kundër tij në betejën e dëgjuar të Xhemelit, Aliu u doli atyre të dyve pa asnjë armë e pa asnjë mburojë, duke demonstruar kështu qëllimet e tij paqësore që kishte në shpirt dhe thirri: "O Zubejr, dil para meje!" Zubejri doli i armatosur nga koka deri te këmbët. Kur Áisheja dëgjoi për këtë ngjarje, thirri me psherëtimë e paralajmërim: "Ah, mos, luftë!" Ajo e nxori këtë pasthirrmë, sepse nuk kishte asnjë dyshim që Zubejri do të mbetej i vrarë. Kundërshtari i Aliut do të vdiste, nëse ai dilte në duel me të, pavarësisht se mund të ishte trim, i dëgjuar për bëmat e tij dhe kishte përvojë të madhe në luftim." Por Áisheja dhe ata që ishin rreth saj u habitën pa masë kur panë Ali bin Ebù Tàlibin të përqafonte Zubejrin. E përqafoi gjatë, sepse dashuria nuk ndërpritet te një zemër e madhe. Aliu po i fliste Zubejrit me gjuhën e miqësisë së vjetër: "Ah, more Zubejr, përse ke dalë të luftosh?" Dhe ai i thotë: "Për gjakun e Osmanit!" Atëherë Aliu tha: "Allahu i vraftë ata që derdhën gjakun e Osmanit!" Aliu vazhdoi t'i kujtojë Zubejrit besën, miqësinë e kohën që kishin kaluar në vëllazëri. Mbase Aliu edhe ka qarë në këtë vend. Megjithëkëtë, Zubejri vazhdoi të luftojë imamin, derisa mbeti i vrarë. Nuk ka dyshim se vrasja e Zubejrit ishte e padëshiruar për bariun e dashurisë, për Ali bin Ebù Tàlibin. Edhe për qëndrimin e imamit ndaj vrasjes së armikut të tij, Talhait, nuk mund të ketë shembull në histori dhe, është e paimagjinueshme që njëri nga armiqtë të qëndrojë i trishtuar e i hidhëruar mbi kufomën e armikut të tij të vrarë, ashtu siç qëndroi Aliu mbi kufomën e Talhait. Hidhërimi për këtë vrasje në shpirtin e tij kishte arritur kulmin. Ai qau me lot të nxehtë dhe bashkë me lotët që i rridhnin nëpër faqe, në zemrën e tij vërshonin kujtimet e shumta e i përvëlohej zemra. Ai shikonte kufomën e Talhait dhe thoshte: "Je i shtrenjtë për mua që të shikoj ty o Ebù Muham'med të shtrirë nën yjet e qiellit." Patjetër që Aliu do të

kishte dëshiruar të mos e shihte kurrë këtë ditë dhe për atë do të qe më e preferuar, sikur atë vetë ta kishte marrë Allahu qysh para njëzet vjetësh. Por, këtij mbajtësi të dashurisë së thellë, miqtë nuk iu përgjigjën me të njëjtën dashuri, sepse ata nuk ishin prej atyre që shpresonin të venin një ndarës mes tij e mes shpirtit të tij, për faktin se duart e tyre ishin lëshuar kah të mirat e kësaj bote dhe kështu nuk mund të interesoheshin për njerëzit e tjerë. Aliu thotë: "Për Allah, sikur të më jepeshin të shtatë planetët që janë në kozmos, që unë të kundërshtoj Allahun për të drejtën, qoftë edhe të një milingone, duke i marrë asaj farëzën e melit, kurrë nuk do ta bëja, sepse kjo bota juaj, për mua ka më pak vlerë se një gjethe peme në gojën e karkalecit." Aliu nuk ishte prej atyre që flasin dhe pastaj veprojnë. Fjala e tij dilte nga vetë karakteri i punës që ai bënte, dilte prej ndjenjave të tij dhe nga vetë jeta që ai bënte. Askush nuk i respektonte aq shumë njerëzit si Aliu, sepse për Aliun njeriu qëndron shumë lart poshtërimeve. Për të gjithë njerëzit ai ishte njeriu më i afërm dhe gjithnjë e vinte veten në pozitën e më të thjeshtëve, kur në ndërgjegjen e vet ishte i bindur për domosdoshmërinë e këtij veprimi. A nuk është e gjithë jeta e tij një varg betejash në rrugën e të dhunuarve nga padrejtësitë, për të ndihmuar ata që s'kishin përkrahje? Aliu nuk dëshironte që populli të ishte thjesht një vegël prodhimi për zotërinjtë, trashëgimtarët e familjeve të lavdishme. A nuk ishte Aliu një shpatë e nxjerrë nga milli mbi kokat e kurejshëve, të cilët donin të shfrytëzonin hilafetin e pushtetin për sundim, për pozitë e për të grumbulluar pasuri? A nuk e humbi ai hilafetin e jetën në këtë tokë, për faktin se kundërshtoi të ecte krah për krah me ta, banorë të tokës, që punonin për skllavërimin e të pafuqishmëve, të varfërve e të dhunuarit nga padrejtësitë? A nuk ishte Aliu, njeriu më i madh në dashuri ndaj njerëzve, ditën kur ai nuk pranoi t'i jepte edhe vëllait të tij, Ukajlit, prej pasurisë së popullit? Ai preferoi të mënjanonte vëllain e tij, për faktin se me këtë kërkesë ai po ecte krah për krah me Muàvijen, Aliu, për askënd e as këtë të fundit, nuk lejonte që të vihej dorë, qoftë edhe fare pak në pasurinë e të varfërve, të dhunuarve nga padrejtësitë, të punëtorit e të kujtdo që ishte në gjendje të dobët. A nuk ishte Aliu, një baba bujar për popullin kur i orientonte punëtorët e emëruar prej tij, që të ishin sa më dashamirës ndaj njerëzve dhe t'i shkurtonin duart kujtdo që mundohej të shfrytëzonte të tjerët, pavarësisht nga pozita e autoriteti që ai shfrytëzues mund të kishte? A nuk ishte Aliu, ai që përsëriste në veshët e pushtetarëve të vet: "Maturi dhe drejtësi te njerëzit nga vetja juaj. Duroni për nevojat e tyre, sepse ata janë depo e grigjës! Asnjë të mos e ndaloni nga nevoja që ka dhe asnjë të mos

e pengoni në kërkesën e tij! Njerëzve të mos u shisni nga sendet e mbledhura nga taksat as edhe një rrobë dimri e vere e as ndonjë kafshë, me të cilën ata punojnë! Asnjë të mos e dënoni me rrahje për shuma të thjeshta!" A nuk ishte Aliu, mbajtësi i shkëlqyer i besës për Màlik Eshter En'nekhaij'jin, punëtorin e tij të Egjiptit dhe kujdestarin e punëve të këtij vendi, të cilit i thotë: "Të mos jesh mbi njerëzit si bisha grabitqare që i rrëmben atyre ushqimin, sepse njerëzit janë dy kategori: ose ai është vëllai yt në fe, ose është i barabartë me ty në krijim! Prandaj jepi atyre falje e tolerancë, ashtu siç dëshiron që edhe ty të të japë Allahu falje e tolerancë dhe kurrë mos u pendo për faljen që ke dhënë dhe kurrë mos u gëzo për dënimin që ke dhënë." Pastaj i thotë: "Ndaloje akaparimin." Ngulmimi i fortë i Aliut për të ndaluar akaparimin ishin dimensione të mëdha të punës së tij, për t'iu kundërvënë Muàvijes e mbështetësve të tij, të cilët sundimin, pasurinë e luftës i donin për vete, kurse Aliu të gjitha këto i donte për popullin. Butësia e dashamirësia e Aliut arrin kulmin kur ai i kërkon ndjesë edhe kundërshtarëve për veprimet që ata bënin kudër tij. Banorët e Basras e luftuan, drejtuan armët kundër tij e kundër djemve të tij, e shanë dhe e mallkuan, megjithëkëtë, kur triumfoi mbi ata, ai nuk e ngriti shpatën kundër tyre, por i futi nën mbrojtjen e sigurinë e tij. Gjithnjë, në kuadër të dashamirësisë e të butësisë ndaj armiqve, siç do të shikojmë më poshtë, ai porositi për të mirë edhe për vrasësin e tij mëkatar Ibni Mulxhemin. Në porosinë që ai i la Hasanit e Hysenit thuhet: "Thoni të vërtetën, jini armik i mizorit dhe ndihmues për të dhunuarin nga padrejtësia." Ai i porositi ata të ishin armiq të mizorit, të padrejtit, qoftë edhe i afërmi i tyre. Gjithashtu, të ishin ndihmë për të dhunuarin nga padrejtësia, kudo që të gjendej, qoftë edhe në skajin më të largët të tokës. Meqenëse Aliu ishte shumë i përkushtuar për të shkatërruar mizorët dhe ata që i bënin keq njerëzve, ishte në natyrën e karakterit të tij që të punonte për largimin e padrejtësisë nga të pafuqishmit dhe në këtë drejtim ai gjithnjë punoi me ngulm, me zemër, me fjalën e me gjakun e tij. Në këtë rrugë ai as nuk pajtohej e as nuk toleronte, sikur të humbte edhe jetën e tij.

* * *

Nuk është çudi që Aliu ishte njeriu më i drejtë. Njoftimet në lidhje me drejtësinë e Aliut përbëjnë një trashëgimi që lartësojnë pozitën e humanizmit dhe nderojnë shpirtin njerëzor. Nga njoftimet që flasin për drejtësinë e tij është edhe rasti që u tregua më sipër, kur vëllai i tij, Ukajli, i kërkoi Aliut që t'i

jepte prej pasurisë së popullit. Imami e kundërshtoi kërkesën e tij, për shkak se nevojtarët e meritonin këtë pasuri më shumë se ai dhe për faktin se ajo ishte pasuria e tyre, madje ai e kërcënoi vëllain e vet duke i thënë se pasurinë do t'ia linte armikut të tij, Muàvijes. As ky kërcënim nuk ndikoi në shpirtin e tij e as nuk ndryshoi ndonjë gjë në punën e tij, pasi vëllai i Imamit u paraqit te Muàvija, për të cilin tha: "Për të mirat e kësaj bote, Muàvija është më i mirë për mua!" Muàvija ishte në mendimet e Ukajlit, sepse "Shtëpia e pasurisë", në pikëpamjen e Muàvijes ishte thjesht një armë në duart e tij, që i mundësonte të ushtronte pushtetin dhe këtë pasuri ai e flijonte në rrugën e interesave të tij vetjake, duke i kthyer fisit të umej'es lavdinë e kaluar. Imami ishte shumë i pastër në kundërshtimet e në gjykimet me ta, prandaj, në raste të domosdoshme edhe nxitonte të merrte pjesë personalisht në gjykimet, me qëllim që të përhapej shpirti i drejtësisë. Ja një rast: Imami e gjeti mburojën e tij te një arab kristian, i cili ishte njeri i thjeshtë. Këtë çështje imami e ngriti te një gjykatës, që quhej Shurejh, duke kërkuar që ky gjykatës të gjykonte atë dhe të paditurin prej tij. Kur të dy burrat u vunë para gjykatësit, Aliu pohoi: "Kjo është mburoja ime, unë atë as nuk e kam shitur e as nuk e kam dhuruar!" Gjykatësi e pyeti burrin kristian: "Ç'ke për të thënë, në lidhje me fjalën e prijësit të besimtarëve?"

Arabi kristian tha: "Mburoja është vetëm e imja, por edhe prijësi i besimtarëve për mua nuk është gënjeshtar!"

Pas kësaj përgjigjeje, gjykatësi Shurejhi u kthye kah Aliu dhe e pyeti: "A ke ndonjë dëshmitar që kjo mburojë është e jotja?" Aliu qeshi dhe tha: "Shurejhu qëlloi drejt, unë nuk kam dëshmitar!" Atëherë Shurejhu dha vendimin se mburoja i takonte burrit kristian, i cili e mori e u nis të shkonte, ndërsa prijësi i besimtarëve po e shikonte. Por burri bëri vetëm disa hapa dhe u kthye duke thënë: "Përsa më përket mua, unë dëshmoj se këto janë dispozita të profetëve! Prijësi i besimtarëve më padit mua te një gjykatës, i cili merr vendim kundër tij." Pastaj burri tha: "Betohem në Allahun se kjo mburojë është e jotja, o prijës i besimtarëve dhe, kur unë pretendova më parë, në të vërtetë gënjeva." Më pas njerëzit kanë dëshmuar se ky burrë ishte ndër ushtarët më besnikë dhe nga heronjtë më trima në përballimin e vuajtjeve e në luftë kundër havarixhëve përkrah imam Aliut ditën e betejës së Nehervànit. Ebù Ràfië tregon për Aliun: "Isha përgjegjës i "Shtëpisë së pasurisë" së Aliut dhe sekretari i tij. Në "Shtëpinë e pasurisë" gjendej një varëse me perla, që i kishte ardhur ditën e betejës së Basras. Vajza e Ali bin Ebù Tàlibit më dërgoi

lajm: "Më kanë njoftuar se në "Shtëpinë e pasurisë" së prijësit të besimtarëve gjendet një varëse me perla dhe se këtë varëse ti e ke në dorë. Unë dua të ma japësh hua, me qëllim që të zbukurohen Ditën e Kurban Bajramit." Unë i dërgova fjalë asaj se do t'ia jap hua, pasi të më siguronte se do ma kthente pas tri ditësh. Ajo pranoi dhe tha: "Po, hua, të siguruar dhe do ta kthej pas tri ditësh." Kështu unë ia dhashë asaj varësen. Por prijësi i besimtarëve, që e pa varësen te ajo, e njohu dhe i tha: "Prej nga të erdhi ty kjo varëse?" Vajza iu përgjigj: "E mora hua prej Ebù Ràfiut, magazinierit të "Shtëpisë së pasurisë" të prijësit të besimtarëve, që të zbukurohem me të Ditën e Bajramit dhe pastaj do t'ia kthej." Prijësi i besimtarëve dërgoi e më thirri dhe, kur unë u paraqita, ai më tha: "A mos po tradhton myslimanët o Ibni Ebù Ràfië?" Thashë: "Allahu më ruajt që unë të tradhtoj myslimanët!" Atëherë, ai më tha: "Si i dhe hua vajzës së prijësit të besimtarëve varësen që ishte në "Shtëpinë e pasurisë" pa lejen time e pa miratimin e tyre?" Unë thashë: "O prijës i besimtarëve, ajo është vajza jote e më kërkoi që t'ia jap hua, me qëllim që të zbukurohej me të. Unë ia dhashë asaj hua, me kusht që të ma kthejë të sigurt dhe pastaj unë do ta vë në vendin e vet." Por prijësi i besimtarëve tha: "Ta kthesh që sot dhe, kujdes të mos bësh më një veprim të ngjashëm me këtë, ndryshe mbi ty do të bjerë dënimi im!" Këtë fjalë të prijësit të besimtarëve unë ia komunikova vajzës së tij dhe ajo i tha atij: "O prijës i besimtarëve, unë jam vajza jote dhe një pjesë e trupit tënd. Kush ka më shumë se unë të drejtë ta mbaj këtë varëse?" Ai i tha asaj: "O vajzë e Ebù Tàlibit, vetes tënde mos ia hiq të drejtën. Po mos vallë, të gjitha gratë e muhaxhirinëve dhe të ensarëve janë zbukuruar në këtë ditë Bajrami me varëse të tilla? Unë e mora varësen prej saj dhe e ktheva në vendin e vet." Drejtësia në shpirtin e imamit manifestohej edhe në çështjet më të thjeshta, madje edhe atëherë kur pasuria ishte ndarë dhe njerëzit me të drejtë kishin marrë atë që u takonte. Megjithëkëtë, ai gjithnjë preferonte që në pjesën e tij të mos kishte nga ato sende që dikush mund të kishte pasur dëshirë të zgjidhte. Qëllimi i tij ishte që asnjë njeri të mos kishte brerje ndërgjegjeje se pjesa e të madhit ishte më shumë se pjesa e të voglit. Gjithnjë, në kuadrin e drejtësisë së tij, tregohet se një ditë ai, së bashku me shërbyesin e tij, shkoi te Ebù Nev'vàri, prej të cilit bleu dy këmisha. Pastaj pyeti shërbyesin: "Zgjidh cilën të duash nga këto të dyja!" Shërbyesi zgjodhi njërën dhe Aliu mori tjetrën. Në të gjitha porositë e imamit dhe letrat e tij, dërguar pushtetarëve të tij,

duket fare qartë se rrotullohen rreth një boshti të vetëm, drejtësisë. Të gjithë njerëzit, të largët e të afërm, ndajnë një mendim të përbashkët se ai ishte peshore e drejtësisë, ajo nuk anonte kah i afërmi, nuk pranonte asnjë ndërhyrje për favorizim dhe ishte e vlefshme vetëm në të drejtën. Kur Osman bin Af'fàni mori në dorë drejtimin e punëve të myslimanëve, i la dorë të lirë të afërmve dhe atyre sahabëve që ishin përkrahës të tij në të gjitha burimet e të ardhurave, duke i lënë kështu fushë të lirë veprimi mendimeve të këqija, që njerëzit mbanin në brendësi të tyre. Ndër njerëzit që kishin më shumë ndikim në të ishte Mervàni. Me veprime të tilla ai kundërshtoi porosinë që i kishte lënë Ebù Bekri Ymer bin El-Khat'tàbit, kur i tha: "Bëj kujdes ndaj këtyre njerëzve, që janë nga sahabët e të Dërguarit të Allahut – paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të – pasi atyre u janë fryrë barqet, sytë i kanë lakmues dhe secili prej tyre do më shumë veten e tij!" Në shpirtin e Aliut bluhej diçka ndaj këtyre barkfryrëve dhe, kur ai u bë halife, ishte plotësisht i vendosur të zbatonte drejtësinë edhe ndaj atyre. Prej kësaj kategorie ai pushoi nga puna e largoi nga pushteti, ndaloi akaparimin dhe luftoi të gjithë personat, për të cilët shpirti i tij i fliste se devijonin mesazhin nga rrjedha e drejtësisë së tij të natyrshme dhe, që kishin qëllim që me "Shtëpinë e pasurisë" të realizonin pasuri, pushtet e autoritet. Prandaj në veshët e kësaj kategorie, gjithnjë e më shpesh, përsëritej fjala e tij: "Në të vërtetë, unë e di atë që ju përmirëson juve, por unë nuk ju përmirësoj dot ju me shkatërrimin e vetes sime." E tillë ishte puna e tij dhe e tillë ishte edhe puna e të tjerëve, derisa mizorët u shpartalluan në qeveritë e tyre. Edhe, nëse ata triumfuan me mashtrime e nga kushtet, drejtësia triumfoi në zemrën e Aliut e në zemrat e pasuesve të tij, edhe pse atyre u është bërë padrejtësi, ashtu siç iu bë padrejtësi edhe vetë atij. Kur Aliu vdiq nga goditja mëkatare e Ebù Mulxhemit, atë e vajtoi me një elegji të gjatë Um'm Hejthemi, që ishte nga fisi en'nekhaij. Në vargjet e kësaj elegjie pasqyrohen pikëpamjet e njerëzve për Aliun dhe ajo që ata dinin për drejtësinë e tij të lartë:

Ai jep të drejtën, ai nuk dyshon në të,
Ai jep drejtësi në të largëtin e në të afërmin.

Dhe Aliu vetë thotë: "Detyra juaj është drejtësi për mikun e për armikun."

* * *

Fjala e qartë është njëra nga moralet e njerëzve të mëdhenj! E njëjta gjë ishte edhe për Aliun. Burimet e saj ishin në gjithë pjesën tjetër të karakterit të tij. Fjala e tij ishte drejtësi, sinqeritet, burrëri e përmbante edhe veti të tjera të larta. Në fjalën e tij ai nuk mbante fshehur asgjë. Prej tij nuk dilte asnjë sekret që duhej mbajtur e kurrë nuk kishte qëllim që të fshihte e të mbulonte ndonjë veprim. Ai kurrë nuk kurdiste mashtrime në trajtimin e kundërshtarëve të tij agresorë, megjithëse ishte njeriu që dinte më mirë se kushdo tjetër për mashtrimet e tyre. Madje ai dinte edhe të keqen që ata bluanin në zemrat e tyre. Në bisedën e mësipërme, rreth drejtësisë së imamit e sinqeritetit të tij, u theksua se fjala e tij ishte plotësisht e absolutisht e qartë dhe se kjo ishte nga karakteristikat e tij. Te ai, karakteristika të tilla janë të shumta. * * *

Ai mbështetej te sinqeriteti dhe urrente kryerjen e një punë të detyruar, me të cilën nuk kishte zakon ta bënte. Madje kjo cilësi ishte kryesore në karakterin e tij dhe për këtë ai thoshte: "E keqja e vëllezërve është kur vëllai turpërohet prej vëllait të tij."; gjithashtu ai thoshte: "Kur vëllai besimtar e turpëron vëllain e tij, në të vërtetë është ndarë prej tij." dhe, me fjalën "turpërim" ai ka qëllim kujdesin e tepruar të mikut, domethënë, kur kujdesi i tij arrin kufirin e një obligimi të padëshiruar. Ai kurrë nuk mundohej të imponohej me ndonjë mendim që shfaqte ose me ndonjë këshillë që i jepte dikujt, ose me ndonjë ushqim që i dhuronte dikujt, ose edhe me ndonjë pasuri, nga e cila ndalonte një tjetër. Ky karakter e detyronte të vepronte vetëm sipas këtij kriteri, deri në atë masë sa dukej se prirej kah qëllime të caktuara. Lidhur me këtë disa thoshin se ai po mashtronte. Madje ata, që e kanë zakon të vijnë rrotull të mëdhenjve e të mashtrojnë, janë njerëz artificialë, thoshin se ai ishte i kënaqur prej tyre. Ndërkaq, po këta, thoshin se ai është njeri i ashpër, i zbrazur dhe që krekosej ndaj njerëzve. Por imami nuk ishte as i ashpër, as i zbrazur e as nuk krekosej, as para atij që kishte qëllime e as para atij që nuk kishte qëllime, por ishte vetëm modeli i plotësuar që duhet ndjekur në karakter e në moral, sepse në të gjitha veprimet e tij nuk kishte as imponim e as hipokrizi. Meqenëse, shumica e atyre që e rrethonin imamin ishin njerëz që shikonin interesat personale, patjetër që mendimi i tij, për ata, nuk ka qenë i mirë, por ai nuk u është imponuar që të fshihte këtë keqardhje. Gjithashtu, edhe sinqeriteti i ndjenjave apo shfaqja e tyre sheshit nuk është as krekosje e as zbrazëti, sepse Aliu e urrente qoftë krekosjen, qoftë vetëpëlqimin dhe me asnjërën nga këto vese ai nuk ishte dakord, për më tepër, kur dihet se ai i ndaloi djemtë e ndihmësit e tij të ishin

mendjemëdhenj me veten. Kjo del fare qartë në fjalën që ai u tha atyre: "Ruhuni shumë që të mos shkoni deri në vetëpëlqim." dhe "Dije se vetëpëlqimi është kundër arsyes së shëndoshë dhe është sëmundja e të mençurve." Gjithashtu, ai e urrente imponimin, madje edhe në ata që e lavdëronin dhe ka ngjarë që ndonjëri prej tyre e tepronte në lëvdatat që i bënte. Ai e ka ndaluar që t'i thotë: "Unë jam më pak nga sa thua ti.". Ka ndodhur që ai vetë e ka tepruar duke akuzuar veten, prandaj ai nuk angazhohej të fshehë atë çka dihej nga ndërgjegjja e tij, por thoshte: "Dhe përmbi atë çka është në shpirtin tënd!" Aliu i urrente edhe ata dashamirës që e tepronin në dashurinë për të, ashtu siç urrente edhe imponimin mbi armiqtë e tij të skajshëm, prandaj thoshte: "Në dy gjëra ndodh shkatërrimi: te i dashuri që e tepron me dashurinë e tij dhe te ai që ti e urren në kulm." Është fakt se çdo tejkalim i kufirit në një veprim, në të vërtetë është një shfaqje imponimi. Aliu nuk tregohej mendjemadh e as nuk përulej, sepse detyrim ka jo vetëm në mendjemadhësi, por edhe në përulje. Ai e paraqiste veten ashtu siç ishte: i qartë, i hapur ndaj së vërtetës e me karakter të çiltër. A ke parë njeri me sjellje më të bukur se Aliu kur është nisur për një udhëtim të gjatë? Megjithëkëtë, njerëzit e kanë parë të fusë në pelerinën e tij hurmat që kishte blerë dhe, kur ata i thanë: "A nuk po e le që ta mbajë dikush tjetër për ty?", ai me thjeshtësi i përgjigjet: "I pari i shtëpisë ka më shumë të drejtë ta mbartë!" Është një gabim mjaft i përhapur që kryeultësinë e qëllimshme ta numërojmë si njërin nga virtytet e shpirtit, pasi në fakt kjo është nga detyrimet e urryera. Aliu nuk ishte kryeulët, por kurrë nuk ka qenë mendjemadh, paraqitej ashtu siç ishte me ndërgjegjen e vet, pa e vënë në llogari kryeultësinë apo mendjemadhësinë. Të dyja këto cilësi janë nga furnizimet që ka një i madh në udhën e jetës së tij. Disa kanë mendimin se ai ishte mendjemadh, ndërsa të tjerë e kanë gjetur tepër kryeulët. Në të dyja rastet gabimi është në pikëpamjet e njerëzve se si i shpjegojnë gjendjet e tij. Në lidhje me këto, autori i librit "Gjenialiteti i imamit", thotë: "Ai dilte të bënte duel me kundërshtarin e tij kokëzbuluar, ndërsa kundërshtari ishte i mbuluar me hekur. A është e çuditshme që ai del para njerëzve me shpirt të hapur, kurse ata janë të maskuar me mashtrime e me hipokrizi?" Përsa i përket zbrazësisë, në moralin e imamit nuk ka asnjë lloj zbrazësie, por ka vetëm tolerancë e thjeshtësi.

* * *

Pjesë e moralit të tij është edhe zemra e tij e pastër, ku nuk ka urrejtje

për ndonjë krijesë. Madje urrejtja nuk njihet te ai as për armikun më të egër, as për ata që e kundërshtonin dhe as për ata që urrenin atë. Më sipër është treguar se para vdekjes, ai u kishte ndaluar djemtë e të afërmit që të vrisnin ndonjërin prej të afërmve të vrasësit të tij, Ibni Mulxhemit. Ai qau mbi kundërshtarin e tij Talhanë, megjithëse Talhai kërkonte kokën e tij. Ai e vajtoi atë me fjalë që dilnin nga dashuria e zemrës. Ai i porositi pasuesit e tij që ata të mos i luftonin havarixhët, megjithëse po e luftonin atë, duke shtuar se edhe vrasësi i tij ishte po nga havarixhët, pa harruar se havarixhët i kishin fyer e munduar shumë shokët e tij, madje edhe atë vetë në po atë masë që kishte bërë edhe Muàvija, Amr bin Ási e ndihmësit e këtyre të dyve. Ndodhi kështu, sepse ai ndiente sinqeritetin e tyre në çështjen që kishin, edhe pse në të vërtetë ata ishin në gabim e në rrugë të gabuar. Në historinë e në njoftimet rreth tij, në asnjë rast nuk tregohet se në karakterin e tij është konstatuar urrejtje për armiqtë e tij. Ai nuk ka urryer as Muàvijen, por gjithnjë ka dëshmuar të vërtetën e ka gjykuar me drejtësi. Me zemrën e tij ka folur vetëm të vërtetën, me gjuhën e tij ka shprehur të drejtën me shumë qartësi dhe e ka mbrojtur atë me shpatë në dorë. Në karakterin e tij kalorësiak nuk kishte vend për urrejtjen, edhe pse kalorësia, në natyrën e saj, e ka që të mos flejë me padrejtësinë apo që padrejtësia t'i ngjitet asaj, ashtu siç nuk është në natyrën e kalorësisë të flejë së bashku me padrejtësinë që bie mbi të tjerët. Kjo veti bujare, nuk urren as atë që e ka shpallur hapur armiqësinë dhe dëshironte vdekjen e tij, pavarësisht se ishte i rrethuar nga njerëz që urrejnë deri në kulm. Përballë tyre rrjedhin lirshëm e qartë fjalët e Aliut, që shprehin keqardhjen e hidhur. Edhe në këto raste, në fjalët e tij, ka mirësi e dashuri, ndërsa në fjalët e në veprimet e të tjerëve ka pabesi e tradhti. Në moralin e tij ai ishte njeri bujar, madje bujaria e tij nuk kishte kufi, por ajo ishte bujari e shëndoshë në baza e në qëllime dhe nuk ishte si bujaria e pushtetarëve, të cilët "respektojnë" me pasuritë e njerëzve e me mundin e punën e tyre. Pushtetarët, edhe kur respektojnë, në të vërtetë respektojnë farefisin, të afërmit e lakenjtë që vringëllojnë shpatat e tyre në mbrojtje të asaj që zotërojnë ata. Ndodh që pushtetarët të respektojnë edhe të tjerë që janë më lart se të parët, por edhe këtë respektim ata e bëjnë me qëllim që për ata të thonë: "Me të vërtetë janë njerëz bujarë." Ata duan të hiqen si bujarë, sepse e dinë se bujaria është cilësi që shton burrërinë e autoritetin në grupe të caktuara shoqërore dhe i jep një pamje butësie, i mbulon ata që rrëmbejnë e rrjepin; gjithashtu, cilësia e bujarisë hedh një mbulesë mbi krimet e pushtetarit kriminel ose ai mundohet që, me bujarinë, të maskojë

paaftësinë e tij për të drejtuar punët e njerëzve. Të gjitha këto forma të bujarisë, në të vërtetë, nuk kanë ndonjë ndryshim në kuptim nga korrupsioni, të cilin e kanë njohur shumica e atyre që përmenden në historinë tonë e në historinë e të tjerëve, qofshin këta njerëz me autoritet, me pozitë apo mbretër. Te Ali bin Ebù Tàlibi, ky lloj vesi, në asnjë rast, nuk njihet në jetën e tij, sepse ai kurrë nuk e ka lejuar një veprim të tillë, për më tepër respektimi i tij ishte respektim që shpreh tërësinë e burrërive të bashkuara në një shpirt orientues. Në qortimin e ashpër që i bën vajzës së tij, e cila mori hua nga "Shtëpia e pasurisë" së popullit vetëm një varëse që të zbukurohej ditën e njërës prej festave, shikojmë modelin e përkryer që duhet të ndjekin vajzat e pushtetarëve në të gjitha festat; gjithashtu, ai qorton rëndë vëllain e vet Ukajlin, kur i kërkon që t'i japë diçka nga pasuria e popullit, ashtu siç largon të gjithë ata që kërkonin ryshfet apo çdo njeri që kishte dëshirë të jepte ryshfet, me qëllim që të marrë pa mundim e pa të drejtë gjënë që nuk i takon ta marrë. Sipas të gjitha transmetimeve të vërtetuara për saktësinë që ato kanë, tregohet se ai ka mëkuar me hurma, me dorën e tij, çifutët e Medines, derisa dora e tij është mpirë nga lodhja; gjithashtu, kur ka marrë mëditjen për punën e bërë, ua ka dhuruar atë të varfërve ose me rrogën e tij ka blerë skllevër, të cilëve në çast i jepte lirinë. Esh'shaëbij'ji transmeton, sipas përcjelljes së atyre që e kanë njohur imamin, se ai ishte njeriu më bujar në gjithçka që kishte. Kur në disa gjendje dëshmia e armikut konsiderohet dëshmia më e vërtetë, ç'mund të thuhet për Aliun, për të cilin ka dëshmuar vetë Muàvije bin Ebù Sufjàni, i cili bënte çmos për të vënë në dukje e për të përhapur sa më shumë të meta për atë?! Ai ka thënë: "Sikur Aliu të kishte një shtëpi prej kallëpesh ari dhe një shtëpi prej kashte, me siguri që më parë do të shembte shtëpinë prej ari, para asaj prej kashte."

* * *

A nuk është prej plotësimeve të këtyre cilësive fisnike dhe prej karakteristikave të kalorësisë së Aliut e prej plotësimeve të gjenialitetit të tij letrar, për të cilat do të flitet më pas, që të gjitha këto të jenë të bashkuara në shpirt me sigurinë për të cilën njihej imami? Imami punon dhe është i sigurt në fisnikërinë e punës e qartësinë e qëllimit të saj. Sfidimi që ai i bëri kalorësit të Gadishullit Arabik Amr bin Vud'd, ndërsa vetë Profeti e shokët e tij ishin të shqetësuar dhe e paralajmëronin për të keqen që e priste, është një dëshmi më shumë për këtë besim në trimërinë me të cilën ishte i mbushur shpirti i tij. Gjithashtu, edhe dalja e tij për të falur

namaz, i pashoqëruar nga dikush që ta ruante nga armiqtë e shumtë që ishin rreth tij, çka i mundësoi Ibni Mulxhemit ta godasë me shpatë të helmuar, a nuk është edhe kjo një dëshmi i këtij besimi në të drejtën, e cila buronte prej të gjitha gjymtyrëve të tij? Jetëshkrimi i tij, si dhe tërësia e veprimeve dhe fjalëve të tij, tregojnë se burri ose është i sigurt në të mirën e punëve që ai bën, ose është kryeneç në këtë siguri, sepse puna e fjala e tij dalin nga një mendje shumë e madhe dhe nga një moral shumë i madh. Në mjedisin e këtij besimi origjinal, që ai e ndiente në veten e tij dhe në atë vërshim të drejtësisë së tij, që rridhte prej besimit të tij, pavarësisht nga gjendjet e ndryshme të njerëzve, as nuk e ndërron e as nuk e zbut qëndrimin e tij, por thotë: "Sikur unë, me shpatën time të godas pjesën e sipërme të hundës së besimtarit, që ai të më urrente mua, ai nuk do të më urrente; gjithashtu, sikur unë të derdhja gjithë botën, me të mirat e me të këqijat e saj, mbi një mynafik, që ai të më donte mua, ai nuk do të dojë." dhe ai vazhdon të thotë: "Për Allah, sikur ju të takoni armiqtë e mi dhe unë të jem i vetëm, ndërsa ata janë aq shumë, sa të mbushin mbarë dheun, mua nuk do të më bëhej vonë dhe as do të frikësohesha." Me këtë besim të shkëlqyer e të madhërishëm, ai i thotë Sehl bin Hunijf El-Ensàriut, i cili ishte i emëruar prej tij punëtor (guvernator) i Medines, kur mori vesh se disa nga banorët e Medines ishin bashkuar me Muàvijen: "Më kanë njoftuar se një burrë, që ishte para teje, ka depërtuar te Muàvija, por ty të mos vijë keq as për numrin që do të humbësh e as për pajimet e tyre që do të dalin nga duart e tua, sepse ata, për Allah, as nuk kanë ikur nga padrejtësia, as nuk janë bashkuar me drejtësinë."

ME TË GJITHA DITURITË

* Njeriu me më pak vlerë është ai që ka më pak dituri.

Imam Aliu

* O baba i Hasanit, Allahu nuk ka dhënë mirësi në ndonjë problem që nuk e ke gjykuar ti.

Ymer bin El-Khat'tàb

Shoqata Flladi

KULTURA E IMAMIT

Ali bin Ebù Tàlibi është ndër njerëzit më të mençur. Mendja e tij është themeli i Islamit dhe enciklopedi e dijeve arabe. Nuk ka ndonjë degë të diturive arabe që ai të mos ketë vënë bazat e saj ose që në ato të mos gjendet ndihma e tij. Përsa i përket mprehtësisë e qartësisë së fjalës e të gjenialitetit të tij në fushat shoqërore, do të flitet më poshtë, ndërsa në këtë kapitull do të flasim shkurtimisht për dituritë e tij të shumta, për talentet e tij në fushën e ligjit të fesë e të gjykimit të çështjeve civile e penale dhe detyrimisht do të flasim edhe për urtësinë e tij. Pavarësisht se ne po e reduktojmë fjalën tonë, ata që flasin për këto janë të shumtë. Gjithashtu, të shumtë janë edhe hulumtuesit që kanë studiuar cilësitë e tij. Qëllimi ynë, në këtë libër, është të trajtojmë shkurtimisht çështjet në të cilat ata janë zgjeruar dhe të zgjerohemi në ato çështje për të cilat ata kanë folur shkurtimisht ose që mund t'i kenë anashkaluar. Në fillim le të flasim për Kur'ànin e për hadithin dhe pastaj për degët e tjera të dijes, me qëllim që të kuptojmë saktësinë e dimensionit të vizionit të largët të Profetit kur ai e përshkruante Aliun me fjalën e tij: "Unë jam qyteti i dijes dhe Aliu është porta e këtij qyteti." Ali bin Ebù Tàlibi u edukua nën kujdesin e Profetit, djali i xhaxhait të tij dhe, duke qenë nxënës i tij, trashëgoi moralet e metodat e tij të vështrimit mbi jetën e moralin. Duhet theksuar se kjo trashëgimi kaloi në mënyrë të barabartë në zemrën e në mendjen e tij. Aliu u përqendrua në studimin e Kur'ànit me largpamësinë e dijetarit të urtë që depërton në thelbin e sendeve, që ndërgjegjësohet për të vërtetat e sendeve dhe kërkon t'i kuptojë ato. Aliu përvetësonte tekstin e Kur'ànit, në të forcoheshin bazat e dijeve të Kur'ànit, me të cilin ai vinte në rrugë të drejtë gjuhën dhe shpirtin e tij. Dituritë e shumta të Aliut, në fushën e hadithit, në lidhje me imamin, nuk përbën asgjë të habitshme e as nuk është diçka e papritur, sepse imami e ka shoqëruar Profetin më shumë nga sa mund ta ketë shoqëruar ndonjë luftëtar apo ndonjëri prej sahabëve dhe detyrimisht ai ka dëgjuar prej tij aq sa kanë dëgjuar e sa nuk kanë dëgjuar të tjerët, prandaj për Aliun thuhej: "Aliu ka përcjellë vetëm ato hadithe që i ka dëgjuar vetë prej Profetit, sepse ai besonte se zemrës e veshëve të tij nuk i kishte humbur

qoftë edhe një fjalë e vetme prej hadithit të Profetit." Njerëzit i dinin mirë këto fakte, megjithatë ata i thoshin Aliut: "Si është puna jote, në krahasim me sahabët e të Dërguarit të Allahut – paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij – ti ke përcjellë më shumë hadithe të tij?" Aliu është përgjigjur: "Kur unë e pyesja atë, ai më njoftonte dhe kur unë heshtja, ai më fliste mua."

* * *

Ishte e natyrshme që Ali bin Ebù Tàlibi të përvetësonte ligjin e fesë islame, ashtu siç e zbatonte në praktikë në mënyrën më të përsosur. Bashkëkohësit e tij nuk kanë njohur njeri më të ditur se Aliu në fushën e ligjit të fesë e në dhënien e fetvave (shpjegime të hollësishme në përputhje me ligjin e fesë për çështje të dala nga jeta e përditshme). Me dijet e tij të shumta dhe me njohjen e thellë të ligjit të fesë ai gëzonte besimin e patundur të Ebù Bekrit dhe të Ymer bin El-Kht'tàbit për zgjidhjen e problemeve të koklavitura, me të cilat ata përballoheshin. Gjithashtu, Aliu, për ata të dy, ishte pika e fundit e referimit, prej të cilit kërkonin konsultim. Është fakt, se të dy halifet kanë përfituar nga konsultimi me Aliun, sepse ai kishte dituri të shumta. Aliu ishte konsulent në fushën e fetvave jo vetëm për Ebù Bekrin e Ymerin, por ishte pikë referimi edhe për gjithë sahabët e tjerë. Është diçka e rrallë që dikush tjetër, veç tij, të ketë dhënë argumente më të mira për çështje të ligjit të fesë. Dituria e Aliut nuk mbaronte vetëm në tekstet e në dispozitat e ligjit të fesë, por ai, duke qenë i detyruar të shpjegonte pjesë të veçanta të tyre, kishte kaluar edhe në fusha të tjera të diturisë, ndër të cilat në fushën e llogaritjes së pjesëtimit të trashëgimisë. Edhe në këtë fushë ai kishte tejkaluar aq shumë bashkëkohësit, sa ishte e vështirë të gjendej dikush tjetër që të krahasohej me të në këtë degë të dijes. Edhe imam Ebù Hanife, që ishte i ditur për ligjit të fesë në shekujt e Islamit, që erdhën pas kohës së Aliut, ishte nxënës i Aliut, pasi Ebù Hanife ka marrë mësime prej Xha'fer bin Muham'medit, i cili nga ana e tij kishte mësuar prej babës së vet dhe kështu me radhë, derisa përfundon që të jetë nxënës i Aliut. Gjithashtu, sipas vargut të mësuesve, nxënës i Aliut është edhe imami Màlik bin Enes, i cili ka marrë mësime prej Rebij'a, i cili ka marrë mësim prej Ikrimeh. Ky i fundit ka marrë mësim prej Abdullah bin Ab'bàsit dhe vetë Abdullah bin Ab'bàsi ka marrë mësim prej Aliut. Ibn Ab'bàsi, që konsiderohet profesori i të gjithëve, është pyetur: "Ku është dituria jote në krahasim me diturinë e djalit të xhaxhait tënd?"

Ai është përgjigjur: "Siç është raporti i një pike uji me oqeanin." Ishte fjala për Aliun.

* * *

Të gjithë sahabët ndajnë një mendim të përbashkët se Profeti, një herë, ka thënë: "Ai, që gjykon më mirë ndër ju, është Aliu." Me të vërtetë Aliu ishte gjykatësi më i mirë i banorëve të kohës së tij, sepse ishte më i dituri i tyre në fushën e ligjit të fesë, që në Islam është burimi i gjykimit. Përveç kësaj, Aliut i ishte dhënë forcë mendore, çka i mundësonte të zbulonte anën më të drejtë, që përputhej më mirë me logjikën, në rastet kur anët e çështjes në gjykim kundërshtonin njëra–tjetrën. Atij i ishte dhënë qartësi kuptimi, çka e orientonte të përdorte diturinë që kishte në drejtimin më të drejtë. Përveç kësaj, ai jepte drejtësi në gjykim, duke u bazuar në mendje e në ndërgjegjen e tij. Është mjaft e njohur fjala që Ymer bin El-Khat'tàbi i ka thënë Aliut: "O baba i Hasanit, Allahu nuk ka dhënë mirësi në ndonjë problem që nuk e ke gjykuar ti.", si dhe fjala tjetër e Ymerit: "Nëse nuk do të ishte Aliu, me siguri që Ymeri do të ishte shkatërruar."; gjithashtu ai ka thënë: "Mos kërkoni fetva prej ndonjërit, kur Aliu ndodhet në xhami!" Më pas do të flasim gjatë për gjenialitetin e Aliut në fushën e gjykimit, atëherë kur do të bëjmë krahasimin mes Aliut e parimeve të tij nga njëra anë dhe nga ana tjetër mes burrave të revolucionit të madh francez e parimeve të tyre.

* * *

Ali bin Ebù Tàlibi ishte prej atyre që nuk mjaftoheshin të hidhnin mbi punët vetëm një vështrim kalimthi, por ishte prej atyre që kërkojnë të futen në thelbin e çdo problemi dhe për këtë ai përqendrohej të shikonte mirë në Kur'àn. Qëllimi i tij ishte feja. Në gjurmët e tij ecën të gjithë mendimtarët. Feja për Aliun ishte objekt mendimi, meditimi e largpamësie. Ai nuk mjaftohej vetëm në anën e jashtme të argumenteve të ligjit të fesë në nxjerrjen e dispozitave, në zbatimin e dënimeve të parashikuara në dispozitat e ligjit të fesë dhe në radhë të parë në dispozitat që kishin të bënin me kryerjen e adhurimeve. Shumica e njerëzve, në çështjet e trajtimit të problemeve e të gjykimit shikonin vetëm anën e jashtme të dispozitave të ligjit të fesë, prandaj rezultati i gjykimit të tyre, ngjasonte me një veprim të thjeshtë aritmetik. Kurse Aliu, që e njihte mirë ligjin e fesë, krahas shikimit në anën e jashtme të tij, ky ligj ishte për të jo vetëm objekt mendimi e studimi të mirëfilltë, por edhe një fushë meditimi me rreze tepër të largëta, i

shkonte deri në fund mendimit, studimit e meditimit, me qëllim që të vërtetohej plotësisht se kjo fe qëndron mbi kolona që ndikojnë te njëra-tjera, afrohen me njëra-tjetrën dhe bashkohen në bazat e në të vërtetat e tyre. Prej këtu ka lindur teologjia dhe filozofia e fesë islame dhe nga ky këndvështrim Aliu është teologu i parë, madje ai është babai i teologjisë, sepse të gjithë teologët e parë kanë pirë ujë vetëm në burimin e Ali bin Ebù Tàlibit. Për më tepër, edhe shkaqet e kësaj diturie janë bërë të mundshme vetëm nëpërmjet rrugës që shtroi Ali bin Ebù Tàlibi. Edhe teologët e mëvonshëm kanë vazhduar të kenë pikë orientimi Aliun dhe ta konsiderojnë atë imamin e tyre dhe imamin e teologëve të parë. Le të marrim Uàsil bin Atàë, themeluesin e grupimit të muëtezileve, grupimit të parë në Islam, që lufton t'i japë mendjes dimensionin e saj në çështjet e fesë. Ky ishte nxënës i Ebù Hàshim bin Muham'med bin El-Hanefij'jeh, kurse babai i këtij të fundit është nxënës i Ali bin Ebù Tàlibit. Ajo që u tha për grupimin e muëtezileve, është edhe për grupin e esh'ariveë, të cilët, në të vërtetë, janë nxënës të muëtezileve, mësuesi i të cilëve është Vàsil bin Atàë dhe vetë Vàsili, siç u tha më sipër, sipas vargut të mësuesve, është nxënës i Aliut. Edhe sufizmi islam, në modele të shumta, bazat e farën e tij e ka gjetur në "Nehxhul Belàga". Sufitë islamë janë bazuar në këto modele para se myslimanët të njiheshin me grekët e vjetër mohues dhe para se në dijet arabe të kalonte filozofia e grekëve të vjetër, hindusëve e të tjerë. Ai që ka dëshirë le t'i referohet fjalës që Ebul-Ajnàë, të cilit i ka thënë Ubejdu-llàh bin Jahjà bin Khàkànit, ministrit të Mutevek'kilit, në librin "Nehxhul Belaga" të Ibni Ebùl-Hadijdit. Në këtë libër ka shumë prej shpjegimeve që ne përmendëm.

* * *

Ishte dëshira e Allahut që Ali bin Ebù Tàlibi të ishte kolonë e dijeve arabe, ashtu siç ishte kolonë e dijeve islame. Ndër njerëzit e kohës së tij nuk kishte asnjë që mund të qëndronte përkrah imamit në dijet arabe. Në këtë fushë të dijes Aliun e ndihmonte thellimi në degët e shumta të dijeve, ashtu siç e ndihmonte logjika e shëndoshë që kishte dhe fuqia e tij intelektuale e jashtëzakonshme. Të gjitha këto i mundësonin atij që disiplinat e arabe t'i vinte mbi baza e rregulla të mbështetura në fakte e në argumente, çka tregon se ai zotëronte, deri në perfeksionim, teknikën e vargëzimit. Me të drejtë ai është quajtur vënësi i bazave të shkencave arabe dhe shtruesi i rrugës së këtyre shkencave për ata që erdhën pas tij. Faktet historike tregojnë se Aliu është edhe vënësi i sintaksës. Një ditë shkoi te ai, nxënësi e

shoku i tij, Ebul-Esved Ed'deùlij dhe e gjeti me kokë kërrusur, duke u menduar, prandaj e pyeti: "Përse po mendohesh o prijës i besimtarëve?" Aliu i tha: "Në qytetin tuaj, në Kufe, kam dëgjuar një melodi dhe kam dëshirë të shkruaj një libër për bazat e arabishtes." Ndërkaq i vuri atij përpara një fletë ku ishte shkruara: "Fjala është ose emër, ose folje, ose shkronjë." etj. Në lidhje me këtë fakt, disa janë të mendimit se ka ngjarë në një formë tjetër dhe thonë: "Ebul-Esved Ed'deùlij u ankua te imami, se si rezultat i fushatave çliruese dhe i përzierjes me joarabët, gjuha e të cilëve është e pakuptueshme dhe ngjet si melodi, si pasojë edhe në gjuhën e arabëve kishte filluar të përhapej melodia. Imami kërrusi kokën për një farë kohe dhe pastaj i tha Ebul-Esvedit: "Shkruaj këto që do të diktoj." Ebul-Esvedi mori lapsin dhe një fletë, ndërkaq Aliu foli: "Fjala e arabëve përbëhet prej emrit, foljes dhe shkronjës; emër është fjala që njofton për një të emërtuar, folja njofton për lëvizjen e së emërtuarës, kurse shkronja njofton për një kuptim që nuk është as emër, as folje. Sendet janë në tri forma: i dukshëm, i bashkuar dhe send që nuk është as i dukshëm as i bashkuar." Disa dijetarë të sintaksës e kanë quajtur dëftor, që në gjuhën shqipe afrohet me përemrin dëftor. Pastaj ai i tha Ebul-Esvedit: "Në këtë formë ma trego o Ebul-Esved." Qysh nga ajo ditë kjo dituri u njoh me emrin "ilmu nehv", sipas fjalës së mësipërme të imam Aliut: "Inhu hadha nehv" dhe fjala "Nehv" do të thotë sintaksë. Nga cilësitë dalluese të Aliut është edhe zgjuarsia, shpejtësia e kuptimit dhe vendimet e tij të shumta, të marra në ecje e sipër, pa u konsultuar me të tjerët. Të gjitha këto dëshmojnë për qartësinë e mendimeve të tij dhe në këtë drejtim askush nuk mund të qëndronte përkrah tij. Ishin mjaft të përhapura shembujt e urtësisë së mendimeve të tij, qoftë te pasuesit e tij, qoftë te armiqtë. Është fjala për mendime që ai i shprehte edhe gjatë lëvizjeve të zakonshme. Mbase Aliu ishte i vetmi ndër të gjithë bashkëkohësit e tij, që dallohej për shpejtësinë e kuptimit të çështjeve të vështira, zgjidhja e të cilave kërkonte llogaritje të sakta. Aliu ishte në gjendje të zgjidhte edhe çështje që kërkonin llogaritje të shumta. Bashkëkohësit e tij i konsideronin si gjëegjëza, prandaj ishin të pakta mendjet që arrinin të gjenin sekretin e zgjidhjes së tyre. Në lidhje me këtë fakt tregohet një shembull: një grua erdhi te imami të ankohej se vëllai i saj kishte vdekur dhe kishte lënë shtatëqind dinarë, por nga kjo trashëgimi asaj i ishte ndarë vetëm një dinar. Aliu e pyeti gruan: "Mbase ai ka lënë grua, dy vajza, nënë dhe dymbëdhjetë vëllezër, je edhe ti." Dhe, vërtet çështja qëndronte ashtu siç e paraqiti imami.

Ja edhe një shembull tjetër që tregon zgjuarsinë e Aliut për zgjidhjen e shpejtë të problemeve: Një ditë, kur ishte duke kënduar hytben mbi minberin e xhamisë së Kufes, dikush i bëri këtë pyetje: "Një burrë ka vdekur dhe ka lënë gruan, babën, nënën dhe dy vajza." Aliu iu përgjigj në çast: "Trashëgimia e tij ndahet në nëntë pjesë!" Kjo llogaritje e ndarjes së trashëgimisë u quajt "Ndarje minderi", për faktin se ai e dha shprehjen e ndarjes duke qenë lart në minber. Urtësia, si cilësi, në të vërtetë është vështrim depërtues, mendje gjithëpërfshirëse, ndjenjë origjinale, fuqi për të përmbledhur mendimet, për të nxjerrë konkluzione e për të drejtuar të tjerët dhe, të gjitha këto, të shoqëruara me një punë të vazhdueshme. Në fakt, kjo cilësi e ngrinte Aliun mbi të tjerët. Falë kësaj cilësie ai është në qendër të kuvendit të të urtëve të popujve dhe të njerëzve më të shquar të historisë. Janë të pakët të ngjashmit me Aliun, për fuqinë nxjerrëse të teorive prej ndodhive. Pastaj ato teori bëhen shembuj të përjetshëm. Kjo urtësi e Aliut pati ndikimin më të lartë në orientimin e kulturës islame e vulosjen e saj me karakterin njerëzor dhe, padyshim që burime të gradës së parë të kësaj kulture janë dy persona: Muham'med bin Abdullahu dhe Ali bin Ebù Tàlibi. Imami ka dhënë shumë mendime filozofike për çështje të ndryshme të jetës, gjithësisë, shoqërisë njerëzore, çështjeve që kanë lidhje me Njësimin, adhurimet dhe njohjen e asaj që është prapa natyrës. Siç u tha edhe më lart, imami është themeluesi i shkencës së teologjisë e i filozofisë së adhurimeve në Islam. Ai ishte mësues i shkëlqyer dhe kushdo që ka pasur kontakt me të ka pohuar orientimin dhe origjinalitetin e tij ndër të gjithë mendimtarët e ligjëruesit, të cilët, në të vërtetë janë thjesht pasues e komentues të tij, çka del fare qartë në librin e tij "Nehxhul-Belàga". Në librin për imam Aliun "Nehxhul-Belàga", jemi para një fakti të papërshkrueshëm të urtësive të rralla, me të cilat ai ulet në radhën e parë të kuvendit ndërmjet të urtëve të popujve. Kur Profeti tha: "Dijetarët e ym'metit tim janë si profetët e beni israilëve.", a nuk ka pasur qëllim pikërisht Aliun?

NË RRUGËN E LIRISË

* Mos ji skllav i një tjetri, Allahu të ka bërë njeri të lirë.

* Ruaju të mos preferosh veten në ato që njerëzit i kanë model.

* Faj që nuk falet është padrejtësia që njerëzit i bëjnë njëri-tjetrit.

* Patjetër që do t'i jepja drejtësi të dhunuarit nga padrejtësia.

* Sa veprim i keq është agresioni mbi njerëzit.

* Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim.

* Duaj për tjetrin atë që do për veten tënde dhe urre për tjetrin atë që urren për veten tënde.

* Bariu më i keq është ai, tufa e të cilit me atë është më e keqja.

* Nuk ka parësi për njeriun me moral të keq.

* Vëllazërohu me atë që je i sigurt se nuk të mundon e nuk të fyen.

Shtëpia Fllaçi

PROVË E ASHPËR

* Për Allah, unë patjetër do të njihem me të vërtetën, para se të dëshmoj për të.

* Me të vërtetë, puna jonë është e vështirë dhe shikohet e vështirë, prandaj bisedën tonë e dëgjojnë me vëmendje vetëm zemrat besnike e seriozët e butë.

Imam Aliu

Shoqata Sllaati

* Veshët e tyre u mbyllën nga thirrje të njëpasnjëshme, ndërtesa e tyre u fundos, çatitë e tyre u lëkundën rëndë, muret e tyre u bënë gërmadha dhe për zemrat e të pafuqishmëve dhe të dhunuarve nga padrejtësia ajo ishte freski, shpëtim e mirësi të shumta.

Në të drejtat e njeriut e në qëllimet e larta të shoqërisë, imam Ali bin Ebù Tàlibi ka rregulla e mendime me rrënjë që futen thellë në tokë e degët ngrihen në lartësi. Përsa i përket shkencave sociale moderne, ato përkrahin shumicën e këtyre mendimeve e rregullave, pavarësisht nga format e ndryshme që marrin shkencat sociale e pavarësisht nga emrat e ndryshëm me të cilat thirren. Ajo çka del prej këtyre shkencave është një, ashtu siç është një edhe qëllimi më i lartë që ato kanë, i cili konsiston në largimin e frikës e të shtypjes nga shpinat e grupeve, duke ndërtuar një shoqëri me themele më të mira, që ruajnë për njeriun të drejtën e tij për të jetuar e dinjitetin e tij si njeri, kurse boshti rreth të cilit vërtiten këto, është liria e fjalës dhe e punës brenda një kuadri që përfiton e nuk e pëson. Këto shkenca janë të nënshtruara ndaj kushteve të caktuara të kohës e të vendit, njëkohësisht, në një mënyrë a në një tjetër, ndikimi i tyre është parësor në formimin e këtyre kushteve. Nëse do të kthehemi në të kaluarën dhe të shikojmë në punët mbi bazën e atij realiteti, për ne do të bëhet e qartë se në të gjitha kohët e kaluara, nga njëra

anë do të shikojmë luftë të nxehtë ndërmjet shtypjes, sundimit absolut, zhvlerësimit të të drejtave të grupit dhe poshtërimit të lirive dhe nga ana tjetër, dëshirën për drejtësi, për një qeverisje të bazuar në konsultën, punën për ruajtjen e të drejtave të masës dhe lirive të vërteta e të plota. Të gjitha revolucionet e kohës së vjetër, të bëra nga ana e atyre, që ishin të dhunuar nga padrejtësia, në të vërtetë ishin kryengritje që kanë bërë të shtypurit e mendimtarët për të shkatërruar padrejtësinë sociale dhe vënien e rregullave të reja mbi gërmadhat e kësaj padrejtësie, rregulla që, me logjikën e me vlerat që ato përmbanin, përputheshin me situatën e zhvillimit në të cilën kishte arritur shoqëria. Në historinë e të drejtave të njeriut Ali bin Ebù Tàlibi ka rolin më të madh të mundshëm. Mendimet e tij, në lidhje me të drejtat e njeriut, kanë lidhje të shumta me Islamin e atëhershëm dhe për këtë shkak, mendimet e tij kanë si bosht heqjen e shtypjes dhe zhdukjen e pabarazisë klasore ndërmjet njerëzve. Ai që e ka njohur Ali bin Ebù Tàlibin e qëndrimin e tij ndaj problemeve të shoqërisë, e kupton se ai është shpata e nxjerrë nga milli mbi qafat e shtypësve dhe tiranëve, se ai është korrieri përcjellës i drejtësisë shoqërore, të koncentruar në mendimet, në edukatën e tij, në qeverinë e në politikën e tij dhe në të gjitha qëndrimet ndaj kujtdo që shkel të drejtat e masës dhe hidhet në poshtërimin e komunitetit, në shkeljen e interesave të komunitetit dhe në themelimin e të lavdishmëve mbi kurrizin e të shtypurve. Në mendjen e fuqishme të imamit ishte pjekur ideja e drejtësisë shoqërore, e bazuar në të drejtat e kolektivit, për të cilin patjetër që duhet të përfundojë zhdukja e dallimeve të theksuara mes klasave, dallime që majmin të pasurin e sunduesin e atij komuniteti dhe që dobësojnë e shkatërrojnë të varfrin e të voglin. Në betejën e drejtësisë shoqërore, jehona e zërit të tij gjithmonë ka ushtuar, kamxhiku i tij gjithmonë ka qenë veprues dhe mbrojtja e vlerave njerëzore, nga ana e tij, gjithmonë ka qenë e madhe dhe e fuqishme; mbrojtje që kurrë nuk ka njohur as pushim e as butësi. Në qeverisjen e tij gjendet modeli më i lartë i sunduesit të ndërgjegjshëm për të drejtat e njeriut, gjendet punonjësi që zbaton, punon në kuadrin e kësaj qeverisjeje me të gjitha mjetet që ka. Në mendjen e imamit nuk kishte gjë më të qartë se sa realiteti i shoqërisë dhe si ishte e ndërtuar shoqëria, mbi një bazë frikësimi mbarëshoqëror; pastaj vjen mendimi i tij se si duhej të ishte shoqëria dhe deri në ç'dimension e lejonte koha zhvillimin e shoqërisë. Ajo që e shqetësonte më shumë imamin, duke pasur parasysh faktorët shtytës të vullnetit të tij për të mirën, ishte ecja në rrugën e zhvillimit. Në të gjitha gjërat që i ngjiteshin këtij vullneti, nuk kishte ndonjë send që ta

mënjanonte nga kjo ecje, madje as komplotet nuk e ndalonin dot vrullin e tij për punë sa më të mirë. Nuk kishte gjë më të dashur për zemrën e imamit se të vinte në vend një të drejtë e të zhdukte një gjë të gabuar, por gjithnjë mbi një bazë që nuk e trondiste dot mendimin e tij për të vërtetën e për të gabuarën. Vërtetësia e mendimit dhe e ndjenjave të tij, si dhe sinqeriteti në përputhjen e asaj që ai mendonte e ndiente, janë dy shkaqe që i mundësonin atij të mos shfaqte ndonjë mendim të pa qartë, në lidhje me ndonjërën nga punët e masës së njerëzve, të mos qëndronte i tërhequr para fyerjeve që nëpunësit e pushtetarët e fuqishëm mund t'i bënin masave, sidomos atyre që nuk kishin përkrahje e ishin të pafuqishëm. Para dhënies së shprehjeve, mbajtësi i pushtetit të së vërtetës, faktet e nxjerra nga ngjarje konkrete kanë treguar se jeta është sistemuar prej dëshirave të kundërshtarëve e të pasuesve; prandaj, kur pohonte të drejtat e natyrshme të njeriut për jetesë të nderuar e për një jetë të mirë, ai as nuk i ndante njerëzit në dy pjesë dhe as nuk hidhte mbi ata dy mbulesa të ndryshme: një të zezë, që shkaktonte dhembje dhe një tjetër të bardhë, që sillte qeshje. Me dritën e mendjes së tij të jashtëzakonshme ai e kuptoi se ndarja e njerëzve në klasa, sipas gjendjes materiale, nuk është gjë tjetër veçse një rrugë që çon në përfundime të urryera dhe që fut ngurtësim në mendje e të keqen në shpirt. Gjithashtu, kjo lloj ndarje fut dhunë, hasmëri e mëkate në gjykim e në trajtimet e ndërsjella dhe për rrjedhojë, shkatërrimet e ngatërresat në shkallë të gjerë e sajimin e situatave të koklavitura nga ana e rrëmbyesve, të cilët ngulmojnë të arrijnë pozitë e pasuri pa asnjë mundim. Për më tepër, kjo ndarje klasore çon në molepsjen e gjendjes e të ndjenjave me vese të shumta, aq sa shkaktojnë neveri për jetën, mendim të keq për njeriun, armiqësi e smirë të ndërsjellë, kur puna e një personi shkon në favorin e një tjetri. Në një gjendje të tillë, në të dyja anët zënë vend faktorë përçarës, prandaj nuk do të kemi rezultat tjetër përveç degjenerimit të shoqërisë, madje mund të arrijë deri aty, sa këta dy njerëz, të cilët përfaqësojnë dy klasa të shoqërisë, ngjasojnë me dy nofulla që bluajnë e përtypin aftësitë e të drejtat dhe shqyejnë viktimat. Nga fundi i halifetit të Osmanit, për fisnikët aristokratë, sidomos për ata të fisit të emevive, ishte bërë si rregull që shumica e tyre të paraqiteshin se ishin në rrugën e Islamit, në kërkimin e drejtësisë, të barazisë e të drejtave, ndërkaq poshtëronin e skllavëronin masat dhe fusnin në radhët e tyre frikën e tmerrin prej sunduesit, deri edhe frikën e masakrimit prej duarve të vetë sunduesit. Këta aristokratë e derdhnin gjakun e masave ashtu siç shkelnin të drejtat e tyre, sa herë që kjo punë përputhej me gjendjen e tyre shpirtërore.

Ata edhe mund të falnin, por vetëm kundrejt ryshfetit e dhënieve të tjera. Më pas, kjo aristokraci filloi t'i atribuojë vetes deri edhe kryerjen e veprimeve të jashtëzakonshme, çka tregonte se po ecnin në rrugën e drejtë të Islamit, por nga ana tjetër, nuk ngurronin të ngjyrosnin flamurët e tyre me gjakun e atyre që ishin në besë e me shkeljen e të drejtave, derisa halifen e shndërruan në mbret dhe demokracinë islame e bënë një kapistër të sundimit personal. Sa i madh është ndryshimi mes fortësisë së imam Aliut për drejtësi shoqërore dhe pasionit të tyre të shfrenuar për kryesi, pushtet e pasuri. Të gjitha këto i realizojnë sipas metodës së kumarxhinjve, të cilët rrinë në përgjim të befasive që të realizojnë herë pas herë ndonjë fitim. Ata kishin si rregull ecjen në rrugën e pasioneve të shfrenuara dhe vëzhgonin mbi drejtësinë shoqërore, që ajo të ripërqendrohej mbi rregullat politeiste-politike dhe politeiste-shoqërore. Për të gjitha këto djali i Ebù Tàlibit gjendej para provës së rëndë të një krize tejet të ashpër, elementët e së cilës gërshetoheshin me njëri-tjetrin, duke i imponuar administruesit një qëndrim të vështirë, sa për atë nuk ishte aspak e lehtë të dilte prej asaj krize, të shoqëruar me tensione, turbullira, shqetësime e ngjarje tmerruese. Nga ngjarjet që zhvilloheshin rreth tij, Aliu vazhdimisht ishte para rrezikut. Rreziku shtrihej edhe më larg, madje edhe mbi të ardhmen e halifetit të Islamit. Nga ana tjetër, ishte plotësisht i vendosur në përhapjen e cilësive të larta personale e shoqërore, ashtu siç ishte i vendosur në fuqinë e tij për të duruar e për të qëndruar i patundur. Djali i Ebù Tàlibit u gjend para një prove të ngjashme me provën që ishte gjendur edhe Profeti në betejat e tij, mes tolerancës, demokracisë e përhapjes së frymës së drejtësisë nga njëra anë dhe nga ana tjetër mes pabesisë, vetëpëlqimit dhe mendësisë së tregtarit e fisnikut. Djali i Ebù Tàlibit ishte para një prove të rëndë. Po kjo provë e rëndë e merrte kuptimin dhe formën e saj nga këndvështrimi i vëzhguesve të largët, kurse në zemrën e në mendjen e imamit ajo nuk ishte aspak e rëndë, sa ta bënte atë të shmangte rrugën e tij të drejtë, qoftë edhe sa një fije floku. Kur njeriut i është dhënë fuqi, si ajo që Allahu i kishte dhënë Aliut, të gjitha punët e rënda nuk rëndojnë aspak. Atij i rëndonte shumë heqja dorë nga përhapja e drejtësisë dhe nga shpirti i lirisë e nga puna për të mbjellë virtytet morale, sepse janë virtytet ato që ruajnë lirinë e drejtësinë. Muahm'med bin Abdullahu mbylli veshët e Ebù Sufjanit, Ebù Lehebit, mbartëses së ferrave, ngrënëses së mëlçive të njerëzve dhe tregtarëve kurejshë, me thirrjen që fundosi ndërtesën e tyre, që lëkundi çatitë e tyre, që ktheu në

gërmadha muret e tyre. Ajo thirrje, në zemrat e të pafuqishmëve dhe të dhunuarve nga padrejtësia, ishte freski, shpëtim e mirësi: "O xhaxha, betohem në Allahun, sikur ata të më vënë diellin në dorën e djathtë dhe hënën në dorën e majtë, që të heq dorë nga kjo punë, unë kurrë nuk do të heq dorë prej saj, derisa këtë punë Allahu ta nxjerrë në dukje ose unë të shkatërrohem në të." Një ditë kundërshtarët i thanë Muham'med bin Abdullahut: "Nëse ti kërkon pasuri, ne do të mbledhim pasuritë tonë derisa ti të jesh më i pasuri ndër ne; nëse ti dëshiron lavdi, ne po të bëjmë të parë mbi veten; nëse kërkon sundim, ne po të bëjmë mbretin tonë." Ai u përgjigj: "Unë nuk kam ardhur për këto që po më propozoni ju. Unë nuk kërkoj pasurinë tuaj, nuk kërkoj as të jem i pari juaj e as të jem mbreti juaj. Allahu më ka ngarkuar mua të jem i Dërguar te ju, më ka zbritur një libër dhe më ka urdhëruar që unë për ju të jem përgëzues e paralajmërues, prandaj unë ju kam kumtuar juve mesazhin e Zotit tim. Nëse ju e pranoni këtë mesazh, ai është pjesa juaj në këtë botë e në botën tjetër; nëse nuk ma pranoni atë, unë do të bëj durim në urdhrin e Allahut, derisa Allahu të gjykojë mes meje e mes jush." Kurse Ali Bin Ebù Tàlibit iu desh të merrej me të birin e Ebù Sufjanit e të ngrënëses së mëlçive të njerëzve, me Ibni Hakemin, me tregtarët e provincave, me ushtritë që lëviznin nga kokëtrashësia, të shtyrë nga interesi për përfitime materiale. Madje iu desh të merrej edhe me ata që bëjnë pazarllëqe deri për çështje të besimit e të orientimit. "Më i ulëti juaj është më i larti juaj dhe më i larti juaj është më i ulëti juaj! Betohem në Allahun, unë nuk kam urdhëruar për mëkate dhe një flamur nuk ka ndjekur një flamur tjetër. Për Allah, unë do të jap drejtësi për të dhunuarin nga padrejtësia prej atij që i ka bërë padrejtësi dhe atë mizorin, që ka bërë padrejtësi, do ta tërheq prej kapistre derisa ta çoj në vendin e drejtësisë, qoftë edhe pa dashjen e tij. Për Allah, unë patjetër do të njihem me të vërtetën para se të dëshmoj për atë! Mua nuk më intereson shumë nëse shkel mbi vdekjen apo vdekja vjen drejt meje."(1) Gjithashtu, ditën që Ali bin Ebù Tàlibit i thanë: "Ne jemi paria e kombit!" Ai u përgjigj: "I ulëti te unë është i shtrenjtë, derisa unë t'i jap atij të drejtën që i takon, kurse i forti te unë është i pafuqishëm, derisa prej tij të marr të drejtën që ka ngrënë." Por, si ishte e mundur për djalin e Ebù Tàlibit të thoshte dy fjalë njëherësh, nga kuadri i shpjegimit në kuadrin e veprimit, prej mendimit të arsyeshëm në konkretizimin material? Si qëndronte puna e tij e puna e njerëzve?

---

(1) Këto thënie i gjen në vende të ndryshme të "Nehxhul-Belàah".

PREJ KËTU

* Mesijhu hodhi shpejt shikimin e tij mbi revolucionin e jetës, mbi kokat e Jeruzalemit, mbi mjekrat e tyre të gjata, të cilat, lëviznin nga anët si dhëmbët e djallit. Ai i qëlloi ata me gjëmën e rrufesë, e cila frikëson rrëmbyesit në pjesët e fytyrës së tij; ai i përplas në tokë me ashpërsi dhe pastaj ata i ha zjarri në dy gjysmat e tij; furtunë e jehonë gjëmuese që vjen duke u forcuar dhe thotë: "O Hipokritë! O këlyshë gjarpërinjsh! Unë kam qëllim mëshirë dhe jo flijim! Ju largoni të keqen prej mushkonjës dhe përlani devenë! Ju i bëni padrejtësi elefantit dhe korrësve! Ju hani shtëpitë e vejushave dhe për një pengesë të vetme e zgjatni shumë adhurimin tuaj. O hipokritë! O këlyshë gjarpërinjsh! Nuk ka dyshim se dita e shtunë është bërë për njeriun dhe nuk është bërë njeriu për ditën e shtunë."

* Varfëria çon në mohim.
Muham'med

* Sikur varfëria të më paraqitej si burrë, me siguri që do ta kisha vrarë atë!
Aliu
* Çuditem me atë që nuk gjen bukë në shtëpinë e tij. Si nuk del ndër njerëzit që ta bëjë të njohur këtë me shpatën e tij?
Ebù Dherr'rr

Aliu hodhi mbi gjithësinë një shikim, me të cilin nuk mbetet pa punë asnjëra prej caqeve të mendjes, zemrës e trupit, por as nuk tejkalohet kufiri i pranueshëm i tyre. Këto janë të lidhura me tokën ku ai jeton e qëndron ose me shikimin e tij në të drejtat e komunitetit në bashkëpunimin e me përkujdesjen e ndërsjellë në rrugën e ekzistencës, përfshirë të gjithë faktorët që mundësojnë ekzistencën e njeriut. Ai bëri thirrje për mahnitjen me shpirtin e ekzistencës e për çuditë e krijimit dhe, në të njëjtën kohë i bëri thirrje individëve e komuniteteve për një orientim të drejtë, që ata të ecin në rrugën e bashkëpunimit ekonomik e të përku-

jdesjes materiale të ndërsjellë, bashkëpunim që siguron për njerëzit arritjen e së mirës më të madhe: ruajtjen e dinjitetit të njeriut, të përbërë prej mendimit e punës. Ai bëri thirrje për një ndjenjë lëvizëse dhe për një trup, ndaj të cilit ti ke detyrime, pasi nga ana lëndore e tij merr kuptim ekzistenca jote. Ndërkaq, ai mundohej shumë për pastrimin e ndërgjegjes, shenjtërimin e dashurisë e për tolerancën e ekzistencës, në të njëjtën kohë punoi shumë për organizimin e një shoqërie të drejtë me ligje, të bazuara në fakte e në prova, të cilat, në të vërtetë, janë themelet e ndërtimit të shoqërisë. Aliu dëshironte lartësimin e rrugëve njerëzore, edukimin e mendjes, të zemrës e të ndërgjegjes, pastrimin e gjërave të futura dhe përhapjen e virtyteve shpirtërore në këtë edukim. Dëshira e tij për këto punë, të cilat ne po i reduktojmë, duke i emërtuar virtyte morale ose virtyte shpirtërore, e shtynë atë të fillonte qysh para se të vihej në postin e halifit e më pas të startonte nga një pikë e përcaktuar në ndërmarrjen e tij për ndërtimin e një morali të plotë e të një shoqërie të shëndoshë. Përpiqej t'ua lehtësonte njerëzve sigurimin e bukës, ujit, veshjen e banesën. Ai e do njeriun në majën më të lartë të moralit. Atë nuk ka mundësi ta bëjë të çuditet as shpirti i ekzistencës, as ndjenja e moralit të bukur e as vlera e jetës. Punëtori që punon, pavarësisht nga lloji i punës që bën, nuk merr shpërblim për mundin që derdh, pasi shpërblimin e tij e ha një akaparues i pasur, me shpresa të ngurta e që rend pas dëshirave. Atë nuk ka mundësi ta bëjë të çuditet as shpirti i ekzistencës, as ndjenja e moralit të bukur e as vlera e jetës, ai as nuk zgjerohet të rrisë kuptimet e ndershme njerëzore në zemër e në qenien e njeriut, i cili është qytetari i shtypur, mbi të cilin godasin kamxhikët e dhimbshëm të një "aristokrati", që e ka vënë veten e tij urdhërues mbi këtë qytetar, që ushqehet me thërrime aty ku uria është shtruar këmbëkryq. I pasuri pasurohet aty ku mungon buka e domosdoshme, për shkak të një sundimtari, i cili ka ardhur të jetë shërbëtor, por në fakt grabit të gjallin e të vdekurin pa asnjë llogari. Atë nuk ka mundësi ta bëjë të çuditet as shpirti i ekzistencës, as ndjenja e moralit të bukur e as vlera e jetës; ai as nuk zgjerohet të rrisë kuptimet e ndershme njerëzore në zemër e në qenien e njeriut, i cili është banori i shkretëtirës ose është një jo arab, te i cili shkon polici dhe e poshtëron për një dirhem të vetëm. Ky polic nuk ka fuqi të tregojë besën e tij ndaj një princi, i cili prish e shpërdoron pa asnjë të drejtë, madje shpenzon kot edhe kulaçin e bukës, në një kohë kur qytetarët e tij nuk kanë bukë të hanë. Ky polic, për interesat e sundimtarit, e vret qytetarin për një fjalë goje, pasi fjala e tij nuk ka gjetur kënaqësinë e sundimtarit dhe pastaj grabit prej tij ushqi-

min e fëmijëve e çdo gjë tjetër që ai ka, me qëllim që t'i vërë të gjitha këto në kasafortën e sundimtarit, të sulltanit e të ndonjërit prej mbretërve të kohës. Ky qytetar e ka të pamundur të stoliset me cilësinë e drejtësisë e të dallohet për mirësi, të jetojë në gëzime e me virtyte dhe me zemrën e tij të mohojë smirën, hakmarrjen, urrejtjen e dukuritë e devijimit nga ligjet e së mirës, për faktin se varfëria e ka zhveshur nga të gjitha virtytet. Nevoja atij i ka prishur qetësinë e shpirtit e çdo lloj sigurie që mund të shkojë në mendje. Ky qytetar ka të drejtë të gëzojë bukurinë e jetës. Ai nuk ndihet i siguruar me drejtësinë e njerëzve e nuk mund të jetë këshillues për vëllain e tij e i dashur për të afërmin e vet, sepse stomakun e tij e gërryen uria, prej tij thithet gjaku i jetës. Për pasojë, në shpirtin e tij shuhen flakët e besimit dhe dashuria i shndërrohet në urrejtje, siguria në rrezik, pastërtia shpirtërore në mendime të zeza dhe frikësime vrastare. Nuk ka mundësi të dashurojë e që dashuria të lartësohet në një person, të cilin e kanë lidhur me pranga të rënda ndjenjat e poshtërimit, të varësisë e të qortimit të personit, pasi të gjitha këto janë ndjenja të lidhura ngushtë me nevojën e mospasjen. Nuk ka mundësi të jetë i virtytshëm, ai që ka nevojë për një kulaç. Kulaçi për të gjitha klasat është mjeti i parë i shpëtimit, është pajim i stabilitetit të regjimit dhe një vegël që e bën të gatshëm njeriun të mendojë, të ndiejë e të vendosë marrëdhënie me njerëzit mbi baza të drejta e të shëndosha. Largimi i nevojës është shkalla që populli ngjitet lart prej vendit të ulët ku e ka flakur privacioni e poshtërimi. Në këtë njeri janë ngurtësuar ndjenjat e larta, prandaj pjesa më e madhe e njerëzve të kësaj kategorie ndiejnë se janë të huaj në këtë tokë, janë të huaj edhe në vendin e vet, janë të huaj edhe prej vetes së tyre, prej punës së ndershme e dobisjellëse. Vetëm heqja e nevojës për bukën e gojës e zhduk varësinë, zhduk ndjenjën e uljes e të rrokullisjes në erën e rëndë të urrejtjeve.

* * *

Hipokritët tregojnë aq shumë hipokrizi, saqë i përgënjeshtron realiteti i njerëzve në të gjitha vendet e në çdo kohë. Madje ata janë aq shumë hipokritë, sa i përgënjeshtron dielli që lind, hëna ndriçuese, kthjelltësia e burimeve dhe bimësia e tokës. Ata janë aq hipokritë, sa i përgënjeshtron vetë vullneti i jetës. Ata janë hipokritë kur pretendojnë se mjeti i paqes mes njerëzve është mbajtja e statuquosë, domethënë e gjendjes: këtu mirëqenie dhe atje uri.

Prandaj ai, që është në mirëqenie, nuk ka detyrim tjetër veç të jetë i nënshtruar ndaj vullnetit të jetës, e cila i do shumë bijtë e saj dhe për këtë dashuri ajo gjithmonë zhvillohet. Por jeta kërkon prej bijve të saj që ata të zhvillohen. Kështu që ai është i kënaqur me gjendjen e tij të mirë, vetvetiu i është përshtatur gjendjeve të ndryshme të njerëzve. Ai pretendon se i urituri nuk duhet të kërkojë të drejtat e tij të nëpërkëmbura ose të ngrihet në revolucion për kafshatën e gojës, e cila i është hequr nga fyti fëmijëve të tij për të qenë mbeturina në tryezat e atyre që jetojnë në mirëqenie. Kur ky i uritur kërkon të drejtën e tij të nëpërkëmbur dhe ngrihet në revolucion për kulaçin e fëmijëve të tij, patjetër që i thuhet bukëshkalë, mashtrues, prishës i rendit dhe kërcënues i qetësisë së atyre që jetojnë mes mëndafshit e notojnë në pasuri me punën e këtij të urituri. Metodat e hipokritëve për të ruajtur shkaqet e mirëqenies dhe të "sigurisë së tyre" nga njëra anë dhe nga ana tjetër skllavërimi i masave të uritura e të lëna pa asgjë, me të vërtetë është veprim i çuditshëm e i rrallë në llojin e tij. Për hipokritët e çdo kohe ka pasur rrugë nëpër të cilat kanë shkelur, pasi këto rrugë, për ata, i ka shtruar mendësia e cilësitë e kohës. Mbase rruga më e dallueshme në historinë e kohës së mesme e të vjetër është rruga që ata kanë shfrytëzuar me anë të komentimit e të shpjegimit të punëve të fesë. Në këtë punë janë të barabartë, si hipokritët, ashtu edhe ata që përfitojnë të mira, qofshin këta në Greqinë e vjetër, në Romën e lashtë apo në Budizmin, në Judaizmin, në Kristianizmin e në Islam. Rruga më e afërt, që kanë shfrytëzuar hipokritët, është mashtrimi i tyre kur thonë se profetët e tyre kanë bërë thirrje për përkohshmëri në këtë botë, për shtrëngimin e rripit gjatë jetës, për varfëri e për mposhtjen e të gjitha dëshirave. Kështu thonë e reklamojnë hipokritët kur i bëjnë thirrje masave të përmbahen në kërkesat që shtrojnë, sepse qëllimi është të kursehen thesaret e tokës, të cilat në të vërtetë i mbajnë të fshehura prej njerëzve. Me thesaret ata gëzojnë mirësi të shumta e jetojnë në siguri të plotë. Përballë këtij pretendimi e përballë kësaj thirrjeje, patjetër që duhet të shpjegojmë atë çka ne shikojmë të drejtë e të vërtetë. Këtë e bëjmë, me qëllim që të sqarojmë edhe bazën mbi të cilën Ali bin Ebù Tàlibi ndërtoi politikën e tij dhe vuri kushtetutën e tij.

* * *

Është e vërtetë se Buda ishte liberator i madh i jetës. Ai ishte tepër i përkorë dhe i kënaqur me përkohshmërinë e tij. Ai nuk bënte thirrje për të siguruar

mirëqenie materiale e lloje të ndryshme mirësish, pasi në të vërtetë mjaftohej me fare pak ushqim e pije, veshje dhe sende të tjera të domosdoshme për jetesë. Është e vërtetë se Konfuci ka qenë i urti e profeti i Kinës. Në jetën e tij private ai preferonte përkohshmëri në të gjitha gjërat e kësaj bote, por aq sa kërkonte ai, do të ishin të mjaftueshme për të dashurit e tij e për ata që ai i kumtonte mesazhin, vetëm nëse ato do të ishin disa fish më shumë. Është e vërtetë se Sokrati kurrë nuk e ndërronte pelerinën e tij as në dimër as në verë. Ai nuk ruhej prej ashpërsisë së tokës e të gurëve, mbi të cilët ecte këmbëzbathur. Ai nuk ruhej as nga të nxehtët as nga të ftohtët dhe të gjithë faktorët atmosferikë binin mbi kokën e tij të zbuluar apo mbi shpatullat e tij të drobitura. Gjatë jetës së tij ai asnjëherë nuk pati jetesë të mirë, asnjëherë nuk është ulur në një kuvend, ku të gjente prehje; mbase edhe i ka rezistuar urisë dhe etjes për ditë të tëra. Është e vërtetë se Mesijhu imam Aliu e përshkruan: "Njeri i drejtë. Për jastëk vinte një gur, vishte rroba të punuara me cohë të ashpër e hante ushqimet më të zakonshmet, prandaj ai gjithmonë ishte i uritur. Llamba e tij për natën ishte hëna, në dimër ai rrinte në vendet e lindjes e të perëndimit, kurse frutat që ai hante ishin bari që mbinte në tokë për bagëtinë. Ai nuk kishte grua, që ta provokonte; nuk kishte fëmijë, që ta turpëronin; nuk kishte pasuri, që të kujdesej për të; nuk kishte ambicie, që ta poshtëronin. Kafsha mbi të cilën hipte ishin këmbët e tij dhe shërbyesi i tij ishin dy duart e tij." Është e vërtetë se për Muham'medin ishin të mbyllura anët e kësaj bote, kurse për të tjerët ishte bërë e lehtë të kishin pasuritë e saj, madje atij iu ndërpre edhe ushqimi me gji dhe zbukurimet e kësaj jetë ishin të pamundura. Si njeri tepër i përkorë, ai ka shtrënguar rripin dhe hante vetëm ushqimin më të rëndomtë. Kur hante, nuk ngopej dhe derisa e la këtë botë, ashtu siç thotë Ebù Dherr'rr Gaf'fàriu, asnjë ditë nuk e ka mbushur barkun me dy gjellë. Kur ai ngopej me hurma, nuk hante më bukë. Në shtëpinë e tij, për muaj me radhë nuk është ndezur zjarr as për të pjekur bukë as për të gatuar. Është e vërtetë se Ali bin Ebù Tàlibi mjaftohej të jetonte në këtë botë me ato dy rrobat e tij të vjetra, kurse ushqimi i tij ishin dy kuleç të vegjël. Ai nuk banonte në pallat, por në një shtëpi karakteristike të të varfërve. Njoftimet, në lidhje me përkohshmërinë e përuljen e tij, janë më të shumta. Është e vërtetë se shoku i Profetit, Ebù Dherr'rr Gaf'fàriu, mjaftohej vetëm me një kulaç të thatë, të gatuar me miell elbi. Edhe këtë kulaç, nuk e hante vetëm, pasi me të ushqeheshin gruaja e fëmijët e tij. Megjithëkëtë ai ishte plotësisht i kënaqur e i qetë shpirtërisht.

Të gjitha këto janë të vërteta!
Por këtu ka edhe diçka tjetër, po kaq të vërtetë, për këta mbajtës mesazhesh. Në mesazhet që ata kumtonin ishte lënda e mjaftueshme që i ngopte e i mbante në jetë, kurse për njerëzit e tjerë as që mund të mendohet se mund të përballonin një kufizim të kësaj shkalle. Për njerëzit e zakonshëm është krejtësisht e pamundur që ata të mbajnë barrën e rëndë që mbanin mbajtësit e mesazheve. Në zemrat e mbajtësve të mesazheve kishte një ndriçim që nuk mund të ishte në zemrat e njerëzve të tjerë dhe dritat vezulluese në zemrat e tyre i adaptonin gjendjet sipas një mënyre të veçantë, të pakrahasueshme me gjendjen e njerëzve të tjerë. Ata, përveç barrës së mesazhit, ishin të shqetësuar për gjendjen e komuniteteve e për faktorët që diskriminonin masën në ushqim, në veshje e në banim. Duhet theksuar se ata kishin fuqi të tillë që nuk mund të gjendej te njerëzit e zakonshëm. Për shembull, Buda, sipas tregimeve që kanë përcjellë transmetuesit, ishte burri më i fuqishëm ndër hindusët e kohës së tij. Edhe Sokrati ishte luftëtari me konstruktin më të qëndrueshëm ndër grekët e vjetër, ishte më i frikshmi dhe luftëtari më i paepur në fushën e betejës. Ja dhe Ali bin Ebù Tàlibi, i cili, siç e dimë, kishte fuqi të madhe trupore. Këta burra kanë të barabartë fuqinë trupore. Në këtë fushë kemi të bëjmë me një çështje shumë më të rëndësishme. Kush lexon kapitujt që flasin për jetën e këtyre burrave, gjëja e parë që arrin të kuptojë është se ata ishin revolucionarë, se objektivat e tyre ishin të marra nga vetë shoqëria, se metodat e tyre në luftë ishin të kushtëzuara nga koha e nga vendi, si dhe nga kushtet e njerëzve që ishin rreth tyre e në gjithë botën. Ndër këta burra, ka që janë vrarë në revolucionin që kanë bërë, si p.sh. Sokrati, Mesijhu e Ali bin Ebù Tàlibi, kurse disa të tjerë, armiqtë nuk mundën t'i vrisnin, si: Budën e Muham'medin. Revolucionarët janë njerëz që e kanë të pamundur të gëzojnë të mira në jetën e tyre, sepse natyra e revolucionit nuk ka fushë veprimi të gjerë, që ata të gëzojnë mirësitë që mundëson gjendja e stabilitetit, pasi sulmi i konservatorëve e i kundërrevolucionarëve, në radhë të parë, përqendrohet mbi vetë autorin e revolucionit, i cili, derisa të triumfojë në revolucionin e tij, është njeriu më i përndjekur. Në raste dështimi të revolucionit, ai është njeriu më i shtypur dhe përfundimisht mposhtet. Revolucionari i përndjekur e i shtypur nuk ka mundësi të kalojë jetën në mirëqenie e të kërkojë të mirat e kësaj bote, me përjashtim të rasteve kur ai arrin të realizojë objektivat e revolucionit ose të heqë dorë prej tij.

Këtu e kishte burimin përkohshmëria e profetëve revolucionarë dhe këtu qëndron logjika e largimit të tyre nga kënaqësitë e kësaj bote. Por, në çdo rast ata janë njerëz me vullnet të lirë në zgjedhjen që kanë bërë, në lidhje me mënyrën e jetesës që kanë adaptuar për veten e tyre dhe me të cilën kanë qenë të kënaqur, prandaj ata mjaftoheshin vetëm me aq sa është e domosdoshme për sigurimin e jetës. Askush nuk ka të drejtë, më pak apo më shumë, të diskutojë mënyrën e tyre të jetesës, që ata kanë zgjedhur me dëshirë dhe me të cilën ishin të kënaqur. Gjithashtu, askush nuk ka të drejtë të diskutojë për detyrimet që ata e kanë ngarkuar ose jo veten e tyre. Thamë se profetët e reformatorët e ngjashëm me ata, gjatë gjithë historisë e sipas kushteve të kohës së tyre, ishin njerëz me vendosmëri të lartë në revolucion e në paqe. Është e ditur se revolucionin nuk e bën vetëm autori i tij, edhe pse revolucioni mund të marrë formulat e veta prej fjalëve të tij e të ngjyrosë frymën e vet me mësimet e tij, të cilat, në të vërtetë, shprehin nevojat e ngutshme të një mjedisi të dhënë në atë etapë historike në të cilën ai ka jetuar. Nuk ka dyshim se revolucioni patjetër kërkon, ka nevojë për pjesëmarrjen e një numri njerëzish, të cilët mobilizohen të luftojnë në rrugën e revolucionit, për pasojë të mobilizuarit janë në ndihmë të autorit të revolucionit, pasi interesat e tyre janë të përbashkëta me interesat e tij, gjithashtu edhe gjendja e tyre është e njëjtë me gjendjen e tij. Vetëm në një realitet të tillë dallohet qartë përkohshmëria e tyre dhe heqja dorë nga të mirat e jetës me dëshirë e me kënaqësi të plotë, pasi vetëm në këtë mënyrë ata kanë mundësi të vënë të gjitha përpjekjet e tyre në ndihmë të revolucionit dhe vetëm kështu mundësojnë qëndresën e tyre në luftë. Fjalët e thjeshta të mbajtësve të mesazheve, në lidhje me përkohshmërinë dhe heqjen dorë me vetëbindje nga të mirat e jetës, janë vetëm një trajtim i veçantë për një gjendje të përkohshme, e cila ka lidhje me persona të veçantë dhe në kohë e në hapësirë të caktuar. Pra, përkohshmëria është vetëm një mënyrë sistemimi e përkohshme dhe në asnjë rast nuk është thirrje e përhershme për të kërkuar varfërinë e heqjen dorë nga kënaqësitë e kësaj bote, pasi nuk ka asnjë logjikë që këtu të zbukurojmë kursimin dhe atje të flasim për mirëqenien. Mbajtësit e mesazheve, nga ana e tyre, nuk e kanë vënë rregull shtrëngimin e rripit, sipas të cilit duhet të ecin njerëzit. Ata nuk kanë pasur bindjen që të veprohet me sa më pak të jetë e mundur me mjetet e jetesës dhe që kjo të jetë një rrugë që duhet ta ndjekin edhe të tjerët ose që ajo të bëhet një vijë që duhet zbatuar. Nëse puna do të ishte e tillë dhe në fakt nuk është, revolucionet e tyre nuk do të kishin arritur qëllimin e lartë

dhe ata kurrë nuk do të kishin armiqësinë e njerëzve që trashëgonin autoritet e pushtet ose armiqësinë e atyre që kanë pasuri të mëdha, madje nuk do të kishin as armiqësinë e qeverisjes më të prishur e të korruptuar. Nuk është as logjike as e pranueshme të pohohet se Buda, Mesijhu, Muham'medi bënë revolucion për një shoqëri brenda së cilës të jetë ngrënësi e i ngrëni, i padrejti e i dhunuari nga padrejtësia, i urituri e ai që jeton në mirëqenie, sepse konstrukti i një shoqërie të tillë do të shembej menjëherë e do të shkatërroheshin kolonat e saj mbajtëse, për më tepër, kur në revolucion ai ka vënë jetën e tij dhe të partizanëve të tij dhe pastaj të kthehet e të bëjë thirrje për njerëzit që ata të respektojnë dallimet e diferencat mes klasave e shtresave, duke zbukuruar mirëqenien për të pasurit dhe duke i thurur lavde varfërisë për të varfrit. Pra, çdo njeri të jetë në gjendjen e tij të mëparshme, që do të thotë: i mjeruari të mbetet në mjerimin e tij, kurse grabitësit të notojnë në mirëqenie. Nga jeta e mbajtësve të mesazheve për ne ka mësime, nga të cilat turpërohen hipokritët kur bëjnë thirrje për përkohshmëri, për shtrëngimin e rripit e për varfëri, megjithëse këtë thirrje ata shpeshherë e maskojnë me shprehje të sajuara e me forma të ndryshme mashtrimi që ia adresojnë këtyre revolucionarëve. Gjithashtu, nga jeta e nga mësimet e tyre ne kemi edhe atë çka e thekson rruga jonë se ata, me të vërtetë, kanë qenë njerëz të përkorë, por kurrë nuk kanë bërë thirrje as për përkohshmëri as për të shtrënguar rripin, sepse ata kanë dashur jetesë të mirë për gjithë njerëzit, kanë dashur të mos ketë të varfër e të pafuqishëm, të mos ketë ngrënës e të ngrënë dhe, e gjitha kjo si udhëzim për një jetë shoqërore të drejtë e për një jetë morale të ndershme.

* * *

Shpirti i pastër i Budës bën thirrje për domosdoshmërinë e punës për lumturinë e njerëzve e për mirëqenien e tyre dhe nuk bën thirrje për varfërimin ose për flakjen e tyre në ferrin e nevojës për bukën e gojës. Këtë ferr e zbukurojnë disa njerëz që bëjnë thirrje për nënshtrim e bindje ndaj varfërisë së vazhdueshme. Natyrisht, që ky thirrës, që i thur himne varfërisë, e bën atë përgjegjës për mjerimin material të shtresave të caktuara njerëzish në atë masë sa ai është përgjegjës edhe për mjerimin e tyre shpirtëror. Nga fjalët e Budës është edhe: "Bashkëpunoni me të tjerët dhe hapini atyre zemrat tuaja me dashuri." Ja edhe Konfuci, i cili ka lëshuar atë fjalë të shkëlqyer, me të cilën sikur mallkon varfërinë: "Patjetër që njeriut i rëndon shumë të jetë i varfër, por jo i zemëruar ose ai të jetë i pasur, por jo nën presion." Ky njeri i madh ka ngritur një prob-

lem madhor dhe me mësimet e tij nxit njerëzit për interesim maksimal ndaj anës materiale të jetës së tyre, por pa marrë përsipër të zbukurojë mjerimin material për atë që e dëshiron jetën në pasuri shpirtërore. Nga fjalët e ndritura, në jetë të jetëve, është se ai jetën e vendos në tokë, me të gjitha kërkesat që kërkon ekzistenca e lumtur në kushte të barabarta materiale e shpirtërore, prandaj ai për jetën thotë se ajo është adhurim: "Jeta ime, është adhurimi im." Ja edhe Sokrati, i cili ndër kushtet që duhet të përmbushë sunduesi nuk shikon kusht më të lartë se njohja me burimet e të mirave për masën, si dhe mospasjen e rrugëve që i mundësojnë atij të grabisë masat. Sikur sunduesi të mendonte për lidhjet me mjetet e mjaftueshme të jetesës për njerëzit me atë masë që ato do të ishin të mjaftueshme edhe për vetë sunduesin, do të gjente mirësi e do të ishte i kënaqur, që edhe ata të shtrëngonin rripin e të ishin të përkorë, ashtu siç ishte i kënaqur që për vete shtrëngon rripin e është i përkorë. Kur sunduesi vë të tilla kushte dhe mundohet të përmirësojë ligjet, të orientojë politikën e të sulmojë shtypësit e vetë shtypjen, në bazën e qëllimit të tij më të lartë është heqja e nevojave për popullin. Në këtë rrugë ai vë barazi në të drejtat, në detyrimet e në shpirtin e qeverisjes, njëkohësisht Sokrati ngarkon me detyrë sundimtarin për ruajtjen e këtyre ligjeve. Ndërkaq i hap luftë shkaqeve që krijojnë dallime në pasuri ndërmjet bijve të një vendi. Sokrati është i ashpër ndaj atyre individëve që grumbullojnë pasuri në kurrizin e masës. Kushdo që njihet me dialogët e tij të famshëm, në njërën prej tyre do të shohë ngulmimin e tij të urtë që mirëqenia materiale e popullit të jetë fusha e veprimit rreth së cilës duhet të përqendrohet puna e atyre që shpresojnë sundimin. Gjithashtu, ne shohim edhe pyetjet që ai shtronte për cilindo që e përgatiste veten për sundimin e Athinës. Shumica e pyetjeve rrotullohen rreth detyrave të sunduesit, që ai të dijë burimet e pasurisë materiale, rrugët e shfrytëzimit të tyre dhe shpërndarjen e pasurive ndër bijtë e popullit, bazuar në ligje të përgjithshme, ligje që nuk lejojnë as varfërinë as pasurimin. Edhe revolucionari i madh, Mesijhu, thotë: "Jo vetëm buka e mban gjallë njeriun." Në këtë fjalë ka një argument të shkëlqyer për vlerësimin e madh që ai i bën bukës, largimit të nevojës për bukën, e cila është në bazën e bazave të lëndës që lehtëson ekzistencën. Në fjalën e tij Mesijhu ka dashur të thotë plotësisht të kundërtën e interpretimit që i kanë bërë fjalës së tij priftërinjtë e tregtarët e adhurimeve, të cilët kanë pasur qëllim t'i ndalojnë njerëzve edhe bukën e gojës, me qëllim që të kishin me bollëk për vete e për të afërmit e tyre. Komentimi hipokrit, që ata i bëjnë kësaj fjale, i largon njerëzit që të

mendojnë për punën e për bukën ose i shtyn ata të punojnë e të mos hanë, sepse bota zhduket dhe se "mirësitë e vërteta janë vetëm në botën tjetër". Por është shumë e qartë se Mesijhu ka dashur të thotë që baza është buka dhe pastaj ti hidhe shikimin tënd në kuptimin e fjalës se jeta nuk qëndron vetëm me bukën. Ty të del detyrë, që, pasi ke arritur të kesh bukën, të arrish edhe pastërtinë e shpirtit e të zemrës. Si është e mundur që dëshira e Mesijhut të mos ishte e orientuar kah sigurimi i të mirave të tokës me bollëk për të gjithë njerëzit, kur ai, në lutjet e tij, që i përsëriste vazhdimisht, nuk gjeti gjë më të madhe se kërkimin e bukës: "Ati ynë që je në qiej bukën tonë të përditshme, falna sot." Mesazhi i Mesjihut, në shumicën e anëve të dimensioneve të tij, ishte një revolucion që fshin rrëmbyesit, grabitësit hipokritë, falltarët, sunduesit, tregtarë e të gjithë ata që fryheshin me mundin e të varfrit dhe jetonin me gjakun e tij, ashtu siç jeton krimbi me ujin e jetës në pemën frutore. Çfarë kuptimi tjetër do t'i jepte revolucionari i madh, në radhë të parë, madhërimit të bukës, ujit e veshjes për të gjithë njerëzit? Me këtë fjalë të guximshme ai përshkruan "parinë" e Jeruzalemit, hipokritët, fallxhorët e të majmurit që ishin pasues të perandorëve. "Atalidhinbarrëtërëndaeshumëtëvështirapërt'umbajtur,pastajivënëatombi shpatullat e njerëzve, në një kohë që vetë nuk duan të lëvizin as gishtin e dorës!" "Të gjitha punët i bëjnë që t'i shohin njerëzit! Ata trumbetonin se kishin vështirësi të mëdha e mbaheshin me të madhe për rreckat që visheshin njerëzit e thjeshtë, ndërkaq për vete donin poltronën e parë në gostitë, vendin e nderit në kuvend. Kishin dëshirë të madhe që njerëzit t'i përshëndesnin nëpër tregje dhe t'i thërrisnin: "Zotëria im, zotëria im!" Mesijhu nuk e pranonte adhurimin e këtyre hipokritëve, sepse ata hanin mundin e njerëzve, i ndalonin njerëzve të drejtat. Në lidhje me bukën, ai thotë: "Të mjerët ju o shkrues farisenj hipokritë, ju që hani shtëpitë e vejushave dhe për një diçka të vogël e zgjatni shumë lutjen tuaj!" Dhe "shtëpitë e vejushave" në mendjen e Mesijhut janë shtëpitë në të cilat jetojnë mbi njëri-tjetrin të varfrit e nevojtarët. Varfëria e nevoja e madhe është mallkim në gjuhën e revolucionarit më të madh, i cili sfidon perandorinë romake, ushtritë e ligjet e saj, si dhe shtypjen e rëndë të kolonializmit romak, ashtu siç sfidon fallxhorët e Jeruzalemit, parinë, prijësit e këtij qyteti, zakonet e traditat e tyre. Të gjitha këto ai i bën me trupin e tij të drobitur, me shikimin e tij depërtues nga afshi i zjarrtë i jetës. Fjala e tij ka fortësinë e rrufesë. Ajo godet rëndë mbi rrëmbyesit kur bëjnë pjesëtimin. Në fytyrën e tij të zverdhur, buzët nxjerrin zjarrin që ha hipokritët e gjithë llojet e gra-

bitësve. Qëllimi i tij është që vendi t'i mbetet atyre që nuk hanë bukën e të uriturit, që nuk pinë ujin e të etuarit dhe jo të atyre që majmen me mundin e njerëzve e që vijnë nga Roma të popullojnë një vend që nuk është i tyre. Revolucionari i madh, që glorifikon jetën e njeriut, e quan veten "Biri i njeriut". Këtë vullnet të tij e përgënjeshtruan tregtarët e adhurimeve për të ruajtur të mirat që kishin nga varfërimi i njerëzve. Ai derdhi fjalët mbi shfrytëzuesit, mbi të majmurit, mbi armiqtë e popullit e mbi ata që komplotonin me copën e bukës së të uriturit e me punën e zanatçiut, "të cilët hanë shtëpitë e vejushave, që i bëjnë padrejtësi korrësve në çdo punë." Ky është mallkimi i përjetshëm i ngrënësve, kur hedh sytë në mjekrat e tyre të gjata, në anët e të cilave lëvizin dhëmbët e djallit. Prandaj ata mundohen që fytyrat e tyre të duken fytyra fisnike, por që rrjepin në çdo dinar. Të gjitha këto tregojnë qartë ashpërsinë e ndërgjegjes dhe poshtërsinë e shpirtrave të tyre. Te ata, edhe dashuria është e ashpër, prandaj, në të gjitha veprimet e në gjithçka, e kanë bërë zakon të glorifikojnë e të shenjtërojnë. Por ai lëshohet mbi ata me furinë e furtunës së ftohtë dhe thotë: "O këlyshë gjarpërinjsh!"

Shpata Flladi

* * *

Revolucionari i madh, që e quajti veten "Bir i njeriut", e glorifikon jetën e njeriut, prandaj ai e ka quajtur naive çdo gjë që nuk i shërben njeriut, edhe sikur të ketë pozitën e një pune të shenjtë apo të ritualeve kushtuar të adhuruarit. Një herë erdhën një grup jehudësh, me në krye të parin e fallxhorëve të tyre, me qëllim që të shikonin qëndrimin e tij në lidhje me adhurimet e tyre, me të vetmin qëllim që të afroheshin me të, pasi kështu do të shpëtonin hipokrizinë e tyre prej së vërtetës së tij dhe do të mbulonin përbuzjen e urrejtjen e tyre ndaj madhështisë së tij. Ata dialoguan me të në lidhje me ditën e shtunë, por ai i përfshiu të gjithë me shikimin e tij të ashpër e frikësues, duke denoncuar komplotin e tyre. Pastaj ai iu drejtua kryetarit të tyre, të cilin ata e nderonin shumë: "O hipokrit!" Kryetari lëshoi një britmë, u mbështoll me rrobën e tij, të zbukuruar me qëndisma. Mesijhu shikoi edhe një herë në shenjtërinë e kreut të fallxhorëve, me qëllim që të çirrte përsëri hipokrizinë e tij: "O hipokrit! Në të vërtetë e shtuna është krijuar për njeriun dhe nuk është bërë njeriu për të shtunën!" Shihet qartë se adhurimet dhe të gjitha ritet, në pikëpamjen e Mesijhut, janë vënë për të qenë në shërbim të njeriut dhe, gjëja e parë, me të cilën i shërbehet njeriut, është shtrimi i rrugës para tij, që ai të sigurojë bukën.

Mesijhu, ai që zgjodhi për vete mbiemrin "Biri i njeriut", ka bekuar punën për bukën dhe lehtësimin për arritjen e mjetit të jetesës. A nuk është ai, që besimi te njeriu zinte vendin e parë, që ka thënë kur desh të provonte besimin e vërtetë të shpirtrave: "Më mori uria dhe ju më ushqyet, kisha etje dhe ju më dhatë të pi ujë, isha i huaj dhe ju më strehuat, etj." Ai i tha këto fjalë, por nuk tha: "Unë po falja namaz dhe ju falët namaz së bashku me mua!"

Revolucioni i Mesijhut, në këtë çështje, është shumë më i gjerë nga sa mund ta kufizojmë ne këtu. Fjala e tij, që i ndalon komplotistët të mos rrëmbejnë kafshatën e të uriturit dhe me të cilën ai i kruan atyre lëkurën, ka mbushur të katër ungjijtë. Në të njëjtën kohë fjala e tij ndërgjegjëson të varfrit e të pafuqishmit, në lidhje me ata që i grabisin e që i rrëmbejnë të drejtat, si dhe në lidhje me kolonialistët e vendit të tyre. Së fundi, a nuk ishte akuza më e madhe ajo që bënë priftërinjtë jehudi kur shtynë romakët që të gjykojnë Mesijhun dhe pastaj ta vrisnin atë? Ky revolucion i vrullshëm hodhi farën në zemrat e të shtypurve, të pafuqishmëve, skllevërve dhe të gjithë atyre që e shikonin se si po i gëlltiste trysnia e frikshme e urisë, etja, lakuriqësia, lënia pa shtëpi dhe robërimi. A nuk ishte akuza më e madhe fjala e priftërinjve jehudi: "Ai po e çmend popullin dhe po i ndalon njerëzit që t'i paguajnë perandorit taksën e kokës!"? Përse Mesijhu e ndaloi popullin, që të mos i jepte perandorit taksën e kokës? A nuk ishte kjo një kursim për kulaçin, të cilin perandori dhe sundimtarët e tij e grabisnin, duke gërryer të uriturin, shtëpinë, që ishte në mjerim e duke i marrë bukën e gojës edhe jetimit? A nuk ishin priftërinjtë e Jezuralemit ata që, me fjalët e tyre të shumta, ndërmjetësonin te perandori për domosdoshmërinë e ruajtjes së metodës së perandorit të madh dhe të perandorëve të vegjël, vartës të perandorit të madh, në grabitjen e njerëzve e për të akaparuar pasuritë e tyre e çdo gjë materiale? Prandaj ata deklaruan: "Nëse nuk e kryqëzon, nuk do të ketë më ndonjë dashamirës për perandorin!" A nuk qëndroi Mesijhu në mesin e një grupi njerëzish, ku ishin sundimtari e i sunduari, ngrënësi e i ngrëni? Ndërkaq ai i drejtohej të gjithëve me këto fjalë të përjetshme: "Nuk ndizet llamba që të vihet nën matësen, por ndriçuesi ka detyrë të ndriçojë të gjithë ata që janë në shtëpi!" Shtëpia është e gjithë bota, kur se ata të shtëpisë janë të gjithë njerëzit, kur s'ellamba qëndriçon këtu dhe drita e saj nuk arrin atje tutje. Si rrjedhim, ajo duhet të shkatërrohet dhe në vendin e saj të ndizet një llambë që e çon dritën në të gjitha skajet.

A nuk janë priftërinjtë jehudi ata që përgënjeshtruan këtë vullnet revolucionar, të mbushur me urtësi dhe që dëshiron për të gjitha shtresat e njerëzve të drejtën e plotë për një jetë të denjë, në një kohë që ata zbukurojnë në sytë e njerëzve përkohshmërinë, varfërinë, pajtimin me këtë gjendje ekzistuese që nuk ka fund, duke i shtyrë të japin sa më shumë nga të mirat e tokës personave të shenjtë? Të munduarit ndërtojnë të gjitha mirësitë e tokës në kopshtet e këtij të shenjti, por këta të mos jenë hipokritë dhe këlyshë gjarpërinjsh, ashtu siç i ka quajtur Mesijhu. Ja dhe Muham'medi, vëllaiiMesijhut. Ai i drejtohet një shoqërie të tërë: ngrënësit e të ngrënit, grabitësit e të grabiturit, të pafuqishmit e atij që është mbi të tjerët, i drejtohet të gjithë atyre që punojnë, që diferencat mes njerëzve të mbeten bazë e origjinë për të shtypur klasat e varfra. Me gjuhën e Kur'ànit u flet njerëzve: "… ecni nëpër pjesët e saj (tokës) dhe hani prej begative të saj …" (sure "El-Mulk", ajeti 15)

Ai urdhëron gëzimin e të mirave, që do të thotë që të gjithë njerëzit të hanë prej furnizimeve të tokës, sepse ky furnizim nuk është vetëm për një shtresë njerëzish ose furnizimi është vetëm për një popull e nuk është për një popull tjetër. Në një vend tjetër ai thotë: "Le të shikojë njeriu në ushqimin e tij. Ne lëshuam shi të mjaftueshëm, pastaj e çamë tokën sipas nevojave të bimës dhe bëmë që në tokë të mbijnë drithëra edhe rrush e perime; edhe ullinj e hurma, edhe kopshte me pemë të dendura, edhe fruta e kullota." (sure "Abese", ajetet 24-31) Ndërsa, ai vetë thotë: "Njerëzit janë ortakë në tri gjëra: në ujin, në kullotën e në zjarrin." Shpërblehet ai që punon e urdhëron punë me të cilat ruhet jetesa e nderuar. Ai ka dëshirë, që mbi sipërfaqen e tokës të mos ketë asnjë nevojtar e asnjë të varfër. Kur i vinte pasuria e grumbulluar, ai e ndante atë me shokët e tij, ndërkaq i lutet vajzës së tij, Fatimes dhe i thotë: "Së pari, derisa të mjaftojë për njerëzit."(1)

---

(1) "Muham'medi dhe Mesijhu" i autorit Khalid Muham'med Khalid, f. 88.

Këtu unë nuk do të zgjatem të flas rreth qëndrimit të Muham'medit ndaj problemit të varfërisë e të pasurimit, sepse në kapitullin vijues do të ketë një shpjegim të qartë të thirrjes së njeriut në Islam për punë prodhuese, e cila sjell dobi për atë që punon dhe nuk e le në nevojë, në uri dhe ai nuk ngryset i varfër. Madje, në Islamin e Muham'medit, të gjitha llojet e punëve të dobishme kanë preferencë edhe mbi çdo agjërim e mbi çdo namaz, ashtu siç është edhe në kristianizmin e Mesijhut. Muham'medi, as nuk kënaqej me varfërinë as nuk e zbukuronte pasjen e nevojës. Ai thotë:

"Ka mundësi që varfëria të jetë mohim." Në kapitullin vijues do të shpjegojmë gjenialitetin e Muham'medit, si dhe qëndrimin e tij për shumë nga sekretet e ndërtimit të shoqërisë. Në thirrjen e tij jeta merret në anën më të bukur dhe e ndërtuar mbi punën e dobishme dhe shpërblimin me të mira. Ja edhe Ebù Dherr Gaf'fàriu, i përkori, i binduri, që vetëm ka shtrënguar rripin. Ne nuk kemi asnjë të drejtë ta gjykojmë atë për zgjedhjen që kishte bërë. Ai i shpall luftë të ashpër varfërisë, ky dëshmor i mbrojtjes së të drejtave të komunitetit, për të cilin dëshiron gjendje të mirë. Fjalët e tij tregojnë edhe "filozofinë" e shkakut të varfërisë: "Kur varfëria largohet nga një vend, mohimi i thotë asaj: "Më merr edhe mua të vij së bashku me ty!" Dhe mohimi është në të gjitha vlerat, në të gjitha virtytet e në çdo adhurim!" Gjithashtu, në lidhje me qëndrimin e të varfërve ndaj varfërisë, ai shprehet: "Çuditem me atë që nuk gjen bukë në shtëpinë e tij. Si nuk del ndër njerëzit që ta bëjë të njohur këtë me shpatën e tij?"

Shoqata Albati

* * *

Një numër i madh prej atyre që kanë preferuar të ndjekin përkohshmërinë kështillojnë njerëzit dhe punën e tyre e kanë përqendruar në udhëzimin. Ata kurrë nuk kanë thënë që njerëzit të ndjekin përkohshmërinë, të jenë të kënaqur që jetojnë në nevojë dhe t'ia lënë të mirat e tokës grabitësit. Në pasazhet e librave të hebraikëve ne gjejmë nga këta të përkorë, ashtu siç gjejmë se Zoti i tyre Àti, më të shumtën e herëve, është një sundues tiran që ngjan fare pak me Zotin e Mesijhut e të Muham'medit, pasi Zoti te këta të dy është Allahu, që është Dashuri, i Gjithëmëshirshëm, Mëshirëplotë - Megjithëse Zoti i hebraikëve është i ashpër e prepotent, ti shikon se profetët e kohës së vjetër kanë ngritur shpatën e dënimit mbi ngrënësit e bukës së të varfrit dhe se vetë i varfëri ka detyrë që një orë të jetojë në përkohshmëri dhe të jetë i bindur që të mos i nënshtrohet atyre që e kanë ngritur veten mbi atë për ta sunduar. Ja ç'thotë Jeshuë bin Sijrahu:

"Shpëtoje të dhunuarin nga padrejtësia prej dorës së të padrejtit dhe të mos jesh shpirtvogël në gjykim."

"Mos e hiq shikimin tënd prej nevojtarit dhe mos bëj ndonjë veprim që tërheq mbi ty mallkimin e njeriut."

"Argjendin tënd shpenzoje për vëllain e për mikun tënd dhe mos e lë atë të ndryshket poshtë gurëve."

"Në të vërtetë pasuria kalon prej një populli në një popull tjetër për shkak të padrejtësive, sharjeve dhe pasurive."

"Ndihmoje nevojtarin në nevojën që ai ka dhe të jesh babë për jetimin." Me këtë thirrje Jeshuë bin Sijrahu i drejtohet ndërgjegjes së individëve dhe nuk i drejtohet ligjit të shtetit, sepse lëvizja shtypëse e historisë e ka ndaluar atë, pikërisht në këtë kufi. Në të vërtetë ne këtu duam të theksojmë fjalën e atyre që kanë zgjedhur për vetë përkohshmërinë, por që kurrë nuk kanë thënë që edhe të tjerët të jenë të kënaqur me mënyrën e tyre të jetesës, në të kundërt, ata kanë theksuar fuqimisht se varfëria është padrejtësi dhe se i varfëri ka detyrë të mos jetë i kënaqur pa arritur të drejtën e tij për një jetesë të nderuar. Dëgjo për së dyti se ç'thotë i kënaquri me përkohshmërinë e që ka shtrënguar rripin, Jeshuë bin Sijrahu:

"Kryet e jetesës është uji, buka, veshja, shtëpia dhe perdja për të mbuluar ato që nuk duhet të shihen."

Dëgjo përsëri ç'thotë ai, kur përshkruan gjendjen e të pasurit dhe gjendjen e të varfrit. Në fjalën e tij dallohet qartë sa të keqe e shikon ai varfërinë, për faktin se i varfëri është i dhunuar nga padrejtësia dhe se në të ka gjurmë të brendshme:

"I pasuri bën padrejtësi dhe thërret me zë të lartë, kurse i varfëri dhunohet nga padrejtësia dhe poshtërohet."

Nëse ti ke dëshirë të bësh jetë të përkorë dhe je i kënaqur që të vazhdosh të jesh i varfër, gjithashtu je i kënaqur që mundin tënd ta hanë shfrytëzuesit, Ibni Sijrahu të ka vënë ty në atë pozicion, i cili padyshim që le gjurmë te ty, ndaj:

"Nëse ti je i dobishëm, ai të shfrytëzon dhe nëse ti je shterpë, ai të poshtëron! Nëse ti ke pasuri, ai afrohet të konsumojë pasurinë tënde pa u lodhur."

Thirrjen që e gjejmë në librin e Ibni Sijrahut, drejtuar të pafuqishmëve për të marrë të drejtën e tyre në furnizimin me ushqim, si dhe zemërimin ndaj shfrytëzuesve të shtresave të popullit, e gjejmë edhe në librin e Ej'jùbit, njeriut që ka pëlqyer të bëjë jetë të përkorë dhe të jetë i kënaqur me jetën që bën. Ej'jùbi flet për hipokritët dhe, në pararojë të hipokritëve ai ve akaparuesit e pasurive dhe ngrënësit e të drejtave të komunitetit. Duke folur për njërin prej hipokritëve, ai thotë fjalë të ashpra për të gjithë mizorët e akaparuesit e pasurive:

"Vërtet, ai ka gëlltitur pasuri, por i ka vjellë ato. Allahu i nxjerr ato prej zgavrës së barkut të tij, sepse ai ka sulmuar të mjeruarit, ka grabitur shtëpitë e nuk i ka ndërtuar ato. Çdo i padrejtë rezervon pasurinë e tij, atë e ha një zjarr, të cilit nuk i fryhet: ç'ka mbetur në brendësi të tij shkatërrohet, qiejt zbulojnë mëkatin e tij dhe toka i ngrihet kundër."

Ej'jùbi i përshkruan akaparuesit që nuk lodhen dhe jetojnë me mundin e të mjeruarve, të atyre që korrin e shtrydhin, por që bien të flenë të uritur, të etshëm e që nuk kanë as rroba as strehë. Ai thotë këtë fjalë të shkëlqyer:

"Ka njerëz që luajnë gurët e kufirit e që grabisin kope. Ata vënë përpara gomarin e jetimit, marrin kaun e vejushës, përzënë nga rruga të varfrit dhe frikësojnë e nënshtrojnë të gjithë të mjeruarit e tokës. Ata korrin një arë që nuk është pronë e tyre, vjelin rrushin e grabitur, i lënë të zhveshurit në të ftohtë, pa rroba e pa mbulesa; të pastrehët i lënë të lagen në shiun e maleve, prandaj ata degdisen nëpër shkëmbinjtë; rrëmbejnë jetimët prej gjirit të nënës, marrin rehen, gjithçka që i ka mbetur të mjeruarve. Megjithëse mbartin mbi shpinat e tyre dengje të tëra, përsëri janë të uritur; ata shkrihen nëpër brazdat e parmendës e kërrusen nën presat e shtrydhësve, përsëri janë të etur." Ndër profetët e kohës së vjetër është edhe poeti i madh Esh'ija, i cili bënte jetë aq të përkorë, sa ecte zhveshur e zbathur dhe për tri vjet ishte në argument e çudi. Për një çast Esh'ija qëndron përballë shtypësve, hipokritëve e akaparuesve. Para tij mëkatari sprapset e bie me fytyrë për tokë. Ai i godet shtypësit me poezinë e shquar, me mendimin e fuqishëm dhe i bën thirrje qytetit, që bijtë e tij të mbajnë drejtësi ndaj njëri-tjetrit, ndryshe mbi ata do të rëndojë mëkati, fytyrat e tyre do të përmbysen e do të groposen poshtë tokës, do të rrëzohen e nuk do të mund të ngrihen më. Qyteti i tyre do të vihet ndërmjet gurëve të mullirit dhe shtëpitë e tyre do të shemben. Qyteti i padrejtë, në gjuhën e tij, është vetëm qyteti i hipokritëve, të cilët akaparojnë e rrëmbejnë, hanë punën e punëtorit e mundin e të varfrit dhe pastaj bëjnë shumë adhurime për zotin e tyre. Duke iudrejtuar qytetit të padrejtë, Esh'ija thotë: "Paria jote është ortak e vjedhësve. Çdo njeri prej tyre do ryshfet, nuk veprojnë me drejtësi ndaj jetimit dhe ankesa e vejushës nuk arrin te ata." Më pas, ai u flet drejtpërdrejt atyre dhe kërcënon ata që e tejkalojnë në mizori e që bluajnë fytyrat e të mjeruarve. Esh'ija u thotë atyre: "Mjerim i madh për ata që e tejkalojnë padrejtësinë, për ata që bëjnë dokumente të rremë, me qëllim që të devijojnë të drejtën e të pafuqishmëve, që zënë rrugën e ngjitjes së tyre në pushtet, që rrëmbejnë të drejtën e të mjeruarve, që vejushat të jenë për ata plaçkë lufte e që grabisin jetimët." Esh'ija hedh shikimin e tij edhe mbi ata që akaparojnë pasuritë e popullit e që e shfrytëzojnë atë dhe pastaj i bëjnë atij thirrje të jetë i kënaqur me një jetesë sa më të përkorë. Ai shikon se ata tregojnë shumë interesim të agjërojnë e të kryejnë të gjitha adhurimet me të cilat janë detyruar dhe zëri i tij gjëmon në veshët e tyre me zhurmën e bubullimës: "Në të vërtetë, ditën, që ju agjëroni, gjeni qëllimet tuaja. Atë ditë ju i detyroni punonjësit tuaj të kryejnë punë që nuk i dëshirojnë. Ju agjëroni për armiqësi, për grindje e për të goditur me fjalën e hipokrizisë. Ju nuk agjëroni që të dëgjoni

zërat tuaj në lartësi. Vallë i tillë është agjërimi, për të cilin e mundon veten njeriu? Vallë këtë quan agjërim ti, kur ai të kërrusë kokën e tij si zambakët e ujit e të shkundë baltën e pluhurin nga shtrojat? A nuk është agjërim ky që ka preferuar Allahu: zgjidhja e prangave të hipokrizisë, zbërthimi i lidhëseve të zgjedhës, dhënia liri të shtypurve dhe heqja e çdo zgjedhe?!" Ja kështu është agjërimi i atyre që u imponohen punonjësve, që i varfëri të mbetet i varfër e i pasuri të pasurohet akoma më shumë. Këta i lidhin e nuk i zgjidhin prangat e hipokrizisë, shtypin të pafuqishmit e i pengojnë njerëzit të shkatërrojnë prej shpatullave të tyre zgjedhën e mjerimit e zgjedhën e robërisë. Në të vërtetë, agjërimi i tyre me fjalën e të përkorit Esh'ija është shembulli më i keq i pakësimit e i hipokrizisë. Esh'ija kthehet kah këta hipokritë për herë të dytë dhe shikon se ata shtojnë faljen e namazit, ashtu siç shtonin edhe agjërimin vetëm për hipokrizi e për mashtrim dhe për t'u afruar te Allahu, shkojnë nëpër një rrugë që është shumë afër ryshfetit. Esh'ija i drejtohet atyre e i flet me gjuhën e Allahut: "Kur ju zgjasni duart tuaja, Unë nuk i hedh sytë mbi ju. Nëse ju e shtoni lutjen, Unë nuk e dëgjoj lutjen tuaj, sepse duart tuaja janë të mbushura me gjak, prandaj tregoni maturi, ndihmoni të dhunuarin nga padrejtësia, largoni nevojat, trajtoni mirë jetimin dhe mbroni vejushën." I shkëlqyer është vizatimi që i bën Esh'ija atyre që thërrasin me të madhe dhe nga ana tjetër grabisin të pafuqishmit e akaparojnë mundin e tyre, pastaj atyre ua paraqisnin të bukur përkohshmërinë e varfërinë. Ata që përshkruan Esh'ija, në shoqëri, nuk janë më shumë se disa mbetje, të cilat patjetër duhet t'i marrë era. Ai thotë: "Ata që thërrasin me zë të lartë janë si mbeturinat e kashtës, që i merr furka e i largon era."

* * *

Të vetëkënaqurit me gjendjen e tyre të përkohshmërisë dhe pasuesit e tyre kanë një mendim të përbashkët me mbajtësit e mesazheve qiellore, e cila konsiston në domosdoshmërinë e përmirësimit të njerëzve, së pari, duke i hequr atyre nevojat materiale, duke hapur kështu rrugën drejt virtyteve të zemrës. Njerëzit që bëjnë jetesë të përkorë, siç u tha edhe më sipër, janë të kënaqur me jetën që bëjnë, se në mesazhet e profetëve gjejnë lëndën e mjaftueshëm të ngopjes e të jetës. Për shembull, Mesijhu ecën në rrugën e guximit e të mrekullisë, kur shkel me të dyja këmbët mbi prepotencën e shfrytëzuesve dhe shkërmoq mendjemadhësinë e kurthet që ngrenë duart e tyre. Ai mbulon me kamxhikun e jetës

së zemëruar shfaqjen e atyre që kanë lidhur besë të pathyeshme me djallin akaparim e rrëmbim dhe që kanë lidhur pakt me mëkatin; me hipokritët ai është i ashpër si një rrebesh shkatërrues e si një furtunë me acar të madh dhe dhunshëm i rrëzon ata për tokë pa jetë; ai i zbulon shpatullat kolonialistëve romakë dhe vetë shpatullat e Cezarit në çastin kur i bën thirrje të shtypurve për të mos paguar taksat. Por ky guxim i rrallë e çon atë në rrugën e vdekjes. Kur po ngjitej për në Jeruzalem, te ai erdhën dy burra prej të shtypurve dhe i kërkuan që ta shoqëronin. Mesijhu i pa dy burrat me dashamirësi dhe tha: "A do të keni mundësi të pini kupën që unë do ta pi pak më vonë?!" Nga mëshira e nga dashuria, ai i largoi këta dy burra prej rrugës së tij.

* * *

Hipokritët, disa fjalë të Mesijhut dhe disa pjesë të jetës së tij, i kanë komentuar me hipokrizi, sikur ai varfërinë e shikon gjë të bukur për njerëzit ose që të mirat e tokës t'i lënë për vete dhe të gëzojnë këto mirësi hallall, pa ndonjë lodhje, të sundojnë njerëzit siç sundojnë tiranët e në shtëpitë e tyre të gjejë strehë grabitja e të mjeruarve: "Në historinë tonë, në kohën e emevive e më pas, sundimtarët tanë kanë dashur që të vazhdonte sundimi, padrejtësia e shtypja. Prandaj ata i ngarkuan bishtat e tyre, tradhtarët, që të sajonin hadithe, me të cilat t'u vinin njerëzve pranga, që do t'i ndihmonin për të skllavëruar njerëzit e lirë e për të shfrytëzuar masat. Këtë rrugë e sajuan me mjeshtëri, duke vënë në gojën e profetëve hadithe që nxisin nënshtrimin, frikën, shërbimin e dorëzimin."(1) Por, ai, që është njohur me jetëshkrimin e vërtetë të profetëve, e kupton se profetët, në të vërtetë e kanë urryer varfërinë dhe kanë flakur në Xhehen'nem të gjithë hipokritët që bënë thirrje për varfërinë, ndryshe nuk do të hidheshin kundër tyre konservatorët e kohës, kur të shtypurit filluan të mblidhen.

* * *

Gjenitë e mëparshëm të arabëve kanë vënë para nesh dëshmi të shumta, që tregojnë punët e tyre, lidhjen e thellë të natyrës e punëve të individit dhe sistemit të shoqërisë, si dhe të natyrës së marrëdhënieve të ngushta që lidhin gjithmonë punën e njeriut me mjetet e tij materiale. Me këtë ata dëshirojnë të asgjësojnë besëtytninë që flasin për ndarjen e plotë të punëve shpirtërore. Me këtë ata duan të asgjësojnë besëtytnitë shqetësuese, mjaft të përhapura në Lindje, që vërtiten rreth një ideje të vetme, e cila,

në thelbin e saj, nuk ndryshon, edhe pse fjalët me të cilat formulohet e mënyrat e shprehjes së saj mund të jenë të ndryshme: ideja se kënaqësia është një thesar që nuk zhduket ose ideja e mjaftueshmërisë me "shpirtëroren", siç e kanë emërtuar klerikët pa "sendet e zhdukshme të kësaj bote". Unë them: "Gjenitë e mëparshëm arabë e kuptuan këtë të vërtetë, prandaj nxituan të shkatërrojnë këtë besëtytni shqetësuese, e cila vazhdon të mundojë Lindjen deri në ditët e sotme. Është fjala për besëtytninë që bën thirrje për varfëri dhe mjaftimin me thesarin e vetëkënaqjes që nuk zhduket. Me disa prej tyre lufta kundër varfërisë ka arritur një cak që ngjall admirim në të njëjtën masë që ngjall zemërim "filozofia" e varfërimit, për të cilën japin sihariq disa shenjtorë. Ata punuan shumë për përgatitjen e specialistit të krimit, kur vetë shoqëria ishte shkaktare e krimit. Gjithashtu, punuan shumë të bëjnë haramin hallall, pasi ky haram ishte pengesë për krimin." Tani po sjellim për ty një ndodhi, të cilën e ka vërtetuar ideologu i shquar Khalid Muahm'med Khalid në librin e tij "Prej këtu të fillojmë". Ja edhe ndodhia, shkurtimisht: "Disa shërbyes të Hatib bin Ebij Belteah vodhën devenë e një burri të fisit Muzejneh. Ata e pohuan krimin që kishin bërë. Çështja u shtrua te Ymer bin El-Hat'tabi, i cili e pa veten para një krimi që plotësonte të gjitha elementët e dënimit: vjedhje, vjedhës dhe pohim i krimit pa asnjë presion. Si të gjykonte? Ymeri hodhi një vështrim mbi fytyrat e të akuzuarve dhe pastaj lexoi fjalën e Allahut: "Vjedhësit e vjedhëses t'i prisni duart si shpagim për veprën që bënë dhe dënim nga Allahu." (sure "El-Màideh", 38) Ymeri desh të urdhërojë që atyre t'i priteshin duart, por u kthye të shikojë me imtësi edhe një herë fytyrat e tyre. Dhe çfarë pa? Ai pa fytyra pa pikën e gjakut, pa sy, në të cilët ishte shuar çdo vezullim e shkëlqim, pa trupa të drobitur nga mjerimi e nga puna e rëndë dhe pyeti: "Kush është zotëria i tyre? Silleni atë te unë!" Kur erdhi Abdurrahman bin Hatibi, që ishte zotëria i tyre, Ymeri tha: "Në të vërtetë desha që këtyre t'i priteshin duart, sikur të mos e dija që ju i mundoni këta aq shumë e i lini aq të uritur, sa sikur ndonjëri prej këtyre të hajë atë çka Allahu ia ka bërë atij haram, për atë do të ishte hallall. Për Allah, unë nuk do të veproj, por ty do të vë një gjobë, e cila do të të shkaktojë dhembje e do të të lëndojë shumë!" Pastaj pyeti të zotin e devesë së vjedhur dhe i tha: "Sa kushton deveja jote o muzenij?"

Ai menjëherë tha: "Katërqind"

Ymeri i tha Abdurrahman bin Hatibit, zotërisë së shërbyesve të akuzuar:

"Shko dhe jepi këtij tetëqind!"
Pastaj hodhi një shikim, që buronte njëherësh nga zgjuarsia e nga mëshira e tij dhe tha: "Kurse ju, shkoni!""

* * *

Përsa i përket Aliut, jetëshkrimi i tij është i mbushur me përpjekje e me punë të shumta për plotësimin e nevojave të njerëzve. Kushtetuta e tij e qeverisjes ishte e ndërtuar mbi këtë bazë. Në vendin e duhur, së shpejti do të flasim me hollësi për këtë çështje. Padyshim që Aliu ka bërë jetë të përkorë dhe ka shtrënguar rripin, por ai ka kundërshtuar prerë që njerëzit të jetojnë të kënaqur me varfërinë. Janë të njohura qëndrimet e tij kundër njerëzve me autoritet e rrëmbyesve të pasurive publike. Në asnjë rast ai nuk do t'ia marrë atyre çdo gjë që nuk ishte pronë e tyre për t'ia shpërndarë ato të zotëve të vërtetë, nevojtarëve e të varfërve. Esh'shaëbij'ji, njëri ndër shërbyesit, tregon se ai ka hyrë në një shesh të Kufes dhe ka gjetur Ali bin Ebù Tàlibin, që rrinte në këmbë pranë dy grumbujve prej ari e argjendi, duke ndarë këtë pasuri te njerëzit, derisa nuk mbeti asgjë. Pastaj ai u largua për në shtëpinë e tij pa marrë asgjë për vete. Ky Ali, që nuk çoi në shtëpinë e vet asgjë nga ajo pasuri, është po ai Ali, që i drejtohet çdo njeriu duke i thënë: "Puno për këtë botën tënde, sikur do të jetosh gjithmonë." Në këndvështrimin e Aliut, rruga e vërtetë çon drejt asaj që është më e nderuara e më e madhe se largimi i nevojave prej njerëzve. Në lidhje me këtë çështje kemi fjalën e tij të qartë, madje aq të qartë, sa nuk mund t'i bëhet asnjë shpjegim e koment: "Sikur ju të ndiqni të vërtetën e rrugës së tij të drejtë, me ju do të gëzoheshin rrugët dhe ndër ju nuk do të kishte asnjë të varfër." Kur ai sulmon arabët e kohës së injorancës para Islamit, sulmoi faktin që ata ishin të kënaqur me jetesën e përkorë që bënin. Ai thotë: "Ju arabët krenoheni ndërmjet gurëve të ashpër, pini ujë të turbullt dhe hani gjellë të trashë.", domethënë gjellën e të varfrit. Aliu nuk ankohet për ushqimin e shijshëm, për veshjen e butë e për banesën e pasur, por në të vërtetë ankohet për këto gjëra kur në tokë ka njerëz të varfër, të cilët nuk e kanë atë që ka ai. Kjo është një tregues se, në të vërtetë, gjëja e parë që dëshironte për njerëzit ishte bollëku. Derisa te njerëzit do të kishte njerëz të tillë, për të cilët ai nuk kishte siguri se janë të ngopur dhe nuk dëshironin të vënë në gishtin e tyre asnjë rreth të thjeshtë, drejtuesi i këtyre njerëzve ka detyrë të mbajë atë çka mbajnë

ata dhe të vuajë si ata, derisa fantazma e varfërisë të zhduket prej syve të tyre e prej syve të tij. Ndryshe, ç'kuptim ka komandimi e ç'kuptim ka qeverisja? Aliu thotë: "Si të jem i kënaqur, kur të më thuhet prijësi i besimtarëve dhe unë të mos i shoqëroj ata në vështirësitë e kohës?" Dhe për Aliun, termi "vështirësitë e kohës" ka kuptimin: të këqijat e varfërisë. Ai e ndalon vajzën e tij që të zbukurohet Ditën e Bajramit me një varëse perlash, vetëm e vetëm se shumë nga vajzat e të tjerëve nuk kishin mundësi të siguronin të tilla zbukurime. Më lart kemi parë se ai e urdhëroi të bijën që ta kthejë varësen në "Shtëpinë e Pasurisë". "O vajzë e birit të Ebù Tàlibit, mos e largo veten nga e vërteta! Vallë të gjitha gratë e muhaxhirinëve e të ensarëve zbukurohen në këtë Ditë Bajrami me zbukurime si kjo?" Ai tha "të gjitha gratë" dhe nuk tha të "autoriteteve" ose të "aristokracisë". Që nga ky çast, për Aliun fillon puna me komunitetin, për të siguruar sa më lehtë bukën, ujin e veshjet, sipas asaj mënyre që është më afër platformës socialiste. Ishte e natyrshme që Aliu të fillonte pikërisht këtu. Ai kishte konstatuar se kamxhikët e dhimbshëm, me të cilët Allahu godet njerëzit, janë të shumtë, por asnjë nuk shkakton dhembje më të mëdha se sa kamxhiku frikësues, varfëria. A nuk e ka thënë ai fjalën që zbulon para teje besimin e thellë për domosdoshmërinë e largimit të nevojave, për kuptimin e drejtë të gjendjeve të njerëzve, për natyrën e sendeve dhe për veprimet paraprake e rezultatet e veprimeve të ndërmarra? Ai ka thënë: "Allahu nuk i ka goditur robtë e tij me ndonjë kamxhik që shkakton dhembje më të madhe se varfëria!" Këtë varfëri, disa të përkorë, e zbukurojnë dhe i bëjnë thirrje njerëzve për varfëri. Ata kanë gabuar dhe kanë vepruar keq, me apo pa qëllim. Ai që e ka luftuar më shumë varfërinë për njerëzit është pikërisht imami, ashtu siç e luftoi edhe Profeti, ashtu siç e luftoi reaguesi i madh Ebù Dherr Gaf'fàriu, ndjekës i Aliut dhe viktimë e emevive, dënimi i të cilit u bë metodë e punës së tyre në sundim e në politikë. Aliu e kuptoi se varfëria sfidon të gjitha virtytet, madje ajo është edhe mjet që çon në mohimin e Krijuesit, prandaj u hodh ta luftojë atë në të gjitha fushat. Ai ndoqi rrugën e kundërshtimit të varfërisë dhe demaskoi të gjithë ata që bënin thirrje për varfëri. Në shkollën e Aliut, burrit të mençur "varfëria i ndrydh zgjuarsinë". Atdheu do që bijtë e tij të jenë të sinqertë e të dashur dhe jo të shpërndarë e larg njerëzve, nuk i do ata të kenë smirë e të urrejnë njëri-tjetrin, nuk i do njerëz me ndjenja të huaja e barbare, prandaj ky atdhe ka detyrë që asnjë prej bijve të tij të mos e lërë të varfër. Aliu thotë: "I varfëri është si i huaj në vendin e tij!" Aliu, e kon-

sideron vdekjen gjënë që rëndon më shumë se çdo gjë tjetër që ndodh në jetë, me përjashtim të varfërisë, sepse "varfëria, është vdekja më e madhe". Sa i shenjtëruar është kamxhiku që Aliu ngre mbi varfërinë e mbi hipokritët që e zbukurojnë atë! Kamxhiku i tij i djeg hipokritët, ashtu siç djeg zjarri shkarpat e thata. Me këtë kamxhik Aliu u shkatërron atyre planet dhe thotë: "Sikur varfëria të më përfaqësohej si burrë, patjetër që do ta vrisja atë." Shoqëria, në vështrimin e djalit të Ebù Tàlibit, është një trup i vetëm, prandaj nuk lejohet të grumbullohen kontradikta ose që sistemi shoqëror të ndërtohet mbi diferencime të drejtash e detyrimesh. Në shoqërinë e djalit të Ebù Tàlibit nuk lejohet që njëri anëtar i saj të majmet dhe një tjetër të jetë i uritur ose një anëtar i shoqërisë të punojë dhe të shpërblehet me furnizim ai që nuk punon. Sa më shumë kujdesej djali i Ebù Tàlibit për punët e qiellit, po kaq i interesuar ishte për punët e robve të Allahut në tokë, madje nuk neglizhonte as punën më të vogël të tyre, sepse njerëzit janë modeli më i bukur e më i plotësuar i krijesave. Patjetër që edhe kjo fjalë është në vazhdën e pikëpamjes së tij të përgjithshme, që ai kishte për njerëzit e për ekzistencën, sepse edhe vetë jeta e tij ishte vijim i jetës së Profetit, me gojën e të cilit erdhi fjala: "Ne e bëmë natën mbulesë dhe ditën Ne e bëmë për jetesë." (Sure "En'nebeë", 10-11) Mbi këtë bazë u drejtua imam Aliu, duke ringjallur ligjet e shoqërisë e duke punuar për të, sepse ai e do shoqërinë të mirë e dobisjellëse. Mbi këtë bazë, në mbështetje të mendimeve të tij e në përforcim të qëndrimeve që ai merrte ndaj shtresave të njerëzve të kohës së vet, këshillave e shpatës, secilës i jep vendin që i takon. Asgjë nuk e shqetësonte më shumë Aliun se forcimi i kolonave të drejtësisë shoqërore. A nuk ishte ai, njeriu që po rregullonte këpucët e veta me duart e tij, kur foli me personat që do i emëronte në detyra të larta të pushtetit: "Kjo këpucë për mua është me më shumë rëndësi, se ajo detyra juaj, nëse unë nuk vendos të drejtën e nuk shtyp të gabuarën."? Përsa i përket atyre që punojnë për botën tjetër, imami dëshiron që ata të ndërmjetësojnë për te mirësitë e mëdha të asaj bote, duke i shërbyer komunitetit para gjithçkaje. Prandaj, imami, të mirën e botës tjetër, ashtu siç e dëshironte ai, e lidhi me njerëzit, me punën në rrugë e drejtë. Në pararojë të kësaj pune ai vuri ndihmën për të siguruar me bollëk bukën, ujin e veshjet për të gjitha grupet e njerëzve, heqjen e nevojave nga masa e gjerë, luftimin e të padrejtëve, ndihmë për të dhunuarit nga padrejtësia dhe pastaj shpallja e të drejtave të njerëzve e mbrojtja e këtyre të drejtave. Një herë Aliu shkoi në shtëpinë e Alaë bin Zijad El-Harithiut, i cili ishte prej shokëve të tij, dhe, kur pa se sa të madhe e kishte shtëpinë, i tha: "Çfarë do të bësh në këtë botë me këtë shtëpi kaq të madhe? A është më e nevojshme,

për ty, kjo shtëpi në botën tjetër? Por, nëse ti ke dëshirë, mund të arrish botën tjetër edhe duke shtruar gosti për miqtë; mbaji lidhjet me farefisin dhe prej kësaj jepi rrugë të drejtave. Atëherë, ti me këtë shtëpi ke arritur botën tjetër!" Në lidhje me namazin e agjërimin, ai i thotë Kumejl bin Zijadit: "O Kumejl, nuk është problemi të falësh namaz, të agjërosh e të japësh sadaka, pasi në të vërtetë problemi qëndron në atë që namazi të jetë me zemër të pastër dhe një punë që të fitosh kënaqësinë e Allahut, pastaj shiko përse po fal namaz dhe si e fal atë. Nëse namazi nuk është falur për hir të Tij e ashtu siç duhet, atëherë nuk ka pranim." Kur juristi i fesë është në shërbim të mendjes e të njerëzve, atëherë edhe një jurist i vetëm qëndron më lart në vlerësim se një mijë adhurues: "Një jurist i vetëm i fesë është më i fortë kundër djallit se një mijë adhurues." Interesimin për jetën e njerëzve, në të gjithë sipërfaqen e tokës dhe për bukën e tyre të përditshme, imam Aliu e vinte mbi interesimin e tij për botën tjetër. Edhe pse ishte halife, çdo mëngjes shkonte nëpër tregjet e Kufes, qëndronte pranë njerëzve që gjendeshin aty e i bënte thirrje, duke thënë: "O tregtarë, kijeni frikë Allahun, afrohuni pranë blerësve, zbukurojeni veten me butësi, hiqni dorë nga betimet, kurrë mos gënjeni, mos bëni padrejtësi, tregohuni të matur ndaj të dhunuarve nga padrejtësia, matni e peshoni drejt, mos i hani njerëzit në kandar e në matje dhe mos jetoni në këtë tokë si shkatërrues." Nùf El-Bekàlij tregon: "Vajta te prijësi i besimtarëve, që ishte në xhaminë e Kufes dhe e përshëndeta: "Alejke-ss'selàmu jà emijrel-muëminijne ue rahmetu-ll'llà ue berekàtuhù!" (O prijës i besimtarëve, paqja, mëshira e begatitë e Allahut qofshin mbi ty); Ai ma ktheu përshëndetjen: "Ue alejke-s'selàmu jà Nùf ue rahmetu-ll'llàhi ue berekàtuhù!" (Edhe mbi ty o Nùf, qoftë paqja, mëshira e begatitë e Allahut). Pastaj i thashë: "O prijës i besimtarëve, më këshillo!" dhe ai më tha: "Bëji mirë njerëzve që Allahu të të bëjë mirë ty!" Përsëri i thashë: "Shto për mua ndonjë këshillë tjetër o prijës i besimtarëve." dhe ai më tha: "O Nùf, sekreti që ti të jesh së bashku me mua Ditën e Gjykimit qëndron në atë që ti të mos bëhesh ndihmues për mizorët e të padrejtët."" Shërbim për njeriun do të thotë heqja e nevojave e shkatërrimi i padrejtësisë. Kjo është pika e startit në politikën e djalit të Ebù Tàlibit. Një herë Profeti e shikoi Aliun dhe i tha: "O Ali! Me të vërtetë ty Allahu të ka zbukuruar me stolinë më të dashur. Ai të ka dhuruar dashurinë për të shtypurit e të pafuqishmit dhe të ka kënaqur, duke i bërë ata pasuesit e tu, por edhe ata janë të kënaqur që ti je imami i tyre."

PARA IMAMIT

* Nuk ka besuar ai që fle i ngopur dhe komshiu i tij është i uritur.

* Asnjëri prej jush nuk ka ngrënë ndonjë ushqim me më shumë mirësi, se sa atë që ka ngrënë nga puna e duarve të tij.

* Nuk e falënderon Allahun, ai që nuk falënderon njerëzit.

* Njerëzit janë ortakë në tri gjëra, në: ujin, kullotën e zjarrin.

* Ai që akaparon, ka kryer faj me dashje dhe ai që i bën padrejtësi ndonjë sendi në tokë, ai send e rrethon atë prej shtatë tokave.

* Të gjithë njerëzit janë të barabartë si dhëmbët e krehrit.

* Pajtimi i dy vetëve është më i preferuar se gjithë namazi e agjërimi.

* Mendimi vetëm për një orë është me më shumë mirësi se adhurimi i një viti.

* Të gjithë njerëzit janë nën kujdestarinë e Allahut dhe më i miri i njerëzve është ai që është më i dobishëm për ata që ai ka nën kujdestari.

* Feja është mirëtrajtim.

* Të jini rob të Allahut e vëllezër.

* Njeriu është vëlla i njeriut e do apo e urren atë.

Profeti

Para se të flasim me hollësi për qëndrimin e Ali bin Ebù Tàlibit ndaj

njeriut e të drejtave të tij, ndaj shoqërisë e sistemit të saj, është e domosdoshme të hedhim një vështrim të shpejtë mbi qëndrimin e Profetit ndaj këtyre çështjeve, duke studiuar metodën e trajtimit të tyre. Profeti është kujdesur për çështjet e problemet e shoqërisë. Me orientimin e tij e në mënyrë ligjore, Islami administroi ndërveprimet e masës, si dhe sjelljet e individit, sepse Islami nuk është i veçuar prej shoqërisë e nga detyrimet që duhet të kryejë. Interesimi i Islamit për shoqërinë arrin deri në atë gradë sa çdo shërbim për shoqërinë konsiderohet një formë adhurimi, madje shërbimin ndaj komunitetit, Islami e vë më lart se kryerjen e riteve të fesë, në kuptimin e adhurimit të vërtetë e të besimit më të mirë. Profeti thotë: "Pajtimi i dy vetëve është më i preferuar se gjithë namazi e agjërimi." Ngjarja e mëposhtme është e mjaftueshme për të treguar këtë orientim të qartë të Islamit. Transmetohet se Ibni Abdullahu ka thënë: "Po udhëtonim me Profetin. Disa prej nesh agjëronin dhe disa të tjerë nuk agjëronin. Ishte një ditë e nxehtë dhe ndaluam diku. Shumica prej nesh hynë nën hijen e atij që kishte rrobë, por prej nesh kishte edhe nga ta që mbroheshin nga dielli me dorën në kokë. Ai që ishte agjërueshëm u rrëzua për tokë, ndërsa ata që nuk agjëronin filluan të ngrenë tendat dhe kalorësit pinë ujë. Atëherë Profeti tha: "Sot të gjithë ata që nuk kanë agjëruar kanë arritur shpërblimin.""
A nuk ka në këtë fjalë një argument të prerë se Profeti nuk e lejonte kryerjen e detyrimeve të fesë për llogari të jetës? Çështja e mos agjërimit ose e agjërimit nuk ka rëndësi kur është pengesë për ekzistencën, për shërbimin e komunitetit, kur pengon vështrimin në shkaqet e jetës e të punës organizative, ashtu siç e kërkon bashkëpunimi i grupit. Vetë Profeti ka preferuar mos agjërimin në muajin e agjërimit, në krahasim me shërbimin ndaj njerëzve, por ai nuk ka preferuar as agjërimin në kohën e tij kur ai sjell veçim e largim nga puna e dobishme. Ja edhe fjala tjetër e Profetit: "Kushdo prej jush që shikon një veprim të urryer, le ta ndryshojë atë me dorën e tij. Nëse nuk ka mundësi, atëherë me fjalën e tij dhe nëse nuk ka mundësi, atëherë le ta dënojë me zemër, por kjo është besimi më i dobët." Kjo fjalë tregon mënyrën më të qartë për domosdoshmërinë e kryerjes së një pune që i sjell dobi komunitetit. Kjo fjalë tregon edhe përgjegjësinë që rëndon mbi shoqërinë e individin për të ndaluar gjithçka që sjell dëm e bën keq. Janë të shumta hadithet profetike që flasin se mirësia e atij që i shërben komunitetit në të gjitha rrugët e mundshme është më e vlerësuar se mirësia e adhuruesit të përkorë që fal namaz. Në qoftë se dijetari i sjell dobi shoqërisë, padyshim që ai ka mirësinë e një milion adhuruesve dhe, në pikëpamjen e Profetit mirësia e tij është si mirësia e hënës së plotë ndaj miliona

yjeve. Ai thotë: "Mirësia e dijetarit ndaj adhuruesit është si mirësia e hënës së plotë ndaj të gjithë yjeve." Profeti e glorifikon mendjen, sepse ajo është fuqia shpikëse në zbulimin e çdo gjëje që i sjell dobi njerëzve në tokë dhe glorifikimi që ai i bën mendimit është pa asnjë shtesë kur ai thotë: "Mendimi vetëm për një orë është me më shumë mirësi se adhurimi i një viti." Islami interesohet për shoqërinë e për gjithçka që e organizon dhe e mbron atë; Islami i orienton njerëzit të studiojnë tokën, që ata ta punojnë e të përfitojnë prej mirësive të saj. Profeti kumton: "Ai krijoi për ju të gjitha gjërat që janë në tokë." (sure "El-Bekareh", 29); "Dhe tokën Ai e bëri të shtrirë për krijesat." (sure "Err'rrahmàn", 10); "Ai e bëri tokën për ju të përshtatshme, ecni nëpër pjesët e saj dhe hani prej furnizimit të Tij…" (sure "El-Mulk", 15). Gjithashtu, Islami edhe falënderimin e njerëzve e bën portën e vetme ku mund të hyjë ai që dëshiron të falënderojë Allahun dhe se ai, që nuk njeh njerëzit, nuk njeh as Allahun. Profeti thotë: "Nuk e falënderon Allahun ai që nuk falënderon njerëzit." Profeti, punën prodhuese të dobishme, e ka shenjtëruar në një gradë shumë të madhe dhe nuk mjaftohet vetëm me lavdërimin, falënderimin apo shpërblimin e punëtorit, por ai i puth atij dorën e bërë me kallo nga puna e shumtë dhe thotë: "Këtë dorë e do Allahu dhe i Dërguari i Tij." Tregimi vijues është treguesi më domethënës i shenjtërimit që i bën Profeti punës frytdhënëse:

Shokët e Profetit panë të kalonte një burrë me trup të fuqishëm e me muskuj të çeliktë. Ata u ruan si kurk y burrë, këtë fuqi e këtë forcë, ta vinte në shërbim të luftës në rrugën e Allahut dhe thanë: "Ah, si kurk jo forcë e tij të jetë në rrugën e Allahut!" Atëherë Profeti i tha atyre fjalën plot urtësi: "Nëse ka dalë të punojë për dy prindërit e tij të moshuar, ai është në rrugën e Allahut; nëse ka dalë të punojë për fëmijët e tij të vegjël, ai është në rrugën e Allahut; nëse ka dalë të punojë për gruan e tij, e cila e ruan atë nga veprimi i ndaluar, ai është në rrugën e Allahut; nëse ka dalë të punojë për veten e tij, me qëllim që të mos lypë, ai është në rrugën e Allahut." Librat e hadithit transmetojnë shumë hadithe, në të cilat Profeti glorifikon punën, respekton punëtorin. Nga këto hadithe përmendim: "Me të vërtetë, Allahu e do besimtarin profesionist." dhe "Asnjëri prej jush nuk ka ngrënë ndonjë ushqim me më shumë mirësi se sa atë që ka ngrënë nga puna e duarve të tij." Meqenëse puna ka këtë vlerësim, madje edhe këtë shenjtërim, atëherë punëtori ka detyrë që punën ta kryejë në mënyrë të përsosur, sepse kur ai punon, ka dobi jo vetëm vetë, por edhe të tjerët, duke justifikuar praninë e tij në shoqëri, atë e do Allahu dhe e afron pranë

Tij. Muham'medi thotë: "Me të vërtetë, Allahu do që kur ndonjëri prej jush kryen ndonjë punë, ai ta kryejë atë në mënyrë të përsosur."

* * *

Ne thamë: Islami e ka bërë tokën të përshtatshme që njerëzit të ecin në të, të hanë prej furnizimeve që dalin prej saj dhe të përfitojnë prej të mirave të saj. Si është qëndrimi i Islamit, nëlidhje me shpërndarjen e të mirave që nxjerr toka me bollëk? A është e drejtë që këto të mira t'i gëzojnë vetëm një shtresë njerëzish e jo shtresat e tjera? A duhet bërë shpërndarja e tyre mbi bazën e punës, mjeshtërisë e nevojës? A janë këto të mira monopol i mbretërve, princave, të pasurve e rrëmbyesve apo këto të shpërndahen në mënyrë të drejtë, që të forcohet konstrukti i saj në rrugë të drejtë? Islami e shikon komunitetin nën prizmin e logjikës e të drejtësisë, pa fyer asnjërin prej anëtarëve të komunitetit, gjithashtu, Islami, lartësimin e një personi e bën vetëm në bazë të punës. Për çdo punë ka një shpërblim dhe është detyra e shoqërisë që të vendosë për atë shpërblim. Nuk është shoqëri e drejtë, kur punëtori është i uritur dhe majmet dembeli e mashtruesi; nuk është shoqëri e drejtë, kur poshtërohet puna e punëtorit dhe që të mirat e tokës i merr ai që nuk punon, ashtu siç ishte gjendja në shoqëritë e vjetra para Islamit ose në mënyrë më të përcaktuar, ashtu siç ishte gjendja në shoqërinë injorante të kurejshëve, ku fisi kurejsh emevi shfrytëzonte të gjithë njerëzit. Ne shikojmë se Islami e ndaloi në mënyrë të prerë pasurimin e polarizuar dhe këmbëngul shumë në këtë drejtim, kur pjesa më e madhe e individëve të shoqërisë janë të varfër. Islami e ka ndaluar në mënyrë të prerë edhe shpërdorimin në një komunitet, ku varfëria e nevojat janë prezentë, duke lënë të kuptojë se shpërdorimi do të privojë mirësitë. Nuk është as drejtësi, as nder për njeriun të shfrytëzojë punën e mundin e tjetrit, duke pasur parasysh se pasurimi e shpërdorimi i skajshëm bëhen realitet në një shoqëri të varfër vetëm në sajë të shfrytëzimit. Profeti i ka emërtuar shtëpitë e pasanikëve të mëdhenj shtëpi të djajve dhe ka thënë: "Unë këto i shikoj si kafaze që mbulojnë njerëzit me perde prej stofi të kushtueshëm.", kurse në Kur'àn thuhet: "Sa nga vendbanimet që përbuzën jetesën e vet Ne i kemi shkatërruar, ja, ato janë shtëpitë e tyre, të cilat vetëm për pak kohë janë banuar prej dikujt." (sure "El-Kasas", 58) Në një vend tjetër, Kur'àni i lufton ata me këtë fjalë të shkëlqyer e mahnitëse: "Kur Ne duam të shkatërrojmë një vend, i urdhërojmë pasanikët e atij vendi të mëkatojnë, atëherë mbi atë vend zbatohet dënimi i merituar dhe Ne i shkatërrojmë ata krejtësisht." (sure "El-Isra", 16)

...

Me qëllim që në një shoqëri të mos qëndrojnë krah për krah mundimi i madh dhe fitimi i sendeve me lehtësi, nevoja përkrah sendeve të shumta që flaken, Islami punon shumë të shkallmojë të gjitha rrugët që çojnë në këtë devijim dhe i përfshin me emrat: monopol, akaparim, shfrytëzim, shkëputje prone, mashtrim e të tjera të ngjashme. Profeti i ka luftuar dhe i ka vënë në shkallën e veprimeve të ndaluara rreptësisht të gjitha këto punë; kurse për akaparimin, ai thotë: "Ai, që akaparon, ka kryer faj me dashje." dhe, në lidhje me grabitjen e shkëputjen e tokës, kërcënon me dënim të frikshëm: "Ai që i bën padrejtësi ndonjë sendi në tokë, ai send e rrethon atë prej shtatë tokave.", dhe "Ai që i shkëput pa të drejtë pasurinë një myslimani, Allahu, kur të takohet me të, do të jetë i zemëruar." Përsa i përket shfrytëzimit, forma e tij në atë kohë ishte sheshit dhe kjo ishte kamata, me të gjitha llojet e saj. Kur'àni, në lidhje me kamatën, thotë: "… mos e hani kamatën e shumëfishuar …" (sure "Àli Imràn", 130) dhe në një vend tjetër thotë: "… Allahu ka lejuar shitblerjen dhe ka ndaluar kamatën …" (sure "El-Bekareh", 275) Kur'àni kërcënon rëndë praktikuesit e kamatës, me qëllim që të ndalohen rrugët që e çojnë kamatëmarrësin në shfrytëzimin e njeriut, ku drejtësia shoqërore është e prerë: "Njeriut nuk i takon gjë tjetër përveç asaj që ka punuar." (sure "En'nexhm") Atëherë si formohet shtresa e pasanikëve të mëdhenj, nëse nuk ndodh rrëmbimi e akaparimi i të mirave materiale dhe bërja e pasurisë në përmasat e shoqërisë së barabartë për njeriun në vlerë e në dhënie ose vetë shoqëria qëndron mbi njeriun? Krimi social më i madh ndodh atëherë kur akaparuesit e sundimtarët merren vesh ndërmjet tyre të grabisin popullin. "Mos e hani pasurinë e njëri-tjetrit me rrugë të palejuar dhe me pasurinë mos korruptoni gjyqtarët për të ngrënë padrejtësisht një pjesë të pasurisë së njerëzve. Ju e dini këtë." (sure "El-Bekareh", 188) dhe Profeti thotë: "Asnjëri prej jush nuk ka ngrënë ndonjë ushqim me më shumë mirësi se sa atë që ka ngrënë nga puna e duarve të tij."; në sure "Ez'zelzeleh" thuhet: "Dhe kush punon një të keqe që peshon sa një grimcë, atë do të gjejë." (sure "Ez'zelzeleh", 8) dhe "Çdo njeri është peng i veprës së vet." (sure "El-Mudeth'thir", 38) Përsa i përket pasurisë, megjithëse është pronë e individëve, në asnjë mënyrë nuk lejohet të jetë vetëm në duart e një shtrese të caktuar njerëzish, që vetëm kjo shtresë të bëjë qarkullimin e saj dhe të akaparojë fitimet e mundin e njerëzve, të poshtërojë masën e gjerë. Në lidhje me këtë çështje Kur'àni thotë:

"…që ajo të mos ndahet ndërmjet pasanikëve tuaj …" (sure "El-Hashr", 7) Në Kur'àn e në hadith, pasuria, në radhë të parë, është pasuri e komunitetit dhe individët të marrin prej saj aq sa kanë nevojë, sipas punës që bëjnë dhe në rrugë ligjore. Prandaj Islami e ka ndaluar rreptësisht që individi të shfrytëzojë punën e të tjerëve, qoftë edhe fare pak. Gjithashtu, Islami e ka ndaluar rreptësisht që dikush të grumbullojë pasuri më tepër nga sa ka nevojë. Këto dy parime Profeti i bëri bazë të politikës së tij financiare, duke dhënë shembuj të shumtë, për shokët e tij, me fjalën e me veprimtarinë e tij se si duhet të vepronin pasuesit e tij në këtë drejtim. Ndër shokët e Profetit ishte një burrë që quhej Refà'a bin Zejd, i cili, në njërën nga luftërat, u godit nga një shigjetë vrastare. Një grup të deleguarish hynë te Profeti, me qëllim që ta ngushëllonin për vrasjen e Refà'as dhe thanë: "Përgëzime për atë o i Dërguar i Allahut, ai shkoi dëshmor." Me këtë fjalë ata kishin qëllim të qetësonin Profetin dhe ta lehtësonin atë nga kjo e keqe që ndodhi, por ata e kuptuan se Profeti as nuk u lehtësua nga e keqja, as nuk u qetësua për të ardhmen e Refà'as pas vdekjes dhe në çast, me keqardhje, tha: "Jo, nuk është kështu, në të vërtetë ajo guna nga plaçkat e luftës që ai mori ditën e luftës së Hajberit, do të ndizet zjarr mbi atë." Është e vërtetë se Refà'a vdiq dëshmor, megjithëkëtë, me fjalën e Profetit ai është mëkatar për faktin se mori një send fare të vogël prej pasurisë së komunitetit. Ai nuk duhej ta merrte atë send duke e rrëmbyer, por kishte detyrë të priste që pasuria të shpërndahej ndër të gjithë anëtarët e komunitetit një e nga një dhe secili të merrte vetëm pjesën që i takonte. Nëse ti ke dëshirë të shikosh në vlerën e qëndrimit që merr Islami ndaj shfrytëzuesve dhe akaparuesve, qoftë kur shfrytëzimi apo akaparimi është shumë ose pak dhe nëse ti dëshiron t'i referohesh bazave të thella të Islamit, të mbetet vetëm të kuptosh se Islami e ngre lart madhështinë e jetës dhe pohon se njeriu i gjallë është në qendër të kësaj ekzistence që ka krijuar e sistemuar Zoti i Vetëm. Atëherë si mund të privohet ky njeri nga e drejta e tij për të jetuar? Njeriun e privon nga mjetet e jetës një bandë naivësh e të pasurish, të cilët bëjnë tregti me furnizimet e me jetët e njerëzve pa u merakosur e duke shkaktuar humbje të shumta. Pasuria, ashtu siç e shikon Profeti, është thjesht një mjet për të ndërtuar kufijtë e jetesës në raport me qenien shoqërore. Njeriut, vetë gjithësia i njeh të drejtën për ajër e dritë, në të njëjtën kohë i njeh atij të njëjtat të drejta në të mirat e tokës, të cilat janë pjesë e këtij ajri, të kësaj drite e të elementëve të tjerë. Prandaj, as komshiu, as patrioti i tij nuk u lejohet ta privojnë atë

nga një e drejtë, të cilën atij ia ka pohuar vetë gjithësia, vetëm duke u bazuar në një platformë të gabuar që zbatohet në një shoqëri të sëmurë. Profeti thotë: "Njerëzit janë ortakë në tri gjëra, në: ujin, kullotën e zjarrin." Kur ne e shikojmë këtë fjalë në përgjithësi, gjejmë se Profeti pohon një të vërtetë të përjetshme, që është më e thellë se çdo kushtetutë e çdo ligj, sepse ajo është pasqyrim i së drejtës që kanë të gjallët për të jetuar. Nëse ne e shikojmë këtë fjalë në kufijtë e kohës e të vendit, si dhe në kushtet e marrëdhënieve të mundshme që ato përmbajnë, kuptojmë se me të vërtetë ai ka dëshiruar një socializëm të qartë në arritjen e pasurive, vetëm sipas masës së punës dhe nevojës. Profeti nuk ka urdhëruar shpërndarjen e pasurisë mbi ujin, kullotën e zjarrin dhe kjo është një punë fare e qartë, sepse që të tri këto elemente janë të domosdoshme për jetën në terrenin e shkretëtirës së Arabisë së hershme. Ai e urrente që pasuria të pjesëtohej vetëm ndërmjet të pasurve. Individi, në arritjen e së drejtës që i takon, nuk mund të ndalohet për shkaqe fisi, përbërje shoqërore, seksi, besimi e feje, pasi çdo njeriu i takon vetëm aq sa punon, cilido qoftë ky. Individi dhe komuniteti janë garantues të njëri-tjetrit në të gjitha të drejtat. Shoqëria garanton për individin rastet për punë e të drejtën e tij për shpërblimin brenda kuadrit të punës që kryen e të kapacitetit të tij, pastaj brenda kuadrit të nevojave të tij dhe, në kuptimin njerëzor, kjo e fundit është gjëja më e ndritur. Është detyrë e këtij individi, që nga ana e tij, të jetë ndihmë për komunitetin dhe të përshtatë lirinë e tij individuale në atë mënyrë që nuk i bën keq bashkëqytetarëve të tij, por edhe komuniteti nuk ka të drejtë t'i bëjë padrejtësi individit. Gjithashtu, individi nuk ka të drejtë të marrë atë që është e kolektivit, madje detyra e tij për të ruajtur interesat e përgjithshme nuk është më e vogël se detyra që ai ka për ruajtjen e interesave të tij personale. Profeti thotë: "Të gjithë ju jeni barinj dhe secili prej jush është përgjegjës për tufën e tij." Liria e individit në asnjë rast e asnjëherë nuk do të thotë të dëmtohet komuniteti. Profeti ka sjellë një shembull të shkëlqyer kur liria personale dëmton komunitetin, kur ajo nuk është e kushtëzuar me dobinë e përgjithshme dhe ka thënë: "Disa njerëz hipën në një anije dhe secili qëndroi në vendin që i takonte. Ndërkaq, njëri prej tyre filloi të çante vendin e tij me sëpatë. Të tjerët i thanë: "Çfarë po bën?" Ai tha: "Ky është vendi im dhe me të bëj ç'të dua." Nëse ata i heqin sëpatën nga dora, shpëton ai dhe ata, por nëse ata ia lënë sëpatën atij, ka humbuar ai dhe ata." Kynjeri, me cilësinë e tij, si njëri prej anëtarëve të komunitetit, në kuadrin e ngritjes

së nivelit të përgjithshëm, ka detyrimin të japë ndihmën e tij dhe të largojë të keqen kudo që ajo të shfaqet: "Kur ndonjëri prej jush shikon një gjë të urryer…." Profeti ka punuar shumë, duke dhënë ditë për ditë nga një argument se moralet e larta ndërtohen me orientimin e njerëzve dhe duke i këshilluar ata. Mëshira e njerëzve ndërtohet me punë dhe jo me fjalë, prandaj Profeti nuk jetonte i veçuar prej njerëzve, por bashkohej me ta, të mëdhenj e të vegjël, i dëgjonte ata, i bënte shoqëri dhe u shërbente sipas rrugës së drejtë të të mëdhenjve të vërtetë. Ebù Hurejreh tregon se një herë ai ka shoqëruar Profetin për në treg dhe kanë shkuar te shitësi ku Profeti blinte sendet që kishte nevojë. Profeti filloi ta këshillojë atë, me qëllim që ai të kërkonte fitimin e lejuar, të mos akaparonte mallrat, të mos shfrytëzonte dhe të mos pretendonte se vetëm ai kishte të drejtë të kishte nga ato mjete të jetesës që nuk i kishin të tjerët. Shitësi nuk e dinte se personi, me të cilin po fliste, ishte vetë Profeti dhe kur atë e njoftoi Ebù Hurejreh, ai u turbullua dhe u përkul që t'i puthte dorën, por Muham'medi e tërhoqi atë me vrull dhe i tha: "Mos bëni atë që bëjnë joarabët me mbretërit e tyre, sepse puthja e dorës do të thotë përulje para dikujt tjetër përveç Allahut." Dhe kur Ebù Hurejreh desh të mbante sendet që bleu Profeti, ai e ndaloi. E shikoi dhe duke buzëqeshur tha: "Lëre atë, sepse i zoti i sendit ka më shumë të drejtë se tjetri të mbajë sendin e vet!" Përsa i përket perandorëve e mbretërve, Islami i mohon ata tërësisht nga shoqëria, sepse ata janë prishës dhe sjellin shkatërrim: "… kur mbretërit pushtojnë një vend, ata e rrënojnë vendin dhe parinë e tij e poshtërojnë." (sure "En'neml", 34) Veprimi që urrente më shumë Profeti, nga punët e mbretërve e të sulltanëve, ishte prepotenca e tyre boshe dhe madhështia e zbrazët që i jepnin vetes me gjërat e me njerëzit që i rrethonin. Gjithashtu, Profeti urrente te mbretërit e te sulltanët ashpërsinë e tyre të skajshme, sepse për Profetin jeta ishte e shenjtë, ashtu siç ishte i shenjtë çdo veprim e çdo gjë që ishte e vërtetë. Thjeshtësinë e natyrshmërinë në fjalë e në punë Profeti e shikonte si kolonën bazë të jetës së ndershme e të virtytshme, prandaj ai del para tyre dhe u flet: "Mua mos më trajtoni ashtu siç trajtojnë joarabët mbretërit e tyre!" Vdekja e djalit të tij, Ibrahimit, tregon edhe njëherë urrejtjen e madhe ndaj madhështisë së mbretërve e të sulltanëve. Kur vdiq djali i tij, rastësisht ndodhi edhe eklipsi i diellit. Njerëzit e panë dhe thanë: "Edhe qielli është dëshpëruar për djalin e Profetit!" Kur e njoftuan Muham'medin për këto fjalë, ai mblodhi njerëzit dhe u tha: "Dielli e hëna janë dy nga argumentet e Allahut dhe nuk ndodh eklipsi i tyre për vdekjen e dikujt."

Profeti e kishte kuptuar armiqësinë që paraqiste teprimi dhe frikësimi për thjeshtësinë dhe jetën e vërtetë, sepse qoftë teprimi, qoftë frikësimi janë nga cilësitë e mbretërve, te të cilët janë ndërprerë lidhjet e natyrshme ndërmjet tyre e jetës së gjallë. Me këtë fjalë të ndritur iu drejtua Profeti njerëzve, fjalë e dalë nga vullneti i jetës, nga vullneti i gjithësisë e vullneti i të gjitha gjërave që janë në këtë gjithësi. Ky këndvështrim na sjell përpara thirrjen që bënte Profeti për domosdoshmërinë e marrjes së jetës me thjeshtësi, me mirësi, pa komplikime e pa ngarkesa. Kushdo që e përqendron shikimin në gjithë përmbajtjen e Islamit e në temat e tij të ndryshme, e kupton se të gjitha këto kanë dalë prej një baze të thellë, gjithëpërfshirëse e të vetme, e kupton se kjo bazë është thjeshtësia në të cilën nuk ka as gënjeshtër e as veshje. Nëse ke dëshirë, thuaj: "Ajo është e vërteta së bashku me jetën!" Muham'med Khalid Muha'med e përmbledh këtë rrugë mendimi në mënyrën më të bukur: "Një herë Profeti, pa qëllim, kishte gërvishtur një banor të shkretëtirës dhe këmbënguli që edhe ai banor të bënte të njëjtën gjë me të." Madhërishëm ai qëndron mbi minberin e tij dhe u thotë shokëve: "Atë që unë e kam goditur, ja ku është shpina ime, le të vijë e të marrë hak mbi shpinën time; atij që unë i kam marrë ndonjë gjë prej pasurisë së tij, ja ku është pasuria ime, le të vijë e të marrë prej saj." Në të vërtetë, ai kurrë nuk ka goditur njeri, por kjo është e vërteta e jetës, në format më të pastra e më të nderuara, që ka praktikuar Muha'medi edhe me jo myslimanët që ishin nën besë të tij. Jeta e Profetit kurrë nuk është veshur me hipokrizi ose të ketë pasur çaste dobësie, kurrë nuk është veshur nga vetëkënaqësia e nga mendjemadhësia. Ai ka mjelë delen e tij, i ka shërbyer familjes së tij, ka mbajtur qerpiçët së bashku me shokët e tij dhe prej urisë ka lidhur gurin mbi barkun e tij. Kur Profeti ecte rrugës me shokët e tij, i ftonte ata që të kalonin para tij, kur shkonte te ata dhe i gjente ulur, ulej aty ku mbaronte kuvendi dhe gjithmonë u thoshte atyre që e ftonin për ta nderuar në mënyrë të veçantë: "Unë e urrej që të kem dallim prej jush." Ja, kjo është e vërteta së bashku me jetën(1).

---

(1) "Muham'medi dhe Mesijhu", f. 162-163.

Të gjitha njoftimet, që ne sollëm në këtë kapitull për jetën e Profetit, pohojnë këtë të vërtetë.

Në fakt, sunduesit kanë detyra dhe përgjegjësi, çka i bën ata të jenë shërbyes të komunitetit dhe jo zotërinj tiranë, shtypës dhe vjedhës profesionistë. Në jetëshkrimin e Profetit tregohet: "Disa njerëz e kanë njoftuar atë se njëri nga guvernatorët kishte pranuar dhuratë. Profeti kërkoi informacion për vërtetësinë e këtij njoftimi dhe, në fakt doli, se njoftimi ishte i vërtetë. Profeti u zemërua, thirri guvernatorin të paraqitej dhe, kur ai u paraqit, profeti i tha: "Si e merr atë që nuk ke të drejtë të marrësh?" Guvernatori, duke u justifikuar, tha: "Ishte dhuratë, o i Dërguari i Allahut." I Dërguari i Allahut i përgjigjet atij në formë pyetje, me një shprehje të mbushur me shumë gjenialitet, duke kuptuar rrugën e praktikimit të ryshfetit të pushtetarëve. "Si mendon ti, se kur ndonjëri prej jush qëndron në shtëpinë e vet dhe ne nuk e kemi emëruar në ndonjë punë, a do t'i dhuronin njerëzit atij ndonjë send?" Pastaj e urdhëroi atë të kthente dhuratën në "Shtëpinë e pasurive të përgjithshme" dhe në çast e shkarkoi nga detyra. Kështu i mësonte Profeti njerëzit. I mësonte që të drejtën e tyre të mos e kërkonin duke ndjekur rrugën e ryshfetit. Edhe pushtetarin e mësoi që të mos e ndiqte këtë rrugë në trajtimin e çështjeve të njerëzve, ashtu siç e mësonte pushtetarin se nuk ka asnjë të drejtë mbi mjetet e jetesës së njerëzve, por ka për detyrë t'i qeverisë, duke qenë për ta si baba dhe jo t'i vjedhë ata. Kështu e shfaqi Profeti urrejtjen e tij mbi ata pushtetarë që pranojnë dhurata, duke shfrytëzuar pushtetin. Atëherë, si qëndron puna e grabitjes së pasurive, akaparimit të mallrave, shkeljes së të drejtave dhe padrejtësisë që pushtetarët praktikojnë në kurriz të masës? Pushtetari në Islam mund të jetë vetëm me përzgjedhje dhe me miratimin e juristëve, pasi pushteti i tij e merr fuqinë vetëm prej vullnetit të masës dhe prej punës së tij të kujdesshme, duke bërë më të mirën për njerëzit. Islami e detyron pushtetarin të këshillohet me të qeverisurit për çdo punë për të cilën ai nuk njeh ndonjë zgjidhje të kënaqshme. Kur'àni flet: "… që konsultohen mes tyre për punët e përbashkëta …" (sure "Esh'shùrà, ajeti 38) Gjithashtu, ky pushtetar nuk ka të drejtë në pronat e luajtshme, të paluajtshme, pasi e drejta e tij është e kufizuar, duhet të ruajë dinjitetin e njerëzve dhe të drejtat e tyre në çdo drejtim. Islami nuk qëndron në cakun e maturisë së shtetasve ndaj sundimtarit, por ai i nxit të pafuqishmit e të shtypurit që të ngrihen kundër atij që i ka dobësuar e shtypur. Kur'àni paralajmëron me dënim të rëndë të gjithë ata që shkelin e nëpërkëmbin e nuk marrin parasysh të drejtat e njerëzve,

që hanë pjesën e tyre, që shfrytëzojnë mundin e tyre padrejtësisht dhe, kur vetë njerëzit heqin dorë prej të drejtave të tyre të natyrshme dhe mbeten të kënaqur me këtë padrejtësi, nuk ngrihen të kundërshtojnë, por i nënshtrohen presionit ose shkaqeve të tjera të së keqes. Njerëz të këtillë Kur'àni i ka emërtuar: " …mizorë të vetvetes …" (sure "En'Nisà", 97) Kurse Profeti thotë: "Ai, që vritet duke u mbrojtur nga padrejtësia, është dëshmor."

Në një vend tjetër Profeti thotë: "Kur njerëzit shikojnë një mizor duke bërë padrejtësi dhe nuk i ndalojnë atij dorën, dyshoj se Allahu i lartësuar do t'i përfshijë të gjithë në dënim." Në kuadrin e humanizmit të përgjithshëm, Islami lufton fanatizmin fetar në shumë dukuri që ai mund të shfaqet. Kur'ani thotë: "… nuk ka dhunë në fe …" (sure "El-Bekareh", 256) Gjithashtu, Islami lufton rreptësisht fanatizmin fisnor dhe racizmin: "Njeriu është vëlla i njeriut, e do ose e urren atë." dhe se të gjithë njerëzit janë vëllezër të nderuar: "Me të vërtetë, Ne i nderuam pasardhësit e Àdemit dhe i mundësuam atyre të udhëtojnë hipur në tokë e në det. Ne i kemi furnizuar ata me ushqime të mira dhe atyre Ne i kemi dhënë përparësi ndaj shumicës së krijesave që kemi krijuar." (sure "El-Isrà", 70) Kur Profeti u flet disave, në të vërtetë u flet të gjithëve, u flet arabëve e jo arabëve, të kuqve e të bardhëve, të verdhëve e të zinjve, u flet atyre që të jenë vëllezër e të bashkëpunojnë mes tyre. Të gjithë kanë të përbashkët cilësinë "njeri" dhe origjinën e vetë njeriut. Profeti nuk i ndan njerëzit sipas kombësisë e sipas seksit, megjithëse ata ndryshojnë nga njëri-tjetri. Ai disa i ka lartësuar mbi të tjerët në atë masë që në shpirtin e tij ka dëshirë për të bërë mirë. Profeti thotë: "O njerëz, me të vërtetë Zoti juaj është Një, edhe baba juaj është një, prandaj nuk ka përparësi arabi ndaj jo arabit e as jo arabi ndaj arabit, as i kuqi ndaj të bardhit e as i bardhi ndaj të kuqit dhe përparësia është vetëm me devotshmëri! Dëgjoni, ju që jeni këtu, këto fjalë t'ia komunikoni atij që nuk ndodhet këtu." Sa shumë e lartëson Profeti devotshmërinë, besimin dhe fenë, të cilat rrotullohen në kuadrin e shërbimit për komunitetin. Ai e kontrollon kuptimin e kësaj thënie kur dikush heq dorë nga puna e dobishme dhe thotë: "Zbukuroje fqinjësinë për fqinjin tënd, që të jesh besimtar." dhe "Të gjithë njerëzit janë nën kujdestarinë e Allahut. Më i miri i njerëzve është ai që është më i dobishëm për ata që Ai ka nën kujdestari." dhe "Feja është trajtim i ndërsjellë." Një burrë e ka pyetur Muham'medin: "Cili është Islami më i mirë?"

Ai tha: " Të shpërndash ushqim dhe të përshëndesësh me Selam atë që e njeh dhe atë që nuk e njeh."
Islami, ashtu siç e do atë Profeti është në shërbim të njerëzve dhe i respekton ata pa bërë dallim, as ndërmjet myslimanit e jo myslimanit, as ndërmjet arabit e jo arabit, as ndërmjet të kuqit e të bardhit dhe as ndërmjet atij që e njeh e atij që nuk e njeh, sepse vetë cilësia njeri është e mjaftueshme që ta bëjë tjetrin të japë ushqim dhe të jetë i pari në përshëndetje. Në ajetin: "Vërtet, Ne e kemi respektuar njeriun …", Allahu njofton se Ai respekton e nderon të gjithë njerëzit dhe nuk veçon myslimanët. Hadithet që ne sollëm në këtë kapitull tregojnë qartë se Islami më i mirë është që të gjithë njerëzve t'u shtrish dorën, t'u hapësh zemrën, t'i shikosh në fytyrë, të jesh për ata një komshi i mirë e të sillesh mirë, t'i duash dhe t'u bësh atyre të mira. Prej Profetit kemi argumentin më të lartë e më të madh që tregon atë çka deshi ai për Islamin në të gjitha kuptimet e së mirës. Kjo mirësi, me fjalën e Profetit, qëndron në shërbimin, ndihmën konkrete dhe në punën për vetë jetën, madje edhe për kafshët. Një herë, gjatë një bisede të zakonshme, ai u ka treguar shkurtimisht shokëve të tij një ndodhi: "Një lavire, kur po kalonte rrugës, pa një qen që kishte nxjerrë gjuhën nga etja. Ajo hoqi këpucën e saj, e lidhi me litar, e lëshoi në pus, e mbushi me ujë dhe kështu i dha ujë qenit. Allahu e falënderoi atë dhe e futi në Xhen'net." Ky qëndrim i Profetit ndaj jetës është shumë i madh. Ai e shenjtëron jetën deri në këtë gradë kaq të lartë dhe pohon se Allahu ka falënderuar laviren dhe e futi atë në Xhen'net, vetëm e vetëm, se ajo i shoi etjen një kafshe. Një mirësi e tillë nuk mund të shihet as edhe për një luftëtar që bie në fushën e betejës, ashtu siç e pamë nga njoftimi për Refâ'a bin Zejdin. Nëkëtëkuptim,Profetiështëshumëiashpër,kurthotë:"Njëgruakahyrënëzjarr përnjëmace,tëcilënajoekishtelidhurdheasnukeushqenteasnukelintetëlirë." Kur lavirja hyri në Xhen'net, se ndihmoi një qen, dhe gruaja tjetër hyri në zjarr se nuk i dha ushqim e ujë maces e as nuk e liroi që ajo të gjente vetë ushqim, si do të jetë puna e akaparuesve dhe e shfrytëzuesve, të cilët grabisin pasuritë e popullit dhe thithin mundin e klasave punonjëse? Si do të jetë puna e atyre që mundohen t'i ndajnë njerëzit në klasa shoqërore dhe ekonomike të diferencuara, ku i madhi ha të voglin në mënyrën më të urryer, shto këtu edhe ndarjen sipas kombësive, që luftojnë njëra–tjetrën? Ndërkaq bën thirrje vetëm për veten e tij, që vetëm ai të jetë më i lartë dhe vetëm ai të jetë i parë dhe askush tjetër përveç tij. Si do të jetë puna e skllavëruesve të masave?

Si do të jetë puna e atyre popujve që sulmojnë kombet e tjera, që grabisin të mirat e tyre, që kolonizojnë tokat dhe që lartësohen mbi mundin e atyre?

* * *

Këto ishin linjat e përgjithshme të bashkëpunimit të species njerëzore në Kur'àn e në hadith.

Mbështetur mbi këto linja kanë ecur me përpikëri të plotë sunduesit e pushtetarët islamë vetëm gjatë dy periudhave dhe i kanë kundërshtuar ashpër këto linja në dy periudha të tjera: kanë ecur sipas linjave të Kur'ànit e të hadithit në kohën e Profetit, në kohën e hilafetit të Ebù Bekrit e të Ymer bin El-Khat'tàbit dhe pastaj gjatë hilafetit të imam Aliut. Linjat e Kur'ànit e të hadithit janë kundërshtuar në kohën e Osmanit, gjatë së cilës fisi i tij emevi, duke shfrytëzuar anën e tij të butë, u maskuan me të. Pastaj në kohën pas imam Aliut, që janë shekujt e sundimit të emevive në Sham e të ab'bàsive në Bagdad, me përjashtim të një kohe të shkurtër, kur halife ishte personaliteti i shquar emevi Ymer bin Abdul-Azijzi. Gjithashtu, edhe në disa kohë fare të shkurtra, që kalonin me shpejtësi dhe nuk kishin mundësi të ecnin në rrugën e drejtë e të bënin ndonjë punë të madhe.

* * *

Gjatë kohës që ishte në pushtet Osman bin Af'fànit, personi që na intereson më shumë në studimet tona vijuese, përmasat e sundimit u tjetërsuan në krahasim me ato që ishin më parë. Gjatë asaj kohe në pushtet erdhën fisi i emevive, të cilët sunduan tokën, pasurinë e njerëzit dhe vunë nën monopolin e tyre ushqimin e masës së gjerë. Halifeja i tretë, i cili bënte kujdes të ruante lidhjet me farefisin i la atyre fushë të lirë të nxjerrin hilafetin nga fytyra e tij njerëzore dhe të shtronin rrugën për shndërrimin e hilafetit në pronë të emevive. Në vendin e duhur do të flitet me hollësi rreth kësaj çështjeje. Për një farë kohe pushteti ra në dorën e Ali bin Ebù Tàlibit, i cili u vu në krye të qeverisjes në vorbullën e revolucionit popullor, me tërë kuptimin e fjalës revolucion, për nga shkaqet e objektivat. Si e gjeti djali i Ebù Tàlibit qeverisjen dhe si qe puna e tij?

SUNDIMI ËSHTË PREJ KOMUNITETIT

* Nuk ka punë të goditur pa këshillim.

* Unë jam një prej jush, për mua janë ato të drejta që janë edhe për ju, gjithashtu mbi mua janë ato detyrime që janë edhe mbi ju.

* Shkoni me shumicën, sepse ndihma e Allahut është me komunitetin.

* Zemrat e të përkujdesurve janë depozita të kujdestarit të tyre, që ai të depozitojë në to drejtësi apo padrejtësi dhe, kur të kërkojë, aty do t'i gjejë.
Aliu

Ai ka thënë një fjalë shumë të shkurtër, por shumë të lartë; fjalë të thjeshtë e të thellë si vetë e vërteta, aq sa dukej si shkëndijë e lehtë e mendjes dhe si vërshëllimë e shigjetës:
"Sa e çuditshme! A është hilafeti për shokë e të afërm?!"

Hilafeti, para se ta merrte djali i Ebù Tàlibit, kishte filluar të tjetërsohej në pronë të emevive, ashtu siç u tha më sipër.
Sundimtarët, ministrat dhe ata që zinin poste ministrore ishin mësuar aq shumë me pushtetin, sa e mendonin si një të drejtë vetëm të tyren, për shkaqe të fisit e të prejardhjes, si dhe për çdo gjë që vinte në përforcimin e pushtetit, si: para e ryshfete, traktate e pazarllëqe; gjithashtu, ata ishin mësuar t'i shikonin të drejtat e popullit sikur ishin të varura vetëm nga vullneti i tyre, pavarësisht se puna kishte përmasa të së mirës e të keqes. Masat e shtypura, në kënd-vështrimin e këtyre njerëzve, nuk ishin gjë tjetër veçse shpina të zhveshura, që bëheshin kullotë për kamxhikët dhe vinça për të ngritur peshë të rënda. Këtu duhet shtuar se hilafeti i Osmanit i dha rastin kësaj kategorie push-tetarësh, shumica e të cilëve ishin të fisit të emevive (beni umeje'je) ose partizanë të tyre, të përgatitnin mjete për të ndërtuar sundimin e tyre, që

e mbështesnin: paratë, ryshfetet, pazarllëqet, lënia dorë të lirë personave ekzekutivë mbi fatet e mbi qafat e masës. Këta punonin me ata persona që i ndihmonin në pazarllëqet e tyre. Në një gjendje të tillë shteti ishte i pjesëtuar mbi këto kolona të reja të sajuara prej emevive, të cilët edhe në Islam, sipas dëshmive historike, ishin po ata që kishin qenë në kohën e injorancës para Islamit. Shumica e personave ekzekutivë nuk nëpërkëmbnin vetëm ata që i linin fushë të lirë veprimi për të akaparuar, për të shfrytëzuar dhe për të sunduar. Kështu, në dorën e tyre ranë çelësat e "Shtëpisë së pasurisë" dhe shpata e pushtetit. Populli i dha atyre atë çka mund të jepte dhe kështu u bë pronë e tyre personale. Natyrisht që populli është i përbërë nga besimtari që punon për të mirën e përgjithshme e është i kënaqur të ndihmojë sundimtarin e drejtë, edhe pse furnizimi për atë nuk vjen lumë; gjithashtu, popull është edhe renegati që e fut kokën nën guaskën e renegatëve të tjerë dhe së bashku rrinë në përgjim të drejtësisë e të njerëzve të drejtë, derisa të ngrihen kërkuesit e sundimit. Atëherë ai hyn në pazarllëqe dhe i mbështet ata dhe kështu fiton, por ai i rikthehet pazarllëqeve dhe i mbështet sa herë që shikon mundësinë e fitimit.

* * *

Koha e hilafetit të djalit të Ebù Tàlibit e gjeti botën në këtë gjendje. Njerëzit shkonin sipas asaj që mendonin: ose vdisnin në ndihmë të hilafetit në personin e imamit, të cilit i njihnin drejtësinë dhe prirjen e tij kah masa e popullit, ose tejkalonin të gjitha arsyet e ndihmonin sundimin nën elementin emevi, i cili punon me këmbëngulje të madhe për rikthimin e lavdisë së tij të kohës së injorancës para Islamit, pavarësisht nga të përpjetat e vështirësitë e rrugës e të viktimave të shumta që do të binin. Imami nuk e donte hilafetin e as nuk punonte që të shkonte në rrugën drejt hilafetit, por patjetër ka dhënë ndihmesën e tij në administrimin e punëve në kohën e Ebù Bekrit dhe të Ymerit. Gjithashtu ai ka kështilluar edhe Osmanin në kohën e sundimit të tij. Ai nuk është ankuar që kishte dhënë besën dhe ka shkuar te ata vetëm kur bëhej fjalë për të vënë drejtësinë në vendin e duhur. Të gjitha këto tregojnë se Aliu nuk ka shfaqur ndonjë interesim të veçantë nëse hilafeti do t'i jepej apo nuk do t'i jepej atij. Në këtë kohë ai nuk e dëshironte hilafetin, por ishin të tjerët që e donin atë halife. Për këtë të vërtetë ka dëshmi nga historia dhe dëshmi nga fjala e vetë Aliut. Ditën e besëdhënies, pas vrasjes së Osmanit, ai tha: "Më lini mua, shkoni

te ndonjë tjetër. Nëse ju më lini mua, unë jam si çdonjëri prej jush dhe unë do të jem më i dëgjueshmi e më i binduri ndaj atij që ju do t'i besoni qeverisjen tuaj; unë jam më i mirë për ju si ministër, se sa të jem prijës." Në atë kohë imami nuk ishte i kënaqur me hilafetin, për shkak se ai e donte hilafetin me fytyrën e tij të vërtetë, kurse njerëzit e donin hilafetin me një fytyrë tjetër. Ai nuk ishte me ata, por as ata nuk ishin me të, sepse, siç thoshte vetë, ishte: "Një kohë kryeneçe e periudhë kurthesh, në të cilën bamirësi emërtohet keqbërës dhe i padrejti bëhet gjithnjë e më mendjemadh."; gjithashtu ai thoshte: "Horizontet janë mbuluar nga retë, argumenti mohohet, njerëzit bëjnë punë të dyshimta, ecin në rrugën e epsheve, janë shurdhë me veshë dhe memecë që flasin, janë të verbër me sy, nuk janë të lirë e të sinqertë kur ballafaqohen në luftë dhe nuk janë vëllezër të besueshëm në kohë sprovash të rënda." Ishte kështu se njerëzit nuk parashikonin se ai do t'i përgjigjej atyre për të ngritur lart të paditurin. Ai nuk do të pranonte të dëgjonte që ata të qortonin tjetrin në mungesë, pa dëgjuar më parë fjalën e të akuzuarit, që edhe ai të shprehte mendimet e dëshirat e veta. Kjo ishte gjendja e vërtetë që po kalonte imam Aliu gjatë ditëve të vrasjes së Osmanit. Ndërkaq ai e kishte zëvendësuar Osmanin dhe njerëzit ishin të nxituar që t'i jepnin besën, megjithëkëtë ai ngurronte të pranonte besën, pasi qëllimi i parisë dhe të pasurve ishte e kundërta e asaj që ai dëshironte për të mirën e masës së njerëzve. Njëkohësisht kishte edhe faktorë të tjerë të rëndësishëm që e shtynin djalin e Ebù Tàlibit të pranonte besën që ata dëshironin prej tij: drejtësia shoqërore ishte në rrezik; i forti hante të pafuqishmin; personeli ekzekutiv dhe pushtetarët kishin dorë të lirë mbi furnizimet me ushqim e mbi vetë njerëzit; të pasurit dhe paria ëndërronin zaptimin e tokave, akaparimin e të mirave materiale dhe gllabërimin e njerëzve. Në një gjendje të tillë ai nuk mund të qëndronte larg marrjes së përgjegjësisë së drejtimit, kur punët në tërësinë e tyre pas pak kohe mund të ishin në duart e "kurejshëve epshshfrenuar", sipas një shprehje të vetë Profetit. Kjo shtresë e vogël në numër kishte nënshtruar komunitetin dhe shumicën, në një kohë që komuniteti, grupi, në pikëpamjen e Aliut, ka ndihmën e Allahut: "Shkoni me shumicën, sepse ndihma e Allahut është me komunitetin." Prandaj, pranimi i besës ishte detyrim për të, edhe pse kjo e ngarkonte me një barrë, që nuk kishte fuqi ta mbante një njeri bamirës si ai, "në një periudhë kurthesh, kur bamirësi numërohet keqbërës". Aliu thotë: "Unë ndiej keqardhje dhe mosdurimi në pësimet më frikëson, se këtë popull do ta sundojnë naivët e mëkatarët, të cilët pasurinë

e Allahut do ta bëjnë shtete, robtë e Allahut do t'i trajtojnë me mendjemadhësi, do të luftojnë të mirët dhe do të ndajnë në parti të drejtët." Aliu e urrente veçimin, kur veçimi nuk i shërbente komunitetit. Njeriu, që veçohet dhe është i aftë të jetë në shërbim të komunitetit, në fakt ka mohuar vetveten, ka mohuar qëllimin e lartë të pranisë së tij në shoqëri, e cila dëshiron për individët e saj që ata të bashkëpunojnë për më të mirën e të mbështesin njëri-tjetrin kur urdhërojnë punë të mira. Për të kuptuar qeverisjen e Aliut dhe politikat e tij ekonomike, financiare dhe sociale, patjetër duhet të shikojmë origjinën e tyre.

* * *

Në këndvështrimin e djalit të Ebù Tàlibit pushteti e sundimi nuk është një e drejtë që Allahu ia ngarkon një njeriu, nuk është një e drejtë që i takon vetëm këtij njeriu, që ai të vazhdojë të jetë sundimtar aq sa dëshiron vetë dhe aq sa të duan paria e të afërmit e tij, ashtu siç ndodhi më pas nën sundimin e emeveive e të abasive ose ashtu siç ishte në historinë e Evropës në kohën e mesjetës, kur për sundimtarin ose mbretin pohohej se ishte hija e Zotit në tokë dhe se vullneti i tij është vullneti i Krijuesit të qiellit. Prandaj, në vullnetin e mbretit nuk mund të mendohet të ketë veprime që lejohen ose që nuk lejohen. Në pikëpamjen e Aliut sundimi është e kundërta e këtij koncepti, se sundimi është prej komunitetit dhe është po komuniteti ai që i jep ose i heq sundimin cilit të dëshirojë, si shpërblim për punën e mirë ose si dënim për punën e keqe. Aliu thotë: "Nëse ata të dhanë sundimin në të mirën, atëherë të jesh në shërbim të tyre dhe, nëse ata kanë kundërshtime mes tyre, atëherë lëri ata në punën e vet.", gjithashtu Aliu thotë: "Shikoni, nëse do të injoroni, injoroni, por, nëse do të drejtoni punët, shikoni në mënyrë të barabartë të vërtetën dhe të gabuarën, sepse secila ka mbajtësit e vet!" Përsa i përket pushtetit të sundimtarit, në konceptin e Aliut, ai e merr fuqinë prej zbatimit më të mirë të ligjit shoqëror. Për këtë Aliu, në predikimin, që mbajti me rastin e besëdhënies, tha: "O njerëz, unë jam një prej jush. Për mua janë ato të drejta që janë edhe për ju, gjithashtu mbi mua janë të njëjtat detyrime që janë edhe mbi ju, por të vërtetën asnjë send nuk e bën të gabuar." Në një predikim tjetër, ai thotë: "O njerëz, betohem në Allahun se unë ju nxis juve të jeni të bindur, vetëm nëse unë vetë ju kam parakaluar në bindje, gjithashtu, unë nuk ju ndaloj nga mëkati, nëse unë vetë nuk jam ndaluar nga mëkati para jush."

Vetëkuptohet se nga ky këndvështrim nuk ka bindje për sundimtarin si person, por për drejtësinë që ai mban, si dhe për zbatimin e ligjeve shoqërore më të mira. Në këndvështrimin e djalit të Ebù Tàlibit, sundimi nuk është një portë, ku sundimtari e hap në drejtim të të mirave materiale, me qëllim që të marrë sa më shumë prej tyre, të cilat pastaj t'ua ndajë pjesëtarëve të familjes, të afërmve, vëllezërve, pasuesve dhe atyre që e ndihmojnë. Në të vërtetë sundimi e pushteti është një portë, të cilën sundimtari e pushtetari e hap për të trajtuar problemet e njerëzve me maturi dhe për të zbatuar shkaqet më të mundshme të barazisë mes shtetasve, që të shpërblejë bujarët sipas masës së bujarisë dhe me aq sa i lejojnë kushtet e kohës të ndalojë akaparimin e shfrytëzimin e mundit të të tjerëve. Gjithashtu, ai detyrimisht duhet të zbatojë drejtësinë, edhe në qoftë se kjo do të çojë në shkatërrimin e vetë sundimtarit nga duart e keqbërësve. Është detyrë e sundimtarit të orientojë ndërgjegjen e mendjet e njerëzve sipas një orientimi të bazuar në rregulla të vërtetuara e të qëndrueshme në moralin e në rrugën e vetë sundimtarit. Më vonë, Aliu i shkruante disa guvernatorëve të tij: "… pjesa jote në pushtetin tënd të mos jetë një pasuri nga e cila ti ke dobi, as mllef, që ta përhapësh, por të jetë vdekje për të gabuarën e të pavërtetën dhe gjallërim për të drejtën." Sundimi, në pikëpamjen e Aliut, është ruajtja e komunitetit prej shtresës së tiranëve, sepse "ndihma e Allahut është me komunitetin" dhe sundimi nuk mund të jetë as për shokët, as për të afërmit. Aliu ishte shumë i habitur nga një koncept i tillë, në lidhje me hilafetin, prandaj e thotë fjalën e tij të lartë, të thjeshtë e të thellë, si vetë e vërteta, megjithëse është fjalë e shkurtër, duket si një shkëndijë e hollë që kalon në mendje dhe një dridhje e lehtë në shpirt: "Sa çudi! A mund të jetë hilafeti me shokë e me të afërm?!" Në pikëpamjen e djalit të Ebù Tàlibit, sundimi nuk është për shkak të vlerës së të lavdishmëve të fisit, as për shkak të ndonjë nderimi të hershëm, mbi të cilin ndërtohen fronet dhe as që të përdoret si ndërmjetësues për të robëruar njerëzit, sepse "Nuk ka vlerë më të lartë se kryeultësia dhe nuk ka nderim më të madh se dituria."; "Bujaria është më e mëshirshme se njerëzit e fisit." Jo dhunës fizike për nënshtrimin e grupeve me shpatë e me zjarr ose me prerjen e furnizimeve me ushqim e duke derdhur gjakun e tyre kot; jo dhunës psikike për të nënshtruar komunitetet ndaj sundimtarit, me frikësime e me premtime, këtë fjalë e thotë imami, i cili e adhuron Zotin e tij jo që të arrijë shpërblimin prej Tij ose ngaqë i frikësohet dënimit të Tij, por vetëm e vetëm se Ai e meriton adhurimin. Fillimisht imami i drejtohet ndërgjegjes së individit me kujdesin për të mirën, i drejtohet

ndërgjegjes së komunitetit dhe ndërgjegjes së njeriut, pastaj i flet drejtpërdrejt logjikës së komunitetit, pasi është komuniteti ai që shikon e gjykon punët e sundimtarit dhe pastaj vendos në favor ose kundër tij. Sundimi e pushteti nuk është shtypje e mendimit dhe tiranizimi i punëve; prandaj në mendimin e imamit ka përparësi kuvendi këshillues. Komuniteti ka të drejtën e plotë të kërkojë prej sundimtarit e pushtetarit "që ai të mos i mbajë atyre asnjë sekret e të mos u fshehë atyre asnjë punë", natyrisht, me përjashtim të problemeve, mbajtja sekret e tyre për një farë kohe i shërben vetë komunitetit. Gjithashtu, komuniteti ka të drejtën e plotë të kuptojë mendimet e sundimtarit të vet në të gjitha punët që sjellin mirësi për ata, por edhe sundimtari ka detyrimin e prerë që të presë të gjitha mendimet që i vijnë, sepse në këto mendime ka gjëra që atij nuk i kanë shkuar në mendje e nuk i kanë regëtirë në ndërgjegje ose dituria e tij nuk ka arritur deri në ato gjëra. Për të gjitha këto, ai që mirëpret mendimet – ashtu siç thotë Aliu – "njeh vendet ku ka gabuar" dhe kush i njeh vendet ku ka gabuar, ka mundësi të operojë në mënyrë të drejtë, prandaj mendimet e komunitetit janë të domosdoshme. Për më tepër, prej këtyre mendimeve nuk përfiton vetëm sundimtari për sundimin e tij, por përfitojnë edhe masat e qeverisura, në kuptimin se po qeverisen, sepse mendimi i komuniteteve, në të gjitha gjendjet, i gjykojnë punët në atë mënyrë që nuk sjell pendim. Aliu i pohon këto të vërteta në atë gradë që nuk pranojnë asnjë lloj interpretimi, kur ai thotë: "Nuk ka veprim të drejtë, kur lihet këshillimi." Nuk është prej cilësive të sundimtarit që ai të informojë guvernatorët e tij në mënyrë të paqartë ose nga frika e njerëzve të maskojë ndonjë veprim, me qëllim që të arrijë ndonjë problem për të cilën ai ka nevojë. Prandaj Aliu, duke iu drejtuar drejtpërdrejt njerëzve, u tregonte atyre se kjo është njëra nga të drejtat e tyre dhe thoshte: "Ndriçohuni nga shkëndija e një llambe të qartë." Në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit, hilafeti nuk ishte as largim prej njerëzve, as largim prej popullit, as afrim kah mendjemadhësia, as perde për të mos parë gjendjen e masës dhe nevojat e individëve e të komuniteteve, në të kundërt, hilafeti është shkak për afrimin e sundimtarit me njerëzit, që ai të jetë i mëshirshëm dhe kryeulët ndaj tyre, prandaj largimi prej njerëzve nuk mund të ketë asnjë justifikim të pranueshëm e as argument që ta vërtetojë. Nëse njerëzit janë të zemëruar me sundimtarin, për shkak të këtyre shkaqeve, patjetër që atij duhet t'i rëndojë çështja e tyre, ashtu siç i rëndon çështja e tij, sepse qëndrimi i tyre ndaj sundimtarit duhet të jetë kopje e qëndrimit të tij ndaj tyre. Në lidhje me këtë çështje Aliu thotë: "Zem-

rat e të përkujdesurve janë depozita të kujdestarit të tyre, që ai të depozitojë në to drejtësi apo padrejtësi dhe, kur të kërkojë, aty do t'i gjejë." Sundimi në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit kurrë nuk është fanatizëm, sepse fanatizmi është i papranueshëm, me përjashtim të rasteve kur ai është "Për morale të larta, për veprim me mirësi, për të hequr dorë nga mëkati, për të qenë i matur me njerëzit dhe për të larguar ngatërresat e shkatërrimin në tokë.". Në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit, sundimi nuk duhet të jetë në dorën e atyre personave, për të cilët thuhet: "Sikur ata të viheshin sundimtarë mbi ju, do të bënin punët që bënte Kisraja dhe Çezari.", të cilët janë prej "mashtruesve dhe të pabesëve", janë prej "mëkatarëve e mizorëve" dhe "ngrënësve të ryshfetit", janë prej atyre që sundimi i tyre ushqen të ngopurit. Për të gjitha këto Aliu nuk e pranon hilafetin, por është i detyruar ta pranojë atë vetëm e vetëm ngaqë është i vendosur të vërë të drejtën në vendin e saj dhe për të mposhtur të gabuarën, ndryshe për të, ndarja nga jeta do të ishte shumë më e mirë. Pikërisht, për të gjitha këto dhe për të tjera shkaqe, Aliu i paralajmëron njerëzit që t'i kërkojnë llogari pushtetarëve të tyre, të mbikëqyrin punët e tyre, të mos pranojnë për sundimtar atë që nuk është shërbyes për ata. Gjithashtu, ai i paralajmëron njerëzit që të shfaqin urrejtje kur të dëshirojnë, por edhe të shfaqin bindje. Prandaj ai u thotë njerëzve: "Dëgjoni, ju duhet të urreni e të dënoni që të sundoheni prej naivëve… që të zhyteni në poshtërim, që të kënaqeni me fundosjen nën tokë dhe që pësoni vetëm humbje." Madje ai, urrejtjen ndaj dhunës e ve përballë kënaqësisë ndaj drejtësisë dhe në një fjalë të urtë thotë: "Në të vërtetë njerëzit e kanë të përbashkët kënaqësinë dhe bindjen: ai që është i kënaqur nga një punë, patjetër që ka hyrë në të dhe ai që urren, ka dalë prej saj." Për të gjitha këto dhe për të tjera shkaqe, ai në asnjë rast nuk ka lënë porosi për personin që do ta zëvendësonte në detyrë pas tij, pasi kjo çështje i takon vetëm komunitetit dhe, kur ata i kërkuan që zëvendës i tij, në postin e halifes, të ishte djali i tij, Hasani, Aliu kundërshtoi dhe tha: "Unë as nuk ju urdhëroj dhe as nuk ju ndaloj, ju e dini më mirë." Në këto fjalë janë përmbledhur moralet më të larta në lidhje me cilësitë e sundimtarit e të pushtetarit, janë përmbledhur dhe pohuar me qartësi të plotë liritë e përgjithshme dhe të drejtat e njerëzve për të drejtuar punët e tyre, ashtu siç dinë ata dhe sipas përzgjedhjes së vet: Përse do t'i urdhëronte ata që zëvendës të bënin djalin e tij, kur ata nuk e donin atë? Përse do t'i ndalonte ata të mos e bënin atë zëvendës të tij, në një kohë që ata kishin gjetur në të personin me të cilin do të ishin të kënaqur?

Në të dyja rastet, a nuk e dinin ata më mirë gjendjen e nevojat e tyre dhe problemet e shoqërisë së tyre?
A nuk e kishin vetëm ata të drejtën për të vendosur që të shkonin drejt asaj që dëshironin?
Në të vërtetë ky është kufiri më i largët i respektit për lirinë e grupit dhe pohimi më i qartë për të drejtën e njeriut për sundimin e vetes. Me Aliun, respektimi i lirive të njerëzve arriti deri aty sa ai i dha atyre liri veprimi edhe për problemet që kishin lidhje me vënien e tij në postin e sundimtarit ose edhe me shkarkimin e tij nga ky post. Ai veproi kështu kur shumica kishte pohuar besëdhënien për të qenë ai sundimtari, ndërsa një grup prej njerëzve kishin qëndruar të mënjanuar, duke mohuar kështu të drejtën e komunitetit, në lidhje me personin që ata kishin vënë për sundimtar të tyre. Aliu kundërshtoi çdo veprim që mund të vinte me rrugë presioni ose imponimi. Kështu ndodhi me disa persona që nuk pranuan t'i japin atij besën për të qenë sundimtar, megjithëkëtë ai kurrë nuk e pakësoi mirësinë ndaj tyre, nuk u ngatërrua në të tilla çështje dhe nuk ushtroi asnjë lloj pushteti, por as nuk la pas dore cilindo, që në ndonjë moment mund të përkeqësonte vullnetin e komunitetit. Ai i lejoi këta individë të qëndrojnë në mendimin e tyre, me kusht që të mos ngatërroheshin në punët e njerëzve. Me këtë veprim imami pohonte sheshit të drejtën e individit dhe të komunitetit në një kuadër të vetëm. Shpjegimi më i pikasur, në lidhje me këtë çështje, është qëndrimi që mbajti imami ndaj Sa'd bin Ebù Vek'kàsit, i cili ishte njëri ndër anëtarët e këshillit (shùrà) dhe që kundërshtoi besëdhënien e tij për Aliun. Megjithëkëtë Aliu nuk u mor me të, pasi ai i tha Aliut: "Nga unë nuk ke asnjë pengesë." Prej personave që nuk pranuan të pohojnë besëdhënien e tyre për Aliun ishte edhe Abdulla bin Ymeri, prandaj Aliu, për të shmangur përhapjen e ngatërresave, i kërkoi atij një dorëzanës, por ai nuk pranoi të sjellë dorëzënës. Atëherë Aliu i tha atij: "E kam ditur se ti je me moral të keq e i vogël. Lëreni atë, unë vetë janë dorëzënës për të!" Edhe të tjerë kundërshtuan të pohojnë besëdhënien e tyre, prandaj Aliu edhe këtyre i vuri kusht të qëndronin larg ngatërresave dhe të mos dëmtonin vullnetin e shumicës së komunitetit. Disa prej kryengritësve deshën të ushtronin presion ndaj disave që nuk kishin dhënë akoma besën, madje edhe deshën të ishin të ashpër ndaj tyre, por Aliu e kundërshtoi me tërë forcën e tij dëshirën e tyre. Rregulli i tij i përgjithshëm, për çështjen e besëdhënies, bazohej në të vërtetën që ai mendonte dhe që e shprehte me fjalën e tij: "Ai që e jep besën me bindje, unë e pranoj dhe ai që kundërshton, unë heq dorë prej tij." Liria

e individit është e garantuar në qeverisjen e Aliut, derisa ajo nuk dëmton lirinë e komunitetit. Pikërisht, për këtë shkak ai nuk ia la këtë liri Zubejr bin Av'vàmit, Talha bin Abdullahut dhe Muàvije bin Ebù Sufjànit, por ia la Sa'd bin Ebù Vek'kàsit, Abdullah bin Ymerit dhe të tjerëve që kundërshtuan të japin besën. Tre personat e përmendur synonin të shtinin në dorë sundimin, pasi ishte ky sundim që u siguronte pasuri, lavdi e pushtet dhe për këtë shkak ata do të ngriheshin kundër halifes së ri, në mos sot, patjetër do të ngriheshin të nesërmen. Ata u futën me qëllim në rrugën e ngatërresave e përçarjes së radhëve dhe nxitën njerëzit të ngriheshin kundër atij që ishte modeli më i mirë në mesin e tyre. Për më tepër, këta të tre ishin të fuqishëm, pasi kishin pasuri dhe ushtri, çka ia lehtësonte atyre përhapjen e ngatërresave. Për të gjitha këto shkaqe Aliu nuk i la ata të lirë në veprimet e tyre. Më poshtë, në kapitullin "Komploti i madh kundër imamit" do të shpjegojmë drejtësinë e mendimit të imamit në lidhje me këta persona. Atëherë, sundimi është prej komunitetit dhe nuk ka imponim për besëdhënien, me përjashtim të rasteve kur interesi i komunitetit e bën të domosdoshme, por jo imponim për interes të sundimtarit. Ky është koncepti më madhështor i marrëdhënieve ndërmjet sundimtarit e të sunduarit, në lidhje me lirinë e fjalës e të veprimit. Në një gjendje të tillë, ishte e natyrshme që djali i Ebù Tàlibit të kërkonte nga nëpunësit e guvernatorët e tij, që të kishin me popullin të njëjtat lidhje që kishte ai vetë me popullin, prandaj, ashtu siç do të shikojmë më poshtë, ai ishte tepër kërkues ndaj tyre dhe i mbante ata nën kontroll të përhershëm, madje ishte edhe i ashpër ndaj tyre, kur një gjë të tillë e kërkonte kujdesi për të drejtat e masës. Në këtë drejtim ai hodhi një hap të shkëlqyer, që ishte në harmoni me kushtetutën e tij të përgjithshme. Madje ky hap i tij është në harmoni edhe me kushtetutat më të arritura të popujve të sotëm. Kushtetuta e tij e bën të qeverisurin mbikëqyrësin më të lartë mbi sunduesin dhe një burim për mënyrën e qeverisjes nga ana e sunduesit. Kur Aliu emëronte një guvernator në ndonjë krahinë ose në ndonjë qytet, i jepte atij një marrëveshje, që ai ta lexonte para njerëzve dhe, kur njerëzit e miratonin këtë marrëveshje, pasi e kishin dëgjuar të lexohej prej këtij të emëruari, atëherë ajo merrte formën e një kontrate mes tyre e atij, për pasojë, nuk lejohej më që ata të vepronin në kundërshtim me të, ashtu siç nuk i lejohej as këtij pushtetari të bënte interpretime, që ishin në kundërvajtje me atë çka ishte shkruar mbi atë kontratë, pak apo shumë qoftë kundërvajtja. Në rast se kjo kontratë shmangej, patjetër që Aliu e kishte detyrim të zbatonte menjëherë dënimin për këtë devijues.

LIRIA DHE BURIMET E SAJ

* Të mos jesh skllav i tjetrit, se Allahu të ka krijuar të lirë.

* Të kam lejuar të bësh atë që mendon, se është për të mirën tënde.

* Të mos urreni asgjë nga gjendja juaj.

* Ata të dy më dhanë besën për këtë punë, sikur të kundërshtojnë, unë nuk do t'i imponoj ata, ashtu siç nuk do të imponoj as të tjerët.

Aliu

Shoqata Ilmi

Këtë besim origjinal e të thellë në lirinë, Aliu e hedh në themelet mbi të cilat ishin ndërtuar programet e tij për qeverinë, politikën dhe administratën. Duke folur për këto programe Aliu shpjegoi qartë, parashtroi në mënyrën më të bukur, urdhëroi e ndaloi, bëri paqe e luftoi, shkarkoi e la në post, ndenji së bashku me njerëzit, trajtoi fëmijët e vet dhe adhuroi Zotin e tij. Përsa i përket pikëpamjes për lirinë, ajo është nxjerrë nga pikëpamja e tij e përgjithshme për gjithësinë e për shoqërinë: liria është poli lëvizës në rrugën e së mirës, në gradën më të lartë. Kuptimet e kësaj lirie burojnë prej marrëdhënieve me të cilat janë të lidhur bijtë e shoqërisë dhe në po atë shkallë burojnë prej ndërgjegjes njerëzore dhe prej vetë ekzistencës. Për lirinë ka kolona mbajtëse dhe pesha e saj qëndron mbi të gjitha kolonat së bashku. Kështu pohon mendja e vërteton përvoja dhe këtë pohon edhe djali i Ebù Tàlibit! Përsa i përket marrëdhënieve, me të cilat lidhen bijtë e shoqërisë, ato kanë cilësi të dyfishtë: individuale dhe shoqërore. Imami tregoi kujdes të madh të përsoste politikën, qeverisjen dhe vullnetin e tij, me qëllim që të mundësonte për njerëzit një jetesë të ndershme, t'i dhuronte atyre rastin të startonin në fushën e lirisë me format e saj më të kënaqshme e me të gjitha kuptimet e saj, për t'u shtrirë në horizontin e pakufishëm njerëzor. Shtegu i parë, nëpër të cilin kaloi djali i Ebù Tàlibit, ishte biseda me zë të lartë para njerëzve, për përgjegjësinë e tij, për të vënë në vend atë që

ishte e drejtë e për të shkatërruar atë që ishte e gabuar. Pranonte ndjesën e tyre për ndonjë tentativë të dështuar, që mund të mendonin për të gjetur strehim në ndonjë kundërshtim ose mëkat vetjak, duke ndërmjetësuar për ndërhyrje për hir të dashurisë, ose për hir të afërsisë, ose si kompensim për ndonjë ndihmesë të ndërsjellë, me të cilën dëshirohet arritja e shpërblimit material në fshehtësi nga komuniteti. Këtë përgjegjësi ai e ka demonstruar me fjalën e me veprat e tij, të cilat i tejkalojnë përmasat e të zakonshmes para dhe pas hilafetit. Ai u tregoi njerëzve një vendkalim me fytyrë pozitive dhe ky vendkalim ishte orientimi për të mirën në punën e përqendruar, në shkaqet që sjellin të mirën dhe faktorët që çojnë në të; gjithashtu, ai u tregoi njerëzve edhe për një vendkalim tjetër, me fytyrë negative, që konsiston në ashpërsinë, në zbatimin e penaliteteve deri në ekzekutim kapital ndaj të largëtëve e të afërmve, përfshirë armikun dhe vëllain e tij. Ai është i sigurt për atë që dinë njerëzit në lidhje me përkohshmërinë e tij, për ndershmërinë e tij, si dhe për përmbajtjen e tij edhe në gjëra që nuk janë prej shkaqeve të përkohshmërisë e të ndershmërisë. E gjithë kjo ishte vetëm thellim nga ana e tij në zhveshjen e unit nga interesat materiale, me përjashtim të sendeve detyrimisht të domosdoshme, me të cilat mbahet jeta, si dhe për të ruajtur të drejtën e kujdesin e veçantë që ai tregonte ndaj të pafuqishmëve. Këtë kujdes ai e shfaqte me ndjenjat e me tërë qenien e tij. Nga ana tjetër, ai është plotësisht i vendosur të punojë shumë dhe shpejt, me qëllim që të largojë dhunën e tiraninë prej tyre, të punojë për realizimin e së drejtës që kanë njerëzit për të shpëtuar nga nevojat. Ai punon në këtë drejtim, që kjo e drejtë e tyre të realizohet me anë të punës dhe jo me anë të bujarisë e të bamirësisë. Ai është i sigurt në vetvete për realizimin e kësaj të drejte, por ai nuk pranon të tregojë rrugën për në kulluesen e mjaltit, pasi në popull ka edhe nga ata që nuk kanë besë as sa një kokërr elbi. Ai nuk pranon të tregojë rrugën për te endësi i të mëndafshtave, pasi në popull ka edhe nga ata që nuk shpresojnë të ngrihen nga gropa ku janë, qoftë edhe një shkallë të vetme, ashtu siç nuk pranon që atij t'i thuhet prijësi i besimtarëve dhe ai të mos përjetojë së bashku me njerëzit vështirësitë që sjell koha. Aliu e kishte çliruar veten nga prangat e lavdërimit me fisin e me prejardhjen, ashtu siç ishin të prangosur sundimtarët e kohës së tij; e kishte çliruar shpirtin nga ambicia për pasuri e autoritet, nga mendjemadhësia e nga krekosja; e kishte çliruar shpirtin e tij edhe nga zakonet, përveç atyre që ishin brenda kuadrit të mendjes së shëndoshë, që i shërbejnë nevojave shoqërore dhe dëshirës njerëzore për të mirën; e kishte çliruar shpir-

tin prej urrejtjes për armiqtë e tij dhe prej hakmarrjes ndaj atyre që e urrenin atë; e kishte çliruar ndërgjegjen e tij prej të gjitha bisedave sekrete për të bërë punë për të cilën ai nuk kishte besim se ajo ishte punë e mirë ose për ndonjë fjalë që ai nuk ishte i kënaqur, prandaj ndërgjegjja e tij kishte përmasa kaq madhështore; e kishte çliruar edhe trupin e tij nga pasioni për të ngrënët e pijet, për veshjet e banesën, përveç gjërave më të domosdoshme; edhe për gjërat më të domosdoshme nuk merrte asgjë nga "Shtëpia e Pasurive të Përgjithshme" (Bejtul Màl), qoftë edhe pjesën që i takonte ose, më e pakta, të merrte pjesën e tij, ashtu siç e merrnin pjesën e tyre disa prej pushtetarëve e guvernatorëve të emëruar prej tij. Tregimi vijues dhe i vërtetuar për saktësinë e tij na njofton se ai ka shitur shpatën e mburojën e tij e orendi të shtëpisë dhe, me shumën që realizonte nga këto shitje, ushqente veten dhe fëmijët e tij, në një kohë që për nëpunësit e tij jepte me shumicë. Natyrisht që atyre i jepte, me qëllim që ata të mos detyroheshin të pranonin ryshfet, çka do të çonte në padrejtësi ndaj së drejtës dhe do t'i hapte udhë veprimit të gabuar. Imami e çliroi veten nga të gjitha këto punë që të ishte plotësisht i lirë të shpëtonte prej çdo kushtëzimi që mund të hynte ndërmjet tij dhe zbatimit të drejtësisë në mënyrë të barabartë, si për mikun, ashtu edhe për armikun. Gjendjen e tij ai e ka shprehur me fjalë fare të shkurtra: "Kush heq dorë nga dëshirat e tepruara, është i lirë." Edhe devotshmëria e tij ishte devotshmëri e njerëzve të lirë, të cilët besojnë e punojnë me rigorozitetin më të madh në atë që besojnë dhe jo si ata që këtu punojnë për t'u dukur dhe atje për hipokrizi. Ishte prej atyre që nuk punojnë as nga frika e dënimit, as nga dëshira për të arritur shpërblimin. Sigurimin e lirisë për njerëzit, ai e bazon, në radhë të parë, te puna. Imami, trupin e punëtorit e ka zbritur në tokë në pozitën e zemrës bujare të banorëve të Xhen'netit dhe, në lidhje me njerëzit e mirë të punës, ai ka thënë: "Zemrat e tyre janë në Xhen'net dhe trupat e tyre janë në punë." Dobinë e punës ai e ndërton me shpërblimin e punëtorit për punën që bën. Këtë temë do ta trajtojmë më poshtë me hollësi. Për lartësimin e çështjes së lirisë e të punës së lirë, ai vuri kushte që punëtori të mos shpërblehet për çdo punë, pasi puna e bërë pa kënaqësi shpirtërore i sjell të keqe lirisë dhe pastaj edhe vetë punës. Prandaj imami thotë: "Unë nuk mendoj të detyroj ndonjë njeri të bëjë një punë që ai e urren." Ai mjaftohet vetëm me punën që i sjell dobi komunitetit dhe në të njëjtën kohë, për të ruajtur lirinë e individit, ai e ka bërë të drejtë të vetë punëtorit dhe ka priv-

uar nga kjo e drejtë cilindo që e urren punën pa ndonjë justifikim të pranueshëm: "Bollëku është për atë që punon dhe jo për atë që e urren punën." Në kuadrin e këtij studimi, patjetër duhet vënë theksi mbi një çështje tepër të rëndësishme. Nëse do të shikonim fjalën liri të asaj kohe, nuk do ta gjenim atë, në kuptim e saj të gjerë e të përgjithshëm, veçse në programin e Aliut, ku fjala "liri" dhe të gjitha degëzimet e saj, nuk kishin tjetër kuptim përveç kundërshtimit të robërisë, pasi liria është e kundërta e robërisë. Fjala njeri i lirë është e kundërta e fjalës rob e skllav. Nëse do të shikojmë kuptimin e fjalës së Ymer bin El-Khat'tàbit: "Si i robëroni njerëzit, kur nënat i kanë lindur të lirë?", patjetër që do të konstatojmë se forma e kësaj shprehjeje, kushtet në të cilat ajo është thënë dhe faktorët që e shtynë djalin e Khat'tàbit të thotë këtë fjali, përputhen në një kuptim të përbashkët se Ymeri me fjalën "të lirë", ka qëllim vetëm ata që nuk ishin skllevër. Fjala "njerëz të lirë" do të thotë mbajtësit e së vërtetës së fjalës së lirë. Nuk është ajo fjalë që përcjell Ibni El-Khat'tàbi në shprehjen e tij. Mbi këtë fjalë ne do të shtojmë një argument tjetër, i cili konsiston në faktin se Ymeri, me fjalën e tij, i drejtohet atyre që robërojnë njerëzit dhe i urdhëron që të mos skllavërojnë ata që nënat e tyre i kanë lindur të lirë. Me këtë fjalë, ai as nuk i drejtohet vetë skllevërve, as nuk i urdhëron ata të ngrihen kundër skllavëruesve të tyre, kundër atyre që i shesin e i blejnë. Në fjalën e Ymerit urdhri i adresohet vetëm zotërinjve, gjithashtu edhe këshilla i adresohet vetëm atyre, duke i thënë se është më e preferuar që të mos i skllavërojnë njerëzit e pafuqishëm. Kurse te Ali bin Ebù Tàlibi çështja ndryshon krejtësisht dhe koncepti i lirisë është më i gjerë e më i përgjithshëm. Këtë përfundim ne e nxjerrim, së pari, nga teksti i qartë i fjalës së tij dhe pastaj nga përmbajtja e kushtetutës së tij të përgjithshme. E shikojmë lirinë të shprehur në forma të shumta. Koncepti i Aliut për lirinë është i një natyre tjetër, kundrejt fjalës së Ymerit, që trajtuam më lart. Tekstualisht Aliu thotë: "Të mos jesh skllav i tjetrit, se Allahu të ka krijuar të lirë." Shiko si i drejtohet Aliu atij që dëshiron të ketë besim në vetvete dhe që kërkon të ndiejë frymën e lirisë e kuptimin e saj. Fillimisht ai i hedh atij në shpirt njërën prej bazave të qenies së tij, që e zgjojnë atë dhe i thotë se është vetë natyra e ekzistencës ajo që e ka bërë atë të lirë, prandaj ai nuk kundërshton, nuk bindet, nuk punon e nuk flet vetëm se mbi bazën e kësaj të drejte të natyrshme. Me këtë fjalë Aliu hedh në shpirtin e tij farërat e ngritjes kundër kujtdo që punon e që kërkon ta shtrëngojë atë dhe t'i rrëmbejë të drejtën për të qenë i lirë. Në asnjë mënyrë të mos mendojë lexuesi se dallimi ndërmjet fjalës së Ymer

bin El-Khat'tàbit e Aliut është i thjeshtë. Ymer bin El-Khat'tàbit i drejtohet zotërinjve dhe i urdhëron ata që të mos robërojnë asnjë njeri; kurse Ali bin Ebù Tàlibi, me fjalën e tij, i drejtohet të gjithëve dhe i njofton se ata me të vërtetë janë njerëz të lirë. Me këtë fjalë ai e le urdhrin peng në vullnetin e vetë njerëzve dhe jo në vullnetin e zotërinjve, të cilët kur duan robërojnë dhe kur duan i japin lirinë robërve. Në pikëpamjen tonë dallimi është tepër i gjerë e i madh, është dallim që trajton bazat e jo degët dhe tregon thellësinë e mendimit të imam Aliut për konceptin e lirisë. Në tekstin e fjalës së Aliut liria buron nga origjina e saj e natyrshme, buron prej vetë njerëzve. Liria është për njerëzit, prandaj ata vetë kanë të drejtë të vendosin për fatin e tyre, gjithnjë duke u mbështetur në të vërtetën se janë njerëz të lirë. Në konceptin e tij për lirinë imami nuk mendon për ata që duan t'ua rrëmbejnë lirinë njerëzve ose që duan "t'ia japin" atyre lirinë. Thellësinë e pikëpamjes aleviane për lirinë, Aliu e pohon me fjalën e tij kur thotë se liria është një punë e qenësishme, është domosdoshmëri për jetën e brendshme, e cila në vetvete vizaton linjat, kufijtë e kuptimet. Liria nuk mund të ndrydhet, sepse ajo buron prej vetë qenies, për pasojë liria nuk është as e rastësishme, as e jashtme dhe, duke mos qenë e tillë, askush nuk mund të imponojë tjetrin ose ta detyrojë atë me forcë të heqë dorë nga liria, për faktin se kjo punë e tij është e zbrazur nga çdo kuptim dhe nuk ka asnjë efekt. Pra, dallimi mes fjalës së Ymerit dhe fjalës së Aliut është rrënjësor dhe jo dytësor: atje kemi liri e të lirë, puna e të cilëve është lënë në vullnetin e atyre që shesin e blejnë, pra, ajo është liri e varur dhe ata janë të lirë të drejtuar, është liri formale, që nuk buron me kufijtë e me kuptimet e saj prej burimit të vet natyror, sepse kjo liri ravijëzohet jashtë personit e jashtë qenies, për pasojë ata janë të cunguar në qenien e tyre, sepse në fakt janë të lidhur me kontrata e me marrëveshje; kurse në fjalën e Aliut kemi njerëz të lirë, çështjet e të cilëve janë të varura nga vetë natyra njerëzore, prandaj liria e tyre, në bazën e në burimin e saj, është liri e natyrshme, është liri absolute, kufijtë e së cilës janë kundërshtimi dhe pranimi në kuadrin e jetës së brendshme e të qenies. Këta të lirë zgjedhin të pranojnë e të kundërshtojnë me vetëbindje. Kjo është lira në kuptimin e saj alevian, liria që krijon revolucionet, që ndërton kulturat, liria që i vendos marrëdhëniet e njerëzve mbi themelet e bashkëpunimit të ndërsjellë për të mirë, që i lidh individët e komunitetet me atë që i përforcon ata në të mirën; sepse kur dy anët e lidhjes janë vetëpëlqimi me bindje dhe pranimi, atëherë lidhja është e natyrshme dhe nuk mund të jetë ndryshe.

* * *

Meqenëse liria te Aliu kishte këtë kuptim të hollësishëm e të thellë, patjetër që mbi bazat e të njëjtit kuptim ai shikonte të gjitha gjendjet e përgjithshme e të veçanta, si dhe çdo gjë që lidhet me njerëzit si qenie, me gjendjet, me jetën e tyre të brendshme dhe me çdo gjë që ka lidhje me marrëdhëniet e përgjithshme, mbi të cilat patjetër duhej të ndërtoheshin të drejtat e njeriut. Ali bin Ebù Tàlibi, si person, ishte jashtëzakonisht i përmbajtur. Problemet e ndryshme i zgjidhte në bashkëpunim të ndërsjellë, që ato të bashkohen në bazën e tyre origjinale, në qëllimin e tyre të fundit. Patjetër që ti e ke gjetur këtë kuptim për lirinë ngado që je drejtuar e ngado që ke shkuar; por nëse ti nuk e shikon lidhjen e ngushtë mes ndonjë mendimi prej mendimeve të tij ose ndonjë punë prej punëve të tij dhe mes konceptit që ai kishte për lirinë, atëherë nuk të mbetet gjë tjetër veçse të shikosh përsëri në ato që vështrove herën e parë dhe do të shohësh se je ballë për ballë me këtë lidhje të ngushtë. Ali bin Ebù Tàlibi, ishte aq i përmbajtur, sa kurrë nuk binte në kontradiktë, sepse kishte karakter të shëndoshë dhe mendim origjinal. Këtë anë të rëndësishme të karakterit të Ali bin Ebù Tàlibit do ta theksojmë në një kapitull të veçantë. Nëse ti dëshiron një argument për këtë lëvizje të fshehtë e të drejtuar, që e shtyn djalin e Ebù Tàlibit të lidhë fjalët e punët e tij me konceptin e lirisë, ashtu siç e shpjeguam, për ty po sjellin edhe këtë argument: Dihet se teoria e "Vendimit" dhe "Caktimit" (Kadà e Kader) ka një pozicion të veçantë në të gjithë fetë e lindjes, gjithashtu kjo teori ka origjinë të largët në filozofitë e vjetra e në konceptet e tyre hyjnore. Të gjitha punët janë të lidhura me këtë teori, përfshi edhe rregullat morale. Prandaj kjo teori ka veprim të dukshëm në orientimin e njerëzve në përgjithësi dhe të individëve në veçanti, edhe pse veprimi i saj mund të jetë i kufizuar. Gjithashtu, është e ditur se shkolla të shumta juridike (medh'hebe) kanë lindur në kristianizëm, në Islam e në fetë e tjera, me qëllimin më të lartë, që nën dritën e kësaj teorie, të shpjegojnë e të vërtetojnë me argumente ngjarjet e veçanta e të përgjithshme, të afërta e të largëta. Prandaj nuk është e habitshme, që, mbi këtë metodë, të renditet edhe shpjegimi i ngjarjeve, i programeve të veçanta në moralet e në rrugët për të hequr përgjegjësinë në punë prej vepruesit dhe për ta hedhur atë mbi vendimin e caktimin. Meqenëse bazat e shkollës fataliste i vënë frerët e të gjitha ngjarjeve vetëm në dorë të caktimit, vetvetiu, që në këtë shkollë nuk ka më vlerë asnjëri prej koncepteve të lirisë, e cila e bën të detyrueshme praninë e fuqisë në përzgjedhjen

dhe vetë përzgjedhësin e ngarkon me përgjegjësi për faktin se ai është njeri i lirë. Pikërisht, me këtë çështje u ballafaqua Ali bin Ebù Tàlibi. Por me cilën mënyrë? A ka thënë Aliu se vendimi e caktimi – që në filozofitë e vjetra e në shkollat e tyre janë që të dyja dora e Allahut – drejtojnë njeriun pa i lënë vend atij të shfaqë mendimin e tij, nëse është i kënaqur me problemet e jetës që ka para syve dhe të mos ketë mundësi të bëjë zgjedhjen e tij se ku do të shkojë? Sikur Aliu të kishte thënë këtë fjalë, patjetër do të kishte rënë në kontradiktë me veten e vet, sepse fjala e tij, në lidhje me lirinë, është e një rëndësie të veçantë. Nëse ai do të ishte shprehur për moszgjedhjen prej njeriut, fjala nuk do të ishte më shumë se një fjalë kalimtare, fjalë që nuk buron nga një origjinë e thellë, fjalë pa një objektiv të caktuar. Një fjalë e tillë e shpreh të vërtetën e thënësit të saj në atë masë sa ç'mund ta shprehë këtë të vërtetë një mendim i çastit, që kalon e harrohet. Por, meqenëse fjala e tij, në lidhje me lirinë, ka peshën që ne shikojmë, nuk ka dyshim se ai e refuzon fuqishëm lënien e drejtimit të njeriut në dorën e caktimit, sepse ai nuk e shikon caktimin mbi mundësitë e njeriut të lirë, i cili shikon, di, përzgjedh dhe orientohet. Dhe ç'ka thënë Aliu?

Ai i ka thënë një burri të pjekur dhe pjesëmarrës në betejën e Sif'finit: "Allahu me të vërtetë për ju ka bërë shpërblimin më të madh në udhën që ju ndiqni dhe në vendet ku ju banoni, në të gjitha gjendjet tuaja nuk jeni të detyruar për asnjë send e as nuk jeni të detyruar të shkoni te ato." Atëherë, burri prej Shami tha: "Si është kjo punë, kur vendimi e caktimi janë drejtues për ne dhe prej vendimit e caktimit vjen lëvizja e largimi ynë?" Atëherë Aliu i tha atij: "Mjerë për ty o vëlla prej Shami! Mbase ti ke kujtuar se vendimi është shtrëngues dhe caktimi i vulosur! Sikur të ishte kështu, nuk do të kishte as shpërblim e as dënim, nuk do të kishte qortim për fajtorin e as lavdërim për punëmirin, i cili nuk do të kishte më shumë përparësi se i keqi në shpërblim dhe as fajtori nuk do të kishte më shumë përparësi se i miri për dënim!" Gjithashtu, ai tha: "Nëse ti thua të vërtetën, ne të shpërblejmë dhe, nëse ti gënjen, ne të dënojmë."

Nuk është fatalist ai që shpërblen të drejtin dhe dënon gënjeshtarin. Ne thamë se koncepti i lirisë te Aliu ka këtë kuptim të hollësishëm e të thellë, patjetër që edhe të drejtat e njeriut do të ndërtohen mbi këto kuptime të lirisë. Aliu u njeh individëve të drejtën për të zgjedhur në poste drejtuese e për të shkarkuar nga detyra, u njeh atyre të drejtën e fjalës e të punës, si dhe të drejtën për jetesë të ndershme. Në konceptin e Aliut

të gjithë janë të barabartë në të drejtat e në detyrat dhe kësaj lirie ai nuk i ve kufij, vetëm atëherë kur këtë kufizim e kërkon interesi i komunitetit. Duke ndjekur jetëshkrimin e imamit në mesin e njerëzve, ashtu siç kemi shpjeguar edhe në kapitujt e mëparshëm dhe ashtu siç do të shpjegojmë në kapitujt vijues, kemi konstatuar e do të konstatojmë se ai, me veprimet e tij e me kushtetutën e tij, nuk e kundërshton këtë koncept për lirinë as shumë e as pak. Këtë koncept ai e ka trajtuar teorikisht dhe e ka vënë në zbatim në fushën e të drejtave të përgjithshme, duke bërë tërë kujdesin e tij të mundshëm që të trajtohen në mënyrë të barabartë, qoftë shokët e tij, qoftë armiqtë e tij. Në fillim të këtij kapitulli ne pamë pohimin e tij se nuk lejohet të detyrohet dikush për të bërë një punë që ai e urren. Edhe në kapitullin e mëparshëm ne pamë se disa njerëz nuk kishin pranuar t'i jepnin atij besën dhe se ai i la ata në rrugën e tyre, megjithëse ishte plotësisht i bindur se ata njerëz ishin në rrugë të gabuar. Përse t'i detyronte ata me forcë, derisa qëndrimi i tyre në rrugën e vet as nuk dëmtonte komunitetin, as nuk përkeqësonte të drejtat e masës? Ata e kishin zgjedhur këtë rrugë me vullnetin e tyre, duke pranuar me kënaqësi të mirën e të keqen që mund të vinte mbi ata: "Ju jeni më të ditur për çështjen e hallallit e të haramit, prandaj mjaftohuni me të atë që dini". Duke biseduar me Mugujreh bin Shuëbeh, Aliu i tha: "Të kam lejuar të bësh atë që mendon se është për të mirën tënde." I tillë është edhe rasti kur te ai erdhi Habib bin Muslim El-Fehrij dhe tha: "Hiq dorë nga puna e drejtimit të njerëzve dhe pastaj ata le t'i zgjidhin punët ndërmjet tyre me këshill konsultativ (shùrà)." Aliu i tha atij: "Ku je ti e ku është kjo punë? Hesht, sepse ti nuk je atje e nuk je për këtë punë." Habibi u ngrit dhe tha: "Pasha Allahun, ti më shikon në atë mënyrë që më urren!" Për lexuesin nuk mund të jetë i fshehtë kërcënimi i qartë që përmban kjo fjalë, me të cilën, njëri prej kundërshtarëve, i drejtohet djalit të Ebù Tàlibit, në kohë lufte dhe kur njerëzit janë përfshirë në luftime kundër tij. Por, cili qe qëndrimi i Aliut? A urdhëroi ai të vihej dorë mbi këtë njeri që i lëshoi këtë kërcënim para fytyrës, megjithëse urdhri ishte në dorën e tij? Vallë a e burgosi ai atë dhe a e ndaloi të ishte i lirë ndër armiqtë e tij, që tashmë ishin mbledhur kundër tij? Si veproi Aliu? Aliu nuk bëri asgjë nga këto, por thjesht e shikoi këtë kërcënues dhe i tha me gjuhën e njeriut të sigurt në drejtësinë e tij, me gjuhën e njeriut që kishte njohur për të tjerët të drejtën e fjalës e të veprimit: "Nuk je ti, edhe sikur të sjellësh kalorësit e këmbësorët tuaj! Allahu nuk do të vazhdojë kundër teje, nëse ti pozicionohesh kundërmeje! Shko, mendo drejt dhe pastaj vepro si të duket më mirë."

Mbi këto fakte po shtojmë dëshmi të tjera, që tregojnë se ai lirinë e tolerancën e kishte në mënyrë të barabartë, si për shokët, ashtu edhe për armiqtë e vet. Nga këto dëshmi sjellim rastin kur disa njerëz po udhëtonin prej Hixhazi e Iraku për në Sham, që të bashkoheshin me Muàvijen dhe Aliu atyre as nuk i preu rrugën, as nuk i doli para, as nuk u përpoq që t'i mbante ose që t'i kandiste, sepse, në shkollën e tij, ata ishin njerëz të lirë të vepronin ashtu siç mendonin dhe të ndiqnin rrugën që dëshironin. Aliu thotë: "O Zoti im, unë ata i drejtova në rrugën e mëshirës, tregova kujdes t'i sillja në rrugë të mbarë me këshillë e duke i tërhequr vëmendjen, që të merrte shpërblim ai që kthehej dhe të këshillohej ai që dëgjonte, por fjala ime nuk u dëgjua. O Zoti im, unë përsëri do t'u flas atyre…" Ai u tregoi atyre rrugën e së mirës dhe i la të lirë, nuk i detyroi me forcë. I la ta përdorin këtë të drejtë me bindje të plotë, se kush dëshiron, do të udhëzohet në rrugën e drejtë dhe ai që nuk dëshiron, rruga për në Sham para tij është e hapur dhe e gjerë, atje e pret Muàvija, i cili, jep të mira materiale, madje jep me shumicë. Në letrën që i shkroi guvernatorit të tij në Medine, Sehl bin Hanijf El-Ensàriut, për ta lajmëruar se disa njerëz nga banorët e Medines ishin bashkuar me Muàvijen, i thoshte: "Më kanë njoftuar se disa vetë po depërtojnë për shkuar te Muàvija; por të mos të vijë keq që po të pakësohet numri se po të shkojnë edhe pajisjet e tyre; në të vërtetë ata janë të dhënë vetëm pas kësaj bote dhe nxitojnë për te ajo. Ata e kanë njohur drejtësinë, e kanë parë, e kanë dëgjuar dhe e kanë shqiptuar atë; ata e dinë se te ne, njerëzit në drejtësi janë model, megjithëkëtë ata ia dhanë vrapit për te ajo që deshën më shumë. Prandaj, sa më larg tyre! Pasha Allahun, ata kurrë nuk kanë ikur prej mëkatit e kurrë nuk janë bashkuar në të drejtën." Dëshmi tjetër që Aliu njihte për njerëzit të drejtën e lirisë më të gjerë, është mënyra se si ai i trajtoi havarixhët. Ata që qëndruan me të i trajtoi në mënyrën më të bukur. Ai e dinte se ndonjëri prej tyre donte të largohej, por ai as nuk i ndaloi, as nuk i mbajti; ai nuk ishte i kënaqur që dikush prej shokëve të tij të dilnin kundër tij, prandaj secilit i jepte pjesën më të mirë nga plaçka e luftës, si gjithë të tjerëve; ai u linte atyre fushë të lirë veprimi të shkonin ku të donin. Pra, liria qëndron në themelin e këtij trajtimi dhe njerëzit janë të lirë në atë që mendojnë, në atë që bëjnë e në atë që thonë. Para tij të gjithë janë të barabartë, përkrahës e kundërshtarë, përveç kur sulmojnë njerëzit dhe sjellin ngatërresa e bëjnë shkatërrime në tokë. Në të tilla raste ai i trajton si njerëz jo të lirë dhe është i detyruar të zbatojë ligjin pa asnjë lëshim e pa asnjë zbutje. Një herë, një burrë i quajtur Khirrijt bin Ràshid, i tha në sy: "Unë kurrë

nuk do të rri me ty, kurrë nuk do të fal namaz së bashku me ty, kurrë nuk do të marr ndonjë urdhër prej teje dhe ti kurrë nuk do të kesh mbi mua asnjë pushtet." Aliu nuk bëri asnjë veprim, por vetëm miratoi fjalët e dëshirat e tij dhe e la të lirë në dëshirat e tij. Më pas erdhi koha kur Khirrijt bin Ràshidi shkoi së bashku me njerëzit e tij, që ishin të shumtë, dhe Aliu nuk i detyroi ata të qëndronin me të, as nuk i ndaloi kur u larguan, megjithëse e kishte në dorë t'i detyronte e t'i ndalonte. Por kur ata filluan të keqpërdorojnë këtë liri dhe sulmuan njerëzit e pafajshëm, grabitën e plaçkitën dhe përhapën ngatërresa e bënë shkatërrime, duke i lënë rrugë të lirë vetes në të gjitha këto veprime, vetëm atëherë Aliu dërgoi kundër tyre njerëz të matur. Në djalin e Ebù Tàlibit ty të trondit liria që ai i njeh njerëzve, por të trondit akoma më shumë koordinimi mes sjelljes së tij me njerëzit dhe besimit të tij se liria ka origjinë njerëzore. Prandaj mbi këtë origjinë nuk lejohet të bëhen as komente e as shmangie. Ai e pohon të drejtën e lirisë për shokët e tij edhe në qëndrimet më të rrezikshme kundër tij, në luftën kundër mëkatarëve, kundër atyre, që në fakt ishin shumë larg drejtësisë, të cilët në tërësinë e kërkesave që kishin, ishin vënë me ngulm në kërkim të gjakut të tij në të katër anët e dheut. Lufta e atyre njerëzve nuk kishte asgjë nga drejtësia dhe kapërcente të gjitha përmasat e peshoret, se ata kërkonin asgjësimin fizik të atij që kujdesej për drejtësinë e vërtetë. Në një gjendje të tillë, për djalin e Ebù Tàlibit, ishte e domosdoshme që në këtë luftë të kishte sa më shumë ndjekës e ndihmues, por ai nuk ndaloi asnjërin prej ish shokëve të luftonte kundër tij. Ai nuk iu imponua asnjë të afërmi e të largëti me të drejtën e sundimtarit; ai nuk e përdori forcën e pushtetit që kishte në dorë që t'i detyronte ata të qëndronin në anën e tij për të luftuar kundërshtarët dhe mëkatarët. Ai nuk ndërmori asnjë lloj veprimi shtypës material e moral që ishte në kundërshtim me shikimin alevian për lirinë e kushtet e saj; në të kundërt, Aliu u drejtohej mendjeve të njerëzve me logjikën e arsyes e me ato argumente e fakte që kishte; gjithashtu ai u drejtohej zemrave të njerëzve e ndërgjegjes së tyre me fuqinë e argumentit. Prandaj le të bashkohej me të ai që donte të bashkohej dhe le të mos shkonte me të ai, që nuk dëshironte të bashkohej me të. Të parët ai i shpërblen me kënaqësi e me lavdërime, kurse të tjerëve i drejtohet me predikimin më të përkryer, me këshillën më të bukur dhe me nxitjen më të mirë. Gjithkush ishte i lirë të mbante qëndrimin që kishte zgjedhur, sepse Aliu as nuk pranon, as nuk lejon detyrimin dhe kundërshton prerë që dikush të bashkohet me të pa pasur besim. Prandaj, ai nuk detyroi asnjë njeri që të bashkohej me të në luftën e Xhemelit (devesë),

në luftën e Sif'finit dhe në luftën e havarixhëve. Sikur të kishte dashur, me siguri do të mobilizonte aq shumë njerëz, sa të mbushnin fushën e malin! Ali bin Ebù Tàlibi e kishte kuptuar lirinë në origjinën e saj dhe këtë kuptim e shprehu me fjalën më të qartë e më të kuptueshme. Mbi këtë origjinë ai ngriti ndërtesën e tij madhështore të moraleve të veçanta e të përgjithshme dhe marrëdhëniet e njerëzve me njëri-tjetrin. Në përputhje me kërkesat e lirisë, ai punoi si reformator, ligjvënës, komandant, gjykatës, predikues e këshillues. Respekti i Aliut për lirinë e individit arrinte deri aty sa çdo ditë ai u dha njerëzve nga një argument në lidhje me lirinë e plotë, por gjithmonë brenda kuadrit të kuptimit që ai kishte formuar për lirinë, e cila konsistonte në të vërtetën e madhe: liria e disave të mos dëmtonte lirinë e komunitetit.

Shoqata Flladi

LIRIA MES INDIVIDIT DHE KOMUNITETIT

* Besimi ynë te njeriu dhe dashuria jonë për njerëzimin kanë ndikuar në karakterin tonë përzgjedhës; janë shtytësit më të thellë që prej njeriut apatik të bëjmë një njeri me emër.

Ruso

* Gjithashtu, dallgët e detit, lulet në një tokë pa gjallesa, pa bimësi e pa ujë, shpendët e qiellit dhe çdo gjë që është në gjithësi, është i lirë me origjinën e me kushtet e ekzistencës së vet dhe ligjin e pranon vetëm me këtë liri, ndryshe mbetet pa punë dhe puna e tij mbaron.

* Aliu u përqendrua shumë për një shtrirje sa më të gjerë të kuptimeve të lirisë dhe në të njëjtën kohë u përqendrua në zgjerimin e ndjenjës së përgjegjësisë.

Në programin e në kushtetutën e imamit, liria është e siguruar te vetë njerëzit. Lirinë e siguron vetë qenia njerëzore, me cilësinë e saj si një fuqi që nuk punon me detyrim; lirinë e sigurojnë ligjet e natyrës, të cilat nuk lejojnë që liria e individëve të preket as shumë, as pak; lirinë e siguron puna e saktë shoqërore, e cila mund të jetë në rrugë të drejtë vetëm në atë masë që vetë puna t'i jetë nënshtruar bazave të lirisë së qenies njerëzore dhe ligjeve natyrore të qëndrueshme. Pra, njeriu është i lirë në bazat e tij: ai ndihet i lirë, mendon i lirë, flet i lirë, punon i lirë dhe është e palejueshme që ai të detyrohet jashtë këtyre kufijve, përveç rasteve kur detyrimin e kërkon rreziku i zhdukjes së vetë njeriut. Le të marrim një shembull: Ti nuk ke mundësi të shuash dritën e diellit, kur mundohesh ta pengosh qëllimin e tij për të ndriçuar e për të përhapur ngrohtësi, duke ndërtuar një mur para rrezeve të tij. Në këtë rast, ti e ke vënë diellin në një tabelë qitjeje e asgjësimi. Ti nuk ke mundësi të ndryshosh drejtimin e erërave, veçse duke i vënë pritë, që ato të mos shkojnë në rrugën e në qëllimin që kanë; por edhe në këtë rast, duke i vënë pritë erërave, ti i ke asgjësuar ato me vdekje e me zhdukje.

Po kështu qëndron puna edhe me dallgët e detit, me lulet e një toke pa gjallesa, pa bimësi e pa ujë, shpendët e qiellit dhe çdo gjë që është në gjithësi, është i lirë me origjinën e me kushtet e ekzistencës së vet dhe ligjin e pranon vetëm me këtë liri, ndryshe mbetet pa punë dhe puna e tij mbaron. Kjo është liria, me dimensione aq të largëta, që kuptonte djali i Ebù Tàlibit. Gjuha e tij artikulonte punën e kësaj lirie që ai kishte në shpirt. I frymëzuar nga këto mendime, ai punoi e foli; punën e tij e justifikonte vetë, por e justifikonin edhe ligjet e natyrës, e justifikonte qëllimi i njeriut dhe interesi i shoqërisë. Jemi njohur me shumë vepra e fjalë të imamit, jemi njohur me punën e tij të madhe për drejtimin e lëvizjes së individëve, që ata të punonin me kushtet e kësaj lirie, por kurrë nuk ka qenë jashtë vëmendjes së tij një punë e vetme themelore, që lidhet me lirinë e njeriut social: kujdesin e tij maksimal për lirinë e individëve brenda kuadrit të lirisë së komunitetit, të interesave dhe qëllimit të ekzistencës së tij. Nëse do të shohim disa nga mendimtarët e Greqisë së vjetër dhe mendimtarët evropianë të shekujve të mesjetës, do të konstatojmë se ata e shikonin lirinë e individit jashtë interesit të komunitetit dhe lirisë së përgjithshme, prandaj ky mendim i orientonte ata të lejonin që individi të dilte kundër komunitetit për t'i njohur vetes të drejtën që i takonte komunitetit. Gjithashtu, konstatojmë se mendimtarë të tjerë shikojnë interesin e komunitetit dhe nuk shqetësohen për lirinë e individit e për të drejtat e tij, prandaj lejojnë presionet fizike dhe punën e detyruar; kurse te djali i Ebù Tàlibit konstatojmë se ai lirinë e individit dhe interesin e komunitetit e shikon në mënyrë unike dhe gjithëpërfshirëse. Ai nuk shtyp këtë e nuk mundon tjetrin, por mes të dyve vendos harmoni, duke e bërë individin të denjë në përdorimin e lirisë së tij, duke bërë që edhe komuniteti të përfitojë prej shoqërisë. Madje ai e bën individin për komunitetin dhe komunitetin për individin në kuadrin e një lirie të gjerë. Më poshtë do të kthehemi në këtë temë, kur të trajtojmë punët e tokës, financave dhe rrugët e shfrytëzimit. Që ta përfshinte lirinë e individit brenda kuadrit të lirisë së komunitetit, mendimin e tij e udhëhoqi drejt zbulimit të vërtetës themelore: njerëzit janë të lidhur me shoqërinë dhe për të mirën e tyre, patjetër, ndjenja e tyre e lirisë duhet të orientohet në një drejtim të caktuar, ku të mos ketë kufizim të saj dhe të ndalohet përdorimi i lirisë në mënyrë primitive, duke dëmtuar të tjerët. Liria e individit te imam Aliu nuk është liria e lejimit të dhunës, por ajo patjetër duhet të jetë e shoqëruar me ndjenjën e përgjegjësisë dhe kjo ndjenjë përgjegjësie, në asnjë rast të mos jetë në kundërshtim me ndjenjën e lirisë

më të zgjeruar. Duhet të theksohet se edhe disa nga mendimtarët e filozofët e vjetër nuk kanë menduar të praktikojnë masat shtrënguese mbi njerëzit në kuptimin e lirisë. Sipas mendimit tonë, Ali bin Ebù Tàlibi u bazua në mjetin më të lartë e me vlerë më të madhe, u bazua në mjetin më tregues të thellësisë së mendimeve të njeriut dhe të koncepteve shoqërore; u bazua në zgjerimin e kuptimit të lirisë në shqisat e njerëzve, në të njëjtën kohë u bazua në zgjerimin e kuptimit të ndjenjës për përgjegjësinë. Do të tregojmë një fakt, ndër shumë të tillë, për madhështinë e shkëlqyer të këtij mjeti. Banorët e një fshati donin të gërmonin shtratin e lumit që ishte tharë e nuk kishte mbetur gjurmë prej tij. Ata i kërkuan guvernatorit të Aliut, nën juridiksionin e të cilit ishte edhe fshati i tyre, që t'i vinte në punë me detyrim, por Aliu e urdhëroi guvernatorin të mos i ngarkonte ata me punë të detyruar, duke kërkuar prej tij që ata të gërmonin dhe të merrnin shpërblimin për punën e bërë. Pas shpërblimit, ishte edhe lumi për ata që punuan me lirinë e tyre të plotë dhe që e ndienin se kishin përgjegjësi të punonin, pra, ishin të lirë në kuptimin e vërtetë të fjalës që të gëzonin ose të mos e gëzonin të mirën e shpërblimit. Nga gjallëronte kjo ndjenjë e lartë te Aliu, qysh para dhjetëra shekujve? Këtë ndjenjë gjeniu francez, Zhan Zhak Ruso, e ravijëzoi vetëm para dy shekujve: "Besimi ynë në njeriun dhe dashuria jonë për njerëzimin, kanë ndikuar në karakterin tonë përzgjedhës; janë shtytësit më të thellë që prej njeriut apatik të bëjmë një njeri me emër." Në kushtetutën e Aliut ishte specifikuar se liria pa kufi duhet të shndrisë vetveten dhe të jetë e kushtëzuar me ndjenjën e përgjegjësisë që ajo të mos dëmtojë, por prej saj të ketë vetëm dobi, prej saj të përfitojë puna individuale dhe shoqërore. Prandaj ai nuk e bëri përgjegjësinë në kufijtë e saj formalë të dukshëm. Një liri e tillë është promotor e ka motive për punë të mirë. Në të njëjtën kohë lirinë e ka bërë përgjegjësi, njerëzit e lirë i ka bërë përgjegjës dhe masën e kësaj përgjegjësie e mat me masën e lirisë. Kur përgjegjësia nuk kristalizohet në mendimet e ngurta dhe ndrydhen ndjenjat në zemrat e robëruara, patjetër që edhe personalitetet janë të kufizuara, për faktin se përgjegjësia kristalizohet e merr formë vetëm në kuadrin e lirisë, prej së cilës dalin e marrin udhë lirshëm mendimet e ndjenjat. Është vetë liria ajo që i jep atyre fuqi, duke i furnizuar me ushqimin më të dobishëm. Me këtë vështrim Aliu, në të vërtetë, kishte hequr lidhëset e ngushta e prangat e rënda që impononin pushtetet mbi njerëzit, me qëllim që të vilnin për shoqërinë e tyre sa më shumë punë. Por njerëzit nuk ishin të aftë të punonin, sepse ata nuk ishin njerëz të lirë. Në pikëpamjen e pushtetarëve,

përgjegjësia nuk buron prej mendimeve të njerëzve e prej ndjenjave të tyre të lirshme. Ata e shihnin përgjegjësinë të lidhur vetëm me vullnetin e pushtetit dhe me shkeljen e syrit nga ana e sunduesit, edhe pse njihet se vendosmëria e burrëria e sundimtarëve frenon energjitë e njerëzve, dobëson forcat e tyre dhe i çon këto forca jo në rrugën e tyre të drejtë. Imami, pasi i la individët e shoqërisë së tij të lirë të veprojnë sipas përzgjedhjes personale, edhe vetë lirisë i dha mundësinë që të drejtonte njerëzit me ndjenjën e përgjegjësisë dhe të mendimit të përhershëm, se ata janë të lidhur me shoqërinë, e cila është në favorin e tyre, por mbi ata ka edhe detyrime. Mbi bazat e kësaj të vërtete, ashtu siç kemi parë deri tani dhe siç do të shohim më poshtë me hollësi, imami sundoi e përpunoi teori, shpërbleu e dënoi, urdhëroi e ndaloi.

* * *

Po mjaftohemi vetëm me këto pak fjalë të thjeshta që thamë për lirinë dhe kuptimet që ajo kishte te Aliu. Tani ftojmë lexuesin të presë kapitujt vijues, në të cilët do të flitet më gjerësisht për këtë liri; do të flitet duke u bazuar në parimet njerëzore, që janë mes revolucionit të Aliut dhe revolucionit të madh francez, duke i dhënë mundësinë lexuesit të shikojë shumëllojshmërinë e madhe të mendimeve të thella që ka lënë Aliu. Janë mendime të denja për jetën, mendime që bëjnë thirrje për zhvillim. Gjithashtu, lexuesi, në po të njëjtën masë, do të shikojë shpirtin e kësaj lirie që nuk lejon terrorizimin e ndërgjegjes dhe frikësimin e shpirtrave, një liri që pohon për njerëzimin vetëm fytyrën e tij të bukur dhe mirësinë e tij origjinale.

PREJ NGA ERDHI KJO PËR TY?

* Kjo pasuri nuk është as e imja, as e jotja.

* Nuk mund të japim pushtet më shumë nga sa ka të drejtë.

* Po më urdhëroni të kërkoj fitoren me mashtrime, mbi atë që unë kam nën sundimin tim?

Aliu

Shoqata Flladi

* Talhai dhe Zyberi: "Ne të japim besën, me kusht që të jemi ortakë në këtë punë."
Aliu tha: "Jo!"

* Aliu filloi të zhveshë akaparuesit nga çdo pasuri që kishin rrëmbyer, ashtu siç zhvishet lëkura prej shkopit.

Thamë se liria, me të gjitha kuptimet e saj të gjera, ishte burimi i qeverisjes së politikës së Aliut. Te Aliu liria ishte e lidhur në marrëdhëniet që kishin bijtë e shoqërisë njëri me tjetrin, në atë që vetë liria është e lidhur me ndërgjegjen e me qenien njerëzore. Kur njeriu kërkon të ngjitet lart në rrugën e bashkëpunimit e të vëllazërimit, nuk mund të kryejë këtë ngjitje, në qoftë se nuk është i lirë në të dyja anët e tij, në anën personale dhe në anën shoqërore. Nuk është njeri i lirë ai që nuk e ka ndërgjegjen të pastër prej ferrave, të cilat rrethojnë mundësinë e njeriut; nuk është njeri i lirë as personi, të cilin praktikisht shoqëria e ka lënë jashtë kujdesit të saj, edhe pse pohon të drejtat e tij, ose pohon disa prej këtyre të drejtave, edhe pse teorikisht. Në rrugën e këtij konstrukti, në individin e në komunitetin, Aliu mbajti qëndrim të barabartë, si për dashamirësit e tij, ashtu edhe për ata që e urrenin. Qëndrimi i tij ishte i patundur dhe nuk kishte dëshirë që ta shmangte atë nga e drejta dhe përveç së drejtës nuk kishte premtim e kërcënim që ta lëkundte

nga rruga e tij. Ai e dinte mirë se e drejta ishte shumë e rëndë për disa njerëz dhe thoshte: "Puna jonë është e vështirë dhe kërkon vështirësi." Ai e dinte mirë se e drejta ishte e rëndë, veçanërisht për sundimtarët dhe thoshte: "E drejta është e rëndë për sundimtarët dhe çdo e drejtë rëndon shumë."
Vallë te djali i Ebù Tàlibit gjithmonë ka rënduar e drejta mbi sundimtarët e njerëzit me autoritet apo ajo është lehtësuar? Mendja e ndërgjegjja e tij, si dhe çdo gjë që te ai, e urdhëronin që të mos liheshin pas dore të eturit për drejtësi shoqërore, të mos fyheshin ligjvënësit e gjykatësit në punën e tyre, duke i lënë të vuanin nga nevojat e nga të gjitha punët që i poshtëronin, derisa i rrëzonin për tokë e të mos kishin asgjë për të vënë në gojë e asgjë për lagur fytin, duke i lënë të braktisur në vapën e territ të natës ose të dridhen nga thëllimi i erërave e nga të ftohtët e hidhur të dimrit. Mendja e ndërgjegjja e urdhëronin imamin të mos lihen begatitë e tokës në dorën e të pangopurve e të majmurve, të cilët hanë duke qenë të ngopur e pinë kur nuk kanë etje, të mos lihen as në dorën e atyre që kapardisen duke shpenzuar pasurinë e përbashkët pa bërë asnjë mundim. Këta njerëz janë të ngjashëm me elefantin, i cili ha bimët që nuk i ka mbjellë vetë, pi ujin që nuk e ka nxjerrë vetë nga burimi dhe pushon herë pas here nëpër hije, duke i lënë prapa pa asnjë kujdes.
Mendimi i djalit të Ebù Tàlibit rezultoi plotësisht i drejtë, se paria dhe fisnikët nuk e përballonin dot mënyrën e tij të qeverisjes, ata nuk mund të duronin fortësinë e tij në mbrojtje të kësaj mënyre qeverisjeje. Pas besëdhënies, ata deshën që ai të ishte për ta dhe jo për masën, por Aliu kundërshtoi të mos ishte me të drejtën.
Te Aliu erdhën Talhai e Zubejri të bënin pazarllëk me të dhe i thanë: "Ne të japim besën, me kusht që të jemi ortakë në këtë punë."
Aliu, pa ngurruar fare, tha: "Jo!"
Kështu ata u ndanë prej tij, madje, siç do të flitet më poshtë, ata marshuan edhe me ushtri kundër tij, në një kohë që Aliu ishte njeriu që njihte më mirë se kushdo tjetër autoritetin e ndikimin që kishte Talhai e Zubejri. Ku qëndronte djali i Ebù Tàlibit që i thoshte këtyre dhe atyre: "Po më urdhëroni të kërkoj fitoren me mashtrime, mbi ata që unë i kam nën sundimin tim? Betohem në Allahun, unë nuk i jam afruar kësaj e nuk e kam urdhëruar këtë e nuk e kam biseduar këtë as me ndonjë yll në qiell! Dëgjoni me kujdes, dhënia e pasurisë aty ku nuk është e drejtë të jepet, është shpërdorim."
Ushqimi nuk i jepet të ngopurve, shprehet Aliu. Edhe pasuria, pak ose shumë, në shkollën e tij nuk është e ligjshme kur ajo është realizuar me rrugë akaparimi, duke shfrytëzuar masat dhe duke përfituar prej pushtetit. Aliu, edhe mund të falte disa krime që kishin bërë kriminelët, mund të falte

edhe disa nga padrejtësitë që bënin mizorët, por kurrë nuk e falte krimin e akaparimit dhe grabitjen e pasurive të popullit; nuk falte klasën e akaparuesve, që t'i bënin padrejtësi punëtorit, nëpunësit e të pafuqishmit me bukën e gojës e me ujin. Padrejtësia, me të gjitha ngjyrat e saj, është mallkim në gjuhën e djalit të Ebù Tàlibit, por padrejtësia më e urryer është padrejtësia që i bën i fuqishmi të pafuqishmit, akaparuesi masës dhe gjykatësi të gjykuarit. Aliu kurrë nuk e toleronte këtë padrejtësi, e cila, nga ana e saj, krijon në gjirin e shoqërisë materializmin dhe të gjitha poshtërsitë e krimet që mbart materializmi. Janë të shumta e të mjaftueshme faktet që tregojnë me argumente të qarta qëndrimin e sjelljen e Aliut kundër shfrytëzuesve e grabitësve. Nga çdo anë që të orientohesh në "Nehxhul-Belàgah", do të ndiesh flakët e zjarrit të fjalëve të Aliut, kur ai flet për shfrytëzimin e rrëmbimin. Ai ka folur për këto dy të këqija, pothuajse në çdo predikim e në çdo fjalim që ka mbajtur. Në të gjitha fjalët e tij del qartë se ai ishte i sigurt se rrëmbimi ishte një krim shoqëror dhe se shfrytëzuesi ishte kriminel, cilido që të ishte ai, gjithashtu, edhe grumbullimi i pasurisë jashtë rrugëve të natyrshme, në të vërtetë është me pasoja të rënda për pronarin e atyre pasurive, në të gjitha gjendjet që ai mund të ndodhet. Dhe tani, për ty, po tregojmë ç'ka thënë Aliu në njërin nga predikimet e tij për grumbulluesin e pasurisë: "…ai sjell në mendje pasuritë që ka mbledhur duke mbyllur sytë kudo që e ka kërkuar atë, nuk ka bërë dallim mes hallallit e haramit, pasurinë ai e ka marrë prej asaj që është e dallueshme dhe prej asaj që është e dyshimtë. Në të vërtetë ajo e ka futur atë në pasoja të shumta." Përsa i përket fitimit hallall, në të nuk ka fare dorë as shfrytëzimi e as akaparimi dhe Aliu i thotë një shoku të tij: "Kush vdes me fitim hallall, ka vdekur duke qenë Allahu i kënaqur prej tij." Për të gjitha këto Aliu ishte i vendosur të bënte pluhur çdo gjë të ngritur lart në kohën e kaluar prej kështjellave të akaparimit, shfrytëzimit të ndikimit, rrëmbimit të furnizimeve dhe të gjithçkaje që kishin të pasurit e të ngjashmit me ta, për të cilët ai thoshte: "Përsa i përket të pasurve që janë të shumta në të gjithë popujt, ata i kanë mbuluar me pluhur shenjat e vendeve të mirësive." Duke u predikuar njerëzve, thoshte: "Vini re! Të gjitha tokat që ka ndarë Osmani në parcela e çdo gjë që ai ka dhënë nga pasuria e Allahut, të gjitha kthehen te "Shtëpia e Pasurisë", sepse të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send. Sikur me këtë pasuri të jenë martuar gratë ose ta gjeja të shpërndarë nëpër gjithë vendin, patjetër që do ta ktheja. Drejtësia qëndron në pasurinë dhe mëkatimi për atë që e vështirëson të drejtën, është akoma më i vështirë." Disa sundimtarë e pushtetarë mund të mbanin drejtësi, por ata nuk shpër-

bleheshin pa punuar, gjithashtu, ata nuk e shpenzonin pasurinë e popullit sipas vullnetit të atij që kërkonin të afronin ose të afërmit, ose vetëm me shenjën e një miku apo të një dashuri. Sundimtarëve që ishin pasuruar nga gjendja e vështirë e popullit, para kohës së sundimit të tij, imami u kërkonte llogari dhe u merrte atë çka nuk ishte nga pasuria e tyre. Ky është njëri nga faktet që tregojnë sa thellë i shikonte imami punët. Gjithashtu tregon besimin e tij në drejtësinë shoqërore, atë besim, që nuk ishte i lehtë ta shikonin gjithë njerëzit. Për mendjen e tij punët nuk mbeteshin të panjohura dhe ai nuk ndikohej as nga zakonet e kohës, as nga zakonet e njerëzve. Dihej që, në kushtetutën e imamit, njerëzit shpërbleheshin vetëm brenda kuadrit të shërbimit që bënin për komunitetin, por çfarë pune bëri në shërbim të komunitetit Hàrith bin El-Hakemi, që të meritonte t'i jepeshin nga pasuria e popullit dyqind mijë dirhem për të shpenzuar ditën e dasmës së tij, edhe pse ai po martohej me të bijën e Osmanit? Ku është kjo punë dhe ku është ky shërbim?! Çfarë pune bënë në rrugën e komunitetit Talhai e Zubejri, që të merrnin nga pasuria e shtetit pa llogari dhe të zaptonin shumë toka, kur miliona njerëz shpresonin të kishin vetëm disa prej tyre? Me ç'të drejtë Zubejri mori nga plaçka e luftës një mijë robër e një mijë robëresha? Aliu thotë: "Kjo botë është vendi për të jetuar dhe të gjithë njerëzit në jetesë janë të barabartë." Cilat qenë veprat e mira që pati populli nga qeveritarët e emëruar prej Osmanit, të afërm e përkrahës të tij, që ata të kishin aq shumë prona, para, pasuri, ushtri dhe aq shumë fuqi mbi njerëzit? Ndër këta qeveritarë ishte edhe mitëmarrësi Muàvije, El-Haken bin El-Àsi, Abdullah bin Saëdi e të tjerë prej njerëzve të familjes e përkrahësve. Nga erdhi, që, nën juridiksionin e Muàvijes, të hynte Palestina e Humsi dhe të katër ushtritë të bashkohen nën komandën e tij? Po të tjerët, prej nga i kishin pasuritë, shtëpitë e pallatet në çdo vend e në çdo qytet? Prandaj, dëgjo këtu, prej nga të erdhi kjo ty?! Si arrite të kesh këto pallate e këto pasuri, kur në punët tuaja nuk ka ndonjë fakt që të vërtetojë shërbimet tuaja në rrafsh të përgjithshëm, edhe sikur mbi ty të ishte zgjatur dielli? Edhe pse mund të këtë kohë që ti ke në pronësi këtë pasuri e këtë tokë, kjo nuk është aspak argument që deformimi të vazhdojë të mbetet deformim, pasi të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send, atëherë çdo parcelë tokë dhe çdo pasuri e dhënë pa të drejtë, do të kthehet në "Shtëpinë e Pasurisë". Sikur unë të gjeja që me këtë pasuri janë martuar gratë ose ta gjeja të shpërndarë nëpër gjithë vendin, patjetër që do ta ktheja. Drejtësia qëndron në pasurinë dhe drejtësia as nuk do të ngushtohet e as nuk

do të kufizohet në ndonjë rreth që mund ta interpretojnë atë përfituesit. Këtu kemi një çështje që meriton të shikohet me vëmendje. Aliu, parcelimin e tokës për të afërmit e për njerëzit me ndikim, e llogariste në tërësinë e pasurive të grabitura, sepse ai, duke njohur realitetin, e dinte se kjo tokë ishte burim i pasurimit dhe pastaj ajo do të ishte njëra prej shkaqeve për të pasur pronësi. Mendja e tij e mprehtë parashikonte se zotëruesit e këtyre tokave: qeveritarë, të pasur e aristokratë, padyshim që do të shpejtonin të skllavëronin masën e popullit, me qëllim që të shërbenin në tokat e tyre dhe të nxirrnin të mirat e saj. Kështu toka bëhej shkak për një zmadhim të jashtëzakonshëm të pasurisë së tyre, ndërkaq të tjerët pak e nga pak u ngushtohej gjendja. Përveç kësaj, pronarët e mëdhenj të tokave do të blinin nga pronarët e vegjël tokat e tyre dhe kështu, në gjirin e popullit, do të formohej klasa e feudalëve dhe klasa e atyre që nuk zotëronin asgjë. Aliu thotë: "Të mos shpresosh të marrësh ndonjë parcelë tokë prej njerëzve, që ata e kanë për pije e për punë të përbashkët dhe të mirat e saj t'ua japësh të tjerëve." Parashikimi i imamit ishte plotësisht i drejtë në lidhje me pronarët e mëdhenj të tokave dhe me ndikimin e pushtetin që ata ushtronin, si dhe me skllavërimin e njerëzve në rrugën e shfrytëzimit të këtyre pronave të mëdha. Dr. Tàhà Hysejn, në librin e tij "Osmani" thotë: "Nga njëra anë ishin feudet e mëdha dhe tokat e gjera, të pamatshme, kurse nga ana tjetër ishin skllevërit e shërbyesit që banonin në këto toka. Në Islam u shfaq një klasë e re njerëzish, klasa e plutokracisë, që gëzonte privilegje, pasi aristokracia e saj vinte nga që ata ishin lindur nga aristokratët, i vinte nga paratë e shumta, nga pasuria shumë e madhe, i vinte edhe nga numri i shumtë i pasuesve." Në pasurinë e në tokën dhe në të mirat që vijnë prej këtyre dy burimeve, në shkollën e Aliut, askush nuk merrte pjesë më shumë se tjetri, përveçse me punë dhe sipas nevojës. Ai që e kundërshton këtë të vërtetë, padyshim ka tradhtuar popullin dhe, në pikëpamjen e imamit: "Tradhtia më e madhe është tradhtia ndaj popullit." Ai që tradhton popullin, te halifeja i ri nuk gëzon asnjë respekt dhe qëndrimi i tij nuk ka asnjë rëndësi. Për të gjitha këto imami është i vendosur të punojë me të gjitha mjetet e rrugët që ruajnë të drejtat e këtij populli. Kur djali i Ebù Tàlibit shfaqte këtë vendosmëri, ai nuk kishte frikë nga qëndrimi që do të mbanin njerëzit me pozitë ndaj tij, gjithashtu, ai nuk trembej as nga fjalët e tyre, as se ata do të bashkoheshin me armiqtë e tij dhe me ata që e luftonin atë. Aliu ishte e vërteta, drejtësia që fliste, madje në fushën e drejtësisë te imami nuk gëzonin përparësi ndaj njerëzve të tjerë as sahabët e Profetit e as ata që kishin luftuar përkrah tij,

për faktin se ishin sahabë të Profetit dhe që kishin luftuar së bashku me të. "O njerëz, dëgjoni me kujdes, nesër të mos thonë burrat tuaj se na mbuloi kjo botë prandaj morëm tokat në zotërim, bëmë të burojnë lumenjtë, i hipëm kuajve dhe morëm skllave vajzat e vogla. Kur ju të ndaloheni nga ato që keni marrë dhe unë t'i kthej atyre të drejtat që ju i dini, të mos thoni se djali i Ebù Tàlibit na privoi nga të drejtat tona! Asnjëri prej muhaxhirinëve dhe ensarëve, sahabë të të Dërguarit të Allahut, të mos mendojë se ka ndonjë përparësi ndaj të tjerëve, për faktin se është nga sahabët. Mirësia është vetëm te Allahu dhe ju jeni rob të Allahut; edhe pasuria është e Allahut dhe do të pjesëtohet ndërmjet jush në mënyrë të barabartë. Në pasuri asnjeri nuk ka përparësi ndaj tjetrit." Rruga e barazisë, që ndiqte Aliu për të gjithë njerëzit në të drejtat e tyre të përgjithshme, ishte faktori numër një që i shtyri këta njerëz me autoritet të lënë Aliun e të bashkohen me djalin e Ebù Sufjanit, ashtu siç do të shpjegohet me hollësi më poshtë. Aliu nuk i jepte përparësi fisnikut mbi njeriun e thjeshtë, sepse përmasat e nderimit në diturinë e tij, nuk ishin ato të përmasave të kohës së tij, as arabi nuk kishte përparësi ndaj jo arabit, sepse në ndërgjegjen e Aliut njeriu është vëlla i njeriut. Këta kryetarë e krerë fisesh nuk ushtronin ndonjë pushtet dhe asnjeri prej tyre nuk kishte vënë dorë të merrte për vete nga pasuria e popullit, ashtu siç bënte biri i Hindës. El-Eshter En'nekha'ij i tha Aliut: "Ne luftuam banorët e Basras me banorët e Basras e me banorët e Kufes dhe njerëzit kishin një mendim unik, por ata patën kundërshtime pas kësaj, u armiqësuan. Qëllimi u dobësua dhe numri u pakësua, kurse ti i dënon ata me drejtësinë, punon me ata me drejtësi. Ndërkaq i jep të drejtë të thjeshtit kundër fisnikut dhe fisniku te ti nuk ka asnjë pozitë më të lartë se i thjeshti. Prandaj një pjesë që ishin me ty u rënduan shumë nga drejtësia kur ajo zbatohej mbi ta. Ata u errësuan nga drejtësia kur u gjendën brenda saj, panë si i trajtonte Muàvija të pasurit e fisnikët. Prandaj ata e shitën veten te ai dhe pjesa më e madhe e tyre e urryen të drejtën dhe blenë të gabuarën. Nëse ti do të derdhësh paranë, qafat e njerëzve do të jenë të përulura para teje, do të kesh këshillën e tyre dhe do të fitosh dashurinë e tyre." Aliu u përgjigj menjëherë: "Përsa i përket asaj që më përmende nga puna jonë e nga veprimi ynë me drejtësi, Allahu i lartësuar thotë: "Kush bën mirë e ka për vete dhe kush bën keq, ai vepron kundër vetes. Zoti yt nuk i bën padrejtësi njerëzve." (sure "Fus'silet", ajeti 46) Dua të flas sa më shkurt në lidhje me ato që më përmende dhe nga të cilat unë duhet të kem më shumë frikë! Ajo që më the, se e drejta i ka rënduar ata dhe për këtë u ndanë prej nesh, Allahu e di se ata nuk janë ndarë prej nesh për ndonjë mëkat apo padrejtësi,

pasi në të vërtetë ata janë ndarë prej nesh për shkak të drejtësisë. Ajo që më the, në lidhje me derdhjen e parasë e dhënien e posteve për ta, ne nuk na lejohet t'i japin post e para dikujt më shumë nga sa ai ka të drejtë të ketë." Rezymeja e kushtetutës së Aliut shihet qartë në fjalën e tij kur i dha detyrën El-Eshterit: "Ruaju shumë të mos bësh dallim në atë që njerëzit janë të barabartë." Njerëzit janë të barabartë me të drejtat e përgjithshme. Kur i thotë "ruaju", i kujton të ruhet prej dënimit të djalit të Ebù Tàlibit.

Shoqata Flladi

PLOTËSIMI I NEVOJAVE

* Jini te unë të barabartë me të drejtën.

* Nuk ka ndonjë të uritur të varfër, përveçse me atë që ka me bollëk një i pasur.

* Nuk kam parë bollëk të mirash dhe përkrah tyre të mos ketë një të drejtë të humbur.

Shoqata Filadi

* Për çdo gjë me shpirt ka ushqim dhe për çdo kokërr ka një ngrënës.

* Nuk ka vlerë këshilla për ata, veçse me pakësimin e pushtetit të tyre.

* Bariu më i keq është ai që tufa e tij keqësohet me të.

Aliu

Këto janë të drejtat e përgjithshme për të cilat porosit Aliu. Ai kujdeset për ruajtjen e këtyre të drejtave dhe këtë kujdesje e ka reduktuar në konceptin e qeverisjes. Nën dritën e këtyre të drejtave ai emëron një guvernator dhe shkarkon një tjetër. Kuptimet e këtyre të drejtave te Aliu zgjerohen dhe bëhen shumëdegëshe, ndërkaq ato takohen të gjitha brenda një qarku të përforcuar, që konsiston në heqjen e nevojave prej masës së njerëzve, domethënë, që të mos ketë të uritur, që të poshtërohet dinjiteti i species njerëzore. Nuk ka problem që ekzistojnë ligje për heqjen e nevojave, por në zbatimin e këtij ligji mungojnë elementët e mjaftueshëm që mundësojnë heqjen e nevojave. As adhurimi në shkollën e Aliut nuk e bën njeriun që të urrejë jetën e masave të popullit, se feja është mirëtrajtim, kurse besimi i vërtetë është vetë rruga e drejtë. Prandaj sistemet e ligjet duhet të detyrohen të lehtësojnë nevojat materiale për të gjithë. Me termin "plotësim i nevojave" kuptohet arritja e një gjendjeje, në të cilën njeriut të mos i vijë

rëndë nga vetja e të mos ndihet i poshtëruar prej jetës së tij. Në shkollën e Aliut, plotësimi i nevojave prej popullit është detyrë e zbatuesit të ligjit dhe e sundimtarit dhe jo bamirësi nga ana e tyre, kurse në raport me popullin, është një e drejtë që i takon, prandaj populli nuk ka përse të shtrijë dorën e të lypë prej sundimtarëve të drejtën e tij. Në këtë pikë Aliu është aq i prerë, sa nuk mund të gjesh fjalë e porosi të tij, thënë guvernatorëve e qeveritarëve të lartë me rastin e emërimit, që të mos jenë mohojnë këtë të drejtë. Si të mos ishte detyrë në kushtetutën e Aliut plotësimi i nevojave prej popullit, kur kjo është njëra prej detyrave themelore për zbatuesin e ligjit dhe për sundimtarin? Aliu nuk shihte të keqe më të madhe në shtimin e pasurisë së mbretërve e çezarëve se sa te shpërfillja që tregonin ndaj popullit, që ata nuk kujdeseshin për plotësimin e të drejtave të popullit për një jetesë të denjë. Mbretërit e çezarët mëkatojnë rëndë kur punojnë për varfërimin e popullit dhe Aliu thotë: "Mendoni gjendjen e shpërbërjes e të përçarjes në kohët kur padronë të tyre ishin mbretërit e çezarët, të cilët i shtinin ata nën sundimin e tyre deri në fshatrat më të largët, në e detin e Irakut e në pyjet e kësaj bote e nëpër shkurret me bimë aromatike, madje edhe në ato vende ku fryjnë me furi erëra të acarta e në vendet ku mjetet e jetesës ishin fare të pakta, pastaj i linin ata nëpër kasolle e të mjeruar." Aliu ishte i detyruar të kërcënonte me dënim pushtetarët, kur ata nuk e trajtonin me besnikëri pasurinë e popullit. Ai ndiente dhembje shumë të fortë në shpirt kur dikush e njoftonte se ndonjëri prej guvernatorëve apo pushtetarëve të tij kishte filluar të rrëmbente ose të akaparonte sende. Menjëherë i shkruante shkelësit të besimit fjalë të mbushura me fanatizmin e së vërtetës dhe me vlimin e drejtësisë. Ja si i shkruante Aliu disave prej guvernatorëve të tij: "Më kanë njoftuar se ti e zhveshe tokën, more çdo gjë që gjete nën këmbët e tua dhe hëngre ato që kishe para duarve, prandaj më dërgo pak llogarinë tënde." Edhe unë të porosis për të mirë me fjalën e tij: "Më dërgo llogarinë tënde." Në tërësinë e punëve që duhej të trajtonte, ai orientohej nga besimi i tij absolut për domosdoshmërinë e veprimit me maturi deri në atë masë sa të mos kishte vend as për zvarritje, as për komentim, as për lënie pas dore. Ky besim te Aliu vinte si një vezullim kalimtar e i shpejtë në kuptimin më të thellë që mund të ketë fjala besim, i cili shprehte në mënyrë të koncentruar e saktësisht realitetin që lëkundej ndërmjet një të drejte të ngrënë dhe një tjetre të kërkuar. Nga këto veprime kuptohet qartë degradimi moral e shoqëror. Një gjendje e tillë çon në besimin e plotë për domosdoshmërinë e vendosjes së drejtësisë dhe pastaj ajo le të binte në shpirtrat e ndihmuesve. Dhe, e

Shoqata Albadi

gjitha kjo duhej bërë me fanatizëm e zemërim në shkallën më të lartë, vendosmëri e zemërim, që ai e shprehte fare shkurt: "Më dërgo llogarinë tënde.". Një herë tjetër, imamin e njoftuan se njëri nga guvernatorët e tij hante ç'gjente përpara nga pasuria e përgjithshme. Me shpejtësi Aliu i çoi lajmësin dhe i thotë: "Kije frikë Allahun dhe ktheja atyre njerëzve pasuritë e veta. Në qoftë se nuk do të veprosh, mua do të më mundësojë Allahu të të dënoj në atë mënyrë që dënimi yt të jetë për mua justifikim te Allahu për punën që ti ke bërë. Betohem në Allah, sikur të kishte bërë Hasani e Hysejni këtë që ke bërë ti, ata të dy nuk do të gjenin qetësi te unë derisa të zbatoja drejtësinë mbi ata të dy dhe të zhdukja të gabuarën që kishte sjellë padrejtësia e tyre." Aliu çoi një burrë me emrin Saëd te Zijàd Ibni Ebijhi, që ky i fundit të çonte në "Shtëpinë e Pasurisë" ato që ai kishte marrë aty. Në të vërtetë, atë e kishin njoftuar se Zijàdi vepronte me pasuritë sipas dëshirës, në kurriz të atyre që nuk kishin përkrahje, të varfërve, vejushave dhe jetimëve. Nga ana tjetër, ai hiqej si njeri i virtytshëm, megjithëse ishte shumë larg nga virtyti. Kur personi që çoi Aliu u paraqit te Zijàdi dhe kërkoi me ngulm që ai të zbatonte urdhrin që i përcolli, Zijàdi u tregua prepotent, mendjemadh dhe u zemërua shumë kundër tij. Në letrën që i shkroi, Aliu thoshte: "Saëdi më tha se ti e ke sharë atë padrejtësisht dhe je sjellë ndaj tij me arrogancë e mendjemadhësi. I Dërguari i Allahut – paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij – ka thënë: "Autoriteti e madhështia i takojnë vetëm Allahut." Allahu është i zemëruar me atë që tregon mendjemadhësi. Gjithashtu ai më njoftoi se në tryezë ti shtron shumë lloje gjellësh dhe se parfumohesh çdo ditë. A do të pësoje ndonjë gjë sikur të agjëroje disa ditë për hir të Allahut, të jepje sadaka diçka nga pasuria që ke, të haje vetëm një gjellë dhe nganjëherë të ushqeje një të varfër? Ti je ambicioz, ti vepron sipas dëshirës me pasurinë e përbashkët, ti merr për vete dhe le pa gjë fqinjin tënd, të mjeruarin, të pafuqishmin, të varfrin, vejushën dhe jetimin. A e meriton ti shpërblimin e njerëzve të mirë dhe sadakadhënësve? Më kanë thënë se ti flet me fjalët e njerëzve të mirë, por vepron si mëkatarët. Nëse ti vepron kështu, dije se i ke bërë padrejtësi vetes dhe puna jote është pa asnjë vlerësim …" Aliu vazhdon të urdhërojë guvernatorët e tij që ata të heqin dorë nga të gjitha llojet e zemërimit. Gjithashtu Aliu lufton mitmarrjen. Ai mendon se mitmarrja është lidhësja më e urryer mes sunduesit e të sunduarit, është rruga më e poshtër për të çuar të drejtën te ai që i takon. Pushtetarët që e pranojnë mitmarrjen ai i quan "Ngrënësit e ryshfetit". Më pas ai tregon përmasat e së keqes e të ngatërresave që sjell mitmarrja në shoqëri, prandaj, kur atë e njoftuan se njëri nga komandantët e ushtrisë pranonte ryshfet, ia çori

maskën me këtë shkundje të ashpër: "… ata që kanë jetuar para teje janë shkatërruar për shkak se nuk u kanë dhënë njerëzve të drejtën që u takon dhe janë detyruar ta blejnë atë(1), gjithashtu, ata i kanë detyruar njerëzit të bëjnë veprime të gabuara, derisa njerëzit e bënë të gabuarën model veprimi."(2) Edhe ndonjërin prej pushtetarëve, që ftohej në ndonjë gosti dhe ai shkonte, Aliu menjëherë e qortonte me ashpërsinë më të madhe. Vallë, për të vendosur të drejtën duan të japin ryshfet, kur e drejta vihet pa ryshfet? Ata duan që veprimin e ndaluar ta vënë në pozitën e së drejtës, por pushtetari nuk e bën dot këtë, edhe sikur atij t'i jepej pushteti i gjithë globit. Si mund të shkojë ai në gosti i ftuar nga një i pasur, i cili ka larguar prej saj të varfrin e nevojtarin? Në këtë veprim dallohet qartë jo vetëm njëra nga shenjat e dallimit mes njerëzve, por është edhe një njoftim që i bëhet njerëzve për këtë dallim, kur dihet se dallimi shkakton plagë në mendjet e disave, në të njëjtën kohë plagos edhe zemrën e Aliut. Vetëm kur shoqëria të ecë në rrugën e drejtë, ai që shtron gosti le të ftojë disa e le të mos ftojë disa të tjerë, sepse në këtë rast nuk ka asnjë mashtrim. Disa mund të mendojnë se imami e ka tepruar në kërkesën e llogarisë ndaj pushtetarëve. Ata duhet të kuptojnë se imami, këta pushtetarë i ka vënë në një rrafsh material të mjaftueshëm për të gjitha nevojat, prandaj pas këtij plotësimi të nevojave nuk ka më vend për mitmarrje, pavarësisht nga lloji që ajo mund të praktikohet, gjithashtu, nuk ka më vend të tolerohet vënia dorë mbi pasurinë e përbashkët.

---

(1) Nuk i dhanë njerëzve të drejtën e tyre dhe njerëzit u detyruan ta blejnë të drejtën e tyre me anë të ryshfetit.

(2) I detyruan njerëzit të bëjnë punë të ndaluara dhe kështu veprimi i ndaluar u bë si model veprimi që përcillej nga prindërit te fëmijët. "Nehxhul-Belagah"

Të gjithë ata që thanë se imami e ka tepruar, pasi të mësonin të gjitha këto që u shpjeguan, me siguri do të pohonin se, në këtë pikë, imami kishte plotësisht të drejtë dhe se në veprimin e tij nuk kishte asnjë lloj teprimi kur kërkonte llogari me hollësi për të tilla shkelje të rënda. Gjithashtu, ata do të mësonin se veprimet e imamit ishin veprime të dala prej një mendje që ndiqte rrugën e drejtë dhe se kjo mendje ishte e balancuar në përmasat e saj, prandaj mendimi i tyre, në lidhje me atë se imami e ka tepruar në kërkimin e llogarisë për pushtetarët, duhet kundërshtuar, qoftë edhe sikur të ketë kaluar ky mendim fare pak në mendjet e tyre, pasi dihet se mendimi, që kalon fluturimthi, është më i ashpri. Këtu po flasim për kohën e Aliut dhe nuk po trajtojmë

kohën e Osmanit! Aliu ka shpenzuar nga pasuria e shtetit për pushtetarët aq sa t'i ruante ata dhe që nevojat të mos bënin që ata të rrëshqisnin në humnerat e mitmarrjes. Përse atëherë pranonin ryshfetin? Në këtë shembull ka edhe një të vërtetë të brendshme, me të cilën Aliu i tërhiqte vëmendjen pushtetarëve. Kjo e vërtetë konsiston në faktin se pushtetarit nuk i lejohet të përfitojë nga njerëzit, për shkak të pushtetit, qoftë edhe një drekë ose një darkë, sepse është përfitim i ardhur për shkak të pushtetit dhe si i tillë, është i ngjashëm me vjedhjen ose me ryshfetin. Është e qartë se për atë që nuk lejohet të hajë një darkë në formë ryshfeti, natyrisht që për atë kurrë nuk lejohet të vjedhë një qytet ose të marrë ryshfet me mundin e punën e popullit. Përballë kësaj ashpërsie, me të cilën ai trajton pushtetarët keqbërës, qëndron nxitja e shpërblimi për pushtetarët që punojnë me drejtësi. Tani shiko se si i shkruan imami Amr bin Ebu Selemes, guvernatorit të tij në Bahrejn, në kohën kur zëvendësoi Nu'màn bin Axhlanin, për shkak se e thirri që ta shoqëronte në fushatën e tij kundër Muàvijes: "Unë emërova guvernator në Bahrejn Nu'màn bin Axhlanin jo se kam ndonjë ankim kundër teje apo ndonjë akuzë për veprimet e tua me ata që ke pasur në dorë; jo, ti ke drejtuar shumë mirë dhe e ke mbajtur besimin që të dhamë, prandaj eja te unë pa asnjë qortim e pa asnjë njollë. Unë kam qëllim të marshoj kundër mizorëve të Shamit dhe desha që të ishe së bashku me mua në këtë punë, sepse ti je prej atyre që kërkoj të më ndihmojnë për të luftuar armikun. Allahu na bëftë ne dhe ty prej atyre që udhëzohen në të vërtetën dhe me të vërtetën të vëmë drejtësinë." Atëherë, pushtetarët, që nuk tradhtojnë popullin e që nuk praktikojnë ryshfetin, të cilëve u është dhënë aq sa i mjafton për të përballuar nevojat, nxiten prej prijësit të besimtarëve me mirësjellje e me dhënie, kurse për tradhtarët, dënimi është vërejtja dhe pastaj qortimi i ashpër, pastaj shkarkimi dhe kur kanë bërë shumë të këqija, së bashku me shkarkimin edhe ndalimi. Përveç pushtetarëve, në çdo vend mund të gjenden rrëmbyes e akaparues, të cilët vazhdojnë të pasurohen gjithnjë e më shumë. Në një vend tjetër, mund të gjenden nga ata që grumbullojnë pasuri e i mbajnë ato të bllokuara ose ka prej atyre që fusin në dorë toka të shumta. Të gjithë këta imami i lufton pa pushim e pa përjashtim, ashtu siç lufton edhe atë që nuk e pranon të drejtën. Imami lufton edhe atë që ngurron të kundërshtojë padrejtësinë, gjithashtu imami lufton edhe dëshirën për shfrytëzim. Imami punon që të futet mes tyre e mes pasurive që ata duan të shtojnë sa më shumë. Përsa i përket rrëmbimit, Aliu e ka ndaluar në mënyrë kategorike në të gjitha fjalët që ka thënë, me të gjitha veprimet e tij. Në rrugën e këtij nda-

limi ai ka zbatuar ligjet që parashikojnë deri dënime fizike. Gjithashtu, ai ka qenë shumë i ashpër edhe për ndalimin e akaparimit dhe thotë: "Dije se shumë prej tyre janë akaparues të mallrave dhe kanë arbitraritet në shit-blerjet, veprime këto shumë të dëmshme për masën dhe një e metë e madhe për pushtetarët, prandaj menjëherë ndaloje akaparimin e mallrave prej tyre." dhe vazhdon: "Kush praktikon akaparimin, pas ndalimit që ke bërë, menjëherë atij vëri prangat dhe dënoje atë, por pa e tejkaluar masën." Në lidhje me ata që ndajnë tokat, në këtë veprim ai shikon zgjuarsinë e njeriut të mençur dhe ndershmërinë e pushtetarit. Më sipër është folur për këtë problem. Shfrytëzimi, në të gjitha llojet e tij, është pjesë e rrëmbimit dhe akaparimit, prandaj imami në këtë pikë nuk njihte tërheqje. Në "Nehxhul-Belàgah" janë të shumta thëniet e tij për këtë çështje. Me veprimet e me fjalët e tij imami kishte si objektiv shkatërrimin e mjeteve që çojnë në grumbullimin e parave dhe në zmadhimin e pasurive, ashtu siç e kemi parë edhe në kapitujt e tjerë të këtij libri. Imami mendon se paratë dhe pronat në asnjë mënyrë nuk duhet të jenë të grumbulluara vetëm në dorën e një shtrese të caktuar që ajo të bëhet zotëruese ndërmjet të pasurve dhe për shtresat e tjera të shoqërisë të mos mbetet gjë. Për një shoqëri të shëndoshë është e papranueshme përqendrimi i pasurive në një pakicë, për më tepër përqendrimi i pasurive çon në krijimin e klasës së dembelëve të pasur e të fryrë nga majmëria, të cilët jetojnë për llogari të komunitetit të të varfërve, nga ana tjetër çon në krijimin e një klase tjetër nevojtarësh që jetojnë në vështirësi, që punojnë e mundohen. Për këtë klasë nuk ka asnjë shpresë se do të ketë ushqim e veshje. Nuk ka dyshim se një gjendje e tillë do të çojë në degradimin moral të individit e të komunitetit dhe në një gjendje të tillë të varfrit janë viktima të të pasurve, punonjësit janë viktima të mashtruesve injorantë. Përfundimisht, moralet bëhen viktimë e të dyja klasave dhe konstrukti i shoqërisë shkatërrohet. Imami, duke përshkruar disa nga gjendjet e njerëzve të kohës së tij, thotë: "Të shumtë janë këmbëngulësit që humbin, të shumtë janë edhe punëtorët që nuk fitojnë. Ju jeni në një kohë kur e mira kthen shpinën gjithnjë e më shumë, kurse e keqja del përpara. Në këtë kohën tuaj, djalli punon gjithnjë e më shumë të shkatërrojë njerëzit. Hidhe shikimin tënd mbi njerëzit, nga cila anë të dëshirosh, dhe do të shikosh vetëm të varfrin që zhytet në varfëri edhe më të madhe ose do të shohësh të pasurin që e shndërron mirësinë e Allahut në mohim, ose do të shikosh koprracin, që, me të drejtën e Allahut, shton bollëkun për vete me anë të koprracisë. Ku janë

burrat tuaj të dalluar, ku janë njerëzit tuaj të mirë, ku janë njerëzit e lirë dhe ku janë burrat tuaj të butë e tolerues? Ku janë ata që bëjnë kujdes të madh në fitimet që realizojnë dhe ku janë të pastrit në medh'hebet e tyre?" Patjetër që Aliu, me mendimin e tij të drejtë, me natyrën e pastër të krijimit dhe me moralin e tij të lartë, e kishte kuptuar se çdo regjim, që nuk ka si qëllim heqjen e nevojave nga masa e njerëzve, nuk ka asnjë vlerë. Çdo ligj, që nuk zhduk diferencimin e gabuar mes klasave të shoqërisë, është ligj i urryer.

Ligjet shoqërore, që krijojnë shoqëri me klasa, ku shtresat e masës së njerëzve janë pre e një klase të paktë në numër dhe që e quajnë veten "aristokratë e zotërinj", të cilët hidhen të grabisin me mashtrime e dhunë të drejtat e popullit, pasuritë dhe ushqimin e tij, janë të ashpra. Mashtrimet – ashtu siç thotë Aliu – "janë një shtëpi e fortifikuar e poshtërsisë. Banorët e kësaj shtëpie nuk pengohen e nuk mbrohen që të strehohen aty." Meqenëse ligjet mashtruese as nuk pengojnë, as nuk mbrojnë ata që strehohen nën to, për pasojë shoqëria është e shprishur, janë të shprishura në mënyrë të barabartë klasat që u janë grabitur të drejtat, si dhe klasa grabitëse.

* * *

Pas kësaj vjen puna pozitive për plotësimin e nevojave të popullit dhe kjo punë mbështetet vetëm në dy mbajtëse: e para, pasuritë, tokat e pronat dhe të gjitha burimet e pasurisë, të gjitha janë pronë e komunitetit dhe shpërndahen te individët sipas meritës dhe sipas nevojës, kur të gjithëve u është dhënë rasti për punë. Askush nuk ka të drejtë të veprojë vetëm sipas prirjes së vullnetit personal dhe të mos shikojë interesin e përgjithshëm, sepse interesi i vetë individit qëndron në bashkëpunimin e tij të ndërsjellë me komunitetin, individi i jep komunitetit dhe komuniteti i jep individit, por dhënia e komunitetit për individin është më shumë. Aliu thotë: "Ai që e mban dorën prej rrethit të tij, në të vërtetë ndaj atyre është ndaluar vetëm një dorë, por prej tij janë ndaluar shumë duar." Edhe shteti është i detyruar të jetë me vlera dhe i drejtë në zbatimin e kësaj politike deri në hollësitë më të mundshme, pasi populli është një trup i vetëm dhe shteti ka detyrë të ruajë të gjithë njerëzit në atë që meritojnë, pa neglizhencë, pa mangësi dhe pa dallime. Për këto shërbime shteti merr një përqindje të fitimeve e të produkteve dhe kjo përqindje është e pa kufizuar, madje shteti e ngre ose e ul masën e kësaj përqindjeje sipas interesit të përgjithshëm. Gjithashtu, kur ruajtja e komunitetit, ruajtja e dinjitetit të

tij dhe ruajtja e shkaqeve të mjeteve të jetesës së tij kërkojnë që nga fitimet, nga tokat e nga të gjitha produktet të merret në pjesë më e madhe, kjo bëhet pa ngurrim, sado e madhe qoftë pjesa që do të marrë shteti. E dyta, popullimi i tokës, është kolona e mjeteve të jetesës dhe e lulëzimit ekonomik. Është detyrë e pushtetarëve të të gjitha rangjeve të shikojnë me përparësi çështjen e popullimit të tokës, madje me më shumë përparësi se mbledhjen e së drejtës së ligjshme që i takon shtetit nga prodhimet e tokës. Vetë taksa mbi tokën shtetërore - haraçi – është pronë e komunitetit në bilancin e çdo llogarie dhe është e pamundur që kjo taksë të kuptohet pa popullimin e tokës. Nuk mund të nxitojë të mbledhë taksat prej komunitetit dhe të tokës së papopulluar veçse ndonjë guvernator naiv dhe i trashë, që dëshiron të shkatërrojë vendin e njerëzit, me qëllim që të ketë nën juridiksionin e tij sa më pak njerëz. Por, toka nuk popullohet vetvetiu, ajo nuk popullohet as me sundimtarë naivë e me princa kokëtrashë, as kur në të gjenden pallate luksozë, apo pse aty jetojnë disa të pasur që kapardisen. Toka popullohet me punën e punëtorëve dhe me pasurinë e gjithë banorëve. Aliu është shumë i prerë në ndalimin kategorik të marrjes së taksës së tokës, kur populli nuk është i kënaqur nga gjendja e tij ekonomike dhe nga pushtetarët e qeveritarët e tij. Themelet e shoqërisë, normat njerëzore dhe dimensionet morale, të gjitha këto e bëjnë të detyrueshme që dhënia e popullit për shtetin të jetë kur ai është në gjendje të mirë dhe jo kur është në gjendje të vështirë. Prandaj pushtetarët kanë detyrë të punojnë për përmirësimin e gjendjes së masës së njerëzve, kanë detyrë të shikojnë gjendjen e tyre para se të shikojnë të marrin prej tyre. Në lidhje me taksën e tokës Aliu u thoshte qeveritarëve të tij: "Mos i detyroni njerëzit, që, për taksën e tokës, të shesin veshjet e dimrit e të verës, as ushqimin e tyre, as kafshët e punës së tyre; mos rrihni me kamxhik asnjë prej tyre për një dirhem, as mos bëni që dikush t'ia shkelë këmbëve në kërkim të një dirhemi; asnjeri prej tyre të mos shesë asgjë për të shlyer taksën e tokës. Puna jonë është që të marrim prej tyre, kur toka prodhon." Gjithashtu Aliu thotë: "Punën e taksës së tokës trajtoje në përputhje me përmirësimin e gjendjes së atyre që do të paguajnë, sepse me gjendjen e mirë të taksës e me gjendjen e tyre të mirë, përmirësohen edhe të tjerë veç tyre dhe, përmirësimi vjen vetëm me ata." Ky shikim i gjerë, në lidhje me gjendjen e tokës, që përfshin popullimin e shkatërrimin e saj dhe e lidh përmirësimin e shtetit me përmirësimin e gjendjes së punëtorit e fshatarit, është aq i saktë e i studiuar deri në imtësi, sa edhe shkencat ekonomike e shoqërore të sotme e mbështesin plotësisht, megjithëse

kanë kaluar kaq shumë shekuj qysh nga koha kur ai e ka shprehur këtë mendim. Por, si do t'i jepet mundësia këtij populli që ai të popullojë tokën e të bëjë që prej saj të vërshojnë të mirat dhe kështu të sigurohen individët dhe komuniteti? Edhe për këtë Aliu ka vënë një rregull të përgjithshëm, të cilin, gjithashtu, e vërtetojnë shkencat ekonomike dhe shoqërore moderne. Disa nga mendimtarët e mëparshëm thoshin se popullimi i tokës do të bëhej duke vënë të punojnë në të me dhunë skllevërit e robërit e luftës. Nëse ata do të mëshirohen, atëherë toka do të punohet me punëtorë me mëditje, të cilët do të marrin një farë pagese, kurse pjesa më e madhe e prodhimit, në ligjin e atyre mendimtarëve, shkonte për klasën që zotëronte tokën dhe e shfrytëzonte atë pa derdhur asnjë pikë djerse. Patjetër që është fjala për klasën e mbretërve, të parisë, bujarëve, pasanikëve, pjesëtarëve të aristokracisë dhe të tjerë të degjeneruar, të dhënë pas plotësimit të dëshirave personale. Në ato ligje vlera e njeriut dhe e punës nuk viheshin në konsideratë dhe sundimtarët e përkrahësit e tyre, që kishin edhe mbështetjen e ligjeve skllavëruese, përfitonin prej mjerimit të njerëzve dhe prej punës së rëndë të punonjësve. Ishte e natyrshme, që, nga rezultatet e kësaj mendësie social-primitive, sundimtarët të kishin mbështetjen e drejtuesve të fesë, të cilët bashkëpunuan me sundimtarët, që të thithin gjakun e komuniteteve dhe shpirtin e tyre, herë në emër të atdheut dhe herë tjetër në emër të Zotit që ata adhuronim. Tani po të vëmë përpara përshkrimin e atij realiteti, që e kemi marrë prej historianit anglez Uells, i cili thotë: "Drejtuesit e fesë u mësonin njerëzve se toka që ata punonin me aq mundim nuk ishte prona e tyre, por ishte e zotave që ishin nëpër faltore dhe zotat mund t'ia dhuronin atë sundimtarëve, nga ana tjetër, sundimtarët mund t'ia dhuronin tokën sipas dëshirës shërbyesve e nëpunësve të vet." "Kështu, njeriu i zakonshëm, pak e nga e pak zbuloi se ngastra që ai punonte nuk ishte e tij, mësoi se zotëruesi i saj ishte Zoti dhe se ai ishte i detyruar të paguante për Zotin një pjesë të prodhimit që ai realizonte; ose kur Zoti ia kishte dhuruar tokën sundimtarit, sundimtari imponoonte aq taksa sa të mendonte ai; ose kur sundimtari ia kishte dhënë tokën nëpunësit, ky i fundit ishte zotëria për njeriun e zakonshëm. Në disa raste ishte detyrë të punohej angari për Zotin, për sundimtarin ose për zotërinë dhe kështu njeriu i zakonshëm ishte i detyruar të linte punën, ngastrën e tij dhe të punonte për padronin e vet. Në mendjen e njeriut të zakonshëm asnjëherë nuk ka qenë e përcaktuar dhe asnjëherë nuk është bërë e qartë plotësisht çështja:

"Cili ishte pronari i kësaj ngastre që ai punonte?" Në një gjendje të tillë, njeriu i zakonshëm nuk kishte në dorë asnjë send nga jeta e nga toka."(1) Edhe historia arabe, pas Aliut, na vë përpara dëshmi të panumërta të shfrytëzimit që i kanë bërë sundimtarët e tokës, pasurive dhe furnizimeve. Gjithashtu, historia ka dëshmi të shumta se ata janë mbështetur në legjendën e së "drejtës hyjnore", e cila i jepte atyre të drejtë t'i jepnin tokë kujt të donin e të mos i jepnin atij që nuk donin dhe askush nuk kishte të drejtë të kundërshtonte dëshirën e tyre, sepse toka ishte pronë e Zotit dhe ata ishin përfaqësues të Zotit në tokë, për pasojë toka ishte pronë e tyre.

---

(1) Nga këtu citimet janë prej Khalid Muham'med Khalid: 26.

Në mendjen e Ali bin Ebù Tàlibit çështjet sqarohen në formën më të shkëlqyer. Ai e kishte kuptuar se toka është pronë e atij që e punon dhe se tokën e shkatërrojnë vetëm banorët e saj të varfëruar deri në pikën e fundit, tokën e popullojnë vetën ata që përfitojnë prej saj. Ndodhte kështu për faktin se mundi i tyre ka shkuar nëpër gurmazet e sundimtarëve, në barqet e pasanikëve, në qeset e pushtetarëve dhe në xhepat e akaparuesve, kurse ata janë poshtëruar dhe janë lënë pas dore. Vaj për ata që janë në këtë gjendje dhe për të drejtën që u është ngrënë! Në një kohë që mundi i tyre, në radhë të parë, duhej të shkonte te fëmijët e tyre, pastaj te "Shtëpia e pasurisë" së shtetit përkatës. Praktikisht të shkonte te interesi i përgjithshëm, pasi me punën e tyre të vazhdueshme në atë tokë, do të përmirësohet gjendja e tyre, njëherësh do të përmirësohet dhe gjendja e shtetit të tyre. Në pikëpamjen e Aliut miratimi i popullit në këtë çështje është parametri i vetëm për përmirësimin e regjimit dhe përmirësimin e sundimtarit, kurse presioni e dhuna janë hedhje për tokë e rregullit. Aliu thotë: "Gjëja më e vlefshme në syrin e pushtetarëve është vendosja e drejtësisë, shfaqja e dashurisë ndaj njerëzve që janë nën pushtetin e tyre. Shfaqja e dashurisë ndaj tyre bëhet vetëm kur ata i kanë zemrat të kënaqura. Gjithashtu, edhe këshillimi i tyre ka vlerë vetëm nëse pakësohet pesha e barrës së shtetit mbi ata." Në lidhje me shenjtërimin e punës me tokën, të çdo lloj pune, marrjen e masave mbrojtëse për të ulur papunësinë e për të mos ndaluar askënd që dëshiron të punojë, Aliu pohoi se bazë për pëlqimin e njerëzve me njëritjetrin, është vetëm puna dhe jo dera e madhe e trashëguar apo parësia artificiale. Gjithashtu, Aliu pohoi shpërblimin e kujtdo që punon. Në këtë

pikë ai ishte aq konsekuent, sa punën e njihte fitore për atë që punon, kurse lypjen e quan poshtërim për atë që lyp. Poshtërim quan edhe kur dikush nuk bën ndonjë punë nga e cila të përfitojë jo vetëm ai për veten e tij, por edhe komuniteti. Njihet mirë tregimi për qëndrimin e Aliut ndaj vëllait të tij Akijl bin Ebù Tàlibit, kur ai shkoi të kërkonte nga "Shtëpia e pasurisë" pa bërë ndonjë punë. Për Aliun nuk kishte veprim që ishte më larg drejtësisë se sa të mos shpërblehej punëtori për punën e tij ose që mundi i punëtorit të shkonte në gojën e një shfrytëzuesi, ose që punëtorit t'i hahej e t'i humbte pjesë nga puna e tij, sado e vogël që të ishte kjo pjesë apo që në punët e bëra me përsosmëri të thuhet se kjo punë është e vogël dhe kjo tjetra është e madhe. Në kohën e imamit mund të ndodhte që puna e një punëtori të shkonte kot dhe një punonjës të dilte me humbje, prandaj ai e kundërshton prerë edhe këtë fakt. Dëgjoje fjalën që i tha Khalidit, e cila ka mbetur e do të mbetet në bazat e kushtetutave shoqërore e humanitare derisa të jetë shoqëria dhe njeriu: "Dije se çdo njeriu i takon ajo që ka punuar dhe kurrë të mos e kalosh pësimin e njërit te një tjetër, gjithashtu, kurrë mos lë gjë mangët ndaj atij në pësimin që i ka rënë, kurrë të mos të shtyjë titulli që gëzon dikush që të zmadhosh atë çka është e vogël në pësimin e tij as puna e një tjetri mos të bëjë që të zvogëlosh atë çka është e madhe në pësimin e tij." Popullimi i tokës dhe shpërblimi i drejtë për punën janë dy baza të forta mbi të cilat Aliu shikonte ndërtimin e një shoqërie të shëndoshë. Një herë erdhën te ai banorët e një krahine dhe i thanë se në vendin e tyre rrjedha e një lumi ishte mbushur dhe kështu lumi ishte tharë. Nëse ata e gërmonin përsëri, do të ishte në të mirën e tyre. Pas këtij njoftimi ata iu lutën imamit, që të urdhëronte guvernatorin e tij, nën juridiksionin e të cilit gjendej vendi i tyre, që ai t'i vinte ata në punë të detyruar për gërmimin e këtij lumi të tharë. Aliu nuk kishte përse të mos e pranonte rigërmimin e lumit, por kundërshtoi prerë punën e detyruar, që ata e pranonin me kënaqësi. Prandaj ai i shkroi guvernatorit të tij që quhej Kardhah bin Kaëb dhe i thotë: "…Disa banorë të rajonit të punës tënde erdhën te unë dhe më thanë se kanë një lumë, i cili është mbushur e është tharë. Këta njerëz shtuan se, sikur ata të gërmonin, do të dilte uji dhe kështu vendi i tyre do të ishte i lulëzuar dhe do të shtohej ushqimi për myslimanët. Ata më kërkuan që të të shkruaj këtë letër, me qëllim që ti të merresh me punën e lumit, t'i organizosh ata në punë dhe të përballosh shpenzimet. Nuk duhet të detyrohet asnjë njeri, prandaj ti thirri ata dhe, nëse puna me lumin qëndron ashtu siç ma përshkruan, atëherë kush të ketë dëshirë për punë, ti urdhëroje të punojë. Lumi është për ata që kanë

dëshirë të punojnë dhe jo për ata që nuk duan. Për mua është më e dashur që vendi të jetë i populluar e i fuqishëm se sa i dobët. Përshëndetje me selam." Ngarkimi me punë të detyruar, në legjislacionin e Aliut, nuk është nga veprimet e lejuara as atëherë kur vetë njerëzit janë të kënaqur që bëjnë punë të detyruar. Duke ditur se puna është ligj dhe bazë, Aliu thotë: "Dhe urdhëruan për punë.", kurse në lumin do të kenë pjesë vetëm ata që punojnë në të. Edhe ata që nuk duan të punojnë aty, është e palejueshme të detyrohen të punojnë me forcë. Puna është me dëshirë, pa detyrim. Ky ishte njëri nga problemet, që djali i Ebù Tàlibit e theksonte me forcë në të gjitha çështjet e në të gjitha rastet, herë me ndonjë shenjë dhe herë duke u shprehur hapur. Në kushtetutën e tij është edhe kjo fjalë e qartë dhe e hapur, të cilën ai e bëri rregullore në të gjitha veprimet që lidhen me punën: "Dëgjoni me vëmendje, punoni me dëshirë." Me këtë vështrim të thellë mbi gjendjen e punës e të punëtorit, Aliu mundi të parakalojë mendimtarët perëndimorë me më shumë se një mijë vjet. Përveç kësaj, shikimin e tij mbi punën Aliu e mbështeste mbi themelet e një drejtësie që nuk ishte as më e lartë e as më logjike se vetë shikimi që ai kishte, sepse ai nuk i ve njerëzit të punojnë me detyrim, madje as për punë të dobishme. Mendimi i detyrimit me forcë, është shkurtim i vlerave njerëzore dhe prekje e lirisë së individit, kur dihet se me detyrim nuk plotësohen as kushtet për vetë punën. Nga ana tjetër ai nxit njerëzit të punojnë, duke pohuar se të mirat e kësaj pune i takojnë vetëm atyre që punojnë: "Dhe lumi është për atë që punon dhe jo për atë që nuk do të punojë." A nuk është kjo shprehje njëra prej bazave kryesore, mbi të cilat janë ndërtuar teoritë e sociologjisë së shëndoshë në shekullin e njëzetë? Të gjithë kanë të drejtë të punojnë. Gjithashtu, cilido, që punon, ka të drejtë të marrë shpërblim për punën e tij, kurse te dembeli, te ai, që pretendon, se është derë e madhe dhe te ai, që nuk bën punë të mirë e të pastër, të mos shkojë asnjë send prej mundit së punonjësve, sado i vogël qoftë ky send. Nëse Allahu e do dikë, në radhë të parë Ai do "profesionistin besnik", ashtu siç thotë Aliu. Puna e dobishme sjell pronë. Natyrisht, kjo pronë është nga të drejtat e individëve, por kjo pronë nuk mund të jetë tërësisht e drejtë që i takon individëve, pasi prona i takon atyre vetëm në atë masë që ajo harmonizohet me interesat e komunitetit. Kur interesi i përgjithshëm kërkon kufizim të kësaj prone, atëherë është detyrë e domosdoshme, që mbi të të vihet dorë, madje në këtë pikë nuk lejohet as ngurrimi e as polemika. Çdo pronë patjetër duhet t'i shërbejë komunitetit dhe mësimi që gjendet në këtë përkufizim përmblidhet në fjalinë: "Dobia e përgjithshme

përkrah dobisë private!" Kur kufijtë e pronës kuptohen në këtë mënyrë, atëherë vetë prona është shkaku kryesor për eliminim e rritjes së madhe të kapitalit, i cili, nga ana e tij, sjell krijimin klasor ekonomik në shoqëri. Në shoqëri ka njerëz që nuk mund të punojnë për shkaqe pafuqie e të metash, siç janë fëmijët jetimë e të moshuarit. A duhet të lërë imami pas dore të drejtën e këtyre njerëzve për një jetesë të nderuar, ashtu siç i lënë ata shoqëritë e sotme arabe, apo imami i shikon ata me syrin e njeriut të drejtë, që vepron në bazat e shikimit të tij dhe me dimensionet njerëzore që kanë adaptuar shoqëritë me të vërtetë të drejta? Padyshim që kolektivi ka detyrime ndaj individit, por edhe individi ka të njëjtat detyrime ndaj komunitetit. Populli është një trup i vetëm dhe individët e tij kujdesen për njëri-tjetrin e bashkëpunojnë me njëri-tjetrin në mënyrë të ndërsjellë. Çdo individ i popullit shpërblehet për punën që bën dhe "Allahu ka pjesëtuar ndër njerëzit jetesën.". Askush nuk ka të drejtë të veçojë veten në mjetet e jetesës. Përsa i përket personave, që nuk kanë mundësi të punojnë, që nuk kanë mundësi të bëjnë asnjë punë, siç janë fëmijët dhe të moshuarit, patjetër që është detyrë e shoqërisë të plotësojë nevojat e tyre dhe secilin prej tyre ta trajtojë me të njëjtin kujdes që trajtohen njerëzit e tjerë. Ja, ky është detyrimi që ka komuniteti ndaj individit dhe jo dhënie nga dhembshuria ose për bamirësi. Kujdesi për këto kategori të shoqërisë është detyrë e përcaktuar deri në hollësi dhe përgjegjës i drejtpërdrejtë për plotësimin e kësaj është shteti me personat që e përfaqësojnë. Imam Aliu thotë: "Në të vërtetë, ata janë njerëzit që kanë nevojë për kujdes më shumë se kushdo tjetër. Është detyrim kujdesi për jetimët, për të moshuarit që nuk kanë mundësi të punojnë për shkak të moshës dhe për ata që s'kanë aftësi të veprojnë." Imami e ka shpëtuar këtë bazë të sistemit të tij shoqëror me shprehjen "sigurime shoqërore". Shohim se ai ka parakaluar mijëra mendimtarë perëndimorë në konceptimin e kësaj domosdoshmërie shoqërore, e mbi këto baza, bën njërën prej detyrave të shtetit dhe jo si mëshirë nga "bujaria e bamirësve", as ndonjë pjesë prej pjesëve të hipokritëve. Aliu, që e shikonte varfërinë si vdekjen më të madhe dhe të varfrin si njeri të huaj në vendin e tij, nuk donte që varfëria e uria të ndërpriteshin me çmimin e dhënies poshtëruese, as me dhembshurinë e rreme nga ana e sundimtarit, as me çmimin e nënshtrimit e të poshtërimit nga ana e të sunduarit. Për të gjitha këto ai pohon këtë të vërtetë dhe e madhështon dinjitetin e njeriut: "Uria është më e mirë se poshtërimi e përulja." Prandaj njeriu ka detyrë të marrë të drejtën e tij dhe të drejtën e shpirtit të tij në shëndet të

plotë, sepse siç thotë Aliu: "Varfëria me e keqe, është varfëria e shpirtit." Në kapitullin e heqjes së nevojave prej popullit bën pjesë edhe interesimi i madh që tregonte vetë Aliu për realizimin e kësaj detyre. Guvernatorët në kohën e Osmanit, të cilët ishin prej "parisë", nuk i jepnin asnjë peshë këtij problemi madhor, ashtu siç nuk e kthejnë kokën të interesohen për këtë problem edhe shumica e qeverive të botës arabe në ditët e sotme. Këto qeveri nuk interesohen për këtë problem, për shkak "të vogëlsisë" që ka kjo çështje, se janë shumë të zënë me atë që ata e quajnë "politika të larta". Por kjo gjë e "thjeshtë" në gojën e qeverive të sotme, në vështrimin e Aliut nuk ishte gjë e thjeshtë, për faktin se Aliu me të vërtetë ishte i madh dhe madhështia e thjeshtësia takohen gjithmonë. Këtu kam parasysh edhe interesimin e Aliut për gjendjen e tregut, ku shiten mallrat dhe buka. Tregun ai e shihte si shtëpia e përgjithshme e njerëzve. Mbi të kishin hipur tregtarët që grabisnin mallrat me anë të masave, peshoreve dhe çmimeve. Ne sot e dimë se rritja e çmimit të kripës, e cila, në llogarinë e shumicës së sundimtarëve të Lindjes, është një send pa vlerë, por në tërësinë e shkaqeve kryesore, kripa përshpejtoi ndezjen e zjarrit të revolucionit francez. Ne e kuptojmë vlerën e pikëpamjeve të këtyre sundimtarëve, në lidhje me atë që është punë e thjeshtë dhe të asaj që është punë e vështirë, ashtu siç kuptojmë edhe vlerat e politikave të tyre "të larta" e "të ulëta". Aliu nuk ishte autor i politikave "të larta", por ishte autor i drejtësisë në gjykim dhe besnik i detyrës që ushtronte. Prandaj çdo ditë, pasi hante mëngjesin, i vinte rrotull tregjeve të Kufes, kontrollonte tregtarët e çdo tregu të saj dhe, po personalisht, këqyrte me imtësi gjendjen e blerësve dhe të shitësve. Tregtarët kundërvajtës i detyronte të ishin njerëz dhe jo kasapë, prandaj i rrinte atyre mbi kokë, duke i kujtuar dënimin, nëse ata do të akaparonin mallrat e do të hanin sadopak të drejtat e njerëzve. Pastaj u drejtohej atyre me thirrjen: "O tregtarë…!"

Ndërgjegjja e mendja e Aliut ishin të bindura se njerëzit duhet të jenë të barabartë në jetesë dhe se kjo e vërtetë, në fakt, është njëra prej domosdoshmërive të jetës dhe një rrugë për të shtyrë individin në rrugën e lirisë; është faktor me rëndësi të veçantë për ndërtimin e një shoqërie të shëndoshë. Barazinë në të drejtat ai e bën ligj dhe pastaj, nën dritën e këtij ligji në Islam, janë nevojtarët ata që kanë përparësi në pasurinë e përgjithshme. Gjithashtu, vetë nevoja barazon mundin e derdhur dhe punën e dobishme në fushën e meritave. Nevoja është një justifikim për të pasur pasuri dhe për zotërimin e tokës. Porositë e imamit për guvernatorët e tij të krahinave pasojnë njëra-tjetrën. Në

ato ka urdhra të ashpra për heqjen e çdo pengese, për mos vjeljen e taksave prej njerëzve nevojtarë, si dhe për t'i ndihmuar ata, me qëllim që toka të jepte të mirat e saj, por nga ana tjetër, ai urdhëronte vjeljen e taksave të dyfishuara prej të pasurve, me qëllim që të pasurohej "Shtëpia e pasurisë" së komunitetit dhe të realizohej me aq sa ishte e mundur barazia ndërmjet njerëzve. Sa e vogël është në pikëpamjen tonë sot, në kohën e shpalljes së të drejtave të njeriut, kur shikojmë se shumë qeveri të kësaj Lindjeje të lumtur, e vetme në lumturinë e saj, e rëndojnë pjesën më nevojtare të popullit me taksa që ata i vjelin prej bukës së tyre të domosdoshme e prej gjakut të tyre, me kërcënime, me premtime dhe me burgosje ose duke shitur edhe ato pak pasuri të vogla që kanë. Shtojmë këtu edhe të gjitha mënyrat e shekujve të faraonëve dhe të sulltanëve. Këto qeveri nuk kanë asnjë dijeni për gjendjen e vërtetë të popullit. Nuk i njohin popullit asnjë të drejtë e nuk punojnë të plotësojnë nevojat që ai ka. Ato nuk punojnë që edhe populli të ketë mundësi të shpërblejë qeveritë për "përpjekjet e tyre". Sa i madh është në pikëpamjen tonë djali i Ebù Tàlibit, kur ai u thotë, qysh para dhjetë shekujve e më shumë, të gjithë qeveritarëve të tij, të cilët i kontrollon që ata të mos lënë asgjë mangët e të mos lënë pas dore kujdesin për njerëzit: "Mos i detyroni njerëzit që, për taksën e tokës, të shesin veshjet e dimrit e të verës, as ushqimin e tyre, as kafshët e punës së tyre; mos rrihni asnjë prej tyre me kamxhik për një dirhem, as mos bëni që dikush t'ia shkelë këmbëve në kërkim të një dirhemi; asnjeri prej tyre të mos shesë asgjë për të shlyer taksën e tokës. Puna jonë është që të marrim prej tyre kur toka prodhon. Të mendosh më shumë për popullimin e tokës, se sa përvjeljen e taksës së tokës."

* * *

Imam Aliu e kishte kuptuar të vërtetën e madhe në përbërjen e shoqërisë klasore, të cilën e përmbledh me fjalë aq të pakta, pasi më parë e kishte qartësuar në shumë shkresa e në shumë porosi: "Nuk ka ndonjë të uritur të varfër, përveçse me atë që ka me bollëk një i pasur." Kjo është ajo e vërtetë e madhe mbi të cilën ndërtojnë sot shoqëritë ligjet e tyre përmarrëdhëniet ndërmjet njerëzve. Këtë të vërtetë, djali i Ebù Tàlibit, jo vetëm që e kishte kuptuar para më shumë se dhjetë shekujve, por edhe me aq sa mund të bëhej në kohën e tij, e kishte qartësuar në rregulla e në baza të shëndosha. Shkrimtari libanez Xh. H, në bisedë e sipër, më ka treguar:"Një herë isha në një vend evropian, i cili po punonte për emancipimin e njeriut. I thashë ministrit të kulturës së këtij vendi: "Ne arabët ju kemi parakaluar ju me më shumë se një mijë vjet në të kuptuarit e shoqërisë klasore, që ju sot po punoni për ta shpjeguar." Ministri evropian më pyeti: "Si është kjo punë?"

Unë i thashë: "Para më shumë se dhjetë shekujve, Ali bin Ebù Tàlibi, ka thënë: "Nuk kam parë ndonjëherë të mirë me bollëk, që pranë saj të mos ketë një të drejtë të humbur."
Atëherë, evropiani më tha: "Në të vërtetë, ne evropianët jemi më mirë se ju."
"Përse?- i thashë. Dhe si?"
Ai foli: "Një arab prej jush e zbuloi këtë të vërtetë para dhjetë a më shumë shekujve, ndërsa ju vazhdoni të jeni në një errësirë sociale, kurse ne e kemi zbatuar këtë të vërtetë para jush dhe në këtë kuptim, ju jeni prapa nesh dhjetë shekuj a më shumë.""
Para se të përfundoj këtë kapitull, patjetër dua të them shkurtimisht ato që u trajtuan më sipër. I lutem lexuesit të bëjë krahasimin mes teorive shoqërore të shëndosha më moderne dhe bazave të teorisë shoqërore aleviane. Ne mund të përmbledhim filozofinë shoqërore të Aliut me disa shprehje, mbi të cilat është ndërtuar përfytyrimi i tij për gjendjet e shoqërisë, në lidhje me pasurinë dhe varfërinë, si dhe në lidhje me përbërjen e saj klasore. Pastaj, mbi këto baza ai zbaton kushtetutën e tij për heqjen e nevojave prej masës së njerëzve dhe vendosjen e barazisë ndër të gjithë njerëzit në fushën e të drejtave dhe detyrave. Shprehjet janë:
- Nuk ka ndonjë të uritur të varfër, përveçse me atë që ka me bollëk një i pasur.
- Nuk kam parë ndonjëherë të mirë me bollëk, që pranë saj të mos ketë një të drejtë të humbur.
- Të mendosh më shumë për popullimin e tokës, se sa për vjeljen e taksës së tokës.
- Nuk mendoj të detyroj ndonjërin të bëjë një punë, që ai e urren.
- Zemrat e tyre janë në xhen'net dhe trupat e tyre janë në punë.
- Lumi është për atë që e punoi dhe jo për atë që nuk do të punojë.
- Dhe dije se çdo njeriu i takon ajo që ka punuar dhe kurrë të mos e kalosh pësimin e njërit te një tjetër.
- Bëj kujdes të mos veçosh veten në atë që njerëzit janë të barabartë.
Nëse ti i nderuar lexues do të shikosh me vëmendje këto shprehje, patjetër do të kuptosh se janë baza të thella për ndërtimin e çdo shoqërie të shëndoshë, në të cilën ruhen të drejtat e njeriut. Gjithashtu, në to është edhe kujdesi i madh për lirinë njerëzore, me kuptimet e saj më të ndritura e më të gjera. Ato janë baza mbi të cilat janë ndërtuar teoritë moderne socialiste, të cilat nuk janë në kundërshtim me këto baza në asnjë send. Prandaj lexuesi le të bekojë këtë mendje arabe kaq të madhe!

JO FANATIZËM DHE JO LIRI PA KUFI

* Kur lidhja e vëllazërisë njerëzore gjendet vetëm në cilësinë e njeriut, atëherë në atë nuk ka mëkat.

* Si mund të shprehen ata në mënyrë kaq absolute për subjektet e gjalla, që nuk është e lejueshme as për objektet e ngurta të natyrës?! Si mund të marrin për krahasim peshën a sipërfaqen për njeriun, të cilit nuk mund t'i vihet kufi? Si mund të krahasosh jetën në lëvizje e zhvillim e që ndryshon pa kufizim dhe që për këtë duhet të frenohet?

Ali bin Ebù Tàlibi vazhdon ecjen e tij në ngjitje në rrugën e gjerë e të hapur. Ai pohon për njeriun të drejtat e tij për jetesë brenda kufijve njerëzorë, madje edhe të drejta të tjera që nuk plotësohen vetëm se me të parat. Ai lejon çdo shtrëngim për kufijtë e largët njerëzorë, kur ato nuk ndalojnë në një doktrinë të caktuar dhe që përfundojnë në gardhin e racizmit shtypës e poshtërues. Ai respekton specien njerëzore, të gjitha racat. Ali bin Ebù Tàlibi kundërshton prerë t'i detyrojë njerëzit për një doktrinë të caktuar, në lidhje me fenë ose me medh'hebin. Në të çdo gjë që ka lidhje të afërt ose të largët me qenien e njeriut e me jetën e tij të brendshme, të cilën individi e përfytyron dhe e ngjyros me forma e ngjyra të dala prej tij, ose që janë arritur prej lidhjeve të tij me mjedisin përkatës e të përgjithshëm. Imam Aliu, edhe pse ishte zëvendësuesi i Profetit, kështjella e Islamit dhe prijësi i besimtarëve, kundërshtonte me forcë të madhe që ndonjë njeri të detyrohet të besojë në fenë që besojnë myslimanët. Sipas tij, njerëzit janë të lirë të besojnë Zotin ashtu si ta mendojnë dhe secili të besojë sipas rrugës së tij, me kusht që kjo të mos fyejë komunitetin e të mos sjellë dëm mbi të, sepse të gjithë njerëzit janë nën përkujdesjen e Allahut, kurse feja është veprim i ndërsjellë. Cilësia njeri është e mjaftueshme në vështrimin e imam Aliut, që e bën njeriun të respektuar e të dashur, të shoqërohej me të, të kishte mëshirë për të dhe të mos i mohohej asgjë e asnjë nga të drejtat që i takojnë. Në letrën që i dërgonte guvernatorit të tij të Egjiptit, i thoshte: "Kurrë mos u bëj bishë me

njerëzit, që u rrëmben atyre ushqimin, sepse ata janë njëri nga dy llojet: ose vëllai yt në fe, ose i ngjashëm me ty në krijim. Jepi atij faljen e çiltërsinë tënde, ashtu siç dëshiron të të japë Allahu ty prej faljes e çiltërsisë së Tij dhe kurrë mos u pendo për faljen që ofron dhe kurrë mos u krekos me dënimin që jep." Atëherë, çdo njeri ka të drejta, ashtu siç ke edhe ti, edhe pse ai ndryshon në disa gjëra në të cilat beson ti ose ai ndryshon se i përket një feje tjetër. A nuk është qëllimi yt të lidhesh sa më shumë me të tjerët me lidhje vëllazërore? Kur ti e gjen lidhjen e vëllazërisë vetëm në cilësinë e njeriut, patjetër që në këtë nuk ka mëkat. Në të gjitha gjendjet imam Aliu nuk dëshiron që mendimin tënd ta bësh boshtin e gjykimit dhe matësin absolut në ndonjë punë të jetës dhe të njerëzve. Kufijtë e jetës janë pa përmasa, tepër të gjera dhe njerëzit janë ata që sillen në këtë gjerësi kaq të madhe. Nuk duhet t'i japësh vetes më shumë rëndësi se ç'duhet, që gjykimi yt të jetë fjala e parë dhe e fundit për veprimet e njerëzve, derisa ata nuk të fyejnë e derisa prej tyre nuk të vjen ndonjë mundim. Ngjet që ti nuk e di se puna që ti kundërshton, në hapësirën e gjithësisë nuk është e madhe; ose njeriun që ti edhe mund ta konsiderosh të parëndësishëm, sikur ta njihje atë, do të rezultonte shumë më i lartë se ti. Imam Aliu thotë një fjalë të qartë: "Kurrë mos e konsidero të parëndësishëm ndonjërin prej robve të Allahut, sepse ai mund të jetë mik i Allahut dhe ti nuk e di." Nëse ti e mbart këtë fjalë të urtë deri në horizontet e saj të largëta, do të kuptosh qëndrimin e tij të qartë ndaj fanatizmit dhe lirisë pa kufi. Kur vëllai yt është në gabim ose punon keq, detyra jote është t'i japësh atij faljen e çiltërsinë tënde dhe kurrë mos u pendo që fale e u tregove i çiltër; përsëri detyra jote është "të korrësh të keqen prej zemrës së tjetrit me shkuljen që i bën ai asaj prej zemrës tënde." Njeriu, cilido qoftë besimi i tij, ka detyrë të porosisë vetveten që lidhja e tij me tjetrin të jetë kështu: të dëshirojë për tjetrin atë çka dëshiron për vete dhe të mos dojë për tjetrin atë çka nuk e do për veten e tij: "Duaj për tjetrin atë çka do për veten tënde, mos duaj për tjetrin atë çka nuk e do për veten tënde dhe kënaqi njerëzit me atë çka ti je i kënaqur prej tyre." Besimtari i vërtetë "Për të mirën, nuk le qëllim pa arritur." dhe, më e mira e të mirave është drejtësia te njerëzit, pa bërë dallim mes tyre. Nëse do të vesh ballë për ballë botën sipas rrugës së Muham'medit, do të shohësh se ajo nuk ndryshon në asnjë send nga bota e rrugës së Mesijhut ose edhe nga rruga e kujtdo që ka përvetësuar virtytet njerëzore. E rëndësishme, në pikëpamjen e Aliut, është afrimi te virtytet dhe, përsa i përket mjeteve, në këtë drejtim, njerëzit janë të lirë të zgjedhin.

"Në të Dërguarin e Allahut – paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij – është modeli më i mirë, që ty të duhet: ai kishte hequr dorë nga të mirat e kësaj bote, kishte lënë mënjanë pijet që bota ofron dhe prej tij ishin hequr të gjitha zbukurimet. Unë mund të them të njëjtat fjalë edhe për Ijsanë, të birin e Merjemit – paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të: Ijsai vinte gurin për jastëk, vishte rrobë të ashpër, hante gjëra të thata, gjithnjë ishte i uritur, llamba e tij për natën ishte hëna, hijet ku pushonte ishte toka e hapur, frutat e lulet aromatike për të ishin bimësia që toka nxirrte për bagëtinë. Ai nuk kishte grua, që ta tundonte, as fëmijë, që ta turpëronin, as pasuri, që t'i merrte mendjen, as ambicie, që ta poshtëronin, kafsha e tij ishin këmbët e tij dhe shërbyes për të ishin dy duart e tij." Në një vend tjetër ai thotë: "Ata njerëz kishin për shtroje tokën, dheu ishte dysheku, uji i tokës ishte për ata parfum dhe pastaj në rrugën e drejtë të Mesijhut, ata e dhanë këtë botë me kredi." Kjo është ajo e vërtetë që kishte arritur Muham'medi, kur tha: "Profetët janë vëllezër, nënat e tyre janë të shumta dhe feja e tyre është një." Aliu e kishte kuptuar këtë të vërtetë, kur për Muham'medin tha: "... dhe ai eci në rrugën mbi të cilën kishin ecur të dërguarit e mëparshëm." Në këto dy thënie ka një pohim që nuk pranon asnjë koment: virtyti është ai që i bashkon njerëzit, ashtu siç i bashkon ata në origjinë cilësia njeri. Edhe liria e besimit në fe është prej të drejtave të njeriut në kushtetutën e imam Aliut. Liria nuk copëzohet dhe njeriu nuk mund të jetë i lirë nga njëra anë dhe i kushtëzuar nga ana tjetër. Myslimani është vëlla i kristianit, do apo nuk do, sepse njeriu është vëlla i njeriut, e do apo e urren. Sikur në kushtetutën e Aliut të mos ishte afrimi te virtyti, matësi bazë në lidhje me lirinë, atëherë liria e nderuar kurrë nuk do të ishte te ai një e drejtë e shenjtë. Prandaj ai lavdëron ata që ecin në rrugën e drejtë të Mesijhut, ashtu siç lavdëron edhe ata që ecin në rrugën e drejtë të Muham'medit. Më sipër ne kemi përmendur njoftimin me atë kristianin, i cili në fakt i kishte vjedhur Aliut mburojën dhe pretendonte se ia kishte blerë. Ne pamë se ai e trajtoi atë si i barabarti mes të barabartit ose si babai me djalin; pastaj kemi folur si rrodhi puna e tyre para gjykatësit Sherijh dhe si kristiani u bë prej atyre që ndihmuan imamin me gjakun e me jetën e tyre. Ndër burra të dëgjuar të Hixhazit e Irakut qarkullojnë njoftime për kujdesin e maturinë e Aliut. Megjithëse ka ndonjë prej tyre që huazon mendimet e tjetrit, kur atij i thotë mendja e vet që të shmanget pak nga gjërat që ai beson; gjithashtu, te ata qarkullojnë njoftime se e kanë parë Aliun të mbështjellë vetë lidhësen në çallmën e tij të gjelbër. Pa-

varësisht nga kjo, në veshët e tyre vazhdon të përsëritet fjala që Aliu u tha atyre me seriozitetin më të madh, një herë në xhaminë e Kufes: "Ai, që mundon e fyen një ithtar të Ungjillit, më ka fyer e më ka munduar mua!" Përderisa Aliu është krenaria e historisë sonë arabe, le të regjistrohet në faqen e saj më të bukur edhe kjo fjalë e këtij gjeniu: "Sikur mua të më jepej detyra, patjetër që ithtarët e Teuratit do t'i gjykoja me Teuratin e tyre,ithtarët e Ungjillit me Ungjillin e tyre dhe ithtarët e Kur'ànit me Kur'ànin e tyre, kështu do të vazhdoja t'i gjykoja ata derisa çdo libër të fliste vetë: "Aliu ka thënë të vërtetën.""
Dëgjo si e urdhëron prijësi i besimtarëve Muak'kal bin Kajsin: "O Muak'kal, qëndro sa të mundesh në urdhrat e Allahut, mos bëj veprime të paligjshme ndaj myslimanëve, mos i bëj padrejtësi jomyslimanëve, që janë në besën e shtetit islam dhe mos trego mendjemadhësi. Allahu nuk i do mendjemëdhenjtë."
Aliu, qëndrimin nën urdhrat e Allahut, e përkufizon në urdhrin që njeriu të mos i bëjë padrejtësi vëllait të tij njeri dhe të mos bëjë ndaj tij veprime të paligjshme. A e shikon, Aliu i ka vënë myslimanët e jomyslimanët në gradë të barabartë, pa asnjë dallim e pa asnjë privilegj ndaj njëri-tjetrit. Një barazim të tillë mes myslimanëve e jomyslimanëve e shikojmë në të gjitha gjykimet e Aliut gjatë gjithë aktivitetit të tij. Aliu, edhe kur u flet myslimanëve për gjendjen e tyre, heqjen e padrejtësisë prej shpatullave të njerëzve, e shikon si detyrë parësore dhe një virtyt të Islamit, me të cilin ata duhet të stolisen dhe thotë: "Sikur ju të ecni në të drejtën … dhe Islami të bëjë dritë për ju, prej jush kurrë nuk do t'i bëhej padrejtësi as ndonjë myslimani e as ndonjë ithtari të librave të mëparshëm,(1) që është në besën e myslimanëve." Ai është tepër i ashpër me ata myslimanë që nuk ndihmonin të drejtën, që nuk hiqnin padrejtësinë dhe që dënonin njerëzit në qytetin Enbar, kur në të hyri Sufjan bin Auf El-Esedij me forcat e tij. Aliu ishte i ashpër ndaj tyre, sepse ata nuk e ndaluan padrejtësinë që po ushtrohej mbi vëllezërit e mbi motrat e tyre, bij e bija të këtij qyteti. Ai nuk bën asnjë dallim mes atij që pranon Islamin dhe atij që hyn në besën e myslimanëve, por thotë: "… më kanë njoftuar se ndonjëri prej tyre shkon te gruaja myslimane, kurse një tjetër shkon te gruaja, që është në besën e myslimanëve dhe i heq asaj me forcë bizhuteritë… Nëse ndonjë burrë mysliman do të vritej pas kësaj, askush nuk do të qortohej për vrasjen e tij."

---

(1) Ithtarët e librave të mëparshëm janë: kristianët dhe hebrenjtë, që kanë hyrë në besën e myslimanëve.

Një urdhër të ngjashëm ai i dërgon edhe Muham'med bin Ebù Bekrit, kur e emëroi guvernator të Egjyptit. Urdhri i dërguar thotë: "Të porosis për drejtësi, të përkrahësh të dhunuarin nga padrejtësia, të jesh i ashpër ndaj kujtdo që bën padrejtësi, të falësh njerëzit e të jesh bamirës me ata me aq sa ke mundësi. Te ti të jenë të barabartë, si afërmi, ashtu edhe i largëti." Në fakt, ai e urdhëroi atë të ishte i gjerë e të falte të gjithë njerëzit, por më parë i tërheq vëmendjen, që të shikojë në gjendjen e banorëve jomyslimanë që janë në besën e myslimanëve, që të mundësohej ideja e barazisë mes njerëzve. Në marrëveshjen e tij me kristianët e Nexhranit është edhe kjo frazë: "…atyre nuk do t'i merret asgjë, nuk do t'u bëhet padrejtësi e nuk do t'u hahet asnjë prej të drejtave." Edhe shumën që paguan vrasësi (kur gjaku i falet nga familja e të vrarit) për shlyerjen e gjakut të një kristiani të vrarë, Aliu e bëri të barabartë me shumën që paguhet edhe për vrasjen e një myslimani. Te Aliu çdo njeri është i respektuar dhe çdo zë është i dëgjuar. Pavarësisht nga fanatizmi i injorantëve dhe individëve të dhunshëm, që gjenden te ithtarët e çdo feje në shekujt e kaluar, kjo e vërtetë rreth Aliut, i ka bërë dijetarët kristianë arabë të kohës së tij dhe ata të mëvonshmit të jenë njerëzit më dashamirës e më të përkushtuar ndaj tij. Këtë fakt e tregon edhe Ibni Ebù El-Hadijdi në komentin që i ka bërë "Nehxhul Belaga", kur thotë: "Ç'të them për një burrë, domethënë për Aliun, të cilin e duan ithtarët e librave të mëparshëm që janë në besën e myslimanëve për përgënjeshtrimin e tyre se ai është Profet…" Trajtimin e jomyslimanëve Aliu e kishte ndërtuar mbi këtë fjalë: "Pasuritë e tyre janë si pasuritë tona dhe gjaku i tyre është si gjaku ynë." Ai dëshironte që ky trajtim të ishte rrugë edhe pas tij.

* * *

Nga sa u tha më sipër, shihet qartë se fanatizmi fetar, në logjikën e Aliut, është i dënueshëm dhe është i kundërt me kushtet më elementare të lirisë, të cilën Aliu e besonte në kuadrin më të gjerë dhe e vlerësonte atë me të gjitha dimensionet e saj. Nëse do të vëmë ballë për ballë qëndrimin e Aliut ndaj atyre që besojnë në një fe të ndryshme nga besimi i tij dhe mes klerikëve evropianë të shekujve të mesjetës, sidomos klerikët që drejtonin e punonin në gjykatat e inkuzicionit dhe pastaj të vëmë ballë për ballë tolerancën e tij të gjerë me ashpërsinë e me mizorinë e tyre, patjetër do të shikojmë se Aliu lartësohet aty ku ata rrokullisen në greminë. Në këtë pikë, nuk ka asgjë të hab-

itshme, sepse besimi i Aliut buronte prej bazave njerëzore dhe prej pikëpamjes së përgjithshme që ai kishte mbi jetën e mbi ekzistencën, ndërsa besimi i shumicës së tyre ishte thjesht, njëra prej anëve të robërisë, e cila, te ata, ishte shndërruar në adhurim pa bazë njerëzore dhe pa bukuri.

* * *

Kur ne sot luftojmë fanatizmin fetar ose fanatizmin e shkollave politiko-juridike, fanatizmi fetar në asnjë gjendje nuk është ai që ka qenë, pasi disa popuj e kanë zëvendësuar atë me një fanatizëm më shkatërrues e më të rrezikshëm, e kanë zëvendësuar me fanatizmin ndërmjet kombeve ose ndërmjet racave, ose ndërmjet shkollave politike, fanatizëm që nuk fal, që nuk kërkon ndjesë dhe që njeriun nuk e trajton me çiltërsi e me tolerancë. Shto në këtë fanatizëm edhe qëndrimet e ashpra, veprimet e palogjikshme dhe gjurmët e tij të dhimbshme. Edhe fanatiku e pohon para teje këtë fakt, sepse, në mendësinë e tij, ai është zotëruesi i së drejtës dhe nuk ka të drejtë tjetër veç të drejtën që ai njeh. Edhe pikëpamja e tij për këtë botë është vetëm e tij. Gjithashtu, edhe mendimi i tij në lidhje me punët e njeriut e të jetës është absolute dhe nuk lejohet që ai të ndryshohet, madje fanatiku pretendon se nuk mund të ketë as ndonjë mendim të ngjashëm me mendimin e tij. Këta fanatikë të racizmit e të shkollave politike zhyten në diskutime jo vetëm për çështje që njohin, por edhe për ato që s'njohin, duke u shprehur në mënyrë kategorike për shkollat politiko-juridike e morale. Në të gjitha këto, fanatizmi nuk është gjë tjetër veç dogmatizmi i vdekjes. Si guxojnë këta njerëz të shprehen në mënyrë kaq kategorike për subjekte të gjalla që zhvillohen nga një gjendje në një gjendje tjetër, në një kohë që nuk është e lejueshme të shprehen në këtë mënyrë as për objektet e ngurta të natyrës?! Si guxojnë t'i vënë kufij njeriut, i cili nuk mund të kufizohet? Ky fanatizëm duket sikur është në natyrën e disa njerëzve të kohëve të vjetra, por imami i nderuar nuk le rast pa luftuar fanatizmin fetar dhe rikthehet të luftojë të gjitha format e shfaqjes së tij, sepse në fanatizmin e fisit ose të racës ai sheh një element të dhunës e të shkatërrimit dhe një deformim të fytyrës së bukur të jetës; në krekosjen me të parët ai sheh njërin prej shtigjeve që çojnë në fanatizëm, prandaj ai e poshtëron atë. Dëgjo si i flet ai fanatikëve të kohës së tij: "Vini re! Ju jeni futur në rrugën e dhunës dhe po bëni shkatërrime e ngatërresa në tokë! Kijeni frikë Allahun, kijeni frikë Allahun kur shkelni në gardhin e mendjemadhësisë e krekosjes së kohës së injorancës para Islamit, sepse ato janë vendet ku ngjizet urrejtja dhe janë kurthe të djallit me të cilat ai ka mashtruar popujt e kaluar ne shekujt e largët."

"Bëni kujdes nga bindja e verbër ndaj zotërinjve e të mëdhenjve tuaj, të cilët mbahen me të madhe me pasurinë që kanë dhe urrejnë njerëzit e tjerë e sillen ndaj tyre me fanatizëm. Ata kanë mohuar Allahun në ato që Ai ka krijuar dhe janë bërë themelet mbajtëse të fanatizmit dhe përforcues të ngatërresave." Pasi e quan fanatizmin e fisit e të racës sulm, shkatërrim dhe deformim të fytyrës së jetës, imami i bashkëngjit fanatizmit edhe ngatërresën dhe rikthehet të shprehë shkollën e urtësisë së tij. Fanatizmin e shikon me të gjitha ngjyrat e tij, duke pohuar kështu njërën nga bazat që ngulet thellë e më thellë e forcohet gjithnjë e më shumë me kalimin e kohës dhe thotë: "Unë shikova, por nuk kam gjetur asnjë njeri që të jetë fanatik në ndonjë punë, përveçse atë sëmundje që tregon injorancë ose një argument që është i denjë vetëm për mendjet e naivëve." Studiuesit le t'i referohen burimeve dhe le të shikojnë se çfarë është thënë në lidhje me fanatizmin, por ata padyshim, që në bazat e tij nuk do të gjejnë më shumë nga kjo bazë e dyfishtë, që ka përmendur djali i Ebù Tàlibit: fanatikët janë fanatikë ose nga injoranca, ose ngaqë janë naivë. Por që të dyja, injoranca dhe naiviteti përmbajnë sulmin, shkatërrimin e mendjemadhësinë ndaj jetës. Këtë ka pasur parasysh djali i Ebù Tàlibit në të dyja shprehjet e tij të mësipërme. Në doktrinën e djalit të Ebù Tàlibit, çdo fanatizëm është i dënueshëm e i refuzuar. O Zoti im, a mund të jetë fanatizëm virtyti, drejtësia dhe të drejtat për masën e njerëzve?! O Zoti im, a mund të jetë fanatizëm kujdesi për klasat e dhunuara nga padrejtësia e atyre që grabisin e që akaparojnë të mirat e tyre materiale?! O Zoti im, a mund të jetë fanatizëm qëndrimi i drejtë, sinqeriteti dhe pastërtia e ndërgjegjes?! O Zoti im, a mund të jetë fanatizëm liria për vetë specien njerëzore e për vetë respektin për njeriun?! O Zoti im a mund të quhet fanatizëm kujdesi që njerëzit të ruhen e të shpëtojnë nga fyerjet e nga mundimet e fanatikëve? Në hytbenë "El-Kàsiah", imami thotë: "Nëse patjetër duhet fanatizëm, atëherë fanatizmi juaj të jetë për cilësitë e nderuara: për punë të mira, për morale të dëshiruara, për ëndrra të mëdha, për vepra të lavdëruara e gjurmëlënëse, për bërjen e mirësive, për heqjen dorë nga sulmi, për kujdesin për njerëzit dhe për largimin e shkatërrimeve e të ngatërresa në tokë." Prej argumenteve të tij, që tregon natyrën e njerëzve të mirë, natyrë që e urren fanatizmin në kohën e tanishme, në çdo mendim e në çdo gjendje që mund të shfaqet, është edhe porosia e tij për havarixhët, të cilët kërkonin kokën e tij dhe e luftuan me të gjitha forcat që kishin, por Aliu u tha përkrahësve të vet: "Pas meje mos i luftoni havarixhët, sepse ai që e kërkon të dre-

jtën me ashpërsi, është si ai që kërkon të gabuarën dhe e arrin atë." Imami synonte t'i bënte njerëzit të kuptonin thelbin e fanatizmit, që do të thotë vetëm pohim nga ana e fanatikut se ai nuk gabon. Prandaj ai urdhëron konsultim dhe jep shembullin personal kur thotë: "Mos hiqni dorë nga fjala e drejtë ose nga një konsultim me drejtësi, sepse unë nuk jam më sipër kur gaboj."

Shoqata Flladi

LUFTA DHE PAQJA

* Është shkatërruar ai që mburret dhe ka humbur ai që shpif.

* Triumfuesi me të keqe është i mposhtur.

* S'ka më i keq se sulmi mbi njerëzit.

* Në paqen ka siguri për vendin.

* Lëvize me forcë besën duke e mbajtur atë; kurrë mos i bëj pabesi atij që është në besën tënde; kurrë mos e prish besën e dhënë; kurrë mos e mashtro armikun tënd; kurrë mos e forco pushtetin tënd duke derdhur gjak haram.

Aliu

Njeriu ndaj njeriut ka detyrime të shumta, por në krye të të gjitha detyrimeve qëndron shtrirja e lidhjeve të dashurisë e të pajtimit mes njerëzve, individë e komunitete, fise e popuj, sepse njerëzit janë vëllezër që i bashkon një origjinë e vetme, i bashkon një rrugë e përbashkët dhe qëllime jo të largëta. Liria, mirëqenia, sistemet e vendosura, punët e trashëguara, përpjekjet për punë të reja dhe gjëra të tjera, që kanë lidhje me njeriun, të gjitha janë punë që nuk kanë kuptim dhe as justifikim të shikohen së bashku me luftën, e cila asgjëson njeriun. Çdo fjalë, që pretendon se është në shërbim të njeriut dhe nuk bën thirrje për paqe, është gënjeshtër dhe ves shumë i keq. Çdo punë, me të cilën pretendohet se është në shërbim të jetës dhe pastaj ajo i shtyn të gjallët drejt vdekjes nën thundrat e kuajve e shkëndijave të hekurta, është punë hipokrite dhe një send shterpë. Çdo shikim për gjendjen e njeriut e për gjendjen e jetës, që nuk e shoqëron thirrja për vëllazërim, është shikim i mangët dhe mendim i sëmurë. S'ka më të pafuqishme se fjala, puna dhe shikimi në kohën kur uji i lumenjve shndërrohet në gjak, kopshtet në shkretëtirë dhe kur ferrat mbijnë në pallatet.

S'ka më të pafuqishme se fjala, puna dhe shikimi në kohën kur njeriu ngrihet lart si pluhur i imët në rrugën e furtunës dhe shtrohet para nofullave të luftës, e cila e ha atë me shpejtësi dhe nga njeriu nuk mbetet asgjë. Atëherë gjërat e bukura të jetës dhe shpresat e saj janë bërë të paqena dhe sende bosh.

Atëherë në vendet e banuara, tashmë të shkretuara, zbret të qëndrojë kukuvajka, që përzgjedh banesën e saj.

Meqenëse lufta është shkatërruese, patjetër, që shpëtuese është vetëm paqja, pa bërë fjalë për gjëra të tjera. Paqja është rruga që çon në realizimin e qëllimeve më të larta, në realizimin e asaj gjendjeje, ku bijve të njerëzimit i mundësohet të vënë në shërbim të vetes të gjitha talentet e fuqitë e tyre, të bashkëpunojnë me njëri-tjetrin edhe në punët e tyre të përbashkëta, me qëllim që etapë pas etape të arrijnë shpresat e tyre më të larta. Dhe djali i Ebù Tàlibit, rrugët e të cilit ndërthuren me njëra-tjetrën në të gjitha fushat, ashtu siç ndërthuren degët e njoma të dala nga i njëjti trung, e kupton se paqja është një mur i madh që shtrëngohet me forcë rreth njeriut e rreth jetës dhe largon prej tyre çdo të keqe. Djali i Ebù Tàlibit u flet njerëzve dhe u thotë: "Allahu nuk ju ka krijuar kot." Përse Allahu i krijoi njerëzit sipas shkollës së tij?

Në përgjigje të kësaj pyetje ai thotë: "Allahu ju ka krijuar të paprekshëm në tokën e Tij dhe ka dhënë siguri ndërmjet robve të Tij…Ai ka bashkuar lidhjet e dashurisë, mbi ju ka shpërndarë të mirat e bujarinë e dashurisë dhe për të mirën tuaj ka bërë të rrjedhin përrenjtë e mirësive të dashurisë."

Në shkollën e Aliut dashuria është mirësi e ekzistencës. Për ty po sjellim një urë të ndezur prej ngrohtësisë e dashurisë së madhe që ishte në zemrën e në gjuhën e djalit të Ebù Tàlibit, kur ai fliste për paqen e për pajtimin mes njerëzve: "Allahu ndërmjet jush ka lidhur kabllon e pajtimit, nën hijen e të cilit ju lëvizni nga një vend në tjetrin, në mbulojën e këtij pajtimi ju strehoheni me atë mirësi që nuk e njeh asnjëra prej krijesave që kanë një vlerë, sepse pajtimi rëndon më shumë se çdo çmim dhe është më i shtrenjtë se çdo gjë e rëndësishme."

Kur paqja ndërmjet njerëzve qenka burimi për të tilla mirësi, atëherë përse njerëzit e këqij sulmojnë njëri-tjetrin dhe përse ata largohen prej njëri-tjetrit? Dëgjoje me vëmendje thirrjen që del prej zemrës së Aliut: "O njeri! Ç'është ajo që të bën të shkatërrosh veten? A nuk zgjohesh ti pas gjumit?"

Punët e fjalët në jetën e Aliut janë në bashkëpunim me njëra-tjetrën për të urryer armiqësinë, vrasjet e luftën; janë në bashkëpunim për të miratuar pastërtinë e zemrës, pajtimin e ndërsjellë dhe vëllazërimin. Aliu, për hir të

paqes, urdhëron për bashkëpunim të ndërsjellë dhe punon për të, prandaj ai thotë: "Në paqen ka siguri për vendin.", gjithashtu Aliu urdhëron të urrehet lufta, sepse lufta është sulm kudër tjetrit dhe thotë: "S'ka më i keq se sulmi mbi njerëzit.", sepse në të gjitha rastet sulmi sjell vetëm humbje dhe rezultati i pashmangshëm i luftës është: "Kush mbjell luftën, do të korrë humbjen.", sepse në luftë ka vetëm mjerime mbi njerëzit, mbi triumfuesin e mbi të mundurin. Lufta është poshtërim i dinjitetit të njeriut. Te triumfuesit, lufta është dalje jashtë logjikës, jashtë ndërgjegjes, jashtë dashurisë dhe vlerës së jetës, kurse për të mundurin lufta është përdhosje, poshtërim, humbje e gjakut dhe e jetës. Në shkollën e Aliut është saktësuar: "Triumfuesi me të keqen është i mposhtur." A ka gjë më të keqe se lufta e derdhja e gjakut? Aliu përmendte fushatat që zhvillonin fiset kundër njëri-tjetrit në kohën e injorancës para Islamit, pasi, sipas tij, të këqijat më rrëqethëse të asaj kohe ishin fushatat luftarake, adhurimi i idhujve dhe varrosja e vajzave për së gjalli. Të gjitha këto veprime të shëmtuara dilnin nga një burim i vetëm, për më tepër, këto veprime ishin një konkretizim i injorancës që kishte njeriu për të vërtetën e vetes së tij dhe për të vërtetën e jetës. Prandaj, me të drejtë thuhet, se nuk ka të keqe më të madhe se injoranca në të gjitha gjendjet që ajo shfaqet. Aliu thotë: "Shtresa të shumta injorance, varrosja e vajzave për së gjalli, adhurimi i idhujve dhe fushatat që shpërthenin për gjëra banale." Urrejtja që ai kishte për luftën arrinte deri aty sa ai punonte për t'i dhënë fund luftës, edhe kur ajo kishte arritur në kufijtë e saj më të nxehtë. Madje, edhe në kohën që bëhej dyluftimi më i ashpër, ai thotë: "Mos bëni thirrje për duel." Mbase ndonjë lexues i Aliut do të vërejë se ai qorton shumë sjellje të njerëzve dhe shumë sende të kësaj bote. Në sjelljet e njerëzve Aliu, pikësëpari, qortonte prirjen për ngatërresa dhe kryeneçësinë për të luftuar. Për Aliun, asnjë send nuk kishte fytyrë më të keqe se lufta, prandaj ti e sheh Aliun që, edhe atëherë kur veprimet luftarake ishin në kulmin e ashpërsisë, të thotë: "Në të vërtetë, lufta është rrëmbim e grabitje." Lufta sa është shkatërruese e të drejtave, po aq është edhe mbuluese e veprimeve të gabuara. Në shkollën e Aliut qielli e toka ekzistojnë me të drejtën, me të drejtën lartësohet njeriu dhe me të drejtën ndërtohet shoqëria e lumturohet bota, kurse e gabuara është vendi ku mblidhen të gjitha veprimet turpëruese dhe poshtëruese. Duke qenë e tillë, ku është vlera e luftës në mbyllje të çdo llogarie? Lufta mbledh veprimet që sjellin vetëm hidhërime e poshtërime, sepse ajo – domethënë lufta – kur vjen, bëhet e dyshimtë. Në luftë lartësohet veprimi i gabuar dhe ulet për tokë zëri i së drejtës dhe, meqenëse paqja

është vetë e drejta, atëherë "Kush sulmon të drejtën, ka humbur rrugën e tij." Ky është themeli i pikëpamjes së Aliut mbi luftën. Këtu nuk ka asgjë për t'u habitur, sepse kjo pikëpamje është: në përshtatje me besimin e thellë që kishte për lirinë, në përshtatje me besimin e tij te njeriu, në përshtatje me respektin e tij të thellë për jetën e për të gjallët dhe në përshtatje me çdo punë të mirë e dobisjellëse, që është detyrë të bëhet në shërbim të njeriut. Për të gjitha këto ai u fliste shokëve të tij: "Është mjaft që armiku juaj doli nga rruga e drejtë dhe hyri në rrugën e humbjes." Nuk ka dyshim se këtë fjalë ai e thoshte për të ndaluar ngatërresat dhe nga prirja që kishte për paqen. Për këtë shkak, ai edhe njeriun, që gabon e bën punë të këqija, e urdhëron të kërkojë ndjesë për gabimet e për punët që bën. Nuk ka dyshim se këtë urdhër Aliu e jep për të larguar shkaqet e luftës. Gjithnjë në plotësim të këtij qëllimi, ai urdhëron që edhe personave që i kishin bërë keq atij, t'u pranohej ndjesa, kujtdo që dëshironte të kërkonte ndjesë, sado i madh të ishte faji i tij dhe, thoshte: "Pranoje ndjesën e atij që të kërkon ndjesë." dhe "Lufto dëshirat tuaja me mendjen tënde, që për ty të shpëtojë dashuria."

* * *

Kjo urrejtje e madhe për luftën dhe thirrja për paqe, në asnjë rast nuk do të thotë kapitullim e nënshtrim, nuk do të thotë largim prej përgjegjësisë dhe lëshim i frerëve për elementët shkatërrues. Në vetvete lufta nuk është e urryer, por ajo është e urryer për mundimet e veprimet e këqija që mbart; as paqja në vetvete nuk është e dashur, por ajo është e dashur, sepse u jep njerëzve mundësi për siguri, u lejon të lëvizin për përmirësimin e shoqërisë, si dhe për të gjitha rrugët e gjera të jetës që ajo hap para të gjallëve. Në disa individë e në disa klasa të ngjashme me këta individë, e keqja mund të shkojë deri aty sa ata të dëshirojnë që jeta të jetë vetëm për ata, që toka të jetë vend fitimi vetëm për ta, që jeta e njerëzve le të jetë vdekje dhe të gjithë njerëzit të jenë skllevër e robër. Ata e duan paqen për veten e tyre, që mbi ta të mos bjerë dora e drejtësisë, që drejtësia të mos i asgjësojë dhe të mos i grisë atyre maskën e zezë e të urryer pas të cilës fshihen. Në këtë dëshirë të tyre, a mund të ketë rrugë më të mirë se rruga e luftës për të shkatërruar këtë polarizim klasor që ata duan dhe për t'i dhënë shkelmin këtyre meskinëve?! Nëse në vetë luftën e paqen nuk ka mirësi absolute, padyshim që revolucionet, që kanë bërë popujt e botës kundër shtypësve, shfrytëzuesve e kolonizatorëve do të ishin mëkat dhe e keqe, atëherë nënshtrimi ndaj dëshirës së kriminelëve perandorë, mbretër e diktatorë do të ishte mirësi e madhe.

Në të vërtetë, e mira është vetëm për punët që sjellin përmirësim te njerëzit. Kur njerëzit gëzojnë të mira, atëherë paqja për ta është më e mirë, por kur vuajnë në punë të rënda, janë në mjerim dhe u shkelen të drejtat, atëherë lufta, për ta është burim të mirash, derisa mes tyre të vendoset paqja e vërtetë, e bazuar në themele të shëndosha njerëzore. Prandaj në këtë luftë e në këtë paqe nuk ka asgjë që të lërë të kuptosh kapitullimin, shtypjen dhe nënshtrimin para padrejtësisë. Pikërisht, këtë të vërtetë kishte arritur të kuptonte Ali bin Ebù Tàlibi dhe në kuptimin e tij nuk kishte vend ku ai mund të kritikohej në ndonjë pikë. Lufta që urrente Ali bin Ebù Tàlibi ishte lufta që bënte kundër tij Muàvije bin Ebù Sufjàni dhe lufta që kishte bërë Ebù Lehebi kundër Muham'medit, por ai nuk urrente luftën e Muham'medit kundër tyre. Lufta që urrente djali i Ebù Tàlibit ishte lufta që i bënin mizorët e idhujtarët njerëzve të mirë dhe kërkuesve të së drejtës. Ai bën thirrje që ti të mos jesh Xhingizkan, Hulako e Hitler dhe këmbëngul që ti të jesh bir i njerëzimit, që ai punon me të gjitha forcat për ta shkatërruar, të atij njerëzimi që flet për paqen, pasi shpatat e tyre janë të mprehura për të korrur kokat e njerëzve të pafajshëm. Ja kështu, në shkollën e Aliut, në disa raste lufta bëhet domosdoshmëri. Kur themi se është detyrim ndihma për të dhunuarin nga padrejtësia e mizorit, fitimi i një të drejte të rrëmbyer, pasuria e grabitur të shkojë te i zoti, vënia në vend e dinjitetit të nëpërkëmbur dhe zbatimi drejtësisë për gjakun e derdhur, në këto raste lufta padyshim është domosdoshmëri shoqërore, por me kusht që lufta të bëhet vetëm pasi janë bërë përpjekje të njëpasnjëshme në rrugën e mirëkuptimit të ndërsjellë. Dëgjo si u flet ai shokëve të vet, të cilët i kërkuan leje që të ishin më të ngadaltë në luftën e Sif'finit. Pikërisht, luftëtarët e tij ishin shmangur nga e drejta. Për ta ai thotë: "Ata kanë lënë të drejtën dhe nuk shikojnë, janë të shpërndarë në mëkate e padrejtësi dhe nuk mbajnë drejtësi." "Përsa i përket fjalës suaj: "E gjitha kjo është urrejtja për vdekjen?" Pasha Allahun, nuk më intereson se hyra mbi vdekjen ose vdekja u ngrit kundër meje! Përsa i përket fjalës suaj: "A dyshon te banorët e Shamit?" Pasha Allahun, asnjë ditë nuk do të isha futur në luftë, vetëm se unë dua që me mua të bashkohet një grup, që ai të udhëzohet me mua në rrugën e drejtë dhe të shikojnë në dritën time. Kjo është për mua më e dashur se t'i luftoj ata në rrugën e gabuar ku janë, edhe sikur të kthehen në mëkatet e tyre." Përveç këtyre që u thanë, Aliu nuk e kishte kusht, që qëllimi i fundit i luftës të ishte fitorja ose hakmarrja, ose prangosja, ose dëbimi, ose që t'i bëhet keq

robit të luftës, të plagosurit, atij që i ka kthyer shpinën luftës, ose gruas, ose të moshuarit, ose fëmijës, por ishte rivendosja e së drejtës në vendim e vet. Përderisa vëllai që të lufton beson se është me të drejtën dhe se armiku i tij është i padrejtë, është detyrë që atij t'i jepet një mësim, por kur të arrihet qëllimi me sa më pak luftë, atëherë është detyrë që lufta të ndalet menjëherë. Lejimi i gjakderdhjes vetëm në raste të detyruara është një rregull bazë në luftën e Aliut. Shkolla e tij, para se të fillonte lufta, praktikonte këshillimin me armikun e padrejtë: "Për Allah, patjetër që unë do të përkrah të dhunuarin nga padrejtësia dhe patjetër do të këshilloj të padrejtin." Në shumë raste Aliu ka ndjekur rrugën e frikësimit të armikut kur ka parë në të mungesën e dëshirës për paqe, pasi te ai më e rëndësishme është mos derdhja e gjakut, kur ishte mundësia që gjaku të ruhej. Në lidhje me frikësimin e banorëve të Nehervanit, ai tha: "Unë ju paralajmëroj se do të bini të vdekur në brigjet e këtij lumi pa ndonjë argument prej Zotit tuaj dhe pa ndonjë fakt të qartë që të jetë me ju. Unë ua kisha ndaluar të shkoni me këtë qeveri, por ju më kundërshtuat mua, si ai që kundërshton për pak gjë(1), derisa unë e hoqa mendimin prej jush; por unë nuk kam ardhur te ju as t'ju kundërshtoj e as për të keq dhe as kam dashur që ju të dëmtoheni." dhe pas kësaj fjale ja edhe lutja e habitshme, e bërë sipas mënyrës së tij humane. Këtë lutje e thotë në kohën kur në Sif'fijn ishin grumbulluar armiqtë e tij. Në një gjendje të tillë dhe pasi kishin dështuar përpjekjet për paqe, ai ishte i vendosur të ballafaqohej me ta: "O Zoti im, kjo është toka Jote, të cilën Ti e ke bërë vendqëndrim për kafshët e për njerëzit, si dhe për krijesa të panumërta që shihen e që nuk shihen; malet e shumta Ti i bëre për tokën kolona dhe për njerëzit i bëre mbështetje. Nëse bën që ne të triumfojmë mbi armikun tonë, na largo nga mizoria dhe na oriento në të drejtën; nëse ata do të jenë mbi ne, atëherë na bëj pjesë të biem dëshmorë dhe na ruaj prej ngatërresave."

---

(1) Ai i kishte ndaluar që ata t'i përgjigjeshin banorëve të Shamit për të kërkuar arbitrazhin dhe u kishte thënë: "Ju i ngritët lart mus'hafët që të ktheheni në gjykimin e tij…", por banorët e Nehervanit e kundërshtuan atë – domethënë e kundërshtuan havarixhët – me fjalën e tyre: "Na u bë thirrje për në librin e Allahut dhe ne jemi ata që kemi më shumë të drejtë t'i përgjigjemi atij.", Ata ishin të ashpër në fjalë, madje disa prej tyre thanë: "Nëse nuk i përgjigjesh atyre, ne të dorëzojmë te ata dhe largohemi prej teje."

Dashuria e Aliut për paqe dhe lidhja e tij e ngushtë me shkaqet e saj, deri edhe pak çaste para fillimit të betejës, janë dy gjëra për të cilat nuk bëhen bashkë dy dëshmitarë prej shokëve ose prej armiqve që të thonë ndryshe. Jetëshkrimi i tij është i mbushur me shfaqje të dëshirës për paqe, si dhe të urrejtjes që kishte për luftën. Nga këto shfaqje janë edhe ndodhitë që u panë ditën e luftës së Xhemelit kundër armiqve të tij, të cilët kishin lënë rrugën e drejtë dhe, pasi ishin grumbulluar, marshuan kundër tij me ushtrinë e tyre. Para kësaj gjendjeje Aliu i urdhëroi shokët të rreshtoheshin, por u tha: "Mos gjuani asnjë shigjetë, mos lëshoni mbi ata asnjë ushtë as mos goditni me shpatë, por qëndroni." Ai i luftoi ata vetëm atëherë kur ata gjuajtën mbi shokët e tij dhe vranë tri prej tyre. Imami për këtë veprim të tyre thirri tri herë me radhë dëshmitar Allahun. Zakonisht Aliu dilte para atyre që ngriheshin të luftonin kundër tij me kokë zbuluar e pa armë, në një kohë që ata ishin të mbrojtur me hekura. Ai diskutonte me ta me dashuri dhe i përmendte ata me fjalë të mira, u fliste atyre si ishin ruajtur së bashku prej mohimit e prej armiqësisë ndaj njëri-tjetrit, u fliste atyre me gjuhën e zemrës dhe me ëmbëlsinë e dashamirësisë dhe dukej se po i jepte plotësisht të drejtë atyre që dukeshin të zinj sterrë si nata nga mburojat e veshjet e tjera të luftës që kishin në trup. Parzmorja e tij ishte respekti i thellë që kishte për njeriun, përkrenarja e tij ishte besimi në drejtësinë dhe mburoja e tij ishte siguria që kishte në ndërgjegjen njerëzore. Dhembshuria e tij për të dhunuarin nga padrejtësia, besnikëria e tij për të vërtetën dhe dashuria e tij për paqen ishin sa një mijë mburoja. Aliu thoshte: "Dëshiroje menjëherë vëllazërimin prej atij që je i sigurt se nuk të mundon.", ishte po Aliu ai që kishte urrejtjen më të madhe për armiqësinë, sepse armiqësia e dyshimi shkatërrojnë moralet e individit dhe bëjnë që në personalitetin e komunitetit e të individit të mbijë hipokrizia. Aliu thotë: "Ruhuni shumë prej dyshimit e armiqësisë, sepse ato sëmurin zemrën dhe mbi to mbin hipokrizia." Ai dilte para atyre, që do të luftonin me të, me këtë paraqitje, duke u treguar neverinë e madhe që kishte për luftën, si dhe duke u treguar prirjen e tij të sinqertë për të arritur zgjidhjen e problemeve me rrugë që janë sa më afër dashurisë e vëllazërimit, si dhe për të vërtetuar rregullin që kishte venë për të tilla kushte: "Edhe kundër armikut tënd sillu me mirësi, sepse ai është më i ëmbli i dy thonjve."; pastaj, thekson atë të vërtetë, vlerën e së cilën e ndien vetëm njeriu njeri. Kjo e vërtetë konsiston në atë se lufta është sherr, sepse edhe e mira që arrin fituesi nuk ka asnjë vlerë për të, sepse e mira i erdhi atij me rrugën e kësaj të keqeje: "Nuk ka të mirë në mirësinë që ka ardhur me rrugë të keqe dhe është pa vlerë mirëqenia që nuk vjen me punë."

Aliu punon për të mënjanuar këtë të keqe me të gjitha mjetet dhe, në parimet e paqes e të përmirësimit, gjithnjë kërkon me të lehtën e sa më pak vështirësi. Ai i kërkon këto rrugë edhe atëherë kur armiqtë e tij janë të vendosur të luftojnë kundër tij dhe padrejtësisht kërkonin gjakun e tij e gjakun e më të mirëve që kishin mbetur prej përkrahësve të tij. Megjithëkëtë, ai kthehet dhe i përsërit atyre edhe një herë thirrjen për zgjidhje me mirëkuptim dhe, vetëm atëherë kur ata këmbëngulin në mëkate dhe vetëm atëherë kur lufta është bërë domosdoshmëri sociale e humane, vetëm atëherë ai e le në dorën e tyre që të jenë ata të parët të fillojnë luftën, dhe, vetëm kur ata veprojnë me armë, ai i lufton me armë. Sa e dëshiruar është për djalin e Ebù Tàlibit në ato çaste të hidhej mbi vdekjen ose që vdekja të shkonte drejt tij dhe pastaj ai trondiste burrat dhe rrëzonte për tokë heronjtë! Mbrojtjen e tij të ndershme për drejtësinë ata e dëshironin të ishte pabesi e mëkate, ruajtjen e respektit ata e donin vetëm me fjalë, lirinë e donin të ishte robëri, njeriun që ai e donte të nderuar, ata punonin me ngulm ta poshtëronin dhe për çdo bujar, që ishte nën ata, dëshironin vdekjen sa më të ashpër dhe pranga sa më të rënda. Mbrojtja e vlerave dhe e gjërave shoqërore të domosdoshme dhe e kërkesave njerëzore, nuk mund të bëhet duke ndenjur ulur e duke mos i kërkuar ato, ndryshe do të ketë vetëm poshtërim dhe mohim. Në lidhje me çështjen e luftës me Muàvijen, imami Aliu thotë: "E kam rrahur këtë punë në fytyrë e në sy, e kam kthyer përmbys e nga brenda dhe ajo mua nuk më bën të shikoj gjë tjetër veç luftës e mohimit." Dhe ta nishiko si e përmblidh djali i Ebù Tàlibit pjesën e parë të betejës së Xhemelit: "Talhai e Zubejri ishin të parët që më dhanë besën dhe pastaj ata e prishën atë pa ndonjë shkak. Ata e ngritën edhe nënën e besimtarëve të vijë në Basra dhe unë në krye të muhaxhirinëve dhe të ensarëve shkova te ata të dy. I bëra thirrje të ktheheshin andej nga kishin ardhur, por ata kundërshtuan, megjithëse i luta shumë dhe takimin me ta e bëra në mënyrën më të bukur." Në të vërtetë, qëkur ata kishin bërë vetëm një pjesë të rrugës për në Kufe, Aliu dërgoi te ata djalin e tij, Hasanin, djalin e xhajës së tij, Abdullah bin Ab'bàsin, Am'màr bin Jàserin dhe Kajs bin Saëd bin Ubaden, me shpresë se do të ndërprisnin çdo ngatërresë, por ata kundërshtuan. Në lidhje me këtë Aliu thotë: "Unë marshova së bashku me ata – me muhaxhirinët e me ensarët – derisa ndaluam në Basra. I drejtova atyre thirrje të shumta, u mundova të bëj sa më pak shkarje, i kërkova atyre të përsërisin besëdhënien për mua, por ata donin vetëm të luftonin kundër meje, atëherë unë kërkova ndihmën e Allahut kundër

tyre. U vranë ata që u vranë dhe të tjerët i kthyen shpinën luftës. Ata më kërkuan atë që unë u kisha bërë thirrje para betejës. Unë e pranova ndjesën e tyre, e ngrita shpatën prej tyre dhe mbi ata emërova Abdullah bin Ab'bàsin, gjithashtu, dërgova te ata Zufer bin Kajsin. Prandaj pyete atë për ne dhe për ata." Edhe pse korrte fitore, falë trimërisë së lartë dhe besimit të tij të thellë, atë e zinte po ajo dhembje që zinte vetë të mundurin. Aliu qante e ndiente dhembje, ndihej i thyer e i dëshpëruar, sikur të mos ishte fare. Edhe në këtë dramë të madhe të zemrës, ai i donte fëmijët e tij me dashurinë më të madhe; urrente padrejtësinë me urrejtjen më të madhe dhe bijtë e tij ishin njerëzit që bënin padrejtësi. Ai ishte ndërmjet dashurisë për bijtë dhe urrejtjes për padrejtësinë. Në zemrën e imamit nuk kishte gjë më të urryer se të shihte gjakun që derdhej, kur nuk ishte i sigurt se edhe guvernatorët e qeveritarët e tij, kur luftonin, do të falnin derdhjen e gjakut, përveç rasteve që e kërkonte drejtësia dhe e drejta. Në urdhrat që u dërgonte atyre, u kërkonte të mos vrisnin njerëz. Shto këtu edhe shikimin e tij gjenial, ku zbulohet edhe ana ndërkombëtare e problemit të vrasjeve, ashtu siç zbulohet dashamirësia e tij njerëzore dhe e sinqertë. Gjakderdhja, në pikëpamjen e imamit, asgjëson pushtetin dhe e humb kuptimin e tij, veçanërisht kur gjakderdhja bëhet me qëllim. Në të tilla raste ai nuk falte. Ja si i shkruan njërit prej pushtetarëve të tij: "Dhe kurrë mos e forco pushtetin tënd duke derdhur gjak haram, sepse pikërisht, në gjakderdhjen kot janë premisat që e dobësojnë dhe fishkin pushtetin, madje edhe e asgjësojnë atë ose e transportojnë. Për vrasjen me qëllim për ty nuk ka justifikim as te Allahu e as te unë." Me këtë rast do të shtroj para lexuesit një pyetje të habitshme. A njeh njeri tjetër, përveç djalit të Ebù Tàlibit, që i urdhëron pushtetarët e tij, që ata të vënë në krye të ushtrisë vetëm atë që e urren luftën dhe mundimin e njerëzve, që pranon ndjesën dhe është shumë i dashur, i mëshirshëm e me zemër aq të pastër, sa të mos kalojë në përdorimin e dhunës e në veprime të ashpra? Për hir të Allahut, dëgjoje si e urdhëron pushtetarin e tij të Egjiptit: "Vendos në komandën e ushtrisë tënde atë që ka zemrën më të pastër, më të butin, vër atë që nuk zemërohet shpejt dhe që qetësohet në pranimin e ndjesës, atë që mëshiron të pafuqishmit, që i shkurton duart të fuqishmëve që ata të mos dhunojnë të pafuqishmit dhe që nuk preferon dhunën …" Pra, Aliu do paqen dhe urdhëron për paqe. Ai e urren luftën dhe i largohet asaj, ai i del para luftës vetëm kur lufta i vjen atij me këmbëngulje, ai fillon luftën vetëm, pasi janë konsumuar të gjitha trajtimet e tij për një zgjidhje me dashamirësi e me punë të mira. Aliu, edhe kur luftonte, bënte të pamun-

durën që numri i të vrarëve të mos ishte i shumtë; ai falte sa herë që ishte mundësia; ai i vajtonte së bashku të mundurin dhe fituesin. Kur te ai vinte thirrja për paqe prej armikut të tij, ai e përshëndeste dhe thoshte: "Te paqja është ndalimi për ushtarët, qetësimi nga brengat dhe siguria për vendin." Aliu ka dhënë shumë urdhra për komandantët e për pushtetarët e tij dhe, krahas porosive të shumta, i porosit që të ndjekin rrugën e tij në këtë çështje, të mos luftojnë pa logjikë, të mos e nxjerrin shpatën me aq lehtësi siç e kishin zakon komandantët e luftëtarët në kohërat e vjetra. Nga këto porosi është edhe fjala e tij: "…dhe mos i lëvizni duart tuaja e shpatat tuaja me lehtësinë që lëvizni gjuhët tuaja."; ose fjala tjetër: "… unë nuk dënoj për akuza." dhe "Unë nuk e luftoj atë pa i bërë atij thirrje dhe pa dëgjuar justifikimin e tij; nëse ai kthen, ne e pranojnë ndjesën e tij; nëse ai këmbëngul të na luftojë, atëherë ne kërkojmë ndihmën e Allahut kundër tij dhe shpejtojnë ta asgjësojmë atë." Më pas do të flasim më hollësisht për qëndrimet e djalit të Ebù Tàlibit ndaj armiqve të tij, që e kishin sulmuar atë.

Shoqata Flladi

* * *

Njeriu ka detyrim ndaj njeriut të mbajë besën e dhënë, sepse ky detyrim përforcon kolonat e paqes dhe urrejtjen për luftën ndërmjet individëve e komuniteteve. Nuk ka dallim nëse besa është ndërmjet individëve të së njëjtës shkollë apo ndërmjet shkollave të ndryshme ose që ajo të jetë ndërmjet individëve të një populli apo ndërmjet popujve, ose ndërmjet një individi që pranon paqen dhe ndërmjet një tjetri që të lufton, ose ndërmjet mikut me mikun, ose ndërmjet mikut e armikut. Në mendjen e në gjykimin e djalit të Ebù Tàlibit nuk ndikon në mbajtjen e besës as medh'hebi, as nacionalizmi, as gjendja e paqes e as gjendja e luftës, sepse besnikëria në mbajtjen e besës, siç u tha më sipër, është përforcim i kolonave të paqes dhe se në paqe është siguria e vendit e qetësia e njerëzve, pasi paqja është shërbim ndaj shoqërisë së lidhur me ligje e me përkujdesje të ndërsjellë. Gjithashtu, paqja është ushqim për ndërgjegjen njerëzore, për të cilën imami punon shumë që atë ta lartësojë sa më shumë që të jetë e mundur. Në të gjitha këto ka një shkak për afrimin e dashurinë e ndërsjellë ndërmjet individëve e komuniteteve, ndërmjet fiseve e popujve të ndryshëm. Në çdo gjendje, që të ishte, imami demonstronte sinqeritetin e respektin për personalitetin e njeriut, për cilindo që ai i kishte dhënë besën dhe për cilindo që atij i kishte dhënë besën, prandaj të gjithë njerëzit i trajtonte në mënyrë të barabartë. Mbajtja e besës gjithnjë shoqërohet nga siguria e dyanshme dhe, kur të

dyja anët janë të siguruara, secili prej tyre punon me frymëzimin e lirisë, të cilën ai e ndien dhe ka mundësi të ushtrojë lirinë në kufijtë e kësaj sigurie. Për të gjitha këto, mbajtja e besës është pjesë e kushtetutës së djalit të Ebù Tàlibit në hilafetin e në gjykim. Ai e kishte bërë detyrim të ruajë besën e dhënë, si dhe atë që e kishte marrë në besën e tij, e kishte detyrim t'i ruante besën e dhënë me trupin e me shpirtin e tij. Para tij ishin vetëm dy rrugë: ose të lërë jetën për ruajtjen e kësaj bese, ose të qëndrojë me këtë besë. Djali i Ebù Tàlibit ndien dhembje të madhe prej mosmbajtjes së besës në të njëjtën masë që ndien dhembje edhe prej gënjeshtrës. Në njërën prej hytbeve të tij thotë. "Mbajtja e besës është binjake e drejtësisë dhe unë nuk di të ketë mbrojtëse më të mirë se mbajtja e besës. Nuk bën pabesi ai që e di si është vedkthimi. Një herë e një kohë, pabesia ndër ne ka qenë shumë e përhapur(1), aq sa njerëzit e kohës së injorancës, para Islamit, pabesinë e quanin mendje të ndritur. Ç'duan ata? I mallkoftë Allahu! Burri që ndërron e i përmbys gjërat me shpejtësi mendon se mashtrimi është ndalues edhe për urdhrin e për ndalimin e Allahut dhe këtë mendim ai e mban para syve sa herë të ketë mundësinë, madje rri në përgjim, që të përfitojë nga rasti që për atë të mos ketë shtrëngim në punët e fesë."

(1) Njerëzit e asaj kohe pabesinë e konsideronin zgjuarsi dhe hile të madhe, si të ishin burrat e politikës së kohës sonë. Imam Aliu çuditet me pretendimin e tyre të gabuar dhe thotë: "Ç'duan ata? I mallkoftë Allahu! Janë gabim në pretendimin e tyre kur parashikojnë të tjetërsojnë e të përmbysin punët. Patjetër që në fytyrën e hilesë duket arritja e qëllimit të mashtruesit, pasi ai nuk gjen ndonjë pengesë as për urdhrin e as për ndalimin e Allahut ..."

Në letrën që i dërgon guvernatorit të tij të Egjiptit, imami thotë: "Nëse lidh marrëveshje me armikun tënd dhe ai është në besën tënde, atëherë shpejto ta mbash atë, përkujdesu me besnikëri për ata që ke marrë në besën tënde. Besën e dhënë ruaje me shpirtin tënd dhe mos i bëj pabesi atyre që ke marrë nën besën tënde, as armikun tënd mos e mashtro." Ai nuk mjaftohet me porosinë që njeriu të mos mashtrojë as armikun e tij e atë që e lufton. Prandaj është shumë i ashpër ndaj pushtetarëve të tij, që ata të mos bëjnë marrëveshje të paqarta, marrëveshje që lejojnë komente e shpjegime jashtë qëllimit për të cilin janë lidhur dhe për të mashtruar personat që u është dhënë kjo besë ose për të shpëtuar prej përgjegjësive e detyrimeve të marrëveshjes, ose marrëveshja është lidhur nga dëshira për ta prishur atë dhe për të mos iu përmbajtur asaj, ose për të kryer veprime

jashtë logjikës e të tjera veprime të kësaj natyre. Imami është mjaft i ashpër ndaj personave të këtij kallëpi dhe thotë: "Mos lidh marrëveshje në të cilën ti lejon që ajo të dalë nga qëllimi për të cilin është lidhur, as mos e ngre zërin duke lakuar fjalë të bukura për t'i bërë asaj bisht, pasi ajo është nënshkruar." Djali i Ebù Tàlibit nuk jepte ndonjë mendim pa e përpunuar atë në tërë qenien e tij, as nuk urdhëronte zbatimin e ndonjërës prej rrugëve të tij pa ecur më parë vetë në atë rrugë në të gjitha gjendjet e tij dhe sipas rregullit që i kishte caktuar vetes në këto punë. Meqenëse mbajtja e besës është prej mendimeve e prej rrugëve të tij, asnjë pengesë nuk mund të hynte ndërmjet tij e ndërmjet besës së dhënë, sado e rëndë që të ishte puna për mbajtjen e saj dhe sado vështirësi të paraqiteshin për kapërcimin. Nga kjo rrugë e tij është edhe ajo që ngjau me të në betejën e Sif'fijnit. Menjëherë pas hilesë së arbitrazhit, hile që është bërë mjaft e dëgjuar, që të mos e merrnin vesh të gjithë njerëzit punën e kësaj hileje, Muham'med bin Xhurejshi shkoi te Aliu dhe i tha: "O prijës i besimtarëve, a ka rrugë që të lëmë këtë shkresë? Pasha Allahun, unë kam shumë frikë se me këtë do të poshtërohemi." dhe bëri shenjë kah shkresa, e cila ishte marrëveshja për arbitrazhin, të cilën Aliu e kishte nënshkruar me qëllimin e pastër që në këtë punë të mos kishte mashtrim. Atëherë Aliu tha: "A, pasi e shkruam atë, ta atakojmë? Jo, kjo nuk zgjidhet!" Aliu thotë: "Përmbajuni besës së dhënë." dhe "Besa ime, për ç'ka them është peng."

* * *

Ja kështu e shikojmë ne thirrjen e Aliut për paqe. Në të vërtetë ajo na paraqitet deri me rezultatet e saj më të largëta, sepse thirrja e tij për paqe shpreh atë çka ai kërkonte për njerëzit: drejtësi, barazi dhe liri. Madje thirrja e tij shpreh edhe atë që ai kishte në brendësi të shpirtit dhe që e shpall në kushtetutën e në punën e tij gjithëpërfshirëse në rrugën e shërbimit për njeriun, atë që ai dëshiron të përvetësohet në çdo fushë pjellore, ku gjendet e rritet humanizmi. Aliu bën thirrje për pajtueshmëri ndërmjet vëllezërve. Të gjithë njerëzit i sheh të barabartë si vëllezër, përfshirë edhe stërgjyshërit e hershëm. Sa e ngjashme është kjo thirrje e tij e ngrohtë e bujare me atë që shprehte Muham'medi me fjalën e tij: "Të jini rob të Allahut, vëllezër." Ja edhe ideja e madhe, që ka shprehur Profeti kur dikush e ka pyetur atë:
"Cila është puna më e mirë?"
Ai është përgjigjur: "Vendosja e paqes për gjithë botën."
Sa i ngjashëm është zëri i Aliut me zërin e profetit Esh'ijà, kur ai parashikon

me aq sa është e mundur përmirësimin e gjendjes së njerëzve, që ata të duhen sinqerisht me njëri-tjetrin. Ai thekson se parashikimi i tij patjetër do të bëhet realitet të nesërmen e afërme ose të largët. Ai thotë këtë fjalë të madhe: "U thuhet robërve të luftës dhe atyre që janë në errësirë: "Shkoni, dalloni gjërat." Dhe ata lëshohen në rrugë. Kullota e tyre është në të gjitha anët. Në stepa do të ketë rrugë, në shkretëtirë do të ketë lumenj dhe në tokën e thatë burime uji. Dhe njerëzit ndërtojnë shtëpi, ata banojnë në to dhe mbjellin vreshta e hanë frytet që ato prodhojnë; nuk ndërtojnë dhe banon një tjetër, nuk mbjellin dhe ha një tjetër.

Shpatat e tyre i bëjnë thika kuzhine dhe ushtat e tyre i bëjnë drapërinj për korrje, ujku rri së bashku me qengjin, tigri shkon pas gjurmëve të dhisë. As njëkomb nuk e ngre shpatën kundër një kombi tjetër. Njerëzit nuk do ta mësojnë më luftën."

Shoqata Flladi

JO TË PADREJTIT, JO DHUNËS NGA PADREJTËSIA

* I poshtëruari është i nderuar te unë derisa të marrë të drejtën e tij dhe i nderuari është i poshtëruar te unë derisa prej tij të marr të drejtën.

Aliu

* Njeriu aq sa e do të bukurën, po aq e urren të keqen dhe aq sa e kërkon drejtësinë, po aq ka neveri prej padrejtësisë. Aq sa e ngrohte atë nxehtësia e ekzistencës, po aq e frikësonte ftohtësia e mos ekzistencës. Atë nuk e mbanin këmbët në tokën e ashpër, në shpella e lugina dhe në shkëmbinjtë e maleve, përveçse në vendet e dashurisë. Ai, që nuk urren, as nuk dashuron.

Verigat e biografisë aleviane janë të lidhura në mënyrën më të përsosur e më të bukur me problemet e përgjithshme.
Talenti i Aliut në administratë, në udhëheqje dhe në moralet e mëdha ndërthuren në atë mënyrë që përbëjnë personalitetin e shquar alevian në unitet të qëndrueshëm me të gjithë elementët. Kundërshtimi i akaparimit e shfrytëzimit, në të njëjtën kohë është kundërshtim i padrejtësisë dhe i të padrejtëve. Ai dënon e qorton ashpër edhe kokëtrashët mendjemëdhenj. Ky qortim e dënim, brenda kufijve të vet, është dënim edhe për përdorimin e forcës me të gjitha format e saj. Ai përkrah të pafuqishmit, sepse ata janë lindur njerëz dhe poshtërohen vetëm në një shoqëri të gabuar. Ai punon për çlirimin e të robëruarve, të cilët janë edukuar njerëz të lirë, prandaj ata mund të poshtërohen vetëm kur dinjiteti njerëzor është i poshtëruar. Në përgjithësi, ky dënim përfshin cilindo që fyen e që poshtëron. Deri tani kemi parë se fitoret e imamit, për njerëzit nevojtarë, në të njëjtën kohë janë fitore për të dhunuarin nga padrejtësia; gjithashtu, deri tani kemi parë se zemërimi i imamit bie mbi armiqtë e njerëzimit, mbi armiqtë e shoqërisë, mbi armiqtë e punonjësve dhe mbi të gjithë ata që veprojnë pa ndërgjegje dhe pa udhëzim për në rrugën e drejtë; në të njëjtën kohë zemërimi i tij bie edhe kundër kujtdo që bën padrejtësi.

Të gjitha këto do të ishin më se të mjaftueshme për ne, që të mos zgjateshim në qëndrimet e djalit të Ebù Tàlibit ndaj padrejtësisë e ndaj të padrejtëve, pasi fjala e tij për këto tema nuk mund të ketë kuptim tjetër dhe është më përfshirëse se akaparimi, se shfrytëzimi dhe se nëpërkëmbja e vlerave. Sa herë që ai flet për mangësitë që duken e ato që fshihen, për padrejtësitë që u bëhen njerëzve, në zemrën e tij vlon zemërimi i fortë. Nuk gjen hytbe të imamit, ose porosi të tij, ose marrëveshje të lidhur, që fjala padrejtësi të mos mungojë në to, çka tregon se zemërimi i tij kundër padrejtësisë ishte i shtrirë në shpirtin e në mendjen e tij, prandaj gjuha e tij, në të gjitha shpjegimet që ai bënte, derdhte mbi padrejtësinë të gjitha mallkimet. Për të gjitha këto ishte e detyrueshme që në këtë studim të kishte një kapitull të veçantë për qëndrimin e Aliut ndaj padrejtësisë dhe të padrejtëve, ndaj shtypësve, kryeneçëve shkatërrues. Këtë luftë, djali i Ebù Tàlibit, asnjëherë nuk e la pas dore; ai i luftoi ata me shpirtin, me gjuhën, me kushtetutën e me "Dhulfikarin" shpatën e tij, i luftoi ata për të mbrojtur masën e njerëzve të thjeshtë prej grabitësve e prej padrejtësive të njerëzve të shprishur. Në të vërtetë, në historinë njerëzore, lufta kundër padrejtësisë është e pranishme që me daljen e njeriut, por kjo luftë është bërë me mënyra të ndryshme. Të shumtë kanë qenë mbartësit e kësaj lufte në kohët e sundimit të shtresave shtypëse. Lufta kundër padrejtësisë, gjatë gjithë historisë njerëzore, ka qenë në përpjesëtim të drejtë me padrejtësinë që kanë ushtruar shtypësit. Këta luftëtarë kanë luftuar kundër padrejtësisë brez pas brezi, kanë bashkëpunuar midis tyre dhe kanë përcjellë në brezat pasardhës frymën e kësaj lufte. Prej të mëdhenjve të njerëzimit, ka nga ata, që ditët e tyre janë si veriga të njëpasnjëshme të kësaj lufte. Në historinë e Mesijhut shikojmë që ai ngrihet kundër kolonizatorëve romakë, kundër kolonizatorëve të brendshëm, kundër mbretërve e aristokratëve skllevër të paganizmit shoqëror. Edhe historia e Muhammedit është vazhdimësi e historisë së Mesijhut në fushën e revolucionit të tij të ashpër, revolucion që do të pushonte vetëm atëherë kur të dhunuarit nga padrejtësia të arrinin gjendjen që ai dëshironte për ta. Ato, që mund të thuhen për Mesijhun e për Muhammedin, thuhen edhe për Sokratin, Galileun, Volterin, Tolstoin, Pushkinin, Bet'hovenin, Gorkin, Rusonë, Xhorxh Bernad Shoun, Gandin e të tjerë të ngjashëm nga të mëdhenjtë e historisë njerëzore. Gjithashtu, padrejtësia shndërrohet në shpirtrat e në trupat e njerëzve në një lëndë prej lëndëve të tyre dhe bëhet te ta njëra prej veprimeve më të zakonshme, si të ngrënët e të pirët apo veshja e teshave e frymëmarrja. Ashtu siç e shikojmë dhunën e pa-

drejtësinë në veprimet e Neronit, Xhingizhanit, mbretërve memlukë, pashallarëve osmanlinj, drejtuesve "të gjykatës së shenjtë" të inkuizicionit në Evropën e shekujve të mesjetës apo në jetën e perandorëve, carëve, faraonëve e të sulltanëve mediokër, ashtu e shohim edhe në jetëshkrimin e Haxh'xhaxh bin Jusufit, të Zijad Ibni Ebijhut, Abdullah bin Zijadit, Muslim bin Ukbes e të ngjashmëve me ta. Edhe dënimi i padrejtësisë në shpirtrat e të tjerëve shndërrohet në një lëndë prej lëndëve të tyre dhe bëhet një send që jeton së bashku me ta me rrahjet e zemrës e me frymëmarrjen. Bazuar në të gjitha këto, më jepet mundësia të shpjegoj edhe vendosmërinë e të parëve për të bërë aq shumë mizori të shëmtuara e makabre, që nuk kërkonin asnjë mundim dhe që, në shumicën e rasteve, janë bërë pa pasur ndonjë qëllim, prandaj që të gjitha kanë qenë veprime që nuk shkonin më larg se nxjerrja e sendeve nga gjendja e tyre e natyrshme. Le të shikojmë njërin prej mizorëve, Haxh'xhaxh bin Jusufin: Është shtruar në tryezë së bashku me një grup shokësh, ndërkaq i thërret rojës së tij: "Roje, shkurtoja kokën këtij!", duke bërë me shenjë te një plak i mjerë, që rri duke u dridhur para tij, megjithëse nuk ka kryer asnjë faj. Ndërkaq vazhdon ngrënien si të mos kishte ndodhur asgjë. Këtë veprim ai e bën me të njëjtën lehtësi që thërret shërbyesin e tij: "Djalë, na sill ujë të ftohtë!" Neroni, që i vë zjarrin Romës, ndërkaq mban në dorë gotën e pijes, duke dëgjuar poezi, muzikë e këngë.

Këto fakte më mundësojnë të shpjegoj edhe vendosmërinë e të tjerëve për të luftuar padrejtësinë e tiraninë, atë vendosmëri me të cilën Sokrati pi helmin si të pinte ilaçin. Pirja e helmit prej tij ishte fundi i vulosur i asaj vendosmërie. Edhe Volteri, koka më e madhe në Evropë në kohën e tij, lufton si të ishte i shtyrë, ashtu siç vrapon i eturi në drejtim të ujit dhe i urituri në drejtim të bukës; apo vendosmëria me të cilën qëndruan shokët e Hysejnit para duarve të tij. Megjithëse kundër tij ishte hedhur shteti emevi, edhe pse ai ishte vetëm një njeri, ata thoshin: "Do të vdesim së bashku me ty!" Por në pararojë të grupit të të mëdhenjve, të bijve të njerëzimit, vjen djali i Ebù Tàlibit. Ai erdhi, ashtu siç thotë vetë, që të vendosë drejtësinë e të asgjësojë të gabuarën. Kufijtë e tij në shtet janë pikërisht këta kufij, por që në të vërtetë shtrihen në dimensione më të largëta se kjo botë e ndërtuar brenda këtyre kufijve, për më tepër, mizorët e të padrejtët, në kohën e tij, ishin më të shumtë në numër dhe shumë më të egër në luftë. Jo të padrejtit, jo dhunës nga padrejtësia!

Ky ishte vullneti i djalit të Ebù Tàlibit dhe kjo ishte ajo që ai i tha: "Jo!",

megjithëse, në këtë vijë të vullnetit të tij, atë nuk e ndoqën as vetë të dhunuarit nga padrejtësia, për shkak të asaj frike të vjetër, që ai vuante për ta. Ishte fakt se ata i frikësoheshin zemërimit të dhunuesve të tyre, si dhe për shkak të injorancës që i kishte shtyrë ata të pranonin mitmarrjen, me përjashtim të atyre që Zoti i kishte krijuar me zemër të madhe.
Por, a u dobësua Aliu kur njerëzit ishin grumbulluar dhe po marshonin kundër tij me mllefin më të egër? A dobësohet kalorësi i vetmuar në rërën e tokës së vuajtjeve dhe që banon mes bishave, megjithëse bijtë e Ademit e të Havasë e urrejnë vdekjen? A dobësohej ai kur "i padrejti e tejkalon më shumë kufirin" ose kur ata, që veprojnë sipas qejfit, "bëjnë punë të dyshimta" e bëjnë tregti me ndërgjegjen e vet, të cilën e paguajnë si çmim për të shtënë në dorë pasuri, për të shfrytëzuar rastin që të zënë poste? Për individë të këtij kallëpi vendi është fushë ku ata marrin ç'të duan, prandaj ata janë shumë të egër, tregohen mendjemëdhenj dhe krenaria i bën të kapardisen. Ata marrin të gjitha ngjyrat, për çdo të drejtë thonë se është e gabuar, ndërmjet njëri-tjetrit shkëmbejnë lavdërime dhe kontrollojnë dënimin. Në rrugën e tyre të interesave ata shfrytëzojnë drejtësinë e të vërtetën, shtypin e prishin kudo dhe tiranizojnë vendin. A dobësohej ai, kur vetë dishepujt e tij nuk i përgjigjeshin thirrjes së atij që kërkonte ndihmë prej tyre? Zemrat e tyre, të bëra gurë, nuk mund të qetësoheshin. Ata ishin të shurdhër, edhe pse kishin veshë, ata ishin memecë, edhe pse flisnin, nuk ishin të lirë, të sinqertë në ballafaqimin me armikun, nuk ishin as vëllezër të besueshëm në pësime të rënda e në sprova. Në kushte të tilla, patjetër që njeriu do të dobësohej, nëse nuk do të ishte Ali bin Ebù Tàlib. Dashuria e thellë që kishte për njerëzit bënte që të mos i jepte armëpushim cilitdo që i bënte keq njerëzve, edhe sikur për këtë, si çmim, të ishte jeta e tij. Kujtdo i shkon në mendje se prej kushteve të dashurisë e të butësisë është mos ngritja kundër të padrejtëve ose thotë se prej shfaqjes së dashurisë e dashamirësisë është dorëzimi pa kundërshtuar para dhunës. Por jo, është pikërisht dashuria e zemrës dhe butësia që të shtyjnë të mos ngurrosh për t'u ngritur kundër të padrejtit, për të shpëtuar atë që ti e do dhe të heqësh prej tyre prangat që ata kanë vënë mbi njerëzit e thjeshtë, madje dashuria e butësia, në disa raste, të shtyjnë të kalosh në veprime të dhunshme. Njeriu, aq sa e dëshiron të bukurën, në po të njëjtën masë urren të keqen, në atë masë që e kërkon drejtësinë, po aq urren padrejtësinë, aq sa ndizet flakë nga ngrohtësia e qenies, po aq e ngrin i ftohti i mosqenies. Njeriu nuk e ngre shpatën mbi kokat e shtypësve mizorë, nëse nuk e konsideron

jetën faltore e mirësi; njeriun nuk do ta çonin këmbët nëpër tokat e ashpra e të kapërcente shpella, lugina, e shkëmbinjtë e maleve, nëse ai nuk do të shkonte në shtëpitë e dashurisë. Njeriu, që nuk urren, as nuk dashuron. Po trokas në një fakt tjetër të butësisë e të dashurisë së karakterit të Aliut. Në karakterin e tij gjendeshin të bashkuar, në mënyrë të plotë, si të ishte një send i vetëm: kundërshtimi e ashpërsia në rrugën e largimit të padrejtësisë në të gjitha format që ajo paraqitet. Tregohet se Sude binti Um'màreh El-Hemedhànij'jeh erdhi të ankohej te Aliu kundër dikujt, që ishte ngarkuar me detyrën e shpërndarjes së shumave të zekatit. Aliu e pyeti me dashamirësi e me butësi të madhe: "A ke ndonjë nevojë?" Ajo e njoftoi për veprimin e atij burrit. Aliu qau dhe pastaj tha: "O Allah, unë nuk i kam urdhëruar ata që t'u bëjnë padrejtësi njerëzve Tuaj dhe as që të lënë detyrimet ndaj Teje!"; ndërkaq nxori nga xhepi një fletë letre dhe shkroi: "… matni e peshoni me besnikëri. Mos u jepni njerëzve më pak nga sa u takon, dhe, aty ku shkoni, mos bëni ngatërresa. Kur të marrësh letrën time, sendet, që të janë lënë në dorë, ruaji, derisa të vijë ai që do t'i marrë prej teje." Dashamirësia e tij, ndaj asaj gruaje të dhunuar nga padrejtësia dhe që ankohet, arrin deri aty sa e bën të qajë. Gjithashtu, shiko se si kjo dashamirësi te ai kthehet në ashpërsi, kur ai urdhëron me shpejtësi dhe me fjalë të ashpra mbledhësin e zekatit që kishte bërë padrejtësi. Djali i Ebù Tàlibit nuk njihte tërheqje në luftën kundër padrejtësisë. Nuk kishte në botë ndonjë të fuqishëm që shtypte të mjeruarin, ose ndonjë të madh që dhunonte të voglin, që ta dobësonte Aliun në luftën kundër padrejtësisë e të padrejtëve. Në zemrën e Aliut kurrë nuk venitej dashamirësia e dashuria. Ai kurrë nuk tërhiqej nga detyrimi e vendosmëria në luftën ndërmjet së drejtës e së gabuarës dhe as në faktorët që i siguronin atij mundësinë për drejtimin e betejës. Aliu kishte besim të patundur: "Imami ishte i domosdoshëm, që me të merrej e drejta për të pafuqishmin prej të fuqishmit dhe për të dhunuarin nga padrejtësia prej të padrejtit, derisa i miri të qetësohej dhe të ishte i qetë prej të padrejtit." dhe "Allahu i ka mbrojtur njerëzit, që atyre të mos u bëhet padrejtësi." Atëherë si është e mundur që mizorët i bëjnë padrejtësi njerëzve?! Dhe "Ai i provon prijësit me padrejtësinë." Kur prijësit bëjnë padrejtësi, për ta mbaron titulli "Prijës" dhe "... nëse i jepet kohë të padrejtit, ai kurrë nuk do t'i shpëtojë dënimit, sepse Ai i ka vënë pritë atij në rrugën që ai kalon." Pikërisht, "dita e drejtësisë për të padrejtin do të jetë më e ashpër se dita që ai bëri padrejtësi-

në kundër atij që dhunoi me padrejtësinë e tij." Djali i Ebù Tàlibit thoshte vazhdimisht: "Urdhri im për ju është ashpërsi kundër të padrejtit." dhe "Nxirreni nga dora e të padrejtit atë që nuk di të orientohet." Patjetër që në zemrën e tij kishte aq shumë dashuri, sa ishte e mjaftueshme për t'i dhënë atij qëndrueshmëri në luftën ndërmjet së drejtës e së gabuarës, edhe atëherë kur ai ishte larg. Prandaj, me fjalë të shkurtra thoshte: "Të nxjerrim në dukje përmirësimin e vendit Tënd, me qëllim që robtë Tuaj, të dhunuarit nga padrejtësia, të jenë të sigurt." Kur ai ishte afër atij që i duhej zbutur kurrizi, thoshte: "Pasha Allahun, unë patjetër që do të përkrah të dhunuarin nga padrejtësia dhe të padrejtin ta tërheq për hunde, derisa ta çoj para drejtësisë, qoftë edhe me dhunë!" Në qendër të kësaj lufte të frikshme ai kishte kontrollin mbi shokët e tij, që ishin të paktë, por ai shikonte edhe te armiqtë e tij, që ishin të shumtë, njëkohësisht shikonte gjendjen e tij dhe gjendjen e njerëzve dhe thoshte: "Unë as nuk jam dobësuar, as nuk kam lajthitur. Patjetër që do të dënoj të gabuarën, derisa të dalë e drejta." Aliu asnjëherë nuk hiqte dorë nga lufta kundër padrejtësisë, sa herë që shikonte se padrejtësia shfaqej para tij, qoftë edhe fare pak. Në luftën kundër padrejtësisë e të padrejtëve ai nuk merrte parasysh se kundër tij do të mblidheshin të gjithë arabët, që do të kishin edhe mbështetjen e të gjithë banorëve të tokës, kudo ku ata gjendeshin. Në shpirtin e djalit të Ebù Tàlibit shtohej siguria e besimi në drejtësinë, në të gjitha punët që ai bënte, prandaj ai thoshte: "I poshtëruari është i nderuar te unë derisa të marrë të drejtën e tij dhe i nderuari është i poshtëruar te unë derisa prej tij të marr të drejtën." dhe "Pasha Allahun, nuk më bëhet vonë se hyra kundër vdekjes ose vdekja vjen te unë." Ai ishte luftëtari numër një kundër të padrejtëve. Ai thotë: "Gjithmonë kam qenë kundër të padrejtëve. Nëse Allahu më rikthen edhe një herë në jetë, patjetër që ata unë do t'i fusja në fund të dheut, veç atyre që do të shpërndaheshin nëpër skutat e tokës si shkëndijat e zjarrit." Në shkollën e Aliut dijetarët janë udhëheqësit e popullit, prandaj ndër të gjitha përgjegjësitë e tyre të mëdha, në pararojë është qëndresa ndaj të padrejtit dhe ndihma për të dhunuarin nga padrejtësia, prandaj thotë: "Allahu i ka marrë besën dijetarëve që ata të mos largohen nga presioni i të padrejtit dhe as urisë së një të dhunuari nga padrejtësia." Me qëllim që të mos ketë padrejtësi ndërmjet njerëzve, madje që të mos ketë as prej atyre që përkrahin padrejtësinë, ose që janë të kënaqur nga

padrejtësia, Aliu i ka grupuar fajet e njerëzve në kategori. Disa prej tyre ai edhe i fal, me përjashtim të padrejtësisë dhe për këtë ai thotë: "Faji që nuk falet është padrejtësia që njerëzit i bëjnë njëri-tjetrit." Në të gjitha gjendjet ai shikon se "padrejtësia ndaj të pafuqishmit është padrejtësia më e rëndë." Ja kështu, djali i Ebù Tàlibit e largon padrejtësinë e të gjitha formave dhe ngjyrave, sidomos padrejtësinë materiale. Këtë e ka në themel të kushtetutës së tij për popullin. Ai i luftoi të padrejtët me fjalën e me shpatën e tij. Në këtë luftë ai është i vendosur të mbrojë ata që janë nën besën e tij; ai gjithnjë i shtypi të padrejtët derisa ra dëshmor. Në të vërtetë, këmbët e tij kanë qëndruar drejt në të gjitha rrebeshet e kohës, edhe pse sendet ndryshonin. Këto janë argumentet e djalit të Ebù Tàlibit.

Shoqata Flladi

KUSHTETUTA E IMAMIT PËR VEPRIMTARINË E QEVERITARËVE

*Bëj kujdes, që të mos përvetësosh për veten tënde gjërat në të cilat njerëzit janë të barabartë.

Aliu

Pasi u shpjegua qëndrimi i imam Aliut ndaj shoqërisë e gjendjeve të saj, për ne u bë e qartë edhe metoda e tij e punës për ndërtimin e marrëdhënieve shoqërore mbi themelet e një drejtësie të fortë. Me qëllim që të bëhet sa më e qartë edhe ky qëndrim i tij, le të njihemi me disa pjesë të zgjedhura nga letra që imami i dërgoi Maliq Eshter En'nekhaij'jit, kur e emëroi guvernator të Egjiptit e të zonave që përfshiheshin nën juridiksionin e këtij rajoni. Duhet theksuar se kjo letër është porosia më e gjatë e më e rëndësishme ndër të gjitha porositë që ai ka dhënë. Në këtë studim jemi mbështetur në të gjitha porositë e në letrat e ndryshme të imamit, në të cilat dalin qartë të drejtat e individit e të komunitetit. Në këtë letër imami ka përmbledhur të gjitha porositë e mendimet e tij, që ishin thënë edhe në letrat e tjera të tij. Në këtë letër të vyer përmblidhet kushtetuta e plotë e Aliut në lidhje me veprimtarinë e qeveritarëve. Natyrisht, që ai ka dhënë edhe urdhra e porosi që flasin për të tjera rregulla e ligje, të shpërndara në letrat e në urdhrat e tij të ndryshme, disa prej të cilave ne do t'i vëmë në mbyllje të këtij libri. Në këtë kapitull na jepet rasti t'i bëjmë të njohur lexuesve mendimet më të ndritura që ka prodhuar mendja e zemra e imamit për lidhjet ndërmjet njerëzve, për marrëdhënie më të mira shoqërore e njerëzore. Dhe tani, për ty i nderuar lexues, paraqesim pjesë nga letra e Aliut, drejtuar Malik Eshterit:

"Pastaj mëso se unë të kam dërguar në një vend, ku para teje kanë ardhur shtete që kanë zbatuar drejtësi, por që kanë bërë edhe padrejtësi, prandaj njerëzit do të shikojnë në punët e tua, ashtu siç ke shikuar edhe ti në punët e qeveritarëve të mëparshëm. Njerëzit do të thonë për ty ato që edhe ti ke thënë për ta. Re-

zulton se për njerëzit e mirë Allahu ka bërë që ata të lakohen në gjuhët e robve të Tij me fjalë të mira, prandaj furnizimi më i dashur për ty le të jetë furnizimi i arritur prej punës së mirë. Zotëroji dëshirat, sepse koprracia ndaj vetes është kujdesi për t'u ruajtur prej saj në gjërat që vetja e njeriut do ose urren. Zemra jote le të ndiejë për shtetasit mëshirë, dashuri dhe butësi; të mos jesh mbi ta bishë që i ha atyre ushqimin, sepse ata janë dy kategorish: ose vëllai yt në fe ose i ngjashëm me ty në krijim. Ata mund të gabojnë shpesh. Para duarve të tyre kalojnë qëllimi e gabimi, por t'i jepi atyre faljen e ndjesën tënde, ashtu siç dëshiron që edhe Allahu të të japë ty prej faljes e ndjesës së Tij. Kurrë mos u pendo për faljen e dhënë dhe kurrë mos u mburr me dënimin. Trego maturi e kujdes ndaj njerëzve, njerëzit e afërm të familjes tënde dhe ata prej shtetasve të tu, të cilëve u dëgjohet fjala te ti. Nëse nuk do të veprosh kështu, do të bësh padrejtësi dhe ai, që i bën padrejtësi robve të Allahut, është armik i Allahut dhe i robve të Tij. As ndryshimi i mirësisë së Allahut, as kërkesa që të vijë sa më shpejt dënimi i Allahut nuk është më i keq se padrejtësia. Mos harro se Allahu është Dëgjuesi i lutjes së të shtypurit dhe Ai i ka vënë pritë njerëzve të padrejtë. Puna më e dashur për ty të jetë mesatarja në të vërtetën, puna më gjithëpërfshirëse në të drejtën dhe puna nga e cila janë të kënaqur masat e shtetasve. Asnjë shtetas nuk rëndon më shumë mbi qeveritarin se sa kur ai kërkon bukën e gojës në gjendje të mirë dhe më pak ndihmë në gjendje vështirësish, gjithashtu e urren më shumë kujdesin ai që lyp vazhdimisht edhe pse ka, që falënderon më pak kur i jepet, që është më i vonuar në justifikim, që është me durim më të dobët ndaj pësimeve të kohës dhe që përgatitet më pak kundër armiqve të ym'metit se sa njerëzit e veçantë. Prandaj le të jetë prirja jote drejt së mirës së tyre dhe ti të jesh së bashku me ta. Le të jetë më larg teje ai shtetas që bën më shumë gabime, ai që është më i urryeri ndër ata dhe ai që ka më shumë kërkesa. Patjetër që ndër njerëzit vërehen të meta, por qeveritari ka detyrim, më shumë se kushdo, t'i mbulojë ato. Prandaj kurrë mos u mundo të nxjerrësh në shesh punën për të cilën ti nuk ke dijeni, sepse detyra jote është të pastrosh ato që shikon; mbuloi sa të kesh mundësi vendet e turpit; zgjidh prej njerëzve nyjën e çdo urrejtjeje, ndërprit nga vetja shkakun e çdo armiqësie, largo gjithçka që nuk është e mirë për ty. Kurrë mos shpejto të pranosh për të vërtetë njoftimin që të sjellin, sepse njoftuesi mund të jetë mashtrues, edhe kur ai ngjan me këshilluesit. Ndër këshilltarët tuaj kurrë të mos hyjë ndonjë koprrac, që të të mënjanojë ty nga bamirësia, as ndonjë frikacak, që të të dobë-

sojë punët e tua, as ndonjë që ka kujdes të tepruar, aq sa, edhe dëshirën për të ngrënë, ta paraqit si shkelje të ligjit e padrejtësi. Më i keqi i ministrave tuaj është ai që ka qenë ministër i qeveritarëve të këqij para teje, si dhe ata që kanë qenë ortakë me ta në mëkate, prandaj mos dysho fare se ata janë ndihmues të mëkatarëve e vëllezër të të padrejtëve, kurse ti ndër ta je më i miri pasardhës, për faktin se nuk ke ndihmuar ndonjë mizor në punën e tij të padrejtë e as ndonjë mëkatar në mëkatin që ai ka bërë. Ministri, që ndikon më shumë te ty, le të jetë ai që të thotë fjalën e vërtetë, edhe pse ajo është e hidhur. Gjithashtu, ministër për ty le të jetë ai që të ndihmon më pak në ato punë që dalin prej teje dhe që sjellin zemërimin e Allahut. Te ti të mos jenë në pozitë të barabartë punëmiri dhe punëkeqi, sepse në këtë mosbarazim qëndron përkohshmëria për punëmirët në punët e bamirësisë, por qëndron edhe edukimi për të këqijtë për punët e këqija që ata bëjnë. Secilin vëre në punën që i përshtatet më mirë. Dije se nuk ka gjë më të mirë se kur bariu kujdeset për tufën e tij, nuk ka gjë më të mirë se bamirësia ndaj tyre, se lehtësimi që u bëhet për sigurimin e ushqimit, se heqja dorë nga ana e qeveritarit nga urrejtja ndaj gjërave që ata nuk i kanë, prandaj të gjitha këto veprime të përshkohen vetëm nga mendimet e mira në lidhje me shtetasit tuaj. Dije se mendimin tënd të mirë e meriton më shumë ai që ka punuar mirë, gjithashtu edhe paragjykimin tënd e meriton më shumë ai që ka punuar keq. Shtoje studimin bashkërisht me dijetarët, shto bisedat me njerëzit e urtë, me qëllim që të forcosh shërbimin e çështjes së popullit tënd dhe vendosjes së rregullit, me të cilin kanë ecur në rrugën e drejtë njerëzit para teje. Vendos në poste të rëndësishme nga ushtarët e tu më zemërpastrin e më të butin, atë që ngadalësohet në zemërim, që gjen qetësi në justifikim e që ka dhembshuri për të pafuqishmit, që i rri mbi kokë të fuqishmëve,me qëllim që t'u ndalojë atyre duart për të dëmtuar të pafuqishmit. Gjithashtu, të emëruarit të jenë prej atyre që nuk preferojnë dhunën. Pastaj kontrollo punët e tyre, ashtu siç kontrollojnë dy prindërit fëmijët e tyre. Në veten tënde mos e zmadho atë send me të cilin ti i bën ata të fuqishëm dhe t'u japësh atë çka nuk e meritojnë, as mos e urre butësinë me të cilën ti i trajton ata, sepse butësia ndaj tyre është një ftesë për ta që të të japin këshilla dhe të kenë mendim të mirë për ty. Por mos lë, që një i butë të kontrollojë punët e tyre, duke u bazuar në madhësinë e punëve; pasi edhe për pak butësi nga ana jote ka një subjekt me të cilin ata përfitojnë të mira, por edhe duke iu dhënë në dorë punën e madhe, i bën ata që të mos kenë nevojë për ty. Gjithsesi, dashamirësia jote ndaj tyre fut në zemrat e tyre dashuri për ty.

Kënaqësia më e madhe për qeveritarët, që vënë drejtësinë në vend, është shfaqja e dashurisë nga ana e shtetasve, por dije se dashuria e tyre shfaqet vetëm atëherë kur ata i kanë zemrat e shëndosha. Gjithashtu, edhe këshilla për ta është e vlefshme vetëm kur mbi ta pakësohet rëndimi i shtetit. Dije mirë se çdonjëri vlerësohet vetëm me punën që bën. Prandaj meritën e punës së dikujt mos ia njih atij që nuk e ka bërë atë punë, por as mos e zvogëlo më shumë rëndësinë e sprovës që ai ka kaluar, sepse ty nuk të kërkohet nderimi i një burri duke zmadhuar pësimin që ai ka pasur, kur, në të vërtetë, pësimi i tij është shumë i vogël, ashtu siç nuk të kërkohet as zvogëlimi i frikës e i shqetësimit që ai ka për pësimin që i ka rënë, kur, në të vërtetë, pësimi, që i ka rënë atij, është mjaft i rëndë. Për të gjykuar çështjet që kanë njerëzit mes tyre zgjidh ndër shtetasit e tu atë që ti e mendon se është më i miri i tyre(1), atë që nuk ndihet ngushtë për shkak të punëve, atë që nuk ia errëson arsyen armiqësia, atë që nuk ka prirje të rrëshqasë, atë që nuk e mposhtin ambiciet, atë që nuk mjaftohet me një kuptim të sipërfaqshëm, por i shkon problemit deri në fund(2), atë që është më i përmbajtur në veprimet e në punët e dyshimta(3), atë që kërkon më shumë argumente, atë që është më i duruari ndër ta në zbardhjen e çështjeve e më i përpikti në sqarimin e gjykimit. Gjykatësi të jetë prej atyre që asnjë lavdërim nuk ia rrit mendjen e asnjë ngasje nuk e tundon të mbajë anë. Por këta janë të paktë. Gjykatësi, që ti emëron, të jetë prej atyre që ndjek hap pas hapi zbulimin e fakteve dhe njohjen e argumenteve. Të jetë bujar, aq sa të mos ketë asnjë pengim, të ketë sa më pak nevojë për njerëzit. Një njeriu të tillë jepi atë pozitë që, përveç tij, të mos e lakmojë askush prej atyre që ti ke pranë, pasi me këtë ai është i siguruar prej smirës së të tjerëve, prandaj këtë çështje shikoje me kujdesin më të madh.

---

(1) Shiko si e kalon fjalën nga ushtria te gjykatësit.

(2) Në gjykim ai nuk mjaftohet me atë që arrin me kuptimin e parë e më të afërm, pa i shkuar deri në fund kuptimit të problemit dhe mendimit të thellë rreth tij.

(3) Veprime të dyshimta janë çështjet që në gjykim paraqiten të dyshimta, prandaj ai ngulmon të ndalojë gjykimin, derisa ngjarja të kthehet në origjinë të saktë.

Shiko punët e qeveritarëve tuaj dhe emërimin e tyre bëje me testim. Kurrë mos i emëro ata ngaqë janë të dashur për ty ose kanë një pozitë të veçantë te ti, sepse ata vijnë prej zonave të padrejtësive e të tradhtisë.

Shikoje mirë trajtimin e tyre ekonomik, sepse kjo i jep atyre forcë që të përmirësojnë vetveten dhe nuk do të kenë nevojë të marrin e të përvetësojnë nga ato që kanë në dorë. Gjithashtu, mirëtrajtimi i tyre nga ana ekonomike është edhe një argument kundër atyre, nëse kundërshtojnë urdhrin tënd ose nuk mbajnë amanetin që u ke lënë. Kontrollo punët e tyre me anë të njerëzve të drejtë e të besueshëm, sepse kontrolli që ti i bën punës së tyre në fshehtësi, është nxitje për ata që të punojnë me shtetasit sipas amanetit që u është lënë. Kontrollo çështjen e taksës së tokës në atë mënyrë që i shërben taksapaguesve, sepse në përmirësimin e kësaj takse e në përmirësimin e gjendjes së taksapaguesve qëndron edhe përmirësimi i të tjerëve. Por dije, se nuk mund të ketë përmirësim për të tjerët pa ata, për faktin se të gjithë njerëzit janë taksapagues dhe ushqehen nga taksat. Megjithëkëtë, kujdesi yt të jetë më i madh për popullimin e tokës, se sa për vjeljen e taksës së tokës, pasi kjo taksë nuk mund të kuptohet pa popullimin e tokës. Ai që kërkon vjeljen e taksës së tokës pa popullimin e saj, e ka shkretuar tokën, ka shkatërruar njerëzit dhe puna e tij e mirë është fare e pakët. Nëse ata ankohen se taksa e tokës është e lartë, ose ankohen për ndonjë sëmundje, ose për mungesë uji, ose toka është përmbytur nga vërshimet, ose ajo është tharë nga mungesa e reshjeve, atëherë lehtëso dhe përmirëso gjendjen e tyre. Popullimi i tokës është njëra nga detyrat që të është ngarkuar, pasi shkretimi i vendit vjen nga varfërimi i banorëve të tij, kurse pakësimi i gjërave, për të cilat kanë nevojë njerëzit, padyshim vjen nga mania e qeveritarëve për të vënë nën zotërimin e tyre të gjitha llojet e pasurive, si dhe për faktin se ata nuk përfitojnë të nxjerrin mësime nga pësimet. Shiko mirë punën e sekretarëve të tu dhe emëro më të mirin prej tyre, emëro atë që e njeh mirë vlerën e vetes në punën që i është caktuar, sepse ai që nuk njeh vlerën e vetes, është më i padituri që mund të gjendet në mesin e tyre. Emërimi i tyre të mos jetë për shkak të mendimit të mirë që ti ke për ta, apo për shkak të heshtjes e të besueshmërisë se tyre, me një fjalë, të mos jetë nga prirja e veçantë që ti ke ndaj tyre. Është e vërtetë se njerëzit njihen edhe në sajë të mprehtësisë së mendimit të saktë të qeveritarëve të tyre, për të parë në thellësi e në pasojat e punëve që ata bëjnë, por pas kësaj nuk ka më vlerë asnjë kështillë e asnjë amanet, prandaj përzgjidhi ata sipas kritereve që kanë praktikuar qeveritarët e mëparshëm. Mbështet më të mirin e tyre, atë që dallohet nga masa e njerëzve e që njihet për besnikëri, sepse ti do të jesh në dijeni të punëve që u ke ngarkuar. Tregtarët e profesionistët urdhëroi në punë të mira, atë që është banor i

përhershëm në një vend, si dhe atë që shkon me mallrat e tij nga një vend në një tjetër, sepse mallrat e tyre sjellin dobi e shkaqe zbutëse në konflikte ekonomike. Nga këta dy lloje tregtarësh ty të vijnë të ardhurat, nga larg e nga afër, në tokën tënde e në detin tënd, në fushat e tua e në malet e tua, prandaj kontrolloi personalisht punët e tyre në të gjitha anët e vendit tënd. Dije, se në shumë prej tyre vërehet një ngushticë që shkon deri në mëkat, ashtu siç vërehet në ta edhe një koprraci e keqe, si dhe tendenca për të akaparuar mallrat e dobishme. Gjithashtu, te ata vërehet edhe një arbitraritet në shit-blerjet. Të gjitha këto janë porta nga ku futet e keqja për masën e popullit, por ato janë edhe një mangësi e madhe për qeveritarët, prandaj menjëherë ndaloje akaparimin, sepse edhe i Dërguari i All-llahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij, e ka ndaluar fenomenin e akaparimit. Shit-blerja të jetë e lirë, me peshore e me matës të saktë dhe me çmime që të mos anojnë as nga shitësi, as nga blerësi. Ai, që bën përzierje, ka bërë veprim akaparues, prandaj ndaloje këtë veprim dhe dënoje, por pa e tepruar."

Më pas imami flet për shtresat që janë në nevojë dhe thotë: "Ruaje me kujdes të drejtën e All-llahut, atë që Ai të ka lënë në ruajtje për ta, prandaj, prej "Shtëpisë së pasurisë" ndaj një pjesë për ta, për çdo vend ndaj një pjesë të drithërave, për atë që është larg e për atë që ke afër, secilit t'i ruash me kujdes të drejtën që i takon. Asnjë mirësi të mos largojë vëmendjen tënde prej tyre, sepse ti nuk do t'i kërkosh ndjesë asnjë nevojtari për mangësinë tënde, duke u justifikuar me punët e shumta e të rëndësishme që të dalin përpara. Kurrë mos e largo kujdesin tënd ndaj tyre, as mos i shih ata shtrembër; shikoje mirë edhe punën e atij që nuk arrin dot te ti, sepse pikërisht ai është njeriu që ka më shumë nevojë, për kujdes ndër të gjithë shtetasit e tu; shiko me kujdes të veçantë çështjen e jetimëve dhe të moshuarve, që nuk kanë mbështetje e përkrahje. Për të dhunuarit nga padrejtësia, ndaj një pjesë të kohës tënde, shtrohu gju më gju me ta, sepse ata janë rob të Allahut që ti i ke nën kujdes, prandaj urdhëro ushtrinë tënde, nëpunësit e tu, rojet e policët e tu, që të mos ushtrojnë presion mbi ata, por të mundësohet që secili prej tyre të thotë fjalën e tij, pa pasur frikë se mund të kenë pasoja. Në shumë raste kam dëgjuar të Dërguarin e All-llahut, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të e mbi familjen e tij, të thotë: "Kurrë nuk shenjtërohet një komb, në të cilin nuk merret pa frikë prej të fuqishmit e drejta e të pafuqishmit." Ndrysho sjelljen ndaj tyre, mos u sill me ashpërsi e të bësh që ata të mos kenë mundësi as të shprehen, prandaj largo prej

tyre masat shtrënguese e mos i shiko ata me mendjemadhësi. Para teje janë edhe shumë punë të tjera, me të cilat patjetër duhet të merresh drejtpërdrejtë dhe, ndër këto punë janë edhe përgjigjet që duhet të japësh për qeveritarët sipas vërejtjeve të ardhura prej shkruesve tuaj. Punë tjetër, me të cilën duhet të merresh patjetër, është edhe plotësimi i nevojave të njerëzve, sapo ato të paraqiten, edhe pse për këtë do të ndihen në pozitë të vështirë nëpunësit tuaj(1). Prandaj shiko çdo ditë punën e nëpunësit, sepse çdo ditë ai ka detyra për të kryer. Mos rri larg shtetasve të tu, sepse qëndrimi i qeveritarit larg shtetasve të tij është një prej degëve të rëndimit të gjendjes dhe njohje e pakët me punët. Ndalimi i lidhjeve me shtetasit, është mungesë e sinqeritetit për punët e tyre, për pasojë te ata nuk do të vlerësohet i madhi, por do të vlerësohet i vogli, e mira do të shihet e keqe, e keqja do të shihet e mirë dhe e vërteta do të përzihet me të pavërtetën. Në një gjendje të tillë, qeveritari mbetet njeriu që nuk ka dijeni për punët, që njerëzit i mbajnë atij të fshehura, kur dihet se e vërteta nuk ka shenja me të cilat të bëhen të njohura rrugët e së vërtetës ose të gënjeshtrës. Në një gjendje të tillë, të shkëputjeve të lidhjeve me shtetasit, do të paraqitesh ose burrë, që nga shpirtmirësia do të japësh me shumicë të drejtën që është detyrë të jepet dhe do të kryesh shumë punë të nderuara, ose do të jesh burrë, që sprovohesh me mosdhënie, derisa njerëzit shumë shpejt do të heqin dorë nga kërkesat që të drejtojnë ty, kur të mbeten të dëshpëruar nga veprimi yt(2). Shumica e nevojave të njerëzve është në dorën tënde, përfshi ndihmën
që të kërkohet ndaj ankesave për padrejtësi ose kërkesa për maturi e
përkrahje në trajtimin e tyre.

---

(1) Do të ndihen në pozitë të vështirë: veprime që vënë në pozitë të vështirë zemrën e nëpunësve tuaj, për shkak të shpejtimit të punëve për plotësimin e nevojave, ndërsa ata duan zvarritjen e kësaj pune, me qëllim që të thithin përfitime ose që të duken të fuqishëm.

(2) Mbeten të dëshpëruar: nga prerja e shpresës se ti do të plotësosh kërkesat e tyre, prandaj ata nxitojnë të largohen prej teje dhe në rast të tillë nuk lind më nevoja që ti të vendosësh portierë e të qëndrosh larg tyre.

Qeveritari ka të afërm, të cilëve i tregon edhe atë çka ënë dërgjegjen e tij, ka edhe të preferuarit e tij, por ai mund të ketë edhe kujdes të pakët në trajtimin e njerëzve e të punëve, prandaj priji rrënjët a tyre, duke prerë shkaqet e këtyre gjendjeve. Mos nda ndonjë parcelë toke për asnjërin nga të suitës tënde e për ata

që kanë dashamirësinë tënde(1), me qëllim që ata të mos shpresojnë se nëpërmjet teje do të vënë nën zotërimin e tyre ndonjë pronë, dhënia e së cilës do të sillte dëmtimin e njerëzve në ujin e pijshëm, ose në punën e përbashkëta, me të cilën ata sigurojnë ushqimin, sepse dhënia e kësaj prone do të ishte vetëm për të mirën e të afërmve tuaj, kurse për ty do të ishte një mangësi e madhe në këtë botë e në botën tjetër. Bëj detyrim dhënien e së drejtës për të afërmin e për të largëtin. Edhe në këtë drejtim të jesh i duruar, por ki parasysh se kjo do të rëndojë edhe mbi të afërmit e tu e mbi të besuarit e tu, kudo që kjo të ndodhë. Përfundimin e së drejtës kërkoje e dëshiroje në ato punë që rëndojnë mbi ty, pasi një përfundim i tillë është veprim i lavdëruar.(2) Nëse shtetasit, gabimisht, mund të mendojnë për ty se po bën padrejtësi, atëherë bëje të qartë pafajësinë tënde, derisa ata, në sajë të shpjegimit tënd, të heqin mendimin e gabuar që kishin për ty.

Shoqata Ilmi

(1) Dashamirësinë tënde: ndalimin e së keqes prej tyre bëje duke ndaluar shkaqet që mundësojnë ata të dëmtojnë të tjerët. Kjo gjë realizohet vetëm duke u hequr atyre nga duart këto mundësi dhe duke i ndaluar që të veprojnë në punët e njerëzve.

(2) Veprim i lavdëruar: duke i dhënë të drejtën atij që i takon, edhe pse kjo mund të rëndojë mbi vetë qeveritarin e mbi ata, por veprimi i lavdëruar është pikërisht ruajtja e shtetit.

Këtë gjë ti e arrin vetëm nëse i përgjigjesh atyre me zbatimin e drejtësisë e me butësi ndaj shtetasve të tu, duke i kumtuar atyre nevojën për të vënë ata dhe punët e tyre në udhë të mbarë, të drejtë. Kurrë mos e spraps një paqe që të ofrohet prej armikut tënd, kur në të gjendet kënaqësia e All-llahut, sepse paqja është e nevojshme për ushtrinë tënde, është qetësi për hallet e tua dhe siguri për vendin. Nëse mes teje e armikut tënd ke bërë ndonjë lidhje dhe pastaj e ke kaluar në besën tënde, atëherë mbaje besën e dhënë dhe kujdesu me besnikëri për ata që ke marrë në besë; bëje veten mburojë për punët që ke dhënë besën e që ke premtuar dhe kurrë mos bëj pabesi ndaj atyre që ke marrë në besën tënde, kurrë mos e tradhto besën e dhënë, kurrë mos e mashtro armikun tënd, mos bëj asnjë lidhje me fjalë të paqarta, me qëllim që ta nxjerrësh atë nga qëllimi për të cilin ajo është lidhur, as mos u mundo të shpëtosh nga detyrimi i marrëveshjes, duke e kaluar me fjalë me dy kuptime, kur ajo është vërtetuar dhe dokumentuar. Kurrë mos e forco pushtetin tënd duke derdhur gjak haram, sepse

ky veprim është nga punët që e dobëson dhe e fishk pushtetin, madje edhe e zhduk ose e kalon atë në dorën e një personi tjetër. Për vrasjen me qëllim nuk ka asnjë justifikim, as para All-llahut, as para meje. Bëj shumë kujdes që të mos e përmendësh mirësinë që u ke bërë shtetasve të tu ose të zmadhosh rëndësinë e punëve të tua, me qëllim që të krekosesh; kurrë mos bëj premtime, kur e di që për premtimin e bërë nuk do të kesh mundësi ta mbash. Përmendja e së mirës, ia heq vlerat bamirësisë, kurse zmadhimi i vlerës së punëve të bëra i heq dritën së vërtetës, ndërsa mos mbajtja e premtimit e bën të detyruar zemërimin e All-llahut e të njerëzve. Bëj shumë kujdes dhe mos nxito të kryesh punët para kohës që ato duhen bërë, ose t'i lesh ato pas dore, kur është mundësia që ato të bëhen ose të zvarritësh punët kur ato janë fare të qarta. Çdo punë vëre në vendin e vet dhe çdo pune jepi rëndësinë që i takon. Ruhu shumë që të mos veçosh e të marrësh më tepër për vete nga gjërat në të cilat njerëzit janë të barabartë dhe kujdes nga maskimi e shpërfillja për të mos u kujdesur për ato veprime që janë fare të qarta në sytë e të tjerëve, sepse fare pak merren prej teje për të tjerët, gjithashtu pak punëve u janë hequr mbulesat, që ato të jenë të zbuluara për ty dhe që të të mundësojnë të hakmerresh për atë që i është bërë padrejtësi. Zotëroje veten në raste zemërimi, ruaje formën e ligjit tënd, ruaje ashpërsinë e dorës tënde, ruaje prerjen therëse të gjuhës tënde. Në të gjitha këto bëj kujdes, duke hequr dorë nga lëshimi i gjuhës(1), vono ashpërsinë, derisa të bjerë zemërimi dhe derisa të kesh informacionin e duhur.

---

(1) Nga lëshimi i gjuhës: fjalët që nxjerr gjuha në gjendje zemërimi dhe lëshimi i gjuhës e shton zjarrin e zemërimit, kurse heshtja i shuan flakët e zemërimit.

Detyrë për ty është që të kujtosh qeverisjen e drejtë dhe rrugën e virtytshme të atyre që kanë qenë para teje, me qëllim që edhe ti të punosh për të ndjekur atë që unë kam lënë në besën tënde nga ajo që unë kam në besën time. Unë të kam besuar argumentin që kisha mbi vete, me qëllim që ti të mos kesh asnjë pengim kur të shpejtohesh për të vepruar sipas dëshirës tënde. Lus Allahun të bëjë mbarë për mua e për ty punët që kanë kënaqësinë e Tij, për të vendosur drejtësinë te punët që janë e drejtë e Tij dhe e krijesave të Tij, krahas fjalëve më të mira për robtë e Tij dhe gjurmët më të bukura në të gjithë vendin." Më poshtë do të shtojmë edhe pjesë të tjera nga porositë, që djali i Ebù Tàlibit i jep Eshterit, për faktin se ato janë disa nga urdhrat e porositë, me të cilat

plotësohet kushtetuta e tij e madhe për qeverisjen e vendit; janë porosi e urdhra për punët, ku ai duhet të përqendrohet dhe mbi të cilat duhet të ngulmojë. Me këto porosi ai e furnizon qeveritarin e tij me ngrohtësi e me dashuri. Të gjitha këto do të trajtohen në kapitujt vijues dhe, që në fakt, janë një antologji e edukatës së imamit. Ndërsa tani do të kalojmë në studimet që trajtojnë kuptimet njerëzore mes mendimtarëve të të gjithë shekujve dhe mes Aliut. Pastaj do të vëmë ballë për ballë parimet e Revolucionit të madh francez dhe parimet që na ka lënë Revolucioni i djalit të Ebù Tàlibit.

Shoqata Flladi

Shoqata Fllaçi

2

MES ALIUT DHE REVOLUCIONIT FRANCEZ

ME HUMANIZMIN E KOHËS SË VJETËR, TË MESJETËS DHE KOHËS SË RE

* Njeriu është pasqyrë e njeriut.

Aliu

* Njerëzit, në të gjitha vendet e tokës, janë vëllezër dhe është detyrë që popujt e ndryshëm të bashkëpunojnë në përputhje me mundësitë që kanë, ashtu siç bashkëpunojnë qytetarët në një shtet të vetëm.

Robespier

Shoqata Flladi

* Komuniteti i species njerëzore është një formacion shoqëror i vetëm, qëllimi i të cilit është paqja e lumturia për të gjithë dhe për çdo individ.

Asambleja e koncesionit popullor në Francë

* Në historinë e tij populli arab ka njohur nga ata që kanë thënë: "Sot bëhu kështu se kjo është më e mirë nga e djeshmja jote! Le të jetë e nesërmja jote më e mirë se e tashmja. Ec nëpër anët e jetës që përjeton kohën, jo i prapambetur dhe jo i mundur."

NE JEMI TRASHËGIMTARË TË MILIONA NJERËZVE

* Historia e prindërve tanë, njerëzve të mëparshëm, ka njohur klasën e robërve të skllavëruar, të cilët rënkonin të përbuzur në errësirat e mjerimit, ecnin të prangosur drejt së ardhshmes drithëruese e tmerruese, drejt vendit ku do të kalonin një jetë skëterrë, në të cilën nuk do të kishte as ditë, as natë, në punë të rënda e të mundimshme, pas të cilave nuk kishte asnjë shpresë, derisa të vdisnin duke rënkuar nën zhurmën e shkelmave e vërshëllimave të kamxhikëve, që i çanin lëkurën e trupit, që i përvëlonin shpirtrat dhe i hanin atyre jetën në mënyrë të ngadaltë, por të sigurt.

* Gjithashtu, mund të flitet edhe për ato që gjenitë e përjetshëm kanë dhënë nga monumentet artistike, të cilat janë të qëndrueshme në jetë të jetëve së bashku me diellin, natën e yjet. Në ato monumente ka nga koha e nga pozita e tyre në atë masë sa ka edhe nga zgjuarsia e nga gjenialiteti i tyre, në atë masë sa ka përhershmëria e njerëzimit nga dhembjet e nga zjarri konkret i zemrës, nga ngrohtësia e jetës dhe nga frika e zhdukjes.

* Djali i Ebù Tàlibit u ka thënë njerëzve: "Kush ndjek rrugë të mesme në jetën e tij, ai është i mposhtur."

Para duarve ke historinë e përgjithshme të njerëzimit, prandaj lexoje atë dhe pastaj përpiqu ta përmbledhësh atë me pak fjalë. Nëse do ta bësh këtë, para teje do të shfaqet e vërteta e qartë, që do të tregojë se kjo histori është luftë mes errësirës e dritës, mes padrejtësisë e drejtësisë, mes tiranisë e kërkimit të lirisë ose, nëse dëshiron, thuaj se ajo është luftë mes dinjitetit njerëzor, që synon zotërimin e vetvetes që të lëshohet në hapësirat e jetës me të gjitha kolonat e saj materiale e morale dhe mes kafshërisë absolute, e cila ka si qëllim të mundësojë për vete arbitraritetin mbi të gjitha vlerat, të vërë nën zotërimin e vet të ardhmen e njerëzve,

të përfitojë për vete të gjitha mundësitë që natyra ka depozituar për njerëzit. Këtë e bën në formën më të keqe e me mënyrat më të ashpra, në kundërshtim të plotë me talentet e njerëzve e me gjenialitetin e jetës. Në thellësitë e kësaj lufte të gjatë e të frikshme do të shohësh se klasa dhunuese e shtypëse, e cila përfaqëson individualizmin me të gjitha karakteristikat që ai ka mbi një person të vetëm, ose mbi një grup të caktuar individësh, të shtyrë nga faktorë materialë, për të asgjësuar ndjenjën e komunitetit me personalitetin e tij, ose në përmbajtjen e kësaj ndjenje dhe reduktimin e saj brenda një rrethi të ngushtë, kufijtë e të cilit nuk tejkalojnë shërbimin për personin që e ka vënë veten të sundojë mbi komunitetin. Kjo luftë ka vazhduar gjatë gjithë historisë, ashtu si çka nëvazhduar tëjenë tëndryshme edhe rezultatet e saj si pas kushteve që kanë ardhur njëra pas tjetrës, mes triumfit të individualizmit absolut dhe si pas disfatës që ka pësuar ky individualizëm. Në të dyja gjendjet kanë ngjarë kryengritje dhe përmbysje. Por ajo që është e dukshme në natyrën e kësaj lufte është fakti se beteja e gjatë dhe e vazhdueshme e ka fituar rolin e saj serioz vetëm atëherë kur individi i hershëm e kapërceu stadin e mendimit, se ai me të vërtetë është i pavarur prej individëve të tjerë në punët e sigurimit të jetesës së vet dhe më pas vijnë shtresimet që u formuan në besimin e tij për përjetësinë pas vdekjes. Individi, në këtë periudhë të jetës së tij të vjetër, as nuk jetonte, as nuk mendonte e as nuk shpresonte në përjetësinë, por mendonte e shpresonte vetëm në veten e tij dhe për të mirën e vetes. Më pas ai kaloi në stadin e jetesës e të menduarit dhe të dëshirës për përjetësi me familjen, në të cilën bashkoheshin fëmijët dhe njerëzit e tjerë të familjes. Kështu, individi filloi të derdhë mbi familjen e vet dashurinë e kujdesin e tij dhe të jetë kujdestar e ndihmë për ta, kurse stërgjyshi i tij i vjetër interesohej dhe kujdesej vetëm për veten e tij. Ishin të gjatë këta shekuj dhe rrjedhojë e vetë natyrës njerëzore, të cilët u pasuan me formimin e ndjenjës shoqërore, e cila i orientoi të gjitha cilësitë e saj në krijimin e ndjenjës shoqërore të mendimit shoqëror e të formimit të personalitetit shoqëror. Nga rezultatet e këtij orientimi ishte se personaliteti shoqëror, në shekujt e kohëve të reja, u bë burimi i ligjeve e i kushtetutave, gjithashtu edhe karakteri i shekullit në të cilin jemi, u bë karakter shoqëror, që punon të ruajë për individin të drejtat dhe liritë e tij brenda kuadrit shoqëror, i cili përfshin të gjithë individët. Bazuar në këto që u thanë, ne, njerëzit e sotëm, jemi trashëgimtarë të miliona njerëzve që e kanë filluar këtë luftë dhe që kanë zbuluar shkaqet e qëllimet e saj etapë pas etape, duke bërë përpara derisa çanë e shtruan rrugën për te të

"drejtat e njeriut". Të gjitha sistemet, në të cilat janë përqendruar qytetërimet e kohëve të reja për çështjet e lirisë e të barazisë, si dhe parullat që ato kanë adaptuar për orientimin drejt vëllazërimit njerëzor, janë rezultat i përpjekjeve të përbashkëta, të derdhura gjatë gjithë historisë së gjatë njerëzore. Por ajo që e bën të qëndrueshme ndjenjën tonë të vëllazërimit njerëzor është pikërisht përpjekja e madhe e përbashkët, të cilën e prekëm më lart. Në këtë përpjekje asnjë prej popujve, asnjë prej rajoneve e asnjëra prej anëve të botës nuk mund të jetë e pavarur nga njëra-tjetra, prandaj i gjithë njerëzimi, në këtë përpjekje është një unitet që kujdeset e bashkëpunon në mënyrë të ndërsjellë. Njohuritë e mëdha njerëzore, të të gjitha fushave, qëllimeve dhe ngjyrave, janë një pëlhurë e vetme, që është endur duke marrë prej çdo shekulli një fije peri dhe prej çdo populli dorën e endësit të kësaj pëlhure. Rrymën elektrike nuk e shpiku vetëm amerikani Edison, radion nuk e zbuloi vetëm italiani Markoni, kinemanë nuk e shpiku vetëm francezi Lumier as shtypshkronjën nuk e shpiku vetëm gjermani Gutenberg, pasi në të vërtetë këto janë shpikje të mbarë njerëzimit, por që me historinë e tyre të gjatë, të gjitha këto mrekulli në fushën e dijeve e të zbulimeve erdhën me duart e atyre burrave me formën më të afërt të plotësimit. E njëjta fjalë mund të thuhet edhe për artet e mëdha: poezia e Dantes, Shekspirit, Gëtes dhe Bodlerit; në muzikë Bet'hoveni, Vagneri, Mozarti; në pikturë Davinçi; në skulpturë Mikelanxhelo dhe në të gjitha fushat ku një grup nga gjenitë e përjetshëm dhanë monumente artistike, të cilat janë të qëndrueshme në jetë të jetëve, së bashku me diellin, natën e yjet. Në ato monumente ka nga koha e nga pozita e tyre në atë masë sa ka edhe nga zgjuarsia e nga gjenialiteti i tyre, në atë masë sa ka përhershmëria e njerëzimit nga dhembjet e nga zjarri konkret i zemrës, nga ngrohtësia e jetës dhe nga frika e zhdukjes. Ne thamë se kjo luftë, mes lirisë e tiranisë, ka vazhduar gjithmonë gjatë gjithë historisë dhe ka qenë e pranishme në çdo popull e në çdo cep të tokës. Në të gjithë popujt e botës së vjetër e asaj moderne: te grekët, anglezët, gjermanët, italianët, francezët, rusët, hindusët e në popuj të tjerë, ka pasur revolucione të njëpasnjëshme, që kanë synuar përparimin, lartësimin e pozitës së njeriut, nguljen e qytetërimit kudo që ai ka arritur dhe pastaj shtytje të reja përpara. Edhe ne, arabët, ashtu si edhe të tjerët, gjatë gjithë ekzistencës sonë, kemi pasur faqe tëndritura në historinë e këtyre revolucioneve të rëndësishme. Në historinë e vjetër, Islami qe më i madhi ndër të gjitha revolucionet që u bënë, duke mbyllur njërën prej periudhave të historisë arabe dhe duke filluar një periudhë të re. Islami qe një revolucion kundër një shoqërie injorante e të ngurtë, kurse

veprimtaria e Ali bin Ebù Tàlibit qe një revolucion kundër njerëzve që donin të shmangin qëllimet e larta e të mira shoqërore, me të cilat kishte ardhur Islami që në atë kohë. Prandaj, me këtë veprimtari, Aliu, pas Muhammed bin Abdullahut, është përfaqësuesi i atij revolucioni, është vënësi i ligjeve të tij, është shpallësi i qëllimeve të tij dhe përçuesi, që bën thirrje për përgjithësimin e të mirave të këtij revolucioni. Në gjurmët e hapave që ai hodhi, ecën dhe shumë të tjerë. Një prej atyre që është frymëzuar nga jetëshkrimi i Aliut është Ali bin Ahmedi, një prej stërnipave të tij, prej djalit të tij, Hysejnit. Ali bin Ahmedi është një ndër revolucionarët e mëdhenj të historisë, që udhëhoqi revolucionin e famshëm të zezakëve, me qëllimin që prej skllevërve të bënte njerëz me të drejta e me dinjitet. Ajo që na intereson ne tani nga këto revolucione që janë bërë në të gjitha anët e botës dhe nga duart e të gjithë vëllezërve njerëz, janë ligjet, kushtetutat e rrugët madhore që kanë dalë nga këto revolucione dhe që i kanë shërbyer qëllimit të lartë për të cilin u bënë, domethënë, që të jenë në shërbim të njeriut, duke shpallur aq sa ka lejuar historia prej të drejtave të njeriut e dashamirësi për problemet e tij të ndryshme dhe për çështje të ekzistencës së vetë njeriut. Nëse do të shohim pozitën e djalit të Ebù Tàlibit në këtë fushë, ai është një prej revolucionarëve më të shquar. Tani që e shpalosëm qëllimin tonë, interesimin më të madh do t'ia kushtojmë Revolucionit francez, pastaj do të ballafaqojmë parimet njerëzore, që dolën prej atij revolucioni me parimet njerëzore, që kishte shpallur djali i Ebù Talibit. Më të rëndësishme, ndër këto parime, rendisim:

1- Përngjasimi i madh mes qeverisë franceze, të ndërtuar me mbretin, fisnikët, feudalët e shfrytëzuesit në pragun e revolucionit dhe mes plutokracisë arabe injorante, e cila kishte mundur të rikthente karakteristikat e saj të vjetra të kohës së Osmanit, para se Aliu të merrte postin e halifit. Plutokraci do të thotë pasanikët e mëdhenj dhe njerëzit me autoritet.

2- Revolucioni francez ishte rezultat i të gjitha revolucioneve të mëparshme të njerëzimit, por ai është edhe burim për revolucionet që vazhduan pas tij. Ai është revolucioni i parë, ku u shpallën të drejtat e njeriut tekstualisht e me dispozita, çka i ka shtyrë mendimtarët e të gjithë botës ta emërtojnë atë "Revolucioni i madh". Kur vëmë ballë për ballë parimet e atij revolucioni dhe parimet aleviane, për ne bëhet fare e qartë dhe pa asnjë dyshim se djali i Ebù Tàlibit në histori është ndër ata që kanë vënë parimet njerëzore.

3- Zjarri i zemrës dhe ndërgjegjësimi, me të cilat karakterizoheshin

baballarët e bërësit e Revolucionit të madh, për çudi janë në përputhje të plotë edhe me ato që e karakterizonin djalin e Ebù Tàlibit.
4- Ekzistojnë ndjenja të përbashkëta mes bërësve të Revolucionit të madh dhe Ali bin Ebù Tàlibit për plotësimin e nevojave të popullit dhe për largimin e padrejtësisë kudo që ajo të ishte.
5- Përngjasimi mes përmbajtjes së parimeve të Revolucionit francez dhe kushtetutës së Ali bin Ebù Tàlibit, nga pikëpamja se kushtetuta e tij ishte "njerëzore", jo rajonale e jo raciste; por edhe Revolucioni francez nuk doli me "të drejtat franceze", nuk u orientua të pohojë "të drejtat e francezëve", por doli me "të drejtat e njeriut" dhe u orientua t'i pohojë ato. Pikërisht këtu është edhe shpjegimi i kuptimit të saktë për nacionalizmin, për çdo nacionalizëm. Nga ky këndvështrim ti sheh në këtë revolucion të gjithë njerëzimin dhe mëson se ai ishte një tullë në godinën madhështore të njerëzimit. Edhe kushtetuta e djalit të Ebù Tàlibit mbështetej dhe kishte pikënisje thënien e tij: "Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim!"
6- Përngjasimi mes parimeve të Revolucionit të madh dhe parimeve të Aliut tekstualisht e fjalë për fjalë.

* * *

Që ta bëjmë më të qartë këtë ballafaqim dhe që të përfitojmë prej kësaj pune, duhet të kemi një mendim të qartë për kohën e gjatë në të cilën u fermentua revolucioni. Parimet e këtij revolucioni ishin të shkrira në mendjet e në zemrat e bërësve të Revolucionit francez, nga ku morën pikënisjen qëllimet e atij revolucioni dhe ato që dolën prej tij, që me të drejtë u emërtuan "të drejtat e njeriut". Por me qëllim që ne të kemi një mendim të qartë për Revolucionin e madh francez, duhet të hedhim një shikim të shpejtë mbi humanizmin e kohës së vjetër, të kohës së mesme dhe të kohëve të reja. Vetëm kështu mund të mësojmë punën e madhe që është bërë për të shpallur të drejtat e njeriut në formulën me të cilën u dallua Revolucioni i madh: "Lindja e agimit të lirisë". Më pas është e natyrshme që do të bëhet fjalë për Revolucionin e madh, për parimet e tij dhe se si rrodhën ato. Këto parime do të ballafaqohen me frymën e tyre lëvizëse e me tekstet e tyre fjalë për fjalë dhe mes parimeve të qarta e të kuptueshme të djalit të Ebù Tàlibit. Nuk ka ndonjë problem nëse ne, paraprakisht, vëmë përpara lexuesit mësimet që do të nxjerrë vetë lexuesi, pasi të njihet me këto studime, për të cilat ne po bëjmë edhe këtë ballafaqim, prandaj, shkur-

timisht e në mënyrë të përmbledhur po rendisim çështjet që vijojnë:
1- Historia, me të vërtetën e saj të parë e të thellë, nuk është gjë tjetër veçse luftë mes së mirës e së keqes ose mes njeriut të uritur, që kërkon ushqim, njeriut të etur, që kërkon ujë, njeriut të zhveshur, që kërkon rroba. Pastaj ai do të jetë njeri i lirë, i pavarur, i lumtur në komunitetin e të lirëve, të pavarurve e të lumturve dhe mes një kaste tirane, që deri tani ka mundur të shtypë popullin.
2- Popujt përbëjnë një unitet njerëzor me tipare të plota, me interesa të njëjta, me probleme e me qëllime unike, gjithashtu njerëzit janë unikë edhe në vuajtjet e në gëzimet dhe asnjë nacionalitet, ose fe, ose medh'heb nuk ka të drejtë të thyejë lidhjet e këtij uniteti.
3- Ata që kanë bërë thirrje në histori për ndarje mes njerëzve e vëllezërve, nuk kanë qenë më shumë se tregtarë, që me këtë thirrje kanë ndërtuar tregtinë e fitimet e tyre. Por edhe ata, që në ditët e sotme bëjnë thirrje për një ndarje të ngjashme, janë vetëm mbeturina të vjetra që jetojnë për një farë kohe me avazin e tyre dhe pastaj fryhen e zhduken, ngaqë popujt vazhdojnë udhën e ngjitjes në drejtim të unitetit njerëzor.
4- Luftërat dhe fushatat luftarake, që janë bërë ndërmjet popujve, në periudha të ndryshme të historisë, herë janë bërë në emër të fesë, herë në emër të atdheut dhe herë në emra të tjerë të afërt me fenë e me atdheun, por në të vërtetë, ato nuk janë zhvilluar as për fe, as për atdhe, por për interesat e një klase njerëzish të pasur e kriminelë, të cilët, situatat i kanë favorizuar të kenë më shumë pasuri e të bëjnë sa më shumë krime dhe të mashtrojnë popujt, që shpresojnë sigurinë. Janë pikërisht këta njerëz, që për interesat e veta i shtyjnë popujt të hidhen në aventura luftërash dhe që shkatërrojnë njëri-tjetrin jo për ndonjë qëllim se duhen shkatërruar, por vetëm se klasa sunduese të vjelë përfitime materiale dhe aspak përfitime morale, ashtu siç i bëjnë ata llogaritë. Pikërisht, kjo është detyra që ne sot duhet ta kuptojmë e të ndërgjegjësohemi.
5- Historia arabe e njeh luftën mes së mirës e së keqes, me cilësinë e saj si njëra nga verigat e gjera të zinxhirit të historisë së përgjithshme njerëzore.
6- Ali bin Ebù Tàlibi dhe dishepujt e tij të parë, me në krye Ebù Dherr El-Gaf'fàriun, përfaqësojnë anën e njeriut të ndershëm, në njërën nga periudhat e gjera të historisë sonë, mbushur, siç është e mbushur historia e çdo populli, me ngjarje sulmesh mbi të drejtat e njeriut dhe me mohimin e këtyre të drejtave.
7- Populli arab, i cili ka dhënë që më shumë se para dhjetë shekujve një revolucionar të kalibrit si Ali bin Ebù Tàlibi, ka mundësi që të japë sot revolucionarë të shumtë kundër shoqërive tona të mjeruara, të cilat, në shumicën e tyre, nuk janë më të mira se shoqëria kundër së cilës u ngrit djali i Ebù Tàlibit.

8-Në historinë tij populli arab ka njohur nga ata që kanë thënë: "So t'bëhu kështu, se kjo është më e mirë nga e djeshmja jote! Le të jetë e nesërmja jote më e mirë se e tashmja! E c'nëpër anë të jetës bashkëme kohën, jo i prapambetur, jo i mundur."
9- Historia jonë është për ne një shkollë, që na mëson se si të përfitojmë prej ngjarjeve të së kaluarës dhe si të ecim me të tashmen drejt së nesërmes më të mirë, më të drejtë e më të bukur. Përsa i përket atyre që e studiojnë të kaluarën derisa zbulojnë në të disa anë të bukura dhe qëndrojnë aty, ata nuk bëjnë përpara asnjë hap dhe as duan që të tjerët të bëjnë përpara. Kështu, ata janë të vdekur, edhe pse këmbët i çojnë nga një vend në tjetër. Ja, evropianët studiojnë jetën e mendimtarëve të tyre të mëparshëm, mendimet e shkollat e tyre, por nuk ndalojnë vetëm në ato mendime e në ato pikëpamje, sado të rëndësishme që të jenë. Ata i studiojnë dhe njihen me to, që të kenë mundësi të disiplinojnë etapat e historisë dhe të njihen me ecurinë e njeriut nga një periudhë në tjetrën, që pastaj, prej mendimeve të tyre, të marrin një trampolinë për të bërë përpara. Ata i thanë jo dogmatizmit dhe mbi këtë drite ne përfitojmë nga studimi i Sokratit, Platonit, Aristotelit, Ali bin Ebù Tàlibit dhe prej heronjve të tjerë të vjetër të njerëzimit. Me të drejtë, Revolucioni francez konsiderohet si mbyllësi i historisë së vjetër dhe çelësi i historisë së re. Ngjarjet e këtij Revolucioni janë shumë afër nesh, në raport me jetën e gjatë të njerëzimit. Megjithëkëtë, parimet e atij Revolucioni, pavarësisht se ishin të bukura, kurrë nuk qenë të mjaftueshme për të zgjidhur problemet e njerëzve në kohët që erdhën pas tij. Dhe njeriu bën revolucione të tjera, jep parime të reja, të përshtatshme me natyrën e zhvillimit të jetës, në të gjitha fushat dhe me ecurinë e tij të vazhdueshme, gjithnjë e më të mjaftueshme e më të drejtë. Revolucioni francez, pavarësisht se konsiderohet një nga etapat madhore të zhvillimit njerëzor, nuk është një kushtetutë e qëndrueshme për çdo kohë, sepse vuri linja të përgjithshme vetëm për një periudhë kohe të historisë njerëzore. Kështu ndodh herë pas here. Në një dritë të tillë duhet të studiojmë periudhat e pasura të historisë sonë dhe të çdo historie tjetër. Nga këto periudha është edhe periudha që pati si hero Ali bin Ebù Tàlibin, njërin ndër më të mëdhenjtë e njerëzimit, që ndihmoi në shpalljen e të drejtave të njeriut. Më vonë do të flasim edhe për këtë ndihmë, me qëllim që historia jonë të jetë nder për të tashmen tonë dhe trampolinë për përparim dhe jo për të mbetur në djepin e së djeshmes.

* * *

Biseda jonë për Revolucionin francez e bën të domosdoshme të flasim edhe për shoqëritë e kaluara e për legjislacionet që ata kishin dhe kështu të bëjmë lidhjen e verigave të atij zinxhiri të vetëm, prej të cilave përbëhet historia dhe që nuk mund të kuptohen pa njëra-tjetrën. Më pas do të flasim shkurtimisht për shoqëritë më të hershme, për faktin se në ato shoqëri ka humbur çdo kuptim i njeriut. Do të flasim për grekët e vjetër e për romakët, si dy veriga lidhëse me shoqëritë që thamë dhe me shoqëritë e më pasme, ligjet e sistemet e të cilave u mbyllën me kryerjen e Revolucionit francez.

* * *

Në shoqëritë e hershme, shtypja e dhunshme ishte rregull i sundimit, ishte komandim dhe ligj që vepronte me ashpërsinë më të egër mbi shoqëritë, për interes të një individi ose të një klase. Kjo shtypje ka vazhduar mbi ato shoqëri, derisa i bëri qeli të errëta, errësira e të cilave rritej e zgjerohej gjithnjë e më shumë. Në skutat e këtyre qelive rënkonin miliona njerëz, shpinat e tyre kërruseshin nën vërshëllimën e kamxhikëve dhe, e gjitha kjo në rrugën e një klase njerëzish, të cilët kishin pushtetin e postet dhe që lartësoheshin me gjakun e njerëzve. Ata nuk kënaqeshin me këtë egërsi, që mbështetej në forcën kafshërore. Ata filluan të punojnë edhe për të siguruar vazhdimësinë e pushtetit të tyre, duke hartuar legjislacione, që i shërbenin klasës së tyre, kurse të tjerët i bënin robër ose gjysmë robër. Të shumtë ishin edhe ata që kanë thirrur në ndihmë perënditë e tyre për forcimin e qëndrueshmërinë e atyre legjislacioneve. Ligjet më të egra, që hartuan të fuqishmit e hershëm në këtë drejtim, janë ligjet që siguronin njohjen e skllavërisë, domethënë, që njeriun e bënin një mall tregu, i lidhur me litar për fyti dhe që ekspozohej si të gjitha mallrat. Përkrah tij qëndronte tellalli, me bojën e tij dhe shitësi me kamxhikun në dorë. Pastaj vjen blerësi, që e shikon këtë njeri të lidhur me syrin e kasapit: i tund shpatullat, e tërheq me forcë para e prapa, i tërheq mishin për të parë sa të fortë i ka muskujt, i hap gojën dhe i kontrollon dhëmbët, pastaj e shikon nga duart e nga këmbët, herë e urdhëron të vrapojë dhe herë të mbajë pesha të rënda, pastaj e shkelmon në brinjë, i përkul shpinën, që të sigurohet mirë se ai është një vegël e mirë për punë e për prodhim, pastaj i vjen rrotull atij si të ishte malli më i rëndomtë e më i lirë, derisa t'i paguajë pronarit të tij çmimin që ai ka menduar. Pastaj kthehet te shitësi që të bëjë pazar për të blerë të tjerë nga ky lloj malli dhe, kur ble një numër të mjaftueshëm prej tyre, i lidh ata duar e këmbë, me litar në fyt e me pranga.

Ashtu të lidhur i tërheq drejt së ardhshmes drithëruese e tmerruese, drejt vendit ku do të kalonin një jetë, në të cilën nuk do të kishte as ditë, as natë, në punë të rënda e të mundimshme, pas të cilave nuk kishte asnjë shpresë, derisa të vdisnin duke rënkuar nën zhurmën e shkelmave e vërshëllimën e kamxhikëve, që i çanin lëkurën e trupit, që i përvëlonin shpirtrat dhe që i hanin jetën në mënyrë të ngadaltë, por të sigurt. Minutat e vdekjes ishin çastet më të dëshiruara në jetën e skllavit. Nëse është e vërtetë që ligjet e Hamurabit janë legjislacioni më i vjetër në botë, nëpërmjet këtij legjislacioni, që ka shpikur ndarjen në klasa, që para katër mijë vjetësh, vërejmë se shoqëria e Hamurabit ose shoqëria e Babilonisë përbëhej prej tri klasave: Klasa e parë ishte klasa e zotërinjve, të cilët nuk punonin e nuk mundoheshin, por u shërbehej. Për ta lodheshin të tjerë dhe toka rrotullohej rreth tyre. Klasa e dytë ishte klasa e artizanëve, të cilët ishin në gjendje më të mirë se skllevërit. Klasa e tretë ishte klasa e skllevërve të robëruar, për të cilët sapo folëm më sipër. Përsa i përket bijve të zotërinjve, ata trashëgonin titullin "Zotëri" të prindërve të tyre, ndërsa bijtë e artizanëve e të skllevërve do të ndiqnin rrugën e prindërve të tyre. Bijtë e dy klasave të fundit përbënin fuqinë prodhuese të vendit, të mirat e të cilit i gëzonin zotërinjtë dhe ata që ishin rreth tyre. Vendin e kësaj fuqie prodhuese në popujt e prapambetur e kanë zënë krahët punonjës dhe në vendet e përparuara veglat e hekurta. Historia dëshmon se shoqëritë e vjetra, që të gjitha, kanë jetuar me këtë sistem kriminal shoqëror. Sistemi i skllavërisë vazhdoi të jetë veprues në sistemet e shumë kombeve, deri në Revolucionin e madh, i cili e anuloi atë me parimin e parë të të drejtave të njeriut.

DREJT MENDIMIT TË NJERIUT

* Nga pikëpamja e ligjit natyror, njerëzit lindin të lirë. Sipas kërkesave të këtij ligji, për të gjithë ne ka vetëm një emër dhe ky është emri, Njeri.

Ulpian romaku

* Poetët e përjetshëm të Athinës morën zjarr me atë nxehtësi flakëruese, e cila e bënte gjithësinë në poezitë e tyre një teatër për njeriun dhe njeriun e bën burim të bukurisë dhe vendin ku derdhet bukuria; të mirën e të keqen i bën dy rreze prej së bukurës, të dala prej saj dhe të dyja kthehen në origjinën e vet. Ajo nxehtësi ishte grumbullim i të nxehtit për forcat e jashtëzakonshme të artistit, ishin çliruese për njeriun në të gjitha hapësirat e tokës e të horizonteve të qiellit. Humanizmi i kohës së vjetër, që shtroi rrugën për shpalljen e të drejtave të njeriut dhe që ishte burim shpirtëror i dispozitave të këtyre të drejtave, gjendet në dy kultura, në atë greke dhe romake. Ka të ngjarë që Athina të jetë qyteti i parë në botë ku dolën në dritë të drejtat e njeriut brenda koncepteve shoqërore në të cilat ajo jetonte. Kjo ndodhi në kohën e Barklesit, i cili pohoi se qytetarët janë të barabartë dhe të lirë. Mbi këtë bazë, të gjithë qytetarët e Athinës, pavarësisht nga kushtet në të cilat ishin lindur e rritur, gëzonin të drejtat e përgjithshme. Ata kishin të drejtë të zinin poste zyrtare, të ushtronin pushtet, të merrnin pjesë në asambletë e përgjithshme dhe të shprehnin mendimet e tyre në liri të plotë. Vetë Barklesi e përshkroi këtë sistem në fjalimin e tij të famshëm: "Emri i tij, domethënë i sistemit, është demokraci. Quhet kështu, sepse ai nuk ka si qëllim interesin e një pakice, por interesin e një numri sa më të madh njerëzish. Të gjithë qytetarët,(1) ligjërisht gëzojnë barazinë përsa i përket konflikteve individuale, kurse për të arritur ngjitjen në poste, preferenca ndërmjet individëve bëhet vetëm

(1) Qytetarë ai quan banorët, bijtë e Athinës, kurse të huajt e skllevërit nuk kanë lidhje me këtë cilësim.

në bazë të cilësive të veçanta. Bazë për këto cilësi ishte talenti dhe jo përkatësia në një klasë të caktuar. Nuk mund të vihej vijë ndarëse mes një personi dhe shërbimit për qytetin, për shkak se ai person ishte i varfër ose nuk ishte i dëgjuar. Demokratët athinas kërkuan reforma ekonomike të gjera, që u mundësonte qytetarëve të përdornin të drejtat e tyre. Projektet e mëdha publike, ulja e çmimit të bukës, pensionet për ata që nuk kishin mundësi të punonin dhe ndihmat e përgjithshme, ishin nga tërësia e reformave ekonomike që ata realizuan. Lexuesi do të konstatojë se sa larg kishte ecur Athina me këtë legjislacion, kur ligji pohonte se ai ishte një shfaqje e vullnetit të masës. Gjithashtu, ai konstaton se sa larg kishte shkuar shkolla greke në këtë rrugë, derisa kishte shpallur të drejtat e njeriut, të cilat i formuloi Revolucioni i madh vetëm në shekullin e tetëmbëdhjetë. Dallimi kryesor mes demokracisë athinase dhe dokumentit të shpalljes së të drejtave të njeriut qëndron në atë se parimet e dokumentit janë vënë që të zbatohen për të gjithë njerëzit, kurse parimet e demokracisë athinase kishin të drejtë t'i gëzonin vetëm athinasit, ndërsa njerëzit e tjerë vazhduan të jenë jashtë rrethit të lirisë e të barazisë. Po kështu, edhe rendi i skllavërisë vazhdoi të ekzistonte, pavarësisht nga reformat e marra. Nuk na japin ndonjë gjë me vlerë as veprimet që ndërmorën demokratët athinas për të lehtësuar gjendjen e skllevërve, përderisa vetë ligji e njihte skllavërinë. Mbase mjetet e thjeshta të prodhimit e bënë ligj skllavërinë ose ka të ngjarë që edhe traditat shoqërore të trashëguara e kishin bërë të zakonshme që robërimi, edhe pse ishte krejtësisht i padrejtë, të shikohej si një punë e zakonshme, me të cilën veprohej në të gjitha fushat. Ishin pikërisht të gjitha këto që frenuan gjenialitetin e Platonit dhe bënë që ai të pranonte në "Republikën e tij" ekzistencën e klasës së skllevërve dhe të njihte pa asnjë diskutim sistemin e skllavërisë në qytetin e tij të virtytshëm. Ajo çka mund të thuhet për Platonin, mund të thuhet edhe për nxënësin e tij, Aristotelin, mjeshtrin e parë të logjikës njerëzore. Nëse rrota e historisë nuk i lejoi grekët të shfuqizonin sistemin e skllavërisë, në të vërtetë ata bënë diçka shumë të madhe, në raport me kohën e tyre. Alber Bajeh thotë: "… Ne shikojmë që disa skllevër publikë u bënë nëpunës të vërtetë, ashtu siç shikojmë që skllevër të tjerë ushtrojnë profesione në liri, me një kusht të vetëm: t'i paguanin pronarit të tyre pjesë nga fitimet që realizonin, atij pronari që nuk kishte më mbi ta të drejtën e jetës e të vdekjes, sepse ligji grek e mbronte robin, madje mbronte edhe nderin e tij. Por, pavarësisht

nga të gjitha këto reforma, sistemi i skllavërisë, vazhdoi të ekzistonte."(1)

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut" e shkrimtarit francez Alber Bajeh, përkthim i Dr. Muham'med Mendùr, f. 24.

Profesor Goltz, i cili ka bërë studime të thella mbi demokracinë athinase, thotë: "Nuk qe e thënë për mendimin demokratik, në të cilin të shtypurit gjithmonë ndihmojnë njëri-tjetrin, nuk qe e thënë për atë mendim të shtynte popullin, që të shikonte në atë send, që quhej rob, një fytyrë njeriu dhe që të ndiente se aty kishte shpirt ose ai rob është një krijesë që duhet trajtuar me dashamirësinë njerëzore." Na kanë ardhur tekste të ndryshme, që shpjegojnë se shumë shpirtra të lirë, ndërmjet të lirëve, e kishin kuptuar thelbin e barazisë ndërmjet njerëzve. Në njërin nga ato tekste thuhet: "Të gjithë dhe në çdo gjë jemi të barabartë, që në lindje. Të gjithë ne thithim ajrin me gojë e me hundë."; teksti tjetër: "Unë, o zotëri, edhe pse jam skllav, nuk më pengon që të konsiderohem njeri si ti. Ne jemi krijuar prej së njëjtës baltë dhe në natyrën e krijimit nuk ka skllevër." "Aq sa ishte e vërtetë se të tilla fraza logjikisht do të çonin në anulimin e sistemit të skllavërisë, po aq ishte e vërtetë se ai sistem nuk u anulua."(2) Gjithsesi, sistemet athinase, në tërësinë e tyre, qenë arritje e madhe, për të kaluar shoqërinë nga një gjendje me kushte të vështira në një gjendje me kushte më të mira, ashtu siç qe e madhe ndihma që i dhanë historisë në ecurinë e saj të natyrshme drejt lartësimit të rolit shoqëror të njeriut dhe përkufizimit të konceptit njeri. Në të vërtetë, barazia mes gjithë qytetarëve në të drejta e në detyra, në ato kohë, nuk qe më pak e rëndësishme për nga përmasat e zhvillimit e të përparimit se anulimi i sistemit të skllavërisë në fillimet e shekujve të kohës së re, shto këtu edhe guximin e disa grekëve të lirë për të përkufizuar kushtet e skllavërisë, çka dallonte gjendjen e skllevërve në Athinë nga gjendja e tyre në të gjitha qytetërimet e vjetra.

(2) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", vepër e autorit Alber Bajeh, përkthim i Dr. Muham'med Mendùr, f. 26-27.

Ajo nxehtësi, që mori Athina në shekujt e grekëve të vjetër dhe që i shtyu filozofët e mendimtarët e saj të thonë fjalë të shumta për jetën e brendshme të njeriut e për lirinë e tij, flet për fillimin e për mbarimin e tij, për origji-

nën e tij e për qëllimin e ekzistencës së tij, si dhe përpjekjet për unifikimin e gjithësisë në personin e një Zoti, pastaj për lidhjet e jashtme të njerëzve me njëri-tjetrin dhe për përcaktimin e marrëdhënieve të përgjithshme. Gjithashtu, ata filluan të nxisin virtytet e të përhapin dijet e ndryshme, filluan të flasin për glorifikimin e talenteve, me qëllim që të shtyjnë individin dhe komunitetin në rrugën e gjerë të lumturisë. Unë them se ajo ngrohtësi ishte vetëm pohim i një periudhe të re prej periudhave të historisë, në të cilën hyri njeriu i Athinës dhe pas tij të gjithë njerëzit. Ajo nxehtësi, me flakë llamburitëse, ndezi dhe bëri të vlojnë zemrat e poetëve në Athinë dhe pas tyre zemrat e muzikantëve, piktorëve dhe skulptorëve, të cilët, me veprat e tyre, e bënë të gjithë botën një teatër për njeriun, e bënë njeriun burim të bukurisë dhe vendin ku derdhet bukuria; të mirën e të keqen i bënë rreze prej së bukurës, të dala prej saj dhe të dyja i kthen në origjinën e vet. Unë them se ajo nxehtësi flakëruese ishte grumbullim i forcave të jashtëzakonshme të njeriut. Ato ishin çliruese për njeriun në të gjitha hapësirat e tokës e të horizonteve. Të gjitha këto ishin fitore për njeriun, mbi shumë koncepte të errësirës, prapambetjes dhe të ngecjes në rrjetën e merimangës.

Poetët athinas triumfuan me poezinë dhe e bënë atë burim të së mirës e të virtytit, e bënë bosht të të gjitha marrëdhënieve njerëzore. Me poezinë e tyre ata glorifikuan personalitetin e njeriut, me cilësinë e tij, si burim i bukurisë, zotërues i mundësive e talenteve që e rrethojnë atë në botën e tij, për të cilën nuk ka as cak, as kufi. Me të gjitha këto ata dhanë ndihmën e tyre të madhe në nxjerrjen në pah të personalitetit të shëndoshë e të bukur të njeriut. Të gjithë athinasit e dinin vlerën e vërtetë që përfaqësonin poetët e tyre, prandaj ata poezinë e muzikën, që shprehnin kuptimet e fjalës njeri deri në thellësitë më të largëta e më të mëdha, i bënë dy punë të domosdoshme për lumturinë e shtetit e zhvillimin e tij, për faktin se shpërndanë në shpirt vlerat e bukura të njeriut dhe se zgjojnë në shpirt ndjenjën e thellë për bukurinë e jetës. Glorifikimin e grekëve të vjetër për artin e ilustron shumë bukur edhe tregimi i Plutarkut për "Alsipiadin", i cili ishte fëmijë kur hyri te një mjeshtër. Një herë ai e pyeti mjeshtrin për "Iliadën" e Homerit, por mjeshtri i tha atij se nuk e njihte, atëherë nxënësi i tij e goditi fort me pëllëmbë dhe u largua. "Në historinë e qytetërimeve të vjetra poetët nuk janë nderuar e vlerësuar ashtu siç janë nderuar e vlerësuar në Athinë. Për athinasit poeti ishte vendi ku zbriste fuqia hyjnore, ishte ai që zbulonte mbulesën për shikimin njerëzor, ishte ai që fshinte prej njeriut perdet e injorancës,

që i mësonte atij artet dhe e bënte atë të dashuronte të lavdishmen. Pa dyshim që poeti e mbante amanetin e tij ashtu siç e dëshironin athinasit dhe ky amanet ishte se poeti e përshkruante popullin e tij me gjendjen më të mirë e me trupin më të bukur.

Edhe fëmija nuk do të gjente një shenjë më të dashur të lavdisë se ajo që përshkruhej në poezitë e të përjetshmëve; pasi poezia e bukur, që fëmija mëson përmendësh, e shoqëron atë në çdo kohë dhe e shtyn në rrugën e jetës së bukur. Në prehrin e zotave të poezisë e të muzikës u rritën zemrat e shpresat e grekëve të vjetër dhe u mundësuan atyre të dashuronin atë çka ishte krijuar për madhështinë e heronjve të tyre. Poetët e Athinës i ndriçuan zemrat e njerëzve me të bukurën, prandaj ndriçimi i tyre është tejpamës, pasi çdo kuptim që ai hidhte në kuptimet e njeriut të bukur e të lirë, i shtonte atij ndriçimin, çka mundësoi që grekët e vjetër të gjenin edhe sekretet e sendeve."(1) Kur ne ndërgjegjësohemi plotësisht se glorifikimi i artit në Athinë, do të thoshte edhe në fushën e tij më të largët glorifikim për njeriun, atëherë kuptojmë dimensionin e njeriut në kulturën e grekëve të vjetër, kuptojmë gjithçka që ata kishin vënë në pjatën e peshores së sistemeve dhe legjislacioneve të ardhshme nga bazat shpirtërore të mëdha për shpalljen e të drejtave të njeriut. Ja se ç'ka thënë filozofi francez Renon për kuptimin e fjalës "njeri", që kishte zbuluar qytetërimi i vjetër grek:

---

(1) Me shkurtime të shumta prej librit "Sokrati" i Dr. Ali Hàfidh Behensij.

"Në histori u duk një mrekulli dhe ajo ishte Greqia e vjetër. Po, pesëqind vjet para Mesijhut, në jetën e njeriut u përvijua një model i plotë qytetërimi dhe, kur papritur shpërtheu drita e atij qytetërimi, gjithçka ishte para tij hyri në natën e historisë. Lindi mendja e lirë e vërtetë, shkëlqeu dalja e qytetarit të lirë në fushën e jetës njerëzore. Ky njeri i ri, me bujarinë e me thjeshtësinë e veprave të tij mahnitëse, turpëroi gjithë madhështinë e mbretërve që kishin qenë para tij. Moralet u ndërtuan mbi logjikën e u zhveshën prej besëtytnive. Njeriu u zhvesh nga frika e foshnjërisë së tij dhe me siguri në zemër bëri përpara drejt së ardhshmes së vet. Po Arti, o Zoti im? Greqia e Vjetër gjeti bukurinë, ashtu siç gjeti edhe mendjen. Vetëm grekët e vjetër zbuluan sekretin e bukurisë, sistemin e së drejtës, idealin e lartë. Për njerëzit që erdhën pas tyre ishte e vendosur që të futeshin në shkollën e tyre. Në këtë çast të historisë njerëzore u gjend sekreti i jetës dhe ky sekret është, e bukura.

O Zoti im! Sa e mahnitshme është kjo fjalë! Atë ditë njeriu bujar kërkoi prej zemrës së tij parimet e fisnikërisë. E vërteta, e mira dhe e bukura u bënë qendra rreth së cilës sillet jeta jonë."(1)
Edhe qytetërimi romak, në shumë gjendje të tij, e njohu demokracinë. Në emër të saj u bënë revolucione, të drejtuara prej të shtypurve, që ishin njerëz të lirë. Me këto veprime qytetërimi romak shtroi rrugën drejt shpalljes së të drejtave të njeriut.
Roma vazhdoi për një kohë të gjatë të ishte shesh beteje në rrugën e barazisë e të realizimit të lirisë.
Prej shfaqjeve të asaj beteje ishte edhe revolucioni, i cili, për një farë kohe, anuloi regjimin mbretëror, janë edhe vargu i betejave që zhvilloheshin ndërmjet bijve të popullit e klasës së aristokratëve. Populli i revoltuar dëshironte të shpëtonte nga e ardhmja e ashpër dhe e çmendur që kishin përgatitur për ta aristokratët e të pasurit. Ndër kolonat e atij ligji, natyrisht ligji i aristokratëve, ishte se ai ligj i detyronte romakët e lirë që edhe ata të bëheshin skllevër të robëruar, kur ata vetë ose të afërmit e tyre të mos kishin mundësi të paguanin borxhet. Në Romë, shumica e njerëzve ishin borxhmarrës dhe fare pak ishin borxhdhënës, çka i mundësonte këtij numri të vogël të skllavëronte shumicën më të madhe. Në një gjendje të tillë e në vazhdën e revolucioneve, qytetarët romakë, ligjërisht, arritën barazinë në të drejta e detyra. Në mesin e atyre betejave qarkulluan fjali që pohonin ato parime që do të shkruheshin në dokumentin e shpalljes së të drejtave të njeriut. Kur Koneliusi kërkoi lejimin e martesës ndërmjet dy klasave, filloi t'u thotë me zë të lartë atyre që e kundërshtonin: "A ka poshtërim më të madh se të konsiderohet gjysma e qytetit jo e denjë për krushqi, si të ishte një pjesë e ndyrë?! Përse atëherë nuk thonë se një njeri i popullit nuk mund të jetë fqinjë me një aristokrat, as të ecë në të njëjtën rrugë, as të ulet në të njëjtën tryezë e as të ngjitet në të njëjtën tribunë?"

---

(1) "Sokrati" i Dr. Ali Hàfidh Behensij, f. 11-12.

Më pas, kur ai kërkoi që një konsull të zgjidhej prej individëve të popullit, thotë: "Nëse popullit romak nuk do t'i jepet liria e votimit, nëse ai nuk do të lejohet, që ai t'i japë postin e konsullit atij që dëshiron, kur burrit të denjë të popullit, nuk do t'i lihet shpresë që të zërë këtë post të parë dhe as që të arrijë në atë, atëherë Roma kurrë nuk do të qëndrojë mbi dy

këmbët e saj dhe perandoria padyshim që do të marrë fund. Mos vallë, fjala për të përzgjedhur një konsull prej burrave të popullit shikohet si të ishte fjala për të përzgjedhur konsullin nga mesi i skllevërve dhe i atyre që kanë fituar lirinë? A nuk e ndiejnë trysninë e këtij përçmimi që i rrethon?! Në të vërtetë, sikur ata të kishin mundësi, me siguri që do të hiqnin prej jush edhe pjesën tuaj të diellit, i cili dërgon mbi ju dritën e tij. Në të vërtetë, ajo, që i bën shpirtrat e tyre të vlojnë, është fakti se ju merrni frymë dhe flisni dhe që ju kini fytyra njerëzish." Duke i tërhequr vëmendjen aristokratëve, në mbyllje të bisedës i kërcënon me fjalën e tij: "Si përfundim, cili është ai që zotëron sundimin? Ju që e keni atë apo populli romak? Kur ne i shporrëm mbretërit, mos vallë kjo u bë që ju të vendosni sundimin tuaj në vend të sundimit të tyre apo ajo u bë që ne të realizojmë për të gjithë lirinë mes të barabartëve? Është detyrë që popullit romak t'i jepet e drejta që ai të vendosë ligjin kur ai e dëshiron."(1) Lexuesi e shikon si i veçon Koneliusi dy klasat, klasën e skllevërve dhe klasën e skllevërve që kishin fituar lirinë prej komunitetit të popullit romak, i cili dëshiron lirinë dhe kërkon barazinë me aristokratët në të drejta e në detyra. Pavarësisht nga kjo ndarje, në të gjitha rastet, ishte një heroizëm në mendime e guxim i madh në zemër, që një romak i kohës së vjetër të hidhte këtë hap dhe të kërkonte barazinë mes individëve të popullit dhe fisnikëve. Rruga e përshkuar në histori njeh se një qëndrim i tillë ndaj sistemit shoqëror, në fakt është vetëm një përpjekje e nderuar në vazhdën e punëve të mira të bëra në rrugën e zhvillimit të situatave të përgjithshme dhe të kalimit prej një gjendjeje të keqe në një gjendje më pak të keqe ose të një shtypjeje më të lehtë. Çudia jonë zhduket ngaqë Koneliusi nuk shtron çështjen e skllavërisë, pikërisht kur mësojmë se filozofët e mëdhenj, ligjvënësit e kohës së vjetër, të mëdhenjtë që punuan për zhvillimin e shoqërive njerëzore, si dhe profetët, thirrjet e të cilëve në ato kohë të largëta ishin mishërimi më i mirë i revolucioneve shoqërore e morale, nuk mundën të përfytyronin një shoqëri pa skllavërinë.

---

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 30.

Pikërisht, për këtë shkak, ti shikon se të gjithë ata kanë tërhequr vëmendjen në faktin se njeriu është vëlla i njeriut. Ata bënë përpara në sajë të ndjenjave njerëzore më të nderuara, nga të cilat vlonin shpirtrat e tyre. Ata iu përgjigjën këtyre ndjenjave, sepse ato ishin të rrënjosura në thellësi të zemrave të tyre; prandaj ne shikojmë se ata, pavarësisht

nga pengesat, kanë vënë ligje të prera, të cilat e kanë ndaluar skllavërinë. Nëkëtërealitet,paraneshdelnjëevërtetë,ngaecilanukikëndotpaepohuar.Kjo evërtetëqëndronnëfaktinserrjedhaehistorisëkanjëplan,icilivepronnëmendjet e ndritura, kurse ata që shpallën sistemin e skllavërisë, në kundërshtim me natyrën, ishin juristët romakë, të cilët, pa dyshim, janë modele të ndritura të mendimtarëve.

Humanizmiityreilartëumundësoiatyretëflisninsikurpokumtoninnjërevelatë. Sidoqëtëjetë,ataishinnjënumërfareivogëldhemendimetetyrenukikapërcenin kufijtë e teorive të përgjithshme për t'u bërë një ligj që mund të zbatohej. Më pas, me një thirrje të tillë gjëmuese do të hidhej Tiberiusi kundër klasës së të pasurve, e cila kishte filluar të prangosë popullin me formën më të ashpër. Ishte koha kur Roma fitoi mbi Kartagjenën, fitore që patën si rezultat hedhjen e të varfërve të Romës në një skëterrë varfërie e mjerimi të tejskajshme. Ndodhi e kundërta e asaj që ishte parashikuar. Prandaj Tiberiusi thotë me fjalë që vazhdojnë të jehojnë: "Ç'është kështu? Edhe bishat kanë strehë ku të futen, kurse ata, që derdhin gjakun e tyre për Italinë, zotërojnë vetëm ajrin që thithin. Ata nuk kanë as strehë, ku të fusin kokën për hije, nuk kanë as banesë të përhershme, ku të qetësohen. Ata, me gratë e me fëmijët e tyre, bredhin kudo nëpër tokë. Ata luftojnë e vdesin vetëm që të ushqejnë e të ngrihen sa më lart e të shpenzojnë pa masë një pakicë njerëzish, të cilët ata i quajnë "Zotërinjtë e tokës". Prej kësaj toke ata nuk zotërojnë asgjë, asnjë grusht me dhe." Krerët e kësaj shtrese, që ngriheshin kundër të pasurve të Romës, i vrau partia e të pasurve. Dëgjoje edhe britmën që lëshoi mbi fytyrat e klasës së të pasurve, njëri prej revolucionarëve më të mëdhenj, Kausi, i cili, para se të vritej, u thotë atyre: "Mos bëni gabim të më vrisni mua. Me këtë vrasje, ju po hiqni nga kokat tuaja këtë shpatë që unë e kisha futur." Më pas, kundër fisnikëve u ngrit një burrë tjetër dhe ky ishte Mariusi, i cili ngriti flamurin e të drejtave të njeriut të popullit kundër shprishjes së tyre: "Ata e përçmojnë njeriun e ri, kurse unë përçmoj te ata frikacakët. Ata plagosen rëndë thjesht nga rastësia, kurse unë i çart atyre urrejtjen. Unë besoj se këtu ka vetëm një natyrë njerëzore, ajo natyrë është e përbashkët për të gjithë, prandaj njerëzit më të zgjuar janë edhe më të vendosurit e më aktivët. Megjithëkëtë, ata nuk krekosen me madhështinë e gjyshërve të tyre, por, sa herë që flasin para jush ose para senatit, mendojnë se duke folur për punët e gjyshërve të tyre, vetëm i shtojnë atyre lavdinë, kurse në fakt, puna është e kundërta e kësaj, sa më e nderuar dhe e lavdishme të jetë jeta

e gjyshërve, aq më e madhe do të jetë frika e turpërimi i nipave të tyre."(1) E gjithë kjo punë e madhe e mendimtarëve romakë humbi. Liria e barazia, që ata kërkuan të realizonin, sistemi perandorak nuk nguroi ta asgjësonte me një të goditur dhe t'u kthejë të pasurve e fisnikëve privilegjet e vjetra, që ata të shtriheshin sa gjerë e gjatë në mëndafsh. Për më tepër, në favor të fisnikëve e të pasurve, perandorët shtuan edhe ligje të tjera shumë të ashpra kundër të varfërve. Përsa i përket lirisë së besimit, historia ruan për romakët kujtimet më të ndritura të tolerancës. Mbase ata ishin të parët ndër popujt e botës që kanë zbatuar parimin e lirisë së besimit. Ligjet romake lejonin që çdo njeri të kishte mendimin e tij personal në lidhje me besimet fetare. Njeriu kishte të drejtë të besonte në këtë fe ose në fe tjetër. Gjithashtu, ai kishte të drejtë të mos besonte në asnjë send, me kusht që të mos godiste besimet e të tjerëve në mënyrë të hapur. Në ligjin penal romak është edhe kjo frazë: "Askush nuk ka të drejtë të të kërkojë ty llogari për besimin tënd, sepse ligji nuk detyron asnjë që të ndjekë ndonjë adhurim, prandaj burri që mohon caktimin jeton në paqe dhe në fqinjësi me adhuruesin e përkushtuar."(1) Në këtë gjendje, nuk ka ndonjë të papritur në shtypjen që i bënë çezarët romakë kristianëve me fillimet e kohës së tyre, pasi shkaku kryesor i asaj shtypjeje erdhi nga tallja që kristianët i bënin fesë së romakëve. Kristianët shanin "zotat e tyre të rremë" që romakët i kishin për fenë e tyre. Ligji romak u lejonte njerëzve të besonin kë të dëshironin, me kusht që ata të mos shanin besimet e të tjerëve. Kristianët e asaj kohe, me këto sharje, kishin hyrë plotësisht në rrethin e veprimit të ashpër të ligjit. Përsa i përket problemit të skllavërisë, as sistemi romak nuk ndryshonte nga sistemet shoqërore të botës së vjetër. Ti e pe se Koneliusi, megjithëse ishte ndër liderët e mendimit demokratik të Romës së Vjetër, i veçonte skllevërit nga komunitetet për të cilat ai kërkonte të drejta. Në të gjitha anët e Perandorisë Romake skllevërit janë munduar, mbi ta ka rënë dhuna më e ashpër dhe ata kanë pasur vetëm vuajtje e mjerim. Shpesh skllevërit e Romës, si pasojë e shtypjes së ashpër dhe e padrejtësisë vrasëse, kanë thyer prangat dhe janë hedhur në kryengritje.

---

(1) Histori e shpalljes së të drejtave të njeriut, f. 35.

Të gjitha kryengritjet e tyre janë shtypur me dhunën më të ashpër e mbi ta janë hedhur pranga edhe më të rënda. Kjo gjendje ka vazhduar edhe gjatë qeverisjes

republikane. Historia njerëzore, që krenohet me Abraham Linkolnin e që e ngre kokën lart me Zhan Zhak Rusonë, ka shumë të drejtë të palosë faqet e saj të zeza njëra mbi tjetrën, t'i vërë zjarrin dhe, pasi të digjen, të shpërndajë hirin e mbetur kur bëhet fjalë për skllavërinë e për vuajtjet e saj, qoftë në Romë apo në Babiloni, qoftë në Amerikën e Jugut apo në qytetin e Basras. Mendimtari i shquar poliedrik Selame Musa, në lidhje me kryengritjen e skllevërve në Romë, thotë:(1) "Dhuna e tepruar dhe ashpërsia, disa herë i tërhiqnin vëmendjen robërve dhe u kujtonte atyre se edhe ata ishin njerëz dhe se kishin mundësi të ishin njerëz, prandaj ata hidheshin në kryengritje…"

---

(1) Libri i kryengritjeve: f. 29-31.

Këtë të vërtetë e gjejmë edhe në lëvizjen e Spartakut në Itali, rreth vitit 73 p.e.s. Romakët, disa robër i caktonin për ndeshje me armë, në të cilat njëri duhej të vriste shokun e tij para spektatorëve, të cilët brohorisnin dhe duartrokisnin. Spartaku ishte një prej tyre. Ai ishte rob nga Maqedonia – grek –. Ai ndiente dhembje kur qëndronte si qengji që mbarështohet e shëndoshet për t'u therur. Ai e dinte se, në fund të fundit, padyshim, dikush do ta vriste edhe atë. Ishte nxënës i shkollës së Padovës, ku robërve u mësohej si të ndesheshin me njëri-tjetrin. Ai, së bashku me shtatëdhjetë robër të tjerë, që mësonin në të njëjtin vend, u largua. Këta të larguar ishin një konglomerat njerëzish e kombësish: zezakë, të bardhë, brunë; ishin nga Spanja, Sudani, Siria, Egjipti, Maqedonia, Gjermania e Maroku. Spartaku i nxiti të gjithë të bënin kryengritje. Rreth tij u mblodhën afërsisht njëqind mijë skllevër, jo vetëm nga Roma, por nga gjithë Italia. Majën e vullkanit të njohur Vezuf e bënë qendrën e tyre dhe, që nga aty, filluan të bëjnë shkatërrime e grabitje. Kryengritja e tyre dështoi, sepse ata ishin të kombësive të ndryshme, nuk kishin një gjuhë të përbashkët, që të shprehnin qëllimet e tyre dhe nuk ishin mësuar me lirinë e me punën e pavarur. Romakët mundën t'i shpartallonin skllevërit e të hakmerreshin kundër tyre. Ata vranë afërsisht gjashtë mijë skllevër, duke i mbërthyer nëpër kryqe, që i kishin ngulur gjatë rrugës kryesore. Kjo prangosje ishte aq e ashpër, sa i bëri robërit të ishin të kënaqur me gjendjen e robërisë edhe për një mijë vjet të tjera pas kësaj kryengritjeje. Ngjarja e Spartakut mbeti vetëm në kujtimin e njerëzve, të cilët ndienin ngrohtësinë e lirisë së shtypur, sa herë që kujtonin atë furtunë që përshkoi

gjithë Italinë dhe pastaj përfundoi e mbytur në gjak, në gjakun e skllevërve. Spartaku kishte menduar shumë për çlirimin e robërve, të qytetarëve e të fshatarëve të varfër romakë, kishte menduar që me ta të formonte ushtri, me të cilën të shkatërronte shtetin e Romës dhe pastaj të formonte një shtet të ri, të ndërtuar mbi lirinë dhe të anulonte skllavërinë. Ai hasi në pasivitet, madje edhe në ngurtësim të përgjithshëm të tyre, me përjashtim të disave, të cilët e shoqëruan atë që në fillimin e kryengritjes së tij. Për të luftuar Spartakun, romakët formuan një ushtri nën komandën e një të pasuri, Krasit, i cili nuk ishte as komandant luftarak, as politikan i shquar, por, thjesht, një njeri i pasur, që ndiente ekzistencën e klasës së vet dhe që ziente nga zemërimi kur shikonte se skllavëria, mbi të cilën ishte ngritur pasuria e tij dhe e klasës së tij, mund të zhdukej. Spartaku vazhdoi të luftojë e të fitojë, por fitoret e tij nuk ishin vendimtare që të asgjësonin armikun. Ajo që e dobësoi më shumë Spartakun ishte ngurrimi i tij për të dalë jashtë Italisë, së bashku me skllevërit që e mbështesnin atë, ndërsa barbarët gjermanë e sllavë donin krijimin e një shteti të lirë aty ku ishin, prandaj ai ishte në mëdyshje: të linte Italinë apo të qëndronte në Itali dhe të përpiqej të bënte për romakët një qeveri njerëzish të lirë dhe pa skllevër. Krasi grumbulloi të gjitha fuqitë ekonomike kundër Spartakut dhe kështu filloi lufta e ashpër ndërmjet fisnikëve, të pasurve nga njëra anë dhe skllevërve e njerëzve të shtypur nga ana tjetër. Spartaku u përpoq të pushtonte ishullin e Sicilisë, me qëllim që të hidhte kundër romakëve piratët e detit. Romakët përgatitën kundër tij një romak shumë të keq, që quhej Fris, i cili kërkonte vetëm gjakderdhje dhe pikërisht, ky njeri, e luftoi Spartakun. Shkëndija, që ndezi Spartaku, u shua dhe skllavëria në Romë e në të gjitha anët e shtetit romak u kthye në gjendjen e saj të mëparshme." Në historinë e Romës ndeshen veprime që zbusin ashpërsinë e dukshme të primitivitetit në robërimin e njeriut, që kishte marrë format më të përbindshme, duke sulmuar të gjitha ligjet e natyrës. Ky sulm manifestohej në zhveshjen e njeriut nga e drejta e tij e natyrshme për të qenë njeri i lirë. Vezullime të tilla bujare rrezatonin vetëm zemrat e mëdha e mendjet e ndritura, të cilat sfidonin errësirat e tiranisë së rëndë politike. Historia e Romës na njofton se në banorët e gadishullit ka pasur dijetarë që kanë guxuar të flasin për të drejtën e natyrshme, e cila vë shenjën e barazimit mes klasave e gjithë njerëzve, përfshirë të shtypurit dhe skllevërit. Ata e patën këtë guxim në kohët kur pasuria kishte arritur pikën më të lartë, njëkohësisht edhe

varfëria, po aty, kishte arritur në pikën e fundit, shtypja ishte aq e rëndë, sa nuk kishte ku të shkonte më shumë. Liria ishte poshtëruar e dërmuar. Ndër ata dijetarë të guximshëm është edhe Florentini, i cili shpalli se sistemi i skllavërisë është në kundërshtim me natyrën. Nga mendimtarët e asaj kohe është edhe Sater Ninosi, i cili tha: "Natyra është e përbashkët ndërmjet njerëzve të lirë dhe robërve." Edhe Ulpiani shpalli: "Në pikëpamjen e ligjit të natyrës, lindin vetëm njerëz të lirë dhe sipas kërkesës së këtij ligji, për të gjithë nuk mund të ketë emër tjetër përveç emrit: "Njeri.""(1)

* * *

Nga kryengritja e Spartakut dhe nga fjalët e atyre dijetarëve, në pronësi të njerëzimit, kanë mbetur vetëm teoritë dhe shprehjet. Këto teori e shprehje e kanë ruajtur vlerën e tyre, prandaj fuqia e tyre vazhdoi derisa, pas pesëmbëdhjetë shekujsh lufte rraskapitëse, i mori e i bëri të vetat revolucioni i madh. Vetëm në atë revolucion shpërthyen e shkëlqyen, me qartësinë e me përmbajtjen e tyre, të gjitha konceptet. Ato ishin koncepte që orientonin kah mendimi për njeriun, njëkohësisht shkëlqyen edhe qëllimet e thella humanitare që përmbanin filozofitë e grekëve të vjetër, të mishëruar në artet e tyre të mëdha.

---

(1) Referohu: "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 37.

SHEKUJT E MESJETËS NË EVROPË

1 – Errësirat e feudalizmit e fanatizmit

Kur ne vëmë shekujt e mesjetës përballë shoqërive njerëzore të kohës së vjetër, shikojmë se mendimi i të drejtave të përgjithshme, objekti i të cilave ishte njeriu, pësoi një humbje të rëndë. Kur njohim - dhe kemi njohur – se vetë shoqëritë e vjetra i mohonin këto të drejta, për ne bëhet akoma më e qartë masa e mohimit të mendimit për njeriun gjatë shekujve të mesjetës. Kur mënxyra e krimit matet me masat e vullnetit të kriminelit e të qenies së tij, ne kuptojmë prapambetjen e rëndë e të frikshme të shekujve të mesjetës, në krahasim me shoqëritë e kohës së vjetër në fushën e shpalljeve të të drejtave të përgjithshme. Kristianizmi i Mesijhut, kryengritësit më të madh kundër padrejtësisë së njeriut ndaj njeriut, atij që guxoi t'u kundërvihej fisnikëve çifutë, besimeve të tyre dhe klerikëve të tyre dogmatikë, që iu kundërvu edhe besimeve të tyre të kota, traditave që ata kishin trashëguar, sistemeve të tyre shoqërore dhe ndjenjës së tyre raciste, se ata janë "populli i zgjedhur i Zotit". Gjithashtu Mesijhu mori qëndrim edhe kundër kolonializmit romak, i cili mbështeste të gjitha besimet e tyre me forcën e armëve. Unë them, kristianizmi i Mesijhut u ngrit me guxim kundër parisë çifute e klerikëve të tyre, duke lartësuar mbi ta prostitutën dhe i njofton ata se nuk kanë atë nder shpirtëror që ka ajo; Gjithashtu, ai u tregon atyre se pikërisht shoqëria e tyre e shprishur është ajo që mbart farën e prostitucionit, të cilat i hedh në shpirtin e prostitutës e në trupin e saj. Shoqëria evropiane e shekujve të mesjetës nuk ndryshoi ndonjë gjë nga skllavërimi i padurueshëm i njeriut prej njeriut. Shekujt e mesjetës, nën kujdesin e fisnikërisë e të klerikëve, ruajtën sistemin kriminal klasor, ashtu siç ruajtën skllavërimin politik absolut, duke mbështetur e duke ndihmuar vetëm të përzgjedhurit. Ndërkaq, fanatizmi fetar kishte tmerruar të gjitha anët e kontinentit, të mbuluar me dëshirën e madhe të grupeve të njerëzve për të çuar me nxi-

tim shpirtrat në lulishtet e mirësive, ku qetësia është e përhershme. Në shoqëritë evropiane të atyre shekujve, njerëzit ishin të ndarë, ndarje hyjnore ose ndarje mbretërore, që merrte fuqi prej Zotit, në tri klasa: fisnikët, klerikët dhe populli i mjeruar. Ky popull më vonë dha Shekspirin, Rusoin, Volterin, Bet'hovenin, Pastërin, Gëten, Markonin dhe Gorkin përbënte klasën më të ulët shoqërore, ndërsa gomarët e zgjidhur e budallenj përbënin klasën që quhej klasa e aristokracisë. Përsa u përket klerikëve, ata gjithnjë shikonin nga lart, shikonin nga qielli, prej nga u zbriste pushteti, pasuria e të mirat. "Në gjirin e çdo klase dalloheshin disa shkallë. Përveç diferencës së madhe ndërmjet bijve të klasës së tretë, të lidhur pas tokës, kishte diferencim ndërmjet tregtarit të pasur, priftit kryeulët të fshatit e klerikëve të mëdhenj në qytet, pastaj ndërmjet fisnikut të vogël e princit të madh, madje edhe ndërmjet klasës së privilegjuarve. Për të gjithë nënshtrimi ishte rregull: çdo fisnik ishte i nënshtruar ndaj një princi, të cilin e konsideronte kujdestar të tij dhe njeriu gjithnjë ishte nën një burrë tjetër. Ideja e qytetarit të lirë, që ishte aq e shtrenjtë në qytetet demokratike të botës greko-romake, u la përfundimisht në harresë dhe lidhjet personale e shtrëngonin individin, qoftë ai edhe prej fisnikëve që mbante një gradë të caktuar."(1) Përsa i përket pronarëve të mëdhenj, ata e kishin fuqinë e tyre në rritjen e në shtimin e lindjeve. Në tërësinë e qejfeve të tyre ishin: grabitja, rrëmbimi, sulmimi dhe të gjitha mjetet e vrasjes e zhytja në llumin e mëkateve, vese me të cilat dalloheshin homofroditët e "klasave të larta", që ishin vjedhës në të gjitha rastet. Edhe kur fshatarët hidheshin në kryengritje në ndonjë vend të Evropës, ligjet e klasës së feudalëve ndihmonin hakmarrjen ndaj tyre. Shembulli që e ilustron më mirë këtë fakt janë ngjarjet që u zhvilluan në disa rajone të Francës gjatë shekullit të katërmbëdhjetë. Sapo fshatarët ngriheshin kundër robëruesve e grabitësve të tyre, menjëherë fisnikët do të mblidhnin forcat e tyre me mbështetjen e ligjeve dhe kështu i shpartallonin kryengritësit, pastaj hakmerreshin kundër tyre me egërsinë më të madhe, duke vrarë në pak ditë më shumë se njëzet mijë vetë. Ata kalonin nën thikë gra, fëmijë e pleq, pa asnjë dallim, mes atij që ishte "fajtori" e atij që nuk ishte fajtor.

---

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut" e autorit Alber Bajeh, f. 50.

Klerikët vazhduan t'i mësojnë njerëzve nënshtrimin ndaj zotërinjve. Kur klerikët përsërisnin shprehje të tilla: "Përgëzim për të varfrit." dhe "Të var-

frit janë më fisnikë se të pasurit.", në të vërtetë ata i "ndihmonin" të varfrit vetëm në qiell, por jo në tokë, sepse ajo "fisnikëri" ishte fisnikëri vetëm para Zotit, pasi toka do të zhduket, edhe jeta e "kjo botë" do të zhduken. Diskriminimi ndërmjet të lirëve e robërve vazhdoi të ishte edhe gjatë këtyre shekujve, megjithëse kisha, në fillimet e saj, e luftoi skllavërinë. Megjithatë, klerikët vazhduan të mbajnë robër për të shpëtuar shpirtrat e tyre në qiell. Kur interesi i klerikëve përputhej me interesat e sundimtarëve, skllavëria bëhej e zakonshme dhe e pranueshme në shumë vende evropiane. Në Francë qarkullonte mendimi "i cakut më të ulët të barazisë", por ky mendim nuk e kapërceu kufirin e teorisë, pasi tregtia e skllevërve u rikthye dhe "lulëzoi" në Evropën Jugore gjatë shekujve katërmbëdhjetë dhe pesëmbëdhjetë. Tregtarët e skllevërve mbanin në dorë një hosten me thumb, sillnin në tregjet e Francës Jugore skllevër të bardhë e të zinj, të marrë nga të gjitha anët e kontinenteve. Në një libër historie shkruhet se skllavja e bukur shkëmbehej në tregjet e shitjes së skllevërve me një barrë sheqer ose me një barrë miell, kurse në Spanjë sundimtarët blinin arabë e çifutë. Gjatë atyre shekujve u shpik një lloj i ri skllavërie: u shpik sistemi i varësisë, i vendosur me ligje zyrtare nga klerikët, të cilët në ato kohë qëndronin prapa çdo ligji. Po ç'ishte ky sistem i varësisë? Ai ishte ligji që diferenconte "të varurin" prej skllavit vetëm në një gjë: i varuri kishte të drejtë të kishte grua e fëmijë, kurse skllavi nuk e kishte këtë të drejtë. Pavarësisht nga ky privilegj, që gëzonte i varuri, nuk ia hiqte zotërisë së tij të drejtën që ta shiste kur të donte ose t'i merrte djemtë e vajzat e tij dhe t'i shpërndante ku të donte ai. Ky privilegj ishte me të vërtetë i çuditshëm. Një privilegj, që u lejonte të varurve të kishin fëmijë, por, që fatkeqësisht, nuk arrinin t'i gëzonin, pasi këta fëmijë merreshin nga gjiri i prindërve e shiteshin. Nga ana e tyre, klerikët i kishin nën justifikimin e sistemit të varësisë, madje ata mallkonin çdo të varur që nuk i nënshtrohej zotërisë së tij, edhe kur ky i fundit ishte njeri i keq e i ulët. Klerikët derdhnin mallkime të shumta me gjuhë të shenjtë mbi kokat e "të dalëve nga feja", që nxisnin të varurit të mos u bindeshin zotërinjve, ose i nxisnin ata të ngriheshin kundër atij sistemi të errët. Në qytetin Angije të Francës, një murg, që dallohej për diturinë e tij shpjegon se sistemi i varësisë është vullneti dhe mëshira e Zotit dhe nxjerr nga goja këtë fjalë të ulët: "Është vullneti i Zotit, që ndër njerëzit të ketë zotërinj e të varur, që zotërinjtë të angazhohen me madhësh-

timin e Zotit dhe në dashuri ndaj tij. Gjithashtu, edhe të varurit të angazhohen në madhështimin e zotërinjve të tyre dhe t'i duan ata."(1) Historiani francez Lashir thotë: "Është fakt se të gjithë zotërinjtë gjatë shekujve të mesjetës, qofshin klerikë ose jo, të gjithë kanë ecur në rrugën e mendimeve që ka shprehur ky murg."(2) Përsa u përket skllevërve, që u liruan gjatë atyre shekujve të errët, ata vazhduan të mbeten në pozitën e tyre të caktuar, ashtu siç kanë të gjithë njerëzit një pozitë të caktuar. Skllevërit, që kishin fituar lirinë, klasat e tjera të njerëzve i përçmonin dhe i shikon me neveri e urrejtje. Në një gjendje të tillë, skllevërit e liruar, përveç përçmimit që u bëhej, vazhduan të jenë të nënshtruar ndaj vullnetit të zotërinjve e fisnikëve që u shërbenin. Përsa u përket ligjeve, ato nuk i mbronin në asgjë kundër pinjollëve të klasave të privilegjuara. Siç shihet, shekujt e mesjetës mohuan të gjitha konceptet e lirisë e të barazisë, ashtu siç mohuan për klasat popullore çdo të drejtë politike e shoqërore.

Shoqata Flladi

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut" e autorit Alber Bajeh, f. 49.
(2) I njëjti burim, f. 29.

* * *

Shekujt e mesjetës u karakterizuan nga barbaria, veçanërisht në shtypjen e lirisë së mendimit e të besimit. Nëse dëshirojmë të kuptojmë të vërtetën e fanatizmit të egër të shekujve të mesjetës dhe nëse duam të përfitojmë prej ngjarjeve historike e nga ndodhitë e njerëzve, patjetër duhet të bëjmë të qartë se fanatizmi është i barabartë kudo që ai shfaqet, qoftë në Evropë apo në Lindje. Ne nuk i mohojmë veprimet makabre, të bëra nga fanatikët në Perëndim e në Lindje, në kuptimin më të saktë gjuhësor të kësaj fjale, janë bërë për shkaqe të fanatizmit fetar, shto këtu edhe faktorin e injorancës së verbër, në të cilin ishin mbytur popujt gjatë shekujve të mesjetës, kur ata nuk njihnin interesat e tyre dhe nuk i kuptonin se cilët ishin armiqtë e tyre të vërtetë. Ndërkaq, për dënimin e tyre kërkohej ndihma atëherë kur nuk duhej kërkuar. Ne nuk i mbështesim ata që thonë se të gjitha këto punë makabre janë bërë vetëm nën shtytjen e fanatizmit dhe se nuk ka pasur shkaqe të tjera, madje ne e përforcojmë mendimin se një përqindje e madhe prej atyre shkaqeve kanë pasur si bazë qëllime politike të mirëfillta, edhe pse autorët e tyre mundohen t'i fshehin ato nën një maskë të dendur të "mbrojtjes" së asaj apo të kësaj feje. Edhe puna e klerikëve në këtë çështje, patjetër që ka qenë shumë e rëndësishme, por këtu detyrohemi që klerikët t'i klasifikojmë në dy grupe: njëri

grup, e kishte kuptuar se feja është burimi i shumë virtyteve morale. Ata i morën ato vetëm nga kjo anë, ndërkaq qëndruan larg shfrytëzimit të njerëzve me rrugën e fesë, për pasojë jetuan me paqe në zemër e në ndërgjegje. Klerikut, që e shpallte sheshit këtë paqe, i pritej koka me shpatë ose digjej në turrën e druve. Fatkeqësisht klerikë të tillë janë një numër fare i vogël. Përsa i përket grupit tjetër, ata e kishin kuptuar se feja është burim të mirash materiale e përfitimesh ekonomike dhe njëri prej shkaqeve të pushtetit, prandaj duart e tyre ndërthureshin me duart e sundimtarëve dhe të gjithë e gjenin fjalën e përbashkët për të ndarë pasuritë e për të zhytur popujt në injorancë, çka u mundësonte atyre që t'i drejtonin e t'i robëronin njerëzit. Në këtë grup hyjnë shumica e klerikëve. Kur ne flasim për shfaqjet e fanatizmin fetar në shekujt e mesjetës dhe në pragun e shekujve të kohës së re, dëshirojmë që shokët tanë klerikë, të të dy grupeve, të mos zemërohen dhe shumica e tyre kurrë nuk do të zemërohen, sepse ata do të shikojnë mendimin që kemi shprehur kur themi se ata me të vërtetë nuk i janë bashkuar me vetëdashje e me kënaqësi asaj shtrese njerëzish që e kanë shfrytëzuar fenë dhe injorancën e masës për të realizuar interesat e veta. Madje ata qëndrojnë edhe më lart se kaq, sepse do të jenë në krahun e asaj shtrese të mirë klerikësh që janë dhunuar e janë vrarë, për faktin se janë dalluar për humanizëm të sinqertë e për prirje të shëndoshë në heqjen e padrejtësive prej popullit. Ata patjetër do të thonë, së bashku me ne: "Kalifi, që urdhëroi të shahet Ali bin Ebù Tàlibi, nuk është mysliman dhe se papa, që urdhëroi të digjej në zjarr Savonarola e që ka grabitur njerëzit, nuk është kristian." Këtu patjetër duhet të citojmë fjalën e urtë të dijetarit poliedrik Selameh Musa: "Të gjitha fetë hyjnore, që të gjitha pa përjashtim, erdhën për t'u ngritur kundër moraleve të shoqërisë dhe të gjitha fetë, në esencë të tyre, janë revolucione. Profeti shikonte në shkatërrimin, në sharjet, në ashpërsinë e në padrejtësitë, faktorët që shkaktonin në shpirtin e tij zemërim dhe e shtynin në aktivitet e në luftë për të ndryshuar ato vese me të kundërtat e tyre, me përmirësimin, me dashurinë, me mëshirën e me drejtësinë, prandaj shoqëria e shtypi atë. Edhe qeveritë e formuara nga ajo shoqëri, e kundërshtonin dhe e ndiqnin atë. Pikërisht këtu lind lufta e profetëve, ajo luftë e cila e ka shndërruar jetën e çdo njëriti prej tyre në një poemë të lartë të nderit, madhështisë e lartësisë." Kjo luftë ka vazhduar për shumë vjet edhe pas vdekjes së profetit dhe ata që merrnin pushtetin vlerësoheshin sipas karakterit të luftës së tyre: lidership ose kryesi për besimtarët. Kur ata triumfonin, merrnin drejt-

përdrejt në dorë qeverinë, duke administruar punët. Në këtë rast, feja fiton qëndrueshmëri dhe kujdesi i lidershipit e i krerëve të fesë orientohet në ruajtjen e parimeve të reja, pasi kujdesi i tyre ishte shembja e parimeve dhe bazave të vjetra, që do të thotë se feja, me drejtuesit e saj të rinj, transformohet nga një revolucion në një dogmatizëm, nga dëshira për ndryshim e zhvillim në dëshirën për qëndrueshmëri dhe shtypje. Kështu shfaqet një klasë e re dijetarësh të fesë, të cilët përfitojnë dhe ushqehen prej fesë. Ata luftojnë çdo ndryshim në shoqëri ose në qeveri, sepse ndryshimi i parimeve dhe i bazave ka nevojë për burra të rinj, për kalim të pushtetit e të ushqimit prej klasës së vjetër në një klasë të re. Për të gjitha këto, klerikët gjithmonë kanë qenë konservatorë dhe nuk ka mundësi që, në mesin e tyre, të ketë revolucionarë. Nëse ti gjen, se në ta ka revolucionarë, ai ose del nga rrethi i tyre, ose ekzekutohet. Ky është edhe kuptimi i shtypjes fetare, për shkak të të cilit është derdhur gjaku i mijëra njerëzve në të gjitha fetë hyjnore." Ne thamë mësipërsë shekujt e mesjetës u karakterizuan nga barbaria, veçanërisht në shtypjen e lirisë së mendimit dhe të besimit, qoftë në Lindje ose në Perëndim. Është e natyrshme që klasa sunduese, e cila formohet nga burrat e shtetit e nga klerikë, të shtypte lirinë e mendimit në komunitetet ku ishte thërrmuar çdo liri. Liria është një e tërë e nuk mund të ndahet në pjesë. Lufta kundër lirisë kërkon mbylljen e të gjitha dritareve nga ajo mund të hyjë. Mbi këtë bazë, "mos toleranca" në Evropë, në punët e besimit u bë rregull absolut gjatë gjithë shekujve të mesjetës. Gjithashtu, gjatë atyre shekujve, gjuha e hekurit dhe e zjarrit u bë gjuha e vetme me të cilën sundimtarët dhe klerikët flisnin me ata që i kundërshtonin besimet e tyre, qoftë edhe vetëm se u shkonte në mendje të kundërshtonin. Ndërkaq vazhdonte torturimi i viktimave, përzënia e të pafajshmëve, vrasja e djegia e qytetarëve në sheshet publike. Të gjitha këto ishin punët e zakonshme të atyre shekujve. Mbreti i Francës, Karli i Madh, kishte nxjerrë një ligj, në bazë të të cilit ekzekutohej kushdo që kundërshtonte të konvertohej në kristian dhe, kur ai udhëhoqi fushatën e tij të ashpër kundër saksonëve dhe gjermanëve, shpalli se qëllimi i tij kryesor ishte kristianizimi i tyre. Shekujt e mesjetës e konsideronin krim lirinë e mendimit dhe vunë ligje nga më ashprat për dënimin e mbartësve të mendimit të lirë. Ishin po këto ligje që krijuan gjykatat e inkuizicionit, institucionet zyrtare më të ashpra të dhunës. Gjykatat e inkuizicionit u organizuan dhe u drejtuan nga klerikët, të cilët kishin

marrë mbi vete të drejtën e mbrojtjes së besimit fetar me metodat më barbare e më të këqija. Kujtdo, që guxonte të diskutonte në fushën e besimeve fetare, i pritej koka, pasi ishte munduar e torturuar më parë me mënyrat më të ashpra. Këtë fat e kishte edhe çdo person, për të cilin shpifej qoftë edhe gabimisht pranë drejtuesve të gjykatave të inkuizicionit. Gjaku është derdhur lumë në të gjitha anët e kontinentit evropian me urdhër të mbretërve e të klerikëve për të mbrojtur fenë e Mesijhut, i cili thotë: "Duajeni armikun tuaj si veten." Zjarret e shumta, që ndizeshin nëpër sheshet publike, ushqeheshin vetëm me qenie njerëzore, faji i të cilëve ishte se kishin një mendim, kundërshtonin robërinë ose një akuzë e rreme ishte hedhur mbi ta. Shpesh, për ndezjen zjarreve, që përpinin njerëzit fatkeq, burra e gra, organizoheshin ceremoni të mëdha publike, në të cilat merrnin pjesë masat e popullit dhe "nderoheshin" me praninë e mbretërve, njerëzve të pallatit, fisnikëve, gjykatësve të gjykatave të inkuizicionit e gjakderdhës të tjerë të ngjashëm me këta. Asnjë ditë nuk mund të kalonte në Evropë pa u ndezur zjarre të tilla në të gjitha anët e saj. Ata të mjeruar çoheshin në vendin ku do të digjeshin të gjallë me gojë të mbyllur e me duar të lidhura fort, që të mos kishin asnjë mundësi t'u afroheshin klerikëve, që ishin rrotull të dënuarit, me qëllim që t'u bënin keq atyre ose që t'u bënin keq ndonjërit prej spektatorëve. Por, a kishin mundësi ata të mjeruar të flisnin, kur më parë u ishin thithur të gjitha fuqitë me veglat e torturës? Burgjet e Spanjës, Italisë, Portugalisë, Zvicrës, Francës, Gjermanisë, Austrisë dhe Anglisë ishin të mbushura plot e përplot me mijëra të mjeruar, të cilët fati i kishte flakur në duart e bandës së gjakpirësve, në duart e ekzekutorëve të gjykatave të inkuizicionit. Në rastet kur burgjet nuk mund të nxinin më shumë viktima, numri i të cilëve shtohej ditë pas dite, atëherë ndonjëri prej klerikëve vriste mendjen se ç'duhej bërë për të shpejtuar hapjen e qelive dhe të tuneleve të nëndheshme. Kur ky klerik nuk e gjente mundësinë të përfundonte kurthin e tij, fillon të mendojë përsëri për zgjidhjen e asaj "rruge të ngushtë" dhe i shkonte mendja që të përgatiste për "besimtarët", princër, fisnikë e të pasur, faljen e mëkateve të mëdha, nëse ata do të ndihmonin për ndërtimin e burgjeve të reja dhe në qelitë e në gropat e këtyre burgjeve të reja të vendoseshin veglat e skëterrës, me të cilat vepronin gjykatat e inkuizicionit. E gjitha kjo, me fjalë më të thjeshta, do të thotë se vjedhësit, rrëmbyesit, grabitësit, kriminelët gjakpirës, të degjeneruarit moralisht dhe të gjithë ata që kishin nevojë edhe për një pjesë fare vogël nga ndërgjegjja njerëzore

kishin detyrë, që me pasuritë e grumbulluara nga grabitja e vjedhja e pasurive të popullit, të ndihmonin për ndërtimin e burgjeve të reja, ku do të futeshin bijtë e popullit, njerëzit e moralshëm dhe njerëzit që mbartnin mendime të lira. Ata kishin detyrë të punonin që këta njerëz t'i dorëzonin në dorën e klerikëve, pasi kështu për ta do të vinte falja e mëkateve. Për të realizuar këtë, atyre u lejohej të bënin shkatërrime, të rrëmbenin, të bënin padrejtësi e të vrisnin, pasi për të gjitha këto, për të gjitha punët e kobshme, që kishin bërë e bënin, ishin të falur në tokë e në qiell. Para ndërtimit të gjykatave të inkuizicionit në Francë kishte ndodhur masakra e masive kundër elbëve, një popullsi franceze, që banonte në pjesën jugore të vendit.

Elbët ndiqnin një sekt të kristianizmit, që ata e kishin zgjedhur për vete. Për këtë sakrilegj, papa Inocenti i Parë ndërmori kundër tyre një fushatë të egër dhe lëshoi mbi ta rrufe e zjarr. U therën gra, fëmijë e pleq, u rrafshuan qytete e fshatra dhe u shkatërruan të mbjellat. Sulmuesit nuk lanë gjë më këmbë në vendin e elbëve. Ndër sulmuesit, që u dalluan për "heroizëm" të veçantë në këtë masakër, ishte edhe një burrë që quhej Shën Domenik. Aq i rëndë qe shkatërrimi, saqë, kur më vonë banorët francezë fqinjë të elbëve kalonin pranë vendbanimeve të elbëve, qëndronin duke menduar dhe duke parë pësimin e rëndë që u zinte frymën dhe thoshin: "Zoti i mëshiroftë elbët! Më parë ata banonin në këto vende!" Tani po vëmë para jush ato që ne kemi mësuar për gjykatat e inkuizicionit, për të cilat folëm deri tani. Në ngritjen e atyre gjykatave gërshetohet puna e klerit dhe e sundimtarëve të Evropës, që me anë të tyre të sulmonin mendimin e lirë. Qëllimi ynë është që të hedhim një dritë më të qartë mbi vuajtjet e tmerrshme e mbi dhembjet e mëdha nëpër të cilat kaluan popujt evropianë në rrugën e tyre deri në shpalljen e të drejtave të njeriut dhe pastaj të japim një mësim për Lindjen e për veten tonë në lidhje me qëndrueshmërinë në të drejtën, sado të rënda e të mëdha të jenë vuajtjet e pësimet dhe sado gjatë që të vazhdojnë të gjitha llojet e mynxyrave. Le të marrin shembull nga vendosmëria e atyre heronjve të pavdekshëm, të cilët e dorëzuan veten të shkojnë në zjarr për lirinë e njeriut e të dinjitetit njerëzor. Prandaj ata sot meritojnë që ne të ulim kokat dhe t'u drejtojmë atyre përshëndetjet e njerëzve të ditëve tona, të cilët gëzojnë mirësitë që ata e të ngjashëm me ta përgatitën e ndërtuan. Gjykatat e inkuizicionit kanë filluar të duken disa kohë para se të merrnin formë zyrtare. Ato u dukën në vitin 1022, domethënë në vitin kur

njerëzit qenë dëshmitarë të asaj që bëri mbreti Rober, i njohur me emrin "Roberi i ndrojtur", por që dogji në zjarr pesëmbëdhjetë "ateistë" nga heretikët francezë në qytetin Orlean. Pastaj ato gjykata vepruan në vitin 1183, më pas erdhi marrëveshja zyrtare në Verona ndërmjet mbretit Frederiku i Parë dhe papës Luciusi i Tretë, marrëveshje që vendosi themelimin e atyre gjykatave të tmerrshme, të cilat e filluan punën e tyre që nga kjo datë dhe vazhduan të punojnë deri në fillimet e kohës së re. Kurse në Spanjë gjykatat e inkuizicionit u zyrtarizuan vetëm në datën 04.12.1808 prej Napoleon Banopartit. U rikthyen zyrtarisht në vitin 1814 dhe përfundimisht në vitin 1834. Ja kështu, errësirat e gjykatave të inkuizicionit e mbuluan Evropën për shtatë shekuj me radhë. Asnjë vend evropian nuk i shpëtoi dot fatkeqësive të atyre gjykatave. Vendi që pati pjesën më të madhe të pësimeve nga gjykatat e inkuizicionit qe Spanja e në mënyrë të veçantë gjatë shekullit të pesëmbëdhjetë. Mbreti Ferdinand, gruaja e tij Izabela dhe krimineli Torkimada, mbushën Spanjën me tmerr deri në ata shkallë sa emri i tij u bë i pandarë nga emri i gjykatave të inkuizicionit. Unë nuk kam gjetur në historinë e Evropës asnjë që të krahasohet me këta të tre në krimet e urryera që kryen, përveç mbretit të Spanjës, Henrikut të Pestë, perandorit të Gjermanisë e djalit të tij, Filipit të Dytë dhe në historinë e Lindjes: Bisr bin Ertah, Zijàd bin Ebijh, Ubejdullàh bin Zijàd, Haxh'xhàxh bin Jùsif, Muslim bin Ukbeh dhe gjakatarëve memlukë e turq. Nga tre të lartpërmendurit, veçoj Torkimadon, i cili ishte murg dominikan, te i cili rrëfehej mbretëresha Izabelë. Pas martesës së saj me Ferdinandin, Torkimado i tha asaj: "Dua që të nënshkruash një akt zyrtar." Ajo e pyeti: "Përse është fjala?"

Murgu tha: "Të zhdukësh heretikët e të groposësh rrënjët e hermetizmit." Ajo ia dha aktin që ai kërkoi. Ja kështu Torkimado u zhyt në krimet e tij. Në të gjitha anët e vendit ai përhapi frikën, shkatërrimin e vdekjen e zezë. Qiellin e vendit e mbuloi tymi i dendur i zjarreve, që nuk u shuan asnjë ditë gjatë gjithë kohës që ai ishte në krye të atyre gjykatave në Spanjë. Gjykatësit e gjykatave të inkuizicionit e quanin "mohues" atë që kishin për gjykim, kurse njerëzit, të gjithë, kishin detyrë të dëshmonin kundër të akuzuarit; edhe gruaja e fëmijët ishin të detyruar të dëshmonin kundër burrit e babës, ndryshe do të viheshin nën torturë. Të akuzuarin e fusnin në disa lloje burgjesh, ku as kafsha nuk mund të qëndronte qoftë edhe një orë të vetme nga errësira, lagështia e ngushtësia e birucave, shto këtu ashpërsinë e rojeve e llojet e fyerjeve, mundimeve e torturave që pësonin aty "miqtë" e qelive. Kur i merrnin në pyetje, i çonin në dhoma me mure të trashë e

të dyfishtë, në ato dhoma nuk kishte kurrë ditë. Në dhomën e marrjes në pyetje, rreth të "akuzuarit" kishte lloje të shumta veglash torturuese. Gjykatat e inkuizicionit nuk i nënshtroheshin asnjë ligji e asnjë rregulli, por vetëm vullnetit të gjykatësve të tyre. Ishte e pamundur që dikush t'i shpëtonte pushtetit të tyre. Nuk kishte gjë më të lehtë se të akuzoje njerëzit dhe t'i hidhje ata në dorën e inkuizitorëve. Mund të kishe një armik, i cili dëshironte të shpëtonte prej teje dhe ai bënte që mbi ty të binin shikimet e komunitetit dhe ti shumë shpejt do të gjendeshe në duart e inkuizitorëve. Çdo i akuzuar në Spanjë, që ra në dorën e Torkimados, nuk mbeti pa u burgosur, pa u torturuar, pa iu sekuestruar pasuria dhe pa u djegur në zjarr. Mbreti Ferdinand dhe gruaja e tij Izabela i urdhëronin gjykatësit e inkuizicionit të mos linin "mohues" pa e djegur në zjarr e pa i shtetëzuar pasurinë, që këto pasuri të shkonin në favorin e atyre të dyve dhe në Romë. Por Torkimado nuk ishte prej atyre që kishte nevojë për të tilla porosi, pasi ai ishte prej atyre që nuk mbinte më bar aty ku ai shkelte. Karlton Kofen thotë: "Torkimado gëzohej kur dëgjonte kërcëllimën e kockave që thyheshin. Ndërkaq njerëzit paloseshin nga dhembjet e padurueshme. Nëse atje dikush kishte qëllim të dëmtonte fqinjin e vet, mjaftonte që ai vetëm të pëshpëriste në veshët e atyre mizorëve se fqinji i tij ishte mohues dhe ata me shpejtësi e dërgonin në burg, ku e torturonin dhe e gjykonin me djegie në zjarr. Pasi zjarri kishte bërë punën e tij, ata vinin dorë mbi pasuritë e të dënuarit, duke mbajtur një pjesë për vete, kurse pjesën tjetër e dërgonin në Romë. Nëse dikush kryente një vrasje, ai nuk dënohej, me kusht që të paguante për Romën një shumë të caktuar.(1)

Një spanjoll, shumë i pasuar, që quhej Pisho, Torkimadoja e akuzoi për ateizëm, e gjykoi dhe e dogji në zjarr, pastaj futi në dorë pasurinë e tij të madhe e çdo gjë tjetër që ai kishte. Gruaja e fëmijët e këtij burri filluan të sillen rrugëve duke lypur. Mbretëresha e urryer hiqet dashamirëse ndaj kësaj familjeje dhe derdh bujarinë e saj mbi ta duke i dhënë një të mijtën e pasurisë së babait dëshmor, kurse ato që kishte shtënë në dorë Torkimado, nga pasuria e nga tokat e burrit të djegur në zjarr, ajo i bashkon me pasuritë e saj. Roma konstaton se mbretëresha e Spanjës kishte rrëmbyer për vete nga pasuria e nga pronat e atij burri më shumë nga sa kishte të "drejtë" të rrëmbente, prandaj, pa humbur kohë, nis te mbretëresha një të dërguar të veçantë, që ai, së bashku me mbretëreshën, të studiojnë çështjen e pjesës që i takonte Romës. Mbretëresha e dinte mirë si të rregullonte punën me këtë të dërguar. I jep atij një pjesë të madhe nga pasuria që ajo kishte grabitur dhe kësh-

tu i dërguari i shkruan Romës një raport, në të cilin thotë se shpenzimet e gjykatave të inkuizicionit ishin tepër të larta në të tilla raste.(2) Mbreti, mbretëresha e Torkimado dogjën mijëra vetë dhe u morën atyre pasuritë e pronat. Në këtë kohë në Taragona ishte një peshkop i mirë, i cili u ngrit kundër këtyre veprimeve kriminale, por Torkimado nuk vonoi ta djegë edhe atë në zjarr. Në Spanjë liria e ndërgjegjes, liria e mendimit, lira e fjalës dhe e punës ishin objekt dënimi i rëndë që përfundonte me djegien në zjarr. Ndër zakonet e njohura të saj kohe në Spanjë, ishte se kur dikush akuzohej, detyrohej të paguante me pasurinë e tij akuzuesit dhe ata që e merrnin në pyetje, sepse ata kishin humbur nga koha e tyre për të pohuar akuzën kundër tij. Kur një person dënohej me vdekje, diskreditimi e turpi do të ndiqnin fëmijët e tij. Por gjykata e inkuizicionit ishte e mëshirshme dhe dashamirëse, pasi ajo mund t'i shiste këta fëmijë si robër të skllavëruar. Sa shumë ngjan "mëshira" e gjykatave të inkuizicionit me "mëshirën" e Muàvije bin Ebù Sufjànit, kur ai dërgonte kriminelin e urryer Bisr bin Ertah për të vrarë përkrahësit e Aliut në Gadishullin Arabik, madje ai vrau edhe dy djemtë e Abdullah bin Ab'bàsit, që ishin fëmijë të vegjël e të pafajshëm. Pastaj thërret Ibni Ab'bàsin që të drekojë së bashku me të, tregohet i butë ndaj tij dhe i shpreh keqardhjen e tij të madhe për vrasjen e dy fëmijëve të tij. Gjithashtu, sa shumë ngjan kjo "mëshirë" me mëshirën e HàrùnRrashijdit, i cili, kur kujtonte Berakemet, qante për gjëmën e rëndë që kishte rënë mbi ta prej duarve të tij, por vetëm pasi i kishte shfarosur të gjithë, të mëdhenj e të vegjël dhe kishte shtetëzuar pasuritë e tyre e i kishte futur ata në pallatin e hilafetit. Duket sheshit se vetëm zëvendësit e Zotit mbi tokë njohin këtë lloj të rrallë mëshire e butësie.

---

(1), (2) Referohu: Karlton Kofen, f. 30.

Në Spanjë, kur dënohej dikush, pas daljes së vendimit, i shtetëzohej pasuria, por kur më pas bëhej e qartë se ai ishte i pafajshëm, megjithëse shumë rrallë ndodhte që i dënuari të shpallej i pafajshëm, gjykata e inkuizicionit nuk i kthente atij asgjë nga pasuritë që i ishin marrë. Kjo bëhej për një shkak hyjnor, sipas të cilit, njeriu, kur jetonte në varfëri, edhe pas vërtetimit të pafajësisë së tij, ishte më afër mbretërisë së qiejve, sepse varfëria do ta bënte atë njeri të përulur. Ata, që gjykoheshin, duhej të vdisnin në zjarr. Në ekzekutimin e tyre merrte pjesë mbreti, mbretëresha, fisnikët, kardinalët, peshkopët, me të gjitha suitat e secilit nga personalitet që u thanë. Ata shkonin për në sheshin e zjarrit të rreshtuar për procesion; në mes ecnin "heretikët", të ruajtur nga

grupe të shumta priftërinjsh, të veshur me veladonët e tyre me skeptra, me flamuj e qirinj nëpër duar, kurse heretikët ishin të veshur me rroba të vjetra e të ndotura, mbi të cilat ishin vizatuar akrepa, djaj me thundra, me brirë e me bishta. Në gojën e heretikëve kishin venë një copë hekuri të madhe, që të mos kishin mundësi të flisnin e që t'i dëgjonte populli. Pas këtyre ecnin sundimtarët, gjykatësit, fisnikët, priftërinjtë, kardinalët, mbreti e mbretëresha dhe, kur kortezhi arrinte në vendin e caktuar për djegien e të "dalëve nga feja", një nga peshkopët mbante një fjalim. Në fjalën e tij peshkopi lavdëronte papën dhe shante të dalët nga feja, duke thënë: "Ata janë qenë, bisha e gjarpërinj helmues, janë armiq të Zotit e të njeriut, prandaj meritojnë të digjen." Ndërkaq priftërinjtë këndonin psalmet e tyre. Kryetari i gjykatës së inkuizicionit i thoshte atij që të lidhte heretikët e të përgatiste drutë për t'i djegur: "Trajtoi ata me butësi!" Dhe zjarri përparon në drejtim të tyre derisa i bën shkrumb e hi. Mbreti, mbretëresha dhe klerikët merrnin pasuritë e tyre, flaknin në rrugë të madhe fëmijët e tyre që të lypnin bamirësi prej njerëzve. Ja kështu u mbush me lypës toka e Spanjës, që bridhnin rrugëve me rroba të grisura e të ndyra. Ata nuk kishin vend ku të strehoheshin e as ndonjë mik që t'i ndihmonte e t'i bënte atyre shoqëri. Nëse ndonjë njeri do të bënte bamirësi për fëmijët e atyre të dalëve nga feja, bënte krimin më të madh. Torkimado i mallkuar vdiq, por atë e zëvendësoi një tjetër i mallkuar, i quajtur Diaz, i cili bëri që gjykatat e inkuizicionit të vazhdonin punët e tyre natë e ditë, ku bluanin burrat e gratë dhe bashkë me ta bluanin lirinë, të drejtat dhe drejtësinë.(1) Për të marrë në pyetje viktimat, pranë tyre ishin gjykatësit e atyre gjykatave, të mbështjellë me rroba të zeza, shumë të zeza, mbi kokë kishin vënë kësula të zeza konike shumë të gjata, fytyrat e tyre mashtruese i kishin të mbuluara me maska të zeza, ku u dukeshin vetëm sytë e tyre vrasës, të vegjël e të mbushur me ligësi.

---

(1) Referohu Karlton Kofen, f. 32-35.

E gjithë kjo bëhej për të vendosur "drejtësinë hyjnore" mbi tokë. Edhe anglezët dogjën në zjarr heroinën franceze Zhan Dark, e cila ishte vetëm nëntëmbëdhjetë vjeç. Edhe ajo ishte "e dalë nga feja, ishte renegate, mohuese, idhujtare dhe magjistare."

SHEKUJT E MESJETËS NË EVROPË

2 – Agimi i lirisë

*Prej çudive të cilësive e të emrave është se hajdutët, të pasurit e njerëzit e poshtër vishen me një rrobë të bukur cilësish dhe emrash. Ata i vënë vetes tituj sundimi, tituj fisnikërie e mbrojtës të shpirtrave, ngrihen me vështirësi me prapambetjen e shpirtrave të tyre duke rënkuar nga pafuqia deri në këmbët e pishtarëve të dritës, ku janë mendimtarët e letrarët, të cilët, me të vërtetë, janë njerëz të mëdhenj. Ata i afrohen atyre, me qëllim që t'i shqyejnë pak e nga pak me kthetrat e tyre të ndyra dhe pastaj të hedhin mbi ta zhgunin e marrëzisë, injorancës e të naivitetit, derisa i etiketojnë të dalë nga feja.

Në të vërtetë, të gjithë shekujt e mesjetës janë shekuj errësire dhe padrejtësie. Shoqëria e atyre shekujve është shoqëri feudale, klasore, e zhytur në feudalizëm e në ndarjen klasore, është shoqëri fanatike, madje e fanatizmit të ashpër, që nuk pranon asnjë liri të fjalës dhe që kundërshton çdo nismë për punën e lirë. Ajo shoqëri i ndalonte njeriut të drejtën për bukën e gojës, që e kufizonte nga mendimi e nga besimi i lirë, shoqëri që dënonte kërkimin e bukës e të lirisë me vrasje e me djegie në zjarr, shoqëri që, në dënimin e saj, nuk njihte as mëshirë, as pushim. Prandaj, në këtë fushë, humanizmi i shekujve të mesjetës në Evropë është ku e ku më poshtë se humanizmi i botës së vjetër. Por, a ishin ata shekuj errësirë e plotë e pa ndonjë shkëndijë, që të vezullonte në mesin e asaj errësire të zezë dhe ta shqyente atë qoftë edhe për një çast? Vallë, a ishte dorëzuar njeriu në Evropë para veprimeve turpëruese të ndarjes në klasa, feudalizmit dhe fanatizmit të çmendur? Vallë, a ishte shuar jeta ndër të gjallët? Vallë, a ishin fikur flakët e jetës dhe njerëzit kishin rënë në qetësi e nuk gjendej asnjë që të ngrihej të kërkonte të drejtën e të kundërshtonte dhunën e padrejtësinë? Vallë, mos ishte shpërbërë ai zinxhir, verigat e të cilit ishin punuar me dritën e mendjeve e të zemrave, që ishin ngrohur me gjak e mbrujtur me sakrifica, që

me daljen e njeriut të parë shoqëror, deri në këto faqe të historisë njerëzore? Vallë, ishin bllokuar rrugët bujare, që i kishte hapur njeriu i kaluar në qenien e vëllait të tij pasardhës, që t'i tregonin atij se ai ishte "njeri" dhe se kishte të drejta, të cilat kishte detyrë t'i kërkonte duke kundërshtuar me këmbëngulje? Jo dhe jo! Jeta kurrë nuk është shuar, as njeriu kurrë nuk është dorëzuar, as rrugët bujare kurrë nuk janë ndërprerë në çdo zemër e në çdo mendje. Në disa vende evropiane janë bërë përpjekje të mëdha, me të cilat gjatë atyre shekujve është ushqyer mendimi i lirisë. Ato përpjekje dhanë ndihmën e tyre në shtrimin e rrugës për revolucion e madh të njeriut në vitin 1879, edhe pse nuk e arritën qëllimin e tyre para kësaj date. Ato qenë përpjekje të bëra nga disa qarqe të popujve evropianë, që të çliroheshin nga një mijë shtrydhës. Në kohën e tyre ato përpjekje morën më shumë se një formë dhe përshkuan më shumë se një rrugë: Nga një mospranim i fshehtë e i përgjithshëm, që nuk kishte mundësi të tregonte vetveten, veçse me urrejtjen e me zemërimin ndaj mizorëve; Nga një kundërshtim individual ose kolektiv në radhët e skllevërve, të varurve dhe shërbëtorëve të zotërinjve, që përfundonte me shtypjen më të egër; Prej revolucioneve të masës, që i fillonin fshatarët, të përzënët e të torturuarit dhe këta revolucionarë bënin hi e pluhur ligjet e atyre kohëve dhe ligjet e zotërinjve, por që shumë shpejt do të bëheshin dru e lëndë djegëse për zjarret e kohës; Prej atyre pak "ngatërresave", që shkaktonin disa murgj të ndershëm për sundimtarët e klerikët e lartë mizorë; Prej mendimeve që bëjnë përpara ose mbeten prapa në historinë e atyre shekujve, por që dalin në shesh në këtë vend të kontinentit ose në një vend tjetër, duke formuluar shprehje, të cilat të nesërmen do të merrnin cilësinë e ligjit. Autorët e atyre shprehjeve shpallnin me trimëri se është detyrë të drejtohen gjërat e shtrembëruara. Nuk është problem që mbretërit e asaj kohe, së bashku me partnerët e tyre injorantë e kriminelë, të maskuar me vellon e mbrojtjes së fesë, vunë ligje të frikshme për të zhdukur këta mendimtarë, natyrisht, pasi i torturonin, të prangosur në hekura. Mendimtari kurrë nuk e ka frikë mizorin, as dijetari kurrë nuk dorëzohet para injorantit, as vlerën e vërtetë njerëzore kurrë nuk e mbulojnë dot kurthet e mashtruesve, naiviteti i mendjeshkurtërve dhe hipokrizia e njerëzve shpirtvegjël. Prej çudive të cilësive e të emrave është se hajdutët, të pasurit e njerëzit e poshtër vishen me një rrobë të bukur cilësish dhe emrash. Ata i vënë vetes tituj sundimi, tituj fisnikërie e mbrojtës të shpirtrave. Ata ngrihen me vështirësi me prapambetjen e shpirtrave të tyre duke rënkuar

nga pafuqia deri në këmbët e pishtarëve të dritës, ku janë mendimtarët e letrarët, të cilët janë njerëz të mëdhenj; ata i afrohen atyre, me qëllim që t'i shqyejnë pak e nga pak me kthetrat e tyre të ndyra dhe pastaj të hedhin mbi ta zhgunin e marrëzisë, injorancës e të naivitetit, derisa i etiketojnë të dalë nga feja. Aq e urryer ishte për shpirtrat banda e naivëve të pasur dhe aq turp ishin ata për fytyrën e atyre shekujve, po aq të dashur ishin në zemrat e njerëzve ata që i quanin "të dalë nga feja", aq dritë lëshonin ata në mendjet, aq kthjelltësi hidhnin në ndërgjegjen e njerëzve e aq bukuri derdhnin mbi faqen e historisë. Natyrisht, ata me të vërtetë ishin të dalë nga feja. Mbretërit evropianë të shekujve të mesjetës i dënonin "të dalët nga feja" me shtetëzimin e pasurive, me burg e me djegie në zjarr. "Të dalë nga feja" ishin fshatarë të Normandisë në Francë, ishin poetë e letrarë, që kënduan me zë të lartë këngë që jehuan gjatë, derisa arritën në veshët tanë. Në vargjet e këngëve të tyre ata thoshin:

Shoqata Fllaçi

"Ne jemi njerëz si ata.
Ne kemi gjymtyrë siç kanë ata,
trupat tanë janë si trupat e tyre,
por me zemrat tona bujare
ne jemi mbi sendet që ata kanë." (1)

---

(1) Nga historia e shpalljes së të drejtave të njeriut dhe nga tregimi "Poezia e kuqe".

* * *

Të gjithë "të dalët nga feja" ishin njerëz të ndershëm e mendimtarë të mëdhenj, ishin prej atyre që kundërshtonin mizoritë e padrejtësitë, ishin të dashuruar deri në admirim me lirinë, ishin prej atyre që urrenin poshtërimet e prangat, ishin prej atyre që u bashkuan me rrathët e shtrimit të rrugës deri në shpalljen e të drejtave të njeriut. Poeti i madh francez Fransua Fillo, një nga heronjtë e dashurisë e të lirisë në historinë e njerëzimit. Në ligjin e maskave të zeza e të atyre që mbanin kurora e skeptra gjatë shekujve të mesjetës, ishte "njeri i dalë nga feja", prandaj ai jetoi i përndjekur nga ligji, jetoi rrugëve, në çdo vend për të nuk kishte strehë. Kundër tij dolën më shumë se gjashtëdhjetë vendime, që shkonin nga internimi, burgosja, burg i përjetshëm, torturim, prerje e kokës me shpatë deri në djegie në zjarr. Por ai shpëtoi nga duart e mashtruesve dhe vazhdoi të bariste mes njerëzve, duke i

kënduar lirisë, barazisë e asgjësimit të fanatizmit të të gjitha ngjyrave. Gjithashtu, ai bënte thirrje që drejtësia e jeta të ngriheshin kundër dhunës e vdekjes; ai vazhdoi kështu derisa jeta e tij u shkurtua në lulen e rinisë. Ai vdiq kur ishte vetëm tridhjetë e katër vjeç.

* * *

Nga fundi i shekullit të dymbëdhjetë në krahinën e Bretanjës, në Francë, dolën dy mendimtarë reformatorë. I pari quhej Amori Alpinavi dhe i dyti David Doniati, që ishte nxënësi e shoku i të parit. Këta të dy sulmuan mësimet fataliste të klerikëve, mësime që synonin që populli të mos ndërgjegjësohej për të drejtat e tij për liri mendimi e për jetë të lirë, që fëmijët e popullit të mbeteshin robër të klerit, të fisnikëve, qeveritarëve dhe të pasurve. Klerikët nuk humbën kohë, por me shpejtësi formuan gjykatën për t'i gjykuar të dy dhe ata që i pasonin me një gjykim të vetëm. Vendimi i gjykimit qe i rëndë, dënimi shumë i ashpër. Pasuesit e atyre dy burrave u çuan në sheshin e zjarrit. Dy mendimtarët u larguan duke kërkuar të shpëtojnë, por hakmarrja e klerit në ato shekuj ishte shumë më e madhe që të shpëtonte prej saj ndonjë njeri, i gjallë ose i vdekur. Kleri rrinte në përgjim të vdekjes së atyre dy burrave të ndershëm, madje, nga mllefi i madh që kishin, shkuan aty sa hapën varret e tyre dhe i dogjën kockat në zjarr. Ndër të "dalët nga feja" ne gjejmë edhe shumë klerikë, të cilët kishin filluar të punonin në rrugën e reformave, natyrisht brenda kuadrit të kohës e të vendit ku ishin, por asnjë prej priftërinjve të ndershëm nuk i shpëtoi të ardhmes që ishte përgatitur për ta e për të ngjashëm me ta, reformatorë e mbartës të mendimit të lirë. Në pararojë të atyre njerëzve të shquar qëndron murgu e filozofi italian Xhordano Bruno, i cili kundërshtoi mësimet e klerit për dhunën ndaj shkencës. Ai bëri thirrje për domosdoshmërinë e kryerjes së eksperimentimeve shkencore, gjithashtu ai bëri thirrje për lirinë e mendimit dhe për shfaqjen e pikëpamjeve. Për të gjitha këto, ai u akuzua për "dalje nga feja", për herezi dhe u dogj në Romë.

* * *

Murgu anglez Xhon Uaklef ishte ndër partizanët e lirisë në kohën e tij. Uaklef ishte njeri i mirë, me moral, me mendim të fuqishëm dhe i dashur për popullin. Ai i shpjegoi popullit mendimet e tij atëherë kur Anglia vazhdonte të ishte në errësirën e shekullit të katërmbëdhjetë. Nga ato mendime është edhe thënia e tij: "Njerëzit duhet të njihen vetë me Teuratin dhe jo me anë të

klerikëve, sepse klerikët jetojnë në madhështi e në mëkate, kurse njerëzit jetojnë në një ferr varfërie. Klerikët duan që në Angli të mos ketë mendim të lirë." Më pas ai shpalli se papa ishte si të gjithë njerëzit, prandaj edhe ndaj papës lejohet ajo çka lejohet për të gjithë njerëzit. Ai thoshte se edhe papa gabon siç gabojnë të gjithë njerëzit, prandaj është detyrë që edhe papa të trajtohet siç trajtohen të gjithë njerëzit. Ai shpalli me zë të lartë se ishte detyrë që popullit patjetër t'i mësohej shkrim e lexim. Njerëzit filluan të mblidhen rreth tij e të marrin mësime. Më pas ai vetë filloi të përkthejë në anglisht Teuratin, që t'i mundësonte njerëzve ta lexonin atë në një të ardhme të afërme. Para këtyre "krimeve" grupi vendosi se Uaklef ishte mohues e ateist mëkatar dhe për këto ai meritonte të digjej në zjarr. Ata e gjykuan atë, por nuk guxuan ta djegin në zjarr, për shkak se bija e mbretit të Bohemisë Ana, e cila do të bëhej gruaja e mbretit të Anglisë, Rikardit të Dytë, e mbronte atë. Atëherë ata vendosën të ngrenë raportin e tyre te papa, i cili e urdhëroi Uaklefin të shkonte e të paraqitej para tij. Uaklefi e dinte mirë se paraqitja para papës në ato kohëra ishte rrezik për jetën e tij, prandaj kundërshtoi t'i përgjigjej thirrjes së papës. Doktor Uaklef kishte një mik të madh dhe ky ishte poeti Xhefri Çoser, i cili e ndihmoi atë në luftën e tij për liri. Ky poet ishte shumë i zgjuar, ai i kishte në majë të gjuhës shprehjet e holla. Ana, vajza e mbretit të Bohemisë, ishte nga mikeshat e admirueset e tij, ajo ishte nga ato që i kërkonin atij të tregonte barsoleta në mjediset e tyre. Të gjitha këto gjendje ai i shfrytëzoi për të mbështetur Uaklefin në mbrojtje të lirisë. Klerikët dhe aristokratët u zemëruan shumë, ngaqë nuk mundën të zhduknin Uaklefin, mësimet e të cilit kishin filluar të përhapeshin në të gjitha vendet dhe po hynin në zemrat e njerëzve. Mllefi i tyre nuk u ftoh derisa hapën varrin e tij pas dyzet vjetësh nga vdekja e tij, nxorën kockat, i dogjën dhe shpërndanë në ajër hirin e mbetur.

* * *

Por, nëse ata nuk mundën të djegin Uaklefin, nuk shpëtoi nga zjarri i tyre nxënësi i Uaklefit, murgu, doktori Xhon Hejs, i cili ishte nga Bohemia. Doktor Xhon Hejsi u ngrit kundër jetës së shprishur e demagogjisë së kolegëve të tij. Gjithashtu, ai u bë mbartës i mësimeve të Uaklefit dhe bëri thirrje që ato të zbatoheshin në vendin e tij. Klerikët i bënë zë njëri-tjetrit, u mblodhën dhe vendosën se ky murg ishte "mohues, i dalë nga feja dhe ateist". Peshkopi i qytetit, që ishte analfabet, i shkroi papës një letër, me të cilën e njoftonte për çështjen e këtij "të dali nga feja".

Me shpejtësi papa i shkroi dhe thoshte: "Duhet të ndalohet ky murg. Ai duhet të predikojë në latinisht dhe jo në gjuhën boheme!" Murgu nuk qëndroi në pozicionin e tij. Si rezultat i këtij qëndrimi, Hejsi u kap e u burgos dhe më 06.08.1415 njerëzit u mblodhën nga të gjitha anët për të parë vdekjen e "mohuesit, të dalit nga feja e ateistit" që do të digjej në zjarr. Para djegies, disa peshkopë mbajtën fjalime njëri pas tjetrit. Me fjalët e tyre lavdëronin papën e derdhnin mallkime e sharje të shumta. Më pas i vunë mbi kokë një kësulë prej letre, mbi të cilën kishin vizatuar fytyra xhindesh e djajsh, që i kishte sajuar fantazia e tyre e sëmurë dhe, pasi shkruan mbi këtë kësulë fjalën "mohues", ndezën zjarrin.

* * *

Ndër ata njerëz të mirë është edhe murgu holandez Herman fon Rizuik, i cili, nën akuzën "I dalë nga feja dhe herezi", u dogj në vitin 1512 në qytetin Lahaj, kryeqyteti i Holandës. Ai admironte shkollën e mjeshtrit të logjikës njerëzore, Aristotelit dhe shkollën e nxënësit e komentuesit të Aristotelit, filozofit arab Ibn Rushdi. Ai ishte prej pasuesve të atyre të dyve dhe bënte thirrje që të përqafohej teoria e tyre në lidhje me origjinën e ekzistencës. Në fillim murgu kishte qenë gjykatës në gjykatat e inkuizicionit në qytetin Lahaj, por ai ra në kontakt me filozofinë e Ibn Rushdit dhe u njoh me mendimet e tij, besoi në saktësinë e atyre mendimeve dhe i shpalli sheshit ato që pa. Në këtë drejtim murgu shkoi deri aty sa të shenjtërojë lirinë e mendimit e të shprehjes së pikëpamjeve, madje ai, edhe para kuvendit të inkuizicionit, që u mblodh për të gjykuar, tha: "Bota është e përjetshme – ashtu siç thotë Aristoteli dhe nxënësi i tij Ibn Rushdi - dhe nuk është e krijuar ashtu siç pretendon ai, i çmenduri, Musa." Gjithashtu ai tha: "Njeriu më i ditur është Aristoteli dhe pastaj komentuesi i tij Ibn Rushdi. Këta të dy janë më afër së vërtetës. Me këta të dy unë jam udhëzuar dhe me mirësinë e tyre unë pashë dritën." Murgu i madh u dogj në zjarr.

U shtua shumë "dalja nga feja", ashtu siç pretendonin ata me pa të drejtë. Gjithashtu, u ashpërsua akoma më shumë fushata kudër "të dalëve nga feja". Ishte koha kur errësirat e marrëzisë vazhdonin të ngriheshin në gjoksin e kontinentit evropian dhe ta mbulonin atë, por një yll ndriçues, i vetëm prej yjeve të lirisë, nuk mund të shkëlqente gjatë në të, prandaj

historia e atyre shekujve fare pak na flet për ndonjë mendimtar që i ka shpëtuar sundimtarëve dhe klerikëve pa u prangosur e pa u vrarë prej tyre. Vullneti i jetës është më triumfues se çdo gjë. Ai lartësohet mbi të gjitha legjislacionet e mbi çdo lloj veprimi, vullneti i jetës nuk poshtërohet, nuk dorëzohet dhe për lirinë ai nuk pranon zëvendësues, prandaj gjithmonë mbetet aktiv. Ai punon me zemrat e njerëzve të mirë dhe i shtyn ata të hidhen në beteja të vazhdueshme, derisa t'i asgjësojnë shpirtrat mëkatarë dhe duart gjakatare. Me të vërtetë, është gjë e bukur, që në pararojë të atyre njerëzve të shquar kryengritës e me shpirt të lirë të ishte pikërisht një grup i vogël murgjish, emrat e njoftimet për ata ne i kemi përmendur edhe më parë. Kryengritja e murgjve kundër mëkatit të mëkatarëve, kundër kryetarëve të tyre, i përballte ata me vështirësi të shumta, që përfundonin me vdekjen e tyre. Ata e dinin këtë gjë. Jeta e tyre është një tregues domethënës se dashuria e njerëzve të mirë është e vrullshme dhe me shumicë në shumë shpirtra njerëzish. Mbështetur në këtë fakt, ti gjen një kriminel në këtë vend ose në një vend tjetër dhe pastaj shikon se ndërmjet vëllezërve të tij është edhe një profet. Por duhet theksuar se asnjëri prej murgjve "të dalë nga feja" nuk e ka arritur madhështinë që shohim në jetë shkrimin e murgut, filozofit revolucionar Savonarola! Si është tregimi i këtij burri të madh?

Shoqata Filadi

SHEKUJT E MESJETËS NË EVROPË

3 – Profeti i kohës së rilindjes

* Vëllazërimi mes njerëzve është i pamundur të ndërtohet mbi bazën e një medh'hebi ose të një elementi. Ai ndërtohet vetëm mbi bazën e një humanizmi me rrënjë të thella, me dimensione të gjera, krahët e të cilit përfshijnë çdo medh'heb e çdo element.

* Le të supozojmë se në një kuvend kemi mbledhur katër burra: Aliun dhe Muàvijen, të dy nga e Lindja e të dy myslimanë, si dhe Borxhian e Savonarolën, të dy evropianë e të dy kristianë. Secili prej tyre ka cilësitë e moralin e vet, pastaj le t'i lëmë ata të njihen me njëri-tjetrin, të bashkëbisedojnë dhe të mirëkuptohen. Pas një kohe shkojmë te ata dhe u themi: "Secili prej jush le të zgjedhë shokun me të cilin dëshiron të bashkëjetojë, të vëllazërohet dhe të bashkëpunojë." Por ç'do të shikojmë? Do të shohim se Aliu i buzëqesh Savonarolës, i hedh një shikim të thellë dashurie dhe e zë për dore, që të jetë ndihmësi i tij në të mirë e në të keq. Gjithashtu, do të shohim papë Borxhian dhe kalifin Muàvije të përqafohen, të nisen së bashku në rrugën e grabitjes së njerëzve, për t'i robëruar ata dhe për të ndarë pasuritë.

Ngjarja e Savonarolës është me më shumë rëndësi nga sa njihet në botën e kulturuar të Evropës, të Lindjes së Mesme e në të gjitha vendet. Savonarola ishte predikuesi më i mirë i shekujve të mesëm, ishte një ndër reformatorët më të mëdhenj, një ndër njerëzit më të shquar që njeh historia. Me emrin e tij krenohen të gjithë. Savonarola ishte më i thelli i mendimtarëve të shekujve të errësirave dhe më i dashuri për popullin, ishte mbështetja më e fuqishme për njerëzit, ishte njeriu që ndikonte më shumë mbi ta, por ishte edhe rreziku më i madh për fisnikët, tiranët, shtypësit, naivët dhe hipokritët. Në vijim do të flasim më gjatë për këtë burrë të madh dhe

këtë e bëjmë për disa shkaqe, por ndër më të rëndësishmit rendisim: E para: biseda jonë rreth kuptimit të fjalëve: "njeri", "liri", "moral" dhe "shtet" gjatë shekujve të mesjetës, nuk mund të dalë e qartë pa bërë një paraqitje në linja të plota të jetës së Savonarolës, mësimeve dhe parimeve të tij. Duke folur për Savonarolën jemi të detyruar të flasim për elementët lëvizës të jetës në ato shekuj. Do të flasim edhe për fjalët që janë thënë kundër tij, do të flasim edhe për armiqtë e tij, sepse vetëm kështu merr formë dhe del fuqishëm thirrja e tij e ngrohtë për liri e për jetën, duke parë format më të rënda të shtypjes e të arrogancës. E dyta: Savonarola është emërtuar me këto epitete: "Profeti i kohës së Rilindjes", "Shtylla e lirisë në shekujt e mesjetës", "Simboli i lirisë dhe i revolucionit", "Përtëritës i njerëzimit dhe mësues i brezave pasardhës". Të gjitha lëvizjet reformatore pas tij janë ndriçuar shumë prej shpirtit të tij. Shpirti i tij ka ndriçuar shumë parime të Revolucionit të madh francez. Ndihma e tij nuk mungoi as në hartimin e të drejtave të njeriut, të koncepteve republikane demokratike, që ai formuloi nga skutat e tiranisë dhe absolutizmit. Të gjitha idetë e mendimet e tij vunë në lëvizje qenien evropiane. Këto mendime të tij, duke i konsideruar produkt të të gjithë shekujve, do t'i krahasojmë me mendimet dhe parimet e Ali bin Ebù Tàlibit. E treta: Ngjarja e Savonarolës zbulon një të vërtetë të pazbuluar. Jeta e tij shpjegon shkakun e fanatizmit fetar të sundimtarëve dhe klerikëve, marrjen e pasurive, sigurimin e përfitimeve materiale dhe të shpëtonte prej armiqve politikë e prej atyre që i zinin rrugën fitimeve. Rrjedha e ngjarjes së Savonarolës dhe e kundërshtarëve të tij, sjell në kujtesën tonë luftërat e ashpra dhe vrasjet që kanë ndodhur në historinë tonë arabe. Megjithëse historianët i kanë dhënë atyre ngjarjeve karakter fetar ose grupi, në të vërtetë ato janë njoftime për luftëra të ashpra, të zhvilluara vetëm për përfitime materiale dhe ekonomike. Këto përfitime ishin pjesë e mbretërve, princave dhe patjetër edhe ndihmësve të tyre, klerikëve, të cilët i merrnin pasuritë në emër të ruajtjes së besimit dhe për të mirën e besimtarëve. Ne sot kemi nevojë, më shumë se kurrë, që të njihemi me këtë të vërtetë. E katërta: rrjedha e ngjarjeve të Savonarolës dhe e kundërshtarëve të tij, nga ana frymës, subjektit dhe ndodhive është jashtëzakonisht e ngjashme me rrjedhën e ngjarjeve të Ali bin Ebù Tàlibit e kundërshtarëve të tij. Ne jemi të interesuar të flasim për këtë përngjasim, që të nxjerrim në dukje të vërtetën që buron nga paragrafi i mësipërm. Kjo e vërtetë qëndron në faktin se e mira, në të gjitha kohët e në të

gjitha vendet, është një, gjithashtu edhe e keqja është një, një është edhe liria, një është edhe shtypja e dhuna, kurse fanatizmi e toleranca janë të shpërndara këtu e atje, ndër njerëzit e këqij e ndër njerëzit e mirë. Në rrjedhën e ngjarjeve të Savonarolës dhe të kundërshtarëve të tij ne gjejmë një papë të pabesë e mashtrues, që quhet Aleksandër Borxhia, i njohur në histori si papa falsifikator. Ky papë nuk kishte asgjë të përbashkët nga morali e nga shpirti kristian. Ishte njeriu më lakmitar e më i dhunshmi në realizimin e dëshirave të tij për sundim, pushtet, për të shtënë në dorë pasuri, mall e vende dhe pastaj t'ua shpërndante ato fëmijëve të vet, të afërmve dhe përkrahësve të tij. Që ta kishte rrugën e hapur, filloi të sajojë akuza për murgun filozof dhe reformatorin me shpirt të madh. Veprimet e tij bëheshin "Në emër të mbrojtjes së fesë dhe shpëtimit të besimtarëve". Nga punët e ulëta të Aleksandër Borxhia sishte edhe shkrimi i letrës, në të cilën e qortonte se po "prishte" murgjit, duke i shtyrë ata kundër moralevetëmira. Gjithashtu, e qortonte se po "prishte" edhe njerëzit, duke i shtyrë ata që të kërkonin të drejtat e tyre. Me këto akuza ai sikur donte t'i thoshte atij: "Kije frikë Zotin dhe lëri dorë të lirë fëmijëve të mi, përkrahësve të mi dhe taksambledhësve të mi, që të grabisin të gjithë tokën, të robërojnë njerëzit dhe të hedhin farën e së keqes në çdo vend." Pasi e pa, që nuk po ia dilte dot me rrugën e shpatës, filloi nga mashtrimet, me miklime e me premtime. Burri i madh kundërshtoi të vihej në udhën e pabesisë e të tradhtarëve dhe koha punoi për të, derisa kushtet i mundësuan që ta gjykonte dhe ta digjte në zjarr me duart e klerikëve për të "mbrojtur fenë". Edhe në rrjedhën e ngjarjeve të Ali bin Ebù Tàlibit dhe të kundërshtarëve të tij gjejmë një qeveritar, që ishte njeriu më i pabesë e më tradhtar, që më pas u bë kalif dhe ky ishte Muàvije bin Ebù Sufjàni, i njohur në histori me emrin kalifi uzurpues. Muàvija nuk kishte asgjë nga morali e nga shpirti i Islamit. Ishte më lakmitari e më i dhunshmi në realizimin e dëshirave të tij për sundim, për të shtënë në dorë pasuri, mall e vende dhe pastaj t'ua shpërndante ato fëmijëve të vet, të afërmve dhe përkrahësve të tij. Në këtë rrugë ai filloi të vëzhgonte imamin filozof dhe reformatorin me moral të madh; filloi të sajojë akuza që vetëm ai mund t'i sajonte dhe të gjitha këto me qëllim që të asgjësonte këtë njeri dhe reformat e tij në emër të "marrjes së gjakut" të Osmanit dhe "mbrojtjes së fesë". Nga punët e ulëta të Muàvijes, ishte edhe letra që i shkroi Aliut: "Kije frikë Zotin dhe lëri dorë të lirë fëmijëve të mi, përkrahësve të mi dhe taksambledhësve të mi, që të grabisin të gjithë tokën, të robërojnë njerëzit dhe të hedhin farën e së keqes në çdo vend."

Pasi e pa, që nuk po ia dilte dot me rrugën e shpatës, filloi nga mashtrimet, me miklime e me premtime. Burri i madh kundërshtoi të vihej në udhën e pabesisë e të tradhtarëve dhe koha punoi për të, derisa kushtet i mundësuan që ta gjykonte dhe ta digjte në zjarr me duart e klerikëve për të "mbrojtur fenë". Pas vdekjes së Aliut, Muàvija, së bashku me përkrahësit e vet, filloi të shajë Aliun nga lartësia e shkallëve të minbereve të xhamive. E pesta: nga përmbledhja e jetëshkrimit të dy burrave të mëdhenj nxjerrim si konkluzion se vëllazërimi mes njerëzve është i pamundur të ndërtohet mbi bazën e një medh'hebi ose të një elementi. Ai ndërtohet vetëm mbi bazën e një humanizmi me rrënjë të thella, me dimensione të gjera, krahët e të cilit përfshijnë çdo medh'heb e çdo element. Mbështetur mbi këtë koncept, unë po parashtroj këtë mendim: Le të supozojmë se në një kuvend kemi mbledhur katër burra: Aliun dhe Muàvijen, të dy nga e Lindja e të dy myslimanë, si dhe Borxhian e Savonarolën, të dy evropianë e të dy kristianë. Secili prej tyre ka cilësitë e moralin e vet, pastaj le t'i lëmë ata të njihen me njëri-tjetrin, të bashkëbisedojnë dhe të mirëkuptohen. Pas një kohe shkojmë te ata dhe u themi: "Secili prej jush le të zgjedhë shokun me të cilin dëshiron të bashkëjetojë, të vëllazërohet dhe të bashkëpunojë." Por çdo të shikojmë? Do të shohim se Aliu i buzëqesh Savonarolës, i hedh një shikim të thellë dashurie dhe e zë për dore, që të jetë ndihmësi i tij në të mirë e në të keq. Gjithashtu, do të shohim papë Borxhian dhe kalifin Muàvije të përqafohen, të nisen së bashku në rrugën e grabitjes së njerëzve, për t'i robëruar ata dhe për të ndarë pasuritë. Muàvije bin Ebù Sufjàni dhe Aleksandër Borxhia, që të dy ishin zëvendës të Zotit në tokë, ishin tregtarë që nuk kishin punë tjetër përveçse të rrëmbenin e të vrisnin në rrugën e pushtetit. Që të dy e kishin kuptuar se pushteti fetar e qytetar është vetëm një mjet përfitimi. Ali bin Ebù Tàlibi dhe Savonarola ishin që të dy revolucionarë, që punuan vetëm për përmirësimin e gjendjes së popullit dhe u munduan të largonin padrejtësitë që bëheshin në kurriz të tij. Secili nga këta të dy e kishte kuptuar se pushteti buronte nga vullneti i popullit, që pushteti duhet të ishte në shërbim të popullit dhe duhet të punonte për ruajtjen e të drejtave të popullit. Aliu thoshte: "Sundimtari është prindi dhe njerëzit janë fëmijët e tij." Edhe Savonarola thoshte: "Qeveria është si babë në raport me popullin." E gjashta: Aliu dhe Savonarola, secili prej tyre përfaqëson një anë të mënyrës së mendimit në punë. Sa ngjan Savonarola me Ali bin Ebù Tàlibin kur shiti pronat e manastirit të tij dhe i dërgoi murgjit të punojnë në bujqësi e në

punë të tjera, që të jetojnë me punën e tyre si të gjithë bijtë e popullit, u bëri thirrje të gjithë njerëzve që të punojnë dhe bukën e tyre ta hanë nga djersa e ballit të tyre dhe jo nga puna e të tjerëve. Ai vetë filloi të punonte, që të hante me punën e tij dhe me atë punë të ushqente edhe fëmijët e tij. E shtata: meqenëse qëllimi ynë, para se të flisnim për Revolucionin francez dhe parimet e tij, ishte që të vinim theksin mbi disa anë të ngjashme të Ali bin Ebù Tàlibit dhe mendimtarëve që jetuan në shekuj, patjetër që duhet të flisnim diçka më gjatë për Savonarolën. Gjithashtu, duhet t'i tërheqim vëmendje lexuesit se nga kjo ngjashmëri, që ai do të zbulojë, do të shikojë anët e shumta të qëndrimeve e fjalëve të dy burrave të mëdhenj ndaj problemeve të ndryshme. Ajo që del më shumë në dukje, përveç atyre që thamë më sipër, është përputhja e plotë e qëndrimeve të Aliut me veprimet e profetit të kohës së Rilindjes. Ti do të habitesh me qëndrimin e përbashkët të dy burrave, në lidhje me qëndrueshmërinë e tyre të madhe për të drejtën. Gjuha e secilit ka lakuar fjalë të shumta me përmbajtje të përbashkët. A nuk të kujtojnë fjalët e djalit të Ebù Tàlibit: "Mua nuk ma shton fuqinë prania e shumë njerëzve rreth meje dhe as nuk më bën më të varfër ngaqë shpërndahen, por unë nuk i trembem vdekjes për të drejtën.", apo kur tha: "Pasha Allahun, unë edhe sikur i vetëm të ballafaqohesha me ata dhe ata të jenë aq shumë, sa të mbushin tokën, as do të merakosesha, as do të frikësohesha.", fjalët e profetit të kohës së Rilindjes, kur po u fliste masave nga podiumi: "Nëse dikush do të më pyesë: "Ç'do të bësh sikur e gjitha bota të hidhej kundër teje?" Unë do të përgjigjem: "Do të qëndroj pa lëvizur në vendim tim." ose fjala tjetër e tij: "Unë nuk kam frikë asnjë njeri e nuk i trembem asnjë sendi, sepse mësimet e mia janë mësime të jetës së thjeshtë e të mirë.", ose fjala që tha, kur i erdhi vendimi i ndalimit nga ana e Aleksandër Borxhias: "Këto vendime janë të lira, ato nuk kanë vlerë." Fjalët e djalit të Ebù Talibit, në lidhje me fisnikët e kohës së tij, të cilët e urrenin atë për shumë shkaqe, të kujtojnë fjalët e Savonarolës, në lidhje me njërin prej klerikëve të kohës së tij: "Ai mua nuk më urren për ndonjë gjë, vetëm se unë shpall të drejtat e popullit, ndërsa ai ecën mbi qafat e fisnikëve e të princërve." ose fjala tjetër e tij, me të cilën ai përshkruan autoritarët e kohës së tij: "Me të vërtetë, ata i bëjnë të gjitha gjërat për floririn dhe ata nuk kërkojnë gjë tjetër përveç pasurisë." Përsa i përket përkrahësve të djalit të Ebù Tàlibit, të cilët ai i kishte furnizuar, siç kishte furnizuar edhe të tjerët, me dritën e mendjes së tij, me zgjuarsinë e me zemrën e tij, që i kishte udhëzuar drejt një jete shoqërore me drejtësi

më të madhe e me më shumë lumturi e të mira, por ata nuk e ndihmuan atë në shumë raste të vështira. Ai ka thënë: "Prej tyre ka që tërhiqen të gënjyer dhe prej tyre ka edhe nga ata që nuk luftojnë se nuk duan të ndihmojnë." Më pas, duke treguar për qëndrimin e tyre, Aliu tha: "Në të vërtetë njerëzit janë me mbretërit, me përjashtim të atij që e ka ruajtur Allahu." Vetëm këta të fundit janë përkrahës të Savonarolës dhe jo ata për të cilët ishin krijuar format më të bukura të jetës në kohën e tyre, të cilët nuk ngurruan t'i kthejnë atij shpinën në kohën që ai ishte në dorën e të pabesit Aleksandër Borxhia. Përsa i përket atyre që luftuan Savonarolën, ata janë të njëjtë me ata që luftuan Aliun, me të cilët do të njiheni së shpejti.

* * *

Dhe tani le të tregojmë shkurtimisht ngjarjen e njeriut të madh, Savonarolës. Ky murg mendimtar e filloi punën duke shpallur të vërtetën e klerikëve, të cilët ishin bërë, sikurse thotë ai, sinonim i përtacëve e parazitëve që jetonin nga puna e popullit. Zemërimin e tij më të madh ai e zbrazi mbi krerët e klerit, të cilët nuk kishin asnjë punë, përveç zgjerimit të pushtetit, grumbullimit të pasurive, shpejtimit për të realizuar interesat e veta dhe interesat e të afërmve të tyre mbi kurrizin e klasave të varfra, si dhe mbi kurrizin e dijetarëve, letrarëve dhe mendimtarëve. Më pas, Savonarola filloi të luftojë me ashpërsi dhe fuqishëm besëtytnitë e besimet e kota të kohës së tij. Ai bëri thirrje për liri të mendimit, të fjalës e të punës dhe mohoi mitin se vullneti i njeriut ndikohet nga fuqi të jashtme. Ndërsa ai thoshte se njeriu është absolutisht i lirë, zotëron veten e vullnetin e tij, gjithashtu, është e drejtë e tij të jetojë me thjeshtësi të plotë në kufijtë e natyrës. Kur ai mori në dorë kryesinë e kishës së "Shën Markut" në Firence(1),

---

(1) Firence: qytet i madh i Italisë, mbi brigjet e lumit Arno. Para bashkimit të Italisë ka qenë kryeqyteti i principatës së Toskanës dhe pastaj kryeqytet i republikës së Toskanës. Firencja është ndër qytetet më të përmendura në fushën e artit në të gjithë botën. Vetëm përmendja e emrit të saj ngjall në fantazinë e njerëzve ëndrra poetike të ëmbla e të këndshme. Historia e Firences është e lidhur me emrat e pavdekshëm të korifenjve të artit: Dante, njëri ndër poetët më të mëdhenj të botës;
Davinçi, njëri ndër piktorët e poetët më të mëdhenj të botës;
Mikelanxhelo, njëri ndër skulptorët, piktorët e poetët më të mëdhenj të botës.
Firencja ishte qendra kryesore e arteve të bukura në të gjithë botën. Muzetë e monumentet e saj artistike të mëdha të informojnë për çdo pëllëmbë tokë të saj dhe, që të gjitha këto dëshmojnë për kaluarën e këtij qyteti. Firencja, për një periudhë kohe ka qenë djepi i shqetësimeve politike, i turbullirave të ashpra dhe i përmbysjeve të njëpasnjëshme.

ndërmori disa reforma: shiti prona të shumta të manastirit

dhe këtë shumë e vuri në dispozicionin të arkës publike të qytetit. Gjithashtu, ai vendosi që murgjit të jetonin me punën e me djersën e ballit të tyre, sipas shembullit të bijve të popullit, shpeshtoi sulmet kundër klerikëve, të cilët e mbanin në gojë krishterimin në të gjitha punët që bënin. Por ata, sikurse thotë Savonarola, këshillonin që të fusnin gëzim në shpirtrat e princërve, me qëllim që prej tyre të merrnin dhurata e lavdërime dhe jo që të përhapnin mësimet e vëllazërimit kristian ndërmjet njerëzve. Kur Aleksandër Borxhia, që ishte me origjinë spanjolle, arriti të ulej në fronin papnor, Savonarola mendonte se ç'duhej bërë për të hequr padrejtësitë nga klasat popullore, për të përmirësuar gjendjen ekonomike. Aleksandër Borxhia, ishte bërë i famshëm për makutërinë e tij në mbledhjen e pasurive, para se të bëhej papë. Ai filloi të aktivizojë të gjitha pasuritë e pronat e veta dhe punoi që të plotësonte lakmitë e tij, të fëmijëve e të afërmve të vet. Ai po bënte punë të padenja, edhe për klerikun më të thjeshtë, e jo më për kreun më të lartë të kishës. Punët e këtij pape linin shije të keqe në shpirtrat e shumë njerëzve, të cilët shkonin te Savonarola që të shpëtonin nga ajo gjendje.(1) Për princërit e shekujve të mesjetës, i madhi Savonarola thotë: "Ata janë njerëzit më të ulët e më të poshtër, që jetojnë në pallatet e tyre, ku kënaqin të gjitha dëshirat e veta duke thithur gjakun e popullit. Pallatet e tyre janë fole bishash. Të gjithë llojet e bishave vrapojnë për në pallatet e princërve, me qëllim që të ngopin dëshirat e tyre të ulëta."(2) Në një gjendje të tillë, Savonarola filloi të lëvizë nëpër Firence e në të gjitha tokat e Toskanës, qytet më qytet, me qëllim që të bënte të njohur për masat këshillat e tij të ndritura. Falë guximit të tij të rrallë dhe trimërisë në shpalosjen e pikëpamjeve, ai arriti nivelin e predikuesve të mëdhenj. Një nivel kaq të lartë predikimi kishin vetëm pak njerëz. Predikimet e tij ishin të mbrujtura me thirrjen e nxehtë për reformë morale dhe shoqërore. Fjala e tij përcillte vrundujt e asaj nxehtësie që vlonte në zemrën e tij bujare. Fjalët që denonconin shtypjen godisnin si kamxhikë te shtypësit.

---

(1) Savonarola e autorit Hasan Osman, f. 83.
(2) I njëjti burim, f. 87.

Savonarola mendonte se klerikët e politikanët ishin bashkëpunëtorë në grabitjen e popullit e në thithjen e gjakut të tij, prandaj ishte detyrë që kjo shtypje e rëndë të korrigjohej. Për këtë arsye ai punonte edhe në fushën politike përkrah popullit të dhunuar nga padrejtësia. Savon-

arola e shpeshtoi punën e tij për t'i tërhequr vëmendjen popullit, që ai vetë të punonte për rikthimin e lirisë së grabitur dhe të drejtave të tij. Rreth Savonarolës filluan të mblidhen shumë njerëz, pasi te ai panë një shpëtues me mendime të shëndosha e me qëllime të përcaktuara. Në atë kohë Firencja kishte thyer qeverinë autokrate e tirane, të përfaqësuar nga familja Mediçi dhe kishte formuar një qeveri të re. Anëtarët e asaj qeverie ishin prej popullit. Kjo u realizua sipas pikëpamjes së Savonarolës dhe me orientimin e tij. Ja një nga fjalimet e tij të asaj kohe: "Vullneti i Zotit është fshirja e gjurmëve të së kaluarës, përtëritja e sistemeve të Firences në atë mënyrë që të mos mbetet asgjë nga zakonet, ligjet dhe nga sistemet e qeverisë së vjetër tirane. Sundimi i tiranëve në Itali gjithmonë çon në rezultate më të këqija, prandaj sistemi qeverisës më i mirë, që na përshtatet ne, është qeveria kombëtare popullore. Mjerë Firencja, nëse do të zgjedhë një tiran, që të sundojë mbi të me anë të pushtetit! Fjala shtypës do të thotë: burrë i keq, i poshtër dhe pushtues i të drejtave të popullit të tij."(1) Gjithashtu, prej fjalëve të tij të larta, në lidhje me kuptimin e vullnetit të popullit e të frymës qeverisëse, është fjalimi me të cilën ai iu drejtua anëtarëve të qeverisë popullore: "Këtë parim bëjeni bazë për qeverinë tuaj të re: Asnjë person nuk fiton asgjë të dobishme pa vullnetin e popullit dhe vetëm populli ka të drejtë të zgjedhë qeveritarët e të nxjerrë ligjet."(2) Nëkëto fjalë është njëra prej bazave, mbi të cilëndo të ngrihet revolucioni i madh. Sa i bukur është ky përkufizim i shkurtër për qeverinë! Në këtë përkufizim Savonarola ka vënë të gjitha mendimet që kishte në mendje e gjithë dashurinë që mbante në zemër: "Qeveria është si babë në raport me popullin."(3)

---

(1) Savonarola, autor Hasan Osman, f. 117.
(2) I njëjti burim, f. 118.
(3) I njëjti burim, f. 122.

Savonarola u bëri thirrje qeveritarëve të taksojnë pronat e fisnikëve dhe të anulojnë kreditë e taksat shtypëse. Për herë të parë në historinë e Italisë taksohen pronat e klasave të privilegjuara. Para Savonarolës, të privilegjuarit kurrë nuk kishin paguar taksa për pronat e tyre të mëdha, pasi grabitja dhe vjelja me forcë e pasurive ishte e kufizuar vetëm mbi një klasë. Gjithashtu, anëtarët e qeverisë së re, me thirrjen e Savonarolës, treguan tolerancë ndaj armiqve dhe në këtë kuadër doli një falje e përgjithshme për përkrahësit e regjimit të kaluar dhe asnjë person nuk u trajtua keq.(1) Me këtë veprim Savonarola tregoi

se qëllimi më i lartë i qeverive e i regjimeve duhet të jetë përmirësimi i gjendjes së njerëzve dhe jo hakmarrja kundër tyre. Më pas murgu i madh u kthye të trajtojë problemin shkatërrues të kamatës. Edhe për këtë çështje ai gjeti një zgjidhje, në të cilën nuk do të kishte viktima mes njerëzve. "Ne shikojmë se në më pak se një vit u zhdukën të gjitha gjurmët e sundimit shtypës dhe në Firence filloi të ndihet mirësia e qeverisjes së lirë demokratike. Në Firence u bënë ndryshime të reja kushtetuese, pa u derdhur asnjë pikë gjak, megjithëse njihej si vendi i turbullirave politike të ashpra dhe e gjitha kjo në sajë të këtij murgu të thjeshtë, i cili nuk kishte forca ushtarake dhe as ndonjë kolltuk zyrtar në qeveri, por ishte shpirti i popullit e vënësi i ligjeve. Ai mundi të zotërojë zemrat e njerëzve nga lartësia e podiumit në një mënyrë që nuk i gjendet shembull në historinë e vullnetit njerëzor. Për të gjitha këto, Savonarola konsiderohet ndër burrat e mëdhenj që dhanë ndihmën e tyre në vënien e themeleve të republikave të lira në histori."(2)

Shoqata Flladi

(1) Savonarola, autori Hasan Osman, f. 123.
(2) I njëjti burim, f. 125.

Savonarola, edhe pse ndërtoi në Firence demokracinë me themele të shëndosha, e vazhdoi punën e tij për ndryshimin e moraleve të kohës. Qartësia e tij shpjeguese dhe e rrallë, ngrohtësia e zemrës, sinqeriteti i tij i natyrshëm, thjeshtësia e tij e pa imagjinueshme dhe ndjenja e mëshirës së gjerë që ai manifestonte, bënë që ai të ishte tolerues, të falte e të dashuronte ashtu siç do kristianizmi i vërtetë i Mesijhut. Të gjitha këto punë patën një efekt të madh në shpirtrat e bijve të Firences, të cilët hoqën dorë nga kumari, nga vrasjet, nga mëkatet, e nga lojërat e kota ku ishin zhytur. Savonarola nuk vonoi të kërkojë ndihmën e bijve të Firences, që bashkërisht të punonin për të ndryshuar moralet e kohës. Savonarola bënte thirrje që të kishte pajtim, vëllazëri, dashuri mes njerëzve, bashkëpunim të ndërsjellë dhe ndër bijtë e popullit të mos kishte nevojtarë, të varfër e të dhunuar nga padrejtësia. Nga thirrjet e tij të sinqerta u ndikuan edhe artistët e Firences, të cilët ndërruan stilet e tyre në pikturë e në skulpturë, sidomos Mikelanxhelo.(1)

(1) Mikelanxhelo: skulptori më i madh i botës, si dhe nga piktorët e poetët më të mëdhenj të botës. Monumentet e tij të pavdekshme konsiderohen pararojë e prodhimtarisë më të bukur krijuese të njerëzimit në fushën e arteve. Veprat e Mikelanxhelos dallohen për një karakter dhembjeje të thellë, për guxim të flaktë, për forcë e për ashpërsi të madhe, për shpirtin revolucionar dhe për bukuri mahnitëse.

Por nuk kaloi shumë kohë dhe Firencja u bë pre e partive të reja ven-

dase, të cilat luftonin qeverisjen republikane që kishte vendosur Savonarola. Partia më e rrezikshme ishte partia e fuqishme, që njihej me emrin "Arribati". Ishte partia e bankierëve dhe e atyre që zotëronin pasuri të mëdha, parti e atyre që i shkaktonte dhembje qeverisja e popullit dhe që e zemëronte prania e Savonarolës. Këta njerëz filluan të sulmojnë Savonarolën dhe të punojnë që njerëzit të mos mblidheshin rreth tij. Me këtë veprim ata po shtronin rrugën për të asgjësuar fizikisht Savonarolën. Aq sa punonte partia "Arribati" për të mbajtur nën vëzhgim sundimin e popullit dhe udhëheqësin e tij, Savonarolën, po aq të kujdesshëm ishin edhe pasuesit e murgut të madh për të ndjekur mësimet e tij dhe për t'ëruajtur atë e qeverinë popullore në kohë rreziku.(1) Pas një sulmi të armatosur, nën komandën e familjes Mediçi, sulm të cilin Savanarola e shpartalloi, murgu revolucionar pati kujdes të veçantë t'i bënte të qartë popullit rreziqet e tiranisë e të tiranit.(2) Nga perlat e tij, të asaj kohe, është përshkrimi që i bën tiranisë: "Fjala tiran do të thotë njeriu më i keq, njeri që punon për rrëmbyer të gjitha sendet për vete dhe nuk i jep të tjerëve asnjë send. Tirani është armiku i Zotit e armiku i njerëzve. Tirani është mendjemadh, i pangopur dhe ka dëshirë të madhe të kënaqë epshet e tij. Meqenëse këto veprime janë bazat e të gjitha poshtërsive, në tiranin gjenden të gjitha poshtërsitë që mund të gjenden te njeriu.

(1) Savonarola, f. 151.
(2) I njëjti burim, f. 157-158.

Në këtë udhë, të gjitha shqisat e tiranit shpërfytyrohen: sytë e tij prishen, ngaqë shikojnë në imoralitet, veshët e tij prishen duke dëgjuar elozhe që i thuren dhe kështu me radhë të gjitha shqisat e tjera. Tirani i jep ryshfet gjykatësve, vjedh vejushat e jetimët dhe i bën padrejtësi popullit. Ai do vetëm ata që i zbukurojnë mashtrimet që ai i bën njerëzve. Në çdo vend tirani ka spiunë. Ai dëshiron që të gjithë para të tij të tregohen të turpshëm dhe të jenë robër të tij. Nga sa u tha, rezulton se aty ku ka tiran, asnjë njeri nuk ka mundësi të punojë e të flasë në liri. Tirani dëshiron të qeverisë të tjerët me forcë, gjithmonë do që të jetë më lart se të barabartët me të, madje edhe mbi ata që janë ku e ku më të mirë se ai. Duke pasur parasysh se tirani e ka të pamundur të vazhdojë në këtë gjendje, ai e di se nuk mund të bëjë realitet dëshirat e tij pa para të shumta, prandaj çdo tiran është rrëmbyes e vjedhës. Tirani nuk vjedh vetëm princi-

patën, e cila është e gjithë popullit, por edhe atë çka i takon gjithë popullit. Meqenëse qëllimi i tiranit është i keq, patjetër që çdo gjë, që del prej tij, do të jetë e keqe. Sido që të jetë gjendja e tiranit, ai, në mënyrë absolute, nuk ka mundësi të mendojë, as të kujtohet, as të bëjë ndonjë veprim, por ai vepron vetëm kur është keq, madje edhe kur bën ndonjë punë të mirë, me siguri që nuk e bën për bamirësi ose ngaqë ka dëshirë të bëjë punë të mirë. Jo, ai e bën punën e mirë vetëm që të fitojë emër të mirë e të afrojë miq. Të gjitha këto i bën me qëllim që të ruajë gjendjen e shprishur në të cilën është. Djalli është engjëlli i tiranëve. Tirani, edhe kur thotë diçka të vërtetë, nuk mendon asgjë përveç së keqes, ose kur bën diçka, që nga jashtë duket punë e mirë, përsëri e bën me qëllim të keq. Gjithashtu, tirani përpiqet të hiqet si njeri fetar e i përkushtuar në adhurimin e Zotit, por në të vërtetë ai bën vetëm punë të dukshme, si për shembull: shkon në kishë, bën disa bamirësi, ndërton disa kisha e kupola apo me urdhër të tij kryhen gdhendje e zbukurime në kisha dhe të gjitha këto ai i bën vetëm për t'u dukur. Nga ana tjetër, ai e prish fenë me rrëmbimin e të mirave duke ia dhënë ato pasuesve e lajkatarëve. Për të gjitha këto, bëj kujdes o Firence, që në ty të mos dalë ndonjë tiran, i cili është shkaku i të gjitha mëkateve që bën populli. Edhe ti o qytetar, që ndjek tiranin, bëj kujdes se gjuha jote do të lidhet kur të flasësh me të, si person do të jesh i nënshtruar ndaj tij. Gjithçka që ke, në pronësinë tënde, do të jetë në dorën e tij, ti do të rrihesh me kamxhik. Pavarësisht nga kjo, do të jesh i detyruar të falënderosh tiranin." Kur ti hedh një vështrim të kujdesshëm në logjikën e këtij murgu të madh dhe në përshkrimin që ai i bën psikologjisë së tiranit e sundimtarit autokrat, si dhe psikologjisë së atyre që e rrethojnë atë dhe pastaj të hedhësh një shikim fare të shkurtër mbi gjendjen e individëve që janë nën tiranët, do të kuptosh gjenialitetin e këtij murgu, do të kuptosh bazat themelore të përbërjes së shtetit, detyrën e sundimtarit dhe të drejtat e popullit. Ai popullin e dëshiron të lirë, të pasur e që të gëzojë të mirat e tokës. Më pas do të kuptosh lidhjen e ngushtë mes parimeve të tij dhe parimeve që do të dilnin prej Revolucionit të madh të shekullit të tetëmbëdhjetë. Të këshilloj të mirën me këto bredhje nëpër shekujt e tiranisë, fanatizmit, feudalizmit, gjendjes së mjeruar dhe nëpërkëmbjes së të drejtave të masës, gjithashtu të këshilloj të mirën me zgjuarsinë e rrallë të Savonarolës, duke ditur se nga përkthimi fjalimet e tij humbin shumë nga forca e vet. Reformatori i madh vazhdoi punët e tij me seriozitet e vrull, pa u merako-

sur për komplotet që thurnin kundër tij drejtuesit e gjykatave të inkuizicionit, ashtu siç nuk merakosej për veprimet e princërve kundër tij e as për vëzhgimin me të cilin e rrethonte papa Aleksandër Borxhia. Ndërkaq ai shpallte se ruajtja me kujdes e interesave të masës është detyra numër një e qeverisë dhe se nëpunësit në shtet duhet të ishin vetëm të aftët e ata që e meritonin dhe jo për konsiderata partiake, personale e familjare. Në atë kohë politika e papës synonte eliminim e Savonarolës, i cili po zbulonte të vërtetën e klerikëve të kohës së tij, gjithashtu politika e papës synonte sundimin absolut mbi qeverinë e Firences me anë të princërve të saj të mëparshëm të familjes Mediçi. Meqenëse Savonarola ishte mbrojtës i republikës në Firence dhe shpirti i regjimit të ri, zemërimi i papës kundër tij ishte i dyfishtë dhe, nën pushtetin e këtij zemërimi e pas dështimit të sulmeve të armatosura që ndërmori familja Mediçi më parë kundër Firences – sulme që i shpartalloi ushtria e formuar nga Savonarola, papa dërgoi forcat e tij për të sulmuar qytetin. Banorët e Firences i thyen keq forcat e papës që u kthyen të shpartalluara e me shpresa të humbura. Ndërkaq, Savonarola vazhdoi të ngrejë lart flamurin e lirisë para tiranisë së papës e të familjes Mediçi, e cila e përsëriti sulmin edhe një herë tjetër me shtytjen e me ndihmën e papës, por dështoi edhe këtë herë. Savonarola e shtoi ashpërsinë e sulmeve kundër Aleksandër Borxhias, klerikëve, princërve e shtypësve, por njëkohësisht shtohej edhe urrejtja e mllefi i tyre kundër tij. Papa punoi për eliminimin e tij me atentat më shumë se një herë, por nuk pati sukses në këto veprime. Më pas papa e ndaloi Savonarolën të predikonte, por ai nuk ndaloi, papa e kërcënoi me shkishërim, por ai nuk pyeste për kërcënime. Papa u mundua të fshehë të vërtetën e synimeve të tij politike dhe dëshirën e tij të madhe për të sunduar në Firence, por Savonarola i demaskoi këto synime e këtë dëshirë dhe shpalli se ai nuk kishte frikë asnjë. Aleksandër Borxhia u përpoq të korruptonte Savonarolën dhe të blinte ndërgjegjen e tij. Për këtë dërgoi te ai personin që do t'i propozonte atij kapelën e kardinalit. Murgu revolucionar u habit nga ky propozim i befasishëm, të cilin e hodhi poshtë, duke shprehur keqardhjen e tij të madhe që papa përdorte korruptimin për ta tërhequr në anën e tij. Savonarola i tha të dërguarit të papës: "Thuaj zotërisë tënd se përgjigjen time do ta marrë në predikimin tim të ardhshëm!" Në "predikimin e ardhshëm" ai sulmoi papën dhe korrupsionin. Prania e këtij murgu kryengritës u bë rrezik real për papën e për klerikët,

për princat në Itali e jashtë saj, të cilët ai filloi t'i cilësojë tiranë e të degjeneruar. Njoftimet rreth Savonarolës zgjuan interesimin e gjithë njerëzve në shumë anë të botës, prandaj princat e Italisë filluan t'i shkruajnë atij duke e marrë me të mirë, me qëllim që të afroheshin me të. Te Savonarola mbërrinin letrat e admiruesve të tij nga Gjermania, Franca e Anglia. Edhe sulltani kërkoi të përktheheshin në gjuhën turke predikimet e tij. Papa e njerëzit e tij u morën seriozisht me ngritjen e kurtheve kundër tij. Papa u tha atyre: "Çdo të ndodhte kur unë të propozoj nxjerrjen e ligjeve që punojnë për mirëqenien e popullit e për lirinë e tij? Ata njerëz do të më gjuanin me gurë për shkak se unë bëra një punë të mirë."(1) Qëndrueshmëria e Savonarolës shtonte flakët e zemërimit të papës për dënimin e tij dhe për eliminimin e republikës që kishte themeluar Savonarola. Me këtë veprim ai dëshironte të shtronte rrugën para bijve të tij për sundim e qeverisje. Lufta ndërmjet papës e qeverisjes autokratike absolute, nga njëra anë dhe Savonarolës e republikës popullore nga ana tjetër, kishte arritur pikën më të lartë të ashpërsisë dhe konflikti kishte hyrë në një fazë të re dhune e ashpërsie, prandaj Savonarola ngrihet e u thotë masave: "Përse gjithë kjo luftë e shpallur kundër meje? Cili është shkaku për këtë luftë? Asgjë përveç faktit që unë zbulova korrupsionin e të poshtërve. Klerikët, me të vërtetë janë larguar nga Zoti. Tani klerikët flasin gjithmonë e në çdo vend për fëmijët e tyre.(2) Ç'të bëjë prostituta? Ajo është ulur mbi fronin e Solomonit dhe i fton pranë saj të gjithë njerëzit. Ai, që është pranë tij, shkon dhe e përshëndet e i mundëson të bëjë ç'të dëshirojë, kurse ai, që përpiqet të bëjë një punë të mirë, largohet menjëherë. Jezusi, Mesijhu ka shërbëtorë besnikë në Gjermani, Francë e Spanjë. Ata trashëgojnë këtë të keqe, ata më dërgojnë pështpëshe në veshët e mi dhe unë u them atyre: "Qëndroni të fshehur derisa të dëgjoni thirrjen. Unë tani jam këtu, sepse Zoti e populli më kanë vënë në këtë vend,

(1) Savonarola, f. 180.

2) Ai ka qëllim papën falsifikator, Aleksandër Borxhian, i cili fliste e shkruante për fëmijët e tij pa pikën e turpit.

por shumë shpejt do të lëshoj britmën gjëmuese në të gjitha anët e botës kristiane dhe kisha do të tronditet nga gjëmimi i asaj britme." Shumë prej tyre thonë: "Vendimi i shkishërimit është gati të dalë." Unë përsëris para jush se në të vërtetë priten shumë vendime shkishëri-

mi. Unë nuk kam frikë asnjë e nuk i trembem asnjë sendi. Unë nuk bëj asnjë të keqe. Do t'i përgjigjem vendimit të shkishërimit e do të bëj që shumë fytyra të zverdhen nga rrëqethja. Unë e di se atje në Romë gjendet një person(1), i cili punon pa ndërprerje kundër meje, megjithëse në këtë punë atë nuk e shtyn entuziazmi i tij fetar. Ai më urren mua jo për ndonjë gjë, por për faktin se ai ecën mbi qafat e fisnikëve e princërve."(2) Një guxim i tillë, në historinë e njerëzimit, njihet në fare pak vetë. Në shkallë më të ulët se guximi i tij vjen guximi i Volterit, tronditësi i fronit. Autokracia në kohën e Volterit ishte më e lehtë e më pak e dhunshme. Kur papa shpalli vendimin e shkishërimit, Savonarola shkroi disa proklamata dhe i shpërndau te njerëzit. Në to thuhej: "Vendime të tilla, të padrejta, nuk janë gjë tjetër përveçse agresion. Ligji i natyrës na detyron që forcën ta sprapsim me forcë. Në mënyrë të veçantë rruga jonë në gjendjet që po vuajmë e justifikon largimin e veprave të turpshme. Është detyra jonë të ndriçojmë mendjen e atij që beson se papa është Zoti dhe se papa ka fuqi mbi tokë e në qiell."(3)

(1) Ka qëllim një murg lajkatar që quhej Mariano Daknazano, i cili ishte armik i Savonarolës.
(2) Savonarola, f. 182-184.
(3) I njëjti burim, f. 192.

Savonarola predikon dhe i përshkruan klerikët e kohës së tij: "A nuk mblidhen rreth tyre shërbëtorët e njerëzit e besueshëm? A nuk rrethohen ata nga kuajt e qentë e gjahut? A nuk janë pallatet e tyre të mbushura me sixhade, mëndafsh, parfume? Makutëria e tyre nuk ka kufi. Ata bëjnë çdo gjë për floririn, u bien kambanave për gjërat që dëshirojnë, kërkojnë vetëm para, prandaj ata shesin të gjitha sendet." Duke predikuar para popullit të Firences, Savonarola tha: "Përse ata në Romë janë ngritur kundër meje? A mendoni se kjo është për shkak të fesë? Në asnjë mënyrë! Në të vërtetë ata përpiqen të zhdukin qeverinë tonë dhe punojnë që të shtrijnë tiraninë e tyre edhe mbi ne. Kur të asgjësohet jeta e mirë, që ndërtuan mësimet tona, ata nuk do të interesohen për asgjë. Klerikët e ditëve tona janë bërë rrogëtarë të sundimtarëve e të princërve. Ata dridhen nga fjala e vërtetë. Ju i rishikoni ligjet tuaja dhe i përmbysni ato në përputhje me qëllimet tuaja: të paligjshmen e bëni të ligjshme dhe vendosmëria juaj në këtë drejtim arrin deri në gradën e tregtisë për pastrimin e shpirtrave. Ligjet e mira vihen për qëllime të mira dhe mbi këtë bazë ato duhet të jenë në përputhje me logjikën.

Eja o prift ose murg dhe unë do të të vërtetoj se ti i ngjan një figure të ngjyrosur pa asgjë të mirë në brendinë tënde.
Kur qëllimi i ligjit është jeta e mirë, atëherë vlera e tij është konstruktive. Aty ku punët janë të mira, edhe ligji është i mirë; aty ku punët janë të këqija, nuk mund të ketë ligj të mirë. Nëse ndonjë do të më pyesë: "Ç'do të bësh kur e gjithë bota të vijë kundër teje?" Unë i përgjigjem: "Do të qëndroj i patundur në vendim tim, sepse mësimet e mia janë mësime të jetës së mirë dhe për këtë ato janë të ardhura prej Zotit. Vendimi i shkishërimit është në kundërshtim me jetën e mirë, prandaj ai është i ardhur prej djallit. Unë u them se këto vendime janë të lira…ato nuk kanë vlerë."(1)
Savonarola vazhdoi të bindë popullin e Firences se shtypja që ushtrojnë klerikët ndaj tij, me në krye papën, nuk do të thotë shërbim për fenë e mbrojtje e saj, ashtu siç mashtrojnë ata. Mbrojtja e fesë është vetëm një perde e trashë, prapa së cilës ata fshehin lakmitë e tyre materiale, fshehin makutërinë e çjerrjet e tyre për pasuri e pushtet. Savonarola pohonte se punët e dala nga fanatizmi i klerikëve ishin të orientuara drejt një qëllimi kryesor, drejt përfitimit me anë të shpëtimit prej çdo njeriu që i fliste popullit për të drejtat e tij dhe që vinte gardhe e prita në rrugën e përfituesve. Mëria e papës, kundër murgut filozof, vinte duke u shtuar, prandaj ai nuk gjeti rrugë tjetër përveç kërcënimit të Firences me nxjerrjen e vendimit për shkishërim të shtetit, nëse shteti nuk i dorëzonte papës Savonarolën.

---

(1) Savonarola, f. 196-198.

Debatet mes anëtarëve të qeverisë së Firences u zgjatën shumë. Pjesa më e madhe e tyre ishte për zbatim të kërkesës së papës. Në një gjendje të tillë nuk mungoi të dalë në sipërfaqe edhe partia "Arribiati", të hidhej kundër tij së bashku me të tjerët. Klerikët i ngazëlleu entuziazmi kundër tij dhe filloi të krijohet grupi armik. Tragjedia e murgut të madh hyri në një fazë të re, më të dhimbshme, kur ai u drejtua për në gjykatën e shenjtë. Përkrahësit e tij ishin dobësuar ose ishin vrarë. Atë e dorëzuan në dhëmbët e ujqërve, pikërisht atyre që ai u kishte hequr mjerimin e tiranisë dhe për të cilët kishte formuar qeverinë demokratike popullore. Për ata ai kishte krijuar mjedisin për jetë aktive të ndershme e një mjedis pajtimi, të cilën e kishte ndërtuar mbi lirinë, tolerancën dhe vëllazërimin. Savonarola i madh u çua në gjykatë së bashku me dy përkrahës të tij murgj: Domeniko dhe Silvestro. Në fillim torturuan Savon-

arolën. Ata e torturuan Savonarolën me "kujdes të veçantë". Që në rininë e hershme ai ishte trup dobët, por vitet e luftës e dobësuan edhe më shumë. Trupi i Savonarolës nuk i mbajti dot dhembjet e torturave, humbi plotësisht ndërgjegjen dhe filloi të rënkojë me zë, që do të kishte çarë edhe shkëmbin e shurdhët. Ata e përsëritën torturimin e tij, por ai i përgjigjej armiqve të vet se mësimet e tij ishin të vërteta dhe se ata ishin naivë. I kërkuan që të thoshte të kundërtën, por ai refuzoi, i dhanë një letër që të shkruante pohimet e veta, por ata e grisën letrën e shkruar prej tij, sepse ajo nuk përputhej me qëllimin e tyre. Ata sajuan argumente që vërtetonin dënimin e tij. Shumë fjalë të tij i deformuan, shumë "Po" të tij i ndërruan në "Jo", ose bënë të kundërtën; madje shtuan fjalë që ai kurrë nuk i kishte thënë dhe hoqën paragrafë të tërë nga fjala e tij. Kur ata e pyetën Savonarolën për ndërhyrjen e tij në punët e qeverisë, ai u përgjigj me trimëri e me vendosmëri: "Unë kam luftuar tiraninë dhe kam mbrojtur popullin."(1) Përkohësisht u çua në burg në pritje të një gjykimi të dytë. Gjatë kësaj kohe armiqtë e Savonarolës deshën ta diskreditonin edhe para syve të popullit, me qëllim që të mos ngriheshin përkrahësit e tij të shumtë, të cilët do të dëgjonin thirrjen e nderit e të ndërgjegjes në kohën kur armiqtë e Savonarolës të zbatonin atë që kishin vendosur kundër murgut të madh, tanimë të prangosur. Ata po hakmerreshin kundër tij, pa respektuar asnjë ligj e asnjë grimcë nga morali njerëzor. Ishte e natyrshme që ata do të kurorëzonin me sukses punën për të cilën ishin munduar aq shumë.

---

(1) Savonarola, f. 222-224.

Gjyqi i Savonarolës u bë për herë të dytë. U rikthyen seancat e marrjes në pyetje, u rikthyen torturat, por kësaj here ato qenë më të ashpra e më të frikshme. Pastaj njerëzit e gjykatës torturuan dhe morën në hetuesi murgun Domeniko, por ai tregoi të njëjtën trimëri që kishte treguar edhe mësuesi i tij i madh. Të njëjtën gjë bënë edhe me murgun Silvestro. Edhe në burgun e tij të errët, Savonarola vazhdoi të shpalosë prirjet e tij për rrugët e gjera që hapeshin para popullit. Ai tregonte gjendjen e njerëzve në punët e këqija dhe dëshirën e tyre për moral e ndërgjegje. Ai ekspozonte kapituj nga jeta e tij e sinqertë dhe jetën prej mëkatesh që ata bënin. Ku është ai tani? Ku janë ata? Ai është këtu i kërrusur në këtë qoshe të errët, duke rënkuar prej dhembjeve të torturave e duke pritur të pijë kupën

e vdekjes prej duarve të atyre që notojnë në pasuri, në autoritet, injorancë, pushtet, por ai e pret vdekjen edhe nga kokëtrashësia e njerëzve. Atë e ka rrethuar hidhërimi nga të gjitha anët. Zemra i është mbushur me vrer! Është mbështjellë në vetvete dhe pret se ç'do të bjerë mbi të. Savonarola u gjykua për herë të tretë dhe u tortura më shumë nga sa ishte torturuar më parë. Papa kërkoi zbatimin e vendimit me shpejtësi dhe një mbrëmje Savonarolës iu lexua vendimi, të cilin ai e mori me qetësi. Vendimi u lexua edhe për dy nxënësit e tij dhe vendimi ishte që të tre burrat të digjeshin në zjarr. Savonarola kërkoi të takohej me dy nxënësit e tij dhe kjo kërkesë u pranua. Ata u takuan në sallën e kuvendit të popullit, e cila ishte ndërtuar me propozimin e vetë Savonarolës. U takuan natën. Dalja e Savonarolës, me fytyrën e tij të guximshme, para Domenikos e Silvestros, qe e mjaftueshme që të forconte vendosmërinë e të dyve. Ajo fytyrë ndriçonte errësirën që ishte para tyre. Ata ndien siguri pranë këtij ati të dashur e të mëshirshëm.(1) Folën fare pak dhe pastaj u ndanë, secili për në burgun e vet.

(1) I njëjti burim, f. 229.

Mëngjesin e së nesërmes, të tri murgjit i nisën drejt sheshit të zjarrit, ku u vranë e u dogjën në praninë e masave të popullit. Kur zjarri akoma nuk e kishte përpirë Savonarolën dhe dy shokët e tij, ata të partisë "Arribati" nxitën disa kalamaj që t'i qëllonin me gurë. Mbeturinat e trupave të tyre u flakën në ujërat e lumit Arno nga lartësia e urës së vjetër. Hasan Osmani, në librin që ka shkruar për Savonarolën, thotë: "Ja kështu papa gjeti rastin më të lehtë për të shtrirë pushtetin e tij mbi Firencen dhe nxiti djalin e tij, Çezare Borxhian, të sulmonte tokat e principatës së Toskanës. Madje u përpoq të kthente familjen Mediçi në Firence dhe për këtë qëllim, Çezari, filloi të shtyjë qytetet e Toskanës që të ngriheshin kundër Firences. Ky ishte dënimi që mori Firencja nga papa, pasi ai shpëtoi nga Savonarola dhe përmbushi dëshirat me gëzim të madh." Në një vend tjetër, për vlerën e daljes së Savonarolës, ai thotë: "Savonarola është nga të parët që ka bërë thirrje për mendim origjinal dhe nga të parët që kishte kuptuar se specia njerëzore po bëhej gati të hynte në një kohë të re, por ne nuk duhet ta ngatërrojmë kohën e Rilindjes, kohën e revolucionit e kohën e përmbysjeve me kulturën e re që filloi të shfaqet, pasi u qetësua vala e nxehtësisë dhe punët u vunë në

udhë. Nga këtu Savonarola mund të quhet profeti i kohës së Rilindjes. Savonarola ishte prej atyre që i tërheq njerëzit pas vetes me jetën dhe me vdekjen, duke grisur perden e errësirës; ishte prej atyre që e çanë rrugën e tyre të panjohur mes shkëmbinjve të ashpër dhe me gjakun që derdhën ripërtërinë njerëzimin. Nëse Firencja nuk i kuptoi shërbimet e Savonarolës, nuk kuptoi anën e reformave të tij kushtetuese dhe anën e tyre demokratike, por mendoi se ishte në interesin e saj, se kishte ardhur koha që të shpëtonte prej tij, ishte plotësisht e mundur që Savonarolën ta internonte e të mos e vriste, por Firencja këmbënguli që të eliminohej simboli i lirisë dhe mësuesi i brezave që do të vinin. Ja kështu u shkatërrua njëri prej ndërtuesve të strukturave të lirisë në Firence. Asnjë zë nuk u dëgjua në mbrojtje të Savonarolës, as kur e torturonin, as kur e dogjën në zjarr, as kur mbeturinat e tij u hodhën në ujërat e lumit. Sikur ai të jetonte disa muaj të tjera, në Firence mbase do të bëhej i adhuruari i popullit edhe një herë tjetër."

Shoqata Flladi

SHEKUJT E MESJETËS NË EVROPË

4 – Rezyme

* Sundimtarët tiranë janë si kandrat e ndyra. Ata nuk jetojnë dot në një mjedis të pastër; ata i ngrenë rrjetat e tyre vetëm aty ku zotëron shkujdesja e injoranca. Mendjet e tiranëve nuk e njohin parimin e mirëkuptimit, nuk e përballojnë dot debatin për të arritur të vërtetën, sepse janë mendjeshkurtër e naivë. Kur ndonjë zë ngrihet për të mirën, atë menjëherë e ndjek nga pas kamxhiku i frikësimit dhe kërkohet që atij t'i mbyllet goja, ose të vritet.

"Islami dhe tirania politike"

Shekujt e mesjetës kanë njohur vezullime të shkurtra në errësirat e tyre. Mendjet e ndritura, në asnjë kohë nuk kanë munguar. Ata kanë furnizuar brezat e ardhshëm me fuqi për të qëndruar më lart nga sa kishin mundësi të qëndronin ata në kohën e tyre. Vlera e vërtetë e këtyre mendjeve përmblidhet në vetë qenien e tyre si parapërgatitës për daljen në dritë të kuptimit të fjalës njeri. Gjithashtu, vlera e tyre e vërtetë qëndron edhe në faktin se ata janë mure të forta të godinës së madhe njerëzore, ndërtimin e së cilës njerëzimi e filloi gur-gur, që në fillimet e tij derisa e përfundoi me duart e burrave të Revolucionit të madh. Përse ato mendje të ndritura të shekujve të mesjetës nuk i dhanë rezultatet në kohën e tyre? Përse ata qenë parapërgatitje për shpalljen e të drejtave të njeriut më vonë dhe nuk i vendosën ato në kohën e vet? Përgjigjja për këto pyetje është e thjeshtë, pasi në këto pyetje nuk ka asnjë komplikim.

Në shumë raste, fuqitë e individëve parakalojnë fuqinë e komunitetit, por fuqitë individuale janë të dala prej fuqisë së përgjithshme, prandaj edhe ato nuk kanë mundësi të dalin nga rrethi i tyre, veçse brenda kufijve të njohur. Komunitetet në shekujt e mesjetës nuk kishin aftësi, natyrisht duke gjykuar nga këndvështrimi i zhvillimit shoqëror, kurse ne kemi mundësi të bëjmë edhe vërtetime në këtë fushë. Argumenti ynë për këtë është se komunitetet në ato kohë duhej të qëndronin kundër shtypësve. Qëndresa mbaronte sapo

fillonte, duke e shtypur me forcën e komuniteteve të tjerë kryengritëse, të cilat, shtypësit i mashtronin dhe kështu ata i shkonin prapa atyre. Me ketë veprim mohonin interesat e veta të vërteta, pa ditur se ç'po bëjnë. Nga kjo anë, puna e tyre ngjan me punën e një individi që ka qëndruar mbi një grup të madh njerëzish. Ai e shpjegon humbjen jo me rezultatet e shpresuara dhe kjo për shkak të mos caktimit të qëllimit për të cilin grupi u ngrit në rrugën e asaj pune, prandaj shumë shpejt fillojnë kundërshtimet në mesin e vetë kryengritësve. Fshatarët në Francë, gjatë shekujve të mesjetës, me të drejtë hidheshin në kryengritje kundër fisnikëve e feudalëve, uzurpuesve të të drejtave të tyre dhe vazhdonin kryengritjen derisa fisnikët e feudalët mblidhnin kundër tyre forca të mëdha. Natyrisht, duke pasur mbështetje të madhe ekonomike ata i thyenin e i shpartallonin fshatarët kryengritës në mënyrën më dërmuese. Edhe italianët bënë kryengritje të ashpra kundër njerëzve të gjykatave të inkuizicionit, kur shtypja dhe dhuna e tyre u bë masive dhe kur egërsia e gjykatave hyri në fazën e hakmarrjes, atëherë ata u turrën kundër Romës, Peskajës dhe Mantos. Sulmuan burgjet, thyen dyert e burgjeve dhe nxorën prej andej të gjithë ata që ishin përgatitur për t'u torturuar e për t'u vrarë, pastaj i vunë zjarrin burgjeve e i kthyen në thëngjij e në hi. Por, cili qe rezultati? Tiranët u kthyen kundër kryengritësve me forca më të shumta, i shpartalluan kryengritësit, rindërtuan burgjet, madje e dyfishuan numrin e burgjeve, muret e burgjeve i ndërtuan më të trasha dhe në to futën më shumë viktima nga sa ishin më parë.

* * *

Kur flasim për ligjet në shekujt e mesjetës dhe për shtypjen e kryengritjeve kundër atyre ligjeve nga individë e nga grupe njerëzish, nuk bëjmë dallim mes klerikëve, klasës së sundimtarëve dhe të privilegjuarve. Në realitet dhe ashtu siç del nga çdo argument është e pamundur të bësh një ndarje mes këtyre dy kategorive njerëzish të poshtër, për shkak të pleksjes së interesave të tyre. Ligjet që nxirrnin sundimtarët e të privilegjuarit u shërbenin edhe klerikëve, po aq sa u shërbente vetë atyre që e nxirrnin; gjithashtu edhe dispozitat që nxirrnin klerikët ishin në shërbim të sundimtarëve e të atyre që gëzonin privilegje, po aq sa ishin në shërbim të vetë klerikëve, prandaj kryengritja kundër sundimtarëve do të thoshte kryengritje kundër klerikëve, po kështu edhe kryengritja kundër klerikëve do të thoshte kryengritje kundër sundimtarëve.

Për të gjitha këto, sundimtarët e klerikët bashkëpunonin dhe mbështesnin njëri-tjetrin; nuk kishte korrupsion që të mos ishte i përbashkët mes tyre, nuk kishte njeri të korruptuar në njërën anë që të mos kishte një mijë të ngjashëm me të në anën tjetër. Për këto shkaqe, ata nxirrnin ligje për të robëruar komunitete njerëzish, për t'i shtypur dhe për t'gjetur rrugët që t'imbanin në njëgjendje hutimi të përhershëm. Mbretërit, princat, fisnikët, feudalët dhe të gjithë ata që i kishin vënë vetes tituj nderi, megjithëse ishin njerëzit më pa vlerë, duke mbrojtur klerikët ruanin interesat e tyre. Ata luftonin pa hedhur asnjë vështrim të shkurtër, që të bënin dallim mes mendimtarit dhe të dhunuarit nga padrejtësia. Edhe klerikët i mbështesnin ata njerëz kokëtrashë në të gjitha krimet e mëkatet që bënin, madje derdhnin mbi ata bekime të shumta, që zbrisnin prej qiellit e që shpërthenin vrullshëm nën këmbët e tyre. Njerëzit e këtyre dy kategorive krenoheshin me regjimin ekzistues, sado të turpshme të ishin punët e tij; kurse armiq për vdekje të të dyja kategorive, në radhë të parë, ishin letrarët e mendimtarët. Sundimtarët e atyre kohëve dhe pjesa më e madhe e klerikëve kishin një "mesazh të vetëm të shenjtë" për të vrarë njerëzit në grupe dhe për të djegur në zjarr mendimtarët, për të cilët duhej të bënin vetëm një zgjidhje: ose të dorëzoheshin para dhunës së ligjit, ose të përuleshin para mendjelehtësisë së sundimtarit. Dhe kur "dilte kundër fesë" ndonjë mendimtar, me të cilët ngre kokën lart njerëzimi dhe ai shpallte se gjykatat e inkuizicionit janë forma të dhunës, bëhej detyrë e menjëhershme që ai të shkonte në zjarr. Gjykatësit e kapnin, e poshtëronin, e torturonin, e lidhnin me pranga të rënda dhe pastaj i thurnin lavde pushtetit të tyre të shenjtë, lavdëronin krerët e tyre dhe më në fund e digjnin në zjarr. Mbreti mahnitej me shenjtërinë e atyre të pastërve, megjithëse shenjtëria e tyre ishte e mbytur nga mëkatet dhe e dërmuar nga mendjemadhësia, i mblidhe klerikët, domethënë njerëzit e tij dhe i ftonte në pallat, merrte prej tyre bekimet dhe u rijepte atyre besën e tij. Dhe kur "dilte kundër fesë" ndonjë mendimtar tjetër, me të cilët ngre kokën lart njerëzimi dhe ai fliste për ndërgjegje, nder, logjikë dhe shprehej se ligji i këtij mbreti është i padrejtë, se prej tij kullon gjak, se është ligj shtypës e i urryer dhe se populli jeton në errësirën e varrit, edhe pse është mbi sipërfaqen e tokës, atë mendimtar mbreti e kapte me urrejtjen e dembelëve e me poshtërsinë e atyre që punojnë pa lënë gjurmë, por që merrnin fuqi prej qiellit. Klerikët madhështonin mbretin e i vishnin atij cilësitë më të larta, e bekonin, i lyenin rrobat e tij me vajin e shenjtë, bënin lutje për të, mallkonin djallin, gëzo-

heshin e hanin ato që kishte shtruar mbreti: pula të skuqura e peshq të llojeve të ndryshme. Në tryezën e tij kishte gjellë xheneti e pije hurish. Ata silleshin rreth mbretit si mizat e mëdha, pastaj qeshnin, kërcenin, luteshin për mbretin. Mbreti i thërriste klerikët: "Shenjtëri!"
Klerikët e thërrisnin mbretin: "Jetëgjatë!"
Përsa i përket fakteve të bashkëpunimit mes dy kategorive ato janë aq të shumta, sa nuk numërohen. Interesat e njëjta mes tyre ishin burimi i ligjeve e i legjislacioneve, interesat dhe vetëm interesat ishin "feja" që ata mbronin, kurse bashkimi për të luftuar bashkërisht diturinë njerëzore, ishte veprimi i tyre më i mirë, ishte reforma e tyre dhe simboli i përpjekjeve të tyre. Bisedat për ndalimi e punëve të mira dhe urdhri për punë të liga, ishin urdhrat më të zakonshme që rridhnin nga gojët e tyre sa herë që merrnin frymë! Patjetër që bashkëpunimi mes dy grupeve ishte rregull detyrimisht i zbatueshëm, kurse veprimet jashtë këtij rregulli ishin fare të pakta.

* * *

Me pak fjalë, shekujt e mesjetës ishin shekujt më të errët të historisë, por ishin edhe shekujt e dallimit të trimërisë në disa njerëz, ishin kohë të kthimit prapa dhe njëkohësisht ishin kohë të guximit. Sido që të jetë gjendja, historia kurrë nuk ka qëndruar kryeulur në portën e atyre kohëve, por ka vazhduar ecjen nëpër majat e thepisura të regjimeve, derisa e dorëzoi veten te humanizmi i kohëve të reja që shkëlqyen nga fundi i shekullit të tetëmbëdhjetë me shpalljen e të drejtave të njeriut. Mëkatet e kryera kundër njeriut, "Në emër të ruajtjes së fesë", ishin një dukuri e veçantë e shekujve të mesjetës. Por nuk ishte vetëm Evropa që përjetoi këtë fanatizëm të ashpër. Edhe rajone të Lindjes Arabe përjetuan shumë fanatizëm, madje edhe janë angazhuar të punojnë në fanatizëm. A nuk u ndërtuan principatat e shteteve në Lindje vetëm në emër të fesë? A nuk e shfrytëzuan sundimtarët fanatizmin e masave për të eliminuar këtë armik apo atë tjetrin prej kundërshtarëve të tyre ose që të asgjësonin deri te i fundit këtë komunitet njerëzish apo atë tjetrin, gjithnjë duke i akuzuar ata për ateizëm e mohim të fesë? Korrupsioni i çmendur, që sundonte sundimtarët e krerët e të dyja kategorive të shtypësve në Evropë e në Lindjen Arabe gjatë shekujve të mesjetës, ushqehej veçse me vrasjen e mendimtarëve të lirë, me përzënien e letrarëve, dijetarëve e të çdo njeriu me të vërtetë të madh, prej të cil-

it shpresohej mirësi. Veç kësaj, fanatizmi i tyre ushqehej me torturimin e bijve të popullit që ecnin sipas fjalës së dijetarëve e mendimtarëve. Nuk mund të gjendet shpjegim më i mirë se sa përshkrimi që ka dhënë për tiranët e Lindjes autori i librit "Islami dhe tirania politike". Përshkrimi i tij për ata përputhet plotësisht me tiranët e perëndimit, madje me tiranët e çdo vendi. Ai thotë: "Sundimtarët tiranë janë si kandrat e ndyra. Ata nuk jetojnë dot në një mjedis të pastër; ata i ngrenë rrjetat e tyre vetëm aty ku zotëron shkujdesja e injoranca. Mendjet e tiranëve nuk e njohin parimin e mirëkuptimit as nuk e përballojnë dot debatin për të arritur të vërtetën, sepse janë mendjeshkurtër e naivë. Kur ndonjë zë ngrihet për të mirën, atë menjëherë e ndjek nga pas kamxhiku i frikësimit dhe kërkohet që atij t'i mbyllet goja ose të vritet. (1) Përsa i përket kësaj dukurie të jetës në Lindje, gjatë shekujve të mesjetës, do të flasim në një kapitull të veçantë.

Shoqata Flladi

(1) "Islami dhe tirania politike" e autorit Muham'med El-Gazàlij, f. 79-80.

KOHËT E REJA NË EVROPË

1- Në rrugën e ngjitjes

* Kur ndonjëri prej heretikëve e mohonte se ishte heretik dhe kthehej në grigjën e besimit, ai nuk digjej në zjarr, por mëshirohej duke e vrarë me shpatë.

Karli V

* Ne do të luftojmë për liri deri në vdekje. Sikur prej nesh të mbetet vetëm një fëmijë, edhe ai do të luftojë për liri. Nëse ju dëgjoni që në qytet leh një qen, dijeni se qyteti qëndron. Ne do të hamë mishin e krahut tonë të majtë e do të luftojmë me krahun e djathtë dhe, kur të shikojmë se nuk kemi më fuqi të qëndrojmë, do t'i vëmë zjarrin qytetit, do ta djegim e do ta kthejmë në hi, por nuk heqim dorë nga liria jonë.

Banorët e Lidenit

Shumë shkrimtarë janë mbështetur në data të ndryshme për të përcaktuar mbylljen e kohës së vjetër dhe fillimin e Kohës së Rilindjes, kohës së re. Ky përcaktimin vazhdon të jetë i mangët, nëse për këtë nuk bëjmë ortak kohën e vjetër me kohën e re, deri në një cak hipotetik, duke zbuluar lidhjen e fortë mes kohëve. Koha e ringritjes lindi nga shekujt e mesjetës e erdhi në gjurmët e atyre shekujve, në rrënjët e saj. Këto rrënjë gjenden edhe në humanizmin e kohës së vjetër. Për të gjitha këto patjetër duhet mbajtur parasysh ajo që kemi thënë në kapitujt e mëparshëm për frymën e kryengritjeve që shpërthenin herë pas here këtu apo atje, si dhe për vezullimet e hamendjeve të ndritura në këtë vend apo në një vend tjetër të Evropës. Të gjitha këto ishin porta që vinin duke u zgjeruar, derisa të hynte një numër sa më i madh njerëzish. Nuk mund të shprehet më bukur nga sa e ka shprehur filozofi, matematikani dhe letrari francez Paskali këtë të vërtetë, që në gjysmën e parë të shekullit të shtatëmbëdhjetë: "Është detyrë që vargun njerëzor, gjatë kohëve të historisë, ta shikojmë si një njeri të vetëm, që jeton gjithmonë dhe mëson pandërprerë."

"Ky njeri i vetëm", që është i gjithë njerëzimi, filloi të dalë prej zhytjes ku ishte në sajë të përpjekjeve shumë të mëdha. Ai bëri përpara dhe hoqi prej syve të tij mbulesën e gjurmëve të natës së gjatë e të rëndë dhe filloi të shikojë trupin e tij të plotësuar, hedh shikimin e tij në sendet që ka përreth vetes dhe gjithësia vihet në lëvizje për të mirë, sidomos në shekullin e gjashtëmbëdhjetë. Italia e Franca ishin dy qendrat kryesore të asaj lëvizjeje të bekuar, që u bë realitet falë zbulimeve shkencore që u realizuan. Ishin pikërisht këto realizime që çliruan mendjen nga trysnia e besëtytnive dhe gjërave të kota, duke i prerë rrugën fjalëve të kota të klerikëve, që hiqeshin si parashikues të ngjarjeve, përcaktuan ligjet e natyrës dhe vunë themele të shëndosha për ndërtimin e qytetërimit. Gjithashtu, më pas, Italia dhe Franca dhanë ata letrarë, filozofë e mendimtarë, të cilët, qëllim kryesor të punës së tyre kishin heqjen e padrejtësive prej njeriut, si individ dhe si komunitet, shëndoshjen e mendimit njerëzor dhe ecjen me këtë mendim në rrugën e drejtë. Zhvillimi i industrive në këto dy vende, si dhe lëvizja masive e qyteteve, ku filluan të emigrojnë fshatarët e feudeve, patën një efekt të madh në orientimin e mendimit të përgjithshëm drejt protestës kundër mosbarazisë. Një efekt të tillë të madh, në këtë drejtim, pati edhe lëvizja e tregtisë së lirë, sidomos kur spanjollët zbuluan kontinentin e Amerikës. Nga Italia e Franca shkëndija e mirë u përhap në Evropë e në gjithë botën dhe vazhdoi të shtrihet gjithnjë e më shumë. Kjo shkëndijë vazhdoi të ngrihet në shkallë gjithnjë e më të larta derisa mori formën e një dielli. Shkëlqimi i këtij dielli largoi nga sipërfaqja e tij të gjitha retë, atëherë kur u shpik shtypshkronja, ngjarja më e madhe në historinë e re të njerëzimit. Gjëja e parë që dëshmoi ajo kohë ishte lëvizja për reformën fetare të drejtuar kundër tiranëve dhe ligjeve të tyre.

* * *

Reforma fetare në atë kohë synonte në qëllime shumë më të mëdha, nga sa mund të mendojmë ne sot. Në atë kohë fanatizmi fetar, domethënë zhdukja e lirisë së mendimit, pati si rezultat mbajtjen nën fre të çdo përpjekjeje që bënin dijetarët për zbulimin e sekreteve të natyrës. Gjithashtu, fanatizmi fetar preu të gjitha rrugët para mendimtarëve që punonin për krijimin e ligjeve qytetare e politike, ligje që do të çlironin njerëzimin prej robërisë së të gjitha formave dhe të gjithë emrave që ajo mund të shfaqej. Për të gjitha këto, lëvizja për reformën fetare, për të cilën ne po fla-

sim, shënon pikënisjen drejt një bote të re në historinë e Evropës e të botës. Savonarola i madh shtroi rrugën për atë lëvizje. Ai vuri themelet e caktoi qëllimet e saj, por rezultatet e sakta të lëvizjes për reformën fetare, në fillim, u realizuan vetëm në Gjermani nga dora e murgut Dr. Martin Luter. Pa dyshim që kjo lëvizje nuk qe ajo që kishte qëllim Savonarola, pasi ajo në të vërtetë qe një kthim në të kaluarën. Krerët e asaj u mjaftuan vetëm me anulimin e të gjitha ritualeve dhe kthimin në ungjill. Por rezultati më i mirë i saj ishte thirrja që bëhej për diskutim të hapur e për shfaqjen e lirë të mendimit, për zbatimin praktik e në liri të atyre mendimeve dhe për flijimin në udhën e asaj lirie. Në të vërtetë, ajo lëvizje kishte në origjinën e saj kërkesën e murgut Luter e të grupit të tij për të përkthyer Biblën në gjuhën e popullit, me qëllim që populli të kishte mundësi ta lexonte, pasi vetëm kështu do të drejtonte veten e punët e tij në rrugë të drejtë. Përkthimi i Biblës ishte veprim i ndaluar, leximi i Biblës ishte e një e drejtë që i takonte vetëm klerikëve, të cilët ia kumtonin popullit ato që ishin aty. Ishte e natyrshme që ata do t'u kumtonin njerëzve vetëm ato që punonin për të mirën e vetë kumtuesve. Shkurtimisht, lajmet nga ajo lëvizje njoftojnë për kundërshtimin që ndodhi në Gjermani mes dy shtresave të klerikëve, të cilët pa përjashtim zgjodhën që murgu Martin Luter të shkonte në Romë, të përulej para papës, t'i shpjegonte atij punën dhe të merrte prej tij zgjidhjen. Dhe murgu Luter shkoi në Romë dhe po i dukej vetja si të ishte i magjepsur nga ato që pa në qytetin e madh të romakëve. Murgu u mahnit me monumentet e qytetit, por u ndie shumë keq nga ajo që po shikonte në të. Ai pa se një numër i madh kardinalësh e peshkopësh vishnin rroba që nuk i kishin ëndërruar as perandorët romakë. Kjo pasuri e ky shpërdorim rëndonte mbi kurrizin e komuniteteve të varfër të Evropës, gjithashtu ai pa se rojet e papës mbanin freskuese të punuara me pendë palloi, të tjerë mbanin kryqe të punuara me ar e argjend, ndërsa një tjetër mbante kësulën papnore, që kishte aq shumë zbukurime me diamante të rralla, sa do të mjaftonin për të ushqyer popullin e uritur. Gjithashtu ai pa se papa i asaj kohe, Juli II rrinte mbi një fron të punuar i gjithë me ar dhe e mbartnin mbi supet e tyre disa burra, anash papës ecte një tjetër që mbante skeptrin, po prej ari dhe nga prapa shkonin kardinalët, peshkopët, princat e njerëzit e shtresës së lartë. Luteri, para se të arrinte në Romë, kishte mësuar se ky papë kishte formuar për veten e vet një ushtri të madhe, me të cilën luftoi Francën;

kishte mësuar se papa, me ushtritë e tij, i shoqëruar nga kardinalë e peshkopë, kishte sulmuar edhe qytetin italian Mirandola. Papa e vuri qytetin nën një rrethim të fortë. Pastaj, me cilësinë e komandantit të përgjithshëm të asaj ushtrie, urdhëroi të shkatërroheshin me topa muret e qytetit. Pas këtij veprimi nuk i mbeti tjetër veçse të nxirrte shpatën e të hynte në qytet, i ndjekur nga ushtarët e tij, të cilët vranë e masakruan aq sa deshën nga banorët e qytetit. Mëpas Luteri mësoi se papa i shtekthyer tëluftonte për herë të dytë kundër Francës dhe të dyja ushtritë u takuan në një shesh të Italisë, ku betën të vrarë mijëra vetë. Luteri u kthye në Gjermani me zemër të mbushur me hidhërim. Po më pas ç'ngjau? Ndodhi që vdiq papa i lartpërmendur dhe vendin e tij e zuri Leoni X, i cili gjithë kujdesin e tij e përqendroi në zbukurimin e kishave të Romës. Lulëzimi i tregtisë dhe ari që vinte në Romë nga Amerika e zbuluar rishtas e nxitën papën e ri të kërkonte sa më shumë para. Për këtë qëllim dërgoi në Gjermani një murg prej Laipzigu, të quajtur Johan Tizel, me detyrë që të grumbullonte para të tjera prej evropianëve dhe pastaj t'i fuste në thesaret e tij. Ky i autorizuar i papës nuk la vend pa hyrë dhe kudo kërkonte para, kudo që shkonte kishte truprojën dhe borizanët që njoftonin arritjen e tij në qytet. Njerëzit dilnin me mijëra, me flamuj e qiri të ndezur ndër duar. Ata e ruanin të dërguarin e papës që udhëtonte në karrocën e tij prej ari, që e tërhiqnin tri kuaj. Muzika shoqëronte ardhjen e këtij emisari të lartë. Për të thureshin vjersha me fjalë të bukura e të mbushura me lavdërime; shoqërimi i tij vazhdonte ecjen me madhështi, derisa të arrinte te kisha dhe aty ai qëndronte në një anë të altarit. Ndërkaq njerëzit pritnin me kokulur e në heshtje, që të dëgjonin fjalën e tij. Ai thoshte: "Ejani, o njerëz, dhe blini prej meje mëkatfaljen! Sot kini mundësi të shpëtoni ju vetë dhe miqtë tuaj prej dënimit të zjarrin të ferrit!" Dhe njerëzit, grupe-grupe, lëviznin të gëzuar.

Ai shikonte se vala e përdëllimit, që kishte përfshirë njerëzit, po ulej, hesht pak, qëndron për një kohë të gjatë me fytyrë të vyejtur dhe pastaj hiqet si kalorësi kur shikon njerëzit në fytyrë, me qëllim që të tërheqë vëmendjen e tyre dhe fillon të flasë përsëri: "Kur ju të blini mëkatfaljen dhe të vini paratë në këtë arkë, shpirtrat e miqve tuaj mëkatarë flurojnë nga zjarri për në parajsë!" Murgu gjerman e vazhdoi udhën e tij derisa arriti në vendlindjen e tij, në Laipzig të Gjermanisë. Qindra mijëra vetë i dilnin përpara që të blinin mëkatfaljen prej të dërguarit të papës. Murgu i kërcënonte me shkishërim ata që nuk blinin. Njerëzit i kapte frika e madhe dhe të vonuarit nxitonin për në tregun e shpëtimit të shpirtrave, që të blinin biletën që të çon-

te në parajsë. Pati njerëz që blenë mëkatfalje disa herë me radhë. Në Laipzig ndodhi diçka e rrallë, të cilën unë po e tregoj këtu, pasi në të ka ëmbëlsi dhe mendjelehtësi, por ka edhe qëllimin për të cilën po e tregojmë këtu: "Erdhi një burrë gjerman që të blinte mëkatfaljen prej të dërguarit të papës dhe i tha: "O at i shenjtë, a ke mundësi të falësh mëkatin tim që tani, e kam fjalën për një mëkat që unë kam në mendje ta bëj në të ardhmen?" Murgu, menjëherë, u përgjigj: - "Pa dyshim që mundem, sepse Papa është zotërues i tokës dhe mbajtës i çelësave të qiellit; Papa mua më ka dhënë fuqinë e mjaftueshme që të bëj ç'të dëshiroj." Atëherë burri tha: - "Meqenëse puna qenka kështu, unë shumë shpejt dua të dënoj një njeri, por shumë lehtë, nuk do të ketë prej meje asnjë mundim në asgjë, por vetëm pak. Sa kërkon o at për faljen e një mëkati të lehtë si ky?"
- "Kërkoj tridhjetë dollarë."
- "Jam njeri i varfër dhe shuma është e madhe, por unë kam mundësi të të jap dhjetë dollar!"
- "Jo, si mund të të fal unë ty mëkatin që ke qëllim të bësh – qoftë edhe ai mëkat i vogël - për kaq pak para? Gjithsesi unë mund ta shes ty mëkatfaljen për njëzet e pesë dollarë!"
Burri foli: "Unë jam i varfër, unë nuk e kam këtë shumë, por mund të të jap vetëm pesëmbëdhjetë dollarë." Murgu menjëherë tha: "Mos bëj shumë polemikë, mëkatfalja ka një çmim që dihet, nëse ti dëshiron që unë të të fal mëkatin e vogël që ke ndërmend të bësh, së paku, paguaj njëzet dollarë!" Burri foli: - "A beson o at se kjo shumë është e mjaftueshme që ti të më japësh faljen e mëkateve këtu në tokë e në qiell?"
- "Për këtë nuk ka dyshim. A nuk e di ti se unë jam i dërguari i papës dhe se unë veproj sipas vullnetit të tij dhe se vullneti i tij është vullneti i tokës e i qiellit?!"
- "Atëherë që të më qetësohet zemra, merri këto para!""
Burri u largua me mëkatfaljen në dorë. Tani ai ishte nën mbrojtjen e ligjit dhe i ishin falur të gjitha dënimet për mëkatet e vogla që do të bënte në të ardhmen. Murgu vazhdoi shitjen e mëkatfaljeve dhe mblodhi shumë para. Më pas shkoi në një qytet tjetër të Gjermanisë, që quhej Zoterbuk. Gjatë udhëtimit për në këtë qytet murgu kaloi nëpër një pyll të dendur. Ndërkaq, nga mesi i drurëve i dolën para disa pjesëtarë të një bande kusarësh. Banditët e kapën murgun, e lidhën, i morën arkat e mbushura me para dhe pastaj u larguan nëpër skutat e atij pylli të dendur. Këtu mbaroi urtësia e murgut. Atij i kishin marrë të gjitha paratë e fitu-

ara nga shitja e mijëra fletë mëkatfaljeje dhe, në këtë gjendje të alarmuar, ai shkoi të ankohet te prefekti i zonës, i cili ishte një dukë. Në gjendje zemërimi që ishte, mallkonte me zë të ndërprerë nga frymëmarrja e shpeshtë dhe thërriste me të madhe: "Më vodhën!" Pasi duka, prefekti, mori njoftim të hollësishëm për ngjarjen, u revoltua shumë, filloi të lëshojë britma të forta, dhëmbët i kërcisnin nga zemërimi, sytë sa nuk po i dilnin nga vendi dhe faqet i ishin bërë gjak të kuqe: "Si është e mundur që kusarët të sulmojnë të dërguarin e papës, Zotit të tokës e mbajtësit të çelësave të qiellit? Si mund të marrin ata paratë e papës, në vendin ku ai është prefekti i ngarkuar për të garantuar sigurinë, ai që është nga derë e madhe dhe dukë e bir duke?" Zemërimi i tij shtohej nga çasti në çast. Në këtë gjendje zemërimi, duka ngriti grushtin lart në ajër dhe kërcënueshëm tha: "Shumë shpejt unë do t'i kap kusarët dhe që të gjithë do t'i djeg në zjarr!" Kusarët u kapën, u sollën para këtij duke dhe ai i tha të parit të kusarëve:
- "Ke bërë një mëkat shumë të madh, duke sulmuar të dërguarin e papës e duke vjedhur paratë e tij, çdo të na thuash?"
- Kryetari i bandës u përgjigj: "Unë e kam blerë mëkatfaljen më parë prej vetë të dërguarit të papës, madje e kam njoftuar se unë kam qëllim të bëj një mëkat të vogël dhe ai me kënaqësi ma shiti mëkatfaljen, mori edhe paratë. Ja, ky është mëkati që unë kisha vendosur të bëja. Ja ku e ke edhe mëkatfaljen."
Duka, prefekti lexoi dokumentin e mëkatfaljes. Dokumenti i falte mbajtësit të mëkatfaljes një mëkat që ai do të bënte në të ardhmen dhe e linte atë të lirë nga çdo dënim në tokë e në qiell. Duka e murgu shikuan njëri-tjetrin me një shikim që tregonte se ata kishin humbur, sepse dokumenti i mëkatfaljes kishte veprimin e ligjit, prandaj gjykatësi nuk mund të dënonte kusarin, të cilit i ishte falur mëkati. Për më tepër, gjykatësi nuk kishte mundësi as t'i kthente paratë e vjedhura, pasi me këtë veprim, menjëherë do të binte besimi që kishin njerëzit në dokumentin e mëkatfaljes, prandaj, në rast se gjykatësi do t'i kthente paratë të dërguarit të papës, dokumenti i mëkatfaljes nuk do të kishte më asnjë vlerë. Për më tepër, kjo rënie e besimit në mëkatfaljet do të shtynte njerëzit në rrugën e lirisë, emrin e së cilës e urrente duka dhe murgu. Ja kështu, burri i varfër e i zgjuar fitoi paratë që kishte grumbulluar murgu që udhëtonte me karrocën e tij të punuar me ar e që bënte një jetë luksoze mes njerëzish të paditur.

* * *

Murgu u nis të shiste mëkatfalje përsëri nëpër tokat e Gjermanisë(1) dhe në një ditë feste, i dërguari i papës erdhi në qytetin Gutenberg, pikërisht në qytetin ku ishte murgu dr. Martin Luter. Njerëzit shkonin te Luteri, me rastin e festës, për t'u rrëfyer për mëkatet e tyre dhe që ai t'u jepte faljen e mëkateve, por Luteri u tha njerëzve: - "Unë nuk mund t'u jap faljen e mëkatit. Dhënia e faljes së mëkatit është mashtrim i madh, prandaj rruga e vetme që keni detyrë të ndiqni, nëse dëshironi të keni faljen e mëkateve, është që ju të hiqni dorë nga kryerja e mëkateve dhe të jetoni në harmoni e në kënaqësi me ndërgjegjen tuaj."
Njerëzit u çuditën me këtë murg të huaj dhe i thanë atij: - "Ne kemi liri të plotë të mëkatojmë sa të duam."
- "Kush ua dha këtë liri për të mëkatuar?"
- "Ne i kemi blerë ato prej të dërguarit të zotërisë sonë, papës. Ja ku i kemi dokumentet e faljes së mëkateve!"
Luteri, i zemëruar, i shtyri me përbuzje ato letra dhe tha: -"Këto dokumente, janë letra pa asnjë vlerë."
I Dërguari i papës mësoi për punën e këtij murgu dhe, i zemëruar nga sjellja e tij, u ngjit në podiumin e predikimit,

---

(1) Në një kapitull që do të vijë më poshtë do të shikojmë se edhe një numër kalifësh në Lindje kanë shitur dokumente falje mëkatesh me çmime të larta. Me këtë veprim ata janë barazuar në teorinë e fesë me vëllezërit e me kolegët e tyre në Perëndim.

Shtëpia Botuese Filadelfi

në kishën e qytetit. Buzët e tij u ndezën me zjarrin e shenjtërisë hyjnore dhe me zë shumë të lartë u foli njerëzve: - "Ky murg është i mallkuar, me buzë e me gjuhë. Unë kam urdhër prej zotërisë sonë e zotërisë së tokës, papës, që në çast të djeg në zjarr çdo të dalë nga feja që guxon të kundërshtojë dokumentet e mëkatfaljeve."
Zbriti nga podiumi dhe njerëzit, që ishin mbledhur aty, ishin tepër të frikësuar. Ndërkaq urdhëroi të ndizej një zjarri madh në sheshin publik, me qëllim që njerëzit të mësonin se si do të qe e ardhmja e të dalëve nga feja dhe e heretikëve. Ai shumë shpejt do të vinte në zbatim kërcënimet e tij, nëse dikush do të mendonte të kundërshtonte dokumentet e faljes së mëkateve.
Gjatë gjithë ditës në shesh u ndez zjarri dhe kur flakët e zjarrit u ngritën në drejtim të qiellit, aq sa mbushën të gjithë hapësirën, murgu Martin Luter po varte në portën e kishës një letër, në të cilën kishte shkruar me dorën e tij rreshta të shumtë. Njerëzit e panë dhe me vrap shkuan ta lexojnë atë.

Në vija të përgjithshme ata lexuan: "Ata, që janë penduar me të vërtetë për mëkatet që kanë bërë dhe në pendimin e tyre janë të sinqertë, si dhe ata, që me ndërgjegje janë të bindur për domosdoshmërinë e heqjes dorë nga mëkatet, që tani, e kanë arritur faljen e mëkateve dhe nuk kanë nevojë për dokumente falje mëkatesh!" Luteri u drejtua për në qelën e tij të manastirit, me zemër të mbushur me besim. Ai nuk e dinte se ajo letër e thjeshtë, e varur mbi portën e kishës, do të ishte shkëndija e parë për ndezjen e skëterrës së luftërave që do të përfshinin Evropën deri në anët e saj më të largëta, pasi popujt e Evropës ishin përgatitur të luftonin për pavarësinë e mendimit dhe për të përshkuar shtigjet e lirisë. I dërguari i papës e hoqi letrën që kishte shkruar Luteri dhe me atë në dorë shkoi në qytetin Frankfurt, ku e dogji në mënyrë ceremoniale, duke thirrur: "Do të djegim në zjarr këtë të dalë nga feja, ashtu siç po djegim këtë copë letër." Ndërkaq, të gjithë murgjit, në çdo vend të Gjermanisë, thërrisnin me të madhe: "Ky i dalë nga feja nuk meriton të jetojë asnjë çast të vetëm!" Luteri vazhdoi të predikojë te njerëzit dhe të quajë budallallëk e veprim të kotë shitjen e akteve të faljes së mëkateve. Ai sulmoi klerikët e këqij. Ndërkaq rreth tij po shtoheshin radhët e admiruesve e të përkrahësve të tij. Më pas, me këta njerëz u formuan grupe që mbartnin mendimet e tij dhe me ato mendime ata kështillonin e u flisnin njerëzve. Luteri nuk sëkëlldisej për rrezikun e përhershëm që i rrinte mbi kokë, por vazhdoi punën. Shkroi libra, të cilat njerëzit i lexonin në fshehtësi dhe kështu filluan të flasin me gjuhën e librave të tij, pasi njerëzit kishin ndier në to flladin e lirisë, që kishte filluar të fryjë në drejtim të tyre. Gjithashtu, ata ndienin se edhe shtypja e mëkatarëve patjetër duhej të pakësohej nën këtë dritë të re.

* * *

Le të shoqërojmë pak evropianët në rrugën e tyre të thepisur, që përshkuan deri në shpalljen e të drejtave të njeriut. Në pararojë të tyre ishte liria e mendimit, e cila shtroi rrugën për të gjithë popujt e saj. Kur partizanët e Luterit u shtuan, që të gjithë u konsideruan të dalë nga feja dhe heretikë, ndërkaq gjykatat e inkuizicionit filluan përndjekjen e ashpër e të pandërprerë kundër tyre. Në ato kohë, shumë mbretër të Evropës, princa, fisnikë e feudalë të saj i mënjanuan klerikët nga lufta dhe u angazhuan vetë në përndjekjen e partizanëve të Luterit. Me këtë veprim ata donin të tregonin mirëkuptimin mes dy grupeve.

Kështu u vepru anë Gjermani, Spanjë e Holandë. Gjithashtu edhe Karli V mbajti qëndrim të vendosur kundër heretikëve e të dalëve nga feja dhe me ndihmën e mikut të tij, peshkopit të Arasit, nxori një proklamatë të çuditshme. Në të thuhej:

"Asnjë të mos botojë, të mos kopjojë, të mos mësojë përmendësh, të mos shesë, të mos blejë e të mos shpërndajë nëpër kisha ose nëpër rrugë, ose në çdo vend tjetër asnjërin prej librave të Martin Luterit, ose libra të ndonjë mohuesi tjetër!

Çdo person që lexon Biblën ose thotë diçka kundër kishës dhe mësimeve të saj, ekzekutohet!

Çdo person, që i jep ushqim një mohuesi ose mundohet të strehojë atë, ai digjet në zjarr derisa të vdesë! Mbi çdo njeri që bie dyshimi, edhe kur nuk ka bërë gjë, ekzekutohet!

Kur një person mëson diçka për ndonjë mohues dhe, për atë që di, nuk njofton menjëherë pushtetin, ekzekutohet.

Kush sjell njoftime për një mohues heretik, atij i jepet gjysma e pasurive të të akuzuarit dhe gjysma e pronave të tij.

Nëse dikush merr pjesë në mbledhjet e heretikëve dhe pastaj sjell të dhëna kundër tyre, ai gjykohet i pafajshëm."(1)

---

(1) Me shkurtime nga "Tregime të Lirisë" të Karlton Kofen, përkthyer nga Muham'med Abdul-Azijz Es'sadr.

Karli V i filloi veprimet e tij kriminale kundër lirisë së besimit e të mendimit që në vitin 1523 dhe dy viktimat e tij të para, që u dogjën në zjarr, ishin pikërisht dy murgj të ndershëm, të cilët u ngritën kundër mësimeve të klerit. Ata u dogjën në qytetin Bazel. Numri i njerëzve që vrau ky perandor gjatë viteve të zymta të sundimit të tij arrin deri në njëqind mijë vetë. Në vitin 1535, ky perandor nxori këtë urdhër të çuditshëm: "Kur ndonjë prej heretikëve mohon se është heretik dhe kthehet në grigjën e besimit, ai nuk digjet në zjarr, por mëshirohet duke e vrarë me shpatë. Kur gruaja pendohet për herezinë e saj dhe kthehet në grigjën e besimit, ajo nuk digjet në zjarr, por mëshirohet dhe varroset e gjallë." Ky urdhër, së bashku me urdhrin e sipërpërmendur, ishin ligj në Gjermani, Holandë e Spanjë plot një gjysmë shekulli. Flakët e zjarreve lartësoheshin në të gjitha anët e vendit dhe tymi i tyre mbulonte tokën gjatë 24 orëve. Zjarret qenë të shpeshta e të shumta në tokën e Gjermanisë.

Perandori vazhdoi rrëmbimin, grabitjen e shtetëzimin e pasurive të të djegurve, në atë mënyrë që do të tmerroheshin edhe shpirtrat e egërsirave. Ky perandor i urryer ia la sundimin djalit të tij të urryer, Filipit II. Perandori u nis për në Spanjë për të kaluar ditët që i kishin mbetur. Ardhjen e tij e pritën me këngë e muzikë peshkopët e priftërinjtë, për të cilët ai kishte vrarë më shumë se njëqind mijë mohues të dalë nga feja. Ata menduan ta prisnin perandorin me një ceremoni që ta kënaqnin. Për këtë qëllim ata nxorën nga burgu dyzet heretikë burra e gra, të cilët i dogjën në sheshin e qytetit Veladolida. Ky njeri i urryer, nuk do të mjaftohej me vrasjen e mijëra njerëzve e as me atë çka bënë duart e tij në Romë, të cilën e shkretoi dhe e grabiti, madje filloi të këshillojë edhe djalin e tij, Filipin II, që të bënte sa më shumë shkatërrime, grabitje, djegie në zjarr dhe vrasje, derisa në mbretërinë e tij të bekuar të mos mbetej asnjë heretik. Djali i tij nuk kishte nevojë për këshillat e babës, sepse ishte shumë më i poshtër se i ati. Ky mbret vazhdoi të ecë mbi gjurmët e së kaluarës sëzezë, por edhe popujt evropianë vazhduan të ecin në rrugën e së nesërmes, vazhduan ecjen e tyre drejt lirisë së dashur, por nën hekur e zjarr. Edhe populli paqësor e i mirë holandez i ishte nënshtruar Karlit V, i cili i kishte prangosur holandezët shumë rëndë, i kishte rraskapitur me taksa, që nuk kishte mendje t'i pranonte; kishte futur nëpër burgje dhjetëra mijë holandezë, të cilëve i shtetëzonte pasuritë, duke i etiketuar të dalë nga feja e heretikë, megjithëse ata nuk kishin bërë ndonjë faj, vetëm kishin lexuar Biblën dhe punonin që të lehtësonin tiraninë që rëndonte mbi vendin e tyre. Pikërisht, për këtë mbreti i vriste me shpatë e i digjte në zjarr. Kur Filipi II zëvendësoi babën e tij, filloi të shtrëngojë holandezët më shumë nga sa i kishte shtrënguar i ati. Dhuna dhe egërsia e tij nuk njihnin kufi. Ai i zhveshi ata nga dinjiteti dhe, në më pak se pesëmbëdhjetë vjet dogji në zjarr dhjetëra mijë holandezë. Në një gjendje të tillë, holandezët u ngritën të luftojnë për lirinë e tyre të nëpërkëmbur, prandaj Filipi rrethoi qytetin Liden, një ndër qytetet më të mëdha të Holandës. Banorët e qytetit u mbrojtën me vendosmëri, derisa mbreti i urryer u detyrua të premtojë për ata falje e siguri, nëse ata i dorëzoheshin atij. Përgjigjja e banorëve të qytetit qe një kamxhik prej kamxhikëve të lirisë, me të cilën kohët çajnë errësirën e robërisë. Përgjigjja e tyre ishte: "Ne do të luftojmë për lirinë deri në vdekje. Sikur prej nesh të mbetet vetëm një fëmijë, edhe ai do të luftojë për liri!"

Dhe e vazhdonin përgjigjen e tyre me këto fjalë të larta: "Nëse ju dëgjoni që në qytet leh një qen, dijeni se qyteti qëndron. Ne do të hamë mishin e krahut tonë të majtë e do të luftojmë me krahun e djathtë dhe, kur të shikojmë se nuk kemi më fuqi të qëndrojmë, do t'i vëmë zjarrin qytetit, do ta djegim e do ta kthejmë në hi, por nuk heqim dorë nga liria jonë." Rrethimi i qytetit u shtrëngua më shumë, gjithashtu edhe mbrojtësit e tij luftonin me më shumë vendosmëri e ashpërsi. Fëmijët po vdisnin nga uria në krah të nënave të tyre, dhjetëra gra e burra binin të vdekur në rrugët e qytetit, nënat ecnin me këmbë e me duar e shkonin në drejtim të kthesave e qosheve, që të vdisnin atje në qetësi. Ajri u mbush me mikrobet e epidemisë shfarosëse. Qyteti i Lidenit u bë një ferr i vërtetë. Pavarësisht nga kjo, banorët e tij duronin. Ata nuk dëshironin të ndërronin lirinë e tyre me ndonjë gjë tjetër përveçse me vdekjen. Sa tregim i bukur është mbrojtja e tyre e madhe për lirinë, me sa dinjitete e përfaqësuan ata ndjenjën e humanizmit të ri për të shpëtuar nga çdo lloj robërie! Banorët e Lidenit shkruan një faqe të re vendosmërie në historinë e luftës së tyre dhe në historinë e re të njerëzimit. Ata kaluan në një fazë tjetër të betejës së tyre, pikërisht atëherë kur para tyre kishte mbetur vetëm të pranonin robërimin, asgjësimin e të drejtave të tyre dhe nëpërkëmbjen e lirisë së tyre, pasi uria po i korrte në mënyrë makabre. Në këtë gjendje ata vendosën të vdisnin të gjithë së bashku dhe të mos kishte dorëzim. Prandaj ata propozuan të shembnin digat që ndalonin ujët e oqeanit dhe dallgët do të mbysnin ata vetë dhe agresorët. Nuk u vonuan shumë, por me shpejtësi hapën rrugën para ujërave që asgjësuan në të njëjtën kohë mbrojtësit dhe shumicën e agresorëve.

KOHËT E REJA NË EVROPË

2- Liria në Angli

* Çdo urë zjarri që ju ndizni dhe me ato digjni njerëzit e ndershëm, do të jetë një pishtar i madh, që do të ndriçojë njerëzit në rrugën e tyre drejt lirisë.

Një peshkop anglez

* Unë nuk e kam frikë dënimin në rrugën e lirisë sime.

Një heretik anglez

* Në këtë kohë njerëzimi njohu poetin e tij më të madh, gjeniun më të madh të letrave, Uiljam Shekspirin! Anglia njohu Kromuellin. Edhe liria njohu poetin e saj të shquar Milton, por Anglia u prek nga një sëmundje që quhej Çarli I.

Ky tregim na njofton për historinë e re të Anglisë, ditën kur në të filluan konfliktet mes traditave fetare e feudale dhe forcave të ringjallura e të rizgjuara, të cilat kishin krijuar elementë të shumtë përparimi. Ky konflikt në ishujt britanikë nuk qe më pak i ashpër nga sa qe në vendet e tjera. Në fjalën tonë nuk do të kthehemi në historinë e Anglisë gjatë shekujve të mesjetës, pasi Anglia në ato shekuj nuk ishte popull. Në të kishte vetëm bujq të robëruar në shërbim të një klase të vetme, klasës së fisnikëve. Është gabim të quajmë revolucionin e vitit 1215 si Revolucion anglez, megjithëse ai revolucion hodhi farën për parlamentin në Angli. Këtë revolucion e bënë vetëm fisnikët, me qëllim që të kishin më shumë kompetenca dhe privilegje më të mëdha. Fshatarët e bujqit, prej të cilëve do të përbëhej më vonë populli anglez, nuk patën asnjë punë në atë revolucion të fisnikëve dhe, për pasojë, nuk patën prej tij asnjë përfitim. Për të gjitha këto del detyrë që ne të shikojmë në shekullin e gjashtëmbëdhjetë, kohë në të cilën formohet populli anglez, si rezultat i lindjes së qyteteve e zhvillimit të tregtisë e industrive. Populli anglez u formua edhe si rezultat i daljes në skenë të klasës së mesme të

pronarëve të vegjël. Më vonë lindën lëvizjet për mendimin e lirë dhe lëvizjet shkencore, të cilat filluan të takohen me miqtë e tyre edhe në ishujt britanikë. Nga kjo rrjedhë e ngjarjeve rezultoi që pjesa më e madhe e popullit anglez përqafoi mësimet e Luterit, mësimet e të cilit bënin thirrje për liri të mendimit e të besimit. Kjo gjendje, në të cilën u gjendën njerëzit, ndikoi që ata të ndërgjegjësohen se edhe populli ka të drejta që nuk duhen të shkelen nga këmbët e pushteteve. Mbretëresha Mari Tjudor ndihej shumë keq, ngaqë njerëzit në vendin e saj shqiptonin me zë të lartë fjalët "Liri", "Ndërgjegje", "E drejta e njeriut për një jetë të ndershme" e të tjera parulla të kohës së Rilindjes. Gjithashtu, ajo ndihej keq edhe ngaqë i ati, Henri VIII, kishte bërë disa lëshime në favor të njerëzve dhe i kishte lejuar ata të lexonin Biblën e të përqafonin besimin që dëshironin. Nga gjendja emocionale e saj ndihej keq edhe burri i saj Filipi, djali i mbretit të Spanjës, i cili në atë kohë ishte mbreti më i fuqishëm në tokë. As kardinali Pol, ambasadori i papës, nuk ishte më pak i hidhëruar se ata të dy, ngaqë ndër njerëzit po përhapej ndjenja e lirisë së besimit. Në këtë gjendje, ata të tre u morën vesh mes tyre që të kishin një rol të rëndësishëm me heretikët. Ndërata të tre Maria ishte më entuziaste në punën për të dënuar "të dalët nga feja", sidomos kur u ul vetë në fronin mbretëror, ajo punoi për të eliminuar përfundimisht partitë politike, madje ajo vrau edhe motrën e saj, Elizabetën zemërbutë. Pas martesës së saj me Filipin e lartpërmendur, pasi ajo kishte shfaqur vendosmërinë për të zhdukur heretikët, domethënë njerëzit e lirë, ajo filloi të ushtrojë mbi popullin anglez pushtetin e Romës dhe pranimin e mëkatfaljejve, si dhe të ndrydhte të gjitha liritë. Për këtë qëllim ajo, më 30.01.1554, organizoi një ceremoni fetare, ku morën pjesë mijëra fisnikë anglezë e spanjollë, peshkopë e priftërinj. Nga fundi i ceremonisë fetare, Maria, burri i saj Filipi dhe kardinali Pol u ulën në tri frona të punuar prej ari, posaçërisht për ta. Ndërkaq kardinali u ngrit që të fliste me cilësinë e ambasadorit të papës. Pa u ngritur plotësisht në këmbë që të fliste, mbretëresha u përkul, u përkul edhe burri i saj, Filipi i Spanjës, u përkulën lordë e dukë dhe të gjithë fisnikët, disa madje u përkulën aq shumë, sa prekën tokën me ballë. Pasi kardinali mbaroi fjalën e tij para atyre njerëzve, që vazhdonin të qëndronin të përkulur, filloi t'u japë një e nga një letrat e mëkatfaljeve, të cilat ia kishte dhënë vetë papa. Pas kësaj ngjarjeje, nuk vonoi shumë që edhe në Angli të hapnin dyert e veta gjykatat e inkuizicionit, të cilat e filluan punën duke dërguar në burg një murg dijetar të quajtur Xhon Roxhers dhe një peshkop, të cilin historianët anglezë e konsiderojnë njeriun më të ndershëm e me ndërgjegjen më bujare. Ky ishte peshkopi Xhon Hober, miku i të varfërve e i nevo-

jtarëve, ishte peshkopi që bënte thirrje për reformë shoqërore, për heqjen e nevojave dhe për eliminimin e varfërisë. Më pas ky murg dhe ky peshkop dhanë ndihmën e tyre në përkthimin e Biblës në gjuhën angleze. Por këta priftërinj të ndershëm u çuan në burgjet e errëta, u torturuan dhe pastaj prej tyre u kërkua të mohonin akuzat që u ishin bërë për herezi. Ata nuk pranuan, qëndruan me vendosmëri në ato që kishin thënë, në mendimet që kishin shprehur e në qëndrimet që kishin mbajtur. Ja se ç'tha peshkopi Xhon Hober disa çaste para se të digjej: "Vazhdoni me këtë gjykatën tuaj! Çoni në zjarr burra e gra që t'i hajë zjarri. Krenohuni me forcën e pushtetin që keni, por çdo urë zjarri që ju ndizni dhe me to digjni njerëzit e ndershëm, do të jetë një pishtar i madh, që do të ndriçojë njerëzit në rrugën e tyre drejt lirisë së dashur." Në urdhrin, që kishte dalë për djegien e këtij peshkopi të ndershëm, thuhej: "Xhon Hoberi është kokëfortë, as nuk shton, as nuk pakëson, është gënjeshtar, shpifës, heretik, i ndryrë, i urryer, prandaj le të digjet në qytetin që ai e prishi me mësimet e tij të këqija."(1) Me urdhër të gjykatave të inkuizicionit njerëzit ishin mbledhur që të shikonin djegien e tij. U vërtetuan fjalët e peshkopit dëshmor; zjarri që dogji peshkopin u shndërrua në pishtarë që i ndriçonin njerëzve rrugën drejt lirisë dhe bënte që ata të fitonin fuqi të reja në mbrojtje të lirive të tyre.

---

(1) "Tregimi i lirisë" i Karlton Kofen, f. 99.

Ditën, që u dogj ky dëshmor, dielli ishte në të perënduar, kur nga qyteti Gloster e zonave për rreth tij gjëmuan zërat e "heretikëve dhe të dalëve nga feja", madje edhe zërat e atyre që kishin dyshime në vërtetësinë e mësimeve të këtij peshkopi, të cilët u bënë nxënësit më të zellshëm e më të vendosur të tij për çështjen e lirisë e të mendimit të lirë. Ja kështu gjykatat e inkuizicionit ekzekutuan një të dalë nga feja dhe krijuan brenda njëzet e katër orëve një mijë të tjerë të dalë nga feja. Gjykata e inkuizicionit dogji edhe të riun nëntëmbëdhjetë vjeçar Uiljam Hanter. Njerëzit e asaj gjykate kishin vërtetuar se ai lexonte Biblën. Ata e pyetën për disa rituale e tradita të fesë, por djali mohoi që ato të kishin ndonjë vlerë. Për këtë ai u burgos e më pas u dogj. Para se të digjej, ai tha: "Unë nuk e kam frikë dënimin në rrugën e lirisë sime." Mbretëresha fetare Mari urrente peshkopët Latimer dhe Ridëll, ngaqë kishin mendime të lira dhe mbretëresha nxori urdhrin e

saj mbretëror që ata të dy të digjeshin. Vendimi i mbretëreshës u zbatua dhe ata u dogjën në Oksford, më 16.01.1555. Më pas u dogj edhe një peshkop i tretë, që quhej Krenmar. Djegia e këtyre tri priftërinjve u bë me një urdhër, që kishte lidhje me mbretëreshën, por ata u gjykuan e u dogjën nën akuzën e daljes nga feja. Zjarret në Angli u ndezën që të eliminonin një herë e mirë pionierët e mendimit të kohëve të reja. Në zbatim të dëshirës së mbretëreshës së mirë, për të shkulur rrënjët e herezisë dhe për të zhdukur herezinë një herë e përgjithmonë, u dogjën shumë të dalë nga feja dhe heretikë. Vallë, a mundën burgjet, zjarret dhe veprimet e vrasjeve masive të largojnë popullin nga rruga e lirisë? Kurrsesi jo. Populli anglez i duroi këto veprime të urryera, por ai kishte besim në të nesërmen dhe me këtë besim vazhdoi ecjen e tij në rrugën e ngjitjes, edhe pse nën kamxhikët e dhunës e të padrejtësisë. Dita e vdekjes së mbretëreshës Mari Tjudër për popullin anglez ishte ditë feste. Në fron u vendos mbretëresha Elizabeta I, e cila lejoi lirinë e mendimit, të besimit dhe të shprehjes së pikëpamjeve, por patjetër brenda kufijve që nuk i sillnin ndonjë dëm fronit të saj. Me këtë lejim, të dalët nga feja u siguruan se tani ata nuk do të digjeshin më. Në këtë kohë bota njohu poetin e madh dhe gjeniun e artit anglez Uiljam Shekspirin, i cili i shërbeu njerëzimit nga të gjitha anët. Me artin e tij ai u paraqit njerëzve faqe nga mizoria e padrejtësia e mbretërve të atyre kohëve. Në veprat e tij shkrimtari i madh paraqit dobësitë e mbretërve, mënyrën qesharake se si i shikonin punët, intrigat që thurnin. Gjeniu i letrave i vë mbretërit e asaj kohe në lojë, ndërkaq mendjet e njerëzve filluan të hapen dhe të kuptojnë se mbretërit dhe klerikët e lartë ishin njerëz të ngjashëm me njerëzit e thjeshtë dhe se të gjithë njerëzit kanë të drejta të barabarta, gjithashtu kuptuan se liria është një e drejtë e pakontestueshme për të gjithë njerëzit. Në këtë kohë edhe shkrimtari anglez Xhorxh Botshman shkroi një mesazh për mënyrën e sundimit. Populli anglez deri në atë kohë nuk kishte dëgjuar gjë për përmbajtjen e atij mesazhi. Xhorxh Botshmani e fillonte mesazhin e tij me pyetjen: "Si është burimi i forcës?" Dhe përgjigja ishte: "Vullneti i popullit është burimi ligjor i forcës." Karlton Kofen thotë: "Ky ishte një zbulim, të cilin bota e priste. Mbase ka pasur edhe të tjerë që kanë pasur një mendim të ngjashëm, por Botshmani e pasqyroi mendimin e tij në fjalë. Nuk kishte ndonjë mbret, mbretëreshë, papë ose prift që të ishte dakord me këtë mendim të Botshmanit."

Dhe Xhorxh Botshman, në vijim, thotë: "Ky vullnet lind nga një parim natyror, instiktiv. Që të qeverisen njerëzit, duhet të kenë një qeverisës dhe duke i dhënë mundësinë që të thonë fjalën e tyre për personin që do t'i qeverisë ata. Populli ka të drejtë të zgjedhë qeveritarët e tij. Nëse qeveritarët e tij janë të korruptuar, populli ka të drejtë t'i heqë ata."(1) Ky mesazh pati efekt të madh dhe i dha një drejtim të ri opinionit publik anglez. Ajo që na gëzon, nga njoftimet rreth këtij shkrimtari, është edhe fakti se ai ka shkruar një poemë, ku satirizon klerikët e kohës së tij dhe përshkruan mujshin e tyre. Gjithashtu përshkruan neverinë e njerëzve ndaj shthurjes së klerikëve. Shkrimtarin e kapi kardinali Bejton dhe e flaku në burg si dënim për këtë krim të madh. Xhorxh Botshmani nuk kishte rrugë tjetër veçse të arratisej nga burgu e të shkonte në Portugali. Sapo vuri këmbën në Portugali, atë e arrestoi urdhri i jezuitëve dhe kështu e futën në burg për herë të dytë, por ai mundi përsëri të arratisej. Ja kështu mundi Xhorxh Botshmani të kryejë detyrën e tij në shërbim të lirisë. Nga mesi i shekullit të shtatëmbëdhjetë liria në Angli u prek nga një sëmundje e re, që quhej "Mbreti Çarli I", i njohur për ashpërsinë e tiraninë e rëndë. Në kohën e sundimit të tij ndyrë, në Angli doli një "i dalë nga feja, mohues e ateist" i quajtur Liton, i cili, si njeri me burrëri në zemër, me dritë në mendje e me dashuri për lirinë, shkroi një libër, me të cilin proteston kundër veprimeve të klerikëve të kohës së tij. Në këtë libër ai nxjerr në shesh shthurjen e korrupsionin e klerikëve: "Në të vërtetë, njerëzit kanë mundësi të jenë kristianë të mirë pa kërkuar ndihmën e besëtytnive të pjesës më të madhe të priftërinjve." Mbreti e dënon shkrimtarin si më poshtë:
"E para: Të paguajë gjobën prej njëqind mijë gine.

---

(1) Referohu në "Tregimi i lirisë", f. 108.

E dyta: T'i pritet njëri vesh deri në bazë.
E treta: T'i pritet lëkura.
E katërta: Pasi Litoni të shërohej nga prerja e veshit e nga plagët e ndryshme të shkaktuara nga prerja e lëkurës, t'i pritej veshi tjetër dhe përsëri t'i pritej lëkura.
E pesta: Pasi të jenë plotësuar të gjitha këto dënime, Litoni të mbahet

në burg për gjithë jetën, nëse me të vërtetë i kishte mbetur më jetë."(1)
Prej këtij dënimi monstruoz klerikët i përshkoi një tral-lisje dehëse, e shkaktuar nga ky gjykim i drejtë e jetëdhënës. Më pas i erdhi radha njerëzve të ligjit, të cilët ishin shërbëtorë të mbretërve e të klerikëve, derisa Berkli, juristi më i madh, por njëkohësisht dhe njeriu më pa vlerë të thotë: "Ligji nuk është gjë tjetër veçse shërbyes i mbretërve." Pas kësaj mbreti kriminel guxon të pezullojë parlamentin anglez për njëm-bëdhjetë vjet dhe me përkrahjen e fisnikëve, klerikëve dhe njerëzve të ligjit formon "Gjykatën lëvizëse", e cila bridhte në të gjithë vendin, ar-restonte ata që bënin thirrje për kryengritje dhe i fuste nëpër burgje. Më pas, në historinë e Anglisë del personaliteti i vendosur Kromuell. Del edhe poeti Milton, shpikësi i fjalëve të revolucionit. Kromuelli ishte bujk dhe i përkiste klasës së mesme, që kishte zënë vendin e fisnikëve feudalë. Ai kishte mësuar pak nga ligji dhe u bë anëtar i parlamentit. Ai pa Çarlin I të hynte në sallën e atij parla-menti e të shante parlamentarët me fjalë të palogjikshme, por të lar-ta e mbretërore, të mohonte të drejtat që gëzonte populli, për të mos e ngarkuar me taksa të detyrueshme pa lejen e pa miratimin e deputetëve. Të gjitha këto, me qëllim që njerëzit të jetonin të lirë e në siguri, ngaqë ar-restoheshin.
Më pas Çarli e mbyll parlamentin dhe në portën e tij vendos një shpallje.
"Shtëpi banimi, jepet me qera."
Gjithashtu, Kromuelli pa edhe gjykatën lëvizëse të shëtiste në të gjithë vendin së bashku me gjykatësit e me prokurorët për të bërë akuzat dhe që i thoshin njerëzve: "Ti ke thënë! Ti ke shkruar! Ti je me popullin, kundër mbretit." Të akuzuarit, ajo gjykatë, i dënonte me burgim ose i ekzekutonte. Ai pa taksambledhësit të hynin nëpër shtëpitë e dyqanet e njerëzve, nëpër fermat e tyre nën mbrojtjen e ushtarëve dhe t'i vinin atyre tak-sa që nuk i kishte vënë parlamenti. Disa i paguanin këto taksa, kurse disa të tjerë i kundërshtonin. Këta të fundit menjëherë burgoseshin. Ai pa ushtrinë t'i bindej mbretit, sepse komandantët e saj ishin prej atyre fisnikëve që rrinin pranë fronit. Parlamenti dëshironte të nderonte ushtrinë, por Çarli u përgjigj prerë: "Jo për atë Zot! As edhe për një orë të vetme."

---

(1) Referohu në librin "Revolucionet" të Selameh Musa, f. 51.

Nga veprimet që bëri ky mbret i urryer ishte se ai e vinte veten më lart se populli.

Mbreti nuk kishte asnjë cilësi, që ta dallonte veten mbi popullin. Ai nuk ishte më i mençur, më i drejtë e më i ditur se çdo individ i popullit. Por mbreti kishte karakteristika të tjera, ndër të cilat ato tradita të vjetra, që thoshin se personi i mbretit është mbi ligjin, si dhe traditat që kishin të bënin me fisnikët, gjykatësit e klerin zemërngushtë, që ishin të gjithë shtypës të mendjeve. Çarli I e tejkaloi edhe kufirin e mendjemadhësisë. Populli anglez u hodh në kryengritje për të mbrojtur dinjitetin e vet, lirinë, nderin. Ushtria e mbretit ishte e stërvitur dhe e pajisur me armatime. Ushtria e Kromuellit përbëhej nga fshatarë të pa stërvitur e që vuanin për armë e pajisje, por ata ishin të armatosur me ndërgjegjen e gjallë, me nderin e patundur. Poeti Milton i shpjegonte atyre kuptimet e thella të fjalëve ndërgjegje e nder. Ai shkroi një libër për "Fenë e vërtetë", në të cilin thotë: "Është dinjiteti, është liria, është ndërgjegjja e pastër, është drejtësia! Të gjitha këto veti të larta nuk i ka mbreti i urryer, edhe pse ai mbron klerikët, të cilët e përkrahin atë." Miltoni shkruan për lirinë e mendimit e të shtypit. Populli anglez u përplas me mbretin e urryer e me ushtrinë e tij. U derdh shumë gjak. Çarli I e pa se ishte i shpartalluar dhe pranoi kushtet e popullit, por në të njëjtën kohë bënte pazarlëqe me të urryerit e tjerë, mbretërit e Evropës, që ta ndihmonin për të shtypur revolucionin. Çarli I u arrestua dhe u gjykua që t'i pritej koka. Në vitin 1658 vdiq Kromuelli dhe erdhi Çarli II, djali i Çarlit I. Ai u kurorëzua mbret vetëm pasi shpalli se nuk do të vepronte ashtu siç kishte vepruar babai i tij. Por edhe mbreti i ri ishte njeri i poshtër. Ai nxori nga varri kufomën e Kromuellit dhe e vari, por ama e vari të vdekur. Veprimi i tij ishte punë frikacakësh e njerëzish të urryer, që i përkisnin vetëm klasës ë tyre. Më pas, koka e Kromuellit u nda nga kufoma dhe u ngul mbi një ushtë, që ta shihnin njerëzit. Në këtë veprim makabër njerëzit panë poshtërsinë e punëve të urryera që bënin mbretërit e asaj kohe. Poeti Milton ishte akoma gjallë, por jetonte në varfëri të plotë e me dhembje të forta në të dy sytë. Çarli II shkoi të vizitojë poetin. Mbreti i urryer i tha poetit të madh: "A nuk mendon se vuajtjet që ke janë si dënim prej Zotit për ato që ke thënë e ke shkruar për babain tim?" Poeti i madh iu përgjigj: "Nëse ky është dënimi im për ato që unë kam thënë e kam shkruar për babën tënd, sa kanë qenë krimet e babës tënd për të cilat ai meritonte vdekjen?" Skeptri i poetit triumfoi mbi skeptrin e mbretit. Pas ekzekutimit të Çarlit I, Miltoni i kaloi ditët që i kishin mbetur në mbro-

jtje të lirisë e të revolucionit, ndërkaq edhe ndihmësit e mbretit, fisnikët e klerikët punonin shumë për të shpërfytyruar revolucionin kudo në Evropë. Përpjekjet e tyre arritën deri aty sa të paguanin edhe shkrimtarë mercenarë për të mbrojtur Çarlin I. Në këto kushte Miltoni shkroi librin e tij "Në mbrojtje të popullit anglez". Më pas ai shkroi edhe një libër tjetër "Gjithnjë në mbrojtje të popullit". Vitet kalojnë, vdes edhe Çarli II, atë e zëvendëson në fron i vëllai Xhejmsi, i cili nuk e duronte dot sistemin kushtetues. Ai gjen në popull një përbetim pesimist, që i kujton fatin e të atit, prandaj menjëherë ia mbath në Francë. Më pas ai organizon një konferencë, në të cilën fton Vilhelm Oranzhin që të ulet në fron pasi të lexojë, të studiojë dhe të angazhohet se do të përulet para atij që quhet "Ligji i të drejtave". Ky ishte një edukim i bukur për mbretërit, që të lexonin, të studionin e të angazhoheshin. Përsa i përket "Ligjit të të drejtave", ai kishte dalë që në vitin 1689 dhe përmbante të gjitha të drejtat që i kishin kundërshtuar mbretërit. Në atë ligj shkruhej:
"E para: Nuk lejohet anulimi i një ligji, ligjin e anulon vetëm parlamenti.
E dyta: Nuk lejohet formimi i një gjykate kishtare e jo kishtare. Ato i formon vetëm parlamenti.
E treta: Nuk lejohet vjelja e taksave pa lejen e parlamentit.
E katërta: Çdo individ i popullit ka të drejtë të japë gjykimin e tij për mbretin, pa pasur frikë se arrestohet.
E pesta: Mbretit nuk i lejohet të formojë ushtri në kohë paqe, pa marrë lejë prej parlamentit.
E gjashta: Zgjedhjet duhet të jenë të lira.
E shtata: Është detyrë të merret nën kujdes liria e mendimit dhe e fjalës."
Nga sa thamë më sipër, lexuesi ka parë se anglezët kanë vrarë një mbret, i kanë prerë kokën një tjetri dhe kanë detyruar një të tretë t'ia mbathë këmbëve. (1) Kjo ka qenë ndihma e popullit anglez në këtë luftë të mbarë njerëzimit, në rrugën e lirisë dhe kundër tiranëve të dy krahëve, fisnikëve dhe klerikëve.

(1) Me disa shkurtime, cituar prej librit "Revolucionet" të autorit Selameh Musa, f. 52-57.

LIRIA NË FRANCË

1- Rendje drejt shpalljes së të drejtave të njeriut

* Nuk ka atdhe së bashku me padrejtësinë.

Labrojer

* Ka historianë që thonë se Luigji i katërmbëdhjetë është burrë i madh.

Koha e Rilindjes në Francë kishte karakteristika më të dallueshme se në çdo vend tjetër të Evropës. Shkaqet për këto dallime ishin të shumta e shumëdegëshe. Parisi ishte zemra e Evropës, ishte vendtakimi i rrymave të dijeve e rrymave artistike që vinin nga të gjitha anët e kontinentit. Gjithashtu, Parisi ishte pikë takimi me qytetërimet e vjetra e të shekujve të mesjetës. Në Paris takohej çdo gjë që ishte në ato kohë. Në një gjendje të tillë u gjend Franca në fillimin e kohëve të reja. Karakteristikë e mendësisë së njeriut të kohës së vjetër ishte që, ai në radhë të parë, të mbronte veten dhe ta linte sheshin e betejës. Prandaj, në një mjedis që sundohej nga një mendësi e këtillë, lufta në Francë mori një karakter, aq të ashpër, sa nuk kishte marrë në ndonjë vend tjetër. Veç kësaj, francezët ishin nga ata njerëz, që, edhe kur shtriheshin të pushonin për pak kohë, e bënin për t'u përgatitur për një luftë të re më të ashpër e më të hidhur. Lufta e ashpër në Francë filloi sapo doli lëvizja reformiste, kryesuar nga Luteri. Në fillim, ata që u ndoqën ishin hugenotët, sepse ata qenë të parët që iu përgjigjën lëvizjes reformiste në Francë. Hugenotëve ua shkulnin gjuhët, grave të tyre i digjnin me hekur të skuqur në fytyrë e në këmbë dhe pastaj i flaknin në zjarr. Më pas u bënë një serë masakrash. Masakra më e madhe, më e egra ishte masakra e Shën Bartolomeut. Njoftimet rreth kësaj masakre na bëjnë të ditur se Karli X, mbreti i Francës, për të plotësuar dëshirën e Katerina De Mediçit dhe të dukës De Guzi, nxori urdhrin për masakrimin e këtij grupi kristianësh natën e datës së 14.08.1572. Të dy të lartpërmendurit këmbëngulën pranë mbretit që heretikët të masakroheshin.

Ndërkaq mbreti shikoi Katerinën dhe i tha: "A e dëshiron këtë?"
"Nuk ka problem." - i tha ajo!
- "Atëherë le të vriten, vijoi mbreti. Por të vriten nga i pari deri te i fundit!" Ja kështu madhëria e tij tregoi se ishte më bujar se Katerina e se duka, sepse ai kur bën një punë të "mirë", kurrë nuk e le pa e realizuar dhe pa e bërë të plotë. Që atë natë nxori urdhrin. Masakra filloi në Paris nën tingujt e kambanave që binin për të lajmëruar fillimin e masakrës. Por këmbëngulja për të kërkuar lirinë nuk zbehej. Ajo vinte duke u shtuar gjithnjë e me më shumë forcë. Ndërkaq rritej e forcohej edhe rezistenca dhe kështu beteja u kthye në një luftë civile të përgjithshme, që njihet në historinë e Francës me emrin "Lufta e pestë civile", që do të thotë se ajo ishte e pesta në vargun e tetë luftërave civile, gjatë të cilave francezët u përleshën për tridhjetë e shtatë vjet me radhë. Në ato luftëra u shkatërruan qytete, u dogjën fshatra e ferma, u asgjësuan krahina të tëra, u rrethuan kështjella e u vranë shumë njerëz. Betejat e zhvilluara në ato tetë luftëra që bënë francezët mes vetes, ishin luftërat më të egra që ka njohur historia e gjatë e Francës. Njëra palë do lirinë e mendimit e të besimit, do punën dhe të shpëtojë prej ligjeve shtypëse, ndërsa pala tjetër dëshironte që gjendja të mos ndryshonte, dhe përfundimi: vetëm vranë njëri-tjetrin. Historia vazhdoi ecjen e saj në rrugën e ngjitjes dhe partizanët e lirisë vazhduan të shtohen. Del filozofi francez Montin dhe shpreh atë çka i kishte munguar shpirtit të masës së popullit. Ai shpreh atë nga e cila prirej gjithnjë e më shumë: Lirinë e mendimit e të besimit. Filozofi thotë: "Me të vërtetë ka një teprim të frikshëm në pikëpamjet tona personale, kur djegim të gjallë një njeri për shkak të mendimeve që ai mbart." Ky filozof i madh filloi të luftojë me ashpërsi fanatizmin dhe e quan shterpësi e mendjelehtësisë.
Për herë të parë në historinë e Evropës, që nga koha e perandorisë kristiane dhe deri në kohën për të cilën po bëjmë fjalë, del një dekret, që i lejon çdo individi që të mos jetë në fenë e mbretit të tij, nëse këtë gjë ai e dëshiron. Këtë dekret e nxori mbreti Henriku IV, nën presionin e mendimtarëve dhe dëshirës së opinionit publik. Ne nuk themi se në tekstin e atij dekreti kishte lejim të plotë të lirisë së besimit, ashtu siç do ta lejonte atë më vonë dokumenti i të drejtave të njeriut. Gjithsesi, ai dekret ishte një hap i madh drejt lirisë. Pas këtij dekreti, ngjarjet që u zhvilluan tronditën shtyllat e besimit të misionit të klerikëve, para syve të të cilëve dhe në kuadrin e punës së tyre

dilnin ligjet që ata i mbështesnin mbi njoftimet që thuheshin në Bibël. Klerikët pohonin se dituria e njeriut nuk lejohet të tejkalojë kufijtë e Biblës dhe të gjërave që thuhen në të. Mbi këtë bazë u torturua e u poshtërua Galileu, të cilit iu kërkua të mohojë zbulimet e tij të mëdha. Më pas Kristofor Kolombi zbuloi një botë të re, të cilën nuk e njihte as Bibla e asnjë prej librave të feve. Librat e fesë nuk përmendin asgjë për ekzistencën e asaj bote, në të cilën ka det, tokë, male, lugina, lumenj, të mbjella e pemë, në të ka edhe njerëz, si të gjithë njerëzit e tjerë. Zbulimi i Amerikës ishte një goditje e fortë mbi klerikët e mbi filozofitë e tyre, brenda të cilit ata fusnin gjithçka ka në tokë, si dhe vetë ekzistencën e njeriut. Sipas Biblës dhe librave të tjerë të fesë, duhet që atje të mos kishte tokë të re dhe njerëz të tjerë, sepse këto libra nuk përmendin as atë tokë e as njerëzit e atjeshëm. Atëherë, si do të veprojnë klerikët dhe gjykatat e inkuizicionit? Ata nuk kanë mundësi të shpërbëjnë të vërtetat që zbuloi Galileu as të shtyjnë njerëzit që të mohojnë këto zbulime, sepse në këto të vërteta, në një kuadër të përgjithshëm, lejohet eksperimenti dhe vërtetimi. Është punë më e lehtë të mbushësh mendjen e masave se as dielli, as toka nuk rrotullohen, por si do t'i mbushet mendja njerëzve se Amerika nuk ekziston, në një kohë që tokën e Amerikës e kanë shkelur këmbët e tyre dhe njerëzit kanë emigruar për atje, por edhe janë kthyer prej andej. Ja kështu filloi dyshimi në pagabueshmërinë e klerikëve. Ky dyshim depërtoi në shpirtrat e njerëzve. Drita filloi të ndriçojë mbi besëtytnitë e klerikëve, të cilat filluan të shkrijnë një e nga një. Evropianët u çuditën me zbulimin e botës së re dhe u bënë si fëmijët kur dalin nga mosha e fëmijërisë, që duan të prekin çdo gjë të rrallë. Në këtë zgjim Italia "u dënua" të tregojë se Evropa, gjithashtu, qëndronte mbi një botë të re, edhe pse ishte e mbytur në lashtësi. Evropianët nuk dinin pothuajse asgjë nga bota e lashtësisë, domethënë nga qytetërimi i grekëve të vjetër. Edhe francezët shumë shpejt e drejtuan vëmendjen kah qytetërimi i vjetër grek; ata bënë objekt studimesh të gjera e të thella veprat monumentale të grekëve të vjetër: në poezi, edukatë, filozofi e politikë, çka solli një rrymë mendimesh të reja, që pushtuan mendjet e shkrimtarëve francezë, në shpirtrat e të cilëve depërtoi rrezatimi i koncepteve të reja të humanizmit, filozofisë, sistemeve të qeverisjes, objektivave të sundimtarit dhe detyrat e qeverisjes. Mendimi evropian filloi të bëjë përpara me vendosmëri dhe të orientohet në një rrugë të re, që i mundësonte këtij mendimi të rrëm-

bente lirinë dhe jo ta kërkonte atë si bamirësi. Në mënyrë të veçantë Franca u përfshi nga një lëvizje idesh, që ngjanin me një enë që vlon. Shkrimtarët filluan t'i nënshtrojnë zakonet, traditat dhe besimet ndaj një kritike të hapur e të guximshme. Në një mjedis të tillë, fjalë ndarëse për vlerësimin e vlerave të trashëguara, për të cilat Franca kishte dashur që ato të merrnin cilësinë e qëndrueshmërisë së përjetshme, u bë filozofi Montin, i cili hodhi farë të re në mendimin francez e në atë evropian. Farat filluan të rriten e të zmadhohen. Rreziku më i madh, mbi parimet ekzistuese të trashëguara, erdhi nga zbulimi i Amerikës. Farat që hodhi Montini tregonin se njeriu ka detyrë të sigurohet për ekzistencën e një sendi para se të vërtetojë ekzistencën e vetë sendit dhe para se ta konsiderojë atë të vërtetë absolute. Edhe dyshimi ishte një mjet i domosdoshëm në dorën e kujto që dëshironte të ndërgjegjësohej, sepse në dyshim kishte motive për studime e për prova. Sido që të jetë, është domosdoshmëri të mbajnë para sysh një të vërtetë, për të cilën na drejton eksperimenti. Kjo e vërtetë është fakti se ajo që ne sot e konsiderojmë të vërtetë të qëndrueshme, nesër për të mund të mendojmë se është gabim, pasi në sajë të peshoreve, me të cilat ne sot vlerësojmë të vërtetat, ka mundësi të detyrohemi që t'i ndërrojmë një ditë tjetër. Me këtë thirrje për dyshim, Montini dha ndihmën e tij për të shembur themelet, mbi të cilat ishte ndërtuar fanatizmi. Në këtë kohë erdhi edhe Rablje, njëri ndër filozofët e lëvizjes humaniste të kohës së Rilindjes. Ai erdhi të hedhë mbi mendjet e francezëve dhe të gjithë evropianëve mendimin se natyra njerëzore, me instinktet e saj, është e mirë dhe nuk është aspak e keqe, ashtu siç thuhet në legjenda. Njeriu e ka për detyrë të mbështetet mbi këtë të vërtetë. Gjithashtu, ai e ka për detyrë të mendojë e të punojë gjithmonë dhe të jetë i lirë në mendimet e veta e në punën që kryen. Nga fundi i kësaj kohe vërejmë se asambleja e përgjithshme franceze, e cila përbëhej nga tri klasa: fisnikët, klerikët dhe populli, kërkoi prej mbretit që ai të respektojë vendimet e saj dhe që ato vendime të kishin cilësinë e ligjit. Ky ishte një hap që tregonte se diçka do të zëvendësohej në zemrën e kësaj asambleje, edhe pse kjo kërkesë, në atë kohë, nuk do të çonte në ndonjë rezultat praktik. Gjithashtu, në këtë kohë gjejmë edhe farën e mendimit republikan ndër radhët e atyre që kishin arritur disa liri në besimet fetare, si dhe në një pakicë mendimtarësh katolikë. Këto ngjarje, këto mendime e këto ide të reja çanin për njerëzit një rrugë, të cilën e kaluara as nuk e pranonte, as nuk ishte e kënaqur prej

saj. Në një gjendje të tillë, e kaluara filloi të përforcohej, të armatosej dhe të vëzhgonte të renë, me qëllim që ta mposhte e ta asgjësonte. Edhe klerikët, nga ana e tyre, filluan të tregohen më dogmatikë në besimet e tyre dhe nuk pranonin që të lëshonin nga "të drejtat e tyre" asnjë fije floku. Nga vetë natyra e ngjarjeve, ky ngurtësim erdhi duke u rritur, pikërisht në kohën kur drejt gjendjes ekzistuese ishin turrur rreziqet nga të gjitha anët dhe kërcënonin të shkatërronin e të shembnin muret e kësaj ndërtese. Pikërisht, në këtë gjendje klerikët shkaktuan ato luftëra, që përfshinë gjithë Francën, që dërrmuan konstruktin e saj dhe varfëruan edhe më shumë popullsinë e saj. Erdhi shekulli i shtatëmbëdhjetë dhe lufta mes së vjetrës e së resë ashpërsohej gjithnjë e më shumë. Përfaqësuesit e së vjetrës, ata që kishin në dorë mundësi të shumta, u armatosën me të gjitha mundësitë dhe filluan të godasin armiqtë. Aq të fuqishme e të ashpra qenë ato goditje, sa edhe sot e kësaj dite ruhet i freskët gjëmimi i atyre betejave. Më pas, ata deshën të zgjidheshin prej çdo lloj nënshtrimi, prandaj u treguan të ashpër, ekstremistë, shtrënguan kontrollin ndaj njohjes me të kaluarën, u hodhën të zënë rrugën e të mbyllin të gjitha dritaret nga mund të hynin të gjitha llojet e humanizmave. Lloji më i qartë i kësaj egërsie ndaj së vjetrës e punëve të saj, ishte fakti se mbretëria mori formën e regjimit të pushtetit absolut, pushtet të cilin zotëruesi i mbretërisë e merrte vetëm prej Zotit dhe për këtë pushtet ai përgjigjej vetëm para Zotit. Sundimi i monarkisë absolute do të thoshte ndjekje e një rruge të vetme dhe përmbledhje e vullneteve të masës në vullnetin e një individi të vetëm. Ishte koha kur shtypja mbi lirinë e besimit ishte e bashkuar me shtypjen politike, në një gjendje të tillë, kostumi i mbretit për të drejtën politike ra edhe mbi lirinë e mendimit e të besimit. Mbreti nuk vonoi të anulojë dekretin që kishte nxjerrë paraardhësi i tij, Henriku IV dhe nxori një dekret të ri, me të cilin dënonte me vdekje çdo ministër që kishte fe tjetër nga feja e Romës. Në kohën e sundimit të këtij mbreti, liria e mendimit u prek rëndë. Shfaqjen më të vogël të dhunës ndaj mendimtarëve e shikojmë në urdhrin që nxori ky mbret për të arrestuar çdo njeri që boton një gazetë, ose e shpërndan atë, ose që përhap një lajm me anë të shkrimit. "Këta gazetarë dënoheshin me burgim. Herë dënoheshim me shërbim ushtarak dhe herë tjetër me torturë në anije." Ndalohej çdo gjë që ishte në kundërshtim me "qetësinë e shtetasve të mbretit" ose me zërin e mirë të personave "me autoritet". Kushdo që dëshironte të botonte një libër, detyrimisht duhet të merrte një lejë në formën e një "shkrese të vulosur" dhe, nëse do të shikojmë ndonjë libër të tipit "Letra të

fshatit", shtypja e këtij lloj libri mund të bëhej vetëm në fshehtësi."(1) Ky mbret, ashtu siç dënoi me vdekje lirinë politike, fetare e të mendimit, po ashtu dënoi me vdekje edhe lirinë qytetare. Në kohën e këtij mbreti ishte shumë e lehtë të dërgohej në burg çdo francez, pa bërë asnjë faj dhe pa e gjykuar, mjaftonte që mbreti ose ndonjë prej njerëzve të pallatit të dërgonte "një shkresë të vulosur" te njerëzit "e sigurimit" dhe në letër të ishte emri i ndonjë qytetari, ai menjëherë flakej në errësirat e burgjeve dhe lihej aty derisa të vdiste; gjithashtu, ky mbret riktheu organizimin e zakonit të vjetër e të urryer për "gjykimin e kufomave".(2) Dëshiroj që lexuesi, në këtë kapitull, të ecë së bashku me mua, pasi do të vazhdojmë të sjellim në mënyrë të përshpejtuar disa fjalë, në lidhje me një çudi që më ngacmon e më acaron, kur lexoj e dëgjoj se disa historianë evropianë dhe jo evropianë flasin për këtë mbret në shkallën sipërore dhe, sipas pretendimit të tyre të rremë, kohën e tij e quajnë "Koha e artë". Dihet se interesimi kryesor i këtij mbreti ishte që asnjë zë tjetër të mos dëgjohej pranë zërit të tij dhe asnjë njeri në vendin të tij të mos kishte asnjë mendim. Në pushtetin e tij, në ushtrinë e tij dhe në paratë e thesarit, ky mbret kishte fuqinë të ndihmonte në zbatimin e vullnetit të tij. Më pas ai vazhdoi të zhysë popullin francez në "mirësitë e mbretërimit të tij". Populli kishte për detyrë të gëzohej që ishte i poshtëruar e i shtypur. Por "mirësia" e këtij mbreti kërkonte bindje të pakufishme ndaj tij, edhe prej njerëzve që ai mbante pranë vetes, si: ministrat e tij, robër e të gjithë oborrtarët e tjerë. Në të vërtetë, kjo ishte ndjenja e tiranisë absolute, mizore dhe e çmendur, për të cilën njiheshim mbretërit e atyre kohëve.

---

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 73.
(2) I njëjti burim, f. 74.

Ky mbret shkon akoma më tej me tiraninë e tij të turpshme dhe arrin deri aty sa të thotë edhe fjalën më pa vlerë: "Shteti? Shteti jam unë!" Kjo fjalë na sjell në mendje mendësinë e kolegut të tij arab Ebu Xhaëfer Mensurit, kur tha fjalën boshe: "Në të vërtetë, unë jam pushteti i Allahut në tokën e Tij." Ky mbret e forcoi shumë ushtrinë e vet, që të zbatonte synimet e tij në politikën ndërkombëtare dhe që të lëvizte fijet e saj sipas dëshirave të tij. Mbi këto baza, historianët filluan të bëjnë hipokrizi dhe të cilësojnë kohën e sundimit të këtij mbreti si kohë e artë dhe kohë e mirësive të shumta. Gjithashtu, ata filluan që edhe shekullin e shtatëmbëdhjetë ta quajnë shek-

ulli i Luigjit XIV, kurse vetë Luigjit i veshën cilësinë e madhështisë dhe e quajtën "Mbreti i madh".

Si mund të jetë i madh një mostër si ky? Në ç'kategori historianësh hyjnë ata që i veshin atij cilësinë e të madhit? Unë po them se nuk është njeri i madh, te ky njeri madhështia zbret në shkallën e akuzës. Vallë a ishte torturimi i jokatolikëve, degdisja dhe vrasja e tyre nga kapitujt e asaj madhështie? A ishte

shtypja e lirisë nga faqet e asaj madhështie? Ai ishte mjerimi i popullit francez. A ishin mikeshat e tij frymëzuese të asaj madhështie? Dora e kësaj mostre e kishte mbërthyer Francën e mbuluar me blerim dhe me mirësi të shumta. Këto mirësi ai i kafshonte me egërsinë e bishës, duke ushqyer me to injorancën e tij, duke i shpenzuar e shpërdoruar gjithçka që mund të shpenzohej e të shpërdorohej deri në atë shkallë sa e linte vendin e tij pa asgjë dhe njerëzit në mjerim të plotë. Parisi, në kohën e këtij mbreti ishte kryeqyteti i Evropës dhe i botës, sepse aty takoheshin rrymat e kulturave të vjetra e të reja, ishte sheshi i asaj lufte të ashpër, që do të përfundonte me shpalljen e të drejtave të njeriut, por Parisi kishte edhe mostrën me rroba të qëndisura, emri i të cilit ishte Luigji XIV. Që emri i tij të mbushë të gjithë shekullin e shtatëmbëdhjetë, ashtu siç përsërisin historianët me shumë zhurmë, kjo nuk ka asgjë të përbashkët me të vërtetën, sepse në fakt ishte populli i Parisit ai që e mbushte gjithë atë hapësirë, por që historianët ia heqin atij këtë forcë për t'ia veshur mbretit. Me këtë veprim ata nuk bëjnë më shumë sesa ndjekin rrugën e historianëve të vjetër, të cilët punën e komuniteteve ia vishnin individit, ose mendjet e ndritura ia vishnin njerëzve mediokër. Sido që të ketë ndodhur, cilët janë ata që entuziazmohen me këtë mostër, që i bëjnë atij elozhe dhe kohën e tij, në mënyrë hipokrite e cilësojnë si koha e Luigjit XIV, në vend që ta cilësonin me të drejtë e me sinqeritet si koha e Dekartit(1), Molierit(2), Njutonit(3), ose koha e të tjerë korifenjve të mëdhenj të njerëzimit?!

---

(1) Dekarti, filozof, natyralist e matematikan i madh francez. Prania e tij konsiderohet pikë shndërrimi në historinë e mendimit njerëzor. Nga punimet e tij në matematikë është edhe krijimi i gjeometrisë analitike dhe zbulimi i ligjeve të optikës gjeometrike.

(2) Poet i madh francez, me talent krijues të rrallë, zhbirues i thellësisë së shpirtit njerëzor dhe paraqitjen e gjendjeve shpirtërore. Personazhet e tij i tejkalojnë kufijtë që përshkruan shijen e shëndoshë të natyrës njerëzore.

(3) Matematikan, astronom, natyralist e filozof i madh anglez; njerëzimi i është borxhli atij për zbulimin e Ligjit të tërheqjes së tokës dhe të Ligjit të zbërthimit të dritës.

Historianët e kësaj kategorie, në të vërtetë, janë partizanë të robërisë me

mendje e me shpirt.
Fjalia "Shteti jam unë", nga e cila hidhnin valle jezuitët e historianët e tyre nën dritën e hënës së plotë, është shprehja më pa vlerë që ka nxjerrë ndonjë gojë në shekullin e shtatëmbëdhjetë.
Pushtimet e tij rraskapitën popullin francez e popujt evropianë. Me këto pushtime dehen historianët. Nëse do të përshkruanim këto pushtime, nuk gjejmë përshkrim më të saktë e më të drejtë se ajo që ka thënë Finilioni: "Ato pushtime nuk ishin më shumë se vjedhje të mëdha." Por edhe guximi i letrarëve e mendimtarëve, kishte arritur në kufij tepër të largët në edukimin e mendjes së njerëzimit, të cilën e tërhiqnin ato shekuj me atë çka kishte mbetur prej bishtave të tyre të shqyer. Elokuenca shërbente për të shembur metodat e vjetra dhe për të paralajmëruar masën për pasojat e robërisë së mendimit dhe për të grisur perdet me të cilat mbulohej njerëzimi gjatë shekujve të mesjetës.
Filozofi francez Dekart vuri për lirinë e mendimit një ligj të ngjashëm me ligjet natyrore dhe aksiomat gjeometrike. Ky filozof e ndërtoi të gjithë punën e njeriut mbi një rregull, që është prej rregullave më të mëdha revolucionare që ka njohur historia e mendimit njerëzor, që i dha fund rregullave të mendimit të vjetër dhe kolonave e metodave mbi të cilat mbështetej mendimi i vjetër. Mendimi i Dekartit mund të përmblidhet në frazën vijuese: "Që ne të kuptojmë të vërtetën, është detyrë që të zhvishemi qoftë edhe një herë të vetme në jetën tonë prej mendimeve që kemi marrë dhe pastaj të rindërtojmë nga e para, duke filluar nga themeli, të gjitha rregullat mbi të cilat janë ndërtuar njohuritë tona." Ja kështu e vuri Dekarti parimin e dyshimit mbi një bazë shkencore, për të cilën kishte bërë thirrje më parë edhe filozofi Montimi, ashtu siç e pamë më sipër. Më pas ky parim u forcua me mendimtarin francez Bajel, i cili vlonte kundër fanatizmit. Ai përkrahte tolerancën dhe shikonte me shumë ashpërsi klerikët që shtypnin njerëzit e lirë. Ne që jemi njohur me "Enciklopedinë" e tij, e kuptuam fare qartë entuziazmin e tij të fortë, ashtu siç kuptuam edhe mënyrën e tij therëse e të hidhur të luftës së fanatizmit. Një fjalë e vërtetë për këtë burrë: Ai është nga pionierët më të mëdhenj të lirisë, gjithashtu ai është nga pionierët më të mëdhenj të racionalizmit, të cilët, siç dihet, triumfuan në luftën e tyre për tolerancë, duke bërë thirrje për liri të besimit e të mendimit. "Nëse ne angazhohemi të jemi borxhlinj për racionalizmin dhe ringjalljen që ai solli në Evropën e re ndaj disa mendimtarëve, si Dekarti e të ngjashëm me të, patjetër që edhe Pjer Bajel është njëri prej atyre mendim-

tarëve. Në lidhje me Bajelin, kritiku i dëgjuar francez Prontir thotë: "Në Francë, Angli, Gjermani e në gjithë Evropën, kur njerëzit filluan të dyshojnë, prej shkollës së Bajelit dolën dy ose tri gjenerata shkrimtarësh. Duket sikur Monteskjë, Volter, Didero dhe Ruso, janë mëkuar me shkrimet e tij, ose kanë lexuar, kanë gjykuar e menduar mbi ato shkrime. Prodhimtaria më e rëndësishme e këtij profesori me dituri të gjerë e të thellë, ndër gjithë profesorët e mendimit, është një enciklopedi historike kritike. Mund të thuhet se i gjithë aktiviteti i tij në fushën e mendimit përfundon në pohimin e së drejtës së punës, së drejtës së ndërgjegjes, në studimin e lirë e në mendimin e pavarur. Këtë parim ai e përmblodhi në fjalën e tij: "Ne kemi një të drejtë që nuk mund të na hiqet dhe kjo e drejtë është e drejta për të shpallur shkollën në të cilën ne duam të besojmë, pasi kjo është në përputhje të plotë me të vërtetën e thjeshtë." Gjithashtu, ai thotë: "Gjykata më e madhe dhe pika e fundit e referimit, prej së cilës nuk mund të kalohet në një tjetër, është gjykata e mendjes, e cila flet për të vërtetat e sakta të dala prej dritës së natyrës." Lexuesi shikon se Bajeli kishte filluar të flasë për "Ne kemi një të drejtë, që nuk mund të na hiqet." dhe "Të vërtetat e sakta, të dala prej dritës së natyrës.", shprehje e mendime të cilat i gjejmë te mendimtarët e revolucionit, madje i gjejmë edhe në vetë tekstet e revolucionit."(1)

(1) "Mendimi modern arab" i Reuf Khurij, f. 63.

Në këtë kohë Franca vlonte në një lëvizje të fortë mendimesh. Ajo ishte një lëvizje që nuk e kishte njohur asnjë popull në botë në të gjitha periudhat e historisë, duke përjashtuar shekullin e tetëmbëdhjetë në vetë Francën. Filozofët, mendimtarët, letrarët e poetët çdo ditë sillnin nga një të re, me të cilën fshikullonin fytyrën e së vjetrës dhe merrnin një pozicion të caktuar ndaj saj. Ja edhe Fontenili, që sulmon gjërat e fshehta dhe veprimet që lidhen me mashtrimin. Ai është shumë i ashpër në sulmin e tij kundër filozofisë irracionale, ose të gjërave që janë përtej natyrës, filozofi që kishin përjetuar shekujt e mesjetës me rrugët e gabuara të saj dhe me gjithçka që hap një debat metafizik i zbrazët, kurse Fontenili bën thirrje që kriteret të jenë të mbështetura vetëm mbi eksperimentin. Në të njëjtën kohë, absolutizmi mbretëror u bë objekt i shumë kritikave. Alber Bajeh dhe Paskali shkruajnë: "Cila gjë është më larg mendjes se të zgjidhet për të sunduar vendin fëmija i parë i një mbretëreshe. Përse nuk zgjedhim për të sunduar vendin një burrë ndër kalimtarët e rastit?" Poeti Lafonten spërkat mbretin dhe njerëzit e pallatit me shigjeta të panumërta.

Ne e shikojmë atë të shkruajë në "Frymëmarrjet e Francës së robëruar" duke thënë: "Mbretërit e Francës për veten e tyre kanë vënë shumë papë e shumë dijetarë. Mbretërit janë çdo gjë, kurse shteti nuk numërohet me asnjë send." Ja edhe Bradlo shpall: "Në fund të fundit edhe mbretërit s'janë gjë tjetër veçse burra që janë krijuar për burra të tjerë, ata nuk janë mbretër për veten e tyre, por janë për popujt." Edhe Labrojer shkruan: "Që të kryhet padrejtësia nuk kërkon as art, as dituri." dhe ai e ngre shumë lart britmën e tij: "Nuk ka atdhe së bashku me padrejtësinë." Nga fundi i sundimit të Luigjit XIV shikojmë se shumë poetë shkruajnë këngë, me të cilat sulmojnë ashpër mbretin dhe absolutizmin mbretëror. Në poezitë e tyre mbreti i madh, Luigji XIV, është qesharak. Lutjes: "Ati ynë që je në qiell!" i përgjigjet nëpër rrugët me të njëjtën metrikë të vargut lutja: "Ati ynë që je në Versajë, emri yt nuk është më i lavdishëm, mbretëria jote nuk e ka madhështinë që kishte dhe vullneti yt nuk është më i detyrueshëm as mbi tokën, as mbi ujin! Na e jep sot madhështinë tonë që na takon nga të gjitha anët…" "Edhe mungesa e barazisë shoqërore shkakton kritika të hidhura. Bualo sulmon fisnikët që kanë lavdi të rreme në sajë të dekoratave e dëshmive të vjetra që mbajnë dhe kujtojnë se ata me të vërtetë janë gatuar prej një balte ndryshe nga balta që janë gatuar njerëzit e tjerë. Gjithashtu, Bualo shpall se vetëm virtyti shpirtëror është argumenti i vetëm i fisnikërisë. Në vijim ai glorifikon atë kohë të vjetër, kur vetëm virtyti krijonte mbretër e fisnikë dhe thotë: "Mujshia e zbrazët e mbulon dobësinë e vet me një zemër gënjeshtare që të sundojë mbi njerëzit me emrin e fisnikërisë." Edhe poeti i madh Molier bashkëbisedon në një pjesë teatrale të tij me njërin prej "fisnikëve", të cilit i thotë: "Ç'ke bërë në këtë botë që të konsiderohesh fisnik? Me të vërtetë beson se për këtë të mjafton emri që mban, dekoratat e urdhrat dhe se është lavdi që je lindur prej një gjaku "fisnik", në një kohë që bën jetën e të urryerve? Jo! Jo! Lindja nuk është asgjë, përderisa mungon virtyti i shpirtit." Lobrojer thotë: "Të gjithë njerëzit bashkërisht formojnë një familje të vetme." Gjithashtu, ai lëshon mbi fytyrat e fisnikëve shuplakën e nderuar: "Populli nuk ka bukuri, kurse fisnikët nuk kanë ndërgjegje! Populli ka ndërgjegje të mirë, por ajo nuk duket, ndërsa fisnikët kanë vetëm pamjen e jashtme, por pamja e jashtme ka sipërfaqe shumë të ngushtë. Nëse duhet që patjetër të bëhet një përzgjedhje, unë nuk ngurroj aspak të them: "Dëshiroj të jem prej popullit."(1)

---

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 75-77.

Shumë letrarë morën orientim popullor, që nuk qëndron në një kufi dhe nga

ky qëndrim filluan të sulmojnë të gjitha klasat që pasuroheshin mbi kurrizin e popullit edhe pse nuk kishin lidhje me klasën e fisnikëve ose me klerikët. Objekt i kritikës e i satirës dërrmuese të penave të letrarëve u bënë edhe klasa e tregtarëve të mëdhenj dhe klasa e industrialistëve, që u pasuruan shumë dhe me shpejtësi, por që kacafyteshin njëri me tjetrin paturpësisht e me egërsi të madhe. Lakmia për të grabitur sa më shumë u bë qëllimi kryesor i ekzistencës së tyre. Letrarët i kushtuan kujdes të veçantë çjerrjes së maskës së kësaj klase. Këtë klasë Alber Bajeh e ka përshkruar në mënyrën më besnike me fjalën e tij: "Me të vërtetë shpirtrat e tyre janë të ndyrë e të gatuar me llucë e plehra; shpirtrat e tyre janë të kapur pas fitimit e interesit, ashtu siç janë të kapur shpirtrat e bukur me lavdinë, virtytin dhe me kënaqësinë e vetme që mund të shijohet: sjellja e dobisë ose ruajtja e një sendi. Këta shpirtndyrë nuk janë as banorë, as miq e as qytetarë, madje ata nuk janë as njerëz. Ata kanë vetëm pasuri e tituj." Labrojer ishte letrari që sulmoi më ashpër këtë tip të tjetërsuar njerëzish. Nisur nga ky orientim i shikimit të të gjitha klasave të popullit, vërejmë se letrarët dhe mendimtarët e asaj kohe e përqendruan interesimin e tyre në gjendjen e mjeruar të fshatit. Mbase kjo ishte hera e parë në historinë e Evropës që letrarët e një kombi ishin hedhur të diagnostikonin gjendjen e popullit të lënë pas dore nga ligjet, nga qeveritarët e poshtër dhe të shtypur me mizori nga feudalët. E gjithë kjo mizori kurorëzohej me një aureolë "qiellore" në sajë të "aktivitetit" të klerikëve.

Gjendja e fshatit francez, i cili, pavarësisht nga situata që përjetonte, ishte shumë më lart se gjendja e fshatrave të vendeve të tjera të Evropës, ishte krejtësisht e mjeruar. Fshatarët francezë, në kohën e "mbretit madhështor", Luigjit XIV, për të cilin shpesh duartrokasin jezuitët, "ishin kthyer në kafshë të egra. Ditën shpërndaheshin në të gjitha anët e fshatit me fytyra të nxira e të djegur nga rrezet e diellit, kurse natën rrokulliseshin nëpër kasolle si të ishin gurë, ku jetonin me bukë të zezë, me ujë e me rrënjë pemësh, në një kohë që jepnin me shumicë për njerëz të tjerë. Njëri prej letrarëve francezë të asaj kohe thotë: "Fshatarët mbanin mbi shpatullat e veta punimin e tokës, mbjelljen dhe korrjen dhe pastaj përjashtoheshin edhe nga buka që ata e mbillnin me duart e tyre."(1) Në mendjen e shquar të Paskalit shëtit ideja e barazisë në pasuri ndërmjet njerëzve. Ai thotë se ajo është një ide e drejtë. Me këtë ide ai hidhet në sulm kundër të pasurve të kohës së tij, të cilët i kishte sulmuar edhe Labrojer. Ai lëshon mbi ta satirën e tij therëse,

(1) I njëjti burim, f. 78.

me të cilën shqyen e gërryen deri në palcë ekzistencën e tyre. Para

kësaj gjendjeje të mjeruar e të zymtë, në të cilën kishte rënë pjesa më e madhe e popullit francez, ngrihet edhe Posje, për të kërkuar të drejta shoqërore për ta, por trutë e tij nuk arrinin të përfytyronin se atyre të mjeruarve u janë rrëmbyer të drejtat në mënyrë të dhunshme. Ai vazhdon t'i nxisë ata që t'i kërkojnë ato të drejta, madje në predikimet e tij fetare ndien edhe "dhembje" për gjendjen e tyre dhe flet për "bujarinë e të varfërve" dhe ai ndërmjetëson te të pasurit që ata të heqin mjerimin që rëndon mbi shpatullat e të varfërve. Ai vepron kështu se është njeri konservator dhe, kur konservatorët ndiejnë se padrejtësia po ha disa klasa, mjaftohen të vajtojnë për ato e të kërkojnë qetësimin e shpirtrave të tyre në botën tjetër. Në të vërtetë ata ndërmjetësonin te të pasurit nga dëshira për t'u hequr se kishin mëshirë për të "mjeruarit", por edhe që të tregonin "bamirësi" ndaj tyre, pa folur për të tjera pesha të rënda që mbart përralla e mëshirës dhe e bamirësisë. Ai që e njeh padrejtësinë që rëndon mbi shpatullat e popullit dhe që është i sinqertë në ndjenjën e tij për peshën e rëndë të padrejtësisë, mendon si Labrojer. Këtë mendim ai e ilustron me një shembull praktik: Në njërën anë të peshores ai vuri gjendjen e një të pasuri, të ardhurat e të cilit arrijnë njëzet mijë gine, kurse në anën tjetër të peshores vuri gjendjen e njëqind e njëzet mijë familjeve, të cilat i vret uria, të ftohtët, që nuk kanë as ngrohje, as bukë dhe pastaj thotë: "Çfarë pjesëtimi është ky?! A nuk është këtu e vërteta që lajmëron për qartësinë e së ardhmes?" Dhe ajo e ardhme do të ishte në vitin 1789.(1)

---

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 79.

* * *

Fryma e moralit të atij shekulli vinte duke u rritur, derisa ajo u bë më e fuqishme se të gjitha kodet e ligjet, të cilat në atë kohë dhunonin klasat e popullit, bënin vetëm padrejtësi e i nëpërkëmbnin të drejtat e tyre, por zbatoheshin me rreptësinë më të madhe, me qëllim që të mos ndodhte ndonjë kundërpërgjigje e dhunshme nga ana e klasave të dhunuara. Ndodhte që kjo kundërpërgjigje të shndërrohej në mosbindje e në kryengritje. Punëtorët "guxonin" të ankoheshin kundër pronarëve që të mos i cungonin më shumë edhe ato kontrata shkatërruese që ishin mes tyre e pronarëve. Gjithashtu, punëtorët "guxonin" të njoftonin pushtetin se ata nuk ishin robër, pasi ata gjenin ndër burrat e pushtetit të atillë që ia pohonin atyre këtë fakt. Edhe fshatarët e shtypur nga kohët e kaluara dhe kalonin ditët e tyre në varfëri

e poshtërim brez pas brezi, lëvizën, filluan të tregojnë mosbindje dhe u hodhën në kryengritje. Mbi fshatarët vazhduan të derdhen mallkimet dhe urdhrat e atyre që erdhën pas tij, nga bijtë e tij, që i kishte edukuar me duart e veta. Brenda katër viteve, nga viti 1635 deri në vitin 1639, fshatarët shpërthyen në kryengritje në shtatë rajone të Francës. Këto kryengritje u shtypën me ashpërsi. Egërsia e shtypjes arriti deri aty sa kryengritësit e mundur të shqyheshin duke qenë gjallë. Kryengritjet ndodhën njëra pas tjetrës, njëra më e ashpër se tjetra. Ndërmjet viteve 1660-1680, në rajone të tjera të Francës, historia numëron dhjetë kryengritje. Në fillimet e shekullit të tetëmbëdhjetë dhe pikërisht në vitin 1709, ndodhi një kryengritje e re, në kohën kur regjenti bënte lojëra mbretërish me gjuetinë e ujqërve nëpër krahinat e fshatarëve. Por edhe këto kryengritje u shtypën me ashpërsi nga ana e ushtarëve të mbretit, "të cilët nuk kishin punë tjetër përveç vrasjes e grabitjes", ashtu siç thotë shkrimtarja franceze madam Dë Sivini. Shpirti i atyre kryengritjeve të shtypura vazhdonte ecjen e tij të natyrshme nëpër të gjitha klasat dhe ripërtërinte në to forcat për të kundërshtuar e për këmbëngulje nga viti në vit, duke zgjuar te njerëzit një ndërgjegjësim të ri për të drejtat e tyre. Ato kryengritje lëshonin në kokat e njerëzve përrenj ujëplotë me mendime politike, që nuk i kishin shkuar në mendje gjyshërve të tyre të mëparshëm, që kishin vuajtur në mjerim. Me një fjalë, shekulli i shtatëmbëdhjetë është shekulli i kthimit prapa në të vjetrën, por është edhe koha e kryengritjeve të ashpra e të dhunshme për të renë, që qëndronte para së vjetrës dhe që forcohej e shtrihej, derisa e dorëzoi veten te shekulli i tetëmbëdhjetë, në prehrin e atij revolucioni fshirës, revolucion që, mbi gërmadhat e botës së vjetër e të pashpresë, do të ndërtonte një njeri të ri, të sigurt e të qeshur.

LIRIA NË FRANCË

2- Letrarët janë udhëheqësit e njerëzimit

* Veprat e Rusoit u bënë bukë e ujë për njerëzit në Evropë. Dashamirësit e letrave mblidheshin grupe-grupe nëpër shtëpi, sheshe e në çdo vend rreth këtyre veprave. Me veprat e tij u shkolluan edhe krerët e revolucionit të madh. Ky gjeni i madh i tmerroi mbretërit, të cilët kishin frikë prej dëmit që vinte prej tij, prandaj e luftuan atë, me përjashtim të perandorit të Gjermanisë, i cili dinte si të tregonte dashuri ndaj kokës së mendimtarit dhe ndaj madhështisë së artistit. Ai ishte krenar që jetonte në kohën e Rusoit dhe që rrinte nën hijen e tij.

* Volteri shembi frone dhe tronditi një botë, të cilës fanatizmi i kishte shtypur organet e brendshme, i kishte prishur nuhatjen dhe i kishte çartur lëkurën. Më pas ai përbalti mendjemadhësinë e tiranëve dhe ashpërsinë e mizorëve, që filluan të lehin të ulur mbi bishtat e tyre.

Shekulli i tetëmbëdhjetë solli zgjimin e Francës. Vlimi, me të cilin u karakterizua shekulli i shtatëmbëdhjetë, erdhi duke u zmadhuar e duke u shtuar, por qenë letrarët ata që ndikuan më shumë në rritjen e këtij zgjimi dhe në përcaktimin e synimeve të tij. Nëse do të ekspozojmë për lexuesin një përshkrim të shpejtë të punës së atyre letrarëve, paraprakisht i kujtojmë se para tij kemi paraqitur vetëm një pikë ujë prej oqeanit të bollshëm të mendimeve të asaj kohe. Këto mendime shtruan rrugën në mënyrë të drejtpërdrejtë për të drejtat e njeriut dhe mbajtën ndaj njeriut një qëndrim të prerë që nuk njihte zbutje. Meqenëse liria e besimit vazhdonte të ishte çështje shumë e rëndësishme, letrarët vazhduan të drejtojnë orientimin e tyre nga kjo çështje. Shikojmë Monteskjë të lëvizë nëpër vende të ndryshme të Evropës, me qëllim që të njihet e të vëzhgojë dhe pastaj kthehet në vendin e tij, ku boton dy veprat e tij shumë të çmuara: "Shpirti i legjislacioneve" dhe "Letra persiane". Në veprën e dytë ai flet për problemin e fanatizmit, në të cilin ishin zhytur kohët e kaluara, por mbeturinat e tij vazhdonin të ishin akoma të pranishme: "Fanatizmi është njëra prej gjendjeve të degradimit të shpirtit të

njeriut, prandaj nuk mund të konsiderohet veçse si një mbulesë që kishte prekur mendjen e njerëzve dhe që i sillte mundime të vazhdueshme." Shkrimtari Dolbak, për fanatizmin, thotë se është një mizori e frikshme dhe se në të ka aq budallallëk, sa ka edhe të keqe për njerëzimin e për shpirtin e shoqërisë. Përsa i përket detyrimit të besimit me dhunë, ai shprehet se kjo sjell shtrëngata turbullirash në konstruktin e shtetit. Gjithashtu, ai shpjegon se nuk ka ndonjë ilaç të dobishëm për budallallëkun e fanatizmit përveç lirisë së mendimit dhe lirisë së shkrimit." Edhe Turko thotë: "Si është e mundur të përfytyrojmë se ndonjë force në këtë to kë paska mundësi të ndikojë te një njeri, që ai të përqafojë një fe tjetër nga ajo që ai beson në brendësi të shpirtit e të ndërgjegjes së tij se ajo është feja e vërtetë?" (1)
Ndër veprat madhështore që dha Franca në këtë kohë, vepra që ndikuan në zhvillimin e mendimit njerëzor në përgjithësi, pasi këto vepra ndihmuan në përhapjen e dijeve njerëzore dhe me to u edukuan mendjet e u përgatitën për të kuptuar problemet e njeriut, të shoqërisë e të jetës, është pikërisht vepra: "Enciklopedia franceze", në të cilën janë shkrirë dy nga të mëdhenjtë e kombit francez, Didëro e Dalambier. "Enciklopedia franceze" e orientoi mendimin kah studimi shkencor, në mënyrë të barabartë, si në zbulimin e ligjeve të natyrës, ashtu edhe në zbulimin e ligjeve të shoqërisë njerëzore. Dy autorët e kësaj vepre pohojnë se ky orientim shkencor i mendjeve çon në përqendrimin e mendjes mbi themele të qëndrueshme. Pikërisht, ky përqendrim do të mundësojë largimin e atyre iluzioneve të krijuara nga filozofitë e vjetra, rezultati i të cilave ishte shtrembërimi i të vërtetave për njerëzit.
Njëri prej autorëve thotë se në këtë enciklopedi gjendet një rregull i përgjithshëm: "Respekto të drejtat e besimit në çdo gjë që nuk turbullon qartësinë e shoqërisë, pasi gabimet e mendimit teorik nuk i interesojnë aspak shtetit, por edhe shumëllojshmëria e mendimeve gjithmonë do të bëjë vetëm keq ndër qeniet ku mangësia është në shkallë të lartë."(2)
Në enciklopedinë e lartpërmendur, Didëro thotë: "Armiqtë më të egër të shtetit janë vetëm ata që kanë mundësi të pështpëritin në veshët e mbretërve se ndër shtetasit e tyre ka njerëz që kanë mendime të ndryshme nga mendimet e mbretërve të tyre, prandaj ata bëhen viktima të denja për ekzekutim dhe nuk meritojnë të kapardisen në mesin e shoqërisë."(3)

---

(1) Pjesë nga "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 82.

(2) "Enciklopedia franceze", kapitulli: "Toleranca", përkthim i Dr. Muham'med Mendùr.

(3) Burimi i mësipërm, kapitulli "shtyp".

Alber Bajeh citon për ne një fjalë kuptimplote, prandaj ne, në vijim të temës që kemi në trajtim, po e vëmë në këtë kapitull, nxitur nga nevoja që ne, në Lindjen tonë arabe, kemi për ta kuptuar sot atë fjalë. Letrari për të cilin u bë fjalë më lart thotë: "Ajo që dënohet te një i dalë nga feja, në të vërtetë është guximi i tij për të menduar vetë dhe për të besuar me mendjen e tij, pasi në këndvështrimin e myftiut e në këndvështrimin e priftit, ateisti është njeri mohues, të cilin duhet ta djegë zjarri i qiellit dhe se ai meriton të vdesë, sepse ai është shkatërrues i konstruktit shoqëror. Megjithëkëtë, vetë ky ateist, si person, në këndvështrimin e sundimtarëve është thjesht një njeri që nuk beson tregimet e bukura për të nxituar te Zoti. Po më pas? A nuk ka ardhur koha që të lindë toleranca? Njerëz të ndershëm, që zemërohen me njëri-tjetrin e që shtypin njëri-tjetrin pa pikën e turpit, që grinden për shkak të disa fjalëve boshe ose, në shumicën e herëve, për disa përzgjedhje të gabuara, për faktin se mbajnë emra të ndryshëm, luterianët mbajnë emra katolikësh dhe katolikët mbajnë emra myslimanësh."(1)

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut, f. 82.

Rrethi i kërkesave të lirisë zgjerohet shumë në penat e letrarëve të shekullit të tetëmbëdhjetë. Ata kërkojnë për njerëzit të gjitha liritë, jo vetëm lirinë e besimit fetar.

Ata i nxisin njerëzit që lirinë ta marrin të plotë, duke e cilësuar lirinë njërën prej të drejtave të tyre të natyrshme. Mbi këtë bazë, letrarët e Francës duan që njeriu të jetë i lirë në besimin e tij, të besojë në njërin Zot të profetëve ose të mos besojë. Kushti kryesor është që njeriu të zhvishet nga të gjitha përfytyrimet, të jetë i sinqertë në atë çka ai mendon e në atë çka ai ndien, pasi çdo punë që njeriu e bën me detyrim e për hipokrizi, nuk ka asnjë dobi, madje dëmi prej asaj pune është shumë më afër. Këta letrarë, duke shenjtëruar lirinë e shpalljes e të mbrojtjes së mendimit, shenjtëruan lirinë e njeriut dhe shembën të gjitha kushtet që kufizonin lirinë, me përjashtim të një kushti të vetëm: Liria e individit të mos prekë lirinë e tjetrit. Kjo mosprekje ndodh vetëm atëherë kur vetë njeriu lejon respektimin e lirive të përgjithshme. Në lidhje me këtë, Didëro, në "Enciklopedinë", kapitulli "Liria qytetare" thotë: "Liria është e drejta që ne të bëjmë çdo gjë të lejuar me ligj." Letrarët e mendimtarët francezë i vazhduan fushatat e tyre të mëdha në të gjitha fushat ku ata i shtynin kuptimet e fjalës liri. Ata hodhën shikime të shumta mbi çështjen e barazisë së të drejtave. Për barazinë ata vunë for-

mula e ligje dhe kërkuan që barazia të realizohej me forcë. Ata sulmuan sistemet që krijojnë diferencimin e frikshëm mes të pasurve e të varfërve dhe ndërmorën fushata të ashpra kundër taksave që u viheshin fshatarëve. Gjithashtu, ata mbrojtën unitetin e species njerëzore dhe për këtë i gjithë njerëzimi i falënderon. Ata qenë të ashpër në sulmin e tyre kundër skllavërimit të njerëzve me ngjyrë, të sanksionuar nga ligjet e njerëzve dhe derdhën mbi tregtarët e atyre argumenteve përrenjtë e rrëmbyeshëm të zemërimit shkatërrues. Letërsia franceze e shekullit të tetëmbëdhjetë ndërmori fushata të forta e fshirëse kundër të këqijave të sundimit absolut, shtyllat e të cilit i kishte vënë Luigji XIV një shekull më parë këtyre ngjarjeve. Letrarët e mendimtarët punuan që të përgatitnin popullin, që të kërkonte një sistem qeverisjeje, i cili të respektonte të drejtat e individëve, të kundërshtonte tiraninë dhe të ndërtohej mbi themelet e interesit të përbashkët e të dobisë së përgjithshme. Kur populli e kuptoi interesin e tij, letrarët e mendimtarët menduan që vetë populli të nxirrte ligjet që do t'i jepnin atij gjallëri e do ta mbronin dhe po vetë populli të zgjidhte ata që do të kujdeseshin për ruajtjen e për zbatimin e këtyre ligjeve, pasi vetëm kështu populli do të ishte sundimtar i vetvetes. Në lidhje me këtë çështje, në librin e tij "Mendime për sistemin natyror e politik të komuniteteve politike", ai thotë: "Prej detyrave dhe prej domosdoshmërive është që vetë populli të vërë kodet e ligjet e tij, sepse populli përbëhet prej qenieve të zgjuara që mendojnë." Letrarët francezë e kuptuan se tirania, me të gjitha format e saj, është kundër mendimit për ndërtimin e një atdheu të mirë, sepse tirania është kundër të gjitha cilësive njerëzore që shtyjnë ecjen përpara. Në lidhje me këtë të vërtetë, Labrojeri thotë: "Atdheu nuk mund të jetojë në tirani." dhe "Nuk ka atdhe së bashku me padrejtësinë."

* * *

Letrarët e asaj kohe vazhduan një lëvizje të përhershme në mesin e një force gjithnjë e në rritje. Dy zëra, ndër gjithë ata zëra të mirë, u lartësuan mbi të tjerët, përpunuan kuptimet e lirisë dhe i vunë ato përpara njerëzve, që të ishin për ata bukë, ujë, dritë e ajër. Ata dy zëra ishin zërat e dy poetëve e letrarëve të mëdhenj, Ruso e Volter. Këta shkatërruan fronet e tiranisë dhe shembën kolonat e robërisë, të dy ishin të sigurt për të ardhmen e mirë të njeriut, pasi e mira do të buronte prej vetë njeriut, kur ai të thyente prangat që e kishin mbërthyer. Për të gjitha këto, këta dy gjeni e kanë merituar plotësisht renditjen në radhën e parë të korifenjve të mëdhenj.

Zhak Ruso, babai i parë i Revolucionit të madh francez dhe formuluesi i parë i parimeve e i rregullave që dolën më vonë. Mendimet e tij sunduan Francën dhe Evropën. Të gjitha veprat e Rusoit flasin për domosdoshmërinë e shembjes së ndërtesës që ishte ndërtuar në Evropë e në të gjithë botën deri në atë ditë. Vepra kryesore e tij, në lidhje me këtë temë, ishte "Kontrata shoqërore". Në këtë vepër Ruso përcakton rrugën e regjimit, në të cilën është detyrë të ecin qeveritë. Gjithashtu, ai përcakton edhe marrëdhëniet e sunduesit me të sunduarin. Prej këtij libri, Revolucioni i madh mori materialin dhe mbi këtë material lëshoi parullat e tij dhe më pas ndërtoi edhe objektivat e parimet e tij. Nga lidhja e ngushtë, që ka ky libër me Revolucionin francez, është quajtur edhe "Ungjilli i Revolucionit". Dijetarët e dinë se Robespieri, njëri prej heronjve të pavdekshëm të revolucionit, ishte nxënës i Rusoit dhe si i tillë, ai ishte nga njerëzit më korrektë të mësimeve të tij dhe një nga njerëzit që ishin ndriçuar më shumë prej mendimeve të tij; gjithashtu, dijetarët dinë se rreth Maratit, një ndër liderët e revolucionit, mblidheshin masat e popullit francez, që ai t'u lexonte atyre ditë për ditë faqe të tëra nga libri i Rusoit. Boshti i thirrjes së Rusoit në këtë libër të shquar ishte parimi i "sovranitetit të popullit". Pra, vetëm populli është zotëruesi i pushtetit të vërtetë, kurse sunduesi e merr postin e tij me vullnetin e grupit dhe pastaj ai është garantues për këtë grup, pasi grupi ia jep dhe ia heq atij pushtetin kur të dëshirojë. Rusoi, në veprën e tij "Kontrata shoqërore" dhe në shkrimet e tjera trajtoi të gjitha temat që u interesonin francezëve dhe njerëzve të kohës së tij në përgjithësi. Në lidhje me tolerancën fetare ai ka thënë fjalë të shumta, ashtu siç ka thënë shumë fjalë edhe për çështjen e lirisë së mendimit e për problemin e barazisë në të drejta e në detyra, duke shpjeguar edhe burimet e natyrshme të të drejtave. Me këtë vepër Rusoi theu mendësitë e vjetra për të drejtën hyjnore të mbretërve. Ne nuk kemi mundësi të citojmë pikëpamjet e tij për këto çështje të rëndësishme, sepse ai vetë i ka trajtuar në të gjitha shkrimet e veta dhe në çdo periudhë të jetës së tij. Për më tepër, edhe fama e mendimeve të tij nuk na lejon që ne t'i shtrojmë në këtë libër. Pavarësisht nga ato që kemi përmendur deri tani, duhet të shtojmë edhe librin tjetër të tij "Emili". Në këtë libër ai nuk i trajton çështjet e përgjithshme në mënyrë të drejtpërdrejtë, por gjithë kujdesin e tij e ka vënë duke e nxjerrë njeriun në jetën e lirë e të bukur, në mesin e të mirave të jetës vëllazërore dhe vetëm në dorën e natyrës së thjeshtë, në dorën e kësaj nëne bujare e të madhe, e cila kurrë nuk i mashtron bijtë e vet, nuk i

gënjen ata, nuk i skllavëron dhe nuk i robëron mendjet e tyre, por i le të lira që të shikojnë, të eksperimentojnë, të depozitojnë dhe të zhvillohen. Në këtë libër Rusoi bën që të shikosh atë çka është prapa kësaj thirrje-je për të shkuar drejt natyrës së bukur, të mirë e të lirë. Në këtë libër Rusoi e përgatit njeriun të ecë në rrugën e lirisë, për të ndër-tuar vetveten në një mënyrë të re, ku të dalin në dukje anët më të mira që janë në thellësi të tij dhe më pas të kalojë në rrugën e barazisë. Ky njeri i madh u shtyp me forcë. Shtypja e Rusosë arriti deri aty sa të dalë edhe urdhri "bujar" mbretëror për të djegur publikisht librat e tij në Paris. Ato u dogjën. Doli edhe një urdhër tjetër "bujar" mbretëror për arrestimin e tij. Me këtë urdhër hapej rruga "ligjore" që ai të mbyllej në burgun e Bastijës, por ai shpëtoi duke ikur. Pjesën më të madhe të jetës e kaloi i përndjekur e rrugëve të botës. Por edhe në këtë "bredhje" të detyruar, ai gjeti dikë që e mbronte prej sherrit të fanatikëve dhe ta larg-onte nga fyerjet, poshtërimet e mundimet, qoftë edhe për një farë kohe. Ky mbrojtës ishte Frederiku i madh, mbreti i Gjermanisë, i cili nuk ishte si bijtë e tjerë të klasës së tij, që dinin vetëm të shtypnin mendimtarët. Frederiku i respektonte dijetarët dhe ndihej i nderuar që rrinte me ta, prandaj i mbron-te ata dhe mësonte prej tyre si të ulte kokën e kurorën para madhështisë së dijetarëve dhe ishte krenar që ishte bashkëkohës i tyre. Por ky mbret i madh nuk kishte mundësi ta mbronte Rusoin gjatë gjithë jetës, sepse duart e klerikëve, edhe në kohën e tij vazhdonin të ishin mjaft të gjata. Kështu, ata e akuzuan Rusoin për ateizëm e për dalje nga feja. Me këtë akuzë bëhej e mun-dur që ai të digjej në zjarr. Në një gjendje të tillë, në vitin 1766, Rusoi shkoi në Angli dhe u kthye në Francë vetëm nga fundi i ditëve të tij të shtrenjta. Volterin, babain e Revolucionit të madh, autorin më të madh të fjalës së drejtë në historinë e njerëzimit, mendimi i të cilit nuk qetësohej për as-një minutë, e gjejmë ose shkatërrues, ose ndërtues, ose në mëdyshje mes shembjes e ndërtimit. Për të gjitha këto historianët e shekullit të tetëm-bëdhjetë, për emërtimin e këtij shekulli kanë përdorur termin "Shek-ulli i Volterit". Në pikëpamjen e tyre, ligji i ekzistencës, në këtë periud-hë vendimtare të historisë së njerëzimit kishte dhënë Volterin e Rusoin jo vetëm për Evropën, por për gjithë botën. Ky shekull dëshmonte për veten e tij se me të vërtetë qe një shekull i drejtë e i mbushur me urtësi. Gjëja e parë që bën Volteri është përhapja e mesazhit të tolerancës e të vëllazërimit ndërmjet njerëzve. Këtë mesazh ai e përhapi më shumë se gjysmë shekulli, herë me rrugë serioze, herë me rrugën e satirës së tij

therëse. Prej mendjes së tij të ndritur dilnin një mijë shpata e një mijë shigjeta, me tehet e majat e tyre ai godiste fanatizmin e fanatikët. Me to ai hidhte për tokë të gjitha gjykatat e inkuizicionit dhe ulte qafat e gjithë punonjësve mëkatarë. Ai dënon rëndë luftërat fetare, të cilat hanin triumfuesin e të mundurin dhe që ishin një turp i madh mbi ballin e historisë. Volteri e luftoi fanatizmin e shtypjen me fjalë, me parime e me qëndrimet e tij. Të gjitha këto bënë që Volteri të zërë vendin më të dallueshëm në historinë e mbrojtjes së lirisë. Fushata e tij e parë, kundër fanatizmit, ishte një libër, të cilit ai i vuri titullin e guximshëm e mohues të realitetit ekzistues "Varreza e fanatizmit". Në fillim të fjalës së tij ai thotë: "Kush përqafon njërën prej feve, pa u menduar, ashtu siç bën shumica e njerëzve, ai ngjan me kaun, i cili i dorëzohet zgjedhës, të cilën ai e mban mbi qafë i kënaqur e me vetëzgjedhje." U dhunuan mizorisht disa vetë dhe këta të dhunuar quheshin Kala, Sirvan dhe dë Labar. Këta burra u dhunuan nga mizoritë e papës, njerëzve të tij, sundimtarëve dhe njerëzve të tyre dhe i mbuloi pluhuri i harresës. Drama e fatkeqësisë së tyre u shua nga kujtesa e mendjeve, ashtu siç u shuan edhe shumë drama e pësime të tjera. Por ja, Volteri e bëri të njohur çështjen e tyre, zbuloi gjurmët e mizorisë e shenjat e dhunës dhe u hodh në mbrojtje të tyre, kockat e të cilëve tashmë ishin bërë tokë. Kjo mbrojtje e Volterit qe njëra nga betejat e tij që lanë gjurmë të përjetshme mbi kohën e mbi jetën e njeriut. Kjo punë e tij, me dimensione shumë të largëta, jehoi fuqishëm në zemra dhe shqetësoi mendjet në të gjitha vendet e kontinentit e në çdo shtëpi. Volteri i kërkon njerëzve që ata ta trajtojnë njëri-tjetrin si vëllezër prej një babe e prej një nëne, pavarësisht nga besimet e ndryshme që kanë, pavarësisht nga dallimet në medh'hebet që praktikojnë. Volteri nuk doli para njerëzve me këtë kërkesë me rrugën e këshillës, që as nuk sjell dobi, as nuk është e dobishme, por doli para tyre me rrugën e bindjes me fakte e me argumente. Mjeti i tij në kumtimin e mendimeve, që ai shpallte në shpirtrat e njerëzve, ishte metoda e tij gjeniale e dritëdhënëse, me të cilën ai karakterizohej, ishte fuqia e tij mbizotëruese për zgjimin e ndjenjave, për orientimin e pasioneve e të mendimeve. Kur Volteri të drejtohej me një mendim, ai kishte marrë mendjen tënde, zemrën tënde e iluzionet e tua dhe me to gatuan një brumë të ri, në të cilin ka derdhur mendimin dhe idenë e tij. Në njërën nga promemoriet, që ai i parashtroi mbretit në muajin qershor të vitit 1775, në lidhje me tolerancën, thotë: "…turku është vëlla për mua. Edhe kinezi, edhe hebreu, edhe Semiti. Po! Dhe përse jo? Në Evropë janë katër milionë banorë që nuk i

përkasin Kishës së Romës. A është e mundur t'i themi çdonjërit prej tyre: "Zotëri", meqenëse ti je mohues dhe si i tillë është detyrë të dënohesh. Unë nuk dua të ha së bashku me ty, nuk dua të bashkëpunoj me ty?"(1) Volteri bëri thirrje për lirinë me të gjitha shfaqjet e saj dhe në kuptimin më të gjerë të saj. Ai e quajti "Liria e plotë e personit", në kuptimin që ky person të ketë liri që të mos gjykohet për asnjë rast, përveç rasteve të parashikuara në tekstet e hollësishme të ligjit.(2) Edhe sot ne e shikojmë një kërkesë të ngjashme me kërkesën e Volterit, që njeriu të gjykohet vetëm në bazë të tekstit të ligjit dhe jo sipas interesave. Megjithëse ti mund të jesh i shkujdesur ndaj këtij rregulli, që sot është ndër bazat ligjore të kohës, por nuk ishte kështu në kohën e Volterit, pasi në atë kohë nuk kishte gjë më të lehtë për mbretërit, për anëtarët e familjes mbretërore, për pallatin,

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 83.
(2) I njëjti burim.

Shoqata Sllaudi

për ata që ishin pranë mbretit dhe për lajkatarët e të gjitha llojeve, se sa të dërgonin në burg çdo njeri vetëm me një akuzë të stisur, ose edhe fare pa asnjë akuzë. Tashmë je njohur me tregimin e "Letrës së vulosur", për të cilën kemi folur më lart. Por që të kuptosh më mirë punët që bënin ata zbatues të "ligjit", për të shpëtuar prej armiqve të tyre, të krijohet mundësia të njohësh edhe forcën e goditjes që lëshonte Volteri mbi ata që e konsideronin masën shërbëtorë të tyre. Për pasojë, vetëm mbi masën binin të gjitha dënimet e tyre, pa asnjë tekst nga ligji. Këto dënime ata i zbatonin nga pozita e privilegjeve të veçanta që ata gëzonin. Përsa i përket mungesës së barazisë ndërmjet klasave të njerëzve, në fjalorin e tij filozofik, Volteri flet me ngrohtësi, por me mprehtësi e me forcë: "Përse ne lëmë të bëhen pre e urrejtjes, padrejtësisë, rrëmbimit e grabitjes këtë numër kaq të madh njerëzish punëtorë e të pafajshëm, të cilët punojnë tokën gjatë gjithë vitit, që të ushqehen me prodhimet e saj, por ndodh e kundërta, ne respektojmë, kujdesemi e përkëdhelim atë që nuk punon dhe njeriun e keq që jeton vetëm në sajë të frytit të mundit të atyre dhe që pasurohet vetëm në sajë të mjerimit të tyre."(1)

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", f. 84.

Volteri bën thirrje për unitet të species njerëzore. Ai sulmon ashpër skllavërimin e njerëzve me ngjyrë, satirizon skllavëruesit dhe hedh

poshtë argumentet e tyre. Ja tani po vëmë para jush një paragraf nga romani "Kandidi" dhe pikërisht paragrafin që tregon për arritjen e Kandidit në Surinam, ku ai takoi një zezak të shtrirë për tokë, të cilit i kishte mbetur vetëm gjysma e mbathjeve prej pëlhure ngjyrë blu: "Ky burrë i mjerë kishte të prerë këmbën e majtë deri në kërci dhe dorën e djathtë. Kandidi i foli në gjuhën holandeze: "Pasha Zotin, ç'bën këtu, o vëllai im, në këtë gjendje të frikshme?" Dhe zezaku u përgjigj: - "Po pres zotërinë tim, mesjë Van Derdender, tregtarin e famshëm!"
Kandidi e pyeti: - "A mesjë Van Derdender ka bërë mbi ty këtë që po shoh?"
Dhe zezaku foli: - "Po, or zotëri! Ky është zakoni. Mbathjet prej pëlhure janë e vetmja rrobë që na japin çdo vit. Kur ne punojmë në shtrydhëset e kallamit të sheqerit, ndodh që cilindri na shtyp gishtat dhe ata na presin gjithë dorën; kur ne tentojmë të ikim, ata na presin këmbën deri në kërci dhe, mua më kanë ndodhur të dyja këto aksidente. Ja, ky është çmimi me të cilin ju e hani sheqerin në Evropë!"
Këtu Kandidi thirri me zë të lartë: - "Ah! O Panshillos! Ti nuk e ke parashikuar këtë mënxyrë. Tani u vendos dhe u bë detyrë që, më në fund, të heqësh dorë nga optimizmi yt."
Dhe Kamijo pyet: - "Si është ky optimizmi?"
Kandidi përgjigjet: -"Është ajo çmenduri që pretendon se çdo gjë është e mirë, në një kohë që ne jetojmë në mesin e sprovave të rënda!"
Lotët rridhnin nga sytë e Kandidit, që po vazhdonte të shikonte zezakun dhe hyri në qytetin e Surinamit duke qarë."
Volteri pa se absolutizmi ishte shkaku kryesor i të këqijave, prandaj ai u revoltua kundër absolutizmin, të cilin e sulmoi me nxehtësinë për të cilën ai njihej. Në poezinë e tij Volteri foli për kuptimin e fjalës atdhe, foli për bukurinë e atdheut dhe për dashurinë ndaj tij. Ai e përkufizoi ekzistencën e atdheut të dashur me ekzistencën e qytetarit, që në këtë atdhe ka arritur të drejtat e tij dhe që gëzon lirinë e tij në mënyrën më të plotë. Volteri thotë se kur njeriu shtypet dhe privohet, ai nuk është qytetar i mirë, sepse ai e ndien atë lidhje që e bën atë të varur me këtë atdhe. Nga poezitë e tij, në lidhje me kuptimin e atdheut, po sjellim vargun e mëposhtëm:

"Sa i shtrenjtë është atdheu në zemrat e mira."

Volteri akuzoi bankierët për hipokrizinë e tyre në lidhje me

dashurinë ndaj atdheut. Ai thotë: "Le të pyesë njeriu veten e ndërgjegjen e tij: "A e do bankieri atdheun e tij me gjithë zemër?"" Zëri i Volterit vazhdoi të ngrihet gjithnjë e më lart, jehona e zërit të tij gjëmonte fuqishëm pranë zërit të kolegut të tij të madh Ruso, derisa ai zë shembi frone dhe tronditi një botë, të cilës fanatizmi i kishte shtypur organet e brendshme, i kishte prishur nuhatjen dhe i kishte çartur lëkurën. Më pas ai përbalti mendjemadhësinë e tiranëve dhe ashpërsinë e mizorëve, që filluan të lehin të ulur mbi bishtat e tyre.

Shoqata Flladi

LIRIA NË FRANCË

3- Kazani që vlon

* Gjenialiteti i Shekspirit shpiku tragjeditë e tij të pavdekshme; gjenialiteti i Dantes "Komedinë hyjnore" dhe gjenialiteti i Rusoit Revolucionin e madh, kurse "gjenialiteti" i fisnikëve shpiku një taksë, që u quajt "Taksa e kripës".

Tani që ne dhe ti po arrijmë në fundin e rrugës të kësaj ecjeje nëpër shoqëritë e vjetra, deri në mbylljen e shekullit të tetëmbëdhjetë, patjetër që duhet të bëjmë edhe një kalim të shpejtë nëpër ngjarjet e përgjithshme që ishin shumë afër Revolucionit të madh. Klasat e popullit francez, në pragun e revolucionit, vazhdonin të ishin në sistemin e tyre të vjetër. Ishin tri shtresa me karakteristika të veçanta, sipas renditjes vijuese: fisnikëria, kleri dhe masa e popullit. Klasa e fisnikëve kishte fuqi e ndikim, ashtu siç e përfytyrojmë ne, edhe pse Luigji XIV ia nënshtroi këtë klasë vullnetit të tij absolut. Ai e nënshtroi klasën e fisnikëve në raport me pushtetin e tij dhe jo në raport me pushtetin e vullnetit të masës, prandaj fisnikëria ruajti shumë nga privilegjet që gëzonte në kohën e feudalizmit. Edhe klasa e klerikëve, ashtu si fisnikët, gëzonte privilegje të shumta. Klerikët hanin e nuk punonin, lypnin e nuk i lypej, gjykonin e nuk gjykoheshin dhe vilnin taksa ashtu siç vilte edhe shteti. Përveç kësaj, klerikët ishin sytë e hapur të fanatizmit dhe nuk i fshihej asgjë nga punët e besimeve të njerëzve. Ata nuk linin t'u dilte nga duart asnjë rast për të dënuar njerëzit që shprehnin lirshëm mendimin e tyre; gjithashtu, klerikët ishin vendi më i fortifikuar, ku strehohej reaksioni, me të cilin përforcohej konservatorizmi. Klerikët ishin arma e mprehtë në duart e mbretërve e të fisnikëve për të zhdukur çdo përparim. Kjo gjendje e klerikëve ishte e ngjashme me gjendjen e pjesës më të madhe të klerikëve të shumicës së vendeve gjatë gjithë periudhave të historisë. Klasa e tretë ishte klasa e popullit, ishin të mjeruarit, ishin ata që punonin e nuk hanin, që mbillnin e nuk korrnin, por që shfrytëzoheshin në mënyrën më të egër. Nga kjo klasë dolën mendimtarët, letrarët, poetët,

shpikësit dhe njerëzit e mëdhenj, të cilët udhëhoqën njerëzimin nga kohët e para primitive për në kohët e qytetërimit e të përparimit. Në vijim të fjalës sonë do të përshkruajmë gjendjen e kësaj klase, që ishte elementi kryesor në përmbysjen më të rëndësishme që ka njohur historia njerëzore. Nuk mund të përshkruhet e keqja e madhe e lakut mbytës, që shtrëngonte fytin e masës së popullit. Bijtë e kësaj klase tregonin mirësi të madhe edhe atëherë kur i drejtoheshin dy klasave që i dhunonin vazhdimisht me disa kërkesa tepër modeste, duke i paraqitur përfaqësuesve të të dyja klasave dhe mbretit bindje të plotë kundrejt realizimit të atyre kërkesave. Kërkesat e tyre nuk gjenin përgjigje e nuk dëgjoheshin. Nga ato kërkesa është edhe protesta që banorët e zonës "Karkaso" i dërguan mbretit Luigji XVI. Në këtë protestë ata kishin parashtruar disa nga ankesat e tyre, duke theksuar gjendjen e tyre të mjerueshme. Por edhe këto kërkesa e ankesa shkuan së bashku me erën. Në to tregohej qartë se liria e besimit shtypej, se për papën kishte pjesë të caktuar të përvitshme, që mblidhej prej popullit të varfër. Asambleja e Përgjithshme nuk mblidhej, por, edhe nëse do të mblidhej, nuk do të kishte asnjë dobi, përveç këtyre të gjithave edhe për nëpunësit, që kishin një farë rëndësie, bijtë e popullit nuk kishin të drejtë as të ëndërronin, pasi ato ishin vetëm për fisnikët e për bijtë e tyre. Por kishte edhe punë që ishin shumë më të këqija e shumë më pesimiste se këto që u thanë dhe që shtruesit e kërkesave të lartpërmendura nuk i kishin zënë me gojë. Atje ekziston ai që quhej "Kuvendi i mbretit", puna më e vogël e të cilit ishte anulimi i vendimeve gjyqësore që merrnin gjykatat e Francës. Ato vendime anuloheshin menjëherë kur gjykatësit vendosnin kundër ndonjërit prej bijve të klasave të privilegjuara. Përsa i përket letrave të vulosura, është folur më sipër për to. Nuk ka dyshim që çështja, në lidhje me ato letra, ishte shumë e rëndë e shumë më e ashpër. Historia na njofton se njëra nga gjykatat kryesore franceze i paraqiti Luigjit XV një protestë të gjatë për çështjen e një burri, të quajtur Monra, të cilin, njerëzit e mbretit, pasi kishin shtënë në dorë një letër të vulosur, e kishin arrestuar dhe e kishin futur në një burg që ishte një lloj grope e nëndheshme. Në këtë protestë numërohen disa nga pësimet e rënda që sillnin "letrat e vulosura"; gjithashtu, nga kjo protestë mësojmë për vuajtjet e tmerrshme e të turpshme të personave që futeshin brenda, pa folur për gjuhën e ashpër me të cilën shkruheshin e për shumë të këqija të tjera. Në atë protestë kishte një fyerje të hapur që gjykatësit e asaj gjykate i drejtonin fisnikëve e bijve të tyre, kur i quanin ata të urryer.

Më pas vjen ajo që ata e quanin "e drejta e gjuetisë". Kjo "e drejtë" shtonte akoma më shumë shtypjen e masës së popullit, por veçanërisht trysnia e kësaj të "drejte" rëndonte mbi fshatarët, të cilët burgoseshin ose vriteshin kur gjuanin disa kafshë në tokat e tyre, kur pastronin fushat e tyre, kur plehëronin arat, pasi arat e fushat duhej të liheshin djerrë, që t'i krijonin mbretërve dhe princërve të ushtronin kënaqësinë e gjuetisë. Gjithashtu, edhe anarkia e taksave ishte akoma më e rëndë se të gjithë vargonjtë e tjerë që rëndonin mbi popullin e thjeshtë. Taksat vileshin prej një kategorie njerëzish e nuk vileshin prej një kategorie tjetër. Taksambledhësit ishin ata që caktonin, sipas dëshirës së tyre, sasinë e masën për çdo taksë. Në një gjendje të tillë, shpërndarja e taksave mbi klasat ishte boshti i anarkisë dhe boshti i tiranisë. Fisnikët e Francës kishin në pronësi gjysmën e tokave franceze, kurse gjysma tjetër ishte në pronësi të dhjetëra milionë bijve të popullit. Fshatarët shfrytëzoheshin në tokat e fisnikëve e ishin të uritur, kurse injorantët mendjemëdhenj, që nuk bënin asnjë punë e hanin nga mundi i fshatarit, nuk paguanin asnjë taksë, sado të vogël, për tokën e tyre e për prodhimet e shumta që merrnin. Taksa paguanin vetëm fshatarët, edhe pse kishin në pronësi fare pak tokë. Taksat mbi klasën e popullit ishin aq të rënda, sa nuk mund të imagjinohet; mjafton të thuhet se njëri nga ata të mjeruar ishte i detyruar të paguante katër taksa, në një kohë që ai nuk kishte mundësi të paguante as njërën prej tyre, pa thënë se si do t'i paguante ai të gjitha llojet e taksave. Fshatari i paguante taksë qeverisë për tokën e për ato pak prodhime që merrte, paguante taksë për kishën, paguante një taksë të tretë për fisnikun që banonte në zonën e tij, kurse taksa e katërt ishte me të vërtetë një nga shpikjet më të çuditshme. Nëse gjenialiteti i Shekspirit shpiku tragjeditë e tij të pavdekshme; gjenialiteti i Dantes "Komedinë hyjnore" dhe gjenialiteti i Rusoit Revolucionin e madh, "gjenialiteti" i fisnikëve shpiku një taksë që u quajt "Taksa e kripës". Qeveritë e tyre kishin monopolin e këtij materiali dhe detyronin çdo njeri të blinte një sasi të caktuar kripe çdo vit, kishte apo nuk kishte nevojë për atë sasi. Edhe çmimi i asaj sasie kripe ishte shumë i lartë, madje ishte aq i lartë, sa pjesa më e madhe e njerëzve nuk kishin mundësi ta blinin. Blerja e saj ishte e detyruar dhe mos blerja dënohej. Përqindja e shumave që paguante fshatari nga prodhimi i tij ishte si vijon: në çdo njëqind franga, që binin në dorën e tij, 52 franga ishin për qeverinë, 15 franga për kishën, 15 franga për fisnikun dhe 17 frangat, që mbeteshin, i liheshin në dorë atij të varfrit që të plotësonte nevojat e tij.(1)

(1) "Revolucioni francez", f. 74.

Nga kjo mbetje, përsëri ai ishte i detyruar të paguante edhe taksën e kripës.

* * *

Luigji XIV e la popullin pre të varfërisë e të mjerimit. Pas tij erdhi Luigji XV, që ishte kokëtrashë e injorant. Interesimi kryesor i tij ishte krijimi dhe sigurimi i të gjitha lehtësirave për punët e tij private, për njerëzit e pallatit të tij. Ai e futi veten në një rrugë pa krye me shpenzimet e shumta që bënte dhe me nxjerrjen e vendimeve për ekzekutim kapital të kujtdo që përgojonte "zërin e mirë" të mbretit dhe "zërin e mirë" të klerikëve. Gjithashtu, ai e kufizoi "aktivitetin e tij" me firmosjen e letrave të vulosura dhe pastaj dilte për gjah. Madje, kur ndonjë ditë nuk dilte për gjah, njerëzit thoshin: "Madhëria e tij, mbreti, sot nuk paska punë!" Gjatë sundimit të këtij mbreti u shtua shumë mjerimi i popullit e dënimet kundër tij. Më pas erdhi Luigji XVI dhe gjendja e popullit i shtea joqëpërshkruamë lart. Mjerimi vërtitej mbi klasën e fshatarëve e masën e qyteteve dhe i bluante ata siç bluan drithin guri i mullirit, ndërkaq mbreti, princat, fisnikët e klerikët jetonin barkngopur e krejtësisht të shkujdesur, duke shkelur mbi petalet e luleve e në mjedise të parfumuara.

Karrocat e tyre, këmbët e kuajve të tyre dhe rrotat shkelnin çdo njeri që u dilte para. Lidhur me këtë dukuri, një turist anglez ka thënë: "Kam parë me këta dy sy njërën nga këto karroca të shtypë një fëmijë të vogël.(1) Klasa e popullit vdes në këmbë nga uria, veshur me zhele. Ata banojnë në kasolle e vrima që u ngjajnë vrimave të dhelprave e strofullave të ujqërve." Letrarët e mendimtarët nxituan të punojnë për të zgjuar burrërinë e madhështinë e masës, për të përhapur parimet e lirisë, për të nxjerrë në shesh korrupsionin e për të shtruar rrugën e shpëtimit.

(1) Nga kujtimet e këtij turisti, përkthim i Hasan Xhelal.

LIRIA NË FRANCË

4- Shpallja e të drejtave të njeriut

* Në këtë ditë, në këtë vend, në historinë e botës u lind një kohë e re.

Gëte

Mbreti Luigji XVI, i gjendur nën trysninë e ndërgjegjësimit të masës, u përpoq të bënte disa reforma. Në këtë kuadër emëroi për punët e financave një njeri të aftë, që quhej Turgo, i cili u mundua shumë të përmirësonte financat në arkën e mbretërisë, në mënyrë që ato të jepnin sa më shpejt rezultate. Me këtë veprim ai hodhi mbi vete mërinë e njerëzve të pallatit, për shkak se i kufizoi shpenzimet e tyre. Edhe fisnikët patën frikë prej politikës së tij ekonomike, pasi rrezikonin privilegjet e tyre, kurse klerikët ishin të zemëruar me Turgon më shumë se të tjerët për shumë arsye, ndër të cilat duhet thënë se Turgo ishte miku dhe njëri ndër nxënësit e "mohuesit" Volter. Në këto kushte u bë bashkëpunimi mes njerëzve të pallatit me fisnikët e klerikët. Të gjithë këta nuk vonuan dhe filluan thurjen e gënjeshtrave për punën e Turgosë, me qëllim që madhëria e tij, mbreti, të detyrohej ta hiqte nga detyra. Pas Turgosë, punët e financave i mori në dorë përsëri një burrë i aftë nga ana profesionale, që quhej Niker, i cili i organizoi shumë mirë financat, madje ai ndoqi një rrugë të re që Franca nuk e kishte njohur më parë. Kjo rrugë e re konsistonte në vendosmërinë e tij për bërë të njohur ndër masat llogaritë e shtetit. Më pas ai ndoqi një rregull të ri, që nuk lejonte vënien e taksave mbi popullatën, pa marrë miratimin e njerëzve për ato taksa. Kur ishte në punë e sipër, duke shpalosur qëllimet e tij të mira, edhe ky e pësoi si paraardhësi i tij, Turgo. Pikërisht në këtë kohë, në politikën e vendit hyn një element i ri, elementi i gruas mendjepakët, dua të them për Mari Antuanetën, gruan e mbretit. Te ajo shkuan të luten gratë e pallatit, që të emëronte në krye të ministrisë së financave Kalon. Kërkesa e tyre u plotësua. Kaloni

ishte njeri i dobët e injorant, prandaj financat, në kohën e tij, filluan të rrokullisen gjithnjë e më poshtë. Ndërkaq borxhet e mbretëreshës u shtuan me disa dhjetëra milionë gine. Kur Kaloni u bë i urryer në mbarë Francën, madhëria e tij, mbreti, pati mirësinë ta pushojë nga detyra. Pas tij erdhi Brijen, i cili u mundua të ndërmarrë ndonjë reformë, por edhe veprimi i tij menjëherë shkaktoi zemërimin e fisnikëve e të parisë së klerikëve, të cilët e detyruan të japë dorëheqjen. Ngjarjet ndoqën njëra-tjetrën me shpejtësi, erdhën gjithnjë duke u zmadhuar dhe zgjuan ndërgjegjen e popullit, i cili dëshironte të dinte të ardhmen e vet. Në një gjendje të tillë, për herë të dytë, në krye të ministrisë së financave, u rikthye Niker. U mblodh Asambleja e Përgjithshme për të dëgjuar fjalimin e mbretit, i cili tha se ishte i gatshëm t'i përgjigjej kërkesave të drejta të popullit. Pastaj, për tri orë me radhë foli Nikeri. Në fjalën e tij ai mbajti një qëndrim sa nga qeveria, aq edhe nga populli. Përfaqësuesit e klasave popullore u munduan të gjejnë fjalën e përbashkët ndërmjet tri klasave të Asamblesë së Përgjithshme, me qëllim që të arrinin të eliminonin dallimet mes klasave të kombit, por ata nuk patën sukses, për shkak të diskutimeve të shumta të klasës së fisnikëve e klerit. Në një gjendje të tillë lindi një konflikt politik i ri brenda Asamblesë së Përgjithshme. Asambleja e Përgjithshme filloi të mblidhej ditë për ditë për pesë javë me radhë, ku përfaqësuesit e popullit shpalosën qëllimet e tyre të mira për një mirëkuptim të ri e të shpejtë me përfaqësuesit e dy klasave të "privilegjuara". Përfaqësuesit e këtyre klasave vazhdonin të kapeshin me këmbëngulje pas privilegjeve të tyre të veçanta. Për pasojë u vu një vijë ndarëse që nuk linte mundësi për asnjë mirëkuptim. Para këtij kundërshtimi të vendosur, përfaqësuesit e popullit, që përfaqësonin nëntëdhjetë e shtatë për qind të popullsisë, nuk u mbetej rrugë tjetër veçse të punonin të veçuar prej fisnikëve e klerikëve. Në datën 17.06.1789, në një mbledhje të veçantë, ata tërhoqën njohjen e tyre për ekzistencën e klasës së fisnikëve dhe të klerikëve, kurse mbledhjen e tyre e emërtuan "Asambleja Kombëtare". Ja kështu hyri teza "Sovraniteti i popullit", të cilën Franca e mori prej Rusoit qysh në veprimet e saj praktike. Po në këtë datë u morën disa vendime, në të cilat, për herë të parë, në historinë e Francës e të Evropës, ngrihej lart zëri i popullit. Këto vendime ranë si rrufe mbi fisnikët e njerëzit e pallatit, të cilët vendosën të shkojnë te mbreti e të kërkojnë prej tij që ai të shkojë në ndërtesën e Asamblesë Kombëtare dhe të anulojë të gjitha vendimet e saj. Ata panë se disa klerikë pëlqenin të qëndronin në krahun e përfaqësuesve të popullit, pran-

daj e tërhoqën dëshirën e tyre për të shkuar te mbreti. Më pas ata mundën të mbyllin sallën e mbledhjeve, me argumentin për ta rregulluar sa më mirë, që ajo të jetë gati në seancën e datës njëzet e tre qershor, që mbreti të pritej ashtu si i takon. Kur anëtarët e Asamblesë Kombëtare erdhën në datën njëzetë qershor e gjetën të mbyllur portën dhe ushtarët të rreshtuar para saj. Disa anëtarë shfaqën mendim që të shkonin në pallatin e mbretit dhe aty të mbanin mbledhjen e tyre, ndërkaq delegacione të shumta nga populli u grumbulluan në një shesh të gjerë pranë asamblesë dhe aty, në fushë të hapur, mbajtën mbledhjen e tyre. Pikërisht në këtë mbledhje e në këtë shesh ata vunë edhe formulën e famshme të betimit historik, që e lidhte të ardhmen e tyre me atë të popullit. "Anëtarët e bënë këtë betim të madh historik me shumë entuziazëm, duke qenë të rrethuar nga populli që rrinte në heshtje, pasi në këtë betim shpalosej me madhështi dashuria e përkrahja për popullin. Piktori i dëgjuar David ka realizuar një kuadër brilant të asaj mbledhjeje, të cilin sot vizitori ka mundësi ta shikojë në Muzeun e Luvrit. Në këtë kuadër vizitori shikon atë fllad madhështie e gëzimi që përcillte ajo mbledhje popullore." (1) Në datën 23 qershor mbreti pati mirësinë të hyjë në sallën që kishte qëndruar e mbyllur tri ditë me radhë dhe aty mbajti një fjalim të shpifur, në të cilin theksoi detyrën për ekzistencën e tri klasave, që secila të punojë më vete, duke mos e zënë me gojë çështjen e privilegjeve të veçanta, që gëzonin fisnikët e klerikët, si dhe anuloi të gjitha vendimet që kishte marrë Asambleja Kombëtare më 17 qershor. "Prapa mbretit u largua një varg i gjatë fisnikësh e klerikësh, kurse deputetët e kombit qëndruan në vendet e tyre, të heshtur e kokë ulur. Nga mesi i tyre merr fjalën Mirabo dhe thyen heshtjen mbytëse. Ndër të tjera, ai tha: "Ç'është kjo diktaturë e shëmtuar? Ata duan të na detyrojnë me forcën e armëve, që ne të ecim në "rrugën e lumturisë" që ata kanë planifikuar për ne! Kush është ky që nxjerr këtë urdhër?! Ai është i autorizuari juaj! Kush është ky që vë këto ligje?! Ai, gjithashtu, është i autorizuari juaj! Ky person, këto urdhra duhet t'i marrë prej jush! Unë kërkoj prej jush të qëndroni në betimin që bëtë. Ky betim ju ndalon të largoheni nga këtu pa i dhënë këtij kombi një kushtetutë."(2)

---

(1) "Histori e Revolucionit francez" e Hasan Xhelal, prej "Asamblesë Kombëtare" e Abdurrahman Errafi'ij.

(2) Me shkurtime prej librit "Revolucioni francez".

Në këto çaste erdhi njëri prej bishtave të mbretit dhe pikërisht kreu i njerëzve të tij të besuar që t'i kujtojë Mirabosë urdhrin e padronit të tij. Mirabo bëri drejt tij si vullkan në shpërthim dhe i lëshoi para fytyrës britmën e famshme historike: "Shko te padroni yt dhe komunikoi se "Në emër të popullit!" ne nuk largohemi prej këtu pa u shuar të gjithë!" Asambleja Kombëtare vijoi punimet e saj, iu përmbajt vendimeve të saj të mëparshme, që kishte anuluar mbreti dhe shpalli imunitetin e anëtarëve të saj prej çdo sulmi që mund të bëhej mbi ta. Të nesërmen, mbreti, i prekur në sedër, doli para fisnikëve e klerikëve, që të bashkoheshin me Asamblenë Kombëtare dhe, ashtu të mbushur me mllef, ata shkuan në sallën e asamblesë. Pikërisht, në ato çaste ngjarjet filluan të marrin një zhvillim tepër të shpejtë e të kalojnë nga një gjendje në një tjetër, të grumbullohen e të gërshetohen njëra mbi tjetrën. Ngjarja më e rëndësishme ishte komploti i njerëzve të pallatit, të cilët iu drejtuan mbretëreshës dhe vëllait të mbretit që të bindnin mbretin, që ai të hiqte dorë nga plani logjik, që ai kishte ndjekur nën presionin e popullit. Mbreti shumë shpejt u bind për "saktësinë e mendimit të tyre", kur atë e njoftuan se pushteti i tij ishte në pragun e rënies për shkak të këtij problemi. U deshën vetëm disa orë, që afro pesëdhjetë mijë ushtarë të forcave të tij të rrethojnë Parisin. Në këtë gjendje të acaruar mbretin e vizitoi një delegacion i Asamblesë Kombëtare, me kërkesën për tërheqjen e trupave ushtarake, por mbreti iu përgjigj atyre se ai ishte zotëruesi i pushtetit absolut dhe se puna më e mirë, që ata duhej të bënin, ishte që të largoheshin nga Parisi, nëse me të vërtetë ndiheshin të frikësuar prej forcave që kishin rrethuar qytetin.

Parisi vlonte si kazan nga mllefi e zemërimi, ndërkaq gremina mes popullit e pallatit thellohej gjithnjë e më shumë. Në datën njëmbëdhjetë korrik, i dërguari i mbretit shkoi te ministri reformator Niker, i cili edhe më parë ishte larguar nga detyra dhe ishte rikthyer në postin e tij për herë të dytë, por që u befasua me urdhrin e mbretit për të lënë Francën në çast. Parisienët, që mësuan për internimin e Nikerit, u zemëruan akoma më shumë dhe dolën të mbushnin bulevardet e Parisit me sytë që u lëshonin zjarr. Mbreti kërkoi të përforcohet me kolegët e tij, mbretërit e Evropës, që ata të dërgonin ushtritë e tyre për ta ndihmuar nga ngjarjet e pritshme që mund të vinin kundër tij. Ky lajm u përhap në datën dymbëdhjetë korrik dhe menjëherë u zgjerua rrethi i zemërimit e i mllefit; nga mesi i masave u ngrit të flasë një person i quajtur Kami Demalon, i cili tha: "Qytetarë!

Nuk kemi kohë për të humbur. Heqja e Nikerit është paralajmërim për një masakër të madhe, si masakra e Shën Bartolomeut, ku viktimat do të jenë qytetarët e ndershëm. Në këtë natë ushtritë zvicerane e gjermane do të lënë kazermat e tyre dhe do të lëvizin drejt nesh, që të na masakrojnë të gjithëve! Para nesh ka mbetur vetëm një rrugë: Të armatosemi!"(1) Disa reparte të ushtrive të huaja tashmë kishin arritur në Paris dhe menjëherë, pas këtij fjalimi, grupe të shumta u turrën në drejtim të njërit prej shesheve, ku u përleshën me një repart të ushtrisë gjermane, mbi të cilin hodhën një rrebesh të fortë gurësh që i shkulën nga rruga. Më pas grumbullimi u përqendrua në një shesh tjetër, ku përsëri u përplasën me një repart tjetër ushtarësh. Të dyja palët shkëmbyen zjarr, u vranë disa protestues dhe të tjerët u shpërndanë, pasi nuk kishin armë. Atëherë mbi ta u lëshua ushtria gjermane me shpata e bajoneta. Ndërsa në Paris ndodhnin këto trazira, si një vullkan i fuqishëm shpërtheu thirrja: "Te armët!" Asambleja e Përgjithshme, në asnjë rast, nuk donte gjakderdhje, pasi edhe dritaret e mirëkuptimit nuk ishin mbyllur të gjitha, prandaj kjo asamble dërgoi te mbreti dikë që ta njoftonte atë për rrezikun e vërtetë që po kërcënonte vendin, nëse ai nuk do të urdhëronte tërheqjen e ushtrive të huaja prej Parisit, si dhe tërheqjen e forcave të armatosura, që kishin rrethuar Parisin. Mbreti e hodhi poshtë këtë kërkesë, por edhe anëtarët e asamblesë nuk e humbën toruan, pasi refuzimi i kërkesës së tyre, nga ana e mbretit, "i dha atyre një rast tjetër që të tregonin se me këtë veprim ata e meritonin respektin që kishte shkruar historia për ta në faqet e saj".(2) Ata u mblodhën me shpejtësi, diskutuan, vendosën dhe njoftuan ministrat që zëvendësuan Nekirin se përgjegjësia për të gjitha rreziqet, që mund të sillte gjendja e rënduar, binte vetëm mbi ta. Asamblistët vendosën gjithashtu që mbledhjet e tyre të mos kishin ndërprerje, ditë-natë dhe se ata nuk do të largoheshin nga salla e kuvendit nga frika se mos qeveria e pushtonte sallën në kohën kur ata të mos ndodheshin në të.

---

(1) Me shkurtime prej "Revolucioni francez", f. 110.
(2) I njëjti burim, f. 113.

Populli nuk u mjaftua vetëm me vendimet e Asamblesë Kombëtare, pasi ishte rasti që populli të nxirrte sheshit të gjithë mllefin e zemërimit që mbante në brendësi kundër klasave që e kishin shfrytëzuar brez pas brezi. Populli po dyndej gjithnjë e më shumë nëpër bulevardet e Parisit. Sheshet e tij po mbusheshin nga mijëra vetë dhe nëpër lagjet e kryeqytetit po formoheshin

repartet kombëtare me një shpejtësi e me një përsosmëri të habitshme. Ata kërkuan armë prej bashkisë së kryeqytetit, në të cilën ruheshin sasi të konsiderueshme armatimesh, por bashkia, edhe pse premtoi t'i furnizonte me armë, nuk i pajisi. Kur njerëzit u ngopën me premtime boshe, u turrën mbi depot e armëve, i pushtuan ato dhe nxorën dhjetëra mijë pushkë dhe lloje të shumta armësh të bardha. Kjo ditë e shënuar ishte data katërmbëdhjetë korrik. Para se të flasim për rënien e Bastinjës, patjetër që duhet të bëjmë një përshkrim të shkurtër të kësaj kështjelle burg, me qëllim që lexuesi të mësojë, aq sa është e mundur në këto pak radhë, rëndësinë e kuptimit që merrte rënia e këtij burgu në dorën e kryengritësve: "Në atë kohë Bastinja ishte simboli i tiranisë dhe njëra nga kolonat e skllavërisë. Bastinja ishte një kështjellë e hershme me dhoma të errëta, me zinxhirë e me pranga, që mbretërit i kishin për armiqtë e tyre, të cilët mund t'i urrenin ata për shumë arsye, prandaj mbretërit i mbyllnin aty armiqtë e vet pa asnjë hetim e pa i bërë asnjë gjykim. Kur ndonjëri prej tyre vdiste në errësirën barbare të atij burgu, e nxirrnin, e varrosnin në fshehtësi, duke i mohuar emrin e tij të vërtetë, duke i vënë një pseudonim, me qëllim që çështja e tij të mbetej e mbyllur përgjithmonë." "Shkrimtari anglez, Çarls Dikens, kur shkroi veprën e tij "Tregimi i dy qyteteve", për të përshkruar këtë burg dhe për të shpjeguar gjurmët e tij në shpirtrat e viktimave, jep jetën e një prej heronjve të tregimit të burgosur në këtë burg. Ky hero, në rininë e tij, kishte qenë mjek i dëgjuar në Paris. Një ditë, ky mjek po shëtiste bregut të lumit Sena. Para i doli një karrocë, në të cilën ishin dy fisnikë. Ata e detyruan të shkonte me ta në pallatin e tyre. Në pallat i thanë të vizitonte një vajzë të sëmurë, të dobësuar aq shumë, sa i kishte mbetur vetëm gjysma e trupit; gjithashtu duhet të vizitonte dhe një të ri, që ishte gati duke vdekur. Kur mjeku ishte vetëm për vetëm me të riun, mësoi prej tij se ai ishte vëllai i vajzës dhe se motra e tij ishte e martuar prej shumë kohësh me një burrë që ajo e donte dhe ai e donte atë, por më pas atë e pa njëri prej dy fisnikëve, pronarë të pallatit, të cilit i mbiu në kokë që këtë femër ta bënte të tijën. Me këtë qëllim shkoi te burri i saj që të realizonte qëllimin që kishte. Ishte e natyrshme që burri të kundërshtonte me forcë, por fisniku lëshoi mbi të mundime e fyerje të ndryshme. Bëri që mbi të vërshojnë pësimet më të rënda derisa ai vdiq. Atëherë ky i poshtër zgjati dorën edhe mbi gruan e tij, të cilën e mori si robinë lufte. Kur babai i vajzës mësoi për fatin e vajzës, vdiq nga tronditja e madhe. Djali u vu të kërkojë gjurmët e së motrës së tij në këtë pallat, por rezultati qe kjo plagë vrasëse. Mjeku e mjekoi vajzën pas vdekjes së vëllait të saj plot një javë, por, megjithë kujde-

sin e tij, ajo u takua me njerëzit e familjes së saj vetëm në botën tjetër. Mjeku mendoi të ankohej në qeveri për veprimin e këtyre dy fisnikëve të urryer dhe kështu vendosi t'i shkruajë për këtë çështje ministrit. Pa arritur mirë në shtëpinë e tij, ai e pa veten në burgun e Bastinjës, menjëherë pas takimit që kishte pasur në rrugë me dy vëllezërit fisnikë, të cilët i treguan edhe letrën që ai kishte dërguar. Këtë letër, ministri i urryer, ia kishte dorëzuar atyre të dyve. Ata e grisën letrën në sy të tij. Mjeku qëndroi në burg plot tetëmbëdhjetë vjet dhe doli prej andej ashtu siç do të dalin të vdekurit prej varreve Ditën e Ringjalljes; sytë e tij nuk kishin fuqi të përballonin dritën dhe në kujtesën e tij nuk kishte mbetur asnjë fytyrë e ndonjë të afërmi të tij."(1) Ky ishte vetëm një përshkrim i shkurtër i këtij burgu dhe i gjendjes së tmerrshme në të cilën jetonin të burgosurit. Në burgun e frikshëm të Bastinjës, qentë e urryer ato ditë flakën edhe Volterin e madh. Kështjella burg do të shkelej nga këmbët e kryengritësve në datën katërmbëdhjetë korrik.

Shoqata Flladi

(1) Me shkurtime prej librit "Revolucioni francez", f. 115-116.

Në këtë ditë u përhap lajmi se qeveria kishte qëllim të shtypte me forcë çdo lëvizje popullore dhe se ajo kishte kthyer grykat e topave të kështjellës së Bastinjës në drejtim të bulevardit të madh. Këto njoftime shtuan në shpirtrat e parisienëve edhe më shumë urrejtjen që ata kishin për këtë burg të zi e të frikshëm. Njerëzit filluan të dalin nga shtëpitë e tyre: të rinj e të moshuar, gra e fëmijë. Të gjithë u nisën në drejtim të këtij burgu. Nga gojët e tyre gjëmonte furishëm vetëm një thirrje: "Për në Bastinjë, për në Bastinjë!" Nuk kishte shkuar akoma ora dy e pasdites dhe e gjithë popullsia e Parisit gjendej ballë për ballë me kështjellën e robërisë, duke mbajtur në duar: bajoneta, shpata, kazma e vegla zjarrhedhëse. Turma u turr të kacafytej me portat e me bravat dhe plumbat nga sipër kositnin pa pushim njerëzit që binin njëri mbi tjetrin. Populli i Parisit u përlesh me mbrojtësit e kështjellës në një mënyrë të ashpër, që përfundoi vetëm atëherë kur të gjithë mbrojtësit u shtrinë për tokë të vdekur dhe kështjella tmerruese u gjend nën këmbët e kryengritësve. Lajmi i rënies së Bastinjës arriti në të gjitha krahinat e në çdo fshat. Kudo banorët, menjëherë, filluan të kërkonin të drejtat e tyre, ashtu si banorët e Parisit, por edhe që të vinin në dukje madhështinë e atdheut që kishin në shpirtrat e tyre. Të gjithë u deklaruan kryengritës në mbrojtje të të drejtave të tyre dhe nuk paguan asgjë nga detyrimi që kishin për taksat, me të cilat fisnikët i terrorizonin ata. Njerëzit nuk u mjaftuan vetëm me kaq, por

u sulën edhe mbi pallatet e fisnikëve, që u ngjanin kështjellave dhe ishin pothuaj njëlloj si burgu i Bastinjës, pasi pallatet e fisnikëve për fshatarët ishin edhe burgje me qeli, në të cilat i humbte nami e nishani atij të mjeri mbi të cilin binte mëria e fisnikut. Argumenti i tyre i dytë ishte se ata po hakmerreshin për veten e tyre ndaj padrejtësive e mizorive të fisnikëve, që kishin mundur edhe prindërit e gjyshërit e tyre e i kishin robëruar ata, i kishin prangosur dhe kishin pësuar prej tyre çdo ditë nga një mijë vdekje. Kryengritja vazhdoi të zgjerohej nëpër krahina e fshatra e të bëhej gjithnjë e më e dhunshme. Bijtë e kësaj toke, që kishin jetuar të zhytur në një kasaphanë të vazhdueshme, tani nuk po sulmonin e shkatërronin vetëm kështjellat e fisnikëve, por filluan të sulmojnë e të shembin edhe manastiret, madje t'i vinin zjarrin, filluan të grabisin fermat e sendet e të pasurve dhe të shpallin se të gjitha taksat janë anuluar dhe se tani nuk ka më qeveri. Anëtarët e Asamblesë Kombëtare u frikësuan se këto masakra do të shtoheshin aq shumë, sa mund të çonin në një luftë civile, që nuk do të kishte ndonjë kufi, prandaj ata menduan të qetësojnë rreziqet me shpalljen e mbarimit të kohës së vjetër dhe me heqjen e të gjitha privilegjeve që gëzonin fisnikët e klerikët. Por ata ishin të vetëdijshëm se mbreti, si njeri me vullnet të dobët, mund të ndërronte mendim shumë shpejt dhe mbase kjo shpallje do të ishte për të një shtysë që ai të rikthehej në radhën e fisnikëve dhe t'i nënshtrohej njerëzve të pallatit. Nëse puna do të arrinte deri në këtë cak, vendi nuk mund të shpëtonte nga tmerret e luftës civile. Në këtë gjendje, që u rrokullisën punët, u ngrit njëri nga fisnikët dhe i propozon kolegëve të tij që të hiqnin dorë vullnetarisht nga privilegjet. Fisnikët mendonin se gjendja e rrezikshme, që po kalonin, do të zhdukej, nëse e pranonin këtë propozim. Ata nuk vonuan të shpallin njëri pas tjetrit, para përfaqësuesve të popullit se hiqnin dorë nga privilegjet që gëzonin, madje po bënin garë në këtë shpallje dhe, aty nga mesi i natës vendimet për heqje dorë nga privilegjet ishin bërë grumbuj-grumbuj para anëtarëve të Asamblesë Kombëtare. Puna arriti deri aty sa fisnikët u shkrinë me masat e popullit. Ja kështu u asgjësuan poshtërsitë e kohës së vjetër dhe u çliruan bijtë e popullit nga prangat e robërisë e nga pesha e rëndë e taksave rraskapitëse e vrastare. Nga data pesë gusht e vitit 1789 deri në muajin shtator të vitit 1790, Asambleja Kombëtare u përkushtua në punë për hartimin e Dokumentit të të Drejtave të Njeriut, që ai dokument të ishte bazë për ndërtimin e kushtetutës franceze, të ndërtuar mbi themelet e të drejtave të njeriut. U hartua dokumenti që ndryshoi rrjedhën e historisë, shembi fronet e

skllavërisë, çliroi mendjet, zëvendësoi errësirën me dritë, vuri drejtësinë në vend të padrejtësisë.(1)

Në sytë e popujve ai dokument u bë fanar udhëzues dhe mbi bazën e të cilit u ndërtuan të gjitha kushtetutat e kombeve të mbarë botës.

---

(1) "Historia e letërsisë te frankët e te arabët" e Ruhi Ël-Halidij.

Shoqata Flladi

SASITË E MËDHA TË ARIT DHE AUTORËT

* A e meritojnë barbarët, që të shkruhen pesëdhjetë faqe të historisë? Betohem në të madhin Zot, se ata nuk e meritojnë të përmenden në histori, që për ta të shkruhet më shumë se një radhë për të gjitha punët që kanë bërë. Ata kanë luftuar njëri-tjetrin, kanë shpallur sheshit armiqësinë ndaj njëri-tjetrit, janë therur me njëri-tjetrin, kanë grabitur, kanë mëkatuar dhe kanë shkatërruar. Me fjalë të tjera, kanë lejuar për veten e tyre çdo gjë haram: nderin, jetën e pasurinë.

Emijn Errejhanij

Shoqata Albati

Kapitujt e mëparshëm na dhanë një përshkrim të shkurtër të qytetërimeve të kaluara, të shekujve të mesjetës dhe të kohës së re, na dhanë edhe masën që ata përmbanin nga të drejtat e natyrshme të njeriut. Më pas na shpjeguan se si kanë bashkëpunuar popujt e kësaj toke, të gjithë popujt, për të shtruar rrugën për shpalljen e të drejtave të njeriut. Parimet e Revolucionit francez janë edhe parimet e këtij njeriu të madh, për të cilin po flasim. Nëse parimet e këtij Revolucioni i krahasojmë me përmbledhjen e qartë që kemi nxjerrë nga rruga e Ali bin Ebù Tàlibit, për ne bëhet e qartë vendi që ai zë në mesin e mendimtarëve të shekujve, për faktin se parimet e Revolucionit francez janë një sintezë e koncepteve më të mira për të drejtat e njeriut, që gjenden në të gjitha qytetërimet. Në fillim të kapitujve të mëparshëm ne kemi theksuar edhe shkaqet që na kanë shtyrë të bëjmë këtë krahasim, jo vetëm në këtë libër, por edhe në mendjet e njerëzve. Në parathënien e këtij libri, me titull "Fjala e autorit", bëmë një paraqitje të shpejtë të asaj që ne shikojmë në historinë tonë dhe në historinë e vendeve të tjera, gjithashtu theksuam edhe qëndrimet që mbajnë shumë autorë, kur trajtojnë çështjet historike, të cilët punojnë për të vënë në dukje disa anë të çështjeve dhe fshehin disa anë të tjera, me qëllim ose pa qëllim. Tani do të kthehemi të shikojmë më hollësisht një pikë të caktuar të kësaj historie. Dhe themi: Historia e Lindjes, e largët dhe e afërt, në vija të përgjithshme, nuk ka ndonjë gjë që të ndryshojë nga historia e të gjithë popujve: është një varg i pash-

këputur mizorish e padrejtësish, lloje të ndryshme agresioni e vrasjesh. Të gjitha këto janë bërë për të realizuar dëshirën për të sunduar mbi njerëzit, mbi pasuritë, mundin dhe mbi nderin e tyre, veprime që janë karakteristike për një gjakderdhës, për një mendjeshkurtër ose për një tiran të urryer. Që nga koha e Samitit, Hamitit e Jafethit (djemtë e Nuhut), deri në kohën e memlukëve e turqve, pjesa më e madhe e periudhave të historisë sonë është vetëm errësirë e dendur, e vendosur një mbi një, përshkuar nga shtypja barbare e nga vrasjet makabre, por, që, për një kohë të shkurtër, ato errësira janë përshkuar edhe nga disa vezullime drite, që, fatkeqësisht, shumë shpejt janë zhdukur. Ne si komb, nuk bëjmë ndonjë përjashtim nga të gjitha kombet e botës për periudhat e ngjashme historike nëpër të cilat kanë kaluar të gjithë. Fanatizmat mëkatare, llojet e shumta të shtypjes materiale e morale, këto janë themelet e përgjithshme mbi të cilat janë ndërtuar shoqëritë e historisë sonë, në më të shumtat e periudhave të saj. Në mënyrë të ngjashme e ka ndërtuar historinë i gjithë njerëzimi. Kur ne zgjedhim të shikojmë, në mënyrë të veçantë historinë arabe, vërejmë se revolucioni që bëri Muham'med bin Abdullahu dhe kalifët e tij të parë, nuk vazhdoi shumë kohë në parimet e tij, por u shfrytëzua prej sundimtarëve për interesat e tyre vetjake. Ja fisi Benij Umej'jeh (emevitë) lëshojnë shpatat mbi kokat e njerëzve dhe nuk kanë të ngopur. Ata grabisin pasurinë e të vrarëve, mallrat e tokat e tyre dhe i kthejnë në skllevër njerëzit e të vrarëve, dërgojnë nëpunësit e qeveritarët e tyre nëpër të gjitha anët e vendit, që të vrasin, të rrëmbejnë e të kryejnë krime të padëgjuara. Ja për shembull, Muavija i jep sundimtarit të tij në Egjipt, Amër bin El-Asit, i cili e ndihmoi atë në kurthin kundër Aliut, toka, pasuri dhe i lejon të veprojë me njerëzit sipas dëshirës së tij. Në dokumentin e kësaj dhënieje shkruhet: "Muavije i dhuron Amër bin El-Asit, Egjiptin e njerëzit e tij që të veprojë me atë e me ata si të dëshirojë." Ja edhe Jezidi, i biri i Muavijes, vret Hysejnin, të birin e Aliut. Pastaj e merr rob dhe e nis për Damask me një karvan me gratë e fëmijët që shpëtuan gjallë. Gjithashtu, ai lejon ushtarët e tij të veprojnë sipas metodës së Nabukodonasarit e Senharibit për tri ditë me radhë në Medinen e ndritur. Ja edhe Zijad ibni Ebijhu, Muslim bin Ukbeh, Haxh'xhaxh bin Jusufi, Jezijd bin Ebu Muslimi dhe dhjetëra guvernatorë të emevive, që veprojnë me njerëzit ashtu si veprojnë ujqit me delet: ata i shesin të varfrit: burra, gra e fëmijë në tregjet e skllevërve edhe për një dirhem nga taksa e tokës, që ata të varfër nuk kanë mundësi të paguajnë për sulltanin; ata kanë

prerë duar e këmbë; kanë kryqëzuar njerëz; i kanë djegur në zjarr; kanë grabitur; kanë rrëmbyer dhe kanë torturuar shumë njerëz "për të forcuar sigurinë" dhe "për të siguruar të drejtat e tyre dhe të drejtat e emevive". Ja edhe Abasitë ndjekin të njëjtën rrugë si emevitë. Nuk përshkruhen dot vrasjet, masakrat, nëpërkëmbja e të gjitha gjërave të ndaluara, rrëmbimi i pasurive dhe shkelja e të drejtave. Të gjitha këto bëhen ushqim për thesaret e kalifëve, të guvernatorëve të tyre dhe për ata që rrinin pranë tyre. "Shpifjet vazhduan të ndizen gjithnjë e më shumë dhe zjarri i dhunës merrte flakë në kohën kur padrejtësisht ndihmoheshin e përkraheshin njerëzit e fisit. Të gjitha këto pësime nuk binin mbi tiranët, mizorët e naivët, por vetëm mbi banorët e mjeruar, mbi ata që paguanin taksat, mbi ata që i përgjigjeshin edhe thirrjes për të shkuar në luftë. Pavarësisht nga këto, përsëri kurrizi i tyre rripej nga goditjet e kamxhikëve."(1) Ja edhe shteti i kelbive, muradisive, ahshidët, hamdanët e të tjerë të ngjashëm me këta, garojnë njëri me tjetrin në padrejtësi e në masakra.

(1) Nga "Pësimet e rënda" të Emijn Errejhanij.

Historia rrëqethet duke përshkruar mizoritë e tyre, godet me forcë mbi fytyrat e mbi trupat e tyre dhe derdh mbi ata mallkime që Zoti nuk i ka derdhur as mbi Iblijsin. Mjafton të kujtojmë se njëri nga sulltanët e metalikëve, i quajtur Nasir, "dëfrehej në çastet e vetmisë së tij duke vrarë njerëz, madje ka arritur të vrasë afërsisht dy mijë njerëz vetëm që të dëfrehej e të engledisej." "Gjatë kohës së sundimit të tij bota ishte tjetërsuar. Për të drejtat e njerëzve nuk mund të bëhej fjalë. Pjesa më e madhe e vendit u shkatërrua, për shkak të vrasjes së heronjve dhe vrasjet plotësoheshin me vrasjen e fëmijëve, etj." Gjithashtu, po sjellim në kujtesë se, një burrë, i quajtur Kapedan Pasha – komandant i përgjithshëm i flotës turke – në çdo tokë që shkelte "dëfrehej dhe engledisej" duke vrarë çdo njeri që kishte mbetur gjallë pas vënies në pranga e në tortura, nga egërsia e të cilave do të rrëqethej edhe shkëmbi. Në lidhje më këto barbari, Viktor Hygo shkruan në fillim të njërës prej poemave të tij:

"Këtu kanë kaluar turqit,
çdo gjë është bërë pluhur nga ndryshimi vrasës."
"Ishulli i verës ka mbetur një shkëmb i murrmë."

Ja edhe Selimi I, vetëm në njërën prej masakrave që bëri në Kajro, numri i egjiptianëve të vrarë arriti në pesëdhjetë mijë vetë, të cilët u prenë në grupe dhe pastaj u flakën nëpër rrugët e kryeqytetit të Egjiptit. Kudo, që shkeli këmba e tij, masakroi shij'at. Më pas ai organizon një plan për të asgjësuar kristianët, por u pengua në zbatimin e këtij plani vetëm nga frika e mbretërve të Evropës, të cilët ndërmjetësuan me të gjitha mënyrat për pushtimin e Lindjes. Zoti i mëshiroftë të parët tanë që kanë mbijetuar në vendet arabe! Si kanë jetuar?! Si kanë mbetur gjallë dhe kanë lindur edhe fëmijë?! Emijn Errejhanij, në lidhje me sundimtarët e Lindjes, për të cilët shkruan historia, thotë: "A e meritojnë barbarët që, të shkruhen pesëdhjetë faqe të historisë? Betohem në të madhin Zot, se ata nuk e meritojnë të përmenden në histori, që për ta të shkruhet më shumë se një radhë për të gjitha punët që kanë bërë. Ata kanë luftuar njëri-tjetrin, kanë shpallur sheshit armiqësinë ndaj njëri-tjetrit, janë therur me njëri-tjetrin, kanë grabitur, kanë mëkatuar dhe kanë shkatërruar. Me fjalë të tjera, kanë lejuar për veten e tyre çdo gjë haram: nderin, jetën e pasurinë." I vjen radha disa shkrimtarëve e studiuesve, që të thonë diçka rreth kësaj historie. Ata janë shumë hipokritë, ose nga injoranca, ose për ndonjë qëllim të veçantë. Hipokrizia është pësimi më i madh i Lindjes, jo vetëm në kohën e kaluar, por edhe në të sotmen. Ka nga ata shkrimtarë, që përpiqen të mbulojnë ngjarjet e historisë me mijëra perde të holla, të cilat i kanë endur me duart e tyre, duke menduar se me këtë mbulim po bëjnë punë të mirë e të dobishme. Në fakt, çdo ndërtesë e madhe dhe e qëndrueshme duhet ndërtuar mbi një truall të fortë, pasi nga e vërteta kanë frikë vetëm armiqtë e saj. Frika nga ballafaqimi me të vërtetat është origjina e të gjitha rrugëve të gabuara, prej të cilave shoqëria jonë arabe, në shumicën e vendeve tona, vazhdon të jetë e prapambetur dhe të tërheqë veten në fundin e karvanit. Prej atyre që kanë shkruar histori, ka që i përkasin një kategorie të caktuar, të cilët, gjatë trajtimit të fakteve, të gjithë njerëzit i redukton në personin e sunduesit dhe të gjitha dobitë e përgjithshme i lidh me dobitë e suitës së sundimtarit. Një prej kësaj kategorie historianësh thotë se Ibni Toloni kishte shumë anë të mira të drejtësisë, kishte një biografi të mirë, mendonte shumë për popullimin e mbretërisë së tij dhe për këtë qëllim ai shtoi taksën e tokës (haraçin). Emijn Errejhanij i përgjigjet këtij historiani: "Shtoi taksën e tokës?! A ka argument në këtë për popullimin e tokës? A nuk ka ardhur koha që t'i shikojmë ngjarjet e historisë nga një anë moderne, e lartë dhe përgjithësuese? Unë të pyes ty: "Si shpenzohej taksa e tokës? Nëse me të vërtetë je i shqetë-

suar të studiosh këtë çështje "jo të rëndësishme", në vend që të përgjigjesh ti, po përgjigjem unë: "Kalifi, nëse ishte si Velijd bin Jezijdi ose si Hàrùn Rrashijdi, e merrte këtë taksë për vete, për familjen e tij, për të preferuarit e tij dhe për skllevërit që ishin afër tij. Nëse kalifi ishte si Muavija e si Abdul Melik bin Mervani, në këndvështrimin e tij "Shtëpia e pasurisë" ishte për të blerë përkrahësit, kurse njerëzit, numri më i madh i kombit, ata që paguanin taksën e tokës e që hanin në kurriz kamxhikët dhe pastaj merrnin armët për të shkuar në luftë, jetonin në injorancë, në pisllëqe e në mesin e sëmundjeve të vazhdueshme dhe viheshin në punët më të rënda.""(1) Ka shkrimtarë e studiues, të cilët jo vetëm që nuk pyesin për fatin e parave të kombit, por "theksojnë" se gjendja e masave ishte "e mirë". Si argument për këtë kanë shpenzimet tepër të larta të sundimtarëve dhe shpërdorimet e tyre.

---

(1) "Pësimet" f. 75-76.

Shoqata Filadi

Njëri prej mbretërve të Egjiptit i kishte në pronësi njerëzit, tokën e paratë e shtetit siç kishte në pronësi njërën prej godinave të pallatit të tij, dyshemeja e të cilit ishte e shtruar me mermer dhe e zbukuruar me gurë të çmuar, me ar e argjend. Një historian bashkëkohës thotë për kohën e sundimit të këtij mbreti e të ngjashmëve me të fjalë, që, me të vërtetë, shkaktojnë çudi: "Në përgjithësi ne kemi mundësi të themi se gjendja ekonomike në ditët e sundimit të tij ishte e mirë, duke argumentuar këtë me gjallërimin që kishte përfshirë shtetin, shpenzimet e mëdha që bëheshin, luksi e të mirat që ishin zotëruese në kohën e tij. Ja një shembull: vdiq princesha Abdah, duke lënë pasuri të shumta, gjëra të çmuara dhe thesare me bizhuteri që nuk numërohen, pa folur për lloje të tjera pasurish…" Ky autor vazhdon të numërojë trashëgiminë që la princesha dhe të përshkruajë godinat e pallateve të princërve, shpenzimet e shumta të mbretërve dhe të tjera gjëra të kësaj kategorie, nga të cilat vetë historia rrëqethet nga këto njoftime, nga shpenzimet e pasurive të grabitura prej popullit. Të gjitha këto "janë argument për gjallërimin, që kishte përfshirë gjithë shtetin!" Por autori ynë i nderuar nuk përmend se nga dukuritë e këtij "gjallërimi, që kishte përfshirë gjithë shtetin" dhe nga sistemi i taksës së tokës, rridhnin të gjitha mjetet barbare për torturimin e njerëzve, që nuk kishin mundësi të paguanin "atë që kishin detyrim" ndaj shtetit. Ndër metodat e mjetet që përdornin ata për këtë punë ishte edhe rrahja e njerëzve, që nuk kishin mundësi

të paguanin. I rrihnin aq rëndë, sa u vdisnin ndër duar. Autori ynë ka harruar gjithashtu të shkruajë se ndër dukuritë e atij "gjallërimi, që kishte përfshirë gjithë shtetin" ishte se i varfëri, të cilit i kërkohej të paguante taksën, tërhiqej për fytyre e rrihej me dajak dhe rrahësi nuk largohej prej tij derisa atij t'i dilte shpirti ose të paguante paratë, që do të shtonin "gjërat e rralla që nuk numëroheshin" në thesaret e princeshave e të princërve, ose me to do të punoheshin ornamente të reja në mozaikë të dyshemesë së pallatit.

Historianëve tanë, prej ngjarjeve historike, u intereson vetëm "madhështia e sulltanit", kurse për njerëzit e këtyre vendeve e për bijtë e tyre janë vetëm mallkimet e sundimtarëve e mallkimet e autorëve, për faktin se ata duhet të jetojnë. Në lidhjen për të ardhurat e shtetit të abacive, Shekijb Arislan thotë: "Në lidhje për të ardhurat e shtetit të abasive njoftimet janë të ndryshme, megjithëkëtë, të gjitha njoftimet përputhen me faktin se të ardhurat e tyre arrinin shifra astronomike. Njoftimi më afër së vërtetës është ai që flet se të ardhurat e kalifit, në kohën e Rrashijdit ishin shtatë mijë kuintal ar për çdo vit."(1) Gjithashtu ai thotë: "Harun Rrashijdi, me rastin e martesës së tij me vajzën e xhajës së vet, Zybejdes, bëri një dasmë që nuk i gjendet shembulli në histori. Në këtë dasmë ai bëri dhurata një sini të mbushur me argjend dhe një sini tjetër të mbushur me ar; gjithashtu shpërndau aq shumë parfume të llojeve të ndryshme, sa nuk llogariten dot. Në këtë ditë "Shtëpia e pasurisë" ishte e detyruar të shpenzonte një milionë dirhem. Zybejdeja ishte zbukuruar me një rrobë të sipërme, punuar me aq shumë perla, sa edhe specialistët nuk janë të aftë ta vlerësojnë. Gjithashtu, tregohet se, ditën e dasmës, ajo kishte vënë aq shumë bizhuteri, sa nuk kishte mundësi të ecte."(2)

---

(1) Prej librit "Islami i zhveshur", shkruar në gjuhën frënge prej Hajdar Bamat dhe përkthyer prej Adil Zeijter; nga kumtesa e Shekijb Arislanit, botuar në vitin 1938 në revistën franceze "Lë Nation Arab" me titull: "Madhështia e Bagdadit në kohën e kalifëve".
(2), (3) I njëjti burim.

Por ky shkrues, kur numëron kuintalët e floririt, që hynin në thesarin e Reshijdit, harron të numërojë ata qindra mijë njerëz që gdhiheshin e ngryseshin të uritur e të zhveshur dhe që vdisnin në mes të mjerimit. Ai numëron kuintalët e floririt dhe harron se, po në atë kohë, Ebu El-Atahij'jeh numëron njerëzit pa plang e pa shtëpi të Bagdadit, të gjallë e të vdekur, që ëmbëlsoheshin me ëmbëlsirat e me copat e miskut që Reshijdi i shpërndau me të dyja

duart. Kur shkrimtari përshkruan Zybejden nën peshën e rrobës me perla dhe të bizhuterive të shumta, që kishte vënë dhe që i rëndonin aq shumë, sa nuk lëvizte dot këmbët, përsëri harron të përcjellë fjalët e poetëve që përshkruajnë gratë e mjeruara, të cilat gjithashtu nuk kishin mundësi të ecnin, për shkak të urisë, të cilën Ali bin Ebù Talibi e quan "vdekja më e madhe". Mbase shkrimtari mendon se këtë mangësi e plotëson me atë që ai e quan "punë bamirësie" kur thotë: "Kjo princeshë, Zybejdeja, nuk qëndronte në mesin e luksit e të mirëqenies pa e ndarë një pjesë të të ardhurave të saj për punë bamirësie. Ajo urdhëroi ndërtimin e një xhamie luksoze në bregun e lumit Tigër, që quhet "xhamia e Zybejdesë"; gjithashtu ajo urdhëroi ndërtimin e një xhamie tjetër ndërmjet portës së Horasanit dhe rrugës nga shtëpia e skllevërve."(3) Veprat, që ai i quan "punë bamirësie", ishin dhe vazhdojnë të jenë një perde prapa së cilës fshihej kushdo që donte të hante popullin tërësisht, në Lindje e në Perëndim dhe pastaj "tregonte bujari" me një pikë ujë nga i gjithë deti, duke ndërtuar një kishë ose një xhami. Edhe ndërtimi i faltoreve, nuk ishte gjë tjetër veçse një formë ryshfeti, që grabitësit e popujve e jepnin me qëllim që të afroheshin te Zoti, ashtu siç ishte edhe një mashtrim i madh për njerëzit e varfër, kur atyre u thuhej se për ata ishin të hapura dyert e botës së ardhshme. Të gjithë grabitësit e popujve, në Evropë e në Lindje dhe në të gjitha vendet, kanë praktikuar këto mënyra veprimi të gënjeshtrës më të madhe, të cilën ata, herët dhe vonë, e kanë emërtuar "punë bamirësie". Sa ngjason Zybejdeja, e cila nuk ecën dot nga pesha e madhe e bizhuterive, që ka vënë dhe pastaj ndërton një xhami, që mban emrin e saj, por që në derën e kësaj xhamie vdesin të mjeruarit, me kompanitë investuese, të vendit e të huaja, për të cilat bën fjalë një shkrimtar egjiptian: "Dua të theksoj se kompanitë kapitaliste, madje edhe kompanitë e huaja, garojnë njëra me tjetrën për të ndërtuar xhami dhe i kushtojnë një kujdes shumë të madh xhamive që ndërtojnë, me qëllim që ato, në syrin e punëtorëve, të jenë në formën më të bukur. Ato shpenzojnë pasuri të shumta, me qëllim që të nxisin njerëzit, që në këtë botë të kalojnë një jetë të përkorë e të mos kenë dashuri për botën, të heqin dorë nga të mirat e saj, duke shpresuar të mirat e përhershme që Zoti ka bërë në botën tjetër dhe që ata të punojnë për të arritur lulishtet e Xheneteve, gjerësia e të cilave është sa gjerësia mes qiejve e tokës dhe që janë përgatitur për njerëzit e përkorë dhe të bindur."(1)

---

(1) Prej librit "Porta e varfërisë në Islam", e autorit Ali Shehateh Rizk.

Disa shkrimtarë ruhen shumë që të mos përdorin epitetin "i çmendur" e "naiv", por në një farë mase tregojnë "respektin e tyre" kur thonë: "Ky mbret i ndershëm Berspaj, autor i mizorive makabre, për të cilin El-Mukrizij'ji thotë se ishte koprrac në kulm, ambicioz e mendjeshkurtër, që mendonte vetëm keq për shtetasit, të cilët i urrente dhe mbi të cilët bënte punët më të zeza, ashtu siç dallohej për përmbysjen e të gjitha punëve, pa zënë në gojë njoftime të tjera nga bëmat e tij, që nuk ka ndodhur të dëgjohen ndonjëherë. Të gjitha këto ai i bënte që të arrinte qëllimet e veta e të shtypte armiqtë e tij, të cilët i vriste me dorën e vet. Në kohën e këtij mbreti, në të gjitha trevat e Egjiptit e të Shamit kishte vetëm shkatërrim, pakësim pasurie, varfërim në kulm të njerëzve dhe nga ana tjetër, sjellje gjithnjë e më të keqe nga ana e sundimtarëve dhe qeveritarëve. Por ky mbret "i ndershëm", në pikëpamjen e Muham'med Kurd Aliut, autor i librit "shenjat e Shamit" është "burrë i madh".(2) Kjo është gjendja e historisë sonë në shumicën e periudhave të saj. Kështu shkruajnë edhe autorët bashkëkohës për këtë histori. Kështu i trajtojnë ata ngjarjet e problemet e kësaj historie dhe kështu i gjykojnë ata punët e saj. Kur gjatë historisë sonë kanë dalë korifenj të rrallë. që janë ngritur kundër padrejtësive e krimeve dhe që në revolucionet e tyre edhe janë vrarë, gjejmë fare pak studiues që të kenë treguar sado pak interes për ta. Ajo që u intereson këtyre studiueseve e këtyre historianëve, është vetëm që të bëjnë vlerësimin e pasurive të sundimtarëve, të numërojnë pallatet e tyre, të përshkruajnë skllavet e tyre dhe të rreshtojnë të gjitha "argumentet" që tregojnë "gjallërimin e vendit". Po përsërisim këtu atë që është thënë në parathënien e këtij libri: Historia jonë arabe, nuk është e gjitha errësirë dhe padrejtësi. Në netët e

(2) Referohu në "Pësimet" e Emijn Errejhanij, f. 106.

historisë sonë gjejmë vezullime drite e shkreptima. Në errësirat e saj ka ndriçime e hëna të reja. Në qelitë e mëkateve të saj ka edhe bukuri marramendëse. Ka ditë të bardha e diej të qeshur. Pastaj ka shira të vrullshëm, që qielli lëshon mbi shkretëtirat e kësaj historie, herë shira të butë e herë shira të rrëmbyeshëm. Përballë Zijad Ibni Ebijhut, që vret kur paragjykon dhe që dënon kur dyshon, qëndron Haxher bin Udej'ji, i cili e derdh gjakun e tij për të respektuar një vlerë, nga neveria që ka ndaj padrejtësisë, nga dëshira për drejtësi dhe për të madhëruar besën e dhënë. Gjithashtu edhe Amr bin El-Hamk preferon që kokën e tij ta shëtisin në të gjitha anët e vendit, por ai nuk i nënshtrohet një të padrejti e nuk i përulet një tirani.

Përballë Ubejdullah bin Zijadit lartësohet Hysjen bin Aliu, ngjarja e të cilit është një nga ngjarjet më të shënuara; qëndron edhe Mejthem Et'tem'mari, të cilin, i biri i Zijadit, e kryqëzoi, për shkak se ai shikonte të vërtetën dhe për besimin që ai kishte në drejtësinë; përballë tij qëndron edhe Reshijd El-Hixhrij, të cilin, ibni Zijadi, i preu duart e këmbët, pastaj i preu edhe gjuhën, por nuk i bleu dot ndërgjegjen në tregun e prangosjes e të vdekjes. Përballë Mervan bin El Hakemit ngrihet madhështor Ebù Dherrr Gaf'fariu. Para fytyrës së zezë të Haxh'xhaxh bin Jusufit qeshin fytyrat e Kumejl bin Zijadit dhe të Seijd bin Xhubejrit.
Po në familjen e Mervanit, Jezidit, Velidit dhe Abdul-Melikut rritet edhe Ymer bin Abdul Azijzi.
Në kohën e sundimit të dy bijve të Ab'basit, Sef'fahut dhe vëllait të tij, Ebù Xha'fer Mensurit, jetuan Abdullah bin El-Mukaf'faë dhe imami El-Euzeij. Në kohën kur në qytetet, Bagdad e Basra lulëzonte tregu i skllevërve, ndodhi kryengritja e skllevërve zezakë, e kryesuar nga një burrë i madh, i quajtur Ali bin Ahmed.
Përballë pallateve të Andaluzisë, ndërtimi i të cilave hëngri punën më të madhe, që mund të japë një popull i tërë, që në ato të gëzojë vetëm një burrë, lartësohet një ndërtesë për mendjen, hija e së cilës shtrihet mbi të gjithë kontinentin e Evropës dhe ky është Ebu Velijd ibni Rushdi. Mbi thesaret e grabitura, që kishin grumbulluar ata në pallatet e tyre dhe mbi kuintalët e floririt, që ata kishin rrëmbyer, koka e Ibni Rushdit ka mbledhur filozofinë e Aristotelit dhe urtësinë e të parëve. Mbi rrugën e tyre të gabuar, që mbronin fanatikët, Ibni Rushdi mbron udhëzimin e tij për në rrugën e drejtë. Në qelitë e zeza të tiranisë turke shkëlqeu ylli i Kasim Eminit, Xhemaludin Afganiut, Muham'med Abdes, Ahmed Faris Esh'shedjakut, Shibli Esh'shumejlit, Abdurrahman El-Kevakebiut, Xhebran Halil Xhebranit, Veledin Jekenit dhe Emijn Errejhaniut. Nga mesi i rënkimeve të të plagosurve e të uriturve dhe britmave të padrejtësive të osmanlinjve, gjëmon zëri i shehut, Ibrahijm El-Bazexhij, i cili thotë:

"Vini re dhe ejani në vete o arabë!
Gjendja është rënduar aq sa kalorësit kanë ngelur në vend!"

Gjatë gjithë kohëve janë bërë kryengritje, këtu e atje, zjarrin e të cilave e ndizte populli i dhunuar nga padrejtësitë, shtresa e njerëzve mbi të cilët kalonte helmi i agresionit dhe që i tërhiqnin zvarrë furtunat e tira-

nisë. Është e mjaftueshme të dish se vetëm në një qytet arab dhe pikërisht në qytetin Nexhef, gjatë sundimit osman dhe atij anglez kanë ndodhur më shumë se njëzet revolta me objektiv për të shporrur errësirën e tiranisë e të shtypjes, që ishte "shtruar" mbi qytetin e mbi vetë arabët. Por revolucioni më i ri e më i bekuar është revolucioni që bënë bijtë e popullit të Egjiptit për t'ë shemburthemelet e padrejtësisë dhe për t'ë shkallmuar shkaqet e saj. Në krye të revolucionarëve, në historinë tonë të vjetër, lartësohet revolucionari më i madh, me atë që ai mësoi, me atë çka bëri, me mënyrën e tij të jetesës dhe me vdekjen e tij, Ali bin Ebù Tàlibi. Aliu, me shpatën e tij i rezistoi ushtrive të tiranëve, me zemrën e me gjuhën e tij i rezistoi mizërisë së mendimeve e teorive reaksionare, Aliu, me mendjen e tij të shquar, me shikimin e tij të drejtë e me qëndrueshmërinë e tij para furtunave i rezistoi ushtrive të regjimeve të fisnikëve dhe lakmive të parisë.

Shoqata Flladi

NE KURRË NUK DO TË HIPIM MBI QILIMIN FLUTURUES

* Mos u krenoni me të parët. I mençur është ai, që ditën e ka më të mirë se të djeshmen.

Aliu

* Sikur të ishte e vërtetë se çdo punë, që është e mundur të bëhet tani, do të ishte bërë në të kaluarën, nuk do të ishte e domosdoshme qëndrimi ynë mbi tokë dhe për vazhdimin e jetës nuk do të kishte aq shumë mundime sa nuk mbahen dot.

Tagora

Baza mbi të cilën ne jemi mbështetur për të nxjerrë parimet aleviane, që do të jenë objekt krahasimi me parimet e Revolucionit francez, është rruga e drejtë në të cilën eci Aliu. Metoda që ne kemi ndjekur në këtë punë, është shumë larg nga metoda që ndjekin ata autorë që i përmbahen metodës që nga çdo farëz të ndërtojnë një kube. Për të sqaruar qëllimin e kësaj metode, detyrimisht duhet të shpjegojmë, me qartësinë më të madhe, se kjo kategori autorësh, që veprojnë me fjalët siç veprojnë bosët e luftës me paratë e që mendojnë se elementët e shkrimit nuk janë më shumë se disa qindra kallëpe fjalësh të gatshme, shoqëruar me një varg të gjatë e të frikshëm mbështetësish, të cilët, në mënyrë absolute, nuk kanë asnjë kuptim e nuk japin asnjë rezultat. E konsiderojmë domosdoshmëri të sjellim për ju një argument që të tregojë "vlerën" e kësaj metode në nxjerrjen e fakteve, në rastin kur mbështetja në një argument nuk shoqërohet me një shikim të saktë e as me ndonjë mendim të aftë për të nxjerrë një rezultat që do të dëshmojë për ty ose edhe për ne: Njëri prej autorëve bashkëkohës, pasi flet për lidhjen e ngushtë të mbështetjes në fjalët e përcjella prej sahabiut, Abdullah bin Selame, Taberij'ji, në historinë

e tij transmeton këtë varg përcjellësish: "Ka biseduar me mua El-Muthen'nà, prej Ibrahimit, i cili ka thënë: "Ka biseduar me ne Abdullah bin Salihu, ka biseduar me mua Ebù Muash'sher, prej Seijd bin Ebù Seijdit, prej Abdullah bin Selame, se ai ka thënë: "Allahu e filloi krijimin ditën e Diel, Ai krijoi dy tokat ditën e Diel dhe të Hënë; ditën e Martë dhe të Mërkurë krijoi ushqimet dhe malet; të Enjten e ditën e Xhuma krijoi qiejt dhe në orën e fundit të ditës së Xhuma, me ngutje, krijoi Ademin, po në këtë orë do të ndodhë edhe Kiameti." Ne nuk pretendojmë se mbështetja është e gabuar tërësisht; ka transmetime të çuditshme dhe të këndshme, por ka edhe transmetime të vërteta; gjithashtu, ne nuk themi se mbështetja në transmetimet e vërteta ka dobi të pakta, në të kundërt, dobia prej këtyre transmetimeve është shumë e madhe. Ne themi se studimet që kërkon ngritja jonë e tanishme, është më shumë se një grumbull përcjelljesh të renditura në seri letrash të shtypura, për të vërtetuar se dielli lind nga perëndimi ose për vërtetuar të kundërtën. Në kohën kur ndonjë prej kësaj kategorie autorësh dëshironte të krijonte diçka të re, përdorte metodën e grave plaka në të "menduar", kur ato "studiojnë" punët e eulijave e të shenjtorëve dhe punët e jashtëzakonshme, që thuhen se janë nga bëmat e tyre. Në këtë kuadër, gjejmë se shumë autorë i trajtojnë temat më të rëndësishme me mjetet më të afërta dhe që rëndojnë më shumë në mendje. Për shembull, ata nuk përkushtohen të shikojnë në ndërtimin e mendimit të plotë, me të cilin Platoni ndërtoi "Qytetin e Virtytshëm" sipas metodës së tij dhe metodës së virtyteve të kohës së tij, ku çdo gjë në të ishte rezultat i asaj që ishte më parë dhe shkak të asaj që do të vinte më pas; pra, një përmbledhje e një studimi të sistemuar, gjithëpërfshirës, të qartë dhe me baza të gjëra. Më pas, në shikimet në mënyrë të befasishme, ndodh në mendje një lëkundje e thjeshtë, për të cilën është paracaktuar të kalojë në mendjen e një beduini që ka jetuar në shkretëtirë në kohën e injorancës para Islamit, por edhe në të ka një vezullim shumë të shpejtë të një mendimi unik, të cilin ai e gjen te Platoni në tërësinë e mendimeve të tij kompakte dhe, me këtë del në shesh "dituria e tyre". Ata bëjnë shpikje të reja, ose të informojnë për një zbulim të madh, se me të vërtetë kanë gjetur një tjetër Platon, që ka jetuar në shkretëtirë. Fatkeqësia më e madhe ndodh atëherë kur autori gjen disa mbështetës që flasin për "diturinë" e atij beduini të mjerë. Pikërisht, në këtë kohë kemi të bëjmë me një mahnitje, me një kërcënim të kulturave njerëzore dhe me një tërmet në themelet e qytetërimit bashkëkohës. Nga pikëpamja e të menduarit, këta autorë ngjajnë me ata që tho-

në, madje e theksojnë me të madhe se janë lindorët ata që kanë shpikur aeroplanin, i cili nuk ndryshon në asnjë send prej qilimit fluturues. Shembulli i tyre, në shkrimin e historisë, ngjan me ata që mblidheshin në kuvendet e bisedave të natës në kohën e sundimit të emevive e të abasive dhe "jepnin mendimin e tyre" për poezinë e për poetët, ndërkaq, nga mesi i tyre ngrihej e deklaronte: "Me këtë poezi filani është poeti më i madh i arabëve!" Ata nuk largoheshin nga kuvendi i tyre pa arritur të barazohet numri i poetëve që meritonin titullin "Poeti më i madh i arabëve" me numrin e pjesëmarrësve të atij kuvendi. Numri i veprave të shkruara mbi këto themele është aq i madh, sa nuk mund të numërohen. Autorët e këtyre veprave zemërohen kur ti u thua atyre, me argumentin e përrallës së qilimit fluturues, se gjyshërit tanë nuk janë shpikësit e aeroplanit; gjithashtu ata zemërohen kur ti nuk mendon se banorët e kohës së injorancës, para Islamit, ishin më të përparuar se grekët e vjetër në fushën e mendimit filozofik, për faktin se ata kanë thënë: "Edhe në të bukurën ka të keqe" ose El-Aësha e gjeti të mirën, kur thotë: "Zoti dallohet për besë e drejtësi dhe frikën ia ka lënë burrit." Ti e ndien se ky autor apo një autor tjetër në faqet e librit të tij të shikon me fytyrë të vrenjtur dhe ndihet aq keq sa i fluturojnë "harabelat e kokës" kur ti nuk e miraton fjalën e tij se një burrë i quajtur Ruëbeh ka mposhtur filozofët xheberij të hershëm e të vonshëm dhe se ai i ka parakaluar të gjithë filozofët, kur pohon filozofinë e tij të veçantë: "Betohem në Allahun se asnjë shpend nuk ka lëshuar vezët dhe asnjë bishë nuk ka bërë strofullën pa caktimin e pa vendimin e Allahut!" ose kolegu i tij, që mbahet për një litar të hollë, gjithashtu ka parakaluar filozofët kaderij në të gjithë botën, qysh kur është përgjigjur dhe ka thënë: "Betohem në Allahun se Allahu nuk ka caktuar që ujku të hajë delen e qumështit të atij që ka për të mbajtur një familje të varfër." Do të kisha dëshirë të përmend dhjetëra vepra të këtij lloji me titujt e tyre të plotë, por liria e mendimit në të gjitha punët nuk i ka dhënë akoma veprave të kësaj kategorie ndonjë rol në botën tonë arabe, pasi edhe unë nuk dua të ndërtoj botën, prandaj po mjaftohem vetëm me tregimin e kësaj kategorie autorësh, jo vetëm me qëllim që të mësohet se cilët janë, por edhe për t'u ruajtur prej tyre. Në vijim të kësaj bisede e shikojmë të domosdoshme të shtojmë edhe një çështje tjetër:

Ka njerëz që japin shumë mendime për veprat e shkruara për çështje që ata i dinë e për çështje që nuk kanë asnjë dijeni, madje, në mënyrë të përkryer, vullnetin e tyre e kanë bërë vetëm që të vënë në dukje të vër-

tetat në të kundërtën e tyre, të kundërshtojnë gjithësinë dhe ecjen e saj, të qëndrojnë me lexuesit e vet në një vend e në një kohë të caktuar të historisë dhe nuk pranojnë e nuk njohin tjetër qëndrim të ndryshëm nga qëndrimi i tyre, nuk pranojnë të drejtën që i takon njerëzve për të bërë ndryshim në gjendjen në të cilën janë, qoftë ai ndryshim edhe më i vogël se një fije floku. Madje ata nuk e pranojnë ndryshimin as atëherë kur e kërkon zhvillimi i natyrshëm në mënyrë të domosdoshme. Përsa i përket çiltërsisë dhe thjeshtësisë në ballafaqimin e problemit, në të cilin "hyn" kjo kategori njerëzish, kjo është një çështje që atyre nuk u intereson as nga afër e as nga larg; kurse anët e ndryshme të kohës e të jetës, që ndryshojnë gjithmonë, ata i shikojnë vetëm si fije të holla pa rëndësi dhe ndaj të gjitha fakteve kanë vënë mijëra maska të çmendurisë, dëshirave dhe të sulmit. Në lidhje me këtë të vërtetë po sjellim disa shembuj, me qëllim që ato të jenë për ty tregues të mënyrës së tyre të mendimit e të studimit: Ndaj skllavërisë, Islami ka qëndrimin dhe mendimin e vet. Sistemi i skllavërisë në Islam është i ndryshëm nga legjislacionet e ashurëve, ebrejve dhe popujve të tjerë të vjetër, ashtu siç është i ndryshëm edhe nga zakonet e arabëve e të regjimeve të tyre në kohën e injorancës para Islamit, si dhe përpara asaj kohe. Islami ka punuar me më shumë se një mjet për të ngushtuar në minimum sistemin e skllavërisë, duke reduktuar shkaqet e saj, madje lirimin e skllavit Islami e ka bërë rrugë për shlyerjen e disa fajeve. Me këtë Islami ka qëllim që, me kalimin e kohës, sistemi i skllavërisë të zhdukej plotësisht në mënyrë graduale, pasi ekzistonin një mori shkaqesh që e bënin të pamundur anulimin e skllavërisë me një shtysë të vetme. Rruga e Islamit për zhdukjen e skllavërisë është edhe qëllimi me mëshirën në raport me kohën në të cilën doli Islami, i cili, në të gjitha kohët, është një revolucion në krahasim me legjislacionet e mëparshme, është shkallëzim drejt zhvillimit dhe një pohim që përmban në vetvete lëvizjen e historisë si peng të kohës e të hapësirës. Por sundimtarët e mbretërive islame, jo vetëm që nuk iu përmbajtën njërit prej kushteve që kishte vënë Islami, për të kufizuar shkaqet e skllavërisë dhe pastaj për ta zhdukur krejtësisht atë me kalimin e kohës, por ata e atakuan këtë kusht gjatë konflikteve të tyre të veçanta për të mposhtur një numër sa më të madh prej kundërshtarëve, me qëllim që t'i skllavëronin. Në këtë rrugë ata nuk ngurruan të zbatojnë mjete të skllavërimit që nuk janë në Islam, kur dihet se në Islam nuk ka rrugë e mjete për skllavërimin e njerëzve. Islami e ndalon dhe e lufton skllavërinë, si dhe të gjitha rrugët, mënyrat e mjetet e skllavërimit të njerëzve. Islami nuk

mund të mbajë përgjegjësi për atë që kanë bërë këta sundimtarë, gjithashtu edhe Muham'medi është krejtësisht i pafajshëm për veprimet e tyre. Islami, që kandaluar vrasjen, shtypjen e shfrytëzimin, nuk mund të jetë përgjegjës për veprimet e një burri të quajtur mbreti Nasir, i cili "dëfrehej në çastet e vetmisë dhe ndiente kënaqësi duke vrarë mijëra vetë nga skllevërit e tij", gjithashtu Islami nuk mban përgjegjësi për ata mbretër që kënaqeshin me gra e skllave, që numëroheshin me dhjetëra mijëra dhe po kaq shërbyes e eunukë skllevër. Dhe, kur vjen roli i disa autorëve për të studiuar çështjen e skllavërisë dhe gjendjen e skllevërve në mbretëritë islame, ata e tjerrin fjalën gjatë e gjerë për këtë çështje në vend që të flisnin për të në mënyrë sa më të përmbledhur. Në vend që të jenë sa më të hapur, ata mashtrojnë dhe i vështirësojnë edhe punët më të thjeshta, aq shumë, sa edhe për ata vetë e për lexuesin duken tepër të koklavitura. Ja një nga këto çështje, e trajtuar prej një autori të kësaj kategorie, prej Muham'med Et'taj'jib En'nexh'xhar, mbajtës i gradës shkencore "Profesor në historinë islame". Ashtu siç merret vesh nga ajo që është shkruar në kopertinën e librit të tij "Skllevërit në kohën e emevive", ky autor nuk mjaftohej duke thënë të vërtetën e qartë se skllavëria ishte një sistem që praktikohej në të gjitha skajet e botës së vjetër dhe se, Islami, gjithashtu, e kishte pohuar këtë sistem. Por Islami bën kujdes të veçantë për të ngushtuar sa më shumë skllavërinë dhe për të reduktuar të gjitha shkaqet e skllavërisë me të gjitha mjetet e mundshme që ai kishte. Dihet se Profeti (a.s) kishte dhënë shembullin personal se e urrente skllavërinë. Ai, Profeti (a.s), blinte skllevër, me qëllim që t'u jepte menjëherë lirinë. Në lidhje me skllavërinë, Profeti ka thënë: "Skllevërit janë vëllezërit tuaj, prandaj ushqejini ata me ushqimin që hani vetë, mos i ngarkoni ata me punë që janë mbi fuqinë e tyre. Në rast se i ngarkoni, atëherë ndihmojini ata."; gjithashtu, Profeti ka thënë: "Njeriu më i keq është ai që ha vetë e ndalon të hanë ata që kanë të drejtë të hanë dhe që rreh skllavin e tij." Disa juristë myslimanë kanë transmetuar një hadith prej Profetit: "Njeriu më i keq është ai që shet njerëzit." Islami, me natyrën e tij, jo vetëm që e pranon zhvillimin, por bën thirrje për zhvillim, ashtu siç bën thirrje që, me kalimin e kohës, të anulohet edhe sistemi i skllavërisë. Unë them: në vend që autori të mjaftohej brenda kufijve të shtrimit të të vërtetave të qarta, ne shikojmë se ai e tjerr fjalën dhe i vjen vërdallë, hidhet e kthehet prapa, me qëllim që të trullosë lexuesin nga e vërteta që është detyrë të njihet, sepse e vërteta është e njohur vetvetiu, pa qenë nevoja për veshje e për t'i ardhur asaj rrotull. Në të vërtetë, ballafaqimi me të vërtetat

është kusht themelor në çdo studim që i shërben historisë, lexuesit dhe dijes. Në fund të çdo kapitulli merr fund vërdallosja e tij me një shabllon fjalësh bombastike, të cilat ai i llogarit si të jenë parfumi i mbylljes dhe boshti i ditëve, mahnitja e librit të tij dhe kulmi i retorikës së tij. Për shembull, në fundin e njërit prej kapitujve të librit të tij, ai thotë: "Dhe ti e sheh si e trajtoi feja problemin e skllavërisë, pasi zgjidhja u bë në përputhje me interesat e padronit dhe të skllavit të tij. Me këtë feja i ka shtrirë njerëzimit dorën e bardhë, prandaj për këtë bota i është borxhli në jetë të jetëve fesë." (1)

(1) "Skllevërit në kohën e emevive", f. 160.

Në këtë pikë duam prej autorit të na shpjegojë si "u zgjidh" problemi i skllevërve derisa ai flet për "padron dhe skllavi i tij", domethënë se ka një burrë të lirë, i cili vepron me jetën e një burri tjetër rob. Pastaj, si është zgjidhur problemi i robit skllav në "përputhje me interesat e padronit"? Interesi i padronit është që të robërojë skllavin dhe ta përdorë atë ashtu siç përdor sendet dhe kafshët, pra, kemi të bëjmë me një qenie, që quhet "padron" dhe më një qenie tjetër që quhet "skllav". Tregimi i gjelit të xhinit El-Hamesij, që vret skllaven e tij për një tekë që atij i shkoi në mendje, dëshmon për "vërtetësinë" e "mundësisë" që na servir autori për zgjidhjen e problemit të skllavërisë "në përputhje me interesin e padronit"; apo tregimi për sundimtarin, të cilin e shqetëson zëri i disa skllaveve të tij që po laheshin në hamam. Ai menjëherë urdhëron që ato të vriten, duke i mbyllur të gjitha dritaret e hamamit. Ato vdiqën të gjitha nga asfiksia. Përse të mos vepronte ai ashtu siç veproi, kur ai ishte padroni dhe ato ishin pronë në duart e tij? Vetëm ai, që na shpjegon se si mund të përputhet interesi i deles së majme dhe interesi i kasapit që rrjep delen, mund të shpjegojë për ne mendimin e këtij autori. Pas këtij shpjegimi do të dëshironim prej "zotëri" autorit të na jepte diçka nga dituria e tij e gjerë dhe të na shpjegojë pak më gjerë këtë frazë: "dhe për këtë bota i është borxhli në jetë të jetëve fesë". A do të thotë kjo se problemi i skllavërisë, "i zgjidhur" në veprën e tij, është zgjidhur për shembull edhe në Gjermani, Rusi, ose në Danimarkë sipas asaj rruge që e ka zgjidhur ai në librin e tij? Mos do të thotë kjo se Abraham Linkolni, kur vuri ligjin e anulimit të skllavërisë, u ndihmua nga një ligj i ngjashëm që kishte vënë më përpara kalifi Emin, i cili i "kërkoi eunukët e mvrarësit e tyre me çmim

të shtrenjtë, që t'i mbante në vetminë e tij natë-ditë."(1)? Vallë, a u gëzua Linkolni nga teoria e Mustensirit, që "kishte në pallatin e tij tridhjetë mijë skllave"(2), përveç shërbyesve, eunukëve dhe skllevërve të kategorive të tjera?
A do të thotë kjo se Rusoi, Volteri, Dideroi dhe Robespieri ndoqën rrugën e osmanlinjve kur

---

(1) "Historia e Tabriut".

(2) Nga "Regjimet e sundimit në Egjipt në kohën e fatimive" e autorit Nasirij Khasru.

ata bënë thirrje për barazi ndërmjet njerëzve dhe për unitetin e species njerëzore? Mos vallë autori ynë, me shprehjen "në jetë të jetëve", ka pasur si qëllim të tregojë se problemi i skllavërisë, që është zgjidhur në shekullin e njëzetë në Zvicër, Suedi e Norvegji, u zgjidh sipas modelit të kohës së Hish'shàm bin Abdulmelikut, Harun Erreshijdit dhe Mutevek'kilit? Glorifikimi i nacionalizmit e shtyn autorin tonë të lëshojë shumë slogane, që nuk i përmban asnjë shkencë e që nuk i vërteton asnjë realitet, për më tepër nuk gjendet asnjë mendje që t'i pranojë, kur ai "thekson" vërtetësinë e konkluzioneve që parashtron ose kur në mbyllje të librit të tij, të lartpërmendur, thotë se zgjidhja e paraqitur për çështjen e skllavërisë "është e vlefshme për politikën e kombeve dhe të popujve në të gjitha kohët e në të gjithë shekujt."(1) Kemi besuar se vetëm profetët janë ata që kanë pohuar punët qiellore absolute, për të cilat nuk pranonin as ndryshim e as zëvendësim, sado që të ndryshojë bota e gjithësia; kurse tani, ata që lëshojnë fjalë absolute janë bërë shumë. Bazuar në teorinë e autorit në fjalë, njerëzit kanë detyrë të mos mendojnë më për sisteme e ligje për të tashmen e për ardhmen e tyre, sepse të gjitha problemet e rëndësishme "janë të zgjidhura" kohë më parë. Autori i lartpërmendur këmbëngul të "pohojë" nga një rregull për çdo çështje. Nisur nga ky këndvështrim i tij, ai mendon dhe vendos në lidhje me barazinë, me kuptimet e barazisë dhe anën praktike të saj, pasi më parë ai ka pasur nderin të shajë qytetërimin evropian, duke e cilësuar atë të rremë.(2)

---

(1) Referohu në librin "Skllevërit në kohën e emevive", f. 176.

(2) I njëjti burim, f. 148.

Autori ynë i nderuar e ka ruajtur veten, së pari, nga kolera, murtaja e nga të gjitha epidemitë me vaksinat që ka zbuluar mendja evropiane dhe të prodhuara nga dora evropiane. Ai ka veshur rroba të endura në Evropë, ka mirësinë të ulet në tryezën e tij të punës, të punuar me vegla evropiane dhe pastaj të shajë qytetërimin evropian nën dritën e llambës së prodhuar nga qytetërimi evropian. Ai shkruan "mendimin e tij" të nderuar me bojë evropiane dhe mbi letër evropiane; ai qëndron gjatë stinës së dimrit pranë stufës e radios, të prodhuara në Evropë dhe gjatë stinës së verës qëndron pranë ventilatorit e televizorit, të prodhuar po në Evropë. Ai mban edhe orë evropiane, bisedon në distanca të largëta në sajë të tabelës së numrave të telefonit evropian dhe hipën mbi një makinë evropiane, që ta çojë atë në një shtypshkronjë evropiane që shtyp me shkronja arabe të derdhura në Evropë. Drejt kësaj rehatie atë e shtyn mendimi i tij i mirë për të përcjellë te njerëzit mendimin e tij të drejtë për "qytetërimin e rremë evropian". Para se të bëjmë një paraqitje të mendimit të autorit tonë, në lidhje me kuptimin e barazisë, patjetër duhet të pyesim: Për cilindo që ka një mendim të tillë për qytetërimin evropian, sa mundësi ka ky njeri të kuptojë nga e vërteta e këtij qytetërimi? Sa mundësi ka ai të thithë nga gjenialiteti i këtij qytetërimi? Sa depoziton ai në mendjen, në zemrën e në tërë qenien e tij prej kuptimeve të asaj pune të madhe që ka bërë evropiani në të gjitha periudhat e historisë së tij në rrugën e mbarë të njerëzimit dhe në rrugën e lartësimit të karakteristikave njerëzore, derisa ato u bënë gëzimi më i madh i qenies, gëzim me të cilin njeriu del mbi të gjitha mjerimet, mbi të gjitha pësimet dhe mbi të gjitha dobësitë e veta para forcave shtypëse të natyrës, del mbi çdo agresion dhe mbi çdo gjë tjetër që hyn mes tij e mes bashkimit të ngrohtësisë së diellit me gjallërinë që vjen prej tij, megjithëse ai qëndron i ndezur në kubenë e qiellit.

Nëse ky njeri është prej atyre, që nuk ka asnjë dijeni për këto të vërteta, a nuk ishte Ali bin Ebù Tàlibi ai që i drejtohej këtij e të ngjashmëve si ai me këtë fjalë të madhe: "Ai që nuk di një send e bën atë më të metë." dhe "Njerëzit janë armiq nga ajo që nuk dinë!" Dhe tani le të parashtrojmë mendimin e autorit tonë në lidhje me barazinë. Ky burrë ka një "mendim" specifik në lidhje me çështjen e barazisë, pasi ai e ndërton "realizimin praktik të barazisë" gjatë faljes së namazit. Në mënyrë absolute nuk ka fjalë më të çuditshme. Por, cila fe ka bërë thirrje për realizim konkret të barazisë…? Në namaz fshihen të gjitha dallimet materiale artificiale, pasi njerëzit qëndrojnë në

këmbë bri njëri-tjetrit, pa asnjë dallim mes të rëndësishmit e të zakonshmit, të pasurit e të varfrit(1) dhe kështu "lind lumturia në horizontin e kësaj bote dhe njerëzit jetojnë në një atmosferë të lulëzuar, në siguri e në paqe.(2) Dhe tani, në mënyrë të përmbledhur po vëmë para teje mendimin tonë në lidhje me "mendimin" e autorit në fjalë:

E para: Përse ky burrë ka dëshirë, që mbi tokën tonë arabe të ketë njerëz të rëndësishëm, të zakonshëm, të pasur dhe të varfër? Përse ai nuk mendon se është më mirë e më e natyrshme që të gjithë njerëzit të jenë të rëndësishëm e të fisëm, me cilësitë e tyre të përbashkëta, njerëz e vëllezër që bashkëpunojnë e kujdesen për njëri-tjetrin? Përse ai nuk do që të gjithë njerëzit të jenë të pasur ose që të mos jenë në nevojë, që ata të punojnë, të aktivizohen e të bëjnë një jetë të njëjtë në një shoqëri të vetme e të barabartë ndërmjet tyre në të gjitha të drejtat? Kur njerëzit të jenë kështu, ata do të jenë të lirë të qëndrojnë në këmbë në namaz pranë njëri-tjetrit, që disa të dalin para të tjerëve, ose të rinë mbrapa dhe, në përgjithësi të qëndrojnë aty ku dëshirojnë. Ky autor nuk duhet të ndihet ngushtë e nuk duhet t'i prishet as humori, për shkak se ai mendon se atje ka njerëz të rëndësishëm e të zakonshëm.

E dyta: Autori ynë mbahet me të madh, ngaqë një burrë në Indi paska shfaqur këtë mëndim të ndritur para tij dhe për këtë ai e cilëson atë "dijetar", duke pohuar se, për këtë zbulim të rëndësishëm, njerëzimi duhet t'ia dijë për nder këtij burri. Kuptimi i gjithë kësaj është se "dijetari", autori i këtij "zbulimi", është koleg në fushën e diturisë me Edisonin, shpikësin e energjisë elektrike, ose me Markonin, shpikësin e radios, ose me Pastrin, shpëtuesin e njerëzimit nga vrasjet e epidemive, ose me shpikësit e aeroplanit, që tashmë ka filluar të pushtojë planetët edhe pse ato rrotullohen. Nëse autori ynë begenis dhe fut Edisonin, Markonin, Pastrin e shpikësit e satelitëve artificialë në radhën e dijetarëve, të gjithë këta janë bij të "qytetërimit të rremë", pra, ata janë të "rremë", sepse nuk shikojnë në namaz "barazinë praktike" mes njerëzve dhe nuk njohin as njeriun e "rëndësishëm" e as njeriun e "zakonshëm". Ka të ngjarë që mendimi i këtij autori, për njerëzit e "rëndësishëm" e për njerëzit e "zakonshëm", të jetë si mendimi i paraardhësit të tij, Ebù Amr për emeviun El-Ahtal, për të cilin ka thënë:

---

(1),(2) "Skllevërit në kohën e emevive", f. 150.

"Sikur El-Ahtali të kishte jetuar edhe një ditë të vetme në kohën e injorancës, para Islamit, pa dyshim që do të ishte poeti më i madh i njerëzimit.", kurse autori ynë do të thoshte për shembull: "Sikur

Pastëri të kishte jetuar qoftë edhe një ditë të vetme në kohën e memlukëve, padyshim që do të ishte njeriu më i ditur i banorëve të tokës." E treta: Në mbyllje të çdo llogarie, ç'kuptim ka e gjitha kjo? Kuptimi i kësaj është se barazia realizohej "praktikisht" mes mbretit Faruk, i zhytur në një milion të mira, të dala nga mundi i njerëzve e që sundonte mbi qafat e tyre, mbi pasuritë e mbi të ardhmen e tyre dhe mes Es'saijdij'jit të varfër, të zhytur në një mijë vdekje, vetëm për faktin se që të dy qëndrojnë më këmbë para Allahut në një namaz të përbashkët. Kuptimi i kësaj fjale është se barazia realizohej "praktikisht" mes akaparuesit hajdut, grabitësit të njerëzve e depozituesit të mundit të tyre në kasafortat e hekurta dhe mes një kryefamiljari të papunë, fytyrëzverdhur e me fuqi të shkatërruar vetëm për faktin se të dy qëndrojnë më këmbë pranë njëri-tjetrit në të njëjtën xhami ose në të njëjtën kishë. Kuptimi i kësaj është se barazia realizohej "praktikisht" mes pashallarëve të Egjiptit mendjeshkurtër, mustaqetrashë, me fare pak dituri e me bishta të gjatë dhe mes të torturuarve të fshatit, që vdisnin me dhjetëra mijëra, se pse të parët dhe të dytët qëndronin pranë njëri-tjetrit duke falur namaz për Krijuesin e njerëzve e të xhindëve. Në përgjithësi, kuptimi i kësaj është se gjenitë e Evropës gabuan dhe humbën rrugën e drejtë kur u vunë të punojnë me gjakun e tyre për të vendosur barazinë në të drejtat e njeriut ose popujt e botës kanë rënë në një mëkat të madh kur ndezën zjarret e kryengritjeve të njëpasnjëshme për të hequr padrejtësinë dhe shtypjen prej shpatullave të tyre; në një kohë që detyra e tyre ishte të bënin më shumë kujdes e të mësonin se namazi është "barazia praktike" dhe se mes njerëzve nuk ka barazi tjetër përveç kësaj. Por të gjithë ata u lindën, jetuan, menduan, shkruan vepra, bënë revolucione e kryengritje dhe vdiqën para se të lexonin vepra të shkruara nga "mbajtës të gradës shkencore "Profesor" në histori". Në kristianizëm, në Islam e në fetë e tjera, namazi ka një qëllim tjetër nga qëllimi që na flet autori ynë. Sikur Profeti të ishte mjaftuar vetëm me faktin se pasuesit e tij falnin namaz, ai kurrë nuk do të kishte vënë ligje për kohën e tij që klasifikojnë të dhunuarin nga padrejtësia e të padrejtin, atë që i është ngrënë e drejta dhe atë që ha të drejtën e tjetrit; por autori ynë ka harruar se Profeti ka thënë: "Pajtimi i dy vetëve është më i vlerësuar se i gjithë namazi e agjërimi." dhe "Mendimi vetëm për një orë është më i mirë se adhurimi i kryer gjatë një viti." Aliu ka thënë: "Varfëria është vdekja më e madhe." dhe "Një dijetar i ligjit

të fesë është më i ashpër ndaj djallit se një mijë adhurues." dhe "Gjumi me dijeni të plotë është më i mirë se një namaz me dyshim." dhe "Janë të shumtë agjëruesit, që me agjërim nuk kanë arritur gjë tjetër përveç etjes dhe janë të shumtë ata që falin namaz, që me namazin e tyre nuk kanë arritur gjë tjetër përveç qëndrimit zgjuar dhe lodhjes. Sa i mirë është gjumi i të mençurve dhe mosagjërimi i tyre!" dhe "Shiko përse fal namaz? Nëse namazi nuk është për hir të Tij, nuk ka pranim namazi." Së fundi: Autori ynë ka harruar se Profeti ka vënë kufi ndarës për këtë çështje, kur është shprehur fare qartë dhe me fjalë që nuk pranojnë asnjë interpretim tjetër: "Nuk ka besuar ai që shtrihet të flerë i ngopur dhe fqinji i tij është i uritur." Pastaj ç'do të na thotë ky thirrës për "barazinë praktike" mes një pashai kriminel ose një tregtari të pangopur, që lëshohet mbi njerëzit si ujku që përgjon në strofullën e tij dhe mes atyre njerëzve të grabitur, mbi të cilët kanë rënë pësime të rënda dhe që qëndrojnë së bashku në namaz përkrah grabitësve e përkrah atyre që kanë sjellë mbi ata pësimet më të rënda? Megjithëse autori ynë, me siguri që e ka dëgjuar, e ka kuptuar dhe studiuar me kujdes hadithin e mëposhtëm të Profetit: "Kush ble një rrobë me dhjetë dirhem dhe në këtë çmim vetëm një dirhem është haram, Allahu kurrë nuk e pranon namazin e tij." Le të këtë mirësinë autori ynë të na njoftojë se nga cili vend i ka pashai rrobat e tij? Sa është lodhur feudali për të mbledhur paratë për të blerë këmishën e vet? Sa dirhem hallall ka në xhepin e akaparuesit që lëshohet mbi njerëzit si ujku që përgjon në strofullën e tij? Për të gjitha këto, mendimi ynë mbase përplaset me këtë kategori autorësh që bëjnë thirrje për t'u mjaftuar vetëm me anën e jashtme të adhurimeve, për të punuar në rrugën e një shoqërie të ndershme, në të cilën njerëzit janë të barabartë jo "nga qëndrimi përkrah njëri-tjetrit në të njëjtin namaz", por në të drejta e në detyra, përfshirë edhe dhënien e marrjen që ka në të drejta e në detyra dhe jo në një shoqëri, ku disa bëjnë jetë luksi, pa bërë asnjë punë, por në një shoqëri që të mos kenë nevoja duke punuar. Më lart pamë se Profeti ka thënë: "Kush ble një rrobë me dhjetë dirhem dhe në këtë çmim vetëm një dirhem është haram, Allahu kurrë nuk e pranon namazin e tij." dhe "Nuk ka besuar ai që shtrihet të flerë i ngopur dhe fqinji i tij është i uritur." Kuptimi i këtyre thënieve është se besimi i grabitësit, akaparuesit, rrëmbyesit, të padrejtit, është njëra prej llojeve të hipokrizisë ndaj Zotit, gjithashtu edhe namazi i tyre është njëra prej shfaqjeve të mashtrimit e të pabesisë. Bazuar në këtë kuptim, rezulton se edhe besimi e namazi i tyre në këndvështrimin e Islamit nuk ka asnjë vlerë.

Përfundimisht mund të thuhet se njerëzve të kësaj kategorie nuk u pranohet namazi.
Dhe Profeti thotë: "Varfëria është afër mohimit." (Kàdel-fakru en jekùne kufren); që do të thotë se i varfri, duke gjykuar nga varfëria e tij, është mohues, por namazi i mohuesit nuk pranohet.
Rezultati logjik, që del prej këtyre dy haditheve të Profetit, është se namazi i rrëmbyesit, që bën jetë luksi e që shtrihet të flerë i ngopur, kur një mijë fqinjë të tij janë të uritur, nuk pranohet; gjithashtu të varfrit, të uriturit nuk i pranohet namazi, për shkak se varfëria është afër mohimit, që do të thotë se i varfri është shumë afër të jetë mohues. Nëse, ne, këto dy të vërteta i marrim parasysh, ashtu siç duhen marrë për shkak të vërtetësisë e saktësisë së përmbajtjes që kanë, atëherë për çfarë namazi na flasin këta autorë kur barkngopuri e i urituri qëndrojnë krah për krah në të njëjtin namaz? Çfarë barazie kanë qëllim ata? Autori ynë ka shumë ortakë në këtë mëkat, ashtu siç ka edhe shumë ndihmës në këtë agresion. Në Kur'an thuhet: "…dhe mos bashkëpunoni për të mëkatuar e për armiqësi…" (El-Màideh: 2) A ka mëkat e armiqësi më të rëndë kundër njerëzve se trullosja e tyre me të tilla mendime, që ngurtësojnë mendjet e tyre, që i kufizojnë ata prej të drejtave që u takojnë duke i ndarë njerëzit në të rëndësishëm, të zakonshëm, të pasur e të varfër?!
Sa ngjasojnë këta autorë me disa prej vëllezërve të tyre murgj të Evropës së shekujve të mesjetës e të shekujve që vijuan më pas, të cilët i përgëzonin të dhunuarit nga padrejtësitë e torturat e feudalëve, princërve e klerikëve, të cilët bashkërisht rrëmbenin mundin e tyre, duke i thënë atyre se para fytyrës së Atit qiellor ata janë të barabartë me klasën e fisnikëve e me kusarët e tjerë. Shekujt e mesjetës kaluan. Kemi folur shumë për murgjit e asaj kohe, të cilët përpiqeshin që t'i mbushnin mendjen njerëzve se barazi nuk mund të ketë përveçse në lutje. Meqenëse njerëzit në tokë nuk janë të barabartë nga rëndësia e nga pasuria, padyshim që ata do të jenë të barabartë në botën tjetër. Megjithëkëtë, shumë autorë vazhdojnë të shkruajnë edhe në kohën e sotme e të bëjnë thirrje për të tillë "barazi". Ja dr. Dë Granxh, në librin e tij "Historia e letërsisë franceze" thotë një fjalë që duket sikur e ka marrë prej kolegut të tij arab mbajtës i gradës "Profesor" në histori. Tekstualisht ai thotë: "… në kisha, para fytyrës së Zotit, barazohet i pasuri dhe i varfri dhe shpallen fjalët e priftit për drejtësinë në botën tjetër, etj."(1)
Me të vërtetë çuditem prej këtyre autorëve, nga të dyja palët dhe them se si është e mundur që ata kanë harruar njërin prej shkaqeve të "bara-

zisë praktike", barazi që mbledh të gjitha klasat në çdo kohë e në çdo vend, më shumë nga sa i mbledh ata namazi e lutja? Dhe kjo është vdekja. Namazi e lutja është veprim i veçantë, kurse vdekja është e përgjithshme, prandaj vdekja është më gjithëpërfshirëse dhe më shumë barazuese mes njerëzve. Përse ata nuk u bëjnë thirrje njerëzve për një vdekje të shpejtë, që të realizohet barazia për të cilën flasin? Me vdekjen "shuhen dallimet materiale të fabrikuara", dallime për të cilat na flet autori i parë, kur thotë se "në horizontet e botës lind lumturia dhe njerëzit qëndrojnë në një atmosferë të lulëzuar, në siguri e në paqe", por nën tokë. Në një rast tjetër, kur ky autor e autorë të tjerë flisnin për "siguri e paqe", kuptohet sipas metodës së tyre të veçantë. Më kujtohet se isha dymbëdhjetë vjeç kur kam grisur një libër historie dhe detyrimisht që u largova nga ajo shkollë në të cilën mësohej ai libër. Që në atë moshë unë mora njoftim për një mendim të ulët rreth kuptimit të fjalës "siguri", por, meqë isha në moshë të vogël, nuk kisha mundësi t'u jepja një përgjigje logjike dhe përfundimisht kisha mundësi vetëm të zemërohesha, të gris librin e të braktis shkollën. Nuk më kujtohet me saktësi ajo pjesë teksti e kuptimi që nxirrej prej tij, por mendoj se teksti duhet të ketë pasur këtë përmbajtje: "Në vitin kaq e aq, banorët e Sijdas ngritën krye kundër sundimit ashurian, për shkak të padrejtësive e tiranisë së qeveritarëve, si dhe për shkak të jetës së mjeruar që shkaktonin taksat e shumta, që ishin aq të rënda, sa shumica e njerëzve nuk kishin mundësi të siguronin edhe gjërat më elementare të jetës, ushqim e veshje, prandaj ata preferuan më mirë të vdisnin, sesa të jetonin. Menjëherë, mbi ata erdhi mbreti Senharib, me katërqind mijë luftëtarë, që të hakmerrej kundër tyre dhe të vendoste sigurinë e paqen. Senharibi ishte një hero trim dhe një mbret i madh. Ai e rrethoi qytetin dhe, si pasojë e rrethimit, gjysma e banorëve të qytetit vdiqën nga uria. Kur mbreti hyri me forcë në qytet, kryqëzoi njëqind mijë vetë prej banorëve të qytetit, po kaq njerëz i dogji në zjarr, kurse njëqind mijë të tjerë i mbyti në det. Ky mbret i vriste fëmijët grupe-grupe dhe kufomat e tyre i flakte nëpër rrugët e qytetit, kurse dijetarët i lidhte pas bishtit të kuajve, të cilët i bënin të vraponin nëpër mal duke i tërhequr zvarrë të gjallë, ndërsa të gjitha gratë i merrnin robëresha e i çonin në Ashur. Pas gjithë këtyre masakrave, mbreti i vuri zjarrin qytetit, prej të cilit nuk mbeti asnjë send dhe çdo gjë u kthye në pluhur e hi. Ja kështu u hakmorën ashurët ndaj kryengritësve dhe kështu u vendos siguria e paqja në të gjitha anët e vendit, në sajë të mirësisë së këtij komandanti të urtë, heroi trim e mbreti të madh."

Në të gjitha veprat e këtyre autorëve edhe sot ne gjejmë të atillë që flasin për "sigurinë e paqen" sipas kësaj metode.

* * *

Ka autorë që nuk i fusin temat që trajtojnë në kapitullin e duhur, nuk i studiojnë në origjinën e tyre. Lëndën e këtyre temave nuk e marrin nga të dhënat burimore dhe përfundimisht nxjerrin përfundime që nuk kanë asnjë vlerë, ndërkaq autori premton se ka vlerësuar botën dhe se para syve të tij janë hapur portat e botës tjetër. Në lidhje me këtë, unë do të jap një argument, nga sa kam lexuar në një libër kushtuar Ebù Dherr Gaf'fàriut, shkruar prej një autori egjiptian. Subjekti i librit, ashtu siç e tregon titulli, është socializmi i Ebù Dherrit. Autori, për momentet e "studimit" të tij të përkryer është mbështetur në vepra hyjnore të jashtëzakonshme e në mrekulli qiellore, në të cilat njeriu nuk ka mundësi as të dalë para e as të rrijë prapa. Natyrisht, që të gjitha këto nuk kanë asnjë lidhje me Ebù Dherrin, megjithëse ai është subjekti i librit. Në këtë libër lexojmë nga ato që na thotë autori: "Njerëzit filluan të largohen, ndërkaq Ebù Dherri del nga shtëpia e tij dhe kaloi nga Profeti, me të cilin ishte edhe engjëlli Xhibrijl në fytyrën e Dehij'jeh El-Kelbiut. Ebù Dherri nuk i përshëndeti ata me selam. Atëherë Xhibrijli tha: "Ky është Ebù Dherri. Sikur të na kishte përshëndetur me selam, patjetër që do t'i kishim kthyer përshëndetjen." Profeti tha: "E njeh ti atë o Xhibrijl?"
Xhibrijli tha: "Betohem në Atë që të ka dërguar ty profet me të vërtetën, ai është shumë më i famshëm në mbretërinë e shtatë qiejve se sa në tokë."(1)

---

(1) "Ebù Dherr El-Gaf'fàrij, f. 91.

Këtë e tregon një shkrimtar në shekullin e njëzetë, kur po flitej për socializmin e Ebù Dherri El-Gaf'fàrij'jit!
Ky autor, falë asaj që i është dhënë nga përsosmëria qiellore e fjalës, vulos në mendjen e në mendimin tënd, duke u munduar të të "bindë" ty për saktësinë e për dobinë e mendimeve të tij. Sipas mendimeve të këtij autori, çdo gjë që ka prodhuar mendja njerëzore: ligje ekonomike dhe sisteme shoqërore të zhvilluara, që shkojnë në përshtatje me kohën, me ndërrimin e situatave botërore e me nevojat e njerëzimit, në mënyrë absolute nuk kanë asnjë vlerë. Unë e kam dëgjuar, por dëgjoje edhe ti se si ky autor, në sajë

të fjalëve, me të cilat ai ndërton librin e tij të shquar, të spraps ty, spraps të vërtetën dhe spraps jetën e gjallë krijuese kur thotë: "A duhet të ngjitemi në lartësi që të shikojmë në shkollat ekonomike të vjetra kur dëshirojmë të arrijmë atë çfarë ka arritur ndonjëra prej tyre? O Zoti im, jo! Kur qenkan bërë ligjet eksperimentale të lartësohen në gradën e revelatës qiellore?" Nambetet të lutemi për shëndetin e këtij autori e për të ngjashmit me të, që të jenë për ne argument dhe një det i madh me shpresa për këtë Lindjen tonë të lumtur! Themi për të "ngjashmit me të", sepse të ngjashmit me të janë të shumtë, madje ka të atillë që kalojnë në ekstrem kur flasin për të vjetrën e për të mëparshmen, pasi për atë, bota, që ai ka para syve, nuk ka sjellë asgjë të re, madje as e gjithë toka nuk ka ndonjë send të ri, që të ketë ndonjë farë rëndësie. Deveja nuk shndërrohet në automobil e as qilimi fluturues nuk shndërrohet në aeroplan, as hekuri nuk është bërë më i lehtë, megjithëse ai po ecën në ujë e po noton në ajër. Për atë, as zëri e as fotografia nuk transmetohen në çast nga njëri pol në tjetrin nëpërmjet valëve, as mendja nuk i ka asgjësuar mikrobet vrasëse, që janë në gjakun e vetë njeriut; gjithashtu, për atë, nuk janë vënë legjislacione të mira, nuk janë bërë ligje të drejta e nuk janë ndërtuar shoqëri të shëndosha, nuk janë krijuar vepra madhështore në fushën e arteve të bukura, në poezi, muzikë e pikturë, pasi njerëzimi, para syve të tij, është i ngurtë, ka qëndruar në pragun e së kaluarës dhe njerëzit nuk kanë lëvizur as djathtas e as majtas. Ajo që ne e pandehim të re, sipas pretendimeve të tij, nuk është aspak e re, por është pikërisht ajo e vjetra që kanë shpikur të mëparshmit, por që pas tyre e bëri të pavlefshme vegla e shpikjes. Patjetër, ndërmjet kësaj kategorie autorësh ka që i kalojnë edhe kufijtë e ekstremitetit kur flasin për të vjetrën e për të renë. Farëza që te të tjerët është bërë një kube e vetme, te ai bëhet disa kube madhështore. Natyrisht, bëhet madhështore vetëm në dëshirën ekstreme e të frikshme të autorit, pasi zakoni i tij, si lindor, është që të hiperbolizojë çdo gjë që na sjell nga brezat e mëparshëm dhe të mohojë krejtësisht realitetin. Ai mashtron veten, pasi në të vërtetë flet për fëmijë të hutuar, nga ata që shikojnë e dëgjojnë ose flet për njerëz të punuar me duart e tij. Tani po të japim një argument, në lidhje me atë që trajtuam në paragrafin e mësipërm. Për këtë kemi shkëputur një pjesë të vogël prej librit të shkruar nga një egjiptian, por të një rëndësie të madhe. Për këtë libër, Abdulla Mustafa El-Meràgij thotë: "Më pas ne u gjendëm brenda një kohe, ku njerëzit filluan të dalin nga udha e drejtë. Në këtë kohë të vërtetat u veshën me rroba që e ndryshuan botën e tyre deri në atë shkallë sa naivët thanë se këto

ndryshime janë pjellë e kësaj kohe ose nga çuditë e kohës që po jetojmë. Kjo sëmundje hyri në shumë kthesa të jetës dhe i zuri rrugën deri në atë shkallë sa të ngatërrohen edhe të vërtetat shkencore. Nëse njeriu kthen kryet të shikojë emrat e shkencave të kohës që po jetojmë, do të shikojë se ato janë shumëfishuar në krahasim nga sa ishin më parë, aq sa duket se të mëparshmit nuk i kanë ditur këto emërtime e as nuk i kanë kuptuar ato."(1) Ç'ka dashur të thotë ky autor për të madhin Zot? Ç'është ky hiperbolizim i qytetërimeve të vjetra në kurriz të qytetërimeve moderne? Ç'është kjo vënie nën sundim i mundit njerëzor? Për çfarë "të vërtetash shkencore" flet ai? Prej nga i ka nxjerrë të gjitha këto "të vërteta shkencore"? Si e mësoi ai se ato ishin "të vërteta" dhe se ishin "shkencore"? Pastaj ç'janë këto "shkenca" që i paskan njohur të mëparshmit e të hershmit dhe që nuk i paskan ditur ata që erdhën pas tyre? Për më tepër, me ato qenkan mashtruar naivët, të cilët kanë menduar se janë nga punët e qytetërimeve të reja. Me siguri lexuesi e ka kuptuar se ky autor i përgjigjet vetes, sepse ka shkruar një libër në shekullin e njëzetë dhe jo që të flasë, me dorën në faqet e librit, për historinë që i ka ndërruar faqen këtij shekulli, por për t'i bërë thirrje globit tokësor e gjithë banorëve të tokës, që të përmbahen në "dispozitat në lidhje me jo myslimanët që jetojnë në besë në shtetin islam, si dhe dispozitat në lidhje me skllavin", shto këtu edhe dispozita të tjera të vjetra, të cilat u vunë për një kohë e për një vend të caktuar, kur dihet se në ditët e sotme skllavëria është anuluar në të gjitha cepat e botës. Prandaj nuk ka përse t'i bëhet thirrje njerëzve që të përmbahen në dispozitat e një sistemi që as nuk ekziston e as nuk ka bazë të ekzistojë. Vetëm nëse njerëzit do të dëgjojnë autorin e këtij libri e të tregojnë bindje ndaj fjalës së tij, atëherë do të përmbahen në dispozitat që flasin për skllavin, do të zbatojnë atë çka thotë ai në librin e tij dhe kështu do të sprovohen me mendimin që ai shfaq. Dhe ja se ç'thotë ky autor me fjalët më të qarta: "Në të vërtetë njerëzve u është prishur mendja nga çdo gjë që ka sjellë rrjedha e rrëmbyer e qytetërimit. Kjo prishje e mendjes është një shkujdesje për mendjet e njerëzve, i bën njerëzit të harrojnë legjislacionin që kanë para duarve të tyre, legjislacion që ka ndërgjegjësuar njerëzit e mençur se ai është i vlefshëm e i adaptueshëm për të gjitha kohët e për çdo vend."(2)

---

(1) "Legjislacioni islam për jo myslimanët", autori: Abdulla Mustafa El-Meràgij, f. 3.
(2) I njëjti burim, f. 4.

Le të na lejojë zotëria e tij, autori, që t'i drejtojmë shkurtimisht disa pyetje: Përse zotëria e tij dëshiron, që në shekullin e njëzetë të ketë njerëz të marrë në besë, që për ata të ketë një legjislacion të veçantë, të ndryshëm nga legjislacioni që kanë vëllezërit e tyre? Përse zotëria e tij dëshiron, që në shekullin e njëzetë të ketë skllevër, që për ata të ketë një legjislacion të veçantë dhe dispozita të tjera, për të cilat ai bën thirrje në librin e tij? Përse zotëria e tij dëshiron të ngrijë jetën e të shkatërrojë rrotat e historisë që ecën përpara, për më tepër, qorton banorët e tokës se ata, për shoqëritë e veta moderne, nuk kanë adaptuar sisteme e legjislacione të vënë në kondita të caktuara në anë të caktuara të tokës? Kush janë ata të "mençur" që i paskan "ndërgjegjësuar" sistemet e vjetra se ato "janë të përshtatshme e të pranueshme për çdo kohë e për të gjitha vendet?"

Le të dëgjojë autori i lartpërmendur përmbledhjen e disa legjislacioneve moderne, se ç'thonë për temën që ai ka marrë "në studim" dhe pastaj le të verë ballë për ballë këtyre legjislacioneve thirrjen që ai bën për t'u përmbajtur në "dispozitat për ata që janë marrë në besë dhe dispozitat për skllavin… të adaptuara e të vlefshme në çdo kohë e për të gjitha vendet… ashtu siç janë ndërgjegjësuar të mençurit: Asambleja Popullore në Francë, më 29 Maj të vitit 1793, domethënë pas shpalljes së të drejtave të njeriut, vendosi shumë nga parimet e përgjithshme. Në disa nga ato parime thuhet: "Të drejtat e qenies njerëzore vendosen pa dallim seksi, race, kombësie, feje a ideje. Këto të drejta nuk pranojnë lëshim e nuk hiqen; ato janë të ngjitura me personin njeri dhe është detyrë respektimi i këtyre të drejtave në çdo kohë e në çdo vend; gjithashtu është detyrë që këto të drejta të kenë garanci se janë të mbrojtura nga të gjitha llojet e dhunës politike e shoqërore; gjithashtu është detyrë që ruajtja e të drejtave të njeriut të organizohet në shkallë ndërkombëtare dhe të vihen garanci të atilla, që asnjë shtet të mos ketë mundësi të refuzojë zbatimin e këtyre ligjeve për çdo njeri që jeton në tokën e atij shteti."(1)

---

(1) Nga "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", vepër e Alber Bajeh dhe përkthim i Dr. Muham'med Mendùr, f. 112.

Gjithashtu, kjo asamble vendosi:

1- Tërësia e species njerëzore është një formacion unik, qëllimi i të cilit është paqja e lumturia për të gjithë dhe për secilin njeri.

2- Në brendësi të këtij formacioni shoqëror të madh e të përgjithshëm gjallërojnë popuj e shtete – të konsideruara si individë - me të njëjtat të drejta të natyrshme dhe që i nënshtrohen rregullave të njëjta të drejtësisë që gëzojnë e që i nënshtrohen individët në formacionet pjesore e sekondare. Në datën 20 Qershor të vitit 1790, Dantoni bëri propozimin vijues: "Meqë është detyrë, që për këtë çështje të ketë kufij të ndryshëm nga kufijtë e botës, atëherë është detyrë të pimë dolli për shëndetin, për lirinë e për lumturinë e species njerëzore." Në të njëjtin vit, në një çast zemërimi të madh, Mirabo bëri thirrje për "ruajtjen e bashkimit të species njerëzore" dhe në datën 24 Prill të vitit 1793 Robespieri vuri katër nene të reja. Neni i parë thotë: "Njerëzit, në të gjitha vendet e botës janë vëllezër, prandaj është detyrë që popujt e ndryshëm të bashkëpunojnë ndërmjet tyre në përputhje me mundësitë që kanë, ashtu siç bashkëpunojnë ndërmjet njëri-tjetrit qytetarët e një shteti të vetëm." Kamil Demalo thotë: "Le të shpresojmë se shumë shpejt do të shuhet pjesëtimi i botës në mbretëri derisa të bëhet një popull i vetëm, të cilin do ta emërtojmë njerëzi." (2) Tani, ç'mendon autori i lartpërmendur? A nuk e shikon ai se me mua e me të gjithë njerëzit janë këto

(2) I njëjti burim, f. 155-116.

sisteme që flasin për "vëllezërit njerëz", për "unitetin e species njerëzore", për një "familje njerëzore të vetme", për "unitetin e një bote të vetme", që është e përshtatshme "për çdo kohë e për të gjitha vendet", në vend që të flitet se për kë lejohet të luftohet e për kë nuk lejohet të luftohet", për "jo mysliman, që është në besë e për atë që nuk është në besë", për "dispozitat e shitjes së jo myslimanit që është në besë, për dëshminë, për kufijtë, për testamentin e jo myslimanit, për dispozitat e skllavit" e për të tjera tema, të cilat nuk kanë më vend në shekullin e njëzetë? Nuk ka ndonjë problem që ne i flasim drejtpërdrejt Abdulla Mustafa El-Meragij'jit dhe kujtdo që mbështet mendësinë e këtij dhe që preferojnë çdo gjë të vjetër mbi çdo gjë të re me fjalë të marra nga burimi i tyre. Ja si i flet Ali bin Ebù Tàlibi kësaj kategorie njerëzish: "Ruhuni nga dënimet që kanë rënë mbi popujt që kanë jetuar para jush, për shkak të punëve të tyre të këqija dhe kujtojeni gjendjen e atyre popu-

jve në të mirë e në të keq, prandaj ruhuni që të mos bëheni si ata." Gjithashtu, ai u thotë atyre: "Mos u impononi fëmijëve tuaj moralin tuaj, sepse ata kanë lindur për një kohë ndryshe nga koha juaj." Përsëri Aliu thotë: "Mbani drejtësi kur të gjykoni e mos u krenoni me të parët tuaj!"; "Nderimi është me vullnetet e larta e jo me kockat e bëra pluhur."; "Dijeni se njerëzit janë bij të asaj që ata bëjnë mirë."; "I mirë është ai që të sotmen e ka më të mirë se të djeshmen." Kurse poeti më i madh i shekullit të njëzetë Rabindanat Tagora thotë: "Sikur të jetë e vërtetë dhe e mundur të bëhet tani ajo që është bërë në të kaluarën, nuk do të ishte i nevojshëm qëndrimi ynë në tokë dhe për vijimësinë e jetës nuk do të duheshin kaq shumë mundime. Ku është virtyti i atyre që lavdërojnë të kaluarën dhe që besojnë se të parët e tyre kishin arritur në gradën e plotësimit? Si kanë mundësi ata të jetojnë të nderuar, kur tërë vullnetin e tyre e kanë përqendruar të përforcohen në kështjellat e traditave e të zakoneve të vjetra dhe të mos ndiejnë se kanë detyrime ndaj të tashmes e që nuk shpresojnë në të ardhmen?"

* * *

Tani që vumë para teje këtë paraqitje të shkurtër të rrugës ekstremiste të studimit e të shikimit në faktet, me siguri ke kuptuar se këtë e bëmë me qëllim që të japim një informacion për metodat që kanë ndjekur pjesa më e madhe e studiuesve të historisë sonë. Ne asnjëherë nuk do të flasim për "gjallërimin e vendit", për ndonjë kohë, duke sjellë si argument të atij "gjallërimi" rrobat që kanë veshur princeshat, bizhuteritë që ato kanë lënë pa vënë, pallatet që kanë ndërtuar princat, shpenzimet që kanë bërë kalifët në dasmat e tyre e dhuratat prej argjendi e floriri që i kanë bërë të afërmeve. Gjithashtu, ne nuk do të jemi të atillë, që nga një farëz të ndërtojmë një kube e nuk do të mbartim ngjarjet e fjalët e t'i vëmë më lart nga sa ato janë. Njëkohësisht, nuk do të anashkalojmë kohën e vendin në të gjitha punët e në të gjitha fjalët. Në lidhje me të vjetrën e të renë, ne jemi përkrah atyre që dinë të përfitojnë nga çdo e vjetër e nga çdo e re e dobishme, duke pohuar kapacitetin krijues e shpikës të njeriut dhe kurrë nuk do të ulim punën e tij para çdo lavdie të kaluar. Përsa i përket fanatizmit, në këtë studim nuk ka fare fanatizëm, përveç ndonjë vepre të madhe të dalë nga puna e njeriut, qoftë ky njeri arab ose jo arab, qoftë i bardhë ose i zi, i afërm ose i largët, bashkëkohës ose i hershëm. Ne nuk dëshirojmë "të shkatërrojmë" civilizimet

e reja "të rreme", për faktin se ato kanë ardhur me të renë, që nuk i kanë njohur të parët tanë, nuk duan as të lëshojmë sharje e as të pakësojmë vlerën e punës që kanë bërë autorët për të cilët kemi folur. Gjithashtu, ne nuk pretendojmë se ajo çfarë ka ndërtuar njeriu i hershëm është ndërtimi më i plotë, se njerëzimi më vonë nuk ka arritur ta bëjë dot ndërtim më të madh e më të bukur dhe ne sot nuk do të qëndrojmë aty ku kanë qëndruar të mëdhenjtë e kaluar në punët e kohës e të shoqërive të tyre. Ne themi: kurrë nuk do të bëjmë shumë nga e pakta; fanatizmi kurrë nuk do të jetë qëllimi i historisë sonë e i figurave historike; ne kurrë nuk do të hipim mbi qilimin fluturues në kohën e satelitëve artificialë. Metoda jonë në këtë krahasim ka një ndryshim shumë të madh nga metodat për të cilat kemi treguar. Atëherë, cili është themeli që na lejon të bëjmë këtë krahasim mes parimeve aleviane dhe dokumentit francez të shpalljes së të drejtave të njeriut? Cili është themeli që i furnizon këto parime me ngrohtësi e që i vesh ato me cilësinë e jetës? Me fjalë të tjera: Cili është argumenti ynë në këtë krahasim?

Shoqata Flladi

LIDHJA ME PERSONALITETIN E ALIUT

* Baza prej së cilës merren mendimet e mësimet e tij është një. Në mendimin e tij nuk vërehet as kënaqësi e as zemërim. Nga ky mendim atë nuk e mënjanon as paqja e as lufta dhe nuk ka premtim e kërcënim që të ndërrojë pikëpamjen e mendimit të tij.

* Përsa i përket fjalëve e punëve të tij, ato janë në unitet, nuk kundërshtojnë njëra-tjetrën, nuk ka kontradikta, pasi ato dalin nga i njëjti burim, ashtu siç nuk ka ndryshim mes ditës e natës, ashtu siç nuk ndryshon shija e ujërave që burojnë prej tokës. Mendimet e punët e tij shpjegohen vetëm se me njëra-tjetrën.

Objekti ynë në studimin vijues është vënia ballë për ballë e bazave të përgjithshme që përmbajnë parimet e Revolucionit të madh për të drejtat e njeriut me bazat e ngjashme që përmbajnë mësimet e Ali bin Ebù Tàlibit. Më pas do të shikojmë vendet ku ndryshojnë të parat nga të dytat, si pasojë e ndryshimit të kohës e të vendit, kushteve, faktorëve shtytës, nevojave dhe gjërave të tjera të marra së bashku. Gjithashtu, do bëjmë një krahasim mes çështjeve dytësore e personaliteteve që përmbajnë parimet e Revolucionit të madh dhe të asaj që përmbajnë mësimet e djalit të Ebù Tàlibit nga çështjet dytësore e personalitetet; gjithashtu do të shikojmë se ku qëndron ndryshimi mes çështjeve dytësore e personaliteteve të palës së parë dhe të dytë, si është ky ndryshim dhe përse ekziston. Më pas vjen diçka prej krahasimit të mendimeve e koncepteve që përjetuan mendimtarët e Evropës para dhe gjatë revolucionit dhe të mendimeve e të koncepteve që përjetoi djali i Ebù Tàlibit. Argumenti ynë më i madh, në këtë krahasim, nuk është gjetja që ne kemi bërë këtu e atje nga shprehjet e djalit të Ebù Tàlibit për t'i krahasuar ato në kuptim, me insinuatë ose shprehur qartë me shtatëmbëdhjetë Parimet e Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut. Këto parime janë rezultat

i punës së përbashkët të njerëzimit gjatë gjithë shekujve të historisë, sepse në pjesën më të madhe të situatave, ky është një argument i dobët dhe për këtë lloj argumentimi ne kemi folur pak më lart. Për më tepër, ne nuk kemi pranuar punët e atyre që veprojnë të mbështetur në një argument të tillë. Siç do të shikosh, argumenti ynë, në djalin e Ebù Tàlibit, është mbështetja e plotë në personalitetin e tij, si mendimtar me baza të qëndrueshme e të vijueshme dhe me çështje dytësore të shumanshme e të sistemuara. Nëse Aliu, në kushtetutën e tij, nuk ndoqi rregullin e ndarjes me numra e me nene, ashtu siç e shohim në Dokumentin Francez të të Drejtave të Njeriut ose në dokumentet ndërkombëtare apo në dokumentet e në kushtetuat e tjera moderne, duhet pranuar se, në dritën e kushtetutës së tij, për ne bëhet e mundur, që, me pak mundim, të arrijmë edhe këtë lloj ndarje me artikuj e me numra, duke theksuar se një lloj ndarje me numra e artikuj e gjejmë edhe në besëlënien që ai i dërgon Eshter En'nekhaij'jit dhe të tjerëve. Sido që të jetë, dihet se mënyra e shkrimit të dokumenteve me numra e me artikuj nuk praktikohej në kohën e në mjedisin e djalit të Ebù Tàlibit dhe arabët u njohën me këtë mënyrë shkrimi të dokumenteve vetëm atëherë kur u përkthyen në gjuhën arabe dituritë e grekëve të vjetër gjatë shekujve të sundimit të abacive. Mbështetja në personalitetin e djalit të Ebù Tàlibit është e qartë e ndriçuese, kudo që do të shkelësh në shtigjet e rrugës së tij të drejtë dhe ngado që të orientohesh. Mendimi themelor, mbi të cilin ai ndërton besën për këtë guvernator, është po ai mendim themelor mbi të cilin ai ndërton besën për të gjithë guvernatorët e tjerë, prandaj nuk ka asnjë ndryshim e asnjë kontradiktë e asnjë përplasje mes letrave të besëlënieve që ai i drejton guvernatorëve të tij, as në rrënjët e përgjithshme e as në degët që rriten mbi këto rrënjë. Me të njëjtat fjalë është shprehur mendimi bazë mbi të cilin janë ndërtuar fjalimet e tij para se të vihej prej kryengritësve në postin e kalifit apo fjalimet e fjalët e tij, pasi mori detyrën e kalifit, si dhe fjalimet e fjalët e tij në kohë paqeje. Të njëjtin mendim e të njëjtat fjalë gjejmë edhe më pas në fjalimet e tij në ditën e luftës së Xhemelit e në vijim, kur lufta u bë një rregull me cikël të përsëritshëm; të njëjtin mendim e të njëjtat fjalë gjejmë në fjalimet e tij edhe më pas në luftën e Sif'finit, kur mbi të ishin mbledhur e gërshetuar përkrahësit dhe armiqtë; të njëjtin mendim e të njëjtat fjalë gjejmë edhe më pas në luftën e Nehërvanit dhe deri në orën e vrasjes së tij. Mbështetja në personalitetin e djalit të Ebù Tàlibit është e qartë e ndriçuese në mendimin bazë me të cilin ai i drejtohet shokut e armikut, të afërmit e të largëtit, mbështetësit e kundërshtarit. Nuk ka afërsi,

dashuri e përkrahje që ta shtyjë atë në rrugën e tjetërsimit e ndërrimit të këtij mendimi, ashtu siç nuk ka largësi, armiqësi e grindje që ta bëjë atë të mënjanohet nga ky mendim. Baza prej së cilës merren mendimet e mësimet e tij është një. Në mendimin e tij nuk vërehet as kënaqësi e as zemërim. Nga ky mendim atë nuk e mënjanon as paqja e as lufta dhe nuk ka premtim e kërcënim që të ndërrojë pikëpamjen e mendimit të tij. Mbështetja në personalitetin e djalit të Ebù Tàlibit është e qartë e ndriçuese, në personalitetin e tij konstatojmë një konglomerat absolut mes mësimeve, besëlënieve, fjalimeve e porosive të tij dhe rrugës që ai ndoqi me veten e me njerëzit. Dua të shtoj se djali i Ebù Tàlibit nuk i zbatonte vetë mësimet e urdhrat e tij që të ishte model për t'u ndjekur prej të tjerëve, ashtu siç bëjnë shumica e atyre që afrojnë mësime e japin urdhra. Metoda e tij në këtë fushë është shumë më e gjerë, shumë më e thellë dhe shumë më e rëndësishme. Mendimi i tij merrte gjallëri në zemrën e në gjakun e tij para se të bëhej një mendim i formuluar me fjalë e shprehje, mendimi i tij buronte prej jetës e prej rrugës që ai ndiqte në mënyrë të natyrshme, të kulluar; mendimi i tij nuk ishte punuar me dorën e dikujt dhe në të nuk kishte asnjë barrë që nuk e mbante shpirti i njeriut. Pikërisht, kjo e vërtetë e largon zbrazëtirën prej mësimeve e prej kushtetutës së tij. Me këtë, mendimi i tij fiton një ngrohtësi e dashuri deri në atë shkallë, sa duket si një bisedë mes babës dhe djalit të vet ose si meditim i njeriut me vetveten. Me këtë cilësi, mendimi i tij nuk është vetëm punë e mendjes, pasi në formulimin e mendimit të tij bashkëpunon mendja, fantazia, mëshira e ngrohtësia e dashurisë. Të gjitha këto janë prej argumenteve të djalit të Ebù Tàlibit. Nga njëra anë, tani unë kam shumë argumente për të dhënë në lidhje me mbështetjen absolute në të gjitha mësimet e djalit të Ebù Tàlibit dhe nga ana tjetër, kam përsëri shumë argumente për t'u mbështetur në rrugën që ai ndoqi. Në këtë libër, në kapitujt e mëparshëm dhe në kapitujt që do të vijnë, ka një mijë e një argumente e fakte që vërtetojnë këto që thamë. Por më mirë dëgjo vetë djalin e Ebù Tàlibit, si ai i shkruan Muàvije bin Ebù Sufjànit: "Ti më kërkon Shamin, por unë nuk kam si të të jap sot atë që dje ta kisha ndaluar. Përsa i përket barazisë sonë në frikë e në shpresë, ti nuk je më i prerë se unë në dyshimin për të vërtetën." Përse Aliu nuk ia dha dje Shamin Muàvijes? Muàvija, në gjykimin e Aliut, ishte "prej mashtruesve e tradhtarëve, mëkatarëve e mizorëve, ngrënësve të ryshfetit, blerësve të mëkatarëve e tradhtarëve me pasuritë e njerëzve; ishte prej atyre që kishin injoruar të vërtetën dhe kishin

preferuar të gabuarën, ishte prej atyre që, sikur të viheshin për të sunduar njerëzit, do të përhapnin ndër ta zemërimin, mendjemadhësinë, pushtetin e dhunës, korrupsionin e shkatërrimin në të gjithë vendin."(1) Aliu nuk ia dha Shamin Muàvijes, sepse guvernatori në gjykimin e Aliut ka detyrë të mos tradhtojë, të mos mëkatojë, të mos tejkalojë kufijtë, të mos bëjë padrejtësi, të mos pranojë ryshfet dhe të kuptojë se pasuria e masës nuk është që të ushqehet vetëm ai, por ajo është për të gjithë njerëzit. Përveç kësaj, Aliu urrente te guvernatorët dhe te të tjerët zemërimin, mendjemadhësinë, pushtetin e dhunës, korrupsionin e shkatërrimin në të gjithë vendin. Për të gjitha këto ai nuk ia dha dje Shamin Muàvijes, ashtu siç nuk i dha të ngjashmëve me Muàvijen Hixhazin e Jemenin.

---

(1) Këto shprehje i gjejmë në vende të ndryshme të "Nehxhul-Belagah" dhe në El-Mustedreku linehxhul-Belagah" për përshkrimin e Muàvijes.

Shoqata Islami

Përse Aliu nuk ia dha Muàvijes Shamin sot, kur Muàvija ishte bërë rrezik real kundër tij, pasi kishte në dorë ushtri dhe rreth tij ishin mbledhur njerëz të rëndësishëm e shumë nga paria e vendit, gjithashtu ai kishte në duar armë e para të shumta? Nëse në vendin e Aliut do të ishte ndonjë lider tjetër politik, me siguri që do të kishte ndërruar qëndrim, do të tregonte tolerancë ndaj të këqijave të Muàvijes dhe me siguri që do ta kishte afruar atë dhe do t'i kishte dhënë Shamin që të fitonte dashurinë e tij në rrugën e sigurimit të postit të kryetarit. Përgjigja për këto pyetje është sa e qartë, aq edhe e thjeshtë: Aliu nuk e bëri këtë dhënie për Muàvijen dje, duke u bazuar në ato kufij e ato kushte për të cilat nuk ia dha as sot, sepse bazohej në thënien e tij: "Të vërtetën asgjë nuk e ç'vlerëson." dhe e vërteta, në pikëpamjen e Aliut, është e qëndrueshme dhe plotësisht e qartë, në një kohë kur dihej se Muàvija, në asnjë mënyrë, nuk ishte më i qartë e më i qëndrueshëm në të vërtetën se djali i Ebù Tàlibit, i thotë: "Mua nuk ma shton madhështinë se kam shumë njerëz rreth vetes dhe se ata nuk i përçan prej meje ndonjë barbar. Unë nuk i trembem vdekjes për të vërtetën." dhe "Gjumi kur je i sigurt në të vërtetën, është më i mirë se një namaz me dyshim." dhe "Kur të ndërgjegjësoheni për të vërtetën, bëni përpara." Gjithashtu, ai përshkruan hipokritin e agresorin me këto fjalë: "Atë e mund vetvetja për ato që mendon dhe nuk e mposht ndërgjegjësimi për të vërtetën!" Nga çdo anë që të drejtohemi do të ndeshemi me këtë rrugë të qëndrueshme të personalitetit të Aliut. Nëse ai, për shembull, të nxit që të kërkosh dituri, në fakt e ka zbritur veten në pozitën e babës ndaj djalit të

vet, të cilin dëshiron ta udhëzojë e ta pajisë me cilësi të larta ose me këtë nxitje ai e ka zbritur veten në pozitën e burrit ndaj vetvetes që përfiton prej këshillës dhe që i le vend mësimit nëpërmjet rrugës që ai ndjek e shembullit personal. Kur të nxit të kërkosh dituri, ai e bën këtë, sepse ti je njeri që dallon nga kafsha pikërisht me kapacitetin që të është dhënë për të njohur sendet dhe është kjo cilësi, që e bën të detyrueshme për djalin e Ebù Tàlibit që të zgjonte në vetëdijen e tij instinktin e prirjes për të njohur e për të zbuluar të panjohurën, është kjo cilësi, që e bën atë të kërkojë edhe prej teje, që natyrisht e ke këtë cilësi të kulturohesh, të forcohesh dhe të vazhdosh të kesh dashuri të madhe e të vazhdueshme për të kërkuar dituri. Te Aliu nuk ka asnjë dallim nëse ti je sundimtar ose i sunduar, mban barrë të rëndë apo të lehtë, je i izoluar prej njerëzve apo je i integruar ndër njerëzit, edhe pse integrimi ndër njerëzit, në pikëpamjen e tij, qëndron më lart. Por ti je njeri dhe kërkimi i dijes është prej karakteristikave tuaja si njeri, prandaj ti e gjen Aliun të flasë drejtpërdrejt me ty, edhe pse ti je njeri i zakonshëm: "O mbajtës të diturisë, a po e mbani atë? Në të vërtetë dituria është për atë që mëson dhe pastaj punon sipas asaj që ka mësuar dhe dituria e tij përputhet me punën e tij." dhe "Kur të mësoni, menjëherë punoni." Më pas ai i rikthehet mundësisë së këtij rregulli me një formulim tjetër fjalësh dhe thotë: "Dijetari, që nuk punon me diturinë që ka, është si injoranti i hutuar, që nuk zgjohet prej injorancës së tij, madje argumenti kundër këtij dijetari është shumë më i madh." Më pas ai i mbledh injorantët e dijetarët në rrethin e dhënieve e të bashkëpunimit të ndërsjellë, duke i tërhequr vëmendjen të gjithë njerëzve që të mësojnë vetë e të mësojnë të tjerët. Ai diskuton me ata me logjikën e unitetit të shoqërisë njerëzore, e cila është një kopje e unitetit të gjithësisë dhe thotë: "Kurrë Allahu nuk ka dënuar injorantët, që nuk kanë mësuar, pa dënuar dijetarët, që nuk kanë mësuar të tjerët!" dhe si rezultat: "Dituria nuk ka nevojë për respektin që ta pretendojë ai që nuk vepron mirë me të dhe as nuk gëzohet kur ajo i atribuohet atij që nuk është dijetar; gjithashtu, edhe injoranca e ka të mjaftueshme që nuk le gjurmë që të shfajësohet prej saj ai që është brenda saj dhe që zemërohet kur injoranca i atribuohet atij." Prej fjalëve të tij të mahnitshme, që gjenden, këtu e atje, në "Nehxhul Belaga", janë edhe shprehjet e tij që nxisin kërkimin e diturisë. Ai e vlerësonte shumë diturinë: "O kërkues i diturisë, me të vërtetë dituria ka mirësi të shumta…!" dhe "Nuk ka të mirë në heshtjen për fjalën e urtë, ashtu siç nuk ka të mirë në fjalën që nuk di." dhe "Mësoje të paditurin dhe kujtoje të ditu-

rin!" dhe "Mendimi i të moshuarit është më i dashur te unë se fuqia e djalit." Prej fjalëve të tij të mahnitshme janë edhe thëniet e tij që përshkruajnë injorantët e kokëtrashët: "Ndjekësit e çdo thirrjeje shkojnë pas çdo ere. Ata kurrë nuk ndriçohen me dritën e diturisë dhe kurrë nuk gjejnë një strehë të sigurt." Kurse naivëve ai u flet: "Para jush janë të mbyllura portat e diturisë." Cilësia më e dallueshme e njerëzve të mirë te ai është se ata janë "Ndjekës të diturisë"; gjithashtu, edhe këshilla e tij për zemrat e lodhura nuk del jashtë kuadrit të ngjeshur të nxitjes për kërkimin e diturisë: "Mblidhni këto zemra dhe kërkoni për ata urtësinë, sepse zemrat anohen ashtu siç anohen edhe trupat e njerëzve." Kompaktësia unike e mendimeve aleviane plotësohet rreth boshtit të rrotullimit për kërkimin e diturisë dhe të ndjekjes së personalitetit të Aliut, i cili, me fjalën e tij, e bën diturinë të ngjashme me vetë jetën: "Dituria është njëra prej dy jetëve."; pastaj, me një fjalë tjetër, Aliu zbulon vlerat e larta që ai shikon në diturinë: "Dituria është një fe, në të cilën besohet." Më pas ai thotë një fjalë tjetër, me të cilën zbulon të vërtetën e përbërë, që është armiqësia e njeriut për gjërat që ai nuk ka dijeni. Pas kësaj vjen neveria që ai ka ndaj kësaj armiqësie, sepse çdo armiqësi është e keqe. Ja si thotë Aliu: "Njerëzit janë armiq të gjërave që nuk dinë." Nuk ka mbetur e huaj për mendjen e tij e vërteta që del prej këtij mendimi të urtë, kur ai, me fjalën e tij, vizaton linjat e së vërtetës: "Ai që nuk di një gjë, e bën atë me të meta." Kur Aliu të kërkon që të falësh dhe që të mos kesh ndjenjën e hakmarrjes si rrugë veprimi për veten tënde, do të konstatosh se ai të nxit për këtë veti të lartë në të gjitha fjalimet, në të gjitha besëlëniet dhe në të gjitha urdhrat e tij, si dhe në çdo hap që ka hedhur e në çdo rrugë që ka përshkuar. Kur i shkruan guvernatorit të tij të Egjiptit, e urdhëron atë duke i thënë: "Jepu atyre faljen e indulgjencën tënde, ashtu siç dëshiron të të japë Allahu ty prej faljes e prej indulgjencës së Tij, prandaj kurrë mos u pendo për ndonjë falje dhe kurrë mos u mburr me ndonjë dënim!" Patjetër që do të gjesh kopje të këtij urdhri në të gjitha besëlëniet e tij për guvernatorët e tjerë që ai kishte emëruar. Aliu mendon se luftëtari dëshmor në rrugën e Allahut nuk e ka shpërblimin më të madh se ai që ka fuqi dhe fal; gjithashtu, ai mendon se ai, që fal, është shumë afër të jetë një engjëll prej engjëjve. Përsa i përket hakmarrjes, në të cilën lëshohet ai që nuk fal e nuk pranon ndjesë, në pikëpamjen e Aliut hakmarrësi është njeri me ndjenja shumë të ulëta, me moral të përbuzur dhe pushteti i tij ngjan me mirazhin: "Nuk ka pushtet së bashku me hakmarrjen." dhe për lidhje me hakmarrësin, që ka mundësi të dënojë, ai thotë: "Njeriu që e

meriton më shumë faljen është ai që e meriton më shumë dënimin." Në lidhje me fushën e betejës, ku vëllezërit luftëtarë kryqëzojnë shpatat me ashpërsi e godasin njëri-tjetrin me ushta, aty ku luftëtarët lëshojnë britma e ia japin vrapit dhe ku shpëtimi është vetëm në asgjësimin e disave prej disa të tjerëve, Aliu thotë: "Falja është pastrim për fitoren." Gjithashtu, djali i Ebù Tàlibit dëshiron për ty që të jesh vetëm prej atyre që falin, sido që të jetë puna e armiqve tuaj ose atyre që të luftojnë me armë në dorë dhe të thotë: "Trajtoje armikun tënd me mirësi, sepse mirësia është ëmbëlsira e triumfuesve." "Kur ke mundësi mbi armikun tënd, bëje faljen e tij falënderim për fuqinë që ke për ta dënuar atë." Gjatë viteve të sundimit të tij, me të vërtetë, Aliu, në të gjitha veprimet iu përmbajt kësaj pikëpamjeje. Ja një shembull: Të nesërmen e luftës së Xhemelit ai fali të gjithë ata që kishin ngritur armët kundër tij dhe që kishin qëllim ta vrisnin, kurse gjatë ditëve të luftës së Sif'fijnit i fali ata që kishin qëllim ta linin të vdiste nga etja. Megjithëkëtë ai i dha atyre të pinin ujë, edhe pse ishin armiq të tij; gjithashtu ai fali edhe armikun e tij më të betuar, Amër bin El-Àsin, në çastin kur ky i fundit u ndodh nën shpatën e Aliut. Edhe në çastin kur atë e goditi për vdekje Ibni Melxhemi, Aliu u kërkoi dy djemve të tij që të falnin vrasësin e tij. Të gjitha këto justifikojnë fjalën e tij në lidhje me cilësinë e njeriut të ndershëm, për të cilin ai thotë: "Ai fal, i jep atij që nuk i ka dhënë dhe mban lidhje me atë që i ka prerë lidhjet me të." Kjo lidhje e pjesëve të personalitetit e forcon shumë djalin e Ebù Tàlibit si personalitet, përsos të gjitha anëve të këtij personaliteti, disiplinon çdo gjë që del prej tij dhe orienton deri edhe punët e tij më të vogla. Te ai, qoftë kur flet për të vërtetën e për gënjeshtrën ose për besnikërinë e tradhtinë, për bërjen mirë e për keqbërjen, për mëshirën e për zemërngrutësinë, për drejtësinë e për padrejtësinë, për kufijtë e sundimtarit e për të drejtat e të sunduarit, do të shikosh se gjithmonë është në harmoni të plotë me vetveten, është plotësisht i disiplinuar, ashtu siç e pamë të ishte kur u fol për kërkimin e diturisë dhe më pas me faljen. Nga lidhja e pjesëve të personalitetit të tij, do të habitesh edhe më shumë se kaq, kur të shikosh në lidhëset bashkuese ndërmjet ndjenjës së mëshirës me mëshirën, të mendimit me mendimin e të opinionit me opinionin. Të gjitha këto rrotullohen brenda një kuadri të rregulluar përsosmërish nga të gjitha anët prej unitetit të personalitetit të Aliut. Është e vërtetë se, kur personaliteti i ka pjesët e tij të lidhura e kompakte, ai është unik, prandaj ndjenjat e ndryshme, mendimet, idetë e pikëpamjet, që

dalin prej këtij personaliteti, në raste e në kohë të ndryshme, në lidhje me probleme e tema të ndryshme, detyrimisht do të cilësohen se ato të gjitha, në esencën e tyre kanë një origjinë të vetme, edhe pse në dukje janë shumëdegëshe. Që këtu konstatojmë se lidhja e mendimeve dhe e ndjenjave të ndryshme te djali i Ebù Tàlibit është lidhje origjinale me vetë personin e tij. Nëse dëshiron një argument për këtë çështje, shiko në mendimet që ka shprehur Aliu në kushte të ndryshme e për tema të ndryshme, qofshin ato shoqërore, morale ose politike dhe patjetër që do të gjesh qëllimin më të lartë që ai ka pasur në ato që ka shprehur. Por çfarë do të shikosh kur të arrish në këtë cak? Pa dyshim, do të shikosh se ato të gjitha rrotullohen rreth një boshti të vetëm me dy pole. Poli i parë ose burimi, është personaliteti që digjet flakë nga një zjarr i vetëm, personalitet marrës e dhënës në një fushë të vetme. Poli i dytë ose qëllimi, është shërbimi për njeriun dhe respektimi i jetës. Kur burimi është unik, detyrimisht edhe qëllimi i tij është unik, prandaj mendimet, teoritë dhe punët vijnë unike, edhe nëse ndryshojnë kushtet dhe vërehen dallime të theksuara ndërmjet temave. Kur ti ndjek rrugën ku ka ecur djali i Ebù Tàlibit dhe e kupton atë pjesë-pjesë e në thellësi, do të gjesh se të gjitha fjalët, veprimet e tij janë të dala prej dashurisë absolute për të mirën, të cilën ai e përkufizon: "Në të vërtetë, e mira është që të shtosh sa më shumë diturinë tënde dhe ta bësh sa më të madhe butësinë tënde!" Në këtë fjalë, djali i Ebù Tàbit "të mirën" e bën origjinë dhe referim dhe pastaj e përkufizon atë me fjalët "dituri" dhe "butësi" ose falje. Nuk ka ndonjë vështirësi që të shohësh se të gjitha pjesët e jetës së tij nuk janë gjë tjetër veçse dëshira për të mirën absolute, që rrotullohet në kuadrin e kërkimit të diturisë dhe të dëshirës për falje e për butësi. Që të mos ndash ndonjë send nga ato që mëson prej punëve që ai bën, po të sjellim në kujtesë se për dijetarin e mirë e të butë Aliu ka thënë: "Bashkon fjalën me punën." dhe pastaj ai të flet drejtpërdrejt dhe të thotë: "Në fjalën tënde të mos ketë teprim nga puna jote.", domethënë, mos thuaj se do të bëj më shumë nga sa punon. Më qëllim që të mos ketë teprim edhe në punën e vetë djalit të Ebù Tàlibit, ai ka bërë thirrje për të mirën, për dituri, për butësi. Ai jetoi e vdiq, duke punuar vetëm të mirën; ai ishte mësues e i butë. Kështu është lidhja e pjesëve të personalitetit të djalit të Ebù Tàlibit në të gjitha fushat; ai kurrë nuk është i shkujdesur ndaj asnjë pune të vogël a të madhe, që duhet të kryejë e ndaj çdo situate që duhet të përballojë; ai të paralajmëron për punë e për çështje që i shikon e ti nuk i shikon,

por jo si luftëtar e as si detyrues. Fjalët e tij për këtë çështje ose për një tjetër, të gjitha, janë në unitet, nuk kundërshtojnë njëra-tjetrën. Në to nuk ka kontradikta, pasi ato dalin nga i njëjti burim, ashtu siç nuk ka ndryshim mes ditës e natës, ashtu siç nuk ndryshon shija e ujërave që burojnë prej tokës. Kur në to ka ndryshim, ndryshimi qëndron në atë se janë shumë apo janë pak dhe jo në thelb a origjinë. Punët e fjalët e tij janë unike në përgjigje e në trajtimet e ndërsjella. Gjendja e Aliut ndaj këtyre çështjeve është e njëjtë me gjendjen e tij në të gjitha çështjet e tjera: unitet në punë, në mendim, e në ndjenja. Të gjitha karakterizohen për origjinalitet dhe janë ndërtuar vetëm mbi pastërtinë. Fjalët e punët e tij nuk mund të ndahen nga njëra-tjetra dhe ato shpjegohen vetëm me njëra-tjetrën, prandaj puna e Aliut, në këtë drejtim, është punë e një të madhi të vërtetë. Lidhja e pjesëve të personalitetit të Aliut dhe gjithçka që ka dalë prej këtij personaliteti, në kushte e në rrethana të ndryshme, bën që fjalët, mësimet e besëlëniet e tij të kenë vlerën e një kushtetute të sistemuar, të ndërtuar mbi baza dhe të orientuar drejt qëllimeve më të larta.

Shoqata Flladi

KRAHASIMI NDËRMJET PARIMEVE TË ALIUT DHE PARIMEVE TË REVOLUCIONIT FRANCEZ

Shoqata Sfidë

BAZAT E THELLA

* Qeveria, në raport me popullin është në vend të babës.
Savonarola

* Sundimtari është prindi dhe njerëzit janë fëmijët e tij.

Aliu

* Njerëzit duhet t'i shikojmë sikur janë një njeri i vetëm.
Paskali

* Njeriu është pasqyrë e njeriut, e shikon herë pas here dhe i plotëson atij nevojat.

Aliu

* Nuk ka atdhe së bashku me padrejtësinë.
Labrojer

* Vendi më i mirë për njeriun është ai që të jep siguri. I varfëri është i huaj në atdheun e tij.

Aliu

* E privojnë atë prej asaj buke që është fara e duarve të tij.
Shkrimtar francez

* Puna e duarve të tyre nuk mund të jetë për gojët e të tjerëve.

Aliu

* A e do me zemër biznesmeni atdheun e vet?

Volteri

* Të pasurit e kafshojnë atë që kanë ndër duar dhe bëhen fanatikë për atë.

Aliu

* Jeta, me natyrën e saj, është e mirë.

Ruso

* Bota është shtëpia e së vërtetës për atë që e beson atë, kurse gjërat e lejuara për ju janë më shumë se gjërat që u janë ndaluar.

Aliu

* Për Aliun ka një rrugë veprimi, që konsiston në përkufizimin e kuptimit të mendjes dhe pastaj, në bazë të kapacitetit të mendjes, në përkufizimin e kuptimit të besimit; me vlerën e përvojës, me madhështinë e diturisë dhe revolucionarizimin e jetës, Aliu i parakaloi në mënyrë të çuditshme të gjithë racionalistët.

Ishte domosdoshmëri dhe punë e dobishme që të shtrojmë para lexuesit këto grimca të lëvizjes së ngadaltë, por ngulmuese të qytetërimeve drejt mbrojtjes së njeriut prej padrejtësisë e prej robërisë dhe të ecjes në rrugën e çlirimit të njeriut me cilësinë e tij si mbajtës i emanetit të ekzistencës prej çdo frike e prej çdo kamxhiku. Gjithashtu, ishte domosdoshmëri dhe punë e dobishme që të shtrojmë para lexuesit edhe mendimet e ideologëve që i zbuluan e i udhëhoqën këto mendime, që përcaktuan objektivat ku synonin këto mendime, me të cilat ata mëkuan jetën e tyre. Nëse ne do të veçojmë në bisedën tonë vetëm disa prej këtyre ideologëve, në radhë të parë do të veçojmë mendimtarët francezë, që përjetuan Revolucionin e madh ose që jetuan vetëm pak kohë para tij, sepse ata ishin mendimtarët që kishin lidhje më të fortë me frymën e revolucionit dhe me parimet që dolën prej tij. Besoj se nga leximi i kapitujve të mësipërm ke dalluar lidhjet e forta që i bashkojnë këta mendimtarë të mëdhenj, francezë e jo francezë me Ali bin Ebù Tàlibin. Vetëm ndonjë gjë fare të vogël prej bazave të këtyre mendimtarëve të shquar ne nuk e gjejmë në mendimet e Ali bin Ebù Tàlibin. Shumica e këtyre mendimeve është e përbashkët mes këtyre mendimtarëve dhe mes kolosit të mendimit arab. Nëse vë përpara fjalët e Savonarolës, profetit të kohës së Rilindjes, në lidhje me kuptimin e llojit të qeverisjes së mirë, të sundimtarit e të sunduarit, të dijetarit e të injorantit, të padrejtit e të drejtit, të ligjit e të qëllimit më të lartë me ligjin, të punës e të shpërblimit, të të mirave të tokës dhe mënyrën e shpërndarjes së këtyre të mirave, të gjitha këto, një e nga një, do t'i gjesh edhe te Ali bin Ebù Tàlibi. Pika e referimit për këtë ngjasim të madh në mendime e në moral në të dy bur-

rat e shtyri djalin e Ebù Tàlibit të thotë në kohën e tiranisë: "Njerëzit e asaj kohe ishin ujqër, pushtetarët e saj ishin bisha, shtresa e mesme ishte llupëse, të varfrit ishin të vdekur, e vërteta ishte groposur dhe gënjeshtra kishte vërshuar.", kurse për një grup rrëmbyesish ai thotë: "Ajo pjesë rrëmbeu prej pasurive të njerëzve që ishte ruajtur për vejushat e për jetimët ashtu siç rrëmbejnë ujqit." Të njëjtët faktorë kishin shtyrë edhe Savonarolën të shpallte mendimin e tij për njerëzit e për tiranët e kohës së tij, të cilët ne i kemi përmendur në një kapitull të mëparshëm; gjithashtu ky origjinalitet e shtyri Aliun të përcaktojë misionin e qeverisë si babë që vigjilon e ruan me sinqeritet, duke thënë tekstualisht: "Sundimtari është prind dhe njerëzit janë fëmijët e tij.", po kjo bazë e shtyri edhe Savonarolën të thotë: "Qeveria është në vend të babës në raport me popullin." Atë çfarë pa Savonarola në të gjitha marrëdhëniet e përgjithshme, atë pa edhe Aliu. Ashtu siç njihej profeti i kohës së Rilindjes për qëndrueshmëri të madhe përballë furtunave, ashtu njihej edhe Aliu. Savonarola ripërtëriu jetën në Evropë dhe dalja e tij në dritë qe një goditje vdekjeprurëse për të gjitha strukturat e shekujve të mesjetës. Pasi të të bëhet e qartë lidhja e ngushtë mes parimeve të Savonarolës dhe parimeve të djalit të Ebù Tàlibit, ti kalon në shtrimin e bazave të mëdha ideore te ata mendimtarë që shtruan rrugën për Revolucionin e madh, duke formuluar parullat e parimet e tij, për ty do të bëhet akoma më e qartë lidhja jashtëzakonisht e fortë mes mendimeve të evropianëve dhe kolosit të mendimit e qytetërimit arab. Shiko fjalët e Paskalit dhe ato që kanë thënë mendimtarët e tjerë për unitetin e njerëzimit, janë të njëjta mendime. Është vendi që, nga fjalët perla të Aliut, për këtë kuptim, të përsërisim edhe këto dy thënie: "Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim." dhe "Njeriu është pasqyrë e njeriut." Një kështillë të tillë ka dhënë edhe njëri prej ndërtuesve të mendimit francez, kur është shprehur për situatat jonormale në të cilat jetoi njerëzimi gjatë dhjetëra brezave. Për bijtë e klasave të popullit ky mendimtar thotë: "Ata (fisnikët) kanë lënë mbi njerëzit e tjerë punët e rënda të mbjelljes, të punimit të tokës e të vjeljes së prodhimit dhe pastaj i largojnë ata edhe nga buka, që është nga fara e tij." Këtë shprehje do ta gjesh në formën më pozitive edhe në qëndrimin e Ali bin Ebù Tàlibit. Ai, shoqërinë e dëshiron të drejtë e bujare, ku të mos ketë ngrënës e të ngrënë. Për bijtë e kësaj shoqërie ai thotë fjalën që e dallon prej mendimtarit francez, për faktin se ka bazë më të thellë: "Dhe mundi i duarve të tyre nuk do të jetë për gojët e të tjerëve." Kur ti kërkon të analizosh kuptimin e fjalës "atdhe", sipas kuptimit të ri që kjo fjalë mori në Letërsinë e Rilindjes dhe në letërsinë e Revolucionit të madh,

do të gjesh se Labrojer e ka përmbledhur kuptimin e kësaj shprehjeje vetëm me dy fjalë, jehonën e së cilës ti e ke takuar në të gjitha veprat e letrarëve të kohës së Rilindjes: "Nuk ka atdhe së bashku me padrejtësinë." Një koncept të ngjashëm për atdheun, që në fakt është njëra prej bazave të formimit të atdheut, nuk ka qenë as jashtë vëmendjes së Ali bin Ebù Tàlibit, i cili thotë: "I varfëri është i huaj në vendin e tij."; "Mirëqenia në kurbet është atdhe dhe varfëria në atdhe është kurbet." dhe "Për ty nuk ka ndonjë vend më të denjë se vendi që të jep siguri.", domethënë se vendi më i mirë për ty është ai vend ku ti gjen qetësi, ku nuk je i shtypur dhe nuk të bëhet padrejtësi. Nëse do të thellohesh edhe më shumë për kuptimin e atdhetarizmit, do të shikosh më me hollësi në ata që kanë folur për çështjen e atdheut – me cilësinë e tij një pjesë e pandarë e njerëzimit – patjetër do të shikosh me imtësi edhe në ata që nuk interesohen fare për atdheun e atdhetarizmin. Në radhë të parë do të kuptosh se Volteri ka shumë dyshim në lidhje me atdhetarizmin e klasave kapitaliste shfrytëzuese, të cilat pretendojnë se vetëm ata e duan atdheun dhe luftën në rrugën e atdheut ia atribuojnë vetvetes. Volteri mendon se ajo është klasë hipokrite. Për këtë klasë thotë: "Njeriu le të pyesë ndërgjegjen se a e do kapitalisti atdheun e tij me gjithë zemër."; gjithashtu gjejmë se disa letrarë të kohës së Volterit shkojnë edhe më larg se kaq, kur akuzojnë bijtë e kësaj klase; ata nuk janë as njerëz e as kafshë, por janë vetëm forma njerëzore që zotërojnë pasuri. Kaq mjafton. Përsa i përket Aliut, ai e ka parakaluar Volterin e kolegun e tij duke pohuar çështje të vërtetuara me prova e fakte konkrete. Prandaj ai thotë pa mëdyshje e pa ngurrim: "Të pasurit janë prej atyre që këmbëngulin në dhunë, prandaj ata janë fanatikë edhe ndaj shenjave të vendeve ku gjenden mirësitë." Në këtë fjalë nuk ka asnjë paragjykim, pasi ajo është një deklaratë e mirëfilltë se të pasurve nuk u interesojnë as punët e atdheut e as punët e njerëzve, përveç atyre punëve që i shtojnë atyre pasurinë. Prandaj, ata, si pasanikë që janë, bëhen shumë fanatikë ndaj çdo gjëje që u sjell dobi dhe nuk shikojnë fare në gjendjen e komunitetit. Këtë fjalë Aliu e thotë vetëm pasi përvoja i tregoi atij se paraja është lënda e epsheve dhe se i pasuri mjaftohet me atë që ka dhe interesohet vetëm për gjërat që akoma nuk i ka arritur dhe kush ka pasuri interesohet vetëm për vetveten. Për atë që interesohet vetëm për veten e tij nuk ka ndonjë atdhe që ai ta dojë, për rrjedhojë, për atë nuk as njerëz vëllezër, që ai t'i ndihmojë në vështirësitë që sjell koha. Aliu e përshkruan shumë qartë psikologjinë e të pasurit, kur thotë: "Ai, që është në gjendje të mirë, kafshon atë që ka në duart e tij!"

Për atë që kafshon gjërat, që ka para duarve të veta, Volteri ka të drejtë të dyshojë në sinqeritetin e dashurisë së këtij të pasuri ndaj atdheut, gjithashtu, ka të drejtë edhe kolegu i tij francez kur i dërmon të pasurit kaq rëndë. Ashtu siç e respekton Volteri punëtorin dhe urren parazitin e atë që nuk bën asnjë punë, po ashtu edhe Aliu e komenton kuptimin e ekzistencës së njeriut me punën që ai bën. Në të njëjtën kohë urren hipokritët e ata që s'punojnë. Për këtë ai e ndërton argumentin e tij mbi rregulla e baza, mbi të cilat, pas tij, e ndërtoi edhe Volteri. Ashtu siç e luftoi fanatizmin e të gjitha ngjyrave Rablje, Montini, Monteskjë, Volteri, Ruso e të tjerë, po ashtu e luftoi me forcë edhe Aliu me argumentin e formës së prerë. Këtë luftë të Aliut e të këtyre dijetarëve, të është dhënë mundësia ta shikosh në këtë libër, në kapitullin: "Jo fanatizëm dhe jo absolutizëm". Atë çka pohoi Didero në "Enciklopedinë" e tij, për kuptimin e lirisë: "Liria është e drejta të bësh çdo gjë të lejuar ligjërisht." e kishte pohuar më parë Ali bin Ebù Tàlibi, ashtu siç e pamë në kapitujt e mëparshëm: "Liria dhe burimet e saj" dhe "Liria ndërmjet individit e komunitetit". Përsëri këto pohime do t'i shikojmë edhe në kapitujt vijues. Mendimin që kishin ideologët, për domosdoshmërinë e nënshtrimit të sunduesit ndaj një ligji të dalë prej vullnetit të popullit, që jetuan para revolucionit, e kishte thënë dhe e kishte theksuar shumë kohë më parë edhe Aliu. Në shkollën e Aliut, prej detyrave të sunduesit është që ai të jetë njeriu më i përulur ndaj ligjit. Megjithëse ai vetë ishte kalif, për sundimtarin thoshte: "Gjërat, nga të cilat ai i ndalon njerëzit, duhet t'ia ndalojë vetes para tyre dhe kur kërkon që ata të bëjnë një punë, ai e ka bërë vetë atë punë para tyre." Entuziazmi i zjarrtë, me të cilin punuan letrarët e kohës para revolucionit, që të gjithë njerëzit të arrinin të drejtat e tyre, e gjejmë edhe në rrugën mbi të cilën eci Aliu, nga cilado anë e aktivitetit të tij që të drejtohemi. Shprehjet e tij: "T'u japësh njerëzve të drejtat që u takojnë!", "Mos ua jepni mangët njerëzve sendet e tyre!" dhe "Çdo e drejtë ka një kërkues!" e shumë e shumë shprehje të tjera të kësaj kategorie, janë shuplaka që Ali bin Ebù Tàlibi i jep "filozofisë" klasore, të ndërtuar mbi nëpërkëmbjen e të drejtave të masës. Mendimtarët e kohës së Rilindjes, me fjalët që kanë thënë, tregojnë qëndrimet e tyre për vlerat e njeriut të zakonshëm. Ashtu siç këmbëngulte Labrojer, që të përzgjidhte për shokë e për vëllezër vetëm njerëzit e zakonshëm, domethënë bijtë e klasave popullore, po ashtu këmbëngul edhe Aliu, që ndër njerëzit të ketë të atillë që i nderojnë të zakonshmit sipas vlerës e rëndësisë, ashtu siç e kemi parë edhe më lart në shumë vende të tjera të këtij libri.

Ashtu siç pyet Molieri për shkakun që hyn mes një kalimtari e mes arritjes së këtij kalimtari në kolltukun e sundimtarit ose argumentin që e bën mbretërimin një të "drejtë" që i takon djalit të parë të mbretëreshës së vdekur dhe nuk e bën të drejtë për një njeri tjetër që di të qeverisë në mënyrë të përkryer, po kështu pyet edhe Aliu: "Sa çudi! A mund të jetë hilafeti me shoqëri e me të afërm?" Dhe pas kësaj ai nxjerr atë perlë të rrallë, e cila, për nga thellësia e mendimit, ka mbetur në jetë të jetëve, pasi ajo ka dalë prej vullnetit të jetës: "Vlera e çdo njeriu qëndron në atë që ai bën më mirë!", më tej ai thotë: "Njeriun që e ngadalëson puna e tij, nuk mund ta shpejtojë rëndësia që ai ka."; "Vlera e njeriut qëndron në vlerën e vullnetit të tij." dhe "Njeriut që i del nga dora rëndësia e vetvetes, nuk i bën dobi rëndësia e të parëve të tij." Duke sulmuar një njeri autoritar, Aliu thotë: "Ai shpreson për veten e tij më shumë se puna që bën." Letrarët e kohës së para Revolucionit e kishin kuptuar se plotësimi i nevojave materiale e morale të njerëzve, ishte një e drejtë e pakundërshtueshme e tyre, por shumë pak mendimtarë në Evropë, para kohës së Rilindjes, mundën të kuptojnë këtë bazë të ndërtimit të shoqërisë, kurse djali i Ebù Tàlibit e kishte kuptuar mirë këtë bazë dhe punoi ta ndërtojë shoqërinë mbi këtë bazë. Rrugën e tij na e tregon fare qartë fjala e tij: "Nuk ka asnjë të mirë në një të ndihmuar të poshtëruar.", që do të thotë se nuk ka asnjë të mirë që ti të punosh dhe pastaj të arrish plotësimin e nevojave të tua duke të dhënë me rrugë bamirësie; sepse ajo që arrihet me rrugë bamirësie dhe jo nëpërmjet rrugës së ligjit, që të pohon të drejtën, të shprehur në formën më të qartë, është një goditje që të ul e të poshtëron. Nga fjalët e larta të Aliut, që çojnë në këtë kuptim themelor, kemi: "Drejtësia i ve punët në vendin e vet, kurse bamirësia i nxjerr ato prej vendit ku duhet të jenë; drejtësia është përçuese e përgjithshme, kurse bamirësia është veprim i rastësishëm, prandaj drejtësia është veprimi më i nderuar e më i mirë." Bazuar në këto thënie, në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit nuk mund të ekzistojë ajo që ata e quajnë "bamirësi", prandaj në shkollën e tij ka vetëm punë e shpërblim sipas vlerës së punës dhe kjo është një e drejtë e qenësishme. Kjo ishte edhe shkolla e letrarëve të kohës së para revolucionit. Koha e Rilindjes ka lidhje të drejtpërdrejtë me ndërtimin e shoqërisë, ka si orientim lartësimin e personalitetit të njeriut si individ dhe pohon të drejtat e tij të natyrshme. Ai që vështron në thellësi të këtyre bazave të përbashkëta mes Aliut dhe mendimtarëve të kohës së Rilindjes, detyrimisht do të kuptojë se të gjitha këto baza duhet të kenë si referencë dy

origjina: besimi në të mirën e jetës dhe besimi në kapacitetin e mendjes. Përsa i përket besimit në të mirën e jetës, më mirë se kushdo e përfaqëson babai i revolucionit, Zhan Zhak Ruso, i cili jo vetëm që e ka përfaqësuar këtë besim më mirë se të gjithë mendimtarët e tjerë të kohës së Rilindjes, por edhe më mirë se mendimtarët e të gjitha kohëve të civilizimit. Nuk e shikojmë të nevojshme, që këtu të shtrojmë pikëpamjet e mendimet e Rusoit për këtë fushë të filozofisë, në themelin e së cilës qëndron pohimi se njeriu lind i mirë dhe jo i keq. Këtë parim bazë e ndeshim në të gjitha veprat e tij. Ashtu siç ishte bazë besimi në filozofinë e Rusoit, po ashtu ishte edhe në filozofinë e Aliut. Nëse ke dëshirë të kuptosh këtë vlerësim, mos u mërzit, bëj durim se do të kesh rastin të lexosh aq sa dëshiron e pa asnjë lodhje. Nuk ka ndonjë gjë për të mësuar prej mendimeve të disa ekstremistëve, të cilët e kanë më mbarë ta përfytyrojnë Aliun si njeri të përkorë e të veçuar nga jeta. Në kapitullin që do të vijë më pas, do të kesh rastin të njihesh edhe me disa prej pretendimeve të këtyre njerëzve, ku ne i përgjigjemi sajuesve të këtyre pretendimeve të gabuara e trullosëse me argumente të qarta. Ndërsa tani do të mjaftohemi të parashtrojmë në mënyrë të përshpejtuar fjalët që ka thënë Aliu në lidhje me këtë besim. Aliu thotë: "Kjo botë është shtëpia e vërtetësisë për cilindo që e beson atë."; "Me të vërtetë, i madhi Zot, kundrejt të paktës jep shumë."; "Në të vërtetë, i madhi Zot, ju ruan duke mos e rënduar dënimin mbi ju."; "Gjërat e lejuara për ju janë më të shumta se gjërat që ju i keni të ndaluara.", "Kush jep me dorë të mbledhur, atij i jepet me dorë të shtrirë."; "O Zoti im, kërkoj mbrojtjen Tënde që të jem i varfër në pasurinë Tënde.". Kur bota qenka shtëpia e vërtetësisë për atë që e beson atë, a ka gjë më të mirë se sa botën ta duan njerëzit të drejtë, duke qenë edhe vetë të drejtë, pasi kjo botë është nëna e njerëzve e nëna e bijve të tyre? Aliu thotë: "Njerëzit janë bijtë e kësaj bote, prandaj burri nuk mund të qortohet për shkak se do nënën e tij." Kjo botë qenka e vërtetë dhe ajo është e tillë, kjo jetë qenka e mirë dhe ajo është e tillë, prandaj bijtë e kësaj bote duhet të jetojnë në këtë bollëk, në këtë vërtetësi e në këtë mirësi, me kusht që ata ta vërtetojnë këtë botë e të mos gënjejnë për jetën. Djali i Ebù Tàlibit thotë: "Dijeni se, për veç jetës, asnjë send nuk kar ëndësi veçse të ngopë e të qetësojë përdoruesin e atij sendi." Në këtë dashuri të thellë për jetën kemi një argument të brendshëm që na tregon se jeta është e mirë dhe e bukur. Në kohën e Rilindjes, në Evropë, ata që kanë besuar në kapacitetin e mendjes kanë qenë të shumtë. Madje janë aq shumë, sa përbëjnë një ushtri të madhe, sa është e pamundur të numërohen. Mendimtarët më të dalluar të kësaj

kohe janë: Montini, Rablje, Paskali, Dideroi, Volteri, Bajeli, etj. Këta ndajnë një mendim të përbashkët se mendja njerëzore është drejtuesi i parë dhe i fundit drejt së vërtetës. Këta dijetarë racionalistë i kanë bërë shërbimin më të madh njerëzimit duke shkatërruar çdo koncept të ndërtuar në mënyrë jo logjike. Mbase edhe do të habitesh kur të mësosh se bazat, mbi të cilat janë ndërtuar shkollat e ndryshme të këtyre dijetarëve, si shprehje e si formë, në esencë e në qëllim, i gjemë në rrugën e drejtë të shkollës juridike të djalit të Ebù Tàlibit, madje i gjejmë aq të qarta, sa na duket sikur ai ka jetuar në kohën e këtyre dijetarëve, ka jetuar me zhvillimet e asaj kohe, ka jetuar me gjendjen e shoqërive të tyre dhe se ka arritur shumë nga provat dhe përvojat e tyre. Në lidhje me besimin në kapacitetin e mendjes, Aliu thotë: "Është e mjaftueshme për ty që mendja jote të të qartësojë se në cilën rrugë je duke ecur." dhe "Mendja është një pasqyrë e pastër." Ti edhe mund të habitesh me djalin e Ebù Tàlibit nga kjo tërheqje e vëmendjes, në mënyrë kaq të çuditshme e kaq të mrekullueshme; mund të habitesh me këtë burrë, që ka jetuar në kohën e tij, që të nxit për të menduar se si ka arritur ai të vlerësojë lidhjen e ngushtë të konceptit logjik me mashtrimin e shqisave. Lidhur me këtë ai thotë: "Sytë edhe mundet ta gënjejnë njeriun, por mendja kurrë nuk vishet për atë që kërkon të këshillohet me të." dhe "Mendja, në çdo gjendje, është ndarëse." Meqenëse dituria është nga subjektet e mendjes dhe mendja te Aliu ka këtë vlerësim kaq të lartë, është krejtësisht logjike, që, në shkollën e Aliut, të gjesh edhe shprehjen e tij vijuese: "Ditura e ka prerë justifikimin e atyre që kërkojnë shkaqe." Përsa i përket fjalës "dituri", e cila, në kohën e Ali bin Ebù Tàlibit, që nuk e ka pasur atë kuptim që ka në ditët e sotme, në të vërtetë do të thotë njohje dhe njohja është shumë më e gjerë sa mund të merret prej rrënjës "dituri", sepse dituria është specifike, kurse njohja është e përgjithshme. Besimit të thellë në mendje i duhet shtuar edhe besimi që kishte Aliu në eksperimentin, në provën, pasi ai, në pjesën më të madhe të gjendjeve të tij, merrte fuqi prej besimit në mendje, që buronte prej atij vetë. Në lidhje me këtë fakt, Aliu thotë një fjalë që shkurtimisht përmbledh punën e brezave, provat e kombeve dhe përvojën e gjenive: "I keq është njeriu i privuar prej mendjes dhe përvojës që i është dhënë." Koncepti i "mendjes" te Aliu është po ai koncept në të cilin kishin arritur mendimtarët e kohës së Rilindjes dhe është po i njëjti koncept të cilën e ve shkenca e sotme. Aliut i është thënë: "Na e përshkruaj të mençurin." Ai tha: "Është ai që i ve sendet në vendin e vet." Kur i thanë të përshkruajë injorantin, ai u përgjigj: "Këtë e kam bërë."

Aliu e ka përcaktuar kuptimin e mendjes ashtu siç përcakton matematikani formën e një trupi gjeometrik, e ka përcaktuar me një rregull, që do të jetë bazë për derivate rregullash të shumta. Në përkufizimin e sotëm shkencor, mendja nuk ka ndonjë kuptim tjetër përveç vënies së sendeve në vendin e duhur. Në lidhje me besimin e thellë në mirësinë e jetës e në kapacitetin e mendjes, Ali bin Ebù Tàlibi është pjesëtar me të gjithë gjenitë e qytetërimeve. Nën frymëzimin e këtij besimi e nën dritën e tij, ata kanë dhënë kaq shumë shkolla, duke trajtuar tema, që ndryshojnë nga njëra-tjetra në çështje dytësore, por që bashkohen në origjinë. Prej këtyre shkollave është edhe besimi që kishin filozofët e hershëm Sokrati, Platoni e Aristoteli; është edhe besimi që kishin mendimtarët e shekujve të mesjetës, si: Savonarola e Xhordano Bruno, por është edhe besimi që kishin bërësit e Revolucionit të madh në kohët e reja. Ali bin Ebù Tàlibi kishte besim të madh në mirësinë e shoqërisë dhe në bukurinë e bashkëpunimit, sepse, sipas tij, shoqëria është krenaria e species njerëzore dhe streha ku njerëzimi gjen qetësi. Prandaj Ali thotë: "Njerëzit krenohen me shoqërinë!" Ky besim në mirësinë e jetës, në kapacitetin e mendjes dhe në të mirën e shoqërisë, i ka bërë mendimtarët e hershëm e të mëvonshëm, që gjithmonë të përqafojnë shkollat revolucionare të ripërtëritjes së jetës dhe të zhvillimit të saj, për faktin se revolucionarizmi i jetës është karakteristika më tipike, e pandarë prej saj dhe është argumenti më domethënës që tregon mundësitë e mëdha të jetës. Ky besim i angazhon të gjithë ata që i përmbahen këtij parimi, që të punojnë me besim të palëkundur e në mënyrë të pashmangshme për zhvillimin e vazhdueshëm të jetës, gjithashtu i bën ata që të jenë të vëmendshëm edhe ndaj rreziqeve që mund të vijnë mbi këtë zhvillim, ashtu siç i bën ata të aftë që të përdorin argumente e fakte për të penguar e për të ndaluar konservatorët nga çdo veprim i çmendur që atyre mund t'i shkojë në mendje, se janë në gjendje të qëndrojnë kundër zhvillimit të jetës që vlon në revolucionin e saj të pandalshëm. Ali bin Ebù Tàlibi besonte në revolucionarizimin e jetës, në zhvillimin e saj. Origjina e këtij besimi gjendet në bazat e mendimeve të tij, në bazat e shkollës së tij e të thirrjes së tij. Nga fjalët e tij perla, në lidhje me këtë çështje, kemi edhe këtë thënie: "Mos u impononi fëmijëve tuaj moralin tuaj, pasi ata janë lindur në një kohë që nuk është koha juaj.", "Kurtëmësoni, atëherë punoni dhe kurtëndërgjegjësoheni, atëherë bëni përpara." dhe "Mendjeshkurtër është ai, ditët e të cilit janë të barabarta." Patjetër që ky besim në revolucionarizimin e jetës dhe në zhvillimin e

saj të përhershëm, çon në besimin për domosdoshmërinë e të mësuarit, të përfitimit prej gjenialiteteve që ka depozituar jeta në zemrat e bijve të saj dhe pastaj për mundësitë e mëdha të njerëzimit për të ecur drejt përparimit. Prej këtij besimi, e nxjerr Ali bin Ebù Tàlibi edhe këtë thënie të tij: "Në të vërtetë, në fillim ti je krijuar injorant dhe pastaj u mësove. Por sa punë ka, që ti nuk i di?! Sa mëdyshje ka mendja jote, sa herë e humb rrugën shikimi yt dhe që ti pastaj e shikon se ke gabuar?!" Ai thellohet pak në përmbajtjen e kësaj shprehjeje dhe pastaj nxjerr prej saj një rregull që shpreh revolucionarizimin e jetës, të përfaqësuar në kapacitetin e njeriut për të njohur dhe në zhvillimin e vazhdueshëm, bazuar në njohuritë e fituara. Në çdo gjendje, rregullat dhe bazat, mbi të cilat janë ndërtuar shkollat e mendimtarëve, në lidhje me filozofinë e shoqërisë, me parimin e revolucionarizimit të jetës e në mundësinë e njerëzve për të ecur drejt zhvillimit, sidomos shkollat e mendimtarëve të Revolucionit të madh, të gjitha këto i gjejmë tekstualisht e në kuptim te gjeniu i mendimit arab, Ali bin Ebù Tàlibi, i cili, në veprimtarinë e tij nuk le asnjë shteg që të kundërshtojnë jo vetëm linjat e saj të përgjithshme, por edhe për gjërat dytësore të veprimeve të tij. Rëndësia e Aliut në këtë çështje është plotësisht e njëjtë me rëndësinë e njerëzve të mëdhenj ndër shekuj, të cilët kanë depërtuar e depërtojnë në brendësi të jetës derisa zbulojnë linjat e saj më të mëdha dhe pastaj i bëjnë publike zbulimet e tyre me sinqeritet, me thjeshtësi e me ngrohtësi. Ata e shpallin zbulimin e tyre me dy lloje botimesh: një lloj botimi trajton bazat e mëdha dhe që mbeten për të gjitha kohët e për të gjitha vendet, ashtu siç mbeten të qëndrueshme rregullat shkencore të vërtetuara, kurse lloji tjetër i botimeve trajton problemin e zbulimeve në hollësi, madje e trajton atë deri në çështjet dytësore, për faktin se janë çështje që ndërrojnë e që ndryshojnë me kalimin e kohës. Me siguri që kjo është njëra prej bazave më të mëdha që ka zbuluar mendja e të shquarve të mëparshëm, ashtu siç e zbuloi këtë bazë edhe djali i Ebù Tàlibit, e cila konsiston në revolucionarizimin e jetës dhe në mundësinë e njerëzve për të ecur drejt zhvillimit. Tani do të flasim për Dokumentin e të Drejtave të Njeriut, i dalë nga përpjekjet e gjithë njerëzimit, formulimin e të cilave e bëri Revolucioni i madh. Pastaj do të flasim për kolonat mbajtëse të këtyre bazave, që zbuloi gjeniu arab, që para katërmbëdhjetë shekujsh.

PARIMET THEMELORE

Ajo që bie në sy është ndarja e kohës, një faktor që duhet mbajtur në konsideratë. Mbi këtë faktor duhen shikuar kufijtë e kohës e të hapësirës e që kanë ngjyrën e përgjithshme të njerëzimit. Në lidhje me problemin e takimit dhe vënies ballë për ballë të dy pikëpamjeve, faktori kohë e hapësirë, në kuadrin e përgjithshëm të njerëzimit, nuk ka ndonjë rol të madh. Për këtë po sjellim një shembull të shpejtë: personi që sot të thotë: "Në atë qytet të shkosh vetëm me automobil!", është si ai që do të thoshte para një mijë vjetësh: "Në atë fshat duhet të shkosh vetëm hipur mbi deve." E përgjithshmja, që ka lidhje me këtë kërkesë, është "shkuarja me mjet dhe ecja më këmbë", kurse e veçanta, që ka lidhje me kohën e hapësirën është: "automobili dhe deveja". Kur plotësohet kuptimi i përgjithshëm ose esenca e kuptimit në të dyja kërkesat, atëherë është kapërcyer ballafaqimi. Sido që të jetë, ajo që mësohet nga fryma e tekstit dhe hollësitë e mundshme, detyrimisht kanë lidhje me esencën dhe pastaj me kuptimet gjithëpërfshirëse që përmban kjo esencë. Shumë shpejt ti do të shikosh se Aliu nuk e derdh tekstin në një klishe të dhënë, ashtu siç e kuptojmë ne në ditët e sotme, por ai e ka derdhur atë tekst në një seri eksperimentesh praktike e të gjalla, të cilat, në fakt, nga pikëpamja e kuptimit, janë eksperimente të mirëfillta shkencore. Gjithashtu, këto eksperimente, në shumicën e herëve, i japin atij teksti formën përkatëse brenda kuadrit të kufijve të tij. Përsa i përket Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut(1) dhe me qëllim që të bëhet sa më e qartë, do të vëmë para teje, një e nga një, parimet

(1) Tekstet e këtij dokumenti i kemi marrë prej dy burimeve. Burimi i parë është libri "Mësime dhe kujtesë". Parimet e këtij dokumenti janë të përkthyera në gjuhën arabe nga Dr. Ej'jùb Thàbit, njëri ndër krerët e shtetit të kaluar libanez. Në këtë përkthim atë e kanë ndihmuar një grup shkrimtarësh e juristësh, ndër të cilët edhe Sharl Deb'bàs, presidenti i parë i Republikës së Libanit. Burimi i dytë është libri "Revolucioni francez" i autorit Hasan Xhelal, kryetar i Gjykatës së Apelit të Egjiptit. Parimet e këtij dokumenti, që ne kemi vënë në këtë libër, preferuam t'i marrim prej këtyre dy burimeve, me qëllim që përkthimi i tyre të jetë sa më afër origjinalit dhe të jenë sa më të qarta në kuptim.

e këtij dokumenti, por duke e shtrirë secilin prej këtyre parimeve deri në rregullat që ka dhënë Ali bin Ebù Tàlibi, rregulla që përputhen me parimet e këtij dokumenti në kuptim dhe tekstualisht, si sinonime që shkojnë në të njëjtin qëllim. Parimi i parë i Dokumentit të të Drejtave të Njeriut thotë: 1- "Njerëzit lindin të lirë, vazhdojnë të jenë të lirë dhe janë të barabartë në të drejtat."

Në lidhje me pjesën e parë të këtij parimi: "Njerëzit lindin të lirë, vazhdojnë të jenë të lirë", Aliu e ka shprehur me fjalën tij, të cilën ne e kemi përmendur më sipër: "Mos u bëj rob i tjetrit se Allahu ty të ka bërë të lirë." Kjo thënie perlë e Aliut përputhet plotësisht me pjesën e parë të dokumentit francez, si frymë, si qëllim dhe si tekst, prandaj nuk është e nevojshme që ne të shpjegojmë atë që është vetë shumë e qartë. Më sipër kemi folur gjatë për punën e Aliut në zgjimin e frymës së lirisë te njerëzit dhe për deklarimin e saj se forca e ekzistencës i ka bërë njerëzit që të shikojnë punët e tyre si njerëz të lirë dhe të mjaftohen me ato që kanë mësuar, pa detyrim. Gjithashtu, nga kjo fjalë e Aliut kuptohet se njerëzit kanë të drejtë të mos e pranojnë imponimin, kur këtë gjë e dëshirojnë dhe për pasojë, të gjitha punët e tyre do të jenë ashtu siç i duan e siç i mendojnë ata vetë. Asnjë njeri nuk ka pushtet mbi një tjetër, për shkak të shtresës nga e cila është lindur dhe as për ndonjë shkak tjetër. Por as bamirësia, e çdo lloji dhe e çdo rëndësie qoftë, nuk mund të jetë shkak që bamirësi t'i hipë tjetrit mbi qafë, ngaqë i ka dhënë atij lirinë e veprimit, pasi secili nga të dy burrat, bamirësi dhe marrësi i bamirësisë, është një qenie e lirë që sheh, mendon, dëshiron dhe gjithçka e merr prej këtij realiteti konkret e jo prej ndonjë tjetri. Kush dëshiron, le t'i referohet kapitujve të këtij libri: "Liria dhe burimet e saj" dhe "Liria ndërmjet individit dhe komunitetit", pasi, në këto kapituj, argumentet janë të cituara tekstualisht prej Aliut. Patjetër që do të konstatosh se këto argumente e ilustrojnë më së miri temën që kemi në trajtim, pasi ato janë të renditura sipas logjikës aleviane e sipas rrugës në të cilën eci Aliu. Megjithëkëtë ne do të shtojmë edhe diçka tjetër dhe themi: M b a s e Aliu ka pasur frikë se te njerëzit nuk do të ishte e fortë dhe e qartë ndjenja se ata, në origjinë, janë të lirë dhe se mbi këtë origjinë ata vazhdojnë të jenë të lirë, prandaj Aliu punon me të gjitha rrugët e mjetet që të rrënjosë e të forcojë në shpirtrat e njerëzve idenë e lirisë, duke iu drejtuar drejtpërdrejt të gjithë njerëzve: mikut e armikut, atij që do e atij që nuk e do, përkrahësit: "Në të gjitha gjendjet tuaja kurrë nuk do të jeni të imponuar për ndonjë send" dhe vazhdon t'u thotë njerëzve: "Unë nuk kam të drejtë t'ju detyroj me diç-

ka që ju e urreni." Kuptimi i këtyre dy shprehjeve është derivat i shprehjes së parë: "Të mos jesh skllav i tjetrit, pasi i madhi Zot të ka bërë njeri të lirë." Pra, ai që është bërë i lirë nuk ka mundësi që në ndonjërën prej gjendjeve të tij të imponohet për ndonjë send, pasi imponimi është e kundërta e lirisë. Në këtë pikë Aliu shkon akoma më tej, kur i thotë njërit prej kundërshtarëve të tij: "Unë të lejova, që në punën tënde të veprosh ashtu siç e mendon ti vetë.", që do të thotë se pushteti, që Aliu kishte në dorë, nuk ishte pushtet që ai t'i lejonte vetes të kundërshtonte rregullin e tij bazë: "Lira e mendimit dhe liria e përzgjedhjes". Njeriu mund të gëzojë lirinë e mendimit dhe lirinë e përzgjedhjes vetëm atëherë kur ai është "lindur i lirë", ashtu siç thuhet edhe në dokumentin francez dhe prishja e kësaj të drejte mund të bëhet vetëm mbi këtë rregull bazë. Mbështetur mbi këtë rregull, Aliu thekson: "I bëra thirrje njerëzve të jepnin besën, atë që më dha besën unë e pranova dhe atë që kundërshtoi e lashë në punën e tij." Është kështu, për faktin se origjina "i lirë" e bën të detyrueshme, që edhe degët, që mbijnë mbi këtë origjinë, të jenë të lira, por duhet shtuar se nga këto degë është edhe fakti që njeriu jeton në kuadrin e diturisë e të ndërgjegjes së tij, prandaj atij nuk mund t'i imponohen me forcë mendime e veprime që ai nuk i pranon, pasi njeriu që kupton të mirën e të keqen, është i lirë në përzgjedhjen e tij e në rrugën mbi të cilën do të ecë. Edhe këtë të drejtë Aliu ia njeh çdo njeriu në veçanti dhe të gjithë njerëzve kur thotë: "Dhe ju e dini mirë hallallin e haramin - punët e lejuara e punët e ndaluara – prandaj mjaftohuni me atë që dini!" Nën këtë dritë të shkëlqyer e nën këtë pohim të qartë, se njerëzit lindin të lirë, Aliu u drejtohet prindërve, ashtu siç e pamë më sipër dhe u thotë atyre: "Mos i shtrëngoni fëmijët tuaj të marrin moralin tuaj, sepse ata janë lindur për një kohë tjetër që nuk është koha juaj." Në këtë parim, dalë prej përkufizimit "lindur i lirë", ka më shumë se një çështje. Nëse fëmijët nuk do të imponohen, nuk do të shtrëngohen e nuk do të robërohen nga ana e pushtetit dhe e ligjeve. Ata zakonisht nuk shpëtojnë dot prej moralit të prindërve të tyre, prej zakoneve e prirjeve të tyre, sepse prindërit logjikojnë dhe dëshirojnë që edhe fëmijët e tyre të formohen me atë edukatë e me atë moral me të cilin janë formuar edhe ata vetë. Por ja që Aliu tërheq vëmendjen në këtë realitet, i cili, në të vërtetë, është në brendësi të pohimit se njeriu lind i lirë; gjithashtu, ky realitet tregon se lira kurrë nuk kushtëzohet me kondita të vëna nga prindërit me shtrëngime e me imponime, pasi liria, në kuadrin e kufijve të saj më të largëta e në qëllimet e saj më të

mëdha, është një shtytëse drejt zhvillimit dhe një motiv për përparimin. Shkolla e mendimit të Aliut, në lidhje me lirinë, e detyron atë vetë që të jetë shumë i kujdesshëm ndaj anës shpirtërore të njeriut. Aliu thotë se detyrimi është një e keqe që i bëhet jetës së brendshme të njeriut, prandaj Aliu thekson se kjo e keqe do të vazhdojë të fyejë e të mundojë detyruesin e të detyruarin: "Zemrat kanë të drejtën e dëshirave, të pranimit e të mospranimit, prandaj shkoni te zemrat nga ana e dëshirave dhe nga ana që zemrat pranojnë, pasi zemra, kur detyrohet, verbohet." Ky është qëndrimi i drejtë që mban Aliu ndaj shpirtrave të njerëzve. Pa dyshim që në këtë qëndrim ai bazohet në pohimin e rregullit bazë se njerëzit lindin të lirë dhe zhvillohen të lirë, prandaj nuk lejohet asnjë shtrëngim e asnjë detyrim mbi njerëzit. Njerëzit, në pikëpamjen e Aliut, si dhe në pikëpamjen e hartuesve të Dokumentit të të Drejtave të Njeriut, lindin të lirë dhe vazhdojnë të jenë të lirë. Nëse neni i parë i Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut nuk e përkufizon kuptimin e "lirisë", në nenet vijuese dokumenti vë përkufizime të përgjithshme, që kanë baza e shtrirje të përgjithshme, prandaj ky dokument, në të gjitha gjendjet, pohon bazat kryesore të të drejtave të njeriut, duke anashkaluar çështjet dytësore të kushtetutës, në të cilën shpjegohen hollësisht kufijtë e veprimit. Nisur nga kjo, mendimtarëve u mbetet të trajtojnë hollësitë që nënkupton interesi i njeriut të lirë në një shoqëri të lirë, për pasojë dukuritë më të rëndësishme të lirisë, rreth së cilës sillen studimet e filozofëve dhe ideologëve, puqen si më poshtë vijon: E para: Liria individuale, në bazë të së cilës njeriu është i lirë kur është në gjendje aktiviteti e pushimi, prandaj njeriu nuk mund të pengohet e nuk mund të kundërshtohet, përveç rasteve kur pengimin e kundërshtimin e këtyre lirive e lejon ligji brenda atyre kufijve që i përcakton interesi i përgjithshëm. Pikërisht, këtë kusht të lirisë e ka pohuar edhe Aliu, kur urdhëronte guvernatorët e tij që të zgjidhnin çdo nyje që rëndon aktivitetin e pushimin e njerëzve ose kur i urdhëron ata që të mos jenë kërkues në ato punë që nuk janë të mira për njerëzit dhe të mos detyrojnë asnjë me punë e veprime që nuk i lejon ligji. Për njerëzit, që janë të detyruar të udhëtojnë e të pushojnë më shumë, siç janë tregtarët e shtresa të tjera njerëzish, Aliu urdhëron që atyre t'u lihet fushë e lirë veprimi "në tokë, në det e në mal", ashtu siç thuhet në bëselënien e Aliut për Malik Eshter En'nekhaij'jit. Si të mos e lejonte Aliu një liri të tillë për të gjithë njerëzit, kur ai e lejoi atë edhe për luftëtarët e tij, të cilëve u thotë: "Kush të dëshirojë, le të bashkohet me mua, secili është i lirë në rrugën e tij, atë nuk e pengon asnjë ndalim dhe atë nuk e kundërshton asnjë ligj."

E dyta: E drejta e banesës, që do të thotë se çdo individi i lejohet të hyjë në një shtëpi private me lejen e zotëve të asaj shtëpie ose me urdhër ligjor. Aliu e kishte plotësisht të qartë detyrimin që kishte shteti për sigurimin e plotësimit të kësaj ane të lirisë, prandaj, në lidhje për këtë çështje, ai tha atë fjalë, të cilën, nga forma, duket sikur e ka marrë nga shkolla e njerëzve të lirë e mendimtarëve të shekullit të tetëmbëdhjetë. Prej urdhrave të përgjithshme, që Aliu u dërgonte me shkrim guvernatorëve të tij, për shpërndarjen e sadakave, kemi edhe këtë fjalë të tij: "Të mos frikësosh asnjë njeri, askujt të mos i marrësh gjë me dhunë… dhe kur të shkosh në lagje, zbrit te burimi i tyre, por mos hy në shtëpitë e tyre. Pastaj shko te ata me qetësi e me butësi, qëndro në mesin e tyre, përshëndeti ata dhe mos u kurse në përshëndetjen e tyre dhe u thuaj: "A ka në pasurinë tuaj ndonjë të drejtë që i takon All-llahut dhe që ju duhet ta kryeni?" Nëse dikush thotë jo, mos ia prit fjalën; nëse ndonjë bamirës të jep ndonjë gjë të mirë, shko së bashku me të pa e frikësuar, pa e kërcënuar, pa i ndenjur mbi kokë e pa e munduar. Merr atë sasi ari e argjendi, që të jep. Nëse ai ka bagëti ose deve, mos hy në to pa lejen e tij, sepse pjesa më e madhe e bagëtive dhe e deveve janë pronë e tij, etj." Në një vend tjetër, Aliu thotë: "Në shtëpi të hysh vetëm nga dera e shtëpisë dhe ai, që nuk hyn nga dera, quhet vjedhës." Kur ti krahason këtë tekst të qartë me tekstin e mësipërm, do të nxjerrësh një fjali të qartë ligjore, që qëndron në faktin se liria e banesës është e garantuar dhe se askujt nuk i lejohet të hyjë në ndonjë shtëpi private pa lejen e të zotit të asaj shtëpie. Kjo liri është e lidhur me liritë e përgjithshme, për të cilët kemi folur më sipër, prandaj ai që të jep nëntëdhjetë, nuk të lejohet ta pyesësh dhënësin se si të veprosh me njëzet kur ai veprim është në leverdinë tënde. E treta: Liria për punë, për zeje, për tregti e për bujqësi, që do të thotë: njeriu lejohet të bëjë punën që dëshiron, të ushtrojë një zeje ose të merret me tregti. Aliu nuk mjaftohet vetëm duke i dhënë njerëzve këtë liri, por i ngarkon shtetit që të kujdeset për punëtorin, zejtarin, tregtarin dhe fermerin. Në këtë kuadër ai e urdhëron guvernatorin e tij të Egjiptit dhe i thotë: "Konsultohu me tregtarët e me zejtarët dhe porositi ata për mirë; porosit për mirë atë që është banor i përhershëm në një vend dhe atë që shëtit me mallin e tij, sepse ata janë materiali i gjërave të dobishme, janë shkaqe të punimit të gjërave të mira, janë ata që mbledhin prodhimet prej vendeve të largëta në tokën tënde, në detin tënd, në fushat e në malet tuaja. Inspektoi punët e tyre personalisht deri në anët më të largëta të vendit."

Në lidhje me fermerin Aliu porosit: "Mbikëqyre mirë çështjen e taksës së tokës në atë mënyrë që është për të mirën e atyre që e punojnë atë tokë, sepse në përmirësimin e kësaj takse e në gjendjen e tyre të mirë qëndron edhe përmirësimi për të tjerët, sepse ky përmirësim nuk vjen prej të tjerëve, por vetëm prej atyre. Të gjithë njerëzit janë pjesëtarë të familjes së madhe që hanë prej taksës së tokës, prej saj hanë edhe ata që e paguajnë këtë taksë." Krahas lirisë së ushtrimit të zejeve, tregtisë e bujqësisë e të degëve përpunuese të ekonomisë, në fjalët e mësipërme të Aliut dallohet qartë kujdesi për krijimin e një klase të re njerëzish, misioni i të cilëve është që të ndihmojnë shoqërinë të shkojë drejt përparimit. Fjalët e tij nënkuptojnë dobësimin e klasës së fisnikëve e të feudalëve. Dalja e klasës së zejtarëve ose le t'i quajmë industrialistët e kohës, si dhe dalja e klasës së tregtarëve në Evropë gjatë njërës prej periudhave të historisë së saj, ndihmuan në shembjen e kohës së feudalizmit. Aliu këmbëngul shumë në një problem shumë delikat e shumë të lartë. Ai thekson faktin se njeriu nuk mund të quhet njeri nëse ai nuk e bën punën të mirë: "Dijeni se njerëzit janë bij të asaj që ata e bëjnë mirë." Por njeriu e bën punën të mirë vetëm atëherë kur ai është njeri i lirë. Më sipër, në kapitullin "Heqja e nevojave", ti e pe se Aliu i urdhëronte guvernatorët e tij të mos detyronin asnjë njeri, që ai të bëjë një punë, nga e cila ai nuk është i kënaqur; gjithashtu i urdhëron ata që të shpërblejnë mirë cilindo që punon në arë, në lumë e në çdo punë tjetër, por, me kusht, që njeriu të punojë vetëm me zgjedhjen e tij. Kur Aliu pohon të drejtën e tregtarëve e të zejtarëve, që ata atë kenë liri në punën e tyre, duke theksuar edhe dobinë që ka shoqëria prej bijve të kësaj klase, ai nuk e anashkalon aspak këtë liri në interes të komunitetit, që në momentin kur aktiviteti i kësaj klase shndërrohet në aktivitet agresiv, atëherë kur tregtarët e pronarët e punishteve praktikojnë shfrytëzimin, akaparimin dhe shfaqin prirje që të sundojnë mbi njerëzit ose t'i robërojnë ata në sajë të pasurisë që zotërojnë ose në sajë të akaparimit të mallrave apo edhe të monopolit mbi mallrat jetikë. Për të gjitha gjendjet, që mund të sjellë koha, rregulli që vendos Aliu për qeveritarët e kohës së tij, në të vërtetë është një themel universal për rregulla më gjithëpërfshirëse e më të përgjithshme, që do të vijnë me kalimin e kohës. Aliu thotë: "Dije se në pjesën më të madhe të tyre, domethënë të tregtarëve e të zejtarëve, ka një zemërngushtësi të theksuar, ka një koprraci të keqe, ka tendencë për të akaparuar mallrat dhe arbitraritet në kontratat. Mbaje mirë parasysh se kjo nuk është vetëm porta nga e cila hyjnë dëme të shumta mbi masën, por është edhe një e metë e madhe për qeveritarët, prandaj ndaloje menjëherë akaparimin e mall-

rave dhe monopolin mbi çdo lloj malli. Tregtia të jetë e butë, me pesha e me masa të sakta dhe me çmime që nuk rëndojnë asnjërin krah: shitësin e blerësin. Nëse dikush do të akaparojë mallra pas ndalimit tënd, menjëherë prangose këtë akaparues dhe dënoje, por mos e tepro në dënim."
E katërta: Liria e pronës. Për këtë do të flasim kur të trajtojmë parimin e dytë të Revolucionit të madh.
E pesta: Liria e mendimit. Nga faktet që Aliu lejon lirinë e mendimit është toleranca e tij ndaj kujtdo që e kundërshton atë në trajtimin e problemeve, në mendime, në rrugën që ai ndjek e në shkollën e tij juridike, duke vepruar ashtu siç i duket atij më mirë. Aliu lejon lirinë e mendimit për çdo njeri, lejon që secili të orientohet aty ku e drejton mendimi i lirë dhe veprimi i pavarur e pa asnjë presion e pa asnjë lloj imponimi. Duhet theksuar se askush si Aliu nuk i ka nxitur njerëzit të kërkojnë diturinë në kuptimin më gjithëpërfshirës të diturisë, domethënë njohjen e gjërave e të problemeve në thellësi. Kërkesa për të njohur, në origjinën e saj është e lidhur në mënyrë të natyrshme me lirinë e mendimit të atij që punon të njohë problemet e sendet, sepse përvetësimi i diturive nënkupton një liri me kufij sa më të gjerë. Nuk ka dituri për atë që s'ka mendim dhe nuk ka mendim për atë që s'është i lirë, prandaj kërkimi i diturisë dhe liria e mendimit shkojnë paralelisht e të bashkuara; madje Aliu thellohet akoma më shumë në këto dy kushte dhe e shikon problemin deri në imtësitë më të vogla, kur thotë: "Nuk ka ndonjë lëvizje për të cilën ti të mos kesh nevojë për njohje e dituri."
Nga parakushtet madhështore për kërkimin e për përvetësimin e diturisë është liria e mendimit, liria e takimit, liria e marrjes dhe liria e dhënies, të cilat, në tërësinë e tyre, do të thonë vetëm liri të mendimit. Në këtë pikë duhet shtuar glorifikimi që Aliu i bën çdo njeriu që di të zgjedhë mendimet më të afërta që ka në mendjen e tij. "Kush i del përpara anëve të ndryshme të mendimeve, ai di vendet e gabimit." Është veprim i mrekullueshëm kur njeriu i paraprin anëve të ndryshme të mendimeve, që të përfitojë pikërisht nga ajo që është në përputhje me përzgjedhjen që ai ka bërë, por duhet theksuar se nuk mund të ketë përzgjedhje pa liri mendimi. Kur njeriu shikon në punët e tij në liri të plotë dhe bën përzgjedhjen e vet nën veprimin e këtij shikimi e mendimi të lirë, padyshim që kjo është përzgjedhja më e mirë që ai ka bërë, por edhe në rastin kur njeriu bën përzgjedhje të keqe, pasojat e së keqes patjetër do të bien mbi vetë përzgjedhësin. Për këtë Aliu thotë: "Ai që vepron keq, mundon vetveten."
Në Dokumentin Francez të të Drejtave të Njeriut thuhet se njerëzit "lindin

e jetojnë të lirë". E njëjta gjë thuhet edhe në kushtetutën e Aliut, krahas kujdesit me të cilin duhen shikuar disa ndryshime në formën e formulimit të këtij neni të dokumentit francez dhe të formulimit të shprehjeve aleviane. Kjo ishte përsa i përket pjesës së parë të nenit të parë. Pjesa e dytë e këtij neni thotë: "të barabartë në të drejtat". Në besëlëniet, që Aliu u dërgon guvernatorëve të tij, gjejmë shumë tekste që pohojnë në mënyrë direkte "barazinë në të drejtat" mes njerëzve. Ja se ç'thotë tekstualisht Aliu për "barazinë në të drejtat", duke e shprehur këtë barazi me një gjuhë aq të qartë, sa fjala e tij duket sikur është shkëputur prej nenit të parë të Dokumentit të të Drejtave të Njeriut ose duket si një parim i nxjerrë prej këtij dokumenti: "Askush nuk mund të ketë një të drejtë pa pasur një detyrim dhe askush nuk mund të ketë një detyrim pa pasur një të drejtë." Në këtë parim alevian nuk është nevoja të bëjmë ndonjë sqarim, sepse është pikërisht pjesa e dytë e nenit të parë të Dokumentit të të Drejtave të Njeriut në kuptim e në shprehje. Gjithashtu, në besëlënien që Aliu i dërgon Màlik Eshter En'nekhaij'jit gjejmë edhe këtë rregull: "Bëj shumë kujdes dhe ruhu të mos përvetësosh gjërat në të cilat njerëzit janë të barabartë!", që do të thotë: ruhu shumë që të mos ndash për vete ose për njerëz të tjerë më shumë ose më pak prej punëve e prej gjërave në të cilat njerëzit janë të barabartë, pasi të gjitha këto janë të drejta të përgjithshme. Më pas Aliu i thotë Màlikut e të tjerëve: "Puna e njerëzve te ti, në dhënien e së drejtës, të jetë e barabartë." Kjo shprehje do të thotë: të gjithë njerëzit janë të barabartë në të drejta dhe ndërmjet tyre nuk ka dallim: mes të madhit e të voglit, mes atij që është afër e atij që është larg, mes myslimanit e jo myslimanit, mes arabit e joarabit, sepse të gjithë janë "njerëz". Në vijim Aliu e rithekson këtë koncept nga frika se guvernatorët mund t'i bëjnë atij mveshje sipas dëshirave. Prandaj ai i tërheq vëmendjen secilit prej guvernatorëve, për faktin se të gjithë njerëzit janë të barabartë, janë të barabartë në lindje dhe me cilësinë e tyre njerëz para se ata të jenë të afërt, të largët, myslimanë, adhurues të zjarrit, arabë e jo arabë dhe Aliu vijon të thotë: "Çdo njeri është i ngjashëm me ty në krijim.", prandaj në kushtetutën e Aliut theksohet: "Edhe më i largëti ka të njëjtat të drejta që ka edhe për më të afërmin."; kurse në lidhje me jo myslimanët Aliu thotë: "Pasuritë e tyre janë si pasuritë tona, gjaku i tyre është si gjaku ynë.", që do të thotë: çdo gjë që lejohet ndaj atyre, lejohet edhe mbi të tjerët dhe çdo gjë që ata e kanë të ndaluar, është e ndaluar edhe për të tjerët e kështu me radhë. Në lidhje me konceptin e barazisë ndërmjet njerëzve, Aliu shkon akoma

më larg, kur pohon se pasuritë që janë në dorën e tij e në duart e guvernatorëve të tij: "Nuk janë as për atë e as për ata.", sepse ato pasuri janë rezultat i punës e i mundit të masës, janë prodhim i përbashkët; kjo pasuri, me të drejtë, i takon të gjithë njerëzve pa përjashtim. Aliu është i pari ndër mendimtarët e Lindjes që ka shprehur me fjalë të qarta dhe që e ka formuluar në atë formë, sa është e pamundur të pranojë ndonjë interpretim mendimin se pasuritë e përgjithshme janë pasuri të gjithë popullit dhe se këto pasuri janë njëra prej të drejtave që i takojnë gjithë popullit. Nën këtë dritë Aliu vuri shenjën e barazimit në dhëniet për të gjithë njerëzit, pa shikuar se është i afërm ose i largët, është fisnik apo nuk është i tillë. Nën këtë prizëm Aliu i shikonte të gjitha punët e çështjet që kanë të bëjnë me njerëzit, sepse të gjithë njerëzit, në konceptin e shkollës së Aliut, janë të barabartë, janë vëllezër dhe që bashkëpunojnë ndërmjet tyre. Por, meqenëse shumica e njerëzve jetojnë në varfëri të frikshme dhe janë fare të pakët njerëzit që jetojnë në një pasuri mëkatare, ai mediton dhe i flet vetvetes: "Hidhe shikimin tënd ku të duash dhe do të shikosh vetëm të varfër, që i ka mposhtur varfëria dhe të pasur që e kanë shndërruar mirësinë e Allahut në mohim!" Kur te ai erdhi njëri prej këshilltarëve të tij që ta qortonte për këtë barazi në dhënie, i tha Aliut: "O prijës i besimtarëve, këto pasuri jepi, por prefero fisnikët arabë e kurejsh mbi skllevërit e jo arabët." Aliu i përgjigjet këtij këshilltari me forcë, por me qetësi: "Vallë, mos po më urdhëron që të kërkoj fitoren me mëkat?" Gjithashtu Aliu është mendimtari i parë i Lindjes që ka shpallur se pasuritë e përgjithshme janë pasuri të popullit dhe nuk janë pasuri të klasës sunduese ose të klasave të fisnikëve. Aliu është i pari sundimtar në të gjithë Lindjen që e ka formuluar këtë të vërtetë në formën e ligjit, kur është shprehur se pasuritë e përgjithshme: "Nuk janë ushqim për qeveritarët.", por janë pasuri e njerëzve. Qeveritarët e guvernatorët, në raport me këto pasuri, në kushtetutën e Aliut nuk janë më shumë se "depo të pasurive të shtetasve" dhe në një tekst tjetër ata janë: "depozitues të shtetasve dhe garantues të kombit", kurse, në një hytbe të tij gjejmë edhe këtë fjalë të qartë: "Ju thaftë dora këtij mëkatari që ble(1) përkrahjen e pabesinë (2) me pasuritë e njerëzve."

---

(1), (2) Ka qëllim Muàvijen.

Në kushtetutën e Aliut edhe të mëparshmit kanë punuar për prodhimin e kësaj pasurie, gjithashtu punojnë edhe njerëzit e kohës së sotme, do të

punojnë edhe ata që do të vijnë më pas, prandaj të gjithë kanë të drejta mbi këtë pasuri, sepse të gjithë njerëzit janë pjesëtarë në këtë pasuri. Nga këto koncepte nisej Aliu kur i shkruante disa guvernatorëve të tij: "Pasurinë, që ti sot ke në dorë, e kanë pasur dhe të tjerë para teje dhe kjo pasuri do të trashëgohet prej atyre që do të vijnë më pas." Këndvështrimi i Aliut mbi pasurinë është detyrë të shtrihet mbi të gjithë faktorët dhe elementët që prodhojnë qytetërimin njerëzor, pasi ajo është rezultat i punës e i mundit të të gjithë njerëzve, në çdo vend e në çdo kohë. Nëse do të marrim mendimin e Aliut, në lidhje me pasurinë, me cilësinë e saj si prodhim i punës së përbashkët të njerëzve dhe si njësi matëse e çdo prodhimi të dalë nga puna e përbashkët e masës, a nuk e shikojmë se ai ka arritur në një rregull themelor të qytetërimit, që konsiston në faktin se ky qytetërim është puna në të cilën kanë marrë pjesë të mëparshmit e ata që erdhën pas tyre, të hershmit e të mëvonshmit?! Është e njëjta gjë me atë që ka shprehur filozofi francez Paskali: "Është detyrë që njerëzit, gjatë vargut të shekujve të historisë, të shikohen si një njeri i vetëm, i cili jeton gjithmonë dhe mëson pa ndërprerje."

Akoma me e shkëlqyer se kjo shprehje dhe që del në dritë më me forcë, është bashkëpunimi ndërmjet njerëzve dhe mbështetja e ndërsjellë që shprehet në fjalën e Aliut: "Më pas Allahu bëri të drejta për disa njerëz ndaj disa të tjerëve. Ai i bëri këto të drejta të jenë krah për krah në të gjitha drejtimet." Në fjalët e mendimtarëve të mëdhenj francezë të kohës para Revolucionit dhe gjatë tij, madje edhe në periudhat më të pasura në ngjarje të historisë njerëzore, unë nuk kam gjetur fjalë më të goditur e më të ndritur se sa ky mendim e shpjegim i Aliut, në të cilin nuk del qartë vetëm uniteti i punës së përbashkët ndërmjet njerëzve. Në këtë mendim Aliu ka shprehur edhe unitetin mes detyrave e të drejtave. Ky vështrim i thellë, në lidhje me pjesëmarrjen e brezave njerëzorë në prodhimin e çdo gjëje që njerëzit kanë, përbën bazën mbi të cilën është ndërtuar teoria e barazisë ndërmjet njerëzve. Nga ky këndvështrim, teoria e Aliut e shikon shoqërinë si bashkësi e gjithë bijve të saj, përfshirë si atë që është i aftë për punë dhe atë që nuk është i aftë. Përsa i përket njerëzve që nuk janë të aftë të punojnë, siç janë të moshuarit, jetimët e të tjerë të ngjashëm me këto dy kategori njerëzish, është detyrë e shtetit të mundësojë e të sigurojë për ta një jetesë të ndershme, por jo të bazuar në dhëniet e në bamirësinë. Në zbatim të kushtetutës së tij, Aliu i shkruan Màlik Eshterit që të bëjë kujdes të veçantë për ata që nuk kanë mundësi të punojnë dhe i thotë: "Për ata ndaje një pjesë nga "Shtëpia

e pasurisë", një pjesë të bereqetit në çdo vend që të jenë, si ai që gjendet pranë teje, ashtu edhe për atë që është larg. Të gjithë kanë të drejta në atë pasuri, prandaj kujdesu që secili prej tyre të marrë të drejtën që i takon." Siç shihet, në kushtetutën e Aliut, njerëzit e pa aftë për punë kanë pjesë në pasuritë e përgjithshme, domethënë se këtë pjesë ata e gëzojnë si një të drejtë që u takon dhe jo si dhënie prej dikujt. Meqenëse këto pasuri i janë lënë në mirëbesim shtetit, atëherë është detyrë e tij që të gjurmojë ku janë të pa aftët për të punuar e të shkojë te ata me këto pasuri, t'u plotësojë atyre të gjitha mjetet e jetesës, sepse shteti ka detyrë jo vetëm të mbrojë njerëzit e të plotësojë nevojat që ata kanë, por dhe t'i përgjigjet kërkesës së çdo nevojtari. Në lidhje me këtë detyrë të shtetit, Aliu thotë: "Kontrollo si i ka punët çdo njëri prej atyre që nuk kanë mundësi të vijnë deri te ti, pasi ndër të gjithë shtetasit, ata janë njerëzit që kanë më shumë nevojë për përkujdesje e dashamirësi." Bazuar në faktin e pjesëmarrjes në prodhimin e gjërave, në të drejtën që ka çdo njeri mbi këtë prodhim, si dhe në trashëgiminë e brezave, në konceptin e Aliut shoqëria është humane dhe nuk është aspak raciste. Për Aliun janë të barabartë si arabi ashtu edhe jo arabi. Kur dikush e qortoi për këtë barazim, Aliu menjëherë iu përgjigj pikëpamjes së diferencimit dhe e hodhi poshtë me forcë kërkesën e këtij qortuesi, që pretendonte se në fushën e të drejtave arabët duhej të ishin mbi jo arabët; gjithashtu ti e pe se si Aliu vuri shenjën e barazimit mes parisë e fisnikërisë kurejshe, megjithëse ata ishin fisi e familja e tij dhe mes masës së arabëve të fiseve të ndryshme. Me këtë barazim Aliu e kundërshtoi ashpër pikëpamjen që mbarte qortuesi në fjalë se kurejshët ishin më lart se të gjithë arabët e tjerë dhe për rrjedhojë nuk mund të ishin të barabartë në çdo të drejtë. Meqenëse jemi duke folur për çështjen e barazisë në të drejtat, patjetër duhet të shikojmë në faktin që hartuesit e Dokumentit të të Drejtave të Njeriut e kanë bërë detyrim pohimin e kësaj barazie në nenin e parë të dokumentit, sepse diferencimi në të drejtat e përgjithshme mes klasave të njerëzve ishte një fakt i njohur gjatë gjithë historisë, madje edhe në kohën e Revolucionit të madh njerëzit ishin të ndarë në klasa të ndryshme shoqërore dhe ekonomike, për rrjedhojë nuk mund të kishte barazi ndërmjet individëve të klasave. Ky nen e largoi këtë realitet shterpë, në të cilin, individë të një klase lartësoheshin mbi vëllezërit e tyre të një klase tjetër, pavarësisht se ata as nuk punonin e as nuk pësonin ndonjë mundim. Këto marrëdhënie kishin krijuar dallime shoqërore të rreme mes njerëzve, duke bërë që disa të kishin privilegje ndaj të tjerëve vetëm për shkak se kishin lindur në një klasë të

caktuar. Padyshim që ky realitet ishte një diskriminim i rremë dhe i urryer. Kur studiojmë rrugën mbi të cilën eci Aliu, do të shikojmë se edhe ai u prek rëndë nga ky realitet shterpë, që rëndonte edhe mbi bijtë e kohës së tij. Prandaj Aliu e hodhi poshtë me përçmim përrallën që trumbetonte privilegje për një klasë në kurriz të një klase tjetër. Te Aliu, të gjithë njerëzit janë të barabartë, ashtu siç e kërkon vetë ligji i natyrës dhe rruga e një shoqërie të drejtë. Pikërisht, në barazinë e të gjithë njerëzve në të drejtat gjendet shpjegimi i vetëm i drejtë i shkakut të ngritjes së krerëve kurejsh kundër Aliut. Në mendësinë e krerëve kurejsh zotëronte pretendimi se ata ishin njerëzit më të rëndësishëm nga të gjithë njerëzit që mbante sipërfaqja e tokës, kurse Aliu lëshon para fytyrës së këtyre krerëve atë britmë, që trupat e tyre të lëkunden, që kokat e tyre të turbullohen, duke i shpuar atyre lëkurën, sikur të shpohej nga majat e mprehta të shigjetave. Prandaj ata lanë të gjitha armiqësitë që kishin me njëri-tjetrin dhe filluan të grumbullohen e të komplotojnë kundër Aliut, sepse ai thoshte: "I ulëti te unë është i lartë derisa unë të marr të drejtën për të, kurse i larti te unë është i ulët derisa unë të marr prej tij të drejtën." Aliu ecte në rrugën e drejtë e të natyrshme dhe i kujtonte atyre se "fisnikëria qëndron në mendje e në edukatë dhe jo në origjinë" dhe kur ata vazhdonin të krekoseshin e të shpalosnin pretendimin e tyre se ata ishin trashëgimtarë të njerëzve të lavdishëm dhe bij fisnikësh, Aliu i kthehet atyre me një gjuhë akoma më të ashpër dhe i dënon akoma më rëndë kur i tërheq vërejtjen se ata po krenohen me vdekjen, në një kohë që duhet të krenohen me jetën, sepse jeta është ajo që e urdhëron njeriun e vullnetshëm për punë të pa ndërprerë. Aliu u thotë atyre: "Fisnikëria qëndron në vullnetet e larta dhe jo në kockat e bëra pluhur." Ajo, që i ndodhi Aliut me kurejshët, i ka ndodhur çdo ideologu që mendon se barazia në të drejtat është rruga e vetme e natyrshme në kuadrin e një shoqërie të shëndoshë. Më poshtë do të flasim për ngjarje historike, në të cilat barazia në të drejtat mes njerëzve përshkruhet më gjerësisht, veçanërisht në kapitujt që bëjnë fjalë për fërkimet mes Aliut e parisë kurejshe; gjithashtu, në këto kapituj do të trajtojmë më në hollësi komplotin e madh që paria kurejshe kurdisi kundër djalit të Ebù Tàlibit. Me qëllim që të zhdukej çdo iluzion nga mendja e qeveritarëve dhe e njerëzve në lidhje me privilegjet që ata pretendonin të kishin, Aliu rithekson, në mënyrë më të detajuar, barazinë mes njerëzve. Në vende të ndryshme ai thotë: "Është një e metë e madhe që dikush të marrë atë çka nuk

është e tij.", "Mos shiko se kush foli, por shiko se çfarë tha.", "Prej atij që ke siguri se nuk të vjen keq, duhet të kesh dëshirë të vëllazërohesh me të." e të tjera urdhra e direktiva që burojnë nga fryma e barazisë në të drejtat. Por nëse mbrojtësit e ligjit do të marrin në konsideratë folësin dhe jo fjalën që ai thotë, atëherë barazia është zhvlerësuar në origjinën e saj, ashtu siç është zhvlerësuar edhe ligji në origjinën e vet. Kur një burrë merr atë çka nuk ka të drejtë të marrë, ai jo vetëm që është agresor mbi të drejtat e të tjerëve, por në këtë rast është zhvlerësuar edhe barazia, kurse personi që të largon mundimin, është vëllai yt, cilido qoftë ai, pasi ai përfshihet në kuadrin e cilësisë së përgjithshme "njeri", prandaj ai është i barabartë me ty në të gjitha të drejtat në raport me barazinë e tij ndaj teje. Ja edhe njëra prej fjalëve të shkëlqyera të Aliut, që nuk i japin asnjë rëndësi vlerësimit artificial të prejardhjes dhe që glorifikon aftësinë për punë të mirë, si baza mbi të cilën duhet të mbështetet parimi i barazisë në të gjitha llojet e të drejtave. Aliu thotë: "Vlera e çdo njeriu qëndron në atë që ai bën më mirë." Mbase kjo fjalë mund të mos jetë e saktë në kuptimin e ekzistencës absolute të individit, sepse vetë jeta është mbartësja e të gjitha vlerave të saj, por kjo fjalë është qind për qind e vërtetë në kuptimin e ekzistencës së njeriut. Të gjithë njerëzit ndajnë një mendim të përbashkët për parimin e përgjithshëm të barazisë, brenda kufijve të këtij parimi, kur pohojnë se barazia në të drejtat është ndërtuar mbi katër baza kryesore, që janë: barazi në ligj, barazi në gjykim, barazi në taksa dhe barazi në nëpunësitë. Barazinë në ligj e gjejmë të pohuar në fjalët e mësipërme të Aliut: "Punët e njerëzve në të drejtën, te ti të jenë në shkallë të barabartë." dhe "Dijeni se njerëzit te ne janë model për t'u ndjekur." Këto dy thënie të Aliut shprehin barazinë e të gjithë njerëzve para ligjit. Këtyre thënieve të Aliut nuk mund t'u bëhet asnjë interpretim dhe për ato nuk mund të ketë asnjë paragjykim përveç kuptimit të qartë që ato shprehin, pasi barazia para ligjit, në të gjitha gjendjet, është "koka" e barazisë në të drejtat. Në lidhje me rëndësinë e barazisë në gjykim, te Aliu ka përparësi kushdo që është nismëtar për punë të mirë. Ka të ngjarë që kjo anë e barazisë mes njerëzve, që ai e mbronte me këmbëngulje, ka bërë që të shtohen shumë shpifjet kundër Aliut gjatë gjithë historisë për ta zhvlerësuar atë. Në kuptimin më përgjithësues, gjykim do të thotë fjala që ndan një kundërshtim mes njerëzve, por duhet theksuar se dalja e vendimit të gjykimit, në lidhje me kundërshtimet që kanë mes tyre njerëz të ndryshëm, shërben si një dritare nga e cila shihet nëse të dyja palët konfliktuale në gjykim janë

vënë ose jo në shkallë të barabartë, qoftë njeri i drejtë, qoftë njeri i padrejtë. Disa juristë, barazinë e njerëzve në gjykim, e kanë në konsideratë, thjesht, si njërën prej bazave teorike të gjykimit, ashtu siç shprehej juristi anglez naiv Berklei, fjalët e të cilit i kemi trajtuar në njërin prej kapitujve të mëparshëm. Ky jurist thoshte se ligji është vënë që të jetë në shërbim të sundimtarëve, që barazia në gjykim mes sundimtarëve dhe njerëzve të zakonshëm është e pamundur. Nuk ka asgjë të habitshme kur ndonjë studiues i historisë mëson se në ligjet e vjetra ka pasur shumë ekstremitete që e bënin të pamundur barazinë mes njerëzve, pasi, sipas dispozitave të atyre ligjeve, skllavi nuk kishte mundësi të gjykonte një të lirë, që do të thotë se biri i klasave të varfra nuk mund të gjykonte një aristokrat. Gjithashtu, në ato ligje nuk lejohej që masa të gjykojë sundimtarin e vet, madje të gjithë njerëzve nuk u lejohej as të mendonin se ata mund të gjykonin mbajtësin e pushtetit më të lartë. Barazia në gjykim, edhe pse ishte e sanksionuar në ato legjislacione, kurrë nuk ka ndodhur që të kapërcejë cakun teorik të saj, për vetë faktin se vetëm në fare pak raste është vërtetuar barazia në gjykim mes një të pasuri e një të varfëri ose mes një njeriu me pozitë e një njeriu të thjeshtë, për më tepër, kur vetë sundimtarët, ata që gëzonin privilegje dhe ata që kishin autoritet, e kanë nëpërkëmbur barazinë në gjykim, edhe pse ajo ishte e vendosur teorikisht në ligjet e tyre. Nuk ka dyshim se të gjithë ata që nëpërkëmbin barazinë mes njerëzve, gjithmonë kanë mbështetjen e vetë gjykatësve, për disa shkaqe që ne do t'i përmendim më pas. Rreziku që vjen nga nëpërkëmbja e kësaj ane të barazisë, edhe atëherë kur nëpërkëmbja e barazisë në gjykim paraqitet e ligjëruar nga kushtet me të cilat e vesh gjykatësi çështjen si objekt gjykimi, është kaq i madh, sa mund të çojë të gjithë shoqërinë në amulli, të asgjësojë elementët e bashkëpunimit të ndërsjellë e të vëllazërimit mes njerëzve, të zhdukë sigurinë dhe vetë drejtësinë; gjithashtu nëpërkëmbja e barazisë në gjykim nxit grabitësin dhe të padrejtin në veprimet e tyre të dhunshme, kurse të dhunuarin nga grabitja e padrejtësia, jo vetëm që e kufizon nga e drejta që i takon, por mund të bëhet edhe shkak që të dhunuarit t'i hiqet edhe e drejta e jetës. Atij që i rrëmbehet e drejta ose atij që i bëhet padrejtësi, ose atij që nuk i merret gjaku ligjërisht, ose ai që vritet në emër të drejtësisë, të gjitha këto punë janë argumente të gjykimit e të gjykatësit, prandaj shoqëria, në të cilën njeriu është i shtypur nga vetë gjendja e saj, nuk ka kuptim të mbahet në këmbë e nuk ka asnjë të mirë që ajo të vazhdojë të jetë. Aliu e kishte kuptuar plotësisht rëndësinë e barazisë në gjykim dhe pran-

daj këtë barazi ai e kishte bërë ligj që nuk pranonte asnjë lloj interpretimi dhe nuk lejonte që ajo të nëpërkëmbej; gjithashtu Aliu kishte kuptuar mirë qëndrimin e drejtë që duhej të mbanin gjykatësit, prandaj ai vendosi rregulla të prera, që ruanin qëndrimin e drejtë të gjykatësit ndaj të gjykuarve. Për më tepër, këto rregulla lehtësonin mbajtjen e qëndrimit të drejtë edhe për atë gjykatës që mund të mos e praktikonte mbajtjen e qëndrimit të drejtë në gjykim. Rregullat që vuri Aliu parashikonin dhe mundësonin izolimin e çdo individi, që në veprimet e tij tejkalon kufijtë e veprimit normal dhe nuk ecën në rrugën e drejtësisë, në një kohë që kjo rrugë për atë është bërë fare e lehtë. Të gjitha rregullat që vuri Aliu kishin vetëm një qëllim: realizimin e barazisë mes gjithë njerëzve në gjykim, si dhe disiplinimin ligjor të veprimit të gjykatësit gjatë procesit të gjykimit. Barazia në gjykim, në të gjitha rastet, është vetëm pjesë e barazisë në të drejtat e përgjithshme të garantuara me ligj për çdo njeri. Megjithëkëtë Aliu e veçon gjykatësin, të cilit i drejtohet dhe i thotë: "Jepi të drejtën atij që i takon, i afërm apo i largët qoftë ai.". Gjithashtu, Aliu u thotë të gjithë gjykatësve: "Keni për detyrë të gjykoni me drejtësi mikun dhe armikun.", "Mos favorizoni ata që falin namaz në drejtim të Kibles (myslimanët) dhe t'i bëni padrejtësi jo myslimanëve që janë në besën e shtetit islam." Këto urdhra janë më se të qarta, kurse mosbarazia në gjykim mes një të afërmi e një të largëti, patjetër do të sjellë favorizimin e të afërmit, për shkak se me të afërmin të lidh afërsia e ndjenja e dashurisë për të, gjithashtu mos barazia në gjykim mund të ndodhë edhe nga fakti se njëri nga personat në gjykim, ndikon mbi gjykatësin me anë të parasë ose ai mund të jetë person me pozitë, kurse me të largëtin, në mënyrë absolute, gjykatësi nuk i ka lidhjet që kishte me të afërmin. Edhe shoku e miku janë në pozitën e të afërmit, sepse dëshirat tuaja janë me të, kurse armiku specifikohet me të largëtin, sepse dëshirat tuaja janë kundër tij. Veç kësaj, dihet se armiqësia bën që brenda teje të vlojnë elementët e hakmarrjes. Këto fjalë Aliu i thotë çdo gjykatësi: "Ti je gjykatës mysliman, jeton e punon në një shtet që ka si fe Islamin dhe që gjykon me ligjin e fesë islame, prandaj ruhu shumë të mos favorizosh në gjykim një mysliman në dëm të ebrejve e të kristianëve apo të tjerëve që besojnë në fe të ndryshme; gjithashtu bëj shumë kujdes të mos i bësh padrejtësi asnjërit prej këtyre, sepse edhe ata janë të barabartë me myslimanët, me cilësinë e tyre njerëz." Me një fjalë, në shkollën e Aliut, të gjithë njerëzit janë të barabartë në gjykim dhe para dispozitave të gjykimit, sepse njerëzit kanë të përbashkët dhe i bashkon cilësia e tyre njerëz, të afërmin e të largëtin, mikun e armikun, myslimanin e jo mys-

limanin. Para së drejtës të gjithë janë të barabartë e nuk ka asnjë dallim mes tyre. Pjesa më e madhe e atyre që ishin indiferentë në gjykim anashkalonin dispozitat e ligjit, si dhe ata që i shtyjnë apo që i detyrojnë gjykatësit, që ata të shtrembërojnë të vërtetën dhe të nëpërkëmbin drejtësinë, janë njerëzit e rëndësishëm, fisnikët, të pasurit, princat, qeveritarët, si dhe turbulluesit e ujërave që rrinin pranë të parëve. Të gjithë këta synojnë të nëpërkëmbin barazinë në gjykim e të ushtrojnë presion mbi gjykatësit, që ata të shtrembërojnë të vërtetën, sepse që të gjithë janë rrëmbyes e i bëjnë padrejtësi të tjerëve. Prandaj ata dëshirojnë që gjendja të vazhdojë të jetë e atillë, duke i lejuar atyre padrejtësitë e grabitjet dhe nuk i detyron ata të kthejnë gjërat e grabitura dhe nuk i jep të drejtën personit të dhunuar nga padrejtësia. Qëndrimi i Aliut përballë këtyre abuzuesve ishte i vendosur, i ashpër. Ai nuk pajtohej me asnjë lloj abuzimi e indiferentizmi në kurriz të realizimit të barazisë në gjykim. Në besëlënien që i dërgonte Màlik Eshterit Aliu thotë: "Pushtetari ka mbështetës dhe të tjerë, të cilëve ai i tregon sekrete, ka edhe preferenca, por ka pak maturi në trajtimin e punëve të njerëzve, prandaj preje lëndën e këtyre njerëzve duke prerë shkaqet e gjendjeve që mundësojnë nëpërkëmbjen e barazisë mes njerëzve dhe askush prej atyre të mos shpresojë se mund të dëmtojë tjetrin që ka nën vete në punën e ushqimit, në pije e në punën e përbashkët, duke çuar ndihmën te të tjerët e duke e lënë atë pa gjë. Në asnjë mënyrë të mos jenë te ti në pozitë të barabartë i miri dhe i keqi, pasi një qëndrim i tillë bën që punëmirët të pakësojnë punët e mira dhe të këqijtë gjejnë mbështetje që të vazhdojnë në të keqen, prandaj secilin prej tyre detyroje me atë që ai ka marrë përsipër." Në vijim i thotë: "Dije se çdo njeriu i takon ajo punë që bën, prandaj ti kurrë mos ia shto punën e dikujt një tjetri, kurrë mos i pakëso atë që i takon me punën e tij, kurrë mos të shtyjë të zmadhosh punën e vogël të ndonjërit prej parisë, gjithashtu kurrë të mos e zvogëlosh punën e dikujt kur vetë puna është e madhe." Thelbi i kuptimit që ne marrim nga të gjitha këto porosi, të cilat, në të vërtetë, janë rregulla që Aliu kishte vënë për guvernatorët e tij, shkurtimisht është si vijon: njerëzit janë të barabartë dhe para një gjykimi të drejtë nuk ka të pasur e të varfër, as të mëdhenj e as të vegjël, por ka vetëm punëmirë dhe keqbërës, ka punëtorë e përtacë, prandaj dënoje të keqin kudo që ai ndodhet për të keqen që ka bërë, gjithashtu shpërbleje punëmirin kudo që ai të jetë për punën e mirë që ka bërë. Vetëm puna e mirë dhe frytdhënëse është masa e vlerësimit në raport me veprimin e njeriut dhe kurrë nuk është pozita ose autoriteti që ata gëzojnë, apo pozita që kanë, sepse ata, që duan të kenë privilegje, dëshi-

rojnë që gjykimi gjithmonë të jetë në favorin e tyre, për shkak se ata kanë prirje për të përvetësuar më shumë se të tjerët e për mendjemadhësi, por ata kanë shumë pak maturi, prandaj është detyrë që kjo lëndë e tyre të pritet. Aliu, si person, dallohej për origjinalitetin e për përmbajtjen në moralin më të lartë dhe jepte shembullin personal më të shkëlqyer të barazisë absolute ndërmjet njerëzve në gjykim. Në një kapitull të mëparshëm kemi parë se njëra palë kundërshtare në gjykim ishte vetë Aliu dhe, nëse dëshiron, mund të referohesh në këtë pjesë, pasi aty trajtohet qëndrimi i tij i drejtë me të cilin mund të krenohet morali njerëzor, i marrë nga ndjenja e pastër e barazisë ndërmjet njerëzve në të gjitha gjendjet e tyre. Prandaj, në këtë gjykim, mes Aliut dhe kundërshtarit të tij, ka më shumë se një mësim dhe më shumë se një shembull. Në këtë gjykim del qartë edhe problemi i barazisë mes të madhit e të voglit, mes sundimtarit e të sunduarit, mes myslimanit e jo myslimanit; gjithashtu në këtë gjykim shikohet edhe pohimi absolut në lidhje me lirinë e gjykatësit dhe të heqjes së pushtetit mbi të, duke bërë që gjykatësi të gjykojë të drejtën me ligjin e me ndërgjegjen e tij. Gjithashtu, në këtë gjykim, në fakt gjendet edhe parimi i ndarjes së pushtetit gjyqësor nga pushteti ekzekutiv dhe krijimi i kushteve të plota për barazi mes njerëzve, njëkohësisht i mundësohet gjykatësit të gjykojë me drejtësi. Në këtë ndodhi gjendet edhe respekti ndaj gjykimit, kur vendimi i dalë e i bazuar në ligj, është parë me kujdesin e duhur dhe me shpirt të pastër. Përveç kësaj, në këtë ndodhi gjejmë edhe ndjenjën e turpit për të atakuar gënjeshtarin në sy. Ky respekt i thellë ndaj dinjitetit të njeriut del me tërë madhështinë e tij në fjalën që Aliu tha para gjykatësit: "Ajo është mburoja ime, unë as nuk e kam shitur atë e as nuk e kam dhuruar.", megjithëse Aliu ishte plotësisht i sigurt se ajo ishte mburoja e tij dhe se kundërshtari e kishte vjedhur atë, përsëri nuk desh të shkaktonte plagë në dinjitetin e kundërshtarit dhe të thoshte: "Kjo është mburoja ime dhe se kundërshtari im e ka vjedhur mburojën." Prandaj Aliu mjaftohet vetëm duke thënë se ai as nuk e ka shitur e as nuk e ka dhuruar mburojën e tij. Por kur një mburojë as nuk është shitur e as nuk është dhuruar, por gjendet te një njeri tjetër, nuk ka dyshim se ajo është e vjedhur. Shembull akoma më të shkëlqyer për barazinë në gjykim është shembulli që Aliu demonstroi kundër vetes në kohën e hilafetit të Ymer bin El-Kht'tàbit, kur një burrë u ankua te Ymer bin El-Khat'tàbi kundër Aliut dhe kur paditësi dhe i padituri, në këtë rast ishte Aliu, u paraqitën te Ymeri, që ishte kalif. Ymeri i tha Aliut: "O baba i Hasanit, qëndro përkrah kundërshtarit tënd!" Mirëpo në fytyrën e Aliut u duk një lloj habie, atëherë Ymeri

i tha: "O Ali, nuk të vjen mirë të qëndrosh përkrah kundërshtarit tënd?" Atëherë Aliu foli: "O prijës i besimtarëve! Po shikoj se nuk po na vë në shkallë të barabartë mua dhe këtë, mua më thirre me epitet respekti, gjë që nuk e bëre për tjetrin!" Në këtë fjalë të Aliut dallohet qëllimi më i lartë për ndjenjën e tij të thellë për barazinë mes njerëzve; gjithashtu, në këtë fjalë dallohet qëllimi më i lartë i Aliut, pas të cilit nuk mund të ketë tjetër më të lartë për neverinë e thellë që kishte edhe për poshtërimin më të lehtë e më të padukshëm që mund të kalojë në mendjen e njërit prej dy kundërshtarëve, në çastin kur ai e ndien se në gjykim është më poshtë se kundërshtari i tij dhe, kur shikon se te gjykatësi, kundërshtari i tij ka një vlerësim paraprak. Të gjitha këto së bashku, shto edhe probleme të tjera që dalin nga fjala e Aliut, përbëjnë moralin e lartë që Aliu kërkonte në gjykim dhe që është burimi i çdo gjykimi të ndershëm. Puna e Aliut, sipas kësaj rruge, tregon për besimin e tij të thellë se vetë kryetari i shtetit nuk është aq lart sa të mos paditet për gjykim dhe para gjykatësit nuk është më lart që të mos jetë i barabartë me një njeri të zakonshëm, madje nuk mund të jetë më lart se të tjerët që të mos pranojë gjykimin kundër tij. Në shkollën e Aliut gjyqësori është një institucion që i është shtuar institucioneve të tjera të themeluara prej të fortëve. Ata hanë të pafuqishmit, që të padrejtët të rraskapitin të dhunuarit nga padrejtësia dhe që mbajtësit e pushtetit të kenë rrugë të lirë për të sulmuar e për të prangosur njerëzit. Duke punuar në këtë rrugë, Aliu vuri rregulla e ligje, që e detyrojnë gjykatësin të vërë barazi mes njerëzve dhe që hapat, që ai do të hedhë, të jenë aq të sakta, sa në çështjen e barazisë të mos lërë pa theksuar asgjë të madhe e asgjë të vogël.

Në besëlënien që Aliu i dërgoi Eshter En'nekhaij'jut, e cila në fakt është ligj dhe kushtetutë, në vijim të porosive e urdhrave për barazinë në gjykim i thotë: "Zemra jote të ndiejë mëshirë për shtetasit, të ketë dashuri për ata e të jetë e butë ndaj tyre dhe të mos jesh në sytë e tyre një bishë që rri në përgjim për t'i ngrënë ata. Të mbash drejtësi mes njerëzve, në marrëdhëniet mes teje dhe atyre, mes njerëzve tuaj të besueshëm, familjes tënde dhe kujtdo prej shtetasve tuaj, për të cilët ke ndonjë simpati, në të kundërt, me siguri që do të bësh padrejtësi, pasi asnjë send nuk është më afër për të ndërruar mirësinë e Allahut e për të shpejtuar dënimin e Tij se veprimi i ndërtuar mbi padrejtësinë.", "Puna më e dashur për ty, më e baraspeshuara në të vërtetën dhe më e përmbajtura e më përgjithësuese në të drejtën, është puna nga e cila janë të kënaqur shtetasit."; "Për nevojtarët ndaj një pjesë prej pjesës tënde dhe

lërë për ata në personin tënd, bëj vend për ata në kuvendet e përgjithshme; ushtria jote, ndihmësit tuaj, rojet e tua e policia jote të qëndrojnë te ata; përfaqësuesi i tyre të mos ketë frikë që të flasë me ty dhe asnjë dhunë ndaj tyre, asnjë presion që t'i ndalojë të flasin e asnjë mendjemadhësi ndaj tyre." Nuk ka nevojë që ne të tregojmë dashurinë e thellë e mëshirën e madhe ndaj njerëzve që përmbajnë këto porosi, ato janë urdhra që ndalojnë deri edhe ngrysjen e rrudhjen e vetullave prej fytyrës së gjykatësit, heqin zbrazëtirën e ashpërsinë prej fjalës së gjykatësit gjatë gjykimit, bëjnë që ai të gjykojë njerëzit me mëshirë, me dashuri ndaj tyre dhe të trajtojë çështjet që ata kanë ndërmjet njëri-tjetrit vetëm në atë rrugën që është në të mirë të njerëzve. Vetëm kështu gjykatësi është vëlla i mëshirshëm e i dashur dhe nuk është bishë që hidhet të shqyejë e as një fytyrë që merr zjarr përnjëherë, vetëm kështu njerëzit ndihen para gjykatësit të qetë e të siguruar, flasin lirshëm e pa ndrojtje, sepse kanë besim se gjykatësi do të gjykojë me drejtësi, gjithsecilit do t'i japë të drejtën që i takon, pasi mbi kokat e tyre nuk ka as rojë, as polic e as militantë që t'i frikësojë. Ata nuk kanë frikë dhe i kanë të garantuar ligjërisht të gjitha mundësitë që të shprehen lirshëm e pa as më të voglin ngurrim, ndryshe si mund të jenë të barabartë njerëzit para gjykatësit, kur ata nuk kanë mundësi të flasin e janë të frikësuar e ndihen të kërcënuar?! Gjithashtu nuk kemi nevojë të theksojmë kujdesin për mëshirë në gjykim ndaj të dyja palëve, pasi ky kujdes shihet qartë në urdhrin që Aliu u jep gjykatësve ose guvernatorëve që të heqin çdo lloj dhune e çdo lloj paqartësie për të kuptuar problemin në mënyrë të barabartë mes palëve në gjykim dhe në asnjë rast të mos tregojnë mendjemadhësi ose zemërim. Në këto urdhra të Aliut shihet mundësia që i jepet palëve në gjykim që ata të mos frikësohen nga gjestet e sjelljet e gjykatësit, ashtu siç i mundësojnë edhe gjykatësit që ai të gjykojë vetëm me drejtësi dhe në gjykimin e tij të mos ketë asnjë shenjë zemërimi. Në këtë kuadër është edhe këshilla që Aliu i jep gjykatësit Shurejh: "Në kuvendin tënd asnjërit mos i fol në veçanti, pasi në këtë rast njëra nga palët në gjykim mund të ndiejë se gjykatësi anon nga kundërshtari i tij dhe është pikërisht kjo ndjenjë që heq sigurinë për barazi, prandaj, edhe nëse do të zemërohesh, menjëherë ngrihu nga vendi ku je ulur dhe në asnjë mënyrë të mos gjykosh kur je i zemëruar!" Sipas Aliut, gjykimi është mëshirë ndaj njerëzve dhe gjykim me të drejtën, është maturi e drejtësi ndaj të dhunuarit nga padrejtësia. Kur zemra e gjykatësit të jetë e mbushur me mëshirë, ashtu si dëshiron Aliu, të dyja palët do të ndiejnë se te gjykatësi janë të barabartë.

Bazuar në këto porosi, gjykatësi gjykon me dorë në zemër mes dy kundërshtarëve. Më sipër kemi thënë se gjykatësi, kur ulet në tryezën e gjykimit, ka detyrë të jetë fytyrëqeshur, nëse ai i qesh njërit prej kundërshtarëve, patjetër duhet t'i qeshë edhe tjetrit, që ata të ndihen të barabartë edhe për çështjet më të thjeshta. Barazia mes njerëzve nuk duhet të jetë vetëm në gjykimin e gjykatësit, por ajo duhet të jetë e dallueshme edhe në mjedisin ku zhvillohet seanca gjyqësore, çka nënkupton se gjykatësi gjithnjë është fytyrëqeshur. Me veprimet e tij gjykatësi jep të kuptojë se asnjë i fuqishëm nuk mund të lakmojë që të përfitojë padrejtësisht me anë të gjykatësit, gjithashtu asnjë i pafuqishëm të mos ndihet i frikësuar se do t'i bëhet padrejtësi. Duke iu drejtuar të gjithë atyre që ulen në tryezën e gjykatësit, Aliu u thotë: "Ule dhunën tënde ndaj tyre, trajtoi ata me butësi, të jesh i hapur ndaj tyre, shikoi ata në mënyrë të barabartë, që i fuqishmi të mos shpresojë që ti të gjykosh me padrejtësi dhe i varfëri të mos mbetet i dëshpëruar prej drejtësisë tënde." Aliu e kapërcen edhe këtë problem duke saktësuar në tekste të veçanta domosdoshmërinë e çrrënjosjes së mentalitetit të njerëzve autoritarë, të cilët llogarisnin se gjyqësori është një institucion i veçantë për të favorizuar vetëm ata, se të gjithë gjykatësit janë në shërbimin e tyre dhe se para drejtësisë ata nuk janë të barabartë me masën. Më sipër ne kemi cituar pjesë nga letra që Aliu i dërgoi Màlik Eshter En'nekhaij'jit për këtë problem. Tani, në lidhje me problemin në fjalë, po shtojmë edhe urdhrin që ai nxori për gjykatësin Sherij, të cilit i thotë: "Hidhe vështrimin tënd në ata që janë në gjendje të mirë, si pronarët e tokave e ata që kanë përvetësuar shumë të drejta dhe në zbatim të drejtësisë merr prej këtyre të drejtat që i takojnë njerëzve, madje në rrugën e kthimit të të drejtave të uzurpuara shiti pronat e shtëpitë e rrëmbyesve." Ky është Aliu, që i urdhëron guvernatorët e tij, që ata të marrin taksën e tokës vetëm prej atyre që kanë mundësi të paguajnë dhe të mos jenë të ashpër me asnjërin prej tyre që punojnë këto toka, të mos i detyrojë ata të shesin asgjë për të paguar detyrimin për taksën e tokës. Aliu është i frikësuar nga dhuna që ushtron klasa e lartë, është i shqetësuar nga mendjemadhësia e nga dëshira e individëve të klasave të larta për të mos qenë të barabartë me të gjithë njerëzit para një gjykimi të drejtë, prandaj Aliu e urdhëron gjykatësin e tij të detyrojë këta individë me fuqinë e ligjit, që ata të njohin barazinë në gjykim. Aliu e urdhëron gjykatësin të detyrojë me forcën e ligjit që ata të kthejnë çdo gjë që kanë rrëmbyer nga të drejtat që i takojnë masës, ashtu siç e urdhëron gjykatësin që të vendosë deri edhe shitjen e pronave e të shtëpive të këtyre rrëmbyesve për të dëmshpërblyer të dhunuarit

nga padrejtësia e tyre, sepse rrëmbyesit janë ata që kanë bërë padrejtësinë. Në asnjë rast mos paragjyko se Aliu po e tejkalonte masën ndaj njerëzve autoritarë, kur urdhëronte gjykatësin të shesë pronat e shtëpitë e personave me autoritet për t'i rikthyer masës së popullit të drejtat që ata i kishin rrëmbyer. Në rast se individë të klasave të larta nuk kanë prona, shtëpi e pasuri, Aliu urdhëron gjykatësin që, me gjykimin e tij, të mos lejojë që atyre t'u bëhet padrejtësi, por njëkohësisht të mos lejohen të bëjnë padrejtësi. Prandaj Aliu e shkallëzon urdhrin e tij, drejtuar gjykatësit në lidhje me këtë kategori njerëzish autoritarë dhe u thotë: "Dhe për atë që nuk ka në pronësi as tokë, as shtëpi e as para, nuk ka rrugë që të marrësh gjë prej tij." Më sipër kemi thënë se barazia në gjykim mund të bëhet e pavlerë ose me një tekst të qartë që i njeh privilegje një klase ndaj një klase tjetër të shoqërisë, ose kur gjykatësi i mënjanohet rrugës së drejtësisë, kur ai e shtrembëron drejtësinë. Në radhë të parë gjykimi është ligj dhe në radhë të dytë gjykatësi gjykon sipas kërkesave të ligjit. Në lidhje me barazinë e të gjithë njerëzve para ligjit dhe para gjykatësit, kemi folur dhe kemi shpjeguar se këtë barazi Aliu e bëri rregull themelor në gjykim dhe se ky rregull nuk lejohet të reformohet as shumë e as pak, për pasojë të gjithë njerëzit në gjykim janë të barabartë; nuk ka asnjë dallim mes një të madhi e një të vogli, mes një seksi e seksit tjetër ose mes një feje e një feje tjetër. Gjykatësi, gjatë gjykimit që do të praktikojë, detyrimisht të ndjekë vetëm rrugën e drejtë, pa harruar se ai është i barabartë me të gjithë njerëzit e tjerë. Për të gjitha këto Aliu vuri kushte, të cilat, nga ana praktike, nuk janë më pak të rëndësishme se kushtet e barazisë si parim bazë, prandaj le të shikojmë si veproi Aliu: Sundimtarët e hershëm në Lindje e në Perëndim punën e gjykimit ia ngarkonin personave që manifestonin cilësi, se ata, në kuptimin më të gjerë të fjalës, do të mbronin interesat e këtyre sundimtarëve dhe të klasave që kanë interesa të përbashkëta me sundimtarët, qoftë edhe atëherë kur ligji pohon barazinë mes gjithë klasave të njerëzve. Por gjykatësi e bën pa vlerë këtë barazi, sepse ai gjykon sipas dëshirës së sundimtarëve e personave që gëzonin privilegje. Historia e Evropës, gjatë shekujve të mesjetës, është e mbushur me njoftime rreth kësaj kategorie gjykatësish; kështu është edhe historia e Lindjes arabe gjatë kohës së sundimit të emevive, ab'bàsive, memalikëve, turqve, etj. Nuk janë më të pakta njoftimet në lidhje me krimet që kanë bërë këtu e atje gjykatësit që shtrembëronin ligjin në emër të drejtësisë deri në atë shkallë sa i nxijnë ballin njerëzisë. Prandaj bëhet e detyrueshme që kjo kategori gjykatësish të meritojnë mallkimet më të rënda, pasi krimi, që kryhet

duke i ngrënë të drejtën një njeriu, ose një grupi njerëzish në emër të politikës, ose në emër të një rregullimi politik, është po aq i përbindshëm sa edhe krimi që kryhet në emër të zbatimit të drejtësisë me të cilën gjykon gjykatësi. Po si veproi Aliu me këtë kategori gjykatësish? Cilat qenë rregullat ku u përqendrua ai për t'i prerë rrugën mashtrimit që mund të bjerë mbi njerëzit nëpërmjet gjykatësit, si dhe për t'i prerë rrugën mashtrimit që mund të bëhet mbi njerëzit nëpërmjet vetë ligjit? Kushti i parë, që duhet të plotësonte gjykatësi si person në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit, ishte kualifikimi i tij shkencor. Nëse gjykatësi nuk do të ishte i kualifikuar nga ana shkencore, ai do të detyrohej të gjykonte ose me dituritë e kufizuara që kishte, ose sipas interesave e dëshirave të tij. Të dyja këto rrugë nuk janë të mjaftueshme që të realizohet barazia mes njerëzve. Aftësi shkencore, në radhë të parë, do të thotë: gjykatësi mbështetet në përvojën e brezave që kanë jetuar më parë dhe në dijet e të parëve e të bashkëkohësve, si dhe në dispozitat e legjislacionet, për vënien e të cilave janë shfrytëzuar mendjet e njerëzve të shquar, të cilët qëndrojnë shumë më lart se ky gjykatës, për shkak të studimeve që kanë kryer, të përvojës që kanë grumbulluar, të veprave që ata vetë kanë krijuar dhe pastaj rezultatet e mendjeve dhe përvojat e tyre i kanë përcjellë deri tek ky gjykatës, që ato të jenë ligj, në rrugën e të cilit ai ka detyrë të ecë dhe detyrimisht të jetë i orientuar. Vetëm duke u bazuar mbi ligjin bëhet e mundur të gjendet rruga e drejtë. Së dyti, aftësi shkencore do të thotë: gjykatësi mbështet në ligje që zbatohen në të gjitha anët e vendit dhe të mos ndodhë që gjykatësi i qytetit Basra të nxjerrë vendimin e tij për një çështje, ndërkaq gjykatësi i Kufes për një çështje të ngjashme me të parën ka nxjerrë një vendim të kundërt me vendimin e gjykatësit të parë ose gjykatësi i Medines nxjerr një vendim të tretë, që përputhet me njërin nga dy vendimet e para në bazë, por jo në ndonjë çështje dytësore. Kur gjykimin e merr në dorë një njeri pa kualifikimin e duhur shkencor, nuk do të vonojë shumë që ai të bëhet vegël e korrupsionit dhe e së keqes, për shkak të mos njohjes së ligjeve nga ana e këtij gjykatësi, sado të mira e të drejta të jenë ligjet. Aliu u thotë të gjithë njerëzve: "Njeriu që ka më pak vlerë është ai që ka më pak dituri."; "Nuk ka ndonjë lëvizje për të cilën ti të mos kesh nevojë për dituri." dhe "Më i dituri i njerëzve është ai që ka grumbulluar diturinë e njerëzve mbi diturinë e tij." Aliu këmbëngulte shumë në këtë pikë, për cilindo që kërkonte postin e gjykatësit, prandaj ai thoshte: "Ai që nxjerr një fjalë të urtë për njerëzit, pa

pasur dituri, mbi atë rëndon mallkimi i tokës e i qiellit." Aliu e sulmon ashpër gjykatësin injorant e injorancën e tij kur thotë: "Dikujt mund t'i thuhet dijetar, megjithëse nuk ka fare dituri, prandaj ai prej njerëzve të paditur merr injorancën, kurse rrugën e gabuar e merr prej atyre që janë në rrugë të gabuar, për pasojë ngre para njerëzve kurthe mashtrimesh e fjalësh të rreme; kur ai ka sigurinë e të mëdhenjve anashkalon edhe krimet më të rënda dhe thotë: "Unë mbaj qëndrim ndaj çështjeve të dyshimta e jo të qarta, për të cilat nuk është e lehtë të japësh gjykim." Në të vërtetë, ai ka rënë kokë e këmbë në çështjet e dyshimta. Një gjykatës i këtillë ka fytyrë njeriu dhe zemër kafshe." Në një vend tjetër, në lidhje me gjykatësin injorant, të cilin e kanë çuar deri në postin e gjykatësit, punë që s'kanë të bëjnë me aftësinë, Aliu thotë: "…njerëzit që fantazojnë atë mund ta quajnë dijetar dhe ai nuk ka asgjë nga dituria. Do ishte më mirë sikur naivitetet e shumta, që ai ka mbledhur të ishin sa më pak. Një njeri i tillë, në të vërtetë, ka pirë ujë të denatyruar dhe për thesar ka vënë një lustër, është ulur të gjykojë punët që kanë njerëzit mes tyre dhe ka marrë përsipër të pastrojë veshjet që bën në kurriz të tjetrit. Nëse para tij do të paraqitet ndonjë çështje e rëndësishme, ai do të miratojë mbushjen e thartuar të mendimit të tij dhe pastaj me këtë material të prishur do të gjykojë. Por sado që të mundohet, veshjet e dyshimta që i bën ai çështjes i ngjajnë pëlhurës së merimangës." Për të gjitha këto, në kushtetutën e Aliut, aftësia është kushti kryesor për atë që do të marrë në dorë çështjen e gjykimit dhe gjykatësi ka detyrë: "Të mos mjaftohet me njoftimin që ka prej atij që ka më afër dhe të lërë atë që ka më larg.", jo të qëndrojë në gjërat e dyshimta e të paqarta, por të gjykojë vetëm atëherë kur dituria e tij e orienton në origjinën e vërtetë të ndodhisë, natyrisht pas një kërkimi të gjatë e me durim për të zbuluar origjinën e çështjes dhe vetëm atëherë kur ka në dorë argumentet e konsideratat. Për të pasur argumente sa më të sakta e sa më të vërteta, është kusht për një gjykatës të ditur të mos dëgjojë pretendimin e njërit prej kundërshtarëve pa praninë e kundërshtarit tjetër, me qëllim që i dyti të përgjigjet për akuzat që i bëhen, pasi vetëm kështu balancohen dy anët e peshores dhe bëhet i qartë argumenti. Herë pas here Aliu mblidhte gjykatësit e juristët e fesë nga të gjitha trevat e vendit, me qëllim që të unifikonte bazat mbi të cilat ndërtohen dispozitat. Për këtë Aliu thoshte: "Para një gjykatësi vjen një çështje për të cilën ai duhet të gjykojë, bazuar në njërën prej dispozitave. Ai e gjykon sipas mendimit të tij, më pas, po kjo çështje dhe për të njëjtën dispozitë, i shkon një gjykatësi tjetër, i cili, me gjykimin e

tij, nxjerr një vendim të kundërt me vendimin e gjykatësit të parë. Në një rast të tillë gjykatësit janë të detyruar t'i referohen imamit prej të cilit kanë marrë dispozitën. Atëherë mendimet e të gjithëve do të jenë të drejta." Në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit, kushti i dytë i rëndësishëm, që duhet të jetë në personin e gjykatësit, është kushti moral. Pa këtë kusht nuk mund të bëhet fjalë për kushtin e parë. Ne tashmë kemi mësuar se prej Aliut dilte dashuri e zjarrtë dhe ngrohtësi zemre në çdo punë që bënte, në çdo fjalë që thoshte e në çdo ligj që zbatonte. Të gjitha këto kërkonte t'i kishte edhe në personin e gjykatësit, por me kusht që kjo dashuri e ngrohtësi të ishte e natyrshme dhe jo e detyruar. Kur në një person janë dituria dhe aftësia, por mungojnë cilësitë e nderuara, këtë person Aliu e ndalonte që të merrte në dorë punët e gjykimit. Të gjitha këto cilësi e karakteristika janë sqaruar me imtësi në kushtetutën e Aliut, sidomos në të gjitha besëlëniet e në porositë për Màlik Eshter En'nekhaij'jin. Për gjykatësin Aliu vinte kusht: zemërgjerësinë, disiplinimin e vetes, fytyrën e qeshur, zemrën e mirë, fizikun e shëndetshëm dhe butësi me të dy kundërshtarët. Të gjitha këto bënin që ai duhej të ndihej ngushtë shpirtërisht. Aliu i jepte një rëndësi shumë të madhe sjelljes me butësi ndaj njerëzve. Për këtë thoshte: "Butësia ndaj njerëzve është "koka" e diturisë." Aliu u kërkonte gjykatësve që të vepronin me drejtësi, të mos nxitonin për marrjen e vendimit, për durim në vlerësimin e punëve. Gjykatësit të mos lakmojnë paratë, të mos kenë frikë asnjë njeri me pozitë. Në besëlënien e tij Aliu vazhdon t'i thotë Eshter En'nekhai'jit: "Zgjidh për të gjykuar problemet që kanë njerëzit ndërmjet tyre ata që ti mendon se janë shtetasit më të mirë dhe që janë prej atyre që nuk ndihen ngushtë për shkak të punëve, që nuk ndikohen moralisht prej armiqësive, që nuk kanë prirje të bëjnë shkarje, që nuk dallohen si njerëz lakmitarë, që nuk mjaftohen me njoftimin që kanë më afër e që lënë njoftimin që e kanë më larg, që qëndrojnë më shumë në punët e dyshimta, ata që mbledhin më shumë argumente, që kanë nuhatje më të pakët për t'iu referuar kundërshtarit, që janë më të durueshëm në zbulimin e punëve, më të përpiktë në shkoqitjen e dispozitës, që nuk i rritet mendja nga elozhet e nuk bën asnjë anim për shkak të ndonjë mahnitjeje. Fatkeqësisht janë të pakët këta persona." Gjithashtu, Aliu, në lidhje me gjykatësin, vë si kusht që ai të jetë shembull për t'u ndjekur prej njerëzve dhe për këtë i thotë gjykatësit Sherijh: "Dije se njerëzit i bën të ecin në të vërtetën vetëm ai që, me ecurinë e tij në jetë, ka treguar se është i larguar nga veprimet e gabuara." Aliu kërkon

që gjykatësi gjithmonë të ndihmojë në të vërtetën, gjithmonë të sprapsë mëkatin dhe të mos i rëndojë fjala e vërtetë që thuhet për të: "Allahu e mëshiroftë atë njeri që sheh të vërtetën dhe ndihmon për të ose ai njeri që shikon një mëkat dhe me të drejtën është ndihmë për shokun e tij; kurse atij që i duket e rëndë drejtësia që i paraqitet për gjykim dhe e vërteta që thuhet për të, atëherë puna e gjykimit për këtë person do të jetë shumë e rëndë!" Për cilindo që synonte të zinte postin e gjykatësit, kërkohej që të plotësoheshin dy kritere: kriteri shkencor dhe ai moral. Me këto kushte Aliu i zinte rrugën gjykatësit që ai të mos detyrohej të shtrembëronte ligjin. Në këndvështrimin e Aliut, gjykatësi, që kishte këtë përgatitje dhe që kishte moral të mirë, nuk ishte i detyruar të shtrembëronte ligjin. Të gjitha faktet, jeta dhe të gjitha fjalët e Aliut vërtetojnë se ai e kupton mirë karakterin e njerëzve, kupton gjithashtu karakterin e trajtimit të ndërsjellë mes njerëzve, kur ata mbajnë qëndrim të drejtë, si dhe kur shmangen nga rruga e drejtë. Aliu arriti të kuptojë se gjykatësin e detyrojnë të shtrembërojë ligjin dy presione reale: i pari: presioni i pushtetit ekzekutiv mbi gjykatësin, të cilin e ve atë para dy alternativave: ose të veprojnë sipas asaj që do dora e gjatë e fisnikut e të gëzojë nderimin, ose atë e pret pushimi nga puna, dënimi, ose vrasja; kurse faktori i dytë është nevoja për para, e cila, në disa raste, e detyron gjykatësin të anojë në gjykimin e tij nga pala prej së cilës ka më shumë përftim. Të dyja këto shkaqe ka mundësi ta shtyjnë gjykatësin deri aty sa ai të vërë dispozitat njëra mbi tjetrën në atë mënyrë që ato të mos jenë më të ndërtuara mbi bazën e barazisë mes njerëzve, për pasojë i bën padrejtësi disa njerëzve dhe disa të tjerë i ngarkon me aq sa nuk e përballojnë. Prandaj Aliu i zhduk në çast këto dy shkaqe, jo me këshilla, jo me predikime e as me frikësim, por duke vënë një ligj që i shkul nga rrënjët të dy shkaqet e lartpërmendura. Me vendimin e tij Aliu e merr nën mbrojtje gjykatësin nga dhuna e pushtetit ekzekutiv, njëkohësisht zhduk edhe nevojën që mund të shtyjë gjykatësin të shtrembërojë ligjin. Në pikëpamjen e Aliut dhe në realitet, gjykatësi është person që ka frikë nga pushteti ekzistues, ashtu siç ka frikë prej tij çdo njeri tjetër, kur praktikisht nuk ka imunitet. Nga historia e gjykatësve të kohës së sundimit të emevive, ab'bàsive dhe turqve, kemi një mijë e një fakte për gjykatës të ndershëm, të cilët, megjithëse nuk kanë shtrembëruar ligjet, nga frika e dënimit e kanë bërë pa vlerë barazinë mes njerëzve. Edhe gjykatësi, si të gjithë njerëzit, ka frikë se mund t'i rrëmbehet pasuria kur me të zemërohet pushteti ekzekutiv; gjithashtu ai ka frikë se jeta e tij nuk ka ndonjë peshë në syrin e pushtetit.

Ai ka frikë edhe se e vrasin. Gjykatësi ka frikë se njerëzit autoritarë do të nëpërkëmbin nderin e tij dhe do ta sulmojnë atë kur ai do të vendosë në favor të atij që i është bërë padrejtësi, ose në favor të një personi që nuk është nga paria, ose më e pakta gjykatësi ka frikë se mund t'i hiqet posti që mban. I gjendur nën trysninë e kësaj frike, gjykatësi ka mundësi të shtrembërojë ligjin, sado i moralshëm që të jetë dhe kështu ai bëhet njeri i poshtëruar, bëhet një mjet për hakmarrje ndaj të varfërve dhe njerëzve pa përkrahje, le fushë veprimi të hapur për të pasurit e të fuqishmit, që ata të livadhisin mbi kurrizin e njerëzve, të luajnë me bukën e gojës së tyre dhe të nëpërkëmbin të drejtat e tyre. Të tri pushtetet: legjislativi, ekzekutivi dhe gjyqësori, në kohën e Aliut, ishin një e të pandarë, prandaj Aliu hodhi hapin e parë për ndarjen e pushtetit gjyqësor nga pushteti ekzekutiv, me qëllim që gjykatësit të fitonin imunitetin e të ishin të siguruar prej dënimit të pushtetit. Në lidhje me këtë fakt, në letrën drejtuar Màlik Eshterit, Aliu thotë: "Atij – domethënë gjykatësit – jepi pranë teje një pozitë të atillë që njerëzit tuaj të afërm të mos lakmojnë, që, me anën e gjykatësit, të kryejnë atentate kundër burrave që janë pranë teje. Këtë punë shikoje mirë e me imtësi…" Me këtë veprim Aliu asgjësoi shkakun e parë të shtrembërimit të ligjit nga ana e gjykatësve. Kur Aliu hodhi hapin e parë parimor të ndarjes së gjyqësorit nga pushteti ekzekutiv, kishte qëllim që gjykatësit të mos i jepnin preferencë atyre që kishin mbi kokë. Ndarja e gjyqësorit nga pushteti ekzekutiv gjendet në ligjet e qytetërimeve moderne. Kjo ndarje është njëra prej shkaqeve për garantimin e barazisë mes njerëzve, kur gjykimin e ka marrë përsipër një njeri i ditur, me moral të mirë dhe që gëzon imunitet. Shkakun e dytë, që mund ta detyrojë gjykatësin të shtrembërojë ligjin, pra, nevoja, Aliu e trajtoi në mënyrën më të bukur, sepse e kishte kuptuar se "varfëria është vdekja më e madhe". Gjithashtu, ai kishte kuptuar se kjo "vdekje më e madhe" mund të mbërthejë gjykatësin me të dy krahët e saj, ashtu siç mund të mbërthejë edhe të tjerët. Prandaj Aliu e siguron gjykatësin nga ana ekonomike, që ai të mos lakmojë ryshfetin e të mos shkelë në rrugën e përfitimit. Në besëlënien, dërguar Màlik Eshterit Aliu, shprehet fare qartë: "Atij (domethënë gjykatësit) jepi mundësi të mëdha për të shpenzuar deri në atë shkallë sa ai të mos ketë nevojë të shikojë që të kryejë nevojat e tij me anën e njerëzve!" Përveç kësaj, gjykatësi mund të dalë nga rruga e drejtë për ndonjë shkak të dukshëm ose të fshehtë, edhe pse Aliu, në kushtetutën e tij, atë e kishte rrethuar me mbrojtje. Në këtë rast, pushteti i lartë merr përsipër kontrol-

limin e veprimeve të gjykatësit, ka detyrë të shikojë e të rishikojë në vendimet e tij nën dritën e logjikës e të zemrës. Me këtë përmbyllje Aliu e bën pushtetin e lartë përgjegjës për inspektimin e punës së gjykatësit. Prandaj ai i thotë mbajtësit të pushtetit: "Shpeshtoje inspektimin e gjykimit të tij!" Më në fund, nëse gjykatësi nuk ka mundësi të gjykojë me drejtësi çështjet që kanë njerëzit mes tyre, nëse ai nuk mund t'i kthejë të drejtën të dhunuarit nga padrejtësia e personave të veshur me pushtet e autoritet, fisnikëve e agresorëve të ndryshëm, për shkak të origjinës së tyre ose për shkak të ndonjë rruge që ata kanë gjetur tek gjykatësi, ose kur gjykatësi është i pamundur të gjykojë me drejtësi konfliktin që mund të ndodhë ndërmjet njërit prej njerëzve të thjeshtë e vetë qeveritarit, i cili mund të jetë tiran e mëkatar, atëherë kujt i duhet besuar puna e gjykatësit? Në të vërtetë Aliu mbajti një qëndrim sa të vendosur, aq edhe të fortë, që flamuri i tij i drejtësisë e barazia mes njerëzve të mos kërruseshin kurrë prej asnjë tirani e asnjë mëkatari e mizori që kërkon t'u bëjë padrejtësi të tjerëve me ato që ai ka në dorë, përfshirë edhe ndikimin e qeveritarit e të njeriut autoritar. Aliu vuri në punë mendimin e zemrën e tij që të hapte të dyja kanatet e portës së barazisë në gjykim, në të cilën të hynte kushdo që kishte pësuar padrejtësi nga ana e qeveritarëve dhe pushtetarëve, i bindur se aty do të gjente kënaqësi dhe se aty do të merrte të drejtën e nëpërkëmbur. Në këtë portë çdo njeri duhej të ndiente se me të vërtetë dhe praktikisht para drejtësisë ai është i barabartë me pushtetarët e qeveritarët. Aliu shkon akoma më larg dhe krijon organin që ai e emërtoi "Shikim në padrejtësitë", organ që e kryeson vetë kryetari i shtetit, ku qytetarët e të gjitha shtresave paraqesin ankesat e tyre për padrejtësitë që i janë bërë nga ana e pushtetarëve dhe qeveritarëve. Njerëzit vërshonin te Aliu kur ai ulej të shikonte në padrejtësitë, madje ata paraqiteshin te ai edhe gjatë kohës që ai kishte caktuar për pushim. Në çdo orë Aliu i priste njerëzit fytyrëqeshur, i respektonte, dëgjonte për padrejtësitë që kishin pësuar prej qeveritarëve të tyre dhe menjëherë i çlironte ata nga të gjitha llojet e padrejtësive. Janë të shumtë pushtetarët që pezulloi nga puna, për shkak të padrejtësisë më të vogël, të bërë në dëm të ndonjë njeriu; të shumtë janë edhe pushtetarët që Aliu i kërcënoi se do t'i pezullonte nga puna, për shkak të ndonjë padrejtësie që dikush mund të ishte ankuar te ai; të shumtë janë edhe pushtetarët që Aliu i ka qortuar shumë rëndë për prirjet e manifestuara prej tyre për të qëndruar mbi njerëzit ose për shkak se ndonjë pushtetar kishte dhënë mangët gjërat që atyre u takonin me të drejtë. Më sipër kemi folur për rastin e një

gruaje, Sude binti Am'màreh El-Hemedànije, e cila erdhi të ankohej te Aliu kundër administratorit të sadakave jashtë orarit të caktuar për të shikuar padrejtësitë. Megjithëkëtë, Aliu e priti gruan, i doli asaj përpara me fytyrë të qeshur. E pyeti me butësi e dashamirësi: "Ke ndonjë nevojë?" Gruaja e njoftoi për punën e administratorit të sadakave. Aliu qau dhe tha: "O Zoti im, unë kurrë nuk i kam urdhëruar ata që t'i bëjnë padrejtësi njerëzve Tuaj!" Nxori prej xhepit një fletë letre dhe shkroi: "…Matni e peshoni drejt dhe mos i hani njerëzve sendet e tyre, mos ecni nëpër tokë duke abuzuar! Kur të vijë letra ime, ruaji sendet që ke në dorë derisa të vijë te ti personi që do t'i marrë ato prej teje dhe, përshëndete me selam." Sa herë që Aliut i flisnin për qeveritarë të padrejtë, që tiranizonin njerëzit e që u hanin atyre të drejtat, për qeveritarë që asnjë gjykatës nuk kishte mundur t'i detyronte që të hiqnin dorë nga tirania e nga padrejtësia, ai menjëherë i pezullonte nga detyra, i largonte dhe i kthente të gjitha padrejtësitë që kishin bërë. Prandaj, sa herë i përmendeshin të tillë pushtetarë e qeveritarë, thoshte: "Larg e më larg prej tyre!" Kjo detyrë gjyqësore, në kohën e sundimit të fatimive në Egjipt u njoh me emrin "Autoriteti i padrejtësive" dhe gjykatësi i këtij autoriteti u thirr "Gjykatësi i padrejtësive". Në shumë raste, vetë kalifi fatimi kryente detyrën e këtij gjykatësi. Në gjykimin e Aliut shkaqet e përgjithshme të drejtësisë lidheshin ngushtë e në mënyrë të përsosur me shkaqet e mëshirës. Aliu i parakaloi gjykatësit e ditur kur pohoi atë që sot e quajmë e "Drejta e Përgjithshme" dhe që është nga punët e veçanta të Prokurorisë së Përgjithshme. Në gjykimin e Aliut përfshihet kujdesi për idenë e drejtësisë ndërmjet njerëzve e të idesë së barazisë mes njerëzve, në atë shkallë që e lartëson dinjitetin e njeriut dhe i shenjtëron të drejtat e tij për të dyja palët konfliktuale. Gjithashtu, në gjykimin e Aliut gjendet fakti që i bën njerëzit të jenë të vëmendshëm ndaj detyrave që ata kanë ndaj shoqërisë, si një unitet në të cilin individët e saj janë të lidhur me ligje të përgjithshme e me një respekt të ndërsjellë, pasi problemi ka të bëjë me vetë shoqërinë e jo vetëm me individët kundërshtarë. Për të konsoliduar këto ligje dhe kujdesi për ta parë shoqërinë si një unitet, pjesëtarët e së cilës bashkëpunojnë në mënyrë të ndërsjellë dhe janë të barabartë në të drejta e në detyra, Aliu e vuri gjykimin e tij mbi ato baza që sot e mbështesin gjyqësorin e tyre popujt e qytetëruar. Një natë Aliu dëgjoi zërin e një njeriu që kërkonte ndihmë kundër dikujt që i ishte bërë padrejtësi dhe i thotë: "Të erdhi ndihma?!" Më pas Aliu pa një burrë që kishte kapur dhe po shtrëngonte me forcë një

burrë tjetër, por, kur Aliu doli para tij, burri e lëshoi atë që kishte kapur dhe tha: "O prijës i besimtarëve, unë i shita një rrobë këtij njeriu për nëntë dirhem, por ky më dha dirhemë të zhvlerësuar dhe, kur unë i kërkova kompensimin, ky jo vetëm që refuzoi, por edhe më shau e më goditi me shuplakë, duke më shkaktuar dhembje e duke më lënë shenjë në faqe."
Aliu i tha blerësit: "Këmbeja dirhemët!"
Pastaj u kthye nga pretenduesi e i tha: "Ku e ke argumentin që të ka shkaktuar shenjë?"
Kur ai i parashtroi argumentin, Aliu i tha atij që e kishte goditur me shuplakë: "Ulu këtu!"
Thirri të rrahurin dhe i tha: "Merri hakun!"
Por ai tha: "Tani unë e kam falur për atë që më bëri."
Aliu nuk këmbënguli që edhe i rrahuri t'i shkaktonte plagë agresorit të tij dhe natyrisht që e fali. Falja ishte rruga që djali i Ebù Tàlibit i kishte vënë detyrë vetes, vetëkuptohet, në kufijtë e saj, prandaj urdhëron njerëzit të falin dhe e gëzoi fakti kur pretenduesi e fali sulmuesin. Megjithëkëtë, mendja e ndritur e Aliut bën të qartë se ka të drejta të përgjithshme, të cilat detyrimisht janë domosdoshmëri të ruhen. Gjithashtu, ishte në metodën e punës së tij që të dënonte mëkatarin, agresorin e rrëmbyesin. Në radhë të parë Aliu dënonte për të ruajtur marrëdhëniet e shëndosha ndërmjet anëtarëve të shoqërisë dhe në radhë të dytë për të hequr mendimin se të drejtat mund të nëpërkëmben. Padyshim që, gjatë atyre minutave, nuk ka mbetur jashtë mendjes së Aliut se atje e këtu ka të fuqishëm nga të gjitha llojet, të cilët sulmojnë, rrëmbejnë e mëkatojnë. Të dhunuarit nga padrejtësitë nuk kanë mundësi të ngrenë padi kundër tyre, për shkak të frikës që kanë në zemër nga dhuna që ushtrohet mbi ta, ose edhe për shkaqe të tjera. Por a mund të nëpërkëmben të drejtat e të pafuqishmëve në këtë mënyrë? Kush do të mbajë përgjegjësi për mbrojtjen e këtyre të dhunuarve nga padrejtësitë, edhe në rastet kur ata nuk ngrenë padi në gjyq? Kush do të marrë në dorë ruajtjen e të drejtave të tyre në një gjendje të tillë dhe të bëjë që ata të kenë siguri në zemrat e veta se jetojnë në një shoqëri në të cilën njerëzit janë të barabartë e pa asnjë dallim mes tyre? Dikush mund të kryejë një faj, një rrëmbyes mund të vrasë dikë që s'ka as të afërm e as trashëgimtar e askush të mos kërkojë drejtësi për vrasjen e tij, por a mund të nëpërkëmbet te Allahu e drejta e këtij personi, jeta e të cilit është detyrë të ruhet gjatë gjithë jetës së tij? Kështu i hapi rrugë Aliu të sulmuarit, kështu ndaloi edhe rrahësin agresor dhe i hapi rrugë edhe këtij me faljen prej të rrahurit, por ai e godet atë

me dorën e tij nëntë herë dhe i thotë: "Kjo është e drejta e pushtetit!" Këtu shikojmë se Aliu, për të ruajtur të drejtat e përgjithshme, rreh një agresor të cilin e kishte falur armiku i tij, në një vend tjetër e shikojmë që ai të anulojë vendimin për ekzekutimin e një prostitute, që kishte pohuar veprimin që kishte bërë, duke vëzhguar në kushtin konkret dhe duke u përqendruar në domosdoshmërinë që e kishte shtyrë atë në atë mëkat të rëndë. Gjithashtu, njoftimet tregojnë se gjykimi te Aliu është drejtësi e mëshirë, dhënie e plotë e së drejtës dhe gjykim logjik i bazuar në të kuptuarit e dokumenteve, mbështetur mbi diturinë. Gjykimi i tij nuk është thjesht një ligj i thatë, që nuk gjykon me dorën në zemër dhe njerëzit nuk i trajton si objektet e ngurta të natyrës, thjesht si numra. Ky njoftim transmetohet prej El-Bejhekij'jit në "Sunenin" e tij dhe ai tregon: "Në kohën kur halife ishte Ymer bin El-Khat'tàabi sollën para tij një grua, të cilën etja e kishte çuar të kërkojë ujë te një bari. Bariu i kishte kërkuar asaj që ajo të dorëzonte veten te ai, ndryshe nuk do t'i jepte të pinte. Në një gjendje të tillë gruaja pranoi. Ymeri e shtroi për konsultë zbatimin e ligjit për ekzekutimin e kësaj gruaje me gjuajtje me gur, por Aliu tha: "Kjo ka qenë e detyruar, prandaj mendoj të lihet e lirë". Ymeri veproi sipas mendimit të Aliut. Kjo pikëpamje e Aliut është pikërisht "Teoria e domosdoshmërisë", që gjendet edhe në ligjin penal modern. Është një teori që ligjeve e dispozitave të dala prej saj i jep karakter njerëzor dhe që është larg nga butësia. Prej punëve të Aliut, për të bërë njerëzit të barabartë para çdo ligji e për të kapur të dyshuarit për veprimin që kanë bërë dhe pastaj për të bërë të qëndrueshme teorinë e së drejtës së përgjithshme, Aliu futi në aparatin shtetëror një institucion të ri e të veçantë, i cili do të ishte sy për ligjin dhe ndihmë për gjykatësin. Ai futi institucionin e policisë, institucion të cilin emevitë dhe më pas ab'bàsitë e shndërruan në një vegël për hakmarrje, që e drejtonin vetë me duart e tyre, fshehtas e hapur kundër armiqve të tyre të pafajshëm, ndërsa ajo që njihej para Aliut në lidhje me këtë çështje, reduktohej në një sistem përgjimi të shpikur prej Ymer bin El-Khat'tàbit dhe që konsistonte në inspektimet e natës në kërkim të personave të dyshuar. Aliu, si njeri i mëshirshëm, kërkonte trajtim të mirë edhe për të dënuarit me burgim, në bazë të dispozitave ligjore; Aliu është i pari që vendosi që të burgosurit të kenë ushqim e veshje të mjaftueshme dimër e verë. Nëse ndonjëri prej të burgosurve kishte pasuri, ai lejonte shpenzimin prej pasurisë që ai kishte. Nëse i burgosuri nuk kishte pasuri, atëherë Aliu shpenzonte për këtë të burgosur prej "Shtëpisë së pasurisë" së ym'metit. Përveç kësaj,

Aliu vendosi që të burgosurit të dalin jashtë qelive të burgut me kohë të caktuar dhe asnjë prej të tyre të mos mbetet gjithë ditën nën poshtërimin e mungesës së lirisë. Në ditët e sotme shpenzim për të burgosurit nga ana e pushtetit e gjejmë si një punë të zakonshme, sepse jemi mësuar me ketë veprim që nga koha e Revolucionit francez. Ne kemi mësuar se si i kanë trajtuar të burgosurit emevitë apo ab'bàsitë pas Aliut, si i rrihnin të burgosurit, si i poshtëronin, si i mbanin të lidhur me pranga, si i mundonin dhe si i linin pa ngrënë e të zhveshur gjatë kohës së sundimit të shtetit udejdit në Egjipt apo gjatë shekujve të mesjetës në Evropë. Gjithashtu, kemi mësuar se në ç'gjendje ishin burgjet e asaj kohe kur "ai që ishte brenda quhej i humbur dhe ai që ishte jashtë quhej i lindur". Nga të gjitha këto fakte kuptojmë vlerën e madhe të punës së Aliut në këtë drejtim, por në të njëjtën kohë kuptojmë edhe mëshirën e madhe që ai kishte në zemër. Fakt për këtë argument është transmetimi që kemi prej El-Mukrizij'jit, kur ai përshkruan burgjet dhe të burgosurit e kohës së tij, në shekullin e pesëmbëdhjetë dhe ai thotë: "Tani burgu është institucioni ku futen shumë vetë në një vend tepër të ngushtë. Të burgosurit i torturon vapa në verë dhe të ftohtët në dimër. Nën shoqërimin e rojeve ata nxirren nëpër rrugë të mbërthyer me hekura dhe thërrasin me zë të lartë nga uria. Sadakatë që japin njerëzit për të burgosurit i merr drejtuesi i burgut dhe ndihmësit e pushtetarit. Megjithëkëtë, të burgosurit vihen të kryejnë gërmime apo të punojnë në ndërtim ose në punë të tjera të rënda, ndërsa rojet, pas përfundimit të punës, i shtyjnë që t'i kthejnë në burg gjithnjë të rënduar nga prangat dhe pa i dhënë asgjë të hanë!" Aliu e parakaloi njeriun e kohëve të reja edhe në krijimin e katër nëpunësive themelore në gjyqësorin, të cilat mundësojnë drejtësi në gjykim dhe bëjnë që njerëzit të ndihen të siguruar se të gjithë janë të barabartë para gjykatësit. Katër nëpunësitë janë: 1. Ndarja e gjyqësorit nga pushtetet e tjera; 2. Ekspertiza në gjykim; 3. Administrimi i padrejtësive, që në të fakt është një këshill konsultativ, nëpunësi që në themel e në qëllim janë unikë, edhe pse kanë emërtime të ndryshme. Në ditën e sotme ti ke mundësi të ngresh padi gjyqësore kundër shtetit edhe para një gjykatësi të zakonshëm, ke mundësi të kërkosh mbështetjen e këshillit konsultativ, i cili mund të marrë vendim në favorin tënd dhe kundër vetë shtetit, kurse njeriu i kohës së vjetër, kurrë nuk ka pasur mundësi e të drejtë të ngrejë padi kundër sundimtarit e kundër pushtetarit para ndonjë gjykatësi të zakonshëm. Gjendja vazhdoi të mbetej e tillë derisa Aliu ngriti organin e "Administrimit të padrejtësive", i cili ka autoritetin të gjykojë deri përfaqësuesin krye-

sor të pushtetit dhe, nëpunësia e katërt ishte: Prokuroria e Përgjithshme. Gjithashtu Aliu e parakaloi njeriun e kohëve moderne edhe me "Teorinë e domosdoshmërisë", mbi të cilën bazohen të gjitha ligjet penale moderne, ashtu siç e parakaloi atë edhe me konceptin e "sigurimit ekonomik", që është bërë shpëtues për gjykatësin, që ai të mos shtyhet të futet në rrugën e ryshfetit. Aliu vuri në funksionim edhe organin e policisë, që ajo të jetë ndihmëse për gjykatësin dhe për vënien e njerëzve në rresht para ligjit. Këto ishin disa nga çështjet që kishin të bënin me barazinë në gjykim. Tani le të flasim për barazinë në taksat dhe pastaj për barazinë në nëpunësitë. Taksat, paratë ose mallrat, që pushtuesi detyron të pushtuarin, ose sundimtari të sunduarin, ose njëra klasë e caktuar njerëzish mbi një klasë tjetër, ose taksat që ligji detyron mbi komunitetin, që të gjitha merren me forcë, ose me një mënyrë paqësore të ngjashme me forcën, ose ato merren si një detyrim, pa të cilin shoqëria nuk mund të ecë në rrugë të drejtë. Të gjitha taksat kanë qenë një problem kryesor gjatë gjithë historisë. Për taksat janë kryer pushtime e për shkak të taksave janë bërë padrejtësi, gjithashtu për shkak të taksave janë bërë edhe kryengritje e revolucione. Problemi i taksave ka qenë dhe është problemi kryesor pas të cilit maskohen të gjitha problemet e tjera, për faktin se taksat janë ngushtësisht të lidhura me gjendjen ekonomike të individëve dhe të komuniteteve. Njerëzit e mëparshëm, kaldeasit, ashurët e hithët kanë bërë luftëra pas luftërash, kanë shkatërruar veten dhe popujt e pushtuar prej tyre. Ata e kalonin jetën mes betejës së tashme, kujtimit të betejës së kaluar dhe përgatitjes për betejën vijuese. Ata dhe fqinjët e tyre, për asnjë orë nuk ishin të qetë, derisa të siguroheshin se do të merrnin taksat që kishin vënë mbi atë popull që kishin pushtuar ose atë qytet që kishin shtënë në dorë pas një rrethimi të gjatë e të ashpër, që mund të kishte vazhduar me muaj e vite. Nëse ti shikon se këtu apo atje kanë shpërthyer kryengritje e revolucione, dije mirë se ato kanë si prapavijë ashpërsinë e shtetit në vjeljen e taksave; gjithashtu, kur shikon se popujt e pushtuar kanë prirje afrimi ndaj qeverisë së pushtuesit dhe dëshirë për këtë qeveri, përsëri dije mirë se ky pushtues i ka lehtësuar ose i ka hequr atij vendi taksat. Edhe grekët e vjetër, romakët, ata që erdhën pas tyre me thirrjen për krishtianizmin e Islamin, pushtimet e tyre i filluan në emër të fesë dhe pastaj u shndërruan në sundues që impononinmbi njerëzit taksa nën emra të shumta e në forma nga më të ndryshmet, por që në thelb ishin një dhe nuk ishin as më shumë e as më pak se njëra prej llojeve të taksave.

Kushdo që ka sado pak njohuri nga historia, ka mësuar për taksat që njerëzit e kishës detyronin njerëzit herë nën emrin ndërtim të kishave e manastireve, herë nën emrin e ndërmjetësimit të shenjtorëve, herë tjetër nën emrin e vakëfëve ose nën emrin e lutjes për shpirtrat e të gjallëve e të vdekurve, ose për të hequr dorë nga kënaqësitë e kësaj bote dhe për të merituar mirësitë e parajsës në botën e ardhshme. Gjithashtu, kushdo, që ka fare pak njohuri nga historia, ka mësuar për taksat që sundimtarët myslimanë kanë vënë mbi njerëzit herë nën emrin e taksës mbi tokën, haraçit, herë nën emrin e "xhizjes" taksa për kokë, që i paguan jo myslimani shtetit islam kundrejt sigurimit të jetës, pasurisë dhe jetës së tij, herë nën emrin e pasurisë së mbledhur nga burimet tokësore, herë nën emrin e të dhjetave apo të llojeve të tjera të taksave, të cilat pavarësisht nga emrat e ndryshëm, që të gjitha janë taksa. Nuk është objekt i studimit tonë të pohojmë se taksat kanë qenë problemi kryesor në tërësinë e problemeve të shoqërisë kristiane e të asaj islame, ashtu siç ishin problem kryesor edhe në shoqëritë e mëparshme. Prej argumenteve të thjeshta e më të afërta për këtë problem është edhe fakti se "Perandoria kristiane" në Perëndim ishte e kënaqur ndaj atyre që nuk përqafonin shkollën e tyre të besimit kur ata paguanin taksa "të arsyeshme". Gjithashtu, është fakt se shumë prej mbretërve emevitë dhe guvernatorët e tyre refuzonin të hiqnin "Taksën e xhizjes" prej popujve jo arabë kur ata pranonin Islamin, fakt që ishte në kundërshtim të hapur me vetë rregullat e Islamit, madje ata shkuan edhe më larg se kaq, atëherë kur mbledhja e taksave u bë baza mbi të cilën ndërtohej shteti i tyre. Ja një shembull: Xherr'ràh El-Hakemij'ji, që ishte guvernatori i emevive në Horasan, i shkruante kalifit se ai ishte i frikësuar nga shpejtësia me të cilën njerëzit po përqafonin Islamin dhe për pasojë atyre duhej t'u hiqej "Taksën e xhizjes". Në këtë kuadër ai theksonte se preferonte që ata të mbeteshin në fenë e tyre të adhurimit të zjarrit dhe të vazhdonin të paguanin "Taksën e xhizjes". Qëndrim të njëjtë gjejmë të ketë mbajtur edhe Udej bin Ertahu, guvernator i kalifit Abdul Azijz në Irak, i cili, në letrën drejtuar kalifit të i tij, i thotë: "Njerëzit po hyjnë me shumicë në Islam, madje aq shumë, sa unë kam frikë se do të pakësohet taksa e haraçit." Po i sjellim këta shembuj për të vërtetuar rëndësinë e madhe që kishin taksat gjatë historisë së të gjithë popujve dhe, ishte ky fakt që i bëri ideologët e Revolucionit francez të trajtojnë problemin e taksave me shpejtësi, duke i parë taksat si njërin ndër problemet që duheshin zgjidhur sa më parë për të pasur barazi mes njerëzve. Të mos harrojmë se mos barazia në taksat ishte ndër lëvizjet kryesore për të drejtat në Revolucionin e madh.

Barazinë mes njerëzve kemi mundësi ta nxjerrim edhe prej rrugës së drejtë të Aliut e prej parimit të përgjithshëm të barazisë, me cilësinë e këtij parimi si pjesë e së tërës dhe si një degë prej origjinës. Njerëzit, duke qenë të barabartë në të drejta e në detyra, janë të barabartë edhe në taksat; gjithashtu, popullimi i tokës dhe taksa për tokën, haraçi, duhet të jenë prej shqetësimeve kryesore të guvernatorit. Në kushtetutën e tij Aliu thotë: "Kontrolloje çështjen e taksës mbi tokën në atë mënyrë që është në të mirë të atyre që e punojnë atë. Në këndvështrimin tënd popullimi i tokës të qëndrojë më lart se mbledhja e taksës për tokën, sepse mbledhja e taksës për tokën mund të arrihet vetëm nëpërmjet popullimit të tokës dhe, ai që kërkon taksën për tokën, pa bërë më parë popullimin e saj, ka shkretuar vendin dhe ka shkatërruar edhe njerëzit." Barazia e njerëzve në këtë taksë është fare e thjeshtë dhe shumë e lehtë. Ai që e bën mbledhjen e taksave peng të popullimit të tokës dhe që i jep përparësi mirëqenies së njerëzve e lehtësimit të punëve të tyre, duke zbatuar barazinë në mbledhjen e kësaj take, në të vërtetë ka vënë një bazë të shëndoshë edhe për shpërndarjen e përfitimit nga taksat në mënyrë të barabartë. Pikërisht, për të gjitha, këto djali i Ebù Tàlibit porosit që barazia në taksa të jetë sa më e plotë e sa më e mirë, sepse njerëzit janë të barabartë në taksat vetëm nën veprimin e ligjit. Megjithatë, disa mund të përdorin marifete të shumta për të dhënë sa më pak edhe kur detyrohen të paguajnë taksat, ndërsa ligji ka vënë shenjën e barazimit mes njerëzve. Ndodh që njerëzit nuk kanë mundësi të paguajnë, për shkak të prodhimit të pakët, ose për shkak se me prodhimin e realizuar ata nuk plotësojnë dot nevojat e tyre të domosdoshme. Në të tilla raste, djali i Ebù Tàlibit, siç e pamë më sipër, e bën vjeljen e taksës së tokës lehtësi për njerëzit dhe nuk kërkon zbatimin e ligjit në mënyrë të ngurtë. Në kushtetutën e Aliut shteti ka detyrë të mbledhë taksën e tokës, por për mbledhjen e kësaj takse ka edhe dispozita të veçanta, të bazuara mbi popullimin e tokës, përmirësimin e gjendjes së tyre ekonomike, me kusht që taksa e marrë të jetë nga teprica e prodhimit dhe jo të merret nga buka e gojës së njerëzve të uritur. Gjithashtu, Aliu kërkon që vjelja e taksave të bëhet një dhënie e vullnetshme nga ana e popullit që është në gjendje të mirë për të dhënë dhe kurrë të mos jetë rrëmbim nga ana e shtetit prej atij që ka më shumë nevojë për atë. Aliu, duke ndjekur problemin e mësipërm, thotë: "Nëse ata ankohen se taksa për tokën i rëndon shumë, ose ankohen se ka pasur sëmundje, ose ankohen për mungesë uji për të pirë ose toka është përmbytur nga shirat, ose ankohen se nga thatësira e madhe toka është tharë, atëherë lehtësoi ata.

Për më tepër, ty nuk të rëndon asgjë duke i lehtësuar atyre bukën e gojës." Më pas Aliu, në urdhrin e tij shton se taksat të merren vetëm prej atyre që janë në gjendje të mirë dhe t'i hiqen atyre që nuk kanë mundësi t'i paguajnë. Të punohet për përmirësimin e gjendjes së tyre dhe të mos veprohet me atë mënyrë që e vështirëson gjendjen e tyre. Guvernatorët nga fisi i emevive, gjatë kohës së sundimit të Osmanit i tmerronin njerëzit me çështjen e taksës për tokën, duke shitur tokat e tyre, duke i shembur shtëpitë dhe duke i rrahur ata për të marrë prej tyre taksat. Aliu mendon se rregulli për vjeljen e kësaj takse është e kundërta e veprimit të këtyre njerëzve, prandaj për problemin e taksës për tokën ai u thotë guvernatorëve të tij: "Për taksën e tokës kurrë të mos bëni që njerëzit të shesin rrobën e dimrit e të verës, as ushqimin që hanë, as kafshët e punës, kurrë të mos rrihni asnjë njeri për një dirhem, mos i lidh atij këmbët për t'i kërkuar një dirhem dhe mos shit ndonjë plaçkë të tyre për taksën e tokës, pasi puna jonë është që ta marrim me dëshirë." Vetëm me këtë mënyrë njerëzit janë të barabartë në pagimin e taksave, pasi në kushtetutën e Aliut theksohet qartë se taksat merren vetëm prej atyre që janë në gjendje të paguajnë dhe jo prej nevojtarit. Gjithashtu, në kushtetutën e tij theksohet se vjelja e taksave, në radhë të parë, ka si qëllim popullimin e tokës, të jepen me kënaqësinë e atyre që e punojnë tokën, duke qenë të bindur se taksat shkojnë për përmirësimin e gjendjes së vetë atyre që i paguajnë dhe të shtetit të tyre. Kjo pikëpamje është rrjedhojë e koncepteve të përgjithshme aleviane në lidhje me shtetin e qeverinë, detyrimin që duhet të plotësohet në rrugën e dashurisë së ndërsjellë e të bashkëpunimit mes qeverisësit e të qeverisurit. Ky rregull, në fakt, është baza mbi të cilën qëndron mbarëvajtja e shoqërisë, sepse sundimtari nuk ka detyrë tjetër përveç asaj të shërbimit ndaj masës dhe se vetëm masa ka të drejtën e vënies së tij në postin e sunduesit ose edhe të heqjes së tij prej atij posti. Në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit njerëzit janë të barabartë edhe në nëpunësitë e në pjesëtimin e sendeve. Ne kemi parë se si Aliu e hodhi poshtë idenë për të referuar atë gjë, me të cilën njerëzit mendonin se janë model. Kemi parë se si ai vuri gardhin para dëshirave të fisnikëve e njerëzve me autoritet, që synonin poste për të cilat ata nuk i kishin aftësitë dhe dituritë e kërkuara, por vendosi që atë post ta zinin vetëm personat që kishin aftësi e dije për të punuar në postin e emëruar. Gjithashtu, në kushtetutën e Aliut shikojmë se çështja e aftësisë ishte matësi i parë dhe i fundit në dhënien e nëpunësive publike për kandidatët që i paraqiteshin për të zënë poste. Ai

filloi me vetë hilafetin, me cilësinë e saj si nëpunësia më e madhe, prandaj kundërshtoi mendimin e gjithë njerëzve të kohës së tij, të cilët ia njihnin të drejtën për të qenë kalif vetëm emigrantëve edhe ensarët sahabë të Profetit ose për të afërmit e tij në gjak, duke menduar se kështu madhërohej rëndësia e kësaj detyre tepër të rëndësishme. Aliu ishte i vetmi që e kundërshtoi mendimin e të gjithëve, qëkur formuloi, në lidhje me postin e halifit, mendimin e tij. Është ky formulim që na bën thirrje të rishikojmë në faqet e historisë çdo gjë të nxirë të mendimeve të tij, në lidhje me këtë post(1) qëkur thotë: "Sa çudi! A mund të jetë hilafeti me shoqëri e me afërsi?!" Por nëse hilafeti nuk do të lihej në dorën e sahabave e të afërmve, atëherë në dorën e kujt duhet lënë? Në të gjitha mendimet, me të cilat do të ballafaqohesh për të marrë përgjigjen e kësaj pyetjeje, patjetër që nuk do të gjesh përgjigje më logjike e më të pranueshme se kjo detyrë është sipas aftësisë dhe aftësia detyrimisht përfshin edhe diturinë. Në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit kjo është rruga e vetme për marrjen e këtij pushteti kaq të rëndësishëm.

(1) Nuk ka dyshim se dhembja që ndiejnë shij'at për shkak të vuajtjeve me të cilat u përball Aliu, i ka bërë disa prej tyre që të vënë në gojën e tij fjalë të cilat ti i përfytyron të dhembshme e që shprehin mungesën e durimit, kur disa prej sahabëve të Profetit kundërshtuan që ai të marrë postin e halifit. Në tërësinë e tyre ato fjalë janë shumë larg prej psikologjisë së Aliut, prej rrugës së tij të përgjithshme dhe prej qëndrimeve të tij të ndryshme e të shumta që shprehin fuqishëm personalitetin e tij, i cili e kundërshton mungesën e durimit që shihet në fjalët që i adresohen atij. Më sipër kemi parë disa prej qëndrimeve të tij.

Në kapitujt vijues do të shikojmë se njerëzit patën mendime të ndryshme për çështjen e Osmanit, para e pas vdekjes së tij. Për pasojë u ndanë në dy grupe: njëri grup mendonte: Osmani ishte shok i ngushtë i të Dërguarit dhe i afërm i tij, ishte nga të parët që kishte pranuar Islamin dhe gëzonte një pozitë të nderuar te kurejshët. Të gjitha këto karakteristika e bënin detyrë që të ndalohej zemërimi i masës ndaj tij, pavarësisht nga veshjet që pati politika e tij, pavarësisht nga veprimet e këqija të guvernatorëve të tij dhe pavarësisht nga qëndrimet që mbajtën ndihmësit e këshilltarët e tij ndaj gjakut të njerëzve e ndaj pasurisë e gjendjes së tyre. Në krye të kësaj pjese qëndronin pjesëtarët e fisit emevi, si dhe një numër i madh i

njerëzve me autoritet në popull, përfshirë edhe kryetarët e fiseve, kabileve. Pjesa tjetër mendonte: fakti që Osmani ishte sahab i të Dërguarit, i afërm i tij apo që ishte ndër të parët që kishte pranuar Islamin, si dhe pozita që ai kishte te kurejshët, nuk ishin prej atyre karakteristikave që e bënin të detyrueshme ngjitjen e tij deri në këtë post. Gjithashtu, ata nuk mund të jenë shkak për të ndaluar zemërimin e banorëve të krahinave të vendit, kur politika e tij pësoi veshjet, që u thanë më sipër, për shkak të veprimeve të këqija të ndihmësve e të këshilltarëve të tij. Kjo pjesë mendonte se vetëm aftësia është bazë e kusht i domosdoshëm për postin e hilafetit; gjithashtu, ky grup shprehej se për atë që merr në dorë punën e drejtimit të hilafetit konsiderohet aftësi kur ai punon për ngritjen e nivelit ekonomik të masës së njerëzve dhe për largimin e të gjitha mashtrimeve e padrejtësive që rëndojnë mbi njerëzit. Në krye të kësaj pjese ishte Ali bin Ebù Tàlibi me nxënësit e tij, si dhe përkrahësit e tij, siç ishin Ebù Dherr El-Gaf'fàriu, Am'màr bin Jàsir, Bilal Habeshiu, Selman Farisiu e të tjerë. Aliu e përmblidhte qëndrimin e tij dhe qëndrimin e njerëzve ndaj ardhmërisë së Osmanit me këto fjalë: "Ai zgjodhi për vete, por zgjodhi më të këqijtë. Ata të fisit beni umej'jeh, mbështetur mbi krahët e tij, hëngrën pasurinë e Allahut, ashtu siç ha deveja barin e pranverës." Në rrugën e drejtë të Aliut, për të gjitha gjërat ecet me ato që ka vendosur Allahu, por të shprehura me gjuhën e robve të Tij: "Zemrat e shtetasve janë depo e bariut të tyre."

Edhe guvernatorët ndaj postit të kreut të territorit që administron kanë të njëjtën vlerësim siç ka kalifi ndaj hilafetit. Kalifi përzgjedh guvernatorët, jo sipas ndonjë prirjeje personale apo sipas dëshirës, as për faktin se janë pinjollë të njerëzve të dëgjuar apo të aristokracisë, as për atë lloj lavdie të të parëve, pas së cilës ata mbrohen, as për shkak të pasurisë që kanë e as se janë ndër të parët që kanë përqafuar islamin, në të kundërt ai i përzgjedh ata vetëm pasi i ka testuar në zemrat e njerëzve dhe e di se ata janë të gatshëm të shërbejnë e jo t'u shërbehet dhe se ata shikojnë punën e përpjekjet e njerëzve si një detyrë të shenjtë. Gjithashtu, kalifi është i sigurt se guvernatorët e tij janë prej atyre që nuk pranojnë ryshfet, nuk grabisin, nuk mëkatojnë, nuk bëjnë padrejtësi dhe nuk mbajnë pranë vetes ndihmës të padrejtë. Do të zgjatej shumë fjala nëse do të përmendnim urdhrat e përgjithshme të Aliut në lidhje me përzgjedhjen e guvernatorëve. Të gjitha urdhrat e tij, në lidhje me këtë çështje, përmblidhen vetëm në faktin se guvernatorët duhet të ishin njerëz me aftësi dhe dituri. Aftësia e dituria është rruga e vetme mbi të cilën ata kanë detyrë të ecin.

Aftësia e guvernatorëve është që ata të jenë "Arkëtarët e pasurive të njerëzve" dhe të mos kenë veprime të mëparshme për "Bashkëpunim me ata që bëjnë padrejtësi". Mbi këto parime Aliu pezulloi të gjithë guvernatorët e emëruar prej Osmanit dhe në vend të tyre emëroi ata persona që ai i njihte se ishin njerëz të mëshirshëm, të drejtë, besnikë dhe që flisnin vetëm të vërtetën, pavarësisht se ku kishte lindur e pavarësisht se biri i kujt ishte. Edhe qëndrimi që mbante Aliu për përzgjedhjen e gjykatësve ishte i njëjtë me qëndrimin që ai mbante për përzgjedhjen e pushtetarëve e të guvernatorëve. Kemi folur gjatë rreth mënyrës së tij në përzgjedhjen e njerëzve për të tilla nëpunësi, por kemi treguar edhe kushtet që ata duhej të plotësonin. Ja se ç'thotë Aliu për postet në ushtri: "Prej ushtarëve tuaj vendos në komandë atë që ka më shumë përgatitje ushtarake, atë që ka zemrën më të pastër, atë që është më i butë, atë që nuk zemërohet shpejt, që pranon justifikimin, që ka mëshirë për njerëzit e pafuqishëm e për ta që s'kanë përkrahje, atë që i rri mbi kokë(1) të fuqishmëve dhe atë që nuk preferon dhunën."

1) I shtrëngon ata e i qëndron atyre mbi kokë, që ata të heqin dorë nga padrejtësia ndaj të pafuqishmëve.

Në dorën e Aliut kaluan të gjitha privilegjet e të mëdhenjve e të aristokratëve. Në kushtetutën e tij, të gjithë njerëzit u bënë të barabartë para posteve të larta. Me këtë barazi u shua ylli i "dyerve të mëdha", sepse mjeti i garimit, kur njerëzit janë të barabartë në të drejta, është vetëm aftësia e kualifikimi, por kualifikimi është një proces në rritje. Historikisht, për fisnikët, ka qenë e vështirë të bëjnë më shumë se disa hapa të pakta në këtë rrugë, pa folur për një rrugë të gjatë në këtë proces në ngjitje të vijueshme. Përsa i përket barazisë në nëpunësitë e tjera, çështja në të tilla nëpunësi është më e lehtë: punëmirit, kushdo qoftë ai, jepi aq sa të mira ka bërë, gjithashtu edhe punëkeqin, kushdo qoftë ai, dënoje aq sa është masa e së keqes së punës së tij, por punëmiri e punëkeqi nuk janë të barabartë. Punëmirin vëre të drejtojë, kurse punëkeqin ndaloje të zërë nëpunësi drejtuese. Në besëlënien, dërguar disa guvernatorëve të tij, Aliu thotë: "Në asnjë mënyrë të mos jenë te ti në pozitë të barabartë punëmiri e punëkeqi, sepse në një qëndrim të tillë ka pakësim në vlerësimin e punëmirëve për punën e tyre të mirë dhe një nxitje për punëkëqijtë, që të shtyhen në punë të këqija, prandaj secilin prej tyre ngarkoje me atë punë që ai ka ngarkuar veten e tij."

Shiko edhe në këtë fjalë të qartë të Aliut, se cilit i duhet besuar nëpunësia, e çdo lloji qoftë ajo: "Dhe përzgjedhja jote ndër ata – ka qëllim ata që kërkojnë nëpunësitë – të mos jetë e bazuar në aftësinë tënde personale për njohjen e brendësive të punëve nga pamja e tyre e jashtme, as nga befasimi yt e as nga mendimi i mirë që ti ke për atë person, pasi autoritetet kanë detyrë t'i njohin njerëzit vetëm në sajë të punëve që ata bëjnë dhe pas sakrificës e besnikërisë nuk ka asgjë tjetër. Megjithëkëtë ti përzgjidh me atë kriter që kanë përzgjedhur njerëzit e mirë para teje: të mbështetësh më të mirin prej tyre, atë që ka ndikim në masat e popullit dhe atë që është më i njohur për besnikëri!" Aliu urdhëron që përzgjedhja e nëpunësve të mos bëhet sipas prirjes personale të qeveritarit dhe as sipas aftësisë që ka qeveritari për të parë në brendësi të punëve apo sipas vlerësimit të tij personal, sepse kërkuesit e nëpunësive, në të tilla raste mund të hiqen e mund të pretendojnë se janë besnikë e të aftë. Detyra e qeveritarit është të shikojë se cili prej tyre shërben më mirë dhe cili është më besnik ndaj detyrës që do t'i ngarkohet. Kriteri i vetëm në gjithë këtë është që të shikohet mirë nëse njerëzit janë të kënaqur prej tyre, të kontrollohet nëse njerëzit janë të kënaqur me aftësinë e këtyre nëpunësve, me drejtësinë e tyre dhe me aktivitetin e tyre në punë. Aliu vërsulet me ashpërsi mbi ata që mendojnë se shkallët që të çojnë në nëpunësi janë vetëm zotësia e prejardhja dhe gjëra të tjera që kanë lidhje me këto të dyja. Pastaj i përshkruan me këtë shprehje të shkurtër: "Ata kanë tejkaluar pikëpamjen e tyre dhe mbështeten në zotësinë e tyre." Çdo nëpunësi Aliu i thoshte: "Nëse ti je i drejtë, ne të shpërblejmë dhe nëse ti je gënjeshtar, ne të dënojmë.", kurse të gjithë njerëzve Aliu u thotë: "Sikur t'ia besonit punën atij që është për atë punë – ka qëllim ata që janë të aftë e të ditur – me të vërtetë ia kini besuar." Në Dokumentin e të Drejtave të Njeriut, me të cilin u drejtua Revolucioni i madh francez thuhet se njerëzit "lindin të lirë e vazhdojnë të jenë të lirë dhe të barabartë në të drejtat", por edhe në kushtetutën e Ali bin Ebù Tàlibit njerëzit janë të tillë.

Dhe tani le të shikojmë Parimin e Dytë të Dokumentit të të Drejtave të Njeriut:

* * *

2 – "Qëllimi më i lartë i çdo shoqërie njerëzore është ruajtja e të drejtave të natyrshme të njeriut. Ato janë të drejta të pashlyeshme, sado që të përparojë koha e sado të vijnë ditët e netët njëra pas tjetrës. Këto të drejta janë: liria, pronësia, siguria e personit ose siguria dhe kundërshtimi i dhunës e i shtypjes."

Për ne është bërë e qartë se shoqëria e Ali bin Ebù Tàlibit nuk ishte shoqëri fisnore, e cila, në traditën e saj, ishte shoqëri barbare, e padrejtë, shoqëri që i trajtonte bijtë e saj me ashpërsi e pa asnjë butësi, me fanatizëm dhe pa ndjenjën e lartë të humanizmit, duke i dhënë privilegje personave të dalluar e duke mos i dhënë të drejta qytetarëve e duke mos vlerësuar punën e tyre. Shoqëria e fiseve – kabileve – mburrjen me fisin e njihte si të drejtë që nuk mund të kundërshtohej dhe i bënte thirrje burrit të mbahej me të madh para djalit të nënës së vet e të tregohej arrogant edhe ndaj babës së tij, me argumentimin se ashtu i thoshte koka ose ashtu ia donte qejfi. Mbi të gjitha, kjo sjellje nxiste ngatërresat, të cilat sjellin shkretimin e vendit, shkatërrimin e njerëzve, zbrazësi në zemra dhe mbulojnë tokën me padrejtësi. Gjithashtu, për ne është bërë e qartë se shoqëria e djalit të Ebù Tàlibit nuk është shoqëri raciste, nuk është shoqëri që i njeh arabit përparësi mbi jo arabin, për shkak të origjinës e të fisit. Shoqëria raciste, në traditën e saj, është shoqëri e mirëfilltë fisnore, është shoqëri e dhunës dhe e padrejtësisë në një territor më të gjerë dhe mbi një numër më të madh njerëzish. Aliu nuk mendonte që t'i jepte ndonjë përparësi pjesëtarëve të fisit Kurejsh mbi një pjesëtar të fisit Temijm ose të fisit Esedij apo të fisit Abesij, Mudijrij apo Rebeij; Aliu nuk mendonte se arabi kishte përparësi ndaj një rumiu ose persiani për shkak të origjinës e të fisit, sepse njeriu, në pikëpamjen e Aliut, është njeri dhe nuk ka asnjë dallim mes tij e mes vëllait të tij njeri, përveçse me atë çka di e me punën që bën. Pra, dija dhe puna janë baza e përparësisë ndërmjet njerëzve, sepse: "Njeriu me më pak vlerë është ai që ka më pak dituri dhe më i ruajtur është ai që punon me diturinë që ka."dhe njeriu më i vlerësuar "Është personi, e sotmja e të cilit është me e mirë se e djeshmja e tij dhe e nesërmja është me mirë se e sotmja e tij." Sipas këtij kriteri njerëzit janë të barabartë, prandaj ata kanë detyrë të lidhen mes tyre me "litarin e pajtimit, të lëvizin e të strehohen nën hijen e këtij pajtimi", sepse "Pajtimi është mirësia që peshon më shumë se çdo çmim dhe është më e qartë se çdo gjë e rëndësishme." Aliu kishte neveri ndaj rrymës që mbështeste sundimin e fisit – kabiles - fanatizmin e racizmin, pasi të gjitha këto propagandojnë shkatërrimin e shoqërisë njerëzore, të asaj shoqërie që jetonte me mirësinë e pajtimit dhe ku njerëzit bashkëpunojnë ndërmjet tyre për të mirën. Në të gjitha rastet e në të gjitha gjendjet, mburrja është mendjemadhësia e djallit dhe qëllimi më i madh i sherrit që vjen prej tij. Themelin e mburrjes nuk e ka vënë tjetërkush përveç djallit. Mburrja është masha

me të cilën kap dora e djallit dhe vendi ku shkel këmba e tij. Prandaj, ajo që i bashkon mburravecët është mendjemadhësia, urrejtja, armiqësia, zemërimi, përvetësimi sa më shumë për vetveten, akaparimi i sendeve dhe krekosja e kotë. Në hytben e njohur me emrin "El-kàsiah" Aliu thotë: "…atë, domethënë djallin, e trullosi krekosja e kotë. Ai u mburr me krijimin e tij se ishte më i lartë se Ademi dhe kapardisej rreth tij me origjinën nga ishte krijuar. Prandaj djalli njihet si prijësi i mburracakëve, i pari i mendjemëdhenjve dhe ai që vuri themelin e fanatizmit." Më pas, duke iu drejtuar njerëzve, Aliu thotë: "Menjëherë shuajeni atë që keni në zemrat tuaja prej zjarrit të fanatizmit dhe urrejtjeve të kohës së injorancës para Islamit, mbështetuni në zhveshjen e mendjemadhësisë nga vetja juaj dhe të mos jeni si ai djali që tregohet mendjemadh ndaj nënës së tij pa pasur asnjë meritë, përveç mburrjes që ka në vetvete dhe armiqësisë e smirës. Kërkoni mbrojtje prej Allahut nga injektimet e mendjemadhësisë, ashtu siç kërkoni ndihmën e Tij edhe prej goditjeve që sjell koha. Bëni kujdes dhe shikoni në dënimet që kanë rënë mbi kombet që kanë jetuar para jush për shkak të punëve të këqija e të urryera dhe kujtojini njëri-tjetrit gjendjen e atyre kombeve kur jeni në gjendje të mirë e në gjendje të keqe." Këtu do të rikthehemi në fjalët e mëparshme të Aliut, të cilat tregojnë me shprehjet më të qarta e në mënyrë absolute unitetin e species njerëzore dhe unitetin e punëve të përbashkëta mes gjithë njerëzve, ashtu siç tregojnë se uniteti në detyra e në të drejta ndërmjet bijve të shoqërisë nuk mund të jetë tjetër veçse një shoqëri njerëzore, pa ngjyrime fisnore – kabilesh – pa fanatizëm e pa racizëm. Aliu ka thënë: "Më pas Allahu bëri që disa njerëz të kenë të drejta mbi disa të tjerë. Këto të drejta Ai i bëri që ato të jenë të barabarta, që bëjnë të detyrueshme njëra-tjetrën dhe që bëhen të qëndrueshme vetëm me njëra-tjetrën." Mbi këtë bazë, shoqëria aleviane është shoqëri humane. Ajo është e tillë si domosdoshmëri dhe jo me pëlqim, pasi detyrat e njerëzve ndaj njerëzve të tjerë janë seri e vazhdueshme dhe kompakte. Gjithashtu, edhe të drejtat e tyre janë të barabarta, për faktin se ato bëhen të qëndrueshme vetëm me njëra-tjetrën. Në Parimin e Dytë të Dokumentit të të Drejtave të Njeriut shoqëria është "njerëzore" dhe jo franceze. Edhe në kushtetutën e Ali bin Ebù Tàlibit shoqëria është "njerëzore" dhe nuk është arabe. Në dokumentin francez qëllimi më i lartë i kësaj "shoqërie njerëzore" është "ruajtja e të drejtave të natyrshme të njeriut". Po si janë të drejtat në shoqërinë e djalit të Ebù Tàlibit?

Tekstualisht, djali i Ebù Tàlibit thotë: "Sundimtari nuk duhet të jetë koprrac me njerëzit dhe makutëria e tij të mos jetë mbi pasuritë e njerëzve. Ai nuk duhet të jetë injorant që t'i bëjë njerëzve padrejtësi me injorancën e tij as i ashpër që t'i presë ata me ngurtësinë e tij, as frikacak ndaj shteteve që të dënojë njërin komb në vend të tjetrit, të mos jetë mitëmarrës në gjykim dhe me mitmarrjen të nëpërkëmbë të drejtat e njerëzve ose të bëjë që të mos ketë njeri që të ndajë çështjet që njerëzit kanë mes tyre." Në këtë tekst kaq të qartë nuk është nevoja të bëhet asnjë koment e asnjë shpjegim, pasi prej cilësive të personit që qëndron në krye të qeverisë, ne mësojmë detyrimet e domosdoshme që ka qeveria ndaj shoqërisë, ashtu siç mësojmë edhe qëllimin më të lartë të kësaj shoqërie. Njeriu që jeton në shoqërinë e djalit të Ebù Tàlibit është një qenie me të drejta të mbrojtura, pasuria që ai ka i përket vetëm atij. Ai është i siguruar se nuk sulmohet e nuk shtypet në asnjë lloj gjendjeje që mund të ndodhet. Ai është i sigurt se qeveria e tij nuk është e ashpër, që me ashpërsinë e saj e ndan atë nga shoqëria. Në këtë shoqëri njeriu ndihet i sigurt se ai është i barabartë me të gjithë qytetarët, sepse ligji e bën të detyrueshme këtë barazi. Mbrojtjen e ligjit nuk e gëzojnë disa e ajo u mohohet disa të tjerëve, apo nën mbrojtjen e ligjit të hyjë një njeri e të mos hyjë një tjetër. Qytetari është i sigurt se të gjitha të drejtat e tij, të vogla e të mëdha, të pakta apo të shumta, në asnjë rast, nuk do t'i merren atij dhe të shkojnë te dikush tjetër, sepse detyra e qeverisjes është që të ruajë të drejtat e tij dhe jo që t'ia heqë atij të drejtat që i takojnë. Në kushtetutën e Aliut çdo njeriu është detyrë t'i ruhet e drejta e vet dhe Aliu i thotë qeveritarit: "Çdonjërit t'i ruash të drejtën e tij." Në dokumentin francez këto të drejta janë: liria, prona, siguria e jetës dhe mbrojtja nga dhuna. Të njëjta të drejta janë edhe në kushtetutën e Aliut. Në lidhje me të drejtën e lirisë kemi folur më sipër, kurse të drejtën e pronësisë Aliu e pohon me një tekst të qartë e të vendosur: "Dhe mos prekni pasurinë e ndonjërit prej njerëzve!", kuptohet që pasuria do të thotë pronë. Në shkollën e së drejtës së Aliut prona i njihet atij që punon dhe jo atij që akaparon, ose që shfrytëzon, ose atij, që mbi punën e tij shton edhe punët e të tjerëve. Meriton të theksohet se Aliu i bën thirrje poseduesit të pronës që ta ruajë atë dhe të mos flejë para grabitjes së saj. Në lidhje me këtë Aliu thotë: "Burri fle për gjënë e humbur dhe nuk fle për pronën e grabitur." Në një vend tjetër Aliu thotë: "Mos ia jepni mangët njerëzve sendet e tyre." dhe "Bëhet me të meta ai që merr gjënë që nuk është e tij." dhe "Pasuria, është pasuri e njerëzve." Në të gjitha këto shprehje pohohet se njerëzit kanë

në pronësi sendet e veta dhe se shteti ka për detyrë t'i ruajë këto sende, ose këto të drejta. Gjithashtu, pohohet se është detyrë të mos shkelet e drejta e askujt. Me siguri që me këto shprehje Aliu i tejkaloi shumë kufijtë e kohës e të vendit të tij qëkur vendosi të drejtën e pronësisë për individët. Njëkohësisht Aliu shikon edhe në interesin e komunitetit kur vendos për shtetëzimin e ndonjë prone dhe kthimin e saj të menjëhershëm në dobi të komunitetit. Të gjitha këto veprime Aliu i ndërmerr në përputhje me kushtetutën e tij të përgjithshme në kuptimin e lirisë së individit në kuadrin e lirisë së komunitetit. Përsa i përket të drejtës për siguri, këtë të drejtë Aliu e vë në pararojë të të drejtave. E drejta e sigurisë është udha në të cilën kalojnë dhe janë sistemuar të gjitha të drejtat e tjera. Ai ndalon, lufton dhe ngatërresat, sepse: "Paqja është siguri për vendin." Çdo veprim i bërë jo në vendin e duhur, sjell përkeqësimin e sigurisë dhe në të vërtetë është sherr, por te Aliu "Triumfuesi me sherr është i mposhtur." Për shoqërinë e tij njerëzore, në të cilën ai ruan të drejtat e përgjithshme, Aliu nuk sheh ndonjë qëllim më të bukur se sa kur në shoqëri sundon siguria, njerëzit ndihen të siguruar prej njëri-tjetrit dhe i ndalet dora pushtetit të ndonjërit kundër një tjetri. Për të gjitha këto ne konstatojmë se Aliu e shikon agresionin si veprim të bishave të egra, kurse maninë për të ngrënë sa më shumë ai e sheh si veprim të kafshëve shtëpiake dhe thotë: "Shqetësimi kryesor i bishave është sulmi, kurse mbushja e barqeve është qëllimi parësor i kafshëve shtëpiake." Por shqetësimi i njeriut patjetër që është ndryshe. Në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit shqetësimi i njeriut reduktohet në shprehjen e tij: "Atë nuk e frikësojnë të papriturat dhe fqinji është i siguruar prej tij." Në çdo kushtetutë e në çdo legjislacion Aliu nuk shikon të ketë gjë më të madhe në mbylljen e çdo llogarie se "Sigurinë e banorëve të tokës!" Dëshira e madhe për sigurinë, në këndvështrimin e Aliut, është detyrimi moral me të cilën karakterizohet njeriu dhe që e dallon atë prej bishave të egra. Siguria te Aliu është qëllimi më i lartë me të cilin përfundon çdo kushtetutë e mirë dhe çdo legjislacion. Gjithashtu, siguria është detyrë për të cilën duhet të kujdeset qeveritari e shteti. Në rrugën e drejtë të djalit të Ebù Tàlibit, puna e njerëzve dhe shteteve të tyre vihet në udhën e drejtë në sajë të kujdesit për sigurinë dhe me heqjen e sulmit, pas garantimit të të drejtave të përgjithshme pa përjashtim. Koncepti i sigurisë te Aliu nuk është koncepti për sigurinë që kishin shumica e filozofëve të shekujve të vjetër apo shumica e qeveritarëve dhe ligjvënësve të atyre kohërave, pasi siguria, te shumica e atyre që u përmendën, nuk do të thoshte më shumë se nënshtrim ndaj urdhrit

të mbajtësit të pushtetit, nënshtrim ndaj urdhrave të tij dhe dorëzim ndaj gjendjes ekzistuese, sado e rëndë të ishte shtypja e tiranëve, sado të ashpra të ishin detyrimet dhe sado që të nëpërkëmbeshin të drejtat e njerëzve. Siguria te Aliu është që njerëzit të pranojnë me kënaqësi qeverinë, punët dhe përpjekjet që bën kjo qeveri për krijimin e kushteve të mira të jetës për njerëzit. Vetëm me këtë rrugë siguria bëhet sunduese për njerëzit, vetëm me këtë mënyrë shfaqet dashuria e njerëzve për qeverinë e tyre. Në kushtetutën e tij Aliu thotë: "Kënaqësia më e madhe për qeveritarin është vendosja e drejtësisë në vend dhe shfaqja e dashurisë së shtetasve, pasi dashuria e tyre shfaqet vetëm kur zemrat e tyre kanë paqe. Nuk është e vlefshme këshillimi i tyre pa i lehtësuar rëndimet që ve shteti mbi ta." Në kapitullin "Lufta dhe paqja" të këtij libri, ne pamë se thirrja për paqe dhe neveria ndaj luftës ishin dy kolonat kryesore mbi të cilat Aliu ndërtonte shoqërinë e tij. Përsa i përket dobive të shumta të paqes ato mund të krahasohen vetëm me dëmet e luftës. Aliu thotë se Allahu e ka bërë paqen detyrim dhe siguri për njerëzit, domethënë se paqja është një prej të drejtave të njerëzve që ata kanë detyrë ta kërkojnë, sa herë që dyshojnë se krijohet rasti kur mund ta humbin atë. Për këtë Aliu thotë: "Allahu e bëri paqen detyrim për njerëzit dhe siguri prej frikësimeve." Pra, njerëzit, në shoqërinë e Aliut kanë të drejtë të jenë të siguruar dhe shteti, nga ana e tij, ka detyrë të ruajë këtë të drejtë të njerëzve me të gjitha mjetet e veta të natyrshme e të mundshme. Aliu është i vetmi autor i parimit: "Prej atij që je i siguruar se nuk të vjen mundim, të kesh dëshirë të vëllazërohesh me të!", gjithashtu Aliu është i pari që u shpreh se shteti ndaj njerëzve është në pozitën e dy prindërve dhe për këtë ai i thotë guvernatorit të tij në Egjipt: "Kontrolloi punët e tyre ashtu siç kontrollojnë dy prindërit punët e fëmijëve të tyre." Ky është qëllimi më i lartë pas të cilit nuk mund të ketë qëllim tjetër që të shpjegojë apo të komentojë sigurinë, pasi për shtetin është detyrim të trajtojë njerëzit si "bijtë e tij". Kam përshtypjen se djali i Ebù Tàlibit i dëshiron këta "bij" në një familje të vetme njerëzore. Një i vetmuar i fisit Ed'dàremij e përshkruan sigurinë që ai i jep njerëzve me fjalë të ngrohtë e të mbushur me siguri, me bujari e me fisnikëri njerëzore: "Zjarri im dhe zjarri i fqinjit tim janë një. Te ai zbret para meje ena e gatimit. Nuk është dëmtuar ndonjëri prej fqinjëve të mi, që të mos jetë perde për portën e tij."

Në lidhje me "kundërshtimin e padrejtësisë", të shpallur në dokumentin e Revolucionit të madh, biseda rreth kësaj çështjeje mbush gjithë rrugën e

drejtë të Aliut. Janë të pakta ato hytbe që ai ka mbajtur ose ato porosi që ai ka lënë apo ato marrëveshje që ai ka lidhur, ku të mos e ketë shpallur këtë të drejtë dhe ku të mos i ketë tërhequr vëmendjen komunitetit ndaj këtij fakti. Në dallim nga shumica e mendimtarëve të shekujve të mëparshëm, Aliu nuk e le heqjen e padrejtësisë në vullnetin e sundimtarit ose të ligjvënësit, i cili, nëse dëshiron, bën padrejtësi ose mban drejtësi. Heqjen e padrejtësisë Aliu e bën njërën prej të drejtave të komunitetit, i cili i jep pushtetin atij që heq padrejtësinë dhe i heq pushtetin atij që bën padrejtësi, ushtron shtypjen e vepron keq. Urdhrat, në të cilat Aliu shpall të drejtën e njeriut për të kundërshtuar padrejtësinë dhe shtypjen, duket sikur janë gatuar me shpirtin e mendimtarëve të Revolucionit të madh dhe me metodën e tyre. Pikësëpari, Aliu, duke urdhëruar ndjekësit e tij u thotë atyre: "Për të padrejtin të jini armiq dhe për të dhunuarin nga padrejtësia të jini ndihmë." dhe "Dënojeni dorën e të padrejtit injorant." Më pas Aliu, kundërshtimin e padrejtësisë e ve krahas butësisë e dashamirësisë, sepse mendon se dashamirësia, në të gjitha gjendjet, është me më shumë përparësi e mirësi, duke përjashtuar rastet kur njeriu i padrejtë ushtron dhunë mbi të dhunuarin. Megjithëkëtë, trajtimi i punëve duhet të bëhet me butësi, pasi nga ashpërsia nuk ka as përftim e as dobi, prandaj Aliu thotë: "Trego butësi derisa butësia mbaron punë, por të jesh i vendosur dhe merr masa të ashpra vetëm atëherë kur para teje nuk gjen rrugë tjetër përveç përdorimit të ashpërsisë." Te Aliu, kundërshtimi i padrejtësisë me shpatë është një e drejtë e ligjshme për të gjithë njerëzit, prandaj Aliu i paralajmëron qeveritarët që të mos bëjnë padrejtësi dhe u kujton atyre të drejtën që kanë njerëzit për të luftuar qeveritarin që bën padrejtësi dhe sillet si tiran. Prandaj Aliu i thotë përfaqësuesit të qeverisë: "Vendos drejtësi dhe ruaju nga shtrembërimet e nga ashpërsia." Qëllimi i Aliut, kur përdor fjalët padrejtësi e ashpërsi, siç del qartë nga kjo shprehje e tij, është që të zgjojë te të dhunuarit nga padrejtësia ndjenjën e kundërshtimit me luftë, kur është fjala për të shpëtuar veten e tyre. Në këtë kuadër kemi edhe fjalën që Aliu i drejton të dhunuarve nga padrejtësia, që vazhdojnë të qëndrojnë pa lëvizur: "A nuk zemëroheni, a nuk e konsideroni të dënueshme, që ju sundoheni nga injorantët që bëjnë padrejtësi, ndërkaq ju vazhdoni të zhyteni në poshtërim, të kënaqeni me urinë? Shikoni se pjesa juaj është vetëm humbje!". Këtë të drejtë për njerëzit Aliu e pohon në shumë fjalë të tjera, nga të cilat përmendim: "Dëgjoni me vëmendje, për çdo gjak ka një që merr gjakun dhe për çdo të drejtë ka një kërkues." ose fjalën tjetër monumentale e të qartë, me të cilën ai i nxit njerëzit që të

sprapsin padrejtësinë ngado që vjen: "Ata e kthyen gurin andej nga u erdhi." dhe kthimi i gurit andej nga i vjen, është sinonim i kundërshtimit të së keqes me ato mjete që guri mund të sprapset, është ndalimi me forcë i të padrejtit, që ai të rikthehet në veprime të padrejta, por me kusht që më parë të jenë konsumuar të gjitha mënyrat e maturisë. Gjithashtu, nga këto fjalë të Aliut kemi edhe: "Besnikëria ndaj të pabesëve është pabesi te Allahu" dhe "Kush gjykon një të drejtë, duke i ngrënë të drejtën një tjetri, në të vërtetë atë e ka robëruar." Pjesa e fundit e fjalës ka të bëjë me njerëzit që nuk besojnë ose besojnë fare pak në barazinë mes njerëzve. Gjithashtu ka të bëjë edhe me bashkëpunimin e mirë e në marrëdhëniet e ndërsjella mes njerëzve, duke ruajtur të drejtën e çdo njeriu në veçanti. Përsa i përket atij që rrëmben mundin tënd, të dhunon e megjithëkëtë ai gjykon për të drejtën e të dhunuarit, nuk ka dyshim se të dhunuarin ai e ka zbritur në pozitën e të robëruarit, i ka hequr të dhunuarit cilësinë e të ngjashmit me vetë atë dhe nuk mban parasysh se që të dy gëzojnë të njëjtat të drejta e që të dy kanë të njëjtat detyrime. Aliu nuk të dëshiron kështu, por ai dëshiron prej teje që të ruash të drejtën e këtij njeriu të dhunuar dhe vetëm atëherë ai ruan të drejtën tënde. Por kur mbajtësi i pushtetit dhunon dhe vazhdon të bëjë padrejtësi, atëherë është më mirë që ai jo vetëm të kundërshtohet, por edhe të luftohet me armë. Çdo veprim i kundërt me këtë, që u tha, është nënshtrim e poshtërim. Aliu e siguron të drejtën e të dhunuarit nga padrejtësia edhe atëherë kur ata që kanë bërë padrejtësi janë të shpërndarë në anë të ndryshme. Prandaj Aliu, duke shprehur kujdesin për ndërgjegjësimin e të dhunuarit nga padrejtësia, që ai të mbrojë të drejtën e tij, u drejtohet të gjithë atyre që u është bërë padrejtësi e janë poshtëruar: "Ata që bëjnë padrejtësi ju kanë ulur nga pozita që kini, por, betohem në Allahun, sikur ata t'ju shpërndajnë ju edhe përfund çdo ylli, një ditë All-llahu patjetër do t'u mbledhë së bashku për të keqen e tyre." Domethënë se ju do të bashkoheni për të mposhtur ata që bëjnë padrejtësi dhe ata nuk do të kenë më fuqi që t'ju përçajnë edhe pse më parë ishin shpërndarë nëpër yjet e qiellit. Megjithëkëtë, ju patjetër do të mblidheni së bashku për t'i luftuar të padrejtët. Besimin për luftimin e padrejtësisë e shpreh qartë edhe fjala tjetër e Aliut: "Edhe nëse i padrejti neglizhohet, kurrë nuk do të humbë dënimi i tij." Personaliteti kompakt i djalit të Ebù Talibit, i nxjerrë nga fjalët që thotë e nga punët që bën, është personalitet me origjinë të thellë e të qëndrueshme, personalitet që nuk tronditet e nuk tjetërsohet. Jashtë vëmendjes së Aliut nuk mbeten as punët, që njerëzve mund të mos i shkojnë nëpër mend në

lidhje me të drejtën e tyre të shenjtë për të kundërshtuar e për ta sprapsur atë ngado që ajo të vijë. Madje, edhe në ato raste kur ligjet përkohësisht lejojnë nëpërkëmbjen e të drejtave të përgjithshme nga ana e disa strukturave të shtetit, siç mund të jenë rastet që kanë të bëjnë me formacionet ushtarake në kohë lufte, kur me ligje të veçanta ushtarakëve u lejohet të veprojnë sipas dëshirave ose në rastet e gjurmimit të kriminelëve apo në rastet e kontrollit nëpër fshatra, kur kalimi nga njëri vend në tjetrin e bën të domosdoshme kalimin edhe nëpër arat e mbjella e në mjedise të tjera publike e private, ligjërisht, në të gjitha këto raste atyre nuk u kërkohet llogari për padrejtësitë e punët e këqija që bëjnë, por mjaftohet vetëm më një kërkim ndjese të zbehtë, duke e konsideruar edhe këtë si përgjigje të mjaftueshme për të gjitha pyetjet që mund të bëhen në të tilla shkelje të drejtash e padrejtësish. Ali bin Ebù Tàlibi dëshiron që njerëzit të gëzojnë siguri e qetësi, dëshiron që në mesin e njerëzve të mos ketë asnjë që bën padrejtësi dhe asnjë të dhunuar nga padrejtësia, dëshiron që askush të mos ndërmjetësojë për një padrejtësi të kryer e sjell argumente në mbrojtje të padrejtësisë ose të kërkojë ndjesë për padrejtësinë e bërë. Në asnjë rast Aliu nuk është i kënaqur që të justifikohet sulmi kundër njerëzve, sido që të jetë gjendja e rasti. Prandaj ai e urdhëron ushtrinë që ajo të mos i bëjë keq asnjë njeriu kudo që lufton e kudo që kalon. Aliu i porosit ushtarët që gjithmonë të mbajnë parasysh se janë njerëz si të gjithë njerëzit dhe se kanë të drejta, por kanë edhe detyrime. Më pas Aliu porosit të gjithë njerëzit, që të mos i zërë gjumi kur mbi ta vjen ndonjë e keqe ose poshtërim nga ana e ushtarëve, por në çdo rast e në çdo gjendje të reagojnë fuqishëm për çdo sulm që i vjen atyre nga ana e ushtrisë. Në rrugën e drejtë të Aliut nuk lejohet që dinjiteti i njeriut të nëpërkëmbet apo të shpifet për të. Njeriu ka të drejtë të punojë e të gëzojë frytet e punës së tij dhe nga kjo e drejtë ai kurrë nuk mund të zhvishet, sepse kjo e drejtë është e shenjtë. Prandaj, në asnjë rast e në asnjë gjendje nuk mund të ketë fushë veprimi që lejon të preket kjo e drejtë, duke dërguar një njeri të armatosur apo një të fortë. Për të gjitha këto, në rrugën e drejtë të Ali bin Ebù Tàlibit njeriut i bëhet thirrje që të kthejë gurin andej nga ka ardhur, të kundërshtojë ushtrinë kur ajo ndërmerr edhe sulmin më të vogël kundër tij. Betohem për jetën time se ky është qëllimi më i lartë për respektimin e jetës dhe për trajtimin e njerëzve në rrugën e respektit të ndërsjellë. Aliu u shkruan guvernatorëve të tij, në tokat e të cilëve do të kalonte ushtria dhe i urdhëron, që njerëzve t'u lexohet letra që ai ka shkruar dhe çdo njeri të dijë të drejtat e detyrimet që ka: "…Me lejen e me dëshirën e Allahut unë kam

dërguar ushtri që do të kalojnë nga ju, i kam porositur ushtarët për detyrat që kanë dhe i kam urdhëruar të heqin dorë nga çdo fyerje e nga çdo punë e keqe. Unë kërkoj ndjesë para jush për të këqijat që mund të vijnë mbi ju nga ana e ushtrisë, përveç ndonjë rasti të detyruar nga uria(1), kur ushtari nuk gjen rrugë tjetër për të shuar urinë. Prangoseni dhe dënojeni atë që merr ndonjë send padrejtësisht(2), ndaleni dorën e personave të papërgjegjshëm, që ata të mos

(1) Është fjala për dëme të shkaktuara nga ushtria. Për shkak të urisë, ushtria është detyruar të vërë dorë mbi sendet e popullit. Bëhet fjalë kur uria ka arritur deri në atë shkallë sa rrezikon jetën. Por edhe në këtë rast ushtria ka të drejtë të marrë vetëm aq sa duhet për të mbajtur frymën gjallë.
(2) Me fjalën "Prangoseni", do të thotë dënoni atë që merr nga sendet e njerëzve, pa qenë i detyruar dhe këtë bëjeni si masë dënimi për padrejtësinë që dëmtuesi u bën njerëzve.

Shoqata Gjilani

bëjnë dëme dhe që njerëzit të mos bëhen pre e dëmtuesve. Unë gjendem në mesin e ushtrisë(1), prandaj shtroni para meje padrejtësitë që ju bëhen, ankohuni te unë për sendet që ju merren dhe për çdo gjë që ju vjen prej veprimeve të ushtarëve, veprime që ju nuk keni mundësi t'i sprapsni përveçse me Allahun e me mua. Unë, me dëshirën e Allahut e me ndihmën e Tij do ta ndryshoj atë punë."

(1) "Unë gjendem në mesin e ushtrisë", do të thotë: veprimet që ju nuk keni mundësi t'i sprapsni vetë, shtrojini te unë, që unë t'i spraps e të largoj të keqen që vjen prej atyre veprimeve.

Ti po e shikon si e urdhëronte Aliu ushtrinë e tij, që ajo të mos kryente asnjë lloj sulmi e të mos bënte asnjë lloj padrejtësie. Gjithashtu shikon se si Aliu i tërhiqte vëmendjen njerëzve që ata të kujdesen për të drejtat e veta dhe të kundërshtojnë veprimet e padenja të ushtarëve, madje Aliu urdhëron të dënohen ushtarakët që bëjnë punë të këqija. Gjithashtu Aliu i porosit njerëzit, që, në rastet, kur për ndonjë arsye nuk kanë mundësi të sprapsin padrejtësitë e ushtrisë, ata duhet të ngrenë ankimet e tyre deri te ai, që do të thotë deri në pushtetin më të lartë, me qëllim që ai t'i japë rrëmbyesit e agresorit dënimin e merituar. Aliu u mundëson njerëzve që të kundërshtojnë ashpër padrejtësinë dhe të luftojnë shpirtin e frikës për të ardhmen, edhe pse në rrugën e kundërshtimit për sprapsjen e padrejtësisë e të dhunës ata mund të vriten. Aliu u thotë njerëzve: "Ata, që mbesin nga shpata, si numër janë më të qëndrueshëm dhe me më shumë fëmijë.", domethënë: ata që me të drejtë kundërshtojnë

padrejtësinë dhe gjatë kundërshtimit vritet shumica e tyre, ata, që mbesin, do të jenë të nderuar, do të jenë të respektuar në veten e tyre për faktin se kanë ruajtur të drejtën që u takon. Por ata, që kanë mbetur, do të jenë më të qëndrueshëm e do të kenë më shumë fëmijë, për më tepër nuk do të jenë të poshtëruar, si ata që vazhdojnë të pajtohen me padrejtësitë që u bëhen, megjithëse kjo gjendje ata i çon drejt asgjësimit të plotë e të sigurt. Në çdo rast Aliu thoshte: "Ne kemi të drejtë, nëse na e japin të drejtën mirë, në të kundërt, ne i hipim mbi devetë, edhe nëse udhëtimi natën është i gjatë." Aliu depërton edhe më thellë në këtë kuptim, duke e bërë kundërshtimin e padrejtësisë "detyrim" mbi njerëzit dhe jo një të "drejtë" të thatë që atyre u takon. Prandaj ai lëshon këtë frazë të papërsëritshme: "Ai që bën padrejtësinë, ai që ndihmon padrejtësinë dhe ai që është i kënaqur me padrejtësinë, që të tre janë ortakë." Bërësi i padrejtësisë dhe ai që ndihmon në padrejtësinë janë njerëz të trashë, i këtillë është edhe ai që pajtohet me padrejtësinë që i bëhet. Nga fjalët e rralla e brilante të Aliut, në këtë kapitull, është edhe shprehja: "E mëshiroftë Allahu atë njeri që shikon një padrejtësi dhe e spraps atë!". Dhe tani për ty Parimi i Tretë i Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut.

* * *

3- "Çdo pushtet buron vetëm prej popullit dhe asnjë individ apo grup nuk ka të drejtë të urdhërojë e të ndalojë punë, përveçse kur e ka marrë pushtetin prej popullit." Këtë parim ne e kemi trajtuar me hollësi në kapitullin "Sundimi vjen prej komunitetit", ku shpjeguam qartë se Aliu e pohonte pushtetin vetëm si vullnet të popullit. Tani shkurtimisht themi: Zakonisht fjala "popull" ose fjala "komb" është e kundërta e fjalës "masë" dhe "të veçantët', ndërsa në kohën e Aliut, për fjalën "popull" përdorej fjala "masë" dhe e kundërta e kësaj fjale ishte fjala "të veçantët". E ngjashme me fjalën "masë" është edhe fjala "shumicë", që në gjuhën arabe thuhet "es'sivàdu" , që do të thotë shumica e njerëzve. Këtë kuptim ka edhe fjala "komunitet". Tani që e kemi përvetësuar kuptimin e këtyre fjalëve, për ne është bërë e qartë përse Aliu e pranonte pushtetin vetëm atëherë kur ai ishte përfaqësues i vullnetit të popullit ose të kombit. Në lidhje me këtë çështje Aliu thotë: "Angazhohuni me shumicën, sepse dora – ndihma - e Allahut është me

kolektivin.", domethënë: hapini rrugë ligjeve e sistemeve që punojnë për interesin e popullit, sepse populli është baza, populli është shkaku i ekzistencës së pushtetit dhe dora – ndihma – e Allahut është vetëm me popullin. Është e natyrshme që të mos jesh i kënaqur që "shtresa e pakët" - pakica - të lartësohet mbi vullnetin e kolektivit, sepse pakica do që ligjet t'i shërbejnë asaj, prandaj ajo zemërohet, revoltohet e përpiqet të përmbysë situatat në favor të saj; kurse Aliu kundërshton prerë që në shoqëri të ketë të kënaqur e të zemëruar. Përsa i përket zemërimit, që vjen nga ana e "të veçantëve", shqetësimi kryesor i të cilëve është grabitja e të mirave materiale, monopolizimi e akaparimi i gjërave të dobishme dhe marrja sa më shumë për vete të gjitha gjërave, të drejtave, në të cilat njerëzit janë të barabartë, ata le të zemërohen dhe le të dënohen, pasi shpëtimi e shëndoshja qëndron vetëm në kënaqësitë e grupeve të popullit. Në lidhje me këtë të vërtetë Aliu thotë; "Zemërimi i "të veçantëve" falet krahas kënaqësisë së masës!" Aliu nuk mendon se pushteti ekziston kur ai nuk është përfaqësues i vullnetit të popullit dhe për këtë arsye ai e përkufizon kuptimin e mbajtësve të pushtetit, me atë përkufizim republikan që nuk ndryshon as si fjalë e as si kuptim nga përkufizimet që i bëri pushtetarëve Revolucioni francez, prandaj ata që kanë marrë në dorë punët e pushtetit Aliu i emërton: "Ruajtësit e shtetasve dhe garantuesit e kombit". Ruajtësit e shtetasve i marrin në dorë punët për t'u shërbyer njerëzve dhe me këtë detyrë ata janë shërbyes të popullit, administrues të punëve të popullit dhe ruajtës të interesave, pasurisë dhe të drejtave të popullit. Në këtë detyrë nuk ka asnjë punë tjetër përveç punëve që u thanë; por Aliu i emërton ata edhe "garantuesit e kombit", që do të thotë se ata janë deputetët e tij dhe populli ka besim se ata do ta përfaqësojnë popullin në administrimin e punëve të kombit dhe se do të vigjilojnë për ruajtjen e të drejtave të kombit. Gjithashtu, edhe në këtë detyrë nuk ka asnjë punë tjetër përveç punëve që u thanë. Meqenëse, në rrugën e drejtë të Aliut, burimi i pushtetit është vetëm populli, ekzistenca e pushtetit nuk ka kuptim më tepër se mishërimi i këtij vullneti të masës. Kur puna e njerëzve vihet në rrugë të drejtë me pushtetmbajtësit, atëherë edhe pushteti është në rrugë të drejtë, për pasojë pushtetmbajtësit mbeten në postet e tyre, ndryshe ata duhet të hiqen menjëherë, sepse: "Pushtetmbajtësit janë të mirë vetëm atëherë kur vënë në rrugë të drejtë punët e shtetasve" dhe puna e çdo pushteti është peng i vullnetit të masës, prandaj: "Puna me të cilën duhet të kënaqen më shumë pushtetarët është vendosja e drejtësisë në vend dhe shfaqja e dashurisë nga ana e shtetasve. Por dashuria

e tyre shfaqet vetëm kur zemrat e tyre janë në paqe. Kjo shfaqje dashurie është e vlefshme vetëm atëherë kur mbi ta lehtësohet barra e shtetit të tyre." Kur Aliu mori në dorë drejtimin e hilafetit, doli para njerëzve dhe tha: "O njerëz, unë jam njëri prej jush. Unë kam ato të drejta që keni ju dhe ato detyrime që keni edhe ju, pasi të drejtën asnjë send nuk e zhvlerëson!", Aliu vazhdon të thotë: "Unë nuk kam mbajtur të fshehtë asnjë punë." Teorinë e tij, mbi kuptimin e pushtetit, Aliu e ka zbatuar në të gjitha gjendjet dhe i tërheq vëmendjen popullit për të drejtën që ka për të kontrolluar pushtetmbajtësin, kur i thotë se burimi i këtij pushteti është i përqendruar në vetë popullin. Kur Aliu emëronte ndonjërin prej tyre në postin e guvernatorit, i jepte atij besëlënien, me detyrë që ta lexonte atë para njerëzve. Nëse njerëzit, pas leximit, e miratonin, atëherë ajo bëselënie merrte vlerën e një kontrate mes tyre e atij. Pas këtij miratimi nuk ishte e lejueshme për guvernatorin që të bënte interpretime mbi këtë kontratë apo ta kundërshtonte atë. Nëse ai i bënte asaj interpretime, hiqej në çast nga posti që mbante. Në përforcim të kësaj fjale Aliu i fliste guvernatorit në sy dhe i thoshte: "Nëse të vënë në post me mirëkuptim dhe janë të gjithë të kënaqur me këtë emërim, atëherë qëndro në drejtim të punëve të tyre. Nëse ata kanë kundërshtime ndaj teje, atëherë lëri ata në gjendjen që janë!" Mendoj se lidhja thelbësore ndërmjet këtij parimi dhe parimit të "sovranitetit të popullit", për të cilin bënte thirrje Rusoi dhe që e realizoi Dokumenti i Revolucionit, është më se e qartë. Aliu e mbylli jetën e tij me një porosi për këtë çështje, e cila konsiderohet kushtetutë. Në këtë porosi ai thotë: "Vetëm populli është burimi i pushtetit, kurse pushtetmbajtësi është thjesht përfaqësues i popullit dhe është populli ai që e zgjedh pushtetmbajtësin e që e orienton atë; gjithashtu, është populli ai që e heq atë nga posti i pushtetit." Kur Aliut po i afrohej vdekja, njerëzit e pyetën: "A të vëmë në pushtet djalin tënd, Hasanin?" Aliu u përgjigj: "As nuk ju urdhëroj e as nuk ju ndaloj, ju e dini më mirë!" Në të njëjtën paraqitje, shprehur në mënyrën më të qartë, edhe në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit e gjejmë parimin e tretë të parimeve të Revolucionit të madh francez.

* * *

Parimi i katërt thotë:

4- "Liria qëndron në mundësinë e bërjes së çdo pune, përderisa ajo nuk dëmton tjetrin, individin apo grupin."

Ne kemi mësuar se në rrugën e drejtë të Aliut pohohet e drejta e njerëzve për të qenë të lirë në atë çka punojnë dhe se askush nuk ka të drejtë, cilido qoftë ai, të shtrëngojë një tjetër që të bëjë një punë nga e cila ai nuk është i kënaqur dhe prej saj nuk sheh ndonjë të mirë. Ne kemi mësuar se kjo liri, në rrugën e drejtë të Aliut, është e lidhur me interesin e komunitetit, për pasojë nuk është i lirë që dikush, me punën e tij, të mundojë e të fyejë një tjetër. Gjithashtu, në kuadrin e lirisë së individit ne kemi parë lirinë që Aliu ka lejuar për tregtarët e për artizanët, kemi parë edhe detyrimet që ai ka vënë mbi qeverinë për ruajtjen dhe kujdesin ndaj tyre, derisa ata nuk kanë synuar të marrin më shumë për vete, nuk kanë akaparuar mallra dhe derisa nuk kanë hyrë në radhët e sulmuesve. Në këtë kuadër kemi parë se Aliu kishte lejuar për njerëzit lirinë e besimit dhe të shkollave politike, pra, ai kishte lejuar pluralizmin, derisa ata nuk bënin keq me përdorimin e kësaj lirie. Por kur ata kryenin veprime që dëmtonin komunitetin, atëherë Aliu i dënonte ata, kushtëzonte lirinë e tyre dhe disiplinonte veprimet e tyre në kuadrin e interesit të përgjithshëm. Të gjitha fjalët e tij perla, në lidhje me këto fakte, sillen rreth kuptimit: në të vërtetë kam lejuar për ty që të kesh mendimin tënd e të bësh punën që të duket më e mirë, por e kam lejuar me kusht që puna jote të mos sjellë të këqija e të mos fyejë njeri. Prej urdhrave të Aliut ka të atillë që ai i ka vënë në pozitën e ligjit: "Askush të mos synojë që prej teje të bëjë një punë me të cilën të dëmtojë njerëzit që kanë lidhje me veprimin që vjen prej asaj pune në pirje uji e në punë të përbashkët." Nëse dëshiron më shumë, referohu në kapitullin e këtij libri "Liria mes individit dhe komunitetit".

* * *

Parimi i pestë thotë:

5- "Ligji ka të drejtë të ndalojë vetëm ato punë që në përgjithësi janë dëmtuese."

Ky parim, në gjendjen e tij, nuk është më shumë se kufizim për lirinë e ligjit në kuadrin e asaj që është në interes të komunitetit dhe është një parim që rrjedh prej parimit të mësipërm në udhën e logjikës së pastër. Meqenëse liria qëndron në mundësinë e bërjes së çdo pune, derisa ajo nuk dëmton tjetrin, atëherë ligji, deri në këtë kufi, nuk ka mundësi të ndalojë asnjë punë, me përjashtim të punëve dëmtuese. Tashmë është bërë e qartë se Aliu nuk ka qenë i ashpër në fjalë ose në punë në lidhje me lartësimin e ligjit mbi vendin e tij dhe ta bëjë ligjin mbi interesat e njerëzve. Cilësitë e Aliut si ligjvënës ekzekutiv dhe shembull për t'u ndjekur, kanë bërë që fjala e puna e tij të

jenë në pozitën e ligjit. Ne kemi parë se Aliu ishte i nënshtruar ndaj çdo ligji në konceptin e së mirës së përgjithshme. Gjithashtu, ne kemi parë se Aliu i jep liri tregtarit, artizanit dhe fermerit në punët që ata bëjnë, por kemi parë se ai kujdeset për këtë liri derisa ajo nuk është transformuar në një aktivitet agresiv që dëmton gjendjen e përgjithshme. Kur liria e veprimit kthehet në dëmtuese, ai menjëherë e ka kushtëzuar atë ose edhe e ka anuluar. Gjithashtu, kemi parë se Aliu i ka dhënë liri veprimi qeveritarëve, guvernatorëve, gjykatësve dhe krerëve të ushtrisë, por kur ata janë kthyer në tiranë, kanë sulmuar dhe kanë ecur në rrugë që dëmtojnë gjendjen e përgjithshme, menjëherë ai e ka kufizuar ose e ka anuluar fare lirinë e tyre të veprimit. Ne kemi parë se Aliu u lejon armiqve të tij të ndjekin besimin ose shkollën juridike që atyre u duket më e mirë. Ata gëzuan liri veprimi për shumë kohë. Por, kur u ngritën kundër tij, mbollën ngatërresa, bënë shkatërrime dhe dëmtuan gjendjen e përgjithshme, atëherë ai në çast e kushtëzoi ose e anuloi fare lirinë e veprimit që ata kishin. Gjithashtu, ne kemi parë se Aliu ka bërë edhe më shumë se kaq, kemi parë se ai shfuqizoi vetë ligjin kur në shfuqizimin e atij ligji kishte diçka që sillte dobi në gjendjen e masës në tërësi ose në disa klasa që ishin në nevojë. Megjithëse ligji shprehej tekstualisht për vjeljen e taksës për tokën në stinë të përcaktuara, ai dërgonte njerëz për vjeljen e kësaj takse dhe, kur njerëzit kundërshtonin të drejtën e qeverisë për vjeljen e kësaj takse, ngaqë ishin të varfër ose ngaqë kishin nevojë, djali i Ebù Tàlibit e shfuqizonte ligjin dhe urdhëronte që taksa për tokën të mos merrej prej atyre që kishin detyrim ta paguanin derisa ata të kalonin gjendjen e vështirë dhe të shpejtonin vetë për ta paguar këtë taksë. Ligji shprehet tekstualisht për dënimin e prostitutës, për shkak të veprimit që ajo ka kryer. Megjithëkëtë Aliu shqyrton gjendjen e saj dhe e merr atë në pyetje. Kur Aliu e ka të qartë arsyen se përse ajo ka dalë në rrugë, atëherë ai e shfuqizon ligjin në çast, i le asaj rrugë të lirë që ajo të përmirësohet me punën e vet, por edhe si mëshirë ndaj saj. Në të gjitha këto veprime të djalit të Ebù Tàlibit ka një pohim se ligji, në vetvete, nuk është diçka e shenjtë, por shenjtëria e tij fitohet kur ai është shërbim, mëshirë dhe kujdes për njerëzit. Përveç kësaj, një ligj i vetëm nuk mund të përfshijë të gjitha nevojat që kanë njerëzit. Ligji nuk mund të ndalojë asnjë punë, derisa ajo nuk dëmton interesat e masës së njerëzve.

* * *

Parimi i gjashtë thotë:

6- "Ligji është shfaqje e vullnetit të masës. Të gjithë qytetarët kanë të drejtë të marrin pjesë vetë në vënien e ligjit, me anë të deleguarve të tyre. Kjo mënyrë veprimi është unike në raport me gjithë njerëzit. Prandaj është e barabartë, qoftë kur ligji jep ose kur ai ndalon, qoftë kur mbron, qoftë kur ai pengon. Njerëzit janë të barabartë ndërmjet tyre para gradave e nëpunësive publike dhe ndërmjet tyre nuk ka preferenca, veçse nëpërmjet aftësisë së tyre. Njerëzit diferencohen vetën sipas asaj që përcaktojnë virtytet e talentet e tyre." Shihet qartë se ky parim është ritheksim i dy parimeve të mëparshme, parimit të parë dhe parimit të tretë të dokumentit francez. Përsa i përket pjesës së parë të këtij parimi, ajo rithekson dhe sqaron në hollësi përmbajtjen e parimit të tretë që thotë: "Gjithë pushteti buron vetëm prej popullit."; kurse pjesa e dytë e parimit të gjashtë është ritheksim dhe sqarim me hollësi e parimit të parë, që thotë: "Njerëzit lindin të lirë dhe vazhdojnë të jenë të lirë e të barabartë në të drejtat." Bazuar nga sa u tha më lart, theksojmë se për parimin e gjashtë është folur më sipër. Si rrjedhim, është folur edhe për të dyja këto baza të parimeve të dokumentit dhe, nëse dëshiron, referohu edhe një herë në dy parimet e mësipërme.

* * *

Parimi i shtatë e parimi i tetë thonë:

7- "Nuk mund të bëhet ankimim për asnjë njeri. Askush nuk mund të arrestohet ose të ndalohet, përveç rasteve të shpjeguara qartë në ligj. Kushdo që zbaton një urdhër, që është në kundërshtim me ligjin ose ai që urdhëron apo ngarkon një tjetër të zbatojë një urdhër të tillë, padyshim që meriton dënim.

8- "Ligji mund të japë vetëm dënime të domosdoshme, kur domosdoshmëria e dënimit është e theksuar qartë dhe kur dënimin e bën të detyrueshëm gjendja shoqërore. Askush nuk mund të dënohet, cilido qoftë ai, para se ligji të jetë miratuar, të jetë botuar dhe të jetë bërë i zbatueshëm para ndodhjes së krimit dhe kur nëpërmjet krimit është vepruar kundër rregullit."

Në kuadrin dhe në frymën e këtyre dy parimeve, Aliu thotë një fjalë, e cila nuk ndryshon si tekst nga dy parimet e mësipërme. Thelbi i tyre nxjerr në pah objektin dhe qëllimin. Shiko se ç'thuhet në disa nga besëlëniet e Aliut: "Largo prej vetes tënde shkakun e çdo armiqësie. Për ty të jetë e huaj çdo gjë që nuk është e mirë. Mos u shpejto të vërtetosh veprimin e administruesit të sadakave, sepse çdo administrues është mashtrues edhe nëse ai të ngjan si këshillues. Bëj shumë kujdes të mos shpejtosh në vlerësimin e punëve para kohe ose t'i nënvleftësosh punët kur është mundësia që ato të vlerësohen,

ose të zvogëlosh rëndësinë e punëve kur ato janë bërë të qarta, prandaj, menjëherë, çdo punë vëre në vendin e vet dhe çdo punë bëje aty ku duhet bërë." Mendoj se lexuesi e ka të qartë unitetin mes parimit të shtatë e të tetë dhe fjalës së Aliut. Kur qeveritari nuk shpejtohet të vlerësojë punët, në një kohë që qeveritari është edhe zbatues i ligjit dhe kur ai qëndron larg punëve që nuk janë për të mirën e tij, domethënë të punëve që nuk i urdhëron ligji dhe kur ai nuk dënon njerëzit për shkak të mashtrimeve të administruesit të sadakave, atëherë rezultati i punës do të përfundojë aty ku synon edhe kjo fjalë: "Nuk mund të bëhet ankimim kundër asnjë njeriu ose të arrestohet apo të ndalohet, etj…". Kështu qëndron çështja edhe kur qeveritari nuk e ul punën, në një kohë kur është mundësia që asaj pune t'i jepet merita që i takon. Gjithashtu, ai nuk e zvogëlon rëndësinë e punëve, pasi për të ato janë bërë të qarta, çdo punë e ve në vendin e vet dhe çdo punë e bën ashtu si duhet bërë. Gjithashtu, ai largon prej vetes shkakun e çdo armiqësie, largon shkakun e çdo dëshire që shfuqizon ligjin e mirë. Një qeveritar me këto karakteristika nuk zbaton një urdhër, që është në kundërshtim me ligjin, nuk jep një urdhër të këtillë dhe nuk ngarkon dikë që të zbatojë këtë urdhër, ashtu siç thuhet edhe në Dokumentin francez. Në rastet kur qeveritari bën sado pak nga këto punë, sipas parimeve të Dokumentit francez, ai dënohet. Gjithashtu, ai dënohet edhe në kushtetutën e Aliut, pasi është: "Mëkatar, i padrejtë dhe vepron në kundërshtim me interesat e shtetasve." Ligji mund të verë vetëm dënime të domosdoshme dhe vetëm atëherë kur domosdoshmëria e dënimit është e theksuar dhe e qartë, atëherë ai duhet zbatuar me përpikëri. Më sipër kemi folur për këtë çështje, kur kemi trajtuar parimin e pestë.

* * *

Dhe tani parimi i nëntë i Dokumentit francez:

9- "Çdo njeri konsiderohet i pafajshëm derisa të vërtetohet fajësia e tij dhe kur domosdoshmëria e bën veprim të detyrueshëm arrestimin e një njeriu. Kur shkelet e drejta e tij dhe mbi të është përdorur dhunë, pa qenë e nevojshme për sigurimin e personit të tij, atëherë ligji është i detyruar ta dënojë këtë veprim me të gjithë forcën e tij." Ky parim përbëhet nga dy pjesë. Pjesa e parë e tij thotë: "Çdo njeri konsiderohet i pafajshëm derisa të vërtetohet fajësia e tij.", në këtë kuptim Aliu thotë këtë fjalë të qartë: "Nuk ndëshkoj duke u bazuar mbi akuzën dhe nuk dënoj sipas paragjykimit.", që do të thotë se bazë është pafajësia e të gjithë njerëzve. Nëse njerëzit akuzohen ose kur mendohet se janë ngritur kundër

ligjeve në përgjithësi, ata as nuk ndëshkohen, për shkak të një akuze, as nuk dënohen, për shkak se ashtu janë paragjykuar, por sipas ligjit ata vazhdojnë të jenë të pafajshëm derisa të vërtetohet fajësia e tyre dhe vetëm atëherë lejohet që ata të dënohen. Në këtë kuptim dhe në plotësim të këtij parimi, Aliu thotë në kushtetutën e tij: "Nuk lejohet ekzekutimi para kryerjes së krimit." (shënim: Në arabisht fjala "ekzekutim" thuhet "Kisàs". Në sheriatin islam kjo fjalë përfshin të gjitha llojet e ndëshkimeve fizike deri edhe ekzekutimin kapital). Këto dy argumente aleviane janë edhe pjesa e parë e Parimit të Nëntë të Dokumentit francez, si tekst e si kuptim. Mbi këto dy argumente perla duhet shtuar edhe argumenti i tretë, për të cilin Aliu thotë: "Kur ligji dhe njerëzit të jenë të lidhur ngushtë me bukurinë e logjikës njerëzore dhe me ngrohtësinë e ndjenjës njerëzore, atëherë mbi këtë ligj, në të njëjtën kohë, nuk mund të ketë ligj tjetër." Aliu tekstualisht thotë: "I kërkoni ndjesë personit për të cilin nuk keni argumente e fakte kundër tij." Në lidhje me pjesën e dytë, në bazë të së cilës dënohet kushdo që përdor dhunën mbi të arrestuarin para se të vërtetohet fajësia e tij, duhet theksuar se në këtë kuptim Aliu ka dhënë shumë urdhra. Në logjikën e ligjit, Aliu nuk shikon të ketë kërkim ndjese për atë që dënon një njeri para se të vërtetohet akuza kundër tij, madje vërtetimi të jetë i atillë që e bën të detyrueshëm dënimin e të akuzuarit. Fjala "qëllimisht", e cila vjen shpesh në fjalët e Aliut, në lidhje me këtë temë, do të thotë: dënim me atë çka nuk e justifikon ligji, qoftë ky dënim i ashpër ose i butë. Në besëlënien, dërguar Eshterit, Aliu thotë: "Kurrë mos e forco pushtetin tënd duke derdhur gjak haram, sepse në këtë veprim ka faktorë që e dobësojnë dhe e fishkin pushtetin, madje edhe e asgjësojnë fare ose e vënë në dorën e një tjetri. Unë nuk të pranoj asnjë justifikim për vrasje me qëllim." Kjo do të thotë se dënimi i një njeriu me vdekje, para vërtetimit të fajit të tij me këtë lloj dënimi, është veprim që para ligjit nuk ka asnjë lloj justifikimi dhe ai që bën një veprim të kësaj kategorie, dënohet me heqjen e pushtetit prej tij. Prej njoftimeve që kemi prej Aliut, në lidhje me parimet e tij, ka të atillë që përputhen me parimin e nëntë të Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut. Ibni Ebul-Hadijdi në komentin e "Nehxhul Belàga" transmeton se Aliu ka thënë: "… më pas te unë erdhi njeri prej tyre dhe më tha: "Kam frikë se ty do të të prishë Abdullah bin Vehbi dhe Zejd bin Husejn Et'tàij'ji. Unë i kam dëgjuar ata të dy të flasin kundër teje me të atilla fjalë, të cilat sikur t'i dëgjoje, nuk do t'i ndaheshe atyre derisa t'i vrisje të dy ose t'i hidhje atyre prangat dhe ata të mbeteshin përgjithmonë në burgun tënd."

Unë i thashë: "Kërkoj këshillën për ata të dy, si më urdhëron të veproj?" Burri tha: "Të urdhëroj të kërkosh që atyre të dyve t'u pritet koka." Nga përgjigja e tij mësova se ai nuk dinte të ruhej nga veprat e ndaluara dhe se ai nuk kishte pikën e mendjes, prandaj i thashë: "Mendoj se ti as nuk ruhesh prej veprimeve të ndaluara e as nuk ke mend në kokë. Ti duhet të mësosh se unë nuk vras atë që nuk më lufton dhe as atë që nuk e ka shfaqur sheshit armiqësinë e tij kundër meje. Nëse unë do të kisha qëllim t'i vrisja ata të dy, ishte detyra jote të më thoshe: "Kije frikë Allahun, si do të lejosh vrasjen e tyre, kur ata nuk kanë vrarë ndonjë njeri?"" Nga rruga e drejtë e Aliut, për dënimin e personit, kur faji i tij është vërtetuar, është se zbatimi i dënimit ndaj këtij personi, të kryhet me drejtësi, pa fyerje, pa dhunë e pa tortura, ashtu siç urdhëron edhe për dënimin e keqbërësve: "Ata dënoi, por pa e tepruar në dënim."

* * *

10- Nuk lejohet ndalimi dhe dhënia e dënimit për cilindo, për shkak të mendimeve që ai mbart, qofshin ato edhe fetare, derisa shfaqja e atyre mendimeve nuk prish sistemin e përgjithshëm që ka vendosur ligji. Përmbajtja e këtij parimi është ritheksim i përmbajtjes që ne pamë në nenin katër dhe në nenin pesë, duke shtuar edhe tërheqjen e veçantë të vëmendjes në të drejtën e njerëzve për të besuar në atë që duan. Ne kemi folur për këtë çështje gjatë trajtimit të parimit të parë dhe parimit të dytë, kur pamë se Aliu, në kushtetutën e tij u njeh njerëzve të drejtën e praktikimit të fesë që dëshirojnë dhe ndalon prerë që atyre të mos u bëhet asnjë dëm me anë të ligjit, duke theksuar se ky ligj është ligj veprues për të gjithë komunitetin. Le të shikojmë mendimin e Aliut në lidhje me këtë çështje, për të cilën ai ka thënë: "Sikur të ulesha në kolltukun e gjykatësit, patjetër që ithtarët e Teuratit do t'i gjykoja me Teuratin e tyre, ithtarët e Ungjillit me Ungjillin e tyre dhe besimtarët e Kur'ànit me Kur'ànin e tyre dhe çdo libër do ta lija të fliste vetë." Sa drejt ka folur Aliu kur është shprehur për kristianët: "Kush fyen e mundon një kristian, ai më ka fyer e më ka munduar mua!", kurse për gjithë jo myslimanët Aliu thotë: "Pronat e tyre janë si pronat tona dhe gjaku i tyre është si gjaku ynë!" Në rrugën e drejtë të djalit të Ebù Tàlibit, nga karakteristikat kryesore të ligjit është që të mos mundohet asnjë njeri për shkak të besimit të tij fetar. Duke i folur drejtpërdrejt atyre që jetojnë nën hijen e një pushteti të drejtë, Aliu thotë: "Dhe prej jush nuk ka padrejtësi, mysliman apo prej atyre që janë në besë." Në urdhrat e përgjithshme, në lidhje me zbat-

uesit e ligjeve, Aliu thotë: "Të urdhëroj të veprosh me drejtësi ndaj atyre që janë në besë – (jo myslimanët) - të urdhëroj për maturi e butësi ndaj të dhunuarve nga padrejtësia, të urdhëroj ashpërsi ndaj atyre që bëjnë padrejtësi, të falësh njerëzit dhe të bësh punë të mira sipas mundësisë." Ja edhe fjala tjetër e Aliut, në lidhje me zbatuesit e ligjit: "Mos u sill si despot ndaj atyre që falin namaz në drejtim të Kibles – myslimanëve - dhe mos u bëj padrejtësi atyre që janë në besë – jo myslimanëve." Qëllimi i këtyre fjalëve nuk është larg kuptimit të lirisë së besimit dhe pohimit të së drejtës së njerëzve, që në mendimet e tyre, në lidhje me fenë, të shkojnë deri aty sa të mbartin mendime që janë në kundërshtim me mendimet e të tjerëve.

* * *

Parimi i njëmbëdhjetë thotë:

11- "Liria e përhapjes së ideve dhe mendimeve është nga të drejtat më të çmuara të njeriut. Çdo njeri lejohet të flasë, të shkruajë e të botojë në liri të plotë, por mban përgjegjësi për shkeljen e lirisë në gjendjet e përcaktuara me ligj."

Edhe ky parim është përsëritje dhe theksim i parimit të mësipërm.

* * *

12- "Garantimi i të drejtave të njeriut dhe qytetarëve e bën të domosdoshme forcën e masës dhe kjo forcë ose pushtet ka dalë për interesat e komunitetit dhe jo për interesat e personit që masa i ka lënë në dorë vullnetin e saj." Ky parim përbëhet nga dy baza, e para: domosdoshmëria e një pushteti të masës dhe e dyta: puna e këtij pushteti për interesin e përgjithshëm. Në lidhje me bazën e parë, Aliu pohon: "Për njerëzit është domosdoshmëri të kenë një imam, prijës.", domethënë: patjetër duhet një qeveri, e cila garanton të drejtat e njerëzve, kujdeset për zbatimin e drejtësisë dhe vendos të vërtetën. Këtë parim Aliu e pohoi atëherë kur khavarixhët thanë: "Prijësia i takon vetëm Allahut." Nga kjo fjalë e Aliut, e thënë në kushtet konkrete të kohës, nxirret përfundimi se njerëzit nuk mund të lihen as nën kujdesin e Allahut, as nën kujdesin e njerëzve, por është detyrë që ata të lihen nën kujdesin e një ligji kohor, për zbatimin e të cilit kujdeset një qeveri kohore e përqendruar, që ka detyrë trajtimin e punëve, mbështetur mbi një bazë kushtetuese. Aliu i qorton ata me këto fjalë, vetëm atëherë kur ata formojnë mes tyre një qeveri me orientim demokratik e të ndërgjegjshme për përgjegjësitë dhe nuk injoron misionin e saj. Megjithëkëtë, ata nuk ndiejnë praninë e kësaj qeverie

në mesin e tyre. Prandaj, pas fjalës së mësipërme vjen menjëherë fjala tjetër e tij: "Është detyrim për ju t'i bindeni atij që nuk kini si justifikoheni se ai është njeri pa dituri." Në rrugën e drejtë të Aliut, injoranca e qeveritarit dhe e mbajtësit të pushtetit, është justifikim për njerëzit, që ata të mos binden. Në lidhje me bazën e dytë të këtij parimi, Aliu ka urdhëruar dhe ka vënë dispozita, me të cilat janë mbushur dhjetëra faqe të këtij libri, por thelbi i tyre përmblidhet në faktin se, atyre që i lihet në dorë vullneti i pushtetit të masës, janë thjesht njerëz në shërbim të ligjit, i cili është në shërbim të njerëzve. Është pikërisht ligji ai që i ndihmon mbajtësit e pushtetit në përgjegjësitë e tyre, sepse: "Ata janë ruajtësit e shtetasve dhe garantues të kombit." dhe se "Puna e tyre nuk është për ata rrugë fitimi." Pasuritë që ata kanë ndër duar "Nuk janë të tyret, por të atyre që jetuan para tyre dhe të atyre që do të jetojnë më pas.", sepse edhe "Imami është njëri prej njerëzve, ka ato të drejta që kanë ata dhe mbi imamin rëndojnë po ato detyrime që rëndojnë edhe mbi ta." Meqenëse puna është e tillë, atëherë "Imamët e drejtë kanë detyrë të vlerësojnë veten e tyre me masën." Detyra e administrimit të pushtetit të masës, nuk i jep ndonjë privilegj personal qeveritarit. Kuptimin e urdhrave të Aliut, që ligjërojnë barazinë mes qeveritarit dhe gjithë njerëzve, si dhe urdhrat që i heqin qeveritarit çdo lloj privilegji personal, e gjejmë të shprehur qartë në fjalën e tij drejtuar qeveritarëve të kohës së tij: "Bëj shumë kujdes të mos marrësh më shumë për vete nga ajo që njerëzit janë të barabartë. Kujdes nga shkujdesja për atë që duhet të kujdesesh dhe ndaj asaj që të kanë bërë të qartë informatorët, pasi ky veprim është marrje nga ana jote për t'i dhënë një tjetri. Për ty bëhen të njohura fare pak veprimet që mbulojnë punët që t'i të ndihmosh të dhunuarin nga padrejtësia, prandaj e ke detyrim të kujtosh ngjarjet e kaluara dhe ata që kanë drejtuar para teje qeveri të drejta. Puno me vetveten, që të zbatosh atë që unë të kam besuar në besëlënien time dhe për të cilën unë për veten time jam siguruar me argumente kundër teje, me qëllim që për ty të mos ketë asnjë pengesë kur dëshirat e shpirtit të bëjnë që të nxitohesh. Lus Allahun të bëjë mbarë për mua e për ty dhe që Ai të jetë i kënaqur me ne për punët që bëjmë. Të themi fjalë lavdëruese për njerëzit dhe detyrën që kemi, duke lënë gjurmët më të bukura në të gjithë vendin."

* * *

13- "Detyrimisht, për këtë forcë të përgjithshme dhe për shpenzimet administrative, duhet të zbatohen taksat dhe është detyrë që ato të shpërndahen

në mënyrë të barabartë ndërmjet qytetarëve, çdo njërit sipas fuqisë që ka." Më lart kemi folur për këtë temë kur pamë studimin mbi taksat dhe, nëse dëshiron, kthehu edhe një herë në kapitullin përkatës.

* * *

14- "Të gjithë banorët e vendit kanë të drejtë të vënë taksa, ata vetë ose me anë të përfaqësuesve të tyre. Është forca e përgjithshme ajo që i bën taksat të detyrueshme. Gjithashtu, ata duhet t'i pranojnë taksat me kënaqësi, të caktojnë masën, kohën, mënyrën e pjesëtimit dhe mbledhjen e taksave, si dhe të ndjekin mënyrën e shpenzimit të tyre." Nëse do të ndjekim punët e djalit të Ebù Tàlibit dhe fjalët e tij, për përmbajtjen e këtij neni, me siguri që do të shikojmë veprimin më mahnitës. Djali i Ebù Tàlibit është i pari sundimtar në historinë e Lindjes, mbase edhe në të gjitha historitë e qytetërimeve të vjetra, që urdhëron për diçka, me të cilën nuk ishte njohur koha e tij. Sundimtarët, ligjvënësit dhe filozofët e kohës së vjetër i caktonin taksat e përgjithshme duke u bazuar vetëm në pikëpamjet e tyre personale dhe vetëm mbi këtë bazë ata përcaktonin rrugët e vjeljes. Edhe për shpenzimin e taksave ata ndiqnin rrugën që e mendonin ata vetë, pa pasur, në gjithë këtë proces, asnjë mendim nga masa e popullit. Kurse djali i Ebù Tàlibit, për problemin e taksave nxjerr ekstraktin që pohuan mendimtarët francezë të shekullit të tetëmbëdhjetë dhe që në kohën tonë është bërë bazë për të gjitha veprimet që kanë të bëjnë me taksat në të gjitha anët e globit. Gjatë bisedës për taksat, për të kuptuar këtë nen, ne kemi hedhur dritë të mjaftueshme mbi metodën e Aliut. Tani do të shtojmë edhe diçka më shumë, për të theksuar pohimin e metodës së tij për çështjen e taksave: Ne kemi parë se Aliu përdori për qeveritarët termin "garantues të kombit" dhe pastaj kemi parë se si i urdhëron këta qeveritarë që të vënë barazi për taksat e njerëzve. Pastaj i urdhëron ata që taksat t'i vjelin vetëm sipas asaj që kërkojnë interesat e masës. Gjithashtu i urdhëron ata që të mos marrin taksë prej ndonjë njeriu që nuk ka mundësi të paguajë. Për më tepër, Aliu i heq fare taksat prej kësaj kategorie, duke i zëvendësuar me pronat e të pasurve. Më pas kemi parë se Aliu e lidh mbledhjen e taksave në mënyrën më të drejtë, duke lehtësuar gjendjen e njerëzve. Madje ai arrin deri aty sa i urdhëron njerëzit që t'i paguajnë taksat vetëm atëherë kur janë në gjendje t'i paguajnë me kënaqësi. Nëse njerëzit nuk i paguajnë taksat me kënaqësi, atëherë ai e rishikon këtë problem. Nëse njerëzit, edhe pas rishikimit, nuk

janë të kënaqur, atëherë lihen në punët e tyre. Mbi të gjitha këto ne pamë se Aliu i urdhëron qeveritarët të mos shpenzojnë asnjë qindarkë nga shuma e taksave jashtë interesit të masës. Pastaj u kërkon njerëzve që të përdorin të drejtën e tyre për të kontrolluar këto shpenzime, me dëshirën ose pa dëshirën e qeveritarëve. Nëse qeveritari e pranon kontrollin me dëshirë, atëherë atij i mbetet pushteti mbi njerëzit, si pushtet që e përcakton interesi i komunitetit dhe, nëse ata kundërshtojnë, atëherë vetvetiu pushteti i tyre bie. Në të gjitha këto ka aq lëndë sa të shkrihet pikëpamja e djalit të Ebù Tàlibit me përmbajtjen e nenit të katërmbëdhjetë të Dokumentit të Revolucionit të madh. Gjithashtu, në përmbajtjen e këtij neni gjendet mëshira për njerëzit dhe bamirësia për ta, ndërsa në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit ndërthuret mëshira e ndërsjellë e bashkëpunimi i ndërsjellë mes qeveritarëve dhe popullit ose ashtu siç shprehet Aliu mes "Prindit dhe bijve të tij." Në kushtetutën e Aliut, e krahasuar me përmbajtjen e këtij neni, ka më shumë se kaq: Aliu e heq fare taksën prej atij që nuk ka mundësi ta paguajë dhe i le atij rrugë të lirë, derisa ai të jetë në gjendje ta shlyejë detyrimin.

* * *

15- "Masa e popullit ka të drejtë t'i kërkojë llogari çdo nëpunësi publik dhe e kontrollon atë në punët e tij." Kurse Aliu, duke i folur qeveritarit, thotë: "Nëse shtetasit mendojnë se ti bën padrejtësi, menjëherë të jesh i hapur me ta dhe vëre në vijë të drejtë mendimin e tyre me punën tënde." që do të thotë: kur njerëzit mendojnë se ti po bën shtrembërime ose po i largohesh së vërtetës e angazhimit për zbatimin e drejtësisë, detyrimisht dhe menjëherë të bësh të qartë për ta shkaqet e punës tënde, sepse ti je i detyruar të përgjigjesh para tyre. Gjithashtu, ata kanë të drejtë të kërkojnë llogari për punët që bën dhe të kontrollojnë punët tuaja, sepse ti je "përfaqësuesi i kombit". Prej pohimeve të Aliut është edhe fjala që ai tha, me qëllim që ajo të jetë ligj. Njerëzit e vërtetuan se ai punoi sipas kësaj fjale: "O njerëz, unë jam njëri prej jush. Unë kam ato të drejta e ato detyrime që keni edhe ju dhe të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send.", si dhe fjala tjetër e tij: "Nuk kam fshehur asnjë punë." Në këto thënie ka një bazë të qartë, madje shumë të qartë e kuptimplotë të parimit që njeh të drejtën e masës së popullit për të kontrolluar të ngarkuarit që kryejnë punët shtetërore dhe për t'i kërkuar atyre llogari për punët që ata bëjnë.

* * *

16- "Në çdo gjendje të përgjithshme, në të cilën nuk ka garanci për të drejtat e njeriut dhe, kur në të nuk ka ndarje mes pushtetit legjislativ, ekzekutiv dhe gjyqësorit, kjo gjendje konsiderohet jashtë ligjit themelor." Së bashku me ne për ty është bërë e qartë se kushtetuta e Aliut e bën detyrim garantimin e të drejtave të masës. Përsa i përket ndarjes së tre pushteteve, për këtë çështje ka filluar të flitet vetëm në kohët moderne, prandaj ne nuk gjejmë një ndarje të tillë në kushtetutën e Aliut. Megjithëkëtë ne kemi mundësi të kuptojmë e të shikojmë bazën që vuri Aliu për ndarjen parimisht të gjyqësorit prej pushtetit ekzekutiv. Këtë temë e kemi trajtuar kur kemi folur për gjykimin e Aliut.

* * *

17- "Pronësia është një e drejtë e shenjtë dhe e paprekshme. Prandaj asnjë njeriu nuk mund t'i hiqet kjo e drejtë, cilido qoftë ai, përveç rasteve kur heqjen e saj e bëjnë të detyrueshme qartë dhe ligjërisht interesat e përgjithshme, por me kusht të pagimit paraprak të kompensimit." Edhe në kushtetutën e Aliut ne pamë se pronësia është njëra ndër të drejtat e njerëzve, ashtu siç pamë në kushtetutën e tij se heqja e kësaj të drejte, për ndonjë njeri, mund të bëhet vetëm për hir të interesave të komunitetit. Në urdhrat e Aliut e në urdhrat e guvernatorëve të tij, gjithmonë gjejmë të theksohet se për heqjen e pronësisë, në radhë të parë, qëndron interesi i komunitetit. Mbi këtë bazë Aliu i hoqi pronësinë atyre guvernatorëve dhe pasanikëve që ishin pasuruar gjatë kohës së Osmanit. Të gjitha tokat e pronat u pjesëtuan ndër ata që i kishin marrë që prej kohëve të largëta, por gjithnjë me drejtësi dhe sipas interesit të komunitetit. Nga i gjithë ky proces, për ne bëhet e qartë se Aliu pohonte bazën e parimit për heqjen e pronësisë së individit vetëm atëherë kur këtë veprim e kërkon interesi i përgjithshëm. Aliu, për të drejtat e komunitetit, i shiste "tokat e shtëpitë" prona të të "pasurve, grabitësve, të majmurve dhe të kamurve" kujtdo që nuk kishte as tokë, as shtëpi e as pasuri dhe që nuk kishin asnjë rrugë për t'i pasur këto.

* * *

Në mbyllje të këtij studimi, së bashku me Alber Bajeh(1) dhe mendimtarë të tjerë, të cilët, në sajë të kujdesit të tyre, dhanë ndihmesë të madhe në

---

(1) "Historia e shpalljes së të drejtave të njeriut", vol. 8.

Revolucionin e madh, në hartimin e parimeve të tij, shikojmë se Dokumenti Francez i të Drejtave të Njeriut ka si burim katër parime kryesore, prej të cilave dalin disa degë, me të cilat përbëhen të gjitha parimet e tjera. Katër parimet kryesore janë:

1- Njerëzit lindin të lirë, jetojnë të lirë dhe janë të barabartë në të drejtat.

2- Njerëzit mund të bëjnë çdo punë që nuk dëmton tjetrin. Mbështetur mbi këtë bazë, njerëzit kanë mundësi të mendojnë, të flasin, të shkruajnë e të shprehin mendimet e tyre në liri të plotë.

3- Qytetarët e një kombi kanë të drejtë absolute të administrojnë kombin.

4-Kombiështëzotëruesiipushtetitdhekadetyrimtëmarrëgjithmonënëkonsideratëtëdrejtateindividitnganjëraanëdheinteresinepërgjithshëmngaanatjetër.

Kjo është e vërteta për të cilën ne kemi folur gjatë krahasimit që kemi bërë në këtë libër mes Parimeve të Dokumentit francez dhe parimeve aleviane. Gjithashtu kemi theksuar se disa nga këto parime kanë rrjedhur prej disave, ose kemi parë se ato janë theksim ose përsëritje e atij parimi apo e një parimi tjetër prej parimeve të mëparshme. Është e qartë se shkolla e parime madhore, ideore, shoqërore, filozofike apo shkencore të mirëfillta, epiqendra e tyre ka një origjinë të vetme ose edhe disa origjina të pakta, por në bashkëpunim të ndërsjellë me njëra-tjetrën, mbi të cilat rriten e zhvillohen degë të shumta, të cilat nuk vonojnë të bëhen origjinë për degë të tjera dytësore. Bazuar mbi këtë të vërtetë, ne kemi mundësi të rikthejmë shtatëmbëdhjetë parimet e Dokumentit francez në katër bazat origjinë që u përmendën më sipër. Pas kësaj, ne kemi mundësi, që me këto katër baza origjinë, të kthehemi në një bazë origjinë përmbledhëse gjithëpërfshirëse, e cila është burimi i parë dhe pika rreth së cilës rrotullohen të gjitha origjinat e tjera. Kjo bazë origjinë përmbledhëse dhe gjithëpërfshirëse, nuk është tjetër veçse parimi i parë, që thotë: "Njerëzit lindin të lirë, jetojnë të lirë dhe janë të barabartë në të drejtat." Kur ti të shikosh në thellësi këtë parim e të bësh një analizë, menjëherë do të kuptosh saktësinë e fjalëve tona. Përsa i përket katër bazave, të cilat ne shkurtimisht i nxorëm nga të gjitha parimet e Dokumentit francez, siç e ke parë dhe siç je ndërgjegjësuar, ke mundësi që këto baza t'i gjesh të shprehura tekstualisht edhe në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit. Në të vërtetë ti i gjen ato në rrugën e tij si sundimtar, si mendimtar dhe si njeri.

* * *

Nga njoftimet, që ke marrë, ke kuptuar dhe je ndërgjegjësuar se parimet

me të cilat bërësit e Revolucionit të madh mbyllën historinë e skllavërimit të njeriut prej njeriut dhe me të cilat asgjësuan idenë e privilegjit klasor, nën sundimin e të cilit njerëzimi kishte njohur errësirat më të dendura dhe mjerimet më të rënda që kishin pllakosur mbi mirësinë e jetës e mbi bukurinë e saj, ishin parime që njerëzit e mirë i kishin përjetuar në ndërgjegjen e tyre, i kishin përfytyruar njerëzit e shtypur në ëndrrat e tyre në netët e gjata e të rënda të historisë dhe që i formuluan artistët e mendimtarët këtu e atje në anë të ndryshme të tokës, në formë letrare në një libër ose në formë poezie në një këngë, ose në formën e një psherëtime të dalë nga njëri cep i gojës, ose në formën e një pune të ngjashme me ndriçimin e një shkreptime në një errësirë të thellë e të frikshme. Më pas ato kaluan nga njëri djep në tjetrin dhe nga njëra kohë në tjetrën. Ato u gjallëruan në kujtesën e kohës, ashtu siç gjallërohen farërat në brendësi të tokës, derisa u aktivizuan dhe përjetuan jetën e tyre të natyrshme në kokat e në zemrat e letrarëve francezë dhe më pas në duart e tyre u shndërruan në punë që çanë rrugën e gjerë e të hapur drejt së mirës për njeriun. Gjithashtu, nga njoftimet që ke marrë ti ke kuptuar e je ndërgjegjësuar se këto parime, që përjetuan korifenjtë e njerëzimit nuk e morën formulimin e tyre të afërt me plotësimin, përveçse në kokat e në zemrat e korifenjve të Revolucionit të madh. Në të vërtetë ato parime i kishte menduar katërmbëdhjetë shekuj më parë gjeniu i mendjes arabe Ali bin Ebù Tàlibi, i cili i formuloi këto parime me shprehje të qarta, që shpallin thelbin e vetvetes në çdo kohë, si tekst e si esencë në më të shumtën e kohëve. Në këtë realitet ka fakte që e dallojnë vlerën e djalit të Ebù Tàlibit me përmasa me të vërtetë të mëdha: me madhështinë e njeriut që mendon thellë dhe që punon me sinqeritet, që jeton si njeri i mirë dhe vdes dëshmor, si njeri, që në të gjitha gjendjet e tij, lë gjurmë, të cilat, nëse i bën të rrjedhin në sprovat e logjikës, ngrihen gjithnjë e më lart; nëse mbi to bën që të rrjedhë me përmasat e saj dashuria njerëzore, ato vërshojnë dhe jetojnë.

* * *

Kurse tani, në rrugën drejt zbulimit të madhështisë së Aliut, në gjurmët e tij të dashurisë së thellë njerëzore, me të cilën vërshuan bëmat e mendimtarëve të Revolucionit të madh, pastaj do të kalojmë në studimin e madhështisë së Aliut, i cili mund të krahasohet me njërin prej gjenive të ekzistencës së njeriut, dua të them me Sokratin dhe vetëm pastaj do të shikojmë se ç'përfaqëson Aliu në gjendjet e tij të ndryshme prej dukurive të drejtësisë kozmike.

DOKUMENTI I SHPALLJES SË TË DREJTAVE TË NJERIUT

* Kudo ku ka shkelur këmba e djalit të Ebù Talibit, kudo ku është dëgjuar fjala e tij, kudo ku ka vezulluar shpata e tij, vuri barazinë në tokë. Ai shkatërroi format e despotizmit.

Tani para lexuesit është formuar një figurë e qartë për të drejtat që kishte konceptuar Ali bin Ebù Tàlibi për njeriun, të drejta që i kishte shpallur sheshit, pa shenja e pa asnjë mbulesë. Në këtë kapitull ne do t'i vëmë në formë të përmbledhur, por me një paraqitje e me një ndarje të re. Më qëllim që të vëmë në dukje vlerën e lartë që ne shikojmë në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit, në lidhje me këto të drejta dhe me qëllim që të shkëlqejë sa më shumë gjenialiteti i Aliut dhe kushtetuta e tij, kemi menduar që në këtë libër të theksojmë gjërat më të rëndësishme të sanksionuara në Dokumentin Ndërkombëtar të të Drejtave të Njeriut, ku lexuesi do të shohë me sytë e tij nëse ka ndonjë dallim mes shkollës aleviane në të drejtat e përgjithshme dhe këtij dokumenti. Pastaj lexuesi do të kuptojë se ku qëndron ky dallim dhe cilat janë shkaqet e këtij dallimi. Brenda kufirit të lejuar do të themi diçka për këtë çështje dhe, paraprakisht theksojmë se njeriu e ka shumë të vështirë të gjejë një frymë ndryshe mes shkollës aleviane dhe Dokumentit Ndërkombëtar të të Drejtave të Njeriut. Përsa i përket dallimeve për çështjet dytësore dhe në formulim, detyrimisht që do të ketë ndryshime, për shkak të ndryshimit të kohës, kurse nga ana thelbësore, në Dokumentin e të Drejtave të Njeriut, të botuar nga OKB-ja, çdo bazë të këtij dokumenti do ta gjesh edhe në kushtetutën e djalit të Ebù Tàlibit, madje në kushtetutën e tij do të gjesh edhe më shumë të drejta e liri se ato që thuhen në dokumentin e OKB-së. Nëse ka ndonjë dallim, padyshim që ky dallim ka lidhje vetëm me hartuesit e dy dokumenteve dhe që, në pikëpamjen tonë, reduktohet në katër pika: Dallimi i parë: Dokumentin Ndërkombëtar të shpalljes të të Drejtave të Njeriut e kanë hartuar mijëra mendimtarë, nga vende të ndryshme botës, për të mos thënë nga e gjithë bota, kurse kush-

tetutën aleviane e ka vënë një gjeni i vetëm, Ali bin Ebù Tàlibi. Dallimi i dytë: Ali bin Ebù Tàlibi i ka parakaluar hartuesit e këtij dokumenti para më shumë se katërmbëdhjetë shekuj. Dallimi i tretë: Hartuesit e këtij dokumenti ose thënë më qartë, mbledhësit e këtij dokumenti, e kanë mbushur gjithë botën me fjalë, duke thirrur me zë të lartë për atë që kanë bërë e për atë çka do të bëjnë. I kanë bërë vetes aq shumë reklamë, sa vërtetësia dhe etika e punës së tyre krijon neveri, për shkak të krekosjes që ata marrin para njerëzve, duke thënë se i kanë dhënë njeriut një mijë të mira. Por, njëkohësisht i kanë vënë përsipër edhe një mijë barra me pesha të rënda. Kryeultësia e djalit të Ebù Tàlibit ndaj njerëzve dhe ndaj Zotit të botëve nuk le vend as për krekosje, as për mendjemadhësi. Madje ai shpreson që Allahu dhe njerëzit të falin mëkatet e tij për atë që ai ka bërë e për atë që nuk ka bërë. Dallimi i katërt dhe më i rëndësishmi: Shumica e shteteve, që kanë dhënë ndihmën e tyre për hartimin e Dokumentit të të Drejtave të Njeriut dhe që e kanë njohur këtë dokument, janë ato shtete që i kanë rrëmbyer njeriut të drejtat që i takojnë, janë ushtritë e këtyre vendeve, të përhapura në të gjitha fushat, janë ata që grisin këtë dokument e që nëpërkëmbin këto të drejta të njeriut. Ndërsa rruga e djalit të Ebù Tàlibit denoncon despotizmin dhe përvetësimin kudo ku ka shkelur këmba e tij, kudo ku është dëgjuar fjala e tij, kudo ku ka vezulluar shpata e tij. Me këto ai vuri barazinë në tokë. Veç kësaj, dëshmori i mbrojtjes së të drejtave të individëve dhe komuniteteve, gjatë gjithë jetës së tij, ka mbledhur dëshmitë e kërkuara dhe pastaj ka vendosur mijëra herë mbrojtjen e këtyre të drejtave. Dhe tani vëmë shkurtimisht para lexuesit atë që thuhet në dokumentin e OKB-së(1).

1- Njerëzit lindin të barabartë në dinjitet e në të drejta, të pajisur me mendje e me ndërgjegje dhe ata kanë detyrë të trajtojnë njëri-tjetrin me frymën e vëllazërisë.

2- Çdo njeri gëzon të gjitha të drejtat e të gjitha liritë e sanksionuara në këtë dokument, pa asnjë dallim e pa asnjë veçim për shkak shtetësie, ngjyre, seksi, ose për shkak të gjuhës, të fesë, të mendimit politik, ose të çdo mendimi të kundërt me të, si dhe për shkak të kombësisë së cilës i përket, ose për shkak të origjinës së tij shoqërore, të gjendjes së tij, i pasur apo i varfër(2), të pozicionit familjar ose të çdo pozicioni tjetër në kundërshtim me atë familjar.

---

(1) Parimet e këtij dokumenti i kemi marrë prej librit "Historia e shpalljes së të Drejtave të Njeriut" shkruar nga shkrimtari francez Alber Bajeh, cituar në gjuhën arabe nga dr. Muham'med Mendùr dhe botuar nga Liga e Shteteve Arabe.

(2) Ali bin Ebù Tàlibi kurrë nuk e ka njohur "domosdoshmërinë" e ekzistencës së varfërisë në shoqëri.

3-Të drejtat e sanksionuara në këtë dokument janë vepruese mbi të gjithë banorët e tokës, qofshin toka të vëna nën kujdestari, qofshin toka që nuk gëzojnë autonomi, pasi banorët e këtyre tokave janë të barabartë me banorët e vendeve sovrane.
4- Çdo individ ka të drejtën e jetës, lirisë, jetesës në siguri e në garanci.
5- Nuk lejohet për asnjë njeri të jetojë në skllavëri e në robëri. Skllavëria e shtypja, në të gjitha format, janë të ndaluara.
6- Nuk lejohet që një njeri të torturohet, ose mbi të të zbatohen dënime të rënda johumane ose dënime që fyejnë dinjitetin njerëzor.
7- Çdo njeri ka të drejtë të njihet si person ligjor në çdo vend që të ndodhet.
8- Para ligjit të gjithë janë të barabartë dhe çdo individ, në zbatim të barazisë dhe pa asnjë privilegj, gëzon të drejtën e mbrojtjes. Të gjithë gëzojnë të drejtën e mbrojtjes kundër çdo diferencimi që konsiderohet jashtë këtij dokumenti; gjithashtu, çdo njeri gëzon të drejtën e mbrojtjes kundër çdo lloj veprimi që nxit diferencimin.
9- Çdo njeri ka të drejtë të gjejë mbështetje praktike në gjyqësorin kombëtar, që të shikojë çdo sulm mbi të drejtat themelore që atij i njeh kushtetuta e ligjet.
10-Nuk lejohet arrestimi, burgosja ose internimi i dënjëritë në mënyrë arbitrare.
11- Nuk lejohet, që dikujt t'i preket jeta e tij private, familja, shtëpia e tij ose dhe korrespondenca e tij dhe as të atakohet në nderin e në zërin e tij të mirë. Çdo njeri gëzon të drejtën e mbrojtjes së ligjit kundër një ndërhyrjeje të tillë.
12- Çdo individ gëzon të drejtën e lëvizjes së lirë dhe të zgjedhjes së vendbanimit të tij brenda shtetit. Çdo individ ka të drejtë të largohet prej çdo vendi apo të kthehet në të, përfshirë edhe vendin e tij.
13- Çdo njeri, në gjendje shtypjeje, ka të drejtë të kërkojë një vendstrehim edhe në një vend tjetër.
14- Çdo individ gëzon të drejtën e pronësisë, qoftë në formë individuale, qoftë në formë kolektive. Nuk lejohet të privohet askush prej pronave të tij.
15- Çdo individ gëzon të drejtën e lirisë së mendimit, të besimit e të fesë.
16- Çdo person ka të drejtën e lirisë së mendimit e të shprehjes, përfshirë në këtë të drejtë që ai të mos shqetësohet për shkak të mendimeve të tij.
17- Çdo njeri ka të drejtë të japë ndihmën e vet në administrimin e punëve të përgjithshme të vendit të tij, qoftë në mënyrë të drejtpërdrejtë, qoftë me ndërmjetësinë e përfaqësuesve të zgjedhur në mënyrë të lirë. Çdo person ka të drejtë të zërë një vend pune në vendin e tij, duke u bazuar në barazinë midis njerëzve.
Vullneti i popullit është burimi i të gjitha pushteteve publike.
18- Çdo njeri ka të drejtën e garancisë shoqërore, që të arrijë të drejtat ekonomike, shoqërore dhe kulturore të detyrueshme për dinjitetin e tij dhe për rritjen e personalitetit të tij në mënyrë të lirshme, në sajë të pu-

nës e të përpjekjeve kombëtare dhe të bashkëpunimit ndërkombëtar.
19 - Çdo person ka të drejtën e punës dhe liri në përzgjedhjen e punës me kushte të një shpërblimi të drejtë. Gjithashtu, ai ka të drejtë të mbrohet prej papunësisë. Të gjithë kanë të drejtë, pa asnjë dallim, të marrin një shpërblim të barabartë për punë të barabartë.
Kushdo, që punon, ka të drejtë të shpërblehet në mënyrë të drejtë, shpërblim që i siguron atij e familjes së tij një jetesë në përshtatje me dinjitetin njerëzor dhe në raste domosdoshmërie me këtë shpërblim i plotësohen të gjitha rrugët e mjetet e mbrojtjes shoqërore.
20- Çdo individ ka të drejtë të gëzojë një nivel jetese që i siguron atij dhe familjes së tij shëndet e mirëqenie, veçanërisht në ushqim, në veshje, në banesë dhe në shërbimet e domosdoshme shëndetësore e shoqërore. Gjithashtu, ai ka të drejtën e sigurimit në raste papunësie e në raste pamundësie fizike për të punuar, në raste plagësh të rënda, pleqërie dhe në të gjitha rastet e tjera, kur njeriu humb mjetet e fitimit të bukës së tij si rezultat i kushteve që janë jashtë vullnetit të tij.
21- Çdo njeri ka të drejtën e arsimimit dhe arsimi të jetë falas. Arsimi fillor është i detyrueshëm.
Është detyrim që arsimi të ketë si objektiv rritjen e personalitetit njerëzor, forcimin e respektimit të të drejtave të njeriut dhe të lirive të tij themelore; gjithashtu është detyrë që arsimi të ndihmojë në mënyrë të ndërsjellë për mirëkuptim, tolerancë e miqësi mes të gjitha kombeve e të gjitha komuniteteve. Por është detyrë që të punohet edhe për forcimin e përpjekjeve të kombeve të bashkuara për ruajtjen e paqes.
22- Individi ka detyra ndaj strukturave shoqërore, pasi vetëm në to ai ka mundësi të rrisë personalitetin e tij në mënyrë të lirë e të plotë.
23- Gjatë ushtrimit të të drejtave dhe gëzimit të lirive, individi i nënshtrohet vetëm atyre ndalimeve të vëna tekstualisht në ligj për garantimin, njohjen e respektimin e të drejtave e të lirive të tjetrit, për mbrojtjen e kërkesave morale të hollësishme dhe të ruajtjes së mirëqenies të sistemit publik në një shoqëri demokratike. Në asnjë rast nuk mundësohet ushtrimi i këtyre të drejtave dhe lirive, në kushte që janë në kundërshtim me objektivat e me parimet e OKB-së.
24- Asnjë tekst prej teksteve të këtij dokumenti nuk lejohet të komentohet se ky dokument i siguron ndonjë shteti, ose ndonjë organi, ose ndonjë individi të drejtën e ushtrimit të çdo lloj aktiviteti, ose që të bëjë ndonjë lloj pune që synon shembjen e të drejtave e lirive të sanksionuara në këtë dokument.

* * *

Këto ishin pikat më të rëndësishme të shkruara në dokumentin e OKB-së

për shpalljen e të drejtave e lirive të njeriut, të drejta e liri, që shumë shtete e kombe vazhdojnë t'i nëpërkëmbin nën pretendimin e ruajtjes e të mbrojtjes së tyre dhe të punës për këto të drejta e liri. Mendoj se lexuesi tani ka arritur të kuptojë marrëdhëniet e afërsitë që janë mes parimeve të këtij dokumenti dhe parimeve të Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut. Pastaj të kuptojë lidhjen thelbësore mes këtyre parimeve dhe kushtetutës së Ali bin Ebù Tàlibit, duke përjashtuar ato çështje që kanë lidhje me ndryshimin e kohës e me zhvillimin e vetë kohës, por duke shtuar ngrohtësinë e thellë të zemrës njerëzore, me të cilën e rrethon Aliu shoqërinë, çka mungon në dokumentin e OKB-së.

Shoqata Flladi

PËRTEJ DY DOKUMENTEVE

* Duket sikur Aliu ka regjistruar tregimin e gjithë shekujve të hershëm të njerëzimit dhe vazhdon të regjistrojë tregimin e shekujve modernë.

* Aliu i ka krahasuar kokën e duart e kapitalistit me tentakulat e oktapodit. Megjithëse ai ka formë njeriu, nuk është më njeri. Prej fytyrës së tij janë hequr shumë pjesë të bukurisë dhe në të janë eliminuar cilësitë e jetës. Në të nuk ka nxehtësi, nuk ka dritë, nuk ka ngrohtësi dhe nuk ka jetë.

Në këtë paraqitje ne folëm shkurtimisht për parimet e Dokumentit Francez të të Drejtave të Njeriut dhe atij ndërkombëtar. Më pas këto parime i vumë përballë parimeve të Ali bin Ebù Tàlibit. Nga ky ballafaqim pamë se ato ecin krah për krah njëra-tjetrës si tekst dhe kanë dalë nga i njëjti burim. Në këtë kuadër, patjetër duhet t'i kujtojmë lexuesit se origjinaliteti i mendimit të gjeniut të historisë sonë arabe nuk qëndron në kufirin që ne kemi përshkruar, pasi ai e kapërcen këtë kufi, madje shkon edhe më larg se këto dy dokumente. Shumë mendimtarë, deri në mesin e shekullit të nëntëmbëdhjetë, madje edhe në fillim të shekullit të njëzetë, kanë qenë shumë larg kuptimit të të vërtetave shoqërore që mbronte Ali bin Ebù Tàlibi. Mundësia e disa prej tyre sot me shumë njerëz që janë larg kësaj të vërtete. Asnjë autor, që ka shkruar për Aliun, nuk ka thënë asnjë fjalë për lidhjen që ka ekzistuar midis kushtetutës së tij dhe këtyre dokumenteve. Nuk kanë thënë asnjë fjalë edhe për bazat e tjera të thella të rrugës së tij të drejtë, si mendimtar dhe si njeri; nuk kanë thënë asnjë fjalë për bazat e tij shumëdegëshe me orientime të shumta, të cilat përmblidhen në tri baza, nga ku dalin degë të tjera. Baza e parë: Natyra e kapitalistit ka formën e oktapodit, i cili dëshiron për vete të shtrijë tentakulat e tij, që të kapë sa më shumë sende, me qëllim që të shuajë urinë tij. Pavarësisht nga kjo, ai kërkon edhe më shumë. Baza e dytë: Natyra e kapitalistit është e personifikuar në këtë oktapod, ashtu siç personifikohet sendi në vetvete, për rrjedhojë, qëllimi i kapitalistit është i lidhur me këmbët e me duart e tij dhe rruga e tij e jetës shpjegohet me atë të oktapodit. Këto janë arsyet që Aliu e ka krahasuar kokën e du-

art e kapitalistit me tentakulat e oktapodit. Megjithëse ai ka formë njeriu, nuk është më njeri. Prej tij janë hequr ndjenjat, shpresat e mendimet. Prej fytyrës së tij janë hequr shumë pjesë të bukurisë, madje edhe ato që janë te njeriu më i ndyrë, pasi i gjithë aktiviteti i kapitalistit vlerësohet nga vlera e parasë dhe gjithë ekzistenca e tij matet e peshohet me sasinë e parave. Në kapitalistin është ngrirë çdo ndjenjë dhe janë asfiksuar të gjitha shqisat, është fshirë natyrshmëria njerëzore dhe ai shpërfytyrohet në mënyrën më të keqe që mund të bëhet. Cilësitë e tij jetësore janë shndërruar në vegla, në të cilat nuk ka nxehtësi, nuk ka dritë, nuk ka ngrohtësi dhe nuk ka jetë. Baza e tretë: Masa e popullit ka një natyrë të tillë, e cila ndikohet shumë prej llojit të qeverisjes. Masa përparon ose mbetet prapa sipas regjimit sundues, i cili, nëse ka dashuri për njerëzit, vazhdon ecjen përpara së bashku me ta dhe, nëse regjimi është i shkujdesur ndaj masës së njerëzve, masa detyrohet të kujdeset vetë për veten dhe angazhohet të punojë vetëm për të mirën e tyre. Kjo bazë e tretë është e përbashkët mes parimeve aleviane dhe parimeve të Revolucionit Francez, por Aliu i tejkaloi këto parime në disa hollësi themelore, mbi të cilat është ndërtuar vetë kjo bazë. Në të vërtetë, këto janë hollësi, që tërheqin vëmendjen dhe bëjnë që të shikosh në thellësi të çështjeve. Tani le të flasim për natyrën e kapitalit e të kapitalistit, ashtu siç i kishte kuptuar Aliu. Logjika, përvoja e gjerë dhe konstatimet e hollësishme i kishin treguar Aliut se kapitali ka një personalitet të ndërtuar mbi vetë atë, personalitet që synon të zgjerohet, të shtrihet sa më shumë, të majmet vazhdimisht dhe kurrë të mos ngopet nga kjo shtrirje e nga kjo majmëri, sado të largëta të jenë anët e shtrirjes e të fryrjes së tij nga të gjashta anët: para, prapa, majtas, djathtas, lart, poshtë. Megjithëkëtë, ai kërkon gjithnjë e më shumë. Madje edhe atëherë kur është zgjeruar tej mase, përsëri nevoja e tij shtohet gjithnjë e më shumë për ushqim të ri. Meqenëse natyra e kapitalit dhe e kapitalistit është në bashkëpunim të ndërsjellë, Aliu, në shumicën e rasteve flet për personalitet të bashkuar të kapitalit e të kapitalistit, me cilësinë e një vegle, të cilën e vënë në lëvizje gishtërinjtë e kapitalit, sa herë që ai punon të shtrihet e të majmet. Për natyrën e kapitalit dhe të kapitalistit, Aliu thotë: "…kjo botë është më shqetësuese se çdo gjë tjetër. Ai që ka në zotërim një send, nuk ka arritur asgjë, pasi atij menjëherë i shtohet më shumë kujdesi për atë që ka në zotërim. Ai kurrë nuk i quan të mjaftueshme sendet që ka arritur të këtë para sendeve që akoma nuk ka arritur t'i ketë në zotërim." Mendoj se lexuesi e ka kuptuar në mënyrë të plotë se ky parim alevi-

an, në lidhje me përshkrimin e natyrës së kapitalit, i cili nuk pranon të ndalojë shtrirjen e tij në një kufi të caktuar ose që të jetë i kushtëzuar me ndonjë kusht, nuk ndryshon në asgjë, në përgjithësi e në veçanti, me rregullat shkencore moderne, me të cilat trajtohen rrugët e kapitalit në studimet që kryhen, pasi vetë kapitali ka prirjen të zgjerojë rrethin e tij, të jetë sa më i madh në numër dhe të riprodhojë vetveten sa më shumë. Riprodhimi i vetë kapitalit është një e vërtetë që nuk ishte jashtë vëmendjes së djalit të Ebù Tàlibit, i cili, në sajë të mendjes së tij, e kishte kuptuar dhe e kishte parë me sytë e tij edhe këtë të vërtetë të kapitalit. Prandaj ai e formulon atë me shprehjen më të qartë: "Disa prej tyre duan ta shtojnë sa më shumë kapitalin." Si rregull është që vetë kapitali shtyn vetveten drejt tregjeve të ndryshme dhe të punojë vetëm aty ku ai ka përfitim, aty ku kërkohet më pak puna e njeriut dhe aty ku ai përfiton prej shërbimit të njeriut, atëherë kapitali rritet e shtohet aty ku njerëzit mbeten në gjendjen që janë ose varfërohen akoma më shumë. Pastaj kapitali i vjetër dhe i ri largohen një herë dhe rriten sërish, derisa bëhen zotëria urdhërues e i respektuar, aty ku rrëmbehet puna e grupeve. Në këtë mënyrë, kapitali ndjek ciklet e tij, por edhe njerëzit ndjekin punën e tyre dhe, kur realiteti i gjendjes zbulon një send të vogël e të ngurtë, që quhet "kapital", pushteti i tij lartësohet derisa ai bëhet despot mbi jetët e mbi shpirtrat e njerëzve të gjallë, të cilët kanë zemër, trup e mendje, kanë sy për të parë e veshë për të dëgjuar, por që kanë edhe një jetë të shkurtër e të përcaktuar, të cilët në punë e sipër humbin fuqinë, derisa humbin edhe rastin për ekzistencë. Ja kështu trupat e ngurtë hanë të gjallët dhe vdekja shuan jetën me një të gëlltitur të vetme.

Në "Nehxhul Belaga" është edhe fjala me të cilën Aliu përshkruan shtypësit pasanikë dhe ata që mbartin mendime të këqija e bëjnë jetë të turpshme: "Dhe ai grumbullon e shton kapital mbi kapital." Këtë kapital e qarkullojnë të pasurit dhe feudalët, të cilët e investojnë atë, sipas shprehjes së Aliut, që të arrijnë pasuri e pushtet pa punuar dhe pa e merituar. Në këtë realitet ka shumë mungesë logjike që i ngjitet shoqërisë, por që mundon njerëzit, ngurtëson jetën dhe asgjëson faktorët e përparimit në të gjitha gjendjet e masës së njerëzve. Aliu thotë: "U thaftë dora e blerësit që ndihmon të pabesin mëkatar me pasuritë e njerëzve!" Përsa i përket faktit se si kjo pasuri në shkollën juridike të Aliut është pasuri e njerëzve, ne këtë e kemi trajtuar në kapitujt e mëparshëm. Këtë kapital, sipas Aliut, e qarkullojnë pasanikët dhe feudalët, të cilët e investojnë atë, "marrin frytet e tij", me qëllim që me këtë kapital të pakëso-

jnë numrin e fermave e të pronave, të cilat rishtojnë kapitalin e tyre ose të shkojnë në ato rrugë ku ata marrin më shumë kapital, me qëllim që të gëzojnë të mira vetëm ata dhe jo shumica dërmuese e njerëzve. Me anë të këtij kapitali ata blejnë robër e robëresha dhe ndërtojnë shtëpi e pallate jo vetëm aty ku kanë nevojë për to, por edhe në ato vende ku nuk kanë fare nevojë. Këto pallate madhështore e luksoze janë të ndërtuara prej punës së njerëzve të thjeshtë, janë ndërtuar me atë që kanë grabitur prej të drejtave që i takonin të tjerëve dhe i kanë ndërtuar me kolona të forta në mes të kasolleve të anuara, që gati shemben. Në të vërtetë, këto pallate janë një prej dukurive të këtij kapitali të investuar e të marrë jo prej vendit të vet, por me rrugë rrëmbimi e shfrytëzimi. Aliu, me të drejtë, kur shikon një ndërtim luksoz, që është pronë e ndonjërit prej guvernatorëve të emëruar prej tij, thotë: "Argjendi e nxori kokën! Ndërtesa tregon se ti je i pasur." Ja kështu e kishte kuptuar djali i Ebù Tàlibit kapitalin, sidomos atë kapital që synonte të shkonte për investime shfrytëzuese, me qëllim shtimin e tij, qoftë ky kapital parà ose pronësi mbi toka, troje, ferma e pallate. Aliu e kishte kuptuar se ky kapital, me të gjitha dukuritë e tij, e shtyn zotëruesin e tij të shtojë kujdesin gjithnjë e më shumë për të grumbulluar sa më shumë, njëkohësisht të vjelë sa më shumë prej kapitalit që ai ka grumbulluar. Për kapitalistin ai thotë: "Kush ka më shumë, sundon. Ai që sundon dhe merr më shumë për vete, është kërkues i kapitalit. Kapitalisti është një i pasionuar që nuk ngopet, që kthehet në një vegël të verbër në sajë të natyrës së kapitalit të tij. Ai që ka përfituar pasuri,aty ku nuk duhet të përfitojë, e sundon pasuria. Ai ha gishtërinjtë e vet me atë që ka në dorë dhe për atë pasuri ai bëhet tej mase fanatik." Nuk e shikojmë të nevojshme të rikthehemi në hollësitë që kemi përmendur më sipër në lidhje me atë që kishte kuptuar Aliu, për natyrën unike që bashkon kapitalin e kapitalistin në rrethin "e marrjes më shumë për vete dhe akaparimit të monopolit." Me këto koncepte Aliu i kishte parakaluar të gjithë mendimtarët e botës, deri në shekullin e nëntëmbëdhjetë. Këto koncepte faktojnë se marrja sa më shumë për vete dhe vjelja e kapitaleve prej vetë kapitaleve krijon një shoqëri që nuk ka barazi, krijon një shoqëri ku i pasuri gëzon të mira vetëm në sajë të faktit që i varfëri është i uritur, krijon shoqëri që nuk ka ndonjë mirësi, pasi përkrah saj është një e drejtë e humbur. Për të hequr këtë anomali të ngjitur mbi shoqërinë nëpërmjet monopolit e akaparimit të mallrave, shfrytëzimit dhe vjeljes së frutave të kapitalit prej vetë kapitalit, Ali bin Ebù Tàlibi pohoi të vërtetën: "Njerëzit janë të

barabartë në të drejta." Këtë të vërtetë ne e kemi shpjeguar gjatë e gjerë. Gjithashtu, ai pohoi se vetëm puna është baza për të njohur preferencën mes njerëzve në të gjitha mënyrat e shpërblimit dhe të pagesës. Pohimi i Aliut "Kurrë nuk mund të humbasë paga e atij që punon mirë." dhe "Ai që jep me dorë të shkurtër, i jepet me dorë të gjatë." tregon se shoqëria është e mirë vetëm me bijtë e saj punëtorë. Përsa i përket thënies:"Ai që rrëmben me dorë të shkurtër", sipas shkollës juridike të Aliut, gjëja e rrëmbyer atij i hiqet me dorë të hekurt. Bazuar në këtë shkollë të nderuar, Aliu merrte çdo shumë parash e çdo pasuri që kishin arritur "autoritarët" me rrugë joligjore dhe i vinte ato në "Shtëpinë e Pasurisë" ose i shpërndante te punëtorët prodhues, te nevojtarët dhe te ata që nuk kishin mundësi të punonin për ndonjë pamundësi fizike ose për shkak të ndonjë pengese tjetër. Gjithnjë, bazuar mbi këtë shkollë bujare e të nderuar, Aliu i urdhëronte pronarët e shtëpive që, në disa raste, të mos i merrnin qiranë banorëve që nuk kishin strehë e banesë, pasi pronari i shtëpisë nuk kishte nevojë për atë shtëpi për ta përdorur vetë për banesë, për më tepër, qiramarrësi është vëlla i tij dhe nuk ka ku të fusë kokën. Në origjinë, paraja dhe prona janë të komunitetit, prandaj Aliu e kundërshton shfrytëzimin në të gjitha format e tij. Përse ata, që kanë pasuri, para ose shtëpi, kanë dëshirë që këtë pasuri ta shtojnë në kurriz të nevojtarëve?! Në këtë kontekst, Aliu i shkruan Kathm bin Ab'bàsit, guvernatorit të tij në Mek'kë dhe i thotë: "Urdhëroi banorët e Mek'kës që asnjë banori të mos i marrin qira."

* * *

Përsa i përket bazës së tretë, që ishte natyra e gjendjes së masës së popullit, e cila, siç u shpjegua, ndikohej shumë nga lloji i qeverisjes, për djalin e Ebù Tàlibit ka dispozita që e theksojnë dhe e bëjnë këtë fakt shqetësimin themelor ndër të gjitha shqetësimet e ndërtuesve të shoqërive të drejta e të shëndosha. Shumica e ligjvënësve të kohës së vjetër dhe shumica e dijetarëve të qytetërimeve të mesjetës, kanë ndjekur rrugën e ngarkimit të komuniteteve mbi mundësinë që ato kanë për të mbajtur realisht dhe, nga problemet që ata i atribuonin komuniteteve ishte edhe gjendja e popullimit, për pasojë do të kishte ndryshim të theksuar mes rritjes së numrit të popullsisë e prapambetjes, duke përdorur si matës faktorët që i aktivizojnë ose i frenojnë këto komunitete. Gjithashtu, duke përdorur si matës edhe faktin sa ata i pranojnë ose janë të shkujdesur ndaj punëve prodhuese. Nën prizmin e

këtij vlerësimi, ata janë shprehur se banorët e një vendi, me kapacitete në fushën e mendimit e të shpikjeve dhe me aktivitet në fushën e punës e të prodhimit, me njerëz bamirës, të butë e me stabilitet, të gjithë këta faktorë së bashku, sipas mendimit të tyre, dëshmojnë se banorët e këtij vendi janë njerëz të butë, kanë prirje për mirëtrajtim të ndërsjellë, kanë dëshirë për qetësi dhe aspirojnë për paqe e siguri; kurse banorët e një vendi, që i karakterizon ngadalësia dhe ndër ta mungon mundësia që të mendojnë për shpikje, janë përtacë dhe, ngaqë nuk punojnë, ata as nuk prodhojnë, prandaj cilësohen njerëz të këqij që nuk duhen mes tyre, nuk jetojnë në paqe të ndërsjellë me njëri-tjetrin dhe nuk kanë dëshirë të falin. Në shoqërinë e këtyre njerëzve mendimtarët shikojnë gjurmë të amullisë, plogështisë, mungesë aftësie, si dhe ndjenjën për prirje kah e keqja. Shoqëria e këtyre njerëzve karakterizohet për kontradikta mes bijve të saj. Bazuar mbi këtë këndvështrim, janë të shumtë mendimtarët që të gjitha të këqijat e shoqërive të kohës së vjetër e të kohës së mesme, madje edhe shoqërive të kohës së re ia atribuojnë vetëm komuniteteve, pa bërë dallim në llojin e qeverisjes, në natyrën e regjimit e në personalitetin e vetë sundimtarit. Mendimtarë të tjerë, duke u shprehur për gjendjen e masës, përsëri i atribuojnë njerëzve çdo gjë që ata vetë hedhin mbi njëri-tjetrin, kurse qeverisjes dhe sundimtarit nuk i japin asnjë rol për gjendjen në të cilën gjendet masa e njerëzve. Shkrimtari i madh francez La Fonten, duke ironizuar ashpër mbartësit e kësaj pikëpamjeje, çdo pjesë të përgjegjësisë për gjendjen e njerëzve ia atribuon përgjegjësit kryesor. Ky ironizim del më i theksuar në fabulën e shkruar prej tij, e cila flet për konferencën që organizuan kafshët, për të zbuluar shkaqet e një pësimi të rëndë, që kishte rënë mbi mbretërinë e kafshëve. Lexuesi mund të lexojë fabulat e La Fontenit dhe të mos i tërheqin vëmendjen pozicionet e personaliteteve shoqërore e politike që janë përshkruar në ato fabula nëpërmjet figurave të kafshëve. Më pas lexuesit i bie në dorë libri që ka shkruar Hipolit Teni për La Fontenin dhe vetëm atëherë hapet për të perdja e botës së kafshëve, në të cilën poeti noton drejt botës së njeriut, madje noton drejt shoqërisë franceze të kohës së tij, domethënë në shekullin e shtatëmbëdhjetë. Ndërkaq lexuesi ecën gëzueshëm krah për krah figurave, të cilat Teni i ka emërtuar "Ekspozita e La Fontenit" ose "Muzeu i La Fontenit". Pikërisht në këtë "muze" ai shikon pamje të shoqërisë franceze e të politikës së asaj shoqërie, të ekspozuara në forma të botës së kafshëve. Gjithashtu, sheh fakte simbolike mes shpendëve e kafshëve. Fabula e konferencës së çuditshme, në të cilën u mblodhën kafshët në

një kohë epidemie për të studiuar shkaqet e pësimit që i kishte zënë, nuk është gjë tjetër veçse një kritikë therëse, të cilën poeti ia drejton gjendjes ekzistuese në Francë. Kjo konferencë e kafshëve arriti në përfundim se të gjitha fajet e mëkatet që bënin krijesat e ngjitura në shkallët e pushtetit, si luani e grupi i tij, domethënë mbreti Luigji i katërmbëdhjetë dhe organet e pallatit, nuk ishin shkaku që kishin sjellë pësimin e rëndë. Pësimi kishte ardhur ngaqë gomari kishte ngrënë një gojë bar të njomë nga oborri i një kishe. Ishte pikërisht ky veprim i gomarit, që kishte ndjellë mjerimin, shkatërrimin dhe ngjarjet e rënda. Është e qartë se cilësimi, që poeti i bën gomarit punëtor e naiv, del fare qartë se ai përfaqëson shtresat e popullit mbi të cilat bie dëmi, kurse mbi të tjerët fitorja.(1)

---

(1) Me disa përqasje, marrë prej librit "Mendimi i ri arab" të autorit Raif Khùrij.

Shqipëria Shtëpia Botuese

Në këtë fabul poeti nxjerr në dukje, në mënyrë jo të drejtpërdrejtë, se korruptimi e prishja e qeverisjes dhe e vetë sunduesit, çon në përkeqësimin e punëve të vendit dhe se këto të këqija rëndojnë mbi shpatullat e njerëzve të zakonshëm. Megjithëkëtë, përshkruesit e ngjarjeve nuk i a hedhin fajin përgjegjësve të vërtetë. Në një konkluzion të ngjashëm, në lidhje me disa realitete dhe me shkaktarët e vërtetë të atyre realiteteve, kishte arritur edhe letrari i madh Ab'basij Abdullah bin El-Mukaf'faë, i cili, në librin e tij të dëgjuar "Kelijleh ue Demneh", me kritikën e tij të mprehtë, thumbon lëkurën e sundimtarëve mendjemëdhenj. Në këtë libër ka shembuj të shumtë nga kritika e vërtetë politike e shoqërore, me anë të së cilës autori heq shumë rrugë të shthurjes nga kurrizi i komunitetit dhe ia adreson ato qeveritarëve të shprishur e gjykatësve të korruptuar, veçanërisht në fabulat "Elefanti dhe harabeli", "Lepuri dhe luani", "Mbreti dhe lauresha", etj. Padyshim që një pjesë e madhe e përgjegjësisë për çdo të mirë e për çdo të keqe rëndon mbi komunitetin, i cili, nëse është injorant ose naiv, zakonisht është i kënaqur me mundimet që pëson. Nëse komuniteti është i verbër e palogjikë, sundimtari i shprishur e injorant e nënshtron komunitetin me lehtësi. Kjo kënaqësi e ky nënshtrim, në asnjë rast nuk mund të jetë karakter i montuar në vetë komunitetin, pasi në të vërtetë kjo është një shtrirje e injorancës dhe e mendjelehtësisë, që i bën njerëzit disa herë të mos dallojnë interesat e tyre të vërteta dhe të mos e ndiejnë të mirën apo të keqen që atyre i vjen nga kjo rrugë. Pikërisht këtu qëndron edhe përgjegjësia e regjimit sundues, si dhe përgjegjësia e sundimtarit shpëtues të kushteve të

këtij regjimi. Në një situatë të tillë regjimi, sundimtari e komuniteti është i ngjashëm me medikamentin, mjekun dhe të sëmurin. Në këtë shembull, komuniteti është i sëmuri, që, me injorancën e tij, nuk arrin të kuptojë sendet e punët që mjekojnë gjendjen e tij. Prandaj, për këtë të sëmurë patjetër duhet një mjek i ditur e i ndershëm, i cili duhet t'i mëkojë atij ilaçin dobisjellës, në përbërjen e të cilit nuk ka mashtrim, nuk ka demagogji. Përgjegjësinë, që rëndon mbi sistemin e mbi pushtetin, në përpunimin e gjendjeve të masës dhe në orientimin e saj kah e mira, Ali bin EbùTàlibi e kishte kuptuar në mënyrë të drejtpërdrejtë dhe po në mënyrë të drejtpërdrejtë është shprehur në lidhje me këtë kuptim. Gjithnjë në këtë kuadër, shikojmë se Aliu thekson dhe shpjegon nëpërmjet thënieve të shumta forcën e pushtetit sundues dhe të regjimit të ndërtuar në orientimin e njerëzve kah ndërtimi social e moral, si dhe nga ana e popullimit. Aliu nuk i lidh të gjitha punët e individit me moralet e tij të veçanta, as me gjerësinë e me shtrirjen e përfytyrimit të tij, as me kufijtë e vullnetit të tij, por e detyron individin vetëm me ato detyrime që është detyrë të mbajë individi. Në të njëjtën kohë obligon regjimin e pushtetin me detyrimet që burojnë prej regjimit e prej pushtetit. Konsulta e tij për Ymer bin El-Khat'abin, për të mos zbatuar ligjin e ekzekutimit mbi femrën që kishte prostituuar e detyruar nga kushtet, ishte vetëm një pohim i hapur prej tij se punët e individit nuk vendosen gjithmonë ashtu siç e urdhëron atë vullneti i tij për të vepruar ose të për të mos vepruar. Kështu qëndron çështja edhe me moralin e individit, pasi cilësitë dhe të metat, në të vërtetë, janë një aliazh i përbërë prej këtij vullneti dhe prej situatave të përgjithshme, të cilat i orienton një regjim i caktuar dhe i drejton një pushtet i caktuar. Në kapitujt e mëparshëm kemi parë lidhjen e ngushtë që bënte Aliu mes drejtqëndrimit të qeverisjes dhe përmirësimit të njerëzve, kemi parë se shumë anë të jetës së masave të popullit dhe të gjitha anët e gjendjes materiale e morale të masës, si dhe shumë anë të veçanta të vetë jetës, Aliu i kushtëzonte me drejtësinë e sundimtarit dhe me të mirën e rregullave me të cilat drejtonte sundimtari në fjalë. Pastaj ai kthehet e thotë tekstualisht: "Drejtësia e pushtetmbajtësit është më e mirë se begatia e kohës." Në shkollën e Aliut ekzistenca e pushtetmbajtësit nuk mund të kuptohet pa ekzistencën e ligjeve, të cilat i zbaton një njeri i drejtë, besnik. Ligjet mund të kenë kuptim vetëm nëse ato vënë në vend të drejtën dhe asgjësojnë të gabuarën, vendosin barazinë mes njerëzve. Në vijim të pu-

nës për të mirën e masës me të gjitha rrugët, koncepti i shprehjes aleviane e bën akoma më të qartë parimin për të cilin po flasim, domethënë ndikimin e regjimit dhe rrugën që ndjek ekzekutivi i këtij regjimi në orientimin e shoqërisë nga ana e së mirës ose nga ana e së keqes. Aliu shpjegon qartë përgjegjësinë e madhe që rëndon mbi regjimin e mbi ekzekutivin e këtij regjimi për të gjitha shkaqet e degradimit që prekin shoqërinë, si dhe për të gjithë faktorët që shkaktojnë ecjen përpara të saj. Në theksim të këtij rregulli dhe në thellësi të tij, shikojmë një kriter revolucionar, që është në koordinim të plotë me të gjitha parimet aleviane, të dala prej asaj mendjeje të drejtë e prej atij shikimi të vëmendshëm e me urtësi në të gjitha faktet. Në këtë kontekst, Ali bin Ebù Tàlibi derdh në veshët e në mendjet e njerëzve si shtojcë të argumentit të tij tashmë të vërtetuar: "Kur ndryshon pushtetmbajtësi, ndryshon koha." Në këto parime e në këto rregulla unë nuk kam parë qartësi më të madhe e disiplinë më të urtë, shprehur me fjalët më të pakta e me mënyrën më të qartë se sa këto dy fjalë të Aliut, me të cilat ai ve regjimin dhe rrugën e ekzekutivit të këtij regjimi.

* * *

Gjenialiteti i Ali bin Ebù Tàlibit zbulon rregulla me dimensione akoma më të largëta se këto që u thanë për natyrën e sistemeve shoqërore që kishte njohur koha e tij dhe ato që njohën të gjitha kohët që erdhën më pas. Gjenialiteti i Aliut, në këtë drejtim, e tejkaloi frymën e dy dokumenteve, të dokumentit francez dhe atij ndërkombëtar. Në pararojë të karakteristikave që ai kishte kuptuar, është fjala për parimin me të cilin është regjistruar tregimi i të gjithë shekujve të njerëzimit të kohës së vjetër dhe që vazhdon të regjistrohet me atë parim edhe tregimi i shekujve të kohës së re: "Nuk ka ndonjë të uritur të varfër vetëm se me atë që gëzon një i pasur." dhe në vazhdim tha: "Nuk kam parë ndonjë të mirë me bollëk vetëm se kur përkrah saj gjendet një e drejtë e humbur." Këto karakteristika kishte mundësi t'i pohonte vetëm zotëruesi i një logjike të shquar e një vështrues që shikon në çështjet me imtësi e në thellësi. Unë them: Aliu i ka parakaluar të dy dokumentet, pasi jo vetëm në tekstet e këtyre dy dokumenteve, por edhe në nëndegët e dala nga bazat që ato përmbajnë, nuk gjendet asgjë nga të vërtetat për të cilat flet. Patjetër duhet t'ju kujtoj se të gjithë mendimtarët e kohëve të vjetra nuk kishin arritur të kuptoninkëtënatyrëtëshoqërivetëtyre,prandajedhenukkanëpërmendur asgjë në lidhje me këtë fakt, as në mënyrë të drejtpërdrejtë, as me nënkuptim.

Kuptimi i natyrës së shoqërive, në këtë mënyrë të rrallë, u bë i mundur për mendimtarët vetëm aty nga mesi i shekullit të nëntëmbëdhjetë dhe pikërisht në gjurmët e lindjes së teorive të reja shkencore për shpjegimin e ngjarjeve historike dhe të karakteristikave të shoqërive.

Shoqata Flladi

Ç'PËRFAQËSON ALIU NË DREJTËSINË KOZMIKE?

Shoqata Flladi

BALANCIMI I EKZISTENCËS

* Aliu ndiente se ky kozmos madhështor është bashkëpunues e garantues i ndërsjellë. Nga kjo rezulton se kur era bëhet e fuqishme, lëviz vrullshëm degët e pemëve. Kur era bëhet e shpejtë, ajo shkul pemët e tronditen themelet. Por kur ajo zbutet e kalon sipër tokës me lëvizje të lehtë, me atë dehet faqja e ujit dhe poshtë saj qetësohen sendet.

* Gjithashtu, ai kishte kuptuar se forca e përgjithshme e ekzistencës ruan bimët e njoma me të njëjtin ligj që ruan gjethen e gjelbër e filizin e të mbjellave që ka filluar të lartësohet mbi kërcellin e saj dhe që e lëkund era.

* Djali i Ebù Tàlibit hodhi poshtë teorinë e tregtarëve me një fjalë që ai e mori prej shpirtit të ekzistencës, sikur atë e shoqëronte kozmosi në shprehjen e asaj që ishte në ndërgjegjen e tij.

Nëse njeriu hedh një shikim të vetëm mbi kozmosin e jashtëm e mbi gjendjen e tij, do të shohë në gjerësinë e ekzistencës: yjet e palëvizshëm, planetët që notojnë në horizonte të përjetshme, diellin e shndritshëm, retë që rrinë varur, erën që vërshëllen, malet që ngrenë lart kreshtat madhështore, detet që i qëllojnë furtunat ose mbi faqen e tyre shtrihet nata. Të gjitha këto janë të mjaftueshme ta bëjnë njeriun që të besojë se për këtë natyrë dhe për gjendjet e saj ka një ligj, të besojë se edhe për gjendjet e tij ka një sekret real. Për pasojë, njeriu kupton se çdo gjë prej këtij ligji e çdo pjesë prej këtyre gjendjeve është nën ndijimet dhe qëndron me të gjitha përmasat. Një shikim i vetëm, që hedh njeriu mbi sendet e natyrës që e rrethojnë e për gjendjet e saj: mbi verën, kur vapa arrin kulmin dhe era qetësohet, mbi vjeshtën, kur pylli nis vajtimin e dëgjohen ulërimat e tij, në qiellin e vrenjtur, kur anë të ndryshme të qiellit gjëmojnë nga bubullimat e tronditen nga rrufetë, kur nga qielli bien shira dhe kur retë mbështillen njëra mbi tjetrën aq dendur, sa fshehin para syve tuaj objektet e tokës e të qiellit; ndërrojnë stinët, njeriu hedh shikimin e tij mbi pranverën dhe shikon se para tij shtrihet bota me horizonte të freskëta, me lumenj ujëshumë,

që sjellin pjellorinë në tokat që vadisin, me kopshtije që lulëzojnë në kohë të ndryshme. Të gjitha këto janë të mjaftueshme, që ta bëjnë njeriun të besojë se për këtë natyrë dhe për gjendjet e saj ka një ligj dhe se për gjendjet e tij ka një sekret real dhe se çdo gjë prej këtij ligji e prej këtyre gjendjeve është nën ndijimet dhe qëndron me të gjitha përmasat. Një shikim të vetëm diagnostikues, që hedh njeriu mbi një objekt ose mbi një tjetër, është e mjaftueshme që të të tregojë ty o njeri se këto sekrete e këto ligje janë të qëndrueshme e të drejta dhe se logjika e tyre, e mirëorientuar, është ndërtuar mbi këto cilësi dhe se vetëm në to gjendet ajo që dallon ekzistencën e kësaj gjithësie të madhe. Edhe djali i Ebù Tàlibit hodhi një vështrim të tillë mbi kozmosin dhe u ndërgjegjësua në mënyrë të drejtpërdrejtë për drejtësinë e për qëndrueshmërinë që ka në sekretet e tij: ai u trondit për gjërat që pa dhe u ndërgjegjësua. Në gjakun e tij lëvizi, në qenien e tij eci e në brendësi të tij foli më zë të lartë ndjenja e mendimit. Buzët e tij lëvizën dhe thanë: "Dëgjoni, qiejt e toka qëndrojnë me të Vërtetin." Sikur unë të përpiqesha të bashkoja sinqeritetin, qëndrueshmërinë dhe drejtësinë në një fjalë të vetme, kurrë nuk do të gjeja fjalë që të përmbajë të gjitha këto përveç fjalës "I Vërteti", për faktin se vetëm në këtë fjalë gjendet rrënja e tri fjalëve të mësipërme. Djali i Ebù Tàlibit e kishte kuptuar se vlerësimi për origjinën e për degët e sendeve, që janë mes qiejve e tokës, të cilat qëndrojnë me të Vërtetin, janë në balancë jo vetëm me tri anët e tyre të domosdoshme: sinqeritetin, qëndrueshmërinë e drejtësinë, por edhe me balancën mes shtetit, i cili patjetër duhet të jetë një minikopje e këtij kozmosi. Prandaj edhe shteti patjetër duhet ndërtuar mbi kolona të drejta e të qëndrueshme. Në mendjen e në ndërgjegjen e Ali bin Ebù Tàlibit mori jetë ky vlerësim, që duket si kërkim ndjese, në atë mënyrë ku nuk ke më vend për depërtim ndjenjash ose për ndonjë mendim të jashtëm. Aliu nuk vonon të thotë: "Gjëja më e rëndësishme, që është e detyrueshme prej këtyre të drejtave, është e drejta që ka sundimtari mbi shtetasit dhe e drejta e shtetasve që rëndon mbi sundimtarin, është një obligim, të cilin Allahu e ka bërë detyrim të ndërsjellë për të gjithë. Allahu e ka bërë këtë obligim sistem për vijueshmërinë e tyre. Shtetasit përmirësohen vetëm nëse përmirësohen sundimtarët. Gjithashtu, vetë sundimtarët përmirësohen vetëm atëherë kur shtetasit janë në rrugën e drejtë: kur shtetasit kryejnë detyrimin që kanë ndaj sundimtarit dhe kur sundimtari kryen detyrimin që ka ndaj shtetasve. Kur e drejta madhërohet në me-

sin e tyre, sundon drejtësia. Në këtë vazhdë ecin të gjitha ligjet, me këtë vjen përmirësimi i kohës dhe me këtë mëkohet ekzistenca e shtetit. Kur shtetasit e mposhtin sundimtarin e tyre ose kur sundimtari nëpërkëmb të drejtat e shtetasve të tij, atëherë do të ketë kundërshtim në fjalë, do të shfaqen dukuritë e padrejtësisë, do të lihen rrugët ligjore e do të punohet sipas dëshirave, do të anulohen dispozitat e do të shumohen sëmundjet e shpirtrave. Për të madhin nuk pakësohet furnizimi, për shkak se ai nëpërkëmb një të drejtë e nuk quhet punë e rëndë kur bën një veprim që nuk duhet bërë. Atëherë në atë vend poshtërohen njerëzit e mirë e lartësohen njerëzit e këqij dhe njerëzit madhërojnë ata që kundërshtojnë më shumë urdhrat e Allahut." Me gjuhën e Ali bin Ebù Tàlibit të këshilloj për të mirë me këto dispozita që flasin për lidhjet e mëdha ndërmjet elementëve të shtetit, për lidhjet mes punëve të mira prodhuese e qëndrueshmërisë së këtyre elementëve mbi themelet e së vërtetës ose, nëse dëshiron, mbi themelet e sinqeritetit, qëndrueshmërisë e drejtësisë, pra, mbi tri elementët mbi të cilët janë ndërtuar qiejt e toka. Aliu ndiente se ky kozmos madhështor është bashkëpunim e garantues i ndërsjellë. Nga ky fakt rezulton se, kur era bëhet e fuqishme, lëvizin vrullshëm degët e pemëve, kur era bëhet e shpejtë, shkulen pemët e tronditen themelet, por kur ajo zbutet e kalon sipër tokës me lëvizje të lehtë, me atë dehet faqja e ujit dhe poshtë saj qetësohen sendet. Aliu e ndiente se, kur dielli lëshon mbi tokë dritën e tij, për sytë e për mendjet bëhen të dukshme objektet e tokës dhe kur ai nuk lëshon më dritë, atëherë mbi tokë bie perdja e errësirës. Gjithashtu, Aliu e ndiente se bimësia rritet, lulëzon, nxjerr gjethe e lidh fruta dhe, megjithëse janë një send i vetëm, ato ndryshojnë nga forma e nga qëllimi për shkak të rrezeve të diellit, prej ajrit që i prek, prej pikës së shiut që i lag e pluhurit të tokës. Të gjitha bimët rriten e vishen me gjethe vetëm në sajë të këtyre rrezeve, të këtij ajri, të kësaj pike uji e të këtij dheu. Aliu e ndiente se, kur përplaset rryma e ujit, vërshimet e tij grumbullohen njëra mbi tjetrën. Aliu thotë, në të vërtetë, uji mbartet në barkun e resë, të cilën era e shpejtë e shtyn me lëvizje goditëse dhe se reja, të cilës Allahu i shton forcën e lëvizjes dhe i largon vendformimin është e urdhëruar, bazuar në largësinë e vendformimit, me përplasjen e zhurmshme të ujit vërshues e me gjurmën e valës së deteve, e shtyn atë me shpejtësi në hapësirë dhe fillimi i saj kthehet në fundin e saj, të qetësuarën e kthen në lëvizëse, derisa dallga lartësohet deri në majë. Prej zbukurimeve të tokës e gëzimit të zemrave janë edhe këto yje, këta planetë,

ky ndriçim vezullues, ky diell rrezeshpërndarës dhe kjo hënë ndriçuese. Prapa këtyre Aliu ndiente se në këtë gjithësi të qëndrueshme me të Vërtetin, elementët e saj janë të lidhur ngushtë me njëri-tjetrin, mbështesin njëri-tjetrin në mënyrë të ndërsjellë dhe janë të ndërvarura njëra ndaj tjetrës për shkak të ekzistencës e të vazhdimësisë së tyre. Aliu e kishte kuptuar në thellësi të tij se vlerësimi është i vlefshëm si bazë e si degë mes elementëve që bashkëpunojnë e që mbështesin njëri-tjetrin në mënyrë të ndërsjellë. Ky vlerësim është i vlefshëm edhe për botën e njerëzve, të cilët patjetër duhet të jenë bashkëpunues e mbështetës të njëri-tjetrit në mënyrë të ndërsjellë, për shkak të ekzistencës e vazhdimësisë së tyre, pasi edhe njerëzit janë prej sendeve të kësaj gjithësie, për pasojë edhe mbi njerëzit vepron gjenialiteti i mbështetjes së ndërsjellë, të cilën Aliu e mendon një obligim për njerëzit, sepse, pa këtë obligim, njerëzit as nuk mund të jetojnë, as nuk mund të sigurojnë qëndrueshmërinë e vet. Kur Aliu e mbështjell botën e trupave të ngurtë dhe botën e njeriut me një vezullim të vetëm të mendjes dhe me një vërshim të vetëm të ndjenjës që të provojë transparencën e drejtësisë kozmike, të ndërtuar mbi unitetin, sinqeritetin, qëndrueshmërinë e drejtësisë, duke i dhënë udhë kësaj kushtetute me të cilën ai shoqëron kozmosin në shprehjen që del prej ndërgjegjes së tij. Ai thotë: "Pastaj disa prej të drejtave të Tij, Ai i bëri obligime të ndërsjella mes njerëzve, i bëri të atilla që këto të jenë mbështetëse për njëra-tjetrën në të gjitha drejtimet dhe që nuk mund të arrihen veçse me njëra-tjetrën." Nga kjo rrjedhë e madhe mendimi të lartë është edhe fjala e madhe e Aliut, me të cilën ai pohon vijimësinë e një mirësie prej mirësisë që është peng i bërjes obligim e detyrë e natyrshme mbi posedesuesin e saj ndaj vëllezërve të tij njerëz, prandaj mjafton vetëm mos kryerja e kësaj detyre që Ai të asgjësojë e të zhdukë tërësisht këtë mirësi: "Mbi atë që shtohen mirësitë, mbi atë shtohen edhe nevojat për atë mirësi; ai, që kryen detyrimin që ka me këtë mirësi, e ka ekspozuar atë për vijimësi e qëndrueshmëri dhe, ai që nuk e kryen detyrimin që ka me këtë mirësi, e ka ekspozuar atë për zhdukje e asgjësim." Në këto dy fjalë, që shprehin drejtësinë kozmike, në lidhje me njerëzit si qenie të këtij kozmosi, ka aq shumë kuptim, sa nuk është e nevojshme të bëhen shpjegime të shumta. Të drejtat e njerëzve, sipas fjalës së Aliut, mbështesin njëra-tjetrën dhe janë të ngjashme me të drejtën e ujit ndaj erës, të ujit ndaj diellit dhe të diellit ndaj ligjit të ekzistencës. Këto ligje janë të detyrueshme edhe për njeriun, që të mos meritojë asnjërën prej të drejtave, nëse nuk kryen detyrat që është ngarkuar të kryejë. Por nga ana tjetër, kjo

s'është gjë tjetër veçse ligji i drejtë i kozmosit të ndërtuar mbi këtë drejtësi. Lexuesi le të shikojë me vëmendje dhe pastaj të thotë mendimin e tij për ato që ka parë. Nëse me të vërtetë ai punon, pa dyshim që do të kuptojë se ky është rregulli që kishte arritur Ali bin Ebù Tàlibi deri në rrënjët e drejtësisë kozmike, drejtësi të qëndrueshme, që nuk e ndryshon vetveten dhe nuk ka anomali që ta prishë atë. Elementët e këtij kozmosi marrin ndërmjet njëri-tjetrit vetëm në atë masë që japin. Kur toka merr prej diellit dritë e ngrohtësi, i jep ekzistencës prej jetës së saj në atë masë sa ka marrë, kështu qëndron puna edhe kur ajo merr prej natës errësirën që e mbështjell atë. Lulja merr prej kozmosit elementë të shumtë, që e gjallëron atë, që e rrisin e që i japin asaj përzierje të mira inteligjente. Pastaj, shumë shpejt prej lules, drita e ajri do të marrin ngjyrën e aromën e saj në po atë masë që ia dhanë këto elementë. Lulja do të vazhdojë të rritet derisa të arrijë majën më të lartë të jetës së saj. Atëherë merr rëndësi masa e asaj pjese që ajo jep prej jetës së saj. Vjen momenti që jeta e vdekja grinden me njëra-tjetrën derisa vdekjes i dorëzohen gjethet e kërcelli i saj. Ndërkaq toka gëlltit prej lules çdo gjë që ajo i kishte dhënë më parë. Edhe deti nuk kthen në brendësi të tij veçse ato re që i kishte dhënë qiellit dhe atë shi që i kishte dhënë tokës. Kështu është edhe njeriu në jetën e tij private: ai nuk gëzon asnjë kënaqësi pa u ndarë nga një kënaqësi tjetër, të cilën e spraps, me qëllim apo pa qëllim, gjithsesi, si kompensim të asaj që merr. Njeriu lind, pasi është vendosur se do të vdesë. Aliu thotë: "Ai, që ka vdekjen, ka jetën." Prej këtij balancimi të urtë të ligjit të kozmosit në të gjitha hapësirat e në të gjitha trupat qiellorë që notojnë në të, në tokën e në qiellin e tij, në sendet e ngurta e në gjallesat e tij, Ali bin Ebù Tàlibi i shpreh me këtë fjalë, që ka brenda mendimin e goditur, që çon në udhën e konstatimit drejt gjenialitetit të thjeshtësisë: "Një mirësi arrihet vetëm duke u ndarë nga një mirësi tjetër." Le të shikojnë vëzhguesit në këtë fjalë. Nëse ata, me të vërtetë, punojnë, patjetër do të sigurohen se ky është realiteti i vizatuar me fjalët dhe është i ngjashëm me një rregull matematik, prej të cilit është e pamundur të dilet. Përsa i përket jetës në përgjithësi, ndër punët e njeriut nuk ka ndonjë punë, qoftë ajo edhe një defekt i vetëm që të shmanget prej rregullit që nxori Ali bin Ebù Tàlibi prej lëndës së kozmosit të pamasë. Atëherë e drejta që ka shoqëria jote te ti është që kjo shoqëri të ndërtohet me atë që ti i jep asaj, si sasi e si cilësi, pastaj të marrësh prej saj në masën që ke dhënë. Kur ti shpërblehesh me më pak nga se ke dhënë, atëherë pjesa jote ka shkuar te

një tjetër dhe ai tjetri gëzon të mirën, poseduesi i së cilës, pa asnjë dyshim, je ti. Si rezultat, ty të kanë grabitur e të kanë bërë padrejtësi. Por kur ti shpërblehesh me më shumë nga sa ke dhënë, pjesa më shumë, që erdhi te ti, është pjesë e një tjetri. Në këtë rast, ai tjetri është i uritur me atë që ti ha, duke u bërë rrëmbyes e i padrejtë. Në të gjitha rastet, ekzistenca e të dhunuarit prej padrejtësisë dhe atij që bën padrejtësi, është element prishës i shoqërisë, është element që pakëson balancimin e peshores së drejtësisë sociale, e cila kurrë nuk mund të jetë në rrugë të drejtë pa hyrë në kuadrin e gëzueshëm të drejtësisë kozmike. As papunësia nuk mund të jetë rregull, në të kundërt, rregull është e drejta, të cilën, në ligjin e kozmosit e në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit, nuk e zhvlerëson asnjë send.

* * *

Vështrimi te ky ndriçues i madh, dielli, që është vetëm njëra prej dukurive të drejtësisë kozmike, qoftë edhe mahnitja pas kësaj dukurie, nuk mund të ishte shkak që Aliu të hiqte dorë nga vështrimi në gjërat e fshehta e të imta. Në këtë drejtim, ai nuk bënte përjashtim prej atyre poetëve gjenialë, të cilët shkruajnë deri në imtësi për gjërat që kanë përpara, për sende lëndore e për koncepte, por duhet theksuar se të mëdhenjtë, në veprat e tyre, nuk bëjnë dallim mes gjërave të mëdha e të vogla, sepse të gjitha sendet, në origjinë, janë unikë, prandaj ata janë unikë edhe për nga mënyra e tregimit. Në mendjen e në zemrën e të mëdhenjve nuk ka ndonjë përllogaritje, që të hedhë poshtë llogarinë e saktë që ata shohin edhe në skutat e fshehta ndërmjet hijeve. Ndodh që, edhe një shikim i vetëm, që rrjedh prej ndjenjave të gjenive, në brendësi ka po aq forcë, sa rrjedh prej burimeve të fjalës. Mbase edhe në një shenjë të vetme, që ata kuptojnë prej shprehjes, ka aq sa ata nuk e shikojnë dot në një mijë shpallje. Ndodh që, nga një lule e vetme, rrëzë një shkëmbi, të shpërthejnë aq shumë ndjenja për madhështinë e ekzistencës sa nuk mund të shpërthejnë prej luleve të një peme madhështore, madje edhe një i vogël, në vështrimin e të mëdhenjve, është më i vlerësuar se një i madh, për rrjedhojë, te të mëdhenjtë edhe pakica është më e vlerësuar se shumica. Mendoj se këtu është rasti që të citoj disa rreshta prej asaj bisede të gjatë që kemi cekur, kur kemi folur rreth qëndrimit të burrave të shquar e zotërues të ndjenjave të mëdha e të mendimit gjithëpërfshirës në lidhje me kozmosin. Në atë bisedë kemi konstatuar se të mëdhenjtë, me qëndrimet e tyre, vënë në shkallë të barabartë të padukshmen e të dukshmen, që ata e vështrojnë

në kozmos, falë shikimit të tyre të thelluar. Në këtë kontekst, për të vënë në dukje vlerat e larta që gjenden në qëndrimet e të mëdhenjve, kemi përmendur qëndrimin e zotëruesit të ndjenjave të mëdha e të mendimit, të rrethuar prej madhështisë së kozmosit, në të cilin dallohet madhështia e mendimeve që ai shpreh: "Më duket se natyra, e cila, për poetin, përqaset me bukurinë e lirisë që ai dëshiron aq shumë, kur ajo e drejton erën sa herë dëshiron, nga ajo anë që dëshiron e si e dëshiron, pa u merakosur fare nëse njerëzit janë të zemëruar apo janë të kënaqur me veprimin e saj; prej shkëmbit shkrepashkrepa shpërthejnë burimet e ujit dhe pastaj rrjedha e tyre rrëshqet drejt tokës së rrafshët e kalon qetë-qetë nëpër fusha. Por ndodh që natyra i hedh burimet e ujit edhe prej majave të maleve. Prej gjoksit të natyrës dalin pemë, shkëmbinj, lartësohen majat e maleve dhe po nga gjoksi i saj hapen lugina të gjera. Të gjitha këto bëhen sipas mënyrës së vet, bëhen ashtu siç nuk i dëshiron ti, që e quan pa kuptim të mbijë ferra pranë zambakut ose urtha helmuese të kacavirret nëpër kërcellin e njomë të trëndafilit me aromë të mirë. Natyra nuk kushtëzohet sipas njohjes së ndërtuar mbi urrejtjen për grimcat e thata që i shpërndan era, as duke himnizuar blerimin, as duke përçmuar insektet e vogla që lëvrijnë nëpër plasaritjet e shkëmbinjve e as duke lavdëruar ashpërsinë e barbarisë së bishës së fuqishme që shqyen më të dobëtën." Me këtë shikim e me këto ndjenja u ballafaqua djali i Ebù Tàlibit, i vetëm mes dy natyrave: të ngurtës e të gjallës. Ai pati njëherësh një ndjenjë të jashtëzakonshme e të thellë se fuqia gjithëpërfshirëse e ekzistencës përkujdeset për grimcën e vogël, të cilën era e hedh sa në një anë në tjetrën, me po atë ligj që përkujdeset për gjethen e gjelbër e për të mbjellat që rriten mbi kërcellin e njomë, aq të hollë, sa e lëkund edhe era më e lehtë; gjithashtu, ajo përkujdeset për fidanin e dobët të pemëve të tokës, me po atë kujdes që ka edhe për lisin madhështor. Përsa i përket këlyshëve të sorkadhes e të dhive, fluturave e insekteve të vogla dhe të vegjëlve të shpendëve, natyra nuk tregon ndonjë kujdes më të madh nga sa tregon për bishat e për shtrirjen e hapësirës qiellore. Secila prej krijesave ka një pozitë në gjerësinë e ekzistencës dhe secili në këtë ekzistencë ka të drejtën e tij. Për të gjitha këto, mali kryelartë nuk e pengoi djalin e Ebù Tàlibit që të shikojë edhe guralecët e kokrrizat e pluhurit, atë nuk e mahniti "palloi i veshur me rrobën shumëngjyrëshe e i qeshur prej bukurisë së rrobës marramendëse që ka veshur". Të gjitha këto nuk e penguan atë që të hedhë shikimin e tij edhe mbi milingonën e nënshtruar, që lëviz nëpër skutat e tokës, mes rrënojave e gurëve. Në shkollën aleviane edhe milingona, në këtë ekzistencë, është një krijesë e lartë dhe një send i

shumtë. Ali bin Ebù Tàlibi nuk ishte prej atyre që shikimi në palloin e në milingonën, të cilët dita i bën të lëvizin, që ai të mos shtojë në kuptimin e ekzistencës edhe atë çka ai sheh në lakuriqin e natës, për të cilin nata është bërë ditë dhe drita ia mbulon lakuriqëve të natës të gjitha sendet; në të kundërt, Aliu shikon edhe në këtë gjallesë "mjerane" anë të padukshme të urtësisë, në po të njëjtën masë që ai e shikon edhe në krijesat e mëdha. Aliu, edhe për këtë gjallesë gjysmë të fshehur, shikon se Fuqia Gjithëpërfshirëse e ekzistencës ka rezervuar aq përkujdesje, sa ta ruajë atë nga vdekja e parakohshme. Për të gjitha gjallesat Drejtësia Kozmike ka vënë aq mundësi, sa janë të mjaftueshme për të siguruar vazhdimësinë e secilës gjatë gjithë jetës së tyre. Pikërisht këtë do të thotë gjeniu i vrojtimit të hollësishëm e të përpiktë, Ali bin Ebù Tàlibi, me fjalën e tij: "Për çdo gjallesë ka një ushqim dhe për çdo farëz ka një ngrënës." Nëse ka ndonjë pengesë mes gjallesës e ushqimit të saj apo mes farëzës e ngrënësit të saj, pikërisht, në këtë pengim, shikohet jo vetëm sulmi mbi balancën e Drejtësisë Kozmike, por edhe një gënjeshtër kundër vlerës së jetës e kuptimit të ekzistencës dhe Aliu thotë: "Betohem në Allahun, sikur të më jepeshin të shtatë krahinat, me kusht që unë të kundërshtoj Allahun qoftë edhe duke i rrëmbyer një milingone të vetme lëvoren e kokrrës së elbit, kurrë nuk do ta bëja." Përsa i përket sulmit mbi balancën e Drejtësisë Kozmike, dënimi për këtë sulm mbështetet mbi vetë natyrën e kësaj drejtësie të përgjithshme, e cila e gjykon vepruesin më atë lloj gjykimi në të cilin nuk ka as butësi, as ashpërsi, por ka vetëm drejtësi e dënim të detyrueshëm. Në vijim do të rikthehemi të shikojmë më në hollësi këtë gjenialitet kozmik të ekzistencës, prej së cilës Ali bin Ebù Tàlibi hoqi një mijë mbulesa dhe bëri që kuptimet e tyre të dalin në dritë të plotë. Përveç kësaj, shikimi i nderuar alevian, në kuptimin unikal të jetës, në shumicën e pakicën, në të madhen e në të voglën, konstaton se në Drejtësinë Kozmike janë të rrafshuar thepat e balancës mes të gjallëve dhe kjo drejtësi është e balancuar, i ruan ata në të gjitha gjendjet. Gjithashtu, ka bërë që mes tyre të ketë punë të përbashkëta, të drejta e detyrime të ndërsjella, pa bërë asnjë dallim në ndonjë prej dukurive të jetës. Drejtësia Kozmike nuk ka urdhëruar që i fuqishmi të tregojë mendjemadhësi ndaj të pafuqishmit me anë të mjeteve të dhunës që ka në dorë, nuk ka lejuar të mashtrohet e drejta e pakicës me karakteristikat e cilësive të saj të shumta. Kjo Drejtësi nuk toleron e nuk fal as padrejtësinë më të vogël, të bërë me argumentin e interesit të shumicës. Në rrugën e drejtë të djalit të Ebù Tàlibit, ai, që mashtron e mposht një qenie të vetme, është

si të ketë mashtruar e të ketë mposhtur të gjitha qeniet; gjithashtu edhe ai, që vret një njeri (pa u dënuar nga ligji), është sikur ka vrarë të gjithë njerëzit ose ai, që mundon e poshtëron një gjallesë, është sikur ka munduar e poshtëruar të gjitha gjallesat që janë mbi faqen e dheut. Në rrugën e drejtë të Aliut jeta e respektimi i saj është baza mbi të cilën rriten degët. Në teoritë e një numri të madh mendimtarësh e ligjvënësish dhe në "opinionet" e shumicës së atyre njerëzve, që e quajnë veten "politikanë", lejojnë sulmin kundër një numri të vogël njerëzish për interesin e një numri të madh njerëzish, pasi, në llogarinë e këtyre politikanëve, e mira matet vetëm me shpëtimin e një numri të shumtë. Nëse do të vështrojmë në mprehtësinë e mendimit të Aliut, në të gjitha rastet do të gjejmë më të drejtën. Kur në një sulm aksidental vriten një mijë njerëz, padyshim që kemi të bëjmë me një çështje të rëndë. Nëse do të vriten dy mijë vetë, patjetër që çështja është akoma më e rëndë dhe kështu me radhë. Por, kur në një aksident të tillë vritet vetëm një njeri, patjetër që problemi është i lehtë dhe puna thjeshtohet shumë. Megjithëkëtë, në regjistrat e tregtarëve të shpirtrave, shumica nuk shlyhet, ndërsa tabelat e shumëzimit, mbledhjes e pjesëtimit mund të rregullohen fare lehtë me një llogaritje të thjeshtë. Djali i Ebù Tàlibit i dërmon teoritë e këtyre tregtarëve me një fjalë, të cilën e merr drejtpërdrejt prej shpirtit të ekzistencës, pasi te Aliu numrat nuk kanë vlerë për kuptimin e jetës. Për këtë ai shprehet: "Betohem në Allah! Sikur ata të vrisnin qëllimisht vetëm një njeri, kur nuk ka bërë asnjë krim, për mua do të ishte e lejuar (hallall) të vrisja gjithë këtë ushtri." Është e qartë se këtu nuk bëhet fjalë për të vrarë një ushtri të tërë, por që të mundësohet ideja e respektimit të jetës në mendjet e pushtetmbajtësve dhe t'u tërhiqet vëmendja se, edhe vrasja qëllimisht e një njeriu të vetëm, është e barabartë me vrasjen e gjithë njerëzve. Nëse në këtë fushë vëmë ballë për ballë pikëpamjen e Ali bin Ebù Tàlibit me teoritë e shumë mendimtarëve, të cilët mendojnë se pjatat e peshores së drejtësisë nuk lëvizin ndryshe veçse me forcë e me shumicë, për ne do të bëhej e qartë se si ata do të rrokulliseshin në greminë atëherë kur ngjiten lart dhe do të shihnim sa fanatikë e sa të ashpër do të bëheshin kur para tyre zgjerohet e lartësohet horizonti i vlerave të jetës. Përsa i përket zhurmës shurdhuese e demagogjisë, që ata bëjnë në lidhje me mendimet e teoritë që kanë "zbuluar", mendime e teori që vetëm lejojnë të fuqishmin të krekoset me fuqinë e tij, ashtu siç lejojnë për shumicën që ajo të shtrijë shpresat sa më shumë vetëm se është shumicë, megjithëse në të gjitha këto kemi të

bëjmë me një sulm të mirëfilltë mbi ligjin e drejtë të jetës dhe mbi vullnetin e njeriut, i cili ka aftësi të ecë përpara në të mirën. Në të gjitha këto ne shikojmë se djali i Ebù Tàlibit zbulon atë që është e lartë sa përmasat e vetë jetës, sepse kjo është e vërteta me përmasat e vullnetit njerëzor, sepse në origjinë njeriu është i mirë. Aliu, me thjeshtësi madhështore, thotë: "Ndodh që e pakta është shumë më e pasur se shumica!" dhe pastaj, me një fjalë tepër të lartë e tepër të bukur sqaron: "Nuk është burrë ai që madhërohet në të drejtën e pozitës së tij, duke marrë më shumë nga sa ka nevojë dhe që e ve veten mbi obligimet me të cilat e ka ngarkuar Allahu; gjithashtu, nuk është burrë as personi që njerëzit e shikojnë të poshtëruar dhe sytë e urrejnë kur ai është i paaftë të ndihmojë një tjetër ose kur ndihma jepet kundër tij." Me këto dy fjalë, djali i Ebù Tàlibit citon njërën prej dukurive të Drejtësisë Kozmike. Nëse ti do të përqendrosh shikimin tënd, atëherë do të pohosh të vërtetën edhe atëherë kur ajo është e padukshme për mendjet, të cilat, në fakt, e rrethojnë veten në rrethin më të ngushtë. Aliu pohon se dukuritë e shumta e të shndritshme, në gjykimin e realitetit të ekzistencës, janë vetëm një dobësi trashanike e gjithësisë, në të cilat nuk ka as vlera e as rëndësi dhe me të cilat mund të mahniten vetëm njerëzit e zakonshëm, kokëtrashët, të sëmurët psikikë e ata që duartrokasin për çdo gjë boshe e për çdo gjë të pavlerë që shkëlqen. Është e vërtetë se kjo rënie nuk zhduket menjëherë sapo të dalë dielli i së vërtetës dhe kur drita e madhe e këtij dielli të fshijë atë që njerëzit e zakonshëm e kanë konsideruar dritë, në një kohë që ajo është mashtrim për sytë; apo që erërat e fuqishme të ekzistencës së drejtë ta ngrenë këtë mashtrim me vrullin e tyre, ashtu siç ngrenë fijet e lehta të barit. Në lidhje me këtë paqartësi e turbullim në individë të veçantë apo grupe njerëzish historia dhe aktualiteti njeh aq shumë fakte, sa nuk numërohen, por duhet thënë se është një paqartësi e turbullim, që detyrimisht sjell rrjedhoja të atilla që ulin poshtë kulturën e jetën e njeriut, për shkak të largimit që kanë bërë prej peshores së Drejtësisë Kozmike. Le të supozojmë se ti jeton në Evropë, në njërin prej shekujve të mesjetës, atëherë do të shikoje një grup njerëzish dhe pas tyre grupe të tjerë që vijnë pas të parit në njërin prej shesheve të këtij shteti apo të një shteti tjetër, me qëllim që të brohorasin e të duartrokasin për një njeri që ka veshur rroba të qëndisura dhe kokën e ka të stolisur me gurë të çmuar të të gjitha llojeve, të vëna në mënyrë të përsosur. Ndërkaq do të shikoje një njeri të vetmuar, duke ecur në trotuar, duke hedhur hapat me nervozizëm e me shikim të ashpër, nuk interesohet për ata që brohorasin, por as atyre nuk

u intereson puna e tij. Të grumbulluarit thërrasin me ovacione për jetën e një "të madhi", i cili, në të vërtetë, nuk është i madh. Pas një kohe lind dielli, që shpërndan errësirën dhe i bën sendet të dallohen në vendet e tyre reale. Atëherë çfarë do të shikosh? Do të shikosh se ata njerëz brohorisnin e duartrokisnin për një njeri tuhaf, i cili quhej Luigji i katërmbëdhjetë ose ata brohorisnin për ndonjë njeri të urryer, që quhej Sharli i pestë, ose për ndonjë njeri pa vlerë, që quhej Sharli i parë, ose për të tjerë, pas emrave të të cilëve vijnë numra si vërtetues të mungesës së vlerave të tyre njerëzore. Më pas, çfarë do të bëhet e qartë për ty? Do të bëhet e qartë se burri i trotuarit, për të cilin njerëzit nuk brohorisnin e as nuk i uronin jetë të gjatë, në të vërtetë ishte i madhi Molier ose Miltoni, ose Galileu. Ditët ecin dhe njerëzit, që kanë nga pas numra, janë tuhafë, ndërsa emrat e atyre këmbësorëve të trotuarit nuk kanë nga prapa numra. Nuk ka njerëz, që brohorasin për ta, por që të gjithë janë njerëz të mëdhenj. Harresa i mbulon tuhafët dhe bashkë me ta ajo mbulon edhe ata që duartrokisnin e që brohorisnin dhe pikërisht për këtë ata "nuk ishin asnjë send". Ndër të gjithë njerëzit e rëndësishëm, që ekzistojnë, dallohen më të mëdhenjtë dhe njerëzimi ata i ve në pozitën që kanë diejt ndaj errësirave. Por edhe nga mesi i të mëdhenjve njerëzit veçojnë vetëm ata pak njerëz, të cilët i kanë vlerësuar e i kanë kuptuar ata, pasi njerëzit janë ngrohur me ngrohtësinë që ata lëshojnë, ashtu siç ngrohet toka nga nxehtësia që lëshon drita e mbas drekës. Pikërisht, këtë të vërtetë njerëzit e kuptuan, ashtu siç e kishte kuptuar Ali bin Ebù Tàlibi kur tha: "Mbase të paktët janë më të zhvilluar se shumica." Zhvillimi i kësaj "pakice" mund të ketë një zhvillim në atë formë që për ty mishëron mendimin e djalit të Ebù Tàlibit dhe këtë mendim ti e kupton me të pesë shqisat e tua, ashtu siç e kupton edhe me mendjen tënde. Mbase shitësin e gazetave, "njerëzit e përçmojnë dhe sytë e urrejnë", ashtu siç shprehet Aliu, por ai bëhet shpikës i elektricitetit, ashtu siç ndodhi që shërbyesi i njërit prej teatrove të Anglisë të bëhet autor i "Makbethit", "Hamletit" dhe "Otellos"(1).

---

(1) Shpikësi i elektricitetit, Edisoni, në rininë e tij të hershme ishte shitës ambulant gazetash. Edhe Shekspiri, në fillim, ishte bashkuar me një trupë teatrale të fisnikëve anglezë dhe vetëm më pas bota mësoi se ai ishte nderi i gjenisë njerëzore dhe krenaria e qytetërimit.

Minimizimi i kësaj shumice mund të vijë njëherësh nëpërmjet thirrjeve për keqardhje e për humor. Prandaj tani dua të përshkruaj për lexuesin figurën që më del përpara, me të cilën përfaqësohet minimizimi i kësaj "shu-

mice". Ç'do të thoshte djali i Ebù Tàlibit me pakësim të kësaj shumice dhe si qëndron kjo shumicë e pakësimi i saj në ekuilibrin e Drejtësisë Kozmike? Le të supozojmë se Luigji i katërmbëdhjetë u ringjall në këtë shekull dhe doli të shëtisë me rrobat e tij pompoze në njërën prej bulevardeve të Parisit, në mesin e "shtetasve të tij". Por ç'do të shikojë e çdo bëjë ai në mjedisin e sotëm? Në gjerësinë e këtij bulevardi të madh ai do të shohë monumentin e ngritur në kujtim e në respekt të një njeriu. Ai e shikon nga larg monumentin madhështor dhe habitet që ky monument gjendet në një vend kaq të dukshëm dhe, ashtu i habitur, afrohet pranë monumentit. E vështron me kujdes dhe natyrisht që nuk e njeh personin që i është kushtuar monumenti, sepse ai person erdhi pas kohës së tij. Mbreti pyet një kalimtar: "I kujt është ky monument i stërmadh?" Kalimtari e shikon pyetësin me vëmendje dhe shumë shpejt e njeh se kush është nga rrobat e qëndisura që ka veshur, nga skeptri që mban në dorë dhe nga flokët e tij të gjatë, që i derdhen mbi supe dhe me nxitim i përgjigjet: "Është monumenti i Volterit!"
- "Kush është Volteri?"
- "Ai është një prej të mëdhenjve të njerëzimit, që bashkë me të tjerët, rregulluan atë që ju prishët. Dielli i tyre nxori në shesh mbeturinat e ndyrësirave që ju i latë në anët e ndryshme të kësaj toke. Rrezet e diellit të këtyre të mëdhenjve i dogji këto ndyrësi dhe liroi vendin për bimët e pranverës, që të harlisen prej shiut që lëshon qielli." Personazhi ynë tund kokën e vazhdon ecjen me nge, duke shpresuar se bashkëbiseduesi do të ecte përkrah tij. Ai vazhdon të ecë përpara, derisa i del një monument tjetër dhe përnjëherësh pyet bashkëbiseduesin: - "Po ky?"
- "Ky është monumenti i Rusoit!"
- "Kush është ky Rusoi? Unë nuk e njoh atë?"
- "Ke të drejtë, ti sot nuk e njeh atë. Ai është gjeniu, që e kaloi jetën si endacak e i drobitur nga vuajtjet në mbretërinë e begatë, të sunduar prej bijve tuaj. Madje u detyrua të kalojë një pjesë të mirë të jetës së tij edhe jashtë vendit të vet. Pavarësisht mundimit të rëndë, ai i përfundoi punët e tij madhore ideore e artistike dhe vetëm pastaj u nda nga kjo jetë. Oshtima e zërit të tij u dëgjua në të gjitha anët e kontinentit e në të gjithë botën, ndërsa zërat e bijve tuaj, që të zëvendësuan ty si mbretër, u mekën e humbën në zhurmën e furtunave e në gjëmimin e bubullimave. Nuk kaloi shumë kohë pas vdekjes së këtij gjeniu, kur Franca dhe mbarë Evropa u përfshi nga vala goditëse e mendimeve dhe e teorive të tij. Në gjurmët e mësimeve të këtij gjeniu dhe me emrin e tij Franca nuk vonoi të rrëzonte nipin tënd, Luigjin e

Shoqata Ahlati

gjashtëmbëdhjetë. E asgjësoi atë, kurse skeptrin e tij e bëri shkop në dorën e një bariu dhensh, prej barinjve të alpeve. Ndërkaq të gjithë popujt evropianë udhëzohen nga mësimet e Revolucionit të Madh, pjellë e këtij gjeniu." Luigji i katërmbëdhjetë vazhdon ecjen duke tundur krahët nga zemërimi, i çuditur me botën e pabesë. Papritur, para tij shfaqet monumenti i një burri, i cili duket si rrufegjuajtës, si gjëmim deti, si shpërthimi i një furtune dhe si zëri i paracaktimit e i vendimit. Personazhi ynë frikësohet nga kjo pamje, pasi sytë e tij janë mësuar të shohin vetëm fytyra hutaqe e të zhveshura nga çdo shprehje e nga çdo vlerë. Ashtu, i frikësuar, pyet udhërrëfyesin e tij: - "Po ky? Kush është ky?"
- "Vëllai i Volterit e i Rusoit!"
- "Si e ka emrin?"
- "Ludvig fon Bet'hoven!"
- "Gjerman është ai?"
- "Natyrisht që është gjerman!"
- "U bëtë ju, që, në tokën e atdheut, të ngrini monumente për gjermanët, për armiqtë tradicionalë të Francës?"
- "Në të vërtetë, mendja jote e "shquar" nuk arrin të kuptojë botën ashtu siç është tani. Mendja jote nuk ka mundësi të pranojë idenë e thellë të vëllazërimit njerëzor, për të cilën bënë thirrje mendimtarët, të cilët ti, me sejmenët e tu, i shtype me tërë forcën e mbretërisë, ashtu siç bënë edhe pasardhësit tuaj të marrë, megjithëse ata patën në mesin e tyre Volterin, Rusonë e Bet'hovenin."
- "Si guxoni të flisni me mua me këtë gjuhë?"
- "Jeta e vërtetë, e kulturuar dhe e qytetëruar më ka mësuar të flas vetëm me këtë gjuhë dhe është pikërisht kjo jetë që nuk jep mundësi që unë ta ndryshoj atë."
- "Po për mua, nuk paska ndonjë monument në mesin e këtyre?"
- "Çfarë ke bërë ti, që për ty të ngrihet një monument pranë gjenive?"
- "A nuk e meritoj unë, në pikëpamjen e francezëve, që të ngrihet edhe për mua një monument, qoftë edhe përkrah monumentit të gjermanit Bet'hoven?"
- "Zoti më ruajt prej ndyrësive!"
- "Vallë gjermanët ta kanë dhënë këtë guxim?"
- "Për Rusoin, Hygonë, e për të tjerë, veç këtyre të dyve, nga gjenitë e Francës ka monumente në bulevardet më të mëdha e në sheshet publike të Berlinit! Të thashë që ti e ke të pamundur të kuptosh themelin e ri, mbi të cilin popujt kanë ndërtuar marrëdhëniet ndaj njëri-tjetrit! Tani dëshiron

më shumë se kaq?”
- “Dua që të më lesh në vetminë time!”
Dhe ciceroni largohet prej tij. Ndërkaq Luigji i katërmbëdhjetë ecën në drejtim të manastirit të jezuitëve, të cilët qenë dora e tij e djathtë për të vrarë kristianët jokatolikë. Ai hyn me madhështi në manastir e i thotë të parit të manastirit: “Lutu për shpirtin tim, që të kthehem andej nga erdha! Në të vërtetë, bota qenka tjetërsuar, njerëzit kanë ndryshuar dhe për mua nuk paska mbetur më vend mbi tokë.” Dhe jezuiti lutet për shpirtin e tij. Ndërkaq edhe ai vetë përsërit atë gjysmë vargu që i ka mbetur në mendje prej thënieve të të parëve dhe thotë: “O vdekje, më vizito! Me të vërtetë jeta është e poshtër!” dhe ai vdes. Ja kështu zhvillohet e rritet “pakica” për të cilën flet Ali bin Ebù Tàlibi. Po kështu pakësohet edhe “shumica”. Vallë, a ka rritje më të madhe se kjo? Vallë a ka pakësim për shumicën më tepër se kaq? Çfarë ka prapa rritjes së asaj që ishte pak dhe prapa pakësimit të asaj që ishte shumicë? Çfarë e bëri mbretin, të cilin padrejtësisht e quanin “të madh”, që të uronte vdekjen e tij në një tokë që ishte “pronë” e tij, por në të cilën ndihet aq ngushtë, sa nuk ve dot as dy këmbët e tij? Cila qe arsyeja që i bëri njerëzit të ngrinin përmendore e monumente për të mëdhenjtë e kombeve të tjerë dhe çfarë qe ajo që i bëri të mëparshmit të jenë model për t’u ndjekur, të nderohen, të lartësohen e të përjetësohen, në një kohë që në sytë e brezit të tyre ishin vetëm njerëz të thjeshtë? Ajo është Drejtësia Kozmike, e cila çdo të gjallë e peshon me peshoren e saj të madhe, çdo njeri e vë në vendin që i takon. Në të gjithë këtë nuk ka as hile, as mashtrim, por nuk ka as përkëdhelje. Në Drejtësinë Kozmike nuk ulet asnjë vlerë e nuk lartësohet asnjë veprim i urryer. Djali i Ebù Tàlibit e emërtoi “pakicën” me këtë emër, vetëm pse kështu ajo ishte në vështrimin e në mendimet e njerëzve të kohës së tij. Gjithashtu, ai e emërtoi “shumicën” me këtë emër, vetëm për shkak të një anomalie që është vetë në të. Gjithsesi, ai e dinte se njerëzit gabonin dhe se, ajo që ata e shihnin pakicë, mund të mos ishte e tillë dhe se, ajo që ata e quanin shumicë, mund të kishte peshë shumë të lehtë në peshoren e së vërtetës, në një kohë që vetë Aliu e ndiente fuqishëm e me qartësi vlerën e jetës. Gjithashtu, ai njihte edhe mundësitë e mëdha të jetës. Ai ndiente se kozmosi ka një administratë të drejtë në vlerësimin e jetës, kudo që ajo të jetë, si dhe respektin për të gjallët kudo që ata të gjenden. Përveç shumë shprehjeve të urta, për të cilat ne kemi folur, Ali bin Ebù Tàlibi ka thënë edhe shumë

shprehje të tjera të urta për këtë kategori njerëzish, që e tejkalojnë masën e arsyes kur mohojnë se për pakicën ka vlera e mundësi që ndikojnë për zhvillim. Prandaj Aliu i drejtohet kësaj kategorie njerëzish dhe u thotë: "Në të vërtetë, pjesa më e madhe e së vërtetës gjendet në atë që ju e mohoni." E vërteta tjetër, që pohon Ali bin Ebù Tàlibi me fjalën e tij është edhe pohimi që kemi thënë më sipër: "Nuk është burrë ai që madhërohet në të drejtën e pozitës së tij me më shumë nga sa ai ka nevojë mbi obligimet me të cilat e ka ngarkuar Allahu; gjithashtu, nuk është burrë as ai të cilin njerëzit e shikojnë të poshtëruar dhe sytë e urrejnë kur ai nuk është i aftë të ndihmojë një tjetër ose kur ndihma jepet kundër tij.", që do të thotë: Njeriu ka mundësi t'i sjellë dobi shoqërisë dhe të ketë dobi për veten e tij me shoqërinë, sido që të jenë talentet e tij, pasi mundësitë e tij më të mëdha do të jenë ato që ai ka arritur nga gjërat e pakta. Nga ky vështrim mbi njeriun me talente të pakta gjendet shpjegimi i qartë për besimin e thellë që ishte në mendjen e Aliut për Drejtësinë Kozmike, e cila prej pikave të ujit bën një det të madh dhe prej kokrrizave të rërës bën shkretëtira e toka të gjera, ashtu siç bën çdo të pakët brenda shumicës dhe çdo të vogël e bën mbështetës për të madhin. Gjithashtu, në këtë vështrim ka një shpjegim për natyrën e mirë të jetës ndaj bijve të saj. Është natyra e kësaj jete ajo që e ve secilin në një kuadër prej të mirave të saj, pasi ajo kurrë nuk e mashtron birin e saj e kurrë nuk sillet ndaj tij me ashpërsi. Gjithashtu, në këtë vështrim, ka një fakt që tregon për dashurinë e ngrohtë e të thellë me të cilën Aliu mvishte të gjallët, pasi ai kudo shihte njerëz që meritonin të jetonin jetën e të kishin dobi prej mirësive të jetës. Ai shihte njerëz që ndihmojnë e ndihmohen në mënyrë të ndërsjellë. Edhe ti i nderuar lexues, si edhe shumë të tjerë keni gjetur një kopje të besueshme të Drejtësisë Kozmike, vështrimin alevian për mirësinë e jetës, ke gjetur besimin në mundësitë e njeriut, kushdo qoftë ai, me kusht që të jetë një njeri fisnik, të ketë edukatën e Zhan Zhak Rusoit, të njeriut që rrotullohet rreth aksit të besimit të drejtësisë e natyrës e në mirësinë e jetës. Djali i Ebù Tàlibit, në të vërtetë, ata që i "poshtërojnë njerëzit e i urrejnë sytë" i ka veçuar me interesimin e tij më të madh, kur iu drejtua drejtpërdrejt njerëzve me fjalën e tij: "Padyshim që Allahu nuk ju ka krijuar kot." Ai iu drejtua të gjithë njerëzve me këtë fjalë fisnike, pasi besonte në natyrën e mirë të njeriut: "Ju do të jeni në besë, derisa të mos jeni të përçarë.", domethënë: ju të gjithë, në origjinë e në degët tuaja, jeni të mirë e dobisjellës, derisa nuk i jeni shmangur me qëllim së vërtetës.

Në shkollën e djalit të Ebù Tàlibit theksohet qartë e vërteta e kësaj ane të Drejtësisë Kozmike, domethënë barazi të plotë në çdo të drejtë e në çdo detyrë, pa asnjë dallim mes atij që ka pak ose ka shumë, mes atij që është i ulët e atij që është i madh. Aliu tregon se kjo Drejtësi, në shikimin e tij, i ka të barabartë të gjithë njerëzit, pa bërë asnjë dallim mes një njeriu e një tjetri, sepse cilësia e tyre është unike. Gjithashtu, unike është edhe çështja e tyre në peshoren e ekzistencës. Për rrjedhojë, njerëzit dallohen nga njëri-tjetri vetëm me atë që punojnë e me dobinë që sjellin. Njeriun, që punon dhe sjell dobi, vetë ligji i ekzistencës e shpërblen, kurse atë që ndjek të gabuarën, që nëpërkëmb të mirat dhe është rrëmbyes, përsëri vetë ky ligj e dënon vetëm me aq sa është masa e dëmit që ka bërë. Aliu thotë: "Atë nuk e rrethon një person prej një personi tjetër, nuk e shqetëson një zë për një zë tjetër, atë nuk e angazhon zemërimi prej mëshirës dhe mbi të mëshira nuk do të jetë më e shtrënguar se dënimi."

* * *

Është rasti të trajtojmë më në hollësi atë që kemi thënë për Ali bin Ebù Tàlibin, se ai hoqi perden që mbulonte fytyrën e gjenialitetit të ekzistencës, e cila e bën natyrën e sendeve sundimtarin më të lartë që jep e ndalon, që dënon e që shpërblen. Qeniet, nga vetë natyra e përbërjes së tyre, i mbajnë të gjitha këto, pasi kanë kapacitetin të gjykojnë vetë veten e tyre, sipas shembullit të vullnetit të drejtë të kozmosit. Ali bin Ebù Tàlibi mendon se ekzistenca është kompensuese. Ajo që mungon këtu, menjëherë shtohet në një vend tjetër dhe kështu pakësimi e shtesa shkojnë në mënyrë të barabartë. Në këtë rregullsi, shtesa është vetëm aq sa është pakësimi. Gjithashtu, edhe pakësimi është në po atë masë sa është shtesa. Meriton të thuhet se teoria që flet për kompensim të ndërsjellë te sendet e gjithësisë, në të vërtetë, është vetëm një prej rezultateve të mëdha të arritura nga aktiviteti i mendimit njerëzor në zvarritjen e tij madhështore drejt zbulimit të sekreteve të gjithësisë. Gjithashtu, meriton të thuhet se këto rezultate janë vetëm një pikënisje në këtë fushë. Shumë mendimtarë të mëparshëm nuk mundën të përqendrohen në këtë të vërtetë, madje disa prej tyre edhe e kanë mohuar atë. Ka edhe një grup tjetër, të cilët jo vetëm që e kanë konstatuar, por edhe kanë kuptuar shumë prej hollësive të saj, prandaj ata kanë besuar në të dhe kanë bërë thirrje për këtë të vërtetë. Megjithëkëtë, edhe bartësit e këtij mendimi kanë diferencim mes tyre nga pikëpamja e vëzhgimit në fuqinë e asimilimit dhe pastaj

në forcën e shpjegimit të asaj që kanë parë dhe në atë që besuan. Ka prej atyre që e kanë parë këtë kompensim të ndërsjellë në disa dukuri të qenieve dhe konstatimin e tyre ata e shpallën menjëherë, megjithëse, në fakt, ata shpallnin vetëm disa anë të së vërtetës. Të tjerë mendimtarë, që i përkasin grupit të fundit, e konstatuan këtë të vërtetë në të gjitha dukuritë e heshtura të gjithësisë, por pa kuptuar se në rrjedhën e ekzistencës ka derivate të ndjeshme. Gjithashtu, ata nuk gjetën ndonjë paralelizëm në dukuritë e gjalla të kozmosit. Prej mendimtarëve të këtij grupi kishte edhe nga ata që këtë fakt e konstatuan në natyrën e heshtur dhe kuptuan se ky fakt ka edhe derivate të ndjeshme në rrjedhën e ekzistencës. Këta mendojnë se ka një vijë paralele në qeniet e gjalla dhe këtë fakt ata e kanë shpallur me deklarata më të qarta dhe e kanë shprehur me fjalët më të besueshme. Prej këtij grupi të fundit është edhe Ali bin Ebù Tàlibi. Më e saktë është të thuash se Aliu qëndron në pararojë të këtij grupi mendimtarësh të hershëm, sepse Aliu e vërtetonte këtë teori duke e mbështetur në ndjekjen e një rruge plotësisht të drejtë, rrugë që nuk ka kundërshtime, nuk ka atakime dhe as shteg për të ikur prej njëri-tjetrit. Prandaj, do të qe akoma më e drejtë të thuhet se Aliu ishte i pari që e shpiku këtë koncept dhe që e zbatoi praktikisht në jetë. Me siguri që qëndrimi i djalit të Ebù Tàlibit ndaj asaj që ai e konstatoi e pa prej dukurive të kompensimit të ndërsjellë në ekzistencë, është shumë më e ndritur nga ana shkencore se qëndrimi i kolegëve të tij mendimtarë, prandaj Aliu theksonte këtë të vërtetë, me qëllim që të arrihet në atë që mundëson sistemimin e rezultateve në jetën e njerëzve, si individë e si komunitete. Është e qartë se ky realitet është në harmoni të plotë me aksin e filozofisë aleviane dhe boshti i filozofisë së tij është njeriu. Kemi thënë se Aliu, ekzistencën e shikon mbështetëse: kur këtu mungon një send, menjëherë ajo diku gjetkë shton një send dhe se ky pakësim e ky shtim shkojnë në mënyrë të barabartë, në atë mënyrë që shtesa është vetëm në masën që është pakësimi, por edhe pakësimi është vetëm në masën e shtesës, prandaj gjëja e parë që thotë ai, duke i tërhequr vëmendjen njeriut ndaj kësaj së vërtete prej rrugës së sendeve më të ngjitura me të, domethënë prej rrugës së vetë ekzistencës: "Çdo ditë prej jetës së tij ai e pret me një ndarje tjetër prej sosjes së jetës së tij." A mund të shkojë ndonjë mendim në kujtesën e njeriut që të mundësojë hedhjen poshtë të kësaj të vërtete, e cila e ekspozon barazimin e ndërsjellë të ekzistencës me më të thjeshtën e asaj që njeriu shikon në gjendjen e ekzistencës? A ka ndonjë rregull të matematikës, gjeometrisë e algjebrës,

që të jetë më afër me të vërtetat e vërtetuara, që të tregojë më mirë realitetin, që të shpjegojë në mënyrën më të saktë të qëndrueshmen dhe absoluten, se sa argumentet me të cilat përshkruan Ali bin Ebù Tàlibi barazimin e ekzistencës nëpërmjet qenies së gjallë e ditëve të jetës së tij? Nëse dikush do të më thotë se kjo që thua ti është një mendim, të cilin e dinë të gjithë njerëzit, atëherë, sipas pretendimit tënd, çfarë të vërtete të re na paska zbuluar djali i Ebù Tàlibit? Këtij thënësi i përgjigjem: "Zbulimi i të vërtetave të padukshme nuk presupozon heshtjen për të vërtetat e dukshme, kur të dytat janë baza për të parat, ose njëra është bazë për tjetrën, ose rruga e drejtë e përgjithshme presupozon disiplinimin e hollësive në mënyrë të barabartë, të hollësive të padukshme e të dukshme. Mendimet e Ali bin Ebù Tàlibit janë të lidhura ngushtë me të gjitha shkollat. Në to ka një unitet mendimi të shkëlqyer. Ai tha: "E njohura është ajo që e dinë të gjithë njerëzit.", gjithashtu, ai në kuptim të kësaj fjale, tha fjalën më të ndritur: "Shpirti i njeriut janë hapat e tij drejt sosjes së jetës së tij." Ai e tha këtë fjalë, me qëllim që të rikthehet e të ndërtojë ato që kishte thënë me hollësi për vërtetimin e teorisë së mbështetjes së ndërsjellë të ekzistencës. Këto fjalë i ka thënë që të rikthehet drejt zbulimit të një të vërtete më të largët për mendjet e njerëzve, një të vërtete që është akoma më e padukshme në vëzhgimet e tyre, një e vërtetë që vjen prej dy fjalëve të tij të mëparshme: "Njeriu nuk arrin ndonjë mirësi veçse duke u ndarë prej një tjetre." Mendoj se tani ke nxjerrë sqarime të mjaftueshme për fuqinë e vëzhgimit, për kapacitetin për të zbuluar, për qartësinë e mendimit, për shpjegimin e shkëlqyer dhe për ruajtjen e përmbajtjes së kësaj shprehjeje në pamje e në forma që ndryshojnë, por që bashkohen në kuptim e në esencë. Aliu thotë: "Nga një ngrënie e vetme janë ndaluar ngrënie të shumta. Atij që ia ndalon i afërmi, ia jep i largëti. Mund të ndodhë, që një i largët bëhet më i afërm se i afërmi. Dashamirësia është afërsi e përfituar. Ai që e ngarkon veten më shumë nga sa mban, është i pamundur. Kurrë nuk humb shpërblimi i atij që bën punë të mirë." Në këto thënie e në dhjetëra të tjera janë shprehur shkurtimisht, por shumë qartë, hollësi të teorisë së mbështetjes së ndërsjellë të ekzistencës, ashtu siç e mendonte Ali bin Ebù Tàlibi. Të gjitha këto shprehje të ndryshme kanë subjekte të përafërta që rrotullohen në orbita të largëta rreth boshtit të vetëm të barazimit në kozmos, në të cilin, aty ku ka mangësi, detyrimisht e balancon një shtesë dhe e kundërta. Djali i Ebù Tàlibit e kishte kuptuar këtë të vërtetë të ekzistencës. Këtë të vërtetë e shpalli në çdo pjesë të jetës së tij e në çdo fjalë që tha, qoftë kjo

shpallje e drejtpërdrejtë apo e nënkuptuar. Aliu futet në kuptimin e kësaj ane të Drejtësisë Kozmike vetëm që të kuptojë një anë tjetër e ta pasqyrojë atë në një formë të veçantë. Aliu e kishte të qartë se natyra, në vetvete, mban peshoren e barazisë. Ajo dënon ose shpërblen dhe, ndër dukuritë e Drejtësisë Kozmike nuk ka dukuri më të qartë se kjo e për të treguar si është ajo. Aliu pa vetëm një gjë prej gjërave të kozmosit dhe në të nuk gjeti asgjë të kotë, sepse për ekzistencën e çdo gjëje ka një qëllim të lartë dhe një objektiv të caktuar. Gjithashtu, Aliu pa se për çdo gjë ka një detyrë, të cilën ajo e kryen, madje edhe çdo gjymtyrë prej gjymtyrëve të njeriut ka një obligim, të cilin ai është i detyruar ta kryejë, obligim me të cilin kozmosi i drejtë e sjell si argument kundër atij dhe pikërisht për këtë ai do të pyetet e do të japë llogari. Bazuar mbi këtë realitet e mbi faktin se sendet jo vetëm ekzistojnë, por janë edhe të barabarta dhe, bazuar mbi analogjinë se e vogla dhe e madhja janë të ngjashme, Aliu thotë: "Ty do të kërkohet llogari për të voglën para së madhes." Aliu e tha këtë fjalë, pasi shumica e njerëzve nuk i kushtojnë rëndësi "të voglës". Prandaj Aliu i tërheq vëmendjen të gjithë njerëzve që të shikojnë me përparësi në "të voglën", në lidhje me të gjitha veprimet, të cilat detyrimisht sjellin dënim ose shpërblim. Kjo është rruga e vetme në të cilën arrihet siguria e ndodhjes së procesit të barazisë mes së voglës e së madhes në mendjet e në zemrat e njerëzve. Kozmosi sjell argument kundër njeriut. Ai do të pyetet e do të japë llogari për të voglën e për të madhen, për rrjedhojë, do të shpërblehet për punën e mirë e do të dënohet për punën e keqe. Në konstatimin e Aliut e në rrugën e tij të drejtë nuk është e domosdoshme që procesi i sjelljes së argumenteve, llogaridhënia dhe shpërblimi e dënimi të plotësohet jashtë kuadrit të vetë njeriut dhe se ky proces i përbërë dhe i vetëm, në sajë të përbërjes së tij, patjetër do të plotësohet gjithmonë, ashtu siç konstaton Aliu, në kufijtë e qenies, cilado qoftë ajo. Meqenëse njeriu është një nga qeniet, ky proces plotësohet njëlloj edhe për njeriun, ashtu siç thotë Aliu: "Mbi ju ka mbikëqyrës prej vetes suaj dhe ka sy prej gjymtyrëve tuaja." Kym bikëqyrës nuk njehlodhjet ës hohë, të regjistrojë, të dënojë ose t ë shpërblejë. Në momente të shquara prej ndriçimit të mendjes zbuluese e mendimit taksativ, për dy sytë e djalit të Ebù Tàlibit duken ngjyra të shkëlqyera prej kësaj ane të Drejtësisë Kozmike dhe ndaj këtij fakti ti nuk ke mundësi tjetër veçse të mahnitesh prej kësaj mendjeje e prej këtij mendimi. A nuk flet djali i Ebù Tàlibit me gjuhën e dijetarëve të kohës moderne, ashtu siç flet edhe me gjuhën e kësaj drejtësie kur ai pohon të vërtetën: "Kush i bën keq krijimit

të vet, ka torturuar veten." Pastaj, a nuk flet ai me të dyja gjuhët njëherësh kur thotë: "Dyshuesi gati sa nuk thotë: "Më dënoni mua.""", ose kur thotë: "Respektoje veten nga çdo gjë e ulët edhe nëse te e ulëta të çon një dëshirë, sepse ti do të kompensohesh vetëm me aq sa ke derdhur prej vetes tënde." Fjalët perla të Ali bin Ebù Tàlibit janë të shumta dhe njëra prej këtyre fjalëve perla është edhe kjo: "Vdekja e njeriut prej fajeve është më e shumtë se vdekja e tij për shkak se i është sosur jeta." dhe "Nuk ka burrëri për një gënjeshtar, nuk ka qetësi me smirën, nuk ka lavdi e nder me hakmarrjen dhe nuk ka arsyetim të drejtë me lënien e këshillës." dhe "Kur te një burrë është fillimi i një vrime, atëherë pritni motrat e saj."

* * *

Ja kështu e kuptoi Ali bin Ebù Tàlibi se kozmosi është i drejtë, i qëndrueshëm në unikalitetin e në drejtësinë e tij. Nga vetë natyra e qenieve ai është bërës i fuqisë së llogaridhënies e i fuqisë e mundësisë për të dënuar e për të shpërblyer. Të gjitha këto koncepte, në të cilat arriti Aliu, i shpalli me shprehjet më të bukura e me fjalët më të larta. Përveç kësaj, Aliu analizoi e ruajti me vendosmëri forma e ngjyra të tjera prej anëve të Drejtësisë Kozmike. Po cilat janë këto anë të tjera të Drejtësisë Kozmike?

ZEMËRBUTËSIA E THELLË

* Ndjenjat e djalit të Ebù Tàlibit prej fitores pas luftës ishin më të dhimbshme se ndjenjat e kundërshtarëve të tij prej disfatës.

* Aliu e kuptoi se logjika e zemërbutësisë qëndronte më lart se logjika e ligjit; ai kuptoi se prirja e njeriut për dashamirësi ndaj njeriut e ndaj të gjitha qenieve, në të vërtetë është argumenti i jetës kundër vdekjes dhe i ekzistencës kundër mosekzistencës.

* Qëndrimi i Aliut ndaj gruas nuk është qëndrimi që ata përshkruajnë.

Është prej Drejtësisë Kozmike dhe mbështetjes së ndërsjellë në ekzistencë që të takohen në një vend të vetëm, në të nxehtët e verës e në acaret e ftohta të dimrit, që të shkrijnë në një të vërtetë të vetme sëmundjet, shtrëngatat dhe erërat e buta të dëshiruara. Vetë natyra, në të gjitha dukuritë e saj, të vërë ligjin e shpërblimit e të dënimit; gjithashtu, është prej kësaj drejtësie e prej kësaj mbështetjeje të ndërsjellë që forcat e natyrës të japin, të marrin e të ndërhyjnë në mënyrë të ndërsjellë, në mënyrë të barabartë në elementët e ngurtë e në elementët e jetës. Kjo ndërhyrje është e barabartë si për të dalat prej këtij elementi të jetës, ashtu edhe për të hequrat me forcë prej një elementi tjetër. Cilësitë e njeriut, moralet, prirjet e ndjenjat e tij kanë dalë prej elementëve të jetës, të cilat bashkohen e formojnë atë që ne e quajmë personalitet i njeriut. Të gjithë këta elementë, që japin, marrin e ndërhyjnë në mënyrë të ndërsjellë, vërtetojnë vëzhgimin e gjatë dhe ekuilibrin e hollësishëm, si dhe rregullat e shkencës moderne, e cila vrojton, balancon dhe pastaj ndërton zbulimet e saj mbi themele e mbi kolona. Më sipër kemi parë se njeriu, në shkollën e Ali bin Ebù Tàlibit, është kopje e përsosur e kozmosit dhe, në njërën nga thëniet, që thuhet se është prej fjalëve të tij, Aliu i flet njeriut në vetën e dytë:

Ti llogarit se je një trup i vogël qiellor
dhe se në ty është palosur bota e madhe

Është e natyrshme që, në një kuadër të tillë hulumtimesh, Aliu të punonte me ngulm në kërkim të çdo gjëje që ka lidhje me njeriun, në kërkim të gjërave që lartëson koha e tij e që i mundësonte shekulli i tij. Gjithashtu, është e natyrshme që Aliu të punonte me ngulm për të zbuluar gjërat që ka në "këtë trup qiellor, në të cilin është palosur bota e madhe" dukuri të Drejtësisë Kozmike e të mbështetjes së ndërsjellë të ekzistencës. Aliu e ndjeu thellë e në mënyrë të drejtpërdrejtë se mes qenieve ekzistojnë lidhje që zhduken vetëm me zhdukjen e vetë qenieve dhe se çdo mangësi në këto lidhje është mangësi në vetë kuptimin e ekzistencës. Meqenëse njeriu është një prej qenieve, patjetër që edhe ai është i lidhur me qeniet e tjera me të njëjtat lidhje që ka ekzistenca. Kur kemi të bëjmë me një qenie të gjallë, lidhjet e kësaj qenieje me gjallesat e së njëjtës specie, patjetër që janë më të qëndrueshme e më të forta. Përsa i përket njeriut, kreut të qenieve të gjalla, në të vërtetë lidhjet me vëllain e tij njeri janë domosdoshmëri parësorë për ekzistencën e tij si individ e si komunitet. Kur Aliu pohon se shoqëri e mirë është ajo shoqëri ku sundon drejtësia sociale, në kuptimin e saj më të gjerë e në format e saj më të nderuara, patjetër që ajo shoqëri ndjek ligjin ose vendimet që kanë marrë fuqinë e ligjit. Por ky ligj, në mendimin e Aliut nuk merr formë e nuk bëhet domosdoshmëri, nëse nuk ka dalë prej një origjine të natyrshme, prej asaj që ne e emërtuam fryma e Drejtësisë së përgjithshme Kozmike, e cila e bën të detyrueshme ekzistencën e këtij ligji. Pikërisht për këtë ne e shohim djalin e Ebù Talibit kaq shumë ngulmues në shikim se çka pas këtyre ligjeve dhe në atë që është më e lartë në përkujdesjen e këtyre ligjeve, në zemërbutësinë njerëzore. Zemërbutësia nuk është gjë tjetër veçse ajo gjendje shpirtërore e materiale e thellë, që synon plotësimin e lartësimin. Në sajë të kësaj cilësie, zemërbutësia bëhet domosdoshmëri morale, sepse vetë kjo gjendje është domosdoshmëri e ekzistencës. Faqja e parë, që shfleton Aliu prej faqeve të zemërbutësisë, fillon me kujtesën që ai u bën njerëzve, kur u thotë se që të gjithë janë vëllezër. Aliu i cilëson njerëzit "vëllezërit e mi", cilësim në shkallën më të qartë prej atij që ishte prijësi i tyre. Më pas ai e vazhdon këtë rrugë duke u kujtuar qeveritarëve, të emëruar prej tij, se ata janë vëllezër të të gjithë njerëzve dhe se kjo vëllazëri e bën butësinë ndaj tyre domosdoshmëri. Në këtë kuadër Aliu u thotë komandantëve të ushtrisë së tij: "Është detyrë mbi qeveritarin që atë të mos e ndryshojë e tepërta që ai ka arritur, as pasuria që ka, që ai të shtojë më shumë nga sa ka pjesëtuar Allahu për të prej mirësive të Tij, është detyrë që qeveri-

tari të jetë pranë robve të Tij dhe të jetë dashamirës ndaj vëllezërve të tij." Aliu kthehet dhe e pohon këtë të vërtetë me një urtësi gjithëpërfshirëse, duke iu drejtuar të gjithë njerëzve pa bërë asnjë dallim e asnjë veçim: "Me të vërtetë, ju jeni vëllezër dhe juve nuk ju ndan gjë tjetër përveç të keqes së të fshehtave dhe të keqes së ndërgjegjes." Me këtë cilësim Aliu e ve të keqen e të fshehtave e të keqen e ndërgjegjes në njërën anë, kurse në anën tjetër ve zemërbutësinë dhe dashurinë e shpirtit. Meqenëse prej të drejtave të ekzistencës që ka njeriu është që ai të gëzojë zemërbutësinë e njeriut, pasi natyra e tij, në vetvete, mbart vlera e dimensione, patjetër duhet të ketë kompensim për të mirën e fqinjëve, të të afërmve dhe familjes. Kështu, njeriu i mbështjell të gjithë me rrobën e zemërbutësisë e me dashamirësi të shumtë, që edhe atij i vijnë prej largësive. Aliu thotë: "Atë që ta humb i afërmi, ia jep i largëti." Në rrugën e përkujdesjes për këtë vëllazëri, të ndërtuar mbi zemërbutësinë njerëzore, ai nuk pranon as thirrjet e zakonshme përçmuese, sepse edhe ato, parimisht, janë devijim prej respektit të zemërbutësisë dhe Aliu thotë: "Në vijim, do të qe gjë e mirë të mos kishte thirrje përçmuese për ty. Megjithëkëtë të jesh në pararojë të kësaj pune." Edhe pse ligjet e praktikuara i lejonin djalit të Ebù Tàlibit që ai të luftonte ata që komplotonin kundër tij, ai nuk ndërmerrte asnjë veprim, derisa të kujdesej për çdo anë të zemërbutësisë e të mëshirës në shpirtin e në zemrën e tij dhe vetëm pasi i kishte parë mirë të gjitha lidhjet e vëllazërisë njerëzore në shpirtrat e në zemrat e luftëtarëve të tij. Nëse ai, si përfundim, do të ndërmerrte ndonjë veprim, këtë do ta bënte, për shkak se ashtu ishte i detyruar të vepronte dhe jo se atë veprim e shikonte si alternativë. Edhe në rastet kur vepronte, ai ishte i hidhëruar, qante, nuk kishte gëzim e nuk qeshte, ndjenjat e tij pas betejës i sillnin dhembje më të forta se dhembjet që ndienin kundërshtarët e tij për disfatën. Ligjet e praktikuara i lejonin djalit të Ebù Tàlibit që, pas vdekjes së vet, të linte në dorën e simpatizantëve të tij e të djemve të tij, që ata të luftonin agresorët që e sulmuan atë dhe mbi agresorët të zbatonin ligjin e fesë dhe t'i dënonin për rrugën e gabuar që kishin ndjekur. Megjithëkëtë, butësia ndaj njeriut qëndronte te Aliu prapa çdo ligji. Pikërisht, kjo butësi e bënte atë që t'u thoshte simpatizantëve e djemve të tij atë fjalë të madhe: "Pas meje mos i lufto khavarixhët, sepse ai, që kërkon të vërtetën dhe gabon, nuk është si ai që kërkon të gabuarën dhe e arrin atë." Me zemërbutësinë e thellë Aliu e lidhte lumturinë e njeriut me lumturinë e fqinjit të tij, domethënë e lidhte me lumturinë e gjithë njerëzimit, sepse

edhe fqinji i dikujt ka fqinjë të tjerë. Si rrjedhim, ajo që lejohet kundër tij, patjetër që është e lejuar edhe për të tjerët rreth tij dhe mbi të gjithë njerëzit. Gjithashtu, njeriu ndien lumturi që fëmijët e tij gëzojnë dashurinë e zemërbutësinë e tij të madhe. Por njeriu duhet të ndihet i lumtur që edhe fëmijët e të tjerëve të gëzojnë prej tij atë dashuri e zemërbutësi që gëzojnë fëmijët e tij. Aliu thotë: "Edukoje jetimin, ashtu siç edukon djalin tënd." Nga ky këndvështrim, të gjithë duhet të ndiejnë frymën e drejtësisë, e cila qëndron mbi të gjitha ligjet civile si vlerë e si bukuri, sepse pikërisht kjo drejtësi ka në brendësinë e saj ngrohtësinë njerëzore dhe i lidh njerëzit me logjikën e zemrës, nuk i lidh ata me logjikën e nënshtrimit ndaj një ligji që: "I vogli juaj të poshtërohet për të madhin tuaj dhe i madhi juaj të mëshirohet me të voglin tuaj." Nëse pamundësia për të bërë punë bamirësie është mangësi, logjika e zemërbutësisë në gjuhën e Aliut e bën të pamundurin të fitojë vëllazërinë e njerëzve, shumica e të cilëve kanë mangësi. Aliu thotë: "Njeriu me më pak mundësi është ai që e ka të pamundur të fitojë vëllezër." Por Aliu, mbi këtë pamundësi shton edhe një pamundësi tjetër, shton prirjen për hipokrizi e armiqësi dhe thotë: "Ruhuni shumë prej hipokrizisë e armiqësisë." Në shkollën e Aliut fjala e butë është gjëja me më shumë prioritet, pasi, për shkak të lidhjeve të fuqishme, që ajo ve mes zemrave, bëhet burim i zemërbutësisë. Aliu thotë: "Prej fisnikërisë është edhe fjala e butë." Ndër të gjitha trallisjet e zemrës nuk ka gjë që sjell më shumë qetësi se kur njeriu ndien se ka vëllezër që e duan. Natyrisht që Ali bin Ebù Tàlibi ndiente dhembje nga të këqijat e kohës së tij, prandaj ai, në një mjedis të tillë, vinte në një pozitë të vetme: bukën si mjet për sigurimin e ekzistencës fizike, fjalën e drejtë si thesar të ekzistencës, si dhe vëllazërinë e ndërsjellë mes njerëzve. Në mesin e disa njerëzve të kohës së tij ai tha: "Ka mundësi që njeriu të humbë tri: paranë hallall, fjalën e vërtetë dhe një vëlla te i cili gjen qetësi." Mërgimi është ashpërsia më e madhe, sepse ajo nënkupton vetminë, por mërgimi bëhet akoma më i rëndë, atëherë kur njeriu humb vëllezërit e të dashurit e tij, sepse atëherë ai ka humbur zemrat me butësinë e të cilave krenohej e merrte gjallëri prej dashamirësisë së atyre zemrave. Aliu thotë: "I vetëm është ai që nuk ka të dashur." Patjetër që në këtë fushë duhet të theksojmë edhe qëndrimin e djalit të Ebù Tàlibit ndaj gruas. Gruaja është gjysma e njeriut, prandaj, a mund të përjashtohet nga mëshira kjo gjysmë nga gjysma e tjetër? A ka ndonjë zë që bën thirrje se kjo gjysma tjetër ka të drejtë të atakojë dimensionet taksative të Drejtësisë Kozmike

ose që kjo gjysmë, me zemërbutësinë njerëzore, të sulmojë një njeri tjetër? Janë të shumtë ata që i kanë interpretuar fjalët e Aliut për figurën e gruas, por në interpretimet e tyre ata më shumë kanë dashur të vënë në dukje kortezinë e indulegjencën, sesa qëndrimin e Aliut ndaj gruas. Kjo kategori interpretuesish kanë vënë theksin më shumë mbi ato fjalë, që ai ka thënë në kushte kur bëhet e dallueshme armiqësia e ndonjë gruaje të përcaktuar kundër tij. Megjithëkëtë, Aliu kurrë nuk keqtrajton, por urdhëron vetëm për punë të mirë. Në të vërtetë, interpretuesit e lartpërmendur nuk kanë arritur të kuptojnë se fjalë të kësaj natyre, që janë thënë në kushte të caktuara, kanë synuar të sqarojnë shkaqet e konfliktit mes dy mendësive diametralisht të kundërta. Dihet se Aliu ka thënë fjalë shumë më të rënda për disa burra, megjithëkëtë kjo nuk do të thotë se ai ka pasur qëllim të gjithë burrat e të gjitha gjendjet e tyre; gjithashtu, kur ai ka thënë ato fjalë, në drejtim të ndonjë gruaje, kurrë nuk ka dashur të përfshijë të gjitha gratë e të gjitha gjendjet e tyre. Në të vërtetë, shkaktarët e vuajtjeve të tij, që i sollën edhe dhembje të shumta, kundrejt mirësisë që shihnin prej tij, janë vënë përpara këtyre fjalëve në mënyrë të barabartë si burrat, ashtu edhe gratë, pasi edhe forca e grave është e njëjtë me atë të burrave. Kur Aliu ka sulmuar disa gra apo disa burra, në të vërtetë ka sulmuar qëndrimet e njohura e të përcaktuara, që ata ose ato kanë mbajtur ndaj së Drejtës e ndaj së Vërtetës, ndaj njerëzve të drejtë e ndaj atyre që thonë të vërtetën. Në fjalët e sulmit të tij ka elementë të dukshëm e të mjaftueshëm që hedhin poshtë zërat për keqtrajtimin e gruas nga ana e Aliut. Unë do të pyes cilindo, që interesohet, të më sjellë qoftë edhe një fjalë të vetme, me të cilën Aliu keqtrajton gruan dhe të shpjegojë pa anësi se ajo fjalë nuk ka qenë e drejtuar për një njeri të caktuar, ose ajo të mos jetë thënë në një rast të përcaktuar, ose që, në këtë rast, ai të mos ketë bërë shenjë për atë njeri. Po, Aliu e ka sulmuar gruan vetëm atëherë kur ajo është bërë shkak për ngatërresë. Për raste të tilla, ai nuk ka munguar të sulmojë edhe një burrë. Gjithsesi, dihet mirë se me fjalët që ata i kanë bërë objekt të interpretimeve të tyre, Aliu ka sulmuar vetëm ngatërresën. Në lidhje me qëndrimin e Aliut ndaj gruas si njeri, flet qartë qëndrimi i tij ndaj burrit si njeri, pa asnjë dallim e pa asnjë diferencim. A nuk është dëshpërimi i tij i thellë për vdekjen e gruas së tij, Fatimes, një fakt që vërteton ndjenjat e tij për vlerën e gruas si njeri, që ka të gjitha të drejtat e të gjitha obligimet? Në themelin e këtyre të drejtave e detyrimeve është që njeriu të gëzojë zemërbutësinë njerëzore, por edhe të japë zemërbutësi për të tjerët. Në kohën e injorancës, para Islamit e pas kësaj kohe, a nuk

shfaqin njerëzit optimizëm e gëzim nga lindja e një djali dhe se ata ndihen pesimistë e të dëshpëruar nga lindja e një vajze?! A nuk shprehin fjalët e Firzdekut qëndrimin e asaj kohe ndaj gruas? Të kemi parasysh se ajo kohë është e puqur me kohën e djalit të Ebù Tàlibit. Kur Firzdekut i vdiq gruaja, për të cilën thoshin se e donte shumë, ai tha këtë fjalë të çuditshme: "Vdekja më e vogël për burrin, ndër njerëzit e tij është vdekja e atij me të cilin ai maskohet." Domethënë se vdekja më e lehtë për burrin, nga humbja e njerëzve të tij dhe e të njohurve të tij, është vdekja e personit që i vesh atij parzmoren. Me këtë ai nënkupton gruan. Në zemrën e në fjalën e tij, gruaja nuk meriton të qahet e nuk duhet të hidhërohesh për humbjen e saj. Përse? Vetëm se ajo është grua! Ndërsa Aliu, a nuk ishte edhe ai prej bijve të atij shekulli? Megjithëkëtë, ai ishte burri me mendimin më të shquar, me këndvështrim më të respektuar e me ndjenjat më të thella se gjithë bashkëkohësit e tij. Në tërësinë e fjalëve, që ai ka thënë, në lidhje me këtë fakt, duke qortuar mbartësit e kësaj mendësie, tha: "Disa prej tyre duan meshkujt dhe urrejnë femrat…" Siç shihet, meshkujt e femrat te Aliu janë në të njëjtën pozitë, sepse ata i bashkon një cilësi e përbashkët, cilësia njeri. Këtu duhet shtuar se Aliu, që dallohej për dashuri ndaj njerëzit në përgjithësi dhe në veçanti ndaj të pafuqishmit, moralin, sjelljen e mirë dhe dhembshurinë, gruan e bënte detyrimin më të madh, sepse ajo është e pafuqishme. Aliu thotë: "Ndihmoni të dhunuarin nga padrejtësia, ndalojeni dorën e të padrejtit dhe bëni më të mirën për gratë tuaja." Djali i Ebù Tàlibit ndjek etapat kompakte të kësaj rruge në thirrjen e tij, derisa i rrethon të gjithë njerëzit dhe pastaj të gjitha qeniet me ngrohtësinë e zemërbutësisë. Për diturinë, ne tashmë jemi njohur me vlerën e saj, Aliu thotë: "Koka e diturisë është butësia." Aliu nuk shikon në mëkatet e shumta më tepër frikë se sa në ashpërsinë kur ajo bëhet zakon e pastaj shkak për një ftohje, e cila zë vendin e zemërbutësisë. Për këtë thotë: "Lotët nuk i than asgjë përveç ashpërsisë së zemrave dhe zemrat nuk i ashpërson asgjë tjetër përveç mëkateve të shumta." Nëse ti nuk je prej mëkatarëve, atëherë je prej zemërbutëve. Është detyra jote që, me këtë zemërbutësi e me çdo gjë që ke në zotërim, të ndihmosh vëllain tënd njeri: "Nëse ke besim te vëllai yt, atëherë ndihmoje atë me gjithçka që ke, madje edhe me dorën tënde dhe bëj për të më të mirën." Së fundi, Aliu lëshon një tufë thëniesh, që kanë si epiqendër thirrjen për vetëmohimin e njerëzve për njerëzit, si shprehje e dashurisë dhe

e zemërbutësisë. Me të drejtë ky vetëmohim konsiderohet pasuria më e lartë që disponon njeriu prej trashëgimisë së këtij morali të lartë. Nga këto fjalë perla të tij kemi: "Mbaj lidhje me atë që i ka prerë lidhjet me ty, jepi atij që të ka privuar ty nga dhënia, bëji mirë të gjithë njerëzve, ashtu siç ke dëshirë të të bëhet mirë edhe ty, bëji mirë atij që të ka bërë keq dhe bëjeni zakon bujarinë për cilindo që ju ka privuar…" Në realizim të kësaj thirrjeje, djali i Ebù Tàlibit shoqëron me zemërbutësi kafshët, vendet e njerëzit në të drejtat që i takojnë të gjithëve dhe thotë: "Kijeni frikë Allahun në të drejtat e robve të Tij e të vendeve të Tij, sepse ju mbani përgjegjësi edhe për copat e vendeve e për kafshët." Ja kështu, dashamirësia e butësia e njeriut ndaj njeriut e ndaj të gjitha qenieve është argumenti i jetës mbi vdekjen, madje është një vullnet prej vullnetit të drejtë të ekzistencës.

Shoqata Flladi

VËRTETËSIA E JETËS

*Gënjeshtari e i vdekuri janë të barabartë, sepse përparësia e të gjallit mbi të vdekurin është besimi në të dhe, kur në fjalën e tij nuk besohet, në të vërtetë jeta e tij është pa vlerë.

Aliu

* E vërteta është besë në favorin tënd dhe kundër teje, sepse ajo është shpirti i së bukurës e i së drejtës, është vullneti mposhtësh i jetës.

Dukuria më e dalluar e Drejtësisë Kozmike në botën e ngurtë e në botën e gjallë dhe në çdo gjë që lidhet me natyrën, me ekzistencën e me karakteristikat e sendeve, është e vërteta e thjeshtë absolute. Mbi këtë të vërtetë bazohet rrotullimi i tokës, i dunave të rërës, i natës e ditës; vetëm me të vërtetën katër stinët e vitit vijnë njëra pas tjetrës dhe bie shiu e shkëlqen dielli, vetëm me të vërtetën qëndron besnike toka në premtimin e saj kur nxjerr në kohën e duhur bimët e çdo gjë tjetër që ka sipër saj, as më parë, as më vonë, vetëm me të vërtetën janë ndërtuar të fshehtat e natyrës dhe ligjet e jetës. Era nuk lëviz veçse duke qenë e vërtetë, gjaku nuk qarkullon nëpër damarët veçse me të vërtetën dhe fëmijët nuk lindin veçse me një ligj të vërtetë e besnik. Kjo e vërtetë e thjeshtë absolute, që rrotullohet mbi rregullin e qëndrueshmërisë, është burimi i parë e më i madh prej të cilit rrjedh Drejtësia Kozmike dhe po aty kthehet.
Ali bin Ebù Tàlibi ishte vrojtues i përpiktë i vërtetësisë së ekzistencës dhe e ndiente së tepërmi efektin e ndërsjellë të ekzistencës në veten e tij; pikërisht kjo ndjenjë bëri që shqetësimi i parë i tij, në lidhje me njerëzit, të ishte edukimi i njerëzve, bazuar mbi objektet që i kap mendja, që ndihen e që shihen. Edukimi, në kuptimin e tij të saktë e në shtrirjen e tij të largët, nuk është gjë tjetër përveç ndjenjës së thellë për vlerën e jetës e për personalitetin e ekzistencës. Mbështetur mbi këtë kuptim, rezulton se ky është edhe koncepti i vetëm për edukimin e plotë e të pastër nga shtrembërimet. Në procesin e edukimit, e vërteta është së bashku me personin e me çdo gjë lëndore ose shpirtërore, prandaj ajo është boshti i vetëm rreth të cilit rrotullohet edu-

kimi, ashtu siç e pamë edhe me boshtin rreth të cilit rrotullohej Drejtësia Kozmike. Me këtë konstatim largohen prej edukimit të shëndoshë shumë prej rregullave, të cilat njerëzit i kanë marrë të mirëqena, pa shikuar në të fshehtat e ekzistencës së madhe, por i kanë konsideruar ato rregulla të një edukimi të shumtë, vetëm për faktin se ashtu kanë rënë në marrëveshje mes tyre. Gjithashtu, me këtë konstatim largohet prej edukimit të shëndoshë çdo gjë që kundërshton shpirtin e së drejtës, të mirës e shpirtin e së bukurës. Edukimi i pa mbështetur në bazat e tij të mëdha është një marrëveshje sipërfaqësore, bazuar mbi një gënjeshtër të keqe, sepse edukimi në bazat e tij të largëta është një ndjenjë e thellë në bukurinë e së vërtetës, çka e bën atë një shkrirje të pastër me revulocionarizimin liberalizues e të vijueshëm të jetës. Për të gjitha këto, boshti i rrotullimit të edukimit të mirëfilltë te djali i Ebù Tàlibit reduktohet në ruajtjen e njeriut prej gënjeshtrës ose, nëse dëshiron, thuaj mbrojtjen e njeriut të gjallë prej të ftohtit të vdekjes. Ruajtja e njeriut prej gënjeshtrës, në radhë të parë, e bën të detyrueshme glorifikimin e së vërtetës, tekstualisht e drejtpërdrejt në të gjitha gjendjet. E vërteta është një domosdoshmëri e jetës, së cilës nuk i largohet dot asnjë i gjallë, si dhe orienton njerëzit kah individë që jetojnë të vetmuar ose në komunitete. Në këtë kapitull, Ali bin Ebù Tàlibi dallohet si gjeni që shikon atë që nuk e shikojnë të tjerët, që tregon atë që nuk e dinë të tjerët, që bën atë që të tjerët tani nuk kanë mundësi ta bëjnë, por dëshiron që ata të kenë mundësinë për të punuar e për të bërë. Aliu thotë: "Ruhuni shumë nga shthurja e nga tjetërsimi i moraleve dhe bëjeni gjuhën një." Me fjalën "shthurja e moraleve" Aliu nënkupton prishjen e moraleve, kurse me fjalën "tjetërsimi i moraleve" nënkupton përmbysjen e tyre nga një gjendje në një tjetër. Me këtë shprehje Aliu ka qëllim t'i kujtojë njeriut që flet të vërtetën rrezikun me të cilin përballet e vërteta e tij nëse ai gënjen, qoftë edhe një herë të vetme, pasi ai që thotë të vërtetën, por gënjen vetëm një herë, e vërteta e tij është thyer, ashtu siç thyhen të gjitha sendet. Kështu qëndron puna edhe me hipokrizinë e me ndryshimin e mënyrës së fjalës, pasi hipokrizia e ndryshimi i mënyrës së fjalës janë dy prej ngjyrave të gënjeshtrës. Aliu thotë: "Të jini njerëz, që thoni të vërtetën, punoni pa hipokrizi. Nuk ka më të nderuar se ai që flet të vërtetën kur fjala e tij del e drejtë dhe nuk ka më të poshtëruar se gënjeshtari kur gënjeshtra e tij del sheshit. Thoni fjalë të vërteta, dorëzojeni sendin e lënë në mirëbesim aty ku ju është besuar ta lini, mbajeni besën e dhënë. Ai që kërkon nderimin me rrugë të gabuara, me të drejtë Allahu i lë atij trashëgim poshtërimin. Nëse tij je i vërtetë në fjalë e në

punë, ne të shpërblejmë; nëse ti je gënjeshtar, ne të dënojmë." Në logjikën e Aliut, mungesa e fjalës së vërtetë sjell dhembje të shumta mbi moralet më të nderuara mbi personin te i cili mungon fjala e vërtetë. Aliu thotë: "Shpata e mprehtë në dorën e trimit nuk është më e nderuar se fjala e vërtetë." Të gjitha këto thënie, në lidhje me të vërtetën, janë vetëm disa prej qindra modeleve, me të cilat djali i Ebù Tàlibit harton kushtetutën e tij të madhe. Dhe tani disa nga fjalët perla, të cilat i end me shumicë pjesa e mendjes vëzhguese e depërtuese dhe e ndërgjegjshme e Aliut: "Gënjeshtra çon në mëkate." Nuk lind nevoja të zgjatemi e të shpjegojmë të vërtetën që ka në brendësinë e saj kjo fjalë, pasi ajo, në të vërtetë, tërheq prapa vetes një seri të pafund të vërtetash. Gjithashtu, nuk lind nevoja të zgjatemi e të përshkruajmë këtë të vërtetë kaq të vlefshme, të cilën çdo ditë që kalon e vërteton atë gjithnjë e më shumë. Si kjo fjalë perlë të Aliut ka edhe shumë të tjera, ndër të cilat: "Gënjeshtra nuk shërben as në punë serioze, as në shaka. Asnjë prej jush të mos i premtojë fëmijës së tij dhe pastaj të mos e mbajë premtimin që i bëri atij!" Përsa i përket kuptimit të pjesës së parë të kësaj thënie aleviane duhet të themi se ajo ka qenë objekt diskutimi i shumë filozofëve moralistë, veçanërisht ndër filozofët evropianë. Në fakt, të gjithë këta filozofë janë bashkuar në atë se e vërteta është jetë dhe gënjeshtra është vdekje. Por ata kanë mendime të ndryshme në lidhje me lejimin ose moslejimin e gënjeshtrës në raste domosdoshmërie. Disa prej tyre e miratojnë gënjeshtrën në raste domosdoshmërie, por disa të tjerë nuk e miratojnë as në këto raste. Natyrisht, çdo grup ka argumentet e veta. Në Lindje, kjo temë ka qenë objekt diskutimi mes njerëzve që nuk ishin as filozofë, as mendimtarë, por ata mund të ishin njerëz të zakonshëm. Kishte prej atyre që kishin aftësi të shkruanin. Por ja që shejhu Nasij El-Jazexhij, duke shprehur mendimin e tij për këtë subjekt, në librin "Mexhmeul-Bahrejni", me fjalën e heroit të poemës së tij thotë: "Nëse e vërteta të hedh nën zemërimin e madh, në atë nuk ke të mirë, prandaj kapu pas gënjeshtrës. Me një shembull të tillë më porosiste babai im."

Allahu e mëshiroftë! A ka porosi më të keqe se kjo dhe a ka gjë më të rëndë për mendjen, zemrën e jetën, të marra së bashku?! Ndërsa Ali bin Ebù Tàlibi ndaj kësaj teme mban atë qëndrim që shikojmë në thëniet e tij, të cilat janë në harmoni të plotë me shkollën e tij të madhe në fushën e moraleve. Për këtë shkollë risjellim në kujtesën e lexuesit atë që ka dalë nga gjithçka që ai ka ndier e ka parë në Drejtësinë Gjithëpërfshirëse Kozmike. Aliu, pa asnjë ngurrim, thotë:

"Shenja e besimit është që ti të preferosh të vërtetën edhe aty ku ajo të dëmton ty e të mos preferosh gënjeshtrën edhe aty ku ajo të sjell ty dobi; gjithashtu, gënjeshtra kurrë të mos jetë virtyt në punën tënde." Është e qartë se djali i Ebù Tàlibit nuk mendon se në gënjeshtrën ka ndonjë gjë që mund të sjellë dobi, ashtu siç mendon se në fjalën e vërtetë nuk ka ndonjë gjë që mund të të dëmtojë ty, pavarësisht se si mund të jetë rasti. Aliu i drejtohet asaj kategorie njerëzish, të cilët, për shkak të shikimit të tyre sipërfaqësor, mund të bëjnë llogari se gënjeshtra sjell dobi për ta, ndërsa fjala, e vërteta mund t'i dëmtojë. Këtyre njerëzve Aliu u flet: "E vërteta është detyrim mbi ty në të gjitha punët tuaja. Largohuni prej gënjeshtrës, sepse ai që flet të vërtetën është në buzë të vendshpëtimit e respektit, kurse gënjeshtari është në buzë të greminës e të shkatërrimit." Me këtë shprehje: "…prandaj asnjë prej jush të mos i premtojë fëmijës së tij dhe pastaj të mos e mbajë premtimin që i bëri atij!" Aliu tërheq vëmendjen për një të vërtetë edukative, të cilën e ka pohuar vetë jeta dhe e pohojnë degët e të gjitha shkencave psikologjike që trajtojnë gjendjet shpirtërore nëpër të cilat kalon njeriu. Është e mjaftueshme të themi se fëmija edukohet me shembullin dhe nuk edukohet me këshilla. Pikërisht, ky koncept përbën edhe boshtin e filozofisë pedagogjike të Zhan Zhak Rusoit. Por, në shkollën e Aliut kjo është njëra prej mirësive të mëdha të fjalës së vërtetë. Nga fjalët perla të Aliut, me të cilat ai tregon lidhjen e ngushtë mes së vërtetës e jetës, mes gënjeshtrës e vdekjes, si dhe faktit se e vërteta është e fshehta e natyrës, pa të cilën nuk mund të ketë të vërtetë, është thënia e tij brilante dhe e rrallë që u përmend më sipër: "Gënjeshtari e i vdekuri janë të barabartë, sepse përparësia e të gjallit ndaj të vdekurit qëndron në besimin në të gjallin dhe, kur në fjalën e tij nuk besohet, jeta e tij ka mbaruar." E vërteta, së bashku me jetën, e bën të detyrueshme thjeshtësinë, pasi e vërteta ka neveri prej lavdërimeve, sepse çdo e vërtetë është e thjeshtë, ashtu siç është i vërtetë dielli i shndritshëm dhe nata e zezë. Kjo thjeshtësi emeton ngrohtësi, pasi thjeshtësia del prej së vërtetës. Djali i Ebù Tàlibit urrente mospranimin e së vërtetës, për faktin se ajo nuk është moral i vërtetë, madje edhe mendjemadhësia paraqitet si e vërtetë kur mendjemadhi mburret para një personi tjetër. Aliu thotë: "Të mos jini si mendjemadhi, që mburret me djalin e nënës së tij." Në të njëjtën kohë, Aliu urren edhe nënshtrimin, kur ai bëhet qëllim në vetvete. Në këtë rast nënshtrimi nuk është më moral i vërtetë, pasi në rastin e nënshtrimit të qëllimshëm, as ndjenja se njeriu është i barabartë me çdo njeri tjetër në din-

jitetin e tij nuk mund të jetë më e vërtetë. Për të gjitha këto Aliu u flet njerëzve, që në çështjen e nënshtrimit të ndjekin shembullin e tij, por në asnjë mënyrë të mos e ulin veten, prandaj secilit i flet në vetën e dytë: "Bëj kujdes të mos e ulësh veten para njerëzve." dhe vijon me një fjalë akoma më perlë se e para: "Në udhëtim mos u shoqëro me atë që mendon se ai ka përparësi ndaj teje, në një kohë që ti mendon se ai ka më prioritet se ti." Unë nuk di që në parimet e ruajtësve të dinjitetit të njeriut të ekzistojë ndonjë që nuk tregon mendjemadhësi e nuk nënshtrohet, por njeriu paraqitet i thjeshtë e i vërtetë. A ka fjalë që të qëndrojë më lart se kjo thënie e djalit të Ebù Tàlibit ose që të jetë e barabartë me këtë si vlerë, përveç fjalës tjetër të djalit të Ebù Tàlibit: "Njeriu është pasqyrë e njeriut."? Prej fjalëve të tij, që flasin për domosdoshmërinë e marrjes së jetës me thjeshtësi, është edhe kjo thënie e tij: "Sa i keq është nënshtrimi në nevojë dhe ashpërsia në gjendje të mirë pasurore. Lavdërimi më shumë se ç'të takon është ecje e nxituar, kurse mosdhënia sipas meritës është injorim i së drejtës ose smirë. Ai, që shikon në të metat e njerëzve dhe nuk i miraton, por pastaj ato ia lejon vetes, është kokëtrashë në llojin e vet. Mos fol për gjëra që nuk i di, mos bëj vepra bamirësie për hipokrizi, por as mos i lë veprat e bamirësisë nga turpi. O njeri, mos harro se ti je depozitues për një tjetër me atë që fiton mbi fuqinë tënde. Mos u hap shumë në vepra bamirësie, që me ato të krenohesh. Mos fol që t'i imponohesh të tjerëve. Kush e ngarkon veten me më shumë nga sa mban, është i pamundur dhe nuk ka mirësi në ndihmën e një të poshtri." Nuk mund të ishte jashtë mendimit e ndjenjave të djalit të Ebù Tàlibit asnjë anë e çështjeve të jetës. Nuk ka fushë të aktivitetit të njeriut që ai të mos ketë thënë një fjalë perlë. Edhe pse mund të jetë e shkurtër, ajo është një kushtetutë e plotë. Pikërisht këtë bën edhe atëherë kur do të orientojë njerëzit që ta marrin jetën duke qenë të vërtetë e të thjeshtë. Ja, këtë fjalë të ngrohtë ka thënë për bujarinë e për jetën: "Kur vëllezërit trokasin në portën tënde, mos rezervo për vete nga gjërat që ke në shtëpi, por as mos i trego atyre gjërat që janë prapa portës."

* * *

Nëse do të radhisnim bisedat e Aliut, do të shikojmë se ato flasin për domosdoshmërinë e së vërtetës në jetë. Menjëherë flet për thjeshtësinë, pa të cilën nuk mund të kuptohet e vërteta dhe anasjelltas. Aliu e vazhdon rrugën e tij në fushën e edukimit, që në shkollën e tij është i lidhur me të vërtetën në atë mënyrë sikur duket një kopje e çdo qenieje në gjithësi dhe thekson

se ajo, që hedh lëndën e parë mbi gjithë kuadrin e edukimit, është e vërteta, edhe pse edukimi mund të marrë shumë lëndë të tjera prej moraleve. Aliu porosit, që njeriu të mos interesohet për shkarjet e tjetrit, sepse, pikërisht, në këtë shkujdesje të tij, ka mëshirë ndaj të shkujdesurit dhe edukim për keqbërësin, i cili është më mirë të orientohet të ecë sipas shembullit, se sa të këshillohet apo të urrehet: "Prej punëve më të nderuara të njeriut fisnik është shkujdesja e tij ndaj gjërave që merr vesh."; gjithashtu, Aliu porosit për butësi e përpikëri, sepse këto veti janë rezultat i vullnetit të lartë, pasi butësia e përpikëria janë shkallë nëpër të cilat lartësohet fisnikëria e shpirtit: "Butësia e përpikëria janë binjakë dhe rezultati i këtyre të dyjave është vullneti i lartë." Aliu e urren përgojimin, sepse është rrugë për hipokrizi, për keqbërje e për sherr, madje edhe për të gjitha së bashku dhe thotë: "Largohu prej përgojimit, sepse përgojimi është cytje e vazhdueshme e urave të zjarrit." Edhe mashtrimi është si përgojimi dhe që të dy vijnë nga e keqja e ndërgjegjes: "Ruhu shumë prej mashtrimit, sepse ajo është prej veseve të njerëzve të këqij." Gjithashtu, Aliu mendon se edhe një gënjeshtër e vetme është shumë, sepse me gënjeshtrën thyhet e vërteta. Në këtë kuadër, Aliu thotë se çdo mëkat, sado të lehtë ta konsiderojë atë mëkatari, është shumë i rëndë, për vetë faktin se është mëkat. Madje ai bëhet akoma më i rëndë për dinjitetin e njeriut kur mëkatari e quan punë pa rëndësi. Aliu thotë: "Mëkati më i rëndë është ai që mëkatari e quan pa rëndësi." Aliu e ndalon edhe nxitimin në fjalë e në punë, sepse fjala e puna e nxituar sjellin rrëzimin. Njeriu i edukuar ka detyrë të mos i lejojë vetes asnjë rrëzim. "Unë të ndaloj të nxitohesh në fjalë e në punë.", sepse Aliu, në rrugën për përmirësimin e moralit do prej teje e prej të gjithëve që të kërkosh ndjesë për çdo mëkat që ke bërë. Ai të tërheq vëmendjen në atë mënyrë që di gjeniu i konstatimit e i shpjegimit, sepse njeriu nuk kërkon ndjesë për punë të mira. Prandaj çdo njeri ka për detyrë të mos bëjë punë që të jetë i detyruar të kërkojë ndjesë. Aliu thotë: "Ruhu shumë prej punëve që të bëjnë të kërkosh ndjesë, pasi ndjesa nuk kërkohet për punë të mira." Për të penguar marrjen me të metat e të tjerëve dhe mosinteresimin për të metat e vetes, patjetër që ka veprime që çojnë në moralin e keq, por ka edhe rrugë negative e pozitive. Aliu thotë: "E meta më e madhe është që të bësh veten me një të metë të ngjashme." dhe "Kush shikon në të metën e vet, nuk ka kohë të merret me të metat e të tjerëve." Kur mbi ty bie ndonjë e keqe, në radhë të parë, ke detyrë ta refuzosh atë. Nëse nuk ke mundësi ta refuzosh, në asnjë mënyrë nuk duhet ta miratosh, ndryshe bëhesh ortak në të keqen. Aliu thotë: "Kush miraton të keqen, është ortak në

të." Meqenëse dashamirësia e ndërsjellë mes njerëzve është domosdoshmëri morale, për faktin se është domosdoshmëri e ekzistencës, ashtu siç u trajtua në kapitullin e mësipërm, atëherë fjala e mendjes dhe e zemrës urdhëron që dashamirësia jote të jetë për atë që të bën të flasësh më shumë e që të bën më shumë të mira. Në lidhje me këtë të vërtetë, Aliu thotë: "Kurrë mos e bëj mprehtësinë e gjuhës tënde kundër atij që të bën të flasësh dhe mos e bëj forcën e efektit të gjuhës tënde kundër atij që të plotëson nevojën." dhe pastaj thotë: "Nuk dënohet ai që të zmadhon rëndësinë duke i humbuar atij vlerën që ka dhe nuk dënohet ai që të tregon të fshehtën duke i bërë keq atij." Aliu kritikon rëndë dëshirën e tepruar, mendjemadhësinë e smirën, sepse këto janë rrugë që çojnë në degradimin moral. Aliu thotë: "Dëshira e tepruar, mendjemadhësia e smira bëjnë thirrje për mëkate të mëdha." Moralistët e mëparshëm e kritikonin rëndë koprracinë, për shkak se, në pikëpamjen e tyre, vetë koprracia ishte një ves shumë i keq, kurse te djali i Ebù Tàlibit, i cili vëzhgon në moralet me një shikim më gjithëpërfshirës e me një mendim më të thellë, koprracia, në vetvete, nuk është më e ulët në atë masë që ajo përmban të gjitha të metat, si dhe për faktin se koprracia e shtyn koprracin në çdo të keqe morale e sjellje të ulët. Këtë fakt e pohoi në shekullin e shtatëmbëdhjetë shkrimtari i madh Molier në komedinë e tij "Koprraci". Psikologët e mëvonshëm pohuan se koprraci është hipokrit, agresor, përgojues, smirëzi, i poshtër, falsifikator, i ashpër, vetëm merr e nuk jep, egoist e i padrejtë. Aliu thotë "Koprraci është mbledhësi i veseve më të këqija." Do të zgjateshim shumë, nëse do të sillnim hollësi të shkollës së djalit të Ebù Tàlibit në fushën e moraleve dhe të edukimit të njerëzve, sepse ato janë të shumta dhe nuk ka mbetur asnjë lëvizje e njeriut pa u përshkruar me fjalët e tij. Nëse ti thua se kjo është punë e gjatë, e gjerë dhe e rëndë, unë jam i ndërgjegjshëm për atë që them, prandaj lexuesit i del detyrë vetëm të lexojë pjesët e përzgjedhura që ne i kemi marrë prej krijimtarisë së Ali bin Ebù Tàlibit dhe i kemi vënë në fund të këtij libri. Vetëm nga shpjegimet e komentet, që do të shohë në këto fjalë të përzgjedhura, lexuesi do të bindet se vëllimet me libra do të jenë me të vërtetë të ngushta për studimin e shkollës së Aliut në fushën e moraleve e në fushën e edukimit të shpirtrave të njerëzve. Prandaj është e mjaftueshme të theksojmë se këto fjalë brilante aleviane janë prej trashëgimisë më të nderuar të njeriut, janë nga fjalët më të larta, më të gjerat e më të thellat në kuptim. Megjithëkëtë, patjetër duhet të qartësojmë njërën prej fjalëve të tij të larta në fushën e edukimit. Këtu ne gjejmë një ndjenjë të thellë për vlerën e jetës,

për respektimin e vetvetes dhe plotësimin e ekzistencës. Vetëm pak vetë, si; Buda, Mesijhu, Bet'hoveni e të ngjashmit me këta, arritën të kuptojnë se argumenti i edukimit, në radhë të parë, qëndron mes njeriut e shpirtit të tij dhe nuk qëndron mes njeriut e mes asaj çka është jashtë tij, përveç rasteve kur kjo e jashtme është një talent i natyrshëm, i dalë prej gjendjes së parë. Djali i Ebù Tàlibit e kishte kuptuar këtë të vërtetë me tërë fuqinë e mendjes, pa asnjë njollë paqartësie. Aliu thotë se njeriu duhet të respektojë veten dhe punët e tij, pa pasur asnjë mbikëqyrës që ta kontrollojë: "Ruhuni prej mëkateve në çastet e vetmisë." dhe në këtë kuptim ai përsëri thotë: "Ruhu shumë nga çdo punë që kryeni në fshehtësi, nga e cila do të turpëroheshe nëse atë e bën sheshit; ruhu shumë edhe nga ajo punë, të cilën e urren edhe ai që e ka bërë sa herë që ia kujtojnë." Dhe tani, ja se ç'thotë për lidhjen mes së fshehtës e të dukshmes ose mes asaj që ne quajmë "Shenja e edukimit", si dhe të asaj që ne quajmë "E dalë furishëm": "Kush përmirëson të padukshmen e tij, Allahu i përmirëson atij të dukshmen." Nga thëniet brilante e të urtit të Kinës, Konfucit, në lidhje me edukimin e shpirtit është edhe kjo thënie: "Ha në tryezën tënde sikur je duke ngrënë në tryezën e mbretit." Është e qartë se ai dëshiron prej teje që të respektosh veten pa teprime, derisa të jetë e merituesshme për ty që të veprosh kur je në vetmi, ashtu siç do të veproje nëse do të ishe para mbretit. Këtë kuptim Ali bin Ebù Tàlibi e shpreh në një mënyrë të re: "Çdo njëri prej jush le të zbukurohet për vëllain e tij, ashtu siç zbukurohet kur dëshiron që një i huaj ta shikojë në formën më bukur." Në të gjitha rastet, Aliu dëshiron të këshillojë vëllain e vet që ta ndihmojë atë për të kaluar nga një gjendje e mirë në një tjetër akoma më të mirë në fushën e moralit, të etikës dhe të rrugës që do të ndjekë. Por ai këmbëngul që frymën e edukimit ta përfitosh ose ta vlerësosh haptas me këshillën e tij. Madje ai vendos që kjo frymë të vijë te ti e butë e me dashamirësi. Prandaj ai nuk të këshillon në prani të të tjerëve, por të flet vetëm kur je vetëm: "Kush e këshillon vëllain e tij në fshehtësi, në të vërtetë e ka zbukuruar atë dhe kush e këshillon vëllain e tij sheshit, në të vërtetë e ka sharë atë." Sido që të jetë gjendja jote, ke detyrë të jesh i vërtetë me veten tënde, me jetën e me njerëzit, pasi vetëm me të vërtetën je i gjallë, ndërsa me gjëra të tjera, veç së vërtetës, je i vdekur. Me të vërtetën ruan paqen e shpirtit tënd, të zemrës e të trupit tënd, kurse me gjëra të tjera, veç së vërtetës, e humb këtë paqe. Me të vërtetën ty do të të duan, me të vërtetën je i besueshëm, kurse me gjëra të tjera, veç së vërtetës, ke tërhequr mbi vete

urrejtjen, neverinë e të gjitha të këqijat dhe për njerëzit je një idiot i urryer. E vërteta është besë që del prej teje, por ajo është edhe kundër teje, sepse është vullneti i jetës me aftësi të madhe mposhtëse, është vullnet që kërkon prej teje të shikosh çdo ditë në besën tënde. Djali i Ebù Tàlibit thotë: "Çdo njeri ka detyrë të shikojë çdo ditë në besën e tij."

Shoqata Flladi

MIRËSIA E EKZISTENCËS DHE REVOLUCIONARIZIMI I JETËS

* Çdo ditë që kalon mbi birin e Ademit, ajo i thotë atij: "Unë jam një ditë e re dhe dëshmoj kundër teje, prandaj ti menjëherë thuaj: "Te mua ka mirësi dhe punë të mira." Pas kësaj kurrë nuk do të më shohësh mua."

Aliu

* Shumë herë ne shikojmë gjëra që e bëjnë revolucionarizimin e jetës prej mirësive të ekzistencës dhe të gjithë mirësinë e ekzistencës e bëjnë prej revolucionarizimit të jetës.

* Revolucioni tha: "Unë jam shembësi, ndërtuesi!"

Shoqata Flladi

Ekzistenca e drejtë ka si detyrim që të jetë e mirë dhe bujare. Është në natyrën e ekzistencës që vetëm të japë. Ajo merr vetëm atë që jep, me qëllim që të kthehet në një shpenzim të mirë dhe të ri. Mirësia e ekzistencës është njëra prej gjendjeve të ekzistencës dhe njëra prej të vërtetave të saj. Dituria e Aliut, për këtë të vërtetë, është pikërisht dituria për ekzistencën, është ndjenja e tij për mirësinë e saj dhe, që në fakt, është ndjenja e tij për drejtësinë e saj. Por kjo e drejtë as nuk pakësohet, as nuk shtohet. Bazuar mbi këto të vërteta, Aliu ka thënë fjalë të shumta, disa prej të cilave ne i kemi cituar pak më sipër kur kemi trajtuar mirësinë e ekzistencës. Edhe aq sa kemi cituar prej fjalëve të tij, kemi mundësi t'i përmbledhim në një fjalë të vetme, të cilën ai e ka thënë sikur ishte duke bërë me të fjalë një përmbledhje të shkollës së tij të besimit në lidhje me mirësinë e ekzistencës: "Allahu nuk është më shumë bujar kur jep atë çka kërkohet prej Tij, se sa kur jep atë çka i kërkohet." Kur ne dimë se fjala "Allah", në kuptimin më të shtrirë që ka ndër zotëruesit e mëparshëm të bazave të shkencave logjike e psikike, do të thotë qendra e ekzistencës dhe e lidhjeve kozmike, atëherë mësojmë se çfarë mirësie të përgjithshme e gjithëpërfshirëse është mirësia

e ekzistencës, e cila të jep atë çka i kërkon, por brenda kushteve. Madje ajo të jep edhe më shumë nga sa i kërkon dhe pastaj e shton dhënien. Kur njeriu mban parasysh se është një trup i vogël e i ngjashëm në këtë botë të madhe, ashtu siç thotë djali i Ebù Tàlibit, atëherë ai duhet të jetë edhe një kopje e ekzistencës me të mirat e saj, ashtu siç duhet të jetë një kopje edhe e drejtësisë së saj. Kur ekzistenca të jep mirësi, më shumë nga sa i ke kërkuar, te ti ka filluar të ndihet nevoja, e cila, në natyrshmërinë e saj, është mirësi. Kur ti je një kopje e ekzistencës, atëherë ti ke akoma më shumë nevojë të bësh të mirën, se sa kanë nevojë për të mirën të gjithë të tjerët të marrë së bashku. Pikërisht këtë thekson Aliu me fjalën e tij: "Punëmirët kanë më shumë nevojë të bëjnë mirësi, se sa vetë nevojtarët për të mirën." Këtë të vërtetë Aliu e pohon në një thënie, të cilës i referohet sa herë që flet për punë të mirë në mesin e njerëzve: "Përparësia në këtë është për filluesin e punës së mirë." Kur ne drejtohemi kah e mira, për ta kuptuar atë, kjo na mundëson që mendimet e djalit të Ebù Tàlibit t'i tubojmë në linjat e mëposhtme: E para, mirësia midis njerëzve qëndron në bashkëpunimin e në mbështetjen e ndërsjellë mes tyre. Çdo njëri të punojë në mënyrë të barabartë, si për veten, ashtu edhe për të tjerët, me kusht që në këtë punë të mos ketë hipokrizi nga njëra anë dhe as urrejtje nga ana tjetër, që të punohet në kuadrin e dëshirës dhe jo në kuadrin e frikës. Pastaj çdo njëri të sakrifikojë pak ose shumë për të pasur sa më tepër qetësi dhe njerëzit të jenë të sigurt prej njëri-tjetrit, por gjithnjë me kusht që kjo sakrificë të vijë vullnetshëm, të mos vijë pas kërkesës ose pas forcës. Në këtë kuadër, secili ka dobi dhe është i dobishëm në mënyrë të barabartë, qoftë kjo në rrafshin material apo shpirtëror. Gjithsesi, ajo është mirësi. E dyta, Aliu mendon se mirësia nuk vjen me fjalë, por vjen me punë, sepse njeriu ka detyrë të jetë një, ashtu siç është një edhe ekzistenca. Gjithashtu, njerëzit kanë detyrë të ndihmojnë njëri-tjetrin duke e plotësuar me besnikëri këtë rregull: "Nëse flet, puno dhe nëse punon, fol." Prej thënieve brilante të djalit të Ebù Tàlibit është edhe fjala që iu drejtua dikujt, i cili shpresonte se Allahu do t'i plotësonte një punë, por ai vetë nuk punonte për realizimin e saj. Aliu tha: "Ai pretendon kot kur thotë se shpreson te Allahu. Gënjeshtër dhe mëkat i madh! Si e mendon ai që shpresa e tij të mos dallohet në punën e tij? Nëse shpreson, shpresa jote njihet pikërisht në punën tënde." dhe, kur ti bën një mirësi, nuk ke ndonjë problem ta thuash të mirën: "Thuaj fjalë të mirë dhe bëj punë të mirë." E treta, në këtë fushë Aliu hap para forcave të së mirës hapësira të shumta, prej nga mund të startosh me të mirën për të shkuar sa më

larg, por kjo arrihet kur ti e bën rregull pranimin e ndjesës për të keqen e bërë dhe punohet me këtë rregull. Kur njeriu mëkaton dhe me mëkatin e tij i bën keq të tjerëve, pendimi ka një portë, nga e cila rihyhet në botën e së mirës, kur njeriu e dëshiron këtë. Aliu thotë: "Pranoje ndjesën e atij që të kërkon ndjesë dhe vonoje të keqen sa të kesh mundësi." Historia na mëson për të keqen që i erdhi Aliut nga rruga që zgjodhi Ebù Mùsà El-Esh'arij'ji. Gjithashtu, na mëson se Aliu ndjek vetëm rrugën e shkollës së tij, pavarësisht nga kushtet e vështirësitë, prandaj ne e shikojmë atë t'i shkruajë Ebù Mùsàit këto fjalë: "Në vijim, ti je një njeri, që dëshirat të kanë çuar në rrugën e humbjes dhe mashtrimi të ka ngjitur nëpër shkallët e veta, prandaj lartësoje Allahun, që edhe Allahu të pakësojë shkarjet e tua. Ai që e madhëron Allahun, Allahu e ngre lart." E katërta: Aliu beson se forcat e mirësisë në njeriun ftojnë dhe e forcojnë njëra-tjetrën në një pozitë tepër kompakte. Kur te njeriu gjendet një anë e mirësisë, patjetër që ajo duhet të lidhet me anën tjetër të saj dhe në shumë raste, anët e së mirës duhen vënë në dukje. Në këtë vështrim, kemi një shenjë të qartë se ekzistenca është unike, është mbështetëse e ndërsjellë, është e drejtë dhe e mirë, qoftë sendi, i madh apo i vogël, që ekziston në ekzistencën e përgjithshme, që përfaqësohet me njeriun. Aliu thotë: "Kur në një burrë është një cilësi e lartë, prit edhe motrat e saj." E pesta, në një vrapim të tillë ndërmjet të dobëtës e të arrirës, kemi të bëjmë me vrapim të ngjashëm, që kalon nga e mira në të keqen. Prandaj Aliu thotë: "Rri me ata që bëjnë punë të mira, që të jesh prej tyre." dhe "Kërkojeni të mirën te ata që bëjnë punë të mira." E gjashta, besimi i thellë në kapacitetin që ka njeriu, për të ecur në rrugën drejt së mirës. Në këtë rrugë nuk ka asnjë njeri që të jetë më lart se një tjetër dhe Aliu thotë: "Kurrë të mos thotë ndonjë prej jush se dikush qëndron më lart se unë në punë bamirësie." E shtata, njeriu ka detyrë të mos thotë shpesh se ka bërë punë të mira, pasi sado punë të mira që të bëjë, ato përsëri mbeten pak edhe pse janë shumë, sepse, duke u mjaftuar me një pjesë prej së mirës, ka një mohim të mirësisë së ekzistencës së madhe, si dhe një mohim për vetë kapacitetin e njeriut, në të cilin është palosur bota e madhe. Në lidhje me bamirësit, Aliu thotë: "Ata nuk kënaqen me punët e tyre të pakta dhe nuk thonë se kemi bërë shumë edhe kur ato janë shumë; për veten e tyre ata janë akuzues dhe kanë frikë se mos i kanë lënë mangët punët e veta." E teta, patjetër duhet të theksojmë shikimin e thellë që hedh Aliu mbi kuptimet

e dëshirës njerëzore, e cila i vesh të gjithë njerëzit me mirësitë më të mëdha. Nëse lexojmë njoftimet që flasin për ata mendimtarë, të cilët ia kushtuan jetën punëve të njerëzve, do të shohim se fjala "lumturi" është fjala që përsëritet më shumë. Për më tepër, fjala "lumturi" ka qenë boshti rreth së cilës janë rrotulluar studimet e tyre, ishte qëllimi më i lartë që ata kanë dëshiruar për njeriun. Aliu, fjalën "lumturi", e ka zëvendësuar me një fjalë tjetër, që ka dimensione më të largëta, ka kuptime më të thella, ka horizonte më të gjera dhe është e një rëndësie më të madhe, me të cilën cilësohet natyra njerëzore, është fjala me të cilën njeriu duhet të synojë sa më shumë vëmendje e kujdes. Prandaj Aliu fjalën "lumturi" e zëvendësoi me fjalën "mirësi", sepse zemrat orientohen më shumë kah mirësia, se sa kah lumturia, pasi lumturia është e kufizuar në kuadrin e individit, ndërsa e mira jo. Për pasojë, e mira është më e madhe, më e rëndësishme! Përveç kësaj që u tha, mirësia e përmban lumturinë në brendësinë e saj, kurse lumturia nuk e përmban mirësinë në brendësinë e vet. Përfundimisht, e mira është më gjithëpërfshirëse. Përveç kësaj, duhet thënë se disa njerëz janë të lumtur me gjëra që nuk e nderojnë njeriun, madje njerëzit mund të jenë të lumtur me gjëra që mundojnë e fyejnë të tjerët dhe mund të jenë mendjeshkurtër, të urryer e të ënjtur, pa pasur ndonjë plagë. Megjithëkëtë, ata mendojnë se janë të lumtur. Përsa i përket mirësisë, ajo nuk është lumturia, pasi lumturia, që vjen prej mirësisë, në vetvete, është e lidhur me lumturinë e gjithë njerëzve. E thënë ndryshe, mirësia është kënaqësia me gjendjen e mirë të trupit, mendjes dhe ndërgjegjes. Pikërisht për këto arsye, Aliu ka preferuar të përdorë më shumë në thirrjet e tij të ngrohta fjalën mirësi. Në njoftimet që kanë ardhur për djalin e Ebù Tàlibit, për përdorimin e fjalës "lumturi", mund të themi se këtë fjalë e kemi hasur vetëm një herë, por edhe këtë herë, në kontekstin që është përdorur, nuk rezulton të tregojë qëllimin që ka kuptimi i fjalës mirësi në të gjitha shtrirjet e kuptimeve që merr kjo fjalë. Ja edhe fraza e marrë prej njoftimit që flet për Aliun dhe ku gjendet fjala "lumturi": "Prej lumturisë së burrit është që gruaja e tij të jetë e mirë, fëmijët e tij të jenë të plotësuar, që vëllezërit e tij të jenë të ndershëm, që fqinjët e tij të jenë të mirë dhe furnizimi i tij me ushqim të jetë në vendin e mjaftueshëm." Shiko si e ka lidhur lumturinë e burrit me lumturinë e atyre që e rrethojnë atë, duke filluar me njerëzit e familjes, pastaj me lumturinë e vëllezërve e me lumturinë e gjithë fqinjëve të tij. Më pas lumturinë e këtij burri e ka vënë në varësi të lumturisë së vendit të tij, duke theksuar se vendi i tij është vendi që siguron furnizimin me

ushqim për të gjithë banorët dhe, ai vetë është njëri prej atyre banorëve. E nënta, mirësia e ekzistencës dhe mirësia e njeriut janë domosdoshmërish të kushtëzuara ngaanjëra-tjetra. Besimi ndërgjegjen njerëzore e bën ndërgjegjen gjykatësin e fundit në të gjitha gjërat që sjellin dëm e që sjellin dobi. Në lidhje me këtë temë ne kemi mendimin tonë, të cilin po e trajtojmë më në detaje. Prej thënieve brilante të djalit të Ebu Tàlibit ka të atilla me të cilat ai i flet në vetën e dytë vetëm mendjes, kurse me thënie të tjera ai i flet gjithnjë në vetën e dytë vetëm ndërgjegjes. Shumica e thënieve të tij i drejtohen njëherësh edhe mendjes edhe ndërgjegjes. Qëllimi i këtyre thënieve është që këto të arrijnë në mendje, aty ku çdo gjë përpunohet me imtësi dhe nëpërmjet eksperimenteve e provave të shumta njihet çdo gjë, duke zbuluar të vërtetat e pakundërshtueshme. Këto thënie janë të formuluara sipas rregullave të gjeometrisë, me përmasa e me horizonte të kufizuara për fuqinë e çdo sendi që lidhet me të vërtetat. Njëherësh ato janë pastruese në kuadrin më të shkëlqyer artistik për ashpërsinë, që ka lidhje me elokuencën e shprehjes. Gjithashtu, për nga lënda e forma, ai i ka thurur këto thënie sipas bazave të letërsisë klasike arabe. Nga këto thënie të urta, drejtuar mendjes, shikojmë se Aliu i le njerëzit të gjykojnë vetë mbi sendin. Për të gjitha këto ne nuk gjejmë në këtë lloj thëniesh formulime me kërkesa, por vetëm thënie të formuluara në kallëpin e njoftimit të thjeshtë, të zhveshur prej formave të urdhrit e të ndalimit. Gjejmë thënie të urta, në të cilat është gdhendur karakteri i mikut e i armikut, i punëmirit e keqbërësit, i kokëtrashit e të mençurit, i koprracit e i bujarit, të sinqertit e hipokritit, të padrejtit e të dhunuarit nga padrejtësia, nevojtarit e atij që jeton me mbeturinat, atij që flet të vërtetën e atij që mbron të gabuarën; gjithashtu, në thëniet e tij gjejmë konceptin e moralit të shëndoshë e të veseve, gjejmë punët e injorantit e punët e dijetarit, punët e atij që flet e të atij që hesht, gjejmë njeriun e ashpër e njeriun e butë, gjejmë karakteristikat e lakmitarit e cilësitë e të kënaqurit me atë që ka, gjejmë gjendjen e vështirë e gjendjen e mirë, gjejmë përmbysjet që sjell koha, si dhe gjurmët që lënë këto përmbysje në moralin e njerëzve. Natyrisht që në këto thënie gjenden aq shumë gjëra të tjera, sa nuk është e mundur të numërohen në një pjesë, madje as edhe në një kapitull të tërë. Në këto thënie Aliu i flet ndërgjegjes, në këto thënie mendja e ndërgjegjja janë të bashkuara.

Është vërtetuar se gabojnë shumë rëndë ata që e shikojnë shpëtimin e njeriut dhe plotësimin e nevojave të shoqërisë vetëm në sistemet e në

legjislacionet. Ata gabojnë, sepse nuk kujdesen, nuk i ruajnë të drejtat e njerëzve ashtu siç duhen ruajtur ato. Sistemet e legjislacionet shpallin të drejtat e njeriut e urdhërojnë kujdesin për të drejtat e tij e për ruajtjen e këtyre të drejtave. Këto të drejta i zbulon e i krijon vetëm një mendje e shëndoshë, një shpirt i edukuar dhe një ndërgjegje e lartë. Në të vërtetë, bota e njerëzve dhe çdo gjë që ka në të, brenda kufijve të caktuar, patjetër që është e lidhur me vlerat morale të sanksionuara, të cilat, në shpirtrat e njerëzve, zgjerohen ose ngushtohen, në atë masë sa ato janë të lidhura me ndërgjegjen e komunitetit që formon fushën e veprimit të sistemeve e të kushtetutave dhe që justifikojnë ekzistencën e tyre. Këtu duhet të pohohet se sistemet shoqërore moderne kanë ndryshime tepër të mëdha sipas këndvështrimit të ndërtuesve të tyre. Padyshim që ndodh kështu, për shkak të natyrës së sistemeve e raportit të mundësive ekzekutive që ato përmbajnë në bazat e veta. Përsa i përket sistemeve e kushtetutave të vjetra, ato mbajnë gjurmë të thella të karakterit të atyre që mbikëqyrnin ndërtimin e atyre kufijve, të cilët i shikonin të domosdoshëm. Por ndodhte kështu edhe për shkaqe që nuk janë objekt i trajtimit të çështjes për të cilën po flasim. Sistemet e legjislacionet, nga vetë karakteristikat e tyre, kishin si mision orientimin e njerëzve kah veprave të dobishme. Në të vërtetë, ky orientim vazhdon të jetë jashtë kufirit të vlerave njerëzore, nëse ato nuk gjejnë miratimin e punës së dobishme të vetë ekzistencës. Në shkollën tonë morale, çdo punë, që bën njeriu, patjetër që e humb ngrohtësinë njerëzore, nëse nuk përmban valën e nxehtë të ndërgjegjes e pastërtinë e shpirtit, si dhe vullnetin për të dhënë pa dhunë e pa imponim, duke pasur parasysh se pikërisht ngrohtësia njerëzore është vlera më e shtrenjtë e më e rëndësishme që përputhet me veprën e mirë të njeriut. Sistemet e legjislacionet janë të suksesshme në ndërtimin e marrëdhënieve njerëzore vetëm në atë masë sa ato i kanë mundësitë për t'iu drejtuar mendjes e ndërgjegjes, të përfitojnë të mira prej këtyre të dyjave, të koordinojnë në shkallën më të lartë dhënien e rasteve për punë të dobishme me vullnetin e punëtorit në një unitet të gatshëm e të aftë që përkujdeset për individin dhe pastaj për komunitetin e për ecjen përpara dhe gjithnjë në ngjitje në rrugën e qytetërimit. Në këtë kuadër, ajo, që vërtetohet për individët e për komunitetet, vërtetohet edhe në historinë e mendimtarëve, ligjvënësve, dijetarëve, shpikësve e të tjerëve që shkojnë në rrugën e tyre. Kur ty të vihet para historia e atyre që i kanë shërbyer njeriut e qytetërimit, patjetër që do të shikosh se është mendja ajo që i ka treguar atyre rrugën e drejtë në çdo fushë. Por në

historinë e tyre nuk ka qenë vetëm mendja, sepse mendja është e ftohtë, e thatë, ajo njeh vetëm numra, njeh vetëm pjesë e sipërfaqe të kufizuara dhe me këto të drejton ty në rrugën që duhet të ndjekësh. Por mendja nuk të shtrëngon që, së bashku me të, të ecësh në rrugën që ajo të tregon me mirësjellje, nuk të shtyn që ta bësh atë rrugë sa më përshtatshme, ashtu siç nuk të shtyn të kalosh nëpër vende të thepisura. Në të vërtetë, shtytësi është vetëm ndërgjegjja e shëndoshë dhe ndjenja e ngrohtë. Çfarë e shtyri Markonin të zgjidhte izolimin e rëndë dhe egërsinë e vetmisë, nëse nuk do të ishte ndërgjegjja ajo që ia bëri atij largimin prej kënaqësive të jetës bujari dhe të preferonte me kënaqësi vuajtjet e vetmisë në rrugën e shërbimit për njeriun e për qytetërimin? Nëse nuk do të ishte ndjenja, që rrethonte këtë ndërgjegje të shëndoshë me nxehtësi e ngrohtësi, ai kurrë nuk do të zbutej. Ajo që mund të thuhet për Markonin, mund të thuhet edhe për Pastërin, Galileun, Gandin, Bet'hovenin, Budën, Platonin, Gëten e për të tjerë të plotësuar, që ka mbartur anija njerëzore e kohëve të afërta. Për më shumë qartësi, theksojmë se argumentin pozitiv e ndjek argumenti negativ. Ja, kemi Adolf Hitlerin, Xhengiz Hanin, Haxh'xhàxh bin Jusef Eth'thekafij'jin, Çezare Borxhian, heroin negativ të librit "Princi" të Makiavelit(1), si dhe një pakicë dijetarësh bashkëkohës, të cilët miratojnë eksperimentimet me jetën e njerëzve. A nuk dalloheshin edhe këta për mendje të gjerë e për ndjeshmëri në të pesë shqisat? Madje ndjeshmëria e të tjerëve mund të ishte shumë më poshtë se e këtyre. Megjithëkëtë, ata ishin të prirur vetëm për të vrarë e

(1) Makiaveli: një ndër gjenitë e Italisë, që jetoi në kohën e piktorit të madh Rafaelit. Ka qenë mik e ndihmës i piktorit të madh. Mendja e shquar e morali i nderuar e shtynë Makiavelin të sulmojë metodat e padrejtësisë e të barbarisë që ai konstatoi në të gjithë sundimtarët që përmend historia. Prandaj ai shkroi librin e tij të famshëm "Princi".
Në këtë libër ai përshkruan vrazhdësinë e sundimtarëve e personalitetin e tyre të ulët me një rrugë jo të drejtpërdrejtë, por duke vënë para njerëzve kopjen e personalitetit të një princi, i cili nuk ka asnjë lloj ndërgjegjeje, nuk ka asnjë pikë mendje e asnjë lloj etike, por që praktikon mënyra të shumta dhune, vrasje të panumërta, lloje të shumta frike e terrorizimi; mënyra të ndryshme degdisjesh, pa përmendur mynxyrat e tjera. Të gjitha këto për të forcuar pozitën e pushtetit të tij… Autori thekson se të gjitha shtetet në histori, si dhe në kohën që ai po jetonte, në të vërtetë janë "përqendruar" në këtë metodë të keqe. Për të përshkruar cilësitë e princit të librit të tij, Makiaveli mori si model Çezare Borxhian, djalin e papë Aleksandër Borxhias, autor i shumë mizorive të dëgjuara. Arritjes së sundimit e forcimit të tij, duke përdorur këto metoda, i është vënë emri "Makiavelizëm", sipas emrit të autorit të këtij libri.

për të shkatërruar, si dhe për të sulmuar vendet e gjërat e shenjta të qytetërimit, për të zhdukur gjithçka që kishin lënë breza të tërë njerëzish

me punën e tyre. Madje, në rrugën e arritjes së pushtetit e të forcimit të tij, sundimtarët e kallëpit të "Princit" nuk kanë ngurruar të sulmojnë edhe dinjitetin, edhe mirësinë më të madhe të ekzistencës, vetë jetën. Të gjitha këto veprime ata i bënë, sepse mendjen e tyre nuk e shoqëronte as ndërgjegjja e shëndoshë, as ndjenja fisnike. Aty ku nuk ka ndërgjegje, ku nuk ka ndjenja, nuk mund të ketë dobi prej mendjes, madje mund të thuhet se, në mungesë të ndërgjegjes e të ndjenjave, mendja është dëmtuese. Nuk kam qëllim të shkoqis forcat e depozituara të njeriut: ndjenja, ndërgjegje, mendje e veprimet që lidhen me këto, pasi ato, pa dyshim, reagojnë e bashkëpunojnë me njëra-tjetrën. Në të vërtetë, me fjalën "mendje" kam qëllim atë forcë që i logjikon punët në atë rrafsh që lidh shkakun me pasojën dhe që gjykon mes sëmundjes e shkakut që e sjell sëmundjen, kam qëllim atë mendje që rrotullohet brenda rrethit të numrave e të kufijve, të cilat, në vetvete, nuk ndikohen prej mjedisit njerëzor, privat ose publik. Pikërisht, në këtë dritë kisha qëllim t'i jepja këto hollësi. Në këtë kontekst, zotëruesi i mendjes zbuluese patjetër që ka një ndërgjegje e një ndjenjë, të cilat e shtyjnë atë në rrugën e mirësisë. Ajo që vlen të thuhet për ligjvënësin, vlen të thuhet edhe për individin për të cilin është vënë ligji, pasi individëve u kërkohet të ecin sipas këtij apo atij sistemi të mirë. Patjetër që në këta individë duhet të ketë një vetëbindje të brendshme, krahas vetëbindjes së thjeshtë logjike, pasi është pikërisht kënaqësia e brendshme ajo që i shtyn njerëzit në rrugën e lartë të edukimit njerëzor për të ndërtuar një shoqëri të shëndoshë. Por për këtë, ata duhet të ushtrohen me virtytet morale, të cilat, sistemet e legjislacionet, i kanë rrethuar me fortifikata mbrojtëse. Përfundimisht, njerëzit patjetër duhet të jenë të mirë e punëmirë. Aliu punoi për të gjitha këto, për të vënë në lëvizje ndjenjat e mira në të gjithë individët, ashtu siç e kemi parë deri tani dhe ashtu siç do ta shikojmë më pas. Aliu punon që të zgjojë te individët ndërgjegjen e shëndoshë, të cilën ua kishin mbuluar hallet e kohës; gjithashtu, Aliu punon që të plotësojë ndërgjegjen e njerëzve dhe këshillon përkujdesje e mbrojtje për ta. Aliu i drejtohet ndërgjegjes njerëzore me porositë, me fjalimet, me besëlëniet e me thëniet e tij, sepse kjo asnjëherë nuk ka qenë jashtë mendjes së tij. Aliu i kushton një rëndësi të madhe edukimit të njerëzve për ruajtjen e regjimeve të drejta e për shtrirjen e ngrohtësisë në marrëdhëniet mes njerëzve. Gjithashtu, nuk mund të ishte jashtë mendjes së tij fakti se për edukimin kërkohen vlera të larta njerëzore, ashtu siç kërkohet për ruajtjen e drejtësisë shoqërore marrja e disa masave disiplinuese për disa anë të punëve të njerëzve dhe për ori-

entimin e anëve të tjera të punëve të tyre. Në këtë aktivitet Aliun e ndihmonte aftësia e jashtëzakonshme që i ishte dhënë, në sajë të së cilës depërtonte në brendësinë e njerëzve, të individëve e komuniteteve; e ndihmonte që të kuptonte prirjet e dëshirat e njerëzve, të njihte karakteret e moralet e tyre, që të peshonte të mirën e të keqen e punëve të njerëzve. Pastaj Aliu konkretizon e zhvillon, urdhëron punë të mira e ndalon punët e padenja dhe natyrisht ndalon rreptësisht punët e dënueshme; të gjitha këto Aliu i ndërmerr nën dritën e besimit të madh në ndërgjegjen njerëzore, të cilës ai i drejtohet. Besimi i djalit të Ebù Tàlibit, në ndërgjegjen njerëzore, është besimi i të mëdhenjve, në të cilët mendja e ndritur është në pajtueshmëri të plotë me zemrën që rreh me ngrohtësi njerëzore e që pulson me një dashuri të thellë që nuk njeh kufi. Besimi i Aliut në këtë ndërgjegje është besimi i Budës, i Bet'hovenit, i Rusoit, i Gandit dhe i të gjithë të mëdhenjve, të cilët zemra i furnizon me një dritë, ku janë depozituar të gjitha dritat. Bazuar mbi këtë besim, djali i Ebù Tàlibit ndërton gjykimet e thëniet e tij të urta, pastaj mbi këto themele gatuhen mendimet e orientimet, me të cilat Aliu i flet drejtpërdrejt ndërgjegjes njerëzore. Pavarësisht nga dhembjet e vështirësitë, që i vinin prej punëve të njerëzve, imam Aliu kishte besim në mirësinë e njerëzve. Ai këmbëngul që të hedhë në zemrat e të gjithë njerëzve farën e këtij besimi. Aliu e di mirë se "Në mesin e njerëzve është e drejta dhe e gabuara, është gënjeshtra dhe e vërteta.", prandaj njeriu duhet t'ia hapë sytë e zemrën e tij kësaj mirësie dhe të shpresojë se kjo mirësi do të rritet e do të zhvillohet pa anët e së keqes. Ai shpreson se, në sajë të edukimit, me shembuj nga moralet e larta e nëpërmjet historisë, njeriu do të bëhet më i nderuar e më i merituar. Shpeshherë Aliu, kur ka përsëritur porositë e tij, është nisur nga domosdoshmëria e besimit në ndërgjegjen njerëzore. Në një tubë thëniesh ai është shprehur: "Kush ka mendim të mirë për ty, vërtetoje mendimin e tij." Në një vend tjetër thotë: "Mos mendo për keq me një fjalë që ka thënë ndonjëri, kur ti gjen në atë fjalë mundësi për të mirë." dhe "Nuk është drejtësi të gjykohet me paragjykim në dëm të besimit." dhe "Kur përmirësimi bëhet sundues mbi kohën e mbi njerëzit e asaj kohe dhe pastaj një burrë paragjykon një burrë tjetër, kur prej tij nuk ka dalë asnjë veprim, nga i cili ai do të turpërohej, patjetër që ky burrë ka bërë padrejtësi." dhe "Njeriu, në gjendjen më të keqe, është ai që nuk beson askënd, për shkak se ai paragjykon dhe në atë nuk beson asnjë njeri për shkak të punës së tij të keqe." Kanë gabuar ata studiues të imamit kur janë shprehur se ai ishte shumë pesimist ndaj njerëzve dhe se i shante shumë rëndë ata. Për të argumentuar

mendimin e tyre, sjellim si dëshmi fjalët me të cilat ai ka sulmuar ashpër njerëzit e kohës së vet. Theksojmë se ne kemi mendim kryekëput të kundërt me këta studiues. Ne mendojmë se Aliu nuk e ka atakuar besimin e tij te njeriu, qoftë edhe në një rast të vetëm, edhe pse në disa kushte ai mund të mos ketë pasur besim në njerëz të veçantë. Kushdo që e di fuqinë e djalit të Ebù Tàlibit, për të përballuar vështirësitë, që i vinin nga veprimet e padenja që bënin disa njerëz kundër tij, si dhe kushdo që di forcën e tij për të përballuar gjendjet e rënda të shkaktuara prej tradhtisë, pabesisë e prej padrejtësive të shumta që binin mbi miqtë e mbi përkrahësit e tij, patjetër duhet të dijë se ai i ka trajtuar të gjithë me butësi e ngrohtësi. Prandaj unë them: "Kush i di këto fakte, patjetër ka kuptuar se Aliu është shumë optimist për të vërtetën e njeriut, se Aliu beson në pastërtinë e krijimit të njeriut, pastërti, të cilën, në disa raste, shoqëria e ka çuar në rrugë të gabuar. Në këtë pikëpamje, Aliu nuk ndryshon aspak prej vëllait të tij, të madhit Ruso. Shumë thënie të Aliut janë drejtuar kundër atyre që nuk mbajnë besën, kundër tradhtarëve e kundër atyre që bëjnë padrejtësi. Kjo vjen, sepse ai ka besim të plotë se njeriu ka mundësi të përmirësohet, edhe sikur kjo të kërkojë kohë të gjatë. Gjithashtu, ai është i bindur se vetëm njeriu optimist e ndalon punëkeqin dhe shpërblen punëmirin, me shpresën që të drejtojë shtrembërimet në moral e sjellje. Nëse në djalin e Ebù Tàlibit nuk do të ekzistonte kjo shpresë, ai kurrë nuk do të kishte mundur të përballonte vështirësitë e rënda të kohës, të cilat njerëzit punëkëqij i hodhën kundër tij. Gjithashtu, nëse në djalin e Ebù Tàlibit nuk do të ishte kjo shpresë, ai kurrë nuk do të kishte bërë punët që kishte neveri t'i bënte. Ai u shpreh për këtë botë e për banorët e saj: "Banorët e saj janë qen, që ulërijnë e bisha shqyese, që i kërcëllijnë dhëmbët njëri-tjetrit, ku i pushtetshmi ha të shtypurin e i madhi shtyp të voglin." Padyshim që këto fjalë i ka thënë në një tension të madh, për shkak të dhembjeve e fyerjeve që i shkaktoi pabesia e atyre që nuk i mbajtën besën, si dhe për shkak të padrejtësive të mëdha që bënin kundër tij e kundër çështjes së tij mëkatarët e njerëzit mizorë. Ky është shkaku që Aliu, me dhembje, i drejtohet atyre me fjalë qortuese. Këtë e bën me qëllim që të dallonte tradhtarët e pabesë e mizorë nga të dhunuarit, që ishin të ndershëm, gjithnjë me qëllim që të mos ketë qen që ulërijnë, as bisha shqyese, as të pushtetshëm që hanë të shtypurin e as të mëdhenj që shtypin të voglin. Aliu e thotë këtë shprehje dhe pastaj lufton bishën shqyese, të pushtetshmin mizor e të padrejtë, ashtu siç lufton njeriu i shëndetshëm mikrobet, me qëllim që të ruajë shëndetin e trupit e të shpirtit, që të ru-

ajë jetën prej vdekjes. Ai është optimist me të mirën që ka shpëtimi. Nga sa u tha, shihet qartë se imam Aliu është ai që respekton krijesën më të madhe të Allahut, njeriun. Ai respekton modelet më të bukura të jetës, njerëzit e gjallë; ai ka besim të madh në mirësinë njerëzore dhe është shumë optimist për njeriun, të cilin e dëshiron të lirë. Sikur të mos ishte ky besim e sikur të mos ishte ky optimizëm, puna e tij me njerëzit kurrë nuk do të ishte ajo që bëri. Po të mos kishte ndodhur kjo, ai kurrë nuk do të kishte thënë: "Mos paragjyko nga një fjalë e keqe që ka dalë prej dikujt, kur ti shikon se në atë fjalë mund të ketë edhe mirësi." Kur ai i drejtohet ndërgjegjes individuale e asaj të komunitetit me porosi, që përmbajnë kuptimin e thellë dhe ndjenjën e ngrohtë për të arritur qëllimet më të larta, kërkon që këto porosi të ishin mbrojtëse të fuqishme për moralin e për ndjenjat njerëzore dhe për ndërtimin e punës mbi themele pozitive me mendje të qartë e me ndërgjegje të pastër. Mbështetur mbi këtë besim e mbi këtë ndërgjegje njerëzore, si dhe për të forcuar punën e mirë e të ndershme, shikojmë se Aliu, në përfundim të çdo llogarie, punon për të drejtuar njerëzit, duke i kujtuar atyre se i kanë vënë pritë shpirtrat e tyre e i shikojnë gjymtyrët e tyre. Prandaj ai u flet të gjithë njerëzve në vetën e dytë: "Dijeni mirë se mbi ju ka vëzhgues prej shpirtrave tuaj dhe ka sy prej gjymtyrëve tuaja, ka edhe ruajtës të besueshëm që ruajnë punët tuaja dhe që numërojnë sa herë merrni frymë."

* * *

Bazuar mbi besimin në mirësinë e në drejtësinë e ekzistencës, si dhe në madhështinë e jetës e të njerëzve të gjallë, Ali bin Ebù Tàlibi u flet në vetën e dytë të gjithë njerëzve se jeta është e lirë dhe se ajo nuk rrethohet me lidhëse, përveç lidhëseve që janë kushte për ecurinë e saj, që janë një urë zjarri prej ndriçimit të saj, që janë një sekret prej sekreteve të saj, ndryshe jeta nuk do të kishte ndonjë të mirë nga vijimësia e djepit të së djeshmes. Prandaj të gjithë njerëzit kanë detyrë që të mos e lidhin e prangosin jetën, ndryshe ajo qelbet e tjetërsohet me zhdukje. Jeta është e bukur, bujare, e lirë si vetë prindi i saj, ekzistenca. Jeta e ruan veten me ligjet e saj të patundura dhe jo me atë çka dëshirojnë për të pesimistët me ligjet që vënë. Jeta gjithmonë është e re, gjithmonë në zhvillim. Ajo asnjëherë nuk kënaqet të zëvendësojë ripërtëritjen e zhvillimin, sepse kjo është mënyra që ndjek në hapjet e saj, me të cilat njerëzit synojnë të arrijnë sa më shumë mirësi e një vijueshmëri të pandërprerë. Vërejtja e hollësishme dhe e thellë e djalit

të Ebù Tàlibit për jetën e për të fshehtat e saj, si dhe vërejtjet e tij për qenien më të madhe e me më shumë mirësi ndër të gjitha gjërat që ekzistojnë, njeriun, mundësuan në shpirtin e tij besimin për revolucionarizmin e jetës, e cila ecën gjithmonë përpara, gjithmonë lëviz në anën ku ka më shumë mirësi. Revolucionarizimi i jetës është baza e lëvizjes dhe shkak për zhvillimin e saj nga një e mirë në një tjetër. Për të gjitha këto jeta është e lirë dhe e palidhur, me përjashtim të lidhjeve që kushtëzojnë ekzistencën e saj. Revolucionarizimi i jetës është bazë për lëvizjen e shoqërisë njerëzore dhe shkak për përparimin e saj. Sikur të mos ishte kjo karakteristikë e veçantë, patjetër që jeta do të ishte një send i vdekur dhe të gjallët do të ishin trupa të ngurtë. Besimi i djalit të Ebù Tàlibit në revolucionarizimin e jetës i ngjan besimit në diturinë, madje ai besim është vetë dituria. Pikërisht, mbi këtë besim është ndërtuar besimi i madh se njerëzit e gjallë kanë mundësi të përmirësojnë vetveten. Duke ecur në përputhje me ligjet e vetë jetës e duke iu nënshtruar gjenialitetit të jetës kanë mundësi të jenë sovranë të ardhmërisë së tyre. Në njërën prej bisedave të mësipërme ne kemi thënë se revolucionarizimi i jetës është tregues e argumentim për mundësitë e saj të mëdha. Jeta kërkon prej atyre që besojnë në revolucionarizim e saj që ata të mësojnë, duke u bazuar në besimin absolut të zhvillimit të pandalshëm. Gjithashtu, kërkon që ata t'i thërresin mendjes dhe të përdorin argumentin e faktin për të ndalur çdo iluzion idiot të konservatorëve se ata kanë mundësi të qëndrojnë përballë jetës që zien e që zhvillohet. Me këtë besim e me këtë siguri i flet djali i Ebù Tàlibit çdo njeriu: "Së pari, ti je krijuar i paditur dhe pastaj u mësove. Janë të shumta punët që ti nuk i di, mendimi yt në ato punë është në mëdyshje, shikimi yt në to është i gabuar, por që më pas i shikon në thellësi." Në këtë thënie gjendet pohimi se jeta, me të vërtetë, është në zhvillim dhe se vetëmësimi, siç thamë edhe më sipër, është dobia që jeta, me gjenialitetin e saj, ka depozituar në zemrat e bijve të saj. Gjithashtu, në këtë thënie gjendet besimi për mundësinë e madhe të njerëzimit për të ecur drejt përparimit, drejt së mirës. Thirrja e tij e ngrohtë për diturinë, që zbulon çdo ditë të renë dhe që çdo ditë ndërton një të re, është argumenti që tregon besimin në revolucionarizimin e jetës së mirë dhe në mundësitë e njerëzve të gjallë. Dituria te Aliu është zbulim e hapje që nuk njeh ndalim. Me këtë besim e me këtë siguri Aliu u flet njerëzve të kohës së tij dhe u thotë: "Mos i detyroni fëmijët tuaj të ndjekin moralet tuaja, sepse ata janë krijuar në një kohë që ndryshon prej kohës suaj." Sikur të mos ishte optimizmi i tij i madh se jeta është e bukur dhe se njerëzit kanë mundësi të

bëjnë përpara drejt së mirës, ai kurrë nuk do ta kishte thënë këtë fjalë, e cila shpreh, në mënyrën më koncize, dijen e tij për revolucionarizim e jetës, ashtu siç shpreh në mënyrë koncize edhe optimizmin e tij në mundësitë e njeriut që zhvillohet së bashku me jetën. Gjithashtu, po në mënyrë koncize shpreh frymën e edukimit të shëndoshë dhe shpëton çdo brez prej prangave të zakoneve e dokeve, me të cilat ishte pajtuar brezi i mëparshëm. Në këtë kuptim, ka shumë shprehje brilante e të përjetshme, me të cilat ai glorifikon punën me cilësinë e saj si një e vërtetë, si revolucion e si mirësi: "Kush ngadalëson punën e tij, ai kurrë nuk nxiton në vlerësimin e saj." dhe "Vlera e çdo njeriu qëndron në punën e tij të mirë." dhe "Dijeni se njerëzit janë bij të punës së tyre të mirë." dhe "Çdo njeri ka aq sa fiton." Nga fjalët e Aliut ka dhe të tilla, që e shtyjnë njeriun të kërkojë përparimin me anë të punës, që ai të mos frenohet e të mos kthehet prapa në rastet kur tronditet, sepse ekzistenca, me mirësinë e saj, nuk i privon bijtë e saj prej së drejtës që ata kanë dhe prej asaj që ata meritojnë. Edhe nëse ajo i privon ata, ky do të jetë privim nga disa gjëra dhe jo nga të gjitha. Ndodh që çështja të vihet në udhë të drejtë me një kërkim të vrullshëm me ndërmjetësinë e punës. Ja edhe njëra prej thënieve të tij brilante, në lidhje me këtë fakt: "Kush kërkon një send, e arrin atë, ose arrin pjesën më të madhe të atij sendi." Mendoj se lexuesit i ka tërhequr vëmendjen fryma e kësaj shprehjeje, e cila shkëlqen dhe duket sikur ka dalë prej thënies së famshme të Mesijhut: "Trokitni, trokitni dhe për ju do të hapet." Mendoj se më e bukura në shkollën aleviane, për këtë çështje, është se autori i këtyre thënieve unifikon në mënyrë të plotë revolucionarizimin e jetës e mirësinë e ekzistencës, ashtu siç i unifikon ato në frymën e në kuptimin që përmbajnë. Mund të duket e rëndë ajo që shikojmë kur ai unifikon konceptin e zhvillimit ose revolucionarizimin e jetës me konceptin e mirësisë së ekzistencës, në atë mënyrë që të duket se diçka ka dalë prej këtij dhe diçka tjetër ka dalë nga ana tjetër, jo, ai revolucionarizimi i jetës del prej mirësisë së jetës dhe mirësia e jetës del prej revolucionarizimit të jetës. Në thëniet brilante të Aliut është edhe argumenti për vërtetësinë e asaj që ne themi, pasi ajo nuk ka nevojë t'i bëhet ndonjë shpjegim ose koment. Dhe tani, ja një model prej kësaj kategorie thëniesh të Aliut: "I mençur është ai që të sotmen e ka më të mirë se të djeshmen." dhe "Kush e ka të nesërmen e tij më të keqe se të sotmen, është i privuar." Së fundi, për lexuesin po japin edhe këtë shprehje brilante, ku është bashkuar çdo gjë që ne po trajtojmë për ngrohtësinë që fal dashuria e thellë, shprehur në

mënyrë origjinale në art. Ditët që kalojnë e ato që vijnë luajnë një rol të madh në jetën e njeriut. "Çdo ditë që kalon mbi birin e Ademit, ajo i thotë atij: "Unë jam një ditë e re dhe dëshmoj kundër teje, prandaj ti menjëherë thuaj: "Te mua ka mirësi dhe punë të mira." Pas kësaj kurrë nuk do të më shohësh mua."" Në një kapitull të ardhshëm do të cekim një tufë prej thënieve brilante të djalit të Ebù Tàlibit, thënie që do të qëndrojnë për aq kohë, sa njeriu do të ketë mirësi. Këto thënie formojnë një platformë më vete në fushën e moraleve të nderuara, të ëndrrave të mëdha dhe të edukimit të lartë njerëzor, që ai dëshiroi aq shumë, të dalë prej revolucionarizimit të jetës e prej mirësisë së ekzistencës.

Shoqata Flladi

3

ALIU DHE SOKRATI

Shqipëria Fllaçi

* Nuk ka dituri pa virtyt dhe nuk ka virtyt pa dituri, ashtu siç nuk ka injorancë pa poshtërsi dhe nuk ka poshtërsi pa injorancë.
Sokrati

* Kur Allahu e poshtëron një rob, i ndalon atij diturinë. Dituria është fe në të cilën besohet. Dituria është njëra prej dy jetëve dhe njeriu më pak i vlerësuar është ai që ka më pak dituri.

Aliu

I MADHI I ATHINËS DHE I MADHI I KUFES

* Secili prej këtyre dy burrave, në kohën e tij, ishte një nxjerrës në dritë i një shoqërie të re e i nevojave të reja. Ata shembin e ndërtojnë, prandaj u armiqësuan me shoqërinë dhe shoqëria doli kundër tyre. Ata qëndruan si kolonë e patundur dhe besimi në të vërtetën vetëm ushqehej.

* Secili prej këtyre dy burrave u qëndroi ballë për ballë shtypësve, parisë, grupuesve të arit nën tokë, pushtetarëve e atyre që disponononin ushtri, me cilësinë e lartë njerëzore të krijimit të pastër, me fuqinë e mendjes, me ngrohtësinë e zemrës, me vrundujt e ndërgjegjes dhe me besimin në mirësinë e jetës.

* Të dy burrat janë trashëgimi e madhe për njerëzimin.

Shtëpia Ellada

Është e drejtë që njeriu të pyesë: "Përse po flasim për Sokratin, kur qëllimi ynë është djali i Ebù Tàlibit?"
Kësaj pyetjeje i përgjigjemi duke thënë se ne po e cekim në këtë bisedë, pikërisht për atë që Sokrati nuk ka qenë bashkëkohës i Aliut, as arab e as mysliman, madje nuk ka qenë as kristian. Këtë bisedë e trajtojmë për të nxjerrë në dritë një punë, me të cilën ne akoma nuk e kemi bërë zakon të ushtrohemi shumë, me faktin se e vërteta është një e vetëm një dhe se të vërtetën as nuk e afrojnë pranë nesh e as nuk e largojnë prej nesh shekujt, kombësitë apo fetë. Mbi këtë bazë Sokrati i madh është vëlla i të madhit Ali me atë çka mbështjell çdo shekull, çdo kombësi e çdo fe dhe ajo "çka" është besimi humanist te njeriu krijues, në vlerat e qëndrueshme të jetës e në mirësinë e ekzistencës gjithëpërfshirëse. Ky besim bën që ky besimtar të kërkojë me vendosmëri vdekjen dhe duke buzëqeshur thotë: "Unë po shkoj drejt vdekjes dhe ju shkoni drejt jetës."(1) ose

(1) Fjala e fundit që tha Sokrati para vdekjes.

thotë: "Dje unë isha shoku juaj, ndërsa sot jam bërë këshillues për ju,

kurse nesër do të ndahem prej jush. Zoti faltë mëkatet e mia e tuajat!"(1) Edhe pse kushtet, rastet e kohët mes Aliut e Sokratit janë kaq të largëta, ata të dy i bashkojnë horizontet e dy të plotësuarve prej bijve të Ademit e Havasë.

---

(1) Fjala e fundit që tha Aliu para vdekjes.

Në punën e tyre ne shikojmë njeriun e lartë e të madh. Çdo fjalë të thënë prej tyre ne e kemi dëgjuar me vëmendjen më të madhe dhe ato kanë zënë vend në ndërgjegjen e njeriut të unifikuar me drejtësinë e ekzistencës e me vlerat e jetës. Midis të mëdhenjve, që kanë jetuar në harmoni, që sillen si vëllezër ndaj njëri-tjetrit e që i shërbejnë një të vërtete të vetme me atë që thonë e që bëjnë, pa pasur dyshime në pjesët e në hollësitë, pavarësisht nga kohët e ndryshme, nga ngjarjet e nga rastet, në të cilat kanë jetuar, janë edhe Aliu me Sokratin, të cilët i kanë shërbyer një të vërtete të vetme në gjithçka që kanë thënë e në të gjitha punët që kanë bërë. Puna studimore për këta burra na lejon që, anët e ngjashmërisë mes tyre, t'i ndajmë në dy pjesë kryesore: e para, e përgjithshme dhe e dyta, e veçantë. Pjesën e përgjithshme, shkurtimisht, po e përmbledhim si vijon: Secili nga këta dy burra ka demonstruar vullnet të shquar e durim të papërshkrueshëm, besim të thellë në mirësinë e ekzistencës absolute e në mirësinë e njeriut. Secili është simbol i asaj dashurie zemre, për të cilën kujdesen shpirtrat e njerëzve qëkur ndiejnë dashurinë e fshehtë që çon drejt unitetit të gjithësisë në një vlerë të vetme prej së cilës dalin të gjitha të vërtetat. Përveç kësaj, secili është kopje e gjallë dhe e përjetshme e mbledhjes së idealeve të larta njerëzore në një njeri të vetëm, është uniteti i plotë i mendjes, i zemrës e i ndërgjegjes, që punojnë për të vënë bazat e përgjithshme mbi të cilat do të gjallërojë individi i kulturuar, ku do të ndërtohet godina e shtetit, ku do të ngrihen kolonat e njerëzimit. Të ngjashme janë edhe njoftimet për Sokratin e Aliun, si dhe njoftimet për armiqtë e çdo njërit prej tyre. Të gjitha këto njoftime vënë në skenë, në mënyrën më të shkëlqyer, ndeshjen mes dritës dhe errësirës, mes së vërtetës e të gabuarës, mes drejtësisë e mashtrimit, mes jetës së zhvilluar e hapëse dhe dogmatizmit që bie erë të keqe e të shprishur.
Përsa i përket pjesës së dytë, pjesës së veçantë, ja edhe tërësia e dukurive
të përbashkëta të saj:
Sokrati dhe Aliu një pjesë të mirë të jetës së tyre e kaluan në një mjedis të mbushur me njerëz autoritarë, shfrytëzues, njerëz që kërkonin të bëheshin sundimtarë. Patjetër që ishin të shumtë edhe përkrahësit e këtyre dhe ata që donin të përfitonin prej tyre. Koha në të cilën jetoi se-

cili nga këta ishte e mbërthyer nga kaosi i marrëdhënieve mes sundimtarit e të sunduarit. Kishin devijuar përmasat e veprimeve e të moraleve dhe preferohej vetëm individualizmi, i cili nuk llogarit tjetër gjë përveç vetvetes. Pavarësisht nga gjendja e përgjithshme, secili nga këta të dy u rrit në një mjedis të mirë falë kontaktit të drejtpërdrejtë me një të madh ose me disa të mëdhenj. Dukej se paracaktimi kishte vendosur që çdo njëri prej tyre të rritej në kohë luftërash të vazhdueshme, që kurrë nuk pushonin, prandaj Sokrati ishte luftëtar i ashpër, që tërhiqej e hidhej në mënyrë të barabartë mbi armikun. I tillë ishte edhe Aliu. Sokrati ishte aq trim, sa përcjellësit e njoftimeve tregojnë se vetëm pak vetë afroheshin me të në punë trimërie. I tillë ishte edhe Aliu. Sokrati mjaftohej me veshjet më të ashpra e me ushqimet më të forta, i tillë ishte edhe Aliu. Përsa i përket mjeteve për të siguruar jetesën, njoftimet për të dy këta burra janë shumë të njohura, prandaj nuk është e nevojshme një paraqitje e re. Mendja e ndërgjegjja e secilit ndiente përgjegjësi ndaj të pastrehëve, të mashtruarve, të pafuqishmëve dhe atyre që kishin rënë në rrugën e gabuar, prandaj secili ia kushtoi jetën e vet udhëzimit të kësaj kategorie njerëzish, për të hequr padrejtësinë, derisa ranë dëshmorë, në një kohë që secili e kishte në dorë të mos mbante qëndrimin që mbajti dhe të mos binte dëshmor. Secili luftoi pa pushim shtypësit, tiranët, mendjemëdhenjtë, ata që përfitonin prej dobësisë së të pafuqishmit e prej injorancës së injorantit. Prandaj të gjithë shtypësit e mizorët u bashkuan kundër tyre, që jetën tua bënin sa më të vështirë, ku çdo ditë i kërcënonte një vdekje të re, me qëllim që të ishin të qetë e të gëzonin shëndet. Mirëpo secili ishte i vendosur që, në rrugën e drejtë që ndiqnin, të mos kishin orientues tjetër përveç ndërgjegjes dhe mendjes. Në fakt, për Sokratin nuk mbeti përkrahës, përveç personave që ai u kishte ndriçuar rrugën, u kishte gjallëruar jetën dhe i kishte udhëzuar në rrugën e virtytit. Edhe për Aliun nuk mbeti ndonjë ndihmës, përveç atyre pak vetëve, të cilët i kishte lartësuar dashuria dhe në shpirtrat e tyre vlonin cilësitë fisnike. Secili nga këta dy burra u kujdes për dukuritë e përgjithshme në të cilat përmblidhej jeta shpirtërore e kohës së tij dhe përmbajtja e jetës së njerëzve. Prandaj secili i studioi e i shpjegoi këto dukuri dhe, me aq sa lejonin mundësitë, luftoi gjatë jetës për të vënë në udhën e drejtë disa prej këtyre dukurive. Çdo njëri prej këtyre dy burrave, në kohën e tij, ishte një nxjerrës në dritë i një shoqërie të re e i nevojave të reja. Secili sfidoi gjendjen ekzistuese, të cilën donte ta ndryshonte, ashtu siç sfiduan traditat që paria i trashëgonte brez pas brezi, ashtu siç sfiduan edhe ato gjoja tradita të reja të sajuara prej

atyre që kërkonin të bëheshin pari. Prandaj secili nga këta dy burra shemb nga këto tradita për t'i zëvendësuar me veprimtari të denja për njeriun. Për të gjitha këto Sokrati njihet si revolucionar dhe ai ishte revolucionar. Edhe Aliu ishte revolucionar, edhe pse atë kurrë nuk e cilësuan me cilësitë që janë cilësuar reformatorët e mëdhenj gjatë periudhave të historisë. Të dy këta burra përbënin rrezik për kategori të caktuara përfituesish. Prandaj athinasit e kësaj kategorie nuk vonuan që, me shpifje e me rrugë të padrejta, të mblidhnin akuza kundër Sokratit; gjithashtu, edhe përfituesit e kësaj kategorie të Hixhazit e të Shamit, përveç sulmeve të drejtpërdrejta e me forma nga më të neveritshme të mëkatit, nuk vonuan të mbledhin akuza kundër Aliut. Të habit rastësia e akuzave që i janë bërë Sokratit dhe Aliut. Këto akuza janë të njëjta: Sokratin e akuzuan për trallisjen e për çoroditjen e athinasve, që ata të ngrihen kundër pushtetit dhe ligjeve të kohës; kurse Aliun se po tralliste banorët e Kufes e të trevave të tjera, që të ngriheshin kundër Osmanit e këshillave të Mervanit. Të habit rastësia e shpalljes mohues të Sokratit nga kategoria e sundimtarëve grekë me përkrahësit e tyre, pseudodijetarëve e fabrikuesve të neveritshëm të dëshmive të rreme, të cilët i bashkonin vetëm interesat e ulëta e poshtërsitë. Është e njëjta kategori injorantësh prej sundimtarëve arabë, me përkrahësit e tyre prej parisë e mbështetësve të tyre, fabrikuesve të neveritshëm të dëshmive të rreme. Nëse ke dëshirë të mësosh se për çfarë u shpall mohues Sokrati, mos humb kohë, por pyet Miletosin, Anitosin, Likonin dhe të gjithë pseudodijetarët.(1) Nëse ke dëshirë të mësosh se për çfarë u shpall mohues Aliu, mos humb kohë, por pyet Muàvijen, Mervànin, emevitë, khavarixhët dhe ata që shkonin pas tyre. Secili nga këta dy burra u përballmesh typësit në të gjitha fushat e çdo vend, secili i çori maskën e hipokrizisë politikanëve të kohës së tij, demaskoi qëllimet e tyre;

(1) Tre të parët janë persona, që, nën shtytjen e armiqve të Sokratit, thurën akuza të rreme kundër tij, se ai ishte mohues e ateist. Përsa i përket pseudodijetarëve (sofistëve), puna e tyre dihet. Më poshtë do të flitet edhe për ta.

secili nxori politikën nga kuadri i propagandës demagogjike dhe e futi në një kuadër të ri e të shëndoshë, e futi në rrugën e punës për komunitetin, të punës së bazuar në diturinë, e cila në fakt është baza e virtytit. Secili theksoi me forcë misionin shoqëror, që rëndon mbi shpatullat e mendimtarëve, të urtëve e filozofëve. Në shkollën e secilit, çdo sundim, që nuk e ka sundimtarin mendimtar, të urtë e filozof, është rrëmbim, sun-

dimtari është kokëtrashë, puna është naive dhe qeverisja është e dobët. Secili nga këta dy burra vuri përballë njerëzve të paturpshëm, të pasurve, të fuqishmëve, pushtetmbajtësve, grupuesve të arit, njerëzve që disponinin ushtri dhe kurthngritësve të talentuar, thjeshtësinë e natyrës së pastër të krijimit të njeriut, fuqinë e logjikës, ngrohtësinë e zemrës, vlimin e ndërgjegjes dhe besimin në mirësinë e jetës. Secili nga këta dy burra kurrë nuk i gjykoi kundërshtarët e armiqtë e vetë me të keqen. Me këtë veprim, secili i hapi fushë mendimit të lirë dhe praktikisht shembi atë mendësi, nën hijen e së cilës kishin jetuar sundimtarët e shumica e mendimtarëve gjatë gjithë historisë. Secili u shpreh se padrejtësia e dhuna janë prej ngurtësisë së shpirtrave. Të dy këta burra kanë qenë në krye të mendimit e të shpirtit të një kombi ose të shumë kombeve. Secili ka pasur nxënës e dishepuj, të cilët u vranë nga rruga e mbrapshtë e kohës së tyre. Nxënës e dishepuj të tjerë mbajtën flamurin e mësuesit të tyre pas vdekjes së tyre. Jetuan ose u asgjësuan nën këtë flamur, pasi për ata nuk kishte ndonjë dallim vdekja nga jeta. Gjithashtu, çdo njëri nga këta dy burra ka sjellë një ndarje kaq të prerë në mendime e në shkolla, sa vetëm pak vetë, madje fare pak mund të kenë sjellë një ndarje të tillë më parë ose më pas. Të dy këta burra e kuptuan Zotin, që të dy e konceptuan dhe e deshën Zotin sipas mënyrës së tyre. Për këtë pikë do të flasim më poshtë. Në mënyrë të përmbledhur themi: Si i madhi i Athinës, ashtu edhe i madhi i Kufes preferuan të vërtetën, edhe pse ajo do i dëmtonte. Secili ishte një model, që ndiqet në të gjitha llojet e fisnikërisë; që të dy janë model për trimëri të lartë në fushën e letërsisë, me të cilën nderohet trashëgimia njerëzore; secili ishte një paralajmërues, që shqetësohej vetëm për të vërtetën, madje secili e dhuronte jetën, që e vërteta të ecte në rrugën e saj. Si i madhi i Athinës, ashtu edhe i madhi i Kufes fjalën e punën e bënin një gjë të vetme, duke mos i ndarë nga njëra-tjetra. Secili kishte si shqetësim parësor njeriun dhe shërbimin ndaj tij; secili kishte dituri të gjerë, argumente të fuqishme, dashamirësi ndaj njerëzve, karakter të butë, vendosmëri që nuk njeh tërheqje prapa dhe trimëri në shkallën më të lartë. Pasi njohëm, aq sa njohëm prej cilësive të Ali bin Ebù Tàlibit, duhet që në fund të kësaj paraqitjeje të përmendim edhe disa prej cilësive të Sokratit, duke shpresuar se ndër cilësitë e tij do të ketë të atilla që nxjerrin në dritë anë të tjera të ngjashmërisë mes tyre, jo vetëm në mënyrë të përgjithshme, por edhe në linja të veçanta. Dhe tani, ja se ç'thuhet në lidhje me përshkrimin e cilë-

sive të Sokratit, sipas fjalëve të bashkëkohësve, nxënësve e studiuesve të tij; "Sokrati është kreu i filozofëve të grekëve të vjetër. Është më i madhi e më i rëndësishmi i të urtëve të grekëve të vjetër dhe patjetër më i nderuari i tyre. Historia nuk kishte njohur para tij ndonjë grek me dije më të madhe se ai, as studiues më të thellë, as mendimtar më të mprehtë, as njeri me logjikë më të shëndoshë e me shpirt më të pastër, as me urtësi më të madhe. Gjithashtu, historia nuk kishte njohur njeri më kryeulët e më modest se Sokrati. Për të gjitha këto ai është prijësi i mendimtarëve e fanari i studiuesve, është babai i parë i filozofisë dhe përkrahësi i saj më i ndritur. Sokrati është ai që ndryshoi rrymën e filozofisë prej studimit teorik dialektik për në njohjen njerëzore e në përcaktimin e virtytit; Sokrati i shtriu degët e filozofisë derisa ato filluan të trajtojnë edhe shkencat morale si pjesë të saj. Sokrati është ai që flijoi jetën e tij në rrugën e parimeve të veta, është ai që preferoi të mos jetonte më, por nuk hoqi dorë prej besimit në doktrinën e tij, sepse ajo lëvizte në shpirtin e tij, ashtu siç lëviz gjaku në trupin e njeriut."(1) Atëherë le të ngasim më tej fjalën për të madhin e Athinës e për të madhin e Kufes, dy gjigantët e mendjes, të zemrës e të ndërgjegjes.

---

(1) Me disa shkurtime nga "Filozofia e grekëve të vjetër", vol. 1, f. 145-146.

MBI KOKË TË SHTYPËSVE

* Mendjeshkurtrit u hodhën drejt gënjeshtrës më të madhe në histori, që të ruanin interesat e tyre prej rrezikut të këtij tufani të madh.

* Platoni, së bashku me ajrin, filloi të thithë Sokratin.

* Sokrati, në kombin e vet, qe ashtu siç do të ishte Ali bin Ebù Tàlibi në kombin e tij: gjeni i huaj. Ata e deshën dhe e urryen, ai i mësoi, por ata nuk e kuptuan atë.

Nga punët e qarta e të pranuara për shkencëtarët, natyrisht për ata që e meritojnë këtë cilësi të madhe, është e pamundur që të thonë një fjalë, të cilën nuk e kanë përjetuar ose të shfaqin një mendim me zjarrin e të cilit nuk janë nxehur, ose të përjetësojnë një gjurmë shkencore, në të cilën të mos jenë shkrirë së bashku mendjet, zemrat, imagjinata, trupat dhe tërë qenia e tyre. Por kjo shkrirje absolute, ndërmjet së vërtetës shkencore dhe autorit të saj, në themel, me sa duket, nuk kushtëzon të njëjtën shkrirje ndërmjet filozofit e prodhimtarisë së tij. Për këtë, në historinë e filozofisë, ne kemi më shumë se një argument. Parë nën këtë dritë, filozofët ndahen në dy grupe: në njërin grup janë të puqur jeta, shkollat dhe mendimet e tyre, kurse në grupin tjetër mundësohet shumë ose pak ndarja e jetës prej gjurmëve të mendimeve të tyre. Në grupin e parë, puqja ndërmjet jetës e shkollave të tyre ndryshon nga fakti se ajo mund të jetë e fuqishme ose e dobët, mund të jetë e plotë, e lehtë, e dobët, por mund të jetë në mes të puqjes së fortë e të dobët. Sokrati i përkiste grupit të filozofëve ekzistencialistë, domethënë, atij grupi ku fjalët, teoritë e punët janë pjesë e qenies së tyre, ku shkollat e mendimet e tyre veçohen prej jetës së tyre. Edhe pse ata nuk kanë shkruar asnjë shkronjë, është e domosdoshme të hedhim një vështrim të shpejtë, që vjen si shkak të studimit të shkollës së atij filozofi, veçanërisht kur studimi ka lidhje me moralet. Disa njoftime, që na japin të dhëna nga formimi i Sokratit, pjesë nga jeta e tij, janë të veshura me paqartësi. Shkak për këtë është se përcjellësit e shumtë të njoftimeve, që flasin për Sokratin, janë prej dishepujve dhe prej armiqve të

tij, të cilët ose janë historianë e bashkëkohës të tij, ose janë prej atyre që erdhën pas kohës së tij. Gjithsesi, në këtë kapitull ne do të bëjmë një përmbledhje të shkurtër të asaj që është vërtetuar nga jeta e tij, duke treguar tolerancë të plotë ndaj çdo mendimi, rreth të cilit autorët kanë pasur kundërshtime. Ky njeri i madh u lind në kryeqytetin e grekëve të vjetër në vitin 470 para erës së re prej një babe, që merrej me gdhendjen e statujave. Koha në të cilën u lind Sokrati ishte shekulli më i lulëzuar i Athinës, nënës së kulturës njerëzore dhe djepi i qytetërimeve të mëdha, ishte koha pas luftërave greko-perse, ishte koha gjatë së cilës banorët e Athinës, ashtu siç thotë Renani, arritën momente kyçe prej historisë njerëzore në njohjen e sekretit të jetës, të bukurisë. Bukuria ishte subjekti i ndjenjave, për të cilën dallohej gjenialiteti i grekëve të vjetër dhe ishte po ky gjenialitet që i "bëri ata të besojnë me mish e me gjak në artin e tyre, ishte ky gjenialitet që i mprehu shpirtrat e tyre, derisa ata u bënë të ngjashëm me veprat që krijuan: poetët ngjanin me filozofët dhe filozofët ngjanin me skulptorët. Ajo që ishte ushqim për zemrën e Fidias(1), shpirti i tij ishte ushqim për zemrën e Perikliut(2), Sofokliut(3), Sokratit dhe të gjenive të tjerë prej bijve të Athinës."(4)

(1) Fidia, një nga gjenitë e skulpturës të historisë së njerëzimit.
(2) Perikliu, një prej politikanëve të Athinës, që sundoi Greqinë e vjetër. Perikliu mori mësime prej poetëve athinas, prej muzikantëve e filozofëve të saj, pasi bërësit e arteve e të filozofisë ishin vetë grekët e vjetër. Prandaj koha e tij ishte koha e lulëzimit të artit dhe të kulturës.
(3) Sofokliu: poeti më i madh i tragjedive në historinë e Greqisë së Vjetër dhe njëri prej poetëve të mëdhenj të njerëzimit.
(4) Cituar prej librit "Sokrati" i autorit Ali Hàfidh Behnesij, f. 14.

Në rininë e tij të parë, Sokrati mori kulturë duke studiuar fenë e grekëve të vjetër, sipas zakonit të athinasve të asaj kohe. Më pas ai u përkushtua në studimin e astronomisë, filozofisë, muzikës e edukatës dhe përvetësoi çdo gjë nga këto dituri. Sokrati ishte prej atyre filozofëve që u edukuan me veprat e: Parmediusit, Heraklitit, Anaksagorës, Empedoklit, filozofëve atomistë, Zenonit e Iljanit dhe ky i fundit la gjurmë të forta në shpirtin e Sokratit, për shkak të metodës së tij të këndshme për mbushjen e mendjes së të tjerëve, metodë që konsistonte në diskutim e në dialog. Në atë kohë, mënyrat e edukimit ndaheshin në dy pjesë: në shkolla, ku mësimi zhvillohej sipas sistemit shkollor të njohur dhe nëpërmjet kontaktit të drejtpërdrejtë e të gjallë me mendimtarë, me filozofë e me njerëz që kishin kulturë të gjerë, në vende publike ose në

vende të veçanta për të studiuar çështjet e mendimit e të kozmosit. Sokrati, si qytetar i Athinës, kishte mundësi të takohej me të mëdhenjtë e grekëve të vjetër, mendimtarë e filozofë. Ai u njoh me të rejat e tyre e u kulturua, pasi për shkak të gjendjes së tij materiale nuk kishte mundësi të ndiqte rregullisht studimet në shkollë. Në këto rrethe ai pati lidhje me Protagorën, Xhorxhiasin, Prodokosin e të tjerë prej krerëve të sofistëve, me të cilët më pas u armiqësua dhe i shkatërroi. Më pas Sokrati u detyrua të punojë dhe për të siguruar jetesën ushtroi mjeshtërinë e skulpturës në dyqanin e babait të tij, duke i shitur statujat që punonte vetë. Por nuk vonoi shumë, që ai të urrente këtë tregti dhe hoqi dorë përfundimisht prej saj, pasi ndiente se ai ishte për një punë më të madhe e më të lartë. Pikërisht në këtë kohë ndodhën luftërat, që në historinë e Greqisë së Vjetër njihen me emrin "Luftërat e Peloponezit"(1) dhe Sokrati jo vetëm që mori pjesë në këto luftëra, por qe edhe një shembull për t'u ndjekur prej bashkëqytetarëve të tij athinas. Në betejat e zhvilluara Sokrati tregoi shembuj heroizmi, ashtu siç do të tregonte edhe më vonë shembuj trimërie në fushën e letrave gjatë betejave të tij me pseudofilozofët, të cilët gëzonin mbështetjen e sundimtarëve, gjykatësve e të atyre që qëndronin pranë tyre. Historia e atyre luftërave dëshmon se shpirtin e Sokratit nuk e tronditi asnjë frikë dhe vendosmërinë e tij nuk e theu asnjë tmerr; gjithashtu, kjo histori dëshmon se Sokrati ishte shembull në ashpërsinë luftarake. Por ai ishte shembull edhe në fisnikërinë shpirtërore edhe në burrëri. Ai kurrë nuk mundoi ndonjë të plagosur e kurrë nuk sfidoi ndonjë që kërkonte paqe, në të kundërt, puna e tij në luftë ishte fisnikëria, të cilën ia impononte detyra e prirja e tij e fuqishme për t'iu përmbajtur ligjit e regjimit. Fisnikërinë e tij gjatë atyre luftërave e dëshmon fakti se ai kurrë nuk pranoi, pavarësisht se ishte shumë i varfër, të merrte asgjë nga plaçka e luftës që ndahej dhe nga mallrat që ziheshin në luftë, megjithëse ligji i asaj kohe, si dhe logjika e luftës, në të gjitha kohët, e konsideronte dhe e konsideron marrjen e asaj pasurie një të drejtë që atij i takonte. Sokrati e kishte zët kur triumfatorët zgjasnin thonjtë e tyre në pronat e të mundurve, sepse ai donte që koncepti i luftës të përmblidhej brenda kuadrit të një fisnikërie të pastër, fisnikëri që mbron një parim, luftën për atdheun, pa shikuar në përfitimet që kushtojnë aq lirë.

---

(1) Quhen me këtë emër luftërat që vazhduan gjatë viteve 431-404 para erës së re mes Spartës e Athinës dhe që përfunduan me shkatërrimin e kësaj të fundit e me pësimet e rënda që ranë mbi banorët e saj.

Në pragun e përfundimit të luftërave mbi Athinën ranë pësime të rënda e të shumta. Pas një beteje të ashpër e drithëruese, Sokrati u kthye në Athinë, duke shfrytëzuar një rast, por njerëzit e pyetën menjëherë: "Si shpëtove prej luftës?" Sokrati i përgjigjet atyre me një hidhërim të thellë: "Më thoni ju mua, ç'ka prodhuar Athina në fushën e bukurisë?" Luftërat e Peloponezit përfunduan dhe Sokrati ia dorëzoi shpirtin djallit të atyre luftërave, i zhytur në oqeanin e filozofive spekulative, me dallgë të zhurmshme, që ngriheshin mbi gjurmët e atij pësimi drithërues. Sundimtarët e filozofët shkëmbenin mes tyre mendime e teori, për të ndërtuar një Athinë të re e të fuqishme. Por ndër gjurmët e atij pësimi të rëndë ishte edhe pesimizmi i njerëzve ndaj jetës e ndaj ardhmërisë. Pseudofilozofët u hodhën të shfrytëzojnë këtë realitet dhe nuk vonuan të sulmojnë baballarët e filozofisë së vjetër greke e thesaret e mendimeve të tyre. Filluan të hedhin në mendjen e njerëzve se e vërteta nuk është ndonjë send që ndryshon nga një dëshirë e caktuar, madje ajo nuk ndryshon as nga ndonjë metodë, të cilën njeriu e përzgjedh në përshtatje me situatat e me kushtet dhe pastaj ai ndjek rrugën që e çon në realizimin e kësaj dëshire. Këto pikëpamje ranë papritur si dëshira në shpirtrat e athinasve, të mbërthyer nga pesimizmi i asaj kohe, duke shtuar se pseudofilozofët e asaj kohe zotëronin aftësi të larta elokuence dhe ishin kapacitete në fushën e oratorisë, çka bënte që fjala e tyre të zinte vend në mendjet e në zemrat e njerëzve. Pseudofilozofët (sofistët) kishin nxënës e dishepuj edhe nga radhët e sundimtarëve, duke bërë të mundur që pallavrat e tyre të sundojnë mbi njerëzit, ndërsa e vërteta, që studionte Sokrati u fsheh pas një reje të dendur e të errët, për shkak të tymnajës boshe që pseudofilozofët kishin shpërndarë në mendjet e në shpirtrat e njerëzve. Në një situatë të tillë, shqetësimi kryesor i Sokratit u bë ballafaqimi me këta pseudofilozofë, shkatërrimi i shkollave të tyre dhe shtrimi i rrugës për mendime të reja e të vlefshme dhe për një filozofi të ndërtuar mbi themelet e forta të së vërtetës. Beteja mes Sokratit e atyre erdhi duke u bërë gjithnjë e më e nxehtë e ashpërsohej nga dita në ditë. Sokrati e vazhdoi këtë betejë pa ndërprerje, derisa i asgjësoi të gjitha propagandat e tyre të ulëta dhe derisa furtunat e detit të tyre filluan të shuhen pa dhënë ndonjë rezultat pozitiv. Falë punës e aktivitetit të Sokratit, athinasit shpëtuan përfundimisht prej asaj katrahure të madhe, ku ishin e kishin zhytur pseudofilozofët (sofistët). Fitoret e Sokratit mbi pseudofilozofët ndiqnin njëra-tjetrën ditë pas dite dhe ai triumfonte mbi ta në sajë të argumenteve që nuk u rezistohej, të një logjike

që nuk i qëndrohej përballë, të një vendosmërie që shkërmoq malet e me një shtrirje së cilës nuk i rri pranë asgjë, me përjashtim të shtrirjes së diellit kur lind. Sokrati i ndiqte ata ngado që shkonin, në çdo vend ku mblidheshin njerëz dhe kështu fjalën e tij e dëgjuan dhjetëra mijë vetë prej bijve të Athinës. Sokrati u fliste njerëzve, por edhe ata bënin pyetje e kërkonin përgjigje. Sokrati u fliste atyre në çdo rrugë e në çdo qoshe, në çdo fushë e në të gjitha vendet, me qëllimin e vetëm për të nxjerrë në dritë të vërtetën e për ta shenjtëruar atë. Ironia e thellë dhe e kulturuar ishte arma e tij më e efektshme në fitoret e tij kundër pseudofilozofëve, si dhe në bisedat e tij me athinasit. Në çdo cep të Athinës lëvizte fryma e respektit ndaj këtij gjeniu, që i shkaktoi disfatë një ushtrie të tërë pseudofilozofësh. Sokrati shkatërroi shkollat e pikëpamjet e pseudofilozofëve dhe me një modesti e pastërti të kulluar para tij u asgjësua e gjithë trashëgimia e traditave të gabuara. Njerëzit nxitonin të njiheshin me të dhe kështu Sokrati u bë objekt interesimi në të gjitha bisedat e diskutimet e tyre. Por kjo nuk do të thotë se populli i Athinës kishte arritur në atë shkallë e nivel mendimi sa të kuptonte të vërtetën e Sokratit. Banorët e Athinës, në tërësi, nuk kishin mundësi të kuptonin ndarësin e vërtetë mes filozofëve të mëparshëm nga turbullimi e shqetësimi ku ata kishin rënë, nuk kuptonin dot ndarësin e vërtetë mes pseudofilozofëve e propagandës së tyre mashtruese e mes Sokratit e pastërtisë së mendimit të tij, rrugës së tij të drejtë e fisnikërisë e qëllimit të tij të lartë. Në të vërtetë, mahnitja e tyre ishte diçka prej atij zakoni që i bën njerëzit e thjeshtë të hapin gojën të habitur para çdo të reje. Ata, që kuptuan të vërtetën e Sokratit ishin miq e dishepuj të tij, ishin njerëz të njohur për urtësinë e tyre. Në pararojë të tyre qëndronte nxënësi i tij besnik, Platoni i madh. Sokratin e kishin kuptuar edhe armiqtë e tij: sundimtarët dhe pseudofilozofët (sofistët). Respekti i dishepujve të Sokratit, i ndërtuar mbi kuptimin e drejtë të tij, arriti deri aty sa t'i shtynte ata të binin dëshmor në rrugën e tij, kurse armiqtë e tij përpiqeshin me çdo mënyrë të kurdisnin akuza kundër tij, që përfunduan me njërën prej faqeve më të rënda e më të zeza të historisë njerëzore dhe me dëmtimin më të keq të dinjitetin njerëzor. Në kohën e Sokratit aristokracia dogmatike athinase, e cila kishte në dorë pushtetin, u shpartallua e pësoi disfatë të plotë, pasi ajo zgjidhte për sistem sundimi vetëm atë rrugë që përputhej me dogmatizmin e me interesat e saj. Aristokracia e Athinës pësoi disfatë, sepse rregullat e saj nuk lejonin që djali i një statujëbërësi të thjeshtë prej bijve të popullit, si Sokrati, të zinte një vend në kuvendin e të moshuarve (senat), i cili mbikëqyrte politikën e

shtetit, pasi kështu ajo do t'i linte vendin demokracisë, e cila bënte thirrje që Sokrati ta kontrollonte këtë kuvend, që edhe këmbët e tij të shkelnin në dyshemenë e atij kuvendi, që ai të ishte njëri prej anëtarëve të këshillit. Me Sokratin humbën shpresat e demokracisë athinase që ishte shtruar këmbëkryq mbi poltronat e qeverisjes.

Horizonti i demokratëve athinas ishte tepër i ngushtë për të dëgjuar Sokratin, i cili, sapo vuri këmbët në këshill, sulmoi traditat athinase, legjislacionin e saj, të gjitha format e organizimit dhe kushtetutën e saj, pasi të gjitha i shërbenin vetëm parisë, të cilët venin në radhë të parë interesat e veta. Disa vetë prej kësaj aristokracie u afruan ta këshillojnë Sokratin, që të mos atakonte ligjet e shtetit, por, në seancat vijuese, këto këshilla i shtuan akoma më shumë këmbënguljen, guximin e shtrirjen e gjuhës në të vërtetat. Në mesin e popullit grek kishte dalë një çështje tepër delikate, të cilën e shfrytëzuan sundimtarët e Athinës, tridhjetë oligarkët e saj. Me pak fjalë ajo çështje përmblidhej në faktin se oligarkët shtypës ndanin një mendim të përbashkët për të ekzekutuar disa komandantë të ushtrisë, për një shkak që ata kishin menduar. Me mënyrat e tyre ata arritën t'i mbushnin mendjen banorëve të Athinës për domosdoshmërinë e këtyre ekzekutimeve. Sokrati kundërshtoi të merrte pjesë në gjykimin me vdekje të atyre komandantëve dhe i vetëm, përballë tridhjetë oligarkëve, të njohur për ashpërsinë dhe egërsinë e sundimit të tyre, që vetëm pak raste njeh historia si ata, u ballafaqua në këtë çështje. Pak pas kësaj, Sokrati shpalli në senat se të gjitha pushtetet, veçanërisht pushteti suprem, duhet të jenë në dorën e filozofëve, mendimtarëve e të urtëve dhe jo në dorën e disa të pasurve injorantë. Ja kështu Sokrati bëhej i rrezikshëm gjithnjë e më shumë për pushtetmbajtësit e për parinë, të cilët, nga mendimet e guximi i tij, u futën në një rrugë pa krye, nga e cila nuk po dinin si të dilnin. Ata e urryen Sokratin aq shumë, sa nuk kishin të ngopur edhe sikur t'ia përtypnin mishin me dhëmbë. Ata e ndienin se diskutimet e tij me argumente e fakte nuk mund të sillnin ndonjë fitore për ta, për faktin se mund të qëndronin para tij aq sa mund të qëndrojë një gjethe e tharë para erës. Gjithashtu, në të gjithë tokën e grekëve të vjetër nuk gjendej ndonjë njeri që të kishte aftësi të diskutonte me Sokratin për çështje të ndryshme. Prandaj, nëse diskutuesi ishte njeri i ndershëm, atij nuk i mbetej rrugë tjetër veçse të tundte kokën në shenjë nderimi e respekti dhe të dorëzohej me vetëbindje. Nëse do të ishte prej atyre, që e mposhtin interesat e veta e punët e turpshme që ka bërë, në dukje do të mbahej me të madh, por thellë, në ndërgjegjen e vet, ishte plotësisht i bindur se

kishte pësuar disfatë në fushën e mendimeve, të moralit e ndershmërisë. Sundimtarët e Athinës, të shpartalluar para argumenteve e para zemrës së Sokratit, u ndërgjegjësuan se trajtimi i tij "me të mirë" nuk ishte një punë e lehtë, por edhe lënia e tij gjallë ishte për ta rreziku më i madh. Atëherë si të vepronin? Mendja e tyre nuk mund të lejonte që të mos përdorte mashtrimin. Pikërisht këtu qëndron gënjeshtra më e madhe dhe më e urryer, nën të cilën kanë gjetur strehim pushtetmbajtësit gjatë gjithë historisë, në çdo kohë e në të gjitha vendet, sa herë ata kanë ndier mjerimin e injorancës së tyre para madhështisë së mendimit, sa herë kanë nuhatur frikën e rrezikut të gjenialitetit për naivitetet e punët e tyre të ulëta, sa herë që egoizmi i tyre i rëndomtë është përplasur me ndonjë mal të gjerë e madhështor prej maleve të dijes njerëzore, sa herë që është rrezikuar ndonjë anë mjerane e interesave të tyre, sa herë që ata kanë arritur të kuptojnë se në të vërtetë janë thjesht kalbësira të mbaruara para diellit të mendjes, zemrës e shpirtit, sa herë që shpirtërisht janë gjendur bosh dhe ndjenja e tiranisë i ka bërë të ndiejnë se ata janë "të mëdhenj" fals… Vetëm Sokrati, e të ngjashmit me të, janë të vërtetë, madje vetëm ata janë të mëdhenj. Shkurtimisht, kjo gënjeshtër qëndron në akuzat që pushtetmbajtësit kanë hedhur mbi këdo që kanë pasur frikë se i rrezikon interesat e tyre private. Këto akuza, në tërësinë e çmendurive, kalojnë të gjitha caqet, mjaft që të ishin shkak për të dënuar të akuzuarin. Meqenëse ata donin të shfrytëzonin dënimin për qëllimet e tyre, akuzat e tyre ishin prej atij lloji që ngacmonin grupet e njerëzve sipas gjendjes e kushteve në të cilat ata jetonin dhe sipas besimeve sunduese të kohës. Me të gjitha këto, pushtetmbajtësit ishin pjesëmarrës në krimin e mynxyrshëm që kishin qëllim të kryenin. Por, në të njëjtën kohë, ata bënin kujdes të madh, që të mos tregoheshin me gisht si agresorë, kriminelë. Në të kundërt, pas kryerjes së krimit dukeshin si mbrojtës të interesave të komunitetit e që punonin për të mirën e popullit. Në mënyrë të ngjashme Muàvija akuzoi Aliun për vrasjen e zëvendësit të të Dërguarit të Allahut, po kështu Osmani, Mervani e Muàvija akuzuan Ebù Dherr El-Gaf'fàrij'jun se po prishte njerëzit. Me akuza të ngjashme Ebù Xha'fer El-Mensùri akuzoi Ibnu Mukaf'fean për ateizëm, gjithashtu edhe Aleksandër Borxhia dhe djali i tij, i shthurur e i urryer, Çezare Borxhia akuzuan Savanarolën në kohën e Rilindjes Evropiane për herezi e për dalje kundër kristianizmit apo jezuitët që akuzuan Volterin e Rusonë për futje ngatërresash në "bazat e diturisë"…e të tjera lloje nga këto orkestra të këqija. Secili nga këta të mëdhenj është ngarkuar me akuzat që ka përzgjedhur të

hedhë zemërimi i grupit të çmendur. Autori i akuzës e shfrytëzoi akuzën e sajuar në mënyrë të barabartë kundër reformatorit dhe kundër interesave të komunitetit dhe pastaj ky thurës akuzash të rreme dilte me pamjen e mbrojtësit të një doktrine, të një legjislacioni, të një mendimi ose dhe të ndonjë gjëje që nuk ekzistonte as në mendjen e as në llogarinë e të akuzuarit. Kështu u akuzua moralisti, pionieri i parë i njerëzimit, që foli për të vërtetën e mendjes, zemrës e ndërgjegjes, Sokrati i madh. Ai u akuzua me shpifje të stisura, që të sillnin zemërimin e Athinës kundër tij, pasi kështu plotësohej më mirë dëshira e tyre. Akuzuesit deshën që të shpëtonin prej shqetësimeve, trazirave e disfatave, që mendonin se i vinin prej të akuzuarit, në një kohë që ky i akuzuar i madh donte që Greqia të ishte vendi i së vërtetës më të madhe e të përjetshme, sekretit të jetës, të bukurës. "Sundimtarët demokratë", pseudofilozofët dhe të gjithë individët, të cilëve Sokrati u kishte sjellë hidhërime, lehën së bashku me sundimtarët, për të thurur shpifje kundër gjeniut të vetmuar. Të gjitha akuzat, drejtuar Sokratit, mund të përmblidhen shkurtimisht si më poshtë:

"Sokrati është armik i betuar i të gjithë njerëzve, sepse ai është armik i kushtetutave e i ligjeve të vendit të tyre.

Sokrati sulmon gjërat e shenjta të Athinës e mënyrat e jetës që praktikohen në të.

Sokrati është renegat kryengritës dhe ai nuk ka qëllim tjetër përveç kundërvënies së regjimeve aktuale.

Sokrati u prish mendjen athinasve, madje ai praktikisht ua ka prishur atyre mendjen, çka ka sjellë të këqija të mëdha për vendin, për të tashmen e për të ardhmen.

Sokrati shan zotat, poshtëron fenë e shtetit.

Sokrati urren zotat e shumtë të njerëzve dhe flet për një Zot të ri e të vetëm."

Por ajo që shkakton më shumë keqardhje është fakti se, ndër thurësit e akuzave kundër Sokratit, ishte edhe një grup poetësh, të cilët u bashkuan me politikanët e me pseudofilozofët, vetëm e vetëm, ngaqë, në të kaluarën, ata nuk kishin pasur mundësi të përballonin sulmet që Sokrati lëshonte kundër tyre e kundër krijimtarisë së tyre. Sipas mendimit tim, pikërisht këtu qëndron edhe shkaku me qitje të largët i asaj fushate të ashpër që shpërtheu Platoni në "Republikën" e tij kundër poetëve, në një kohë që ai vetë ishte ndër poetët më të mëdhenj të botës. "Filozofi hyjnor" nuk e përballonte dot, kur disa poetë poshtëronin mësuesin e tij dhe bashkëpunonin me shpifësit e tjerë për ta shkatërruar atë apo kur këta poetë ndihmonin pseudofilozofët, ora-

torët, politikanët shtypës në komplotonin e tyre kundër mësuesit të madh. Të gjithë këta së bashku thurën e qëndisën akuzën dhe pastaj shtynë poetin Militos dhe politikanin Anitos që të ishin lektorët e asaj akuze, të cilën, pasi e nënshkruan, e paraqitën në pushtetin gjyqësor. Qeveria e shtypësve, për të gjykuar Sokratin, caktoi gjykatës që ajo i përzgjodhi për këtë akuzë, ndërkaq u njoftua se gjykata do të fillonte punën me nxitim. Nxënësit e Sokratit shkuan me nxitim te mësuesi i tyre, të shtyrë nga padurimi e mllefi, që ishte mbledhur në zemrat e tyre, pasi ata ishin njerëzit që dinin më mirë se kushdo tjetër për shkaqet e vërteta të kësaj gjykate e për qëllimet e atyre që organizuan mbledhjen e asaj gjykate. Ata iu lutën atij që të lidhej me gjykatësit dhe t'i informonte ata për të vërtetën e çështjes dhe për qëndrimin e tij ndaj gjendjes së përgjithshme. Por ai kundërshtoi, qëndroi në lartësinë e vet, ironizoi zakonet e tij për këtë shpresë dhe shpalli se e vërteta është shumë më e madhe se e gabuara dhe fakti që ai respekton vetveten, qëndron shumë më lart se të takohet me ata gjykatës, të cilët nuk meritojnë të qëndrojnë më këmbë para tij, madje nuk meritojnë as të ngrenë sytë që ta shikojnë atë, sepse ata janë prej armiqve të diturisë, janë armiq të virtytit e armiq të bukurisë. Nxënësit e tij e përsëritën lutjen e tyre me përvuajtje, por Sokrati përsëriti fjalët e tij duke u ngjitur gjithnjë e më lart me kundërshtimin e tij të prerë. Kur nxënësit e tij u ndien ngushtë, ngaqë nuk e bënë atë të hynte në lidhje me gjykatësit, kërkuan prej tij që të përdorte për mbrojtjen e vetes logjikën e tij të mprehtë dhe argumentet e tij, para të cilave ishte e pamundur të qëndronte çdo lloj kundërshtimi. Përsëri Sokrati u përgjigj me thjeshtësinë e tij: "Jeta ime dhe të mirat që unë kam bërë janë më të nderuara se ato që unë mund të numëroj për një mbrojtje." Gjeniu i vetmuar u gjykua prej disa njerëzve, të cilët nuk meritonin as të zgjidhnin lidhëset e këpucëve të tij.

Ata dhanë kundër tij gjykimin që kishin përgatitur para se të mblidhej gjykata.

Ata e gjykuan atë me vdekje.

Sokratin e futën në burg. Nxënësit e tij të përkushtuar, të përfshirë nga kjo gjendje e rëndë, punuan shumë e kaluan shumë vështirësi, derisa përgatitën për të një rrugë shpëtimi. Ata u munduan të ndikojnë mbi të, që ai të arratisej natën prej burgut nën ruajtjen e tyre dhe të shkonte në ndonjë vend të sigurt dhe të shpëtonte nga e ardhmja që ata kishin përgatitur për të. Sokrati kundërshtoi, qëndroi në lartësinë e tij dhe u tha atyre se arratisja është poshtërsi, kurse ai është mësuesi i virtytit, gjithash-

tu u tha se arratisja është dalje jashtë ligjit, kurse ai është rojë e ligjit. Dhe gjeniu i vetmuar e piu helmin duke buzëqeshur. Në shpirtrat e nxënësve të tij besnikë u ngritën dallgët e dhembjes e të kundërshtimit. Platoni u mbyll në vetvete. Tiparet e fytyrës së tij tregonin se ai nuk dinte ç'të bënte. Brenga që mbante ishte tepër e rëndë. Nuk shikonte asgjë nga objektet e tokës e të qiellit, por në çdo send shihte vetëm fytyrën e Sokratit. E shikonte atë fytyrë me sy hapur, afronte fytyrën sa më afër saj duke buzëqeshur, duke u vrenjtur, me seriozitet ose me ironi. Në vërshëllimën e vrundujve të erës ai nuk dëgjonte zë tjetër përveç zërit të Sokratit. Disa prej nxënësve të Platonit pretendojnë se profesori i tyre e nuhat Sokratin së bashku me ajrin. "Filozofi hyjnor" e braktisi Athinën për të shkuar në të gjitha anët e tokës, nga një vend në tjetër, nga një vend pa njerëz e pa bimë në vend tjetër të banuar. Ai ia kushtoi jetën mbrojtjes së Sokratit e virtytit të tij. Kjo mbrojtje është nderim për mendjen, për zemrën e për ndërgjegjen. Ngado që shkonte, derdhte mbi kokat e atyre gjykatësve, që morën përsipër dënimin e Sokratit, zemërimin, urrejtjen dhe përbuzjen e tij të papërballueshme. Duke folur me gjuhën e Sokratit, Platoni u drejtohet banorëve të Athinës me këto fjalë: "Athinas, jam shumë larg asaj që unë të mbroj veten, ashtu siç mund të mendojnë disa, pasi Zoti, në të vërtetë, mua më bëri që të drejtoj punët në një anë të këtij qyteti. Ai më dërgoi te ju që unë t'ju zgjoj prej gjumit dhe t'ju bind, por edhe që të qortoj çdonjërin prej jush e të mos heq dorë nga kjo punë sa herë të takohem me ju. Nuk është në natyrën e njeriut që të shikojë një burrë, që është i shkujdesur ndaj pasurisë e shtëpisë së tij, gjatë gjithë viteve të jetës dhe të mos ketë as edhe një ditë të vetme që të mos kujdeset për lumturinë tuaj. Ky burrë takohet me secilin prej jush si babai me djalin e vet e si vëllai me vëllain e tij. Ai ju nxit ju që të zbukuroheni me virtyte e me dituri. Sikur unë të kisha pasur qëllim të marr shpërblimin për punët që kam bërë ose që të arrija ndonjë përfitim për këshillat që ju kam dhënë, kjo do të ishte një justifikim për mua. Por ju e shikoni se atyre, që më akuzuan për të gjitha ato mëkate, nuk u ka mbetur asnjë fije nderi e asnjë pikë turpi. Megjithëkëtë, ata e patën krejtësisht të pamundur të sillnin qoftë edhe një dëshmitar të vetëm që të dëshmojë se unë ndonjë ditë kam kërkuar shpërblim prej jush."(1)

(1) Me disa shkurtime prej librit "Sokrati" i Dr. Ali Hàfidh Behnesij, f. 137.

* * *

Tani, a e shikon deri në ç'kufi ngjason jetëshkrimi i Sokratit me jetësh-

krimin e Aliut? Sa shumë të ngjashme janë ngjarjet që rrethuan jetën e këtyre dy gjenive nga përmbajtja e nga faktet që ata tregojnë? A e shikon sa ngjajnë mes tyre nxënësit e Sokratit e dishepujt e tij me nxënësit e Aliut e me përkrahësit e tij? Nëse nxënësit e mësuesit e Athinës kanë horizonte më të gjera në fushat e mendimit e gjurmë më të largëta në historinë e njerëzimit, në krahasim me nxënësit e mësuesit arab, kjo nuk është pengesë që ndeshja e tyre me tiranët të jetë unike dhe e vërteta e tyre njerëzore të jetë unike. A e shikon se deri ku janë vëllezër Aliu e Sokrati, megjithëse Aliu nuk ishte as grek e as athinas, gjithashtu edhe Sokrati nuk ishte as arab e as mysliman që nuk adhuron idhujt.

Shoqata Flladi

FORTËSI E MADHËSHTI

* Jeta ime dhe të mirat që unë kam bërë, është shumë më e respektuar se ato që unë mund të numëroj në një mbrojtje.

Sokrati

* Betohem në Madhështorin! Gënjeshtër! Si e ka punën që shprehja e tij nuk qartësohet në punën që ai bën?!

Aliu

* Ishte një heshtje si heshtja e natës, kur ajo të rrethon ty nga të gjitha anët dhe, kur ti pyet, ajo nuk të përgjigjet.

Shqipëria Fllade

Aliu e Sokrati ishin dy qeniet më të përsosura në kuptimet më të bukura të kësaj fjale, domethënë se të gjitha fjalët e të gjitha punët e këtyre të dyve as nuk shkëputeshin e as nuk pjesëtoheshin prej jetës e prej qenies së tyre. Detyrimisht lind nevoja që të njihemi shkurtimisht me cilësitë e këtyre dy burrave, të njihemi se ku, si, e deri në ç'masë takohen cilësitë e tyre, me qëllim që të dalë në shesh se deri ku arriti e vërteta e këtyre të dyve në fushën e mendimit e të moraleve. Mund të shtojmë se shumë prej rrugëve, që kanë ndjekur këta dy burra, mundësojnë për të konkluduar prej moraleve e cilësive të tyre personale këtë ngjashmëri, pa qenë nevoja t'i referohemi fjalëve që ata kanë thënë në rrugët e tyre përkatëse. Në kapitullin e mëparshëm ne pamë se si formuloi Sokrati të vërtetën e ekzistencës kur nxënësit e tij e lutën që të merrte kontakt me gjykatësit, me qëllim që të mbronte veten. Por ai tha: "Jeta ime dhe të mirat që unë kamë bërë, është shumë më e respektuar se ato që unë mund të rreshtoj në një mbrojtje." Në përgjithësi ndodh shumë rrallë, që cilësitë e moralet e një personi të përputhen në dy burra, siç përputhen ato të Aliut me Sokratin. Faktikisht, jemi para një ngjasimi me të vërtetë mahnitës. Gjëja e parë, që bie në sy në personin e Sokratit, prej moraleve të tij, është fakti se ai karakterizohej si njeri me durim tepër të madh. Ai u buzëqeshte lodhjeve, sado të shumta të ishin; gjithashtu, Sokrati nuk ligështohej para

dhembjeve, sado të shumta e të mundimshme të ishin, në të kundërt, lodhjet e dhembjet ngriheshin lart e shkumëzoheshin kur përplaseshin me durimin e tij të madh, ashtu siç përplasen dallgët e detit me shkëmbin e ngurtë, të cilin as nuk e zbusin dot, as nuk e mënjanon. Në njoftimet e bashkëkohësve të tij flitet për këtë karakteristikë sokratike, së cilës mund t'i gjendet shembull vetëm në pak vetë, duke u bazuar në njoftimet që kanë ardhur për bijtë e Ademit e të Havasë. Nga njoftimet mësohet se edhe Sokrati, si shumica e gjenive, kaloi vuajtje të papërshkrueshme, në radhë të parë, prej gruas së tij, e cila ishte jo vetëm mendjeshkurtër, por edhe një njeri me karakter të egër e të ashpër, sa vështirë të mendohet dhe e pamundur të durohet. Kjo grua arriti deri aty sa derdhi mbi kokën e tij një enë të madhe me ujë të ftohtë dhe pastaj një enë tjetër me ujë të nxehtë. Ajo shpresonte që, me veprime e me sjellje të kësaj natyre, ai të hiqte dorë nga rruga e nga filozofia e tij, pasi kështu do të mbeteshin të kënaqur kokëtrashët e kallëpit të saj dhe pastaj të shtinte në dorë pasuri. Me veprimet e saj të marra, kjo grua preokupohej shumë që ta shpëtonte atë prej "të këqijave të tij" të shumta. Njoftimet për këtë grua kokëtrashë e të keqe tregojnë se njëherë ajo shkoi në një ceremoni publike, në të cilën burri i saj po ekspozonte para athinasve mendimet e tij dhe me fjalën e tij turpëroheshin pseudofilozofët. Dëgjuesit ishin ndezur pas fjalës së tij, dëgjonin në heshtje të plotë, nuk bënin asnjë lëvizje, nuk shikonin as majtas, as djathtas. Të gjithë dukeshin sikur kishin rënë nën efektin e magjisë. Kjo grua e priti me qortime të ashpra burrin e saj. Pastaj ia ktheu me sharje të rënda: "Të pashë me këta dy sy dhe nuk ke si e mohon. Ishin mijëra athinas të ulur, që as lëviznin, as bënin me shenja, as flisnin, vetëm ti silleshe si i çmendur rrotull tyre, vetëm ti flisje duke bërë shenja me duar e me këmbë!" Në të gjitha këto situata Sokrati vetëm buzëqeshte dhe gjithë këtë egërsi e priste me zemërgjerësi, fytyrëqeshur e me heshtje të thellë. Mbase do të çuditesh akoma më shumë kur mëson se Sokrati thoshte: "Unë jam borxhli ndaj gruas sime për karakterin e saj të keq, për sjelljet e saj të egra me mirësinë që ka virtyti i durimit." Me siguri do të çuditesh edhe më shumë kur mëson se Sokrati mbillte në zemrën e djalit të tij, jo vetëm kur ai ishte fëmijë, por gjatë gjithë kohës që jetoi së bashku me të, respektin për këtë nënë egërsirë. Kërkonte që ai ta nderonte e ta respektonte nënën e tij, megjithëse të gjithë historianët ndajnë një mendim të përbashkët se kjo grua nuk meritonte as të nderohej e as të respektohej. Përsa i përket durimit, ajo është cilësia e parë me të cilën ti njihesh prej morale të Aliut. Shembujt që flasin për durimin e madh të Aliut janë të

dëgjuar e të përhapur në të katër anët sa është e pamundur të numërohen e të kujtohen të gjitha në këtë libër. Jo vetëm shembujt që kemi parë më sipër, por edhe shembuj të tjerë, që do shikojmë më poshtë, janë faqe më vete e të ndritura të kësaj cilësie aleviane. A nuk tregoi durim Aliu ndaj atyre që kërkonin ta vrisnin në fushat e betejave, kur i bënte atyre thirrje me zemërgjerësi e me fytyrë të qeshur, duke i përqafuar ata me butësi e me dashuri zemre? A nuk ngjason durimi i tij ndaj atyre me durimin e lisit ndaj furtunave të dimrit? A nuk është i njëjtë qortimi që Aliu u bënte atyre me qortim që vëllai i bën vëllait? A nuk qe e gjithë jeta e tij një seri qëndrimesh të palëkundura përballë të gjitha stuhive që vinin kundër tij nga çdo anë e nga çdo cep? Ndërkaq dhembjet vërshonin mbi të nga të gjitha drejtimet, kurse nga prapa gjithnjë e ndiqnin dëshirat e parisë e të atyre që donin të përfitonin prej kësaj bote, duke u munduar me të gjitha forcat që ta zhvishnin prej të gjitha mirësive shpirtërore që ai kishte. Besimi i Aliut, në mirësinë e durimit, ishte i palëkundur. Pikërisht durimi e bënte Aliun të qëndronte kolonë e papërkulshme përballë të gjitha furtunave. Vazhdimisht thoshte: "Nuk ka besim ai që nuk ka durim." Në rrugën e tij cilësia e durimit do të thotë që njeriu të mos ndihet i frikësuar prej pësimit, ndryshe do të bëhen dy pësime, pasi në vetë durimin ka forca e mundësi të mjaftueshme për të përballuar e për të sprapsur pësimin, pavarësisht nga cila anë ka ardhur. Aliu jetoi me këto mendime, të cilat i ka shprehur me fjalë të shumta, ndër të cilat: "Pësimi është një, por nëse ti frikësohesh prej pësimit, atëherë bëhen dy. Patjetër që pësimet mbarojnë, prandaj kur dikush goditet me ndonjë pësim të rëndë, ai patjetër duhet të pajtohet me të dhe i mençuri, kur goditet nga ndonjë pësim i rëndë, duhet të flejë mendjen derisa të kalojë koha e pësimit. Nëse ai do të tentojë të sprapsë pësimin para se të mbarojë koha e tij, në këtë sprapsje të parakohshme ka një shtim të gjërave të rënda që vijnë prej atij pësimi." Dijetarët e mirëfilltë e dinë mirë se Ali bin Ebù Tàlibi jo vetëm që duroi ndaj të gjitha veprimeve të urryera e ndaj të gjitha mundimeve, por duroi në të njëjtën masë si atë që e donte, edhe atë që nuk e donte. Në këtë cilësi ai ngjason shumë me të madhin e grekëve të vjetër, pasi në të gjitha qëndrimet e tij gjendet filozofia e durimit të vërtetë, gjendet kuptimi i saj i largët dhe vlera e madhe e kësaj cilësie. Këtë rrugë Aliu e ka shprehur me fjalë të përmbledhura, në një fjali gjithëpërfshirëse: "Durimi është dy: durim ndaj atyre që urren dhe durim ndaj atyre që i do." Sokrati ishte trim në sheshin e betejës. Ai nuk e llogariste vdekjen në një luftë, të cilën e mendonte të drejtë e të domosdoshme. Gjithashtu, ai nuk i

llogariste pësimet e rënda e britmat në pozicionet e luftimit, pasi në llogarinë e Sokratit jeta nuk kishte ndonjë rëndësi kur detyra bënte thirrje për të rënë dëshmor. Historia e luftërave që bënë grekët e vjetër ka shënuar për Sokratin fitore të shumta, por më të rëndësishmet e më të mëdhatë janë dy fitore, fitorja në Betejën e Potidës dhe ajo në Delom. Në të dyja këto beteja Sokrati shfaqi shembuj të shumtë burrërie me ngjyra të ndryshme të madhështisë kalorësiake. Trimërisë së tij vetëm në pak raste mund t'i gjenden shembuj të ngjashëm. Shpesh ai e vinte veten para rrezikut të vdekjes kur hynte i vetëm në mesin e radhëve të luftëtarëve kundërshtarë për të shpëtuar ndonjë të plagosur. Në kapitullim e mëparshëm ne kemi folur për trimërinë e për burrërinë e tij, prandaj, nëse dëshiron, referohu edhe një herë në atë kapitull. Përsa i përket Ali bin Ebù Tàlibit, emri i të cilit, në përfytyrimin e atij që flet e atij që dëgjon përmendet me madhështinë e kalorësisë, për të cilën rrallë herë mund të gjendet një i dytë si ai në punë trimërie. Është krejtësisht veprim i gabuar nëse do të krahasojmë ndonjërin prej kalorësve të mëdhenj, që përmend historia me djalin e Ebù Tàlibit. Gjithashtu, është fare pa vend të flasim në këtë kapitull për trimërinë e për burrërinë e tij në sheshet e betejave, pasi kemi piketuar të flasim për trimërinë, për burrërinë e për heroizmin e tij të jashtëzakonshëm në kapitujt që do të vijnë më poshtë.(1)

(1) Referohu në njoftimet për djalin e Ebù Tàlibit, që do të vijnë më poshtë në kapitullin "Komploti i madh".

Mbase cilësitë kalorësiake që takojmë te Aliu e te Sokrati nuk ngjasojnë deri në caqe kaq të largëta, por rrjedha e këtyre cilësive në të dy burrat është e njëjtë. Gjithashtu, i njëjtë është edhe qëllimi më i lartë i trimërisë së tyre. Një trimëri dhe një burrëri e tillë nuk mund të jenë së bashku sipas këtij shembulli të vetëm në llojin e tij, përveçse kur shpirti i lartësuar në rrugën e së vërtetës e të mirësisë bën thirrje për të përballuar rrezikun edhe me vdekjen. Kjo lartësi shpirti është vetëm një prej moraleve të Sokratit. Të gjitha kundërshtimet e të gjitha sulmet i vinin babait të filozofëve moralistë prej mendjemëdhenjve kokëtrashë e prej njerëzve pa vlerë, por atij nuk i bënin asnjë përshtypje edhe sikur të ishin aq shumë, sa të mbushnin malet e fushat e Greqisë. Ai ishte bërë objekt bojkotimi i krerëve, ndjekësve të rrugës së gabuar, parisë, atyre që punonin të kishin sa më shumë përfitime dhe të gjithë atyre që i dukej vetja se kishin një farë rëndësie. Pavarësisht nga përpjekjet e shumta që ata bënin, nuk arritën të mënjanonin Sokratin, qoftë edhe fare pak, prej

rrugës e shkollës së tij. Armiqtë e tij i vazhduan sulmet e komplotet kundër tij gjatë gjithë ditëve që ai jetoi, por ai gjithmonë i përgjigjej atyre vetëm me nënqeshjen ironike, me të cilën përballonte edhe gruan e tij kokëtrashë, kur ajo derdhte mbi kokën e tij ujë të ftohtë e të nxehtë. Ata i vazhduan këto komplote derisa thurën kundër tij akuzën më të neveritshme, për të cilën kemi bërë fjalë në kapitullin e mëparshëm, akuzë që përfundoi me vdekjen e Sokratit, megjithëse ai kishte mundësi të tërhiqej, që të shikonte drejt dhe të shpëtonte nga e ardhmja që ata kishin përgatitur për të. Por Sokratit iu neverit jeta, që kur ajo u kushtëzua me tërheqjen nga e vërteta me hipokrizi e me presion mbi kurrizin e lirisë, duke ditur se do t'i duhej të përqafonte të gabuarën. Sokrati preferoi vdekjen, atëherë kur vdekja dhe e vërteta qëndruan në një radhë. Ja kështu e dha babai i të urtëve shembullin më të ndritur të historisë së njerëzimit. Ai sakrifikoi jetën në rrugën e së vërtetës dhe për lartësimin e dinjitetit njerëzor në atë nivel që kurrë nuk ishte ngritur më lart. Edhe historia e të madhit të Kufes, në drejtim të sakrifikimit të jetës, nuk ndryshon aspak nga historia e të madhit të Athinës. Aliu e bëri shpirtin e tij dhuratë për të vërtetën, që atëherë kur i foli gjuha e i rrahu zemra. Nëse dëshiron shembuj të mohimit të jetës dhe flakjen e saj, ashtu siç flaket bërthama e frytit, kur shoqërimi i së gabuarës bëhet i detyrueshëm ose dëshiron shembuj të përshëndetjes së vdekjes, kur njeriu qëndron në radhën e së vërtetës, shiko vetëm në jetëshkrimin e Ali bin Ebù Tàlibit, qysh prej lindjes së tij e deri në ditën kur ai u varros. Aliu nuk ishte as dhjetë vjeç kur e ndjeu të vërtetën në shpirtin e në fjalën e Muham'medit. Njëkohësisht ai kuptoi edhe të gabuarën në shpirtin e në fjalën e popullit të tij, prandaj menjëherë mori në dorë shpatën, duke sfiduar popullin e tij, për të ndihmuar Muham'medin e partizanët e tij, të cilët, në atë kohë, ishin të pakët në numër dhe të pafuqishëm. Aliu, në prani të atyre që po dëgjonin, iu përgjigj thirrjes së Muham'medit dhe me zë të lartë tha: "Unë jam ndihmësi yt! Unë do të luftoj atë që do të luftosh ti!" Ai e tha këtë fjalë pa shikuar se deri ku mund ta çonte ky qëndrim çështjen e jetës së tij.

Njihen qindra shembuj të tillë të qëndrimeve të Aliut gjatë luftërave të zhvilluara mes myslimanëve e idhujtarëve kurejsh. Do të ishte i mjaftueshëm vetëm qëndrimi i tij ndaj luanit të Gadishullit Arabik Amër, bin Abd Vud El-Àmirij. Aliu, përballë këtij personi kaq të dëgjuar, kishte një shpirt mrekullie kur i qeshte vdekjes. Madje Aliu, në ato çaste, i brohoriste vdekjes, kur sfidonte Amrin duke i thënë: "Eja, nëse je në të njëjtën radhë me të drejtën!"

Ne mund të tregojmë fragmente pafund nga jeta e Aliut, të atij shpirti të madh e të mrekullueshëm, që nuk e merr parasysh vdekjen kur është puna për të drejtën e për të vërtetën, duke ditur se e gjithë jeta e tij është vetëm faqe e ndritur. Kundër tij u mblodh paria, ata që përgjonin rastet, grupuesit e arit e të argjendit, qeveritarët dhe guvernatorët me ushtritë e tyre, sepse ai nuk pranonte të tërhiqej nga qëndrimi i drejtë që mbante kundër tyre. A nuk kërkoi paria prej tij që t'i lejonte ata të merrnin pasurinë e popullit dhe të bëheshin ndihmës të tij? Aliu e ka shumë të shkurtër përgjigjen ndaj tyre dhe thotë vetëm një fjalë: "Jo!" Aliun e këshilluan të vinte njerëz të besuar në postet që kishin qeveritarët e guvernatorët e shprishur njerëz të besuar, që të ishte i siguruar prej rrezikut të tyre, së paku, derisa të stabilizohej puna e tij dhe pas pak kohe ai mund t'i hiqte ata një e nga një. Por përsëri, Aliu e ka përgjigjen shumë të shkurtër dhe u thotë këtyre këshilluesve: "Jo!" Aliu u tha të gjithë atyre që ishin grumbulluar kundër tij: "Unë e di mirë çfarë është e mirë për ju, por unë nuk ju bëj juve mirë duke shprishur veten time." Ajo që i sillte atyre të mira ishte një veprim që do t'i kënaqte ata me disa gjëra të gabuara, por duke sakrifikuar disa anë të së drejtës e së vërtetës. Kur ata u ndanë prej Aliut dhe ai mbeti i vetëm mes njerëzve të vet, pa ndihmës e pa përkrahës, i fliste vetvetes: "Ty nuk të bën shoqëri askush përveç së vërtetës dhe askush nuk të trajton me egërsi përveç së gabuarës." Kur ata dhanë sinjalin e fillimit të luftës kundër tij, përgjigja e tij qe kjo fjalë e madhe: "Mua nuk ma shtojnë madhështinë njerëzit e shumtë që kam rreth vetes, gjithashtu nuk më shtohet egërsia kur ata largohen prej meje, sepse unë nuk e urrej vdekjen për t'iu kundërvënë së vërtetës." Kundër tij ata ndërmorën luftë të hidhur, të gjatë e të ashpër, kundër tij turreshin luftëtarët nga të katër anët. Atë e tradhtuan shumë prej përkrahësve të tij dhe u bashkuan me armiqtë e tij, sepse ata premtonin të jepnin më shumë. Megjithëkëtë ai nuk u trondit aspak, por tha: "Betohem në Allah! Edhe sikur i vetëm të ballafaqohesha me ata, edhe sikur të jenë të shumtë, sa të mbushin të gjithë tokën, unë kurrë nuk do të merakosesha dhe kurrë nuk do të egërsohesha." Pastaj u flet atyre, me guxim, me qëndrueshmëri e me madhështi, duke vënë përpara tyre të gjitha virtytet njerëzore: "Betohem në Allah! Unë nuk merakosem nëse shkoj drejt vdekjes apo vdekja vjen drejt meje." Nëse kushtet e ngjarjet lejuan që Sokrati, në rrugën e së vërtetës, vetëm një herë të preferonte vdekjen mbi jetën, kushtet e ngjarjet te Aliu mundësuan këtë zgjedhje më shumë se një herë. Shpëtimi prej vdekjes, në rrugën e asaj që ai e mendonte të vërtetë, nuk kishte asnjë ndikim në kuptimin e sakrifi-

kimit drejt të cilit ai shkonte me kënaqësi e me vetëdashje. Gjithashtu, sakrifikimi i jetës te Aliu nuk kishte ndonjë peshë as në metodën e tij të shikimit të punëve e në gjithçka, që detyrimisht kërkonte trimëri të rrallë morale. Mbase ngjarja më e ndritur e jetës së Aliut, që ka të bëjë me kuptimin e flijimit të vetes për të vërtetën, është ngjarja, që historianët e përmendin si një veprim të zakonshëm. Ky veprim i tij atyre u intereson jo më shumë se një njoftim ndërmjet njoftimeve të tjera. Dua të them për veprimin që bëri Aliu me vetëdashje e me ndërgjegje të plotë natën e emigrimit (kujtojmë se ishte një djalosh i parritur mirë), kur fjeti në shtratin e Profetit, që t'i lehtësonte atij daljen nga Mek'ka për të shkuar në Jethrib (Medine), që ai të shpëtonte prej ligësisë së kurejshëve. Në të vërtetë, ky veprim i tij ishte vullneti për të flijuar veten në rrugën e së vërtetës. Vetëm në shumë pak raste mund të gjendet një vullnet i tillë, në kushte tepër të rralla, atëherë kur shpirti i njeriut të ndërgjegjësuar qëndron mes dy gjendjeve, të ekzistencës e të asgjësimit. Në atë gjendje kur kuptimi i ekzistencës arrihet mbi një përzgjedhje të veçantë: ose të preferosh për këtë trup një jetë pa ato vlera të asaj pjese të jetës në ngjitje që merr gjallëri, thënë ndryshe, të refuzosh këto vlera dhe të preferosh atë ekzistencë që ngjan me zhdukjen, në kuptimin se ekzistenca është jetë që gjallëron; ose të preferosh për këtë qenie njerëzore një shkrirje me tërësinë e vlerave, pa shikuar në një ekzistencë organike, që nuk lidhet me shpirtin e ekzistencës së shquar. Ndërkaq këto vlera vijnë duke sjellë drejt jetës rrugën e shkatërrimit. Pikërisht në këtë çast asgjësimi yt nuk është më shumë se një argument që tregon se ekzistenca te ti është një jetë që merr gjallëri dhe jo një jetë që jetohet. Padyshim që kësaj sakrifice nuk mund t'i gjendet shembulli përveçse në përzgjedhjen e vdekjes që bëri Sokrati ose mund të gjendet në rrugën e sokratëve. Djali i Ebù Tàlibit flijon me kënaqësi veten për Profetin, e me një formë shumë më të lehtë për shpirtin, se sa kur shpirti takohet me vdekjen në sheshin e betejës. Është jashtëzakonisht e vështirë për njeriun të zërë vendin e një burri, të cilin kriminelët kanë vendosur ta vrasin. Aliun nuk e trembi dija për fatin e tij, nëse ai zbulohej. Në asnjë moment te ai nuk u shfaqën shenjat e frikës, edhe pse e dinte se kriminelët nuk do të gabonin shenjë në çastin kur do të zbatonin atë që kishin ndërmend të bënin, edhe pse e dinte se kriminelët ishin larg tij vetëm disa hapa, edhe pse ishte nën vëzhgimin e tyre të rreptë. Ai i dëgjonte ata dhe, herë pas here, kishte para syve shikimet e tyre, që lëshonin shkëndija pabesie. Ata mbanin në duar shpatat e vdekjes, që reflektonin nën dritën e hënës mbi kokën e tij.

Prej cilësive e prej moraleve të Sokratit patjetër ka edhe cilësi që janë te çdo i madh, dua të them për atë cilësi, të cilën studiuesit, në jetën e Sokratit e në jetën e të mëdhenjve të tjerë, e quajnë modesti. Ne nuk jemi dakord që modesti të quhet cilësia e të mëdhenjve për marrjen e jetës si një e vërtetë e shëndoshë, e zhveshur prej falsifikimit. Modestia është puna e mundi që derdh njeriu për t'u paraqitur me një pamje të caktuar. Por kjo nuk është në karakterin e të mëdhenjve. Në po këtë "modesti", kur kuptimi i saj do të thotë pikërisht kjo: ftohtësi, thatësirë e ashpërsi, cilësi që nuk janë as në natyrën e botës së një të madhi e as prej qenies së tij, sepse ajo, që studiuesit e kanë quajtur "kryeultësi", në jetën e Sokratit, është "modesti". Ne preferojmë t'i japim asaj një emër, të cilin e kemi marrë prej kuptimit të kësaj cilësie, që ata kishin qëllim të tregonin me fjalën "modesti", por ajo, në të vërtetë është "thjeshtësi". Më sipër ne e kemi përkufizuar kuptimin e thjeshtësisë: marrja e jetës dhe e punëve të saj me vërtetësi, të mirëqenë, të zhveshur prej falsifikimit dhe prej hipokrizisë. Atëherë thjeshtësia, si njëra prej cilësive e moraleve të Sokratit, është e dukshme në çdo pjesë të jetës së tij e në çdo fjalë që ai ka thënë. Prej shenjave dalluese të thjeshtësisë së tij është edhe fakti se ai e quante tepër të madh për veten cilësimin "i urtë", prandaj shpalli me qartësi e me sinqeritet se nuk e meritonte këtë cilësim. Gjithashtu, nga këto shenja dalluese të thjeshtësisë së tij ishte edhe fakti tjetër se ai nderohej shumë prej nxënësve të tij, të cilët ishin të mahnitur pas tij; nderohej e respektohej edhe prej atyre që ecnin sipas udhëzimit të tij dhe me dritën e mësimeve të tij. Të gjithë e quanin "Profesor", por shumë herë do t'i dëgjoje të thoshin se ai është shoku dhe jo profesori i tyre, njëkohësisht ata ishin vëllezërit, shokët e nxënësit e tij. Shenjë dalluese, akoma më e ndritur, se gjithë të tjerat, në kuptimin e modestisë, është metoda e mundësisë që ai jepte për ta kuptuar atë. Sokrati ishte mbi të gjithë njerëzit, përfshirë edhe njerëzit e zakonshëm. Megjithëkëtë, fuqia e mirësisë, që buronte prej tij, bënte që ata ta shikonin atë siç shikon i ngjashmi të ngjashmin ose siç shikon njeriu njeriun. Ata polemizonin me të, por edhe ai polemizonte me ta; ata i tregonin atij, por edhe ai u tregonte atyre. Kushdo, që kërkonte të udhëzohej prej tij, do të bindej për të vërtetën nëpërmjet kuptimit e dhënies së ndërsjellë. Në këtë rrugë, çdo njeri, qoftë ai me më pak rëndësi ose edhe më injoranti, kishte mundësi të rrinte ballë për ballë Sokratit, të mësonte të vërtetën, të merrte prej tij dhe t'i jepte atij, nëse ai do të kishte mundësi t'i jepte Sokratit. Para nesh shfaqet Ali bin Ebù Tàlibi me një jetëshkrim të tejngopur, me

shembujt më të bukur të modestisë së gjeniut. Ja disa prej tyre, që flasin për sjelljet e tij me persona të ndryshëm: siç ishte rasti i atij burrit që e lavdëronte dhe e lartësonte më shumë nga ç'ishte. Por Aliu, në fakt, gjatë bisedës me të e uli veten më shumë nga ç'ishte në të vërtetë; apo rasti me personin që i kishte vjedhur mburojën. Por ai i shtrin dorën e pajtimit; apo rasti me Ymer bin El-Khat'tàbin, kur te ai ishte ankuar dikush kundër Aliut; apo rasti me Khurejb bin Ràshidin e me shokët e tij, ditën kur ata nuk shkuan ta ndihmonin atë; apo rasti me armiqtë e tij, të cilëve i hap rrugë të shkojnë te Muàvija; apo qëndrimi i tij me ushtarët e Muàvijes e me të tjerët, kur i del atyre përpara fytyrëqeshur në prag të fillimit të betejës; apo sjellja e tij me khvarixhët e me vrasësin e tij, Ibni Mulxhemin; apo qëndrimi i tij ndaj gruas, që shkoi te ai të ankohej për padrejtësinë e disa qeveritarëve të tij, si dhe qëndrimi i tij ndaj të gjithë njerëzve, të cilëve gjithmonë u drejtohej "O vëllezërit e mi!" Pikërisht, ashtu siç pamë të sillej edhe Sokrati me të gjithë njerëzit, përfshirë dashamirës e armiq. Aliu gjithmonë u thoshte atyre: "Unë jam njëri prej jush. Unë kam ato të drejta dhe ato detyrime që keni edhe ju." dhe "Në shpirtin tim nuk jam më sipër që të gaboj." Të gjitha këto njoftime, si dhe shumë të tjera të kësaj natyre, janë modele të larta të modestisë gjeniale të moralit të Aliut. Të gjitha këto ndodhi do të ishte e përshtatshme t'i përmbledhim në atë ndodhi që kemi folur në një kapitull më parë, atëherë kur njerëzit panë se Aliu kishte mbështjellë me një pjesë të rrobës së tij të sipërme një sasi hurmash që i kishte blerë dhe njerëzit i thanë: "Na i jep t'i mbajnë ne hurmat." Aliu, me thjeshtësinë e njeriut të madh, u tha atyre: "Babai i fëmijëve ka më shumë detyrim t'i mbartë."

Ne kemi folur për modestinë e për kuptimin që kishte kjo fjalë në rrugën e djalit të Ebù Tàlibit në kapitullin "Morali i madh". Pastaj ne e kemi studiuar gjerësisht këtë cilësi aleviane nga domethënia e saj filozofike në kapitullin "Vërtetësia e jetës" dhe, nëse dëshiron referohu në atë kapitull. Fama e Sokratit në përkohshmëri e në shtrëngimin e rripit është e lidhur pazgjidhshmërisht me famën e tij në të gjitha cilësitë e moralet e tjera të tij. Duhet theksuar se përkohshmëria te Sokrati arrinte deri në atë kufi sa njeriu nuk mund ta besonte. Nga përkohshmëria e tij përmendim faktin se ai ecte këmbëzbathur e i veshur vetëm me një këmishë e me një gunë të arnuar jo vetëm në mesin e nxënësve të tij, por edhe në mes të mijëra athinasve që e tallnin, megjithëse ishte aq i pasur, sa të vishte rroba të qëndisura e të kushtueshme, nga ato rroba që vishnin anëtarët e senatit, njëri prej të cilëve

ishte edhe ai. Njoftimet tregojnë se ai i ka rezistuar urisë, të ftohtit dhe etjes gjatë shumë ditëve e netëve të acarta, duke preferuar të përballonte ashpërsinë e kohës e të ishte i tretur nga ushqimi i pakët, megjithëse i kishte të gjitha mundësitë të jetonte në mirëqenie të plotë. Sokrati i rezistonte vështirësive të kohës me një fuqi të rrallë e me kënaqësi të plotë shpirtërore, me fytyrë të qeshur e pa asnjë shqetësim tjetër. Ai u bënte thirrje grekëve të vjetër për dituri, virtyt e për të bukurën. Këtë thirrje ai e bënte duke u sjellë nëpër rrugët e Athinës, duke pyetur, duke u përgjigjur e duke dialoguar, por edhe si mësues që ndjek rrugën e drejtë të mbajtësve të mesazheve hyjnore. Nuk e teprojmë aspak kur pohojmë se njoftimet, në lidhje me shembujt që tregojnë përkohshmërinë e Aliut, se sa shumë e shtrëngonte rripin ai, qëndrojnë më lart se njoftimet që flasin për Sokratin. Në këtë aspekt, ne shikojmë se Aliu ishte njeri i përkorë, që e ka shtrënguar rripin si Sokrati, as më shumë e as më pak se ai. Prirja e Aliut ndaj kënaqësive të kësaj bote është e ngjashme me prirjen e Sokratit ndaj gjërave të saj. Edhe durimi i Aliut ndaj urisë, etjes, të ftohtit e vapës ishte si durimi i Sokratit. Mbase është një rastësi e rrallë që Sokrati dhe Aliu të pëlqejnë jetën e ashpër e të rëndë dhe të kenë neveri nga zakoni për ushqime të zgjedhura, për veshje shik e për banesë të bukur. Tregohet se një burrë vjen një herë te Aliu me një ëmbëlsirë të kushtueshme dhe Aliu nuk e ha atë, por vetëm e shikon dhe thotë: "Pasha Allahun, me të vërtetë ke aromë të mirë, ke ngjyrë të bukur, je edhe shumë e shijshme, por unë nuk dua ta mësoj veten me gjëra që nuk e kam mësuar." Ja një rast tjetër: Aliu dridhet nga të ftohtit dhe nga ngrica i shtrëngohet i gjithë trupi, por ai nuk merr asnjë rrobë të vjetër ta hedhë krahëve për t'u ngrohur. Njoftues të shumtë tregojnë për Aliun se ushqimi i tij ishte vetëm një copë bukë thatë, që e vinte mbi gjunjë, kurse veshjet i kishte nga ai lloj që nuk e mbronin as nga vapa e as nga të ftohtët. Edhe banesa e Aliut ishte jo më e mirë se një kasolle me çati thuprash. Disa njoftime tregojnë se mënyra e jetesës së Aliut, në disa anë ka qenë më e rëndë se ajo e Sokratit; gjithashtu, disa njoftime, në lidhje me mënyrën e jetës së Sokratit, tregojnë se jeta e tij, në disa anë, ka qenë më e ashpër se jeta e Aliut. Nëse do të shikojmë në jetët e të dyve, do të gjejmë se të gjitha këto njoftime duken sikur flasin për një njeri të vetëm. Përkohshmëria e Aliut dhe e Sokratit nuk ishte se ata ishin të varfër. Në të kundërt, përkohshmëria e këtyre gjenive ishte një rrugë, të cilën, siç do të shikojmë, që të dy kishin zgjedhur ta adaptonin me dëshirë për veten e tyre, madje ishin edhe të kënaqur me atë mënyrë jetese aq të shtërnguar. Sokrati ishte një mesazhier, që i bënte thirrje njerëzve drejt së mirës, por dihet se

njerëz të kësaj kategorie nuk interesohen për punët e tyre të kësaj bote më shumë nga ç'interesohen për të larguar dorën e vdekjes prej trupave të tyre. Shiko sa shumë e shtrëngon rripin Sokrati, madje shumë rrallë mund të shikosh një të dytë si ai. Ndërkaq ai u bën thirrje njerëzve për virtyt, për dituri, për të bukurën dhe pastaj vdes në rrugën e thirrjes së tij. Shiko edhe Aliun, sa shumë e shtrëngon rripin. Megjithëkëtë, ai bën thirrje për virtyt, për dituri dhe për të vërtetën, sepse e vërteta dhe bukuria janë e njëjta gjë. Edhe Aliu vdes në rrugën e thirrjes që bënte. Nëse ti vështron në këta dy gjeni, patjetër ke kuptuar se në personin e mesazhierit ka forca që e ngrenë atë mbi masën e njerëzve dhe se ndër njerëzit ka edhe të atillë që janë gati të japin jetën për të. Edhe Aliu, me pasurinë e tij, kishte mundësi të gëzonte një nivel të lartë jetese në ushqim, në veshje e në banesë. Në tokë kishte shumë të tjerë që nuk i gëzonin këto mirësi, prandaj Aliu i drejtohet guvernatorit të tij të Basras: "Pasha Allahun! Unë nuk kam groposur lingota ari e argjendi prej pjesës suaj të kësaj bote, as nuk kam depozituar prej pasurive të kësaj bote ndonjë send që nuk prishet, as nuk kam fshehur ndonjë rrobë timen të vjetër. Sikur të doja, unë e kisha rrugën të shtruar për të shkuar te aparati i përpunimit të mjaltit, te kokrrat e pastra të grurit e te tekstilet e mëndafshta. Por mua nuk më mposhtin dëshirat e mia, që të më drejtojë kujdesi i tepruar për të përzgjedhur ushqimet. Uroj që në Hixhaz e në Jemameh të mos ketë prej atyre që lakmojnë për një unazë të thjeshtë e as të atillë që nuk kanë besë në ngopje. Unë nuk shtrihem barkfryrë kur rreth meje ka barqe të uritur e zemra të zemëruara. Si të jem i kënaqur kur më thuhet prijësi i besimtarëve dhe të mos jem së bashku me ta në pësimet që sjell koha?" Vlen të theksohet se edhe personazhi ynë i dytë, në të vërtetë, si karakter e si origjinë, ka dalë prej personazhit të parë. Nëse edhe Aliu nuk do të ishte përcjellës mesazhi, kurrë nuk do të ishte lartësuar aq shumë që të gëzonte të mirat në një tokë mbi të cilën kishte njerëz të këqij. Përkohshmëria në moral e bën të detyrueshme nderin në çdo gjë që shijojnë e ndiejnë shqisat. Edhe Sokrati ishte i ndershëm, prandaj atë nuk e mashtronin dot ndijimet e shqisave dhe nuk e bënin të brohorasë të gjitha shpifjet e botës, edhe nëse ato, të gjitha, do të ishin të mbledhura në një vend të vetëm e në një çast të vetëm. Sokrati mendonte se dorëzimi ndaj epsheve të shqisave e ul njeriun në radhën e qenieve më të ulëta, madje e ul edhe më poshtë se kafshët. Gjithashtu, ai mendonte se mbajtja e një mase në këto prirje është veprimi më i mirë. Është vërtetuar plotësisht se Sokrati, në marrëdhëniet e tij me gruan, nuk ka ndjekur rrugën e shumicës

së bijve të kohës së tij, të cilët e shikonin gruan një lodër. Ai e nderonte gruan dhe e vinte në pozitën që e meriton. Sokrati i luftoi shumë filozofitë e mendimet që bënin thirrje për eglendisje e për qejfe të kota. Me jetën që bënte, Sokrati dha modelin më të bukur të nderit e të qëndrimeve të drejta. Nderi, gjithashtu, ishte i pranishëm në të gjitha moralet e Aliut e në të gjitha shijimet që kapnin shqisat e tij. Ajo që i bënte më shumë përshtypje djalit të Ebù Tàlibit ishte vesi i ulët i rendjes pas kënaqësive, aq i përhapur në shumicën e bashkëkohësve të tij, sidomos dëfrimi me femrën. Edhe në këtë pikë Aliu nuk ndryshon aspak nga Sokrati. Njoftimet, që flasin për Aliun, tregojnë se ai ishte me të vërtetë i ndershëm, i urdhëronte burrat të kishin respekt për vetveten e të mos dorëzoheshin para epsheve. Në këtë kuadër ai kërkonte prej burrave që të mos i hidhnin shikimet mbi një grua që kalon rrugës. Në shumë raste ai lavdëronte të ndershmit dhe ata që mbanin qëndrime të drejta në kënaqësitë shqisore. Edhe Mesijhu e ka lavdëruar veten kur ka shpjeguar se ai nuk tundohet nga gruaja, ashtu siç nuk tundohet as prej ndonjë ndijimi tjetër të shqisave.(1)

(1) Referohu për fjalën e Aliut, në lidhje me Mesijhun, në kapitullin e këtij libri "Prej fjalëve mahnitëse të Aliut", me titull: "Dy duart ishin shërbyesit e tij".

Njeriu e kupton lehtë se këto morale sokratike i bën të tijat vetëm një vullnet i shquar dhe se këto morale mund të jenë të pranishme vetëm te bijtë më të dalluar të Ademit e të Havasë. Në të vërtetë, vullneti është forca kryesore ndër forcat e tjera te i urti i grekëve të vjetër. Ishte pikërisht kjo forcë vullneti që e bënte atë t'i përmbahej asaj jetese të ashpër, për të cilën nuk mund të gjendet një shembull i dytë, si dhe për faktin se në rrugën e tij, Sokrati ishte aq i fortë e paraqitej në atë fytyrë sa i detyronte shpirtrat e zemrat të lartësoheshin deri te ai. Ky vullnet i fuqishëm në moralin e Sokratit nuk ishte një send i ndarë prej tij, në të kundërt, vullneti i tij i fortë ishte i bashkuar me moralet e me cilësitë e tij, pasi që të gjitha koordinoheshin e bashkoheshin në një forcë të vërtetë, forcë që merr jetë, që dëshiron, që nuk ndalon e nuk tërhiqet. Meqenëse Sokrati kishte qëllim t'i mësonte banorëve të Athinës virtytet njerëzore themelore, ai e formulonte këtë forcë vullneti duke bërë thirrje me shprehje të buta, që mundësonin tërheqjen e njerëzve e fitimin e zemrave të tyre. Mbi këtë bazë Sokrati pati mundësi të mënjanonte të shprishurit e mëkatarët prej dëshirave të ulëta dhe të lartësohej së bashku me ata në një botë më të gjerë, me horizonte më të bukura, më mahnitëse e më të dëshiruara. Nga këto fush-

ata të Sokratit kundër mëkateve u ndikua edhe mëkatari i madh "Elsipiadi". Ja si e përshkruan Platoni, me gojën e Elsipiadit, qëndrimin e këtij burri ndaj qortimeve të të urtit të madh. Në njërin prej tregimeve, që flasin për Elsipiadin, shkurtimisht thotë: "Sokrati kishte në brendësi të tij një lartësi të rrallë dhe ishte e pamundur që kjo lartësi të gjendej te ndonjë njeri tjetër. Kjo lartësi e tij i bënte njerëzit të shkriheshin e të nënshtroheshin para asaj që ai dëshironte. Fjalimet e tij linin në shpirtin tim gjurmë aq të thella, sa më bënin t'i drejtohesha me shprehjet e mëposhtme: "Kur t'i flet para meje, zemra më rreh me forcë. Fjalët e tua bëjnë që prej syve të më rrjedhin lot. Dhe në këtë unë nuk jam i vetëm, pasi shoh se një numër i madh njerëzish janë të prekur si unë. Është e vërtetë se Perikliu dhe oratorët tanë të mëdhenj, pa dyshim, më janë dukur elokuentë, por ata nuk më bëjnë të ndiej ndonjë gjë që i ngjan kësaj që më ndodh me Sokratin, pasi shpirti im nuk trazohej kur dëgjoja fjalimet e tyre; gjithashtu, shpirti im nuk ndiente as poshtërim, as zemërim për shkak të robërisë në të cilën kishte rënë." Kur Sokrati mbaronte fjalën e tij, gjithmonë isha i gatshëm të mendoj se jeta që unë jetoj nuk meriton të ekzistojë. Vetëm Sokrati më ka bërë të skuqem nga turpi, sepse unë e kuptoja se kurrë nuk do të mundem ta kundërshtoj atë në këshillat e tij, por, pasi ndahesha prej tij, kurrë nuk e kam gjetur forcën e duhur për të bindur masat."(1) Me këtë vullnet të fuqishëm, që në të vërtetë është një konglomerat i moraleve e i cilësive të tij, Sokrati përballonte pseudofilozofët, senatorët, të paturpshmit, krerët, shtypësit, të pasurit, mëkatarët e pushtetmbajtësit

(1) Me disa ndryshime nga libri "Filozofia e grekëve", vol. 1, f. 151-152.

dhe i bën ata të gabojnë e të vihen në kontradikta me njëritjetrin, derisa u vjen turp prej vetes dhe fillojnë të lehin e të zemërohen me të ose mbeten të kënaqur dhe binden. Ky vullnet i bashkuar në moralet e në cilësitë e Sokratit ishte edhe te Aliu. Në rrugën e tij Sokrati kishte zgjedhur jetesën e ashpër e të shtrënguar. Të njëjtën jetesë të ashpër e të shtrënguar bënte edhe Aliu. Vullneti në rrugën e drejtë të Aliut është forcë, që mund të edukohet e të priret në sajë të edukimit të tendencave njerëzore dhe të rritjes së qëllimeve fisnike; gjithashtu është një dukuri e logjikës së prerë dhe e shprehjes më të plotësuar, që shpreh moralin e shëndoshë dhe qëndrimin në majën e maleve para çdo rrëpire. Duke përshkruar vullnetin e shquar, thamë se ai është një bashkësi cilësish

e moralesh të koordinuara e të unifikuara në një forcë të vërtetë që "lulëzon", që shpreson, që as ndalet e as tërhiqet prapa. Pikërisht, në sajë të këtij vullneti, Aliu qëndroi përballë kundërshtarëve të tij të shumtë, madje ishin aq shumtë, sa mbushnin fushën e malin dhe thotë: "Pasha Allahun, sikur të gjithë arabët të bashkëpunojnë ndërmjet tyre për të më luftuar mua, unë kurrë nuk do t'i ktheja shpinën luftës." Gjithashtu, me këtë forcë vullneti ai këshillon veten e njerëzit kur thotë: "Mos tregoni egërsi në rrugën e udhëzimit të drejtë ndaj asaj pakice që nuk hyn në këtë rrugë." Me këtë vullnet të fortë, të palëkundur e të lartë, Aliu përballoi kohën e tij. Me po këtë vullnet ai u thotë krerëve të kohës, aristokracisë, njerëzve autoritarë, atyre që komandonin ushtri e atyre që kishin depërtuar deri te ai, kur ata gabonin dhe gabimet i bënin rrugë veprimi: "Jo!" Kurse të mjeruarve, atyre që nuk kishin përkrahje dhe të shtypurve, u thotë: "Ejani te unë!" Me këtë vullnet të lartë, të çeliktë, të kaliur në ashpërsi, ai ndihej më mirë shpirtërisht me rregullat e jetës që kishte adaptuar, se sa me rregullat që nuk ishte mësuar. Me këtë vullnet të zgjuar jetoi Aliu, me këtë vullnet ai u bëri thirrje njerëzve që të logjikojnë e të jenë të mirë. Vullnetin Aliu gjithmonë e bëri një dukuri të mendjes ose një kopje konkrete të së vërtetës së tij. E tillë ishte edhe gjendja e të urtit të madh të grekëve të vjetër. Në sajë të këtij vullneti, Aliu besonte sinqerisht në mundësitë njerëzore. Prandaj ai e përsërit shpesh atë fjalë fondamentale në kuptimin e vullnetit e në kuptimin e mundësive njerëzore: "Asnjë prej jush të mos thotë se filani ka më përparësi se unë për të bërë punë të mira, sepse, pasha Allahun, edhe ai mund të jetë i atillë!" Dëshirat e veprimet e pamenduara, në shkollën e Aliut, janë mjete që nxisin përhapjen e ngatërresave ose janë fakte që vërtetojnë ngatërresat, ndërsa vullneti për punë të mirë, është mjeti për përhapjen e logjikës dhe argumenti që e vërteton atë, prandaj Aliu thotë: "Luftoi dëshirat e tua me mendjen tënde.", por mendja i lufton dëshirat vetëm kur ka "vullnet" ose kur vullneti është i vendosur për këtë luftë. Besimin e Aliut në kapacitetin e vullnetit, si dhe besimin e tij për domosdoshmërinë e mbështetjes në vullnetin e gjejmë në themelin e këtyre fjalëve: "Nëse nuk je i butë, menjëherë bëhu i butë!", "Bëhu për veten tënde pengues e mbrojtës!" dhe "Mëkoi trupit shijen e dhembjes së bindjes, ashtu siç i mëkove atij shijen e ëmbëlsisë së mëkatit." Aliu ishte shumë i ashpër në edukimin e vullnetit, madje ishte aq i ashpër, sa një shembull ashpërsie të kësaj shkalle nuk e gjejmë as te Sokrati. Në fushën e edukimit të vullnetit hyn edhe fakti se ai disa herë mbështetej në punën e vullnetit, jo për ndonjë gjë, por vetëm që të for-

conte vullnetin e të luftonte dëshirat dhe thotë: "Puna më e mirë është imponimi i vetes për të mos e bërë atë punë." dhe ajo çka i imponohet vetes, janë të gjitha punët që kundërshtojnë epshet e dëshirat tuaja. Vështirësia, me të cilën përballen njerëzit për rritjen e për kalitjen e vullnetit, nuk ishte e panjohur për djalin e Ebù Tàlibit, pasi dihet që ai ishte prej atyre, që i kuptonte mirë karakteret e njerëzve, prirjet e dëshirat e tyre; por besimi në mendjen njerëzore e bënte Aliun që ai gjithmonë të besonte në mundësitë e njerëzve për rritjen e vullnetit të tyre e për orientimin e tyre në rrugën e vërtetë e të drejtë. Prej fjalëve të mahnitshme të Aliut, që na tregojnë se ai e kuptonte mirë vështirësinë për të cilën po flasim, janë këto fjalë të tij: "Pastrimi i punës është më i rëndë se vetë puna dhe pastrimi i qëllimit prej shprishjes është më i rëndë për vepruesit se lufta e gjatë." Aliu, që karakterizohej si njeri shumë i durueshëm dhe që bënte thirrje për durim, me cilësinë e durimit si punë të vullnetit, patjetër që do të theksonte kërkesën për punë të vullnetshme. Ai ishte po kaq kërkues edhe ndaj vetes për të duruar veprimet e neveritshme që ata ia imponinin apo veprimet që ata i dëshironin. Është rasti të përmendet se edhe fjala e Shekspirit "Kush nuk ka vullnet, nuk ka mendje.", është vetëm një formë e kuptimit të fjalës aleviane: "Nuk ka besim ai që nuk ka durim." Para se të mbyllin bisedën për këtë çështje, patjetër duhet të vëmë në dukje ngjashmërinë e rrallë ndërmjet Aliut e Sokratit nga pikëpamja e vullnetit për punë më të mirë dhe për rezultate të larta. Ne pamë se Elsipiadi i drejtohej Sokratit duke i thënë: "Fjalët tuaja bëjnë që prej syve të më rrjedhin lot. Dhe në këtë unë nuk jam i vetëm, pasi unë shoh se një numër i madh njerëzish janë të prekur si unë." Është e mahnitshme dhe njëkohësisht e bukur kur dikush na thotë se të njëjtin efekt shkaktonin edhe fjalët e djalit të Ebù Tàlibit. Dëgjomë Kumejl bin Zijàdin të thotë se kur i bënte Aliut ndonjë pyetje, ai menjëherë i përgjigjej, por nuk vononte që prej syve të tij të dilnin aq shumë lot, sa i lagnin këmishën. Gjithashtu, tregohet se një shok i Aliut, me emrin Hem'màm, i ka thënë atij: "O prijës i besimtarëve, më përshkruaj si janë të devotshmit që unë të kem mundësi t'i shikoj ata!" Aliu e vonoi pak përgjigjen dhe pastaj filloi një bisedë të gjatë, që dukej si një magji. Në atë bisedë ai vuri ngrohtësinë e së vërtetës e të fjalës së arrirë dhe dukej sikur kishte vënë vetveten. Aliu nuk e kishte mbaruar akoma fjalën, kur Hem'mami nxori një britmë të fortë dhe humbi vetëdijen. Madje thuhet se edhe të tjerët, që janë ndod-

hur aty, dhe kanë dëgjuar bisedën e Aliut, kanë pësuar të njëjtën gjë. Lexuesi të mos çuditet nga njoftimet që dëgjon për Sokratin e Aliun, nga efekti që kanë bërë fjalët e këtyre të dyve në shpirtrat e në zemrat e njerëzve, sepse ai që, me të vërtetë, është njeri i madh, patjetër është edhe ekzistencialist, në kontekstin e definicionit që ne kemi dhënë për ekzistencën. Ai, që është ekzistencialist i madh, i ka të bashkuara në një mendimet, ndjenjat, punët e fjalët, të cilat, si tërësi, janë një unitet i vërtetë e i ngrohtë që del prej shpirtrave që i rrethojnë, në të cilat lëvizin kujdesjet e brendshme njerëzore. Nga ana tjetër, bëjnë që mbartësi i atyre kujdesjeve të pendohet deri në atë shkallë sa shumë shpejt të humbë ndjenjat nga britma që i del nga brenda. Kjo e vërtetë gjendet në përmbajtjen e kuptimit të fjalës së djalit të Ebù Tàlibit: "Çdo burrë, që kam takuar, më ka ndihmuar në dëm të vetes së tij." Në të urtin e Athinës ishte bërë e natyrshme prirja e theksuar për të qenë i mënjanuar në shumicën e rasteve dhe për t'u mbyllur në botën e tij të brendshme, me qëllim që të diagnostikonte vetveten dhe të ruhej prej skutave të saj të largëta e të panjohura. Pastaj zhytej në meditime rreth kozmosit të jashtëm e bukurive të tij, pasi në shumicën e gjërave, që ai shikonte në meditimin e tij, ishte një dehje që ngjasonte me harresën e gjendjes ku ndodhej. Mbase ky karakter ka qenë i barabartë në të gjithë kumtuesit e mesazheve. Personat e pakët, që kanë qëndruar më afër Aliut, tregojnë se ai shpeshherë mbyllej në vetvete, duke analizuar veten e duke qarë. E kanë parë atë në pjesë të ndryshme të natës, duke shkuar sa në një vend në tjetrin. Gjatë ecjes dridhej, ndërsa me zemër e me të gjitha shqisat e tij meditonte rreth gjithësisë, duke na dhënë përshkrime të hollësishme e mahnitëse, të atilla që e bëjnë njeriun të çuditet nga sasia e madhe e rezultateve të meditimit. Për ty është e mjaftueshme të kesh si argument meditimin e thellë të Aliut, përshkrimin që ai i bën milingonës, lakuriqit të natës, palloit dhe krijesave të tokës e të qiellit. Në vijim të bisedës për Sokratin e Aliun duhet të theksojmë edhe frikën që i kishte përfshirë këta të dy për kombin e për të ardhmen e tij. Nuk është as e çuditshme, as e rastësishme edhe frika që ata kishin për ardhmërinë e kombeve të tyre. Sokrati ishte i frikësuar për ardhmërinë e kombit të tij, pasi u kishte kumtuar grekëve të vjetër më të mirën, por ata nuk e kishin pranuar. Në frikën e Sokratit ka edhe një argument që tregon se, në moralin e Sokratit, forca për të mirën nuk u dobësua e nuk u pakësua asnjëherë, deri në çastin që ai vdiq i dhunuar nga padrejtësia. Pikërisht, në moralin e Sokratit gjendet edhe shkaku që ai u vu të zbulojë të ardhmen e njerëzve. Por njerëzit e mohuan virtytin dhe diturinë

që përfaqësoheshin në personin e tij, megjithëse ai kurrë nuk u interesua të zbulojë të ardhmen për personin e tij, pasi, po të ishte interesuar për të ardhmen e vet, as nuk do të ishte gjykuar e as nuk do të kishte vdekur. Edhe frika e Aliut, në këtë pikëpamje, është e njëjtë me frikën e Sokratit, as më pak e as më shumë. Në të vërtetë, ai, që është më pranë diturisë, në lidhje me jetëshkrimin e djalit të Ebù Tàlibit, e kupton saktësinë e të vërtetave të këtij paragrafi. Në kapitullin e ardhshëm lexuesi do të njihet me frikën e madhe të Aliut për të ardhmen e njerëzve, sepse ai ishte i sigurt se ishte në të drejtën e në virtytin dhe se njerëzit, pas kohës së tij, do të binin në dorën e të pabesëve, mëkatarëve dhe sundimtarëve tregtarë, të cilët e refuzuan. Aliu, në këtë frikë, ndryshon prej Sokratit vetëm nga forma e shprehjes së saj. Sokratin e kundërshtuan me mëkatet që bënin ata vetë dhe e akuzuan me atë që kishin gatuar me duart e tyre. Sokrati e shprehu frikën e tij të madhe me heshtje të thellë, të ngjashme me heshtjen e natës që të rrethon nga të gjitha anët dhe kur t'i pyet, nuk merr asnjë përgjigje. Ndryshe mund të thuhet se Sokrati e shprehu këtë frikë "Me lartësimin e të dëshpëruarit, i cili nuk gjen respektin për fjalën, që ndihet keq për konsumimin e jetës pas ulërimës që nxjerr anija për të cilën ai jetoi." Heshtjen e tij ne e shpjegojmë me madhështinë e së vërtetës. Në të gjitha kuptimet heshtja e Sokratit ishte më e bukur dhe më e nderuar se të gjitha fjalët. Pa mendo, një baba të moshuar, të cilin e përbuzin djemtë e tij, megjithëse ai ka shpenzuar për lumturinë e tyre mendjen e jetën. Edhe Aliun ata e qortuan me mëkatet e tyre dhe e akuzuan me atë që kishin gatuar me duart e tyre, kurse Aliu e shprehu frikën e tij të madhe herë me heshtje, herë më fjalë dobisjellëse dhe herë tjetër me fjalët që tha në gjendje dëshpërimi të thellë për atë që i priste njerëzit, sepse ata, padyshim, që u mashtruan me të gabuarën. Aliu thotë: "O komb, që u mashtrove e u vetëmashtrove, që njohe mashtrimin e atë që të mashtroi dhe që këmbëngule në mashtrimin!", si dhe fjala tjetër e tij, në të cilën duket qartë keqardhja e tij e madhe për të ardhmen që i priste njerëzit, ditën kur anarkistët të shkaktonin trazira në mesin e tyre. Aliu paralajmëron: "Së shpejti, pas meje mbi ju do të vijë një kohë…" Mbase ndonjë prej gjykimeve të Sokratit e Aliut mund të të bëjë të qeshësh. Të shkakton të qeshura padija e Sokratit për ato cilësi e morale që i shtynë shumë prej bashkëkohësve të tij, si dhe ata që erdhën pas tyre ta lartësojnë atë në grada mbinjerëzore, pa thënë sa e lartësuan dhe pa bërë dallim se cilët ishin ata që e lartësuan, derisa edhe vetë Platoni pyeste gjith-

monë veten nëse Sokrati ishte njeri si gjithë të tjerët apo qëndronte më lart se ata. Ishte përsëri Platoni, ai që tha me gojën e tij, pas vdekjes së Sokratit, se puna e mësuesit të tij të madh nuk ishte e natyrës njerëzore. Ajo që është thënë për moralet e për cilësitë e Sokratit është thënë edhe për gojëtarinë e tij e për magjinë e argumentimit të tij, duke ditur se argumentimi i tij, në botëkuptimin e në gjykimin e njerëzve, ishte vetëm një rrjedhë prej rrjedhave të moraleve e të cilësive të tij dhe një dukuri prej dukurive të ekzistencës unike, me të gjitha llojet e me të gjitha format e saj.
Gjithashtu, të bën të qeshësh mosnjohja nga ana e Aliut e atyre cilësive dhe atyre moraleve që i shtynë shumë prej bashkëkohësve të tij që ta lartësojnë atë më lart se grada njerëzore, pavarësisht sa e lartësuan e pavarësisht se cilët janë ata. Ishin pikërisht ato morale e ato cilësi që i shtynë dashamirët e tij, pas kohës së tij, që të kenë për Aliun të njëjtin vlerësim, madje disa prej bashkëkohësve të tij nuk u mjaftuan që ta lartësojnë atë mbi njerëzoren, madje arritën deri aty sa edhe e hyjnizuan. Aliu menjëherë i qortoi rëndë për këtë punë dhe i kërcënoi me dënimin më të rëndë. Megjithëkëtë ata këmbëngulën në mendimin që kishin, prandaj dhe Aliu i dënoi ata shumë rëndë. Ata që erdhën pas Aliut, për jetën dhe veprën e tij, u ndanë në shumë grupe, më shumë se ç'ishin ndarë për çështjen e Sokratit. Disa thanë se mbartësi i këtyre moraleve ishte njeri i dalluar, të tjerë thanë se ai ishte në një pozitë ndërmjet njerëzores e hyjnores, kurse ekstremistët e hyjnizuan atë. Ajo, që është thënë për moralet e për cilësitë e Aliut, është thënë edhe për oratorinë e tij e për magjinë e argumentimit të tij, duke ditur se argumentimi i tij, në botëkuptimin e njerëzve e në gjykimin e tyre, ishte vetëm një rrjedhë prej rrjedhave të moraleve e cilësive të tij dhe një dukuri prej dukurive të ekzistencës, me të gjitha llojet e me të gjitha format e saj. Të tjerë kanë thënë se fjalët e tij janë prej gjërave të mahnitshme dhe as mendohet të ketë një të dytë që të thotë fjalë si ato. Prej fjalëve të tij të mahnitshme, në të cilat ai është autor ose bashkautor, janë fjalët kur ka folur për përkohshmërinë, kur ka predikuar dhe kur i ka kujtuar njerëzve punët e ndaluara. Njeriu mediton për fjalët e tij ose mendimtari hulumton në ato fjalë, pasi ka hequr prej zemrës së vet të gjitha dyshimet dhe atij nuk i vjen asnjë lloj ngacmimi për dyshime të tjera për fjalët e tij e për ato që ai konstaton në ato fjalë. E kemi fjalën për ata që nuk praktikojnë përkohshmërinë në mënyrën e jetesës. Në fakt ky meditues është mbyllur në ndonjë qoshe të shtëpisë së tij ose ka

zënë ndonjë shpat mali ku dëgjon vetëm frymëmarrjen e vet e nuk sheh asgjë tjetër përveç vetvetes, etj.(1), dhe aty pohon: "Megjithëse ai punoi shumë, ata lanë mangët shumë gjëra. Ai doli përpara dhe ata mbetëm prapa, sepse në fjalën e tij kishte ëmbëlsi e vërtetësi prej diturisë hyjnore."(2) Të tjerë mendojnë se fjala e tij ishte nën fjalën e Krijuesit mbi fjalët e të krijuarve. Ja kështu mendon lexuesi pas asaj njohjeje të reduktuar, të dalë si rezultat i disa vështrimeve të shkurtra e të shpejta mbi moralet e Sokratit e të Aliut. Megjithëkëtë, lexuesi shikon se deri ku është e mundur të arrijnë mendjet e ndritura, zemrat e mira e shpirtrat e pastër dhe sa lart mund të ngrihen ato në gradët e natyrës njerëzore, e cila, në procesin e ngjitjes e të lartësimit, nuk qëndron në ndonjë kufi të mundësive të veta. Kështu mendon njeriu kur shikon se në ç'kufi takohen mes tyre këto mendje, këto zemra e këto shpirtra. Njeriu krenohet me Sokratin si trashëgimi të madhe të tij, ashtu siç krenohet edhe me djalin e Ebù Tàlibit, pasi që të dy, në peshoren e madhe të vlerave, janë fuqia e vërtetë për njeriun, janë forcat për ndalimin nga e keqja, janë motive për të qëndruar lart me madhështi në mesin e greminave e të tatëpjetave dhe të veseve të ulëta.

(1),(2) Nga parathënia e "Nehhul Belaga", shkruar prej Sherijf Err'radij.

MBAJE VETEN ME TË VËRTETËN

* Njihe veten me veten tënde.
Sokrati

* Ai që njeh veten, në të vërtetë ka njohur Zotin e tij.
Aliu

* Të njohësh rrugën e drejtë të Aliut e të Sokratit, do të njohësh dashurinë, jetën e miqësinë për ekzistencën. Nëse do të dashurosh, të jetosh e të miqësohesh me ekzistencën, njih shkollën e dy të urtëve.

Shekujt kalojnë dhe brezat janë të nënshtruar e të frikësuar para llambës së madhe ndriçuese, kur bota zhytet në aktivitetin e saj të madh dhe gjithësia noton në bukuritë e saj në një dehje pafund, ku hyrja është e ndaluar, ashtu siç është e ndaluar edhe qetësia, me përjashtim të poezisë e adhurimeve frymëzuese, të cilat bashkojnë në shpirtrat e në trupat e njerëzve bukuritë e tokës e të qiellit. Pastaj menjëherë hedhin frymëzimin te poetët e adhuruesit, të cilët pushtojnë ekzistencën dhe prej saj marrin udhë: e bukura, e magjishmja dhe argumentet e ndijimeve mahnitëse. Mbi këmbët e llambës së madhe ngrihet lart faltorja e "Delfit", ku janë mbledhur mrekullitë e artit të grekëve të vjetër në pikturë, skulpturë e në legjenda, prapa të cilave qëndrojnë një mijë të vërteta. Nga të gjitha gjërat që përmban faltorja, nga prodhimtaria shpirtërore e grekëve, tri fjalë kurorëzojnë hyrjen e saj të madhe; ato fjalë janë gdhendur në ballin e faltores me gdhendje të përjetshme. Këto fjalë i përjetoi i urti i Athinës. Mbi to ai ndërtoi një filozofi, shtroi një rrugë të drejtë dhe me to kërkonte të ndërtonte njeriun e ri, kishte dëshirë të depërtonte në të, me qëllim që të arrinte të vërteta të shumta dhe pastaj të arrinte të vërtetën më të madhe e të fundit, bukurinë. Dhe Sokrati tha: "Njihe veten me veten tënde."
Pra, që të kuptojmë Sokratin, në mënyrë të drejtë e të saktë, në radhë të

parë, duhet të kuptojmë urtësinë, mënyrën e ndërtimit të saj. Ndërsa atë që ne shikojmë, në kuptimin e asaj që dëshironte i urti i grekëve të vjetër, shkurtimisht po e vëmë para jush.

Sokrati shikoi te njeriu një kopje me kufij të plotësuar të asaj fuqie të përgjithshme dhe gjithëpërfshirëse, e cila sundon ekzistencën dhe drejton ecurinë e saj. Për cilësitë, me të cilat karakterizohet njeriu, Sokrati thotë se ai meriton të përfaqësojë fuqinë e përgjithshme të ekzistencës, inteligjencën. Ksenofoni ka përcjellë për ne dialogun e zhvilluar mes Sokratit dhe Erastotenit, rreth mirësive më të mëdha që fuqia e ekzistencës i ka dhuruar njeriut. Ai tregon se Sokrati i tha bashkëbiseduesit të tij: "Shpirti inteligjent është gjëja më e madhe që ekzistenca i ka dhuruar njeriut dhe se kujdesi i saj ka bërë që kjo inteligjencë të jetë në këtë formë të zgjuar. E gjitha kjo është një tregues i përkujdesjes në shkallën më të lartë. Ndër filozofët e grekëve të vjetër kishte edhe një grup që thoshte: "Njeriu është inteligjent, sepse ai ka dy duar e dy këmbë." Nga ky grup filozofësh ishte edhe Anaksagora, të cilit Sokrati i përgjigjej me këto fjalë: "Përparësia e njeriut nuk mund të shpjegohet vetëm me konstruktin e trupit të tij, pasi shkaku i vërtetë i përparësisë së tij qëndron në shpirtin e tij, me cilësinë e një shpirti inteligjent e të pastër. Pastaj njeriu punon që ta bindë këtë shpirt me madhështinë e inteligjencës e me pastërtinë e përgjithshme të ekzistencës nëpërmjet vënies ballë për ballë të kësaj inteligjence e pastërtie dhe inteligjencës e pastërtisë së shpirtit njerëzor." Ndër fjalët që tha Sokrati në atë kohë është edhe kjo: "Shpirti është pjesë nga inteligjenca e përgjithshme e ekzistencës, në atë masë sa është trupi pjesë nga elementët lëndore prej të cilave përbëhet ekzistenca. Ne na mundësohet të njohim fuqinë e urtësisë së ekzistencës me atë fuqi që gjejmë prej saj në shpirtrat tanë."

Mendimet e Sokratit, në këtë këndvështrim, vijnë njëri pas tjetrit derisa ato bëhen filozofi monoteiste, që flasin për një Zot të vetëm, i cili është pikërisht Zoti i Profetëve të ndritur. Në përmbledhje të fjalës së tij, Sokrati shprehet se shpirtrat e individëve, me cilësitë e tyre, japin ndihmesë në administrimin e kozmosit. Këto cilësi janë pjesë prej një shpirti tërësor, të vetëm, që është shpirti i ekzistencës, Allahu. Pikërisht këtu qëndron edhe kuptimi i largët i shprehjes: "Njihe veten me veten tënde." Por, që njeriu të njohë veten, duhet të konsiderojë veten e tij shpirt inteligjent dhe të kuptojë se inteligjenca e ekzistencës është mbizotëruese ose ajo është Allahu. Gjithashtu, duhet të kuptojë se është kjo inteligjencë mbizotëruese që drejton me drejtësi të përpiktë të gjitha gjendjet e gjithësisë.

Një shpirt i tillë, patjetër duhet të njohë vetveten, të mbajë drejtësi dhe të qëndrojë përballë furtunave që do të mundohen ta largojnë atë nga virtyti. Disa prej filozofëve paragjykuan se në këtë bazë sokratike të filozofisë së ekzistencës njerëzore ka diçka prej imponimit që gjejmë në shumë prej feve e filozofive të kohës së vjetër. Por realiteti tregon plotësisht të kundërtën e asaj që ata thonë, pasi, pikërisht, mbi këtë bazë Sokrati hodhi atë valë të rrëmbyeshme mbi filozofitë e kohës së tij. Nëse do të bëjmë lidhjen e çdo parimi prej parimeve të mendimit e të filozofisë me lëvizjen e zhvillimit historik dhe me periudhat e saj, të cilat, nga ana e tyre, bëjnë të detyrueshme lloje të shumta parimesh e mendimesh, për ne do të bëhet e qartë se Sokrati, në fakt, ka dashur shembjen e atij shqetësimi e turbullimi, ku ishin zhytur bijtë e Athinës së kohës së tij. Burimi për këtë shqetësim e turbullim ishte besimi i athinasve në një numër të madh zotash, të cilët bënin aleanca e luftonin njëri-tjetrin sipas dëshirave dhe epsheve. Gjëja e parë, që kishte qëllim Sokrati, kur fliste për një Zot të vetëm, ishte një fuqi e urtë, e drejtë, gjithëpërfshirëse, e qëndrueshme me të vërtetën dhe që ruan sistemet e ekzistencës me të vërtetën. Një besim i tillë bënte thirrje për siguri, për qetësi, për punë në udhë të drejtë dhe për punë të mirë. Duhet shtuar se athinasit e asaj kohe prireshin kah besimi dhe pastaj kah ndjenja se zotat e tyre të shumtë i sundonin ata sipas dëshirës, kurse Sokrati dëshironte për ta një Zot të vetëm, që t'i sundonte me të vërtetën. Grekët e vjetër nuk e llogarisnin veten prej atyre që do të përgjigjeshin para vullnetit dhe dëshirave të zotave, sepse, në pikëpamjen e tyre, njerëzit ishin thjesht vegla, të cilat zotat i vinin në lëvizje sipas dëshirës së tyre. Kur mbi njerëzit binte ndonjë e mirë ose e keqe, qoftë në gjendje paqeje ose në gjendje lufte, sipas besimit të tyre, këto vinin vetëm prej vullnetit të zotave dhe jo prej asaj që donin ata vetë. Shkaku më i largët për këtë besim është ndërtuar mbi doktrinën se zotat janë të ndarë prej njerëzve në sajë të origjinës së ekzistencës së tyre dhe qëllimit të kësaj ekzistence. Përveç kësaj, argumenti për ekzistencën e tyre nuk është ndërtuar mbi një doktrinë që ka si bazë vetë njeriun. Në shkollën e Sokratit Zoti nuk i bën njerëzit të lëvizin sipas dëshirës, por mbi një bazë fillestare të përjetshme, të ndërtuar mbi drejtësinë dhe të qëndrueshme me të vërtetën. Përveç kësaj, vetë ekzistenca e njeriut është një argument për ekzistencën e kësaj fuqie të përgjithshme. Nëse ekzistenca nuk do të ishte në këtë formë, nuk do të kishte shkak për të na bërë thirrje, që ne të mendojmë për ekzistencën e saj. Pikërisht për të gjitha këto, Ciceroni thotë se, në të vërtetë, Sokrati e zbri-

ti filozofinë prej qiellit në tokë, madje ai e futi atë nëpër qytete e nëpër shtëpitë dhe njeriun e bëri boshtin e filozofisë, pasi më parë ajo rrotullohej mbi koncepte të panjohura e të largëta për njeriun. Prandaj filozofia e Sokratit, faktikisht, rrotullohet rreth njeriut, si individ e si komunitet, rreth shtetit, rreth sistemeve shoqërore dhe rreth parimeve morale. Për të njëjtat arsye ne kemi thënë se ky parim, të cilin Sokrati e bëri në mesin e njerëzve një bazë me horizonte të largëta për filozofinë, qe një revolucion i vërtetë kundër kohës së tij, derisa ai "meritoi" dënimin e gjykatësve, filozofëve dhe të gjithë popullit në Greqi. Sot, sido që të jenë mendimet tona rreth filozofisë së tij, nuk kemi mundësi tjetër veçse të pohojmë se Sokrati është ndër revolucionarët më të mëdhenj që ka njohur historia, kolona më e fuqishme dhe më punëmadhi ndër të gjithë revolucionarët. Sot ne nuk kemi mundësi të injorojmë kohën, kushtet, gjendjet dhe periudhën historike kur Sokrati tha fjalët e tij dhe shpalli mendimet e veta. Në ditët e sotme ne do të mjaftohemi me kuptimin e revolucionit të Sokratit kundër besimeve të kohës së tij, besime që e kishin nxjerrë njeriun prej kuadrit të lartë të ekzistencës. Prandaj ai shpalli se argumenti për ekzistencën e një Zoti të vetëm, pikësëpari, është ekzistenca e vetë njeriut; më pas vjen përgjigja e Sokratit kundër Anaksagorës, i cili merrte prej urtësisë së Zotit një ekzistencë kundër argumentit të qartë. Sokrati thoshte: "Unë e dënoj Anaksagorën për shkak se ai urtësinë e Zotit e merr argument kundër ekzistencës së tij, në një kohë kur bamirësinë e Zotit dhe punët e tij të mira duhet t'i bënte argument për ekzistencën e Tij!" Me këtë mendim, Sokrati, të mirën e ekzistencës së përgjithshme dhe ato që bien mbi njeriun prej kësaj ekzistence, i bën argument për ekzistencën e Zotit dhe një burim të qëllimit të tij. Gjithashtu, ai ekzistencën e njeriut e bën argument për ekzistencën e Zotit. Çështja shtrohet në këtë formë nga ana parimore dhe e bazës, kurse ana shkencore, që del prej fjalisë: "Njihe veten me veten tënde.", qe një mirësi e shpëtim për njerëzit, sepse në atë fjalë përmblidhen vlerat e mëdha njerëzore. Gjithashtu, në atë fjali ka një moral për një filozofi të re, që është filozofia e moraleve për të cilën bëri thirrje Ciceroni dhe filozofët e hershëm. Madje ata thanë se Sokrati e zbriti filozofinë prej qiellit në tokë dhe e futi atë jo vetëm në ambientet akademike, por edhe në qytete e në shtëpitë e njerëzve të thjeshtë. Kur ne shohim rezultatet praktike të kësaj baze sokratike për orientimin e njeriut në kohët e mëvonshme, vetvetiu njihemi me atë që ka bërë i urti i madh për të mirën e njeriut në njërën prej periudhave më të rëndësishme të historisë në lidhje me filozofinë morale dhe të filozofisë së shtetit. Sokrati,

duke i dhënë filozofisë këtë orientim të ri, në fakt, u mor me zgjidhjen e me qartësimin e problemeve më të komplikuara të filozofisë, siç ishte çështja e së vërtetës absolute, çështja e lidhjeve të përgjithshme, të cilat janë objekti i njohjes dhe jo pjesët e jashtme. Është fjala për ato çështje të hollësishme, të cilat ishin baza nga ku merr formë Teoria Platonike e Ngjashmërive. Gjithashtu, ato qenë edhe një element figurativ për logjikën aristoteliane, e cila vazhdoi të jetë etalon i logjikës njerëzore për afro njëzet shekuj, pasi gjatë kësaj kohe askush nuk nxori diçka të re, me përjashtim të filozofit të shquar francez Dekart, rruga e të cilit qe një shkollë e re për filozofinë.(1) Sokrati e fillon filozofinë e tij praktike duke i tërhequr vëmendjen njeriut që ai të njohë vetveten dhe të nxjerrë prej saj atë që është e fshehur në të prej formave të së mirës dhe virtytit ose prej formave të bukurisë, të cilat, që të gjitha janë forma të vlerave të larta njerëzore. Me këtë mënyrë Sokrati mëson se filozofia e tij është dituria dhe se filozofia nuk është gjë tjetër veçse njohja e njeriut të vetes së tij me vetveten, duke çuar në njohjen e madhështisë së njeriut e të lavdisë së tij si individ dhe si komunitete. Me këtë njohje Sokrati ndez në zemrat e njerëzve dashurinë për të bukurën, në të cilën përmblidhen të gjitha vlerat njerëzore dhe, me anën e poezisë e të muzikës, që dalin prej burimit të bukurisë, që është shpirti, arrijnë në një pozitë të lartë, e cila i aftëson njerëzit për të ndërtuar një shtet të ri e të mirë, ku individët të gjejnë dashuri në të gjitha sendet. Në filozofinë e Sokratit njohja e vetes është themeli i diturive që i shërbejnë njeriut, madje njohja është themeli i parë në çdo punë të mirë e në çdo virtyt. Me këtë njohje Sokrati arrin te besimi në një Zot të vetëm, i cili administron kozmosin me drejtësi e me të vërtetën. Ky është besimi për të cilin bëjnë thirrje edhe disa profesorë të filozofisë moderne, të cilët pohojnë se Sokrati ishte një revolucionar i mirë për kohën e tij dhe thonë: "Sokrati është frymëzuesi i hyjnores së vërtetë në perëndim, ku para tij adhuroheshin zotat e legjendave, iluzioneve, tradhtisë, mëkateve dhe tiranisë. Që nga kjo kohë u bë i njohur Zoti i virtytit e i moraleve, të cilin e përvijoi Sokrati."(2) Mbi bazën e kësaj njohjeje Sokrati ndërtoi shkencën e moraleve, e cila më pas u ngrit në majat më të larta prej nxënësve të tij, për të cilat bëri thirrje "Proto", derisa Sokratin e quajtën "Themeluesi i parë i shkencës së moraleve". Të tjerë bënë thirrje për moralet sokratike, duke e quajtur "Babai i virtytit".

---

(1) "Filozofia greke", f. 163.

(2) Me shkurtime prej "Filozofia greke", vepër e dy autorëve francezë Zhanie dhe Sijai.

E mira morale në filozofinë e Sokratit është dy pjesë: e mirë e vërtetë dhe e mirë e rreme. E mira e vërtetë është ajo për të cilën të gjithë kanë një mendim unik dhe në çështjen e saj nuk gjenden dy vetë që të kenë mendime të ndryshme në lidhje me përmbajtjen e së vërtetës absolute dhe në lidhje me përfitimin që kanë prej saj të gjithë njerëzit dhe se me këtë njeriu nuk ka më nevojë për ndonjë të mirë tjetër që të plotësojë të parën. E mira e rreme është ajo për të cilën individi e mendon të mirë, pa parë sa përmban ajo nga e mira absolute dhe pa parë se sa të mirë ka komuniteti prej saj. Pikërisht për këto arsye ajo është e mangët, nuk ka qëndrueshmëri dhe nuk është e mundur që të mjaftohet me vetveten. Shembulli i së vërtetës së mirë është urtësia dhe të gjitha virtytet, kurse shembulli i së mirës së rreme është pasuria dhe kënaqësitë fizike. Etaloni matës, me të cilin peshohet e kuptohet virtyti, d.m.th. e vërteta absolute, është mendja. Pa mendjen virtyti nuk mund të kuptohet në mënyrë të drejtë. Kur mendja kupton, virtyti i përgjigjet atij, punon me frymëzimin e virtytit, ecën në rrugën e tij të drejtë. Zotëruesi i kësaj mendjeje e ka të pamundur të mos hyjë nëpër shtigjet e virtytit. Pikërisht këtë donte të thoshte Sokrati me fjalën vullnet. Vullneti te Sokrati është rruga e drejtë e virtytit, në të cilën ecën njeriu, në atë mënyrë që veprimi i tij të mos bjerë në kundërshtim me mendjen e tij. Mbështetur mbi këtë parim, Sokrati thotë se ai, që bën punë të urryera, është njeri pa vullnet, sepse ai nuk e kupton virtytin. Sikur ai të kuptonte virtytin, me siguri që veprimi i tij nuk do të kundërshtonte mendjen e tij, për pasojë ai do të ishte njeri me vullnet dhe i virtytshëm. Ky është rregulli që na bën të kuptojmë parimin sokratik se bota patjetër duhet të jetë e virtytshme dhe se njeriu i virtytshëm është dijetar, sepse dituria e drejton dijetarin të kuptojë virtytet e shpirtit dhe se dituria është një send që nuk ndryshon prej edukimit të shpirtit. Virtyt themelor, në moralet e Sokratit, është urtësia. Ajo është virtyti më i madh themelor, pasi e lidh njeriun me gjithçka që gjendet në ekzistencë. Pastaj vijnë virtytet personale që dalin prej saj, në pararojë të të cilave qëndrojnë: durimi, maturia, trimëria dhe drejtësia. Këto janë pikat e përgjithshme të filozofisë së Sokratit, filozofi e ndërtuar mbi bazën e parë të filozofisë së tij: "Njihe veten me veten tënde." Vallë, a gjejmë ne një bazë të tillë në thellësitë e urtësisë aleviane dhe në frymën e mësimeve që përhapi Ali bin Ebù Tàlibi? A kanë përputhje apo ndryshojnë dy të urtët në hollësitë morale? Lexuesi mund të mendojë se ne po e teprojmë ose po i vëmë çështjet jo

në vendin e vet kur themi se themelin bazë të filozofisë së Sokratit e të shkollës së tij, Ali bin Ebù Tàlibi e ka njohur dhe se rezultatet e filozofisë sokratike të Aliut nuk janë më pak të rëndësishme nga sa ishin te i urti i grekëve të vjetër. Gjithashtu, lexuesi mund të mendojë se përsëri po e teprojmë ose po i vëmë çështjet jo në vendin e tyre, kur themi se këto rezultate janë unike te të dy të urtët, megjithëse ato kanë dallim vetëm në formën e rrugës, me të cilën secili prej këtyre të dyve ishte i kënaqur për veten e vet, por jo në qëllimin e në thelbin e çështjes. Kur ne përmendim thënien e Aliut: "Kërkoi llogari vetes me veten tënde." dhe e vëmë përballë bazës sokratike "Njihe veten me veten tënde.", disa mund të na akuzojnë se po e komentojmë thënien e Aliut në atë mënyrë që nuk ka qenë qëllimi i tij. Ne nuk e mohojmë se një akuzë e tillë do të ishte e vlefshme dhe e pranueshme nëse Aliu, me këtë thënie, do të kishte qëllim ndryshe nga qëllimi që kishte Sokrati me fjalën e tij të famshme. Faktet për ne vërtetojnë se Aliu, me këtë thënie, ka pasur po atë qëllim që kishte Sokrati me fjalën e tij. Si fakt, që e vërteton pohimin tonë, janë thëniet e shumta të Aliut, të shprehura në lidhje me konceptin e njohjes dhe të ndërtuara mbi këtë koncept, përveç kësaj janë edhe shumë argumente që flasin për rezultate praktike të ndërtuara mbi përmbajtjen e këtyre rezultateve. Edhe nëse në këto thënie e në këto argumente Aliu nuk ka ndjekur planin e shkallëzuar dhe renditjen e të urtit të grekëve të vjetër, ndoshta për disa pengesa të pranueshme, në të gjitha thëniet e Aliut gjenden kuptimet e fjalëve të Sokratit, fryma e qëllimi i tyre. Në fakt Aliu, planin shkallëzues në kuadër të këtij kuptimi, e ka kompensuar me planin e pohimit dhe pastaj me planin e rikthimit e të përsëritjes, sipas rasteve e gjendjeve, duke vërtetuar kuptimin që kishte qëllim, si dhe për të tërhequr vëmendjen se ajo është një e vërtetë reale. Nga këto fakte përmendin se Aliu këmbëngulte që njeriu të njohë veten me një njohje të studiuar, të pastër, ku të duken qartë mundësitë e mirësisë. Nën frymëzimin e këtyre mundësive ai të bëjë punë të vullnetshme, duke qenë plotësisht i vendosur në veprimin e tij, pa ngurruar e pa u tërhequr prapa. Gjithashtu, në këtë njohje të studiuar të dallohen qartë anët e së keqes dhe ai t'i asgjësojë ato nëpërmjet ushtrimit të virtytit dhe duke marrë forcë prej mendjes, e cila te Aliu është etaloni që i ve sendet në vendin e vet dhe që nuk mashtron e nuk mashtrohet. Kur njeriu njeh veten e tij me këtë njohje të qartë, ai ka besim në mundësitë e veta, të cilat, sipas pikëpamjes së Aliut, në më të shumtën e rasteve, janë mundësi për të mirë. Prandaj kjo njohje e tij qëndron

mbi lavdërimet e servilëve e mbi dhembjet që sjellin sharjet, sepse njohja e vetvetes i jep njeriut këtë besim. Prandaj Aliu thotë: "Le të jetë te ty njohja e vetes me veten tënde më e besueshme se lëvdata e atyre që të lavdërojnë." Në vërtetim të temës që kemi në diskutim, përmendim thënien, të cilën Aliu e përsërit në këtë kuptim pas fjalës së mësipërme dhe për ta theksuar akoma më shumë atë: "Nuk është i mençur ai që shqetësohet për fjalët rrena që thuhen për të dhe nuk është i urtë ai që është i kënaqur me lavdërimet që i bën atij injoranti." Përse Aliu mendon kështu? Ai që njeh vetveten është i sigurt për atë që është, prandaj nuk ka asnjë lavdërues që mund ta miklojë e ndonjë sharës që mund ta thyejë. Në shkollën e Aliut njeriu, që njeh pozitën dhe fuqinë e së mirës në brendësi të vetes së tij, ka mundësi të peshojë veten me veten e vet. Gjithashtu, ai ka mundësi t'i bëjë llogari vetvetes, madje llogari shumë të ashpra me fjalën e mendjes, e cila është gjuha e virtytit, ashtu siç e pamë të ishte edhe në shkollën e Sokratit. Prandaj djali i Ebù Tàlibit thotë: "Peshojeni veten tuaj para se të peshoheni dhe kërkojini asaj llogari para se t'ju kërkohet llogari." dhe pas kësaj kërkese llogarie, të cilën ta drejton mendja, që në shkollën e Aliut, ashtu siç e pamë, do të thotë vënia e sendeve në vendin e vet, njeriu ka mundësi të bëjë punën e tij të vullnetshme, të ndalojë veten nga punët e urryera dhe ta urdhërojë veten për punë të mira; kurse në lidhje me urdhërimin e vetes për punë të mirë, Aliu thotë: "Thuaje të mirën dhe bëje të mirën.", pastaj, krahas kësaj fjale, ai shtron detyrën e ndalimit nga punët e urryera dhe thotë: "Bëhu për veten tënde pengues dhe mbrojtës." Në shkollën e Sokratit e gjitha kjo plotësohet me punë të vullnetshme, të dalë prej parimit të njohjes së vetvetes; kurse në shkollën e Aliut, si edhe në shkollën e Sokratit, vullneti është mendja që shikon dhe që beson në atë që shikon, prandaj njeriu punon me vendosmëri dhe me qëndrueshmëri. Aliu thotë: "Unë nuk kam dyshuar në të vërtetën qysh kur e pashë atë." Pastaj ai punoi sipas asaj që pa dhe në këtë punë atë nuk e ndaloi asgjë tjetër përveç vdekjes. Në shkollën e Aliut, si dhe në shkollën e të urtit të grekëve të vjetër, vullneti është drejtqëndrimi i njeriut në rrugët e virtytit, me qëllim që veprimi i tij të mos kundërshtojë mendjen e tij. Mbase njeriu mund të habitet prej këtij harmonizimi mes të urtit të Athinës dhe të urtit të Kufes, përsa i takon lidhjes së vullnetit me mendjen dhe lidhjes së vullnetit e mendjes me njohjen. Ashtu siç mendonte Sokrati se njohja e vetes dhe vlerësimi i drejtë e i saktë i vetes përbëjnë bazën e diturisë, edhe djali i Ebù Tàlibit mendon se dituria, në radhë të parë, qëndron në njohjen e vetvetes dhe se kufijtë

e injorancës fillojnë aty ku njeriu nuk e njeh më veten e tij. Aliu thotë: "Dijetar është ai që njeh veten e tij dhe është e mjaftueshme për njeriun që ai të jetë injorant kur nuk di të bëjë vlerësimin e vetvetes." Sokrati e lidhte diturinë me virtytin, që do të thotë, edukimi i vetvetes me drejtësi, me butësi e me dashuri, ndërsa Aliu mendon se nuk ka dituri pa virtyt dhe nuk ka njohje pa moral. Prandaj ai thotë: "Koka e diturisë është butësia." Te Aliu njohja është dashuri, jetë e miqësi me ekzistencën. Në rrugën e drejtë të Aliut, nëse do të dashurosh, të jetosh e të miqësohesh me kozmosin, atëherë njihe! Por, nëse do të armiqësohesh me kozmosin, atëherë ndaloje veten që të mos dijë asgjë për të. Meqenëse çështja realisht është e tillë, a nuk është më mirë për njeriun që ai, në radhë të parë, të njohë veten e tij, me qëllim që të mos ndahet prej vetes së tij me errësirën e padijes? A mund të ketë ndonjë shpjegim tjetër më të saktë në lidhje me njohjen e vetes se fjala e madhe që na thotë Aliu: "Njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë." Në rrugën e domosdoshmërisë, që duhet të ndjekë njeriu në njohjen e vetvetes, Aliu shkon edhe më larg kur mendon se mosnjohja e vetvetes është e lidhur pazgjidhshmërisht me shkatërrimin e plotë, prandaj ai thotë: "Është i shkatërruar njeriu që nuk ndien rëndësinë e vet." Nuk mendojmë se e tejkalojmë masën kur themi se ideja bazë, që kaloi në mendjen e Sokratit, kur pohonte se parimi i njohjes së Zotit, në radhë të parë, qëndron në njohjen e vetvetes. Ashtu siç e kemi parë më sipër, e njëjta ide kaloi në mendjen e Aliut, kur formuloi, sipas mënyrës së tij me fjalë të pakta, por gjithëpërfshirëse, të qarta e të prera, që nuk pranojnë shpjegim: "Ai që njeh veten, në të vërtetë ka njohur Zotin e tij." Aliu është shumë kërkues ndaj njerëzve, që ata të njohin të mirën, në kontekstin se e mira dhe e keqja janë dy anë të ndryshme ndërmjet të cilave shkojnë e vijnë parimet morale dhe, te i urti i Kufes e te i urti i Athinës. Ashtu siç e kemi parë, njohja është e lidhur me virtytet morale. Ne mendojmë se kërkesa e rreptë e Aliut për t'i kërkuar njerëzve të mirën, duke bërë një paraqitje të së mirës e të keqes: "Dhe kush nuk njeh të mirën prej të keqes, është në pozitën e bagëtive.", nuk ka nevojë për koment. Në kapitujt e mëparshëm është trajtuar kuptimi i së mirës në shkollën e Aliut. Unë mendoj se lexuesi tani e ka shumë të qartë se koncepti, që ka Aliu për të mirën, nuk ndryshon aspak nga koncepti që kishte Sokrati për të mirën. Madje koncepti i së mirës, te djali i Ebù Tàlibit, është më human në disa gjendje, se ai i Sokratit, edhe pse paraqitja te Sokrati është më e shtrënguar në kufijtë e detyrimit e të kushteve të dala prej njëra-tjetrës. Të dy bur-

rat, të mirën e vërtetë e mendojnë vetëm kur ajo është ndërtuar mbi themele të qëndrueshme prej mirësisë së përgjithshme të ekzistencës e prej bujarisë së saj. Gjithashtu, të dy burrat e mendojnë të mirën të rreme vetëm atëherë kur ajo është e reduktuar në kuadrin e shijimeve e në kënaqësinë personale. Përsa i përket virtyteve themelore në moralet e Sokratit, të ndërtuara mbi njohjen, siç e kemi parë kjo njohje fillon me njohjen e vetvetes edhe qëndrimi i Aliut ndaj kësaj çështjeje është i njëjtë me atë të Sokratit. Virtyti i parë themelor e më i madh është urtësia ose njohja gjithëpërfshirëse, e cila e lidh njeriun me çdo gjë që ka në ekzistencë. Në fakt, kjo ka qenë edhe objekt studimi në disa kapituj të këtij libri. Përsa i përket virtyteve të tjera, në pararojë të të cilave qëndrojnë durimi, maturia, trimëria e drejtësia. Në lidhje me këto virtyte, për djalin e Ebù Tàlibit, ka një rrugë konsekuente e të vetme. Ajo është rruga më e afërme me rrugët e të urtëve që shkojnë deri te filozofia e Sokratit. Për rrjedhojë, ajo përputhet më shumë se të gjitha rrugët e tjera me rrugën e drejtë morale të Sokratit. Më lart kemi folur për durimin e për kuptimin e tij, me cilësinë e durimit si virtyt moral, si te Sokrati, ashtu edhe te Aliu. Prandaj, nëse dëshiron, mund të referohesh në këtë kapitull. Përsa i përket trimërisë dhe ushtrimeve për edukimin e shpirtit, mësimet e punët e tij, të gjitha së bashku formojnë një rrugë të vetme e të ngjitur në personin e djalit të Ebù Tàlibit dhe me këtë rrugë do të takohesh në faqet e këtij libri. Përsa i përket trimërisë, me cilësinë e saj, si njëra prej ligjeve morale personale dhe një rrugë që duhet të ndjekë komuniteti, nëse ai me të vërtetë dëshiron të jetë i lumtur, nuk është larg që drejtësia e tij të jetë objekt kryesor i librit tonë, kushtuar djalit të Ebù Tàlibit. Tema e drejtësisë do të theksohet edhe në kapitullin vijues, ku do të trajtohet koncepti i sunduesit në shkollën e Sokratit e të Aliut. Tani disa fjalë për virtytin e maturisë në lidhje me disa qëndrime të ndryshme: Në shkollën e Sokratit njëanshmëria, si njëra prej dëshirave të ligjshme e të pranueshme të shpirtit, nuk është gjë tjetër veçse mangësi. Në të vërtetë Sokrati, me rrugën e tij mësimore, me jetën e tij publike dhe me jetën e tij private, dha modelin më të bukur për domosdoshmërinë e maturisë në çdo dëshirë e në çdo prirje të ligjshme. Mësimet thirrëse të Sokratit për maturinë, si virtyt moral, lanë gjurmë edhe te burri më mëkatar i Athinës, madje deri te njeriu më ekstrem në mëkate. Meqenëse maturia në dëshirat e ligjshme është virtyt, gjithashtu është virtyt edhe pranimi i njerëzve me mendimet e tyre e me rrugët që ata ndjekin. Por virtyt është edhe adaptimi me të mirat e me të këqijat që sjell koha. Gjithashtu, në kuadrin e këtij adaptimi bën pjesë edhe pohimi prej nesh se

jo të gjitha mendimet e njerëzve janë të gabuara, se ne mbartim mendime, të cilat mund të mos jenë të drejta dhe se durimi ndaj gjërave të këqija e ndaj atyre që ne i urrejmë, si dhe ndaj gjërave që i dëshirojmë e ndaj atyre që i duam, është një virtyt, i cili patjetër duhet praktikuar në pritje të fjalës së vërtetë, pasi vetëm ajo do të jetë e fundit në të gjitha fushat. Maturia, si virtyt moral, sipas shembullit sokratik, është një prej kushtevemorale edhe te djali i Ebù Tàlibit. Fjala e parë, prej fjalëve të Aliut, me të cilën ti njihesh me këtë fushë, është: "Injorantin ti e gjen ose ekstremist ose të njëanshëm." Më parë jemi njohur se Aliu, ashtu si i urti i grekëve të vjetër, i lidhte virtytet me njohjen dhe punët e urryera me injorancën. Sipas tij, i mençuri karakterizohet nga maturia dhe se injoranti patjetër që është njeri i njëanshëm. Pastaj vjen thënia tjetër e tij se maturia është drejtësi, kurse njëanshmëria është padrejtësi: "Kush le maturinë, ka bërë padrejtësi." Përveç kësaj, në shkollën e Aliut, tejkalimi i masës në angazhimin për plotësimin e dëshirave shpirtërore të luhatshme ndërmjet mirësive dhe gëzimeve, në të gjitha gjendjet që ato mbartin, është një mangësi: "Kur je në gjendje të mirë, mos u huto dhe kur je në gjendje të keqe, mos u bëj dështak." Thirrja e Aliut për maturi artikulohet në gojën e tij derisa ajo merr një formë mesatare, e cila mundëson që thirrja e tij të jetë e afërt, e barabartë për të gjitha shtresat e njerëzve: "Fjala më e mirë është fjala të cilën e peshon sistemi më i mirë dhe atë e kupton i përveçmi dhe i zakonshmi." Madje maturia kërkohet edhe në çështjet ekonomike, për shkak të lidhjes që ato kanë, direkt ose indirekt me sjelljet shpirtërore. Aliu thotë: "Bëhu tolerues dhe mos u bëj shpërdorues, të jesh vlerësues dhe jo dorështrënguar." dhe "Kurrë nuk shkatërrohet njeriu që bën ekonomi." Në të vërtetë, Aliu jetoi me virtytin e maturisë, e cila te ai është një verigë e pashkëputshme në rrugën e tij. Vetëm në raste të rralla, madje tepër të rralla, mund të gjendet një shembull i ngjashëm në moralet e njerëzve. A nuk është Aliu ai që ka thënë: "Në dy burra është shkatërruar ai që e tepron në dashuri dhe ai që digjet në zemërimin e tij."?(1)

---

(1) "Ekstremist në dashuri", ai që me dashurinë e tij të madhe shkon aq larg, sa ajo do të jetë kundër tij; kurse "ai që digjet në zemërimin e tij", është personi që e tejkalon masën në zemërim, derisa digjet vetë në zemërimin e tij.

Mund të ndodhë që të gjesh në mesin e njerëzve burra që janë shkatërruar prej zemërimit, por fare pak ose aspak prej atyre që janë shkatërruar për shkak të dashurisë së madhe. Këto janë moralet e mrekullueshme me

të cilat jetoi Aliu e për të cilat bëri thirrje dhe që ia bashkoi shkollës së tij. Përse kjo maturi e Aliut lë gjurmë në dashurinë e njerëzve ndaj tij ose në largimin e tyre prej tij?

Përgjigjen për këtë pyetje e jep vetë Ali bin Ebù Tàlibi. Është një përgjigje madhështore dhe ty të mbetet vetëm të njihesh me këtë përgjigje, nga e cila patjetër do të kuptosh përse ne e cilësuam atë "përgjigje e madhe": "Do të shkatërrohen nga të dyja kategoritë; një ekstremist në dashuri, që, me dashurinë e tij s'kupton të vërtetën dhe ai që, me zemërimin e tij, shkon në padrejtësi. Më i miri i njerëzve është ai që ndjek mesataren, prandaj angazhohuni në mesataren."

Ka edhe çështje të tjera që e lidhin Aliun me Sokratin, në kuptimin e virtyteve morale dhe në qëllimin e tyre praktik. Virtytet, në shkollën e secilit prej të urtëve, kanë një kuptim praktik themelor: Të bësh të lumtur individin e komunitetin me të mirën, ankorimi i shpirtit njerëzor mbi rregulla të vërtetuara nga njohja e së vërtetës, e cila qëndron në bazën e çdo virtyti, si dhe orientimi i njeriut drejt së mirës. Por që virtytet të jenë të vërteta, të gjalla, duhet që thirrësi dhe atij që i bëhet thirrje t'i përjetojnë ato me mish e me shpirt, duhet që fjala e puna e tyre të jetë një e pandarë, pasi nuk ka vlerë ajo fjalë që nuk është kopje zanore e një pune të bërë. Pikërisht për këtë, mësimet e dy të urtëve kanë fuqi dhe lënë gjurmë të mëdha, sepse ato janë të pandashme nga qenia e thirrësit dhe e atij që i bëhet thirrja dhe se ekzistenca e këtyre të dyve nuk është gjë tjetër përveç këtyre virtyteve. Si përfundim do të gjesh një rezyme të vetme, që bashkon rrugën e dy të urtëve në "njohjen e vetvetes", e cila përfundon me përkufizimin e "virtyteve morale".

Njohja është e vërteta. Të vërteta janë edhe virtytet, gjithashtu e vërtetë është edhe e mira ose e bukura. Dikush i thoshte Sokratit me zë të lartë: "Merru me poezi, me muzikë e me të gjitha artet e bukura, për të zbuluar të gjitha të vërtetat." Sokrati nuk ishte as poet, as muzikant e as skulptor, në një kohë kur ai e kishte bërë urtësinë artin me të cilin ushtrohej dhe urtësia te ai ishte bërë një kopje nga e vërteta. Edhe djalit të Ebù Tàlibit i thuhej më zë të lartë: "Merru me njohjen e me virtytet e me të gjitha virtytet." Ai u mor me të gjitha këto, në atë mënyrë sikur njohja, virtyti, urtësia e artet e bukura, në bazat e tyre të thella e në qëllimet e tyre të largëta ishin një e vërtetë e vetme me shumë emra. Ja, ne bashkojmë rrugët e dy të urtëve në një rrugë të vetme, ku dëgjohet një thirrje e përbashkët, kurse në jehonën e kësaj do të dëgjosh gjurmët e thirrjes së dy të urtëve: "Mbaje veten me të vërtetën!"

Ndër të gjithë bijtë e Ademit e të Havasë, nuk ka ndonjë tjetër, përveç Aliut dhe Sokratit, që të kenë jetuar vetëm për të vërtetën.

AMANETI I TË URTËVE

* Latifondistët e të pasurit, që për pak para, gëzojnë punën e punëtorëve. Ata ecin nëpër tokë si bagëtitë, livadhisin në kullotat e bleruara mes të mbjellave e burimeve. Në të vërtetë, Aliu e Sokrati i kanë konceptuar njerëz si gjithë të tjerët dhe jo gjakpirës që groposin pasurinë.

* Ekzistenca i ka lënë amanet mendimtarëve dhe të urtëve që të bëjnë drejtësi, të qeverisin njerëzit e t'i drejtojnë ata në punë të mira e të bukura.

Në rrugën e drejtë të Ali bin Ebù Tàlibit është bërë e qartë më shumë se një herë se shteti është prej domosdoshmërive të natyrshme. Këtë temë e kemi trajtuar jo vetëm në kapitullin, kur kemi paraqitur parimet e Revolucionit të Madh Francez dhe mendimet e ideologëve të atij revolucioni, por edhe në kapituj të tjerë. Sipas zakonit të tij, këtë parim ngrohës Aliu e mblidhte prej ndjenjave të edukatorit shpirtëror, sa herë që ngrinte kokën të shikonte në ndonjë objekt dhe gjithmonë mendonte se njeriu i vetëm është pak, kurse me komunitetin është shumë. Për më tepër, Aliu mendonte se edhe ndihma e Allahut është me shumicën, se zemërimi i njerëzve të veçantë është i falur kur masa është e kënaqur. Të njëjtat mendime kishte edhe Sokrati e nxënësit e tij. Në kohën që ka jetuar Sokrati dhe Aliu kishte shtet, sundimtarë, regjime e ligje, por shteti, në kohën e dy burrave, gjatë gjithë periudhave të historisë, deri me Revolucionin e Madh Francez është kujdesur vetëm për konceptin shtet. Në kohën e Sokratit shteti ishte një organizëm shoqëror, që tregonte kujdes vetëm për të siguruar interesat e një klase ose të disa klasave njerëzish, ndërkaq nëpërkëmbeshin të drejtat e pjesës më të madhe të popullit. Në shtetin e asaj kohe drejtësia nuk kishte kuptim më shumë se interesi i të fuqishmit dhe ajo plotësonte dëshirat e sundimtarit, (pavarësisht se me çfarë emrash thirrej shteti dhe pavarësisht se forma e sundimit ishte sundim demokratik apo sundim i aristokracisë apo tirani), pasi shteti, në të gjitha format, mbetej vetëm sipas përshkrimit të mësipërm. Edhe në kohën e Aliut, shteti i qeverisur prej Osmanit e Mervanit, prak-

tikisht nuk kishte ndonjë ndryshim nga shteti i kohës së Sokratit, pasi shteti i kësaj kohe mbronte vetëm interesat e krerëve, të cilët rikthyen ndikimin që kishin pasur para Islamit, kurse drejtësia nuk kishte ndonjë kuptim tjetër përveç interesave të Mervànit, të fisit beni Umej'je, të partizanëve të tyre dhe të atyre që mundoheshin të përfitonin prej të parëve. Në këto dy gjendje të ngjashme, nga ana e konceptit praktik mbi shtetin e mbi drejtësinë, Sokrati dhe Aliu shikuan çështjen e komunitetit dhe shfaqën mendimet e tyre, se si duhet të ishte shteti. Secili nga këta të dy, sipas mendimit që kishin, punoi me vendosmëri dhe qëndroi i patundur në mendimet e tij, pa i zbutur në asnjë rast. Ajo që na intereson ne prej mendimeve të dy të urtëve, në lidhje me kuptimin për shtetin, janë bazat që hodhën ata për dinjitetin e njeriut, që ka të drejta dhe detyrime, pa hyrë në hollësitë që janë peng i kohës, i vendit dhe i rrjedhës së historisë. Sokrati mendonte se, nëse shteti nuk kujdeset për njerëzit në mënyrë të barabartë dhe nëse nuk i bën ata njësh në të drejta e në detyrime dhe të barabartë para rregullave e ligjeve, e ardhmja e atij shteti është dobësimi, degradimi dhe pastaj vdekja e sigurt. Ai mendonte se ligjet e rregullat janë detyrimisht të dështuara, kur janë vënë në interes të një grupi njerëzish dhe pastaj, me duart e sundimtarëve, nuk orientohen në qëllimin për të cilin janë vënë. Ndodh kështu, pasi vetëm drejtësia e shëndoshë dhe e hapur është ligji i vetëm për qëndrueshmërinë e shtetit. Kur mungon kjo drejtësi, sundon padrejtësia, prishet morali, përhapet në masë ryshfeti, trazohen marrëdhëniet dhe njerëzit ndodhen në një xhungël me pamje qyteti, ku mbizotëron ligji i xhunglës. Kur padrejtësia bëhet zotëruese, ajo është e keqja më e madhe dhe rezultati përfundimtar i saj është asgjësimi i dinjitetit të njeriut dhe virtyteve të tij morale. Pastaj padrejtësia asgjëson edhe vetë mirësinë e ekzistencës, njeriun, që është forma më e bukur e saj. Mendoj se lexuesi i nderuar tani ka arritur të kuptojë atë që lidh Sokratin me Aliun nga ky këndvështrim dhe patjetër më parë është njohur edhe me rrugën e Aliut në lidhje me shtetin, drejtësinë, padrejtësinë dhe qeverisjen e të drejtëve dhe të padrejtëve. Më parë jemi njohur me shkollën e Aliut, mendimet dhe idetë që ka për ndërtimin e shtetit mbi baza të shëndosha, ndërsa për shkollën e Sokratit, për këtë problem, kemi shfaqur vetëm disa mendime kalimtare, sepse objekti ynë i studimit nuk është Sokrati. Megjithatë, edhe në ato pak vështrime kalimtare ka material të mjaftueshëm për të kuptuar në linja të përgjithshme mendimin e tij. Në këtë kapitull ne do të trajtojmë, në një

studim të veçantë, cilësitë e sundimtarit sipas mendimit të Sokratit. Për më tepër, bërja e këtij studimi del edhe si domosdoshmëri e bisedave të shumta që ka bërë Sokrati. Këto biseda duhen parë edhe në frymën e hollësive që përmban mendimi i Sokratit, hollësi që ne, shpeshherë, i kemi anashkaluar, duke theksuar se mendimi i Sokratit buron prej shkollës. Sokrati besonte, ashtu siç besoi më vonë Aliu e Rusoi, se natyra e njeriut, në origjinën e saj nuk është e prirur për të keqen; gjithashtu ai besoi në mundësitë e njeriut "për të njohur" dhe pastaj në virtytet që renditen mbi këtë njohje, pasi janë virtytet ato që i mundësojnë njeriut të jetojë në drejtësi dhe të ndërtojë një shtet të drejtë, të cilin e drejtojnë njerëz të drejtë të dalë prej popullit. Mbështetur mbi këtë koncept, sundimtari nuk është agresor dhunues, as grabitës i ndyrë, ashtu siç ka qenë dhe është gjendja në shumicën e shteteve gjatë gjithë historisë. Në mendimet e Sokratit edhe politika nuk është propagandë e hipokrizi boshe dhe e ulët, pasi politika është një punë e nderuar, që nuk ka të bëjë me pretendimet e kota e me shpifjet dhe se në rrugën e drejtësisë shoqërore nuk mund të ketë devijim të saj. Për të gjitha këto, në shkollën e Sokratit, ai që merr përsipër punën e drejtimit të shtetit duhet të jetë njeri, shpirtin e të cilit e ndriçon drita e diturisë. Prej atij shpirti shpërndahen te çdo njeri virtytet morale të domosdoshme, duke e përgatitur për të administruar shtetin. Këtu shtrojmë pyetjen: Cili quan sundimtar të vërtetë Sokrati? Sundimtari, në shtetin e Sokratit, është "mësues" që kujdeset për njerëzit "nxënës", të cilët ai i rrit me dashurinë për virtytin dhe për respektimin e ligjeve, që ata të japin e të marrin ndërmjet tyre me drejtësi, ku nuk ka detyrë që të mos kryhet dhe të drejtë që të mos vihet në vendin e vet. Në shtetin e Sokratit "mësuesi nuk duhet të kërkojë shpërblim për punën që bën, kështu "nxënësit e tij" do të jenë njerëz paqësorë e punëmirë, që ecin në rrugën e virtytit. Shpirtrat e tyre janë të ndriçuara prej rrezatimit të besimit në mirësinë e njeriut, në vlerat e jetës dhe se ata janë të sigurt me zemrën e besimtarit e me gjakun e mikut se "mësuesi i tyre" është dijetar dhe punëtor, që nuk ka shqetësim tjetër përveç drejtësisë që rrjedh prej njohjes që ai ka për të gjitha sendet. Ruajtja e drejtësisë është aksi rreth të cilit rrotullohet koncepti i sundimtarit në shtetin e filozofit të grekëve të vjetër. Gjithashtu, drejtësia është kriteri praktik me të cilin matet mirësia e sundimtarit. Por që sundimtari të ruajë këtë drejtësi, në radhë të parë, duhet të përqendrohet në vështirësitë që rëndojnë mbi masën e njerëzve, të cilët e angazhojnë veten e tyre në përballimin e vështirësive. Pikërisht kjo është

bindja absolute ndaj së vërtetës, që njerëzit të mos shprishen shpirtërisht prej mëkatit, i cili do të rëndojë mbi rrugën e mirësisë e të bukurisë. Kemi thënë se sundimtari, në shtetin e Sokratit, është mësues dhe se ky mësues nuk e ndalon diturinë e tij, ndryshe ai do të bëhej mëkatar. Për të gjitha këto, në rrugën e drejtë të të urtit të grekëve të vjetër, askush nuk mund të jetë i virtytshëm, derisa virtyti e plotësimi i tij të përfshijë gjysmën e të mirëve të popullit të tij. Prandaj Sokrati shkonte te dijetarët dhe i shtynte ata që të merrnin përsipër punët e rënda të politikës. Ja se ç'na tregon nxënësi i tij, Ksenofoni, për këtë punë të Sokratit: "Sokrati mendonte se Shermidosi, djali i Glokonit kishte frikë prej politikës, prandaj nuk orientonte popullin e tij, megjithëse ishte një vëlla i virtytshëm dhe i ditur në punët e politikës. Prandaj Sokrati i tha atij: -"O Shermidos, më thuaj, ç'mendim ke për një burrë, i cili ka aftësi e mundësi të fitojë kurorën e kampionatit në Olimp, duke e lartësuar emrin e popullit të tij në të gjitha vendet e Greqisë, por ti konstaton se ky burrë, me gjithë këto cilësi, kundërshton të zbresë në tapetin e mundjes së kampionëve?" Dhe Shermidosi tha: -"Unë atë e quaj frikacak, prej të cilit nuk vjen asgjë e mirë." Atëherë Sokrati tha: - "Ç'duhet të themi ne kur shikojmë një burrë të zotin për të drejtuar politikën e qytetit të vet, të aftë e të fuqishëm për të shtuar mirësitë e këtij qyteti, por që nuk e bën këtë veprim? A nuk duhet ta quajmë atë frikacak, sepse prej tij nuk vjen asnjë e mirë?" Shermidosi tha: -"Kjo që thua ti është e vërtetë. Ç'të shtyri ty që të ma bësh mua këtë pyetje?"

Sokrati i tha: -"Unë mendoj se ti i ke aftësitë që të kujdesesh për popullin tënd në mënyrën më të mirë, por shikoj se ti i largohesh politikës së qytetit. Kjo është një punë e detyrueshme për ty, sepse ti je njëri prej bijve të qytetit." Shermidosi tha: -"Si e mësove se unë jam i mirë për këtë punë?" Sokrati tha: -"Këtë unë e mësova nga vendet e kuvendeve, ku ti takohesh me politikanët e Athinës. Kur ata kërkojnë këshillën tënde për ndonjë punë, ti i tregon atyre rrugën e duhur që duhet të ndjekin. Nëse ata gabojnë në ndonjë punë, ti e korrigjon gabimin e tyre." Atëherë Shermidosi tha: -"Është shumë larg mes asaj që themi në mbledhjet tona të veçanta dhe ballafaqimit me armiqtë në kuvendet politike." Sokrati përsëri foli: "Për matematikanin është e barabartë si kur bën llogaritje në vetmi, ashtu edhe kur bën llogaritje në mesin e njerëzve; ashtu siç është e barabartë edhe për atë që luan bukur në kitarë, qoftë kur luan në vetmi, qoftë kur luan në koncerte."

Dhe Sokrati vazhdoi t'i flasë atij derisa e bindi që të hynte në kastën e politikës, me qëllim që, në sajë të virtyteve e diturisë së tij, të lumturohej populli i tij. Nëse populli është i lumtur, lumturia do të shtrihej deri te ai vetë e miqtë e tij.(1) Në këtë dialog ka një argument të qartë se është domosdoshmëri angazhimi i dijetarit të fuqishëm për t'i sjellë dobi të tjerëve në ato gjëra që ai ka mundësi të sjellë dobi. Duket se kjo shkollë është e njëjtë te të gjithë ndërtuesit e virtytit. Ashtu siç e bëri detyrim Sokrati për mësuesin ose sundimtarin, që ai, me diturinë e tij, të ishte i dobishëm për popullin e tij, po kështu e bëri detyrim edhe Ali bin Ebù Tàlibi për dijetarët, që, me diturinë që u ishte dhënë, të ishin të dobishëm për njerëzit. Madje Aliu këtë detyrim e bëri domosdoshmëri, me të cilin gjykohet karakteri përfundimtar i punëve. Ai tha: "Allahu nuk i ka detyruar injorantët të mësojnë derisa detyroi dijetarët të mësojnë të tjerët." Në këtë thënie aleviane gjendet një ekstrat i mahnitshëm i dialogut të zhvilluar mes Sokratit e Shermidosit. Por duhet theksuar se Aliu e lidhte diturinë me punën e gjallë deri në atë masë sa diturinë e quante fjalë boshe nëse nuk punohet me të. Ai thotë: "Dituria është së bashku me punën. Kush di, punon, pasi dituria i thërret punës me zë të lartë. Nëse puna nuk i përgjigjet, ajo largohet." Gjithashtu Aliu thotë: "O mbartës të diturisë, a e mbani dot atë? Në të vërtetë dituria është për atë që di, pastaj ai punon me diturinë që ka dhe puna e tij përputhet me diturinë e tij." Më tutje ai e thekson shkollën e tij me këtë fjalë përgjithësuese taksative: "Dijetari që nuk punon me diturinë që ka është si injoranti i hutuar që nuk zgjohet prej injorancës në të cilën është, madje argumenti kundër këtij dijetari është shumë më i madh. Nuk ka të mirë nga heshtja për urtësi, ashtu siç nuk ka të mirë nga fjala me injorancë!"

---

(1) Me disa shkurtime prej librit "Sokrati" i autorit Dr. Behnesij, f. 74-76.

Besoj se tani e ke kuptuar se deri ku takohet Aliu me Sokratin për detyrimin e dijetarit, që ai të punojë si pas diturisë që ka, ndryshe ai quhet ose frikacak ose mëkatar. Besoj e kuptove fjalën e Sokratit, se ai, që ka fuqi të zgjerojë të mirën për popullin e tij dhe nuk e bën këtë gjë, është frikacak e njeri dështak, prej të cilit nuk vjen asgjë e mirë. Pastaj shiko Aliun, që na tregon se argumenti kundër atij dijetari, që nuk punon me diturinë që ka, është shumë më i rëndë. Në shtetin e Sokratit mësuesit nuk i lejohej të kërkonte shpërblim për mësimdhënien më shumë nga dituria që ka derdhur dhe më shumë se shërbimi që ai i bën njerëzve me diturinë që ka. Kjo është tregues i virtytit. Vetë Sokrati dha shembullin personal në këtë rrugë. Ai i mësonte të tjerët dhe nuk e

peshonte mësimin e tij me çmim më të madh se udhëzimin e njerëzve drejt së mirës, drejt së bukurës. Ja se ç'farë i tha një herë pseudofilozofit Antifon: "Dëgjo, o Antifon! Ne konsiderojmë të urtë çdo njeri që fiton miqësinë e atyre që e duan të bukurën e të mirën, ndërsa quajmë pseudofilozofë (sofistë) ata që bëjnë tregti me diturinë dhe e shesin atë. Përsa i përket atij që shikon një njeri dhe i mëson atij ato që di nga e mira, patjetër që ai ka bërë atë që duhet të bëjnë njerëzit e mirë. Përsa më përket mua, o Antifon, unë kam dëshirë të gjej miq të mirë, që atyre t'u mësoj të mirat që unë di dhe t'i shpjegoj atyre vlerat që mbart urtësia e të parëve. Nëse kemi qëlluar në të mirën, kemi gjetur një fitim të madh me dobitë që do të vjelim prej njëri-tjetrit."(1) Prej qortimeve që i bën Sokrati pseudofilozofëve është se ata "e shesin diturinë kundrejt një shpërblimi të caktuar".

---

(1) Me disa shkurtime prej librit "Sokrati" i autorit Dr. Behnesij, f. 17.

Gjithashtu, Sokrati dhe Aliu kanë të përbashkët rrugën që e drejton dijetarin të mësojë të tjerët. Ata kanë të përbashkët edhe faktin se, për atë që shpenzon dituri, nuk ka shpërblim më shumë nga sa ka shpenzuar. Pa dyshim që kjo është idealja e idealeve. Ky është padyshim besimi më i madh në vlerat e qëndrueshme, ashtu siç është një nisje në rrugën e së mirës. Nuk mund të ketë rrugë më të nderuar e më fisnike se kjo në përmasat e virtyteve. Ali bin Ebù Tàlibi na flet, sikur të ishte vetë Sokrati: "Falënderimi i dijetarit për diturinë e tij është që ai ta shpenzojë diturinë e tij për atë që e meriton." A e shikon deri në ç'kufi e shpjegon Aliu Sokratin?

Në shkollën e Sokratit sundimtari patjetër duhet të jetë dijetar i urtë, të cilin dija që ka e drejton në virtytet dhe ai ecën në rrugën e virtyteve. Prandaj, ai me diturinë e me moralin e tij është shërbyes i popullit të tij. Gjatë kohës së sundimit të tiranëve Sokrati shpalli se tre pushtetet e shtetit: legjislativi, ekzekutivi dhe gjyqësori, duhet të jenë në dorën e dijetarëve, ose të urtëve, ose të "mësuesve të urtësisë" dhe jo në dorën e një grushti të pasurish dhe naivësh, që drejtojnë punët e shtetit. Filozofi i grekëve të vjetër këmbëngulte që dijetarët dhe vetëm dijetarët të jetë sundimtarë. Trimëria e tij e vendosur për shpalljen e këtij mendimi ishte shkaku kryesor i vdekjes së tij. (ashtu siç e kemi shpjeguar edhe më sipër, si dhe në ato pak pjesë të përzgjedhura që do të sjellim më poshtë në këtë kapitull prej edukatës së Sokratit, ku do të shpjegohet me hollësi shkolla e tij në lidhje me karakterin e qeverisjes, si duhet të jetë ajo, koncepti për sundimtarin dhe kush është ai.) Sa të ngjashme janë errësirat e pseudofilozofisë (sofizmit), autorita-

rizmit, tiranisë, individualitetit, pasurisë dhe përdorimi i të gjitha mjeteve për të arritur dhe mbajtur sundimin. Të gjitha këto i luftoi i madhi i grekëve të vjetër në studimin e tij. Sipas këtij studimi, sundimi i vërtetë, në radhë të parë, është dituria dhe sunduesi i vërtetë, është dijetari. Sa ngjajnë të gjitha këto me errësirat që luftoi Ali bin Ebù Tàlibi gjatë punës së tij të shpejtë, për të qartësuar të vërtetën dhe për ta bërë atë të qëndrueshme. Aliu i luftoi të gjitha këto lloje errësirash me studimin e tij, duke dhënë tiparet e sundimtarit të vërtetë ose të urtit dijetar, i cili ndërton të vërtetën dhe kujdeset për drejtësinë. Pseudofilozofët (sofistët) i konsideronin vlerat e larta njerëzore lodra dhe për t'i shërbyer të metave e mangësive i anulonin këto vlera me një deklaratë të thatë, si të ishte ndonjë prej krerëve të tyre, lavdëronin një send. Pa kaluar shumë kohë nga ky lavdërim, hidhej dhe e poshtëronte sendin që e lavdëroi. Ai e bënte këtë për propagandë për të çoroditur njerëzit nga të vërtetat, që ata të eglendiseshin dhe të bënin gabime. Këta pseudofilozofë, të cilët Sokrati i shkatërroi dhe u thërrmoi godinën e tyre, ngjasojnë me ata që eglendiseshin e vetëm gabonin, megjithëse ishin prej parisë e prej sundimtarëve, për të cilët djali i Ebù Tàlibit thotë: "Njeriu nuk është krijuar kot që të luajë. Ai as nuk lihet kot, që të gabojë." Këtij njeriu Aliu i flet: "Pyet, që të mësosh më mirë dhe mos pyet, që të maskohesh e për ngatërresa." A nuk ishte sofist ky njeri, edhe pse ndër arabët nuk kishte sofistë të atillë që të kishin një rrugë të njohur, ashtu siç kishin sofistët e kohës së Sokratit? Çfarë dallimi gjen lexuesi mes sofistëve të grekëve të vjetër, të cilët, në fakt, ishin mjeshtër të debatit e të mashtrimeve për të kërkuar pasuri e plaçkë lufte dhe mes të ngjashmëve të tyre arabë, të cilët kanë tërhequr interesimin e Aliut në një pjesë të kësaj fjale, ku përshkruan gjendjen e diturisë dhe të kërkuesve të diturisë: "Kërkuesit e diturisë janë tri kategori. Vini re se unë po ua bëj të njohur me cilësitë e tyre: një kategori mëson diturinë për hipokrizi e për mashtrim, kategoria e dytë e mëson diturinë për të sulmuar e për mashtrime, kurse kategoria e tretë e do diturinë, që të mësojë sa më shumë dhe të punojë sipas diturisë që mësoi. Atë që ka mësuar dituri për hipokrizi e për mashtrim, do ta shikosh të hiqet me hipokrizi ndaj të tjerëve nëpër vendet ku mblidhen njerëz. Ai depërton te ata duke u hequr i nënshtruar e i përvuajtur; kurse ai që ka mësuar për të sulmuar të tjerët e për mashtrim, përsëri do të sulmojë e do të mashtrojë të ngjashmit me vetveten dhe do të serviloset para të pasurve; kurse ata që i ka nën veten, mundohet t'i hajë…" Lufta, që i bën Aliu një klase të caktuar njerëzish, vinte prapa çdo pune

të fshehtë që i është ngjitur njerëzve. Ajo vjen pas çdo shtypjeje, pas çdo studimi të vërtetë e çdo virtyti të nëpërkëmbur. Pastaj lufta e Aliut vjen pas çdo qeveritari që nuk e do të drejtën si rrugë veprimi dhe as diturinë si argument, dua të them me këto kategori: pasanikët, që gëzojnë punën e të tjerëve, ata që përfitojnë me mashtrime e nga injoranca. Duhet thënë se çështja e kësaj klase, që sjell vetëm dhembje, është trajtuar gjatë në këtë libër. Përsa i përket tregimit të Sokratit, në lidhje me këtë klasë, del qartë se ata janë prezentë në çdo kohë e nën çdo qiell, prandaj tregimi i tij është kaq i ngjashëm me tregimin e Aliut. Këtë kategori njerëzish Sokrati e kishte përjashtuar prej shoqërisë së tij, por ai i pranon nëse ata mësojnë e punojnë, të jenë njerëz si gjithë njerëzit, të mos jenë të pangopur që groposin nën tokë thesare. Ishte e natyrshme që ata ta kundërshtonin Sokratin dhe të bëheshin njësh me armiqtë e me kundërshtarët e tij. Atëherë ai hidhet dhe i shkatërron ata, i bën një çarje mendjes së tyre të shkurtër dhe i thyen atyre dhëmbë e dhëmballë. Sokrati tallet, i ve në lojë. Është shumë therës në sarkazmin e tij ndaj tyre, derisa disa prej tyre, për shkakun e tij, ndihen shumë keq me disa të tjerë. Të gjithë ata që Aliu i luftoi më shumë se të tjerët ishin ekzemplarë të mendjemëdhenjve e pa pikën e mendjes, qeveritarë që nuk qeverisnin me dituri e që nuk kishin asnjë veti, për më tepër nuk i shërbenin një qëllimi fisnik dhe nuk mbanin drejtësi, prandaj arrinin deri aty sa t'i lejonin vetes të kishin më shumë ushqime e prona me rrugë të ndaluara kategorikisht me ligj. Historia e Aliut me këta njerëz është sa e gjatë, aq edhe dhimbshme. Edhe Sokrati i bën kësaj kategorie sundimtarësh një luftë, e cila del plotësisht në dukje vetëm prej një filozofi të drejtë e të urtë që kryeson shtetin ose ajo zbulohet prej vdekjes. Për ta vënë sundimtarin në vendin që ai meriton në teori e në praktikë, në mënyrë të barabartë, Sokrati u mbështet në të gjitha punët që kishte bërë për të nxjerrë në dritën e diellit të këqijat e tiranisë dhe mendjen e shkurtër të tiranit, të cilin mund ta përfytyrojë vetëm një injorant. Por edhe injoranti nuk i jep dot atij formë edhe pse është dhunues, njeri i ulët dhe kokëtrashë. Në kohën e Sokratit ekzistonin filozofi që i lejonin tiraninë atij që i mundësohej ushtrimi i saj, ashtu siç lejonin edhe pushtetin për atë, që, me mashtrime, arrinte në pushtet, pa shikuar në drejtësinë, në butësinë ose në virtytin e së mirës. Mbartësit e atyre filozofive punuan që të bindin të tjerët, por ata, me rrugën e tyre, shkuan aq larg sa deshën. Sipas tyre padrejtësia është shumë më e dëshiruar për shpirtin se drejtësia dhe se vëllai i padrejtësisë është i lumtur, kurse vëllai i drejtësisë është njeri i keq, për atë që bën padrejtësi, mjafton që padrejtësinë ta bëjë të

perfeksionuar dhe nëpërmjet tyre të arrijë idealen më të lartë, që do të thotë t'i rrëmbejë drejtësisë rrobën e saj të bukur dhe me atë rrobë të zbukurohet para njerëzve. Pastaj me këtë rrobë të mashtrojë injorantët, me qëllim që ata të lënë në dorën e tij frerët e punëve të tyre. Ndërkaq ky rrëmbyes i përmbahet thënies së famshme: "Mashtrim për njerëzit dhe mos çarje koke për të drejtën." Sipas kësaj "thënieje", ai bën të gjitha mëkatet që i thotë mendja e i do shpirti, derisa arrin të ketë në dorë fuqinë e forcën që të blejë miqtë e të pajtojë zemrat, t'i premtojë njerëzve se do t'i japë të mira të shumta, të bëjë flijime të shumta për zotat dhe zotat t'i falin atij të gjitha mëkatet që ka bërë dhe mëkatet e tjera që do të bëjë më pas, derisa të shtohen dashamirët e tij dhe emrin e tij ta dëgjojnë sa më shumë njerëz. Sipas pretendimit të rremë të mbartësve të këtyre filozofive, drejtësia e përkeqëson gjendjen e të drejtëve, sepse i drejti i vërtetë nuk e falsifikon punën që bën para njerëzve, sepse ai është i bindur me përmbajtjen e drejtësisë dhe jo me fasadën e saj. Kurse i padrejti i shton sunduesit mbi njerëzit e tij, ecën në mesin e tyre me thjeshtësi. Për shkak të kësaj paraqitjeje të jashtme, ai nuk përgojohet për ndonjë send. Për më tepër, nga puna e tij injorantët janë si të hutuar. Ata nuk e dinë nëse ai është i drejtë apo i padrejtë për shkak të rrobës së hipokrizisë që ka veshur dhe për shkak se bën jetën e njerëzve të thjeshtë. Hipokrizia e të padrejtëve, në sajë të punës së këtij sundimtari, nuk shihet, pasi ata kanë veshur fasadën e drejtësisë dhe në zemrat e masës ata kanë pozitën e njerëzve të drejtë, në një kohë që ata nuk janë të drejtë në asnjë send. I drejti i vërtetë nuk gënjen, nuk falsifikon. Nëse i drejti e i padrejti, në mënyrë të barabartë, obligohen me një detyrim, i padrejti do të fshehë një pjesë të pasurisë së tij, kurse i drejti do të japë të gjithë pasurinë që ka dhe mban disa fish më shumë nga barra e mundimeve që mban i padrejti. Por edhe pas kësaj, i padrejti përmendet për të mirë, kurse faqja e librit të të drejtit është njollosur nga ata që dinë vetëm të shajnë e të qortojnë.(1) Tani nuk të mbetet gjë tjetër veçse të lexosh pjesën e parë të "Republikës" së Platonit, i cili flet për drejtësinë e për kuptimin e saj, pasi kështu do të njihesh deri në ç'fusha shtrihen këto mendime te ata që bëjnë thirrje për drejtësi.

(1) Me disa shkurtime prej librit "Sokrati" i autorit Dr. Behnesij, f. 89.

Në Greqinë e Vjetër kishte edhe të atillë që i pranonin këto filozofi dhe që besonin në përmbajtjen e tyre, madje udhëhiqeshin me mësimet e këtyre filozofive. Për të gjitha këto Sokrati u detyrua të luftojë në dy fronte: në frontin negativ, ku shkatërron tiranin dhe demaskon punët e turpshme të tiranisë, pastaj

në llumin e tiranisë ai nduk lëkurën e të padrejtëve; kurse në frontin pozitiv ai himnizon drejtësisë, që buron prej diturisë e butësisë. Këto të çojnë në lumturi. Në kapitullin e ardhshëm lexuesi do të njihet me modele të këtyre mendimeve, që lejojnë padrejtësinë e agresionin dhe që bëjnë thirrje për padrejtësi e për agresion. Madje njëri prej mbartësve të atyre filozofive i tha Sokratit se agresorët e të padrejtët janë njerëz të urtë dhe se më të urtët prej tyre janë ata aq kanë fuqi të ushtrojnë agresionin në mënyrën më të plotë, duke rrafshuar qytete të tëra, duke vrarë sa më shumë banorë, duke skllavëruar njerëzit. Gjithashtu, lexuesi do të njihet edhe me ironinë therëse, me të cilën Sokrati i përgjigjet mbartësve të këtyre mendimeve dhe do të shikojë metodën e tij të këndshme, si i qëllon ata me kundërshtime diskredituese. Pastaj do të kuptojë argumentin e tij të madh, i kthyer tani në proverb. Shkurtimisht do të shprehemi se sundimtari i njerëzve në shkollën e Aliut e të Sokratit është i njëjtë dhe vendin e tij nuk e zë kurrkush përveç tij. Karakteristika kryesore e sundimtarit është që ai të jetë dijetar i urtë, sepse dituria e çon dijetarin në virtyt. Rruga e këtij sundimtari, në qeverisje, është drejtësia, e vërteta, ruajtja e sistemit në shërbim të drejtësisë e së vërtetës, pasi kjo është rrugë e natyrshme, mbi të cilën i urti e i pajisuri me morale të larta patjetër duhet të shkelë me tolerancë e me mendime të qarta origjinale, kurse qëllimi i tij më i lartë është lumturia e njerëzve, si dhe ecja së bashku në rrugën e mirësisë e të bukurës. Sokrati tha: "Është e pamundur të zhduket trysnia e shteteve dhe e keqja e species njerëzore, derisa nuk sundojnë filozofët." Edhe Aliu tha: "Kush jep shpjegime pa pasur dituri, atë e mallkon toka dhe qielli." Gjithashtu, Aliu tha: "Sunduesi i njerëzve, në asnjë mënyrë, nuk duhet të jetë injorant, sepse me injorancën e tij i çon ata në rrugën e humbjes."

FJALË MAHNITËSE TË SOKRATIT

Shoqata Flladi

FJALË MAHNITËSE TË SOKRATIT

Hyrje

Historia njerëzore e konsideron edukatën e Sokratit kulmin e trashëgimisë, që ai i ka lënë njerëzimit nga prodhimtaria në fushën e mendimit e të etikës, qoftë të asaj edukate, që ka ardhur te ne drejtpërdrejt, por që është fare pak, qoftë ajo edukatë që ka ardhur te ne nëpërmjet fjalëve të nxënësve të tij të mëdhenj dhe kjo është pjesa më e madhe. Tani, për të sqaruar ato që kemi thënë në kapitujt e mëparshëm për shkollën e tij, në lidhje me njohjen, virtytet, drejtësinë e tiraninë, me të gjitha pasojat që ato vijnë, do të shkëpusim pjesë nga këto përcjellje, në të cilat do shikojmë edhe metodën e tij apostolike e të vetme, që ai përdor për të sqaruar, për të pohuar e për të bindur. Të gjitha këto ai i bën me një rrugë fisnike. Janë të paktë ata që mund të krahasohen me të. Do të shikojmë edhe sarkazmën e tij, prapa të cilit qëndron nxehtësia që ka në zemrën e tij, butësia e etikës së tij dhe logjika e drejtë që ka mendimi i tij.

Shoqata Filadi

Drejtësia dhe padrejtësia

Këtë pjesë e kemi shkëputur prej një dialogu të gjatë, të zhvilluar mes Sokratit dhe Glukonit e sofistit Thrasimakos. Në këtë dialog gjendet naiviteti i sofistëve dhe logjika e tyre e mangët për të mbrojtur padrejtësinë dhe agresionin, gjithashtu shpaloset madhështia e Sokratit në mbrojtjen e zjarrtë që i bën drejtësisë. Kjo pjesë e dialogut është zhvilluar në praninë e një e kuvendi, ku gjendeshin mjaft banorë të Athinës. Pasi Sokrati e sofistët prekën tema të shumta, që kishin si bosht kuptimin e drejtësisë e të padrejtësisë, doli në shesh mangësia e sofistit, sidomos kur shprehu simpatinë e tij për agresorin, i cili "kur sulmon personat, në vend të pronave të tyre, emërtohet i lumtur e si njeri me pasione, jo vetëm prej bashkëqytetarëve të tij, por edhe prej shumë njerëzve të tjerë, të cilët dinin edhe krimet që ai kishte kryer". Këtë Sokrati e nguli në kokë, prandaj shpejtoi që të ishte sa më i qartë në përgjigjet që do t'i jepte bashkëbiseduesit të tij gjatë dialogut, i cili u zhvillua sipas përshkrimit të mëposhtëm dhe falë kundër përgjigjeve përfundoi me rrëzimin e sofistit para mijëra bijve të Athinës:

Sokrati: "O i miri Thrasimakos, si mund të largohesh, pasi hodhe në veshët tanë këtë studimin tënd të rrallë pa e plotësuar mësimin që po na jep dhe para se të mësosh nëse fjala jote është në vendin e duhur? Mendoj se ti tregon kujdes edhe për një punë të pakët, e cila qëndron poshtë parimeve, mbi të cilat çdo njëri prej nesh ka ndërtuar jetën e vet, me qëllim që të arrijë majën e lumturisë."
Thrasimakos: "Kjo që thua ti nuk është në llogaritë e mia."
S: "Kështu duket, ty nuk të intereson puna jonë. Ty aq të bën nëse ne jetojmë si të këqij apo të lumtur, ndërkaq ne nuk e dimë atë që di ti. Prandaj, të lutem, o Thrasimakos i mirë, trego bujarinë tënde ndaj nesh duke na bërë pjesëtarë në diturinë tënde, sepse, pavarësisht se sa shumë dobi të derdhësh mbi këtë grup të madh njerëzish, ty nuk të humb asnjë virtyt. Por unë ta them hapur se nuk jam i bindur me atë që na the dhe nuk e pranoj se padrejtësia është më e dobishme se drejtësia edhe nëse dora e dhunuesit do të shtrihej pa asnjë pengesë e pa asnjë rregull dhe të bënte ashtu siç i thotë mendja pa hasur asnjë kundërshtim, qoftë në mënyrë të maskuar, qoftë me forcë. Megjithëkëtë, ti nuk ke mundësi të më bindësh mua se padrejtësia është më e dobishme se drejtësia. Mbase disa nga dëgjuesit mendojnë si unë, prandaj, o mik i nderuar, na bind! Mbase ne jemi të gabuar që e vëmë drejtësinë mbi padrejtësinë!"
Th: "Si do t'ju bind, kur ti më lart the se unë nuk ju bind dot?"
Në këtë pikë, dialogu mes Sokratit e Thrasimakosit zgjatet shumë, prandaj ndërhyn Glogoni dhe thotë: "Unë mendoj se jeta e të drejtit është më e mirë se jeta e dhunuesit."
Sokrati: "A dëgjove sa ndikime tërheqëse numëroi Thrasimakosi nga jeta e dhunuesit?"
G: "E dëgjova, por nuk u binda."
S: "A je i kënaqur, që unë ta bind atë, nëse sjellja e argumenteve është e lehtë për ne dhe t'i them se nuk ka të drejtë në ato që thotë?"
G: "Pa dyshim, të miratoj."
S: "Thrasimakos, eja të fillojmë bisedën dhe, të lutem, kini mirësinë të na përgjigjeni. A pretendon ti se padrejtësia, në përgjithësi, është më e mirë se drejtësia e plotë, e cila balancon padrejtësinë?"
Th: "Pretendova dhe e theksova me të madhe, madje solla edhe shkaqet."
S: "Si mund të cilësosh padrejtësinë e drejtësinë me një konsideratë tjetër më të qartë, kur ti thua se njëra është virtyt dhe tjetra poshtërsi?"
Th: "Pa dyshim."
S: "Domethënë se drejtësia është virtyt dhe padrejtësia është poshtërsi?"
Th: "Kështu thuati, o mik u im hokatar! Dëgjo mirë, mos mendo se është e thjeshtë

përmuatëpohojsepadrejtësiaështëdobisjellësedhedrejtësiaështëekundërta?"
S: "Atëherë, ç'na thua?"
Th: "Plotësisht të kundërtën për të dyja."
S: "Mos do të thuash se drejtësia është poshtërsi?"
Th: "Jo, por unë them se ajo është cilësi e mirë dhe e jashtëzakonshme."
S: "Atëherë, do të thuash se padrejtësia është ves i ulët?"
Th: "Jo, por unë them se ajo është një politikë e mirë."
S: "Mos vallë mendon o Thrasimakos se të padrejtët detyrimisht janë dijetarë të urtë dhe njerëz të mirë?"
Th: "Po, ata kanë mundësi të ushtrojnë padrejtësinë deri te kufijtë e plotësimit dhe kanë fuqi të mposhtin qytete e popuj dhe t'i skllavërojnë ata. Mbase ti mendon se unë po flas për kusarë të rëndomtë, megjithëse unë edhe punën e këtyre të fundit e pohoj të dobishme, derisa ajo të mbetet e fshehur. Gjithsesi, të parët nuk meritojnë të krahasohen me ata që unë sapo përmenda."
S: "E kuptova plotësisht qëllimin tënd dhe çuditem që ti e rendit padrejtësinë në krahun e virtytit e të urtësisë, kur se drejtësinë e vë në krah të kundërtme të parin."
Th: "Ja që unë kështu i sistemoj."
S: "Tani, me të vërtetë po mban një qëndrim tepër kryeneç dhe nuk po na le fushë që të flasim me ty. Sikur ta bëje padrejtësinë të dobishme dhe të gjykoje se ajo, në të vërtetë, është poshtërsi, ashtu siç është ajo te disa prej tyre, do të kishim me çfarë të përgjigjeshim, duke u bazuar mbi parimet, të cilat, në përgjithësi, janë pohuar. Por tani është plotësisht e qartë se ti këmbëngul të konsiderosh padrejtësinë të bukur e vepruese dhe t'i atribuosh asaj çdo gjë që i atribuon drejtësisë, madje guximi yt arrin deri atje sa padrejtësinë ta llogarisësh pjesë të virtytit e të urtësisë."
Th: "Me të vërtetë, ti parashikon me hollësi të përkryer."
S: "Unë mendoj se ti e kupton atë që thua, prandaj nuk mund të angazhohem në diskutim me ty. Nëse nuk gaboj, nuk mendoj se ti po bën shaka o Thrasimakos, pasi në të vërtetë po thua atë që beson."
Th: "Cili është dallimi te ti, nëse unë e besoj atë apo jo? A ke mendësi të rrëzosh argumentet e mia?"
S: "Asnjë dallim nuk ka te unë. Por a dëshiron të më përgjigjesh për një çështje tjetër? A mendon se i drejti ka dëshirë t'ia kalojë një të drejti tjetër të ngjashëm me të?"
Th: "Kurrë, veçse kur ai tjetri është naiv si ai vetë."
S: "A e tejkalon i drejti kufirin e drejtësisë në rrugën e tij?"
Th: "Jo, madje ai as që ka dëshirë për këtë."

S: "A synon apo nuk synon ai që të tejkalojë pa ngurruar kufijtë e padrejtësisë, duke e llogaritur këtë drejtësi?"
Th: "Ai e llogarit drejtësi dhe nuk ngurron ta bëjë, por ai nuk ka fuqi."
S: "Nuk të pyeta për këtë, por të pyeta nëse i drejti synon të tejkalojë një burrë të padrejtë dhe jo një burrë të drejtë, pasi këtë ai e bën me dëshirë."
Th: "Ky është realiteti."
S: "A i tejkalon i padrejti kufijtë e një të padrejti tjetër të ngjashëm me të duke hyrë thellë në padrejtësinë, me qëllim që të arrijë atë që nuk e ka arritur tjetërkush veç tij?"
Th: "Posi jo, i tejkalon."
S: "Atëherë le ta lëmë fjalinë në këtë formë: I drejti nuk e tejkalon të ngjashmin me veten, por qëndron kundër tij, kurse i padrejti i tejkalon të dy, të ngjashmin me veten dhe atë që është kundër tij."
Th: "Shumë mirë e the."
S: "I padrejti është i ditur e njeri i mirë, kurse i drejti është e kundërta e tij në të dyja cilësitë."
Th: "Edhe këtë e the shumë mirë."
S: "A nuk ngjan i padrejti me të urtin e njeriun e mirë, ndërsa i drejti nuk i ngjan atyre?"
Th: "Prej të gjithëve ka pjesë. Nëse është njeri me karakter, ai ngjan me të ngjashmit, kurse ai që është i kundërt, nuk ngjan me ata."
S: "Karakteri i çdo njeriu dallohet me ata që ai ngjan?"
Th: "Ke tjetër veç kësaj?"
S: "Shumë mirë o Thrasimakos, ç'mund të na thuash, nëse njëri prej këtyre të dyve është muzikant dhe tjetri nuk është muzikant?"
Th: "Po, këtë e pohoj."
S: "Për cilin nga këta të dy mendon se është i urtë dhe cili nuk është i tillë?"
Th: "Muzikanti është i urtë, kurse ai, që nuk është muzikant, nuk është i urtë."
S: "A mendon se ky është njeri i mirë në atë masë sa është edhe i urtë, kurse ai tjetri është i keq, aq sa është masa e injorancës së tij?"
Th: "Patjetër."
S: "A e thua këtë edhe për mjekun?"
Th: "E them."
S: "O miku im i mirë, ç'mendim ke kur telat e muzikantit arrijnë në majë dhe ai ka qëllim të dalë mbi vendin ku qëndron një muzikant i ngjashëm

Shoqata Filozofi

me të dhe pretendon të jetë më lart se ai?"
Th: "Jo, nuk e mendoj."
S: "Po muzikanti, a synon të jetë mbi të tjerët?"
Th: "Pa dyshim që edhe ai synon."
S: "A synon ky mjek të tejkalojë një mjek tjetër dhe të mos respektojë kufijtë mjekësorë në përshkrimin e ushqimeve?"
Th: "Në asnjë mënyrë."
S: "A duhet që këtë kufi ta tejkalojë edhe mjeku?"
Th: "Po."
S: "Tani shiko, duke vënë në konsideratë të gjitha llojet e diturisë dhe të kundërtat e saj. A mendon se një dijetar, i çdo lloj diturie qoftë, kur përzgjedh të tejkalojë me fjalë ose me punë një dijetar tjetër, që nuk mund të jetë i ngjashëm me të në punët e tij, por është i njëjtë me të në mjeshtri?"
Th: "Mendimi i dytë është i saktë."
S: "Ç'na thua për injorantin? A nuk e tejkalon injoranti dijetarin dhe jo dijetarin në mënyrë të barabartë?"
Th: "Anoj nga kjo që thua."
S: "Por dijetari është edhe i urtë."
Th: "Po."
S: "Edhe i urti është i mirë."
Th: "Po."
S: "Dihet se i urti i mirë nuk ka dëshirë të tejkalojë një të ngjashëm me të, por vetëm atë që e ka zili dhe e kundërshton."
Th: "Kështu duket."
S: "Kurse injorant i keq synon t'i tejkalojë të dy, të ngjashmin me veten e tij dhe të kundërtin e tij?"
Th: "Është më se e qartë."
S: "Shumë mirë o Thrasimakos, a nuk i tejkalon injoranti kufijtë e të ngjashmit me të dhe të atij që është i kundërti i tij? A nuk është ky edhe gjykimi yt?"
Th: "Po, ky është."
S: "I drejti nuk synon të dalë para të ngjashmit me të, por del vetëm para të kundërtit të tij."
Th: "Po."
S: "I drejti është i ngjashëm me të mirin e urtë, kurse i padrejti ngjan me injorantin e keq?"

Shoqata Filadi

Th: "Kështu duket."
S: "Mirëpo ne ndajmë një mendim të përbashkët se cilësitë e çdo njërit prej këtyre të dyve janë të ngjashme me cilësitë e të ngjashmëve me ata?"
Th: "Është e vërtetë, ndajmë të njëjtin mendim."
S: "Atëherë del qartë se i drejti është i urtë e i mirë, kurse i padrejti është i keq dhe injorant."
Këtu Thrasimakosi u skuq nga turpi dhe kur u pohua se drejtësia është virtyt e urtësi dhe se padrejtësia është poshtërsi e injorancë, Sokrati e rifilloi bisedën me këto fjalë:
S: "Nuk ka si bëhet më mirë, çështja përfundoi. Por ne kemi thënë se i padrejti e ka krahun të fortë. A të kujtohet o Thrasimakos?"
Th: "Më kujtohet, por unë nuk jam i kënaqur me përfundimet tuaja të fundit dhe kam se ç'të them për to. Nëse unë do të shpalos mendimet e mia, jam i sigurt se ti do të thuash se po mbaj ndonjë fjalim, prandaj tani duhet të zgjedhësh njërën nga dy rrugët: ose të më lejosh të flas aq sa dua ose unë vetëm të përgjigjem kur ti e preferon këtë gjë dhe të veproj me ty ashtu siç veprojnë plakat, kur tregojnë përralla, do të them: "Mirë" e të ul kokën në shenjë miratimi ose të tund kokën në shenjë mohimi, ashtu si ta kërkojë rasti."
S: "Meqenëse ti paske këtë mendim, as unë nuk do t'i bëj keq mendimeve të tua."
Th: "Unë bëj atë që të gëzon ty, sepse ti nuk më lejon të flas. A dëshiron më shumë se kaq?"
S: "Theksoj se nuk dua as më shumë e as më pak. Por, nëse ti ke dëshirë ta bësh këtë, bëje dhe unë do të pyes."
Th: "Atëherë fillo."
S: "Po përsëris pyetjen që shtrova më sipër, prandaj le ta fillojmë bisedën pikërisht me këtë pyetje: Ku qëndron krahasimi mes drejtësisë e padrejtësisë? Thuhet se padrejtësia është më e fuqishme se drejtësia dhe realisht më e madhe, por ne pamë se drejtësia ishte urtësi e virtyt, kurse padrejtësia ishte injorancë e vënë njëra mbi tjetrën, kështu që nuk është vështirë të vërtetohet se drejtësia është më e fuqishme se padrejtësia. Nuk ka njeri që të mos e dijë këtë fakt. Në të vërtetë, unë nuk dua ta tjerr fjalën me këtë mënyrë të prerë, por kam qëllim të trajtoj problemin sipas kësaj rruge: A e pohon ti se shteti i padrejtë mund të robërojë një shtet tjetër në mënyrë të dhunshme dhe në këtë veprim ai të ketë sukses? Gjithashtu, a e pohon ti se para këtij shteti mund të nënshtrohen territore të tjera?"

Th: "Pa dyshim që unë e pohoj, sepse shtetet më të mira janë ata që bëjnë më shumë luftëra."
Th: "Veprova kështu që të të gëzoj ty."
S: "Shumë faleminderit, por dua të më gëzosh duke iu përgjigjur edhe kësaj pyetjeje: A ka ndonjë qytet, ose ushtri, ose një bandë kusarësh, ose çdo grup tjetër që e ka angazhuar veten të ecë në rrugën e padrejtësisë në solidaritet të ndërsjellë? A mund të jetë i suksesshëm në punët e veta ky qytet apo ky grup, në një kohë kur padrejtësia është përhapur në mesin e individëve të tij?"
Th: "Me siguri që jo."
S: "Nëse ata të gjithë heqin dorë nga urrejtja, nga padrejtësia dhe nga morali i keq në marrëdhëniet mes tyre, a nuk do të jetë më e lehtë për ata që të kenë sukses?"
Th: "Me siguri që po."
S: "Padrejtësia, o Thrasimakos, pjell ndarje e urrejtje mes njeriut e vëllait të tij, kurse drejtësia forcon miqësinë e harmoninë. A nuk është ky efekti i drejtësisë?"
Th: "Që unë të të mos kundërshtoj, le të jetë edhe kështu."
S: "Faleminderit o mik i virtytshëm dhe tani më thuaj kur padrejtësia qenka e këtillë, që pjell kundërshtimin, urrejtjen e moralin e keq, a nuk vërteton kjo se, kur përhapet grindja mes individëve, ata do të urrejnë njëri-tjetrin, marrëdhëniet mes tyre do të jenë të tensionuara, njerëzit do të jenë të ndarë nga njëri-tjetri dhe për pasojë nuk do të kenë mundësi të punojnë?"
Th: "Patjetër, kështu do të jetë gjendja."
S: "Kur mes dy individëve nuk ka drejtësi, a nuk do të gërryejë mes atyre të dyve krimbi i kundërshtimit? Për pasojë, ata do të urrejnë njëri-tjetrin, madje në mungesë të drejtësisë, a nuk do të fillojnë të urrehen mes tyre edhe dy burra të drejtë?"
Th: "Po, urrehen."
S: "Më thuaj o Thrasimakos i dashur, a e humb apo e ruan padrejtësia efektin e saj në mesin e komunitetit?"
Th: "Ne themi se ky efekt ruhet me padrejtësinë."
S: "Nëse efekti është ky, atëherë ku është zgjidhja, qoftë në qytet, në familje apo në ushtri e në grupime të tjera? Me padrejtësinë është i pa-mundur bashkëpunimi i ndërsjellë në punë dhe pasoja është përçaja e grindja mes njerëzve, madje padrejtësia e bën njeriun edhe armik të vet-

vetes e armik të çdo njeriu, veçanërisht armik të njerëzve të drejtë. A nuk është kështu?"
Th: "Patjetër që kështu është."
S: "Kur padrejtësia mbush zemrën e një njeriu, në mënyrë të natyrshme, në radhë të parë, ai nuk do të ketë mundësi për punë, për shkak të grindjeve e të shpërqendrimit që ka në brendësi të tij dhe, në radhë të dytë, ai bëhet armik i vetvetes e armik i njerëzve të drejtë. A nuk është kështu?"
Th: "Posi jo."
S: "Porse zotat janë të drejtë or mik."
Th: "Le të supozojmë kështu."
S: "Aleati i papunësisë e i padrejtësisë është armik i zotave, kurse njeriu i drejtë është miku i zotave."
Th: "Analizoje veten me argumente, sepse unë nuk do të kundërshtoj ty, që të mos jem armik me kolektivin e zotave."
S: "Atëherë le të plotësojmë autoanalizën. Dua të më përgjigjesh ashtu siç the më lart. Njerëzit e drejtë kanë më shumë urtësi e janë më të virtytshëm ose ata kanë më shumë fuqi për punë, për shkak të mbështetjes së ndërsjellë, kurse të padrejtët e kanë të vështirë të ecin së bashku dhe ajo që kemi thënë se njerëzit e këqij punojnë në bashkëpunim me njëri-tjetrin nuk i përgjigjet realitetit, sepse kur padrejtësia arrin në shpirtrat e tyre kufirin më të largët, është krejtësisht e pamundur që ata të bashkëpunojnë e të merren vesh ndërmjet tyre. Nga sa di unë, ky është realiteti, prandaj tani le të shikojmë nëse të drejtët përjetojnë një jetë më të lartë e më të lumtur se të padrejtët."(1)

---

(1) Me shkurtime nga vepra "Republika" e Platonit, libri i parë.

Kështu e vazhdon Sokrati dialogun e tij me sofistin dhe i jep atij një mësim të ri për mirësinë e drejtësisë dhe për lumturinë e të drejtëve.

Tirania

Këtë pjesë e kemi shkëputur prej një dialogu të gjatë, të zhvilluar mes të urtit të grekëve të vjetër dhe Adimentosit. Në këtë dialog, i urti tregon karakterin e tiranisë, sa i vogël është tirani si personalitet, metodat e ulëta që ai përdor dhe armiqësinë e tij të përhershme ndaj njerëzve të talentuar e të dalluar, sepse ai e ndien që para tyre është fare pak. Më pas, i urti i flet për nevojën që ka tirani për të jetuar në një mjedis njerëzish, shumica e të cilëve janë të padobishëm dhe, Sokrati thotë: "Kur sunduesi mendon të bëjë kaq

pak për masën, derisa arrin të thotë se nuk është e nevojshme të derdhet gjaku i të afërmit, a nuk i shtyp ai ata me pretendime të ndryshme, pa harruar që si ky janë edhe të ngjashmit me të? Ai i lyen duart e tij me gjak dhe i mundon njerëzit shpirtërisht, thith gjakun e tyre me dy buzët e tij të ndyra, duke e lëpirë atë gjak me gjuhën e tij jo të pastër. Ai internon dhe vret. A nuk duhet që armiqtë e një njeriu të këtillë t'i bëjnë atij atentat? Ndryshe ai do të shtojë tiraninë akoma më shumë dhe do të shndërrohet në ujk."
Adimentosi: "Nuk ka lavdërim për asnjërën nga këto dy punë."
S: "Sipas shkallëzimit, që merr çdo rrezik, kushdo që merr në dorë sundimin, sajon mashtrimet më të ulëta, mashtrime që shkojnë deri aty sa ai i kërkon popullit të caktojë për veten e tij roje të shumta, që populli të mos humbë mikun e tij të madh."
Ad: "Pikërisht, kështu është."
S: "Masa e popullit e plotëson këtë kërkesë të sunduesit, ngaqë nuk do të duronin dot sikur ai të pësonte ndonjë gjë."
Ad: "Pikërisht kështu është."
S: "Kur kjo kërkesë plotësohet për atë, menjëherë ndodh ajo që thotë teksti i shenjtë: "Fluturon i mbështjellë me rrobën e Hermesit
Pa qëndruar në errësirën e fundit të natës
Për frikën që ka nga urrejtja e shpirtrave."
Ad: "Ai nuk mund të lavdërohet për frikën."
S: "Kush u kap prej armiqve të tij, shkoi në ekzekutim."
Ad: "Me siguri."
S: "A nuk bisedojmë pak për lumturinë e njeriut e për lumturinë e qytetit në të cilin lind biri i vdekjes?"
Ad: "Patjetër, por na lër që ta bëjmë këtë."
S: "A nuk ishte i butë kur na buzëqeshte në fillimet e sundimit të tij? Ngaqë ishte tiran, a nuk përshëndeste me përbuzje cilindo që takonte? A nuk bënte premtime të shumta në fshehtësi dhe sheshit? A nuk i bënte të gjitha punët për t'u treguar se ishte paqësor e i dashur me të gjithë?"
Ad: "Nuk mund të ishte ndryshe."
S: "Kur desh të qetësohej prej armiqve të tij, disa i internoi, me disa të tjerë bëri paqe dhe pastaj i futet rrugës së luftërave, me qëllim që populli gjithmonë të ketë nevojë për një udhëheqës."
Ad: "Kjo është rruga e tij e natyrshme."
S: "A nuk ishte prej qëllimeve të tij që të varfëronte popullin e vet, duke i shtuar taksat që populli të ishte gjithnjë në nevojë për bukën e përdit-

shme? Për pasojë, njerëzit do të ishin më pak të përgatitur për të komplotuar kundër tij."
Ad: "Është e qartë se i tillë ishte."
S: "Mos qofsha i gabuar në mendimin tim, kur ai dyshonte se disa vetë po përhapnin në popull frymën e lirisë dhe nuk e linin të mbretëronte në qetësi, që të shpëtonte prej tyre, ai përqendrohej me gjithë shpirt që t'i flakte ata në sheshin e armiqve, prandaj shqetësimi i tij i vetëm ishte ndezja e zjarrit të luftës."
Ad: "Nga të gjitha drejtimet."
S: "A nuk rezulton prej kësaj, në mënyrë të domosdoshme, që disa përkrahës të tij shprehnin mendimet e veta dhe këmbenin mes tyre mendime për të qortuar vullnetin e tij?"
Ad: "Këtë njeriu e pret."
S: "Kur tirani vendos të stabilizojë punën e tij, të gjithë duhet t'i hapin rrugë atij dhe të mos mbeten asnjë që ka merita, qoftë prej armiqve, qoftë prej miqve të tij."
Ad: "Është e qartë, ai e bën edhe këtë."
S: "Ai i vëzhgon njerëzit me imtësi, që të shikojë, nëse ndër ta ka ndonjë burrë, ndonjë njeri me shpirt bujar, ndonjë inteligjent. Për fatin e tij të mirë, do apo nuk do ai, domosdoshmëria ka vendosur që ai të jetë armik me të gjithë. Ai do të vazhdojë të ngrejë kurthe kundër atyre, derisa të pastrojë qytetin prej tyre."
Ad: "Është e qartë se ai e bën këtë, por, ah sa i madh do të jetë ai pastrim!"
S: "Po, ai bën të kundërtën e asaj që bëjnë mjekët kur pastrojnë trupat. Mjekët nxjerrin prej trupave të njerëzve lëndët e prishura dhe lënë në to vetëm lëndët e mira, kurse tirani nxjerr të mirën dhe lë të keqen."
Ad: "Kjo është rruga e tij e vetme për të forcuar sundimin."
S: "Tirani është domosdoshmërish i kushtëzuar: ose të jetojë në mesin e njerëzve të degraduar, shumica e të cilëve nuk kanë asnjë vlerë dhe të urrehet prej tyre, ose të mos jetojë fare."
Ad: "Nuk ka zgjedhje tjetër."
S: "Rritja e përmasave të urrejtjes, që ata kanë ndaj tiranit, për shkak të sjelljeve të tij, bën që ai të mendojë se ka nevojë për një numër më të madh rojesh të pastër e të përkushtuar ndaj tij. A nuk është kështu?"
Ad: "Dihet që kështu është."
S: "Atëherë, cili është i sigurt? Dhe prej nga do të vijnë rojet e be-

sueshëm?”
Në këtë dialog të gjatë i urti i grekëve të vjetër vazhdon të nxjerrë në dritë të këqijat e tiranisë dhe dobësinë e personit të tiranit.

Këpucët e këpucarit (1)

Në këtë pjesë të dialogut Sokrati përdor ironinë e përsosur dhe argumentin e fuqishëm e mposhtësh, me qëllim që të shkatërrojë rrugën e atyre sundimtarëve, të cilët donin për vete sa më shumë pjesë nga pasuria kombëtare dhe grabisnin çdo pasuri që mund të grabitet, me pretendimin e tyre mashtrues se kjo ishte nga të drejtat e shenjta të natyrshme, prandaj ata as që e merrnin mundimin që të fshehin ndonjë veprim. Kësaj kategorie sundimtarësh, Sokrati i shpalli një luftë të ashpër, që kurrë nuk u zbut gjatë gjithë ditëve të jetës së tij.
Kaliksi: “Besoj se drejtësia e natyrshme ka diktuar që i fuqishmi të sundojë të pafuqishmin dhe dijetari injorantin, madje edhe kur ata janë ortakë në një punë, dijetari do të marrë pjesën më të madhe se pjesa që marrin të pafuqishmit e injorantët.”
Sokrati: “Qëndro pak, ç’do të na thuash tani për këtë që na ndodhi? Rastisi që u takuam të gjithë në një vend, ashtu siç takohemi sot. Ishim shumë vetë dhe ushqim e pije kishim me shumicë. Kjo ishte një shoqëri mes nesh, por, nga pikëpamja e fuqisë, ne nuk ishim të barabartë. Midis nesh kishte të pafuqishëm e të fortë, gjithashtu, ishte edhe një mjek, që ishte më i ditur ndër ne për këtë punë, i cili, sipas punës së tij, duhej të ishte fizikisht më i fuqishëm se disa prej nesh, ashtu siç do të ishte edhe më i pafuqishëm se disa të tjerë, por, siç thashë, për punët e mjekësisë ai ishte më i ditur se ne të gjithë. A mendon se atë ne duhet ta konsiderojmë më të mirin e më të fortin ndër ne?”
Kaliksi: “Për këtë nuk ka dyshim.”

---

(1) Me disa shkurtime nga vepra “Republika” e Platonit, libri i tetë.

Sokrati: “Por a duhet që ai ta veçojë veten me pjesë më të madhe në ushqim e në pije, për shkak se është më i miri prej nesh në mjekësi? Apo ai, si sundimtari ynë ka detyrë të ndajë me drejtësi mes nesh ushqimin e pijen dhe për vete të mos marrë më shumë nga sa ka nevojë trupi i tij, nëse me të vërtetë dëshiron që të mos dëgjojë asnjë ankesë. Bazuar mbi këtë që u tha, pjesa e tij do të jetë më e vogël se pjesa e disave prej nesh, kurse sipas nevojës që ai ka, pjesa e tij mund të jetë edhe më e madhe se e disave të tjerëve prej nesh. Nëse ndodh që ky mjek fizikisht është më i pafuqishmi ndër ne, pjesa e më të mirit prej nesh, e më të diturit dhe e sundimtarit

tonë, do të jetë pjesa më e pakët në të gjithë kolektivin. A nuk është kështu o i shtrenjtë?"
Kaliksi: "Ti nuk po heq dorë nga biseda për ushqim e për pije, prandaj unë nuk po të flas për to."
Sokrati: "Por ai që ti e emërton "më i miri", a nuk është ai më i dituri i njerëzve?"
Kaliksi: "Po."
Sokrati: "A duhet që, ky më i miri, të veçojë për veten e tij pjesën më të madhe nga pasuria e përgjithshme?"
Kaliksi: "Unë nuk po flas as për ushqime e as për pije."
Sokrati: "Unë mendoj se ti mbase do rroba dhe pas kësaj duhet që më i dituri i njerëzve të vishet me rrobën e endur më të madhe në botë dhe të ecë nëpër tregje i mbështjellë me rrobën më të bukur e me sa më shumë rroba…"
Kaliksi: "More, ç'ke ti me rrobat?"
Sokrati: "Padyshim që më i dituri i njerëzve me punimin e këpucëve duhet të ketë këpucë më shumë se gjithë njerëzit dhe, mbështetur mbi këtë fakt, duhet që ai të shëtisë nëpër qytet me këpucët më të mëdha..."
Kaliksi: "Ç'janë këto këpucë dhe përse po na flet o Sokrat?"
Sokrati: "Nëse ti nuk flet për këto sende, mbase dëshiron ndonjë gjë tjetër, si për shembull, bujqësinë dhe thua se më i dituri ndër ne, në punët e bujqësisë, duhet të marrë për vete sasinë më të madhe të farërave që t'i mbjellë ato në tokën e tij private."
Kaliksi: "O Sokrat, ti fillon e kthehesh në po të njëjtën gjë."
Sokrati: "Unë filloj e kthehem në të njëjtën temë."(1)

Pseudofilozofët (sofistët)

Nga dialogu i zhvilluar mes Sokratit dhe sofistit Anitos
Sokrati: "O Anitos, ky miku i huaj ka kohë që më ka llafosur se ka dëshirë të madhe të mësojë urtësinë, të mësojë këtë virtyt që i mundëson njerëzve të drejtojnë sa më mirë vendet e tyre. Prandaj shiko dhe mendohu se cilin mësues të dërgojmë, që ky i huaj të marrë prej tij këtë virtyt. A mendon se ne duhet ta dërgojmë këtë mësues te ata që pretendojnë të mësojnë virtytin dhe pastaj t'ia shesin diturinë e tyre si mall tregu atij që ka dëshirë të mësojë këtë virtyt kundrejt një pagese të caktuar?"

(1) Me shkurtime prej librit "Sokrati" i Dr. Behnesij, f. 100-102.

Anitosi: "Për cilët po flet o Sokrat?"
Sokrati: "Me siguri që ti i njeh ata, që ata i quajnë sofistë."
Anitosi: "O Sokrat, për të vërtetën e Heraklit, hiq dorë nga këto fjalë, që nuk të hyjnë në punë dhe lutu Zotit, që asnjë prej fisit tim, familjes e miqve të mi të mos preket nga kjo plagë e rëndë dhe e dhembshme, madje as qytetarët e as të huajt dhe asnjë të mos bjerë në dorën e atyre të shprishurve, sepse ata janë si sëmundje ngjitëse dhe shkatërrim për cilindo që i ka pranë."
Sokrati: "Ç'thua kështu o Anitos? A nuk kundërshtojnë sofistët të gjithë ata që pretendojnë përmirësim për ato që njerëzit i kërkojnë atyre? Sofistët, jo vetëm që nuk përmirësojnë atë që u afrohet, por e përzënë atë me ash-përsinë më të madhe dhe pastaj për këtë kërkojnë edhe shpërblim. Unë nuk u besoj fjalëve të tua, sepse njoh vetëm një burrë prej tyre, Protagorasin. Ky ka mbledhur aq para, sa nuk ka mbledhur Fidia që punoi skulpturën më të bukur, madje aq sa nuk ka mbledhur Fidia dhe dhjetë skulptorë të tjerë të marrë së bashku. Ti po na flet për çudira o Anitos! Pa mendo një herë sikur një këpucar të riparonte këpucë të prishura dhe një rrobaqepës të arnonte rroba të vjetra dhe t'i kthenin këpucët e rrobat më të shkatërruara nga sa ishin kur i morën. Si përfundim, që të dy do të vdisnin nga uria, sepse ata nuk do të kishin mundësi të fshihnin nga sytë e njerëzve punën që bënë as për tridhjetë ditë, në një kohë kur Protagorasi mban të fshehur për të gjithë grekët se ai i kthen nxënësit e tij në një gjendje shumë më të keqe nga sa ishin kur i mori dhe, këtë punë ai e mban të fshehur për dyzet vjet."

Natyra e ëmbël

Me këtë dialog të shkurtër e të këndshëm, Sokrati fton nxënësin e tij Fider të shikojë natyrën, këtë nuse të sinqertë e të qeshur, që ai të lexojë një libër të bukur në prehrin e saj.
Sokrati: "Eja dhe shiko ku do të rrimë."
Fideri: "A e sheh atë pemën, atë lisin e lartë? "
Sokrati: "Patjetër që e shoh. Pa hë, si është puna e asaj peme? "
Fideri: "Te ajo do të kemi hije e freski të këndshme, kurse nën të do të gjejmë bar që të rrimë. "
Sokrati: "Atëherë bëj përpara. "
Fideri: "Arritëm te pema. "
Sokrati: "Për të vërtetën e Herës, qenka vend i bukur dhe kjo pemë e lartë qenka shumë e madhe. Pemët e Haterit janë të larta e me hije të freskëta,

por kjo pemë, në kohën e lulëzimit të saj të plotë, e mbush të gjithë hapësirën me aromën e luleve të saj. Poshtë këtij lisi rrjedh një burim i bukur me ujë të ftohtë, ashtu siç po e ndiejnë këmbët e mia. Mbase ky burim mund të jetë kushtuar për disa shtojzovalle ose për të mëdhenjtë e mahnitshëm, pasi këtu pranë unë po shikoj ato statujat e vogla. Freskia e kësaj toke është e butë dhe prej saj dëgjohen tingujt e "sikalit" që i përgjigjen himnit të gëzueshëm të verës. Gjëja më e mirë, që është në këtë tokë, është ky bar i njomë i përhapur në mënyrë të natyrshme, duke përgatitur një shtrat për cilindo që do të shtrihet sipër tij dhe shërben si jastëk i rehatshëm për kokën e tij. " (1)

Burimi i bukurisë

Me nxënësit e tij Sokrati përdorte një metodë dialogimi të zhveshur prej ironisë e prej frymës së diskutimit dhe gradualisht arrinte me ta prej të ndjeshmeve në logjikën, prej sendeve të vogla në sendet e mëdha që ata kishin përpara. Këtë e bënte me rrugën e bindjes e njohjen e vetes së tyre me vetveten, pastaj drejt diturive të përgjithshme, të cilat përfundojnë me virtytin dhe pastaj me të mirën e me të bukurën. Në këtë dialog të shkurtër e mahnitës mes Sokratit dhe Ksenofonit kemi një model të kësaj mënyre komunikimi:
Sokrati: "A e di ku shitet buka?"
Ksenofoni: "Në filan vend."
Sokrati: "Po ku shitet mishi a e di?"
Ksenofoni: "Atje tutje."
Sokrati: "A e di ku shiten tekstilet dhe këpucët?"
Ksenofoni: "Ato shiten në treg."
Sokrati: "A e di ku është burimi i virtytit ose të mirës absolute?"
Ksenofoni: "Jo."
Sokrati: "A nuk është turp të dish burimin e bukës, mishit, tekstileve dhe këpucëve dhe të mos dish burimin e virtytit, megjithëse ajo është karakteristika e vetme dalluese mes njeriut e kafshës?"(2)

(1) "Sokrati" i Dr. Behnesij, f. 79-87.
(2) "Filozofia greke", vol. 1, f. 156.

Shtëpia e xhaxhait tënd

Me armiqtë e rrugës e të mendimit të tij Sokrati përdorte metodën e ironisë, të cilën e ndante në dy etapa: etapa e parë ishte negative. Në këtë etapë ai e shoqëronte armikun e vet në rrugën e gabuar, ku ai kishte hyrë dhe me butësinë e me shoqërimin e tij vazhdonte ta tërhiqte në këtë rrugë, derisa

armiku binte në llucën e kontradiktës ose të gabimit. Kur e kishte çuar në këtë pikë, hidhte kundër tij llucën në të cilën ai kishte rënë. E vinte në lojë para njerëzve, derisa i merrte frymën me gabimin ose me kontradiktën e tij. Natyrisht, kjo bënte që armiku i tij të ziente nga brenda, pastaj e nxirrte atë prej qerthullit ku kishte rënë dhe kështu argumentet e armikut bëheshin gjithnjë e më të pafuqishme. Për pasojë, logjika e turbullimit dhe e kontradiktave shtohet gjithnjë e më shumë. Në këtë pikë armikut nuk i mbetej rrugë tjetër veç dorëzimit për ato që kishte thënë. Në këtë çast, Sokrati e përgatit veten për suksesin që ka korrur për zhveshjen e armikut të tij prej gjërave të gabuara. Ky ishte edhe qëllimi i tij kryesor duke përdorur ironinë e tij therëse, e cila e piqte armikun e tij në zjarrin e saj përvëlues, por jo për të t'i bërë atij keq, por gjithnjë me dëshirën e madhe për t'i udhëzuar armiqtë e tij në rrugën e drejtë. Kjo ishte edhe arsyeja që Sokrati thoshte: "Ironia është ajo që na shpëton prej gabimit dhe i përgatit mendjet tona për të pranuar diturinë; gjithashtu ironia është arma më efikase për të asgjësuar të gabuarat dhe shkarjet në rrugë të humbura." Kur ai e arrinte qëllimin që kishte me ironinë, atëherë fillonte etapën e dytë, në të cilën trajtonte temën e çështjes së shtruar për diskutim mes atyre të dyve. Nga dialogët, që dallohen për ashpërsinë e ironisë dhe çukitje të fuqishme, është diskutimi i zhvilluar mes Sokratit e Glukonit, i cili ishte njeri leshko e mendjemadh, por që pretendonte se ishte prej burrave të zgjuar, që së shpejti do të merrnin në dorë sundimin e vendit. Sokrati e dinte se ai ishte ndër injorantët e zbrazur, që nuk e njohin vlerën e tyre të vërtetë. Prandaj ai u ndesh me të në një dialog të gjatë, me të cilin e copëtoi fare. Ja disa fragmente prej atij dialogu:

Sokrati: "Ti dëshiron që populli të të respektojë, por a nuk është gjë e bukur, kur ti i ve detyrë vetes të bësh një shërbim për republikën, për shembull: A ke dëshirë që ta pasurosh republikën?"

Glukoni: "Po, unë kam shumë dëshirë për këtë."

Sokrati: "A nuk është rrugë e dobishme dhe e dukshme, që, për ta pasuruar republikën, të shtosh të ardhurat e saj?"

Glukoni: "Kjo është e natyrshme."

Sokrati: "Atëherë, na thuaj, cilat janë burimet prej të cilave formohen sot të ardhurat e shtetit? Dhe sa është shifra e këtyre të ardhurave?"

Glukoni: "Betohem për Zeusin se unë asnjëherë nuk kam menduar për këtë."

Sokrati: "Së paku, na thuaj sa janë shpenzimet e shtetit?"

Glukoni: "As me këtë nuk jam marrë ndonjëherë."

Sokrati: "Atëherë, na thuaj, sa janë forcat tokësore e detare të shtetit tonë? Dhe sa janë forcat e armiqve tanë?"
Glukoni: "Në të vërtetë, o Sokrat nuk kam mundësi të përgjigjem për këto pyetje pa u përgatitur…"
Por Sokrati nuk e fal atë nga pozicioni i vështirë ku është, por fillon ta shtrëngojë dhe t'i drejtojë pyetje të ndryshme rreth sasisë së të lashtave që ka shteti, sa miniera ka dhe të tjera pyetje të kësaj natyre, derisa e shtrëngon në fyt gjithnjë e më shumë, por pa marrë prej tij qoftë edhe një përgjigje të vetme. Prej këtij dialogu ai nxjerr gjykimin vijues: "Në të vërtetë, ai nuk ka mundësi të administrojë as edhe një shtëpi të vetme pa pasur njohuri për të gjitha nevojat e saj, atëherë si mund t'i varim atij në qafë punët e një shteti?!"
Pasi përfundoi edhe me këtë gjykim, me ironi i drejton atij këtë pyetje:
Sokrati: "Tani që u bë e qartë se me të vërtetë e ke të vështirë të merresh me sjelljen e lumturisë për të gjitha familjet e shtetit, përse nuk merresh, të paktën për të sjellë lumturi në një familje të vetme, në atë familje që ka shumë nevoje për të qenë e lumtur? Dhe kjo është familja e xhaxhait tënd."
Glukoni: "Nëse xhaxhai im do të kishte dëgjuar këshillat e mia, patjetër që unë do të isha i dobishëm për familjen e tij."
Sokrati: "Si the? Ti nuk ke mundësi të jesh i dobishëm as për xhaxhain tënd dhe pretendon se ke dëshirë të jesh i dobishëm për të gjithë banorët e Athinës, përfshirë edhe xhaxhain tënd?!" (1)

---

(1) "Filozofia greke". Vol. 1, f. 157-160 e autorëve Zhanie dhe Sijai.

FJALA E QARTË E ALIUT
NË SHËRBIM TË NJERIUT

Shoqata Illadi

KUFIJTË E MENDJES E TË ZEMRËS

* I fortë, gjëmues e jehues si bubullima në netët me rrebeshe.

* Burimi është burim dhe në rrjedhën e tij nuk llogaritet as nata e as dita.

Kush ka ndjekur jetëshkrimin e të mëdhenjve në histori, pa bërë dallim se është i Lindjes apo i Perëndimit, nga të mëparshmit apo është nga të rinjtë, ka kuptuar një dukuri, që nuk mund të fshihet, pavarësisht nga fushat e ndryshme të mendimit të tyre, pavarësisht nga dallimi i madh mes shkollave të tyre për trajtimin e temave të aktivitetit intelektual, pasi që të gjithë janë edukues të talentuar. Natyrisht që ata dallohen në të fuqishëm e në më pak të fuqishëm, ose të gjithë qëndrojnë mes prodhuesit moralist dhe estetit të afërt me prodhimin e moralin, derisa ndjenja edukuese me gjerësinë e temave, kuptimeve dhe formave të saj, vërteton çdo talent të jashtëzakonshëm të përfshirë në gamën e aktivitetit të këtij të madhi. Një shikim i vetëm mbi profetët do të ishte i mjaftueshëm për të pohuar në mendje këtë dukuri. Dàùdi, Sulejmàni, Esh'ijà, Ermijà, Ej'jùbi, Mesijhu dhe Muham'medi, të gjithë ishin edukues, të cilëve, krahas talenteve të tjera, i është dhënë edhe talenti edukues. Napoleoni është komandant, Eduard Heri politikan, Lenini ligjvënës dhe lider, Platoni filozof, Paskali matematikan, Javaharlal Nehru burrë shteti e mendimtar, Lui Pastër shkencëtar natyralist, Xhemaludin Afganiu reformator shoqëror, të gjithë janë edukues dhe në fushën e edukimit të gjithë kishin aq sa i rreshton ata në radhët e edukuesve më të mëdhenj. Çdo njëri prej tyre dallohet për një lloj të veçantë aktiviteti intelektual që ia përcaktonte karakteri e talenti dhe pastaj lëshohet në fushën e estetikës dhe përqendrohet në kuadrin e shprehjes, pasi pikërisht këtu qëndron edukimi i mirëfilltë. Këtë të vërtetë e gjejmë të koncentruar me tërë shkëlqimin e saj dhe me qartësinë më të madhe në personin e Ali bin Ebù Tàlibit. Aliu është imam, prijës. Sekreti i tij në fushën e edukimit është fjala e qartë e shpjeguese,

por ai është prijës edhe në të gjitha të drejtat që pohoi, në mësimet që dha e në rrugët për të cilat udhëzoi. Argumenti i tij në këto aktivitete është vepra "Nehxhul Belàga". Kjo vepër është ndërtuar mbi themelet e qartësisë së arabishtes dhe të bazave gjuhësore të Kur'ànit. Në këtë vepër bashkohen metodat gjuhësore të arabëve, afërsisht gjatë trembëdhjetë shekujve. Mbi këtë bazë Aliu ndërton, pastaj prej kësaj ndërtese merr pishtarin dhe i jep jetë më të mirës në kuadrin e argumentit të tij të magjishëm. Në fushën e sjelljes së argumentit, Aliu bashkon të mëparshmen më atë që vjen më pas; Aliu unifikon argumentet e mahnitshme e origjinale gjuhësore të kohës së injorancës para Islamit, të sintetizuara në krijimin e pastër me argumentin e pastër origjinal dhe edukues islam nëpër të cilin përshkojnë elementët e pandashëm të një logjike të fuqishme. Gjuha e Aliut ka pastërtinë e qartësinë e fjalës së kohës së injorancës dhe magjinë e argumentit profetik deri në atë shkallë sa disa prej tyre kanë thënë për fjalën e tij se ajo është "poshtë fjalës së Krijuesit dhe mbi fjalët e të krijuarit". Dhe, në këtë nuk ka asnjë teprim, pasi për Aliun ishin shtruar të gjitha rrugët e mundësitë që e përgatitën atë të rreshtohej në radhët e atyre oratorëve që thonë vetëm fjalë bindëse. Aliu lindi në një mjedis me të vërtetë të shëndoshë e të pastër, pastaj bashkëjetoi me më të urtin e njerëzve, Muham'med bin Abdullahun. Aliu mori prej Profetit mesazhin e tij, me gjithë ngrohtësinë e forcën që përmban ky mesazh, shto këtu edhe përgatitjen e tij të madhe e të gjithanshme, si dhe talentet e tij të shumta e të mëdha. Ja kështu bashkohen te Aliu shkaqet e krijimit të pastër dhe kushtet e mjedisit që e lartësojnë atë.

* * *

Po inteligjenca e Aliut, inteligjencë që s'mund të futet brenda kufijve të njohur, pasi në çdo frazë të "Nehxhul Belaga" njeriu takon një punë madhore. Inteligjenca e Aliut është e gjallë, e fuqishme, e gjerë, e thellë, të cilën nuk e errësojnë tundimet. Kur Aliu punon mbi një subjekt, e rrethon atë nga larg dhe asnjëra anë e subjektit në fjalë kurrë nuk është jashtë vëmendjes së tij. Megjithëkëtë, prej tij nuk vjen asnjë padrejtësi, as e madhe, as e vogël. Ai zhytet në thellësi të subjektit, e kthen atë përmbys dhe e shkund nga të gjitha anët, derisa arrin të kuptojë në të edhe shkaqet më të padukshme, madje edhe shkaqet e fshehura me mjeshtërinë më të madhe. Njëkohësisht arrin të nxjerrë konkluzionet më të drejta të renditura mbi ato shkaqe, jo vetëm rezultatet më të afërta, por edhe ato më të largëtat.

Prej fakteve që dëshmojnë inteligjencën e rrallë alevine është edhe ky serial argumentesh logjike që ti shikon në "Nehxhul-Belagah", pavarësisht nga cila anë e shikon. Gjithashtu, është edhe kjo kompaktësi mendimi. Megjithëkëtë vërehet lehtë se çdo mendim i shprehur vjen si rezultat i natyrshëm i një mendimi të shprehur para tij, njëkohësisht është edhe një shpjegim për atë që vjen pas tij. Në mendimet e Aliut nuk gjen gjëra që nuk i shërbejnë trajtimit të subjektit të dhënë, prandaj në mendimet e Aliut ti gjen atë inteligjencë të rrallë, pa të cilën studimi kurrë nuk mund të vihej në vijë të drejtë. Për të zgjeruar dimensionin e tij, Aliu, në çdo fjalë që përdor, të bën thirrje të meditosh, madje ai të fton të thellohesh në meditim. Në çdo frazë Aliu hap para teje horizonte, prapa të cilave janë horizontet e vështrimit të shkëlqyer. Ç'hapësira të gjera zbulojnë për ty rrugët e mendimit e të vëzhgimit, të saktësuara në fjalët e tij: "Njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë.", ose "Vlera e njeriut qëndron në atë që ai bën më mirë.", ose fjala tjetër e tij: "Mëkatet janë shtëpi e fortifikuar e poshtërsisë." Në këto fjalë gjen saktësi të mrekullueshme: "Kush lehtëson barrën, arrin.", Çfarë madhështi kuptimi ka në katër shprehjet e mësipërme, të cilat, edhe pse kanë pak fjalë, japin shumë shpjegime të hollësishme! Madje, nëse dëshiron, thuaj se ato janë të vëna në vendin përkatës. Shiko se ç'mprehtësi inteligjence, përvetësim të subjektit e thellësi kuptimi dhe me sa shumë transparencë mbresëlënëse e zbulon fjala e Aliut karakterin e smirëziut, veset e tij dhe të vërtetën e gjendjes së tij: "Nuk kam parë ndonjë të padrejtë, që të ngjasojë me një të dhunuar nga padrejtësia, se smirëziu: frymëmarrje e vijueshme, zemër e turbulluar që nuk di ku shkon, dëshpërim i vazhdueshëm, zemërues me atë që nuk ka faj dhe koprrac me atë që nuk zotëron." Në "Nehxhul Belaga" mendimet gjenerojnë prej mendimeve, prandaj ti je para mendimeve që nuk mbarojnë, megjithëkëtë ato nuk grumbullohen njëra mbi tjetrën, por vijnë të sistemuara njëri pas tjetrit. Pikërisht këtu qëndron fakti se ti nuk gjen ndonjë dallim mes asaj që Aliu shkruan dhe asaj që ai thotë në ecje e sipër, sepse burimi është burim dhe në rrjedhën e tij nuk llogaritet as nata e as dita. Edhe në fjalimet, që ai mbante në ecje e sipër, shikohet rregullsia e mendimeve të ruajtura në regjistrin e mendjes së urtë dhe të logjikës së drejtë. Mbase do të habitesh para kësaj sasie gjykimesh të larta e para kësaj përsosmërie të madhe, kur të mësosh se Aliu nuk i përgatiste fjalimet e tij, qoftë edhe pak minuta apo pak sekonda para se t'i mbante. Aliu nuk kishte nevojë të përgatitej për të folur, sepse mendimet, që ai do të shprehte, ishin

të lidhura me zemrën e tij, prandaj dilnin prej gjuhës së tij aq lirshëm dhe pa asnjë mundim e vështirësi, dilnin si rrufeja kur ndriçon, pasi ajo nuk merr e nuk jep ndonjë lajm para se të shkreptijë. Fjalimet e Aliut janë si bubullima që trondit, megjithëse nuk bën asnjë përgatitje për gjëmimin e rëndë që lëshon. Ato janë si era kur fryn, përdridhen, anohen, fshijnë e shtrihen mbi qëllimin. Pastaj ato kthehen në boshtin e rrotullimit të vet. Ato nuk i shtyn e nuk i bën të shkojnë e të vijnë më përpara ose më prapa kufijve të tyre të qëndrueshme asgjë përveç ligjit të asaj që do të ndodhte dhe logjika e rastit. Prej dukurive të mendjes së fuqishme në "Nehxhul Belaga" janë edhe ata kufij, në të cilët Aliu disiplinonte ndjenjat e dëshpërimit e të hidhërimit të thellë, kur shpirti i tij vlonte, në çastet kur ndjenjat e tij të fuqishme gati sa nuk e mbysnin në oqeanin e dëshpërimeve me përmasa të pallogaritshme. Pikërisht në ato çaste dilte në dukje, me tërë shkëlqimin e saj, pushteti i mendjes së tij. Aliu ishte urdhërues, të cilit i bindeshin. Për inteligjencën e tij të bollshme, në të gjitha drejtimet e rrugës së tij, dëshmon fakti se ai, edhe kur trajtonte studime të shumëllojshme e bënte përshkrime të shumta, përsëri gjykimin e tij e shprehte në mënyrë të përsosur për çdo subjekt. Aliu kurrë nuk e reduktoi veprimtarinë e tij të mendjes në subjekt të vetëm dhe kurrë nuk u përqendrua në një studim të vetëm. Aliu flet me logjikën e të urtit të mirinformuar për gjendjet e botës dhe për punët e njerëzve, për karakteret e individëve dhe të komuniteteve. Aliu përshkruan rrufenë, bubullimën, tokën e qiellin. Ai e tjerr gjatë fjalën në histori natyre dhe përshkruan të fshehtat e krijimit të lakuriqi i natës, milingonës, palloit, karkalecit, etj. Për shoqërinë Aliu harton kushtetuta dhe për moralet vendos ligje. Te vepra "Nehxhul Belaga" flet me argumente origjinale për Krijuesin e gjithësisë dhe për gjërat e mahnitshme të ekzistencës, në atë mënyrë sa ti, në të gjithë letërsinë arabe, nuk i gjen ato mendime të shëndosha, të mrekullueshme e atë logjikë të përsosur sistemuese, të shtruara me një metodologji kaq të rrallë dhe në sasi kaq të madhe.

* * *

Imagjinata e Aliut është impulsive në çdo anë e në të gjitha horizontet. Edhe te "Nehxhul Belaga" imagjinata është e shtrirë sa në gjatësi, po aq edhe në gjerësi. Shumë të urtë ndër shekuj e shumë

mendimtarë të popujve të ndryshëm u ka munguar kjo imagjinatë. Falë mendjes dhe eksperiencës së tij Aliu i formulonte konceptet me objektivitet të pastër dhe pastaj i lëshonte ato madhështore e të lëvizshme në anët e një kuadri, ku llojet e bukurisë përshkruhen me ngjyrën më mahnitëse që mund të jetë. Edhe koncepti, sado logjik të jetë, përsëri mbetet i thatë dhe nuk kalon në imagjinatën e Aliut derisa atij t'i mbijnë krahët, të cilat asgjësojnë dogmatizmin dhe kristalizojnë të vërtetat që ai përmban. Imagjinata e Aliut është modeli i imagjinatës së gjeniut, ndërtuar mbi themelin e një realiteti të thellë dhe e rrethuar prej këtij realiteti, të cilin pastaj ai e nxjerr në dukje me materialin e me natyrën e këtij realiteti. Imagjinata e tij i jep realitetit shtrirje të shumta, të ngjyrosura prej vetë lëndës së realitetit. Atëherë e vërteta bëhet akoma më e qartë dhe kërkuesi i saj bie mbi të vërtetën ose e vërteta bie mbi kërkuesin. Aliu karakterizohet për fuqi vëzhguese të rrallë. Gjithashtu, karakterizohet për kujtesë të ndërgjegjshme, depozituese e gjithnjë në zgjerim. Në jetën e tij Aliu ka kaluar periudha të mbushura me ndjenja të fuqishme, të shkaktuara nga urrejtja e smirëzinjve dhe nga kurthet e mashtruesve. Por ai ka kaluar edhe periudha të mbushura me ndjenja fisnike, me të cilat e rrethonte besnikëria e njerëzve të mirë dhe sinqeriteti i njerëzve të përkushtuar. Të gjitha këto ndjenja kanë lënë te Aliu elementë të fuqishëm e të shumtë, me të cilët ai ushqen imagjinatën e tij krijuese, pasi ato janë elementë që bashkëpunojnë mes tyre, janë në shërbim të kësaj imagjinate. Pastaj ato sistemohen në panorama mahnitëse të gjalla, me shpirt të fortë e jetësor, të përqendruara mbi një realitet të kulluar, prej të cilit dalin bisqe e degë me gjethe e me fruta. Nëse ti ke dëshirë, Aliu të mundëson të shikosh si vihen në lëvizje elementët e kësaj imagjinate të fuqishme në rreshtat e "Nehxhul-Belagah" dhe të paraqitura me ngjyrat e një pikture mahnitëse, me ngjyra të gjalla, që ka vetë realiteti i këtyre elementëve, në gjerësinë e shtrirjeve që ato kanë, në tërësinë e gjërave që kanë ato dhe në dallimin e qartë që shikohet në të gjitha konturet e atyre elementëve. Shiko me vëmendje imagjinatën e imamit kur ai i flet banorëve të Basras, pas gjithë asaj dhembjeje të fortë që kishte pësuar prej tyre në luftën e Xhemelit: "Vendi juaj patjetër do të përmbytet. Xhaminë e këtij vendi më duket sikur po e shikoj si një gjoks shpendi fluturues mbi një valë deti.", apo këtë përngjasim magjiplotë: "Ngatërresa është si pjesa e errët e natës.", ose kur përshkruan lëvizjen: "Në të vërtetë, unë jam si boshti i gurit të mullirit, që rrotullohet rreth meje dhe unë jam në vendim tim.", apo në këtë panoramë madhështore,

ku shtrirjet e shtëpive të banorëve të Basras ngjajnë me feçkat e elefantëve, kurse ballkonet i sheh sikur janë krahë shqiponjash: "Mjerim i madh për rrugët tuaja të ngushta, të zëna nga popullimi, për shtëpitë me ornamente, që kanë krahë si krahë shqiponjash dhe zgjatime si feçka elefantësh." Prej karakteristikave të imagjinatës është fuqia e përngjasimit. Përngjasimi në edukimin shpirtëror të imamit është një faqe që rrezaton jetë. Nëse dëshiron një shembull për këtë, mos humb kohë, por shiko në atë pushtetarin, për të cilin disa njerëz dëshironin dhe uronin që ai të ishte në gjendjen ekzistuese, por pushtetari e di mirë pozicionin e tij të frikshëm, ai di mirë edhe kujdesin që duhet të ketë për t'u ruajtur: sepse ai, pavarësisht se është i frikshëm me madhështinë e tij, ka frikë se mos i bëjnë atentat. Pastaj shiko Aliun si e konkretizon këtë kuptim: "Pushtetmbajtësi është si ai që i ka hipur luanit, e dëshiron shumë pozicionin ku është, por ai di mirë edhe gjendjen e tij." Nëse dëshiron një shembull tjetër, dëgjo si e përshkruan Aliu gjendjen e një burri, të cilin ai e imagjinon të turret mbi armikun e tij, megjithë dëmtimin që mund t'i shkaktojë vetes: "Në të vërtetë ti je si ai që shpon vetveten për të vrarë atë që është prapa kalorësit në vithet e kalit." Ja edhe kjo mënyrë mahnitëse në përngjasimin e gënjeshtarit: "Bëj shumë kujdes të mos miqësohesh me gënjeshtarin, sepse ai është si mirazhi, të afron të largëtin dhe të largon të afërmin." Përsa i përket teorisë artistike, që thotë se çdo e shëmtuar në natyrë bëhet e bukur në art, nëse kjo është e vërtetë, argumenti për këtë teori qëndron në një bisedë që Aliu bën në lidhje me banorët e varreve. Sa e rëndë është vdekja dhe sa e urryer është fytyra e saj! Por sa mahnitëse është fjala e Aliut, kur ai flet për vdekjen dhe sa bukur tingëllon ajo! Kjo fjalë ka marrë një pjesë të madhe nga ndjenja e pastër, ashtu siç ka marrë me bollëk edhe nga imagjinata, prandaj fjala e tij është një panoramë prej panoramave të artit të madh, të cilës i afrohen vetëm kuadrot e gjenive të artit në Evropë kur ata kanë përshkruar vdekjen e dhembjen e saj me ngjyra, me tinguj e me poezi. Kur Aliu i kujton të gjallëve vdekjen dhe ndërton lidhjet mes tyre e vdekjes, në të vërtetë ai i ndërgjegjëson ata se i janë afruar shkallës së barbarisë dhe me një mprehtësi të akullt e përshkruan vdekjen me një ngjyrë të errët e me një tingull dëshpërues: "Duket sikur çdo njëri prej jush ka gjetur në tokë banesën e vetmisë së tij. Por, ah, çfarë shtëpi vetmie, çfarë banesë e egër dhe çfarë vend mërgimi i vetmuar!", pastaj me fraza të njëpasnjëshme, në të cilat ushtojnë tingujt paralajmërues të një daulleje, ai i shkund nga gjendja drejt së cilës ata nxitojnë pa marrë frymë: "Sa shpejt ecin orët e

ditës, sa shpejt ecin ditët e muajit, sa shpejt ecin muajt e vitit në jetë!" dhe pas kësaj ai lëshon në mendjet e tyre pamjen e mrekullueshme me të cilin ai urdhëron mendjen, të cilës i japin zjarr ndjenjat dhe imagjinata kapërcyese mishëron elementët e saj. Pastaj ai i përshkruan ato në lëvizje, duke ndjekur njëra-tjetrën. Kjo pamje vihet mes syve që lotojnë, zërave që vajtojnë dhe gjymtyrëve që rënkojnë: "Ditët mes jush e mes atyre janë majmëri dhe kundër jush janë rënkime."; pastaj ai i lëshon frerin ndjenjës e imagjinatës së tij, të cilat, të dyja së bashku, krijojnë këtë panoramë të përjetshme prej panoramave të poezisë së gjallë: "Porse ata pinë një kupë, e cila të folurën e tyre e shndërroi në belbëzim, dëgjimin në shurdhim, lëvizjet në qetësi. Ata duken si të shtrirë, që pushojnë në gjumë, janë fqinjë, që nuk shkojnë e nuk vijnë me njëri-tjetrin, të dashur, që nuk shkëmbejnë vizita, lidhjet e njohjes janë bërë pluhur, prej tyre janë ndërprerë shkaqet e vëllazërimit. Të gjithë janë një dhe ata janë të gjithë; pranë dyndjes ata janë të vetëm, për natën nuk njohin mëngjes dhe për ditën nuk njohin mbrëmje, nuk njohin natë e ditë dhe ata kanë rënë në të përgjithmonë." Pastaj, në lidhje me ata, ai thotë këtë fjalë drithëruese: "Ata nuk e dinë se kush i vjen, nuk bashkohen me atë që i vajton dhe nuk i përgjigjen atij që i kërkon atyre ndihmë." Një krijimtari e mrekullueshme përshkruan vuajtjet rrëqethëse të vdekjes, egërsinë e varrit dhe cilësinë e banorëve të varreve: "Janë fqinjë, që nuk shkojnë e nuk vijnë me njëri-tjetrin, të dashur, që nuk shkëmbejnë vizita...", pastaj mendo pak panoramën e përjetshme rrëqethëse të vdekjes, të cilën mund ta përshkruajë vetëm gjenialiteti i Aliut: "... nuk njohin natë e ditë dhe ata kanë rënë në të përgjithmonë." Thënie të tilla mahnitëse janë të shumta në "Nehxhul Belaga".

* * *

Kjo inteligjencë dhe kjo imagjinatë e Aliut te "Nehxhul Belaga" janë të bashkuara si natyra me ndjenjën e fortë, të cilat inteligjenca dhe imagjinata i furnizon me nxehtësinë e jetës, pasi nëpër arteriet e mendimit lëviz gjaku bujar e i ngrohtë dhe me ato ai i flet ndjenjave në atë masë sa i flet mendjes, të cilën ndjenja e ka furnizuar me ngrohtësi. Njeriu e ka të vështirë të mahnitet prej një efekti të vetëm nga efektet e mendimit apo të imagjinatës nga fusha e letërsisë ose nga të gjitha llojet e arteve. Ndjenja nuk merr pjesë

aktivisht për prodhimin e këtij efekti, për faktin se atë, zakonisht, nuk e kënaq përbërja njerëzore, vetëm nëse ai është prodhim i kësaj përbërjeje. Ky efekt i plotë edukues është pikërisht efekti që ne shikojmë në "Nehxhul Belaga". Mbase ti e ndien veten të shtyrë në një rrymë të vrullshme nga rrymat e ngrohtësisë së ndjenjës me të gjitha ngjyrat e saj dhe kështu ti ecën nëpër "Nehxhul Belaga" prej një vendi në një vend tjetër pa ndier lodhje. A nuk të mbushet zemra me dashuri e me shpresë kur dëgjon Aliun të thotë: "Sikur mua të më dashuronte një mal, ti me siguri do të çmendeshe", ose: "Nuk ka mendim për atë që nuk bindet.", ose: "Më lini mua dhe shkoni te ndonjë tjetër.", ose: "O botë! O botë, mashtro dikë tjetër, por jo mua!", ose në këtë fjalën tjetër koncize, të mbushur me dashuri zemre: "Humbja e të dashurve është mërgim.", ose fjalën tjetër të tij: "O Zoti im, kërkoj mbrojtjen Tënde prej kurejshëve! Ata e kanë ndërprerë lidhjen e afërsisë me mua dhe s'kanë kujdes të shoqërohen me mua dhe ata thanë: "Dëgjo me kujdes, ke të drejtë ta dënosh, ashtu siç ke të drejtë të mos i japësh gjë atij. Prandaj ose bëj durim i dëshpëruar, ose vdis duke ndier keqardhje." Unë hodha sytë dhe pashë se për mua nuk kishte mbetur asnjë që të më rrinte prapa, asnjë që të shkrihej për mua dhe asnjë ndihmës përveç njerëzve të familjes sime." Dhe tani shiko bukurinë e ndjenjave dhe forcën e fjalës së tij në kohën kur varrosi të madhen zonjën Fatime. Në ato çaste ai i drejtohet të Dërguarit, djalit të xhaxhit të vet dhe i thotë: "O i Dërguar i Allahut, selam prej meje dhe prej vajzës tënde që po të vjen pranë kaq shpejt, që të jetë bashkë me ty! O i Dërguar i Allahut, më është pakësuar durimi për të përzgjedhurën tënde, prej saj më është zbutur lëkura, porse në dëshpërimin e rëndë nga ndarja prej teje dhe në pësimin tënd të madh, për mua ka vend që unë të duroj!" dhe po prej tij, fjala: "Dëshpërimi im është i pandërprerë dhe nata ime është pagjumë, derisa Allahu të zgjedhë për mua shtëpinë tënde, në të cilën ti je banor i përhershëm." Ja edhe ky njoftim: Një burrë ka përcjellë prej Nùf El-Bekàliut për një hytbe, që ka mbajtur imam Aliu. Ai vijon fjalën duke treguar: "Emijrul-mu'minijni na e mbajti këtë hytbe në Kufe, ishte më këmbë mbi një gur, të cilin e kishte vënë Xhu'deh bin Hubejreh El-Makhzùmij, mbi krahë kishte hedhur një rrobë prej leshi, si pallto të shkurtër, rripat e shpatës së tij ishin prej lëkure hurme, këpucët, që kishte mbathur, gjithashtu, ishin punuar me lëkurë hurme dhe në përgjithësi, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të, në këtë hytbe tha: "Vini re! Prej kësaj bote ai i ktheu shpinën gjërave që i vinin përpara dhe i dilnin përpara ato që ai i kishte kthyer shpinën, robtë e mirë të Allahut

shpejtuan të shpërngulen, ata shitën pak gjë prej kësaj bote dhe nuk ka mbetur shumë nga ato të botës tjetër që nuk zhduken! Nuk janë dëmtuar vëllezërit, gjaku i të cilëve u derdh kur ata ishin në betejën e Sif'fijnit, që sot të mos jenë ndër të gjallët për të ngrënë atë që ngec në fyt dhe të pinë ujë të turbullt?! Eh, pasha Allahun! Ata takuan Allahun, Ai i shpërbleu mirë ata dhe i vuri në shtëpinë e sigurisë, pas frikës që ata kishin. Ku janë vëllezërit e mi, që morën rrugën dhe u vranë për të drejtën? Ku është Am'màri(1) dhe ku është Ibni Tejhàni? Ku është dy herë dëshmori, ku janë të ngjashmit me këta prej vëllezërve të mi, të cilët lidhën besën me nijet?" Pastaj kapi mjekrën e uruar me dorë dhe qau gjatë. Diràr bin Hamza njofton: "Dëshmoj se unë e kam parë atë (është fjala për imamin) në disa vende ku kemi ndaluar dhe, kur nata e kishte ulur perden e saj, ai qëndronte më këmbë në errësirë, mjekrën e tij e kapte me duar, rrotullohej nga dhembja, qante ashtu siç qan një i dëshpëruar dhe thoshte: "Botë o botë, drejt teje prej meje! Po largohesh prej meje apo nga lart po vjen drejt meje? Nuk ka kohë për kohën tënde. Eh, sa larg është! Shko e mashtro dikë tjetër, por jo mua! Unë nuk kam ndonjë nevojë në ty, të kam thënë tre herë: "Nuk të dua!", prandaj nuk ka më kthim që të vij te ty! Jeta në ty është e shkurtër, rëndësia jote është e pakët dhe shpresa jote është e urryer! Ah, për furnizimin e pakët, për rrugën e gjatë, për udhëtimin e largët dhe për rëndësinë e madhe të urimit të ujit!"

---

(1) ka qëllim Am'màr bin Jàserin.

Këtë ndjenjë të ngrohtë imami e njohu në jetën e tij, përkrah së cilës ti shkon ngado. Prandaj, ngado që të drejtohesh e ngado që të ecësh nëpër "Nehxhul Belaga", do të ndeshësh mëshirë e dashuri, madje edhe në ato anë të saj që nxisin për zemërim. Edhe atëherë, kur ai shihte se shokët e tij nuk po e mbështesin të vërtetën, në një kohë që të tjerët mbështesnin të gabuarën dhe e rrethonin atë me armë e me jetët e tyre, ai ka dhembje e ankohet, qorton e këshillon, por është edhe i ashpër e gjuajtës e gjëmues si bubullima në netët me rrebesh! Ty të mjafton të lexosh hytben e tij që flet për luftën në rrugën e Allahut, të cilën ai e fillon me këto fjalë: "O njerëz me trupa të bashkuar e me dëshira të ndryshme, fjala juaj çan edhe mbyllësen e çeliktë, etj…", patjetër që do të kuptosh se ç'ndjenjë e dhimbshme dhe revoltuese është ajo që e furnizon këtë hytbe me pulsin e jetës e me trokitjet e forta që ndihen në këtë hytbe!

Është e pamundur të sjellim shembuj të derdhjes së vrullshme të asaj ndjenjeje të gjallë, por që shpërndan ngrohtësi në të gjitha bëmat e imamit, pasi kjo ndjenjë është e pranishme në të gjitha punët e tij, në hytbet e tij e në fjalët e tij, në të gjitha veprimet e tij. Ajo është njësia matëse themelore, prandaj ty nuk të mbetet gjë tjetër veçse të lexosh në këtë libër, në kapitullin "Prej fjalëve mahnitëse të imamit", disa nga bëmat e tij, pasi kështu ke mundësi të kundrosh më gjatë në ngjyrat e bukura e të shumta të djalit të Ebù Tàlibit, të kundrosh atë ndjenjë të fuqishme, të vrullshme dhe të thellë, shumë të thellë!

Shoqata Flladi

UNITETI I EKZISTENCËS

• Çdo gjë e largët është e bashkuar në një unitet, dy anët e saj: e përjetshmja pa fillim dhe e përhershmja pa fund.

Edukata është bazë e fuqishme në mendim, në ndjenja, në imagjinatë dhe në shije. Ajo e lidh njeriun me të gjitha qeniet e unitetit absolut të ekzistencës; gjithashtu, ajo shpreh se vetë merr gjallëri, bazuar mbi rregullat e këtij uniteti dhe me një metodë estetike, që konsiston një mishërim të gjallë të ndërveprimit mes edukuesit dhe gjithësisë. Nëse shkenca është pjesëtim, arti është bashkues. Nëse shkenca i shikon sendet si qenie, atëherë lind detyra që ato të pjesëtohen e të shpërndahen, në një kohë që arti i shikon sendet si qenie të pjesëtuara në lëvizjen e tyre, por të shtrira e unike në bazat e në të vërtetat e tyre, çka rikthehet në mendimin e shndërrimit e të lidhjes së plotë mes dukurive të ndryshme të ekzistencës. Dhe edukata ka qenë vetëm me këtë shndërrim.
Nëse filozofët kanë filluar të mendojnë rreth unitetit të ekzistencës gjatë shekujve të fundit, edukuesi ka menduar për këtë unitet qysh me fillimet e njeriut, për faktin se në thellësi të vetë njeriut ishin farërat e artit dhe ndijimet e edukatës. Ndodh kështu për faktin se argumenti i filozofit është mendja e tij dhe krahasimi që ai bën, por të dy këto argumente janë të kufizuara në raport me përbërësin e gjallë njerëzor, ndërsa argumenti i edukuesit janë ndjenjat dhe frymëzimi i tij, që në fakt janë një dalje e vrullshme, e papritur dhe vezulluese prej tërësisë së qenies së tij. Përveç kësaj, filozofi e shikon gjithësinë si unitet ndërveprues të integruar. Ky shikim mbetet gjithnjë sipërfaqësor, kur ai krahasohet me shikimin e edukuesit. Filozofi dëshmon, kontrollon, krahason, pastaj regjistron dhe mjeti që ai ka në këtë proces është vetëm mendja. Por mendja është një send prej njeriut të gjallë ose mund të thuhet është njëra prej anëve të njeriut, ndërsa edukuesi vepron me jetën e me gjithësinë në mënyrë të drejtpërdrejtë dhe të vazhdueshme. Ai ndien dhe frymëzohet me mendjen e tij, me ndjenjat, me

imagjinatën, me humorin, e me shijen e tij të marra së bashku, pra, vepron me të gjithë qenien e tij. Prandaj edukuesi, me të gjitha këto, është më përpara e më i thellë; gjithashtu, edukuesi është mësuesi dhe argumenti i filozofit, prandaj edukuesi gjithmonë mbetet mësues e argument për filozofin. Duke qenë se puna e filozofit dhe e edukuesit është e këtillë, rezulton se Ali bin Ebù Tàlibi, nga mënyra e këndvështrimit dhe e metodës, është një prej të mëdhenjve të atij grupi edukuesish të përjetshëm, të cilët grisën perdet që mbulonin të vërtetat dhe bënë që ato të kuptohen ashtu siç janë, pasi edhe të mëdhenjtë shikojnë atë çka shikojnë të gjithë njerëzit. Të vërtetën e sendit e arrijnë vetëm të mëdhenjtë dhe nuk e arrijnë të gjithë njerëzit. Edukuesit janë ata që shikojnë në yjet e qiellit, në rërën e shkretëtirave, në ujët e deteve e në mbulesën e natyrës dhe konstatojnë se ato sende janë prej shpirtrave të tyre, shpirtra që ndiejnë në gjithësi fuqinë unike të bukurisë së bashkuar, e cila ka qenë që në përjetësinë pa fillim dhe që do të mbetet pafundësisht përgjithmonë. Mihail Neijmeh, i cili përfaqëson dashurinë e artistit për ndjenjën e thellë të unitetit të ekzistencës në letërsinë arabe kontemporane shprehet: "Madje, si mund të jetë edukues ai që nuk ndien se rrënjët e tij janë në përjetësinë pa fillim e pa fund? Si mund të jetë edukues ai që nuk ndien lidhjen mes pjesëzës në të cilën është, të kaluarës dhe asaj që do të vijë?" Kjo ndjenjë e thellë është në shkallën më të lartë të bukurisë dhe mbështjell qeniet e të gjitha llojeve e pamjeve me një rrobë të vetme, rrobën që ti shikon në bëmat e gjenive të edukimit, pavarësisht nga shumëllojshmëria e temave të atyre bëmave dhe pavarësisht nga ndryshimi i kushteve në të cilat ata vepruan. Ti e dëgjove zërin e poetit të madh, që flet me zërin e Mesijhut: "Mendoni si rriten zambakët e fushës. Unë u them se as Sulejmani, në kulmin e lavdisë së tij, nuk ka veshur ndonjë rrobë si kjo." Ti dëgjove zërin më të madh që mund të dëgjohet në të gjitha botët dhe arrite shikimin më të kënaqshëm që depërton në thellësi të bukurisë dhe bën pyetjen: "Ç'mund të bëjë toka, shkëmbi dhe retë e qiellit për të sjellë këtë mrekulli e këtë bukuri, bukurinë e zambakëve të fushës që rriten, nëse nuk do të ishte uniteti i ekzistencës, sikur bukuria të mos ishte aty ku rrotullohet uniteti i ekzistencës dhe aty ku ndodh lidhja e pjesëve të ekzistencës qysh në fillim e deri në fund?" Përveç kësaj, ai është aksi rreth të cilit rrotullohen mendimi e ndjenjat te artisti, te ky krijues i vogël.

Në këtë kuptim është edhe fjala mahnitëse e Mesijhut, kur te ai sollën një prostitutë, e cila, bazuar në gjykimin e ligjeve të tyre, kishte lënë rrugë kundër vetes së saj: "Kush prej jush është pa asnjë

gabim? Atëherë le të vrasë këtë prostitutë duke e gjuajtur me gurë." Ti ke dëgjuar edhe fjalën e poetit të madh, që flet me gjuhën e Sulejman bin Dàùdit: "Një brez shkon e një brez vjen dhe toka është gjatë gjithë kohërave. Dielli lind dhe perëndon, pastaj nxiton për te vendi ku lindi. Era fryn në drejtim të jugut dhe rrotullohet drejt veriut, rrotullohet e rrotullohet në ecjen e saj dhe pastaj rikthehet drejt vendrrotullimit të saj. Të gjithë lumenjtë derdhen në det dhe deti nuk mbushet, pastaj drejt vendeve prej të cilit rrjedhin lumenjtë dhe prej këtu kthehen që të rrjedhin pa pushim." "Unë jam trëndafili i Sharonit dhe manushaqja e luginave. Si manushaqja në mesin e ferrave, ashtu është edhe mikesha ime në mesin e vajzave, si molla në drurët e pyllit, ashtu është i dashuri im në mesin e djemve. Kisha oreks dhe u ula nën hijen e saj. Fryti i saj është i ëmbël në ezofagun tim. Në tokë kanë çelur lulet, por papritur erdhi koha e prerjes dhe në tokën tonë u dëgjua zëri i pëllumbit të shkëmbinjve. O pëllumbi im, ti që rri në të çarat e shkëmbit e në skutat e kështjellave, më trego vendin ku ve vezët, bëj që të dëgjoj zërin tënd të ëmbël e të shikoj vendin e pjellorisë tënde të bukur, derisa të fryjë fresku i ditës dhe të shkurtohen hijet! Kthehu, o i dashuri im dhe bëhu si gazele ose si i vogli i drerit në malet Batra! E bukur je ti o mikesha ime! E bukur je ti, sytë tuaj prapa perçes janë si dy pëllumba, floku yt është si tufë dhish, që duken prej malit Xhel'àd, prej buzëkuqit dy buzët tuaja ngjajnë si vargu i perlave dhe e folura jote është e ëmbël, dy faqet e tua prapa perçes janë si shega të ndara përgjysmë, fyti yt është si kulla e Dàùdit, e ndërtuar për armën në të cilën janë varur një mijë gjëra të forta. Të gjitha janë mburojat e tiranëve. Derisa të fryjë fresku i ditës e të shkurtohen hijet, shko në malin Mur e në kodrën Liban. Pastaj eja së bashku me mua, o ti nusja ime, prej Libani dhe shiko në kepin Emàneh, në kepin Haremon, në stanet e zeza e në malet e tigrave. Dy buzët e tua, o nuse, pikojnë mjaltë të pa nxjerrë nga hojet dhe nën gjuhën tënde rrjedh mjaltë e qumësht, kurse aroma e rrobave të tua është si aroma e Libanit. Burim kopshtesh, pus ujërash të gjalla dhe lumenj prej Libani, më dhuro o veri dhe eja te unë o jugë, më fresko mua në kopshtin tim që të derdhen të mirat e tij." Kur ti e dëgjon këtë, e kupton se poezia e Sulejmanit pinte prej të njëjtit burim ku kishte pirë edhe Mesijhu, edhe pse subjekti është i ndryshëm. Në këtë kontekst është edhe fjala e Viktor Hygoit, një prej artistëve më të mëdhenj të fjalës, që shkëlqeu pas Revolucionit Francez. Në këtë fjalë të Hygoit kemi një dialog mes planetëve. Poeti na tregon për një njeri që i ka humbur diçka dhe gjëja e humbur fshihej mbi sipërfaqen e tokës. Pastaj na

tregon për planetin Saturn, i cili bisedon me Tokën, e cila krenohet me formën e me sendet që ka: "Ç'është ky zë i mekur e i dobët që bën pëshpësh? O tokë, cili është qëllimi i rrotullimit tënd në orbitën tënde të ngushtë e të përcaktuar? A nuk je ti veçse një kokrrizë rëre e shoqëruar me një atom hiri? Kurse unë jam në qiellin e kaltër e të gjerë dhe përshkoj një orbitë gjigante. Shikoj distancën e vendit, ajo është frikësuese, tmerruese. Tërësia ime është e deformuar. Zbehtësia e netëve edhe kurorën time e kthen në një të kuqe të këndshme. Si topa të artë lartësohen e bien poshtë njëri pas tjetrit në dorën e prestigjatorit. Largohen, mblidhen dhe kap shtatë hëna të mëdha gjigante. Edhe dielli përgjigjet: "Qetësi, o planetë, që gjendeni atje tutje, në një anë të qiejve. Unë kujdesem për ju, qetësi! Unë jam bariu dhe ju jeni tufa. Ju të dy jeni si dy karroca që ecin pranë njëra-tjetrës për të hyrë në të njëjtën portë. Në më të voglin vullkanin tim hyjnë së bashku Marsi me Tokën. Që të dy hynë pa prekur anët e hyrjes." Ja edhe yjet e Arushës së Vogël, që ndriçojnë si shtatë sy të gjallë, të shndërruar në kokërza diejsh.
Edhe udha e galaktikës përshkruan: "Një pyll të njomë, të bukur, të mbushur me yjet e qiellit. O ju planetë të poshtëm, pozita juaj është në shkallën e skllavit, derisa yjet e mi ngjajnë me grumbujt e ishujve të shpërndara në ujë edhe diejt e mi të shumtë nuk janë në raport me shikimin tuaj të dobët e të shkurtër." Në një skaj të largët të qiellit, të ngjashëm me një shkretëtirë të dëshpëruar, zëri humb krejtësisht, përveç asaj pak rëre të kuqe, që mund të shpërndahet në errësirën e natës. Edhe yjet e një galaktike tjetër përshkruajnë botët, që nuk janë më pak se botët e mësipërme të shpërndara në eter. Në anët e atij oqeani s'ka as rërë, as guralecë. Dallgët e tij shkojnë, por ato kurrë nuk kthehen në brigjet e tij. Dhe së fundi Zoti flet: "Vetëm një e fryrë nga ana Ime dhe çdo gjë bëhet errësirë."(1)

---

(1) "Teoria e llojeve të letërsisë", autor, francezi Vinsent dhe përkthim i Dr. Hasan aun, f. 286-288.

Dhe tani shiko si e përshkruan Ali bin Ebù Tàlibi palloin: "Prej krijesave më të mahnitshme është palloi, të cilin Ai e ndërtoi në formën më të përsosur. Ngjyrat e tij i vuri njëra mbi tjetrën në mënyrën më të bukur, me pendë të gjata e me bisht të zgjatuar të hapur në fund. Kur palloi shkon te femra e tij, e hap bishtin të plotë dhe e ngre lart mbi kokë si çadër. Pendët e tij duken si dy mbajtëse prej argjendi, rrathët e shtrirë mbi pendët e tij janë nga më mahnitëset që mund të shikohen dhe diejt e tij janë si ari i

pastër dhe si gurë zymrydi. Nëse e përngjason palloin me ato që mbijnë prej tokës, thuaj: një kopsht prej të gjitha luleve të pranverës; nëse atë e përngjason me rrobat, ai është si rroba e qëndisur me zambakë argjendi ose me zbukurime me rripa të Jemenit! Nëse do ta përshkruash në formën e bizhuterive, ai është si vaji i derdhur që reflekton ngjyra të ndryshme, rrethuar me breza argjendi. Ai ecën duke u kapardisur si kokroç, e hap bishtin e dy pendët e tij dhe qesh me bukurinë e ngjyrave të rrobës së tij. Kur palloi e hedh shikimin e tij te këmbët e veta, fillon e çukit për tokë dhe duket si i varfri që kërkon të ndihmohet. Ai dëshmon për dhembjen e tij të vërtetë, ngaqë këmbët e tij janë të holla e të rrjepura. Në vend të lafshës palloi rreth kokës ka pupla të gjelbra, të ngjyrosura, si të jenë të gdhendura, qafa e tij është si lëfyti i ibrikut. Nga fundi i fytit e deri në bark, puplat e tij kanë ngjyrën e stemës jemenase, ose si një rrobë mëndafshi që shkëlqen si pasqyrë. Krahas të çarës së dëgjimit ka një si vijë të hollë lapsi me ngjyrë të bardhë, tepër të bardhë, aq sa me bardhësinë e saj shkon në të zezën që shndrit. Me pak ngjyrim ai ka marrë prej tij një pjesë dhe e ka vënë me shumicë mbi puplat që i rrethojnë kokën, me shkëlqimin e trazimin e ngjyrave të veshjes së tij, palloi ngjet me lulet e shpërndara, që nuk i kanë lagur shirat e pranverës e as nuk i kanë rrëzuar rrezet e diellit. Mundet që puplat t'i bien një e nga një e të zhvishet prej rrobës së tij, pastaj ato zënë e dalin përsëri. Dalin e çelin fletë e degë dhe vazhdojnë të rriten, derisa bëhen ashtu siç ishin para se të binin. Ngjyrat e reja nuk janë ndryshe nga të mëparshmet dhe asnjë ngjyrë e tij nuk ka ndërruar vend. Nëse hap një fije nga pupla e tij, do ta shohësh atë të kuqe rozë, herë tjetër jeshile të mbyllur dhe herë tjetër të verdhë të artë. Si arrijnë në këtë përshkrim endimtarët ose mendjendriturit, të shikojnë në thellësi? Si e sistemojnë këtë fjalët e përshkruesve të cilësive?" Ja edhe disa prej fjalëve të Aliut në lidhje me krijimin e qiellit e të tokës: "Me fuqinë e Tij krijesat rrodhën si shi, erërat u shpërndanë me mëshirën e Tij dhe me shkëmbinjtë u forcua sheshi i tokës së Tij. Pastaj i Plotpushtetshmi ndërtoi atmosferën. Hapi anët e gjithësisë dhe udhët e ajrit nëpër të cilat Ai bëri të rrjedhë ujë me rryma që përplasen. Vërshimet e ujit grumbullohen njëra mbi tjetrën. Ai e ngarkoi ujin mbi barkun e reve të fuqishme dhe të lëvizjeve të forta gjuajtëse; I Plotpushtetshmi krijoi erën dhe i dha asaj startin; Ai bëri që era të fryjë me vrull dhe e largoi vendformimin e saj, e urdhëroi erën të trazojë e të përmbysë ujërat dhe të shkaktojë dallgë në dete; Ai e lëvizi fuqishëm ujin, ashtu siç lëviz uji gjatë vaditjes; Ai e bëri ujin të lëvizë me shpejtësi në gjithë hapësirën, derisa fillimi

i tij të kthehet te fundi i tij dhe në qetësinë e tij deri në gjurmët e tij…" Uroj për ty të mirën dhe të porosis të mirën me këto thënie të rralla, mahnitëse, me të cilat gjenialiteti i imamit i flet mendjes dhe ndjenjave. Ti përfytyro si i barazon ai sendet: të lartën e të butën prej qenieve, diellin e hënën, ujin e gurin, të madhen e të voglën, të lehtën e të vështirën; në konceptin e ekzistencës të gjitha janë pjesëmarrëse në cilësinë e gjithësisë. Ndërkaq, në bashkëpunim të ndërsjellë, që të gjitha shkojnë drejt himnit më të madh: ato i thurin lavd Ekzistencës Një, për të Cilin nuk mund të ketë madhërim të pemës së lartë mbi kurrizin e filizit që rritet, as nuk bën të glorifikohet deti i gjerë dhe të nënvleftësohen furnizuesit me ujë, të cilët e humbin ujin e tyre nëpër shkurret e gurët. Aliu thotë: "Sikur të shëtisje nëpër rrugët e mendimit tënd, me qëllim që të arrish qëllimet e mendimit, ato nuk do të tregonin gjë tjetër përveç faktit që Krijuesi i milingonës është edhe Krijuesi i pemës së hurmës. E nderuara, e buta, e rënda, e lehta, i fuqishmi dhe i pafuqishmi në krijimin e tyre për Atë janë të barabartë. Kështu qëndron puna edhe me qiellin e ajrin, me erën e me ujin. Shiko diellin e hënën, bimët e pemët, ujin e gurin, ndryshimin natë-ditë, shpërthimin e deteve, malet e shumta dhe gjatësitë e furkave që mbajnë hardhitë…" Dëgjo edhe një herë fjalën e Aliut: "Ju nuk merrni ndonjë mirësi pa u ndarë prej një tjetre. Asnjë prej jush nuk jeton ndonjë ditë të jetës së tij pa iu shkurtuar një ditë tjetër prej fundit të jetës së tij. Ai nuk do të ketë ripërtëritje shtesë në ushqim, veçse duke iu mbaruar diçka prej furnizimit të caktuar për të nga ushqimi i mëparshëm. Te ai nuk mbetet gjallë ndonjë gjurmë pa i vdekur një gjurmë tjetër. Ai nuk do të ketë ndonjë gjë të re, derisa për të të krijohet një e re tjetër. Ai nuk do të ketë ndonjë gjë të re, derisa prej tij të ketë shkuar ndonjë gjë e vështirë. Bazat shkuan dhe ne jemi degët e saj" Më shkon në mendje një përngjasim mes një paragrafi nga trallisjet e Imrul-Kajsit dhe paragrafëve të shumtë prej fjalëve edukuese të djalit të Ebù Tàlibit, pasi të gjitha thëniet e tij derdhen në kuptimin e plotë të unitetit të ekzistencës dhe pastaj mbi këtë shtohet lëshimi i tij i shquar e i vrullshëm për mposhtjen e të padrejtit e të agresorit. Ai lëshohet në ndihmë të pafuqishmit, të mbjelljes së tokës, kujdesit për bagëtinë dhe për tokën e banueshme, derisa ekzistenca të shtrihet e fuqishme dhe e lulëzuar. Shiko se ç'thotë Imrul Kajsi: "U ula të shikoj rrufenë dhe të vëzhgoj prej nga vjen ajo me shiun. O tmerr, ç'pashë! Shiu erdhi nga të katër anët litarë-litarë. E pashë nga larg dhe në vlerësimin tim e djathta e shiut binte mbi malin Katan, kurse e majta e tij binte mbi malin Sitàr dhe Jedbul.

Uji filloi të shpërthejë vrullshëm këtu e atje, ndërkaq rrymat e fuqishme të ujit filluan të shkulin pemët. Shiu kaloi mbi malin Kinàn me spërkatjet e tij të furishme, aq sa drerët nuk donin që ai të vazhdonte të binte." Pas këtyre fjalëve poeti thotë: "Në Tejmà nuk la trung hurme, nuk la ndërtesë pa e vënë digë në grykëderdhje. Ishte shkatërrim në rrebeshin e tij; i madhi i njerëzve nën mbulesë mbuluar. Majat e kepit Muxhejmer ishin bërë prej rrjedhës së madhe si strofka gazelesh. Në shkretëtirë reja kishte lëshuar ujin e vet. Zbritur prej Jememit të mangët ai shpejton. Duket se thithësi i të brendshmeve nuk ka lënë asgjë nga vera me esencë speci, duket se bishat në të jetojnë të lumtura nëpër anët e gjëra të krizantemave të varreve."

A e shikon si vëzhgon Imrul-Kajsi? Ai shikon si i rrëzoi shiu të gjitha hurmat e Tejmasë, si i shkatërroi banesat dhe prej Tejmasë nuk mbeti gjë tjetër përveç gurëve të grumbulluar në grykëderdhjen e lumit. Kurse malin Thebijr, i përmendur për lartësinë e tij dhe për tokat e punueshme që shtrihen rreth tij, shiu e ka mbuluar gjithçka, përveç majës së tij, e cila duket si plaku i grupit, i mbështjellë me një mbulesë të shtrënguar me rripa. Pas shirave, prapa maleve vijnë tufanet. Ato zbrazin peshën që mbajnë në shkretëtirë, e cila qysh prej kohësh ka mbetur e thatë, pa asnjë bimë e pa asnjë pikë uji, por ja që menjëherë në shkretëtirë mbin bari i njomë dhe lule me shumë ngjyra, që ngjasojnë me rroba të bukura, të cilat, tregtari jemenas, i ekspozon para syve të njerëzve. Shiu e zbukuroi shkretëtirën e thatë dhe ajo është bërë kopsht i lulëzuar, ku zogjtë këngëtarë vargëzojnë këngët magjepsëse. Bishat vrastare, të cilat i lejonin vetes të shqyenin kafshët e shpendët e pafuqishëm, i ka mposhtur shiu dhe të mbytura kanë dalë mbi ujë si të ishin rrënjë qepësh të egra. Kështu duket shiu në mendjen e poetit të kohës së injorancës dhe ky poet e ndjek shiun deri në fund, aq sa duket se shiu përfaqëson fuqinë rregulluese të ekzistencës. Shiu, në përshkrimin e Imrul-Kajsit, është i fuqishëm, i drejtë, bujar, ndihmon të pafuqishmit, të përfaqësuar me tokën e punueshme e me zogjtë e vegjël. Menjëherë pas shiut lugina mbushet me bimësi e me lule dhe gëzimi hyn në zemrat e zogjve, që fillojnë të lodrojnë e të cicërojnë. Ai qorton rëndë të fuqishmit, të përfaqësuar me malet, të cilat shiu i rrethon nga të gjitha anët dhe i dobëson rëndësinë që kanë. Shiu shkatërron mizorët, të përfaqësuar me bishat, të cilat i shpërndan, i mbyt dhe i bën pa vlerë. Edhe Aliu ka ndaj shiut të njëjtën ndjenjë si Imrul Kajsi, përsa i përket përgjasimit të shiut me fuqinë, drejtësinë e me bujarinë që sjell. Në fundin e një bisede të gjatë Aliu thotë: "Kur retë lëshuan të gjithë shiun që kishin,

ata nuk u pakësuan për shkak të shkarkimit të barrës që ishte ngarkuar mbi to. Me shiun, prej tokës së djegur, reja nxori bimët dhe vendet e thata në male u veshën me bar. Kopshtet janë të zbukuruara me rrobën e lehtë që kanë veshur dhe me gjerdanët e bukur të dritave të njomështisë që kanë varur. Të gjitha këto i bëri fruta për njerëzit e ushqim për bagëtinë." Më pas Aliu, mendimin e largët, të asaj që Imrul Kajsi pa në punën e shiut, te malet e te bishat e egra, e përmbledh me këtë fjali: "Kush tregohet mendjemadh ndaj kohës, ajo e poshtëron atë." Të gjitha këto fjalë mahnitëse të Sulejmàn bin Dàùdit, Mesijhut, Imrul Kajsit, Ali bin Ebù Tàlibit dhe Viktor Hygoit, patjetër që kanë buruar prej një vendburimi të vetëm, pavarësisht nga ndryshueshmëria e subjekteve, nga qëllimet e ndryshme e nga largësia në kohë. Në të gjitha thëniet e tyre ka origjinalitet në mendim, në ndjenjë, në imagjinatë e në shije, origjinalitet që e lidh autorin e asaj thënieje me qeniet në një unitet ekzistencialist absolut.

Shoqata Flladi

* * *

Ti kalove nëpër letrat e Ali bin Ebù Tàlibit duke ndier këtë origjinalitet të thellë artistik, të cilin gjithmonë e çon në kuptimin e së vërtetës së lidhjeve të fshehta që gjenden prapa dukurisë së jetës e të vdekjes, prapa formave, që ndryshojnë mbi të vërtetën e vetme, por të vërtetuar dhe që nuk ndryshon. Vlen të theksohet se rryma e tij e flaktë monoteiste nuk është më shumë se rryma e një artisti të madh, i cili do të përqendrojë ekzistencën në mendjen e në zemrën e tij në mënyrë të barabartë, por gjithnjë, mbështetur mbi një bazë në të cilën nuk lejohet as e vjetra e as e reja. Për ne është bërë e qartë se teoritë sociale dhe morale burojnë drejtpërdrejt ose jo drejtpërdrejt prej kësaj pikëpamjeje të vetme e gjithëpërfshirëse në ekzistencë. Sa afër është vdekja prej jetës në rrugën e ekzistencës! Sa afër janë të dyja anët e së mirës e të së keqes, sa të shumtë janë faktorët që bashkojnë dëshpërimin e gëzimin në një zemër të vetme apo faktorët që bashkojnë përtacinë dhe aktivitetin në një trup të vetëm! Në edukatën e tij Ali bin Ebù Tàlibi thotë: "Mbase ajo, që është larg, është fare afër. Mund të ndodhë që një shpresë çon në privim dhe një tregti kthehet në humbje." Nuk është çudi që te njerëzit të jetë e lejuar fjala e djalit të Ebù Tàlibit: "Kush i hap gropën vëllait të tij, bie vetë në të. Kush i shqyen perden tjetrit, atij i zbulohen vendet e turpshme të shtëpisë

së tij dhe kush tregon mendjemadhësi ndaj njerëzve, poshtërohet." Cirkuiti unik i ekzistencës vendos për njerëzit, për sendet e për të gjitha qeniet: nënshtrim për shkak të rregullit të saj të vetëm të barazimit, të cilin imami arriti ta kuptojë në mënyrë të barabartë me intuitën, mendjen dhe me ndjenjën e tij. Ai e kuptoi nënshtrimin ndaj ekzistencës në mënyrë mahnitëse, për shkak të qartësisë së madhe që ka dhe për shkak të fuqisë zbuluese me të cilën furnizohet, të cilin e shpreh me fjalë, prej të cilave më pas formulon rregulla ushtrimesh që trajtojnë dukuri. Ai i zbaton këto rregulla derisa baza e thellë e ekzistencës të vërtetohet edhe për sendet që janë prapa këtyre rregullave.

* * *

Ja kështu i barazon djali i Ebù Tàlibit majat e larta të ekzistencës në një fushë të vetme të shikimit drejt një jetë unike, të një ndjenje të thellë në një kozmos të vetëm. Prandaj, në edukatën e tij të shprehur, dëgjohen zëra të njëpasnjëshëm, që dalin prej zemrës së një gjeniu që dëshiron të depërtojë te sendet, me qëllim që të shikojë brendësinë e tyre dhe të sigurohet për këtë koncept. Pastaj të mendojë për diferencën që kanë sendet mes vetes, por edhe kjo e mbështetur mbi një rregull, për të cilin, në esencë, asnjë talent nuk ka pasur mendim ndryshe dhe kurrë nuk është larguar prej përmbajtjes së unitetit të anëve të ekzistencës, përjetësisë pa fillim dhe vazhdimësisë së saj pa fund.

METODA DHE GJENIALITETI I FJALËS

* Fjalë e qartë... Sikur ajo të thuhej për njollosje e qortim, patjetër që do të ndërpritej menjëherë në gjuhë! Sikur ajo të kërcënonte degjenerimin dhe të degjeneruarit, me siguri që prej saj do të shpërthenin vullkane me drita të shumta e shumë zëra! Sikur ajo të bënte thirrje për meditim, patjetër që do të vinte e shoqëruar me vendburimin e ndjenjës dhe origjinën e mendimit, pastaj do të të drejtonte ty atje ku do ajo të të çojë dhe do të të puqte përfundimisht me kozmosin!

* Forma inkludohet në kuptimin ashtu siç inkludohet nxehtësia në zjarrin, drita në diellin dhe ajri në atmosferën. Ti para kësaj fjale je ashtu siç është njeriu para përroit që rrjedh vrullshëm në tatëpjetat, para detit të dallgëzuar dhe para erës që vjen vërdallë.

* Kur flet për gjerësinë e ekzistencës dhe për bukurinë e krijimit, ai shkruan në zemrën tënde me bojë prej yjeve të qiellit.

* Në fjalën e thënë dallohet vezullimi i rrufesë dhe buzëqeshja e qiellit në netët e dimrit.

Kjo është nga ana e lëndës, kurse nga ana e metodës, fjala e Ali bin Ebù Tàlibit është shumë tërheqëse me butësinë e saj. Dihet që letërsia dhe edukimi nuk mund të jenë pa metodë dhe ajo, që është ndërtuar, detyrimisht përmban edhe kuptimin, kurse figura nuk humbet asgjë nga lënda e saj. Në cilin art janë më pak të rëndësishme kushtet e citimit të tij të mbështetur saktësisht se vetë kushtet e lëndës? Në të vërtetë, ndihmesa e Ali bin Ebù Tàlibit në fushën e shijeve artistike, shijet e bukurisë, rrallë herë mund të gjendet, pasi shija artistike te ai ishte mjeti matës natyral, i përpiktë i karakterit letrar, kurse vetë karakteri i tij ishte karakteri i të talentuarve origjinalë, të cilët, shikojnë, ndiejnë dhe, vetëm pasi arrijnë të kuptojnë, e lëshojnë gjuhën e tyre për të nxjerrë atë çka i vlon në zemër, duke zbuluar papritur atë që ndiej-

në. Në të gjitha këto Aliu dallohet për sinqeritet. Mund të themi se e gjithë jeta e tij karakterizohet nga sinqeriteti. Sinqeriteti është karakteristika numër një e artit dhe mjeti matës i metodës që nuk mashtron. Që fjala të jetë e qartë, është kusht që ajo të jetë në përputhje të plotë me kuptimin e saj në një kontekst të dhënë dhe këto kushte kurrë nuk kanë qenë kaq të koncentruara së bashku në ndonjë letrar arab sa ç'ishin te Ali bin Ebù Tàlibi. Pas Kur'ànit, krijimtaria e tij qëndronte më lart se vetë fjala e lartë. Fjalia e tij ishte e shkurtër, por e qartë, e fuqishme dhe pulsuese, kishte harmoni të plotë mes fjalëve, kuptimit dhe qëllimit. Ishte e ëmbël, në vesh binte me tinguj muzikorë, sillte dashamirësi. Ajo ishte e butë në pozicionet që nuk kishte përse të ishte e ashpër, ishte edhe e fortë, madje e ashpër në pozicione të tjera, veçanërisht kur bëhej fjalë për hipokritët, mashtruesit, ata që synonin të mirat e kësaj bote në kurriz të të varfërve, të të pafuqishmëve dhe të atyre që u ishin nëpërkëmbur të drejtat. Metoda e Aliut është e qartë në të gjitha drejtimet, ashtu siç është e qartë zemra dhe inteligjenca e tij. Prandaj nuk ka asnjë çudi që fjala e tij të jetë rrugë që duhet ndjekur. Metoda e Aliut, nga pikëpamja e vërtetësisë, lartësohet deri në atë kufi sa nuk është më e nevojshme të përdoret rima. Ndërkaq ai shprehej me periudha të shumta e të shkëputura, por të rimuara, madje të rimuara deri në atë shkallë sa vështirë të thureshin si ato e me atë frymë dhe në të njëjtën kohë të ishin fare afër atij karakteri që duhej frenuar. Shiko në këto fjalë të shkëputura të Aliut karakterin e shëndoshë të fjalëve të tij: "Ai di zërat e lartë të bishave në tokat e varfra, di edhe mëkatet që kryejnë njerëzit në vetminë e tyre, di ndryshimin e dy lumenjve në detet e popullua dhe përplasjet e ujit me erërat e furishme."; shiko edhe në fjalën që ai tha në njërën prej hytbeve të tij: "Gjithashtu, shiko qiellin e ajrin, erërat e ujin, diellin e hënën, bimët e pemët, ujin e gurin, ndryshimin natë-ditë dhe shpërthimin e këtyre deteve, shiko sa të shumtë janë malet e sa të gjata janë furkat e hardhive, shiko edhe sa të shumta e të ndryshme janë gjuhët që fliten, etj." Duke të uruar gjithë të mirat, shiko edhe në këto fjalë të shkëputura e të parimuara: "Pastaj ai e zbukuroi atë me bukurinë e yjeve e me shkëlqimin e ndriçuesve dhe bëri që në të lëvizë llamba dritëshpërndarëse.(1) Ai bëri një hënë ndriçuese në një planet rrethor dhe një tavan lëvizës, etj."

---

(1) Llamba dritëshpërndarëse, ka për qëllim diellin.

Nëse do të përpiqeshe të ndërroje një fjalë të parimuar në të gjitha këto krijime të shkëputura me një fjalë të rimuar, menjëherë do të mësoje si

është fshehur shkëlqimi i asaj fjale dhe si do të zbehet bukuria e saj prej këtij ndërrimi. Në ato fjalë do të humbte shija, origjinaliteti e hollësitë. Këto dy të fundit janë argumenti dhe njësia matëse e fjalës së arritur. Mungesa e rimës në këto fjalë të shkëputura aleviane është domosdoshmëri artistike, është kërkesë e formës, e cila përzihet me mjeshtërinë e punimit deri në atë shkallë sa duket se janë prej atij brumi të vetëm, i cili prozën e çon në poezi të rimuar e me tonalitet, fjalë që e shoqërojnë kuptimin me figura aq të gjalla, sa nuk mund të këtë më të freskëta e më këndshme se ato. Prej fjalëve të shkëputura të imamit ka perla të rralla, në të cilat tingulli i kthehet tingullit në mënyrë të përsosur. Tingujt e atyre fjalëve bien në vesh njëri pas tjetrit si pika avulli të kondensuar dhe nuk mund të ketë vibrim më të dashur se vibrimi që ato shkaktojnë. Si shembull për këtë shërbejnë fjalët e shkëputura të Aliut, që ne kemi përmendur më lart, si dhe këto fjalë të këndshme, që tingëllojnë në vesh me aq shije të hollë: "Unë jam një ditë e re dhe dëshmoj për ty, prandaj bëj punë të mirë ose thuaj fjalë të mira te mua." Kur ne themi se në metodën e Aliut është me shumicë kuptimi i qartë, përsosmëria e kryerjes dhe shija artistike e shëndoshë, në të vërtetë i themi lexuesit të kthehet te "Nehxhul-Belagah", që të shikojë si shpërthejnë fjalët që vijnë nga burime të largëta, që pikojnë materialin e fjalëve të tij, në të cilat ai shikon ato zymbyla artistikë me bukuri të rrallë. Dhe tani ja edhe këto shprehje të bukura: "Njeriu është i fshehur nën gjuhën e vet.", "Butësia është afërsi.", "Ai që e ka të butë shkopin, degët e tij janë të dendura.",

"Të gjitha enët ngushtohen nga ajo që vënë në të, përveç enës së diturisë, e cila vetëm zgjerohet.", "Sikur mua të më dojë një mal, ti me siguri do të habiteshe.", ose në këto fjalë të mrekullueshme: "Dituria të ruan ty dhe ti ruan pasurinë. Të shumtë janë ata që sprovohen me fjalën e bukur. Kur bota i del përpara ndonjërit, atij i errësojnë shikimin të mirat e tjetrit dhe, kur ajo i kthen atij shpinën, i heq atij të mirat që kishte. Le të jetë e drejta e njerëzve te ti në mënyrë të barabartë, prandaj bëni mirë dhe mos urreni asgjë nga e mira, pasi e vogla prej së mirës është e madhe dhe pak prej saj është shumë. Grumbulluesit e pasurisë janë të vdekur, edhe pse janë gjallë. I pasuri gëzon të mirat vetëm me atë që i varfëri është i uritur." Dëgjo edhe këtë shprehje të lartë e të ngritur në majën e bukurisë artistike, me të cilën ai ka dashur të përshkruajë mundësinë që kishte për të vepruar me qytetin e Kufes si të donte të thoshte: "Ajo nuk është gjë tjetër veçse Kufe në dorën time, të cilën unë e mbledh dhe e hap…" Ti e shikon origjinalitetin e mendimit e të shprehjes që ka në këto

fjalë, që e mbërthen letrarin e vërtetë në mënyrë absolute dhe kurrë nuk ndahet prej tij, vetëm nëse atij i humb personaliteti letrar.

* * *

Metoda e Aliut arrin kulmin e bukurisë në ato pozicione kur në të vlojnë ndjenja të fuqishme, pasi vetëm në ato pozicione imagjinata e tij e ndezur merr forma të nxehta nga ngjarjet e jetës, me të cilat ai është kalitur. Prandaj fjala e qartë, që regëtin në zemrën e tij, troket si valë deti nëpërmjet gjuhës së tij. Në pozicione të tilla, metoda e tij karakterizohet nga përsëritja, pavarësisht nga deklamimi e nga efekti. Fjala e tij përzihet me sinonime, me fjalë të përzgjedhura e tingëlluese, prapa të cilave vijnë shtigjet e shprehjes në formë njoftimi, pyetjeje, mahnitjeje dhe mospëlqimi. Fjalët në të cilat ai ndalon janë të fuqishme dhe transparente për shpirtin. Pikërisht në këtë metodë gjenden ato kuptime të fjalës së qartë dhe të shpirtit artistik. Ja edhe një shembull prej hytbes së dëgjuar "Lufta në rrugën e Allahut" (xhihadi). Këtë hytbe Aliu e mbajti para njerëzve kur Sufjan bin Auf El-Esedij sulmoi qytetin Enbàr të Irakut dhe vrau guvernatorin që kishte emëruar Aliu në atë qytet: "Ky është vëllai i fshehësit. Mashtrimet e tij arritën Enbarin. Ai vrau të madhin Has'sàn bin Has'sànin. Kuajve tuaj i hoqi pajimet dhe vrau burra të mirë. Më kanë njoftuar se një burrë prej tyre hynte te një grua myslimane, një tjetër hynte te një grua, prej atyre që janë në besën e myslimanëve. Çdonjëri prej tyre i hiqte asaj me forcë varësen, bizhuteritë e vathët. Pastaj ata largoheshin dhe burri fliste se kishte shtënë në dorë shumë pasuri. Unë nuk e derdh gjakun e tyre. Sikur për mbrojtje të vdiste një mysliman, ai nuk do të qortohej, në kundërt, me aktin që kreu, te unë do të ishte i nderuar. Sa çudi! Pasha Allahun! Ai e vdes zemrën dhe të gjithë kujdesin e tyre e mbledh në të gabuarën, që t'ju shpartallojnë ju që jeni në të drejtën. Sa keq për ju, që u bëtë tabelë qitjeje! Ata kanë xhelozi ndaj jush dhe ju nuk keni xhelozi, sulmoheni dhe nuk sulmoni, kundërshtohet Allahu dhe ju mbeteni të kënaqur." Shikoje aftësinë artistike të imamit në këto fjalë të shkurtra. Shkallë-shkallë ai fillon të lërë gjurmë në ndjenjat e dëgjuesve, derisa arrin me ta aty ku ai ka qëllimin dhe për këtë ai zgjedh fjalët që kanë qartësi më të madhe shprehëse, si dhe ato fjalë që efektin e kanë të fuqishëm. Imami i njofton njerëzit e tij për sulmin që kishte ndërmarrë Sufjan bin Aufi kundër Enbarit dhe për të gjitha veprat e turpshme që e shoqëronin këtë sulm, pastaj i njofton ata se ky agresor, ndër të tjerash, kishte vrarë edhe gu-

vernatorin që kishte emëruar prijësi i besimtarëve. Gjithashtu, i njofton se agresorët nuk ishin mjaftuar me kaq, por kishin nxjerrë shpatat nga këllëfi dhe kishin therur shumë të tjerë nga familjarët e të vrarëve. Në paragrafin e dytë të hytbes imami flet për atë që është më e paprekshme për dëgjuesit, për atë që lë gjurmë të fortë në vendosmërinë e në krenarinë e shpirtit të çdo arabi, u flet atyre për nderin e gruas. Aliu e di mirë se ndër arabët ka të atillë që e sakrifikojnë veten për të ruajtur zërin e mirë të gruas dhe nderin e vajzës së vet, prandaj Aliu është i ashpër me ata që shikojnë si spektatorë dhe nuk ndihmojnë gruan, të cilën agresorët ia lejojnë vetes të vënë dorë mbi të dhe largohen të sigurt, pa pësuar asnjë goditje e pa iu derdhur asnjë pikë gjaku. Më pas ai shfaq habinë prej një veprimi kaq të huaj: armiqtë e tij janë dhënë tërësisht pas së gabuarës dhe i dalin për zot asaj, afrohen për të keq dhe në rrugën e së gabuarës sulmojnë Enbarin, ndërsa përkrahësit e tij nuk lëvizin edhe kur është fjala për të mbrojtur të drejtën, por nga frika qëndrojnë në fund. Natyrisht, që në pozicione të këtilla imami do të zemërohej. Prandaj shprehjet e tij në këto raste mbartin zemërimin e grumbulluar në brendësi të shpirtit të tij, vijnë të nxehta, të ashpra, të shkëputura, pjesë-pjesë dhe dënuese: "Sa keq për ju, që u bëtë tabelë qitjeje! Ata kanë xhelozi ndaj jush dhe ju nuk keni xhelozi, sulmoheni dhe nuk sulmoni, kundërshtohet Allahu dhe ju mbeteni të kënaqur." Në fjalët e shkëputura vijuese, ndjenjat e tij vlojnë e ndërpriten, disa vijnë njëra mbi tjetrën, kur ai thotë: "Unë nuk u dobësova, nuk u frikësova, nuk tradhtova dhe nuk u shkriva." Kjo ndjenjë disa herë merr zjarr nga një dhembje që le gjurmë të thellë dhe që atij i vjen prej atyre njerëzve për të cilët ai ka dashur vetëm të mirën, megjithëse ata, me shkujdesjen e me topitjen e vendosmërisë së tyre, treguan se nuk e donin të mirën, prandaj Aliu i drejtohet atyre me vlimin e zemërimit dhe i thotë: "Ç'kam unë që ju shikoj zgjuar e të fjetur, jeni prezent dhe jeni larg, dëgjoni dhe jini të shurdhuar, flisni e memecë, etj…?"

* * *

Oratorët janë të shumtë te arabët dhe oratoria është pjesë e artit të tyre letrar. Ata e kanë njohur oratorinë në kohën e injorancës dhe në kohën e Islamit, veçanërisht gjatë kohës së Profetit e të kalifëve orientues (hulefâi ràshidijn), pasi nevoja e kërkonte përdorimin e këtij lloj arti. Dihet se oratori më i madh i madh i kohës profetike, pa asnjë diskutim, ishte vetë Profeti. Gjatë kohës së hulefâve dhe shekujve të mëvonshëm, ndër të gjithë arabët, asnjë nuk arriti në shkallën e Ali bin Ebù Tàlibit në fushën e artit të orato-

risë. Te Aliu fjala është e lehtë, e thjeshtë, sepse ajo është prej elementëve të personalitetit të tij, gjithashtu edhe shpjegimi e deklarimi i tij është i fuqishëm me të gjitha elementët e karakterit e të mjeshtërisë që kanë fjalimet e tij. Përveç kësaj, Allahu, me bujarinë e Tij, kishte mundësuar për Aliun një përgatitje të plotë në të gjithë përbërësit e mbajtjes së hytbeve, ashtu siç e kemi parë edhe më sipër. Allahu atë e kishte karakterizuar me krijim të pastër e të shëndoshë, me shije të lartë, me qartësi fjale mbresëlënëse, me një depozitë të madhe diturie, me të cilën ai ishte i vetmi ndër moshatarët e tij. Gjithashtu, Allahu e kishte pajisur Aliun me fuqinë e argumentimit, me fuqi bindëse të pakontestueshme dhe me një fuqi të jashtëzakonshme për të ecur, shto këtu edhe sinqeritetin e tij, që nuk mund të përshkruhet në kufijtë e zakonshëm, duke ditur se sinqeriteti është domosdoshmëri për një hytbe të suksesshme. Aliu kishte edhe eksperienca të shumta të hidhura, të cilat i kishin zbuluar para mendjes së tij të gjerë karakteret e moralet e njerëzve, si dhe cilësitë e shoqërisë dhe lëvizësit e saj. Pastaj duhet theksuar besimi i tij, orbita e të cilit është e vështirë të përshkruhet, si dhe ajo dhembje e thellë, e përzier me dashurinë e zemrës; gjithashtu, Aliu dallohej për pastërtinë e zemrës, për fizik të shëndetshëm e për ndershmërinë e qëllimit. Është vështirë të gjendet në personalitetet historike burra të atillë, ku të jenë bashkuar të gjitha kushtet që e bëjnë njeriun orator të shquar, ashtu siç ishte Ali bin Ebù Tàlibi. Ty nuk të mbetet gjë tjetër veçse të mbash parasysh këto kushte dhe pastaj shikoi një e nga një të gjithë oratorët e dëgjuar, të Lindjes e të Perëndimit. Atëherë, patjetër do të kuptosh se kjo fjalë e jona është plotësisht e vërtetë dhe se në atë nuk ka asnjë teprim. Në minber, djali i Ebù Tàlibit qëndron i sigurt në vetvete për drejtësinë e fjalës që thotë, si të ishte i lidhur me të. Përveç kësaj, në sajë të intuitës së fuqishme që disponon, Aliu arrin të kuptojë me shpejtësi dhe qëndron në portat e hyrjes së njerëzve, në dëshirat e shpirtrave e në thellësitë e zemrave. Shpirti i tij troket me ndjenjat e lirisë, humanizmit e të virtytit. Prej gjuhës së tij dalin ato fjalë mahnitëse që shprehin gjithçka që vlon në zemrën e tij, ndërkaq njerëzit arrijnë të kuptojnë virtytet e përgjumura dhe ndjenjat e topitura që lëvizin ndër ta. Origjinaliteti i krijimtarisë së Aliut në fushën e oratorisë është vështirë të përshkruhet, për faktin se ky origjinalitet e ka bazën në fjalën e qartë të arabishtes. Ebul Hilal El Askerij, autori i veprës "Es'sanàatejni" thotë: "Problemi nuk qëndron vetëm në sjelljen e kuptimit, por edhe në fjalën e mirë, në qartësinë e saj, në bukurinë, freskinë e në pastërtinë, në filtrimin e saj, në ujin e shumtë gurgullues që ajo sjell, krahas derdhjes së formave më të bukura të vargëzimit e të konstruktit.

Prej fjalëve të tij ka që tregojnë krenari, sikur është duke tërhequr për toke bishtin e një rrobe të kushtueshme, të qëndisur. Të tjera fjalë të tij ushtojnë si hap ushtarësh në marshim, të tjera janë si shpata me dy presa, të tjera janë si copë e zezë e dendur, që lëshohet nga koka mbi fytyrën e femrës (nikàb) për të mbuluar mprehtësinë therëse, që përmbajnë disa ndjenja, si dhe për të zbutur ashpërsinë që ndihet në ato ndjenja të fuqishme, kurse në fjalë të tjera të Aliut ndihet buzëqeshja e qiellit në netët e dimrit. Prej fjalëve të tij ka që veprojnë si goditëse, kur ato janë kritikë dhe kërcënim; të tjera janë të mbushura me ëmbëlsinë e rrjedhjes së një burimi të kulluar, kur shprehin kënaqësi nga veprimi i kryer dhe falje, të tjera lënë nga pas një ndriçim të zgjatur, të ngjashëm me ndriçimin që shikohet prapa yllit që këputet kur ato vijnë për të madhëruar; gjithashtu, prej fjalëve të tij ka të atilla që nuk kanë ndonjë karakter të veçantë, por që ai i sjell në përforcim të fjalisë e për të mbështetur kuptimin. Këto fjalë janë të përshtatshme për të gjitha rastet. Të gjitha këto karakteristika të fjalëve të Aliut përputhen në fjalimet e tij, në emrat që ato sjellin e në kuptimet që shprehin. Përveç kësaj, sipas mendimit të autorit të veprës "Es'sanàatejni" fjalimi përmirësohet akoma më shumë kur ajo karakterizohet për cilësinë e fjalës. Pa mendo si do të ishte një hytbe e Ali bin Ebù Tàlibit, në të cilat gjenden fjalët më cilësore, fjalë me kuptim të fuqishëm e të lartë?! Dhe tani, për të qartësuar akoma më mirë atë që kishte në përgjithësi në fjalët e imam Aliut, veçanërisht në hytbet e tij, po vëmë para teje një pjesë nga kapitulli i mëparshëm i këtij libri, me titull "Ndërgjegje gjigante": Rruga për fjalën e qartë ka marrë prej mendimit, imagjinatës e ndjenjës argumente që puqen me shijen e lartë artistike, pa të cilat te njeriu nuk mund të ketë as imagjinatë, as ndjenja e as mendime të lidhura me argumentet e tij që ndjekin njëra-tjetrën, ashtu siç nuk mund të jenë shpërthyese ndijimet e hershme e të vrullshme dhe kuptimet e largëta në vorbullën e realitetit, para ngrohtësisë së të vërtetës e dëshirës së madhe për të njohur, si dhe të tjera gjëra që janë përtej këtij realiteti në atë pajtueshmëri, ku gjenden të bashkuara bukuria e subjektit me bukurinë e realizimit, deri në atë shkallë sa shprehja është bërë njësh me argumentin dhe forma me kuptimin, ashtu siç është e bashkuar nxehtësia me zjarrin, drita me diellin, ajri me atmosferën. Para kësaj gjendjeje ti ngjet me atë që gjendet para një përroi që zbret nga lartësia, ose para detit që shkumëzon nga dallgët e larta, para erës kur vjen vërdallë, ose para kryerjes së nevojave natyrale, të cilat detyrimisht janë të domosdoshme. Njeriu, brenda këtij uniteti, nuk i ndan dot elementët përbërës të këtij uniteti, veçse po të fshehë

ekzistencën e tyre, ndryshe do t'i vinte ato diku jashtë asaj që ato janë. Fjala e tij është argument kur ajo shqiptohet për të goditur dhe nuk është më pak e fuqishme se gjuha e furtunës, që shkul nga rrënjët pemët; kur fjala e tij kërcënon korrupsionin e të korruptuarit, menjëherë prej saj shpërthejnë vullkane që ndrijnë dhe prej saj dalin zëra të fuqishëm; kur fjala e tij shtrihet mbi logjikën, ajo i flet mendjeve e ndjenjave dhe mbyll të gjitha portat para çdo argumenti tjetër përveç argumenteve që ajo përmban; kur fjala e tij bën thirrje për meditim, në ty do të ndihet butësia e vendlindjes së ndijimit dhe origjina e mendimit, atëherë ai të çon aty ku dëshiron të të çojë, të puq me kozmosin. Fjala e tij unifikon në ty fuqinë zbuluese dhe, kur ai kujdeset për ty, menjëherë në fjalën e tij do të kuptosh dashurinë prindërore, logjikën e të qenit prind, sinqeritetin e besnikërisë njerëzore, ngrohtësinë e dashurisë, e cila fillon e nuk ka mbarim. Kur ai të flet për bukuritë e ekzistencës, për bukuritë e krijimit e për plotësimet e kozmosit, në të vërtetë shkruan në zemrën tënde me bojë prej yjeve të qiellit. Të gjitha hytbet e Aliut janë të spërkatura me argumente personale, aq sa duket sikur kuptimet e shprehjet e tyre janë lëvizje të shpirtit të tij e ngjarje të kohës së tij që ndizen në zemrën e tij, ashtu siç ndizet zjarri në vatër nga era e veriut. Prandaj në hytbet e tij vërshojnë ndjenja të ngrohta dhe bukuria është në majat më të larta. Nga ana e vërtetësisë, fjalët e tij janë më të fuqishme e më të thella nga sa mund të jetë fjala për të cilën thuhet se nuk i gjendet shoqja. Prandaj fjala, sapo del prej buzëve të Aliut, është bërë një shembull që qarkullon në të gjitha anët. Prej fjalëve të tij mahnitëse e të veçanta janë edhe hiperbolat që ai përdor kur lavdëron dhe kur akuzon vetveten: "Unë jam poshtë asaj që thua ti dhe përmbi atë që ti ke në shpirtin tënd." Gjithashtu, prej kësaj kategorie fjalësh janë edhe thëniet që ai ka shprehur në rastet kur ka vendosur të kryejë i vetëm ndonjë punë të nderuar, kur te ai janë paraqitur përkrahësit e tij të frikësuar dhe, duke i treguar armiqtë, i kanë thënë: "O prijës i besimtarëve, ne të njoftojmë ty për ata!" Por Aliu, menjëherë, ia ka kthyer atyre: "Ju nuk mjaftoni as për veten tuaj! Si mund të mjaftoni për tjetrin? Nëse shtetasit e mi do të jenë para meje, ju menjëherë do të ankoheshit për padrejtësinë e barinjve tuaj, kurse unë sot ankohem për padrejtësinë e shtetasve të tij se ata na janë bërë udhëheqës dhe unë i udhëhequr." Kur mbështetësit e Muàvijes vranë Muham'med bin Ebù Bekrin dhe kur i erdhi lajmi për vrasjen e tij, Aliu tha: "Hidhërimi ynë për të është aq sa ç'është gëzimi i tyre. Por dëgjoni me vëmendje, ndërsa atyre u mungon një i urryer, ne na mungon një i dashur."

Kur Aliu është pyetur se cila është më e mirë: drejtësia apo bujaria, ai u përgjigj: "Drejtësia i ve punët në vendin e vet, kurse bujaria i nxjerr ato prej anës ku janë; drejtësia është drejtues i përgjithshëm, kurse bujaria është një rastësi e veçantë. Prandaj drejtësia është më e nderuar e më e mirë." Në lidhje me cilësitë e besimtarit, në ecje e sipër, tha: "Besimtari e ka gëzimin në fytyrë dhe hidhërimin në zemër, është më zemërgjeri që mund të jetë dhe më i përuluri shpirtërisht që mund të jetë, nuk e preferon lartësimin, e urren të jetë i dëgjuar, hidhërimi i tij zgjat shumë, vendosmëria e tij shkon shumë larg, e shumtë është heshtja e tij, kohën e ka të zënë, është shumë falënderues dhe shumë i duruar, ka karakter të afrueshëm dhe natyrë të butë." Një herë, për ta fyer, e ka pyetur një injorant për një rrugë me dalje të ngushtë dhe Aliu i është përgjigjur menjëherë: "Pyet për të mësuar dhe mos pyet për të fyer, sepse injoranti, që mundohet të mësojë, i ngjan dijetarit dhe dijetari, që nuk shkon sipas udhëzimit, i ngjan injorantit që fyen." Si përfundim, mund të themi se Ali bin Ebù Tàlibi është letrar i madh. Ai u formua në përplasjet me jetën, në butësinë e metodave të fjalës së qartë dhe zotëron gjithçka që kërkon arti prej origjinalitetit të letrarit. Përsa i përket gjuhës, arabishtes sonë të dashur, për të cilën Marseliusi, autori i librit "Udhëtim në Lindje", në vëllimin e parë të tij thotë: "Arabishtja është më e pasura, më shpjeguesja dhe gjuha që ka më shumë butësi në vesh ndër të gjitha gjuhët e tokës. Arabishtja, me konstruktin e foljeve të saj, ndjek fluturimin e mendimit dhe i jep atij formë deri në hollësi. Me tingujt e zërave të pjesëve të saj imiton britmat e kafshëve, ka muzikalitetin qetësues të rrjedhjes së ujit, vërshëllimën e fortë të erërave dhe britmën frikësuese të bubullimës." Në veprimtarinë letrare të imam Aliut, te arabishtja e tij ti gjen jo vetëm cilësitë që ka përmendur Marseliusi, por edhe cilësi të tjera të saj, që ai nuk i ka përmendur, gjen rregulla të përpunuara mbi baza të shëndosha, gjen bukurinë e ngjyrimeve që ajo merr dhe shpjegimet e saj mahnitëse. Dhe ajo ishte letërsi në shërbim të njeriut e qytetërimit.

* * *

NGA FJALËT MAHNITËSE TË IMAMIT

TUBË PREJ FJALËVE TË IMAMIT

Në letrat e imamit Aliut, në besëlëniet, në porositë, në hytbet e tij dhe në të gjitha thëniet e tij, ka fjalë mahnitëse të përjetshme, me të cilat ai i jep njeriut thelbin dhe qëllimin, kurse kuptimin e formën ia jep prej kozmosit, prej gjendjeve të kohës së tij dhe prej ngjarjeve të shekullit të tij. Të gjitha këto e shtynë mendjen e tij të urtë drejt imagjinatës së tij, ndërsa zemrën e tij e shtyn drejt të vërtetave shkencore të pastra. Por mbi imagjinatën e tij pjellore e mbi ndjenjat e tij të ngrohta kalojnë shtrirje, pulsime dhe rrahje që lëvizin, rriten e ringjallen. Të gjitha këto janë vetëm njëra prej jetëve. Thëniet e Aliut janë një trashëgimi e madhe për njerëzimin, rrugë e vyer morale për të zgjedhurit e për masën, pasi asnjëra prej rrugëve të mendimtarëve e të urtëve të të gjitha kohëve e të të gjitha vendeve nuk mund t'ëjetëmbi rrugënë Aliut. Lexuesit të nderuar i tërheqim vëmendjen të shikojë në këto thënie monumentale aleviane, sidomos në thirrjet e shumta për paqe, vëllazërim, dashuri të sinqertë, për të startuar në fushat e gjera humane dhe në rrugën e nderimit të jetës e të respektit të gjallesave. Do të ishte me vlerë të madhe nëse shkaktarët e luftërave dhe ata që sjellin mjerime mbi popujt e individët në ditët e sotme të dëgjonin fjalët e kolosit të mendimit arab dhe gjeniut të ndërgjegjes njerëzore Ali bin Ebù Tàlibit. Të ndërgjegjësohen për kuptimin që përmbajnë fjalët e tij dhe të ulnin kokën para autorit të madh të këtyre fjalëve. Në këtë kapitull kemi vënë fjalë mahnitëse të Aliut, të cilat janë përmendur në kapitujt e mëparshëm të këtij libri. Gjithashtu, kemi vënë edhe shumë prej fjalëve të tij të tjera të përzgjedhura, që përmenden vetëm në këtë kapitull. Nuk janë të pakta edhe fjalët e tjera të tij, që i kemi lënë pa i vënë në këtë kapitull, pasi ato janë përmendur në kapitujt e mëparshëm e do të përmenden në kapitujt e mëposhtëm të këtij libri. Dhe tani, i nderuar lexues, po vëmë para teje një tubë prej fjalëve monumentale të mendjes, zemrës e të kuptimit:

* Vërtetoje mendimin e atij që mendon mirë për ty.
* Kurrë mos e mendo të keqe një fjalë që ka dalë prej dikujt, kur ti gjen se ajo ka mundësi të jetë edhe mirësi.
* Njeriu në gjendje më të keqe është ai që nuk beson te asnjë njeri,

për shkak të paragjykimit, si dhe ai të cilit nuk i beson njeri, për shkak të punës së tij të keqe.

* Nuk është drejtësi gjykimi me mendimin se ashtu beson.

* Paragjykimi sëmur zemrat, akuzon të siguruarin, egërson të butin dhe tjetërson dashurinë e vëllezërve.

* Luftëtari, që bie dëshmor në rrugën e Allahut, nuk e ka shpërblimin më të madh se ai që vlerëson dhe është i ndershëm, pasi i ndershmi është shumë afër të jetë një engjëll prej engjëjve.

* Falja është zekati i fitores.

* Nuk dobësohet nga qortimet ai që është në rrugë të gabuar(1).

---

(1) Domethënë: qortimi nuk i drejtohet kujtdo që ka hyrë në rrugë të gabuar, pasi në rrugë të gabuar njeriu mund të hyjë për shkak se ka qenë i detyruar, prandaj për këtë njeri nuk ka qortim.

* Njeriu, që duhet të falë më shumë, është ai që ka më shumë fuqi për të dënuar.

* Mbuloje të metën e vëllait tënd dhe fale shkarjen e mikut tënd.

* Ke detyrë të jesh i drejtë në të gjitha punët e tua.

* Nuk ka të keqe më të keqe se gënjeshtra.

* Gënjeshtari frikëson vetveten, edhe pse është i siguruar.

* Shenjë e besimit është që të preferosh të vërtetën mbi gënjeshtrën, kudo që e vërteta të dëmton dhe kudo që ajo të sjell ty dobi.

* Qëndroni larg gënjeshtrës, sepse e vërteta qëndron mbi vedshpëtimin e mbi respektin, kurse gënjeshtra qëndron në buzë të greminave e të shkatërrimit.

* Gënjeshtari dhe i vdekuri janë të barabartë, pasi përparësia e të gjallit ndaj të vdekurit është besimi në të gjallin dhe kur të gjallit nuk i besohet fjala, në të vërtetë jeta e tij shkon humbur.

* Nëse je i vërtetë, të shpërblejmë dhe nëse je gënjeshtar, të dënojmë.

* Gënjeshtra nuk vlen as për seriozitet, as për shaka, as që ndonjë prej jush t'i premtojë fëmijës së tij dhe pastaj të mos e mbajë premtimin që i bëri. Gënjeshtra çon në mëkate.

* Fjala më e mirë është ajo që e vërtetojnë veprat.

* Kujt i mungon e vërteta në logjikën e tij, ai pësON dhembje në moralet e tij më të nderuara.

* Shpata në dorën e trimit, që godet në shenjë, nuk është më e fuqishme se e vërteta.

Shoqata Illadi

* E vërteta më e keqe është kur njeriu vetëlavdrohet.
* Besa ime është vijim i fjalës që them.
* Përmbajuni besës së dhënë.
* Mos bëj pabesi me besën e dhënë, mos e prish premtimin e bërë dhe mos e mashtro armikun tënd.
* Mbajeni fjalën, kur diskutoni; mbani drejtësi, kur gjykoni dhe mos u krenoni me prindërit.
* Të mos jesh prej atyre që ndalon të tjerët dhe vetë nuk ndalohet, që urdhëron për një punë që nuk e bën vetë, që përshkruan pësimin e nuk nxjerr mësim, për njerëzit është goditës dhe për vete është e kundërta e asaj që ka në ndërgjegje.
* Mos u shoqëro me mendjetrashin. Ai ty të zbukuron punën e vet dhe dëshiron që edhe ti të jesh si ai.
* Kujdes, mos u miqëso me mendjetrashin, sepse ai, edhe kur ka dëshirë të bëjë mirë, të dëmton. Kujdes, mos bëj shoqëri me koprracin, sepse të largon atë për të cilën ti ke më shumë nevojë. Kujdes, mos u miqëso me gënjeshtarin, sepse ai është si mirazhi, të afron të largëtin dhe të largon të afërmin.
* Nuk ka mik për atë që merr ngjyra, as besë për gënjeshtarin, as qetësi për smirëziun dhe as burrëri për të poshtrin.
* Ruhuni shumë prej mashtrimit, sepse është prej veseve të të pandershmit.
* Pasha Allahun! Muàvija nuk është më i zgjuar se unë, ai bën pabesi dhe mëkaton. Sikur unë të mos e urreja pabesinë, patjetër do të isha njeriu më i zgjuar.
* Shfrytëzoni rastet për punë të mirë.
* Bëni mirë dhe mos urreni asnjë send nga e mira, sepse e vogla nga e mira është e madhe dhe pak prej të mirës është shumë.
* Thoni të mirën, që të njiheni me të, punoni të mirën, që të jeni prej punëmirëve.
* Ai që përpiqet për të mirën, është si ai që e bën të mirën, ai që përpiqet për të keqen e për të luftuar të mirën, është armik i Allahut e i njerëzve.
* Asnjë prej jush të mos thotë se filani ka më përparësi se unë në punë të mirë se, pasha Allahun, i këtillë do të jetë.
* Kur lëviz figura e së keqes, por e keqja nuk del në shesh, lind frika. Kur e keqja del sheshit, lind dhembja, kurse kur lëviz figura e së mirës,

por e mira nuk del sheshit, lind shpëtimi dhe kur e mira del sheshit, lind kënaqësia.

* I mirë është ai që e sotmja e të cilit është më e mirë se e djeshmja e tij.

* Kush është mesatar në ditët e tij, është i mashtruar.

* Kur shikoni të keqen, largohuni prej saj.

* Kush e përmend të mirën që ka bërë, e ka prishur atë.

* Për punë të mirë nuk ta pakëson pasurinë ai që nuk të falënderon.

* Bamirësit kanë më shumë nevojë të bëjnë bamirësinë se ata që kanë nevojë për të mirën që u bëhet.

* Mos quaj të vogël asgjë nga puna e mirë që ke fuqi të bësh, duke preferuar të bësh sa më shumë punë të mira, sepse edhe pak prej së mirës në gjendje nevoje është më e dobishme se shumë prej saj në gjendje të mirë.

* Shoqërohu me bamirësit që të jesh prej tyre.

* Bërësi i së mirës është më i mirë se vetë e mira dhe bërësi i së keqes është më i keq se vetë e keqja.

* Mos e bëj të mirën për hipokrizi dhe as mos e lër të mirën prej turpit.

* Ai, që nuk e dallon të mirën prej së keqes, është në pozitën e kafshës.

* Lutju Allahut të të japë fuqi, që të bësh çdo të mirë.

* Allahu kurrë nuk e humb shpërblimin e atij që bën punë të mirë.

* Kërkoni të mirën e bamirësit dhe punoni, pasi e mira jepet prej së mirës dhe e keqja prej së keqes bëhet.

* Unë, Ab'bàsi dhe Ymeri po flisnim për bamirësinë dhe unë thashë: "Bamirësia është më e mirë kur nuk bëhet sheshit." Ab'bàsi tha: "Bamirësia është më e mirë kur ajo zvogëlohet.", kurse Ymeri tha: "Bamirësia është më e mirë kur ajo bëhet sa më shpejt. Ndërkaq erdhi te ne i Dërguari i Allahut dhe pyeti: "Ç'po bëni?"
Ne i shpjeguam dhe ai tha: "Bamirësia më e mirë është kur të gjitha këto janë brenda saj."

* Çdo ditë që kalon mbi birin e Ademit, ajo i thotë atij: "Unë jam një ditë e re dhe dëshmoj kundër teje, prandaj ti menjëherë thuaj: "Te mua ka mirësi dhe punë të mira." Pas kësaj kurrë nuk do të më shohësh mua."

* Për cilësitë e njeriut të ndershëm ai ka thënë: "Ka qëllim të bëjë sa më shumë punë të mira, por bën disa prej tyre e dëshpërohet për ato që

nuk ka bërë dhe thotë: "Si nuk e bëra atë punë të mirë?!"

* Gjithnjë, në lidhje me cilësinë e njeriut të ndershëm, ka thënë: "Ai e angazhon veten në drejtësi, përshkruan drejtësinë dhe punon me drejtësi. Për të arritur të mirën nuk le qëllim pa ndjekur; nuk le rrugë pa shkelur për të shkuar aty ku mendon se gjendet e mira.

* Korre të keqen prej zemrës së tjetrit, duke e shkulur atë prej zemrës tënde.

* Kush miraton të keqen, është ortak në të.

* Nëse dëshiron të njohësh karakterin e burrit, kërkoi atij këshillë, pasi në këshillën e burrit do të gjesh drejtësinë dhe mëkatin e tij, të mirën dhe të keqen e tij.

* Në rrufenë që shkrep nuk ka ndonjë gjë që jep kënaqësi për atë që bisedon në errësirë.

* Nuk ka ndonjë send a punë, të cilën njerëzit e quajnë të mirë që të arrihet pa të keq dhe nuk ka ndonjë send a punë, të cilën njerëzit e quajnë të lehtë që të arrihet pa vështirësi.

* Pranoje ndjesën e atij që të kërkon falje dhe vonoje të keqen sa të mundesh.

* Le të jenë të barabarta punët e njerëzve për të drejtën.

* Kush dhunon të drejtën, ka humbur rrugën e vet.

* Kush nëpërkëmb të drejtën, ajo e shtrin atë për tokë.

* Asgjë nuk të zbut përveç të drejtës dhe asgjë nuk të egërson përveç të gabuarës.

* Vini re, me të drejtën qëndrojnë qiejt e toka në punët që kanë njerëzit mes tyre.

* Nuk jam ankuar për të drejtën qëkur e pashë atë.

* Ndiqeni të drejtën dhe njerëzit e drejtë kudo që të jenë.

* Mua nuk më shtojnë madhështi njerëzit e shumtë që kam rreth meje, as largimi i tyre nuk më shton egërsinë, sepse unë nuk e urrej vdekjen për të drejtën.

* Kush kërkon të drejtën dhe gabon, nuk është si ai që kërkon të gabuarën dhe e arrin atë.

* Kush kërkon madhështinë me të gabuarën, Allahu, me të drejtë, i le trashëgim atij poshtërimin.

* Mësoje se njerëzit i ngarkon me të drejtën vetëm ai që i spraps ata prej së gabuarës.

* Kujt i vjen rëndë kur i thuhet e vërteta dhe kur drejtësia vepron

mbi të, për atë puna me këto të dyja do të jetë edhe më e rëndë.

* Ne kemi të drejtë, nëse ne e japim të drejtën, të mos hipim mbi shpinën e deveve të vjetra as atëherë kur na duhet të ecim shumë natën.

* Në rrugën e udhëzimit mos u egërsoni, ngaqë atë rrugë e ndjekin pak vetë.

* Punoni pa hipokrizi.

* Hipokriti dallohet me tri shenja: aktivizohet, kur e shohin njerëzit, është përtac, kur është vetëm dhe dëshiron të lavdërohet në të gjitha gjendjet e tij.

* Ai që i afrohet i pari vëllait të vet dhe i bën mirë atij me dëshirë, për të ka shpërblim.

* Le të jetë afrimi yt te njerëzit me butësi e me mëshirë.

* Qortoje vëllain tënd me fjalë të bukura dhe ndaloje atë duke i bërë mirë atij.

* Mbaji lidhjet e afërsisë me atë që i ka ndërprerë me ty, jepi atij që nuk të jep, bëji mirë atij që të ka bërë keq, thuaje të drejtën, edhe nëse është kundër vetes tënde dhe, nëse je i sigurt për vëllain tënd, shpenzo për të pasurinë e dorës tënde.

* Ndaloje keqbërësin me shpërblimin e bamirësit.

* Kur dora jote është e shkurtër për të shpërblyer, le të jetë e gjatë gjuha jote për të falënderuar.

* Dënoje armikun tënd me mirësi, sepse kjo është më e ëmbla e dy fitoreve.(1)

* Nëse nuk je i butë, bëhu i butë, pasi edhe ata që ngjasojnë me disa njerëz, vetëm pak mund të jenë si ata.

* Nuk është shpërblim për atë që të ka gëzuar t'i bësh keq atij.

* Nuk është fitimtar ai që ka triumfuar nëpërmjet mëkatit.

* Kush e keqëson moralin e tij, ka torturuar veten.

* Morali i mirë mjafton si mirësi.

* Mos llogarit kohën e pritjes që ti e urren, për shkak të besimit të pakët që ke në veten tënde dhe të mos të mashtrojë ngjitja e lehtë kur tatëpjeta është e fortë.

---

(1) "Njëra nga dy fitoret": njëra fitore, si rezultat i luftës dhe fitorja tjetër, si rezultat i bamirësisë.

* Të porosis butësi në çaste zemërimi, fqinjësi të mirë, urdhëro punë të mira, ndalo punët e këqija dhe qëndro larg punëve të ndaluara.

* Mëshiro që të mëshirohesh, thuaje të mirën që të përmendesh për

të mirë dhe qëndro larg përgojimit, sepse përgojimi është egërsim i qenve të zjarrit.

* I madhi juaj le të mëshirojë të voglin tuaj.

* Ai që e këshillon vëllain e tij veç, në të vërtetë e ka zbukuruar atë dhe kush e këshillon atë sheshit, në të vërtetë e ka sharë.

* Keni detyrë të thoni të vërtetën, si në raste miratimi, ashtu edhe në raste zemërimi. Drejtësi për mikun e për armikun.

* Ti ke detyrime ndaj vëllait tënd, ashtu siç ka edhe ai detyrime ndaj teje.

* Përgojimi është puna që bën më mirë ai që nuk ka fuqi të punojë.

* Kush dëgjon përgojimin, është një prej dy përgojuesve.

* Imami pa një burrë që po përgojonte dikë në prani të djalit të tij, Hasanit, të cilit i tha: "O bir, pastroje dëgjimin tënd prej asaj që dëgjove, sepse ai pa në enën e tij të keqen dhe menjëherë e zbrazi atë në enën tënde."

* Vëllait tënd jepi këshillë të pastër dhe ndihmoje atë në të gjitha gjendjet; mos e braktis vëllain tënd për shkak të dyshimit dhe mos ndërprit lidhjet me të pa bërë të gjitha përçapjet për ta bindur atë, pasi mund të ndodhë që të kesh ndonjë pengesë, ndërsa ti e njollos.

* Bëj sa më shumë mirësi që të mundesh për bashkëbiseduesin tënd.

* Shfaq sa më shumë edukatë nga vetja jote, që të largosh prej tjetrit atë që urren te ai.

* Mjerim i madh për atë që për vete quan të mirë atë që e urren për tjetrin dhe hesht kur e urryera bie mbi njerëzit.

* Nuk është i mençur ai që shqetësohet për shkak të fjalëve të rreme që thuhen kundër tij dhe nuk është i urtë ai që mirëpret lavdërimet, që ia bën atij injoranti.

* Kush tregon trimëri në favorin tënd, ai tregon trimëri edhe kundër teje.

* Kush të lavdëron për bukuri që ti nuk e ke dhe ai është i kënaqur prej teje, pamjes tënde ai i ka vënë të këqija që nuk janë te ty, në të vërtetë ai të urren, është i zemëruar me ty dhe nuk është i kënaqur prej teje.

* Çudi, si gëzohet ai që nuk ka asnjë të mirë, kur për të thuhet se është i mirë! Çudi, si zemërohet ai që nuk ka asnjë të keqe, kur për të thuhet se është i keq!

* Le të jetë njohja e vetes më e besueshme te ti se sa lavdërimet që të bëjnë të tjerët.

Shoqata Ilhadi

* Kush turpërohet prej njerëzve dhe nuk turpërohet prej vetes së tij, është person pa asnjë vlerë!
* Kryet e diturisë është butësia.
* Nuk ka butësi në një send, që të mos e zbukurojë atë send.
* Mërgimtarin e drejtojnë dy të rejat, nata e dita, që ai të kthehet sa më shpejt.
* Përgëzim për personin, të cilin të metat e veta nuk e lënë të merret me të metat e të tjerëve.
* Ai, që i shikon të metat e njerëzve dhe i urren ato, por pastaj është i kënaqur me to për veten e tij, është plotësisht i marrë.
* Ai, që shikon në të metat e tij, nuk ka mundësi të merret me të metat e tjetrit.
* Ai që harron shkarjet e tij, zmadhon shkarjet e tjetrit dhe kush tregon mendjemadhësi ndaj njerëzve, poshtërohet.
* Mjafton për njeriun injoranca, që ai të mos njohë vlerën e tij.
* Ai që nuk njeh vlerën e tij, akoma më shumë nuk njeh vlerën e tjetrit.
* Kush njeh vetveten, në të vërtetë ka njohur Zotin e tij.
* Njeriu, që nuk njeh vlerën e tij, ka mbaruar.
* Në çdo kohë shikoje fytyrën tënde në pasqyrë. Nëse ajo është e mirë, quaje të keqe, që të shtosh mbi të një punë të keqe, e cila do të të shëmtonte edhe më shumë. Nëse ajo është e keqe, përsëri quaje punë të keqe, që të grumbullosh në të dy të këqija.
* Njeriu është pasqyrë e njeriut. Mendon për atë dhe i plotëson atij nevojën që ka.
* Kur te një burrë është një cilësi e lartë, pritni dhe motrat e saj.
* Më të këqijtë tuaj janë ata që çojnë e sjellin fjalë lart e poshtë, ata që ndajnë të dashurit, si dhe përgojuesit që njollosin të pafajshmit.
* Nuk ka lavdi me revanshin dhe nuk ka vendim të drejtë me lënien e konsultimit.
* Mos e prano dëshminë e mëkatarit, përveçse kur ai dëshmon kundër vetes.
* Kur të përshëndesin, ktheje përshëndetjen me një fjalë akoma më të mirë, kur drejt teje shtrihet një dorë, ti shtrëngoje atë më fort dhe mirësia për këtë i takon atij që fillon i pari.
* Kur njeriu arrin prej kësaj bote më shumë se ka fuqi, njerëzit kanë ndot prej sjelljeve të tij.

Shoqata Filadi

* Kur dikë e ngre më lart se vlera që ka, prit që mbi ty të bien prej tij në atë masë sa e ngrite.
* Mos shaj pësimet që të bien, mos hyr në të gabuarën dhe mos dil prej së vërtetës.
* Mos u gëzo për rrëzimin e tjetrit, sepse ti nuk e di si do të veprojnë ditët me ty.
* Respektoje veten para çdo pune të ulët.
* Respektin e kundërshton vetëm gomari.
* Kush e ngarkon veten me më shumë nga sa mban, bëhet i pamundur.
* Prej shlyerësve të mëkateve të mëdha është ndihma për të dhunuarit nga padrejtësia dhe largimi i vështirësive.
* Kush ngushëllon për durim për vdekjen e fëmijës, atë Allahu e fut nën hijen e pushtetit të Tij.
* Ushqeje jetimin me atë që ushqen edhe fëmijën tënd.
* Vini barazi mes të pafuqishmëve tuaj në të ngrënët tuaj.
* I afërmi yt nuk synon të bëjë padrejtësi, kurse armiku yt nuk ndien keqardhje prej drejtësisë tënde.
* Unë e urrej që ju të shani.
* Në udhëtim kurrë mos u shoqëro me atë që mendon se nuk ka asnjë detyrim për mirësi ndaj teje, ashtu siç mendon se ti ke detyrim për mirësi ndaj tij.
* Ecja e këmbësorit krahas kalorësit është dëmtim për kalorësin dhe poshtërim për këmbësorin.
* Në kuvendet tuaja mos bëj që dikush të hidhet përpjetë: nëse je i zemëruar, ngrehu më këmbë dhe kurrë mos gjyko kur je i zemëruar.
* Vini re, punoni me dëshirë, ashtu siç punoni kur jeni nën frikësimin.
* Kur vëllezërit të vijnë natën, atyre mos i fshih ato që ke në shtëpi, por as mos merr përsipër për ta gjëra që janë prapa portës.
* Më i keqi i vëllezërve është ai që detyrohet të bëjë atë çka nuk i intereson.
* Bëj kujdes, mos i thuaj atij që ka bërë një punë: "Sa punë e urryer është!"
* Kush bën në fshehtësi një punë, nga e cila do të turpërohej sikur ta bënte atë sheshit, atij nuk i ka mbetur asnjë vlerë.
* Kush përmirëson ndërgjegjen e tij, ka përmirësuar edhe pamjen e

tij.

* Secili prej jush le të zbukurohet për vëllain e vet, ashtu siç zbukurohet për të huajt, kur dëshiron që ta shohin në formën më të bukur.

* Miku yt është ai që të ndalon dhe armiku yt është ai që të tundon.

* Kush të paralajmëron, është si ai që të përgëzon.

* Smira e mikut është prej sëmundjeve të dashurisë.

* Nuk kam parë ndonjë të padrejtë që të ngjasojë më shumë me atë që i është bërë padrejtësi se sa smirëziun: shfryrje të përhershme, zemër të përgjumur, dëshpërim e hidhërim të vazhdueshëm, i zemëruar me atë që nuk ka asnjë faj dhe koprrac me atë çka nuk e ka.

* Smirëziu kurrë nuk është i kënaqur prej teje, derisa të vdesë njëri nga ju të dy.

* Kryeultësia është një mirësi, të cilën smirëziu nuk e mëson dot.

* Njëri po i thurte lavdërime të tepërta imamit dhe, duke e akuzuar atë, i thotë: "Unë jam më poshtë nga kjo që thua ti dhe më lart nga ajo që ti ke në shpirtin tënd."

* Lavdërimi më tepër nga sa meriton është nënshtrim i panevojshëm, kurse vlerësimi më pak nga sa meriton, ose është pamundësi argumentimi, ose është smirë.

* Përzihuni me njerëzit në atë mënyrë që, kur të vdisni, të qajnë dhe të kenë dashuri për ju.

* Shoku nuk është shok derisa të ruajë vëllain e tij në tri gjëra: në pësimin që e godet, në mungesë të tij dhe në vdekjen e tij.

* Një armik i mençur është më i mirë se një mik injorant.

* Prej punëve më të nderuara të njeriut fisnik është se ai bën sikur harron ato që di.(1)

---

(1) Ai nuk shikon në të metat e njerëzve dhe nuk i përhap ato kur i di.

* Armiku më i madh është ai që i fsheh kurthet më mirë.

* Atij që turpi i ka veshur rrobën, njerëzit kurrë nuk ia shikojnë të metën që ka.

* Lotët thahen vetëm nga fortësia e zemrës dhe zemra forcohet vetëm prej mëkateve të shumta.

* Pyet për shokun para udhëtimit dhe për fqinjin para shtëpisë.

* Respekti është më afrues se farefisi.

* Afërsia ka nevojë për dashuri, kurse dashuria nuk ka nevojë për

afërsi.
* Ndodh që një i afërm është më larg se i largëti, që një i largët është më afër se i afërmi dhe i huaj është ai që nuk ka të dashur.
* Humbja e të dashurve është mërgim.
* Prej fisnikërisë së burrit është qarja e tij për kohën që i kaloi, dashuria për atdheun dhe kujdesi tij për vëllezërit e tij të vjetër.
* Lakmia është një skllavëri e përjetshme.
* Shumica e kanatave të portave të mendjes janë nën rrufetë e lakmive.
* Sa mendje janë rob lufte nën dëshirat e princit!
* Nëse ndien keqardhje për atë çka të doli prej duarve, duhet të ndiesh më shumë keqardhje për ato që nuk arritën te ti.
* Dëshirat janë kali i ngatërresave.
* Në përmbysjet e kohës qëndron dituria e të vërtetës së burrave.
* Kur ti lehtëson, të gjithë të admirojnë dhe kur ti shtrëngon, të urren edhe familja jote.
* Kur ndonjërit bota i vjen me të mirat e saj, atë e verbojnë të mirat e tjetrit dhe kur bota i kthen atij shpinën, merr prej tij të mirat që ka.
* Kalimi i kohës për një nevojë, është më i lehtë se kërkimi i saj prej atyre që nuk janë për atë nevojë.
* Tre persona mëshirohen: i mençuri mbi të cilin rëndon gjykimi i një injoranti, i pafuqishmi, në dorën e një të padrejti të fuqishëm dhe fisnikun që e çon nevoja te i keqi.
* Kur i kërkon një bujari kryerjen e një nevoje, lëre atë të mendohet, pasi ai mendohet vetëm për të mirë dhe të keqit kërkoi që ta kryejë sa më shpejt nevojën që ke, pasi ai, edhe nëse do të mendohet, kthehet në karakterin e vet.
* Dëshira për të trokitur te bujari e shtyn atë të shpenzojë, kurse mendjeshkurtrin e tundon të mos japë.
* Fisniku as nuk zbutet nga gjendja e rënduar dhe as nuk ashpërsohet nga gjendja e mirë.
* Drejtoni shpresat tuaja te ai që e duan zemrat tuaja.
* Koprracia është mbledhësi i të metave të këqija, është freri që drejton çdo të keqe.
* Koprracia është rroba e sipërme e varfërisë.
* Shkujdesja e koprracëve ndaj një krimi të rëndë, është më e lehtë se shpërblimi për një bamirësi të thjeshtë.

* Bujari është ajo që jepet me të parën. Por nëse ajo është me kërkim, atëherë ajo është turp dhe largim prej poshtërimit.
* O bir i Ademit, në atë që ke fituar mbi fuqinë tënde, je depozitues për një tjetër.
* O bir i Ademit, bëhu kujdestari i vetvetes në pasurinë tënde dhe me këtë pasuri puno atë që preferon të punohet pas teje.
* Kush ka pasuri, le të paguajë për të liruar atë që është në vështirësi dhe robin e luftës.
* Nuk pakësohet asgjë prej pasurisë tënde prej asaj për të cilën të këshillojnë.
* Kush ka respekt për veten e tij, ai e shikon poshtëruese pasurinë që ka.
* Kujdesi i tepërt, mendjemadhësia dhe smira, janë shtytës për të hyrë sa më thellë në mëkate.
* Mos i hani veprat tuaja të mira me krenarinë e me mendjemadhësinë.
* Durimi është në masën e pësimit.
* Pësimi është një, nëse ndien keqardhje, atëherë bëhen dy.
* Kur do të lavdërohesh, mos trego asnjë kujdes për lavdërimin.
* Krenaria më e madhe është të mos krenohesh.
* Bëje zakon për vete durimin në gjendje të rënda.
* I duruari nuk e asgjëson fitoren edhe kur kalon një kohë e gjatë.
* Të mos ndieni keqardhje për varfërinë e për mjerimin në këtë botë.
* Shpëtimi është në mbarim të gjendjes së vështirë.
* Durimi është mjet hipjeje, që nuk rrëzohet për tokë.
* Durimi është dy: durim ndaj asaj që urren dhe durim ndaj asaj që do.
* Koha është dy ditë: njëra ditë për ty dhe dita tjetër kundër teje; nëse dita është për ty, mos e shko kot atë dhe nëse dita është kundër teje, atëherë duro.
* Kush duron, ka treguar durimin e njerëzve të lirë, ndryshe ai harron si injoranti që nuk ka provuar punët.
* Mos u bëj shpërdorues në gjendje të mirë dhe i dështuar në vështirësi.
* Mendjemadhësia ndaj mendjemëdhenjve është vetë kryeultësia.
* Kush kërkon një send, ai e arrin atë ose një pjesë të atij sendi.
* Burri është i fshehur nën gjuhën e tij.

Shoqata Fllad

* E poshtëron vetvetja atë që e urdhëron gjuha e tij.
* Gjuha e të mençurit është prapa zemrës së tij, kurse zemra e mendjeshkurtrit është prapa gjuhës së tij.
* Nuk ka të mirë në heshtjen për fjalën e urtë, ashtu siç nuk ka të mirë në fjalën me injorancë.
* Frenoje gjuhën tënde kundër vetes tënde, sepse shkatërrimi yt me ato që dalin aq shpejt nga heshtja jote, është më i lehtë për ty se sa të arrish atë që të humbi prej logjikës tënde.
* Kur bën të gjitha gjërat, të jesh si ai që nuk ka bërë asgjë.
* Mos pyet për atë që nuk është, sepse, nëse ai do të ndodhej aty, mund të ishte shqetësim për ty.
* Mbajtja e besës për të pabesët, te Allahu është pabesi.
* Kur punët janë të ngjashme, e para merret në konsideratë e fundit.
* Ai, që mendohet, ose qëllon drejt ose jo dhe ai, që nxitohet, ose gabon ose jo.
* Sa të shumta janë pësimet dhe sa pak mësime janë nxjerrë prej tyre!
* I mençur është ai që e këshillojnë eksperimentet.
* Për mua është më i dashur mendimi i të moshuarit, se sa durimi i të riut në luftë.
* I është thënë imamit: "Na e përshkruaj të mençurin." Ai është përgjigjur: "Është ai që i ve sendet në vendin e vet." Pastaj i është thënë: "Na e përshkruaj injorantin." Ai tha: "E bëra!"
* Nëse kini dyshim në punën e dikujt kundër jush, atëherë shikoni njerëzit me të cilët shoqërohet.
* Kur ti je prapa dhe vdekja është përpara, vendtakimi është shumë i shpejtë.
* Kush e kujton gjatësinë e udhëtimit, përgatitet.
* Frymëmarrjet e njeriut janë hapat që ai hedh drejt sosjes së jetës së tij.
* Sa njerëz kanë ndaluar gjërat që hahen!
* Kundërshtimi e shkatërron mendimin.
* Nuk ka mendim për atë që nuk bindet.
* Kur imami dëgjoi fjalët e havarixhëve tha: "Nuk ka gjykim veç për Allahun.", fjalë e vërtetë dhe qëllimi me të është e gabuara.
* Kush injoron një send, ai e qorton.
* Njerëzit janë armiq të asaj që nuk e dinë.
* Kush e ka shkopin të butë, degët e tij janë të dendura.

Shoqata Ilmi

* Ruajtja e nderit, krahas mjeteve të fitimit, është më i mirë se gëzimi me mëkatet.
* Një gjumë me vetëdije është më i mirë se një falje namazi me dyshime.
* Një fekijh (dijetar i çështjeve të fesë) është më i fortë kundër djallit se një mijë adhurues.
* Përkohshmëria më e mirë është mbajtja fshehur e saj.
* Nuk është namaz qëndrimi yt në këmbë e ulur, por përkushtimi yt.
* Të shumtë janë agjëruesit, që veç etjes nuk kanë asgjë prej agjërimit të tyre. Shumë vetë falin namaz, por prej namazit të tyre nuk kanë gjë tjetër veç ndenjes pa gjumë e lodhjes dhe më i mirë është gjumi i të mençurve e mëngjesi që ata hanë.
* Faji më i rëndë është ai faj që fajtori e nënvleftëson.
* Kurrë mos e nënvleftëso të voglën, pasi ajo ka mundësi të zmadhohet dhe as të paktën, sepse edhe ajo ka mundësi të shumohet.
* Do të vijë një kohë, kur nuk do të afrohet kush përveç korrierit që i çon fjalë sundimtarit, rreth e rrotull nuk ka ndonjë besnik përveç mëkatarit dhe në atë kohë, edhe ajo që dyfishohet, përgjysmohet.
* Kjo botë është e çmendur. Ajo priret vetëm kah të ngjashmit me të.
* Unë e kap botën për fytyre që të pi në të, unë e vlerësoj botën me vlerat e saj dhe unë e shikoj botën me syrin e saj.
* O njerëz, pasha Allahun! Unë nuk ju nxis ju për bindje, pa e bërë vetë atë para jush, as nuk ju ndaloj ju nga ndonjë mëkat, pa u ndaluar vetë prej atij para jush.
* Kush e bën veten imam për njerëzit, le të fillojë të mësojë vetveten para se të mësojë të tjerët; le të jetë edukimi i tij me jetëshkrimin e tij para se edukimi i tij të jetë me gjuhën e tij. Mësuesi dhe edukuesi i vetvetes ka më shumë të drejtë të madhërohet se mësuesi dhe edukuesi i të tjerëve.
* Kush ngarkohet të drejtojë punët e njerëzve, duhet të fillojë të vërë në udhë të drejtë vetveten, para se të fillojë të vërë në udhë të drejtë shtetasit e tij, ndryshe ai do të jetë në pozitën e atij që kërkon të drejtojë hijen e hurit para se të ngulë vetë hurin.
* Sa e çuditshme! A është hilafeti me shokë e të afërm?!
* Bariu më i keq është ai, tufa e të cilit është e keqe me të.
* Sa e keqe është pabesia prej sundimtarit!
* Nuk ka parësi për njeriun me moral të keq.

* Kur bariu është ujk, po delen kush do ta ruajë?
* Bariu pa punë është si harkëtari pa fillin e harkut.
* Kurrë mos prano të vësh në punë guvernatorët e qeveritarët tuaj me ndërmjetësim, përveç ndërmjetësimit të aftësisë e të besnikërisë dhe, kush e prish ndërgjegjen e tij, ai është si i zhyturi në ujë, sikur të zhytej me njeri tjetër, uji do t'i zinte fytin atij që ai zhyti.
* Drejtësia ka vetëm një fytyrë, kurse padrejtësia ka shumë fytyra. Prandaj kryerja e mëkatit është punë e lehtë, por është e vështirë vendosja e drejtësisë, megjithëse të dyja janë të ngjashme në goditjen në shenjë e në gjuajtjen gabim, por gjuajtja në shenjë ka nevojë për moral e për angazhim, kurse gabimi s'ka nevojë për asgjë nga këto.
* Vëre drejtësinë para dhunës dhe mos ndërmerr asnjë veprim aty ku fjala sjell dobi.
* Më i keqi i njerëzve është një imam mëkatar. Ai ka shkarë në rrugën e humbjes dhe me të shkohet në rrugën e humbjes.
* Padrejtësia është fundi i kohës së mbretërve.
* Drejtësia e sundimtarit është më e mirë se bollëku i kohës.
* Përgjegjësi është i lirë derisa të premtojë.
* Zemrat e të përkujdesurve janë depozita të kujdestarit të tyre dhe drejtësinë apo padrejtësinë, që ai depoziton në zemër, aty do ta gjejë.
* Mos e ktheni kokën te ai që bërtet. Nëse atij i kthehet përgjigje, ai shkon në rrugë të gabuar dhe nëse lihet, poshtërohet.
* Vini re, unë luftoj dy burra: burrin që pretendon se nuk ka fis dhe atë tjetrin që nuk i jep atij që ka detyrë t'i japë.
* Dije mirë se zotëruesi i jetës është edhe zotëruesi i vdekjes.
* Dora e Allahut është mbi kokën e sundimtarit, ajo valëvitet me mëshirë dhe kur ai bën padrejtësi, atë e merr përsipër vetë Allahu.
* Në lidhje me Allahun e Lartësuar ka thënë: "U shkulën e u fundosën malet dhe ata shtypën njëri-tjetrin prej madhështisë së Tij.
* Falënderimi e lavdërimi janë vetëm për Allahun, të Cilit qielli nuk i mbulon qiellin e as toka tokën.
* Imamët e drejtësisë kanë detyrë të vlerësojnë veten me njerëzit e zakonshëm.
* Një burrë ndërtoi prej vartësve të tij një ndërtesë luksoze dhe tha: "Argjendi e nxori kokën, pasi ndërtesa përshkruan për ty pasuri!"
Tre e vënë pasurinë mbi veten e tyre: tregtari i detit, pushtetmbajtësi dhe ryshfetmarrësi në gjykim!

* Kur Allahu zemërohet me një komb, atij i ngrihen çmimet dhe në krye të atij kombi qëndrojnë njerëzit më të këqij të tij.
* O Zoti im, fali ato mëkate të miat, që vetëm Ti i di më mirë se unë. Nëse unë rikthehem në to, kthehu te unë me falje! O Zoti im, më fal për shenjat e për insinuatat që kam bërë, për fjalët dështake, për epshet e zemrës dhe për fjalët e papeshuara që më ka nxjerrë gjuha.
* O Zoti im, na bëj më të mirë nga sa mendojnë ata dhe na i fal mëkatet që ata nuk i dinë.

Imamin e qortoi Osmani dhe ai heshti. Atëherë i tha: "Përse nuk flet?" Ai tha: "Nëse flas, unë do të them vetëm atë që ti e urren, kurse te unë për ty janë vetëm ato që ti i do.

* Kurrë mos bëni thirrje për duel.
* Ruhuni shumë prej hipokrizisë dhe armiqësisë, pasi që të dyja sëmurin zemrën dhe mbi to mbin dyfytyrësia.
* Të kesh dëshirë të vëllazërohesh me atë që je i sigurt se nuk të sjell mundim.
* Allahu ju ruan që të mos bëjë padrejtësi mbi ju.
* Përkrahni të pafuqishmin, ndihmonin të dhunuarin nga padrejtësia dhe bashkëpunoni me njëri-tjetrin.
* Merrmi e jepni mes jush me të drejtën, me të drejtën bashkëpunoni dhe me të drejtën ndalojeni dorën e të padrejtit kokëtrashë.
* Përkrahni të pafuqishmin, ndihmoni të dhunuarin nga padrejtësia, silluni mirë me gratë tuaja, thoni fjalë të vërtetë, plotësojeni amanetin, mbajeni besën e dhënë dhe qëndroni në drejtësi.
* O Zoti im, unë nuk i kam urdhëruar ata të bëjnë padrejtësi mbi njerëzit Tuaj.
* Dita e të dhunuarit nga padrejtësia rëndon më shumë mbi atë që bëri padrejtësinë se dita e të padrejtit mbi të dhunuarin nga padrejtësia.
* Përkrahësit tanë, edhe nëse janë të zemëruar, nuk bëjnë padrejtësi. Ata janë begati për fqinjët dhe paqe për ata me të cilën janë përzier. Allahu e mëshiroftë atë burrë që shikon një të drejtë dhe ndihmon që ajo të vihet në vend, ose shikon një mëkat dhe e spraps atë, gjithashtu ai është ndihmues në të drejtën për shoqëruesin e tij.
* Padrejtësia dhe mashtrimi e poshtërojnë burrin.
* Ka humbur ai që e mban padrejtësinë.
* Përdor drejtësinë dhe ruhu nga ashpërsia pa qenë e nevojshme dhe nga animi kah padrejtësia, sepse ashpërsia sjell përçarje(1), ndërsa animi

kah padrejtësia bën thirrje për kapur të shpatën.
* Sa e keqe është padrejtësia mbi fqinjin!
* Është shkatërruar ai që pretendon dhe ka humbur ai që shpif.
* Kush rrëmben shpatën e të jashtëligjshmit, vret veten me të dhe kush i hap gropën vëllait të vet, bie vetë brenda.
* Kush mbjell agresionin, korr humbjen.
* Sa i keq është agresioni mbi njerëzit!
* Padrejtësia bën thirrje për shpatën!
* Qëllimi kryesor i bishave është sulmi, kurse qëllimi kryesor i kafshëve është të mbushin barkun.
* Duroni sprovat e mos i lëvizni duart dhe shpatat tuaja për të plotësuar dëshirat e gjuhëve tuaja.(2)

---

(1) Me këto fjalë Aliu i ndalon të dhunuarit nga padrejtësia të marrin armët për të luftuar, që të largojnë padrejtësinë.
(2) Aliu u flet luftëtarëve që ata të mos shpejtojnë të ngrenë armët për të plotësuar fjalën që thotë dikush prej tyre jo në kohën e duhur.

Shoqata Flladi

* Mos e forco pushtetin tënd duke derdhur gjakun që e ke të ndaluar ta derdhësh.
* Prefero të jesh i mundur e i trajtuar me drejtësi dhe mos prefero të jesh triumfues e të jesh i padrejtë. Pasha Allahun, të padrejtit unë do t'ia marr të drejtën dhe do t'ia jap atë të dhunuarit nga padrejtësia, pastaj do ta tërheq të padrejtin për brezi, derisa ta çoj aty ku jepet drejtësia, qoftë edhe me imponim.
* Më i poshtëri i njerëzve është ai që shpejton të çojë një njeri të pafuqishëm te një sundimtar i padrejtë.
* Padrejtësia ndaj të pafuqishmit është padrejtësia më e keqe.
* Përsa i përket padrejtësisë që nuk falet, ajo është padrejtësia që robtë i bëjnë njëri-tjetrit.
* Mos u bëj ndihmës i të padrejtit!
* Për të padrejtin janë tre shenja: i bën padrejtësi atij që ka mbi vete, duke e kundërshtuar, i bën padrejtësi atij që është poshtë tij, duke e mposhtur dhe duke ndihmuar njerëzit e padrejtë.
* Ai që bën padrejtësi, ai që ndihmon në padrejtësinë dhe ai që e miraton padrejtësinë, që të tre janë ortakë në padrejtësinë.

* Ai që miraton punën që kryen një komb, është si të ketë hyrë në atë punë së bashku me ta dhe, kush hyn në të gabuarën, ka dy faje: faji i punës me të gabuarën dhe faji i miratimit të së gabuarës.
Imamit i është thënë: "Cila punë dënohet më shpejt dhe cila punë e shtrin për tokë autorin e saj?" Aliu tha: "Padrejtësi ndaj atij që nuk ka përkrahës tjetër përveç Allahut dhe padrejtësia e të pasurit ndaj të varfrit."
* Në padrejtësinë kujto drejtësinë e Allahut në ty dhe në fuqinë kujto fuqinë e Allahut mbi ty.
* Unë vazhdoj të jem i dhunuar nga padrejtësia qëkur Allahu i mori shpirtin Profetit të Tij dhe deri në ditën e sotme të njerëzve; para shfaqjes së Islamit isha akoma më i dhunuar, pasi vëllai im Ukajli mëkatonte ndaj vëllait tim Xhaferit dhe mua më rrihte.
* Mëkatet janë shtëpia fortesë e të poshtrit. Ai as nuk e ndalon familjen e vet, as nuk e ruan atë që strehohet te ai.
* Mos e vini drejtësinë në dorën e atyre që nuk janë të drejtë, sepse do t'i bëni padrejtësi drejtësisë.
* Njerëzit ndajnë një mendim të përbashkët në kënaqësinë dhe në urrejtjen. Kush miraton një punë, në të vërtetë ka hyrë brenda në të dhe ai që e urren një punë, në të vërtetë ka dalë prej saj.
* Për çdo njeri ka aq sa punon.
* Vlerësimi i çdo njeriu është me punën që ai bën më mirë.
* Dijeni se njerëzit janë bij të asaj që bëjnë më mirë.
* Mos shikoni se kush e tha, por shikoni se çfarë tha.
* Gjëja më e nderuar është dituria. Allahu i lartësuar është i Dituri dhe Ai do çdo dijetar.
* Atë që e ngadalëson dituria e tij, ai kurrë nuk shpejton të bëjë vlerësimin e vetes.
* Puno për këtë botën tënde sikur do të jetosh gjithmonë.
* Kush punon pak, sprovohet me dëshpërim.
* Të mos jesh prej atyre që e shpresojnë botën tjetër pa punë.
* Nderimi është me vullnet të lartë dhe jo me kockat e bëra pluhur.
* Nderimi është me mendje e me edukatë dhe jo me origjinë e me fis.
* Mësojeni diturinë, edhe nëse me atë nuk arrini gjë, pasi është më mirë që koha t'ju marrë nën mbrojtje, se sa t'u poshtërojë.
* Nuk ka ndonjë lëvizje që në atë të mos keni nevojë për dituri.
* Punëtori pa dituri është si ai që nuk ecën në rrugë të shtruara dhe

Shoqata Ilbati

largimi i tij nga rruga e shtruar e largon atë prej nevojës që ka, kurse punëtori me dituri është si ai që ecën në një rrugë të qartë, prandaj njeriu le të shohë nëse është duke ecur apo është duke u kthyer.

* Mendimi le trashëgim dritën, kurse shkujdesja le trashëgim errësirën.

* Pyet për të mësuar dhe mos pyet për të fyer.

* Më i dituri i njerëzve është ai që mbledh diturinë e njerëzve në diturinë e tij.

* Kush vepron vetëm me mendimin e tij, shkatërrohet dhe kush konsultohet me burrat, i shoqëron ata në mendjet e tyre.

* Kush mirëpret mendime të ndryshme, ai di vendet e gabimit.

* Nuk ka thesar më të dobishëm se dituria dhe nuk ka madhështi më të lartë se butësia.

* Dituria i pret pengimet e të sëmurëve.

* Dituria të ruan ty dhe ti ruan pasurinë.

* Nuk është mirësi të kesh shumë pasuri e fëmijë, por mirësi është të shtohet sa më shumë dituria jote.

* Kanë marrë fund depozituesit e pasurisë edhe pse janë gjallë, kurse dijetarët vazhdojnë të jenë derisa të jetë koha.

* Mbretërit janë sundimtarë të njerëzve, ndërsa dijetarët janë sundimtarë të mbretërve.

* Dijetari është gjallë edhe nëse ka vdekur, kurse injoranti është i vdekur edhe nëse është gjallë.

* Dituria është njëra prej dy gjallnive, dashuria është njëra prej dy afërsive në fis dhe kujtimi i bukur është njëra prej dy jetëve.

* Imami u tha njerëzve të kohës së tij: "Injoranti juaj punon shumë, kurse dijetari juaj e merr shtruar."(1)

* Sa të shpejta janë orët e ditës, sa të shpejtë janë ditët e muajit, sa të shpejtë janë muajt e vitit dhe sa të shpejtë janë vitet e jetës!

* Kur ndonjë pyetet për diçka që nuk e di, në asnjë mënyrë të mos i vijë turp të thotë: "Nuk e di!" Askujt të mos i vijë turp të mësojë një gjë kur nuk e di.

---

(1) D.m.th: injoranti punon e lodhet shumë, ngaqë nuk mendon, ndërsa dijetari, me diturinë e tij, nuk shpejton në punën që kryen.

* Të shumta janë punët që ti nuk i di dhe shumë herë mendimi yt në atë punë nuk është i qartë dhe shikimi yt në atë punë është i gabuar, por pastaj ti atë punë e shikon qartë.

* Nuk ka varfëri më të rëndë se injoranca.
* Ty nuk të siguron prej të keqes së injorantit as i afërmi, as fqinji. Më i frikësuar është ai që gjendet afër zjarrit, se sa ai që është në zjarr.
* Kur Allahu e poshtëron një rob, i ndalon atij diturinë.
* Çdo enë ngushtohet prej asaj që fusin në të, përveç enës së diturisë, e cila vetëm zgjerohet.
* Në të vërtetë, edhe zemrat sëmuren, ashtu siç sëmuren trupat, prandaj kërkoni për zemrat fjalët e urta më të bukura.
* Flakët e dashurisë janë më të lehta për t'u mbajtur se vështirësitë e një udhëtimi të gjatë.
* Është shumë të pretendojë diturinë ai që nuk vepron mirë me të. Ai, që nuk është prej njerëzve të dijes, gëzohet shumë kur i thonë dijetar, pasi për të është e mjaftueshme heqja e shenjave të injorancës e pastrimi, prej faktit që ai është brenda injorancës, por ai zemërohet shumë kur i thonë injorant.
* Njeriu më pak i vlerësuar është ai që ka më pak dituri.
* Dituria është një borxh, me të cilën shlyhet borxhi.
* Dituria është më shumë nga sa mund të numërohet dhe prej çdo sendi merrni më të mirën e tij.
* Kush jep shpjegime, pa pasur dituri, atë e mallkon toka e qielli.
* Dijetarët nuk njihen, ngaqë ka shumë injorantë.
* Allahu nuk i dënon injorantët që nuk mësojnë, derisa të dënojë dijetarët që nuk mësojnë të tjerët.
* Falënderimi i dijetarit për diturinë e tij është që ai të derdhë diturinë e tij për atë që e meriton atë.
* I vullnetshmi, edhe nëse nxiton, synon vetëm të lartësohet. Ashtu si shkëndija që shkëputet prej zjarrit, ajo i fshihet zjarrit dhe synon të ngrihet sa më lart.
* Kur rri te ndonjë dijetar, bëj kujdes që më shumë të dëgjosh se të flasësh.
* Dituria është e shoqëruar me punë. Ai që di, punon. Dituria brohoret për punën. Nëse puna nuk i përgjigjet diturisë, ajo shpërngulet.
* O mbartës të diturisë, a e mbani atë? Në të vërtetë, dituria është për atë që di e që punon me të çka di dhe puna e tij përputhet me diturinë e tij.
* Dijetari, që nuk punon me diturinë e tij, është si injoranti i hutuar, që nuk zgjohet dot prej injorancës së vet, madje argumenti kundër këtij

dijetari është shumë më i rëndë.

* Mos e bëni diturinë tuaj injorancë dhe ndërgjegjësimin tuaj dyshim. Nëse dini, punoni dhe kur të ndërgjegjësoheni, bëni përpara.

* S'ka më të bukur se puna e shoqëruar me butësi.

* Ju thatë se filani ka fituar pasuri të madhe. Vallë a ka përfituar më shumë ditë që të shpenzojë në to pasurinë?

* Biri i Ademit nuk do të lëvizë nga vendi Ditën e Gjykimit, derisa të pyetet: "Në ç'punë e konsumoi jetën e tij, në ç'punë e shkatërroi rininë e tij, nga e fitoi pasurinë e ku e shpenzoi atë dhe ç'punoi me diturinë që kishte!"

* Tejkalimet tuaja të mjaftojnë për një varfëri që nuk ka fund.

* Sa e vështirë është për të qenë i virtytshëm atë që e kanë robëruar epshet.

* Kush zotëron pasuri, shtrin dorën të marrë sa më shumë për vete prej pasurisë publike.

* Dy janë ata që nuk ngopen kurrë: kërkuesi i diturisë dhe kërkuesi i pasurisë.

* Tregtari është mëkatar dhe mëkatari është në zjarr, me përjashtim të atij që ka dhënë të drejtën dhe ka marrë të drejtën.

* Në lidhje me grumbulluesin e pasurisë imami ka thënë: "Mbase prej së gabuarës e ka mbledhur atë dhe me të drejtë nuk ka dhënë prej saj."

* Varfëria është vdekja më e madhe.

* Varfëria e bën të belbëzojë zgjuarsinë dhe i varfëri është i huaj në vendin e vet.

* Varfëria në atdhe është emigrim.

* Për ty njëri vend nuk është më i mirë se tjetri dhe vendi më i mirë është ai që të mban.(1)

---

(1) Çdo vend është i mirë për banim, por vendi më i mirë është vendi ku nderohesh, ku gjen qetësi, vendi që të ushqen dhe të strehon.

* Sikur varfëria të më dilte përpara në formën e një burri, patjetër që unë do ta vrisja atë.

* O Zoti im, kërkoj mbrojtjen Tënde, që të mos varfërohem në pasurinë Tënde.

* Dëgjo, varfëria është prej pësimeve të rënda.

* Nuk ka ndonjë të uritur të varfër, përveçse prej asaj që ka me bol-

lëk një i pasur.
* Nuk kam parë bollëk të mirash dhe përkrah tyre të mos ketë një të drejtë të humbur.
* Ti nuk arrin ndonjë të mirë, veçse duke u ndarë prej një tjetre.
* Ti nuk arrin ndonjë të mirë pa u munduar.
* Gabimi në dhënien atij që nuk përpiqet dhe mosdhënia për atë që përpiqet, janë një.
* Kur ke shumë prej një sendi, lëre dhe merr prej tij aq sa ke nevojë.
* Padyshim që qortohet kushdo që merr atë që nuk është për të.
* Asnjë njeri nuk është krijuar kot për t'u eglendisur dhe askush nuk është lënë kot.(1)
* Bëni kujdes të madh ndaj borxhit.
* Borxhi të poshtëron.

---

(1) D.m.th: eglendisesh me kënaqësitë dhe bën punë të kota, prej të cilave nuk ke asnjë dobi.

Shpata Fllad

* Ruhuni shumë prej dënimeve që kanë pësuar kombet para jush, për shkak të punëve të tyre të këqija, kujtojeni gjendjen e atyre në të mirë e në keqe, ruhuni shumë që të mos bëheni si ata, nxirrni këshilla prej atyre që kanë jetuar para jush, para se të nxjerrin këshilla prej pësimeve tuaja ata që do të vijnë pas jush.
* Mos u impononi fëmijëve tuaj moralet tuaja, sepse ata janë krijuar për një kohe ndryshe nga koha juaj.
* Zemrat e burrave janë të egra dhe kush i zbut ato i ka fituar.
* Allahu të ka bërë të lirë, prandaj mos ji skllav i një tjetri.
* Me çdo detyrë që ta ngarkosh të lirin, ai e mban atë dhe e quan shtim nderimi për të, me përjashtim të asaj që i ul atij një pjesë të lirisë së tij. Atëherë ai kundërshton dhe nuk i përgjigjet thirrjes.
* Unë nuk u ngarkoj me atë që ju e urreni.
* Ty të kam lejuar të jesh me atë që të duket më mirë.
* Kujdesi i tepërt është gjysma e plakjes.
* Unë nuk dënoj se ashtu mendoj unë.
* Nuk lejohet ekzekutimi para kryerjes së krimit.
* Kush ngrihet mbi kohën, ajo e poshtëron atë.
* Të ndaloj të nxitohesh në fjalë e në punë.
* Kijeni frikë Allahun në robtë e Tij, sepse ju mbani përgjegjësi edhe

për tokat e kafshët.

* Pasha Allahun, sikur të më jepeshin shtatë tokat që janë nën planetët, që unë të kundërshtoj Allahun, qoftë edhe duke i rrëmbyer një milingone një kokërrzo elbi, kurrë nuk do ta bëja, pasi bota juaj te unë është më pak e rëndësishme se një gjethe në gojën e karkalecit.

Shoqata Fllaçi

TUBË PREJ LETRAVE, BESËLËNIEVE DHE POROSIVE TË IMAMIT

Të drejtat e njeriut

Letra e Aliut, dërguar Malik Eshterit, guvernatorit të tij në Egjipt. Këtë letër ne e kemi vënë në kapitullin "Aliu dhe të drejtat e njeriut" me nëntitull: "Kushtetuta e imamit për qeveritarët". E kemi emërtuar kështu për shkak të porosive tepër të larta që ajo përmban, si dhe të ligjeve, procedurave civile, të drejtave të përgjithshme e veprimeve të veçanta që gjenden në këtë letër.

Porosia e imamit për ushtarët e tij para takimit me armikun në betejën e Sif'fijnit: "Mos i luftoni ata para se ata të fillojnë luftën kundër jush dhe, kur, me lejen e Allahut, të ndodhë shpartallimi i tyre, mos e vrisni atë që ka kthyer shpinën, mos qëlloni atë që ka humbur shikimin, mos shpejtoni për të vrarë të plagosurin dhe mos i fyeni gratë, edhe nëse ato do t'ju shajnë në nderin tuaj apo do të shajnë komandantët tuaj."

Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Basra, Zijàd bin Eijhut: "Betohem solemnisht në Allah! Nëse do të më njoftojnë se ti ke tradhtuar pasurinë e myslimanëve, diçka të vogël apo të madhe, do të të shtrëngoj aq shumë, sa do të mbetesh vetëm me pak gjëra. Do të mbetesh me peshë të rëndë mbi shpinë dhe me fare pak punë e pushtet."

Prej besëlënies së imamit për Muham'med bin Ebù Bekrin, kur e emëroi në Egjipt: "Ule mllefin ndaj tyre. Ndaj tyre të jesh fytyrëhapur, në mesin e tyre të jesh përmirësues me shikim, derisa paria e tyre të mos lakmojë se me ty do t'u bëjnë atyre padrejtësi, por as të pafuqishmit të mos jenë të dëshpëruar se drejtësia jote do të rëndojë mbi ta."

Prej porosisë që imami i shkroi djalit të tij, Hasanit, nga shesh i betejës së Sif'fijnit:

“Bir i dashur, bëje veten tënde peshore në punët që janë mes teje e mes njerëzve. Duaj për tjetrin atë që do për veten tënde; gjithashtu, urre për tjetrin atë çka e urren për veten tënde. Mos bëj padrejtësi, ashtu siç nuk dëshiron të të bëhet padrejtësi, bëj mirë, ashtu siç dëshiron të bëjnë mirë për ty. Atë çka e numëron të keqe për veten tënde, numëroje të keqe edhe për tjetrin, dëshiro për njerëzit atë që dëshiron edhe për veten tënde, mos flit për gjëra që nuk ke dituri, madje mos flit as për gjëra, për të cilat ke pak dituri dhe mos thuaj nga ato fjalë që nuk dëshiron të thuhen për ty. Kush mendon mirë për ty, vërtetoje mendimin e tij. Kurrë mos e humb të drejtën e vëllait tënd, duke u bazuar mbi ato që mund të jenë mes teje e mes atij, sepse nuk është më vëllai yt ai që ti i humbe të drejtën e tij. Familja jote të mos jetë me ty ndër njerëzit më të këqij, vëllai yt të jetë më i fuqishëm në ndërprerjen e lidhjeve me ty, nga ç’je ti në mbajtjen e lidhjeve me të; gjithashtu, ai të mos jetë më i fuqishëm se ti për të bërë keq nga ç’je ti për të bërë mirë.”

Shoqata Filozofi

Prej letrës së imamit, dërguar disa nëpunësve të tij:
“Jam njoftuar se ti e ke zhveshur tokën, ke marrë çdo gjë që ishte nën këmbët e tua dhe ke ngrënë të gjitha sa ishin në dorën tënde. Prandaj dërgoje menjëherë te unë llogarinë tënde!”

Prej letrës së imamit, dërguar Mundhir bin Xhàrùd El-Abdij, i cili kishte tradhtuar besimin e masës në emërimin e disa nëpunësve: “Në vijim, puna e mirë e babës tënd më shtyu të kem besim te ty. Mendova se ti do të ndiqje udhëzimin e drejtë të babës tënd dhe do të ecje në rrugën e tij, por ja që ti, sipas asaj që më është njoftuar, nuk po i vë fre dëshirave të tua. Nëse janë të vërteta ato që më janë njoftuar për ty, patjetër që edhe deveja e madhe e familjes tënde dhe toka që shkel maja e këpucës tënde janë shumë më të mirë se ti! Kush ka veset e tua, nuk është prej atij brumi që mbyll të çara, ose që zbaton ndonjë punë, ose që mund të lartësohet, ose që të bëhet pjesëmarrës në amanet, ose të jetë besnik e të mos tradhtojë. Me lejen e Allahut, sapo të mbërrijë te ti letra ime, paraqitu menjëherë te unë.”

Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij të mësipërm:
“Si e quan të mirë pijen e ushqimin, kur ti e di mirë se po ha haram dhe po pi

haram?! Ti po shet pasurinë e jetimëve e të mjeruarve. Kije frikë Allahun dhe kthejua pasurinë atyre njerëzve. Nëse ti nuk vepron kështu, nëse Allahu do të mundësojë, patjetër që do të kërkoj falje para Allahut, por ty do të të godas me shpatën time, ashtu siç nuk kam goditur asnjë tjetër, ndryshe ai ka hyrë në zjarr."

Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Isfahan e në Hemedan Mikhnef bin Sulejmit:
"Në të vërtetë, ne deshëm të marshojmë kundër atyre njerëzve që marrin më shumë për vete nga pasuria e përbashkët. Ata e kanë varrosur të drejtën, kanë përhapur në tokë ngatërresa e shkatërrim, kanë dënuar të drejtët e trungun e tyre familjar. Kur një i padrejtë, i ka ndihmuar ata në padrejtësitë e tyre, ata e donin atë, kanë bashkëpunuar për mëkate dhe ishin të padrejtë."

Prej letrës së imamit, dërguar Erdshijrit, për të cilin e kishin njoftuar se po ndante pasuritë ndër njerëzit e fisit të tij: "Jam njoftuar për një punë tënden. Nëse ti e ke bërë atë, padyshim që ke zemëruar Zotin tënd dhe prijësin tënd. Betohem në Atë që çan farën dhe që shëron njerëzit, nëse kjo është e vërtetë, prej meje do të gjesh poshtërim dhe te unë nuk do të kesh asnjë peshë!"

Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Basra, Osman bin Hunejfi El-Ensàrij. Imamin e kishin njoftuar se ai kishte shkuar në një gosti, si i ftuar i disa njerëzve të Basras: "Në vijim, o bir i Hunejfit, më kanë njoftuar se një prej të rinjve të Basaras të ka ftuar në një gosti dhe ti me të shpejtë ke shkuar atje, pasi të janë dukur të mira ngjyrat. Nuk kam menduar se do t'i përgjigjeshe ftesës së atyre njerëzve, në gostinë e të cilëve i varfëri i tyre përzihet, kurse i pasuri është i ftuar. Bëni kujdes, prijësi juaj mjaftohet me një rrobë të vjetër dhe ushqimi i tij është vetëm një kulaç. Bëni kujdes, ju nuk keni fuqi për këtë, prandaj më ndihmoni mua me përkushtim e me përpjekje, me ndershmëri për plotësimin e nevojave. Pasha Allahun, prej kësaj bote unë nuk kam vënë thesar ndonjë gjë, as nuk kam rezervuar prej pasurive të saj ndonjë gjë dhe as nuk kam përgatitur për veten time ndonjë rrobë të vjetër. Sikur të kisha dashur, do të merrja rrugën që çon aty ku shtrydhet mjalti, ku ka drithë e ku endet mëndafshi, por është shumë larg që mua të më mposhtin dëshirat e

të më drejtojë grykësia që të përzgjedh ushqimet. Mbase në Hixhaz ose në Jemàmeh ka ndonjë që nuk lakmon të shtrëngojë ndonjë gjë mes gishtave të tij e që nuk ka besë në të ngopur. Qysh të shtrihem të fle me barkun plot kur rreth meje ka barqe të uritur e zemra të zemëruara?! A duhet të jem i kënaqur me veten time, kur më thuhet "Prijësi i besimtarëve" dhe të mos i shoqëroj ata në vështirësitë e kohës? Unë jam ai që u them atyre: "Kur kjo të jetë buka e djalit të Ebù Tàlibit, në të është ulur ai që nuk ka fuqi të luftojë e të dalë përballë trimave." Vini re, pema e egër e ka më të fortë trungun, të gjelbrat e bukura e kanë lëkurën më të butë, bimët e shkretëtirës bëjnë zjarr më të fortë dhe shuhen më ngadalë. Pasha Allahun, sikur arabët të ishin bashkuar për të më luftuar mua, unë kurrë nuk do t'u kisha kthyer shpinën!"

Prej letrës së imamit, dërguar nëpunësve të tij të ngarkuar për mbledhjen e taksës së tokës:
"Njerëzit t'i trajtoni me drejtësi. Të jini të durueshëm ndaj nevojave të tyre. Mos ndaloni asnjë nga nevoja e tij dhe mos pengoni asnjë në kërkesën e tij. Njerëzit të mos shesin për të paguar taksën e tokës as rrobat e dimrit, as rrobat e verës, as kafshët e punës. Askënd të mos rrihni, për shkak se nuk ka paguar një dirhem!"

Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Medine Sehl bin Hanijf El-Ensàriut:
"Në vijim, më kanë njoftuar se disa burra nga të tutë kanë depërtuar te Muàvija. Mos të të vijë keq që po humb disa numra prej tyre dhe që po të largohen përforcimet. Në të vërtetë, janë njerëz që shikojnë interesat e kësaj bote dhe prandaj nxitojnë drejt saj. Ata e kanë njohur drejtësinë, e kanë parë dhe e kanë dëgjuar atë; gjithashtu, ata janë të ndërgjegjësuar për drejtësinë dhe e dinë mirë se njerëzit te ne janë të barabartë në të drejtën, prandaj ata ia mbathën për atje ku ka privilegje. Sa më larg tyre. Pasha Allahun! Ata nuk janë larguar prej ndonjë padrejtësie dhe as nuk janë bashkuar me drejtësinë."

Prej letrës së imamit, dërguar prijësve të ushtrisë, për shkak se nuk kishin dalë të luftonin:
"Janë shkatërruar ata që kanë jetuar para teje, për shkak se i ndaluan njerëzve të drejtën dhe ata e blenë atë(1), i ngarkuan të bëjnë të gabuarën

dhe ata e morën të gabuarën për model veprimi."(2)

---

(1) "ata e blenë atë", domethënë, ata u kanë mbajtur njerëzve të drejtën e tyre dhe ata janë detyruar ta blejnë të drejtën e vet me anë të ryshfetit.
(2) "model veprimi", domethënë, ata i kanë obliguar njerëzit të punojnë të gabuarën dhe ata kanë vepruar. Pastaj e gabuara është marrë si shembull dhe pas prindërve e kanë ndjekur fëmijët.

Prej letrës së imamit, dërguar njërit prej qeveritarëve të tij:
"Në vijim, në territorin që ti administron, pjesa jote të mos jetë pasuri që ti e ke përfituar, as zemërim që ti e afron, por vdekje për të gabuarën dhe gjallërim për të drejtën!"

Prej fjalës porosi, që imami tha para vdekjes, pas goditjes që mori prej Ibni Mulxhemit. Nëkëtë fjalë imami urdhëron familjen dhe pasuesit e tij të falin vrasësin e tij:
"Dje unë isha shoqëruesi juaj, sot jam pësim prej të cilit ju nxirrni mësim dhe nesër unë do të ndahem prej jush. Nëse unë do të mbetem, e kam vetë në dorë të drejtën time, nëse nuk do të jem, vdekja është vedkthimi im. Nëse unë fal, falja për mua është afrim dhe për ju është mirësi, prandaj falni!"

Prej një letre të imamit, dërguar qeveritarit të tij në Mekë, Kathm bin Ab'bàsit:
"Në vijim, mësoje atë që nuk di, kujtoje dijetarin, ambasadori yt te njerëzit le të jetë vetëm gjuha jote, portier për ty të jetë vetëm fytyra jote. Mos e ndalo nevojtarin të takohet me ty, që ai të parashtrojë nevojën e tij. Nëse nevoja sprapset prej dyerve tuaja, që në fillim të paraqitjes së saj, nuk është e lavdërueshme që ajo të kryhet më vonë. Shikoje sa është mbledhur te ti prej pasurisë së Allahut dhe menjëherë shpërndaje atë te ata që ke afër, te ata që kanë njerëz në ngarkim. Shpërndaje aty ku ka varfëri dhe në vendet e izoluara. Pastaj, atë që tepron prej saj, dërgoje te ne, që ta pjesëtojmë me ata që janë rreth nesh."

Prej një letre të imamit, dërguar komandantëve të ushtrisë:
"Në vijim, është e drejta e guvernatorit të mos e tjetërsojë kundër shtetasve të tij atë mirësi që ai ka arritur, pasi nuk ka pasuri të veçantë për të, ose ai ta shtojë pasurinë më shumë nga sa ka pjesëtuar Allahu për atë prej mirësive të Tij. Pasuria, që ai ka arritur, të jetë afrim me robtë e Tij dhe butësi për

vëllezërit e tij. Dëgjoni, unë nuk mbaj ndonjë sekret ndaj jush, përveçse në luftë. Për ju unë nuk palos ndonjë çështje, përveç çështjeve objekt gjykimi, as nuk vonoj për ju ndonjë të drejtë pa e vënë në vendin e vet. Të gjithë te unë jeni të barabartë në të drejtën edhe nëse ju, për këtë, nuk jeni në vijë të drejtë. Askush prej jush nuk e ka më të lehtë se unë që të shmangem dhe pastaj të vendos për të dënim më të rëndë dhe ai te unë të mos gjejë lejim."

Shoqata Flladi

TUBË PREJ HYTBEVE TË IMAMIT

O gjysmë burra!

Pjesë prej hytbes së imamit, pas sulmit që kreu Sufjàn bin Auf i fisit Benij Gàmid kundër qytezës Enbàr, që gjendet në bregun lindor të lumit Eufrat. Sufjànin e kishte dërguar Muàvija, që të kryente inkursione në anë të ndryshme të Irakut, me qëllim që të terrorizonte banorët: "Ky është vëllai i fshehësit, mashtrimet e tij arritën Enbarin. Ai vrau të madhin Has'sàn bin Has'sànin, kuajve tuaj i hoqi pajimet dhe prej jush vrau burra të mirë. Më kanë njoftuar se një burrë prej tyre hynte te një grua myslimane, një tjetër hynte te një grua tjetër, prej atyre që janë në besën e myslimanëve. Çdonjëri prej tyre i hiqte asaj me forcë varësen, bizhuteritë e vathët. Pastaj ata largoheshin dhe burri fliste se kishte shtënë në dorë shumë pasuri. Unë nuk e derdh gjakun e tyre. Sikur për mbrojtje të vdiste një mysliman, ai nuk do të qortohej, në të kundërt, me aktin që kreu, te unë ai do të ishte i nderuar. Sa çudi, pasha Allahun! Ai e vdes zemrën dhe gjithë kujdesin e tyre e mbledh në të gabuarën, që t'ju shpartallojnë ju që jeni në të drejtën. Sa keq për ju, që u bëtë tabelë qitjeje! Ata kanë xhelozi ndaj jush dhe ju nuk keni xhelozi, sulmoheni dhe nuk sulmoni, kundërshtohet Allahu dhe ju mbeteni të kënaqur. Kur unë urdhërova marshimin kundër tyre gjatë ditëve të verës, ju më thatë: "Këto janë ditët më të nxehta, shtyje për më vonë, sa të bjerë pak vapa!" Kur unë urdhërova marshimin kundër tyre gjatë dimrit, ju thatë: "Këto janë ditët më të ftohta, vonoje pak, sa të bjerë i ftohti!" A është kjo mbathje e këmbëve prej vapës e prej të ftohtit? Pasha Allahun! Kjo më shumë ishte mbathje e këmbëve prej shpatës. O gjysmë burra dhe jo burra! Ëndrra kalamajsh dhe mendje grash! Do të doja që kurrë të mos ju kisha parë dhe kurrë të mos ju kisha njohur. Pasha Allahun, kjo njohje ka shtuar pendimin dhe pasoja e saj ka qenë hidhërim e zemërim! Ju vraftë Allahu! Ju ma mbushët zemrën me zemërim, ju pitë shqetësimin tim gllënjkë pas gllënjke, më prishët mendimin me kundërshtimin e me ngeljen tuaj në bisht, derisa bëtë që disa kurejsh të thoshin: "Në të vërtetë, Ali bin Ebù Tàlibi është burrë trim, por nuk ka dijeni në punët e luftës!" Për hir të Allahut, më thoni: "A është në luftë ndonjë prej jush më i ashpër se

unë, që të dalë në ballë të betejës para meje?! Unë jam hedhur në ballë të luftës kur nuk kisha mbushur akoma njëzet vjeç dhe jo më tani që kam kaluar të gjashtëdhjetat. Megjithëkëtë nuk shoh se ndaj kujt nuk duhet treguar bindje!"

Qortimi i njerëzve

Prej fjalës së imamit për ndalimin e qortimit të njerëzve dhe për mëshirë ndaj fajtorëve:

"Ata, që ruhen nga mëkatet dhe ata, që kanë shpëtuar pa bërë mëkate, kanë detyrë të mëshirojnë fajtorët e mëkatarët. Falënderimi te ata të jetë zotërues për fajtorët e mëkatarët dhe bujari ndaj tyre. Atëherë, si qëndron puna me atë që qorton vëllain e tij dhe të tjerët për pësimet e veta? Si qëndron problemi, që Allahu i mbulon atij fajet që janë shumë më të mëdha se faji për të cilin ai qorton tjetrin? Si mund të shajë për një faj, kur vetë ka bërë një faj të ngjashëm?! O rob i Allahut, mos u nxito të njollosësh dikë për fajin që ka bërë, pasi për atë faj ai shpresohet të jetë falur!"

A ka fjalë pa dituri?

Prej një hytbeje të imamit:

"O njerëz me trupa të bashkuar e me dëshira të ndryshme, fjala juaj çan edhe mbyllësen e çeliktë dhe puna juaj nxit lakminë e armiqve! Asnjë thirrje, që ju është drejtuar, nuk është lartësuar prej jush dhe prej fortësisë suaj nuk është qetësuar asnjë zemër! Cilën shtëpi pas shtëpisë suaj do të mbroni? Me cilin prijës pas meje do të luftoni? Pasha Allahun, i gabuar është ai që ju e keni gabuar dhe ai që ka fituar me ju, ka fituar pjesën më të humbur. Betohem në Allah, nuk besoj në fjalën tuaj, nuk lakmoj në ndihmën tuaj dhe as nuk i përbetohem armikut me ju! Si është puna juaj? Si është ilaçi juaj? Si është mjekësia juaj? Njerëzit janë burra si ju. Vallë a ka fjalë pa dituri dhe shkujdesje e mungesë ndërgjegjësimi dhe lakmi në atë që nuk ka të drejtë?!"

I padrejti shton armiqësinë

Prej një hytbeje të imamit:

"O njerëz, po jetojmë në një periudhë kryeneçe e në një kohë me pengesa, ku i miri numërohet i keq dhe i padrejti shton mendjemadhësinë! Ne nuk përfitojmë prej asaj që dimë dhe nuk pyesim për ato që nuk i dimë; nuk

kemi frikë prej greminave, derisa te ato të bjerë ndonjë prej nesh. Ka njerëz, të cilët nuk ndalohen para korrupsionit, i cili shton për ata poshtërimin e vetes, vetminë, pa lënë trashëgimtarë dhe rrjedhjen e bollëkut pak e nga pak. Prej tyre ka që vringëllojnë shpatën, që e shpallin sherrin e tyre, ka prej atyre që mbledhin kuajt e burrat e tyre, ka të atillë që e kanë kushtëzuar veten për një shkatërrim, të cilin e shfrytëzon për një podium që atë e lartëson. Nuk ka më të keq se ti o tregtar, që botën e shikon si çmim për veten tënde!"

Dashuria për paqen

Prej fjalës së imamit, kur shokët e tij po i zvarritnin lejen e dhënë prej tij për ata në luftën e Siffijnit:

"Në lidhje me fjalën tuaj: Vallë e gjitha kjo është urrejtje për vdekjen? Pasha Allahun! Mua nuk më intereson shumë nëse shkel mbi vdekjen apo vdekja vjen drejt meje! A ka dyshim te banorët e Shamit? Pasha Allahun! Unë nuk e kam nxitur luftën në ndonjë ditë, unë lakmoj të bashkohem me një grup që do të udhëzohet me mua në rrugë të drejtë e do të vegjetojë drejt dritës sime. Ja, kjo është më e dashur për mua se sa t'i luftoj ata për shkak se janë në rrugën e humbjes, edhe pse ai grup këmbëngul në mëkatet e veta!"

Më i ulëti juaj është i larti juaj

Prej fjalës së imamit, në vijim të hytbes së tij, kur i dhanë besën në Medine:

"Betohem në Atë që e dërgoi Profetin me të vërtetën! Patjetër që ju do të shoshiteni me imtësi dhe ena e gatimit do të shkundet mirë, derisa më i ulëti juaj të kthehet në më të lartin tuaj dhe më i larti juaj të kthehet në më të ulëtin tuaj! Pasha Allahun! Nuk kam mbuluar as mëkatin më të vogël dhe as gjënë më të vogël, kurrë, nuk kam gënjyer!"

Ndalimi i vetes

Prej një hytbeje të imamit:

"Peshojeni veten tuaj, para se të peshoheni; kërkojini llogari vetes, para se të jepni llogari; merrni frymë, para se t'u shtrëngohet laku në fyt, nënshtrohuni e binduni, para se të vijë vështirësia e agonisë! Dijeni se, kush nuk e ndihmon veten duke qenë për vetveten këshillues e ndalues, nuk do të ketë për veten e tij as ndalues e as këshillues!"

Qortimi i qortuesit

Prej një hytbeje të imamit, kur deshën t'i jepnin besën pas vrasjes së Osmanit: "Më lini mua, shkoni te ndonjë tjetër. Ne do t'i bindemi urdhrit të tij. Për atë zemrat nuk do të jenë të drejta dhe kundër tij nuk do të qëndrojnë mendjet. Horizontet janë mbuluar me re dhe rruga e drejtë ka ndërruar pamje dhe është bërë e urryer. Dijeni mirë, nëse unë i përgjigjem dëshirës suaj, unë do të veproj me ju ashtu si di unë më mirë, as nuk do të dëgjoj fjalët që më thotë dikush e as qortimin e tjetrit. Unë jam si çdo njëri prej jush dhe do të jem më i vëmendshmi e më i binduri ndaj atij që ju do t'i besoni qeverisjen tuaj. Unë jam më i mirë për ju si ministër, se sa të jem prijës!"

O banorë të Kufes!

Prej një hytbeje të imamit para banorëve të Kufes:
"O banorë të Kufes, unë dalloj prej jush tre që kanë dy: janë shurdhë me veshë, memecë që dinë të flasin, të verbër me sy, nuk janë të lirë, të sinqertë kur ballafaqohen në luftë dhe nuk janë vëllezër të besueshëm në kohë sprovash të rënda. Janë të ngjashëm me devetë, që u janë larguar barinjtë. Sa herë që mblidhen në një anë, shpërndahen në anën tjetër!"

Drejtësia në pjesëtim

Prej fjalës së imamit, në vijim të një hytbeje të tij, kur u qortua se po jepte në mënyrë të barabartë:
"Po më urdhëroni të kërkoj ndihmë me padrejtësi në punën që më është ngarkuar? Betohem në Allah! Unë nuk kam urdhëruar padrejtësi, asnjë nuk ka biseduar natën me bashkëbiseduesin e tij dhe nuk ka dalë asnjë yll në qiell! Bëni kujdes, dhënia e pasurisë atij, që nuk ka të drejtë, është shpërdorim dhe shpenzim i kotë."

I padrejti dhe ryshfetmarrësi

"Ju e dini se ai që ka në dorë të gjykojë për gjakun, për pasuritë, për dispozitat e t'u prijë myslimanëve, nuk duhet të jetë koprrac, ndryshe do të fusë frymën e qelbur në pasuritë e tyre. Gjithashtu, ai nuk duhet të jetë

as injorant, pasi me injorancën e tij i çon ata në rrugën e humbjes. Por ai nuk duhet të jetë as pa të mira, pasi me mospasjen e të mirave i ndalon edhe ata nga të mirat; ai nuk duhet të jetë as i padrejtë në ndarjen e pasurive, pasi nga padrejtësia e tij do të marrin vetëm disa dhe disa të tjerë nuk do të marrin asgjë ose do të marrin më pak; ai nuk duhet të jetë as ryshfetmarrës në gjykim, pasi kështu nuk vihet në vend e drejta!"

Drejtësi për të dhunuarin nga padrejtësia e të padrejtit

Prej një fjale të imamit, në lidhje me qëllimin e bësedhënies, hilafetit dhe gjykimit të shëndoshë:

"Besëdhënia juaj për mua nuk ishte një gabim nga ana juaj. Puna ime dhe puna juaj nuk është e barabartë. Unë ju dua për hir të Allahut, kurse ju më doni mua për veten tuaj! O njerëz, më ndihmoni kundër vetes suaj. Pasha Allahun, unë do të marr të drejtën për të dhunuarin nga padrejtësia prej atij që i ka bërë padrejtësinë dhe të padrejtin do e marr dhe do ta çoj aty ku jepet drejtësia, qoftë edhe me dhunë!"

Shoqata Ilaadi

Heqja dorë nga padrejtësia dhe drejtësi me njerëzit

Prej hytbes së imamit, të quajtur "El-Kàsiah":

"Kudo, ku kam shkuar, nuk kam gjetur asnjë njeri që të jetë më fanatik ndaj një sendi, se sa ndonjë mangësi që kanë injorantët, ose për ndonjë argument që është ngjitur në mendjen e mendjeshkurtërve, jo prej jush. Ju jeni fanatikë për një punë, për të cilën nuk dihet të këtë shkak e pasojë. Nëse patjetër duhet të ketë fanatizëm, fanatizmi juaj le të jetë për cilësitë e nderuara, për punë të lavdëruara, për punë të bukura, për morale të dëshiruara, për ëndrra të mëdha e për objekte të lavdëruara të lashtësisë! Të jini fanatikë për veprime të lavdëruara, për ruajtjen e fqinjit, mbajtjen e besës së dhënë, për bindje ndaj së mirës, për kundërshtimin e mëkatit, për dhënie dënimi me mirësi, për heqjen dorë nga tirania, për drejtësi ndaj njerëzve dhe për largimin prej rrugëve të korrupsionit e të përhapjes së ngatërresave të shkatërrimit në tokë! Dëgjoni! Allahu më ka urdhëruar të luftoj ata që thyen besën e marrëveshjen, si dhe ata që mbjellin shkatërrim e ngatërresa në tokë. Ata, që thyen marrëveshjen, unë i luftova. Përsa i përket atyre që i bëjnë bisht mbajtjes së drejtësisë, unë jam përpjekur t'i luftoj, përsa i përket të dalëve nga feja, ata i shpartallova; kurse atë, djallin e Red'hes, njëri prej krerëve të havarixhëve,

që u gjend i vrarë në vendin e quajtur Red'hes, u mjaftova me një britmë që e dëgjoi deri zemra e gjoksi i tij, ndërsa për pjesën tjetër të kryengritësve, nëse Allahu do të lejojë të hidhemi edhe një herë kundër tyre, patjetër që do t'i mposht, përveç atyre që do të shpërndahen nëpër anët e vendit!"

E drejta dhe njerëzit

Prej një hytbeje të imamit në Sif'fijn:

"Allahu ka bërë që unë të kem të drejtën e drejtimit të punës suaj, prandaj ju keni të drejtë mbi mua, ashtu siç kam edhe unë të drejtë mbi ju. E drejta është fusha më e gjerë për cilësimin e njëri-tjetrit, por ajo është edhe fusha më e ngushtë për të drejtuar njëri-tjetrin me maturi. E drejta nuk mund të jetë në favor të njërit, pa rrjedhur edhe kundër tij, gjithashtu, ajo nuk rrjedh kundër tij pa qenë edhe në favorin e tij. Te njerëzit e mirë, qeveritarët janë në gjendje më të dobët, kur ata dikush i akuzon se duan krenarinë dhe punën e tyre e ndërtojnë mbi mendjemadhësinë. Unë urrej, që ju të mendoni se unë dua të madhërohem dhe të dëgjoj lavdërime, prandaj mos më flisni mua me ato fjalë që u flitet tiranëve. Kujt i vjen rëndë t'i thuhet e vërteta, ose që atij t'i paraqitet e drejta, puna me këto të dyja për atë është edhe më e rëndë, prandaj mos hiqni dorë të thoni të vërtetën, ose të këshilloni drejtësi me të vërtetën, sepse unë, në veten time, nuk jam më lart se të gaboj."

Të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send

Prej një hytbeje të imamit pas besëdhënies:

"Njerëz, unë jam vetëm një burrë prej jush. Unë kam ato të drejta që keni edhe ju, gjithashtu kam të njëjtat detyrime që keni edhe ju. Vini re! Të gjitha tokat që ka ndarë Osmani në parcela, e çdo gjë që ai ka dhënë nga pasuria e Allahut, të gjitha kthehen në "Shtëpinë e Pasurisë", sepse të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send. Sikur unë të gjeja që me këtë pasuri janë martuar gratë, ose ta gjeja atë të shpërndarë nëpër të gjithë vendin, patjetër që do ta ktheja. Drejtësia qëndron në pasurinë dhe mëkati, mbi atë që e vështirëson të drejtën, është akoma më i vështirë. O njerëz, dëgjoni me kujdes! Të mos thonë nesër burrat tuaj se na mbuloi kjo botë, prandaj morëm tokat në zotërim, bëmë të burojnë lumenjtë, i hipëm kuajve dhe morëm skllave vajzat e vogla; kur ju të ndalohe-

ni nga ato që keni marrë dhe unë t'i kthej atyre të drejtat që ju i dini, të mos thoni se djali i Ebù Tàlibit na privoi nga të drejtat tona! Asnjë prej muhaxhirinëve dhe ensarëve, sahabë të të Dërguarit të Allahut, të mos mendojë se ka ndonjë përparësi ndaj të tjerëve, për faktin që është nga sahabët, sepse mirësia është vetëm te Allahu dhe ju jeni rob të Allahut. Gjithashtu, edhe pasuria është e Allahut, prandaj ajo do të pjesëtohet midis jush në mënyrë të barabartë. Në pasuri asnjë nuk ka përparësi ndaj tjetrit."

Shërbyes kishte dy duart e veta

Prej një hytbeje të imamit, ku i bën thirrje njerëzve, që në këtë botë të ndjekin rrugën që ka ndjekur Mùsài, Dàùdi, Mesijhu dhe Muham'medi: "Dëshiroj të them të njëjtat fjalë edhe për Ijsanë, të birin e Merjemit, paqja e shpëtimi i Allahut qoftë mbi të: Ijsai vinte gurin për jastëk, vishte rrobë të ashpër, hante gjëra të thata, gjithnjë ishte i uritur. Hëna ishte llamba e tij për natën, hijet ku pushonte ishte toka e hapur, frutat e lulet aromatike për të ishin vetëm bimësia që nxirrte toka për bagëtinë. Ai nuk kishte grua, që ta tundonte, as fëmijë që ta turpëronin, as pasuri që t'i merrte mendjen, as ambicie që ta poshtëronin. Kafsha e tij e hipjes ishin këmbët e tij dhe shërbyes për të ishin dy duart e tij."

Njeriu me shumë mirësi

Prej një hytbeje të imamit, në të cilën ai përshkruan njeriun e drejtë e të mirë, ose se si duhet të jetë njeriu. Tërheqim vëmendjen e lexuesit të shikojë, në mënyrë të veçantë, në këtë hytbe, cilësitë e Ali bin Ebù Tàlibit: "Ai e përzien butësinë me diturinë dhe fjalën me punën. E mira prej tij shpresohet dhe e keqja prej tij është e sigurt se nuk vjen. Ai fal atë që i ka bërë padrejtësi dhe i jep atij që nuk i ka dhënë. E butë është fjala e tij, për të e huaj është puna e keqe, kudo e pranishme është puna e tij e mirë. Ai del përpara për të mirën dhe i kthen shpinën së keqes. Nuk i bën padrejtësi atij që e urren dhe nuk mëkaton ndaj atij që do. E pohon të vërtetën para se ajo të dëshmohet para tij; nuk i thërret njerëzit me nofkë, nuk dëmton fqinjin, nuk shan për vështirësitë, nuk hyn në të gabuarën dhe nuk del nga e vërteta; vetë është i nënshtruar dhe njerëzit prej tij janë të qetë. Ai është afër atij që i afrohet me butësi e mëshirë. Qëndrimi i tij i vetmuar nuk është mendjemadhësi e madhështi, as afrimi i tij nuk është kurth e mashtrim."

Cilësitë e hipokritëve

Prej një hytbeje të imamit, në të cilën ai përshkruan hipokritët: "Marrin ngjyra të shumta dhe nuk i përmbahen fjalës së dhënë, të gjithë mbështetësit ju mbështesin ju, ndërkaq ju vënë pritë në të gjitha vendet, ecin kryeulët kur shkelin në tokë, theksojnë të keqen që u bie, presin shpresën. Për ata, çdo rrugë është goditje nga epilepsia, për çdo zemër duan ndërmjetës, për çdo dëshpërim kanë lot, shkëmbejnë lavdërime me njëri-tjetrin dhe rrinë në pritje të dënimit. Nëse ata qortohen, zbulohen, nëse gjykojnë, e tejkalojnë masën; për çdo të vërtetë kanë gati një të pavërtetë, për çdo njeri të drejtë kanë gati një tjetër që anon, për çdo të gjallë kanë një të vdekur, për çdo portë kanë një çelës, për çdo natë kanë një llambë. Nga lakmia e madhe kërkojnë me dëshpërim ndërmjetësim, që me këtë lakmi të ngrenë tregjet e veta, qoftë edhe duke shpenzuar gjërat më të vlefshme që kanë. Ata flasin dhe dyshojnë, përshkruajnë dhe fantazojnë. Ata e kanë dobësuar rrugën dhe kanë shtrembëruar ngushticat, ata janë grupi i djajve!"

O Zoti im, largoje triumfuesin mëkatar!

Prej një hytbeje të imamit, kur kishte vendosur të takohej me njerëzit në Sif'fijn: "O Zoti im, Zot i kësaj toke, të cilën Ti e bërë vendqëndrim për njerëzit, vendqëndrim për insektet e kafshët dhe për të tjera që nuk numërohen e prej atyre që nuk shihen me sy! Zot i maleve e ultësirave, malet i bëre kolona për tokën dhe mbështetje për njerëzit. Nëse bën që ne të triumfojmë mbi armikun tonë, largoje prej nesh triumfuesin mëkatar dhe na drejto me të vërtetën. Nëse Ti bën, që ata të triumfojnë mbi ne, bëj që ne të biem dëshmorë dhe na ruaj prej ngatërresave!"

O Zoti im, fut pajtimin mes nesh e mes tyre!

Prej një hytbeje të imamit në Sif'fijn, pasi kishte dëgjuar se shokët e tij shanin banorët e Shamit, kur ata kishin sharë imamin: "Unë i urrej sharjet. Por, nëse ju do të përshkruani punët e tyre dhe të përmendni gjendjen e tyre, do të ishte më e drejtë dhe justifikim më i arritur, që, në vend të sharjes suaj, të thoni: "O Zoti im, bëj të mos derdhet gjaku ynë e gjaku i tyre. Fut pajtimin mes nesh e mes atyre, udhëzoi ata në rrugën e dre-

jtë nga rruga e humbjes ku janë, derisa çdo njëri prej tyre të njohë të vërtetën që nuk e di dhe të heqë dorë nga padrejtësia e nga agresioni ku është futur."

Krijimi i karkalecit

Prej një hytbeje të imamit, në të cilën përshkruan krijimin e karkalecit: "Kam dëshirë të flas për karkalecin. Kur Allahu i krijoi atij dy sy të kuq, në bebet e zeza të syve të tij Ai bëri të rrezatojnë dy hëna.(1) Ai i bëri atij dëgjim të fshehtë, hapi për të një gojë të shtrirë, i bëri karkalecit shqisa të fuqishme dhe dy dhëmbë me të cilët ai shqyen, si dhe dy drapërinj,(2) me të cilët ai kap. Fermerët tmerrohen prej karkalecit për të mbjellat e tyre dhe nuk kanë mundësi ta largojnë atë edhe sikur të mblidhen të gjithë së bashku, pasi ai, së bashku me "shokët", për të kryer dëshirat e tyre, i kthejnë të mbjellat në tokë të lëruar. Krijimi i karkalecit, si tërësi, nuk është një gjë e vogël e pa rëndësi, që tregohet me gisht për t'u tallur."

(1) Çdo njëra prej bebeve të syrit është natë që i ndriçon hëna.
(2) Me dy drapërinj, ka për qëllim këmbët e karkalecit, për shkak të shtrembërimit e të ashpërsisë që ato kanë.

Krijimi i milingonës

Prej hytbes së mësipërme, në të cilën imami përshkruan milingonën: "Shikojeni milingonën me hijeshinë e pamjes, me trupin e saj të vogël. Ajo është aq e përkryer, sa nuk arrin ta perceptosh me një shikim të vetëm, me një mendim të thjeshtë. Shiko si ecën mbi tokë e si hidhet mbi ushqimin e saj. Ajo e mbart farëzën për në strehën e vet dhe e përgatit në vendbanimin e saj. Milingona e mbledh ushqimin e vet në të nxehtë e në të ftohtë gjatë, pasi ka gjezdisur shumë në kërkim të tij. Milingonën, Ushqyesi, nuk ia mbyll ushqimin, Llogarimarrësi nuk e kufizon milingonën nga mbledhja e ushqimit, as në tokën e thatë dhe as në gurin e fortë. Sikur të mendoheshe rreth gypave të ushqimit të saj, ose për ato që ajo ka nga sipër e nga poshtë, ose për brinjët që ajo ka në bark, si dhe për sytë e veshët që ajo ka në kokë, patjetër do të gjykoje i mahnitur për krijimin e milingonës dhe do to lodheshe shumë nëse do të mundoheshe për ta përshkruar atë. Sikur të udhëtosh nëpër rrugët e mendimit tënd, që të arrish të kuptosh qëllimin e Tij, faktet do të tregojnë për ty se Krijuesi i milingonës është edhe Krijuesi i hurmës. Faktet do të tregojnë imtësitë e çdo sendi dhe të fshehtën e ndryshueshmërisë së çdo gjallese."

Krijimi i lakuriqit të natës

Prej një hytbeje të imamit, ku ai përmend krijimin e mahnitshëm të lakuriqit të natës:

"Prej hollësive të shpikjes së Tij dhe çudive të urtësisë së Tij, janë ato që Ai na tregon prej të fshehtave të urtësisë që ka në krijimin e lakuriqit të natës, të cilin, në ndryshim nga të gjitha gjallesat, e mbledh drita dhe e shpërndan errësira. Si jetojnë sytë e tij, pa marrë dritë prej diellit të ndritshëm, me të cilën të drejtohet në rrugën që ndjek dhe me anë të kësaj drite të arrijë te të njohurit e tyre? Duket sikur lakuriqi i natës ka hequr dorë nga drita e diellit dhe të gjitha shkallët e ndriçimit nuk e lënë atë të lëvizë. Lakuriqi i natës gjatë ditës qëndron i varur nëpër vende të errëta, natën e ka llambë, të cilën ai e ngre për të kapur ushqimin. Atij nuk ia kthen sytë as errësira më e fortë e natës, as nuk ia ndalon shikimin e tij errësimi i qiellit prej reve e prej përflakjes së perëndimit të diellit; kur dielli e heq mbulesën e vet dhe dita bëhet e qartë, atëherë kur kafshët e natës hyjnë nëpër zgavrat e veta, lakuriqi i natës lëshon qerpikët poshtë, duke u mjaftuar me ushqimin që ka fituar në errësirën e natës. I Plotpushtetshëm është vetëm Ai që, për lakuriqin e natës, natën e ka bërë ditë, në të cilën ai siguron jetesën, kurse ditën, për lakuriqin e natës, Ai e ka bërë pushim e qetësi. Ai ka bërë për lakuriqin e natës dy krahë prej mishit të tij, me të cilat ai lëshohet në fluturim sipas nevojës. Dy krahët e tij janë të buta si pjesa e poshtme e veshit të njeriut, pa pupla e pa pendë, por në ato ti shikon qartë enët e gjakut. Dy krahët e tij janë të butë dhe nuk rëndojnë kur ai i mbyll për të qëndruar i varur. I vogli i lakuriqit të natës qëndron me nënën e vet dhe ajo është strehë për të voglin e saj, i cili ulet kur ajo qëndron dhe ngrihet së bashku me të, kur nëna e tij fluturon. I vogli nuk ndahet nga nëna derisa të fitojë fortësinë e trupit e të jetë në gjendje të ngrihet e të hapë vetë krahët e tij, të njohë rrugët që e çojnë drejt ushqimit dhe aty ku është e mira e tij. I plotpushtetshëm është vetëm Filluesi i çdo krijese, pa pasur një model para krijimit të tij."

O Zoti im, malet tona u çanë!

Prej një hytbeje të imamit, në të cilën është lutur të bjerë shi. Në këtë hytbe imami nxit për dashamirësi e për butësi, për kryeultësi ndaj Krijuesit të gjithësisë dhe ndaj madhështisë së ekzistencës: "O Zoti im, malet tona u çanë, toka jonë u bë pluhur, kafshët tona janë

të trazuara e janë bërë si të hutuara në vendet ku rrinë. Është ngritur në qiell zëri i nënave që qajnë për fëmijët e tyre, u zgjat shumë vajtje-ardhja e tyre nëpër kullota dhe çjerrjet e tyre në burimet e ujit. O Zoti im, mëshiroi rënkimet e të uriturve dhe çjerrjet e të eturve! O Zoti im, mëshiro trazimin e tyre nëpër vajtje-ardhjet e tyre dhe rënkimet e tyre nëpër stanet e veta! O Zoti im, jemi drejtuar te Ti tani që mbi ne vitet janë vënë njëri mbi tjetrin dhe te ne janë bërë të dukshme pësimet e rënda. Vetëm Ti je shpresë për të mjeruarin dhe qëllim për kërkuesin. Njerëzit të luten Ty kur kanë prerë shpresën, kur retë nuk duken, kur bimësia është shkretuar. Të lutemi Ty të na trajtosh me punët tona e të mos na dënosh me fajet tona! Me mëshirën Tënde sill për ne retë që shpërthejnë befasisht, sill për ne pranverën me lagështirë, bimësi e shi të mirë e të shumtë, që me të të marrin jetë të gjitha sa ishin tharë dhe të kthehen ato që humbën! O Zoti im, prej Teje kërkojmë të pimë ujë, prej Teje duam të vaditemi, plotësisht e tërësisht, me shi të mirë e të begatë e me pjellori të madhe, me bimë të pastra, me degë frutdhënëse, me lëkurë të njomë, me të cilat gjallërohet i pafuqishmi prej robve Tuaj dhe me atë të marrin jetë vendet Tuaja të thata! O Zoti im! Ujë kërkojmë prej Teje, me atë ujë të mbulohen me bimësi kodrat tona, me atë të mbushen pellgjet tona, me atë ujë të bëhen pjellore anët tona e të prodhojnë pemët tona, me atë ujë të njomen vendet tona të ashpra dhe me atë ujë të ndihmohen rrethinat tona prej begatisë Tënde të pa matë!"

Solidariteti dhe fuqia

Prej rrëfenjave të Aliut:

"Na ishin njëherë tre qe në një lëndinë, njëri ka ishte i bardhë, tjetri i kuq dhe i treti i zi. Me qetë ishte edhe një luan. Luani nuk kishte mundësi të vepronte kundër tre qeve, sepse ata mund të hidheshin së bashku kundër tij. Prandaj luani i tha kaut të zi dhe kaut të kuq: "Ai, që na zbulon ne në lëndinën tonë, është vetëm kau i bardhë, ngjyra e të cilit është e përmendur, ashtu siç është e dëgjuar edhe ngjyra ime ndaj ngjyrës suaj. Sikur ju të dy, të më lini që unë ta ha atë, pastaj lëndina do të jetë fare e pastër për ne!" Dy qetë i thanë luanit: "Po, të lëmë, haje!" Luani e hëngri kaun e bardhë. Kaluan disa ditë dhe luani i tha kaut të kuq: "Ngjyra ime qëndron mbi ngjyrën tënde, prandaj më lër që të ha kaun e zi, që lëndina të jetë vetëm për ne!" Kau i kuq i tha: "Mirë, haje."

Pastaj luani i tha kaut të kuq: "Tani do të të ha edhe ty!"

Kau i kuq i tha: "Më lër sa të thërres tre herë." dhe luani e la. Kau i kuq thirri me zë të lartë: "Dëgjoni, unë u hëngra që ditën kur u hëng kau i bardhë!"(1)

---

(1) Menduam të vëmë këtu këtë rrëfenjë, pasi kjo është një nga rrëfenjat më të bukura arabe që tregohen për botën e kafshëve. Për më tepër, kjo është rrëfenja e parë ku lëshohet thirrja për bashkim dhe për të pasur kujdes nga ngatërresat e shpifjet. Kjo rrëfenjë, që i atribuohet Ali bin Ebu Talibit, nuk përmendet në "Nehxhul-Belagah" në të gjitha botimet që i janë bërë këtij libri, si dhe në të gjithë shpjeguesit e në komentuesit e shumtë të këtij libri.

Shoqata Fllaçi

PËRMBAJTJA E LËNDËS

Faqe lexuesit të nderuar
Fjala e autorit.....7

Parathënie.....16

Pjesa e parë.....18
1 – Aliu dhe të drejtat e njeriut
2- Mes Aliut dhe Revolucionit Francez
3 – Aliu dhe Sokrati
Aliu dhe të drejtat e njeriut.....19
Toka e mrekullive.....20
Djepi i profetësisë.....21
Zëri i Muham'medit.....25
Ndërgjegje kolose.....30
Në krye të historisë.....31
Profeti dhe Ali bin Ebù Tàlibi.....51
Ky është vëllai im.....54
Cilësitë e imamit.....62
Morali i madh.....63
Me të gjitha dituritë.....86
Kultura e imamit.....87
Në rrugën e lirisë.....93
Provë e ashpër.....94
Prej këtu.....99
Para imamit.....122
Sundimi është prej komunitetit.....135
Liria dhe burimet e saj.....144
Liria mes individit dhe komunitetit.....155
Prej nga erdhi kjo për ty?.....159
Plotësimi i nevojave.....166
Jo fanatizëm dhe jo liri pa kufi.....182
Lufta dhe paqja.....190
Jo të padrejtit, jo të dhunuarit nga padrejtësia.....203

Shoqata Fllaçi

Kushtetuta e imamit për veprimtarinë e qeveritarëve.....210
2 - **Mes Aliut dhe Revolucionit Francez.....220**
Me humanizmin e kohës së vjetër, të mesjetës dhe kohës së re.....221
Ne jemi trashëgimtarë të miliona njerëzve.....222
Drejt mendimit të njeriut.....231
Shekujt e mesjetës në Evropë.....243
1 – Errësirat e feudalizmit e fanatizmit
2 – Agimi i lirisë
3 – Profeti i Kohës së Rilindjes
4 – Rezyme
Kohët e reja në Evropë.....285
3- Në rrugën e ngjitjes
4- Liria në Angli
Liria në Francë.....304
1- Rendje drejt shpalljes së të drejtave të njeriut
2- Letrarët janë udhëheqësit e njerëzimit
3- Kazani që vlon
4- Shpallja e të drejtave të njeriut
Sasitë e mëdha të arit dhe autorët.....340
Ne kurrë nuk do të hipim mbi qilimin fluturues.....350
Lidhja në personalitetin e Aliut.....370
Krahasimi mes parimeve të Aliut dhe parimeve
të Revolucionit Francez.....379
Bazat e thella.....380
Parimet themelore.....390
Dokumenti Ndërkombëtar i Shpalljes së të Drejtave të Njeriut.....454
Përtej dy dokumenteve.....459
Drejtësia kozmike dhe ç'përfaqëson Aliu në të?.....469
Balancimi i ekzistencës.....470
Zemërbutësia e thellë.....490
Vërtetësia e jetës.....497
Mirësia e ekzistencës dhe revolucionarizimi i jetës.....506
3 - **Aliu dhe Sokrati.....520**
I madhi i Athinës dhe i madhi i Kufes.....521
Mbi kokë të shtypësve.....527
Fortësi e madhështi.....538
Mbaje veten me të vërtetën.....557
Shqata Flladi

Amaneti i të urtëve.....569
Fjalë mahnitëse të Sokratit.....579
Hyrje
Drejtësia dhe padrejtësia
Këpucët e këpucarit
Natyra e ëmbël
Burimi i bukurisë
Shtëpia e xhaxhait tënd
Fjala e qartë e Aliut në shërbim të njeriut.....596
Kufijtë e mendjes e të zemrës.....597
Uniteti i ekzistencës.....607
Metoda dhe gjenialiteti i fjalës.....616
Nga fjalët mahnitëse të imamit.....623
Tubë prej fjalëve të imamit.....624
Tubë prej letrave, besëlënieve dhe porosive të imamit.....649
-Të drejtat e njeriut
-Porosia e imamit për ushtarët e tij para takimit me armikun në betejën e Sif'fijnit:
-Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Basra, Zijàd bin Ebijhut:
-Prej besëlënies së imamit për Muham'med bin Ebù Bekrin, kur e emëroi në Egjipt:
-Prej porosisë, që imami i shkroi djalit të tij, Hasanit, nga sheshi i betejës së Sif'fijnit:
-Prej letrës së imamit, dërguar disa nëpunësve të tij:
-Prej letrës së imamit, dërguar Mundhir bin Xhàrùd El-abdij, i cili kishte tradhtuar besimin e masës në emërimin e disa nëpunësve:
-Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij të mësipërm:
-Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Isfahan e në Hemedan Mikhnef bin Sulejmit:
-Prej letrës së imamit, dërguar Erdshijrit, për të cilin e kishin njoftuar se po ndante pasuritë ndër njerëzit e fisit të tij:
-Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Basra, Osman bin Hanijfi El-Ensàrij. Imamin e kishin njoftuar se ai kishte shkuar në një gosti, si i ftuar i disa njerëzve të Basras:
-Prej letrës së imamit, dërguar nëpunësve të tij të ngarkuar për mbledhjen e taksës së tokës:
-Prej letrës së imamit, dërguar qeveritarit të tij në Medine Sehl bin Hanijf El-en-sàriut:
-Prej letrës së imamit, dërguar prijësve të ushtrisë, për shkak se nuk kishin dalë të luftonin:

-Prej letrës së imamit, dërguar njërit prej qeveritarëve të tij:
-Prej fjalës porosi, që imami tha para vdekjes, pas goditjes që mori prej Ibni Mulxhemit. Në këtë fjalë imami urdhëron familjen dhe pasuesit e tij të falin vrasësin e tij:
-Prej një letre të imamit, dërguar qeveritarit të tij në Mek'kë Kathm bin Ab'bàsit:
-Prej një letre të imamit, dërguar komandantëve të ushtrisë:
Tubë prej hytbeve të imamit.....655
-O gjysmë burra!
-Qortimi i njerëzve
-A ka fjalë pa dituri?
-I padrejti shton armiqësinë!
-Dashuria për paqen
-Më i ulëti juaj është i larti juaj
-Ndalimi i vetes
-Qortimi i qortuesit
-O banorë të Kufes!
-Drejtësia në pjesëtim
-I padrejti dhe ryshfetmarrësi
-Drejtësi për të dhunuarin nga padrejtësia e të padrejtit
-Heqja dorë nga padrejtësia dhe drejtësi me njerëzit
-E drejta dhe njerëzit
-Të drejtën nuk e zhvlerëson asnjë send
-Shërbëtorë kishte dy duart e veta
-Njeriu me shumë mirësi
-Cilësitë e hipokritëve
-O Zoti im, largoje triumfuesin mëkatar!
-O Zoti im, fut pajtimin mes nesh e mes tyre!
-Krijimi i karkalecit
-Krijimi i milingonës
-Krijimi i lakuriqit të natës
-O Zoti im, malet tona u çanë!
-Solidariteti dhe fuqia

Përmbajtja e lëndës.....667

Shoqata Flladi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaoti

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaqi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaqi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaqi

Shoqata
Fllaqi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaçi

Shoqata
Fllaqi